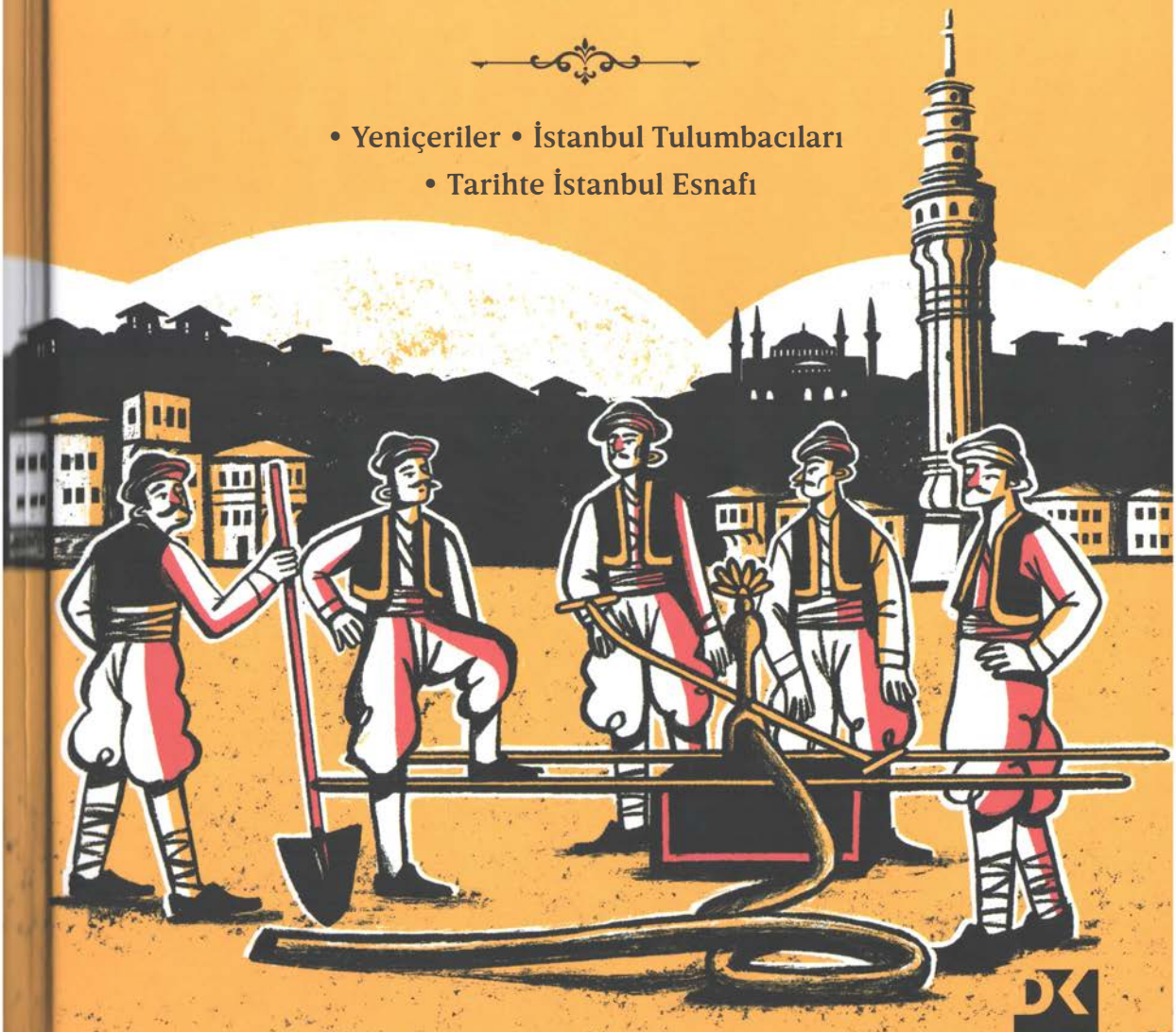
REŞAD EKREM KOÇU

İSTANBUL'UN SAHİPLERİ

• Yeniçeriler • İstanbul Tulumbacıları
• Tarihte İstanbul Esnafı

“Bunlar, tarihten çıkarılmış küçük küçük sahneler, portrelerdir. Modeller hakikidir, şahıslar uydurma değildir. Hadiseler, yazdığım gibi cereyan etmiştir. Fakat bunlar, bir fotoğrafla çekilmiş değil, fırça ve boya veyahut kalemle yapılmış resimlerdir. Öyle zannediyorum ki bu resimler, gençler ve halk için faydalı olabileceği gibi ‘cemiyet ilmi’nin de işine yarayabilecektir.”

Osmanlı İstanbulu’nun düzenini belki de en iyi anlatan üç kitap bir arada... Reşad Ekrem yeniçeriler, anlı şanlı tulumbacılar, çeşit çeşit esnafla yine dopdolu, renkli, ilgiyle okunan bir panorama seriyor gözlerimizin önümüze. Reşad Ekrem Koçu’nun kıymetli tarih bilgisi hikâyeciliğiyle bir kez daha *İstanbul’un Sahipleri*’nde buluşuyor.

İllüstrasyonlar:
Eda Çağıl Çağlarırmak

QR kodu okutunuz
Dijital fiyat etiketi
THG 01160106 YDP
ISBN 978-625-6162-28-0
Sertifika no: 44919
9 786256 162280
Doğan Kitap

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

İstanbul'un Sahipleri Reşad Ekrem Koçu'nun daha önce yayımlanmış kitaplarından yapılan bir derlemedir.

İSTANBUL'UN SAHİPLERİ

Yazan: Reşad Ekrem Koçu
Yayına hazırlayan: Hülya Balcı

Yayın hakları: © 2024 Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.
Kitabın 442. ile 451. sayfaları arasında yer alan illüstrasyonlar Sabiha Bozcalı'ya aittir.

1. baskı / Kasım 2024 / ISBN 978-625-6162-28-0
Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Gökçen Yanlı, Eda Çağıl Çağlarırmak
Sayfa tasarımı: Gökçen Yanlı
Kapak ve sayfa illüstrasyonları: Eda Çağıl Çağlarırmak
Baskı: Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. NO:51/1
34295 K.Çekmece/İSTANBUL
T: +90 212 463 71 25
Sertifika No: 41707

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

REŞAD EKREM KOÇU

İSTANBUL'UN SAHİPLERİ

- Yeniçeriler
- İstanbul Tulumbacıları
- Tarihte İstanbul Esnafı

İllüstrasyonlar: Eda Çağıl Çağlarırmak

Doğan Kitap

Yeniçeriler

Yeniçeriler

Deli rüzgârların kamçısı altında kabarmış, köpürmüş denizin yalçın kayalara gürül gürül atılışı gibi, her biri âdem ejderhası binlerce bekâr uşağı erkeğin ağzından çıkan bir gülbank, yeniçerilerin sesi:

Allah Allah eyvallah
Baş üryan, sine püryan, kılıç al kan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran!..
Eyvallah!.. Eyvallah!..
Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan
Kulluğumuz padişaha ayan.
Üçler, Yediler, Kırklar
Gülbank-ı Muhammedi, nur-ı nebi, kerem-i Ali
Pirimiz, hünkârımız Hacı Bektaş-ı Veli
Demine devranına hu diyelim!..
Huuuuuuuuuuu!..

Dört buçuk asır boyunca zaman zaman kendi kışlalarında, padişahın sarayında, cenk meydanlarında ve İstanbul şehr-i şehîrinin alanlarıyla sokaklarında yükselmiş olan ve cihana meydan okuyan büyük laf...

Pirleri Hacı Bektaş-ı Veli'ydi; bu asker ocağının kurucuları tarafından yeniçerilerin dini terbiyesi, İslamiyet'i gayet pratik yollardan telkin etmesini bilen ve her türlü hatayı, kusuru rindane felsefeyle örten Bektaşi dervişlerinin eline bırakılmıştı.

Tarih kaynak ve vesikalarında "Zümre-i Bektaşiyan" veya "Dudman-ı Bektaşiyan" diye de anılan yeniçeriler yüz çizgileriyle ve beden yapılarıyla seçme güzel insanlardı.

Ocaklarının kuruluşu yıllarında esirlerin, sonra da devletin gayrimüslim anasırının çocukları, buluğ çağına yeni basmış körpe delikanlıları arasından toplandılar; sıkı askeri disiplin altında yetiştirildiler, çelik gibi tavlandılar. Kendilerini Âl-i Osman tahtında oturan padişahın kulları bildiler ve kullukla övündüler. Padişahlık müessesesi de yeniçerileri öylesine benimsedi ki, bu asker ocağının kütük defterine 1 numaralı nefer olarak daima tahtta oturan padişahın adı yazıldı.

Yeniçerilerin tek hüner ve kıymeti demir pençelerindeki palayı hedefine pek yaman ve amansız indirmesiydi; o zağlı palanın karşısında cihanı üç asır titretti.

Tarihimizdeki zincirleme zaferler, parlak, çok parlak zaferler, onları kazanmış olan ordumuzun kadrosuna baktığınız zaman hakikati görür ve teslim edersiniz ki, yeniçerilerin eseri değildir, fakat o zaferlerde yeniçerilerin hissesi pek büyük olmuştur.

Tarihimizi çok iyi bilen Yahya Kemal Beyatlı gazellerinden birini yeniçeri şanında yazmıştır, büyük şair yeniçeriyi övmekte haklıdır:

Vur pençe-i Ali'deki şemşir aşkına
Gülbangı asumanı tutan pir aşkına
Vur ruh-i pür fütuh-i Muhammed'le yekzeban
Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına...

Yeniçeri yaya askerdi. Asırlar boyunca İstanbul'dan kalktılar, batıda Belgrad'a, Budin'e, Viyana'ya; doğuda Bağdat'a, Tebriz'e, Karabağ'a; şimalde Bender'e, Hotin'e, Rusya stepleri ile Polonya ovalarına; cenupta Halep'e, Şam'a, Kahire'ye, kum çöllerine, orduda herkes atlıyken yalnız onlar yaya gittiler, şahadet şerbetini içmeyenleri yaya döndüler. Bu seferler beş ay, sekiz ay, bir buçuk yıl, üç yıl sürmüştü.

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

diyen Koca Mimar Sinan Ağa bir yeniçeriydi, 50 yaşından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın başmimarı oldu ve o haşmetli devri yeryüzünde Türk yapı sanatının şaheserleriyle tespit etti.

Yine o Yeniçeri Ocağı'ndan bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin en yüksek siyasi mevkilerine, sadrazamlığa kadar yükselenler oldu.

İçlerinden çıkan kahramanların maceraları tarihimizde birer hamaset destanıdır; tarih kaynaklarımız şöyle bir karıştırılınca binlerce isim sayabiliriz; şu anda birkaçı celadet timsali halinde gözümün önündedir: Varna'da Hızır, İstanbul surları üstünde Murad, Burak Adası deniz cenginde Tozkoparan İskender ve İstolni Belgrad'da 45.000 kişilik bir düşman ordusuna sekiz silah arkadaşıyla meydan okuyan Yahya gibi...

İnsan eli hem kurucu, hem yıkıcıdır. Daima silah altında bulunan yeniçeriler bir kuvvetti. Onu siyasi ihtirasları yolunda kullananlar ateşle oynadılar ve Âl-i Osman Devleti'ne en büyük ihanette bulundular. Siyasi ihtiraslara alet edildikten sonradır ki, şöhreti cihanı tutmuş olan o disiplinli asker, cenk yollarında serdarlarına karşı ayak diredi. Padişahtan vezir kelleleri istedi ve hatta padişahına karşı isyan etti. Yeniçeri ihtilalleri tarihimizin kanlı yapraklarıdır.

Nihayet 18. asır ortalarında yeniçeri yapılmak üzere oğlan devşirme usulü kalktı, Yeniçeri Ocağı'nın kapısı, herkese, ardına kadar açıldı, ocak haşarat güruhuyla doldu, o güzide asker şehir eşkıyası oldu. Cehlin ve taassubun gılzeti içinde, bütün ileri gelişmeleri köstekliediler. Tarihimizin yaprakları, yeniçerilerin irtica ayaklanmalarıyla da kana bulandı.

17. asır sonları ile 18. asırda zincirleme hezimetler, ağır bozgunlar da yeniçerilerin yüzünden değildir, fakat o bozgunlarda da cengâver asalet ve necabetini kaybetmiş yeniçerilerin hissesi pek büyüktür.

Nihayet ocağın 1 numaralı neferi olan Sultan II. Mahmud, efradı her türlü şenaat ve rezalette pervasız olan Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırmaya mecbur oldu. Bu kanlı darbe tarihimize "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Vaka) adıyla geçti.

Kuruluşundan Vaka-i Hayriye'ye kadar Yeniçeri Ocağı'nın zengin bir tarihi vardır. İşte efendim, biz kitapta o şayan-ı dikkat yaprakları açacağız.

Yeniçeri Ocağı kimler tarafından ve niçin kuruldu? Nasıl gelişti? Bu asker ocağının teşkilatı, ananeleri, âdetleri nelerdi? Kışlalarında nasıl yaşadılar, ga-

zalara nasıl gittiler, ihtilalleri nasıl çıkardılar, neler yaptılar? Ocaktan yetişmiş iyi ve kötü şöhretleri kimler oldu ve bir gün nasıl yok oldular?

Yeniçeri Ocağı'nın zengin tarihi içinde öyle yapraklar da vardır ki, tomar tomar hikâye ve roman müsveddeleridir, işlenmek için usta kalemleri beklemektedir.

Ocak niçin ve nasıl kuruldu

En salahiyetli bilginlerimiz Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu, Osmanlı Devleti'nin ilk elli yılı içinde Rumeli'nde süratle gelişen fütuhatın doğurduğu zaruret olarak gösterirler.

Bu görüşe göre ülkeler, Anadolu'nun Müslüman-Türk halkının sel gibi akan kanı pahasına alınmaktadır. Anadolu köylüsü, kendisi tarlada sapanını ve kasabada işini bırakıp silahlanmış, atlı yahut yaya, gaza yollarına düşmüştür, akıncı gönüllüler ordusu olmuştur. Fevkalade yararlılıklar gösterenler akıncı kafilelerinin başbuğluklarına yükselmektedirler. Bu ordunun, başbuğlarının şahsi otoritelerinden gayri, nizamı, töresi yoktur. Cengâverler diledikleri zaman koptukları yerlere dönmektedirler. Süratle gelişen fütuhatın devamı için, hem Anadolu'nun Müslüman-Türk halkından gayri kılıç tutacak yeni ellere, hem de daima silah altında bulunacak bir asker ocağına son derece ihtiyaç vardır. Bunun için de evvela harp esirleri arasından ve sonra fethedilmiş ülkelerin gayrimüslim ve gayri Türk ahalisinden, vücut yapıları sert asker hayatına elverişli, yüz çizgilerinde de merdane güzellik ifadesi bulunan erkek çocuklar seçilmişler, İslam imanı telkin edildikten sonra kısa süren, fakat çok sağlam bir terbiye ve talimle bu oğlanlar yeniçeri, yeni asker olmuşlardır.

Ben, Yeniçeri Asker Ocağı'nın kuruluşu sebebini bu kadar basit görmüyorum.

Bu asker ocağı Osmanlı Devleti'nin ilk elli yılı içinde süratle gelişen fütuhatın devamında çok önemli bir yer almış olmakla beraber, kuruluşundaki gaye tamamen ayrıdır; Yeniçeri Asker Ocağı, Ortaçağ'ın sonlarında derebeylik (feodalite) rejiminin karşısında Anadolu Türklerini merkezi bir idare altında toplamak isteyen Osmanoğulları hanedanının mutlakıyet idaresini korumak için kurulmuştur.

Yeniçeri gülbankında "Kulluğumuz padişaha ayan..." sözü bu yönden bilhassa şayan-ı dikkattir. Her şeyden evvel Osmanlı hanedanının merkezi mutlakıyet idaresini korumak yolundaki hizmetleri padişahlar tarafından da takdir edilmiş ve bu asker ocağına Osmanlı ordusunda çok mümtaz bir yer verilmiştir. Başta ilk taht şehri Bursa, Rumeli'nde bir taht şehrini andıran ordu merkezi Edirne ve ikinci taht şehri İstanbul gelmek üzere, devletin bütün iç kaleleri ile sınır kalelerinin asayişi, inzibatı ve muhafazası, ileride tafsilatıyla anlatacağız, yeniçerilerin sadakatine emanet edilmiştir. Yukarıda da söylemiştik, tahta oturan her yeni padişahın adı da bu asker ocağı kütüğüne 1 numaralı nefer olarak yazılmıştır.

Osmanlı hanedanının tarih sahnesine girdiği sıralarda derebeylik asırları olan Ortaçağ artık kapanıyordu. Kalkacak derebeylik rejimi yerine Yeniçağ'ın yeni bir devlet sistemi olacaktı. Bu yeni sistemin, yeni hanedanların kuracakları merkezi mutlakıyetler olacağını Osmanoğulları gösterdi.

Ortaçağ kapanırken, halkının ekseriyetini Müslüman Türkler teşkil eden Anadolu, çok büyük bir içtimai buhran içindeydi. Biz bu buhran üzerinde durmayacağız; bu çok ağır mevzuu üniversitelerimizin Türkiye tarihi kürsülerinde oturanlara bırakıyoruz. Şu kadar kaydedelim ki, o asırlar için İslamiyet'in tefekkür kaynağı olan medrese, Anadolu'nun Müslüman-Türk âleminin kurtuluşunu Osmanoğulları'nın merkezi bir mutlakıyet kurmasında gördü ve bu yeni hanedanı bütün kudret ve celadetiyle destekledi. Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Kara Rüstem adında iki büyük molla, Osman Gazi'nin torunu Murad Hüdavendigâr'ın siyasi müşavirleri, nazırları oldular; ferdi mülkiyeti kabul etmeyen, İslam adabına uymayan bir materyalizmle masum ve cahil halk kitlesine cazip görünmeye çalışan bozguncu ve muhakkak ki çok tehlikeli bir cereyana karşı Müslüman-Türk birliğini koruyacak Osmanlı mutlakıyetinin ilk teşkilatını yaptılar; kurdukları müesseselerin başında da, daima silah altında bir asker ocağı, yeniçeriler oldu. Bu askerin aile bağı olmayacaktı, her nimeti, lütfu padişahtan görecekti ve onun uğrunda gözünü kırpmadan ölecekti. Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurucuları bu askeri yetiştirmeye muvaffak oldular.

Başarılan iş çok büyüktür. Bir Ortaçağ adamı olup cihangirlik sevdasıyla ve kaba nahvetiyle Anadolu'yu istila eden Aksak Timur, bu memleketten

çekilince Osmanoğullarının idare sarsıntısını fırsat bilen bu bozguncular, Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve onun müritleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi ihtilalcilerin idaresinde yer yer ayaklandılar. Anadolu'da Türklüğü ve Müslümanlığı eritip yok edebilecek bu ihtilalleri yeniçerilerin amansız kılıcı bastırdı.

Çoğu kalem sahipleri Osmanlı tarihinin bu ilk yapraklarını sathi bakışla karıştırıp, bu tarihi hakikati görememişlerdir. Bunların içinde bazıları da milli bir taassup güderek yeniçerileri, bir Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nde "gayri Türk anasır, devşirmeler" diye adeta Türk düşmanı gibi göstermek gaflet ve garabetine düşmüşler ve düştükleri bu hata çukurunda saplanıp kalmışlardır.

Evet, yeniçeriler devşirme usulünün kalktığı 17. asır sonlarına kadar hep gayri Türk anasırdan toplanmıştır. Fakat unutmamalıdır ki "milliyet" fikri 18. asır sonunda yayılmıştır.

Milliyet cevheri de "kan"dan ziyade kültürdedir. Kültürün vasıtası olan dildedir. Yeniçeri, küçük yaşta anadilini terk etmiş, Türkçe konuşmuştur, Türkleşmiştir. Yeniçerinin kılıcı Türk bayrağının altında parlamıştır, Türk zaferlerinin şan ve şerefine büyük hisselerle iştirak etmiştir.

Yeniçerilerin tarihçesini şu bölümler üzerine topladım:

I. Acemi Oğlanlar Ocağı; Pençik oğlanları ve Devşirme oğlanları.
II. Yeniçeri Ocağı.
III. Kışla hayatı.
IV. Gaza yollarında.
V. Yeniçeri şairler.
VI. Yeniçeri ihtilalleri.
VII. Son yeniçeriler.

Acemi Oğlanlar Ocağı

Pençik oğlanları

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurulması yolunda ilk fikri ortaya koyan Karamanlı Molla Kara Rüstem'dir. Bu büyük devlet adamının doğum tarihi bilinmiyor: İlk Âl-i Osman tarihlerini yazanlar ondan "danişment", bilgili adam diye bahsederler; Rumeli'nde Edirne'nin, az sonra da Zağra'nın akıncılar eliyle fethi üzerine Karaman'dan Bursa'ya gelen bu zat Sultan I. Murad'ın kadıaskeri Çandarlı Kara Halil'le buluşur. O tarihlerde kadıasker, hanın (padişahın) siyasi ve adli müşaviridir, bugünkü tabirlerle hem başvekil, hem adliye vekilidir. Bu tarihi buluşma en eski kaynaklarımızda şöylece nakledilir:

Molla Rüstem Kara Halil'e,

"Akıncı gazilerin aldıkları esirlerin beşte biri Tanrı buyruğunda padişahındır, niçin almıyorsunuz?.." der.

Kara Halil de bu teklifi Sultan Murad'a arz eder, o da,

"Tanrı buyruğu ne ise onu yapın!.." der.

Bunun üzerine akıncı gazilerin elindeki her beş esirden birinin padişah adına alınmasına karar verilir. Alınacak esiri seçme hakkı padişaha aittir. Esir başına 125 akçe kıymet biçilir, elinde beş esiri olmayan esir başına 2 akçe verir. Tanrı buyruğu gereğince alınan bu vergiye "beşte bir" manasında "pençik resmi" adı verilir. Padişah adına alınacak esirlerle padişahın hükümdarlık haklarını koruyacak bir asker ocağının tesisine karar verilir, bu askere de "yeni çeri" (yeni asker) adı konulur. Kendi adına nispetle anılan meşhur bir Âl-i Osman tarihinin müellifi olan Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, yeniçerinin vazifesini pek açık yazıyor:

Gereklidir yeniçeri kapuda
Ki hanı gözleyeler her tapuda.

"Kapı", padişahın temsil ettiği "devlet"tir; "tapu", "tapuk" da padişahın hükümdarlık, "devlete tasarruf" hakkıdır.

Pençik resmine bağlanan esirler evvela erkek ve kadın, sağlam ve sakat olarak ayrıldı. Sonra sağlam erkekler altı çağ sınıfına taksim edilerek isimlendirildi.

1. Şirhar: Süt çocuğu, en çok 3 yaşına kadar olanlar.
2. Beççe: Yavru, 3-8 yaş arasında olanlar.
3. Gulamçe: Oğlancık, 8 yaşından 14-15 yaşına, buluğ çağına kadar olanlar.
4. Gulam: Oğlan, tüysüz erkek, buluğ çağından 18 yaşına kadar olanlar.
5. Sakallı: Tüylenmiş gençler ile olgun erkekler.
6. Pir: İhtiyarlar.

Akıncı gaziler elinden padişah adına alınacak esirler ortadaki iki sınıf, 8-18 yaş arası "gulamçe" ile "gulam"lardı. Bunlar vücut sıhhati, beden tenasübü ve yüz letafeti bakımından da seçkin olacaklardı.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurucuları, bilemem tabirim yerinde midir, usta bir bahçıvan dikkatiyle, bu askeri fideden yetiştireceklerdi.

Akıncı gazilerin ellerindeki esirlerin beşte birlerinden bu şekilde alınıp toplanacak oğlanlara da "pençik oğlanı" adı verildi.

Ellerinde kadın, kız, sakat erkek, 8 yaşından küçük sabi oğlancık, "şirhar" ve "beççe" ve 18'inin üstünde erkek, "sakallı" ve "pir" esir bulunanlar da padişaha esir başına 25'er akçe pençik resmi ödeyeceklerdi.

Büyük gelirdir; Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu sırasında padişahın böyle bir gelire ihtiyacı da vardır.

Mesela bir akıncı gazinin elinde pençik oğlanı vasfında iki esir oğlan bulunabilir, elinde fazla esir de yoktur, padişahın bu iki oğlanı parasız alabilmesi için bu gazinin elinde on esir bulunması lazımdır. Bu adamın iki esir için ödemekle mükellef olduğu pençik resmi 50 akçe, padişahın alacağı iki pençik oğlanının kıymeti ise 250 akçedir. O zaman bu akıncı gaziden pençik resmi alınmayacak ve üstelik kendisine 200 akçe verilip elindeki iki oğlan alınacaktır.

Pençik oğlanları aydındır ki, esirlerin en güzideleri, kıymetlileridir; akıncıların bunları saklayıp kaçırmaması için de nezaret vazifesi Rumeli'ndeki akıncı beylerinin en ünlüsü Evrenos Bey'e verildi.

Pençik resmi ile pençik oğlanları Rumeli'nden Anadolu'ya geçit iskelesi olan Gelibolu'da tahsil edilecek, toplanacaktı, bu büyük, mesuliyetli iş de ilk teklif sahibi Karamanlı Molla Rüstem'e verildi. Kara Rüstem Bursa'dan Gelibolu'ya gidip yerleşti. Orada ne kadar kaldığı bilinmiyor. Herhalde Yıldırım Bayezid zamanında olacaktır, bu Molla Rüstem Bursa'da ölmüştür.

Çok sonraları yaşamış olan müverrih Derviş Ahmed Âşıkî, bu büyük devlet adamını, şahsi servetini yapmasını bilmiş biri olarak gösteriyor ve hatırasını şöylece hırpalıyor:

Molla Rüstem kendi ölümünden sonra 14-15 yaşlarındaki biricik oğlu için 100 yıl ömür tahmin eder ve çocuğun bu uzun ömrünün her gününe 100 filorin altın harçlık koyar, küçük delikanlıya bu hesap üzerinden 3.650.000 altınlık bir miras bırakıp göçer.

Fakat sefih mollazade babasının ölümünden sonra ancak yedi sene yaşar ve 14. asır Bursasında bu muazzam serveti bu yedi yıl içinde yer, bitirir. Yalınayak, yarım pabuç bozahanede kebap çevirici olur ve nihayet 22 yaşlarında Bursa hisarında Eski Hamam'ın külhanında sefilane ölür, kefenini bile babasının Firuz adında azatlı bir kölesi temin eder, hayırsız evladı Molla Rüstem'in türbesine defneder.

Müverrih "Bunca meblağı neye verdi kim böyle tez harcandı?" diye sorarak bir misal naklediyor: Sefih gence bir adam bir tazı getirmiş, 100 filorin ile 1.000 akçelik bir at ve kaftan vermiş. Falan bağda tavşan var demişler, bu haberi verene 100 altın vermiş, tazısını alıp o bağa gitmiş ve tavşanı ininden çıkarana 100 filorin vereyim demiş, haber veren ininden çıkarmış, fakat tazı tavşanı tutmamış, oğlan kızmış, bir kılıç çalıp tazıyı öldürmüş, ama vaat ettiği 100 altını vermiş.

Derviş Ahmed çok mübalağalı konuşmuş olduğunu hissetmiş olacaktır ki, "Bu hikâyeyi o kefen saran Firuz'dan dinledim, vallahi ziyade yazmadım..." diyor ve hemen hikmet yollu bir kıta yazıyor:

Oğul bedbaht ola bisaadet
Ona mal komak oldu zişt (kötü) âdet
Kim anı harc ide fisk ü fücura
Yiye hîz oğlan, ya kahbe avret.

Yıldırım'ın Niğbolu zaferi gösterdi ki pençik oğlanları kesin olarak temsil edilmişler, Osmanlı-Türk ve Müslüman olmuşlardır

Esir kafileleri arasından "pençik oğlanı" olarak seçilmek, evvela muhakkak ki 8-18 yaş arasında vücut yapısı sıhhatli ve endam tenasübü ile yüz çizgileri letafetine sahip oğlanlar için bir saadetti.

Bu kıymette bir oğlancık, küçük delikanlı, pençik oğlanı seçilmediği takdirde eğer yolunu bulup kaçamazsa esir, köle kalacaktı. İlk sahibinin elinde veya satılacağı başka ellerin mutlak tahakkümü altında hürriyetinden mahrum, dolayısıyla zelil yaşayacaktı. Yahut bu zilleti duymaması için insanlığının şeref idraki nasırlaşacaktı.

Halbuki pençik oğlanı seçilince, hana (padişaha) mutlak sadakatle bağlanmak şartıyla evvela hürriyetine kavuşuyordu.

Yiyecek, içecek, giyecek düşünmeyecekti. Bir kışlası olacaktı. Günlük hayatı asker disiplininin programı içinde geçecekti. Bir asker ocağının ağır işlerine katlanacaktı, vücudu bu ağır işlerle tavlanacaktı, fakat bu disiplin ne kadar sert, bu işler ne kadar ağır olursa olsun esaret değildi. Üstelik boğaz tokluğuna da değildi. Her ihtiyacı temin edildiği halde padişah kendisine gündelik para verecekti. Basit bir nefer olarak gireceği asker ocağında sadakat, hizmet, liyakat, fedakârlık karşılığı zabitliğe, hatta kumandanlığa yükselecekti. Uzak da görünse, o basit neferin istikbali parlaktı.

Gılzete düştüğümü zannetmiyorum; hür insanın hakları arasında nefis lezzetini tatmak da vardır. Yeniçeri, bu asker ocağından emekliye ayrılıncaya kadar evlenmekten men edilecekti, fakat, ileride anlatacağız, eli yaman silah tutan bu zinde erkeklerin kadın ihtiyacı dahi düşünülecekti.

Esir oğlanlar için pençik oğlanı seçilmek, esarette kalma karşısında büyük saadet olmakla beraber, onu yeniçeri hayatının disiplinine intibak ettirmek, onu bütün hüviyetiyle yeniçeri yapmak kolay iş değildi.

8-18 yaş arasındaki bu oğlanlara evvela Türkçe öğretilecekti.

Bu arada karakterleri işlenecekti; disiplinli ve meşakkatli asker hayatı için acemilikleri törpülenecekti.

Yeniçeriler, daima padişahın yanında, en kıdemsiz neferi dahil, verilecek emre hazır, bu emrin mutlaka yerine getirilmesi yolunda ölümü göze almış bir kıta-i muntazıra olacaktı. Bunun içindir ki pençik oğlanının yeniçeri olmasından evvel geçireceği talim ve terbiye devresi için Gelibolu'da bir "Acemi Oğlanlar Asker Ocağı" kuruldu. Pençik oğlanları evvela "acemi oğlanı", sonra "yeniçeri" oldular.

Yeniçeri Ocağı'nın ve yeniçerinin yetiştiği Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kendi kuruluş devrinden kalmış vesikalar yoktur. En eski Âl-i Osman tarihleri dahi çok sonraları kaleme alınmış eserlerdir. Bunların arasında Derviş Ahmed Âşıkî pençik oğlanlarından bahsederken şöylece anlatıyor:

"... Hayli oğlanlar toplandı. Hana (Sultan I. Murad'a) getirdiler. Kadıasker Çandarlı Halil,

'Bunları Türk'e verelim, Türkçe öğrensinler...' der.

Onun dediği gibi oldu. Gün günden çoğaldılar, tamam ki Müslüman oldular. İslamiyet'e tam intibak edinceye ve Türkçeyi öğreninceye kadar Türk bunları bir nice yıl kullandı. Kapıya (devlet kapısına, padişaha) getirdiler."

Oruç Bey'in Âl-i Osman tarihinde ise bir katrecik daha tafsilat veriliyor:

"... Oğlanları Anadolu'da Türk kavmine ulaştırdılar, çift sürdüler ve hem Türkçe öğrendiler, üç yıl, dört yıl sonra götürüp kapıda yeniçeri ettiler..."

Müverrihlerin "Türk" dedikleri Anadolu köylüsüdür. Bu kayıtlara göre pençik oğlanları akıncı gaziler elinden toplandıktan sonra İslam dini adabı ve Türkçe öğrenmek için Anadolu köylüsüne dağıtılmıştır ve onların yanında en az üç dört sene yaşamış, ırgat olarak çalışmışlardır.

İlk yeniçeri kıtalarının Osmanlı-Türk ordusunda ne zaman yer aldığı kesin olarak söylenemez; fakat bir tarih hakikatidir ki Murad Hüdavendigâr'ın son meydan muharebesi, zaferi kazandıktan sonra şehit olduğu Kosova Sahrası'nda yaya asker yeniçerinin zafer hissesi büyük olmuştu.

Haçlı müttefikler ordusu 100.000 kılıç, Türk ordusu 40.000 kılıçtı. Türk ordusunun merkezinde de padişah ile veziri Çandarlı Ali Paşa'nın kumandasında yeniçeriler bulunuyordu.

Berat Kandili gecesine rastlayan 15 Şaban 791 ve 9 Ağustos 1389 Pazartesi günü Türklerin ezici, kahhar bir zafer kazanması için yalnız beş saat kâfi geldi.

Kosova'dan yedi sene sonra Yıldırım Bayezid Niğbolu Kalesi önünde çok daha mağrur ve çok daha kuvvetli bir Haçlı ordusunu sadece yenmekle kalmadı, imha etti.

Başta Fransızlar gelmek üzere İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar, Macar kralının başkumandanlığı altında 130.000 kılıç olarak toplanmışlardı. Hepsi ağır zırhlı şövalyelerden mürekkep olan bu ordu o asır için o kadar azametli bir kuvvetti ki Macar Kralı Sigismund gururun son haddine vararak,

"Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.."

diye bağırmıştı.

1396 Ağustosunun 18'inde Severin'de Tuna'yı geçerek Türk topraklarına girdiler. Vidin'de ve Rahova'da kadın, erkek, pir ve civan, hasta ve çocuk ve ihtiyar bütün Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Çoğu kadın ve çocuk ve ihtiyar 10.000 kişilik bir masum kafilesini de urganlarla bağlayıp Niğbolu önüne yarı çıplak, çırılçıplak sürüklediler. Yıldırım Bayezid Türk ordusuyla görününce bu 10.000 masum esiri de tüyler ürperten vahşetle orada boğazladılar. Bu katliamların hesabını Türk hükümdarına vereceklerini hiç düşünmediler; Allah vardı, o kahhar ve adil kuvveti de unutmuşlardı.

Sultan Yıldırım Bayezid'in Niğbolu'ya götürdüğü Türk ordusunun 70.000-85.000 kılıç olduğu tahmin edilmektedir, kesin bilinen, bu kuvvetin içinde 30.000 kılıç yeniçeriydi.

O asrın eşsiz cengâverleri bilinen Fransız şövalyeleri Türklere karşı kazanılacak zaferin en büyük şeref hissesinin kendilerine ait olduğunu iddia ettiler ve evvela onlar saldırdılar. Fransız şövalyelerinin yaya yeniçeriler tarafından çelik kıskaç içine alınarak imhası uzun sürmedi. Fransızların felaketini bütün düşman ordusunun bozgunu ve imhası takip etti.

Yeniçeriler şöhreti cihanı tutacak amansız palalarını, "Rahova!.. Vidin!.. Rahova!.. Vidin!.." diye bağırarak indirmişlerdi. İki müthiş katliamın, iki iğrenç kahpeliğin intikamını alan bu yaya asker artık tamamen Osmanlı-Türk ve Müslüman'dı.

Aksak Timur'un karşısında Ankara bozgunundan sonra Yeniçeri Ocağı bir dağılma tehlikesi geçirdi

Sultan Yıldırım Bayezid'in padişahlığı, Yeniçeri Asker Ocağı'nı kuran babası Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehit edildiği Kosova Sahrası'nda, cenk alanında ilan edilmişti.

Yeniçeriler ilk girdikleri o kanlı meydan muharebesinde yeni ve genç padişahları Sultan Bayezid'in cengâverliğine hayran olmuşlardı. Daima onun yanında, Anadolu'daki Türk derebeyliklerinin ilhakı yolunda yapılan seferlerde kumandanlarına mutlak itaatleriyle temayüz ettiler; bir ara Sultan Bayezid'le beraber İstanbul'un kudret ve azameti cihanın dilinde dolaşan surları önünde göründüler. 1396 yılında yine başlarında padişahları, geceli gündüzlü cebri yürüyüşle Niğbolu'da, "Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.." diye bağıran hepsi atlı ve gömgök zırhlı Haçlıların karşısına çıktılar, ayaklarının tozuyla girdikleri bu ikinci büyük ve kanlı meydan muharebesinde de ellerine verilmiş olan Müslüman-Türk kılıcını arşa astılar. Birkaç satır içinde toplayıp naklettiğimiz Yıldırım'ın Niğbolu zaferinden sonradır ki yeniçerinin adı bütün Avrupa'da yayıldı. Osmanlı padişahının bu daimi yaya askerleri yenilmez kuvvetti.

Kosova'dan Niğbolu'ya kadar yapılan muharebelerden yeniçeri kıtaları muhakkak ki ağır can kayıplarıyla çıkıyordu; her muharebeden sonra Yeniçeri Asker Ocağı, Acemi Oğlanlar Asker Ocağı'ndan alınan efratla, Acemi Oğlanlar Ocağı da pençik oğlanlarıyla besleniyordu.

Bu ilk yeniçeriler Osmanlı padişahının şahsına olan kesin bağlılıklarını yalnız zafer yollarında değil, mesuliyeti kendi kılıçlarına yüklenmeyen acı Ankara mağlubiyetinde de gösterdiler.

Aksak Timur bu son zaferini hasmı Yıldırım'a karşı kılıç üstünlüğüyle değil, Yıldırım'ın uğradığı ihanet yüzünden kazanmıştı. Bu ihanetin siyasi tarih ve bilhassa sosyal tarih bakımından tahlil ve tenkidi bu yazıların çerçevesi dışında kalır.

Miladın 1402 yılı Temmuzunun 20'nci günü yapılan Ankara Meydan Muharebesi'nde Osmanlı padişahının mağlubiyeti, Anadolu sipahileri arasında bir kaçışmayla başladı.

Bir merkezi mutlakıyetin vezirlik vazifesini pek mükemmel bilen ve hükümdarı Sultan Yıldırım Bayezid'i anut cengâver karakteriyle pek yakından tanıyan Çandarlı Ali Paşa, çekilmeye asla ikna edemeyeceği hükümdarı feda edip veliaht şehzade Emir Süleyman ile kendi kumandası altında bulunan yeniçerileri hakikat olmuş mağlubiyetten kurtarmaya muvaffak oldu. Kılıcına her zaman güvenilir bu kuvvet, ileride ne şekilde inkişaf edeceği bilinmeyen hadiseler karşısında, Osmanlı merkezi mutlakıyetinin bekası için lazımdı. Nitekim Yıldırım Bayezid 10.000 yeniçeriyle vezirinden ayrı düştüğü bir tepede akşama kadar ısrarla dövüştü. Bu 10.000 yeniçeri, askerce intihara karar vermiş padişahlarının yanında ölümü tereddüt etmeden kabul etti, ancak onun, hakikaten merdane harekettir, sadık askerlerini terk ederek ölüme tek başına koşmasından sonradır ki Timur'a teslim oldular.

Bu sahneyi, muharriri meçhul bir Âl-i Osman tarihinin bu cenkte bulunmuş ve uzunca süren esaretten dönmeye muvaffak olmuş bir yeniçerinin ağzından kaydettiği satırlarla anlatmalıdır:

"Biz,

'Ey padişah, alaydan çıkma!..' dedik.

Yıldırım Han'ı yenemedik, bizim aramızdan çıktı. Meydanda bir zaman sonra gördük ki Timur askeri Yıldırım Han'ı ele geçirmiş, Timur'a götürdüler. Bunu görünce biz de teslim olduk. Ama eğer Yıldırım Han sözümüzü tutup aramızdan çıkmasaydı, akşam olunca onu alıp kaçardık. Timur'un askeri bizi dağlarda bulamazdı."

Timur istilası ve Ankara mağlubiyeti Osmanlı Devleti için yıkıcı olmadı, ama ağır darbeydi. Rumeli'nde fütuhat, birden durdu.

Ankara Meydan Muharebesi'nde yeniçeriler herhalde 30.000 kılıcın üstündeydi. 10.000'i Sultan Yıldırım Bayezid'in kaderi belli olduktan sonra teslim olmuştu. 20.000 yeniçerinin de Vezir Çandarlı Ali Paşa ve Veliaht Emir Süleyman'la beraber harp meydanından çekilmiş olduğu anlaşılır.

Fakat bu rakamlar bugün sadece bu kâğıt üzerindedir. Ankara Muharebesi'nde yeniçeri kılıcı kınında durmamıştır. Timur'un zaferi kesinleşinceye kadar bu meydan muharebesi çok kanlı safhalar geçirmiştir. Osmanlı padişahının yeniçerileri, Timur'un ordusu karşısında bozguna uğramamıştı. Ama, harp meydanlarında merdane dövüşmesini bilen bütün askeri birlikler gibi

ağır telefat vermişti. Vezirle çekilen kıtalar da, padişahlarından sonra teslim olanlar da yukarıda kaydettiğimiz 20.000 ve 10.000 rakamlarının altındadır. Ankara Muharebesi'nde Sultan Yıldırım Bayezid'in yanında bulunan yeniçerilerin bir kısmı harp meydanında düşmüş, geri kalanı teslim olmuş, kesin olarak 10.000 yeniçeri tamamen kaybedilmişti.

Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın bu muharebeden çekip kurtardığı yeniçeri kıtaları için, en hafif zayiatı kabul etsek 15.000 kılıç göstermek lazımdır. Hülasa Yeniçeri Asker Ocağı Ankara Meydan Muharebesi'nde en lütufkâr tahmini hesapla yarı yarıya erimişti. Bu ağır mağlubiyet üzerine Rumeli'ndeki fütuhat da birdenbire durmuştu.

Geriden gelecek padişah ordusuna dayanarak akıncı gazilerin sürüp getirdikleri esir kafilelerinin, dolayısıyla Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri asker ocaklarını besleyen pençik oğlanlarının ardı da birden kesilmişti.

Vezir Çandarlı Ali Paşa için Osmanlı merkezi mutlakıyetinin vezirlik vazifesini pek mükemmel bilen adam demiştik. Bu büyük vezir, evvela, Ankara'da kadrosunun en az yarısını kaybetmiş olan Yeniçeri Asker Ocağı'nın bu ağır zayiatının derhal telafisi zaruretini kabul etti. Sonra pençik oğlanlarıyla beslenen bu ocağa, pençik oğlanlarının ardı kesilince yeni bir kaynak aradı ve buldu; Devşirme Kanunu'nu yaptı.

Yeniçeri Ocağı'nı dağılmaktan ve Osmanoğullarını perişanlıktan Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın Devşirme Kanunu'nu yapan devlet adamı kafası kurtardı

Devşirme Kanunu'nu yapmakla kendisine hiç tereddüt etmeden Yeniçeri Asker Ocağı'nın ikinci ve hakiki kurucusu unvanını vermemiz gereken Çandarlı Ali Paşa, en büyük Osmanlı vezirlerinden biridir. Ne kadar yazıktır ki müverrihlerimiz tarafından hayatı şanına layık dikkat ve ehemmiyetle tetkik edilmemiştir, onun hakkında çok sathi hükümler verilmiştir; "sarhoş vezir" derler, mahbubperestlikle itham ederler, mesela Âşık Paşazade Derviş Ahmed Âşıkî, "Yıldırım Han'a şarap ve kebap meclisini Ali Paşa kurdu, zevvak kişiydi" diyor; bu eski müverrihler kurulma çağında olan merkezi bir mutlakıyetin muhtaç olduğu müesseseleri kavramaktan âciz,

"zevvak kişi" tabirinden daha ağır, apaçık ahlaksızlıkla itham ederler. "Âli Osman'da içoğlanı teşkilatını o kurdu, kendi sarayında nazenin mahbub oğlanlar topladı, dilediği gibi tasarruf edip kullandıktan sonra çırağ edip şuna buna verirdi" dediler.

Devşirme Kanunu'yla Yeniçeri Asker Ocağı'nı kavşayıp dağılmadan kurtaran bu büyük adamın vezirane hayatı ile icraatı kafasının içindeki devlet telakkisine tamamen uygundur. Aslında da Devşirme Kanunu Çandarlı Ali Paşa'nın bir merkezi mutlakıyet olan Osmanlı Devleti'ne ve o devleti şahsen temsil eden padişaha verdiği kıymetten doğmuştur.

Osmanlı padişahı her arzusu kanun olan bir hükümdar-ı mutlaktı. Bütün tebaasının mal ve can güveni padişahın iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıydı. İslam şeriatı bu sonsuz, mutlak hükümranlık hakkının meşru olması için padişahta iki sıfatın mevcudiyetini şart koşmuştu: Padişah âkıl olacaktır ve adil olacaktır.

Osmanlı ülkesi harikulade süratli ve zincirleme harpler, akınlarla genişlemiştir, genişlemektedir, belki dünyanın en büyük devletlerinden biri, yakın bir istikbalde İstanbul da fethedilirse, en azdan Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi olacaktır. Toprakları ve istikbalde bu topraklara eklenecek ülkeler, padişahın taht şehrinden göndereceği adamlarla idare edilecektir. Devletin bütünlüğünün muhafazası için, milliyet fikrinin meçhul olduğu o asırlarda, bu adamların, padişahın devlet üzerindeki hükümranlık haklarına kayıtsız şartsız inanmış kimseler olması lazımdır. Sahip olacağı kudret, nüfuz ve servet ne olursa olsun kendisini evvela "padişahın kulu" bilecektir. İşte bu adamları da ancak çocukluk çağlarında verilecek terbiyeyle padişahın yanında yetiştirmek lazımdır. Onun içindir ki padişahın sarayında, tahtın yanında bir mektep, zamanımızın tabiriyle bir devlet akademisi, siyasi bilgiler akademisi olmalıdır. Saraya birçok çocuklar almak lazımdır; bir müddet padişahın hizmetinde bulunacak bu oğlanlar, tahsili de dahil her nimeti, her lütfu o kapıda göreceklerdir ve buna mukabil padişahın, vücutları üzerinde dahi hakk-ı tasarrufunu kabul edeceklerdir. Kulluğunu böyle anladıktan sonra, geniş salahiyetlerle vali olduğu zaman merkeze olan itaat bağını koparması çok zor olacaktır, isyan ettiği zaman bir hiç oluvereceğini daima düşünecektir.

Çandarlı Ali Paşa bu saray mektebine "Enderun-ı Hümayun" ve orada toplanan çocuklara da "Enderun ağaları", "içoğlanları" adını verdi.

"Güzel huylar güzel yüzlü insanlarda bulunur" sözü nadir yanılır bir tabiat kanunu olarak kabul edildi; Ali Paşa, padişaha hizmeti de bu hikmete dayanarak güzelliğin bir imtiyazı olarak kabul ettirmişti. İçoğlanları yüz güzelliğinden başka vücutça da her türlü ayıptan, kusur ve noksandan salim olacaklardı. Sarayda bir hizmet süresinden, tahsil ile görgü ve yaşça da olgunlaştıktan, geliştikten sonra saraydan çıkarılacak bu genç adamlar, içoğlanları dirayet, ehliyet ve meziyetlerine göre devlet hizmetinde, işlerinde kullanılacaklardı.

Saraydan devlet hizmetiyle çıkmış bir içoğlanının padişah adına adaletle iş görmesi için tahsil ve görgüsünden başka, temiz aile evladı, temiz ana sütü emmiş olması gerekirdi.

İffet ve istikametiyle tanınmış ve muhitinde mümtaz bir mevkii olan bir Müslüman-Türk ailesi, erkek evladı ne kadar çok olursa olsun içinden birini padişaha kul olarak veremezdi. Evladını, padişaha kul olarak feda edecek, onunla bütün bağlarını kesecek bir ailede de ruh asaleti olmayacaktı. Şu halde saray içoğlanları gayri Türk ve gayrimüslim anasırdan toplanacaktı.

Ali Paşa, Sultan Yıldırım Bayezid'e saray içoğlanlarını Ankara mağlubiyetinden evvel toplanan pençik oğlanlarının yüz güzelliğinde ve vücut tenasübünde hasna ve müstesnalarından seçti. Bunların içinde pespaye evladı bulunması artık bir baht işiydi.

İçoğlanlarının bir kısmı padişahın yanında Ankara Harbi'ne götürülmüştü. Sultan Bayezid, yanında bulunan son zevcesi Sırplı Despina Sultan, yeniçerilerle beraber maiyet-i şahanede bulunan bu içoğlanları da Aksak Timur'un eline esir düşmüşlerdi.

Ankara mağlubiyeti üzerine pençik oğlanlarının ardı kesilince, yeni padişah Emir Süleyman'a da vezir olan Ali Paşa, hem Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri Asker ocaklarının zayiatını telafi etmek, hem de saray içoğlanları teşkilatını tamamlamak ve devam ettirmek gayesiyle bir Devşirme Kanunu yaptı. Yeniçeri Asker Ocağı'nın hakiki sağlam temel taşı olan, çok dikkatle hazırlanmış bu kanun üç asır boyunca yürürlükte kalacaktı.

Yeniçeri Ocağı'nın temel taşı: Devşirme Kanunu

Devşirme Kanunu, bugün aydın bir hakikattir ki, siyasi bir deha eseridir.

Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın eseri olup Ankara mağlubiyetinden sonra tatbikine başlanan bu kanun, hükümleri zamanla genişletilerek ve üzerinde hurde teferruata kadar işlenerek 17. asrın ikinci yarısına kadar yürürlükte kaldı, Yeniçeri Ocağı'nın temel taşı oldu.

Devşirme Kanunu'nun ana maddesi, yeniçeri yapılmak üzere akıncı gazilerden alınan pençik oğlanlarının yerine, padişahın Rumeli ve Anadolu'daki Hıristiyan tebaasının evlatlarından oğlan devşirmekti. Bu kanun hem Yeniçeri Ocağı'na tükenmez bir insan kaynağı temin ediyordu, hem de fatih olarak girip yerleşen Türkler müstesna, ahalisi hemen baştan başa Hıristiyan olan Rumeli'nin yavaş yavaş İslamlaştırılmasını sağlıyordu.

Devşirme Kanunu'nun hükümlerini şöylece toplayabiliriz:

1. Devşirilecek oğlanlar en küçüğü 8, en büyüğü 18 yaş arasındaki çocuklardır.
2. Aranılan evsafı haiz olursa azami yaş 20'ye kadar çıkabilir.
3. Bu yaşlar arasındaki çocukların yüz melahat ve letafeti ile vücut yapısı tenasübüne ve tam sıhhate sahip olmaları devşirmelik için şarttır.
4. Devşirme zamanla mukayyet olmayıp Yeniçeri Ocağı'nı besleyen Acemi Oğlanlar Ocağı'nın ihtiyacına göre ve Yeniçeri Asker Ocağı'nın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağasının bu ihtiyacı bildirmesiyle yapılır.
5. Devşirme, ihtiyaca göre ve memleketin her tarafında yahut tespit edilecek mahdut bir bölgesinde yapılır.
6. Bir devşirme devresinde köylerden veya kasabalarda mahallelerden kırk evde bir evden bir erkek çocuk alınır.
7. Evsafı kanuna uygun olarak devşirilecek oğlan en az iki erkek kardeşten biri olacaktır.
8. Evsafı kanuna uygun dahi olsa ailesinin tek erkek evladı olan oğlan devşirme olarak alınamaz.
9. Evsafı kanuna uygun dahi olsa, 18 yaşından küçük olduğu halde oğlan evliyse devşirme olarak alınamaz.

10. Devşirilen oğlanlar nihai olarak bir elemeye daha tâbi tutulurlar, oğlanların en seçkinleri padişah hizmetine içoğlanı (Enderun oğlanı) olarak ayrılır, geri kalanlar acemi oğlanı olur.

Bu hükümlere göre yapılacak oğlan devşirme işinde her türlü suiistimali, yolsuzluğu önlemek için yine aynı kanunla çok esaslı tedbirler alınmış, işin hurde teferruatı da şöyle tespit edilmiştir:

1. Devşirme, yeniçeri ağasının yeni oğlan ihtiyacını bildirmesi üzerine padişahın bir fermanıyla yapılır. Ferman şarttır.
2. Fermanda o devre için kaç oğlan devşirileceği ve nerelerden devşirileceği kesin olarak yazılır.
3. Devşirme işi Yeniçeri Ocağı'nın "katar ağaları" denilen büyük zabitlerinden "turnacıbaşı ağa"nın vazifesidir. (Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatını ileride tafsilatıyla nakledeceğiz.) Devşirme fermanı turnacıbaşı ağaya verilir.
4. Devşirmeye verilen ehemmiyete göre bu işe katar ağaları arasında turnacıbaşı ağanın üstündeki herhangi bir ağa da memur edilebilir. Yahut pek mahdut bir bölgeden oğlan devşirilecekse turnacıbaşının altındaki kademelerden bir memur olur. Fakat devşirme işi esas olarak turnacıbaşı ağanın vazifesidir. Hatta bu unvanı da toplayıp getirdiği oğlanlar bir turna kuşu sürüsüne benzetildiği için verilmiştir.
5. Oğlan devşirmeye giden ve ferman-ı mahsusu hamil olan turnacıbaşı ağanın maiyetinde, işinin genişliğine, büyüklüğüne göre üç, beş, on, yirmi "sürücü ağa" bulunurdu.
6. Sürücü ağaların vazifesi, turnacıbaşı ağanın seçtiği oğlanları bir kafile halinde ilk toplantı yeri Edirne'ye götürmekti.
7. Tespit edilen devşirme bölgelerinde turnacıbaşı ağa vardığı yerde evvela en büyük idare amiriyle –vali, sancakbeyi, kadı– temas ederdi.
8. Turnacıbaşının gittiği yerden fermanda kaç oğlan devşirileceği gösterilmiş ise bu oğlanların seçilme günleri ve saatleri tespit edilirdi.
9. Mahalle mahalle, köy köy tellallar çıkarılır, Hıristiyan tebaanın kırkar hane kırkar hane olarak 8-18 yaş arasındaki erkek çocuklarını alarak tellallarla ilan edilen gün ve saatte sancakbeyi konağı önünde toplanmaları tebliğ edilirdi.

10. Oğlan gizlenmemesi, oğlan gizlemenin çok ağır cezası olduğu daima önemle ilan olunurdu.
11. Her mahallenin ve köyün papazlarına da vaftiz defterlerini alarak aynı gün ve saatte gelmeleri tembih olunurdu.
12. Toplanan çocukları bizzat devşirme memuru (turnacıbaşı ağa) dikkatle gözden geçirir, evvela zahiri görünüşe göre kabataslak ayırır, sonra ayrılan oğlanlar çırılçıplak soyularak vücutları muayene edilir, Devşirme Kanunu'nun yukarıda kaydettiğimiz esas hükümlerine uygun olanlar "devşirme oğlan" olarak seçilirdi. Devşirme memurunun bu son seçme kararını hiçbir kuvvet bozamazdı.
13. Bu muayene ve seçmede turnacıbaşının yanında kazanın kadısı, mahalle veya köyün papazı, mahalle veya köyün tımarlı sipahisi muhakkak hazır bulunurdu.
14. Turnacıbaşı ağa seçtiği oğlanları vaftiz defterlerine göre kendi defterine kaydederdi ve aileleriyle vedalaşan oğlanları, bu ebedi ayrılık muhakkak ki çok hazin sahnedir, yanındaki sürücü ağaya teslim ederdi. Sürücü ağalar da teslim aldıkları oğlanları yine vaftiz kayıtlarına göre sürücü defterine kaydederdi.
15. Ayrıca bir hüccet tanzim edilir, turnacıbaşının seçtiği oğlanlar vaftiz defterleri kaydına göre tafsilatlı künyeleriyle birer birer yazılır ve hangi sürücü ağaya teslim edildiği de kaydedilerek kâğıdı, papazlar ve tımar sahipleri tarafından imzalanarak, mühürlenerek mahalli mahkeme-i şeriyesince tescil edilerek turnacıbaşıya bir vesika mahiyetinde verilirdi.

Toplanan oğlanların sevki ayrı bir iştir.

Devşirilen oğlanlar Edirne yolunda... İstikbalin yeniçerisi bu oğlanlar arasından seçilip ayrılacaktır...

Devşirilen çocuklar 150-200 nefer olunca sürücübaşı ağa onları yaya olarak yola çıkarırdı. Devlete teslim edilecekleri Edirne'ye kadar yollarda geceleri konacakları hanlar, kervansaraylar, iaşeleri devletçe evvelinden tespit edilmiş ve konaklayacakları yerlerdeki idare amirlerine gerekli emirler verilmiş olurdu.

Yollarda ve konak yerlerinde oğlanlara yapılacak herhangi bir tasallut ve tecavüz, ölüm cezasıyla tecziye edilirdi. Unutmamalıdır ki devşirme oğlanları hepsi kusursuz güzellerdi, hatta çoğu afet-i devran denilen güzellikteydi, sürücübaşı ağalar da şeytanın iğvasına kapılabilirdi, fakat en hafifi zindana atılmak gibi ağır cezalar karşısında devşirmelere parmağının ucuyla bile dokunmaktan çekinirdi.

Devşirme memuru, bir turnacıbaşı ağa, bir yayabaşı ağa, bir haseki ağa her ne ise memur olduğu devşirme bölgesini, evvelce naklettiğimiz şekilde, dolaşa dolaşa ve her vardığı yerden devşirdiği oğlanları sürücübaşı ağaların nezaretinde Edirne yoluna çıkara çıkara vazifesini bitirirdi.

Sürücübaşıların getirdiği kafile kafile oğlanlar Edirne'de toplanırdı. Turnacıbaşı ağa, devşirmeye ekseriya bu yeniçeri zabiti memur edildiği için bu ismi kullanıyorum, Edirne'ye gelince kendi elindeki ana devşirme defteri ve oğlan devşirdiği yerlerden aldığı hüccetlerle sürücübaşılardaki defterleri karşılaştırır ve bu suretle oğlanlar Edirne'de umumi bir yoklamaya tâbi tutulurdu.

Aylarca yaya olarak alınmış uzun yollarda kaza veya hastalıkla ölmüş olanlar varsa, sürücübaşı ağa bu ölüm vakasını müteakip tanzim ettirmek mecburiyetinde olduğu resmi bir zabıtname ibraz ederdi, edemedi mi ağır şekilde mesul olurdu, kafilesindeki bütün oğlanların şahitliğiyle ancak kellesini kurtarabilirdi. Oğlanlar noksan çıkarsa ve herhangi bir menfaat karşılığı yolda oğlan kaçırdığı tahakkuk ederse derhal idam olunurdu. Sürücübaşılık her halde mesuliyetli işti.

Yoklama ve oğlanların devletçe tesellümünden sonra yapılan ilk işlerden biri oğlanların sünnet ettirilmesiydi. Sünneti müteakip de bir Müslüman adı takılarak mühtedilere mahsus künyeleri tanzim edilirdi. Geldiği yer vaftiz defterlerindeki tafsilatı ile kaydedilir, yalnız baba adı yazılmazdı. Bu künyelerde baba adı, "Allah'ın kulu" manasına, Cenabı Hakk'ın sıfatlarından birinin başına "Abd" isminin ilavesiyle yazılırdı: "Abdülmennan, Abdülcebbar" gibi; umumiyetle de baba adları doğrudan "Abdullah" olarak kaydedilirdi.

Devşirme oğlanlar sünnet olduktan ve Müslüman adını aldıktan sonra yüz güzellikleri ve vücut yapısı tenasübüyle pek müstesna olanları saray içoğlanı olarak ayrılır, geri kalanlar da acemi oğlanı adını alır, bir müddet acemi oğlanları kışlalarında terbiye ve talim gördükten sonra yeniçeri olurlardı.

Acemi oğlanlarının hayatından, acemi oğlanları kışlalarından ve acemi oğlanlarının yeniçeri yapılması merasiminden ileride tafsilatıyla bahsedeceğim.

Devşirme Kanunu'nu ve bunun ne şekilde tatbik edildiğini anlatırken bir oğlanın devşirme olup aile yuvasından ayrılmasını da tafsilatıyla anlatmak lazımdır; bu yolda elimizde tek vesika vardır; o da büyük Türk veziri Sokullu Mehmed Paşa'nın en parlak devrinde yazılmış olup *Cevahirü'l- Menakıb* adını taşıyan hal tercümesindeki satırlar, hiç tereddüt etmeden kaydedebiliriz, yaşadığı asrı temsil eden bu şanlı vezirin kendi ağzından dinlenilerek zaptedilmiş olacaktır.

Devşirmelerin saray içoğlanı mı, yeniçeri mi olacakları Edirne'ye geldiklerinden sonra belli olurdu. Yeniçeri olsalar dahi, baht el verirse, vezirliğe kadar yükselmeleri mümkündü, Mehmed Paşa saray hizmetine alındı, fakat *Cevahirü'l-Menakıb*'dan naklettiğim aşağıdaki satırları bir devşirme oğlanının hayatı olduğu için bu yazı içine alıyorum:

"Sultan Süleyman Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında faziletli bir adam olarak tanınmış olan yayabaşılardan Yeşilce Mehmed Bey oğlan devşirme hizmetiyle Bosna'ya gönderilmişti. Usulünce dolaşarak layık olan çocukları ararken Sokol kasabasında Sokolovik adındaki kişizadenin oğlunu gördü ve pek beğendi ve babasından oğlanı istedi. Sokolovik'in aklı başından gidip oğlanı sakladı. Çocuğun bir keşiş dayısı vardı, hem ilim, hem servet sahibiydi, Yeşilce Mehmed Bey'e oğlana bedel pek çok para teklif etti, Yeşilce Bey rüşveti reddetti, oğlanın ailesi erkânını tatlılıkla iknaya çalıştı:

'Ey nadanlar!.. Bilmez misiniz ki bu müstait çocuk padişah kapısında saadet-i cavidaniye mazhar olacaktır; onun sayesinde her biriniz servet ve saadete kavuşacaksınız... Başınıza bir devlet kuşu kondu, cehalet eliyle uçurmayın, ocağınıza saadet kervanı indi, aptallık edip göçürmeyin ve hanümanınızı kendi elinizle söndürmeyin... Oğlunuzun parlak istikbali alnında görülüyor, bu çocuk pek büyük mevkilere yükselecektir... Er başından devlet ırak değildir, kaderi yaver olanlara feyz hazinelerinin kapıları açıktır... Bu oğlan bir gün hepinizin ellerinden tutacaktır...'

Velhasıl gerek bu sözlerin tesiri gerekse oğullarını kurtaramayacaklarına akılları erdiğinden oğlanı gizledikleri yerden çıkarıp Yeşilce Mehmed Bey'e teslim ettiler. Yeşilce Mehmed Bey de,

Adu-yi zağ elinden bir tezrev-i (sülün) şivekâr aldım
Dahi ben şehbaz-ı aşk olalıdan bir şikâr aldım...

deyip ol yavru şahini yuvasından aldı ve gerek onu gerek diğer maruf ailelerden devşirdiği kırk kadar oğlanı maiyetinden münasip kimseleri katarak Edirne'ye yolladı. Sokolovikoğlu'na yolda iyi bakılmasını bilhassa emretti."

Oğlan devşirmede suiistimaller, rüşvet ve hile... Devşirme oğlan kafilelerine tecavüzler...

Oğlan devşirmeye memur olanlar, devşirilen oğlanları sürü sürü Edirne'ye götüren sürücü ağalar, sürücü ağaların yanındaki muhafızlar, devşirme bölgesindeki valiler, sancakbeyleri, kadılar, tımarlı sipahiler, papazlar, köy ağaları, çorbacıları, devşirmelik çağında oğulları olanlar devşirme işinde vazifelerini türlü türlü suiistimal edebilirlerdi. Meydana çıkıp, yakalandıkları zaman da suçun derecesine göre dayakla, memuriyetten azille, zindana atılmakla ve nihayet ölümle tecziye edilirlerdi.

Devşirme memuru, bir haseki ağa yahut turnacıbaşı ağa, oğlan devşirmeye gittiği yerin Hıristiyanlarından büyük rüşvetler alır, "Burada matluba uygun oğlan bulamadım..." diyerek başka yere geçerdi.

Bazen rüşveti, devşirme memurundan evvel o bölgenin tımarlı sipahisi, sancakbeyi, kadıefendi, hatta vali paşa alır, türlü engeller çıkarıp, devşirme memuruna vazifesini yaptırmazdı.

Papazlar vaftiz defterlerini tahrif ederler, 18 yaşında delikanlıyı ya 3 yaşında sabi yahut 27 yaşında gelişmiş adam gösterirdi. Devşirme memuru geldiğinde de oğlanı saklarlar, tahrif edilmiş vaftiz defterini gösterirlerdi.

Yahut Sokullu Mehmed Paşa'nın menkıbesinde gördüğümüz gibi, oğlanı defter tahrifatı yapmadan saklarlardı. Bazen de devşirilen oğlan bir dekle yoldan kaçırılır, saklanırdı.

11-12 yaşında çocuklar evli gösterilirdi; bu hileli nikâhlarla oğlanın devşirilmesi önlenirdi. Bazı Hıristiyanlar da devşirmelik çağındaki güzel oğullarını sünnet ettirirler, "Biz Hıristiyanız ama, oğlumuz İslam dinini kabul etti" derlerdi. Sünnetli oğlan, göstermelik Müslüman adıyla yine kiliseye giderdi.

Bu gibi ahvalde de rüşvet kadı efendiye yedirilirdi, devşirme memuru gelince, "Hidayet erişip Müslüman oldu, Müslüman'ı devşirmek olmaz" diye güya din gayretiyle pürceladet oğlanı korumaya çalışırdı. Bu usule de bilhassa Bosnalılar başvururlardı.

Bosnalılar hem yüz ve vücut güzellikleriyle, hem de ahlak salabeti, mertlikleriyle tanınmışlardı. Ne zaman oğlan devşirilecek olsa, ilk hatırlanan yer Bosna olurdu.

Sünnetli oğlana, Müslümanlığına alamet olarak bir de Müslüman poturu giydirirlerdi, bunlara "sünnetli oğlan" yahut "potur oğlanı" denilirdi.

Fakat ne gariptir ki evvela oğlanı devşirmeden kaçırmak için yaptırılan bu sünnet ameliyeleri Bosna'da İslamiyet'in geniş ölçüde yayılmasına sebep oldu, Müslüman Bosnalılar "Boşnak" adını aldılar. Buna rağmen devlet, Boşnak çocuklarının gerek yeniçeri olarak orduda, gerekse içoğlanı olarak evvela sarayda, sonra devlet hizmetlerinde daima kıymet olduklarını kabul etti ve devşirme kanununa, "Bosna'dan sünnetli potur oğlanlarının da Hıristiyan çocukları gibi devşirilebileceğini" beyan eden bir madde eklendi.

Oğlan devşirme işindeki suiistimallere misal olarak birkaç vaka nakledelim:

1565 yılında oğlan devşirmeye memur edilen Yayabaşı Mehmed Ağa, Ohri'ye uğrar, Koço ve Dimitri adında iki mutavassıt eliyle Hıristiyanlardan külliyetli rüşvet alır, "Matluba muvafık oğlan bulamadım" diyerek gider. Ohri kadısı, hadiseden merkezi haberdar eder, kadı efendiye gelen fermanda Mehmed Ağa'nın azledildiği, yerine Yayabaşı Ali Ağa'nın tayin edildiği, rüşvet verenler ile alan üç maznunun mevkufen İstanbul'a gönderilmeleri bildirilir. Zindana atılmak veya tersane gemilerinde küreğe konmakla kurtulabilmişler ise büyük lütfa uğramışlardır.

1610 yılında da yukarıdaki vakanın aksi: Oğlan devşirmek için gönderilen Haseki Kurd Ağa, Volçetrin ile İpek kazalarında zorluk çeker, Hıristiyan ahali Haseki Ağa'ya oğlan getirip göstermez, sancakbeyleri ile kadı efendiler, herhalde büyük rüşvetler almış olacaklardır, isyankâr harekete göz yumarlar, acizlerini beyan ederler, bir taraftan da halkı ayak diremede ısrara teşvik ederler. Durumu merkeze bildiren Kurd Ağa'ya icap ederse cebir kullanması için geniş salahiyet verilir, kadı ile sancakbeyi de hesap vermek üzere İstanbul'a çağrılır.

Oğlan devşirme işindeki şu vaka ise hakikaten pek cüretkâranedir:

1556'da Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Gıyas, sahte bir devşirme fermanı yazar, nişancı kaleminden Nasuh da bu sahte fermana padişahın nişanını, tuğrasını çeker; bu adamlar sahte fermanı dışarıdan ortakları olan ve yaman bir serseri olduğu anlaşılan Behram adında birine vererek oğlan devşirmek üzere Trabzon'a yollarlar. Behram, devşireceği oğlanları, yolda köle olarak şuna buna satacak ve bedelini üç sahtekâr aralarında paylaşacaklardır. Fakat sahtekârlık Trabzon'da meydana çıkar. Ceza: Üçünün de sağ elleri kesilir.

Devşirme oğlan kafileleri sevk olunur iken, bazen de eşkıyanın pusu kurduğu sarp derbentlerde, boğazlarda tecavüze uğrar, aslında kelleleri koltuğunda gezen haydutlar, birkaç oğlanı şeni arzularla dağa kaldırırlardı.

Devşirme oğlanlardan yeniçeriliğe ayrılan "acemi oğlanı" adını alır... Acemi oğlanlığa seçilme merasimi: son muayene, din telkini, sünnet...

Devşirme Kanunu Yavuz Sultan Selim'in cülusuna kadar yalnız Rumeli eyaletlerinde tatbik olundu; Anadolu'daki Hıristiyanların devşirme olarak toplanması Yavuz'un zamanında başlamıştır.

İlk zamanlarda devşirme oğlan kafileleri, sürücü ağaların nezaretinde devletin Rumeli'ndeki sabit ordugâhı olan Edirne'de toplanırdı. İstanbul'un fethinden sonra ise devlet merkezi olan bu büyük şehirde toplandılar.

Her iki devirde de getirilen oğlan kafilelerinin devlete teslimi muamelesi, Yeniçeri Ağalığı sarayında yapılırdı.

Yeniçeri ağası, yanına bu asker ocağının erkânını alarak merdiven başına iner, oğlanlar teker teker önünden geçirilir, devşirme defterindeki has künyeleriyle ağaya takdim olunurlar, sonra büyük bir divanhaneye sokulup hepsi ana doğması çırılçıplak soyulur, ocak hekimbaşısı tarafından dikkatle muayene edilirler, sonra yeniçeri ağası gelir, serapa üryan oğlanları dikkatle gözden geçirir, en güzellerini Saray-ı Hümayun'a içoğlanı olarak ayırır ve bu muayenede hazır bulunanlara, bir saray zabitine Enderun için ayrılan oğlanları teslim ederdi.

Bu yazıların mevzuu dışında olmakla beraber iki satırla anlatalım, padişah hizmeti için ayrılan oğlanlar Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar üç mektep-kışlaya dağıtılıp yerleştirilirdi, bu mektep-kışlalardan biri padişahın daimi ikametgâhı olan Topkapı Sarayı'ndaydı, adı "Enderun-ı Hümayun Koğuşları"dır. İkincisi Galata Sarayı Mektep-Kışlası, üçüncüsü de Edirne Sarayı'ndaki Enderun koğuşlarıdır. Kanuni gözde Veziri Pargalı İbrahim Paşa'ya gazap edip idam ettirdiğinde bu haşmetli vezirin İstanbul'da Atmeydanı'ndaki sarayını da saray hizmetine ayrılan devşirme oğlanlar için bir dördüncü mektep-kışla yaptı. Galata Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı ve Edirne Sarayı'ndaki çocukların, gençlerin akran ve emsalleri arasında temayüz edenleri padişaha arz olunur, derhal Topkapı Sarayı'na nakledilirlerdi. Geri kalanları Topkapı Sarayı'na nakillerine kadar yıllar geçip de yaşları ilerlerse, "kapıkulu sipahiliği"yle saraydan çıkarılırdı. Kapıkulu sipahileri de ayrı bir asker ocağıdır ve o da bu yazılarımızın mevzuu dışındadır. Onlardan da şu kadarcık bahsedelim, tıpkı Yeniçeriler gibi devlet hazinesinden aylık alırlardı. İstanbul'da çıkan ihtilalleri bu kapıkulu sipahileri çıkarmışlardır, bunları, imparatorluğun ayrı ve muazzam bir askeri teşkilatı olan tımarlı sipahiler, eyalet askerleriyle karıştırmamalıdır.

Yeniçeri olacak devşirmelere, asıl mevzumuza dönelim: Yeniçeri Ağalığı sarayında padişah hizmetine ayrılanlar gönderildikten sonra geri kalanlar yine o çıplak muayenede yüzlerinin ve vücutlarının şekilleri, varsa alamet-i fârikaları, mesela "Kalçasında fındık büyüklüğünde bir beni vardır..." diye, Acemi Oğlanlar Ocağı'nın ana kütük defterine kaydedilirdi, bu kayıtla devşirme oğlanı istikbalin yeniçerisi, "acemi oğlanı" olurdu.

Acemi Oğlanlar Ocağı'nda Anadolu'dan ve Rumeli'nden gelmiş oğlanlar için iki ayrı ana kütük defteri vardı. Bu defterler Acemi Oğlanlar Ocağı'nın "Anadolu ağası" ve "Rumeli ağası" unvanlarını taşıyan iki büyük zabitinde dururdu. Bu iki büyük zabit kütük defterlerindeki en küçük yolsuzluktan, Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kumandanına karşı ayrı ayrı mesuldüler. Acemi Oğlanlar Ocağı kumandanının unvanı "İstanbul ağası"ydı. Manalı bir unvandır; acemi oğlanların yeniçeri oluncaya kadar görecekleri hizmetleri anlatırken takdir edeceksiniz. İstanbul ağalığı aslında Yeniçeri Ocağı'nın yüksek makamlarından biriydi, bu mevkie çıkan, muvakkat bir zaman için

yeniçerilerin başından ayrılıp acemi oğlanların, tabirim yerindedir zannederim, yeniçeri fidelerinin başına geçerdi.

Kalem, mevzuun ana yolundan zaruretlerle sapıyor, hoş görün efendim.

Devşirmeler Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kütük defterine kaydedilince artık "acemi oğlanı" olmuştur demiştik. Kayıt muayenesi bitince oğlanlara teker teker İslam dini telkin edilirdi. Merasim sağ ellerinin şahadetparmaklarını kaldırtarak kelime-i şahadet getirtmekten ibaretti. Din telkininden sonra oğlanlar bir kafile halinde "Acemi Oğlanlar Kışlası"na sevk olunur, orada ocak cerrahları tarafından sünnet edilirler, hazırlanmış yataklara yatırılırlardı. Ameliyat yeri iyileşinceye kadar uzun yol yorgunluğu da alınmış olurdu.

Acemi Oğlanlar Ocağı ve Kışlası, evvelce söylemiştim, daha Yeniçeri Ocağı'nın pençik oğlanlarıyla beslendiği devirde, Murad Hüdavendigâr zamanında Gelibolu'da kurulmuştu.

Bu ilk kışladaki daimi oğlan mevcudu 400-500 nefer arasında olmuştur. Yeniçeri Ocağı'na verilinceye kadar vazifeleri Gelibolu'daki ilk Osmanlı tersanesinde çalışmak, bilhassa gemi inşaat tezgâhlarında amelelik yapmak, sefere çıkan donanmada, deniz cengiyle mükellef sahil vilayetlerin ve kazaların tımarlı sipahileriyle birlikte gemilere cenkçi olarak girmekti.

Kışla fazlası olan oğlanlar da civar kasaba ve köylerdeki Türklerin yanına emanet ırgat, çiftçi olarak verilirdi. Acemi Oğlanlar Kışlası mevcudu ölüm vakaları veya Yeniçeri Ocağı'na efrat gönderme dolayısıyla azaldıkça, boşaldıkça, çiftçi yanındaki oğlanlar Acemi Oğlanlar Kışlası'na alınırdı. İstanbul fethedilip tersane İstanbul'da Kasımpaşa'ya nakledilince Gelibolu'daki kışlanın acemi oğlanlarının vazifesi, Çanakkale Boğazı'nın iki yakası arasında muvasalayı temin eden miri gemilerde tayfalık, gemicilik oldu.

Acemi Oğlanlar Kışlası... Acemi oğlanlarının yeniçeri oluncaya kadar gördükleri hizmetler...

Yıldırım Bayezid'in Ankara'da mağlubiyeti ve Timur'a esaretinden sonra Yeniçeri Ocağı'nı besleyen pençik oğlanlarının yerini devşirme oğlanların aldığını söylemiştik. İstanbul'un fethine kadar, yani yarım asır, devşirmeden acemi oğlanları da Gelibolu kışlasında ve Gelibolu tersanesi hizmetinde bu-

lundular. İstanbul'un fethinden sonra merkezleri Edirne'de olan yeniçeriler ve Gelibolu'daki tersane İstanbul'a nakledildi. Geniş ölçüde oğlan devşirildi, onlar için de İstanbul'da Yeniçeri Kışlası'nın yanında yeni bir kışla yapıldı, Gelibolu'daki Acemi Oğlanlar Ocağı ve Kışlası, İstanbul'dakinin bir şubesi olarak muhafaza edildi. Evvelce bilvesile söylediğimiz gibi, Gelibolu'daki acemi oğlanları, boğazın iki yakası arasını bağlayan miri gemilerde gemicilikle tavzif edildiler.

İstanbul'da ilk Yeniçeri Kışlası bugün Şehzadebaşı dediğimiz yerde inşa edilmişti; bilahare Kanuni Sultan Süleyman bu kışlanın tam karşısına genç yaşında ölen sevgili oğlu Şehzade Mehmed adına büyük bir cami yaptırdı, mabede "Şehzade Camii", semte de Şehzadebaşı adı verildi. Yeniçerilere de Aksaray'da Etmeydanı'nda yeni ve büyük bir kışla yaptırdı. O tarihten sonradır ki, Fatih'in yaptırdığı Şehzadebaşı'ndaki kışlaya "Eski Odalar", Kanuni'nin Aksaray'da yaptırdığı büyük kışlaya da "Yeni Odalar" adı verildi. Fatih İstanbul'daki ilk Acemi Oğlanlar Kışlası'nı da Yeniçeri Ocağı Kışlası'nın yakınında bu semtte yaptırmıştı. Acemi Oğlanlar Kışlası, Yeniçeri Ocağı'nın Sultan II. Mahmud tarafından kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasından sonra Eski Odalar ve Yeni Odalar'la beraber yıktırılmıştır; Şehzadebaşı'ndaki Yeniçeri Ocağı Kışlası'ndan hiçbir iz kalmamıştır, fakat Acemi Oğlanlar Kışlası'ndan kışlanın hamamı zamanımıza kadar intikal etmiş, halen bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Halk ağzında acemi oğlanı adından bozma olarak "Acemoğlu Hamamı" diye anılır. Bir rivayete göre acemi oğlanları Yeniçeri Kışlası'ndaki hamamda yıkanırlar imiş, çıplak çocuklar, gençler yeniçerilerin uygunsuz tecavüzlerine uğramışlar, bunun üzerine kendi kışlalarında bu hamam Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış; diğer bir rivayete göre de, yine aynı sebeple Kanuni tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Eski Türk kışla hamamı olarak yeryüzünde tek örnektir. Zamanımızın imar istimlakleri arasında Şehzadebaşı Caddesi genişletilirken önündeki binalar yıktırılmış, tarihi hamam cadde üzerine çıkmıştır. Hak nazardan saklasın. Hamam kâfi kâr getirmiyor, böyle şerefli bir yerde bir işhanı yapmak gerekir diye tapu senedini cebinde taşıyanların para hırsına kurban olup giderse, Türk yapı sanatına karşı en büyük, vahşi bir cinayet işlenmiş olur.

İstanbul'daki Acemi Oğlanlar Kışlası 31 odaydı (koğuştu). Bu kışlanın ne-

fer mevcudu daima 2.200-2.500 arasında olmuştur. Fakat bu acemi oğlanları hep kışlada bulunmamış ve kışlada yatıp kalkmamıştır. Bir kısmı kışlanın kendi hizmetinde, bir kısmı da çeşitli miri hizmetlerde kullanılmışlardır.

Acemi oğlanlarının kışlaları dışında kullanıldıkları hizmetler şunlardır:

1. Tophane'de mütehassıs amelelik, bilhassa küçük yaşta olanlar seçilir, yeniçerilik çağına gelinceye kadar dikkatle yetiştirilirdi. Tophane Kışlası'nda yatarlardı.
2. Beyazıt'taki Eski Saray'da, bir kısım saray oğlanlarının bulunduğu Galata Sarayı Kışla-Mektebi'nde, yine bir kısım saray oğlanlarının bulunduğu Atmeydanı'ndaki kışla-mektepte baltacılık, ekmekçilik, aşçılık, hamallık. Bu saraylarda yatarlardı.
3. Miri salhanelerde kasaplık. Salhanelerdeki koğuşlarında barınırlardı.
4. Miri peksimet ve fodula fırınlarında hamurkârlık, pişiricilik, pasacılık, hamallık. Fırınlardaki bekâr odalarında yatarlardı.
5. Miri yoğurthane, bozahane ve peynirhanelerde amelelik. Çoğu şehir dışında olan bu müesseselerde yatarlardı.
6. Miri ağıllarda çobanlık. İstanbul'un yüzünü yeniçeri oldukları zaman görürlerdi.
7. Miri inşaatta, yollarda, köprüler inşaatında amelelik, ırgatlık. Lüzumu kadar acemi oğlanı kışladan gönderilirdi, iş şehir dışında ise, bitinceye kadar çadırda kalırlardı.
8. İstanbul'da büyük ordu-esnaf alayları yapılacağı zamanlar alayın geçeceği yolları acemi oğlanları temizlerdi; icap ettikçe şehrin günlük temizlik işlerinde kullanılırdı, zamanımızın tabiriyle İstanbul'un temizlik amelesiydiler. Kışlalarında yatıp kalkarlar, lüzumu kadar nefer ayrılıp temizlik işine yollanırdı.

İşte acemi oğlanlarının bu işlerinden dolayıdır ki, en büyük kumandanlarına "İstanbul ağası" unvanı verilmişti.

Devşirmelerde bazen 4.000-5.000 oğlan gelirdi; yukarıdaki işlerde kullanılan kışla mevcudu eksik ise bu yeni gelenlerle tamamlanır, arta kalanlar, Yeniçeri Ocağı erkânının arpalıkları olan memleketlerdeki Türk çiftçilerin

yanına ırgat olarak yollanırlardı. Kışlalarında yatıp kalkmasalar da kışla kadrosunda bulunan acemi oğlanları zamanı gelip de yeniçeri olduklarında veya kışla mevcudu ölüm vakalarıyla azaldıkça çiftçi yanındaki oğlanlar kışla kadrosuna alınırdı.

Yukarıda ocak erkânının arpalıkları diye bir tabir kullandım. İleride Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatından bahsederken anlatacağım.

Büyük bir ahşap şehir olan İstanbul'un yangın afetlerine karşı 18. asırda Yeniçeri Ocağı'na bağlı ilk tulumbacı teşkilatı kurulurken efradı acemi oğlanlarından seçildi...

İleride tafsilatıyla naklettiğimiz zaman hayret ve dehşetle okuyacaksınız, İstanbul şehrinin günlük hayatında asayiş ve emniyetin temini, zabıta vazifesi Yeniçeri Asker Ocağı'nın elindeydi. Bu maksatla şehrin her semtinde birer yeniçeri kolluğu (karakolu) kurulmuştu ve kolluklara bir çorbacının emrinde kifayeti kadar nefer yerleştirilmiş olup kolluk koğuşunda yatarlardı. Şu anda Yeniçeri Ocağı'nın bir eşkıya yatağı haline geldiği zamanları düşünürseniz İstanbul halkının başından ne türlü badireler geçmiş olacağını tahayyül edebilirsiniz. İşte efendim, bunun için hayret ve dehşet içinde okuyacaksınız dedim, zira ileride anlatacağım vakalar, en zengin muhayyilenin dahi hududu dışında şeylerdir.

Sefer zamanları yeniçeriler Ordu-yı Hümayun'a daima tam kadroyla iştirak etmezdi, hatta bazen ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağası da sefere gitmezdi, sefere memur yeniçerilerle sekbanbaşı ağa gönderilirdi. Fakat sadrazam aynı zamanda serdar olarak ordunun başına geçtiğinde yeniçeri ağası da yeniçerilerin başında gitmeye mecburdu. O zaman sekbanbaşı ağa, İstanbul'un muhafızı olarak sadrazam vekilinin, kaymakam paşanın emrinde ve kolluklardaki yeniçerilerin başında İstanbul'da kalırdı. Padişahlar sefere çıktığı zaman ise, Yeniçeri Ocağı tam kadroyla orduya katılır, İstanbul'un muhafazası, asayiş ve inzibatı kaymakam paşanın emrinde İstanbul ağası ve acemi oğlanlarına bırakılırdı. Acemi Oğlanlar Kışlası'ndan ayrılan neferler şehirdeki yeniçeri kolluklarına yerleştirilirdi.

Fatih Sultan Mehmed hedefi meçhul kalmış son seferine çıktığında İstanbul'un muhafazası Kaymakam İshak Paşa ile İstanbul ağasına ve acemi oğlanlarına bırakılmıştı. Büyük hükümdar Gebze civarında esrarengiz bir şekilde öldü. Osmanlı tahtına Şehzade Sultan Cem'i oturtmak isteyen Sadrazam Karamani Mehmed Paşa ölümü askerden gizledi ve naaşı "Padişahımız hastalandı, hamam iktiza etti" diyerek saltanat arabası içinde ve bir miktar enderun halkının muhafazasında ılgarla İstanbul'a götürdü, bir yandan da Konya'da bulunan Sultan Cem'i İstanbul'a çağırdı. İstanbul'un muhafızı olarak bırakılan acemi oğlanlarına da itimadı olmadığından onları da yol ve köprü tamirleri için şehirden çıkarttı. Fakat emeline muvaffak olamadı. Fatih'in ölümü ordugâhta pek çabuk yayıldı ve kafile kafile İstanbul yolunu tutan yeniçeriler taht şehrinde büyük bir ihtilal çıkardı ve Karamani Mehmed Paşa paralandı. Bu ihtilale yoldan geri dönen acemi oğlanları da katılmıştı.

17. asrın ortasında yirmi beş yıl sürmüş Girit cengi içinde ise acemi oğlanları, Yeniçeri Ocağı'na kaydedilip yeniçeri yapılmadan adaya takviye kuvveti olarak gönderilmiş, "acemi oğlanı" olarak harbe sokulmuş, yeniçerilik kayıtları da cephede, ordugâhta yapılmıştı.

Tarihimizde, bilhassa İstanbul'un tarihinde acemi oğlanlarının en büyük hatırası ilk yangın tulumbacılarının bu gençler arasından seçilip çıkmış olmasıdır.

Yeryüzünde yangınlara karşı ilk itfaiye teşkilatı 18. asırda Türkiye'de, zamanına Lale Devri adı verilen Sultan III. Ahmed'in büyük veziri Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın himmetiyle İstanbul'da kurulmuş ve Yeniçeri Ocağı'na bağlanmış olan bu tulumbacı teşkilatının efradı da acemi oğlanları arasından seçilmiştir.

Fakat unutmamalıdır ki, Yeniçeri Ağalığı'na bağlı ilk Tulumbacı Ocağı acemi oğlanları arasından seçilmiş efratla kurulmuş olmakla beraber, bu Tulumbacı Ocağı'nın kuruluşundan az sonra, 18. asrın ikinci yarısında "Devşirme Kanunu" kaldırılmıştır. Acemi Oğlanlar Ocağı da muhafaza edilmiştir ve kapısı Müslüman olmak şartıyla herkes için ardına kadar açılmıştır. Bundan ötürüdür ki, 18. asrın ikinci yarısında gerek acemi oğlanı, gerekse onlardan tulumbacılığa yazılanlar halkın ayaktakımına mensup gençlerdir.

İstanbul'un fethinden Nevşehirli İbrahim Paşa devrine kadar geçen iki yüz yetmiş yıl boyunca İstanbul'un dörtte birini, üçte birini ve hatta yarısını ve yarısından fazlasını mahveden, ecdat yadigârı abideleri, nice muhteşem sarayları, kâşaneleri, hanları, hamamları, çarşıları, saraylarda, konaklarda nice bin nadide sanat eserini, Türk irfan ve tarihinin hazinesi elyazması kitaplarla dolu hususi kütüphaneleri, milyarların üstünde astronomik rakamlarla gösterilebilecek maddi kıymet değerinde milli serveti bir çırpıda yutup yok eden yangınlar, büyük şehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları (karakolları) neferleri ile halk tarafından söndürülmeye çalışılmış, ilk anlarında önlenemeyen ateşler de ahşap beldeyi sömüren bir ejderha olmuştu.

İstanbul yangınları, yangınlara karşı alınan tedbirler, Yeniçeri Ocağı'na bağlı ilk tulumbacı teşkilatı kurulduktan sonra bizde tulumbacılığın ve itfaiyenin tarihçesi bu yazıların çerçevesi dışında çok renkli, hareketli bir mevzudur. Biz burada yalnız Yeniçeri Ocağı'na bağlı tulumbacı teşkilatından bahsedeceğiz.

İstanbul'da ilk yangın tulumbasını yapan ve bunu bir Tophane yangınında kullandıktan sonra büyük faydasını bilfiil gösterip ispat eden ve bunun üzerine Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir Tulumbacı Ocağı kurularak kendisi de teşkilatın başına geçirilen zat Gerçek Davud Ağa adında bir Fransız mühtedisidir.

1720 yılında kurulmuş olan bu teşkilat, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar yüz altı sene devam etmiştir. 1826'dan sonradır ki, İstanbul halkı tarafından her semte bir yangın tulumbası tedarik edilmiş, İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı doğmuştur. Tulumbacılık koşarlı, uçarlı, pırpırı fakat pitoresk kılık ve kıyafeti, çalâk ve civelek, sırım gibi, tığ gibi genç erkek vücudu için çetin ama cazip, öylesine cazip bir meşgale olmuştur ki, kısa bir zaman içinde acemi oğlanlarının yerini tabaka tabaka İstanbul çocukları almış, ıstılahlarıyla, argosuyla zengin bir de tulumbacı edebiyatı doğmuştur.

Tulumbacı acemi oğlanları

O devrin vakanüvisi Küçükçelebizade İsmail Asım Efendi, Gerçek Davud Ağa ile ilk tulumbacılık teşkilatından Hicri 1137 (Miladi 1724) yılı va-

kaları arasında Gedikpaşa Hamamı ve Mescidi ile civarını mahveden bir yangından sonra bahsediyor; "Zikr-i ahval-i Gerçek Davud ve sebeb-i zuhur-ı tulumbacıyan" serlevhasını taşıyan bu satırların bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'un binaları ahşap, birbirine bitişik kat kat yüksek ve sokakları gayet dar olduğundan bir yerde yangın çıktı mı, yakın ve uzak, bütün şehir ahalisinin aklını alırdı. Ateşin çıktığı yerin etrafındaki ev ve dükkânları yıkmadan yangın söndürülemezdi. Yangınların ekserisinde nice haneler yıkılıp viran ve nice kâşaneler yanıp kül olurdu. Nice zenginlerin birkaç saatte kül öksüzü oldukları görülmüştü.

Tulumbalar icat edilip kullanmak üzere neferler ayrılıp tertip olunduğu zamandan beri, elhak, nice yangınlar çıktığı yerde söndürüldü, nicesinin de şer ve zararı zaruri olarak yanlarındaki birkaç haneye sirayetle kaldı. Pir ve civan, fakir ve kâmuran, tulumbanın icadına şükretmektedir.

Tulumbanın memleketimizde zuhuruna önayak olan Gerçek Davud Ağa namında bir merd-i mühtedidir. Aslı Fransalı iken Felemenk diyarına gitmiş, bir müddet orada kaldıktan sonra din-i İslam'a meyil ve muhabbet edip on nefer ehl ü iyaliyle 1128'de (Miladi 1715) İstanbul'a gelip Galata'da yerleşmiştir ve İslamiyet'i kabul ederek Gerçek Davud ismiyle şöhret bulmuştur. Bu zat yangını süratle söndürmek için bir tulumba icat etti ve kendi başına zuhur eden yangınlara gitti, bilhassa Tophane yangınında tulumbayla ateşin söndürülmesine çok yardım ettiğinden Sadrazam İbrahim Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbetti. Acemi Oğlanlar Ocağı'na yamak olmak üzere bir Tulumbacı Ocağı'nın kurulmasını padişaha arz etti ve 1132 senesinde Davud Ağa 120 akçe yevmiyeyle tulumbacılara ağa tayin edildi. Yevmiye 60 akçeyle bir kethüda, 20 akçeyle bir kâtip, 26 akçeyle bir çavuş yamağı, 30 akçeyle bir odabaşı, 15'er akçeyle 50 nefer tulumbacı tayin edildi, geceleri yangın nöbetçilerinin taamiyesi, tulumba sakalarının hususi elbisesi ve bahşişleri ve tulumbacı neferlerinin başlarına geçirdikleri bakırdan başlıkların tamiri için de 90 akçe verildi. Davud Ağa bir müddet sonra hortumlar da icat etti, bu suretle suyu uzaktan da tedarike ve yüksek yere çıkarmaya muvaffak oldu. Hortumlar için tulumbacı ocağına 64 nefer daha ilave olundu, hortumlar masrafı olarak tulumbacılar ağasının yevmiyesine 40 akçe zam yapıldı."

Gerçek Davud Ağa'nın kabir taşı kitabesi de gayet uzun olup ilk tulumbacılık teşkilatının bir tarihçesi gibidir.

Acemi Oğlanlar Ocağı'na, dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'na bağlı Tulumbacı Ocağı'nın teşkilatını hurde teferruatıyla ve tulumbacı seçilen acemi oğlanlarının kıyafetlerini kesin olarak bilmiyoruz. Küçükçelebizade'nin kaydettiği 50 nefer tulumbacının doğrudan tulumbacıbaşının emrindeki yangın tulumbasının kadrosu olması lazımdır. Zira koca İstanbul'a topu elli nefer tulumbacının kâfi gelmeyeceği aşikârdır. Asla yanılmadığıma tam kanaatle yazıyorum:

Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliği "orta"ydı ("tabur"du). Her orta, büyük şehrin bir semtinin muhafazası, asayiş ve inzibatıyla vazifelendirilmişti, ki ileride Yeniçeri Ocağı teşkilatından bahsederken etraflıca anlatacağız; yeniçeri kollukları ortalara nispetle, mesela "59'luların" yahut sadece "59'un kolluğu" diye anılırdı. Tulumbacı Ocağı kurulurken bütün yeniçeri kolluklarına bir yangın tulumbası konduğu ve her kolluğa tulumbacı acemi oğlanları yerleştirildiği muhakkaktır.

Herhangi bir sebeple kazaen tutuşan bir yangın tulumbası hakkında gazel yollu yazılmış şu kıta her kollukta bir yangın tulumbası bulunduğunu açık olarak göstermektedir:

Çün alet-i itfa idi tulumba
Kolluk neferi ona hâdim olacaktı
Olur olacak çare nedir hükm-i kazaya
Kollukta tulumba tutuşup kolluğu yaktı!..

Acemi Oğlanlar Kışlası'nın Şehzadebaşı'nda olduğunu evvelce söylemiştik: bu kışladan tek eser olarak kışla hamamının kaldığını, "acemi oğlanı" adından bozma "Acemoğlu Hamamı" adı altında bir çarşı hamamı olarak işletildiğini ve bu hamamın müstesna tarihi kıymetini de bilhassa belirtmiştik. Tulumbacı Acemi Oğlanlar Ocağı kurulunca tulumbacı ağaları için miri konak da burada yapıldı. Bu konağın yeri de 1959 yılı sonlarına kadar malumdu, Şehzadebaşı'nda ahşap "Letafet Apartmanı"nın yeriydi. Bu apartman son imar faaliyetinde yıkıldı, yeri genişletilen caddeye eklendi.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, milli kütüphanemizin mühim tarih kaynaklarından biri olan *Hadikatü'l-Cevami* adındaki meşhur eserinde, bugün mevcut olmayan Acemi Oğlanlar Kışlası mescidinden bahsederken, "Bitişiğinde Yeniçeri Ocağı'nın fodula fırını ve karşısında Tulumbacılar Kışlası vardır. Bunlar Sultan III. Ahmed'in vakfıdır. Tulumbacı neferleri yangınlarda başlarına kalaylı tas giyerler, tasların üzerinde neferin kaçıncısı olduğu rakamla yazılmıştır" diyor. Tulumbacı acemi oğlanlarının kıyafeti hakkında bilgimiz bu nottan ibarettir.

Devşirme Kanunu'nun ne zaman kaldırıldığını kesin olarak bilmiyoruz; fakat 18. asrın ikinci yarısı içinde yeniçeri yapılmak üzere oğlan devşirildiğini de görmüyoruz. Bundan ötürüdür ki, 18. asrın ikinci yarısında Yeniçeri Asker Ocağı, bu ocağı besleyen Acemi Oğlanlar Asker Ocağı ve efradı acemi oğlanları arasından seçilen, alınan Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı, kapılarını imparatorluğun bütün Müslüman halkına, halkın da bilhassa ayaktakımına açmış bulunmaktadır. Aşağıdaki satırlarda "tulumbacı" adı geçtikçe, bunların artık devşirme oğlanlar değil, ayaktakımı gençler olduğunu, hatta çoğunun "şehrî" (İstanbullu) olduğunu unutmamalıdır.

Acemioğlanı-yeniçeri tulumbacıları devrine ait bazı hatıralar okuyalım:

Hicri 1233 (Miladi 1817-1818) yılında rebiülevvelden şevvale kadar altı ay içinde kaza veya kasıt eseri olarak İstanbul'da büyük küçük 73 yangın çıkmıştır, her aya 12 yangın düşer ki, bir afet rekorudur. Müverrih Cevdet Paşa kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinde, o yılın ramazan ayı ortasında teravih namazı vaktinde Odunkapısı içinde bir boyacı dükkânından çıkan yangından bahsederken, "Etrafa süratle yayıldı. Meğer oralardaki barutçu dükkânlarında külliyetli barut varmış, birden ateş alıp patladı, tulumbacı neferleri ve zabitlerinden ve ahaliden seksen adam yanarak telef oldu" diyor. Kadırga'da çıkan bir yangından bahsederken de yeniçeri tulumbacılarının zenginlerden para alıp sadece onların evlerini koruduklarını söylüyor: "Kadırga limanında büyük bir yangın çıktı, bir kolu Kumkapı tarafına gitti. Kumkapı'daki büyük Ermeni kilisesini (patrikhaneyi ve kilisesini) kurtarmak için ortaya pek çok paralar döktüler, tulumbacıların nefer ve zabit ekserisi o tarafa koştuğundan yangının Usturacılar'a doğru yayılan kolu karşısında pek az tulumbacı kaldı, yangının bu kolu ertesi gecenin yarısına kadar devam ederek Okçularbaşı çarşısını yaktı, Beyazıt Meydanı'nda söndü."

III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud devirlerinde yaşamış ve Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı haline geldiği o devirlere ait büyük bir vakayi-name yazıp bırakmış olan Cabî Said Efendi İstanbul'un zabıta vakalarına da pek geniş bir yer ayırmıştır; bu arada yeniçeri tulumbacılarının ayyaşlıklarından, odalarına uygunsuz kadın ve oğlan kapattıklarından, yollardan ırz ehli kadınlarla tüysüz gençleri cebren odalarına, kolluklarına kaldırma teşebbüslerinden sık sık bahseder ve yeniçeri tulumbacıları hakkında daima "kulaklı bıçakla gezen tulumbacı erazil", "yalınayak, baldırları çıplak tulumbacı iti", "hamam külhanında yatar, sokakta itleşip çamura batar tulumbacı kopuğu" gibi ağır tabirler kullanır.

Şair Enderunlu Vâsıf da "tulumbacı acemi oğlanı"yla şöyle alay ediyor:

Dal kelle, tası elinde tulumbacı iken
İki kelle kirlihanım kaşkaval olmuş sana!..

Şairin bu tasvirinden yeniçeri tulumbacılarının ağır bakır taslarını ekseriya ellerinde taşıdıklarını, sokaklarda başı açık, "dal kelle" dolaştıklarını öğreniyoruz.

Vakanüvis Lütfi Efendi ise yeniçeri tulumbacılarını daha etraflıca anlatıyor:

"Vaka-i Hayriye'den evvel yeniçeri tulumbacılarının neferleri, hemen bütün İstanbul esnafı ocağa kayıtlı olduğu için, esnaf delikanlılarının eşbehlerindendi (zıpırlarından, bıçkınlarından), pırpırı, uçarı gençlerdi. Yangın zuhurunda bu tulumba neferleri başlarında çorba tası gibi kalaylı ve kaçıncı yeniçeri ortasında ise o ortanın nişanını taşıyan taslarla koşuşarak yangına dalıverirlerdi. Sair vakitlerde başlarında tandır kadar koca bir sarık ve omuzlarında kartalkanat tabir ettikleri kırmızı kaput ve baldırları çıplak, ayakları yalın, yalınayaklarına yemeni giyerlerdi. Yeniçeri Ocağı'yla beraber bunlar da dağıldı."

Bu kayıttan da öğreniyoruz ki, tulumbacılar, mensup oldukları tulumba sandığı hangi yeniçeri ortasının (taburunun) kolluğunda duruyorsa başlarına giydikleri bakır tasların üzerinde o ortanın nişanını (alamet-i fârikasını) taşımışlardır. Bu nişanlardan ileride, bu yazıların Yeniçeri Ocağı'nın hususiyetlerini anlatacak kısmında bahsedeceğiz.

Enderun Tarihi müellifi Tayyarzade Atâ Bey de, yeniçeri tulumbacıları güruhundan bir şeririn ırz ehli bir kadını tenha bir sokakta yolundan çevirip yangın yerine götürmek isterken, kalyon kaptanı kıyafetinde tebdil gezen devrin padişahı Sultan III. Selim'e rastladığını ve padişah tarafından beline çalınan bir kılıçla ikiye bölünüp öldürüldüğünü yazıyor.

Bugün aydın bir hakikattir ki Sultan III. Selim kılıç çalarak eliyle can uçuracak adam değildir. Bu vaka tulumbacıyı, yeniçeriyi kötülemek ve padişahın acı kuvvetini göstermek için zevksiz muhayyilelerin eseridir.

Tarihi roman ve hikâyelerde yeniçeri tulumbacılar... Çaylak Tevfik Bey'in tulumbacı acemi oğlanları...

Tarihi roman, hikâye ve hatta fıkra yazarken çok dikkatli olmak lazımdır, muharrir yalnız muhayyilesine dayanırsa, geçmiş asırların âdetlerini, giyimini, kuşamını ve hatta mimarisini ve meşhur şehirlerin eski manzarasını bilmezse gülünç olur.

Geçen asır sonlarında yaşamış "Çaylak" lakabıyla tanınmış Mehmed Tevfik Bey *İstanbul'da Bir Sene* adındaki eserinin beşinci kitabı olan "Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları"nda yeniçerilik zamanında Langa'da "Mermerli" denilen büyük gedikli meyhanede bir akşam keyfi sahnesini tasvir ederken meyhaneye yeniçeri kolluk tulumbacılarından, yani tulumbacı acemi oğlanlarından üç adam sokar.

Çaylak Tevfik'in büyük hatalarını tenkit etmeden hikâyesini kısaltarak nakledelim:

Vakit henüz erkencedir. Yüksekkaldırım semtinden üç delikanlı Mermerli'ye gelir; biri yorgancı esnafından Mahmud, diğeri çıkrıkçı esnafından Hüsnü, biri de ipçi esnafından Mehmed Ali'dir. Üçü de 18-20'şer yaşlarında, gayet gürbüz, eli ayağı düzgün, mütenasibülaza, henüz bıyıklarının uçlarını burmaya başlamışlardı. Kıyafetlerine o vakitler pırpırı denilirdi: dal fes, camedan, saltamarka, şalvar gibi şeyler... Şalvar üzerine bellerine Trablus kuşağı sararlar, başlarına da o zamanın genç modasınca "yârdan ayrıldım" biçiminde birer yazma yemeni bağlamışlar, çıplak ayaklarında da ökçeleri

basık filarlar var... Bunların arasında Hüsnü ise gerçekten genç irisi ve insan güzelidir.

Meyhanenin tezgâh tarafında üç beş kadar yeniçeri dayıları oturmuş, henüz keyif çatmak üzeredir. Çocuklar bunlara riayetkâr bir tavır takınırlar, bununla, eğer dayıların orada olduklarını bilseydiler elbet de içeri girmekten utanacaklarını anlatmak isterler. Dayılar da çocukların bu halini pek beğenirler, içmelerine destur verirler. Esnaf delikanlıları birer şişe düz getirtirler... Dayılar da kendilerini taltif için sofralarındaki mezelerden bir iki tabağını meyhaneci çırağına verip,

"Şunları delikanlıların sofrasına koy, bizden selam söyle, rahat etsinler, eğlensinler..." diye haber yollarlar.

Çocuklar kendi hallerinde eğlenip dururlarken meyhane kapısından bir tulumbacı girip nara atar... O nara atar ama meyhanedekilerin de kafası atar... Bu herif Baruthane tulumbacılarından Kel Memiş'tir, yanında iki de arkadaşı vardır. İki tarafa yalpalayarak gelirler, çocuklara karşı boş bir sofraya otururlar. Bir ibrik şarap ısmarlarlar. Kendilerine mahsus bir tavırla şöyle keseriz, böyle biçeriz diye konuşmaya başlarlar. Ağızlarıyla atar tutar, gözleriyle etrafı süzerler. Çünkü meyhanede şuna buna bulaşmak âdetleridir. Gözleri çocukların bulunduğu sofraya çarptığı gibi aralarında şöyle bir konuşma başlar:

Memiş: "Ulan burada yenecek kuzular varmış be!"

Arkadaşı: "Yayla mı bu?"

Diğeri: "Kıyamadan kim kesecek?"

Meyhanede hava bulanır. Dayılar kızar, esnaf gençleri de aralarında usulca konuşur:

Yorgancı Mahmud: "Ne dersin, gidelim mi?"

Çıkrıkçı Hüsnü: "Nereye, tandır başına mı?"

İpçi Mehmed Ali: "Herifler zıpır..."

Çıkrıkçı Hüsnü: "Öyle çok zıpırlar gördük..."

Bu ara Kel Memiş bir mani tutturur:

Kuzusu...
Çeşme kuru, çay bulanık, nerden içsin kuzu su...

Derken meyhanenin içi akşamcılarla dolar, Çıkrıkçı Hüsnü artık tahammül edemez, yeniçeri dayılarından destur alır, tulumbacıların sofrasına bir iskemle atar, sofra altüst olur, Memiş yerinden fırlamak isterken ikinci iskemle gelir, tulumbacı yalın kama hücum ederken üçüncü iskemle iner ve kaması elinden fırlar. O zaman dayılar ayağa kalkıp müdahale eder,

"Çocuk daha birinci hamlede namusunuzu bozdu, edebinizle çıkın!.." diye tulumbacıları birer birer meyhaneden atarlar...

Fars dilinde bir tekerleme vardır: "Hangi hatanı tashih edeyim ey haneharap!.." Muharririn yeniçeri dayıları dedikleri, o devirde böyle gençlerin başına tulumbacılardan evvel püsküllü bela olacak erazil ve hayta güruhudur. Çıkrıkçı Hüsnü gibi meyhane eşiğinden atlamış erkek güzeli tüvana, gözü pek, yalınayak, yarım pabuç bir esnaf delikanlısı o devirde muhakkak ki, Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olacaktır ve yine muhakkak ki, bir kolluk tulumbası sandığının omuzdaşı, yani kendisi tulumbacı olacaktır. Çaylak Tevfik Bey'in kullandığı "pırpırı" tabiri tarif ettiği kıyafete uymaz. Pırpırı şudur: bir diz çağşırı üstünde bir kuşak, çıplak gövde üstünde bir yelek yahut bütün düğmeleri çözülmüş bir gömlek, sine üryan, memelerin görünmesi şart, baldır bacak çıplak, ayaklar yalın, başta keçe külah veya dal kelle üstünde perişan bir tülbent... Uçarı it, bıçkın kılığıdır.

Tevfik Bey "dal fes" tabirini de bilmeden kullanmıştır, "dal fes", etrafına yemeni, tülbent, şal gibi herhangi bir şey sarılmamış olan fes demektir, halbuki muharrir delikanlıların feslerine "yârdan ayrıldım" biçiminde yazma yemeni sardırmıştır. Çocuklar birer şişe düz rakı getirtiyorlar, halbuki yeniçerilik devrinde şişe içinde rakı yoktur, sofraya ibrikle, güğümle gelir. Tulumbacılar da bir ibrik şarap getirtirler, şarap ise o devirde yalnız testi içindedir.

Tulumbacı civelek Bülbül İsmail

18. asır sonlarında yaşamış namlı meddahlardan Galatalı Sükkerî Salih Çelebi "Kürkçübaşının Hasan Çelebi ile Berber Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma" adındaki hikâyesinin kahramanı olarak yeniçeri-acemioğlanı tulumbacılarından bir delikanlının hayatını nakleder.

Devrinin pek değerli bir söz sanatkârı olan Sükkerî Çelebi bu hikâyesinde kendi zamanının tiplerini 17. asır ortasında yaşatmıştır, vaka Genç Osman'ın padişahlığında geçer; bu padişahın zamanında ise İstanbul'da ne yangın tulumbası vardır, ne de tulumbacı. Vaka ne zaman, nerede geçerse geçsin, namlı meddah, civelek bir tulumbacı neferinin hayatını, tipini en doğru çizgileriyle canlandırmıştır. Hikâyenin özeti şudur:

Şehremini'nde kahveci Ali Beşe ölmüş, arkasında İsmail ve Gül Fatma adında iki yetim bırakmıştı. Oğlan 16 ve kız 13 yaşlarında olup, babalarından hayli dünyalığa sahip idiler. Zira Ali Beşe'nin kahvehanesi gayet işlek olduktan başka, kendisi usta berberdi, Topkapı dışında bir de büyük bostanı vardı. Lakin İsmail, haylaz çıktı. Babası ölünce dükkânı ve berberliği terk ederek tulumbacı haytalara ayak uydurdu, meyhanelerde akşamcılığa başladı, altın adını bakır yapıp, Kumkapı Yeniçeri Kolluğu'ndaki tulumbaya nefer yazıldı ve tulumba sandığında omuzdaşlık eden meşhur rezillerden Yedibela Bekir, Dinsiz Veli, Kartalkanat Mustafa namındaki baldırı çıplaklarla Sarnıçlı denilen meyhanede gece ve gündüz işret edip evine haftada bir, on günde bir uğrar oldu. Kimseye bir kötülüğü yoktu, ahvalinin zararı kendisine olup, halini ıslah için mahallesinde, semtinde nasihat edecek olanlara kulak vermedi.

"Zevk u safa bu eyyam-ı nevcivanide olup, çalışacak zamanı ben bilirim..." derdi.

Eli ayağı düzgün ve kaşı gözü yerinde ve bir hoşça sesi olup, yeniçeri tulumbacılar arasında gayetle makbul olan mani ve semai ve divan okurdu ve o güruhun eşbehleri arasında Bülbül İsmail diye baş tacı olmuştu.

Yedibela Bekir, değme zorbaları palası altından geçirmiş şakiydi, dev heybetli ve ehremen suretli cehennem kütüğüydü. Kahvecioğlu Bülbül İsmail'i bir an yanından ayırmayıp, kahvehane, meyhane, bağ ve bahçe, bostan ve hamam beraber dolaşıp, gece dahi kolluklarda yatarlardı. Ol nazenin şivekâr yalınayak, baldır bacak çıplak, sinesi üryan, keçe külahında destarı perişan kaldırım iti olmuştu.

Baba dostlarından birkaç kişi baktılar gördüler ki çapkın oğlan bir gün başlarındaki haneyi dahi satıp, meyhane akçesi yapacaktır, anasını ve kız kardeşini açıkta koyacaktır. "Gül Fatma'ya bir hayırlı koca bulup şu çapkından biçareleri halas edelim" dediler.

Gül Fatma hakikatte gül goncasıdır, on bin nigâr içinde bir tane, anasının dahi ağzı var dili yok, melek misali hatundu, lakin kardeşi İsmail'in yüzünden kıza kimse talip olmadı. Uzaktan gelen görücülere de konu komşu,

"Yarın ahirette iki elimiz yanımıza gelecek, kızın bir oğlan kardeşi vardır ki neuzübillah tulumbacı itidir, falan kimdir, Bülbül İsmail'in eniştesidir dediler mi, ırz ehli olan hicabından kahrolur..." derlerdi.

İstanbul'un namlı zenginlerinden Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin dâr-ı dünyada Hasan Çelebi isminde tek evladı olup, o dahi henüz 15-16 yaşında, güzellikte müstesna civandı. Babasının himmet ve dikkatiyle akran ve emsali arasında tahsil ve terbiyede dahi birinciydi. İşte bu Hasan Çelebi, bir gün lalasıyla bir mesireye vardığında, bir kız görüp, hemen can ve gönülden âşık oldu. O taze nigâr, Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma'ydı ki çöpçatıcı ve başbağlayıcı Zeliha Banu kızın validesinden izin almış, "Her zaman kısmet ayağa gelmez, bazen de kısmetin ayağına varmak gerektir" demiş, kıza o zamanlar yeni çıkma mor ferace giydirip mesireye götürmüştü.

Kürkçübaşıoğlu Hasan Çelebi bu aşkla sararıp soldu, derdini evvela lalası olan ağa, ondan hanım annesi öğrendi ve valide hatun bir akşam yolunu bulup Hacı Efendi'ye açtı, o da,

"Kızı bir kere gidip görün, yoksulluk ayıp değildir, gelinim olarak makbulümdür, elverir ki ailesine namus karası olmasın..." dedi.

Fakat kızın, Bülbül İsmail namında tulumbacı civeleği bir erkek kardeşi olduğunu öğrenince,

"O kız bana gelin olmaz. Hasan ölür, biricik oğlumu teneşirde gözlerimin yaşlarıyla yıkarım, tulumbacının kardeşini ona almam..." dedi.

Babası emrinden dışarı çıkamayan Hasan Çelebi, yemekten içmekten kesilip yatağa düştü, bir ay içinde bir deri bir kemik kaldı, kadid oldu. Hasan Çelebi'nin ahvalini cümle İstanbul halkı öğrendi. Bülbül İsmail'e,

"Oğlum, hem kız kardeşinin kısmetine mâni olursun, hem dahi bir nevcivanın sebeb-i mevti olacaksın, gel tövbe ve istiğfar eyle, babanın el elinde kalmış dükkânına çık otur, bizler Hacı Efendi'nin ayağına düşüp kandırmaya cesaret bulalım..." dediler.

Bülbül İsmail de bu ahvale çok üzülmekle beraber tulumbacı ayaktaşlarından ayrılamadı ve baldırı çıplaklık havasından kurtulamadı, pabuçsuz yalın ayağını meygede eşiğinden çekemedi.

O sıradadır ki, İstanbul'da yeniçeriler zamanın padişahı Sultan Osman'a karşı tuğyan ettiler, kazanlar Etmeydanı'na çıkıp büyük fitne oldu. İşte o fitnede İstanbul'un yakaları bitli, mintan ve çağşırları bin yamalı kayıkçı, mavunacı, hamal ve hamamlarda tellak, fırınlarda hamurkâr ve bağ ve bahçelerde ırgat, yanaşma cümle bekâr uşakları dilaverler fırsat ganimettir diye İstanbul zenginlerini deftere yazdılar, "Sultan Osmanlı"dır diye konaklarının yağmasına ve kendilerinin katline ittifak ettiler. Defterin başına da Kürkçübaşı Abdülgani Efendi'nin adını yazdılar. Hakikatte de Kürkçübaşı, Sultan Osman'ın musahibi yerinde mutemediydi. Yeniçeri zabitlerinden onun iyiliğini görmüş biri, "Aman, efendi defterli oldu, tebdil-i kıyafet edip Anadolu tarafına geçsin ve bir müddet adını unuttursun, konak ve mal kaygısında olmayıp can kaygısında olsun!.." diye haber yolladı. Hacı Efendi ne yapacağını bilmedi, mal canın yongası olduktan başka canının bir parçası evladı Hasan Çelebi de döşekte yatar, maşukasının hayaliyle can alıp can verirdi.

Fitnenin ikinci günü sabahı seher vakti alaca aydınlıkta gördüler ki, konağın kapısına dört nefer baldırı çıplak tulumbacılar dayanmıştır ve palalarını kapıya asmışlardır, içlerinden biri kapıcıya,

"Varın bizden Hacı Efendi'ye selam eyleyin, ellerinden öperiz. Bizim palalarımız bu kapıda asılı durdukça bir fert onları indirip içeri giremez ve Hacı Efendi'nin kılına hata gelmez!.." dedi.

Ve hakikatte de tam on beş gün kapıdan ayrılmadılar. O büyük fitne günlerinde yağmaya gelenler bunları gördükçe köşe başından ters yüz olup dönerlerdi. Konaktan bu tulumbacılara kim oldukları soruldukta,

"Hele fitne yatışsın, söyleriz..." derlerdi.

Fitne yatıştı, Kürkçübaşı tulumbacıları konağa alıp onlara bir âlâ sofra donattı, kendisi de sofraya oturdu.

"Ey dilaverler, şehbazlarım, sizler kimler olursunuz ki, benim malımı ve canımı korudunuz, ırzımı kurtardınız, isimleriniz nedir ve bu hizmetiniz mukabilinde benden matlubunuz nedir?.." diye sordu. Tulumbacıların en genci ki, bir tüysüz oğlandı,

"Kumkapı'da yeniçeri kolluğu tulumbacılarıyız, ateş içinde semenderleriz, şu ayakdaşıma Yedibela Bekir, şuna Dinsiz Veli, şuna dahi Kartalkanat Mustafa derler, benim namım dahi tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'dir!.." dedi.

Hacı Abdülgani hemen yerinden kalkıp o nevcivanı bağrına bastı.

"Şehbazım, dünya ve ahirette oğlumsun, senin hakkında kötü hüküm vermekle büyük hata işlediğimi şimdi anladım!.." dedi.

Hacı Efendi hemen hareme koşup zevcesine,

"Hatun, durma, feraceni başına geçir, Şehremini'ne git, tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'in kız kardeşi Gül Fatma'yı oğlumuz Hasan Çelebi için Allah'ın emri ve Peygamberimiz'in kavli üzerine iste ve o kızı hemen koçuya koyup getir, kızın cihazını dahi ben yaparım, oğluma dahi müjdesini verin!.." dedi.

Gül Fatma Kürkçübaşı'nın konağına geldiğinde hemen eteğini beline sokup mutfağa girdi ve eliyle bir tas hasta çorbası pişirdi, âşık-ı şeydası Hasan Çelebi'ye götürdü. O nevcivan ki, maşukasını karşısında ve hizmetinde gördü, daha çorbadan bir kaşık içmemişti ki, taze can bulup yataktan kalktı.

Sükkerî Salih Çelebi'nin bu hikâyesindeki bütün hüneri, gençlerin tulumbacılığa heves etmemesi için, bir nevcivanın tulumbacılıkla şeref, haysiyet, ırz ve namus bakımından neler kaybedeceğini Bülbül İsmail tipinde göstermesi, sonra da tulumbacıları mert insanlar yaparak o güruhu okşamasıdır.

Yeniçeri Ağalığı'na bağlı Acemi Oğlanlar Tulumbacı Ocağı'nın Vaka-i Hayriye'de Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırıldığını söylemiştim. Ocakları kaldırılırken son tulumbacıbaşı ağa da idam olundu. Bu adamın adı tarihimizde meçhul kalmıştır. Son yeniçeri ihtilaline iştirak etmemişti, ölümü için yeniçeri olması kâfi görülmüştü.

Sadrazam, "Baka ağa!.. Vazifen yangını süratle söndürmektir, yeniçeri kışlaları tutuştukta niçin gitmedin?" diye sormuş.

Adamcağız hayret içinde kalmış.

"Efendim, o yangını söndürmeyip başka bir yerinden daha tutuşturmak padişahıma sadakatten ileri gelir!.." demiş.

Babıâli'de maktel ittihaz edilen odaya götürmüşler, cellatlara son sözü,

"Boğun yiğitler!.." demek olmuş. Müverrih efendi, "Gayret-i batılayla can verdi" diyor. Biz "Merdane ölmüş" diyeceğiz.

Son acemi oğlanı tulumbacılar da, ki hepsi katıksız Türk delikanlılarıydı, "Vaka-i Hayriye" denilen o müthiş yeniçeri kırımında yok oldular; o zali-

mane ve vahşiyane katliama dilim hiçbir vakit "Hayırlı Vaka" diyememiştir. Tahlilini ve tenkidini yeri geldiği zaman yapacağım.

Kapıya çıkma

Acemi oğlanları üzerine son satırlardır. Onları kendi asker ocaklarından alarak yeniçeri kışlasına götürüp yeniçeri yazdırır iken biz de adı hâlâ unutulmamış, fakat teşkilatı ve tarihçesi hakkında münevverlerimizin bile kesin bilgi sahibi olmadığı Yeniçeri Ocağı'nın kapısından gireceğiz.

Acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağı kütük defterine kaydedilerek yeniçeri yapılmasına "kapıya çıkma" denilirdi. Acemi oğlanlarının kapıya çıkması, yeniçeri ağasının Divan-ı Hümayun'a arz ettiği ihtiyaç üzerine padişahın bir fermanı ve ananevi merasimle olurdu.

Birbirine sımsıkı bağlı olan Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri asker ocaklarının kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen devir içinde bu ocakların anane ve merasimi ile teşkilatının teferruatı hakkında bilgimiz yoktur. İstanbul'un fethinden sonra büyük bir gelişme olduğu muhakkaktır. Bizim burada anlatacaklarımız Kanuni Sultan Süleyman devrinden yeniçeriliğin son günlerine kadar uzanan zamana ait kaynak ve vesikalardan topladıklarımızdır.

Her acemi oğlanı yeniçeri olamazdı. Bazen aşırı serkeşliğinden yeniçeriliğe layık görülmez, bazen de akran ve emsali kapıya çıkarken, yani yeniçeri olurken ihtiyaç artığı olarak kalırdı, ikinci bir çıkmaya kadar da yaşı ilerler, Yeniçeri Ocağı'nda acemi neferlik yapacak çağı aşardı. Bu gibiler acemi oğlanlarının çalıştıkları yerlerde hizmetlerine devam ederler, kendilerine evlenme izni verilir, çoluğa çocuğa karışırlar ve bir gün de Acemi Oğlanlar Ocağı'ndan emekliye ayrılırlardı. Kesin bir kayıt yoktur, yanılmadığımı zannederek tahminle söylüyorum. Acemi Oğlanlar Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulur iken tulumbacı seçilen acemi oğlanları bu kapıya çıkma artıkları olsa gerektir.

"Kapıya çıkma" olduğunda Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kadrosu birden sarsılırdı, bazen 1.000-1.500 acemi oğlanı yeniçeri olurdu. Bu sefer Acemi Oğlanlar Ocağı'nda boşalan yerler, evvelce söylemiştik, eşhas ve köylü hiz-

metine emaneten verilmiş devşirme oğlanlarla yahut yeniden yapılan bir devşirmeyle gelen oğlanlarla doldurulurdu.

Kapıya çıkma merasimi, Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Aksaray'da yeniçeriler için yaptırdığı büyük kışlada yapılırdı. Bu kışlanın adı "Yeni Odalar"dı. Oda koğuş manasınadır. Bu kışlayı, içinde geçen vakalarla ileride anlatacağım.

Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliğine "orta" (tabur) denilirdi, zabiti de "çorbacı" unvanını taşırdı. Evvela çorbacılar kendi ortalarının nefer ihtiyaçlarını tespit ederler, tanzim olunan cetvel Süleymaniye'deki Ağakapısı'na, Yeniçeri Ağalığı sarayına götürülür, Yeniçeri Ağalığı kethüdasına (kâhyasına) verilirdi. "Kethüda bey" denilen bu zat, Yeniçeri Ocağı'nın idare işlerinde en büyük amirdi, cetveli ocak kadrosuyla karşılaştırır, kadro fazlası nefer alınmamasına dikkat eder, son şekli verdikten sonra yeniçeri ağasına arz eder, o da Divan'dan kapıya çıkma fermanını alırdı.

Fermanı alan yeniçeri ağası, kendi emri altında olan acemi oğlanlarının kumandanı İstanbul ağasına bir tezkire gönderir ve mesela 1.000 nefer acemi oğlanının kapıya çıkmak üzere gönderilmesini emrederdi.

Kapıya çıkacak acemi oğlanlarını İstanbul ağası ile acemi oğlanlarının diğer iki büyük amiri olan Anadolu ağası ile Rumeli ağası seçerlerdi; seçilen oğlanların Acemi Oğlanlar Ocağı'ndaki kütük defterinde bulunan isimleri yanına "kapıya çıktı" kaydı konulur, isimleri oradan bu suretle silinmiş olur, oğlanlar isim ve künye kayıtlarının tasdikli suretiyle Aksaray'daki Yeni Odalar'a götürülüp Yeniçeri Ocağı'na teslim olunurdu. İsmi ve künyesi Yeniçeri Ocağı'nın kütük defterine kaydedilen acemi oğlanı o andan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın acemi neferi olur ve hemen askerlik yevmiyesi bağlanırdı. Gelen acemi oğlanlarının hangi yeniçeri ortasına acemi nefer oldukları da ocağın ana kütük defterine kaydedilirdi. Kütük kaydı işi bitince acemi neferler verildikleri ortanın çorbacısına teslim olunurdu ve bu münasebetle anane haline gelmiş bir tören yapılırdı. Mesela gelen bin oğlandan yirmi neferi 60. Orta'ya verilmiş ise, bu ortanın çorbacısı, gayet geniş bir meydan olan kışla avlusunun münasip bir yerinde durur, yirmi acemi neferi birer birer önünden geçerler ve kendilerini isimleriyle, künyeleriyle yeni amirlerine takdim ederler, çorbacı ağa da, artık emri altında bulunduklarını bildiren bir işaret

olarak, önünde baş kırıp kendisini takdim eden acemi neferin ensesine var kuvvetiyle bir tokat indirirdi.

Yeniçeri Ocağı'nda kıdeme büyük ehemmiyet verilirdi. Misal olarak aldığımız 60. Orta'ya verilen yirmi genç arasında da bir kıdem tayini yapılırdı. Bu ilk kıdem, orta koğuşlarının bulunduğu kapıdan girmekle tespit edilirdi. Bunun için de bir sürat koşusu, yarışı yapılırdı. Yirmi delikanlı avlunun bir ucuna dizilir, öbür ucunda bulunan koğuş kapısına doğru koşturulurdu. Kapıdan ilk giren acemilerin en kıdemlisi, en sona kalan da en kıdemsizi olurdu.

En geride kalan ve dolayısıyla ortasının en kıdemsizi olan acemi neferin kışladaki vazifesi ortasının koğuşlarını ve ayakyollarını süpürüp yıkamak, orta ihtiyarları ile gelen misafirlerin koğuş kapıları önünde bıraktıkları pabuçlarını dışarı çıkarlarken önlerine çevirmek, hava yağışlı ise bu işi pabuçları silip temizledikten sonra yapmaktı. O acemiden bir üstün olan kıdemsiz acemi mutfakta ortasının bulaşıkçısı olur, onun bir üstünü de ortasının hamalı olurdu. Hamallık vazifelerinden biri de ortasının koğuşlarına ve mutfağına odun taşımaktı.

Geriden dördüncü kıdemsiz acemi neferi de kandilci tayin edilirdi, sabahları ortasının koğuşlarındaki kandilleri dinlendirir, çanakları temizler, yağlarını tazeler, fitillerini yeniler, akşam olunca da kandilleri uyandırırdı.

Bir yeniçeri ortası kışlada dört koğuş işgal ederdi. Koğuş amiri "odabaşı" unvanını taşırdı, koğuş inzibatı ve temizliğinden onlar mesuldü. Kıdemsiz acemilerin günlük işi ağırdı, odabaşılar başlarında cellat gibi dururdu.

Ocak

Osmanlı ordusu

Osmanlı ordusuna kuşbakışı bir göz atacağız.

Osmanlı Devleti bir cihan imparatorluğudur. İlkçağ'ın Romalılarından sonra yeryüzünde en kuvvetli ve sağlam orduyu kurmuş olan devlettir, işte bunun içindir ki, teşkilatı çok geniş ve tarihi çok zengin olan Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısından girmeden, bu asker ocağının Ordu-yı Hümayun adını taşıyan Osmanlı ordusundaki yerini aydın olarak gösterelim.

Osmanlı ordusu "yerlikulu askeri" ve "kapıkulu askeri" adıyla iki büyük askeri müesseseden teşekkül etmişti.

Yerlikulu askeri, devletin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki eyaletlerinin çıkardığı askerdir; hepsi atlı askerdir ve tarihimizde "tımarlı sipahiler" diye anılır. Devlet, bir eyaletin, vilayetin ahalisinden yararlık, yiğitlik, şecaat yolunda nam almış olanlara "tımar" denilen bir geçim kaynağı verir. Tımarlar, devletçe sınırları çizilmiş bir toprak parçasının üzerindeki çiftçinin devlet hazinesine vermeye mecbur olduğu toprak mahsulleri vergisini toplama hakkıdır; bu vergi de yıllık mahsulün onda biridir. Tımar sahibi bunu toplar ve devlet hazinesine yatırmaz; buna karşılık, sefere çağrıldığı zaman silahları noksansız, azığı ve at yemi de kendisine ait olmak üzere ve tımarının zenginliği nispetinde bir, iki üç atlı asker çıkarır. Yazmaya lüzum var mıdır bilemem, bu askerleri, ödediği ücret mukabili memleketinin gözü pek garip yiğitlerinden bulur. Tımarlar, tımar sahibinin bütün bu masraflarını ve kendi nefsi ile ailesinin yıllık geçimini karşılayacak şekilde hesap edilip verilir. Bir büyük devletin şanına yakışanı ihsandır. Devletin kazancı, muazzam bir askeri teşkilatı kendi eliyle giydirip besleme ve silahlandırma zahmet ve mas-

rafından kurtulmak, bir kâğıt parçasına yazılmış iki satırlık bir emirle derhal harekete geçirmektir.

Tımarlı sipahiler mülki idare bakımından bağlı bulundukları sancakbeyleri ve valiler (beylerbeyiler) sefere memur edildikleri zaman sancakbeyi ve valilerin kumandası altında toplanıp harbe giderlerdi. O iki satırlık sefer emri sancakbeyine, valiye gönderilirdi ve merkez bilirdi ki filan sancak şu kadar bin tımarlı sipahi çıkarır. Müverrihlerimiz bu eyalet askerini bazen vilayet ve sancakların isimleriyle, mesela "Sivas askeri, Konya askeri, Kırşehir askeri, Yanya askeri, Tameşvar askeri" diye anarlar, bazen de "Rumeli askeri" ve "Anadolu askeri" diye iki isimde toplarlar.

Harp meydanında tımarlı sipahiler ordunun sağ ve sol iki kanadını teşkil eder, bir kısmı geride ihtiyata alınır, bir kısmı da serdarın, bazen aynı zamanda sadrazam serdarın veya bizzat padişahın bulunduğu merkezde yer alırdı. Harp Avrupa kıtasında ise sağ kanadı Rumeli askeri, Asya kıtasında ise Anadolu askeri teşkil ederdi. Harp hangi kıtada olursa olsun tımarlı sipahiler, yerlikulu askeri, Osmanlı ordusu mevcudunun hemen daima üçte ikisini teşkil ederdi.

Harp dönüşlerinde tımarlı sipahilerden sağ kalanlar terhis olunurdu, memleketlerine, işleri başına dönerlerdi. Tımarlı sipahiler, yerlikulu askeri, askerliği meslek edinmemişti. Bir tımar sahibinin ücretle tutup getirdiği bir garip yiğit cenklerde yararlıklar gösterir, kumandanların, bazen serdarın, bazen padişahın nazar-ı dikkatini çeker, ona da ayrıca bir tımar verilerek taltif olunurdu, gariplikten birdenbire refaha kavuşurdu. Bir kısmı da fethedilen yeni bir memlekette verilen tımarla yerleşirdi ve artık memleketine dönmezdi. Mesela Rumeli'nde Yenicevardar kasabasından gelmiş ve Midilli Adası'nın fethinde bulunmuş Yakub isminde garip bir sipahiye bu adada bir tımar verilmişti, Yakub Midilli'de yerleşmiş, bir Yakub Bey olmuştu. Onun oğlu da tarihimizin namlı büyük amirali Barbaros Hayreddin Paşa oldu.

Asıl mevzumuzdan uzaklaşıyorum, ama fırsat düşmüşken anlatmaktan da kendimi alamıyorum; bir kara askeri olarak Midilli'ye gelmiş ve bu adada tımar olarak yerleşmiş Yakub Bey'in oğulları niçin denizci olmuşlardır?

Tam deniz kıyısı ve adalardaki sancakbeyleri kara ordusu yerine donanmaya, kaptanpaşalığa (büyükamiralliğe) bağlanmıştı. Sancakbeyleri sancağı-

nın zenginliğine göre bir veya iki gemi yaptırır, teçhiz ederlerdi. Gemi teçhizatı arasında yalnız lengeri (çapanın yerini tutan demir) ve haritaları devlet tersanesi verirdi; kürekçileri, tayfaları bey temin eder, gemilerine cenkçi olarak da, sancağının tımar sipahileri tarafından temin olunan asker, o sahil memleketinin aslında denizci olan garip yiğitleri girerdi. Deniz sancakları tımar sahiplerinin denizci yiğit olarak getirdikleri askerin geri kalanı, ki büyük bir kuvvet teşkil ederdi, devlet hazinesinin yaptırdığı tersane gemilerine, ana filoya cenkçi olurdu. Ana filo İstanbul'dan kalktıktan sonra bu cenkçilerden Anadolu kıyısındakileri Çeşme limanından, Rumeli kıyısındakileri de Selanik ve Mora'daki Navarin limanlarından alırdı.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın Osmanlı ordusundaki yerini göstermek için kısaca anlattığım bu muazzam teşkilat, yerlikulu askeri tamamen mevzumuz dışındadır.

Tam kadrosuyla karşımıza aldığımız muazzam Osmanlı ordusunun üçte ikisi yerlikulu askeridir. Üçte biri de yeniçeriler midir? Hayır, geri kalanı kapıkulu asker ocaklarıdır, Yeniçeri Asker Ocağı da onlardan biridir.

Kapıkulu asker ocakları içinde Yeniçeri Ocağı

Osmanlı ordusunu kuran ikinci büyük müessese kapıkulu askeridir.

Kapıkulu askeri, küçük yaştan askerliği meslek edinmiş ve doğrudan devlet hazinesinden maaş alan, harpte silah altında daimi askerdir. Üç büyük sınıfa ayrılır: Deniz Askeri Ocağı (Tersane Ocağı), Atlı Asker Ocağı (Sipahi Oğlanlar Ocağı), Yaya Asker Ocakları.

Yaya Asker Ocakları altı ocaktır; işte efendim, Yeniçeri Asker Ocağı bu altı yaya asker ocağından biridir.

Belki bazı tekrarlarım can sıkmaktadır, mazur görün efendim, hafızalarda müphem noktalar bırakmamak endişesindeyim: Kapıkulu askerlerinin Tersane Ocağı ile Sipahi Oğlanlar Ocağı, yani kapıkulu askerinin deniz ve atlı kısmı ve Yaya Asker Ocakları'nın beşi mevzumuzun dışındadır, onların da tarihçeleri zengin hatıralarla doludur, hele Tersane Ocağı'nın tarihi, Türk denizciliğinin anlı şanlı tarihidir, kendi başına hamaset destanıdır.

Kapıkulu askerinin yeniçerilerden gayri diğer beş ocağını, eşiklerini atlamadan, içinde oyalanmadan ayaküstü dolaşalım:

Sakalar Ocağı: Bir sakabaşı ağanın kumandasında muazzam teşkilattır. İmparatorluğun merkezinden askeri yollar boyunca sınırlarına kadar teşkilatını yaymıştır; çeşme, kaynak, kuyu, dere, ırmak, göl bütün su alınacak yerleri gösteren mufassal haritalara sahiptir. Ordu-yı Hümayun'un bütün birliklerini, yerlikulu ve kapıkulu diye tefrik etmeden, sefer boyunca, menzil be menzil susuz bırakmaz. Her birliğe tahsis edilmiş saka ekipleri ayrıdır, mesela topçu sakası, yeniçeri sakası, cebeci sakası, Anadolu sakası, Rumeli sakası diye isimlendirilmişlerdir. Saat intizamıyla işleyen bu teşkilatın aksaması, maazallah, bozguna kadar varır, mesela tarihimizde Ruslara karşı müthiş Kartal Sahrası bozgunu, bu saka teşkilatının aksaması, muazzam sayı üstünlüğüne rağmen askerimizin susuzluktan mefluç hale gelmesinden olmuştur.

Kumbaracı Ocağı: Düşmana kumbara (eski zamanın infilak edici danesi) atan askerler ocağı, efradı ciddi talimle yetiştirilirdi. Kale muhasaralarında topların yıkamadığı kale duvarlarını havaya uçurmak için yer altında tüneller kazan lağımcılar bu asker ocağının bir ihtisas şubesiydi. Bir kaleyi saran ordunun açacağı lağımlar ancak müdafilerin açacağı mukabil lağımlarla önlenebilirdi. Yerden gelen sesleri dinleyerek düşmanın hangi istikamette lağım açmakta olduğunu keşfetmek bu askerin mesleki ihtisasının en ince noktasıydı, öyle ki, açılan mukabil lağımla düşmanın tam karşısına çıkılır ve yer altında boğaz boğaza en kanlı, mezbuhane boğuşmalar olurdu. Lağımcıların vazifesi lağım açmaktı, yeraltından saldıran, yeraltında dövüşenler tımarlı sipahiler ile yeniçerilerden seçilen serdengeçtilerdi.

Top Arabacılar Ocağı: Bugünkü anlamda harplerde bilfiil topçuluk yapan asker. Bunlar da bilhassa süratli atış bakımından dikkatli talim ve terbiye görürlerdi.

Topçu Ocağı: Tophane'de topları döken teknisyen askerdir. Seferi kuvvet değildi. Fakat ağır muhasara toplarının nakli çok güç olan ahvalde, mesela muhasarası fasılalarla yirmi beş sene sürmüş Girit Adası'ndaki Kandiye Kalesi önünde olduğu gibi, bu asker ocağı bir büyük imparatorluğun kudret ve şevketini öylesine göstermiştir ki, kaleyi sarmış olan Türk ordugâhında top dökümhanesi kurmuş, büyük topları cenk yerinde dökmüştür.

Cebeciler Ocağı: Bu da büyük bir asker ocağıdır. Muazzam Türk ordusunun bütün silahlarını ve cephanesini ve türlü cenk aletlerini sulh devrinde

hazırlayan, muhafaza eden, ordu sefere giderken onları muharip kıtaların yanı sıra sevk eden ve nihayet icap ederse yaya olarak cenk saflarına da katılan askerler...

Kitabın ilk sayfalarında, "Ne emsalsiz büyük zaferlerimiz yeniçeri kılıcıyla kazanılmıştır, ne de ağır bozgunlarımızın mesulü yeniçerilerdir, fakat zaferlerde de, hezimetlerde de hisseleri büyüktür" demiştim. Eski Osmanlı ordusunun azametli kadrosunu tanıdıktan sonra bu sözümün doğruluğu herhalde teslim olunur.

Yeniçeri Asker Ocağı'na girmeden bilinmesi gereken noktalarda yeter derecede aydınlattığıma kani olarak şöhreti cihanı tutmuş olan ocağın kapısını açıyorum.

Bütün yeniçeriler 196 tabur askerdi. Evvelce de bir vesileyle arz etmiştim, ocak ıstılahında tabura "orta" denilir, biz de yeri geldikçe bu tabiri kullanacağız.

Yeniçeriler "cemaatliler", "bölüklüler" ve "sekbanlar" adıyla üç sınıfa ayrılmıştı.

196 ortanın 101 ortası cemaatli, 61 ortası bölüklü, 34 ortası da sekban ortalarıydı.

101 cemaatli ortasından dört orta, 60, 61, 62, 63. ortalar bayram günlerinde, cuma namazı alaylarında, cülus merasiminde, yani padişahın kılıç kuşanma merasiminde, elçi kabulünde merasim kıtaları olarak İstanbul'da yerleştirilmişti; ancak padişah sefere gittiği zaman yine onun maiyetinde sefere giderlerdi. Cemaatlilerin diğer ortaları, imparatorluğun üç kıta üzerindeki sınır, kale ve şehirlerinde muhafız olarak vazifelendirilmişti; içlerinden seçilen efrat nöbetle oralara gönderilirdi. Geri kalan da, İstanbul muhafazası hizmetinde olurdu.

61 bölüklü ortasından 31 orta, 31 tabur asker İstanbul'da taht şehri muhafızı olarak bulunurdu. Evvelce bir vesileyle arz ettiğim, ileride de ayrıca anlatacağım gibi büyük şehrin her semtinin asayiş ve inzibatına bu ortalardan biri memur olmuş ve orta adına o semtte bir kolluk (karakol) kurulmuştu.

Bölüklülerin geri kalan 30 ortası imparatorluğun iç vilayetlerinin kalelerine dağıtılmışlardı.

Yeniçeri disiplini

İstanbul'da Karadeniz Boğazı kaleleri, Boğaziçi'nde Anadolu ve Rumeli hisarları, İstanbul şehrini çevirmiş olan surların kapılarının muhafazası da bu ortalardan ayrılmış kıtalara bırakılmıştı. Mesela, başlı başına metin bir kale olan Yedikule ile İstanbul'un bütün sur kapıları 65. Orta'nın elindeydi. 64. Orta Galata Kulesi'nin, Galata Kalesi kapılarının ve Rumelihisarı'nın muhafızlarıydı.

Devletin kudsiyet taşıyan timsali olan "Sancak-ı Şerif" (Peygamber'in sancağı) İstanbul'da, Saray-ı Hümayun'da Hırka-i Saadet Dairesi'nde dururdu. Bunun için İstanbul muhafızları olan 31 bölüklü ortasına Sancak-ı Şerif'in muhafızları nazarıyla da bakılırdı. Sefer zamanlarında Sancak-ı Şerif bir serdara teslim edilerek orduyla gönderildiği zamanlardır ki, İstanbul muhafızı olan bu 31 tabur asker de seferli olur, sancakla beraber harbe giderdi. İstanbul'daki kolluklarda pek az nefer bırakılır, bunlar da ortaların emekliliği yaklaşmış ihtiyarlarından seçilir, kolluklar acemi oğlanlarıyla takviye edilirdi.

Padişahlar sefere giderse, Sancak-ı Şerif'i bizzat götürür, başta sadrazam bütün devlet erkânı seferli olur, İstanbul'da da yeniçeri olarak tek nefer kalmazdı. Bu zamanlar İstanbul'daki kolluklara tamamen acemi oğlanları yerleştirilir, şehrin asayişini koruma onlara bırakılırdı.

Yeniçerilerden 36 sekban ortası padişahın av maiyetiydi. Saray-ı Hümayun'da av için doğanlar, şahinler, cins cins av köpekleri bulundurulduktan sonra bu av hayvanları bilhassa sekban ortaları tarafından ayrıca bakılır, yetiştirilirdi. Ava meraklı padişahların, mesela bir av delisi olan Sultan IV. Mehmed'in günlerce, haftalarca süren büyük sürgün avlarına adeta harbe gider gibi, saray halkı ve sekban yeniçerilerden mürekkep yirmi beş, otuz, otuz beş bin kişilik maiyetle çıktığı görülmüştür.

Sekban ortaları İstanbul ve Edirne civarındaki miri çiftliklerde otururlardı. Miri çiftliklerde büyük köpek haraları tesis edilmişti.

İstanbul'da olsun yahut iç vilayetlerdeki veya sınır bölgesindeki kalelerde bulunsun bütün yeniçerilerin ana kütük defterleri ocağın idare merkezi olan İstanbul'da ocağın en büyük kumanda mevkii olan Yeniçeri Ağalığı'ndaydı. Evvelce acemi oğlanları münasebetiyle anlattım, acemi neferlerin ocak kü-

tüğünde kayıt muamelesi Ağakapısı'nda yapılır, bir neferin bütün terfileri, mükâfatları, cezaları, ölümüne veya emekliliğine kadar bu defter üstünde dikkatle işlenirdi. Bu kütük defteri, yalnız İstanbul için değil, geniş imparatorluğun her tarafına yayılmış, dağılmış bütün yeniçeri ortaları ile ocağın tam gövdesinin bir aynasıydı. Kadro noksanları bir bakışta görülür ve İstanbul'daki ocak erkânı, idare intizamında son derecede hassas davranırdı. Padişah, ta Bağdat'ta olan bir yeniçeri edepsizliğinden İstanbul'daki erkânı, idarede acizle ittiham edebilirdi. Bu merkeziyet sistemindendir ki, bir kronometre saat hassasiyetiyle işleyen Yeniçeri Ocağı teşkilatı, İstanbul'daki Ağakapısı'nda ahlak fesadı başladıktan sonra bozuldu. Atasözleri yanılmaz, "balık baştan koktu" ve bu disiplin, tepeden tırnağa som asker adamların üniformaları altında, devir oldu ki, şehir haydutları, şakiler dolaşmaya başladı. Disiplinli devirde cezası idam, hatta işkenceyle idam olan suçlar, ocak disiplininin kavşadığı devirde, bekâr uşaklığı şanından yiğitlik bilindi.

Yeniçeriler fabrika yapısı robot değildi, ocak disiplininin en kuvvetli olduğu devirde de, aralarından hilkatinde şaki olanlar çıkmıştır, fakat cezalarını derhal amansız olarak görmüşlerdir. Hem ibret, hem de dehşet verici bir vaka nakledelim:

16. asır sonlarında, sene 1596, İstanbul'da bir imam efendi, mahallesi halkından bir kafilenin başında Divan-ı Hümayun'a gelerek genç ve güzel karısının bir yeniçeri tarafından ayartılıp kaçırıldığını arz etti ve bir namus davası açtı.

Divan şikâyet üzerinde hassasiyetle durdu: ırz düşmanı bir yeniçeriydi! Halkın ırzını, namusunu korumaya memur zabıta kuvvetine mensuptu. Suçlunun bulunmasına mutaassıp bir yeniçeri olan Ferhad Ağa memur oldu, o da ocaklarına leke süren adamı bulmaya ant etti. Evvela kütük defterini karıştırdı, sicili bozuk, haşarı tanınmış neferleri birer birer ayırdı, bu vakada hepsi masum çıktı. Sonra yatmak için birkaç günden beri kışlasına veya kolluktaki koğuşuna gelmeyen, yoklama kaçaklarını aradı. Yine bir şey bulamadı. Bu sefer İstanbul'da bir bekâr uşağı yeniçerinin bir kadınla beraber yaşayabileceği muhitleri dolaştı, kötü şöhretli hanları, şüpheli evleri bastı, esirci odalarını aradı. Aradığını İstanbul'da bulamayınca Üsküdar'a geçti ve Üsküdar'da bir kahvehanede çok güzel tüysüz bir oğlanla oturmuş muhab-

bet etmekte olan bir yeniçeri nazar-ı dikkatini çekti, ikisini de kahveden çıkarıp civardaki yeniçeri kolluğuna götürdü. Ferhad Ağa zeki adamdı, evvela oğlanı soydu ve erkek olmayıp kadın, imam efendinin genç ve güzel karısı olduğu meydana çıktı. Suç katmerleşivermişti: kadın kaçırmak, evli kadın kaçırmak, imam karısı kaçırmak, bir Müslüman kadınını saçını keserek oğlan kılığına koymak ve sonra onu erkekler arasında dolaştırmak!..

Oğlan kıyafetinde, erkekler arasında dolaşacak kadar pervasızlık gösteren genç fahişeyi kollukta boğdurttu. Yeniçeriye gelince, kanunen başı kesilecekti. Fakat Ferhad Ağa bu katmerli suçu için cellat satırını kâfi görmedi. Yeniçeriyi bir kayığa koyup Tophane'ye götürdü, Tophane meydanında seyre gelen binlerce kişinin gözü önünde yeniçeriyi ana doğması çırılçıplak soydu, evvela ayak ve diz kemiklerini kırdırttı, sonra belden aşağısını yağlı paçavralara sardırarak bir havan topunun namlusuna gülle gibi sımsıkı tıktırdı ve nihayet topu ateşleterek yeniçeriyi berhava etti...

Kadro ve bayrak

Ocağın en küçük birliğini teşkil eden bir yeniçeri ortasının kadrosu 60-70 neferdi. Türk ordularının zincirleme zaferler kazandığı devirlerde Fatih Sultan Mehmed zamanında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında bütün yeniçerilerin sayısı 12.000-14.000 nefer arasındadır.

Sultan III. Murad zamanında ilk büyük suiistimaller başladı. Bu padişah ocak disiplinini kendi eliyle bozdu, ortaların nefer kadroları genişledi, 100, 200, 300 nefere çıktı. Kışla ve kolluk koğuşları kadro fazlasını alamayınca yeniçeriler bekâr odalarında, hanlarda, kahvehane ve hamamlarda yatmaya başladılar. Ocak mevcudu III. Mehmed'in zamanında 45.000, III. Selim zamanında 110.000, II. Mahmud devrinde ise 140.000'e yükseldi.

Bu rakamlar devlet hazinesinden maaş alan ve bilfiil silah altında bulunan yeniçeriler içindir. Ocakta, ana kütük defterinin yanında bir de emekliler kütüğü vardı. Dilediği işle meşgul olan veya haline münasip bir devlet işinde kullanılan bu emeklilere de ocaktaki kıdemlerine, hizmetlerine göre bir emekli gündeliği verilirdi, pek tabii yeniçeri sayılırlardı. Hatta çoğu, serpuşları hariç, kılık ve kıyafetlerini de değiştirmezlerdi. Ocağın büyük davala-

rında, ihtilallerde yoldaşlarının yanında yer alırlardı. Mesela 17. asır ortasındaki ihtilallerde büyük rol oynamış Koca Muslihiddin Ağa bu kanlı vakalara karıştığında bir yeniçeri emeklisiydi. Emeklileri de hesaba katarsak, mesela ocağın son devrinde yeniçerilerin sayısı 200.000'i bulur.

Devşirme Kanunu kalkıp ocağın kapısı halka ve halkın da ayaktakımına açılınca, heveskârı çok, ana kütük ve emekli kütüğü defterlerinin yanında bir de namzet defteri açıldı. Namzetlere gündelik verilmedi, ocakta yer açılıp kütüğe acemi nefer olarak alındıklarında gündeliğe bağlandılar. Fakat çocuk veya küçük delikanlı olan bu namzetler de acemi nefer oluncaya kadar yeniçeri geçindiler ve "yeniçeri civeleği" adını aldılar.

Yeniçeri kanununda evlenmek yasak olduğu için, kışlalara, bekâr odalarına, hanlara, şuraya buraya fahişe avrat kapamak da, kadına tesettürü kabul etmiş İslam cemiyetinde kolay olamayacağından, civelekler, müstakbel yoldaşlık yakınlığıyla yeniçeri koğuşlarında, odalarında yatıp kalktılar. Civeleklerin hemen hepsi ayaktakımından güzel güzel çocuklardı; hamileri olan yoldaşları tarafından yüzlerine püskül peçeler takılarak dolaştırıldılar.

Ocak disiplininin kavşayıp bozulduğu devirde, başta İstanbul ve Edirne, yeniçeri bulunan şehirlerde bütün esnaf gençleri ocağa namzet kaydedilmişlerdi. Bir kısmı ocakta yer açılınca acemi neferlikle yeniçeri oldu, bir kısmı da arta kaldı ve ocağa yeniden acemi nefer kaydedilecek ikinci devreye kadar geçen yıllar içinde acemi nefer olacak yaş haddini doldurdular ve ocağa giremediler, yeniçerilikle manevi bağlarını da koparamadılar, yeniçeri geçinmeyi şeref bildiler. Esnaftan, ayaktakımından, hatta serseri, uygunsuz, hayta ve erazil güruhundan on binlerce insan, isimleri yeniçeri kütüğünde yazılı olmadığı halde yeniçerilik davasını güttüler, yeniçeri kesimi esvaplarla dolaştılar, biraz sonra anlatacağız, yeniçeri alametlerini taşıdılar, yeniçeriler tarafından hakiki ocak yoldaşıymış gibi benimsendiler, bunlara da "taslakçı" adı verildi.

Büyük vakaların içine girdiğimizde başımız dönecektir, bazen dehşet içinde kalacağız, ocağın son devrinde, yeniçerilerin sayısı bilfiil ocaklı, ocak emeklisi, namzedi, civeleği, taslakçısı 300.000 kişiyi aşmıştır.

Fakat şurasını da dikkat ve ehemmiyetle kaydedelim ki, mesela Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de bilfiil

yeniçeri, yani kütükte kayıtlı olarak 140.000 kişi olan yeniçerilerden İstanbul'da ikamet edenler 40.000 kişiden çok aşağıdır. Biz bu şehir muharebesinin cereyanından anlıyoruz ki, padişaha ve Sancak-ı Şerif'e karşı kılıç çekmiş, yürümüş ve sonra müthiş hezimete uğramış, yeniçerilik adına son defa olarak silah kullanmış olanlar en çok 10.000-15.000 kişidir. Vakadan sonra devam eden tenkil ise, bir facia şeklini almıştır, "yeniçeridir" töhmetiyle bütün imparatorluk topraklarında idam edilenlerin sayısı 140.000 kişinin çok üstündedir. İleride bunları tafsilatıyla anlatacağız.

Devleti ve padişahı Sancak-ı Şerif, Yeniçeri Ocağı'nı da "İmam-ı Âzam Bayrağı" denilen bir bayrak temsil ederdi. Bu bayrak beyaz ipekten yapılmış olup üzerine altın sırmayla "İnna fetahnaleke fethan mübina ve yensurekâllahü nasren aziza" ayet-i kerimesi işlenmişti. Yeniçerilerin Sünni mezhebine salik olduklarını bildirmek için bayrağa İmam-ı Âzam'ın adı verilmişti.

Yeniçeri ağasının ve kademe kademe yeniçeri kumandanlarının da birer flamaları (bayrakları) vardı. Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliği olan ortaların da (taburların) yine birer bayrakları ve ayrıca "nişan" denilen alamet-i fârikaları vardı.

Kışlalarındaki koğuşlarına "oda" adı verilirdi. Bundan ötürüdür ki, İstanbul'da eskisi Şehzadebaşı'nda, yenisi Aksaray'da iki büyük yeniçeri kışlası "eski koğuşlar" ve "yeni koğuşlar" anlamında "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar" diye anılırdı. Kesin olarak rakamla göstermek mümkün değildir, bir yeniçeri ortası kışlada üç dört koğuşa, odaya yerleştirilmişti.

Orta kumandanı "çorbacı" unvanını taşırdı, onun emrindeki koğuş zabitlerine de "odabaşı" denilirdi. Bir koğuş, oda efradı zamanımızın tabiriyle bir taburun bölükleri yerindeydi. Ortaların nişanı, alamet-i fârikası ne ise evvela kışlalarındaki odalarının kapıları üstüne bir levha halinde asılırdı. Neferler ise ortanın nişanını, vücutlarında görünen veya kolayca gösterilebilecek yerlere, ellerinin üstüne, kollarına, pazılarına, göğüslerine, bacak ve baldırlarına dövmeyle nakşettirirlerdi. Zabitleri, kumandanları da neferlikten yetişme, gelme oldukları için vücutlarının bu aksamında bir yeniçeri ortasının nişan dövmesini taşırlardı.

Yeniçeri "orta"ları ve "nişan" denilen orta alamet-i fârikaları

Bir yeniçeri, ocağa ilk girişinde acemi nefer olarak ortaya kaydedildiyse, kumandanlar arasına yükselinceye kadar aynı ortanın kadrosu içinde terfi ederdi, kumandanlar arasına girdikten sonra da içinden yetiştiği ortaya karşı bağlılığını daima muhafaza ederdi; hatta muhafaza etmeye mecburdu, zira bir yeniçeri neferinin yeniçerilik damgası, ocağa ilk girişinde kaydedildiği ortanın alamet-i fârikası, nişanıydı, bu nişanı vücudunun kolay görülebilecek bir yerine dövmeyle hakketirdiğine göre, ölünceye kadar taşımaya mecburdu.

Bunun içindir ki yeniçeriler arasında en kuvvetli bağ, orta yoldaşlığı, ayakdaşlığıydı. Ocağın sağlam asker disiplini bozulduktan sonra, günlük şehir hayatında hamallık, kayıkçılık, tellaklık, fırın uşaklığı, ırgatlık, amelelik gibi işlerle meşgul bekâr taifesinin, manav, bakkal, kasap, tatlıcı, şekerci, kahveci ve emsali oldukları devirde orta nişanları öylesine iptizale düşürüldü ki, kayıkçı kayığına, hamal semerine, oduncu baltasına, esnaf da dükkânlarının kapısı üstüne mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanını resmettirdiler. Sade hamam çıplağı tellaklar için böyle bir külfete lüzum kalmadı, onlar da çalışmak için, eğer varsa hamamcısı kendi ortalarından hamamı tercih ettiler. İnsanın asil şahsiyetini silen her gayretkeşlikte olduğu gibi cehlin kamçıladığı bu gılzet, İstanbul'da türlü kanlı vakalara yol açmıştı. Onları da yerinde anlatacağız.

196 yeniçeri ortasının nişanı, resim ve renkleri malumdur.

Nişanlarda kullanılmış resimler: çatal uçlu kılıç (Hz. Ali'nin Zülfikar'ı), ok ve yay, tüfek, top, gülle, mızrak ucu, tuğ, çadır, bayrak, balta, cami, minare, minare alemi, cami merdiveni, adi merdiven, arslan, fil, deve, kurt, köpek, kartal-şahin, balıkçıl kuşu, kadırga, gemi çapası, el-pençe, güneş kursu, hilal, hurma ağacı, servi ağacı, makas, ibrik, süpürge, araba tekerleği.

Mesela otuzdan fazla ortanın nişanı mahruti çadırlar, renkleri, kumaş desenleri, açık veya örtülü oluşları, tepelerine konulan bayraklar, flamalar vesair alametlerle ayrılmışlardır: 4. Orta'nın nişanı bir ak çadırdır, tepesinde bir kartal kanadı vardır, 5. Orta'nın nişanı da bir ak çadırdır, tepesinde bir bayrak vardır.

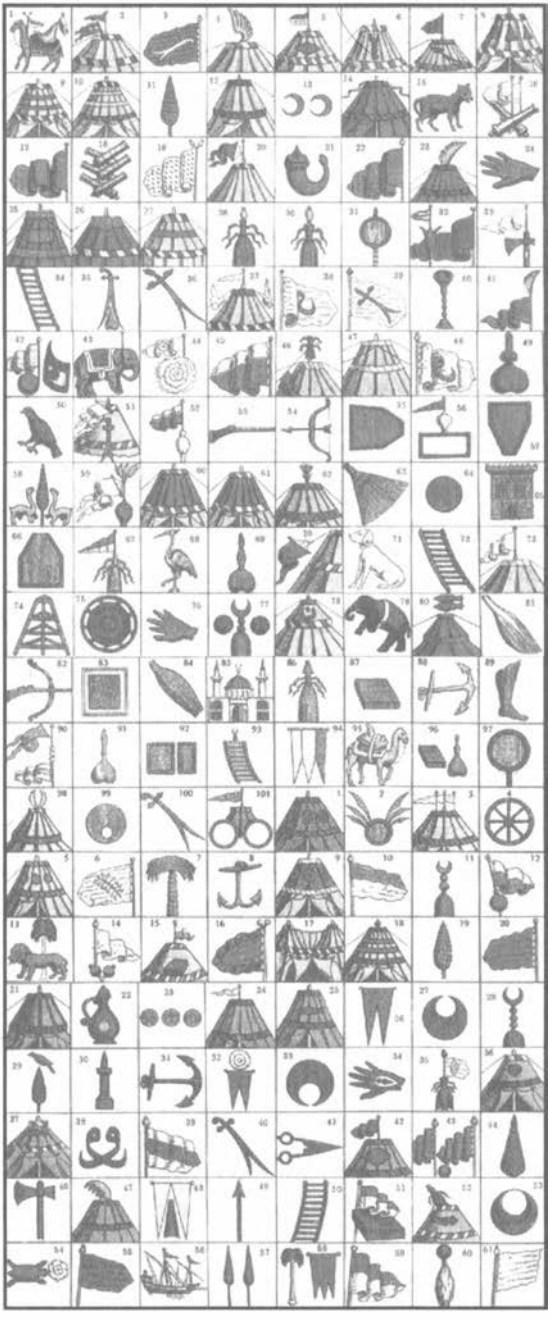
Nişan olarak resimler arasında yazı da kullanılmıştır: "çifte vav", "tevekkeltü alellah" gibi.

Ne kadar acemi elden çıkarsa çıksın, aslında resmi güzel gemi, gemi çapası, kılıç, balta, ok ve yay, hilal gibi en çok otuz kadar nişan hariç, geri kalanı güzellikten mahrum şeylerdir; hele teferruatla ayrılan nişanları öğrenmek imkânsızdır.

Orta nişanları ne zaman kullanılmaya başlanmış, yeniçeri vücutlarına ne zamandan beri dövmeyle işlenmiş, meçhulümüzdür. İlk devrelerde ortaları tefrik eden, nişandan ziyade, orta bayrağı, flaması olduğu kanaatindeyim. Yeniçerilerin vücutlarına orta nişanlarını dövdürmeleri için de tereddüt etmeden, Devşirme Kanunu kalkıp, ocak kapısının ayaktakımına açılmasından sonra başlamıştır diyeceğim. Şu vaka kuvvetli bir delildir:

17. asır ortasında, Devşirme Kanunu'nun yürürlükte olduğu devirde Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa, İstanbul'da yeniçerilerin elinde şehit olan Genç Osman'ın kan davası bahanesiyle isyan ettiğinde, Erzurum'dan Sivas'a kadar Doğu Anadolu'da eline düşen yeniçeriyi aman vermeden öldürmeye başladı, yeniçeriler de, muhafızı bulundukları kaleleri bırakıp, tebdil-i kıyafetle İstanbul yoluna düşmüşlerdi. Abaza Paşa'nın karakolları, yolda şüpheli yolcuları çevirir, uzun paçalı şalvarlarını sıyırtıp, diz ve bacaklarına bakarlardı, zira yeniçeriler daima kısa diz çağşırı giyerdi, dizleri, baldırları, bacakları güneş yanığı, üst kısmı da beyaz olurdu, bu alameti görünce hemen çökertip boynunu vururlardı. Kısa diz çağşırı giymek itiyadında bulunan ve yeniçerilikle hiç ilgisi olmayan nice masum köylü, kentli, nahak yere öldürülmüştü. Eğer o zamanlar nişan dövmeleri olsaydı, baldır bacak yanığına bakılmaz, şüpheli şahsın vücudunda dövme yeniçeri nişanı aranırdı ve birtakım masumların kanına girilmezdi.

Nitekim Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra kanlı yeniçeri kırımına başladığında, şüpheli eşhasta orta nişanları aranmıştı. Bu sefer de ocakta kaydı olmayan binlerce yeniçeri taslakçısı, nişan uğruna kellesini vermişti. İşte hazin bir vaka:

Yeniçeri ortalarının nişanları.
Cemaat ortaları: 1-101; Bölük ortaları: 1-61

Bursalı bir şekerci çırağı, 17 yaşlarında dilber bir genç İstanbul'da Şekerci Güzeli Mustafa diye nam almıştı. Yeniçeri Ocağı'na yazılmamış, fakat akran ve emsaline uyarak yeniçeri kıyafetinde gezerdi, pazısına da 64. Orta'nın nişanı olan güneş kursunu dövdürmüştü. Ocak, kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılıp, yeniçeri kanı sel halinde akarken, güzel çocuk, korkusundan tebdil-i kıyafet ederek bir Mudanya kayığına atladı ve memleketi olan Bursa'ya kaçmak istedi. Denizde şiddetli bir poyraz fırtınası vardı, kayık akıntıya kapılarak Topkapı Sarayı sahiline sürüklendi. O zamanlar orada deniz seviyesinden az aşağıda büyük bir kaya vardı, o kayaya bindirdi, parçalanıp battı; yolcuların ve gemicilerin hepsi boğuldu. Yalnız Şekerci Güzeli Mustafa, mucize kabilinden kurtuldu. Yüzerek saray sahiline çıktı. Bostancılar, ıslak esvaplarını çıkarıp sırtına kuru çamaşır verirken pazısındaki yeniçeri nişanını gördüler ve derhal padişaha haber verdiler. Sultan Mahmud, aman vermeden idamını emretti. Zavallı delikanlı, "Ben yeniçeri değilim, ocakta kaydım yoktur!.." diye beyhude çırpındı, çökerttiler, boynunu vurdular ve cesedini az evvel çıktığı denize attılar.

Bıyığını balta kesmez çorbacı ağalar

Osmanlı Devleti'nin en kudretli ve azametli devrinde Yeniçeri Ocağı'nın ana kütük defterinde kayıtlı bütün yeniçerilerin 12.000-14.000 arasında olduğunu, devletin çökme ve ocağın son devrinde de kadro mevcudunun 140.000 kişiye çıktığını söylemiştim.

12.000 yahut 140.000 can, nefer, zabit, kumandan, her an silah altında asker yeniçeriler kadrosunun en alt basamağındaki bir "acemi nefer"dir, en üstündeki de "yeniçeri ağası"dır; ocağın başkumandanıdır. Yeniçeri ağası, imparatorluğun her tarafındaki dalları, kollarıyla beraber Yeniçeri Ocağı'nı tam gövdesiyle devletin başı olan padişah karşısında temsil eden adamdı.

Şimdi bu merdivenin basamaklarını aşağıdan yukarıya dolduralım ve yeniçerileri rütbe ve unvanlarıyla tanıyalım. Bütün ocak 196 ortadır. Evvela bir ortayı alalım. Devir devir nefer mevcudu ne olursa olsun, herhangi bir ortanın (taburun) içinde göreceğimiz yeniçeriler şunlardır:

1. Acemi nefer:
Ortanın en kıdemsiz neferi.
2. Karakollukçular:
Ortanın kıdemli neferleri.
3. Başkarakollukçu:
Aşçı muavini, karakollukçular arasından bu işe yatkın olanı seçilirdi.
4. Usta:
Ortanın aşçısı, ustalık boşalınca başkarakollukçu usta olurdu.
5. Başeski:
Ortanın en kıdemli neferi.
6. İmam:
Neferlerin arasından ahlak ve faziletiyle mümtaz olanı seçilirdi. İmam nefer olduğu halde kendisine zabitler dahi hürmet ederdi.
7. Bayraktar:
Neferlerin en mümtazı. Bayraktarlık boşalınca başeski bayraktar olurdu.
8. Vekilharç:
Ortanın küçük zabiti, idare memuru.
9. Odabaşı:
Ortanın kumandan vekili, aynı zamanda veznedarı, ortanın para sandığı odabaşında dururdu. Odabaşılık boşalınca vekilharç odabaşı olurdu.
10. Çorbacı:
Ortanın kumandanı, taburun her şeyinden sorumlu zabit.

Bir ortanın kadrosu içinde bu basamaklar çıkıldıkça gündelik hesabıyla alınan ve "ulufe" denilen asker aylıkları da artardı.

Bir ortanın beyni, kalbi, canı çorbacıydı. Bütün emirler, çorbacılar toplanarak askere onlar vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Efrat sadece çorbacılarının emrini dinlerlerdi. Bütün ihtilallerde yeniçeriler daima çorbacılar vasıtasıyla ayaklandırılmıştır. Ocağın büyük ağaları çorbacıları kendilerine bağlayamazlar ise hiçbir şey yapamazlardı. Çorbacılar ağız birliği edip "İstemeyiz" diye ayak dirediler mi, ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağasını dahi yerinden attırırlar, hatta bazen daha ileri gidip padişahtan ağanın başını dahi alırlardı. Mesela Sultan II. Osman'ı tahtından indiren yeniçeri ihtilalinde,

henüz 18 yaşındaki bu genç padişah saraydan kaçıp Ağakapısı'na (Yeniçeri Ağalığı sarayına) sığınmış ve Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa da yeniçerilerin Aksaray'daki büyük kışlasına giderek bunu çorbacılar ile odabaşılara açmış, Sultan Osman'ın padişahlıkta kalması için onları iknaya çalışmıştı; çorbacılar ile odabaşılar da, "Askeri toplayalım, kendiniz söyleyin, umarız ki razı olurlar" demişlerdi. Halbuki hepsi Sultan I. Mustafa taraftarlarınca elde edilmişlerdi, çorbacıların emriyle odabaşılar askeri Ali Ağa aleyhine hazırladılar, Ali Ağa bir merdiven başında askere hitap etmeye başlar başlamaz,

"Urun, söyletmen!.." diye bir ses yükseldi ve yeniçeri ağası derhal paramparça edildi.

1686 ihtilalinde Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa da, askeri Sultan IV. Mehmed aleyhine ayaklandırmış olan çorbacıların teşvikiyle padişah lehinde çalışmakla suçlandırıldı, o da askere hitap ederken,

"Bre anasını filan ettiğim Harput gâvuru! Bre söyletmen, urun!.." denilerek parçalandı, cesedi lokma lokma doğrandı.

İstanbul'da bulunan yeniçeri ortaları semt semt büyük şehrin asayiş ve inzibatına bakardı; çorbacı ağa, zabıta amiri bulunduğu semtte bir hükümdar azametiyle dolaşırdı. Çorbacı ağaların halka karşı bu azamet ve gururu öylesineydi ki, halk ağzı tabiriyle "bıyıklarını balta kesmez"di.

Müverrih Ahmed Cevdet Paşa adını vermeyerek sadece "yeniçeriler devrini görmüş" dediği bir zatın ağzından, bir meselede şefaat dileğiyle huzuruna çıkılan bir yeniçeri ustasını şöyle tasvir ediyor:

"Elbiseye müteallik bazı nefis hediyelerden bir bohça tertip edip Etmeydanı Kışlası'na gittik; binalarının manzaraları ile methalleri insana dehşet verecek büyük bir daireye girip 31. Cemaat Ortası'nın ustası Hüseyin Ağa'nın odasını bulduk. Kapıda nöbet beklemekte olan karakollukçuyla izin aldıktan sonra huzuruna girdik. Uzunca boylu, köse sakallı, bakışı korkunç, sözü sert ve yüksek, fakat dilnüvaz bir adamdı. Hediyeye sevindi.

'Zahmet olmuş, hizmetiniz bizimdir...' gibi şeyler söyledi ve 'Karakollukçu, bre!..' diye sayha eyledi ki, aklım başımdan gidiyordu. Karakollukçu kemal-i tazimle titreyerek içeri girdikte, 'Kahve ve şerbet!..' diye bağırdı."

Bir ustanın azameti bu olunca çorbacının ne olacağını pekâlâ tahayyül edebiliriz.

"Küçük dağları ben yarattım" diyen ağalar

Bir ortanın içindeki efrat ve zabitanı gördükten sonra ortanın üstünde Yeniçeri Ocağı'nı idare eden ağaları tanıyalım. Halk bunlara "ocak ağaları" derdi.

Aşağıdan yukarıya şu ağalardır:

1. Yeniçeri kâtibi ağa; 2. Ocak imamı ağa; 3. Solakbaşı ağalar (dört ağa); 4. Bölükbaşı ağa; 5. Başyayabaşı ağa;6. Kethüdayeri ağa;7. Muhzir ağa; 8. Başçavuş ağa; 9. Haseki ağalar (dört ağa); 10. Turnacıbaşı ağa; 11. Seksoncubaşı ağa; 12. Zağarcıbaşı ağa; 13. Kulkethüdası ağa yahut kethüda bey; 14. Sekbanbaşı ağa; 15. Yeniçeri ağası.

İleride tafsilatıyla anlatacağız, en baştaki yeniçeri ağası müstesna, bu ocak ağalarının hepsi çekirdekten, fideden yeniçeriydiler; yani hepsi bir tüysüz oğlan yahut bıyığı yeni terlemiş körpe delikanlı iken ocağa acemi nefer olarak girmiş ve hizmetiyle, gayretiyle yükselmişlerdi.

Ocağın idare ve kumanda mevkileri olan bu ağalıklara yeniçeri olmayan, ocak dışından bir kimse asla tayin edilemezdi. (Burada devletin, evvelce bahsettiğim azametli ordu kadrosunu hatırlayınız, yeniçeri olmayan, zabit ve kumandan on binlerce seçkin asker vardır, değerleri, şöhretleri ne olursa olsun Yeniçeri Ocağı'nda asla vazife alamazlardı.)

Yalnız en büyük ağalık, ocak başkumandanlığı bu inhisar kaydının dışında, padişahın iradesine bırakılmıştı, yeniçeri olsun olmasın, padişah yeniçeri ağalığına dilediği kimseyi tayin ederdi ve bütün ocak, ehliyeti, yaşı, menşei ne olursa olsun padişahın tayin ettiği kimseyi yeniçeri ağası olarak tanımaya mecburdu.

Yukarıda on beş kademe olarak kaydettiğimiz ocak ağalıklarından yeniçeri kâtibi ağadan kethüdayeri ağaya kadar olan mevkiler herhangi bir sebeple boşaldığı zaman (ölüm veya emekliye ayrılma yahut ocak dışında bir devlet hizmetine tayinle ocaktan ayrılma) büyük ağalardan kulkethüdası ağa alt kademedeki ağalardan yahut orta çorbacılardan birini seçip tayin eder, yeniçeri ağasına arz eder, o da bu tayini tasdik ederdi.

Kethüdayeri ağadan sekbanbaşı ağaya kadar olan en yüksek mevkilere ise yeniçeri argosunda "katar ağalıkları" denilirdi; bu silsilede bir yer boşaldı mı, alt kademedekiler bir üstüne otomatik olarak yükselirlerdi.

Yeniçeri ağalığı boşalır ve padişah ocağın başına hariçten bir kimse yerine ocak ağalarından birini geçirmek isterse ya kulkethüdası ağayı yahut sekbanbaşı ağayı tayin ederdi, daha alt kademedeki bir ağayı kulkethüdasını ve sekbanbaşıyı atlayarak yeniçeri ağası yapamazdı.

Şimdi ocak ağalarını teker teker görelim:

1. Yeniçeri kâtibi ağa:

"Yeniçeri efendisi" de denilirdi, okuryazar çorbacılardan bir ehil kimseye verilirdi, kendi ortasının çorbacılık vazifesine devam eder, aynı zamanda ocağın ana kütük, künye defterlerini tutardı.

2. Ocak imamı ağa:

Cemaat ortaları çorbacılarından fazileti, sağlam ahlakıyla tanınmış bir ehil kimseye verilirdi, aynı zamanda ortasının çorbacılığına devam eder ve bu ağa ocak imamı bulundukça ortası da "imam ortası" adını taşırdı. Beş vakit namazda Ağakapısı denilen Yeniçeri Ağalığı sarayındaki camide imamlık yapardı.

3. Solakbaşı ağalar:

Cemaat ortalarından 60, 61, 62 ve 63. ortaların çorbacılarının unvanlarıydı. Ocağa acemi nefer alınırken en gösterişli delikanlılar bu ortalara ayrılırdı, vazifeleri merasimde, avlarda, seferlerde padişahın atı yanında yürümekti, padişahın muhafızlarıydılar, yayları daima gerili, okları hazır ve sağ elleri palalarının kabzasında yürürlerdi. Avda yahut seferde bir su geçilirken, bu dört ortanın çorbacıları dört solakbaşı ağa suya girerek padişahı geçirirlerdi; su dizkapaklarına kadar çıkarsa birer akçe, bellerine kadar çıkarsa ikişer akçe, belden yukarıya çıkarsa üçer akçe yevmiyelerine zam yapılırdı ve pek tabii "Önümüze bir dere, çay çıksa..." diye can atarlardı.

4. Bölükbaşı ağa:

Bölüklü ortalar çorbacılarının en kıdemlisinin unvanıydı, ocak eliyle yapılacak bazı işlerde kullanılırdı, mesela eşkıya takibine memur edilirdi.

5. Başyayabaşı ağa:

101 adet cemaat ortasının çorbacılarının hepsi yayabaşı unvanını taşırdı, içlerinden en kıdemlisine de başyayabaşı denilirdi. Vazifeleri ocak beytülmalciliği (ölen yeniçerilerin nakit veya eşya metrukâtını muhafaza, vârisleri yoksa ocak hazinesine kaydetme), seferlerde ordu hazinesinin bekçiliği, seferlerde zahire tedariki, kadılara ve sancakbeylerine sefer emirlerini götürme, yaralı nakletme, kale muhafızlığı yapma. Yayabaşılara "subaşı" da denilirdi. İstanbul kalelerinden Rumelihisarı, Anadoluhisarı, Yedikulehisarı ve bütün sur kapıları ile kapılardaki burçlar da başyayabaşı ağanın emrindeydi. Bunlardan Rumelihisarı, Yedikule ve Zindankapısı burcu mahpushane olarak kullanıldıklarından başyayabaşı ağa da İstanbul subaşısı unvanıyla taht şehrinin aynı zamanda en büyük zabıta amirlerinden biriydi, şehirdeki serserileri, o takip ettirirdi. Ahlak bakımından uygunsuz gençler ile serserilerin sabıka vakalarının kaydedildiği defteri o tutardı, "subaşı ağada defterli olmak" kötü şeydi. Bu güruhtan birinin vücudunu ortadan kaldırtabilirdi ve bir hayat ifna etmekten sorumlu olmazdı.

Bütün bu çorbacı ağaların gözü, kethüdayeri ağa olmaktaydı; o unvanı kazanan ağa "katar ağaları" sırasına girmiş olurdu; ocakta, her üst makam boşaldıkça otomatik terfi ederdi; azamet ve gururları bir kat daha artar, "bıyıklarını balta kesmez" iken "Küçük dağları ben yarattım" derlerdi.

Katar ağaları

Ocak ağalarının yeniçeri ağasına kadar varan ikinci kademedeki katar ağalarından bahsedelim. Yine aşağıdan yukarıya doğru çıkacağız.

Yazımızdaki rakam silsilesini devam ettirelim.

6. Kethüdayeri ağa:

Bu rütbe kulkethüdası ağa tarafından seçilen herhangi bir ortanın çorbacısına verilirdi. Yeniçeri Ocağı'na bağlı ne kadar askeri imalathane ve sanatkâr varsa bu ağanın emrindeydi. Kulkethüdası sefere gittiği zaman bu çorbacı onun vekili olarak İstanbul'da kalırdı. Kethüdayeri ağa terfi edince muhzir ağa olurdu.

7. Muhzir ağa:

Vazifesi ocak dışında sadrazamın maiyetindeydi; hangi yeniçeri ortasının çorbacısı ise kendi ortası efradı da "muhzir ağa" olan çorbacılarıyla beraber sadrazamın maiyet askeri olurdu. Muhzir ağa Divan-ı Hümayun'da ve Vezir Divanı'nda Yeniçeri Ocağı'nın işlerini takip ederdi. Yeniçeri ağasına herhangi bir iş için padişahın fermanlarını veya sadrazamın emir tezkirelerini yerine o götürürdü. Sadrazam İstanbul'da kola çıkarak esnafı teftiş ettiği zaman maiyetinde bulunur, hilekâr ve yolsuz esnafı sadrazamın emriyle o tevkif ederdi. Muhzir ağa terfi edince başçavuş olurdu.

8. Başçavuş ağa:

Ocağın ve Ağakapısı'nın merasim, teşrifat amiriydi. İcap ettiği zaman ve yerde, klişe halindeki duaları ve yeniçeri gülbankını bu zat okurdu. Yeniçeri ağasının emirleri ocaklıya, askere onun vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Maiyetinde 130 küçük emir zabiti vardı ki, bunlara da kulçavuşları denilirdi. Başçavuş terfi edince dört haseki ağanın en kıdemsizi olurdu. Haseki ağalar aynı zamanda 14, 49, 66 ve 67. cemaat ortalarının çorbacılarıydılar; başçavuş da haseki olunca bu ortalardan birinin çorbacılığını da almış olurdu.

9. Haseki ağalar:

Yeniçeri Ocağı'ndan padişah hizmetine verilmiş ağalardan dört ağadır, yukarıda da yazdık, 14, 49, 66 ve 67. cemaat ortalarının çorbacılarıydı, en kıdemlisi başhaseki ağa unvanını taşırdı. Padişahın sadrazama, vezirlere, sefer hali ise ordu serdarlarına, kale muhafızlarına, yeniçeri ağasına fermanlarını, murassa kılıç ve kürk gibi şahane hediyelerini bu haseki ağalardan biri götürürdü. Çocukluğunda alındığı Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş olan Koca Mimar Sinan Ağa bir haseki ağa bulunurken ocakla ilgisi kesilmiş ve imparatorluk başmimarı tayin edilmişti. Büyük sanatkârın hayatını kısaca ocaktan yetişmiş şöhretler arasında anlatacağız. Başhaseki ağa terfi edince turnacıbaşı ağa olurdu.

10. Turnacıbaşı ağa:

Padişahın av maiyetinden 68. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanıydı. Devşirme Kanunu kaldırılıncaya kadar acemi oğlanı devşirmeye bu turnacıbaşı ağa memur edilirdi. Turnacıbaşının ortasında padişahın seyretmesi için bir anane olarak turna kuşları beslediği söylenirse de biz, turnaçıbaşı

unvanının, devşirilen pürsıhhat ve güzel oğlanların bir turna kuşu sürüsü gibi getirildiğinden kinaye olduğu kanaatindeyiz. Turnacıbaşı terfi edince seksoncubaşı ağa olurdu.

11. Seksoncubaşı ağa:

"Samsuncubaşı ağa" da denilir, padişahın av maiyetinden 71. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanıdır. Sekson veya samsun, seferde ordugâh muhafazasında kullanılan gayet iri ve sarp köpeklerin adıdır, bu ortanın efradı tarafından beslenir, terbiye edilirdi. Merkez ağılları İstanbul'da Tophane sırtındaydı. Seksoncubaşı terfi edince zağarcıbaşı ağa olurdu.

12. Zağarcıbaşı ağa:

Padişahın av maiyetinden 64. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanı. Padişahın av zağarları bu orta efradı tarafından yetiştirilir, bakılırdı. Padişah ava çıktığında program zağarcıbaşı ağa tarafından hazırlanırdı; terfi edince kulkethüdası (kethüda bey) olurdu.

13. Kulkethüdası ağa (kethüda bey):

Yeniçeri ağasının muavini, Yeniçeri Ocağı'nın her işinden ağaya karşı mesul amir; yeniçeri ağasına "ocağın başkumandanı" dersek kethüda bey onun "kurmay başkanı" yerindeydi. Terfi edince ya yeniçeri ağası olurdu yahut mirimiranlık (paşalık) rütbesiyle sancakbeyi veya vali olurdu.

14. Sekbanbaşı ağa:

Yeniçeri Ocağı'nın kulkethüdasıyla aynı seviyede ikinci büyük zabiti; bütün sekban ortalarının kumandanıydı. Yeniçeri ağası orduyla sefere gittiği zaman ocak ananesince kethüda bey de sefere gider, İstanbul'da kethüda beye kethüdayeri ağa, yeniçeri ağasına da sekbanbaşı ağa vekâlet ederdi. Sekbanbaşı terfi ettiği zaman, kethüda bey gibi ya yeniçeri ağası olurdu yahut paşalıkla bir sancakbeyi yahut vali olurdu.

Tekrar ediyorum, bu ocak ağalarının hepsi neferlikten yetişmeydiler. İçlerinden okuma yazma bilenler nadir çıkardı, onlar da Allah vergisi bir cevherle şahsen himmet ve gayret gösterenlerdi.

Bir yeniçeri için ocak içinde yükselme yolunun en çetin safhası mensup olduğu ortaya çorbacı oluncaya kadardır. Çorbacı olduktan sonra ikinci yük-

selme hamlesi katar ağalığının en alt basamağına adım atmaktı, ondan sonra üst kademelerde yerler açıldıkça otomatik terfiler hem çabuk, hem kolay olurdu. Yalnız 56. Orta'nın çorbacısı için katar ağaları arasına girip ocak kadrosu içinde yükselme yolu kesin olarak kapatılmıştı. Sebebi de 56. Orta'nın İstanbul'da yaş ve kuru meyve, bakkaliye, mahrukat ve kereste ve sair yapı malzemesi tüccar ve esnafının, İstanbul piyasasının kontrolüne memur edilmiş olmasıydı. Çorbacısı tüccar ve esnafla sıkı temas mecburiyetinde kaldığından Yeniçeri Ocağı'nın idari ve askeri işlerine karıştırılmazdı, asker ruhunu kaybetmiş sayılırdı.

Yeniçeri ağası

Yeniçeri ağası, bütün yeniçerilerin en büyük kumandanı, padişah tarafından tayin edilir ve vazifesinden ancak padişah tarafından çıkarılırdı. Yeniçeri ağaları 16. asır başına kadar yeniçerilerden tayin edildi, ocakta neferlikten yetişmiş, yükselmiş kimseler oldular. Yeniçerilerin cülus bahşişi isteme yolunda bazı serkeşlikleri üzerine 16. asır başından itibaren bu asker ocağının başına saraydan yetişmiş, padişaha, padişahlık müessesesine daha candan bağlı kimselerin getirilmesi uygun görüldü; uzunca bir zaman ocaklıdan ağa tayin edilmedi, Enderunı Hümayun'dan yahut sarayın diğer hizmet ocaklarından yetişmiş yahut halk arasından sürmüş, çıkmış, devlet kapısında yüksek bir mevki sahibi olmuş kimseler yeniçeri ağası oldular. 17. asır ortalarında yeniçerilere ilk devirlerde olduğu gibi kendi aralarından yetişmiş kimseler de ağa oldu. 18. asır ortalarından sonra, Devşirme Kanunu kaldırılıp Yeniçeri Ocağı'nın disiplini kökünden bozularak yeniçeriliğin başıbozuk askerden farksız hayta güruhu halini alması üzerine ocağın başına yine yeniçerilerden bir ağa tayini usulü kesin olarak iade edildi ve bu usul ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti.

Yeniçeri ağalığının Yeniçeri Ocağı dışından kimselere verildiği zamanlar, ağa tayin edilen zat bazen bir mirimiran, paşa olurdu, hatta vezir rütbeli bir paşa olurdu; o zaman yeniçeri ağasına "ağa paşa" denilirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın kumandanlık dairesi "Ağakapısı" adını taşırdı, Süleymaniye'de gayet büyük miri bir saraydı; orasını da biraz sonra dolaşacağız.

Yeniçeri ağaları yeniçeri kışlalarına nadir olarak uğrarlardı. Ocak dışından tayin edilmiş ağalar arasında yeniçeri kışlalarını, kışlalardaki hayatı hiç tanımayan, bilmeyenler pek çoktur. Yeniçeri Ocağı'nın işleri haftada bir gün Ağakapısı'nda yeniçeri ağasının başkanlığında toplanan bir mecliste görüşülürdü ki, buna "Ağa Divanı" denilirdi, divanın azaları katar ağalarıydı.

Yeniçeri ağasının kendisi de padişah divanı olan Divan-ı Hümayun'un azasıydı. Siyasi bünyesi aynı olmamakla beraber bugünkü anlamda kabineye karşılık olan Divan-ı Hümayun, padişahın sonsuz salahiyetli vekili bulunan sadrazamın başkanlığında toplanırdı. Yeniçeri ağası eğer sadece "ağa" unvanını taşıyorsa, divanda söz ve oy sahibi değildi, konuşmaları dinler, sadrazam tarafından sorulursa fikrini söyler veya sorulan hususlarda kendi vazifeleri bakımından izahat verirdi. Eğer bir "ağa paşa" ise konuşmalara iştirak eder, kararlarda reyini kullanırdı.

Haftada bir salı günleri sabahı padişah sarayında toplanan Divan-ı Hümayun o günkü işini bitirdiğinde, kadimden kalmış anane olarak padişahın huzuruna çıkılırdı. Padişah evvela sadrazamı, sonra da yeniçeri ağasını yalnız olarak huzuruna kabul ederdi ve onlarla ayrı ayrı ve baş başa devlet işleri, memleket dirlik düzeni hakkında konuşur, bir fikir almaya çalışırdı. Sonra sadrazamın başkanlığında bütün divan azaları toplu olarak huzura girerdi, yeniçeri ağası bir ağa paşa ise bu kafile arasında ikinci defa huzura girerdi.

Yeniçeri ağası divan günleri saraya yeniçerilerden bir merasim kıtasıyla gelirdi.

Yeniçeri ağalarının siyasi, askeri ve idari üç vazifesi vardı. Siyasi vazifesi yeniçerilerin disiplinini, padişaha mutlak itaat ve sadakatini gözetmek, sağlamaktı. Askeri vazife, yeniçerilerin başkumandanı olarak sefere gitmekti. İdari vazifesi de taht şehri İstanbul'un inzibat ve asayişine memur yeniçerilerin en büyük amiri olmak sıfatıyla İstanbul emniyet müdürlüğüydü. Gece ve gündüz dilediği zaman kola çıkar, dolaşır, zamanımızın polis karakolları yerinde olan yeniçeri kolluklarını teftiş eder, halkın şikâyetlerini dinler, şerliklerinden, türlü edepsizliklerinden dert yanılan hayta, kabadayı güruhunu takip ettirir, subaşı ağalara bu yolda gereken emirleri verirdi. Kol gezerken yanında acemi oğlanlarının en iri yapılılarından pazı, bilek ve pençe sahibi on nefer falakacı taşırdı. Ceza hakları dayağı aşmış serseri ve uygunsuz takı-

mını Ağakapısı zindanına attırır ve orada idam ettirebilirdi. Bir can uçurmak için padişahtan ferman almak şart ise de, değil bir yeniçeri ağası, bir subaşı ağa dahi ayaktakımından garip bekâr uşağı ve şehir oğlanı bir zıpırı ifna ettirebilir, uçurduğu candan sorumlu olmazdı.

Yangınlarda yangın yerine gitmeye mecburdu. Ateş tamamen bastırılamayınca, yangını söndürmeye memur yeniçerilerin kumandanı sıfatıyla başlarından ayrılmazdı. O zamanlarda bir itfaiye kumandanı olurdu. Bu vazifesini gereği gibi yapması içindir ki, Ağakapısı'nda büyük bir yangın kulesi yapılmıştı.

Yeniçeri ağalarının tayin veya azlinde ocak ağalarının ne düşündüğü sorulmaz, yeniçerilere danışılmazdı; ihtilallerde ise onlar söz sahibi olur, istemedikleri bir yeniçeri ağasını azlettirirler, hatta yaralayıp öldürürler ve diledikleri kimseyi de başlarına ağa yaptırırlardı.

Yeniçeri ağası terfi ettiği zaman mirimiran rütbesiyle (paşalık) sancakbeyi, hatta ekseriya vali olurdu yahut kaptanpaşalığa tayin edilirdi. Tarihimizde yeniçeri ağalığından sadrazam olanlar da vardır; mesela korkunç bir anarşi devrinde henüz yedi yaşında bir sabi iken tahta oturtulmuş Sultan IV. Mehmed, ilk sadrazamı Sofu Mehmed Paşa'yı azlettiğinde mühri hümayunu hem yeniçeri ağası hem de çekirdekten yeniçeri Kara Murad Ağa'ya vermişti. O korkunç anarşi devrinin bir faslı "yeniçeri ağalarının saltanat devri" diye anılır, ileride kanlı ve büyük bir macera olarak anlatacağız.

Yeniçeri ağalığının alameti beyaz ipekten bir sancak ile iki tuğdu; bir ağa paşa üç tuğlu paşa ise kendi paşalık tuğlarını çekerdi; sancak ve tuğlar ağa sefere giderken atının önü sıra götürülürdü.

Ağakapısı

Yeniçeri ağalarının kumandanlık makamı Süleymaniye'de "Ağakapısı" denilen bir miri saraydı. Bu sarayın devlet hazinesi tarafından döşetilmiş pek mükellef bir de harem kısmı bulunup yeniçeri ağasının ailesiyle ikametine tahsis edilmişti.

İstanbul'da bilhassa 17. asır başlarından itibaren kanlı askeri ihtilallerde pek heyecanlı vakalara sahne olan ve asırlar boyunca önünden geçen İstan-

bulluları titretmiş olan Ağakapısı'ndan bugün hiçbir iz kalmamıştır. Yerinde İstanbul Müftülüğü konağı bulunmaktadır.

Ağakapısı'nın ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Değerli bilgin Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adındaki büyük emek mahsulü eserinin yeniçerilere tahsis edilmiş birinci cildinde Süleymaniye'deki miri sarayın 17. asrın birinci yarısında yapıldığını tahmin ediyor; bu asrın başlarında yazılmış bir yeniçeri kanunnamesine dayanarak daha önce yeniçeri ağalarının biri Şehzadebaşı'nda "Eski Odalar", diğeri de Aksaray'da "Yeni Odalar" isimlerini taşıyan iki yeniçeri kışlasının ortasında bir yerde vakıf bir konakta oturduklarını, bu konağın da Ağakapısı diye anıldığını söylüyor.

Müphem tariflere göre Süleymaniye'deki miri sarayın bir çatı altında tek parça büyük bir bina olmayıp ortasında büyük bir havuz bulunan ve "Kum Meydanı" denilen gayet geniş bir avlunun etrafında müteaddit daire ve köşklerden vücut bulduğu ve bunların ekserisinin ahşap olduğu anlaşılıyor.

Bu binaların en meşhurlarından biri "Tekeli Köşkü"ydü, adını hangi münasebetle taşıdığını bilmiyoruz, sarayın en mükellef kışlık binalarından biri olacağı, her yıl kış mevsiminde bir kar fırtınasının hüküm sürdüğü bir günde yeniçeri ağalarının bu köşkte sadrazamlara bir öğle ziyafeti vermelerinin ocak ananesi olmasından tahmin ediliyor. Müverrih Naimâ Efendi bu köşkün Ağakapısı'nın en yüksek binası olduğunu, İstanbul'a bir cihannüma gibi fevkalade nezareti bulunduğunu, fırdolayı Haliç'i, Galata'yı, Boğaz'ı, limanı ve bilhassa padişahın ikametgâhı Topkapı Sarayı'nı gördüğünü söylüyor ki kar fırtınası altında büyük İstanbul'un panoraması, bir sadrazamın önüne kurulan mükellef bir sofranın yanında emsalsiz bedii ziyafet olsa gerektir.

Ağakapısı'nın bir muhteşem parçası da Hünkâr Köşkü'ydü, burada altın yaldızlı bir taht odası, bu odanın ağa divanının toplandığı bir salona bakan kafesli bir penceresi ve bu altın yaldızlı kafesin önünde de bir taht varmış.

Yeniçeri ağasından başka bütün katar ağalarının resmi makamları da Ağakapısı'ndaydı. "Ağa bölükleri" denilen muhafız yeniçerilerle beraber Ağakapısı'nı gece ve gündüz 2.000 kişiyi bulan bir kalabalığın iskân ettiğini söyleyebiliriz.

Sarayın ağır suçlu yeniçeriler için bir de zindanı vardı; ağa divanında muhakeme edilip hapse mahkûm olan yeniçeriler Rumelihisarı Kalesi'ne gönde-

rilir, hüküm yiyinceye kadar bu zindanda yatarlardı. İdama mahkûm olanlar ise bu zindanda, bir anane olarak başları satırla vurularak öldürülürdü; idam hükümleri de gece infaz edilir, ceset sabahın alacakaranlığında bir çuval içinde denize atılırdı.

Sarayın büyük bir camii vardı. Yeniçeri ağası beş vakit namazı cemaatle burada kılardı; ocak erkânının yıkandıkları bir büyük hamam vardı, tellak uşakları acemi oğlanlarının güzidelerinden seçilirdi.

Erkân ve efrat için kışlık yazlık, ocaklı ocaksız odalar, çardaklar, sofalar, küçük mescitler, hamamlar, mutfaklar, çeşmeler, taşlıklar, dehlizler, ahırlar, mahzenlerle ve bütün buralarda oturan, dolaşan ve hepsi demir pençeli zehir gibi insanlarla Ağakapısı'nın, yeniçeri kışlalarının manzara ve havasıyla ahenkli, hem görülmeye değer, hem de dehşet içinde dolaşılacak bir yer olduğu muhakkaktır.

Ağakapısı'nın İstanbul'da başka hiçbir binada bulunmayan en şayan-ı dikkat yapısı ahşap bir yangın kulesiydi. Bütün İstanbul'a hâkim olan bu kulenin üstünde iri bir feneri andıran camlı bir köşk, köşkte de gece ve gündüz yangın gözleyen 25 nefer gözcü (dideban) vardı, nöbetle bulunurlardı, bunlar da acemi oğlanlarından seçilmişlerdi. Halk bu gözcülere "köşklü" adını vermişti ki ocak kaldırıldıktan sonra yangın kulesi Beyazıt'ta kâgir olarak yapılmış, bu kulenin gözcüleri de eski tulumbacılık devrinde köşklüler diye anılmıştı.

Ağakapısı'nda çeşitli imalathenelerden mürekkep bir de çarşı vardı. Sarayın ve ocak ağalarının türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu çarşıda işleyenlerin hepsi acemi oğlanlarıydı. Bu esnaf hakkında Uzunçarşılı tarafından neşredilmiş 1761 yılına ait bir vesikanın verdiği rakamlar, Ağakapısı'ndaki kalabalığı göstermek bakımından şayan-ı dikkattir: 33 saraç, 35 berber, 30 aşçı, 22 teğiltici (eyer altına konulan keçeleri yapanlar), 16 demirci, 19 terzi, 23 çamaşırcı, 20 çizmeci, 19 hallaç, 21 doğramacı, 26 kazaz (ipekçi), 22 kırbacı, 24 kazancı, 19 kuyumcu, 23 kalaycı, 20 keçeci, 27 muytap, 26 mumcu, 35 nalbant, 22 yaycı.

26 nefer gece için şamdanları hazırlardı, 35 saka su taşırdı, yazın su soğutmak için de 21 karcısı vardı.

Bu muazzam ahşap saray büyük İstanbul yangınlarında birkaç sefer tamamen yandı, yeniden yapıldı. Her yeni yapısında binaların dış görünüşü ve

kendi bünyeleri içinde planlar değişmiş olsa da sarayın umumi planında değişiklik yapılmış olacağını zannetmiyoruz. İlk ateş felaketine 1660 yangınında uğradı, İstanbul'un dörtte üçüyle beraber yandı. İkinci yanışı 1749 Küçükpazar yangınında oldu, Ağakapısı'na yangın kulesi bu yangından sonraki ihyasında ilave edildi; üçüncü defa 1774 Cibali yangınında kül oldu, yangın kulesi de İstanbulluların dehşetle seyrettiği muazzam bir meşale gibi yanmıştı.

Vaka-i Hayriye'den sonra yangın kulesiyle beraber yeniçerilik hayatına uygun olarak yapılmış kısımları yıktırıldı, Harem tadil edilerek Şeyhülislamlık dairesi oldu, yeni sakinleri ulema efendilere uygun ilaveler yapıldı; kapısının üzerine de devrin seçkin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın yazdığı şu kitabe kondu:

Ağakapusun verdi bize Sultan Mahmud
Bab-ı tezvir idi Hak kıldı makam-ı ifta.

Kışla hayatı

Kışlalar

İstanbul fethedilinceye kadar Anadolu'da taht şehri olan Bursa'da ve Rumeli'nde büyük bir ordu merkezi olan Edirne'de yeniçeriler için yapılmış kışlalardan zamanımıza hiçbir iz kalmamıştır.

Bursa kışlası İstanbul'un fethiyle ehemmiyetini kaybetmiş, Anadolu ve Rumeli'ndeki kalelerde olduğu gibi, Hisar içinde bırakılan bir miktar muhafız yeniçerilere birkaç oda (koğuş) yapılmış olacaktır. Fakat Edirne kışlası,

Rumeli seferleri münasebetiyle ehemmiyetini daima muhafaza etmiştir. İstanbul'dan sefere çıkan Türk ordusunun İstanbulEdirne arasındaki yürüyüşü geçit resmi gibi bir şeydi, hakiki sefer yürüyüşü Edirne'den yola çıkarken başlardı; eyalet askerleri orduya Edirne'den itibaren muayyen konaklarda iltihak ederdi ve ordu sınıra doğru bir çığ gibi büyüye büyüye ilerlerdi.

17. asırda Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Süleyman, Sultan II. Ahmed ve Sultan II. Mustafa devamlı surette Edirne'de oturmuşlardı; bu bakımdan Edirne'nin büyük yapılarından biri de Yeniçeri kışlasının olacağı aşikârdır; hiç tereddüt etmeden Edirne kışlasının İstanbul'da olduğu gibi Vaka-i Hayriye'de yıktırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Yeniçerilerin İstanbul'daki ilk kışlası fethin hemen tezine, bugün Şehzadebaşı dediğimiz yerde kâgir binalardan mürekkep olarak yaptırılmıştı, kışlanın adı "Yeniçeri Odaları"ydı. Sultan II. Bayezid zamanında tarihimize "Küçük Kıyamet" diye geçmiş olan müthiş zelzelede İstanbul'un binlerce yapısı arasında Yeniçeri Odaları da yıkılmış, bu faciadan sonradır ki büyük şehir bir ahşap belde halinde ihya edilirken Yeniçeri Odaları da ahşap olarak yapılmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman en sevgili oğlu Şehzade Mehmed'in beklenmedik ölümü karşısında sonsuz acısının tesellisini, ayrıca güzelliğiyle de meşhur olan bu prensin adına büyük bir cami yaptırmada aramış, şehrin göbeği olan yerde Yeniçeri Odaları'nın büyük bir kısmını yıktırtmış, yerine Mimar Sinan'a Şehzade Camii dediğimiz sanat şaheserini koydurtmuştu; yeniçerilere de Aksaray'da ahşap veya yarı ahşap yeni ve büyük bir kışla yapılmıştı. Ondan sonradır ki eski kışlanın Şehzade Camii karşısında hatıra olarak muhafaza edilen kısmına "Eski Odalar", Aksaray'daki yeni kışlaya da "Yeni Odalar" adı verilmişti.

Eski Odalar'ın da, Yeni Odalar'ın da planlarını, dış ve iç manzaralarını bilmiyoruz. Yıllar boyunca devlet arşivinde çalışmış ve milli kütüphanemize *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserini hediye etmiş Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu kışlaları berrak bir şekilde tarif edemiyor.

Biz bu kışlaları en çok iki katlı büyük kervansarayları andıran yapılar tahayyül ediyoruz. Tarih kaynaklarından öğrenebildiğimiz, Aksaray'daki Yeni Odalar'ın önünde "Etmeydanı" denilen büyük bir meydanın bulunması, kış-

lanın içinde de "Tekke Meydanı" adında gayet geniş bir avlunun mevcudiyeti, bu avlunun ortasında da "Orta Cami" adıyla kâgir bina büyük bir kışla camiinin yapılmış olmasıdır.

Uzunçarşılı bir yeniçeri kanunnamesine dayanarak Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'ın 47 ocaklı oda, 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahırdan, Aksaray'daki Yeni Odalar'ın da 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekkemescit ve 158 ahırdan mürekkep olduklarını yazıyor. Bu rakamlara göre Yeni Odalar'ın çok büyük bir kışla olduğu meydandadır.

Burada şayan-ı dikkat olan, kışlalarda hamamdan bahsedilmemesidir. Uzunçarşılı bu nokta üzerinde hiç durmuyor, bizce çok mühimdir.

Kanuni zamanında İstanbul'da büyüklü küçüklü iki yüze yakın çarşı hamamı vardır ve sadece Aksaray ve civarında, iki kışla arasında ondan fazla hamam bulunmaktadır, fakat yeniçerilerin bu çarşı hamamlarına gittikleri, parayla yıkandıkları asla düşünülmez, en küçük miri bir yapıda hamam inşası unutulmamışken koca bir Osmanlı kışlasında hamam yapılmamış olması aklın kabul edeceği bir şey değildir. Nitekim Eski Odalar'ın hemen yanı başında Acemi Oğlanlar Kışlası'nın, bugün İstanbul'da yeniçerilik hatırasını taşıyan tek bina olarak hâlâ durmakta ve acemi oğlanı adından bozma "Acemoğlu Hamamı" adıyla bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Eski Türk Müslüman hayatında hamam yalnız adi bir kir gidermek için değil, dini yönden temizlik için de çok önemli bir yapıdır. Yakın zamana kadar Müslüman Türk, boy abdesti almadan sokakta değil evinde dahi dolaşamazdı. İçinde bekâr uşağı binlerce yeniçerinin yatıp kalkacağı, üstelik hepsinin gayrimüslim evlatlarıyken din telkin edilmiş kimseler olduğu düşünülürse, koca bir kışlanın hamamsız olacağı asla varit değildir. Yeni Odalar'ın yapıları arasına rahat rahat dört hamam ekleyebiliriz.

Bütün binaları muhayyilenizde bir araya getirirseniz, Aksaray'daki Yeni Odalar'a Tekke Meydanı'ndan ve Orta Cami'den başka birtakım kemerli dehlizler, iç küçük avlular, taşlıklar, mutfaklar, kahve ocakları (kahvehaneler) ekleyebilirsiniz.

Yeni Odalar 1633'te Haliç'te Cibali iskelesinden çıkan ve İstanbul'un üçte birini kül eden büyük yangında yanmış, yeniçeriler kışlaları yapılıncaya kadar Yenibahçe Çayırı'nda kurdukları çadırlarda oturmuşlardır.

1660'ta yine Haliç kıyısında Ayazma Kapısı'ndan çıkıp büyük şehrin dörtte üçünü sömüren yangın afetinde kışla tekrar yandı. Ve nihayet 1826'da Yeniçeri Ocağı kesin olarak kaldırılırken Etmeydanı kışlası da ateşe verildi. Tarihi binadan yalnız kâgir Orta Cami kaldı. Devrin sadrazamı Selim Mehmed Paşa bu camiin tamirle ihyası teklifinde bulundu, Sultan II. Mahmud bu teklifi önce kabul etti ise de halkta yeniçerilik ruhunu yaşatacağı düşünülerek hemen vazgeçti, içinde kanlı ihtilallerin son kararı verilegelmiş bu cami de en küçük bir nişanı kalmamak üzere yıktırıldı. Yeni Odalar'ın parçalanarak halka satılan geniş arsası üzerinde Ahmediye adıyla bir mahalle kuruldu.

Mutfaklar, "Kazan-ı Şerrif"

Yeniçeri ortaları kışlalardaki odalara (koğuşlara) sıra numaralarına göre yerleştirilmemişti. Ord. Prof. Uzunçarşılı güzel bir fıkra naklediyor: "Kışlanın en güzel yeri niçin falan ortaya verildi?" yahut "En kasvetli köşeyi neden bize verdiler?" diye asker arasında kırgınlığa, hasede mâni olmak için Eski Odalar'ın yapısı bittiğinde ortaların ustaları (aşçıları) arasında bir koşu yarışması tertip edilmiş, önden gelenler en güzel odaları kapmışlar, geri kalanlara da kasvetli koğuşlar kalmış.

Yeni Odalar yapıldığı zaman da aynı usul tatbik edilmiş olacaktır.

Kışlalardaki bütün odalar hasır döşeliydi, hasırlar miri hasırhanede yapılırdı. Odaların kilim, halı, minder, yastık, pencere ve kapı perdeleri gibi sair döşemesi orta sandığının parasıyla yapılırdı. Efrat yataklarını da kendi keselerinden yaptırırdı. Yeniçeri yevmiyesi bütün bu ihtiyaçları karşılayacak derecedeydi; acemi nefere de ortası sandığından ikrazda bulunulurdu.

Döşek yere serilirdi, sabahleyin namaza kalkarken devşirilip yüklüğe kaldırılırdı.

Orta mutfaklarında et aşı, pilav ve hoşaf için üç kazan ve kifayet edecek sayıda diğer bakır takımı miriden verilirdi ve hepsi miri malı olarak damgalıydı.

Kazanlara bir kudsiyet verilmişti. Ortanın işlerini konuşacak zabitler çorbacının yahut odabaşının başkanlığında kazanlar etrafında toplanırdı. Yeniçeri ihtilallerinde de, kazanlar devletin başında bulunanlara karşı isyan bayrağı çekme yerinde mutfaklardan Etmeydanı'na çıkarılır, ihtilalci yeni-

çerilerin istediği yapılıncaya kadar kışla mutfaklarında ocaklar yanmaz, aş pişmezdi. Buna ihtilal içinde padişah ekmeğini boykot etme diyebiliriz.

Bir de bütün Yeniçeri Ocağı'nı temsil eden "Kazan-ı Şerif" vardı. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş devrinden kalmış olan bu eski kazan, ocağın uğur ve celadet tılsımı bilinirdi. Yeni Odalar'da mı, Eski Odalar'da mı, kışlanın neresinde, hangi ortanın mutfağında durduğu tespit edilememiştir, belki de Ağakapısı'ndaydı. Kazan-ı Şerif için, Hacı Bektaş-ı Veli'nin ocağa hediyesidir denilirdi. Büyük şeyh, bu kazanda çorba pişirmiş ve ocağın kurulduğu günün sabahı yeniçerilere kendi eliyle çorba dağıtmış. Yeniçerilerin gözünde manevi varlığı o kadar büyüktü ki, "Kazan-ı Şerif çarpsın!.." diye üzerine yemin verirlerdi. İleride de kaydedeceğiz, Hacı Bektaş-ı Veli ocağın kurulmasından çok önce öldüğüne göre, Kazan-ı Şerif'in, namlı şeyhin dergâhından teberrüken alındığı söylenebilir, çorba dağıtması da şirin bir yakıştırmadır. Bu hatıraya bağlanarak yeniçerilerin değişmez kahvaltısı çorba olmuştur. Bir yeniçeri ortasının kumandanı olan zabitin çorbacı unvanı da buradan kalmıştır.

Odalardaki efradın çorbası dağıtıldıktan sonra çorba kazanlarının kulplarına birer sırık geçirilir, sırıkları iki ucundan birer karakollukçu omuzlar, bir karakollukçu da kepçeyi alır, her ortanın kazanı şehir içindeki kolluklarını dolaşır, oralardaki nöbetçi nefer ve zabitlerin sabah aşı dağıtılırdı. Yeniçeri kolluklarından tek bina dahi kalmamıştır, planlarını bilmiyoruz, fakat, çorba gibi, iki öğün yemeğin de kışlalardaki orta mutfaklarından geldiğini, şehir içindeki yeniçeri karakollarında (kolluklarında) mutfak olmadığını söyleyebiliriz.

Ortaların mutfağı aynı zamanda tabur mahpushanesiydi, birkaç günlük hapis cezası alan yeniçeriler mevkufiyetlerini orada, ustanın (aşçının) nezareti altında geçirirlerdi. Yataklarını da omuzlayıp mutfağa götürürlerdi ve hatta cezalı oldukları müddetçe bulaşıkçılık yaptıkları da ilave olunabilir.

Her ortanın mutfağında belli günlerde yapılan bir şey meşhurdu; bunlar ananeleşip kalmışlardı; mesela falan ortanın hıdrellezde kuzu büryanı, filan ortanın da muharremde aşuresi yahut şu ortanın her zaman için peynirli pidesi methedilirdi ve o günlerde yahut icap ettikçe sadrazama, vezirlere, yeniçeri ağasına gönderilir, karşılığında verenin, alanın şanına layık bahşiş toplanır, bu bahşişler de orta sandığının gelir kaynaklarından birini teşkil ederdi; ortanın günlük masraflarının mühim kısmı bu sandıktaki paradan ödenirdi.

Mesela Eski Odalar'da oturan 61. Cemaat Ortası'nın mutfağında her zaman için gayet nefis şerbetler yapılırmış. 61'lilerin şerbetçilikteki hüneri bir sanat sırrı halindeymiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şanında bir fıkra nakledilirmiş:

Bir yaz günü bu ortanın bir neferi kendi nefsi için özene bezene bir bardak şerbet yapmış, tam içeceği sırada devrin haşmetli padişahı Sultan Süleyman atlı olarak kışlanın önünden geçmiş, geçerken de kışla kapısında selamına duran yeniçerilere hal ve hatır sorarak iltifatta bulunmuş, bunu fırsat bilen o nefer de nefsi için hazırladığı şerbeti padişaha sunmuş, Sultan Süleyman garip gencin hatırını hoş etmek için şerbeti alıp içmiş ve gayetle beğenmiş.

"Sarayımda böyle şerbet içmedim" demiş, boşalan bardağı altınla doldurup sahibine iade etmiş.

Bu vakadan sonra Eski Odalar'da 61. Cemaatlilerin şerbeti meşhur olup padişahların yolları bu kışla önüne düştüğünde durup bir bardak şerbet içmeleri de anane olarak kalmış.

Bilirsiniz ki o eski devirlerin gece ışığı mum ve kandillerle sağlanırdı. Kışlada ortalara ayrılmış kısımların ana giriş kapıları üstündeki fenerlerde, içeride taşlıklarda ve ayakyolları dehlizlerinde beziryağı kandili, koğuşlarda zeytinyağı kandili, yağmumu; tekkemescitlerde de zeytinyağı kandili ile balmumu yakılırdı. Mum, miriden verilir ve haftalık ihtiyaç olarak dağıtılırdı.

Et, seğirdim ustası, Etmeydanı

Yeniçeri kışlaları hayatının bir cümbüşlü, curcunalı sahnesi de her sabah kışla önündeki meydanda ortalara et dağıtılmasıydı, meydan da bu münasebetle "Etmeydanı" adını almıştı.

Ocağa sığır eti verilirdi; sığırlar Yedikule dışındaki salhanede kesilirdi; etler beygirlere yüklenerek her sabah bu işe memur karakollukçular tarafından, tırıs sürülen hayvanlara ayak uydurularak koşa koşa getirilirdi. Karakollukçuların başında bulunan aşçıya da "seğirdim ustası" denilirdi ki, kafilenin başında koşar ve koşarken de,

"Savulun... Bre savulun!.." diye bağırırdı. Ocağın etlerini getiren kafilenin önünden geçmek, ocağın kısmetini kesme, uğursuzluk bilinirdi, Yedikule ile

Aksaray arasındaki yolda halktan bu gafleti gösteren kimse kıyasıya, öldüresiye dövülürdü.

Tarihimize geçmiş facialardandır; anlatan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine *Üss-i Zafer* adında bir tarihçe kaleme almış olan vakanüvis Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'dir:

Bir sabah yeniçeriler et getirirken Kocamustafapaşa semtinde Çınar Mescidi'nin ihtiyar imamı dalgınlıkla kafilenin önünden geçmiş, seğirdim ustası hemen,

"Bre herif, ocağın uğurunu kestin!.." diye gürleyerek imamı ayağının altına almış ve baş, göz, rasgele tekmelemeye başlamış; zavallı ihtiyar,

"Müslüman yok mu?.." diye feryada başlayınca, üç kişi koşmuş. Bunlar 18. asrın namlı vezirlerinden Hekimoğlu Ali Paşa'nın torunu Sadullah Bey'in imamı ile yine o beyin çuhadarlarından Hacı Salih ve Hekimoğlu Camii'nin imamı efendilermiş. Seğirdim ustasına,

"Ağa, bu adam ihtiyardır ve hem şu mescidin imamıdır, bilmezlikle geçmiş, yeter artık vazgeç, dövme!.." diye gazaplı adamı tutacak olmuşlar, usta büsbütün kızmış, onlara da küfretmiş, berikilerin de insanlık gayreti galeyan edip:

"Dinsiz, imansız Bektaşiler, siz de, ocağınız da kara yere batın!.." diye mukabelede bulunmuşlar. İş büyümüş, ocağa hakaret şeklini almış. Seğirdim ustası, yanında karakollukçuları şahit, "Ocağımızın namusuna tecavüz edildi" diyerek kışladaki bütün ustaları ayaklandırmışlar ve toplanarak Ağakapısı'na gitmişler. Sefer zamanı ve yeniçeri ağası da orduyla seferde bulunduğu için ağa vekili sekbanbaşının huzuruna çıkmışlar, bu adamların idamını istemişler. Sekbanbaşı,

"Bunlar ulemadandır, ben el uzatamam..." deyince ağayı ölümle tehdit etmişler.

Üç masum adamın katli vebalinden kurtulmak ve kendi başını da kurtarmak kaygısına düşen sekbanbaşı Babıâli'ye müracaat ederek kendisinin azlini rica etmiş. Babıâli de İstanbul'da bir yeniçeri kıyamından korkmuş, iki imam efendi ile çuhadarı Ağakapısı civarındaki Süleymaniye Tophanesi'ne getirmişler, yeniçerilerin gözleri önünde cellada verip boğdurmuşlar, cesetleri de denize atılmış.

Esad Efendi bu vakayı yeniçerileri kötülemek ve bu suretle Sultan II. Mahmud'un gözüne girmek için her akla gelen şeyin söylendiği bir devirde yazmıştı. Kendisi de gözü şeyhülislamlık makamında ve muhayyilesi bu çeşit vakaları rahat uydurabilecek kadar geniş adam olarak tanınmıştır. *Üss-i Zafer*'den ve bu eserde yeniçeriler aleyhinde yazılmış diğer hayretler verici vakalardan ileride bahsedeceğiz. Bir seğirdim ustası ile sekiz on nefer karakollukçunun sözü üzerine iki imamın idamı kolay inanılır şey değildir, kaldı ki, ocağın sekbanbaşı idaresi altında bulunduğu seferi zamanda İstanbul'da bir yeniçeri ihtilali de asla düşünülemez. Sahaflar Şeyhizade'nin naklettiği bu müthiş vaka hakikaten olmuş ise, üç masum adamın can vebali sekiz on nefer yeniçeri haytasının boynuna değil, haytalar karşısında âciz ve zelil kalmış Babıâli'deki devletlilerin boynuna geçer.

Yedikule salhanesinden getirilen et yeniçerilere Etmeydanı'ndaki kasap dükkânlarından satılırdı. Bu dükkânlardaki kasapların hepsi, ustası çırağı Hıristiyan'dı. Yeniçerilerle uğraşmak cefalı iş olduğu için bu dört dükkân gediği gayrimüslimlere verilmiş olacaktır. Fatih Sultan Mehmed devrinden ocağın kaldırıldığı tarihe kadar sığır eti yeniçerilere, asla değişmez ananevi narh olarak, okkası 3 akçeden satılırdı. Her ortanın istihkakı kaç okka ise tespit edilmişti, fazlası alınamazdı, et parası da orta sandığından verilirdi. Et fiyatları zamanla yükseledurdukça aradaki fark devlet hazinesinden ödenir, kapatılırdı.

Her sabah kışlanın ihtiyacı miktarı sığır eti yukarıda anlattığımız merasimle Etmeydanı kasaplarına getirilirken kesilmiş bir de semiz koyun gelirdi.

Meydana et geldi mi içeriye haber verilir, her orta o gün et alacak neferlerini seçer, bu neferler kışla kapısının önünde bir sıra halinde dizilir, kasaplardan biri semiz koyunu kucağına alarak meydanın öbür ucundaki kasap dükkânlarının önünde durur, seğirdim ustası meydandaki gülbank taşının üstüne çıkar, meşhur yeniçeri gülbankını söyler, gülbank orada hazır bulunan yeniçerilerin bir ağızdan "Huuuuu!" avazesiyle sona erince seğirdim ustası,

"Hazır olun ağalar, et geldi! Bildik bilmedik demeyin!.." diye bağırarak eliyle işaret verir, bir sıra halinde dizilmiş yeniçeriler kucağında koyunu tutan kasaba doğru koşmaya başlar, kim önce varıp koyuna el vurursa, o bütün koyun o gün cabadan o neferin ortasının mutfağına giderdi. Ortasının mutfa-

ğına cabadan bir âlâ koyun kazandıran koşucu nefer, atlet yeniçeri, muhakkak ki, ortasının gözbebeği olurdu.

Bu şirin hatıraları değerli bilgin Uzunçarşılı'nın devlet arşivindeki azametli mesaisine borçluyuz.

Bektaşilik... Kışlalardaki tekkeler ve babalar... İlim isteklisi yeniçeriler...

Yeniçerilerin "pirimiz" dedikleri Hacı Bektaş-ı Veli 13. asrın ikinci yarısında ölmüş, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'yi bile görmemişti. Hazretin ilk yeniçerilerin başına beyaz keçeden börk giydirmesi ve onlara "Kazan-ı Şerif"ten kendi eliyle çorba dağıtması birer efsanedir. Hakikat olan, aşk ve sadakat yolunda mertliği pek iyi bilen Bektaşi babalarının, ilk devirde pençik oğlanları ve sonra da devşirme oğlanlar, yeniçeri fidesi gayrimüslim çocuklara İslam dinini en pratik yoldan telkin etmiş olmalarıdır.

Yeni Odalar Kışlası'ndaki postunda oturan bir ocak şeyhi, "büyükbaba efendi" vardı, biri Eski Odalar'da, dördü de Yeni Odalar'da, beş tekke-mescit ve bu tekkelerin de birer "baba efendi"si vardı. Tekke-mescitlerin ve Yeni Ortalar'daki Orta Cami'nin imamları, müezzinleri, kayyumları, vaizleri ve Orta Cami'de isteklilere ders veren müderrisler hep ocaktan yetişme kimselerdi.

Yeniçerilerin Bektaşilik'le bağlılığı ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti. Bu bağ öylesine sıkıydı ki, Sultan II. Mahmud ocağı kaldıran kanlı şehir muharebesinin ertesi günü Türkiye'deki bütün Bektaşi tekkelerini de kapattı, İstanbul'daki babalardan, canlardan son ihtilale iştirak edenler idam olundu, bir kısmı da sürgüne gönderildi; ileride tafsilatıyla anlatacağız.

Yeniçeriler ocaklarına "Hacı Bektaş Ocağı" dediler, kendileri de "Hacı Bektaş köçeğiyiz" diye övündüler. Halk da onlara "Zümre-i Bektaşiyan", "Taife-i Bektaşiyan" derdi. Yeniçerileri sevmeyenler de "Güruh-i Bektaşiyan" derdi. Ağaları da "Dudman-ı Bektaşiyan" (Bektaşiler Hanedanı), "Rical-i Bektaşiyan", "Ağayan-ı Bektaşiyan", "Sanadid-i Bektaşiyan" (Bektaşi Serdarlar) diye anılagelmişti.

Bektaşilik Yeniçeri Ocağı'na din taassubu sokmamıştı; namlı ocak ağaları arasında koyu sofular pek azdır. İhtilallerde yeniçeri ağzından yükselen "Şe-

riat isteriz" lafı, başlarındaki ağaların dini siyasete alet için talim ettirdikleri bir yavedir.

Ocağın asker disiplini, sarhoşluğu, ayyaşlığı ağır suçlardan saymıştı, fakat Bektaşi yeniçeri, badeye el atmada, nefs lezzetlerinin çeşidini tatmada hiçbir mahzur görmemişti. Yeniçeri neferleri için evlenme yasağı ile Bektaşi rintliği birleşince, kendi tabirleriyle "Hacı Bektaş köçekleri"nin büyük ekseriyetini mahbubdostluk yolunda koşturmuştu. Ocak disiplininin bozulduğu devirlerde ise yeniçeri kışlaları ile kolluklar akıl almayacak rezaletlere sahne olmuştu. Müverrihlerimiz, bu arada gördüklerini ve duyduklarını kalem diline vererek muazzam bir vakayiname bırakmış olan 19. asır muharrirlerinden Cabî Said Efendi son yeniçerilerin kopukluk, sarhoşluk ve türlü fuhuş kepazelikleri üzerine pek çok vaka naklederler. Biz bu yeniçeri rezaletlerini ileride son yeniçerilerden bahsederken anlatacağız.

Yeni Odalar'daki meşhur Orta Cami'nin, asırlar boyunca beş vakit namazda daima dolmuş olduğunu zannetmiyoruz. Fakat bir yeniçeri ihtilalinin son kararı, yatsı namazından sonra bu camide verilirdi ve o ihtilal toplantılarında camii tıklım tıklım doldurmak için katar ağaları ile maiyetleri halkı, ikinci kademedeki ocak zabitleri ve maiyetleri kâfi gelmişti, sair efrat kazanları Etmeydanı'na çıkarmak için verilecek emri kışla avlusunda beklemişlerdi.

Neferler arasında okuma yazma heveslilerine Orta Cami'de verilen derslerin çok basit şeyler olduğunu zannediyoruz. Fakat bu derslerde istidat gösterenlerin İstanbul'un büyük camilerindeki dersleri takip etmelerine izin verilirdi, hatta bu ilim isteklilerine yevmiyeleri verilir, orduyla sefere götürülmezlerdi. Orada da tam başarı gösteren yeniçeriler ocaktan ayrılma hakkını, başka bir meslek seçerek aile ocağı kurma hürriyetlerini kazanırlardı.

Büyük başarı göstermiş ilim isteklisi yeniçerinin ocaktan ayrılması şöyle bir usule bağlıydı: Son müderrisi, hocası okuttuğu istidatlı yeniçeri hakkında Divan-ı Hümayun'a bir mektup yazarak ocaktan kaydının silinmesini rica eder, divan padişahtan iznini aldıktan sonra genç yeniçerinin ocaktaki kaydı silinir, kışladan saygıyla uğurlanır, asker kisvesini çıkaran eski yeniçeri de bir medreseye girerek danişment olurdu. Sırtından yeniçeri esvabını çıkaran yeniçerinin ekseriya Bektaşilik'le de alakası kesilirdi.

Bu yoldan geçerek tarihimizde pek temiz ve şanlı hatıra bırakmış sima

Şeyh Hızır Efendi'dir. 16. asrın başlarında İstanbul'da doğmuştu, babası Abdünnevvab oğlu İlyas adında Bosna taraflarından devşirilmiş emekli bir yeniçeridir. Çok geç evlenmiş olan babasını küçük yaşta kaybetmiş, yeniçeri yetimi sıfatıyla acemioğlanı olmuş, 16-17 yaşlarında da kapıya çıkarak yeniçeri kaydedilmiş. Afet-i devran denilecek kadar güzel bir gençmiş, ocakta "Yusuf-ı Sani" lakabı takılmış, fakat tahsil hevesi galebe çalıp devrin namlı ulemasından Malulzade'nin cami derslerine devam etmiş ve hocasının ricası üzerine ocaktan çıkarılmış, yeniçeri kılık ve kıyafetinden soyunarak devrinin kerametine inanılmış Halveti şeyhlerinden Vişne Efendi'nin müridi olmuş, şeyhinden el aldıktan sonra Yeni Odalar'daki meşhur Orta Cami'nin şeyhi ve vaizi olmuş, bu vazife üstünde kalmak üzere Çarşamba'daki Mehmedağa dergâhına da şeyh olmuş. Gençliğinde güzelliği dillere destan olan Hızır Efendi yaşlandıktan sonra da etrafındakileri nurlu yüzü, derin bilgisi, vakar ve iffetiyle teshir etmiş. Hayli yaşlı olduğu halde Sultan III. Mehmed'le beraber Macaristan seferine gitmiş, Erlav (Eğri) Kalesi'nin fethinde bulunmuş ve Haçova Muharebesi'nde şehit olmuş.

Şahadeti sahnesi muhteşemdir: Bu muharebe parlak bir Türk zaferiyle bitmişti; fakat muharebenin ilk saatlerinde Türk askeri bozguna uğramıştı. Hızır Efendi kaçmaya başlayan askeri vaaz ve nasihatle geri çevirmek için elinde yalınkılıç en ön saflara atılmış ve kanlı bir girdap içinde kayboluvermişti. Zaferden sonra müritleri tarafından kan ve çamura gömülmüş, paramparça bir halde bulunmuştu. Yumulmuş olan sol avucunda bir düşman askerinin saçları vardı, nasıl kavrayıp çekmiş ise adamın kafa derisiyle beraber yolup koparmıştı. Tahnit edilen naaşı İstanbul'a getirilirken müritlerinden birinin gördüğü rüya üzerine Tatarpazarcığı kasabasında, Dülbendzade Camii mezarlığına defnedildi.

Mehterler, çöğürcüler

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar Türk ordusunun bandoları "mehterhane", mehter takımları olmuştur. Yeniçeri mehter takımı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur, fakat padişah sarayındaki mehterhane ayarında olduğunu söyleyebiliriz.

Mehterhane, kökü çok eski Türk devlet ve cenk ananesine bağlı, yukarıda da kaydettiğimiz gibi alaturka bando takımıdır.

Tarih bilginlerimizden Osman Nuri Ergin *Maarif Tarihi* adındaki eserinde, "Mehter ismi Farsça 'mahiter' terkibinden bozmadır, yani hilal demektir (mah, ay+ter, taze=taze ay, yeni doğmuş ay, hilal) ki, mehterler bir hilal şeklinde açılarak icra-i ahenk ettiklerinden bu ismi almışlardır" diyor.

Güzel benzetiştir, fakat ne yapalım ki bugün bizim mehter ve mehterhane diye telaffuz ettiğimiz bu isimlerin doğru söylenişi "mihter" ve "mihterhane"dir; elli altmış yıl evveline kadar babalarımız doğrusunu söylerlerdi; kelimenin aslı yine Farsçadır, "mihter", vezir veya herhangi bir ulu kişi kapısındaki çavuş, kavas; "mihterhane"de vezir kapısında, ulu kişi kapısında çalınan saz takımı demektir.

Osmanlı Devleti'nde ilk mehterhane, Konya Selçuk Sultanı Alaeddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği istiklal alametleri arasında bulunan bir davulla kurulmuştur ve sonra asırlar boyunca zengin bir teşkilat haline gelmiştir: 1826'da da Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırılmıştır. Mehterhanenin Vaka-i Hayriye'de kaldırılması yeniçeri bandosu olduğuna en kuvvetli delildir.

Bir mehterhane, mehter takımı, 1 tabl (davul), 1 zurna, 1 çifte nakkare (çifte dümbelek), 1 borazan ve 1 zil olmak üzere beş sazdan mürekkepti, bir takıma "kat" denilirdi. Bando kat kat büyürdü; mesela "Hassa Mehterhane", padişah bandosu "dokuz kat mehterhane"ydi; yani 9 tabl, 9 zurna, 9 çifte nakkare, 9 borazan, 9 zil.

Her yeniçeri ortasının bir kat mehterhanesi bulunduğunu, yeniçeri ağasının da en az beş yahut yedi kat mehterhanesi olacağını kuvvetle söyleyebiliriz.

Bir kattan fazla mehterhanelerde sazları çalanlardan biri, en ustası baş olurdu ve mesela "tablzenbaşı", "borazanbaşı" unvanını taşırdı, bando şefinin unvanı da "mehterbaşı"ydı.

Mehterhane bir yerde durarak çalarsa, yukarıda Sayın O. N. Ergin'in söylediği şekilde, tek sıra bir hilal şeklinde açılırdı.

Yeniçeri mehterhaneleri kışlalarda her sabah bir fasıl yapardı. Ağa mehterhanesi de Ağakapısı'ndaydı. Fakat mehterhanelerin asıl vazifesi cenkteydi. Eyalet askerleriyle gelen beylerbeyi, valilerin de mehterhaneleri vardı. Yeniçeri ve paşa mehterhaneleri hep birden çalmaya başlayınca cenk alanlarına

ayrı bir heybet verirdi. 17. asrın büyük muharrirlerinden Fındıklılı Mehmed Ağa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana muhasarasını tasvir ederken, "...yatsıdan sonra ve seher vakti her asker kolunda çalınan tabl ve zurna ve nefir (borazan) ve nakkare ve zil sedası, top ve tüfek velvelesiyle birleşince yer ve gök inlerdi" diyor.

Yeniçeri mehterhaneleri ve hassa mehterhane cenge giderken "harbî kûs" denilen büyük cenk davulları götürürdü, boyları 1,30-1,50 metre, üst sathının çapları 1,20 ve alt sathının çapları 0,80 metre olan bu pek azametli davullar, develer üzerine yüklenirdi. Sultan II. Osman (Genç Osman) Hotin seferine giderken hassa mehterhane o kadar büyük bir harbî kûs götürmüştü ki, deve de taşıyamamış, bir fil üstüne yüklenmişti.

Cenk yollarında veya kışla nöbetlerinde kûslar çalarken gayet yüksek sesle "Yektir Allah, yek!.." diye bir nakarat tutturmak yeniçerilerin ananelerindendi.

Yeniçeri kışlalarının günlük hayatının sesleri arasında da saz, bilhassa çöğürler, asırlar boyunca önemli bir yer almıştır, bunları daha evvel de kaydettik; yeniçeriler arasından yetişen ümmi halk şairleri çalardı; sazlarının nağmelerine aşk yolunda yahut hamasi destanlar, kayabaşı türküleri veya ilahiler düzüp koşarlardı. Bu saz şairleri, mehterhanelerin yanında, cenk alanlarındaki askeri de coştururlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserine *Tabakatü'l-Memalik*'ten birkaç satır almış, evet, eski bir tarih kaynağından birkaç satır... Fakat geçmiş asırların asker kıyafetlerini, aylarca yaya gidilen sefer yollarını, gurbeti, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!.." diyen erkek güzelleri cengâverlerin gaziliğe ve şehitliğe verdiği ulvi kıymeti, "bir hilal uğruna batan güneşleri" bilenler için ne manalı satırlar: Kanuni Sultan Süleyman, Mohaç Sahrası'na konmuştur, gece on binden fazla meşaleyle aydınlatılmış Türk ordugâhı... Ertesi sabah büyük bir meydan muharebesi olacak, Macar ordusu imha edilecektir, işte askerimiz:

"Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tamburlar, kopuzlar çalıp şenlikler ve şadilikler ederlerdi..."

Yeniçeriler arasındaki çöğürcü saz şairleri hakkında güzel bir sahne de büyük müverrih Naimâ Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Sene 1655, vezirlerden İbşir Paşa, Anadolu'da isyan ve şekavet yoluna sapmıştı. Ufak tefek, kara kuru bir adamdı ve cahil, kaba, gayetle gaddardı. Şerrinden kurtulmak,

devletin başına çok büyük gaileler açmasını önlemek için sadrazam tayin edilip, her türlü şenaat ve rezaleti yapmaya kadir sarıca ve levent denilen başıbozuk askeriyle İstanbul'a getirildi. Deniz yoluyla Üsküdar'dan Eyüp'e geçen İbşir, İstanbul'a Edirnekapı'dan büyük bir alayla girmişti, şubat ayının çok soğuk bir günüydü, Naimâ, "Edirnekapısı'ndan Saray-ı Hümayun'a kadar seyr ü temaşaya çıkmadık bir ziruh kalmadı, bütün Yeniçeri Ocağı tertib-i garipleri üzre geçti" diyor; bu tertib-i garibin ne olduğunu anlatmıyor ama, şu emsalsiz sahneyi çiziyor: "...sadrazam ile müftü efendinin önlerinde sekiz nefer yeniçeri şairleri, başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çöğürlerini çalarak kadd ü kamet sahibi devendam herifler, sedaları birer saatlik yerden işitilir, avaz-ı bülent ile türkülerin çağırarak ve her biri növbete riayet ile türküsünü haykırarak Saray-ı Hümayun'a varınca böylece gittiler..."

Bu müthieş adamları kışlalarının içinde, koğuşlarında tahayyül ederseniz, Yeni Odalar'ı ve Eski Odalar'ı gereği gibi seslendirebilirsiniz.

Yeniçeri kıyafeti

Milli kütüphanemizde yeniçeriler üzerine, Garp memleketlerindeki askeri kıyafetnameler ayarında, kesin ve doğru bir kıyafet albümü yoktur. Cevad Paşa'nın *Tarih-i Askeri-i Osmani* ve Mahmud Şevket Paşa'nın *Osmanlı Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyesi* adındaki eserleri ve Batılı müelliflerle ressamlar tarafından Türk kıyafetleri üzerine, bu arada yeniçeriler üzerine çizilmiş resimler, yazıyla tarifler tatmin edici değildir. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserinin birinci cildinde yeniçerilerin kıyafetlerine tahsis edilmiş olan "Yeniçerilerin börk ve elbiseleri" ve "Yeniçerilerin çamaşır ve çuhaları" başlıklı fasıllarını okuyup yeniçeri resimleri çizmek zannederim ki, mümkün değildir. Bu azametli eserin sonuna eklenmiş resimler de asla tatmin edici değildir.

II. Abdülhamid devri sonlarında İstanbul'da Sultanahmet'te bir "Yeniçeri Kıyafethanesi" açılmıştı. Yüze yakın manken yapılmış ve bu mankenlere Batı gravürlerinden ve Türk minyatürlerinden toplanan bilgiyle esvaplar giydirilmiş, Askeri Müze'den alınan bazı silahlarla da teçhiz edilmişlerdi. Müessese zamanla inkişaf edecek, mankenler güzelleşecek, kıyafetler tam doğruluğa

doğru düzeltilecek yerde kapandı, mevcut mankenler Askeri Müze'ye nakledildi, bir kısmı kırıldı, büsbütün yok oldu.

Bu yazıların arasında bütün ocaklının günlük ve merasim kıyafetlerinin, imkân ölçüsünde, ayrı ayrı tarifini, okuyucu tahammülünün dışında buluyorum. Onun içindir ki bir neferin kıyafetini kabataslak çizeceğiz.

Başlarına adi günlerde keçe kavuk üstüne burma tülbent sararlardı, merasim serpuşu olarak da ak keçeden börk-üsküf giyerlerdi. Börkün üst kısmından arkaya, zamanımızdaki bahriye neferlerinin palet denilen geniş mavi yakalarını andırır, mustatil şeklinde bir keçe parçası kıvrılır, börkün tepesinden neferin omuzlarına kadar iner ve enseyi tamamen örterdi, bu keçe parçasına "yatırtma" denilirdi; güya, ilk yeniçeri neferinin sırtını sıvazlayan Hacı Bektaş-ı Veli'nin cüppesi kolunu temsil ederlerdi. Kazan-ı Şerif gibi ocak efsanelerindendir.

Börkün başa geçen kenarında ipek veya sırma işlemeli bir zırh-süs vardı, ön kısmının ortasına da "kaşıklık" yahut "tüylük" denilen bir parça eklenmişti, "Buraya sefer yolunda neferler kaşıklarını sokardı" derler... Merasimde kaşıklığa, neferler kıdemlerine, küçük zabitler rütbelerine göre turna telleri, balıkçıl telleri, düz sorguçlar ve süpürge sorguçlar takarlardı, hem renk, hem şekilleriyle ordu ve padişah alaylarına bir tantana verdiği muhakkaktır. Yeniçerilerin keçeleri ilk devirlerde Bilecik'ten gelirmiş, fetihten bir müddet sonra İstanbul'da ocak nezareti altında yapılır olmuştu. İstanbul'da Aksaray'daki Yeni Odalar civarında bir semt, yeniçeri keçeleri işleyen esnafın toplu olarak iskân edilmiş olmalarından ötürü "Keçeciler" adını almıştı.

Çamaşır ve esvap olarak sırtlarına giydikleri don, gömlek, dolama, çağşırdır. Donluk gömlekleri bezleri Trabzon'dan gelirdi; çamaşırlık Trabzon bezinin ocağın son zamanına kadar kullanıldığı yeniçeri halk şairi Galatalı Hüseyin Çorbacı'nın bir civelek nefer için yazdığı tamamlanmamış bir destana ait şu kıtadan anlaşılmaktadır:

Germabede görsen eğer meleği
Belli olur Hacı Bektaş köçeği
Nişanı var eteğinde paçada
Trabızon bezi donu gömleği.

Dolama önü açık, eteği topuklara kadar inen, kolları genişçe cüppeyi andırır bir esvaptı, çuhadan kesilirdi.

Çağşırları da çuhadandı; 17. asır ortalarına kadar kısa diz çağşırı giydiler. Dizkapakları, tozluk kullanmadıkları zaman da baldırları çıplak kalırdı. Sonra çağşırın paçası azıcık uzatıldı, dizkapağı hizasına indi. Tozluk yerine de çağşır paçasına, baldırı, dizkapağı altından ayağın incikkemiği üstüne kadar sımsıkı saran bir parça ilave edildi, bu baldır kısmı sıkmalı çağşırlar zamanımızda Anadolu köylüsünün giydiği külot pantolonlara benzer.

Bellerine pamuk kuşak sararlardı, üstüne meşin silahlık koyarlar, kubur tabancalarını ve palalarını bu silahlığa sokarlardı. Son devirlerde sefihlik yolunda şal kuşak kuşanır olmuşlardı.

Yürürken adımlarını daha rahat atabilmek için dolamanın ön eteklerinin uçlarını kaldırır, kuşaklarına sokarlardı.

Kış ve yaz yalın olan ayaklarına tomak, filar, yemeni giyerlerdi.

Sefer yollarında da bu kıyafetle yürürlerdi, yalnız ağırlıklarına tüfekleri, gürzleri, kalkanları, yayları, ok torbaları ve zırh torbaları eklenirdi. Cenk alanına girecekleri zaman dolama çıkar, börk-üsküf çıkar, beden zırhı giyerler, demir kolçak ve demir dizlik takınırlar, ayaklarına da çizme çekerlerdi.

Yağmurlu havalar için "baranî" denilen çuha yağmurlukları vardı.

Kışın çivit mavisi çuhadan kaput giyerlerdi. Sefer devamınca eskiyen, yırtılan esvaplarını ayakkabılarını bedelini keselerinden ödeyerek orduyla beraber sefere giden İstanbul'un ordu esnafının çadır dükkânlarından tedarik ederlerdi. Ordunun peşi sıra, her ne aranırsa bulunur büyük bir seyyar çarşı yürürdü.

Bazen paraları tükenir, ihtiyaçlarını gaza mallarıyla tebdil suretiyle temin ederlerdi. Faraza bir altın kupa verirler, ayaklarına bir çift çizme alırlardı.

Mevzumuz dışında kalmakla beraber bilinmesi gerekir, ordu esnafını İstanbul'daki esnaf loncaları seçerdi; hem çok kârlı, hem de çok tehlikeli bir işti. Seferden zaferle dönüldüğü zaman, yukarıdaki misal de aydın olarak gösterir, büyük kârla dönerlerdi; ordu mağlup olur ve bu mağlubiyet bozgun halini alırsa bütün sermayelerini ve hatta hayatlarını kaybederlerdi.

Ulufe

Acemi oğlanı kapıya çıkıp yeniçeri olunca 2 akçe yevmiye bağlanırdı; 17. asırda acemi yeniçerinin gündeliğine bir akçe zam yapılıp 3 akçe oldu.

En kıdemli yeniçeri neferinin yevmiyesi 16. asır başında 5, 16. asır sonunda 8, 17. asır başında 9, 17. asır ortalarında 12 akçeye çıktı. Ocağın bütün tarihçesi boyunca yeniçeri neferleri 2-12 akçe arasında gündelik almışlardır.

Yeniçerilerin gündeliğine "ulufe", "mevacib" denilirdi ve üçer aylık istihkak üzerinden senede dört taksite ayrılmış, fakat üç taksitte ödenegelmiştir.

Bu taksitlere Hicri takvim aylarının isimlerindeki harflerden alınarak birer isim verilmişti, yılbaşı muharrem ayı olduğuna göre dört mevacib taksitinin isimleri şunlardır:

1. "Masar" mevacibi (muharrem, safer ve rebiülevvel aylarının ilk harfleri olan "mim", "sat" ve "rı" harflerinden yapılmış bir isim).
2. "Recec" mevacibi (rebiülahir, cemaziyelevvel ve cemaziyelahir aylarının ilk harfleri olan "rı", "cim" ve "cim" harflerinden yapılmış bir isim).
3. "Reşen" mevacibi (recep ve şaban aylarının ilk harfleri olan "rı" ve "şın" harfleriyle ramazanın son harfi olan "nun" harfinden yapılmış bir isim).
4. "Lezez" mevacibi (şevval ayının son harfi olan "lam" ile zilkade ve zilhicce aylarının ilk harfleri olan "zel" ve "zel" harflerinden yapılmış bir isim).

İlk taksit muharrem, ikinci taksit cemaziyelevvel aylarında, üçüncü ve dördüncü taksitler de şaban ayında çift olarak ödenirdi, bundan ötürü son taksite çift mevacib manasına "kısteyn mevacibi" denilirdi.

Kapıkulu askerinin, bu arada yeniçerilerin parası İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın içinde Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı önünde, divanın toplantı günü olan salı günü dağıtılırdı.

Yevmiye, hizmet kıdeminden başka vazifede gayret, muharebelerde fedakârlık, kahramanlıkla da artardı. Yeni bir padişahın tahta oturmasında, büyük zaferlerden sonra da bütün yeniçerilerin gündeliklerine münasip zamlar yapılırdı. Yapılan zamlara, ulufenin artmasına "terakki" denilirdi.

Bütün kapıkulu askeri arasında yeniçeri mevacibi başdefterdarlık (maliye bakanlığı) tarafından hazırlanırdı. Hazine-i Hümayun denilen devlet hazinesi darlıkta, taksit zamanı gelip de defterdar askere dağıtılacak parayı tamamlayamazsa yeniçeri kışlalarında ve kolluklarında bir homurtu başlardı; sadrazam ile defterdarın ocak ağalarıyla olan iyi geçim, bağdaşma durumuna göre, yeniçeriler ya surat asıp söylenmekle kalır yahut protesto nümayişleri yapılırdı, mesela bir yeniçeri güruhu gider, başdefterdarın sarayını taşlayıp bütün cephe camlarını indirir, bazen de nümayiş ihtilale döner, padişahtan sadrazamın yahut başdefterdarın başını isterler ve istediklerini de yaptırırlardı.

Başdefterdar ulufe taksiti zamanı yaklaşınca evvela yeniçeriler ile kapıkulu sipahilerinin parasını hazırlardı, onlar tatmin edilince diğer kapıkulu askerinden korkulmazdı, bir anane haline gelmişti, başdefterdar tayin olunan kimseler, ulufe taksitini zamanında hazırlayamadığı takdirde ikametgâhının taşa tutulacağını bildiği için evvela kendi sarayının, konağının cephesinde kaç pencere varsa birkaç takım yedek camını satın alır, hazır bulundururdu. Pek sıkışık zamanlarda askerin parasını kendi kesesinden ödeyip sonra devlet gelirinden almak üzere, başdefterdar yapılan kimselerde mali işlerde ihtisastan ziyade şahsi servet aranırdı.

Kapıkulu askerine ve bu arada yeniçerilere ulufe dağıtılacağı gün yapılan divan toplantısına da "galebe divanı" denilirdi, büyük divan, fevkalade divan manasına gelir. O gün bir azamet ve servet gösterisi teşkil edeceği için Divan-ı Hümayun'a İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçileri de seyirci olarak davet edilirdi.

Taksit zamanlarına yakın yukarda kaydettiğimiz üçer aylık bölümlerin sonunda yeniçeri ortalarında ulufe yoklaması yapılırdı. Ölüm veya herhangi bir sebeple kadro noksanı tespit edilir, yoklamadan sonra hazırlanan ulufe defteri, bir maaş evvelki defterle beraber yeniçeri ağası tarafından Divan-ı Hümayun'a verilirdi. Divan da yeni deftere göre parayı hazırlaması için defterdara verirdi. Başdefterdar askerin parasını hazırlayınca biri yeni, biri de bir evvelki maaş defterleriyle padişaha arz olunurdu. Padişah bir evvelki maaş defteriyle karşılaştırarak yeni defterde yalnız fazlalık olup olmadığını arardı, zira kadro kabarması, gündeliklerde terakkiler ancak padişahın emriyle olurdu, aksi hal, rakam ne olursa olsun devlet hazinesi aleyhine ceza-

sı ölüme kadar ağırlaşan bir suiistimal bilinirdi. Ord. Prof. Uzunçarşılı bu mesele üzerine bir yeniçeri kanunnamesinden naklen bir vaka kaydediyor; Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük şanına yakışmayan amansız bir gazabın hikâyesi:

İstanbul civarında bir eğlence ve av yeri olan Halkalı Bahçesi'ni tanzim ettirirken amele olarak çalışan acemi oğlanlarından üçünün işini beğenmiş, acemi oğlanlarının kumandanı olan İstanbul ağasına bu delikanlıların derhal Yeniçeri Ocağı'na kaydedilerek gündeliğe bağlanmalarını emretmiş. İstanbul ağası,

"Padişahım, bunların önünde daha kıdemli iki oğlan vardır" deyince,

"Onlar da kapıya çıksın" demiş.

Beş oğlan yeniçeri olmak üzere Ağakapısı'na gönderilmiş. Bu gençleri ocak kütüğüne kaydedecek olan yeniçeri kâtibinin hizmetinde de iki acemi oğlanı varmış, işlerinden hoşnutmuş, fırsattan istifade ederek beş yerine ocağa yedi acemi nefer kaydetmiş. Maaş defterleri gelince Kanuni rakamlar üstünde kılı kırk yararak durmuş, emri hilafına ocağa iki nefer fazla yazıldığını çıkarmış ve meselenin aslını öğrenmiş.

"Kapıya üç oğlan çıkardım, İstanbul ağası söyledi, iki oğlan ilave ettim, kâtip de söylese idi o iki oğlanı da çıkarırdım, bu kâtibin kendi bildiğine hareketi hükümdarlık hukukuna tecavüzdür!.." diyerek yeniçeri kâtibinin idamını emretmiş.

Devlet erkânı yeniçeri kâtibini kurtarmak için hemen bir gemiye bindirerek Midilli Adası'na sürgüne göndermişler, fakat padişahtan af iradesini alamamışlar, ardından cellat yollanmış. Ahirette Mahkeme-i Kübra'da görülecek ne davalar vardır...

Başdefterdarlık tarafından hazırlanmış olan para Topkapı Sarayı'nda Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı'na yakın hazine dairesine konurdu. Sarı meşin torbalar içinde getirilirdi. Her torbanın üstünde mesela "64. Cemaat" ve "64. Bölük" diye verileceği yeniçeri ortasının adı yazılırdı. Bir ortanın istihkakı dört beş torba tuttuğuna göre dağıtma töreninden evvel bu nakil işi bile bir servet nümayişi olurdu.

Divan günleri sadrazam ile divan üyeleri sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılarlar ve namazdan sonra saraya Kubbealtı'na gelirlerdi. Padişahın

sonsuz salahiyetli vekili olan sadrazamın başkanlığı altında toplanan divan üyeleri şu zatlardı: sadrazam (başbakan ve içişleri bakanı), altı kubbe veziri (devlet bakanları), Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri efendiler (iki büyük hâkim, çift adliye bakanları), nişancı efendi (tuğra bakanı; İngilizlerin kral mührü lordu gibi), başdefterdar (maliye bakanı), reisülküttap efendi (divan bakanı, dışişleri bakanı), kaptanpaşa (büyükamiral, tersane bakanı), yeniçeri ağası.

Divan azaları saraya bir protokolle tespit edilmiş maiyetleriyle gelirler, yeniçeri ağası da katar ağalarını ve divan merasim kıtalarını teşkil eden yeniçerileri getirirdi.

Evvela yeniçerilere ve zabitlerine saray mutfağında pişirilmiş sabah çorbası dağıtılır, onlar çorbalarını içtikten sonradır ki, divan oturumu açılırdı.

İleride yeniçeri ihtilallerinden bahsederken tafsilatıyla anlatacağız, yeniçerilerin bu sabah çorbasını hemen kaşık çalarak içmesi çok mühim bir meseleydi. Çorba içmezlerse yeniçerilerin bir meseleden küskün oldukları, devletli başları isteyecekleri anlaşılır, divan oturumu açılamazdı. Onun içindir ki, yeniçeriler çorba içmeye başlayınca hemen bir kurban kesilirdi. Ulufe dağıtılan divanlarda ise yeniçerilere çorbadan başka pilav, zerde de verilirdi ve bu "galebe divan"larda saraya İstanbul'daki bütün yeniçeri ortalarından paralarını alıp götürecek büyük kalabalık gelirdi.

Galebe divanda, çorba içilip pilav zerde yendikten sonra oturum başlardı ve o gün ehemmiyetsiz bazı davalara bakılır, mühim devlet işleri konuşulmazdı. Oturum, para torbaları hazine dairesinden Kubbealtı önüne taşınıncaya kadar devam ederdi, küçük tepeler halinde yığılan para torbaları bir imparatorluk azamet ve şevketini bir kere daha gösterirdi. Torba taşıma işi bitince divan tatil edilir, sadrazam askerin maaşının verilmesi için padişahtan izin isteyen bir telhis yazardı. Telhis, sadrazamın padişaha yolladığı resmi tezkerelere verilmiş isimdir. Padişah da telhisin üstüne kendi eliyle "Verilsin" diye yazardı.

Padişahtan izin çıkınca katar ağaları rütbe sıralarına göre Divan-ı Hümayun'a gelir, onlar Kubbealtı denilen divan salonuna girerken sadrazam ve divan üyeleri ayağa kalkardı. Katar ağaları birer birer sadrazamın eteğini öperler ve el kavuşturup karşısında bir saf teşkil eder, ayakta dururlardı. İçlerinden başçavuş ağa bu saftan ayrılarak Kubbealtı önüne çıkar ve yüksek

sesle yeniçeri gülbankını okurdu, bu meşhur gülbankın son cümlesini, "Pirimiz sultanımız Hacı Bektaş-ı Veli'nin demine devranına hu diyelim hu..." diye bitirince bütün yeniçeriler bir ağızdan gök gürler gibi bir "Huuu!" çekerdi. Sonra başçavuş yeniçeri ortalarını rakamlı isimleriyle birer birer çağırır, her isim okunduğunda, ortanın kaç ulufe torbası varsa o ortadan o kadar karakollukçu çorbacılarının nezareti altında koşa koşa gelir, torbalarını omuzlayıp yine koşa koşa kaldırır, götürürlerdi. Bütün ulufe torbaları dağıtılıp bitince padişah sadrazama iki kürk, defterdara da bir hilat-ı fahire (ağır kumaştan bir cüppe) gönderir, bunlar divanda merasimle giydirilirdi. Sonra divan erkânı padişahın huzuruna çıkarlardı, asker de para torbalarıyla kışlalarına dönerdi. Kışlaya dönüş, İstanbul halkının daima seyrine koştuğu tantanalı bir alay olurdu.

Kışlada torbaların mühürlü ağızları açılarak içindeki akçe sayılır, askere para ertesi gün dağıtılırdı. Neferler kendi çorbacıları tarafından adları, baba adları ve memleketleriyle çağrılırdı, mesela,

"Yakub bin Abdülmennan Göriceli!" diye bağırılır, yeniçeri,

"Burada!" deyip gelir, parayı sayıp veren çorbacı da,

"Say, al, git!.." derdi.

Evvelce de yazmıştık, padişahlar 1. bölüklü ortasının 1 numaralı neferi sayılırdı. Kütük defterinde isimleri sadece baba adlarıyla yazılır, padişahlık unvanı kullanılmazdı: "Ahmed bin Mehmed" gibi.

Padişahın neferlik gündeliği 40 akçeydi, üç aylığı 3.600 akçe tutardı. Kışlada 1. bölüklü ortasının odalarında ayrıca bir taht odası vardı. Ulufe tevziinin üçüncü günü padişah bir yeniçeri neferi kıyafetiyle kışlaya gelir, ortasının taht odasında tahta oturur, kethüda bey bir kese içinde neferlik maaşını getirir, padişah eliyle keseyi açar, o paraya bir avuç altın ilave eder ve maaşının askere bahşiş olarak dağıtılmasını söylerdi.

Vazifeleri İstanbul dışında bulunan yeniçerilerin ulufesi mühim bir yekûn tutmuyorsa bulundukları yerin defterdarlıkları tarafından ödenir, sonra merkeze gönderilen vergilerden mahsubu yapılırdı. Maaşlar tutarı rakam büyükse İstanbul'da ulufe tevziinden sonra İstanbul'dan gönderilirdi.

Taşradaki yeniçerilerin hayatından ileride bahsedeceğiz.

Orduyla seferde bulunan yeniçerilerin, taşradaki kalelerin muhafızı ye-

niçerilerin ve taşrada bulunan sair kapıkulu askerinin maaşları da, ödeme zamanlarında para torbaları develere yüklenerek sair sefer masraflarıyla beraber ordunun bulunduğu yere veya kalelere gönderilirdi; buna "hazine katarı" denilirdi.

16. asır sonlarında o devrin pek namlı sadrazam ve serdarlarından Özdemiroğlu Osman Paşa orduyla Tebriz'de bulunurken İstanbul'dan gelecek hazine katarı gecikmişti, asker yabancı ülkede parasız kalmıştı. Özdemiroğlu, kendi mührüyle köseleden para kestirtti ve askere maaş yerine bu kösele parçalarını dağıttı, tellallarla da,

"Hazine gelince üstüne mührüm nakşedilmiş köselelerimi altınla tebdil edeceğim!.. Tebriz esnafı bana itimat etsin ve askerin elindeki köseleleri üzerlerindeki kıymetle altın paraymış gibi alsın!.." diye ilan ettirdi.

Osman Paşa'nın köseleleri en küçük bir sızlanma olmadan çarşılı tarafından kabul edildi. Hazine gelince paşa yine tellallar çıkarttı, bu sefer de,

"Hazine geldi!.. Herkes şu kadar gün içinde elindeki köseleleri getirsin, altınla değiştirsin!.." diye bağırdılar.

Fakat Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kösele paraları pek çok kimse tarafından hatıra olarak saklandı, ancak yarısı iade edildi. Namuslu vezir elinde kalan, muazzam bir servet teşkil eden parayı hazineye irat kaydetti.

Her yeniçeri ortasının bir para sandığı, kasası vardı. Ortanın koğuş masrafları ve bir kısım mutfak masrafları buradan ödenirdi; harçlıksız kalan efrat da bu sandıktan faizsiz borç para alırdı. Ulufe çıktığında yeniçerilerden sandık aidatı ve eğer varsa sandığa olan borçları kesilir, geri kalan da ellerine verilirdi. Sandık aidatına "tas akçesi" denilirdi.

Bahşiş

Yeniçerilerin ulufeden gayri mühim gelir kaynakları, ocak ananeleri arasına girmiş ve verilmesi şart olmuş cülus bahşişleriydi. Yeniçeriye, sonra bütün kapıkulu askerine ilk cülus bahşişi, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin sonunda, babasının şehit düşmesi üzerine Sultan Yıldırım Bayezid tarafından verilmişti. Sonraları her cülusta hem bahşiş, hem de yevmiyelerine zam (terakki) yeniçeriler tarafından bir hak olarak kabul edilmişti; öylesine ki tah-

ta oturma merasiminde padişaha sadakat yemini verildikten (biatten) sonra hükümdarın yüksek sesle, "Kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür, verilsin!.." sözünü söylemesi cülus protokolü arasına girmişti. Asker padişahın ağzından bu sözü işitmezse hemen bir ihtilal havası esmeye başlardı. Cülus bahşişi yüzünden yeniçerilerin çıkardığı ilk büyük vaka, Sultan II. Selim'e karşı olmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman Zigetvar seferinde ölmüş, ölümü askerden gizlenmiş, asker bunu hissetmiş ama bilmezlikten gelmişti. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa tarafından babasının ölümünden haberdar edilen Sultan II. Selim vali olarak bulunduğu Manisa'dan İstanbul'a gelmiş, ananevi merasimle tahta oturduktan sonra Koca Sultan Süleyman'ın naaşını karşılamak üzere Belgrad'a gitmişti. Sokullu'dan bir mektup aldı, vezir, cenazeyi getiren ordu Belgrad'a geldiğinde askere cülus bahşişi vaadinde bulunmasını bilhassa rica ediyordu.

Hazırlanan programa göre Belgrad'da Kanuni'nin cenaze namazı kılınacak, cenaze arabası küçük bir muhafız kıtasıyla ordunun önünden ılgarla İstanbul yoluna çıkarılacak, yeni padişah ile ordu da arkadan adi yürüyüşle devlet merkezine dönecekti.

Yeni padişahın şehzadeliği zamanından bendeleri olanlar, velinimetlerinin tahta oturması üzerine devlet idaresini ellerine geçirmek ve iktidarın nimetlerinden bol bol faydalanmak hırsına kapılmışlardı, hırslarını tatmin yolunda da Sokullu Mehmed Paşa'yı karşılarında büyük bir engel görüyorlardı. Vezirin nüfuzunu kırmak için ricasını, yeni padişaha bir tahakküm gibi gösterdiler.

Seferden dönen muzaffer ordu Belgrad'a yaklaştığında Sokullu Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın ölümünü resmen ilan etti ve askere, "Merhum gazi padişahımız cümle bahşiş ve terakkilerinizi vasiyet etmiştir, hatırınızı hoş tutun, halen padişahımız olan oğlu Sultan Selim Hazretleri Belgrad'da size muntazırdır..." dedi. Fakat Belgrad'da derin bir matem havası altında cenaze namazı kılındıktan sonra Sultan Selim askeri selamlayıp otağına çekilince asker arasında bir uğultu oldu.

"Bahşiş ve terakkilerimiz ne oldu?.."

"Padişahımız bahşiş ve terakkilerimizin verileceğini söylemedi!.."

"Bunun zahmını çekersiniz!.."

"Şimdi görün İstanbul'a vardığımız gün neler olur!.."

diye bağrıştılar. Ve İstanbul'da da dediklerini yaptılar. Sultan Selim ve ordu muhteşem bir alayla Edirnekapı'dan şehre girip padişah Beyazıt semtine geldiğinde asker,

"Önümüzde saman arabası devrilmiş!.. İleri varamayız!.." diyerek durdu.

Nasihat vermeye kalkan bütün vezirleri ve kumandanları tüfek kundaklarıyla vurarak kaçırdılar. Sultan Selim ne yapacağını şaşırdı, haris bendegânının sözüne uyarak düştüğü hatayı, etrafını saran askerin tehditkâr bakışlarıyla karşılaştığı o müthiş anda anlayabildi. Nihayet Sokullu dayanamadı, uzun boylu atının üstünde ayağa kalkarak,

"Cülus bahşişi ve terakkilerinizin akçesi hazırdır, padişahımız bana sipariş etmiştir, ben onun vezir ve vekil-i mutlakıyım, bana itimat edin!.." diye bağırdı.

Gaile askerin güvenini kazanmış büyük vezirin bu vaadiyle atlatıldı ve Sultan Selim sarayına girebildi.

Ord. Prof. Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adlı büyük eserinde devlet arşivi kayıtlarından çıkararak bir cülus bahşişinin ne tuttuğunu göstermek için, Sultan III. Murad'ın cülusunda her birinde 10.000 altın bulunan 75 kese bahşiş dağıtıldığını, bunun da 70 kesesinin, yani 700.000 altınının yeniçerilere verildiğini yazıyor.

Kabataslak hesapla zamanımızın değerine çevirirsek 28 milyon Türk lirası eder, bu muazzam paranın bahşiş adı altında yeniçerilere dağıtıldığı tarih 1574 yılıdır. Üç sene evvel, 1571 yılında Türk donanması İnebahtı'da ağır bir mağlubiyete uğramış, devrinin en üstün kaptanı olduğu muhakkak, yalnız Uluç Ali Reis kendi filosunu kurtararak İstanbul'a gelebilmişti. Uluç lakabı "Kılıç"a çevrilerek kaptanpaşalığa, Osmanlı İmparatorluğu büyükamiralliğine tayin edilen bu zat tersanede donanmanın ihyası için çalışırken Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa,

"Donanma için ne lazım ise hiç tereddüt etme söyle!.. Eğer istersen bu devlet, gemilerin yelkenlerini atlastan, halatlarını sırmadan ve lengerlerini de altından yaptıracak kadar zengindir!.." demişti.

Elbet ki III. Murad'ın cülusunda 700.000 altın bir tahtada sayılıp bahşiş diye verilebilirdi; fakat yeniçeriler bu parayı her zaman, her devirde istediler ve devlet hazinesi tamtakır bulunurken de aldılar.

Yeniçeriler en yüklü cülus bahşişini 17. asır ortasında almışlardı, dört sene içinde dört bahşiş!

Sultan I. Ahmed ölünce kardeşi Sultan I. Mustafa padişah oldu; birinci bahşiş.

Birkaç ay sonra Sultan Mustafa'nın mecnun olduğu anlaşıldı, tahttan indirildi, Genç Osman padişah oldu; ikinci bahşiş.

Dört sene sonra yeniçerilerin çıkardığı kanlı bir ihtilalle Sultan Osman tahtından indirildi ve öldürüldü, bu sefer Deli Mustafa'yı bile bile padişah yaptılar; üçüncü bahşiş.

Bir sene sonra Mustafa'nın cinneti devlet için tehlikeli oldu, hazinede para yoktu, yeniçerilerden cülus bahşişi istemeyeceklerine söz alındı, deli tahttan indirilip Sultan IV. Murad padişah oldu, fakat bir hafta sonra yeniçeriler almayacaklarına söz verdikleri halde bahşiş diye yine ayak dirediler, öyle bir devir ki, söz ayağa düşmüştü, İstanbul'un semasını kara ihtilal bulutu kaplayınca, sarayda iç hazinedeki bazı altın ve gümüş eşya darphaneye gönderilip eritildi, para basıldı ve yeniçeriye dağıtıldı; dördüncü bahşiş!..

17. asır, 16. asır ve belki de daha daha eski devirlere ait nice kıymetli kuyumculuk işi leğenlerin, ibriklerin, tabakların, kupaların, gülabdanların, buhurdanların köçek oğlan oynatıp keyif çatan baldırı çıplak ve yalın tabanı nasırlı yeniçeriye bozahane ve meyhane akçesi olması her halde pek hazindir.

Cülus bahşişi ananesi ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti.

Bütün kapıkulu askerinin, bu arada ve başta yeniçerilerin yevmiyelerine süratle terakki, zam almaları için cenk lazımdı. Padişahlar, askeri cenkte coşturmak, onlara insan gücünün üstünde işler başartmak için, ordunun başına tayin ettikleri serdarlara, bahşiş dağıtmak ve yevmiyelere terakki vermek için sonsuz salahiyet veregelirlerdi. Serdarlar da bu salahiyetlerini yerinde kullanacak dirayette ve çok asil manasıyla cömertlik duygusuna sahip iseler ve asker de bunu biliyorsa veya ilk fırsatta eserini görürse, ölüme atılmakta adeta birbirleriyle müsabaka ederlerdi.

Mesela 17. asırda yirmi beş yıl sürmüş olan Girit cenginin başında Kaptanıderya ve Serdar Silahtar Yusuf Paşa Hanya Kalesi muhasarasında ve yine aynı cengin sonunda Sadrazam ve Serdar Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa Kandiye Kalesi muhasarasında parlak zaferlere bu yoldan kavuşmuşlardı.

Birincisi aylarca ve ikincisi yıllarca sürmüş bu iki metin Venedik kalesinin muhasaralarında iki tarafın da yerüstünde ve yeraltında ateş ve kanla yoğrularak boğuştuğu cenkler olmuştur. Kale duvarlarına hücum sahnelerini tasvir eden müverrihler cengâverleri ateş yiyip ateş içen efsanevi semendere benzetmekte pek haklıdırlar.

Hanya muhasarası başladığı gün 19 yaşında, bıyıkları duman duman yeni terlemiş bir acemi oğlanı olan Deli Kurd adında bir genç serdengeçti yazılmış, birkaç gün sonra yeniçeri olmuş, bir gece baskınında iki esir getirerek, ilk terakkisini almış, ertesi gün iki baş getirip bizzat serdarın elinden yüz altın almış, haftasına yeniçeri serdengeçtileri ağasına muavin tayin edilmiş, kale duvarlarına ilk hücumda gösterdiği yararlıkla yeni bir terakkiyle taltif edilerek başına yine serdarın eliyle altın yaldızlı turna telleri takılmış, ağası şehit düşünce serdengeçti ağası olmuş, muhasaranın elli ikinci günü kale duvarlarına yapılan ikinci hücumda şehit düşmüştü.

Halbuki aynı asrın ilk yarı başlarında Genç Osman'ın Lehistan seferinde Hotin Kalesi'nin muhasarasında bu ateşin mizaçlı padişahın muvaffak olamayışının başlıca sebebi askere ve bilhassa yeniçerilere karşı gösterdiği hasislik olmuştu.

Bu satırları okurken, yeryüzünde milliyet fikrinin ancak 19. asırda bugünkü anlamıyla yayıldığını unutmamalıdır ve yine unutmamalıdır ki Osmanlı kapıkulu askeri arasında yeniçeriler, askerliği meslek, geçim yolu edinmiş, hizmeti, sadakati karşılığında para alan askerdir. Yeniçerilik devrinde vatan borcu, askeri mükellefiyet dünyanın meçhulüdür.

Talim ve terbiye

Yeniçerilerin kışla hayatında, bu asker ocağının disiplini bozuluncaya kadar, askeri talim ve terbiyeye çok dikkat edilmiştir. İlk yeniçerilerin talim ve terbiyesi iyi kılıç kullanmaya, yay kurup ok atmaya inhisar etmişti. Her ikisi de pençe ve pazı kuvvetine dayanır.

Kılıç talimleri keçeden yapılmış mankenlere kılıç çalmakla olurdu. Bir vuruşta bu keçe mankenleri belinden ikiye biçip bölecek dilaverler her zaman pek çok yetişirdi. Asıl matlup olan, o yaman kılıcı kavramış pençenin ve o kolun, hiç yorulmadan aynı müthiş darbeyi zincirleme habire indirme takatı, gücüydü. Ok talimlerinde de, kemankeş cengâverin hem hedefini bulması, hem de bu hedefini bir mesafe rekoru kırarak bulmasından gayri yayı tutan pençenin ve kirişi çeken el ile pazının ve nihayet oku tutan parmakların, otomatik silahlar gibi, en azdan 300-400 ok atabilmesiydi.

Sonra bu talimlere tüfek eklendi, tüfekle keskin nişancılar yetiştirildi.

Kışlanın talimhane denilen meydanında yalnız neferler değil, zabitler ve hatta yüksek rütbeli zabitler de durmadan çalışırlardı. Zira askerlik yolunda neferlerinden acemi zabite, disiplinli Yeniçeri Ocağı asla tahammül edememişti. Kışla talimleri de ekseriya hıdrellezden kasıma kadar, açık havada çalışılabilecek mevsimlerde her gün saatlerce sürerdi. Bu talimleri görmeye bazen padişahlar, sadrazamlar da gelirler ve çalışmasını beğendikleri neferlere, zabitlere ihsanlarda bulunurlardı.

Spor olarak da sürat koşuları, mânia, engel aşma talimleri ve bilhassa güreş vardı. Güreş tutulan acemi neferler, genç ve tüvana yeniçeriler "kıran kırana" tabiriyle boğuşurlar, fakat üstün gelen rakibinin sırtını yere getirmez, onun pes demesini de beklemez, güreşi bırakır, hükmen galip sayılırdı. Kemankeşlerin en seçkinleri de son ustalık talimlerini Okmeydanı'ndaki meşhur Kemankeşler Tekkesi alanında tamamlar ve ocağa muallim olurlardı.

Yeniçeri Ocağı'ndan en seçme kemankeş pehlivanlardan kırk nefer şehbaz yiğit donanma deniz seferine çıkarken kaptanpaşanın hizmetine verilirdi. Sefer devamında kaptanpaşa öğle ve akşam yemeklerini, bir kanuni mecburiyet olarak bu kırk genci sofrasına alarak yerdi; kemankeşlerin itibarı o derecede yüksekti, vazifeleri de, deniz harbi başlayınca kumanda mevkiine çıkan kaptanpaşanın etrafını sarmak ve cengin devamınca düşman tarafına durmadan ok yağdırmaktı. Zamanımızın tabiriyle bu bir baraj atışıydı. Herhangi bir düşman gemisinden kaptanpaşayı hedef edinerek tüfek veya ok atmak için tek baş kalkamazdı. Her şeye rağmen atılacak kurşun veya oklara da bu şehbaz yiğitler büyükamirali koruyan canlı birer kalkan olurlardı.

Cihan tarihinin en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan ecdadımızın kahramanlık menkıbeleri, hiçbir milletin tarihinde görülmeyecek zenginlikte bir destan teşkil eder. Ne kadar yazıktır ki, bu kahramanların çoğu bugün unutulmuş bulunmaktadır ve ne kadar hazindir ki, şahısların ve heyetlerin kaleminden çeşitli isimler altında neşredilmiş ansiklopedik eserlerde ve ansiklopedilerde bile bu kahramanların adına rastlanmamaktadır. Rahmetle yâd edilmesi için yüzlercesinin ismini ışığa çıkardığımız halde gayretlerimiz beyhude oldu. İşte bu unutulmuş kahramanlardan biri de 15. asır sonlarında yaşamış İskender adında şehbaz ve şehlevent bir nevcivan yeniçeridir. Daha çocuk denilecek yaşta üstün pazı kuvvetini göstermiş. İstanbul'da Okmeydanı'ndaki Atıcılar Tekkesi'nde yay kabzası kavramış, yaman pençesinin acı kuvvetiyle yayını kurarken yayın "toz"u çocuğun kuvvetine tahammül edemeyerek kopmuş, o gün orada bulunan "Yıldırımlı Baba" adında ihtiyar bir Bektaşi kemankeş pehlivan,

"Bu toz koparan çocuk hepinizi gölgede bırakacak!.." demiş ve İskender'in lakabı o gün "Tozkoparan" kalmış.

Tozkoparan İskender bıyıkları duman duman terlemiş bir taze yiğitken Kaptanıderya Küçük Davud Paşa'nın kırk kemankeş yeniçeri muhafızı arasında Venedik deniz seferine çıkmıştı. Bu seferde adı deniz tarihimize altın harflerle yazılan Burak Reis'in şehit düştüğü Sapienza Adası önündeki deniz muharebesinde, 28 Temmuz 1499, bir Venedik kadırgası ustaca bir manevrayla kaptanpaşa gemisinin kıç tarafına rampa etmiş ve Türk gemisine sıçrayan zırhlı bir Venedikli fedai şimşek süratiyle amiral sancağı gönderine saldırmış, gönderi yerinden çıkararak denize atmıştı; kendi gemisi de uzaklaşıp gitmiş, kaçmıştı.

Bu bir felaketti. Kaptanpaşa gemisinin sancağını yerinde göremeyen Türk kaptanları, o müthiş cenk hengâmesi arasında geminin düşman tarafından zaptedildiğini zannedecek ve donanmamız belki de bir bozguna uğrayacaktı.

İşte o anda, Tozkoparan İskender, nişan almış ve okunu ölüm eri Venedikli'nin kalbine saplamıştı. Ok göğsünden ve sırtından zırhı iki defa delmiş, adamın arkasından bir karış yalman göstermişti.

Vurulan Venedikli denize yuvarlanmış, ardından da İskender denize atlamış ve denizde akla sığmaz şu sahne geçmişti:

Genç pehlivan önce Venedikli'nin başını kesmiş, sonra sulara gömülmekte olan sancak gönderini yakalamış, elindeki kesik başı gönderin tepesindeki sivri altın aleme geçirmiş, sancağı ve başı böylece alarak kaptanpaşa gemisine tırmanmış ve sancağı yerine dikmişti. Ve bütün bunlar iki üç dakika içinde olmuştu.

Bu vaka 17. asırda kaleme alınmış elyazması bir *Kemankeşler Risalesi*'nde nakledilmiştir. Ne kadar yazıktır ki, bu risale Tozkoparan İskender'in akıbetinden hiç haber vermiyor. O kanlı deniz muharebesinde Küçük Davud Paşa'nın kemankeş pehlivanlarından çoğu şehit olmuştu. Topkoparan İskender'in de bunlar arasında şerbet-i şahadeti içmiş olması muhtemeldir, bu takdirde kahramanın naaşı denizcilik ananesine uyularak Akdeniz'e bırakılmış olacaktır. Fakat niçin İstanbul'da bir heykeli bulunmasın?.. Merdane çizgileriyle ilahi bir yüz güzelliğini ve tığ gibi bir vücut yapısında kuvvetin, acı kuvvetin ihtişamını ibda edecek sanatkâr muhayyilesinden ne zamana kadar mahrum kalacağız?..

Okmeydanı'nda pazısına güvenen en namlı kemankeş pehlivanlar çeşitli istikamette merasimle ok atar, okunun düştüğü yere, Atıcılar Tekkesi'ndeki hakem heyetinin "Bu bir rekordur" takdir ve izninden sonra bir nişan taşı dikerdi. Topkoparan İskender de deniz seferine çıkmadan önce böyle bir menzil kurmuş ve taş dikmişti.

Cezalar

Kışlada yahut dışarıda işlenmiş kavgacılık, dövüş, küfürbazlık, yoklamada bulunmamak, namaz ve oruç ibadetlerinde kusur gibi suçlara adi hapis cezası verilirdi. Bu ceza, neferle en yakın ve daimi temas halinde bulunan odabaşılar tarafından verilir ve nefer, adi hapsini kendi ortasının mutfağında geçirir, ayak bilekleri zincirle bağlı olarak bulaşık yıkar, mutfağın taş zeminini yıkar, süpürür, cezası müddetince koğuşuna gitmeyip mutfakta kuru tahta üstünde yatardı.

Aşırı edepsizlik, serkeşlik, amire itaatsizlik, sarhoşluk, sokakta ırz ehline harfendazlık, suçlunun mazisine, siciline, suçun yerine, şekline göre derece derece dayakla cezalandırılırdı. Yeniçeri ananesince dayak, haysiyet kırıcı

cezaydı, onun için yine bir ocak ananesi olarak, suçlunun mensup olduğu ortanın yoldaşları huzurunda fakat akşam namazından ve akşam yemeğinden sonra, tek bir mum ışığı altında, hemen hemen karanlıkta tatbik olunurdu. Dayak yiyen neferin kim olduğu elbet ki bilinirdi, lakin dayak esnasında yüzü seçilmez, bu suretle koğuş arkadaşları arasında askerlik haysiyet ve şerefi korunmuş olurdu.

Dayak, serilen bir kilim üzerine nefer yüzükoyun yatırılıp, kalınca kızılcık değneğiyle kaba etlerine vurulmak suretiyle atılırdı. Aynı ortanın kıdemli neferlerinden dört kişi ayrılır, dayağa yatırılan neferin ikisi ayaklarından, ikisi de kollarından bastırır, kıpırdamasını önlerlerdi; dayağı da odabaşı ağa atardı. Dayağa getirilen nefere tekdir, tevbih yerinde de, dayağa nezaret eden çorbacı ağa tarafından sadece: "Aşk olsun yola!.." denilirdi.

Acemi oğlanları falakaya yatırılır, değnek, çıplak tabanlarına vurulurken, yeniçerilerde taban yerine kaba etin tercihi, ne hikmettir bilemeyiz. Herhalde yere basamayıp taban yaraları kapanıncaya kadar zelilane sürünmesi hoş görülmediğinden olacaktır. Dayak cezasıyla beraber, dayağın nevine göre az veya çok bir de adi mutfak hapsi verilirdi. Dayaktan sonra yine ayak bileklerine zincir vurulur, mutfağa indirilir, fakat bu sefer geceleri demir ızgara üstünde yatırılırdı.

Dayağı hak etmiş neferin sabıkası yoksa, iyi tanınmış ise, değnekler sembolik, hafifçe vurulur, bir veya iki gün mutfak hapsi görürdü. Dayağın son haddi şiddetle vurulmak şartıyla iki yüz kırk değnekti, fakat, bir seferde hiçbir insan mevcudu buna tahammül edemeyeceğinden üç gece arka arkaya seksener değnek olarak tatbik olunurdu. Bu ikisinin arasında on, kırk ve seksen değnek cezaları vardı. Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti olan çorbacı, en çok kırk değnek attırabilir, seksen ve iki yüz kırk değnek cezaları Ağa Divanı'nca verilirdi.

Cuma gecelerinde ve ramazan ayı içinde dayak cezaları asla tatbik olunmazdı.

Cerh ve hafifletici sebep görülen katil vakalarında suçlu yeniçeri zindana atılırdı. Yeniçeri için biri Ağakapısı'nda, biri Rumelihisarı'nda iki zindan vardı. Bazı eserlerde suçlu yeniçerilerin Babacafer Zindanı'na atıldığı yazılıdır. Zühul eseridir. Babacafer Zindanı iki kısımdan ibaret olup, biri kadimden

beri bir kadınlar zindanı, diğeri de erkekler için borçlular zindanı olagelmiştir. Padişahın şahsi gazabı ve kahredici emri hariç, ancak Ağa Divanı veya kendi ortasının çorbacısı tarafından cezalandırılan yeniçerilerin müflislerle bir arada zindana atılması asla düşünülemez. Bu asker ocağının manevi şahsiyetini her türlü lekeden korumaya kanun ve ananeleri çok dikkat etmiştir. Bunu idam cezalarında bilhassa görürüz.

İdam cezası eğer siyasi sebeplerle verilmişse, mahkûm ocaktaki mevkiinin, rütbesinin şanına göre bir valilik veya sancakbeyliğine tayin edilir veya kendisine bir sipahi tımarı verilir, bu suretle Yeniçeri Ocağı'yla alakası kesilir, sonra idam hükmü infaz olunurdu.

Adi cinai suçlarda ölüme mahkûm olan yeniçeriler ise evvela ocaktan merasimle tart olunur, sonra öldürülürdü. Ocaktan tart, Ağa Divanı'nda yapılırdı. Suçlu yeniçeri getirilir, kendi odabaşısı tarafından hakaret kastıyla başından külahı, üsküfü alınır ve üniformasının yakası yırtılır, ölüm cezası hükmü bu tart muamelesinden sonra verilir, mahkûm, başı açık, yalınayak ya Ağakapısı'ndaki zindana atılır yahut Rumelihisarı Zindanı'na gönderilir, hüküm gece zindanda, mahkûmun başı satırla kesilmek suretiyle infaz edilirdi.

Ölüm cezasının infazından sonra cesedin ayaklarına ağır taşlar, Rumelihisarı'nda ise bir taş gülle bağlanır, baş ve gövde bir çuval içinde denize atılırdı.

Ocaktan devlet kapısında bir hizmetle ayrılmış veya mevut eceliyle ölmüş olan yeniçerilerin ana kütük defterindeki isimleri kırmızı mürekkeple silinir ve yanına ne suretle ayrıldığı yazılır, bir "fevt" (ölüm) kaydı düşülürdü. İdam olunanlarda bu muamele hiç değişmezdi, yalnız işlem kırmızı mürekkep yerine kara mürekkeple yapılırdı. Tart muamelesi kaydedilmezdi.

Yoldaşlarını kıyama, ihtilale teşvik etmek, fitne ateşi uyandırmak veya sefer esnasında kıtasından kaçmak, cezası idam olan ağır suçlardandı; bu siyasi ve mesleki ağır suçlardan başka bir yeniçeri için idam cezası verilen suçlar, hafifletici sebepleri görülemeyen katil vakaları, cebren ırza tecavüz ve ocak için büyük leke sayılan hırsızlıktı. Sefer kaçaklarının ve katillerin başı satırla vurulurdu; fitneciler, ırza geçenler ve hırsızlar ise boğularak öldürülürdü.

Gerek Ağakapısı Zindanı'nda, gerek Rumelihisarı'nda gece ölüm cezası infaz edilince bir top atılırdı; bu top sesini duyanlar bir yeniçerinin öldürül-

düğünü anlardı. Devşirme Kanunu'nun kaldırılmasından bir müddet sonra hemen bütün yeniçerilerin ayaktakımı halktan teşekkül ettiğini evvelce söylemiştik, pek tabiidir ki 18. asır başlarından itibaren idam olunan yeniçerilerin yakınları, ana ve baba ve kardeşleri olacaktı.

Sultan III. Selim zamanında sadaret kaymakamı paşa, padişaha bir arz tezkiresi göndererek, idam olunan yeniçerilerin cesetlerinin denize atılmayıp, yakınlarına teslimle, defnedilmelerine izin istedi. Musiki ilminde sağlam bilgi sahibi, şiir yazan ve merhametiyle de ayrıca meşhur olan bu padişah, paşanın teklifini reddetti, üstelik cezaların infazından sonra atılagelen topu da kaldırdı, idama mahkûm olan yeniçeriler zindana girdikten sonra tamamen gaiplere karıştılar.

18. asırda yazılmış "Karakollukçu Benli Yakub" adında bir meddah hikâyesinde yeniçerilerin dayak cezası üzerine tuhaf ve şayan-ı dikkat bir not vardır:

65. Yeniçeri Ortası'nın neferlerinden acemi karakollukçu Benli Yakub güzellikte peri padişahının oğlu misali olup odabaşının gözbebeği civeleğidir. Odabaşı ağa kışlada Orta Cami'ye gittiğinde ardınca gidip seccadesini götürür, sair vakitlerde çubuğunu doldurur, nargilesini hazırlar, ağa misafirliğe varsa terliğini taşır, ağaya misafirler geldikte onların pabuçlarını siler ve giderlerken önlerine çevirir, hamamda dahi beraberinde olup kese ve sabun sürer, ağasını yıkar, tellaklık eder. Bu güzel delikanlının başından türlü maceralar geçer, fakat odabaşı ağa civeleğinin gayetle mecburu olduğundan haşarılıklarına, yaramazlıklarına daima göz yumar ve kabahatlerini örtbas eder. Bir gün tebdil gezen yeniçeri ağası güzel genci birtakım hayta ve hazele güruhuyla bir meyhanede işret ederken sarhoş halde yakalar, hemen kışlaya götürüp seksen değnek vurulmasını emreder. Odabaşı ağa şaşırır, gözde karakollukçusunun seksen değnek altında perişan olacağını görür. Dayak gece atılacağı için Benli Yakub'u kurtarmaya çare düşünür, imdadına orta ustası (aşçısı) yetişir. Delikanlıya büyük bir parça kayısı pestili verir, Yakub da pestili kaba etlerini örtecek şekilde yerleştirir, dayağa yatar; vurulan seksen değnek de tesir etmez, fakat Benli Yakub yalandan çırpınır, feryat eder.

Bu pestil fıkrasında ehemmiyetle durabiliriz, hatta bu korunma usulüne ocakta daima başvurulduğunu söyleyebiliriz; şöyle ki, zamanımızda Hasan

Amca adında bir zat Kuleli Askeri Lisesi'nin ilk devri üzerine *Nizamiye Kapısı* adıyla yazıp neşrettiği hatıralarında, o zamanların askeri mekteplerindeki meydan dayaklarında talebelerin değneğe karşı bu pestil kalkanına başvurduklarını anlatıyor. 18. asırda yazılmış olan meddah hikâyesi, bunun, yeniçerilerden Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye, oradan da Kuleli'ye geçtiğini aydın olarak göstermektedir.

Son yeniçerilerden Yemiş İskelesi civarında Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da kendi manzum hal tercümesi olan "Sergüzeştname" adlı destanında, bir kahvecinin yalınayaklı pırpırı oğlu olup sokaklarda avare dolaşırken, bir gün yoluna çıkarak kendisini acemi oğlanı yazdıran 64. Orta neferlerinden ve Tophane İskelesi kayıkçılarından Kurdoğlu Cafer'in, kayıkçılar kâhyasına attığı bir tokat yüzünden yatırıldığı seksen değnek dayağında, kendisini hiç sevmeyen odabaşısının suikastına kurban olduğunu, odabaşının değnekleri kasten, kaba eti yerine beline beline indirdiğini, Hamlacı Cafer'in dayaktan sakat kaldığını ve çok yaşamayıp öldüğünü yazıyor:

Hamlacı şehbazı Kurdoğlu Cafer
Odabaşının kurbanı nefer
Söndü önce şahin bakışında fer
Vurdukça beline yok iken cevaz.

17. asrın ilk yarısında Sultan IV. Murad tütünü şiddetle yasak etmiş, yasağını dinlemeyenleri hakaretle idam ettirmiş, amansız şiddetini yeniçeriler üzerinde tatbik ettirmekten de çekinmemişti. Bağdat seferinde tütün içerken yakalanmış birkaç yeniçeriyi başlarında üsküfleriyle astırmıştı. Hatta asıldıktan sonra bileklerine tütün keselerini bağlatmış ve ağızlarına çubuklarını verdirtmişti; idam hükmünden evvel ocak defterinden isimlerinin silinmesi kanun ve ananesine de riayete lüzum görmemişti.

Sultan IV. Murad'dan sonra tahta geçen Sultan İbrahim de 1644 yılında Edirne'ye gittiğinde birkaç kalpazan ile harami yakalanmıştı. Padişahın huzuruna çıkarıldılar. Haramiler derhal asıldı; kalpazanlardan biri,

"Ben yeniçeriyim!.." deyince Sultan İbrahim:

"Ben de padişahım!.." diye bağırdı ve bu adamın işkenceyle idamını emretti.

Kalpazan yeniçerinin el ve ayak kemikleri kırıldıktan sonra boynu vuruldu, cesedi ile kesik başı Edirne Çarşısı'nın ortasına atılarak teşhir olundu.

Yeniçerilerin son devirlerinde bilhassa İstanbul'da hemen her gün şekavet ve rezalet yollarında türlü türlü suçlar işlenir olmuştu. O devrin vakayinameleri, şehrin inzibatına memur yeniçerilerin suçları, türlü türlü rezilane vakalarla doludur.

Sultan III. Selim zamanında Yemiş İskelesi kayıkçılarından Poyrazlı Mustafa adında ocaklı bir şehbaz Balıkpazarı'nda bir meyhanecinin mahbub oğlunu meyhaneden bıçağı kuvvetiyle cebren ve kahren kaldırıp aynı iskele civarında kayıkhaneler üstündeki odasına kapamış, çocuğu kurtarmak için Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa bütün kolluk neferleriyle kayıkhaneyi bastığında Poyrazlı Mustafa tabancayla mukabele ederek kolluk neferlerinden birini katletmiş, neticede yakalanıp idam edilmek üzere kayıkla Rumelihisarı'na götürülürken Tophane önlerinde kayıktan denize atlamaya muvaffak olmuşsa da, kendisi kayıkçı olduğu halde yüzme bilmediğinden denizin dibini boylayıp boğulmuş. Vaka akşam ile yatsı arası karanlıkta geçtiğinden mücrimin muhafızları ve kayıkçılar tarafından dile düşürülmemişti. Fakat üç dört gün sonra cesedi su yüzüne çıkıp Sirkeci sahiline vurmuş, orada, Girit'ten sabun getirmiş bir geminin yanında bulunmuştu. Bu sefer o semtin kayıkçı ve hamal yeniçeri haşaratı, "Gemiciler bir yoldaşımızı katletmiş..." diye ayaklanmış, kaptan her ne kadar, "Bre canım şehbazlarım, bu laşe şişmiştir, şu kadar gün deryada kaldığı aşikârdır, biz İstanbul'a dün geldik" demişse de feryadına kulak asılmamış, gemideki bütün sabunlar yağma edilmişti.

Alemdar Paşa zamanında, biri kahveci olmak üzere üç yeniçeri Ahırkapı civarında sur üzerinde denize nazır kahvehaneye, bir akşam oradan geçen yorgancı esnafından bir taze civanı zorla çekip almışlar, sabaha kadar cebren rakı içirip köçek yerine oynatmışlardı ve sabahleyin pervasızca, "Var git selametle!.." diye alay ederek salıvermişlerdi. Delikanlı başına geleni babasına anlatmış, o da mazlum oğlunu sadrazama götürmüştü. Alemdar Mustafa Paşa derhal mahut kahvehaneyi basmış, üç hayta yeniçeriyi kahvehane

içinde astıktan sonra tersaneden getirdiği büyük bir mancınıkla kahvehaneyi asılı cesetler ve içindeki eşyasıyla sur üstünden olduğu gibi söktürüp denize yuvarlatmıştı.

Yine Alemdar Paşa, namlı yeniçeri zorbalarından Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa'yı, bir haşarat yatağı olan Galata'daki kendi kahvehanesinin önünde güpegündüz başını vurdurarak idam etmişti.

İç ülke ve sınır kalelerinde yeniçeriler

Askerlik ve harp tarihi yazmıyorum, onun içindir ki, asırlar boyunca şehirleri korumuş eski kalelerin kıymetlerini ne zamana kadar muhafaza ettiklerini mütalaa ve münakaşa etmeyeceğim. Fakat Yeniçeri Ocağı'nı etraflıca anlatmaya çalışırken sahneleri azıcık daha ışıklandırmak için birkaç satırlık tarih dersi kırıntısını hoş görmelidir.

1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihte Türkiye'nin iç ve sınır eyalet merkezlerindeki hemen bütün kaleler, yeniçerilerin muhafazasına terk edilmiş, sağlam duruyorlardı ve kale kapıları akşam ezanında kapanıp sabah ezanında açılıyordu. Ocağı kaldıran kanlı Vaka-i Hayriye'ye İstanbul sahne oldu, tafsilatı hâlâ tüyler ürperten yeniçeri kırımı da İstanbul ve civarında oldu. Türkiye sathı üzerindeki kalelerde bulunan yeniçeriler İstanbul vakayiine karışmadıkları halde padişah düşmanı, devlet düşmanı ilan edildiler, fermanlı mahkûm oldular ve tenkil edildiler. Can kaygısına düşen bu taşra yeniçerileri tebdil-i kıyafet ederek kaleleri yüzüstü bırakıp kaçtılar, teşhis edilenler tutuldukları yerde idam olundu.

Türk yapı sanatında her birinin çok büyük kıymeti olan eski Türk kalelerinin devletçe harabiyete terk edilmesi 1826'dan sonradır. İstanbul'da büyük Bizans kale duvarının kapıları, Yedikule Kalesi, Rumelihisarı (Boğazkesen Kalesi), Anadoluhisarı da (Güzelcehisar) böyledir, Vaka-i Hayriye'ye kadar yeniçerilerin elinde, yeniçerilerle meskûndular.

İç ülke ve bilhassa bir düşman istilası ihtimalinden tamamen uzak bulunan Anadolu kalelerinin yeniçerilerle muhafazasının tek sebebi, valilerin isyan ihtimaline karşı bir tedbirdi, bu kalelerdeki yeniçeriler asi valiye karşı derhal kale kapılarını kaparlar ve padişahı temsilen ona karşı cephe alırlardı.

İstanbul'dan tenkili için kuvvet gönderilince, asi paşa bir cenk alanında mağlup edilemese dahi, barınacak kalesi olmadığından elindeki kuvvet kışın ilk aylarında dağılır, kendisi de aman dilemeye mecbur kalır, kellesini ya kurtarır ya kurtaramazdı. Onun içindir ki, isyan edecek valiler, evvela hile yoluyla vilayeti merkezinin kalesini yeniçerilerin elinden almaya bakardı.

1826'ya kadar, eski devlet teşkilatında valilerin elinde cebeli, sarıca, levent gibi isimler altında büyük milis kuvvetleri bulunurdu, bunlara paşanın kapısı kulları denilirdi, paşa kendi kesesinden besler, beslemek için de eyaletini soyar, bir vilayetten başka bir vilayete tayin edildiğinde onlarla beraber gider, gittiği yere afet gibi çökerdi, bilhassa uzunca bir anarşi devri olan 17. asır ortası valileri bu çeşit vezirlerdi. 25.000 hatta 40.000 sarıcası, levendi olan paşalar vardı. Mesela İbşir Paşa gibi, Seyyidi Ahmed Paşa gibi.

Taşra kalelerindeki yeniçerilerin ağalarına ekseriya "yeniçeri serdarı" denilirdi, vilayetine, kalesine nispetle Konya yeniçeri ağası, Van yeniçeri ağası, Sivas yeniçeri ağası diye de anılırdı; bunlar, büyük zabitlerinden birini "dizdar" (kale muhafızı) tayin ederdi. Taşra yeniçeri ağaları İstanbul'dan tayin edilir, valiler tarafından asla azledilemezdi.

17. asır ortasında Sultan II. Osman (Genç Osman) bir yeniçeri ihtilaliyle tahttan indirilmiş ve yeniçeri elinde şehit edilmişti. Yerinde bu ihtilali tafsilatıyla anlatacağız, padişah kanı ocağın üzerinde çok ağır bir leke oldu. İşte bu vakadan sonradır ki, tarihimizde açıkça yeniçeri düşmanlığı güden iki sima görülür, Abaza Mehmed Paşa ile onun akıl hocası, manevi desteği "Abaza Şeyhi" adı verilen meşhur Kayserili Şeyh Abdürrahim Efendi.

Hayatı baş döndüren maceralarla dolu olan Abaza Mehmed Paşa Erzurum valisiydi; evvela kaleyi bir hileyle ele geçirdikten sonra Sultan Osman'ın kanı davasıyla yeniçerilere meydan okudu ve işe Erzurum'dan başladı, iki yüzden fazla yeniçeri kesti; geri kalanı tebdil-i kıyafetle İstanbul'a kaçtı, Erzurum'da tek yeniçeri kalmadı. Ahıska Kalesi'nde muhafız olarak 70 nefer yeniçeri vardı. Abaza buraya 30.000 kişilik bir kuvvetle yürüdü, kale teslim oldu, 70 yeniçerinin hepsini kesti.

Sivas'a kadar Doğu Anadolu'daki yeniçeriler dehşet içinde kalmıştı. Tebdil-i kıyafet eden İstanbul yolunu tutuyor, kalelerini bırakıyorlardı. Yollar Abaza'nın askerleri tarafından tutulmuş, bütün yolcular çevriliyor, çağşırla-

rının, şalvarlarının paçaları sıvanarak dizkapakları muayene ediliyordu. Yeniçeriler kısa diz çağşırı giyerler, dizleri ve baldırları çıplak gezerlerdi, bundan ötürü de dizkapağı üstünden topuklarına kadar bacakları yanık olurdu, yolcular da bunu gördüler mi, "Bre sen yeniçerisin!.." diye hemen çökertip başını vuruyorlardı. Bu arada diz çağşırı giyegelmiş yeniçeri olmayan nice masum köylü kentli de katledildi.

İşkenceyi de unutmadılar, yollarda, kalelerde yakaladıkları yeniçerileri hemen yatırıp çıplak tabanlarına katır nalı çaktılar; "Daha hızlı kaçarsın şehbazım!.." diye alay ettiler.

Abaza Paşa Erzurum'dan alınıp Sivas valiliğine tayin edildi, yeni vazifesini kabul etti, ama Erzurum'u bırakmadı. Sivas'a 45.000 kişiyle geldi. Sivas yeniçerileri, "Mademki kan davası güder, dava şeriatla olur, mahkemeye çıkarız, içimizde Sultan Osman vakasına iştirak eden varsa kısasla katletsin!.." dediler. Abaza Sivas'a geldiğinde birkaç gün sonra bu beldenin en namlı yeniçerilerinden Kırkık Muslu, Hasan Çelebi ve Mahmud Beşe adında üç yiğidi Sultan Osman'ın katillerindendir diye tevkif ettirdi. Bu gençler: "Biz vakada bulunmak şöyle dursun İstanbul'u bile bilmeyiz!.." dedilerse de yalancı şahitlerin "gördük" demesi işkenceyle idamlarına kâfi geldi, üçünü de ana doğması soydular, yüzükoyun çarmıhlara bağlayıp omuz başlarını ve arka kaba etlerini bıçakla oyarak iri yağ mumları diktiler ve öylece develerin üstüne koyarak Sivas halkına teşhir ettikten sonra üçünün de boyunlarını vurdular. Bu faciayı yüzlerce Sivas yeniçerisinin kafile halinde idamı takip etti.

Cenk yürüyüşleri, meydan muharebeleri, kale muhasaraları dışında yeniçerilikte en çetin asker hayatı sınır kaleleri muhafızlığında geçmiştir; bilhassa batıda, Avusturya sınırındaki kalelerde bu vazife çok ağır olmuştur.

Sabit bir fikre saplanıp her nedense daima yeniçeri düşmanlığı güder bazı tarih yazarları yeniçerinin bulunduğu her askeri muvaffakiyetsizlikte bütün suçu yeniçeride görürler. Hele bir kale kaybettiğimiz zaman bunun ağır mesuliyeti tamamen kale muhafızı yeniçerilere yükletilir. Hiç şüphesiz ki bu gibi vakalarda muhafız yeniçerilerin mesuliyet hissesi büyüktür. Hatta pek ender olarak, devletine ve çocukluğunda yapılan telkinle girdiği İslam dinine ihanetle düşman tarafına kaçan ve irtidat eden yeniçeriler de görülür.

Bu kitapta yeniçerileri anlatırken, yeniçeri aleyhtarı çağdaş yazarların başında Sayın İsmail Hami Danişmend'i hatırlamadan geçemeyeceğiz. Zira halka ve bilhassa eski vesikaları ve tarih kaynaklarımızı aslından okuyamayan münevver gençliğe, kendilerini yanlış kanaatlere, hükümlere sürükleyecek kasıtlı yazılara karşı hakikati göstermeyi bir vecibe biliriz. İ. H. Danişmend, bu çok değerli bilgin, tebcile değer himmet eseri olarak milli kütüphanemize koyduğu *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı kitabında, yeniçeriler için "hain devşirme", "alçak devşirme" gibi tabirleri her vesileden faydalanarak kullanmaktadır ve bundan adeta zevk duymaktadır. Bu âlimin hep kötüleri görüp iyileri görmek istememesi de sadece muazzam eserine itimadı kırmış, bu güzel ve çok faydalı kronolojinin kıymetini zedelemiştir. Sayın Danişmend bu sabit fikrinde o kadar ileri gitmiştir ki, tarih kaynaklarımızda bir yeniçerinin ihanet vakasını coşarak naklederken, din ve devleti uğrunda canla başla dövüşerek şehit olmuş, kahramanlık kılıcını arşa asmış ve hatırası tarih kaynaklarımızda şanlı bir destan olarak nakledilen yeniçerilerin adını bile anmamıştır. Mesela Yanık Kalesi'nin düşman eline düşmesinde mesuliyeti çok büyük olan bir ayyaş yeniçeri ağası Yahya Ağa'dan bahseder de, İstolni Belgrad Kalesi önünde 40.000 kişilik bir düşman ordusuna karşı sadece 8 kılıç arkadaşıyla meydan okuyan Budin yeniçeri ağası diğer bir kahraman Yahya Ağa'nın adını basit bir isim olarak dahi kaydetmez. Bu da bir müverrihin hak ve hakikat ışığına karşı gözlerini kapamasıdır; bir altın kalem tutan el titremese dahi, hak ve hakikat sahnesi olan tarihte beşeri vicdan titrer.

Sınır kaleleri yeniçerileri üzerine birkaç vaka nakledelim:

Estergon Kalesi uzun ve çetin bir müdafaadan sonra 1595 yılı Eylülünün ilk günlerinde düşmana "vire"yle teslim edildi.

"Vire" kale cenklerinde iki taraf murahhaslarının konuşup kılıçları üzerine namus sözü vererek kararlaştırdıkları şartlar gereğince bir kalenin bütün istihkâmları ve toplarıyla muhasara eden orduya teslimi ve kaleyi müdafaa eden askeri kuvvetin silahlarını ve zati eşyalarını alarak ve askerlik şerefini muhafaza ederek kaleden çıkıp, düşman muhasara hatlarından serbestçe geçerek kendi topraklarında diğer bir kaleye çekilmesidir.

O devrin namlı kumandanlarından ve namusuyla seçkin simalarından Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa da vilayeti askeriyle kaleye kapananlar

arasında bulunuyordu. Ve Estergon'da rütbece en büyük olan da bu zattı. Büyük Türk müverrihi ve paşanın akrabası Peçevili İbrahim Efendi de o tarihte pek gençti ve Mehmed Paşa'yla beraber Estergon'da bulunmuştu; hatta "vire"yi konuşan Türk murahhaslarından biri de bu büyük müverrih olmuştu.

Peçevili muhasarada çektikleri sıkıntıyı acı acı anlatır:

"Bir ay sarnıcın suyundan içildi. Bir kolda olan iki üç yüz askere bir iki at yükü su verilirdi, onu da Mehmed Paşa kendisi tevzi eder, gayri kimse edemezdi. Sarnıç etrafında şiddet-i hararetten sarnıcın mermerlerini yalayan ve bir katre su diye can verip can alan elsiz ve ayaksız zebun ve mecruh ve kumbaralardan haşlanıp gözü kapanmış ve yüzü kabarık olmuş, yaralarının rayiha-i kerihesinden (ağır, pis kokusundan) halkın meşamı (burnu) dolmuş derdmendlerin feryad ü enini ve ah-ı hazini gönülleri mecnun ederdi. Hal bu minval üzereyken üç günlük suyumuz kalmadı. Yediğimiz de yalnız buğdaydı; sacda kavururlar, el değirmeninde çekerler, üzerine bir miktar su dökerler, sonra yerlerdi. Meyane şekli hamur, bir mertebe safa ile yerdik ve ne aceb biz bundan gafil imişiz derdik, Huda bu vartadan halas ederse şimdiden sonra da bunu yapalım diye söyleşirdik. Çekilen musibetlere nihayet yoktu, daha nasıl tafsil ederiz."

Peçevili'nin bu tasvirinden, eylül başına kadar dayanmış ve yardım alma imkân ve ümidini kaybetmiş olan Estergon'un vireyle tesliminden başka çare kalmadığı görülüyor. Fakat Mehmed Paşa öylesine askerdir ki, onun için ölüm, vireyle kale tesliminden bin kat yeğdir.

İ. H. Danişmend bu vaka üzerine *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde şunları yazıyor:

"Kalenin tesliminin sebebi yeniçerilerin daha fazla dayanamayacaklarını söyleyerek Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Usturgon (Estergon) Sancakbeyi Seyyid Bey'e hücum edip bunları muhtelif yerlerinden yaralayacak kadar azgınlık etmeleridir."

Vakanın içinde bulunmuş Peçevili İbrahim Efendi ise, "Ben bu kaleye ölmek için girmiş kapanmışım, ben ölmeyince kale verilemez" diyen paşaya karşı askerin ayaklanmasını anlatırken, "Hemen cümle yeniçeri ve gayri bir uğurdan paşanın üzerine geldiler..." diyor. Danişmend bir tek kelime, "gayri" kelimesini kaldırmıştır, ama burada manası çok büyüktür, "cümle

yeniçeri ve gayri asker" demektir. Mehmed Paşa'yı vireye zorlayan "azgınlık gösteren yeniçeriler" değil, kaleye kapanmış olan bütün askerdir. Bu tek kelimenin kaldırılması bir müverrihe yakışmayan garazkârlıktır.

Müverrih Naimâ Efendi aynı yıl içinde Vişgrad Kalesi'nin düşman eline geçmesini şöyle kaydediyor:

"Estergon'u aldıktan sonra küffar Vişgrad Kalesi'ni muhasara etti. Budin yeniçeri ağalığından mazul Osman Ağa'nın ihanetiyle onlar da kaleyi vireyle verdiler. Müslüman halkı Budin'e gitti. Osman Ağa mürtet olup krala vardı ve şapka giyip kralın bendesi oldu..."

İşte burada İ. H. Danişmend Osman Ağa hakkında "süfli hain" demekte yerden göğe haklıdır. Fakat bu ihanetin lekesi bütün devşirmelere asla sürülemez.

16. asır sonlarında Budin Kalesi yeniçeri ağalığında bulunmuş bir Yahya Ağa unutulmuş kahramanlarımızdandır, halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır kalelerinin cenk menkıbeleri toplansa, İstolni Belgrad Kalesi önünde şehit olan bu askerin adı, altın bir şeref halesi içinde en ön safta hatırlanacak isimdir.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi ondan "âdem ejderhası" sıfatıyla bahsediyor, biz bu sıfatı ona bir lakap olarak kullanmakta hiç tereddüt etmeyeceğiz.

Bir resmi yoktur, fakat askeri müzemize heykeli konulacak olsa, bu heykeli yapacak sanatkâr onu tahayyül etmede güçlük çekmeyecektir. Yüz çizgileri ve vücut yapısıyla bir erkek güzeli, iki metreyi aşan bir boy, çınar dalı gibi kollar, demirci balyozunu andırır yumruklar, taşa yalın ayağıyla bassa taban nakşı çıkabilecek bir güç ve kuvvet, bilek kalınlığında demir çubukları incecik bir tel gibi bükebilecek pençeler. Devşirmeler arasında böyle bir genç, asker ocağındaki şöhretini, bıyıkları henüz terlemiş bir acemi oğlanıyken kazanmış olmak gerekir. Bütün emsali gibi, Budin Kalesi'ne yeniçeri ağası olduğu zaman yaşının 30-35 arasında bulunması gerekir.

1595 sonbaharında, 200.000'i aşan askeri sınır topraklarında barındırmak ve beslemek imkânsız olduğu için, Macaristan'daki kalelerimizde yeteri kadar muhafız bırakılarak ordumuz Belgrad kışlağına çekilmişti. Bu arada İstolni Belgrad Kalesi'nde de 10.000 askerimiz vardı. Düşman kış ağzı 40.000'den fazla bir kuvvetle bu kaleyi muhasara etti.

İstolni Belgrad'ın yardımına en yakın kalelerden birkaç bin asker geldi, bunların arasında Âdem Ejderhası Yahya Ağa da vardı.

Muhasaranın daha birinci haftasında kalenin sarnıcında bir yudum su kalmadı. Belki on kılıç darbesinde yere düşmeyecek şehbaz ve şehlevent yiğitler susuzluktan bitap bir halde yerlere seriliyordu. Türk ordusunun kışa rağmen Belgrad'dan kalkıp kaleyi kurtarmaya koştuğu düşünülse dahi en az bir aylık yoldu. İstolni Belgrad'ı bir ölüler kalesi halinde bulacaktı. Tek kurtuluş çaresi kaleyi vireyle vermek kalmıştı. Kış ağzı olduğu için vire teklifini kaleyi muhasara eden düşman kumandanı yaptı. Türk sancakbeyi ile kaledeki sair Türk kumandanları da bu teklifi kabul etti. Karşılıklı ikişer rehine göndererek kalede vire şartlarının konuşulmasına başlandı. Bu konuşmada Türk kumandanları arasında Budin Yeniçeri Ağası Yahya Ağa da bulundu. Hiç ağzını açmadı, ancak vire anlaşması imza edildikten sonra söz aldı.

"Ben, yalnız kendim için vireyi kabul etmiyorum, başımı eğmiş önüme baka baka kaleyi düşmana bırakıp gidemem, kalede kapanıp susuzluktan köpek gibi de ölemem... Yarın sabah önce ben tek başıma kaleden çıkacağım ve düşmanla dövüşeceğim, ya muhasara hatlarını yarar, geçer giderim, yahut ölürüm, vire anlaşması benim mukadderatım belli olduktan sonra yürürlüğe girer!.." dedi.

Türk kumandanları Yahya Ağa'yı çok iyi tanıdıkları için sustular. Düşman murahhasları da bu mertçe teklifi kabul ettiler. Âdem Ejderhası'na Budin yeniçerilerinden sekiz silah arkadaşı da katıldı. İstolni Belgrad Kalesi'nin fedaileri dokuz kılıca çıktı. Bu dokuz fedai için vire anlaşmasına bir madde daha eklendi.

Âdem Ejderhası Yahya Ağa'nın cengini kale bedenlerinden seyretmiş bir Türk askeri sahneyi müverrih Peçevili İbrahim Efendi'ye şöylece anlatmıştır:

"Yahya Ağa yanına beş yüz ok aldı ve sekiz arkadaşıyla kaleden çıktı (500 demir oku ancak bir âdem ejderhası cengâver taşıyabilir), etrafını derhal çifte kat zırha bürünmüş binlerce kâfir sardı. Âdem Ejderhası beş yüz okunun bir tanesini bile yabana atmadı, her birini bir demir giyimli düşmanın göğsüne sapladı, attığı oklar ikişer kat zırhları delip kalpleri, ciğerleri paraladı, oklar tükenince kılıcına el attı, yüz kişiyi de kılıçla devirdi... Akıbet sağ kolunu çalıp düşürdüler, Yahya Ağa'yı sekiz arkadaşıyla şehit ettiler..."

İstolni Belgrad Kalesi'nin dokuz Türk fedaisinin karşısında düşman kumandanının askerlik şerefi de şahlandı, onlara muhteşem bir cenaze merasimi yaptırttı, dokuz şehidin naaşı hürmetle eğilmiş sancakların önünden geçirilerek İstolni Belgrad Kalesi önünde bir tepeye defnedildi. Aslında ise şan ve şerefle tarihimize gömüldüler.

1598 senesinde yine batı sınırında Yanık Kalesi'nde yine Yahya adında bir yeniçeri ağası vardır. Gece ve gündüz içer ayyaş bir adamdır. Sancakbeyi Mahmud Paşa mert bir asker fakat gevşek bir kumandan olduğu için kale muhafızı yeniçerilerin hepsi ağalarını taklitle işi iyş ü işrete dökmüşlerdir, öylesine ki, harp hali olduğu halde bazı geceler kalenin kapısı önündeki müteharrik köprüyü kaldırmayı bile unutmaktadırlar. Avusturya Generali Palffy bu hali öğrenir ve Yanık Kalesi'ni hileyle ele geçirmek için plan hazırlar. Bir gece ortalık karardıktan sonra birkaç bin askerle gelip askerlerini kale kapısı civarında pusuya yatırır. "Ağaç top" denilen patlayıcı bir tahrip aletini bir arabaya yükletir, iyi Türkçe bilen ve Türk kıyafetine giren birkaç adamıyla bu arabayı, köprüsü yine kaldırılmamış kale kapısına gönderir. Bunlar kalede yegâne ayık olan nöbetçi bir acemi nefere, "Peçevi'den zahire getirdik, yolda düşman ulaştı, arabalarla kaça kaça güç kurtulduk, kapıyı tez açın, basılmayalım!.." derler. Oğlan, "Varayım kapıcıya haber vereyim, anahtarı getireyim!.." diye kapı ardından uzaklaşınca ağaç topu ateşleyip kale kapısını yaralarlar, pusudaki asker de çıkıp kaleye girer, bütün muhafızları sarhoş yatarken basarlar, hepsini kılıçtan geçirirler. Mahmud Paşa iki elinde iki kılıç merdane dövüşerek şehit olur. Peçevili İbrahim Efendi'nin tabiriyle "fâsık ve fâcir" Yahya Ağa'yı diri diri yakalarlar, Palffy'ye götürürler, o da: "Kaleyi böyle mi beklersin?.." diye hakaretle başını kestirir, bir göndere diktirir ve Yanık'ta sokak sokak dolaşarak teşhir eder.

İ. Hami Danişmend'in kronolojisinde kahraman Yahya Ağa'nın adı yoktur, ayyaş Yahya Ağa'dan bahsedilir.

Gaza yollarında

Kosova'da yeniçeri

Yaya asker olan yeniçeri, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türkiye'nin şan ve şevketi yolunda asırlar boyunca gaza yollarına düşmüş, türlü ağır mihnet ve cefa çekmiştir. Meydan muharebelerinde ve kale muhasaralarında Türk ordusunun bir parçasının seçkin cengâveri olmuştur. Bir devşirme olup Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş dâhi Türk mimarı Koca Sinan Ağa, manevi evladı Şair Mustafa Saî Çelebi'ye yazdırttığı hal tercümesinde,

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

diye övünmekte haklıdır.

Osmanlı İmparatorluğu zincirleme seferler ve kale cenkleriyle büyümüştür. Fakat, vakanüvislerimiz ve müverrihlerimiz bu seferler ve muharebeler hakkında pek az tafsilat verirler; milli kütüphanemizde kumandan ve nefer kaleminden çıkmış tek harp hatırası yoktur. Peçevili İbrahim Efendi, Evliya Çelebi ve Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa gibi harplere iştirak etmiş, sefer yollarının ne olduğunu görmüş birkaç muharrir, deryada katre misali bazı satırlar yazmışlardır. Harbe yaya gidip gelen bir askerin katlanmaya mecbur olduğu meşakkatleri bu basit satırlar içinde dahi görürüz.

Burada, cephelere zamanının en mükemmel nakil vasıtalarıyla sevk edilen asrımızın piyade kıtaları ile cephelere haftalarca, aylarca yürüyerek ulaşan geçmiş asırların yaya askerini karıştırmamalıdır.

İşte 1598 senesinde Macaristan'daki askeri harekât üzerine Peçevili İbrahim Efendi'nin bir tasviri:

"Bir gün olmadı ki yağmur yağmaya ve seller olup sular taşmaya; ordugâhta balçık bir mertebeye vardı ki bir çadırdan bir çadıra varılmadan kaldı. Çadırların her ipine adam boyunda kazıklar kakıldı. Rüzgârın şiddetinden yine çadırlar durmaz, yıkılırdı. Soğuklar da o kadar şiddetli ki, askerde el ayak tutmaz, musibetler birbirini takip eder. Üç günlük yol bu seferde bin müşkülatla on iki günde alındı. Bir konakta, bir batakta soğuktan, açlıktan ve hastalıktan nice yüz adam ölürdü. Çektiklerimiz tahrir ve tabir olunmaz."

Peçevili'nin altında atı ve yanında yine atlı beş nefer hizmetkârı vardı. Sancak ve vilayet askerleri ve onların kumandanları da cümlesi atlıydı. Türk ordusunda yaya olan yalnız yeniçeri kıtalarıydı. Gaza yollarının en ağır mihnetini, cefasını yeniçeriler çekerdi. Peçevili'nin tasvir ettiği levhanın içinde atlıları değil, yaya yeniçeriyi tahayyül etmek lazımdır.

Bazı seferlerde günlerce cebri yürüyüşten sonra ayaklarının tozu ve çamuruyla, yüzlerine bir avuç su çarpmadan, bir saatçik bile oturup dinlenmeden bir cenk alanında Türkleri bekleyen düşman ordusuna karşı cenge girerlerdi. Türkiye'nin azamet ve şevket devrinde yeniçerinin dillere destan olan amansız kılıcı şöhretini bu acı ve katı şartlar içinde almıştır.

Pençik oğlanlarından teşkil edilmiş ilk yeniçeri kıtalarının iştirak ettiği ilk büyük meydan muharebesi, Murad Hüdavendigâr'ın Birinci Kosova Muharebesi'dir. Bu meydan muharebesinde yeniçerilerin zafer hisseleri de büyük olmuştur.

Bu zafer, o asrın en çetin asker milleti bilinen Sırplar ile müttefiklerine karşı kazanılmıştı. Muharebenin ayı ve günü hakkında tarih kaynaklarındaki rivayetler birbirini tutmaz. Bize en şirin görünen kayıt, zaferin arifesi bir Berat Kandili gecesine rastlayan 15 Şaban 791 (Miladi 9 Ağustos 1389) tarihidir.

Türkler 100.000 kişilik müttefik ordusunun karşısına 40.000 kılıçla çıkmıştı. Düşman, Türk ordusunun bir mislinden fazlaydı. İlk okların atıldığı andan, Türk ordusunda zafer davullarının çalındığı ana kadar, bu parlak zafer için yalnız beş saat kâfi gelmişti.

Kosova Sahrası'nda Türk ordusunun merkezini teşkil eden ve Murad Hüdavendigâr ile Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın kumandasında bulunan yaya yeniçeri kıtalarının kaç kılıç olduğunu bilmiyoruz; biz en çok 12.000-15.000 yeniçeri tahmin ediyoruz. Kesin zafer, Ali Paşa ile yeniçerilerin, düşman or-

dusunun merkezini teşkil eden ve Sırp Kralı Lazar'ın kumandasında bulunan düşman kıtalarını bir imha çemberi içine almasıyla kazanılmıştı.

Yeniçeriler Edirne'den Kosova'ya geceli gündüzlü cebri yürüyüşle gelmiş, bir akşam gün kavuşurken Kosova Sahrası'na ulaşmış ve ertesi sabah şafak sökerken de cenge başlamıştı. Hiç tereddüt etmeden bu asker için "pulat vücutlu" diyebiliriz.

Bu Birinci Kosova Meydan Muharebesi zaferinden sonradır ki Türkiye'nin batı sınırı Macaristan'a dayandı.

Yine pençik oğlanlarından teşkil edilmiş yeniçeri kıtalarını, Kosova zaferinden yedi sene sonra Niğbolu Kalesi'nin önündeki cenk alanında görüyoruz. Bu sefer başlarında yine o büyük vezir Çandarlı Ali Paşa ile asrının misilsiz cengâver hükümdarı Sultan Yıldırım Bayezid vardır. Karşılarında da Macar Kralı Sigismund'un kumandası altında bir Haçlı ordusu: Macarlar, Fransızlar, İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar... Hepsi gömgök zırhlara bürünmüş 130.000 süvariyle...

Azametli Venedik donanması da Bizans önünden coşkun dostluk tezahüratı yaparak Karadeniz'e çıkmış, Tuna Irmağı ağzına gelmişti. Tuna'dan girecek, Haçlıların sol kanadını koruyacak ve Haçlı ordusunu besleyecekti. Rumeli'ndeki Türkler, padişahlarıyla beraber yok edilecekti.

Haçlı ordusu Peşte'de toplandığı zaman Macar kralı heyecan ve gururla,

"Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.." diye bağırmıştı.

O mızraklar Niğbolu önünde, Yıldırım'ın elindeki Türk kılıcıyla fasulye tarlasındaki çubuklar gibi kırılıp doğrandı.

Niğbolu'da "Jeanne d'Arc"ın bayrağı, Varna'da "Ladislas"ın başı

Pençik oğlanlarından kurulmuş yeniçeri kıtalarını tam tavlı asker ve zağlı kılıç olarak Niğbolu cenk meydanında ikinci parlak imtihanını vermiş görüyoruz.

Sultan Yıldırım Bayezid'in Niğbolu Kalesi önünde imha ettiği büyük ve mağrur Haçlı ordusu Macar Kralı Sigismund ile Bizans İmparatoru II. Manuel'in Avrupa'yı ayağa kaldıran feryatları üzerine toplanmıştı. Bu ordunun en seçkin cengâverleri de 10.000 kılıç olarak Fransız şövalyeleriydi.

Başlarında Fransa kralının yeğeni, Navarre kontu ve Bourgogne dükünün oğlu Korkusuz Jean bulunuyordu. Bu 10.000 şövalye o sırada Fransa'nın zehir gibi kılıç sahipleriydi. Fransa tarihinde "Orléans Bakiresi" diye anılan ve Fransa'nın halaskârı olarak takdis edilerek adı azizeler arasında geçen Jeanne d'Arc'ın bayrağını da bir zafer tılsımı olarak getirmişlerdi.

Haçlılar Türk hududunu geçtikten sonra köylerde kentlerde kalemle tarif edilmez türlü tecavüzler ve şenaatlerle ilerlemeye başladılar. Vidin ve Rahova şehirlerinde cihan tarihinin kaydettiği en korkunç katliamları yaptılar. Zaferlerinden o kadar emindiler ki hesabının sorulmayacağını sanıyorlardı. Kılıç artığı kadın, ihtiyar ve çocuk 10.000 kadar masum Türk'ü baş açık, yalınayak, hatta çırılçıplak urganlara bağlayarak atlarının yanı sıra sürüklemeye başladılar. Ve şövalyelik şerefini atlarının nalları altına aldılar. En son, Niğbolu'da meydan cenginin gecesi, "İleriye atılmamıza engeldir..." diyerek bu 10.000 masum esiri vahşiyane boğazladılar.

Yıldırım Edirne'den yola çıktıktan sonra Niğbolu önüne akıllara durgunluk veren süratle gelmişti. Bilhassa yaya asker yeniçerilerin kaşları, bıyıkları, yüzleri toz toprak içindeydi; üç gün iki gece dinlenmemişler, uyumamışlardı. Niğbolu Meydan Muharebesi 28 Eylül 1396'da bir Pazartesi günü sabahı başladı. Fransız şövalyeleri, "Türklere ilk hücum şerefi ve Türkleri bozguna uğratma şerefi bizimdir..." diye ayak dirediler ve başkumandan Macar kralına bunu kabul ettirdiler.

Atlarıyla beraber ağır zırhlı Fransız şövalyelerinin hedefi Türk ordusunun merkezini teşkil eden Yıldırım'ın 30.000 yaya yeniçerisiydi. Bu 10.000 atlı, o 30.000 yayayı bir demir silindir gibi ezecekti. Fakat öyle bir ok yağmuruyla karşılaştılar ki yeniçeri pazılarının gerdiği yaylardan kopup uçmuş oklar demir zırhları kâğıt levhaymış gibi deliyordu, ağır zayiat verince yüksek hedef teşkil etmemek için hemen atlarından indiler ve yaya yeniçerilere yaya olarak saldırdılar. Kılıç kılıca hatta boğaz boğaza dövüş başlayınca yeniçeriler yılmış gibi evvela geri çekildiler, Türk merkezinde geniş bir cep hâsıl oldu. Fransız şövalyeleri buradan girince etrafı süratle sarıldı ve Fransızlar yeniçeri kılıçlarının çelik çemberi içinde kaldı; on-on beş dakika içinde eriyiverdiler, tek can kurtulmadı, Korkusuz Jean ile birkaç kişi örnek olsun diye esir edildiler. Jeanne d'Arc'ın bayrağı paramparça olmuş, kaybolmuştu. Yeniçeriler

amansız palalarını indirirlerken, "Rahova!.. Vidin!.. Rahova!.. Vidin!.." diye bağırmışlardı. Bu isimlerle iki müthiş katliamın ve 10.000 masum kurbanın intikamının alındığını söylemişlerdi. Fransız şövalyelerinin yeniçeri kılıcındaki akıbeti Niğbolu Meydan Muharebesi'nin kesin hükmünü verdi, Haçlı ordusunda müthiş bir panik başladı. Çökecek gökyüzünü mızraklar ucunda tutmaya kalkan Macar Kralı Sigismund kendini Tuna kenarına güç attı, orada soyunup yalınayaklı ve kıl poturlu bir balıkçı kılığına girdi ve bir balıkçı kayığıyla Tuna akıntısına düşerek Karadeniz'e doğru, Tuna ağzında bulunan Venedik donanmasına kaçtı.

Niğbolu'daki dövüşü, pençik oğlanlarından teşkil edilmiş yeniçerilerin tarihimizde en parlak hatırasıdır.

Evvelce etraflıca anlattım. Anadolu'ya Timur istilasından sonra Devşirme Kanunu yapıldı ve yeniçeri kıtalarını pençik oğlanları yerine devşirme oğlanları teşkil etti.

Devşirme yeniçerilerin girdiği ilk büyük meydan muharebesi 10 Kasım 1444, Varna cengidir. Yeniçeri kılıcı orada da pek şanlı parladı.

Karşımızda yine bir Haçlı ordusu ve bu ordunun başında yine bir Macar Kralı Ladislas vardı. Bu adam Türk padişahıyla İncil üzerine yemin vererek imzaladığı on senelik sulh muahedesini daha imzasının mürekkebi kurumadan bozmuştu. Yemini bozmuş olan bu kralın başını, cenk meydanında bir yeniçeri kesmişti.

O nasıl pençedir bilemeyiz, zırhı altın yaldızlı ve başı altın miğferli kralı atından çekip yerde ayağının altına almış, palasını bir çalışta başını gövdesinden ayırıvermişti; bu neferin adı Koca Hızır'dı. Pek beğendiğim bir tabiri benimseyip tekrar edeceğim, Yeniçeri Hızır'ı görmek için gözünüzün önüne bir "âdem ejderhası" getirebilirsiniz, en çok 25 yaşında bu dev yapılı vücuda güzel bir baş ve bu başta güzel bir yüz tahayyül ederseniz asla yanılmış olmazsınız.

Kral Ladislas'ın kesik başı, yeminini bozduğu sulh ahitnamesiyle birlikte bir mızrağın ucuna saplanıp dikildiği anda da Varna Sahrası'ndaki Haçlılar bozguna uğramıştı.

Devşirme yeniçerilerin ikinci cengâverlik imtihanı Varna'dan dört sene sonra 1448'de Kosova'da verildi ve Macar ordusu burada yine büyük bir bozguna uğradı.

Artık dünya kabul etti ki Türk padişahının yeniçerileri güzide askerdir.

Türkler bir cihan imparatorluğu kurmanın yolundaydılar. Bu imparatorluğun temeli İstanbul'un fethiyle atıldı.

Şöhreti dünyayı tutmuş emsalsiz metanetteki kale duvarları Sultan II. Mehmed'in toplarıyla dövülüp açılan gediklere yürüyüşler başladıktan sonra "feth-i mübin"in tahakkuk edeceği 29 Mayıs 1453 Salı gününe kadar selsebil olmuş şehit kanı içinde yeniçerilerin hissesi çok büyüktür. Fakat biz bir tek isim kaydederek geçeceğiz; muhasaranın otuz bir-otuz ikinci günlerini bağlayan gecede sabaha karşı İstanbul surlarına yapılan ilk yürüyüşte bir hücum kolunun başına Murad adında bir yeniçeri geçmişti. İstanbul müdafaasının en ünlü kumandanlarından Cenevizli Şövalye Sebastiano'yla dövüşen ve onu yere sermek üzereyken bir Bizanslı tarafından bacağı baltayla kesilerek yere düşürülen ve şehit olan Murad'ın naaşı düştüğü yerde bırakılmamış, ordugâha getirilmişti, diğer şühedayla birlikte Ayvansaray ardındaki Tokmak Tepe'ye defnedildi. İstanbul şehitlerinin toplu medfeni olan bu tepe, onların hatırasına dikilecek bir abidenin en güzel yeridir.

Gazi Mimar Sinan

İstanbul'un fethi Osmanlı İmparatorluğu'nun temel taşı olmuştu; Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde Anadolu'da, Irak'ta, Kafkasya'da, Suriye'de, Mısır'da, Yemen'de, Balkanlar'da, Macaristan'da, Karadeniz ve Akdeniz'de yapılan kara ve deniz seferleriyle de bu temel üstüne üç kıtada bir cihan imparatorluğu kurulmuştu.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl bir acemi oğlanı olarak devşirilmiş bir delikanlı tanıyoruz, Sinan bin Abdülmennan. Bu delikanlı yaşı ellisini aştıktan sonra asker ocağından ayrılacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet başmimarı olacaktır; başta İstanbul şehri, geniş imparatorluğu yapı şaheserleriyle tezyin eden Koca Mimar Sinan Ağa.

Şair Mustafa Saî Çelebi bu fütuhat devrinin yeniçerisini Mimar Sinan'ın şahsında ve Mimar Sinan'ın ağzından ne güzel tasvir ediyor:

Eskiden kuluyuz, yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz!..

Od, malumunuz "ateş"tir, semender de pulat vücudunu ateş yakmayan efsanevi mahluk!..

Burada Koca Mimar Sinan'ı bir yeniçeri olarak hatırlamak, adını bir kere daha rahmetle yâd etmek lazımdır. İşte kısa hal tercümesi:

1490 yılına doğru Kayseri vilayetinin Kesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğdu. Çocukluğu ve ilk körpe gençliği tarlada, bağda, bahçede toprak işleriyle uğraşarak geçti.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı 1512 yılında bir devşirme oğlanı olarak İstanbul'a getirildi ve Atmeydanı'ndaki Acemi Oğlanlar Kışla-Mektebi'ne verildi. Orada dülgerlik öğrendi. Şöyle anlatıyor:

"Kendimi elimden düşmeyen pergele benzetirdim; pergel nasıl bir ayağıyla bir noktaya saplanır ve öbür ayağıyla etrafı gezer dolaşırsa, ben de hem mesleğime can ve gönülden sarılıp mesleğimde yükselmek, hem de gaza yollarının verdiği fırsatla memleketler dolaşıp görmek isterdim."

İstanbul'a geldikten az sonra, Türk ordusunda bir acemi oğlanı olarak Yavuz Sultan Selim'le evvela İran'a, sonra Mısır'a gitti. Mısır seferi dönüşünde Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydolundu. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk devrindeki bütün seferlerde bir yeniçeri neferi olarak bulundu, hizmetiyle, gayretiyle, kahramanlığıyla temayüz ederek zabitler arasına yükseldi:

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

Yolumla, sanatımla, hizmetimle
Dahi akran içinde gayretimle
Duruştum ta ki, tıfliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş Ocağı'ndan

Rodos ile Belgrad'a azimet
İdüp geldik yine sağ u selamet

Yolumla eylediler altı sekban
Sefer kıldı Mohaç'a şah-ı devran

Gelüp oldum yayabaşı nice dem
Verildi zemberekçibaşılık hem

Yine şah eyledi azm-i Alaman
Gözüne düşmanın teng oldu meydan

Gelip Bağdat'a ettik sonra azmi
Kızılbaş ile ettik nice rezmi

Seferden geldi çün şah ile âyan
Yolumla hasekilik oldu ihsan

Dahi Korfu'yla Polya azmin ettik
Gelüp andan Karaboğdan'a gittik

İdüp hizmet seferde ve hazerde
Rikâbında bulundum nice yerde

Eskiden kuluyuz yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz

Murat idindim ta ki olam mimar
Kemaliyle koyam âlemde asar

Dir idim ki, müyesser eyleye Hak
Bana bir âli beytullah yapmak...

Etrafını can ve gönül gözleriyle görmesini bilen sanatkâr, zaferden zafere koşan Türk ordusuyla gittiği memleketlerin abidelerinden ve sanat eserlerinden görgü ve bilgisini artırdı; bu seferlerde yalnız kılıcıyla değil, bir fen ve sanat adamı olarak büyük hizmetler gördü. Bir şark seferinde Van Gö-

lü'nde gemi yaptı, bir garp seferinde coşkun akan Prut Irmağı üzerine köprü kurdu. Nihayet 1539'da gayesi olan mevkiye ulaştı, imparatorluk başmimarı oldu. Ömrünün yarısını yaşamış bulunuyordu ve imparatorluk başmimarı olarak 49 sene daha yaşayacak, 1588'de ölecektir. Bu dâhi yeniçerinin hayatının ikinci safhasında tahakkuk ettireceği işler pek azametlidir: Başta İstanbul şehri gelmek üzere, o devrin üç kıta üzerine yayılmış Türk topraklarında 81 cami, 51 mescit, 55 medrese, 26 okuma odası, 18 imaret, 3 hastane, 7 büyük sukemeri, 8 büyük köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe ve sayısız sebiller, çeşmeler.

Eserlerinin en küçük bir taşına dahi klasik Türk yapı sanatının, güzelliği sadelikte ve plan metanetinde arayan damgasını vurdu ve mesela yaptığı 81 caminin her birinde başka plan ve resim kullandı, bir yaptığı güzel eseri bir daha tekrarlamadı ve her yaptığı eser yeni bir güzelliğin ifadesi oldu.

Kendi türbesi, İstanbul'da Süleymaniye Camii ve külliyesinin bir köşesindedir. Bir açık türbe olup baş taşında yeniçerilikte son rütbesi olan haseki kavuğu vardır. Cefa ve mihnet dolu gençliğini hiçbir zaman unutmamış, ölünceye kadar yeniçerilikle övünmüştü.

Yeniçeri şairler

Yeniçeriler arasında tahsil heveslilerinden bahsederken ocaktan yetişmiş Şeyh Hızır Efendi'nin şanlı hayatını anlatmıştık. Bu sayfalarda da yeniçeri şairlerinden birkaç isim tanıyalım. Divan edebiyatından en güzel yazıları toplayanlar şu beyte dudak büküp geçemezler:

Ben anın mihrinde mahıv, ol bende peydadır henüz
Zerrede gör mihrin envarı hüveydadır henüz...

Yeniçeri İlyas'ın kaleminden çıkmıştır. İlyas 15. asır devşirmelerindendir. Yavuz'un İran ve Mısır seferleri ile Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilk büyük seferlerinde acemi oğlanı ve yeniçeri neferi olarak bulunmuş, Tebriz'e, Hemedan'a, Kazvin'e, Bağdat'a, Kahire'ye, Belgrad'a, Rodos'a, Budin'e, Viyana'ya yaya gidip gelmiş ve 1535-1538 arasında ocaktan emekliye ayrılıp Üsküdar'da bir yalı satın alarak yerleşmiş, şiirlerinde "Aşkî" mahlasını kullandığı için yeniçeri emeklisi olduktan sonra Üsküdarlı Aşkî diye şöhret bulmuş. Bekâr hayatına alışık olduğu için evlenememiş, Üsküdar'daki yalısı içki ve zevk erbabının toplandığı rintler ve kalenderler mahfili olmuş, saz ve söz, mey ve mahbubla gırtlağına kadar borca batmış, yalısı ve eşyası alacaklıları elinde satılarak Rumelihisarı'na hicret etmiş ve âhir ömründe kaledeki ocaklı yoldaşlarının odalarına sığınmış, 1576'da yaşı 100'e yaklaşmış olarak fakr ü zaruret içinde orada ölmüş. Onu son yıllarında tanıyanlar da Rumelihisarlı Aşkî derlermiş.

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adlı eserinde yeniçeri şair Aşkî'nin yalnız adını ve yukarıdaki beytini kaydederek diğer yeniçeri şairler için şu satırları yazıyor:

"Rumelihisarlı yeniçerilerden Hızrî de hem âlim ve hem şair olup Taşköprülüzade'den icazet alarak müderris olmuş, 1547'de vefat etmiştir. Arnavutluk devşirmelerinden Nihanî isminde bir şair de yeniçeriyken okuyup müderris olmuştu. Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği bir kasidesinden dolayı takdir edilmişti.

Şu beyit yine 16. asırda yeniçeri şairlerinden Beliğî'nindir:

Karşudan şive semendi ile ol afet koptu
Nura gark oldu cihan sanki kıyamet koptu.

Kahve hakkında da meşhur bir manzumesi vardır:

Kahvenin bade-i gülgûn gibi yoktur ânı
Isıcaktır o kara yüzlünün amma kanı
Mısr ü Şam ü Halep'i gezdi gelicek Rum'a
Ayağın aldı şarabın o cihan fettanı.

Bunlardan başka Rahikî, Hüsrev, Sıdkı, Ulumî mahlaslı yeniçeri şairlerini şuara tezkirelerinde görmekteyiz:

Zülf-i nigârı saba tarümar ider
Nice şikâyet etmeyeyim ruzigârdan

beyti Sıdkı'nındır. Şair Sıdkı ocakta yayabaşı olmuş ve sonra Divan-ı Hümayun çavuşluğuna geçmiştir."

Kıymetli üstat ocaktan yetişmiş bu şairler arasında her nedense Yeniçeri Ferdî'nin adını kaydetmiyor. 16. asır başlarında yaşadığı halde halk arasında şöhreti asırlarca devam etmiş olan bu yeniçeri şehbazı 18. asırda Nergisî gibi büyük bir hikâye üstadının iki hikâyesinin ve yine 18. asrın namlı meddahlarından Şehla Hasan Çelebi'nin bir hikâyesinin kahramanı olmuştur.

Yeniçeri Ferdî, Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında zarafeti, inceliği ve fevkalade güzelliğiyle meşhur bir yiğittir. Emekli bir yeniçerinin

oğlu olarak İstanbul'da doğmuştu; babasının bunca yıllık hizmetine karşılık bir taze civanken ocağa alınmıştı. Tahsile heves etmiş, ocak ananesi imkân vermiş, okumuş, şiire heves etmiş, güzellik âşığı şairler tarafından iltifat ve teşvik görmüş, adı şuara tezkirelerine geçmiştir. Ferdî için "hoş tablı yiğittir" diyen muasırlardan Sehî Bey, kendi adına nispetle anılan şuara tezkiresine genç yeniçerinin şiirine örnek olarak şu beyti almıştır:

Hiç yerde gökte zerrece yoktur kararımız
Hercai oldu kevn gibi çün mihribanımız.

Yine o asırda yaşamış muharrirlerden Kastamonulu Latifî de, "Nevcivan ve nevheves iken ölen Yeniçeri Ferdî şiirle hayli iştihar ve itibar bulmuştu" diyor ve tezkiresine onun şu beytini alıyor:

Benim mah-ı siyehçerdem giyer bir şebkülah eğri
Anınçün başımın üstünde olur dud-i siyah eğri.

Ve bir gün bir kalenderin genç yeniçeriye latife yollu,

Yalnızlık bir Allah'a yaraşır
Gel ey Ferdî çift olalım

diye takıldığını anlatıyor.

Genç yaşında ölen Yeniçeri Ferdî'nin adı İstanbul'un rintler âleminde asırlar boyunca unutulmamış, bu genç ve güzel şair yeniçerinin hatırası etrafında pitoresk bir Şark zevkiyle macera hikâyeleri yazılmış ve bu hikâyeler meddahların ağzında ballandırılarak anlatılmıştır. 18. asır muharrirlerinden Nergisî Efendi *Meşakku'l-Uşşak* adındaki meşhur eserinde Yeniçeri Ferdî üzerine iki trajedik macera nakleder; 18. asrın ünlü meddahlarından Şehla Hasan Çelebi'nin de Nergisî'den mülhem olarak Yeniçeri Ferdî üzerine bir hikâyesi vardır.

Son yeniçerilerden 56. Bölüklü Ortası'nın Çardak İskelesi Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa adında bir halk-saz şairini kendi eseri çok orijinal

bir destan mecmuasından tanıyoruz. Hüseyin Ağa'nın civeleği Frenk Ahmed isminde bir yeniçeri tarafından toplanmış olan bu mecmuanın aslı 1943'te Prof. Mehmed Ali Ayni'nin elindeydi ve zannederiz ki bir müsteşrikin kütüphanesinden emaneten alınmış bulunuyordu. Bu mecmuada on beşi tam, ikisi bitmemiş, yirmisinin de ancak birkaç kıtası yazılıp bırakılmış yirmi yedi destan vardı; hepsi şehrengiz yollu, İstanbul civanlarını medih ve kalender, külhani hayatını tasvir babında yazılmıştır.

Şahıslara taalluk eden çirkin tarafları hariç, semtler, muaşeret ve ülfet adabı, bazı vakalar, halk şöhretleri, kılık ve kıyafet bakımından bu destanlar geçen asrın birinci yarısındaki İstanbul hayatı için çok kıymetli vesikalardır.

Şiir diline örnek olarak bir kıta alıyoruz:

Kâkülü alnına taramış berber
Sol yanak üstünde beni var anber
Âşıklar olmuştur kol kol seferber
Hey gümüş topuklu afetim hey hey...

Yeniçeri ihtilalleri

İlk ayaklanma: Edirne'de Buçuktepe Vakası

Atasözleridir, devlet idaresi mesuliyetini yüklenmiş olanların gafil bulunmaması gerekir: "Ateşle oynayan elini yakar..." ve "Nifak eken ihtilal biçer..."

Yeniçeri Asker Ocağı'nı alet edenlerdir ki, bu disiplinli askere, ayak dirediği zaman hükümete her istediğini yaptıracağını öğretmiştir.

Yeniçerilerin tarihinde en meraklı, gürültülü ve kanlı bir fasla, yeniçeri ihtilallerini anlatmaya başlıyoruz.

Burada, daima hatırlanmasını rica ederek mühim bir noktayı işarete mecburuz; şöyle ki, yeniçeri ihtilallerini evvela, Yeniçeri Ocağı disiplininin bozulmasından önceki ayaklanmalar ve ocak disiplini bozulduktan sonraki ayaklanmalar diye iki devreye ayırmak lazımdır. Ocak disiplini bozulduktan sonra çıkan yeniçeri ihtilallerini de, Devşirme Kanunu'nun kalktığı 17. asır sonlarına kadar "devşirme yeniçerilerin" ayaklanmaları, 17. asır sonundan bu asker ocağının kaldırıldığı güne kadar da "halkın esnaf tabakası ile ayaktakımından yeniçerilerin" ayaklanmaları olarak hatırlamalıdır.

Disiplinli devrinde Yeniçeri Ocağı'na ilk ihtilal tohumu Varna zaferi dönüşünde Edirne kışlağında atılmıştır. Vaka şudur:

1444 yılı Temmuzunda Macar Kralı Ladislas'la on sene müddetle Segedin sulhunu imzalayan Sultan II. Murad, yorgun ve bezgin, Osmanlı tahtını oğlu Sultan II. Mehmed'e bıraktı. Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, halk ağzıyla ne kadar basit fakat şirin anlatıyor:

"Sultan Murad Başveziri Çandarlı Halil Paşa'ya,

'Oğlumu sağlığımda tahta çıkarayım, göreyim benim oğlum ne suretle padişah olur!' demiş.

Oğullar ataya yürek yağıdır
Oğulun iyisi gamı dağıtır
Oğul kim atanın hemsazı olsa
Safalı bağı, bostan bağıdır
Oğul kim dua alup makbul olsa
Atanın devleti, yüzü akıdır."

1444'te sabit ordugâh olan Edirne şehrinde Osmanlı tahtına oturtulduğu zaman Sultan II. Mehmed henüz 14 yaşında bir çocuktu. Sadrazam Çandarlı Halil Paşa Sultan Murad'ın tahtından çekilmesine taraftar değildi; bu değişikliği devlet için olduğu kadar kendi makamı için de tehlikeli görüyordu. Muhakkak ki, 14 yaşındaki bir çocuğun emir ve iradesine ram olmak hem güç, hem de ağırdı. Yeni padişahla beraber siyasi nüfuza sahip olacak yeni

simalar ortaya çıkacaktı. İstanbul'un fatihi olacak bu çocuğun şahsiyeti hakkında konuşmak için zaman da çok erkendi. Hatta vücut yapısı ve yüzünün şekli dahi değişme çağındadır; o kadar ki, yaşından umulmayan vakarına rağmen askerin dahi gözünü doldurmamıştı.

O sırada Avrupa'da Türklere karşı büyük bir Haçlı seferi hazırlanıyordu. 14 yaşındaki çocuk padişah, cenk meydanlarında tavlanmış tecrübeli asker olan babasını Türk ordusunun başına davet etti. Vezirleri ve belki de yalnız Çandarlı Halil Paşa tarafından yazılmış olan davet mektubu tarihi fıkralar arasındadır:

"Eğer siz padişah iseniz hücum-ı küffarı def için gelmek vaciptir ve eğer biz padişah isek emrimize itaat etmek size vaciptir!.."

İlk cümle, üstünde durulmaya değer, kurnaz vezir toy çocuğa kendi hükümdarlığını şüpheli gösteren bir cümleyi bir zarafet-i şahane şeklinde imzalatmasını bilmişti.

Varna önünde Haçlı ordusunu yenen Sultan II. Murad padişah değil, 14 yaşındaki padişah oğlunun emrinde bir kumandandı, zaferden sonra Manisa'ya çekildi.

Sabit ordugâh şehri Edirne'de büyük bir yangın oldu. Çarşıları ve bedesteniyle beraber şehrin yarısına yakın kısmı yandı. Yeniçeriler de kışlalarını terk ederek, evvela vezirlerden Şahabeddin Paşa'nın konağını yağma ve tahrip ettiler, sonra şehrin dışında Buçuktepe denilen yerde pürsilah toplandılar. Edirne'yi yağma edip ateşe verecekleri rivayeti çıktı, şehir halkı dehşet içinde kaldı.

Yeniçerilerin bu Buçuktepe ayaklanmasının zahiri sebebi gayet basitti, yeni çocuk padişahın yeni parasının gümüş ayarı azıcık düşüktü, öyle ki, piyasadaki alış kudretine tesir etmiyordu. Askerin ne gözü ve ne de eli bunu fark edemezken esnafla alışverişte zararımız olmuştur diye ayaklanmıştı. Konağı yağma edilen Şahabeddin Paşa'nın suçu da, Sultan Mehmed'in yeni parasının kesilmesine nezaret etmiş olmasıydı.

Aslında ise Şahabeddin Paşa çocuk padişahın aşırı itimadını kazanmıştı. Çandarlı'nın sadaret mevkiinde en kuvvetli rakibiydi. Buçuktepe Vakası, Halil Paşa ile taraftarlarının Sultan Mehmed'e gözdağı vermek için tertip ettikleri bir askeri ihtilaldi. Yeniçerilerin yevmiyelerine yarımşar akçe zam

yapıldı, buna rağmen şehre, kışlalarına dönmediler. Kendilerine gizli tembihin "Sultan Murad gelip tahtına oturuncaya kadar ayak direyin..." şeklinde olduğu aşikârdır, fakat Buçuktepe'de tek yeniçerinin ağzından dahi "Biz Sultan Mehmed'i istemeyiz..." sözü işitilmemiştir.

Av bahanesiyle Manisa'dan kalkarak süratle Edirne'ye gelen Sultan II. Murad şehre girmeden Buçuktepe'ye gitti. Atının üstünde çatık kaşlarla yeniçerilere şöyle bir görünmesi, bu disiplinli, teşvikle ayaklanmış askerin başları eğik kışlalarına dönmesi için kâfi geldi.

Yeniçeriler kışlalarına, II. Murad Osmanlı tahtına, çocuk Sultan Mehmed de Manisa'ya döndü ama Yeniçeri Asker Ocağı'na da ilk nifak ve fesat tohumu düşmüş oldu. Fakat kötü tohum hemen çimlenmedi, ikinci yeniçeri ihtilali ancak otuz altı yıl sonra, 1481'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde İstanbul'da çıktı ve o da yine siyasi entrikalar yolunda bir teşvik eseri oldu.

İstanbul'da ilk yeniçeri ihtilali

Yeniçeri Ocağı'nın disiplinli devrinde, bu askerin yine siyasete alet edilerek ikinci ayaklanması, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde ilk İstanbul ihtilali oldu.

Asrın en büyük adamı, ordusunun başında, hedefi tarihin meçhulü kalmış bir harp yolunda, 3 Mayıs 1481 Perşembe günü Gebze civarında Sultançayırı denilen yerde öldü. Hastalığı, bir imparatorun sefere çıkmasına mâni olmadığına göre, birden ağırlaşmasıyla ordunun konaklamaya mecbur kaldığı bu mevkide kurulan otağ-ı hümayunda bu beklenmeyen ani ölüm her halde esrarengizdir.

Osmanlı tahtı babadan büyük oğula kalagelirdi. Sultan Mehmed'in veliahdı da büyük oğlu ve Amasya Valisi Şehzade Bayezid'di. Padişahın mutlak itimadını kazanmış olan Sadrazam Karamani Mehmed Paşa ise, o büyük padişaha emr-i Hak vaki olduğunda, Osmanlı tahtına Sultan Mehmed'in ikinci oğlu ve Karaman Valisi Şehzade Cem'i çıkarma yolunu arıyordu ve padişahı veraset ananesini değiştirmeye ikna edeceğine emindi.

Nitekim, Sadrazam Mehmed Paşa zamanında tanzim edilen ilk Kanunname-i Âli Osman'a veliaht şehzadeye yazılacak fermanlar için bir örnek konulurken, ferman, Şehzade Cem'e hitap edilerek yazılmıştı.

Ordu İstanbul'dan hareket ederken bütün yeniçeriler seferli olmuştu. Taht şehri İstanbul'un muhafazası için de şehirdeki yeniçeri kolluklarına acemi oğlanları yerleştirilmişti, şehrin muhafızlığına da İshak Paşa tayin edilmişti; bu zat da bilakis Şehzade Bayezid'e bağlı bir vezirdi.

O devirde yaşamış ve 3 Mayıs günü belki de Ordu-yı Hümayun'da, Sultançayırı'nda bulunmuş Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî imparatorun esrarengiz ölümünü şöyle anlatıyor:

"Vefatına sebep, ayağında zahmeti vardı. Tabipler ilacından âciz oldular; ittifak ettiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu. Şarab-ı fâriğ verdiler, Allah rahmetine vardı.

Tabipler şerbeti kim verdi hana
O han içti şarabı kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o hanın
Hemin dem zari etti yana yana
Tabipler hana çok taksirlik etti
Budur doğru kavil, düşme gümana!.."

Bilhassa manzume, hekimleri ağır surette ittiham ediyor: Fatih bir suikasta kurban olmuştur, öldürülmüştür.

Hadiselerin bundan sonraki safhası, bize bu suikastı hakikate çok yatkın gösterir.

Karamani Mehmed Paşa padişahın ölümünü askerden, bilhassa yeniçerilerden gizledi. Padişahın hastalandığı, hamam iktiza ettiği, birkaç gün için İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldığı ilan olundu. Bu birkaç gün içinde, askerin Sultançayırı ordugâhından ayrılması, uzaklaşması, etrafa dağılması şiddetle yasak edildi. Naaşı bir araba içinde gizleyen sadrazam bizzat İstanbul'a getirdi, İstanbul'a varır varmaz da, bütün iskelelere gönderdiği emirlerle Üsküdar yakasından İstanbul tarafına, İstanbul tarafından da Üsküdar'a kayık ve gemi geçmesini yasak etti ve Anadolu yakasındaki bütün deniz nakil vasıtalarını Rumeli yakasına ve limanına kaldırttı. Şehir içindeki acemi oğlanlarını da, bir köprü tamiri bahanesiyle şehirden çıkartıp sur kapılarını kapattı. Sonra, adı tarihin meçhulü kalmış bir ulakla Karaman Valisi Şehzade Cem'i İstanbul'a çağırdı.

Duruma hâkim olmuş gibi görünen Karamani Mehmed Paşa'ya karşı başta İshak Paşa, Bayezid taraftarları da müthiş bir silah olarak yeniçerileri kullandılar.

Sultançayırı ordugâhında Sultan Mehmed'in ölümü pek çabuk öğrenilmişti. Yeniçeriler, geceli gündüzlü cebri yürüyüşe alışıklığıyla meşhur o yaya asker, yasağı dinlemedi, hemen İstanbul yolunu tuttu. Bir kısmı da Pendik ve Kartal iskelelerinde buldukları kayıklara doldular.

Karadan en kestirme yollardan gelen büyük kafile bir müddet Anadolu yakasında yığılıp kaldı. Pendik ile Kartal'dan kayıklarla gelenler, o müthiş palalarını sıyırıp limanda ve Rumeli yakasında toplanmış ne kadar kayık ve gemi varsa karşıya gönderdiler ve Anadolu sahilinde yığılmış bütün yeniçerileri beri tarafa geçirdiler.

Karamani Mehmed Paşa'nın kapattığı kale kapıları derhal açıldı ve ayaklanmış yeniçeriler doğruca sadrazamın sarayına yürüdü, Mehmed Paşa paramparça edildi ve sarayı yağma olundu.

Bu ihtilale önce kayıtsız kalan İshak Paşa, sadrazamın öldürüldüğünü haber alınca, ihtilalci yeniçerilere "Kışlalarına girsinler!.." emrini gönderdi ve yeniçeriler, o gürlemiş, yalın kılıçlarıyla büyük şehri birkaç saat dehşet içinde titretmiş olan yeniçeriler, İshak Paşa'dan bu emri alınca, avami tabiriyle kuzu kuzu kışlalarına girdiler.

Teşvik eseri birinci yeniçeri ihtilali bir zaferden sonra bir çocuk hükümdara karşı Edirne'de, yine teşvik eseri bu ikinci yeniçeri ihtilali de bir imparatorun ölümünde bir sadrazama karşı İstanbul'da çıkmıştı. Her iki ayaklanmadan sonra da yeniçerilerden tek fert suçlu görülmemiş, ceza görmemişti.

Artık kışlada verilecek kararla bir yeniçeri ayaklanmasını bekleyebiliriz. Öyle ki:

Hanedanın veraset ananesince Osmanlı tahtı üzerinde hiçbir hakkı olmadığı halde padişah olma davasıyla babası Sultan II. Bayezid'e karşı isyan eden ve mağlup olan ve hayatını ancak Karabulut adındaki atının yel gibi sürati sayesinde kurtaran Yavuz Sultan Selim, yeniçeri kılıçları dile gelip, "Biz Şehzade Selim'i isteriz!.." deyince Sultan Bayezid tahtından çekildi, hanedan ananesi bozuldu ve üç kardeş şehzadenin en küçüğü olan Yavuz Sultan Selim padişah oldu.

Yenibahçe Çayırı ayaklanması

Sultan II. Bayezid'in üç oğlunun taht kavgası babalarının hal-i hayatında başlamıştı. Sonunda yeniçeri kılıcının kesip halledeceği dava üç yıl sürdü.

1509'da veliaht Şehzade Ahmed Amasya valisi, onun küçüğü Şehzade Korkud Manisa Valisi, Korkud'un küçüğü Şehzade Selim de Trabzon valisiydi; Selim'in oğlu Süleyman da Bolu sancakbeyiydi.

Manisa'da eskiden veliahtlar oturagelmişti; Ahmed, kardeşi Korkud'un orada bulunmasını hoş görmedi, Ahmed'in isteğiyle bu şehzade Teke ili valiliğine nakledildi. Yine Şehzade Ahmed, Selim'in oğlu Süleyman'ı, taht şehri İstanbul'un yolu üzerinde engel gibi gördü, bu küçük prens de Amasya-İstanbul yolu üzerindeki Bolu'dan alınıp Kırım'da Kefe sancağına nakledildi.

Taht için ilk maceraya atılan Korkud oldu. Evvela padişah babasından izin almaya lüzum görmeden hac bahanesiyle Mısır'a gitti. Ardından Selim, Rumeli'nde bir sancak istedi, verilmeyince Trabzon'dan Kırım'a oğlunun yanına gitti. Mısır sultanının tavassutuyla affedilerek vatanına dönen Korkud, kendi kendisini Saruhan valisi tayin ederek bu vilayeti zaptetti. Öbür yanda Selim Kırım'dan Rumeli'ne geçerek topladığı askerle Edirne üzerine yürüdü. Sultan Bayezid de yeniçerilerle bu asi oğluna karşı gittiyse de baba oğul arasına kılıç girmedi; Selim Rumeli'nde Semendire valisi oldu, fakat padişah İstanbul'a döner dönmez tekrar isyan bayrağını açtı, vilayet yolundan dönüp Edirne'yi işgal etti ve İstanbul üzerine yürüdü. Uğraş Deresi mevkiinde yeniçerilerle karşısına çıkan babasına mağlup oldu ve ancak Karabulut adındaki atının rüzgâr gibi uçmasıyla esaretten ve belki de babasının huzuruna bile çıkarılmadan boynuna geçecek cellat kemendinden kurtuldu.

Selim, Rumeli'nde davasını kesin olarak kaybetmişti, tekrar Kırım'a, Kefe'ye döndü. Sultan Bayezid Uğraş Deresi muharebesinde eli kılıçlı asi Selim'i tamamen sahne dışı ettiğini zannederek büyük oğlu ve veliahdı Ahmed'i Osmanlı tahtına eliyle oturtmak üzere Amasya'dan İstanbul'a çağırdı. Şehzade Ahmed İstanbul civarında Maltepe'ye kadar gelmişti ki o ana kadar padişahlarına sadakat üzere olan yeniçeriler, Hacı Bektaş Ocağı'nda verilen bir kararla birden ayaklandılar, açık ve kesin,

"Biz Şehzade Ahmed'i padişahlığa kabul etmeyiz!.." dediler.

1511 yılı Ağustosunun sonlarıydı, Şehzade Ahmed'e taraftarlık eden bazı devlet erkânının konakları yağma edildi, bütün iskeleler tutuldu ve taht şehrinin Anadolu yakasıyla muvasalası kesildi. Sarayının etrafı sarılan padişah yeniçerilerin elinde adeta bir rehine olarak kaldı.

Selim babasına mağlup olmuş ve kaçmış, Ahmed İstanbul önünden ters yüzüne geri dönmeye mecbur olmuş, Sultan Bayezid de sarayında mahsurdu.

Birini Uğraş Deresi'nde mağlup eden, öbürünü Maltepe'den geri çeviren, padişahı da sarayına kapayan yeniçerilerin kılıcıydı. Şehzade Korkud fırsat meydanının kendisinde olduğunu zannetti ve gizlice İstanbul'a gelerek doğruca Ağakapısı'na girdi. Yeniçeriler bu şehzadeyi hürmetle karşıladılar, ocaklarının muazzez ve mükerrem misafiri bildiler, fakat,

"Bizim padişahımız Sultan Selim'dir!.." dediler.

Ve taht yeni sahibine kavuşuncaya kadar bu prensi de bir rehine olarak ellerinde tuttular, fakat Sultan Selim padişah olduktan sonra Korkud'un vücuduna asla zarar eriştirmeyeceklerine de söz verdiler.

1512 yılı Martının 6'ncı Cumartesi günü Saray-ı Hümayun önünde büyük bir askeri nümayiş yapıldı ve ocağın kararı padişaha tebliğ edildi, Sultan Bayezid asi oğlu Selim'in lehine tahttan çekilmeye razı oldu. Kefe'de oğlu Şehzade Süleyman'ın yanında bulunan Yavuz Selim'e bir taht davetnamesi gönderildi.

Nisanın 19'uncu Pazartesi günü İstanbul'a gelen Yavuz Selim yeniçeriler tarafından parlak merasimle karşılandı. Karşılayanlar arasında yeniçerilerin misafiri Şehzade Korkud da bulundu.

Yavuz minnet altında tahta geçecek adam değildi. Yeniçerilerin İstanbul'da Yenibahçe Çayırı'nda kurdukları bir şehir içi ordugâhta muhteşem bir otağa indirilmiş olan sert asker şehzade, Yeniçeri Ocağı'nın söz sahibi ağalarıyla kurulan bir divanda fütursuz konuştu:

"Biz büyük davaların tahakkukunu özleriz, beni padişahlığa isterseniz, iyi düşününüz, ben padişah olursam sizlere rahat yüzü yoktur, aylarca belki yıllarca sürecek uzun seferlerin cefaları, mihnetleri, türlü türlü meşakkatleri hep sizin içindir!.." dedi.

Çelik çember gibi gayetle sert asker disiplini altında yetişmiş ve o disiplin altında yaşamakta olan yeniçeriler,

"Ya biz seni padişahlığa niçin istedik!.." dediler.

24 Nisan 1512 Cumartesi günü Sultan II. Bayezid, padişahlıktan çekildi ve Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtına oturdu.

Bu disiplinli devrin dördüncü yeniçeri ayaklanması, ilk ihtilaller gibi yine teşvikle, Yavuz'un Çaldıran seferinde oldu. Fakat, gazabı müthiş cengâver hem müşevvikleri, hem de ocak disiplininden mesul olanları amansız kılıcıyla kahretti.

Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine şark seferi 1514 yılı Nisanı sonlarından 1515 yılı Temmuzuna kadar on altı ay sürmüştür.

O zamanlar Türkiye-İran hududu Anadolu'da Sivas ile Erzincan arasından geçiyordu. Türk ordusu hududu 13 Temmuz 1514'te aştı. İranlılar Türk ordusunun önünde her yeri bir harabezar halinde bırakarak çekiliyordu. Üzerinde canlı hiçbir şey, hatta nebat dahi, hatta bir tutam kuru ot dahi bulunmayan yanık topraklar, köyler, kasabalar uzanıyordu.

Yavuz'un ilk hedefi Tebriz şehriydi. Fakat Türk ordusu günlerce ağır yol yorgunluğunun üstüne aç ve susuz kalarak bu hedefe ulaşmadan bitap düşebilir, hatta Tebriz'i de bomboş bir harabe halinde bularak yok olmaya mahkûm olabilirdi.

Çaldıran seferindeki dört vaka

Yavuz Sultan Selim düşman üzerine dalkılıç yürüyen cihangirlik sevdasında bir maceraperest değildi. Anadolu Türkleri arasında Şiiliği yaymaya çalışarak ihtilal tohumları saçan İran Şahı İsmail Safevi'nin üzerine yürürken Doğu Anadolu'nun Sünni Yörük beylerinden ve Sünni aşiretlerinden geniş ölçüde yardım göreceğine emindi ki, kendisine itaatle Türk ordusunun yardımına gelecek bütün Doğu Anadolu beylerine ve hanlarına topraklarını yurtluk ocaklık olarak tevcih edeceğini gizli ulaklarıyla bildirmişti. Fakat yanında şark seferine götürdüğü devlet erkânı arasında böyle çetin bir seferin meşakkatine dayanamayanlar ile hükümdarın siyasi gayelerinden ve gizli siyasi faaliyetinden gafil bazı kumandanlar, ordu daha hududu geçer geçmez karşılaştıkları vahşetabad manzaradan dehşete düştüler ve yaya asker yeniçerileri daha ileri gitmemek için ayak diremeye teşvik ettiler. Bu tahrikle askere bir durgunluk geldi.

Kul cinsinden, kölelikten gelme olup çocukluğu ve ilk gençliği Sultan Selim kapısında geçmiş ve o zamanlar güzelliği dillere destan olmuş, gece ve gündüz hizmetinde olduğu velinimetinin aşırı muhabbetini kazanmış ve hatta ismi dahi Yavuz Sultan Selim tarafından konmuş Hemdem Paşa, Erzincan konağında, yeniçerilerin hoşnutsuzluk mırıltılarını padişaha arz etmek cesaretini gösterdi. Gözde vezirin ayağıyla girdiği otağ-ı hümayundan mızrak üstünde kesik başı çıkınca bütün ağızlar sanki kurşunla mühürlendi. Yeniçeriler eski neşe ve şetaretiyle yola devam etti.

Ağustos başında Erzurum aşıldı ve doğuya doğru adeta bir çöl ortasında bir ay daha yürüdü. Türk ordusu 14 Ağustos'ta, bugünkü mülki taksimata göre Ağrı vilayeti dahilinde Eleşkirt'in Sakallı köyü konağına geldi.

Hemdem Paşa'nın mızrak üstündeki kesik başını gördükten sonra padişahın huzurunda sefer yorgunluğundan artık kimse bahsedemezdi; fakat kumandan ve vezirlerin endişesi yüzlerinden belliydi. Ellerinde padişahı yolundan çevirmek için tek tehdit vasıtası yeniçerilerdi, yine teşvikle bu yaya askerin sesini yükselttiler. Sultan Selim bu seçkin askerinin,

"Düşman yok, bu vahşetabad ülkede nice bir seyahat ederiz!.." diye bağrıştığını kulağıyla işitti. Ve hatta padişahın otağına kurşun veya ok atıldı.

Cengâver imparator, sert asker terbiyesiyle yetiştirilmiş yeniçerilerinin ruh haletini pek iyi biliyordu. Otağından çıkarak yeniçeri çadırlarına at sürdü ve padişahın geldiğini görerek toplanan ve selamına, alkışına duran yeniçeri kıtalarına gayet kısa ve kesin cevabını verdi:

"Rahat ve avrat isteyen geri dönsün, er olan peşimden gelsin!." dedi ve atını sürdü gitti.

Yeniçeriler de yekpare bir kitle halinde padişahlarının peşinden gitti.

Sekiz gün daha yürüdüler; 22 Ağustos'ta Tebriz yolu üstünde Çaldıran Sahrası'na konuldu. Üsküdar'dan hareket edeli 124 gün olmuştu. Yeniçeri bu 124 günü yaya olarak almıştı. İran Şahı İsmail Safevi, Yavuz'un yorgun ordusunu bir hamlede tarumar edeceğini zannediyordu. Osmanlı padişahının önüne 23 Ağustos günü işte bu Çaldıran Sahrası'nda çıktı. Fakat zafer yeli 124 günlük yoldan gelmiş olan Türk ordusunun üstünde esti. İsmail Safevi bir bendesinin canı bahasına fedakârlığıyla esir düşmekten güç kurtulup kaçabildi.

Yeniçerilerin Çaldıran Meydan Muharebesi'ndeki dövüşü yaman olmuştu. "Şah!.. Şah!.." diye saldıran Safevi kıtalarını "Allah!.. Allah!.." diye kükreyerek ezen, yorgun ayaklarının altına seren yeniçeriler o asrın hakikaten güzide askeri olduklarını bir kere daha gösterdiler. Tarihimizde bu meydan muharebesinin bir adı da "Sofu Kıran Cengi"dir.

Fakat bu parlak zaferden sonra amansız bir takip yapılamadı, zira yeniçerilerde tek adım atacak takat kalmamıştı. Türk ordusu ağır ağır, on beş gün sonra 6 Eylül'de Tebriz'e girdi. Bu büyük şehirde ancak dokuz gün mola verildi. Ve Yavuz Sultan Selim 15 Eylül 1514'te firari İsmail Safevi'nin izinde Karabağ'a doğru hareket etti. Padişahın niyeti kışı Karabağ'da geçirmek ve 1515 baharı ile yazında çok geniş askeri harekâta girişmekti. Kumandanları yine kara kara düşünce aldı ve yeniçeriler Aras Nehri kıyısında durdu.

Bir eylül sonu sabahıydı, Sultan Selim otağından şu manzarayı gördü:

Seçkin yaya askerleri paramparça olmuş çizmelerini ve pabuçlarını ve lime lime üniformalarını mızraklarının, kılıçlarının üstüne asmışlardı. Hemen hepsi yalınayak, yarı çıplak, perişandı. Zira muzaffer olarak girdikleri koca Tebriz şehrini de tamtakır bulmuşlardı. Karabağ'a gitseler orasını da öyle bulacaklardı. Yeniçeriler Karabağ'da kışlamak istemiyordu.

Bu manzara karşısında Sultan Selim ordusuna dön emrini verdi ve ılgarla Anadolu'ya çekildi. Aras kıyısından Amasya kışlağına bir ayda, kasım sonlarında dönülmüştü.

Neredeyse yıl olacaktı. Amasya'dadır ki vücutlar hamam, sıcak su ve sabun yüzü gördü. Kimi şişmiş, kimi yara içinde yeniçeri ayakları ve tabanları tımar edildi. Ve her yerde ilkbaharda yine İran'a gidileceğinden bahsedildi.

Hadisenin mahiyeti tam ışık içinde değildir. Şubat ayı sonlarındaydı, bir gece yeniçeriler Amasya'da ayaklandılar ve padişahın yakın müşavirleri bilinen bazı kimselerin konaklarını basıp tahrip ettiler. Ertesi sabah bu ayaklanmanın teşvik suçu Dukakinoğlu Ahmed Paşa'ya yüklendi ve bu vezir huzur-ı hümayunda idam olundu. Tahribe iştirakleri tespit edilen birkaç yeniçerinin boyunları vuruldu ve vaka böylece kapandı.

1515 senesi askeri harekâtı İran içine kadar uzanmadı, Yavuz Sultan Selim'in bir Kemah seferi oldu ve Türk ordusu temmuz başında İstanbul'a döndü.

Bu ihtilallere rağmen ocak disiplini bozulmamıştır, yeniçeri cenk ateşinin semenderidir

Yavuz Sultan Selim, Farsça divan sahibi şairdir; bu Şark dilini bilenler, şiirleri için, ortanın üstündedir derler, şu Türkçe beyti için de şark seferi dönüşünde, yeniçerilerin kendisine karşı kıyama teşvik edilmesinden duyduğu üzüntüyle söylenmiştir denilir:

Cihanın gerçi nuş ettim yedi tastan geçen zehrin
Velakin zehr-i katilden beter buldum mekir kahrin.

Giderken Hemdem Paşa'nın, dönüşte de Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın başları kesilmişti. Fakat ortada yeniçerileri padişaha karşı ayaklandırma suçu vardı ki, bu mesuliyet bütün ağırlığıyla iki bedbaht vezire yüklenip kapanamazdı.

Kemah seferi dönüşünde İstanbul'da sorguya çekilen yeniçeriler suçu, ocakları adına kabul ettiler, padişahtan af dilediler, fakat müşevvikler için isim vermediler. Buna rağmen İstanbul'da da kadıasker ve ünlü muharrir Tacizade Cafer Çelebi, vezirlerden İskender Paşa ve ocak erkânından Balyemez Osman Ağa idam olundular.

Burada kronolojik kayıtlarına daima güvendiğimiz ve sadece bu yönden çok faydalandığımız *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nin bir hükmü üzerinde esefle durmaya mecbur oluyoruz. Bu çok okumuş çağdaş yazar İ. H. Danişmend, yukarıda adı geçen eserinin ilk baskısında (ikinci baskısını görmedim), Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden ve bu seferdeki yeniçeri ayaklanmalarından bahsederken, "Bu devşirme askerin daha o zamandan zararı faydasından çok fazladır!.." diyor.

Tamamen kasıtlı ve indi bir hükümdür ve ciddiyetten çok uzaktır.

Evvela şurasını kaydetmeliyim, biz burada yeniçerilerin müdafaasını ve methiyesini yapmıyoruz; kalemimizin gücü ölçüsünde yeniçerilerin tarihini yazıyoruz. İleride yeri ve zamanı gelecek, Yeniçeri Ocağı için "haşarat yatağı", yeniçerilere de "şehir eşkıyası" diyeceğiz. Lakin, şu anda izinde bulunduğumuz 16. asırda yeniçeriler Türk ordusunun seçkin yaya kıtalarıdır.

Zincirleme Türk zaferlerinde bu devşirme askerin kanı selsebil olmuş, kahramanca şarıl şarıl akmıştır. 16. asır kastedilerek bu asker hakkında "Daha o zamandan zararı faydasından çoktur" demek, çalakalem hazin bir safsatadır. Bizim endişemiz, tarih kaynaklarımızı kendi gözleriyle okuma imkânından mahrum genç nesillerin bu çeşit yazılarla yanılması ihtimalidir.

İşte Yavuz'un şark seferinden sonra gözümüzün önüne serilen muhteşem panorama:

Yeniçeriler bu cengâver hükümdarın zamanında bir de Mısır seferine çıktılar, bu sefer de çok mihnetli ve meşakkatli oldu. 24 Ağustos 1516'da Mercidabık ve 22 Ocak 1517'de Ridaniye meydan muharebelerinde Sultan Selim'in kazandığı bu iki büyük zaferde yeniçeri kılıcının ve kanının hissesi parlaktır ve büyüktür.

1520'de Yavuz öldü; Osmanlı tahtına rakipsiz vâris oğlu Kanuni Sultan Süleyman geçti ve devri, 1566 yılına kadar yarım asır sürdü, bu yarım asır içinde de on üç sefer-i hümayun oldu, Osmanlı padişahı bütün yeniçerilerle on üç defa sefere gitti:

1521'de Belgrad seferi;
1522'de Rodos seferi;
1526'da Mohaç seferi;
1529'da Viyana seferi;
1532'de Alman seferi;
1534'te Irakeyn seferi;
1537'de Pulya, Adriyatik seferi;
1538'de Kara Boğdan seferi;
1541'de Budin seferi;
1543'te Estergon seferi;
1548'de İran seferi;
1553'te Nahcivan seferi;
1566'da Zigetvar seferi.

Bu seferlerin her biri yeniçeriler için altı ay, bir yıl, bir buçuk yıl sürmüş yürüyüşlerdir, binlerce kilometrelik yollar yaya alınmıştır. Dağlar aşılmış, ırmaklar geçilmiş, geceli gündüzlü günlerce devam eden yağmurlar altında, ayak bileklerini aşan hatta bazen diz boyu balçıkta, çamurda, tek yaprağın

kımıldamadığı bunaltıcı sıcakta, cehennemi güneş altında ve kızgın kum, arık toprak üstünde yürümüşler, yürümüşler, yürümüşlerdir. Fethedilen kalelerin önünden, düşman ordularının bozulduğu, imha edildiği sahralardan Ordu-yı Hümayun, Yeniçeri Ocağı kadrosunda büyük boşluklarla dönmüştür. Boşalan yerler oralarda bırakılmış devşirme şühedanın yerleridir. Türkiye imparatorluğunun azamet ve şevketi yolunda binlerce tüvana yiğit, binlerce şehbaz ve şehlevent dilaver baş ve can vermiş, onların boş bıraktığı yerler, kurbanlık koç olacak kuzu sürüleri gibi binlerce taze fidan, tığ gibi devşirme oğlanlarla doldurulmuştur. Önce de kaydetmiştik, o devrin yeniçerisi Koca Mimar Sinan'ın ağzından pek güzel tarif edilmiştir: yanar ateşe giren semenderdir!..

Herhangi bir sefer dönüşünde şehit yeniçerilerin boşalan yerlerine devşirme oğlanlar getirilmediği takdirde Yeniçeri Ocağı bir anda kendiliğinden kalkardı. Fakat, koca bir imparatorluğu kuran ve o koca imparatorluğu 15. ve 16. asırların en üstün devlet nizamıyla idare etmesini bilen ve yaşadıkları o asra hükmeden ecdadımız, Yeniçeri Asker Ocağı'nın da bekasını sağlamışlardır.

Muzaffer Türk ordusu Kanuni devrini kapayan Zigetvar seferinden bu büyük padişahın mübarek naaşıyla beraber dönerken, yeni padişah Sultan II. Selim'in kendi ağzından vaat edilmeyen cülus bahşişi yüzünden yeniçeriler mevhum bir saman arabası devirmişlerdi. Ocağın disiplinli devrinin sonlarında bu çirkin vakayı, bu kitapta, yeniçerilere verilegelen ananevi bahşişlerden bahsederken anlatmıştık. Kalem diline vermek hazin olmakla beraber, bize hakikate çok yakın görünüyor; saman arabası vakası da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın eseridir diyeceğiz. Büyük vezir, Sultan Selim'in yakın bendegânına yeniçeri naralarıyla bir gözdağı vermek mecburiyetini duymuştu.

Padişah fermanıyla bozulan ocak disiplini

Tarih kaynaklarımızdaki bir kayda dayanarak hemen bütün tarih yazarları Yeniçeri Asker Ocağı nizamının, dolayısıyla yeniçeri disiplininin bozulmasına başlangıç olarak 1582'de yapılan muhteşem bir saray düğününü alırlar; Sultan III. Murad'ın oğlu ve veliahdı Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü.

Vaka şöylece anlatılır:

Sultan Murad, düğünde kendisini ve davetlilerle halkı aşırı derecede eğlendirmiş cambaz, hokkabaz, perendebaz ve pehlivan makulesi türlü hüner ve marifet sahiplerine masallarda olduğu gibi, "Dileyin benden ne dilerseniz!.." diye sordurmuş, onlar da, "Bizler yeniçeri yazılmak isteriz!.." demişler. Padişah da asılları ve geçmişleri meçhul, fakat cümlesinin o ana kadar başıboş yaşamış serseriler olduğu cümlenin malumu bu adamların yeniçeri yazılmasını emretmişti.

"Padişahım..." demişler, "fermanınız ocak nizamına ve ananesine uymaz ve bu adamlar yeniçeri olamaz!.."

Sultan Murad, "Padişahlar da vaadinden, ihsanından, sözünden dönmez!.." demiş.

Padişah ısrar edince Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa vazifesinden azlini istemiş, onun yerine tayin edilen Yusuf Ağa bu vebali üstüne almış ve o derbederleri "ağa çırağı" diye bir kulp takarak Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydetmiş. Ocakta dikiş tutturup kalabilmişler mi, yoksa yeniçeri ulufesine tamah edip girdikleri ocaktan bir müddet sonra kaçmış, kovulmuşlar mı, meçhul. Hakikat olan, padişah emriyle ocağa ilk defa olarak yolsuz bir miktar nefer kaydıyla bir nizamın bozulmasıdır.

Ocak nizamı ve asker ruhu, disiplini için yeniçeri ağalığından çekilen Ferhad Ağa 16. asır sonunun en mühim simalarından biridir. Yeniçeri ağalığından evvel bostancıbaşılıkta bulunmuştu. Gayetle doğru, son derece afif adamdı. Vakayı ocak disiplininden bahsederken evvelce naklettik, bir imamın genç karısını kaçırarak saçlarını kestirdikten sonra şabb-ı emred oğlan kılığında dolaştıran bir yeniçeri neferini havan topuyla berhava edecek kadar da örfe, âdete, namusa ve asayiş ile inzibata aykırı meselelerde amansızdı. Yüzündeki hicap perdesi yırtılmış bir adamın yüreğinde de asalet cevheri zedelenmiş olacaktı. Bir asker için beden salabeti ve pazı kuvveti kadar ruh asaleti şart olduğuna göre cambaz güruhu serserilerin ayağını Yeniçeri Ocağı eşiğinden içeri sokmayacağı bellidir, padişah fermanına karşı yapabileceği tek iş de ağalıktan çekilmek olacaktır.

Peçevili İbrahim Efendi, yine mahut sünnet düğününün son gününde bu Ferhad Ağa'nın yeniçeri ağalığından ayrılışı üzerine başka bir vaka naklediyor:

Kapıkulu sipahilerinin delikanlılar bölüğünden birkaç taze yiğitçikler, şehri sarmış olan düğün neşesi içinde "odalarında meclis-i fisk ederler ve meclislerine fahişe getirirler." Sipahilerin odaları düğünün hüner ve eğlence sahnesi olan Atmeydanı'nın civarındaki hanlardan birindedir. O esnada şehir subaşısı Tanrıbilmez Ahmed Çavuş da bir bölük yeniçeri ve bir miktar asesle bu odaları basıp fahişeleri çıkarıp yakalamak ister. Bu sefer bütün sipahiler genç yoldaşlarının odalarının basıldığına rıza vermeyip subaşıya hücum ederler, yanındakini döve döve kaçırırlar ve subaşıyı yakalayıp düğün yeri Atmeydanı'na götürüp padişahın bulunduğu kasrın önüne bırakırlar. Bu sefer de orada bulunan yeniçeriler sipahilere hücum eder, hengâme büyür, vaka yerine Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa gelir, ağalarının peşi sıra da takım takım yeniçeriler dolar, ortalık büsbütün karışır ve bu arada iki sipahi öldürülür. Sadrazam Sinan Paşa da yine o civarda Mehterhane Kasrı'ndaymış, kanlı sahneyi görmüş, Ferhad Ağa'yı huzuruna çağırıp,

"Bre kara köpek, iki kana sebep oldun, yıkıl git!.." diye kovar.

Yeniçeri ağası çekilip gider, o gidince yeniçeriler de gider, ortalık yatışır. Ferhad Ağa azledilir, Miriâlem Yusuf Ağa yeniçeri ağası olur.

Biz bu vakayı, yukarıda kaydettiğimiz birtakım cambaz, perendebaz uygunsuz güruhunu padişah emrine rağmen Yeniçeri Ocağı'na sokmayan Ferhad Ağa'nın azli için bir münasip bahane olarak görüyoruz. Aydın hakikat olan şudur ki, Yeniçeri Ocağı'na laubalilik Sultan III. Murad'ın emriyle girmiştir.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın nizamı bir padişah fermanıyla bozulduktan sonra, yeniçerilerin askerlik vazifeleri dışında siyasete alet oldukları ilk vaka Yemişçi Hasan Paşa vakasıdır.

Yeniçeriler ilk ayaklanmaları olan Edirne'de Buçuktepe Vakası'nda Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın teşvikiyle bir çocuk padişahın yerine cengâver babasının Osmanlı tahtına dönmesini istemişti.

İkinci yeniçeri ihtilali İstanbul'da İshak Paşa'nın teşvikiyle Karamani Mehmed Paşa'ya karşı, bir sadrazama karşı çıkmıştı.

Üçüncü yeniçeri kıyamında ocağın kendi sesi yükselmiş, Sultan II. Bayezid yeniçeri kılıçlarının tehdidi altında tahtını Yavuz Sultan Selim'e bırakmıştı.

Yavuz'un İran seferinde de sefer meşakkatlerine dayanamayan devlet ricalinin ve bazı kumandanların teşvikiyle dört defa ayaklanmışlardı.

Yemişçi Hasan Paşa Vakası'nda ise yeniçerileri ayaklanmaya teşvik eden bizzat padişah oldu ve yeniçeri kılıçları padişaha karşı ayaklanmış olan kapıkulu sipahilerine karşı çekildi.

Bu yazılarda birkaç defa ehemmiyetle kaydetmiştik, hemen hepsi devşirme acemi oğlanlığından gelme kapıkulu sipahilerini tımarlı sipahilerle karıştırmamalıdır.

İstanbul'da devir devir ayaklanan ve büyük kanlı vakalara sebep olan sipahiler kapıkulu sipahileridir ki vazifeleri İstanbul ile Edirne arasında, Anadolu tarafında da Üsküdar'dan Bolu, Balıkesir ve Bursa'ya kadar uzanan bir sahada taht şehrini koruma, bir nevi atlı jandarmalıktır ve bu hizmetleri karşılığı devlet hazinesinden tıpkı yeniçeriler gibi ulufe alırlar. Bazı seçkin tarih yazarlarımızın bu iki sipahiyi karıştırarak, ihtilal vakalarının sonunda garip garip hükümler verdiklerini görüyoruz.

Yemişçi Hasan Paşa Vakası

Sultan III. Mehmed devrinde 1601 yılında (devlet batıda Avusturya ve doğuda İran'la harp halindedir) sadrazam ve Avusturya üzerine serdar olan Yemişçi Hasan Paşa cahil, liyakatsiz bir vezirdir; bunun içindir ki mühr-i hümayunu koynuna koyar koymaz bütün endişesi sadaret makamı için kendisine rakip bildiği kimseleri birer bahaneyle kahretmek olmuştur. Halbuki Anadolu'da şekavet almış yürümüş, batı sınırında Peşte'yi düşman almış, taht şehri İstanbul'da da saray erkânının rüşvet ellerinin uzunluğu yüzünden söz ayağa düşmüştür. Makamını dolduracak bir sadrazam için yapılacak işler pek çoktur. Yemişçi Hasan Paşa'nın iki sene kadar süren sadareti devlete gaile üstüne gaile çıkarmıştır.

1603 yılı başında orduyla seferdedir, serdarlık şanını da avami tabiriyle yüzüne gözüne bulaştırmıştır.

6 Ocak'ta, bir Pazartesi günü İstanbul'da kapıkulu sipahisi ayaklandı, Sultan Mehmed'i sarayda Babü's-saade önünde ayak divanına çıkardı, sipahilerin söz sahiplerinden Hüseyin Halife, Poyraz Osman Bey ve Kâtip Cezmi ileri çıkarak ahval-i âlemden acı acı şikâyet ettiler:

"Padişahım, asker-i İslam seferde, memleketimiz Celali elinde kaldı, baştan başa perişan. Erzurum'u Köse Sefer Paşa'nın sekbanları ve leventleri so-

yar, Sivas Alacaatlı Ahmed Paşa'nın zorbaları elinde, Karaman'ı Deli Hasan kasıp kavurur, Kastamonu ve Çankırı Tavil ile Kara Said'in pençesinde, Anadolu halkının feryadı gökleri tuttu, devlet erkânı memleket ahvaliyle meşgul değil, sarayda mahremleriniz sizi iğfal ederler, bu hallerin asıl müsebbibi de onlardır..." dediler.

O gün saray erkânından kapıağası ak hadım Gazanfer Ağa ile kızlarağası zenci Osman Ağa'nın başları vuruldu. Kubbe vezirlerinden Tırnakçı Hasan Paşa da boynu vurulmak üzere cellat önüne çökertilmişken, bu sipahi ayaklanmasında seyirci olarak bulunan İstanbul muhafazası için bırakılmış yeniçerilerin şefaatiyle kurtuldu.

Elbet ki ahval-i âlemin perişanlığından en ağır devlet mesuliyeti sadrazamın üzerindeydi. Yemişçi Hasan Paşa da orduyla İstanbul'a dönüyordu. İstanbul'daki sipahi ayaklanmasının kendi başına bir felaket getireceğini sezdi, orduyu yolda bırakıp bir bölük bendesiyle ve ılgarla İstanbul yoluna düştü. Yolda dostlarından mektuplar aldı, "Sipahiler size karşı da harekete geçmek üzeredir..." diye yazıyorlardı.

Hakikatte de İstanbul'da sipahiler sadrazamın katli vacip olduğuna dair Şeyhülislam Sunullah Efendi'den fetva almışlardı. Fetvayı padişaha gönderdiler, fakat Sultan Mehmed bir sadrazam başı istenmesinden son derece ürktü, ardından kendisini de tahttan indirebilirlerdi. Şeyhülislamın fetvasına karşı Yemişçi'yi himaye etti. İstanbul'a gelen sadrazam meseleyi hakkında fetva veren şeyhülislamla görüşmek istediyse de mülakat talebine efendi hazretleri cevap vermeyince kendisi için selameti Yeniçeri Ocağı'na ilticada buldu. Arkasını padişaha dayamış olan vezir, sipahilere karşı yeniçerileri siper edecekti. Sultan Mehmed işi daha ileri götürdü, yeniçerilere hitaben bir ferman yolladı; padişah, "Siz ki yeniçeri kullarımsınız, berhudar olasınız, nimetim sizlere helal olsun! Bu ana kadar sizden hıyanet ve habaset sadır olmamıştır, veziriazama muin olun ve zorba eşkıyasının hakkından gelmeye imdat edin!.." diyordu.

Padişahın fermanı üzerine Yemişçi tarafından talim edilen yeniçeriler evvela padişahtan Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin azlini istediler, sipahilerden de onları ayaklanmaya teşvik eden söz sahiplerini istediler. "Ya onları bize teslim ederler yahut cümlesinin hakkından geliriz, vakitlerine hazır olsunlar!.." diye haber yolladılar.

Padişah kapıkulu sipahisinden vazgeçip onları yeniçeriye kırdırabilir miydi? Sipahilerden, "Birisini dahi vermeyiz!.." cevabı geldi. Bu sefer Yemişçi Hasan Paşa yeni şeyhülislam Ebülmeyamin Mustafa Efendi'den sipahiler aleyhine fetva aldı:

"Padişahın emrine itaat etmediklerinden cümlesi bagi olurlar ve cemiyetleri kılıçla dağıtılır."

İstanbul şehrinin etrafını çevirmiş olan tarihi kale duvarlarının bütün kapıları kapandı. Bu haber şehre yayılınca, yeniçerilere asla dayanamayacaklarını bilen sipahilerin cemiyeti dağıldı, her biri bir tarafa kaçıp gizlendi. Yeniçeri, acemi oğlanı, tersaneli, topçu, cebeci şehirde pürsilah kola çıkarak sipahi aramaya başladılar. Sipahilerin İstanbul'da kaldıkları bütün hanlar basıldı, ne kadar eşyaları varsa yağma edildi ve hanlarda ele geçen sipahiler aman verilmeden öldürüldüler. İşte bu suretledir ki bir padişahın teşvikiyle ilk defa olarak yeniçeri ile kapıkulu sipahisi arasına kılıç girdi. İstanbul iki gün iki gece bir vahşet havası altında kaldı. Şehir halkından ölenlerin cenazeleri dahi şehir kapılarından çıkarılıp mezarlıklara götürülemedi, evlerinde kaldı.

Sipahilerin söz sahiplerinden ilk yakalanan Poyraz Osman Bey oldu. Gayetle mert bir adam olarak tanınmıştı, Yemişçi Hasan Paşa'yla eskiden tanışırlardı ve hatta araları gayet iyiydi, huzuruna çıkarıldığında Hasan Paşa bu dostluğu hatırlattı, Osman Bey,

"Benim size karşı bir husumetim yok, bu işe şeyhülislam efendi ile sair ulemanın teşvikiyle giriştik, sizden ricam beni avrat gibi kementle boğdurtmayıp başımı kılıçla vurdurun!.." dedi.

Sadrazam, "Hâşâ... Ben seni öldürtecek değilim..." diye aman verdiği halde padişahın emriyle başı vuruldu.

Poyraz Osman Bey'den sonra diğer ileri gelen sipahiler de birer birer yakalanarak idam edildiler.

İki askeri birbirine düşüren bu kanlı vaka iradesiz, silik bir padişahın, mürteşi saray erkânının, haris ulemanın, cahil bir vezirin, gözünü sadrazamlık makamına dikmiş bir kaymakam paşanın, para vaatleriyle kandırılmış biçare sipahilerin ve padişahtan kılıçlarınızı çekin diye kılıçlı ayaklanma için emir almış yeniçerilerin müşterek eseridir, bunların arasında en masum olanı da padişahlarından emir almış olan yeniçerilerdir. Fakat bakınız, bir sabit

fikir bir ilim adamını nerelere götürüyor; bu vaka İ. H. Danişmend'in kronolojisinde şu serlevhayı taşır: "..İstanbul'da zorba isyanı denilen Türk-Devşirme mücadelesinin zuhuru..." Bu indi ve hayali hükümlerin satır ve satır tenkidini bu yazıların çerçevesi dışına, müstakil tenkit ve münakaşaya bırakıyorum.

Genç Osman'a karşı 1622 ihtilali

Kademe kademe teşviklerle, tahriklerle siyasete alet edilen yeniçeriler Yemişçi Hasan Paşa Vakası'ndan sonradır ki, kılıçlarını çektikleri zaman, haklı veya haksız, sözlerini yürüteceklerini, serkeşliği, küstahlığı kesin olarak öğrendiler. İş, kendi aralarında anlaşabilmekti, koca bir asker ocağı içinden de bu anlaşmayı temin edecek simalar elbet ki çıkacaktı; işte bu adamlardır ki, artık tarihimizde "yeniçeri zorbaları" adını alacaklardır; yeniçerilerin ihtilal kararlarına da "kazan kaldırma" denilecektir.

Sefere çıkıldığında bazı konak yerlerinde askerin silah ve teçhizatı teftiş edilir, hastalık vesair türlü sebeplerle yollarda düşüp kalan oldu mu diye bir de asker yoklaması yapılırdı. Bu arada her yeniçeri çorbacısı da kendi ortasının neferlerini teftiş ederdi ve bu vesileyle bir yeniçeri yoklaması yapılırdı.

1621'de Sultan II. Osman Lehistan'a karşı Hotin seferine çıktı; bu padişah tarihimizin Genç Osman'ıdır, 17-18 yaşlarında, yüzü henüz tüysüz, sarı saçlı, mavi gözlü bir dilber çocuk, genç irisi taze yiğittir, ama toydur, tecrübesizdir, zalim ve gaddardır. Şahsiyetini gereği gibi aydınlatmak için yıllarca çalıştık ve hakikate çok yakın olduğunu tahmin ettiğimiz portresini *Osmanlı Padişahları* adındaki eserimizde tespit ettik. Bu genç hükümdar, başta hocası Ömer Efendi ile Kızlarağası Süleyman Ağa gelmek üzere birkaç has bendesinin nüfuz ve tesiri altındaydı.

Ordu İsakçı'ya geldiğinde, Tuna üzerine kurulacak köprü için bir müddet konakladı. Ve Sultan Osman burada bütün askere sefer bahşişi dağıttı. Otağ-ı hümayun önüne kurulan taht üzerinde otururak bahşişin dağıtılmasını seyretti. Yeniçerilerin her ortasına biner akçe bahşiş çıkmıştı. Usulen zabitleriyle beraber takım takım gelerek para torbalarını kaldırıp gideceklerdi. Fakat bu sefer emir verildi, bahşişlerini alan yeniçeriler teker teker padişahın önünden

geçirildiler; bu bir çeşit asker yoklamasıydı. Orduda yoklama yapılmadığı halde yalnız kendilerinin yoklanması yeniçeriler tarafından hoş karşılanmadı. Öbek öbek toplanmaya ve garip garip söylenmeye başladılar.

Askeri köprü kurulup Tuna geçildikten ve yine yola düzüldükten birkaç gün sonra orduda "Yeniçerilerin yarısı kalmadı!.." diye bir şayia çıktı. Sultan Osman yeniçerilerin yevmiyelerine yarımşar akçe zam yaptı ve bu bahaneyle bütün yeniçerileri yine birer birer önünden geçirterek ikinci bir yoklama yaptı, eksik, kaçak yoktu.

Muhakkak ki, yolsuz hareketlerdi ve ordu içinde yeniçeri şanını zedeleyen yoklamalardı. Müverrih Naimâ, "Ocak zabitlerinin hatırları muğber oldu" diyor. Koca bir padişah için yeniçerilerin firarı şayiasının tahkiki gayetle basittir, elbette ki, neferleri teker teker bizzat sayarak yeniçerileri teşhirle olmayacaktır.

Hotin Kalesi muhasarasında Türk ordusunun muvaffakiyetsizlik sebepleri arasında bu yeniçeri yoklamalarını da gösterirler, "Padişaha kırılmış olan yeniçeriler bu kale cenginde kendilerinden beklenen gayreti göstermemiştir" derler.

Sefer dönüşünde de İstanbul'da kanlı ihtilal çıktı. Büyük müverrihimiz Naimâ Efendi, "Yeniçeri Ocağı idaresindeki bu ilk büyük yeniçeri ihtilalini kendi aleyhine tahrik eyleyen de, düşmanlarından ziyade yeniçerileri hiç anlamamış olan Sultan Osman oldu" diyor.

Bostancıbaşı Mehmed Ağa, bir meseleden dolayı Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'ya kızgın, dargındı. Padişaha, Yusuf Ağa'nın Yeniçeri Ocağı'nı idaresindeki aczini göstermek için Sultan Osman'ı tebdil-i kıyafetle sık sık şehri teftişe çıkarmaya başladı. Bizzat padişaha meyhaneler bastırdı. Bu baskınlarda işret eden beş on yeniçeri yakalandı. Basit suç, "Seferde gayret göstermezler, İstanbul'da meyhaneden çıkmazlar" diye büyütüldü, gazaba gelen Sultan Osman meyhanelerde kendi eliyle yakaladığı yeniçerinin ayaklarına iri taşlar bağlatarak kayıklara koydu, Sarayburnu açıklarından diri diri denize attırarak boğdurttu. Şehirlinin ayaktakımından da pek çok adam işret suçuyla küreğe konuldu.

Padişahın mağrur ve gafil yakınları, "Yeniçeri Hotin'de hiç işe yaramadığını göstermiştir, onlara verilen ulufeye yazık; padişahımıza layık asker Mısır cündileridir..." diye konuşmaya başlamıştı.

Padişah da ortaya bir hac meselesi çıkardı, ecdadından hiçbiri, hatta Mısır'a kadar gitmiş Yavuz Sultan Selim ile on üç defa sefere çıkmış olan Kanuni Sultan Süleyman bile hacca gitmemişken hacca gitmeye kalktı ve gereken hazırlığın süratle yapılması için ferman etti. Padişah karadan gidecek, donanma da Akdeniz seferine çıkıp Mısır'a gidecekti. Padişahı hacca teşvik edenler Kızlarağası Süleyman Ağa ile Hoca Ömer Efendi'ydi. Sadrazam Dilaver Paşa bu kararı doğru bulmadı, fakat kızlarağası ile hoca efendinin nüfuzuna karşı söz geçiremedi.

Yeniçeriler ise bir ağızdan,

"Padişahın hacca gitmesine asla rızamız yoktur!.." dediler.

Ocağın bu kararı padişaha duyuruldu, Sultan Osman tereddüde düştü ve o sıralarda bir gece bir rüya gördü:

Kendisi tahtında oturmuş, Kuran okuyormuş, Hazreti Peygamber gelmiş, elinden mushafı almış ve bir tokat atarak tahtından devirmiş, Sultan Osman düştüğü yerden kalkıp Hazreti Muhammed'in ayaklarına yüz sürmek istemiş, ona da muvaffak olamamış...

Dehşet içinde uyanan genç padişah rüyasını evvela hocası Ömer Efendi'ye anlatmış, hocaefendi,

"Hacca niyet ettiniz, sonra tereddüde düştünüz, onun için bu suret size tevbihtir; rüyada ayağına yüz süremediniz ise inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz!.." demiş.

Fakat bu tabir padişahı tatmin etmemiş, rüyasını bir kâğıda yazıp devrinin büyük mutasavvıfı Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdai'ye yollamış, fakat şeyh efendinin tabiri çok acı olmuş. "Elinden hükm-i şer-i şerif ile âlem-i vücut alınmış, padişah-ı İslam cümle yaptıklarına nedamet getirip tövbe ve istiğfar üzere olsunlar..." demiş.

Hac niyetine padişahın otağı ve tuğları Üsküdar yakasına geçirilince yeniçeriler ile İstanbul'daki kapıkulu sipahilerinin söz sahipleri bir araya geldiler ve müşterek kararlarını verdiler. Hicri 7 Recep 1031 ve Miladi 18 Mayıs 1622 bir Çarşamba günü, kanlı ihtilal bu kararla başladı.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisinin müşterek kanaati şuydu: "Nizam-ı âlem için padişahlar haccı terk edegelmişken Sultan Osman'ın hacca gitmesi mücerret bizden nefretinden ötürüdür, başka sebebi yoktur."

İhtilal önce silahsız bir miting havası içinde başladı. Yeniçeriler kışlalarından ve kapıkulu sipahileri hanlarından çıkıp Atmeydanı'nda toplandılar. Yüksek mevkileri icabı çekingen davranan sekiz on sima hariç bütün ulema askeri destekledi, halkın orta tabaka ve ayaktakımından da büyük bir kalabalık katıldı. Yeniçeri Ocağı erkânı da vakaya Ağakapısı'ndan seyirci kaldı.

Vakayı haber alan Sadrazam Dilaver Paşa başsız askerin dağılması için Çavuşbaşı Halıcızade'yi gönderdi, fakat asker Çavuşbaşı Ağa'ya ağız açtırmadı, taşa tutup kaçırdı. Vakanüvisin tabiriyle o gün "âlem ayağa kalktı."

Atmeydanı'nda toplanan yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin gün görmüş ihtiyarları bir yere gelip evvela genç padişahı kandırarak hac sevdasına düşüren ve böylece padişahlarca âdet olmayan bir yolda hazine sarfına sebep olan kimselere ne lazım gelir diye bir fetva sureti yazdılar ve Şeyhülislam Esad Efendi'ye gönderdiler. Sultan Osman'ın kaynatası olan Esad Efendi hiç tereddüt etmeden "katli lazımdır" diye fetva verdi.

Padişahın hacca gitmesini protesto mahiyetinde silahsız askeri miting bu fetvayla kanlı bir ihtilal kisvesine bürünüyordu.

Ağakapısı erkânı gibi kapıkulu sipahisinin kumandanları olan bölük ağaları da meydan toplantısına seyirci kalmıştı. Fetva meselesi duyulunca yeniçeri ağalarıyla beraber askeri nasihatle dağıtmak için meydana geldiler, fakat asker kumandanlarını da taşa tutarak kaçırdılar.

Mısır'a gitmek üzere Tersane'den kalkmış ve Beşiktaş önünde yatmakta olan donanma da o gün Marmara'ya açılmıştı. Şehrin Marmara kıyısındaki iskelelerinden kayıklarla askerin kıyamı donanmaya ulaştırıldı. Kadırgalara cenkçi olarak bindirilmiş yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi palalarını çekerek reisleri karaya yanaşmaya zorladılar ve gemileri terk ederek ihtilalci yoldaşlarına katıldılar.

Şeyhülislamdan alınan fetvada ölüm hükmü vardı ama henüz ortada şahıs isimleri yoktu. Padişahın "Hacdan vazgeçtim" demesi yeniçerilerin kışlalarına ve sipahilerin de hanlarına çekilmesi için belki kâfi gelecekti. Fetva o saatlerde askerin elinde sadece müthiş bir tehdit silahıydı. Yeniçerilerin ve sipahilerin söz sahipleri, büyük bir kalabalığın başında, keyfiyetin padişaha duyurulmasına tavassut etmeleri için evvela Hoca Ömer Efendi'nin sarayına gittiler. Hoca sarayının kapılarını kapamış ve tebdil-i kıyafetle Saray-ı Hü-

mayun'a kaçmıştı. Hizmetkârları, "Hoca efendi saraya gitti..." deyince asker derhal hükmünü verdi, efendi tezvir için kaçmıştı; hoca sarayının kapı kanatları, yeniçeri ve sipahi tekmelerine ancak birkaç dakika dayanabildi; artık tam bir ihtilal sahnesidir, bu saray lahzada yağma ve tahrip edildi.

Oradan Sadrazam Dilaver Paşa'nın sarayına gidildi, oranın da kapısını kapalı buldular. Gelenler silahsızdı, fakat paşanın kapısı kulları cümle silahlanmışlardı, gelenleri ağız açtırmadan ok yağmuruna tuttular, sekiz on nefer yeniçeri ve sipahi öldü ve yaralandı. İşte bu kanların döküldüğü andadır ki, silahsız askeri miting bir ihtilal oldu. Askerin ilk aklına gelen Sultanahmet'teki Arasta Çarşısı oldu. Bir adı da Sipahiler Çarşısı olan Arasta, muazzam bir silah deposu halindeydi. Fakat çarşı esnafı önlerine çıktı.

"Şehbazlar, dilaverler, yiğitler" diye türlü diller döküp dükkânlarının yağma edilmemesi için yalvardılar. İhtilalci asker de, "Bu Müslümanlara gadir olmasın..." diye birbirlerini men etti. Arasta'dan yağmayla silah kaldırmaktan vazgeçtiler. Vakit de akşama yaklaştığı için ertesi sabah kışlalarından ve hanlarından pürsilah gelip toplanmaya sözleştiler ve dağıldılar.

Beri tarafta ise hoca efendi sarayının yağma edildiğini haber alan padişah bütün yüksek payeli ve mevkili ulemayı sarayda topladı ve onlara,

"Askerin bu cemiyetine sebep nedir?.." diye sordu.

"Kul taifesi padişahımızın Anadolu'yu geçip hacca gitmesine razı değillerdir!" cevabı verildi.

Padişaha fetvadan da bahsetmek lazımdı. Şeyhülislam Sultan Osman'ı hacca teşvik edenlerin katli lazım geldiğine hükmetmişti, müşevvikler de Hoca Ömer Efendi ile Kızlarağası Süleyman Ağa'ydı; padişahın kaynatası olan ve o anda huzurda bulunan Esad Efendi'yi müşkül duruma düşürmemek için meseleyi azıcık yumuşatarak arz ettiler:

"Bir de" dediler, "kızlarağası ile hoca efendinin sürgüne gönderilmesini istiyorlar..."

Sultan Osman:

"Varın askere söyleyin, Kâbe'ye gitmekten vazgeçtim, fakat kızlarağası ile hoca efendiye gelince, sürgüne göndermek şöyle dursun, mevkilerinden azil bile etmem!.."

Saraydaki ulemadan bir heyet Atmeydanı'na gitti ve askerin söz sahiplerine padişahın sözlerini tebliğ etti. Bu efendilerin Atmeydanı'na gelişi, askerin Arasta'yı yağmadan vazgeçtiği saate rastlar. Askerin söz sahipleri,

"Akşam oldu. Şimdi vakit dar, yarın gelin görüşelim..." dediler.

O gece yeniçeri kışlalarında, "Padişah cephanelikte ne kadar silah varsa saraya kaldırmış ve bütün bostancıları silahlandırmış..." diye bir haber yayıldı. Aynı gece sarayda bostancıların koğuşlarında da "Donanma gemilerini ellerine geçiren yeniçeriler gemilerdeki topları sarayın deniz kenarındaki surlarına çevirterek kale bedenlerini yıktıktan sonra saraya bahçe tarafından hücum edeceklermiş" diye bir haber dolaştı.

Birinci haber yeniçeri kılıcını bir kat daha biledi, ikincisi ise bostancılar arasında korku yarattı ve ertesi gün manzara ne renk alırsa alsın, seyirci kalmaya karar verdiler.

Kışlalarda yeniçeriler, hanlarda kapıkulu sipahileri ve saraydaki koğuşlarında bostancılar sabaha kadar tetikte durdular, uyumadılar. O geceyi şehir halkı da dehşet içinde uykusuz geçirdi.

19 Mayıs Perşembe sabahı daha alaca aydınlıkta, sabah ezanları okunurken evvela yeniçeriler koğuşlarından pürsilah çıktılar ve Aksaray'daki büyük kışlaları önündeki Etmeydanı'nda toplandılar. Oradan takım takım yürüyerek o zamanlar Sultan Mehmed Camii denilen Fatih Camii'ne gittiler. Caminin içi, iç ve dış avluları lahzada yeniçeriyle doldu. Yeniçeri kılıcının bu davada zaferi için duadan sonra bir sel halinde Atmeydanı'na aktılar ve orada kapıkulu sipahileriyle birleştiler.

Yeniçerilerin büyük ağaları ile sipahilerin bölük ağaları bir gün evvelki silahsız yürüyüşe ve cemiyete seyirci kaldıkları gibi bugün de ihtilale iştirak etmemişlerdi, bu asker ayaklanmasını, gelişigüzel, ağzı söze yatkın olanlar idareye çalışıyordu. Bu söz sahipleri Sultanahmet Camii'nin mihrabı önünde toplandılar. Ayaklanmış askerin padişaha cevabını alacak olan ulema heyeti de camiye geldi. Asrın büyük şairi Yahya Efendi de bu heyetin arasındaydı, fevkalade hürmetle karşılandılar. Askere tekrar,

"Bu cemiyetin sebebi nedir?.." diye soruldu.

Bir ağızdan,

"Padişahın Anadolu'ya geçip hacca gitmesini istemeyiz!.." dediler.

"Padişahımız Kâbe'ye gitmekten vazgeçmiştir!.." diyen ulema efendilere az evvel yazılıp hazırlanmış bir arzuhal verildi:

"Padişahtan bu altı kişinin katlini isteriz!.." dediler.

Arzuhal ile padişahtan katli istenen altı kişi Kızlarağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Sadrazam Dilaver Paşa, Defterdar Baki Paşa, padişah Hotin seferindeyken İstanbul'da sadaret kaymakamlığında bulunmuş Ahmed Paşa ve Sekbanbaşı Nasuh Ağa'ydı.

Efendiler,

"Bunların suçu nedir?" diye sordular.

"Kızlarağası ile Hoca Efendi padişahı hacca gitmeye tahrik etmişlerdir; Dilaver Paşa'nın suçu, dün sarayında kullarını silahlandırmış ve birkaç yoldaşımızı öldürtmüştür; defterdar bize verilen ulufeye ayarı bozuk akçe karıştırır; kaymakam paşa, ordu seferdeyken oturaklara (yeniçeri emeklilerine) ve koruculara ulufelerini zamanında vermemiş, onlara cevretmiştir; sekbanbaşı da oturak ve koruculara zulmetmiştir!.." dediler.

Görülüyor ki, altı ateşlene ateşlene, Yeniçeri Ocağı'nda ve kapıkulu sipahisi bölüklerinde nifak ve fesat kazanları artık kaynamaya başlamıştır. Koca Sinan Paşa bir yeniçeri ağasını, "Bre kara köpek, yıkıl git!.." diye rahat rahat kovabilirken, oturak ve koruculara cevr ü cefa eyledi diye bir vezir ile bir sekbanbaşının kellesi istenmektedir.

İhtilalin bu ikinci günü hadiseler süratle inkişaf etti ve söz tamamen ayağa düştü. Naimâ'nın "Vaka-i Haile-i Osmaniye" dediği bu yeniçeri-sipahi oğlanları ihtilali, ehemmiyetle tekrarlıyorum, lidersiz bir askeri kıyam oldu. Yeniçeri çorbacıları ve neferleri sipahilerin arasından çıkan meydan hatipleri, bu iki kapıkulu asker ocağı halkının kendi tabirleriyle söz bilir yoldaşlar ve güngörmüş ihtiyarlar bir şeyler istediler ve istediklerini de aldılar. Hadiseler kazılmış bir yola akıtılan su gibi değil, gelişigüzel yayılan bir sel gibi gelişti. Sultan Osman tahtını kesin olarak kaybetmiş göründükten sonradır ki, ortaya bir Kara Davud Paşa ile ocaklıdan birkaç yardakçı çıktı. Bu adamlar yeniçerileri kendi emirlerindeymiş sandılar; daha doğrusu böyle göründüler ve ihtilalci askerin bir liderden mahrum oluşundan istifade ederek Sultan Osman'ı öldürmeye kadar vardılar, Yeniçeri Ocağı'na bir padişah kanı lekesi

vurdular, fakat ihtilal henüz yatışmadan o gulgule içinde kendi kellelerini de verdiler. Vakaları takip edelim:

Sultanahmet Camii'nden saraya dönen ulema heyeti askerin arzuhalini padişaha arz etti. Henüz 18 yaşında bir nevcivan olan ve nevcivanlıkla padişahlık şanından dik başlı olan Sultan Osman,

"Ben bu adamları vermem!.." dedi.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri ve halkın ayaktakımı kendisinden nefret ediyordu, hatta sarayının muhafızı bostancılar ve Enderun-ı Hümayun'un zülüflü içoğlanları tarafından da sevilmiyordu, birkaç bendesi müstesna, saray kendisine ihanete hazırdı ve Sultan Osman bütün bunlardan gafildi.

Ulema efendiler toy ve gafil padişaha bu gibi hallerde söylenegelen şeyleri tekrarladılar:

"Padişahım, şerrin ehveni kabul edilir, cemiyetin zararına ferdin zararı tercih olunur, bu adamlar verilmezse şer ve fesat artar..." dediler.

Genç Osman,

"Siz onlara ehemmiyet vermeyin, başsız askerdir, çabuk dağılırlar..." dedi.

Ayaklanmış askerin kolay dağılacak gibi görünmediği tekrarlandı, bu sefer parladı.

"Bu fitneyi siz tahrik etmiş gibi konuşuyorsunuz, onlardan evvel sizi kırarım!.." diye bağırdı.

Sonra çok ileri gittiğini anlayarak,

"Korkmayın, onların tepelenmesi tedariki görülmüştür!.." diye ilave etti.

Kırılmış olan ulema artık ısrar etmedi, huzurdan çıktılar. Fakat arkalarından, "Saraydan çıkmasınlar!.." diye bir ferman tebliğ edildi. Sahip oldukları ilmin icabı insaflı adamlardı. "Böyle günde padişahı yalnız bırakmak olmaz!.." dediler ve hepsi hayret içinde, sarayda, vakaların gelişmesini beklediler.

"Onların tepelenmesi tedariki görülmüştür" diyen padişahın aslında hiçbir tedbir ve tedariki yoktu.

Saatler geçiyordu. Atmeydanı'ndaki ihtilalci asker saraya giden ulema heyetinin dönmediğini ve saraydan bir haber çıkmadığını görünce silahlandırılmış olan bostancıların sarayı silahla müdafaaya hazırlanmış olduklarını sanmıştılar. Sipahilerden Dideban Ömer Bey adında birinin tedbiri olarak

Ayasofya minarelerine adamlar çıkarıldı. Bu minarelerden Bab-ı Hümayun içi ve bu büyük kapının iki yanında uzanan kale duvarları gereği gibi görünüyordu. "Bostancılardan eser yoktur" diye haber gelince Atmeydanı'ndaki asker yine bir sel gibi Bab-ı Hümayun tarafına aktı. Bostancılar padişahlarına ihanet etmişti, muhafazasına memur oldukları sarayın bu büyük kapısını açık bırakmışlardı.

Bab-ı Hümayun'u açık bulan yeniçeri ve sipahiler hayret içinde kaldılar ve zahmetsizce içeri girerek Ortakapı'ya kadar sarayın birinci avlusunu işgal ettiler.

Bab-ı Hümayun'da nöbetçi olan birkaç nefer bostancı, ocaklarının namusunu korumak için,

"Bostancılardan gafil olmayın!.." demişti.

Alay yerine alınabilecek bu küçük ihtar Bab-ı Hümayun ile sarayın kale duvarlarına birkaç yüz tüfenkendaz yeniçerinin yerleştirilmesi için kâfi gelmişti. Burada bostancıların silahlı bir mukavemetini düşünecek olursak başsız ihtilalin kolayca dağıtılabileceğini söyleyen Sultan Osman'a hak vermek gerekir.

Yeniçeriler ile sipahilerin arasında topçu, cebeci ve acemi oğlanları ile İstanbul halkının ayaktakımından da büyük bir kalabalık vardı ve bilhassa hemen hepsi yalınayaklı bu şehir kopukları silahsızdı. Sarayın odun ambarı birinci avluda, Bab-ı Hümayun ile Ortakapı arasındaydı. O hayta güruhu da ambar kapısını kırarak ellerine silah yerine birer odun kaptılar. O sırada yeniçeriler ile sipahiler,

"Şehirli aramızdan çıksın!.." diye bağrıştılar ise de binlerce ağızdan,

"Biz askerden ayrılmayız!.." uğultusu yükseldi.

Hiç tereddüt etmeyelim, mahşeri bir sahnedir.

Naimâ, "Bir iki saat derya misal asker meydanda çalkanıp naralar vurdu!.." diyor.

Uğultu halinde,

"Dilaver Paşa'yı, kızlarağasını, hocayı isteriz!.." sesleri yükseliyordu.

Sarayın ikinci büyük kapısı Ortakapı'dır, bu kapıdan İkinci Avlu denilen meydana girilir, sarayda Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı bu avlu-

dadır. Ortakapı'nın muhafızları tavaşiler, ak hadım ağalarıdır, padişahlarına onlar da ihanet etmişlerdi, Ortakapı da açıktı, ak hadımların hepsi aşağıdaki saray avlularına kaçmışlardı. Sarayın ikinci avlusu da ihtilalciler tarafından kolayca işgal edildi.

Üçüncü kapı, Babü's-saade, orası da ak hadımların elindedir. O tarihlerde bu kapıya yaklaşmak şöyle dursun, uzaktan dahi dikçe bakılamazdı. Babü's-saade, Enderun-ı Hümayun'a, padişah sarayının mahremiyetine açılıyordu. Bu kapının eşiğini, Enderunlular hariç, bizzat padişahın izni olmadan hiçbir ayak aşamazdı. Sadrazam bile padişah tarafından çağrılmadıkça içeriye giremezdi. Ancak devlet erkânı ve elçiler huzura kabul edilecekleri zaman bu kapıdan girerler ve ancak kapının hemen karşısındaki Arz Odası'na kadar, en çok sekiz on adım atabilirlerdi.

Her halde çok gariptir, Babü's-saade de kilitlenmemişti ve muhafızı ak hadımlardan tek adam yoktu.

Büyük cürettir, cesarettir, ancak kellesini koltuğuna almış olanın yapabileceği iştir, bir yeniçeri elini atar atmaz Babü's-saade'nin de kanatları açılıverdi. Yeniçeri ve sipahi ayakları, muhakkak ki titreyerek, bu kapının eşiğini de aştı ve ihtilalciler padişahlık müessesesinin haremi sayılan sarayın üçüncü avlusunu da işgal ettiler. Bu son eşik aşıldıktan sonra ihtilal oku yaydan öylesine çıkmıştı ki, geri dönülemezdi. İhtilalciler o anda Sultan Osman'dan istediği altı başı unuttu ve artık Sultan Osman'ın kendisini istemedi. Önce gür ve bir tek ses yükseldi:

"Sultan Mustafa'yı isteriz!.."

Sonra binlerce ağzın uğultusu gökyüzüne direk gibi çıktı:

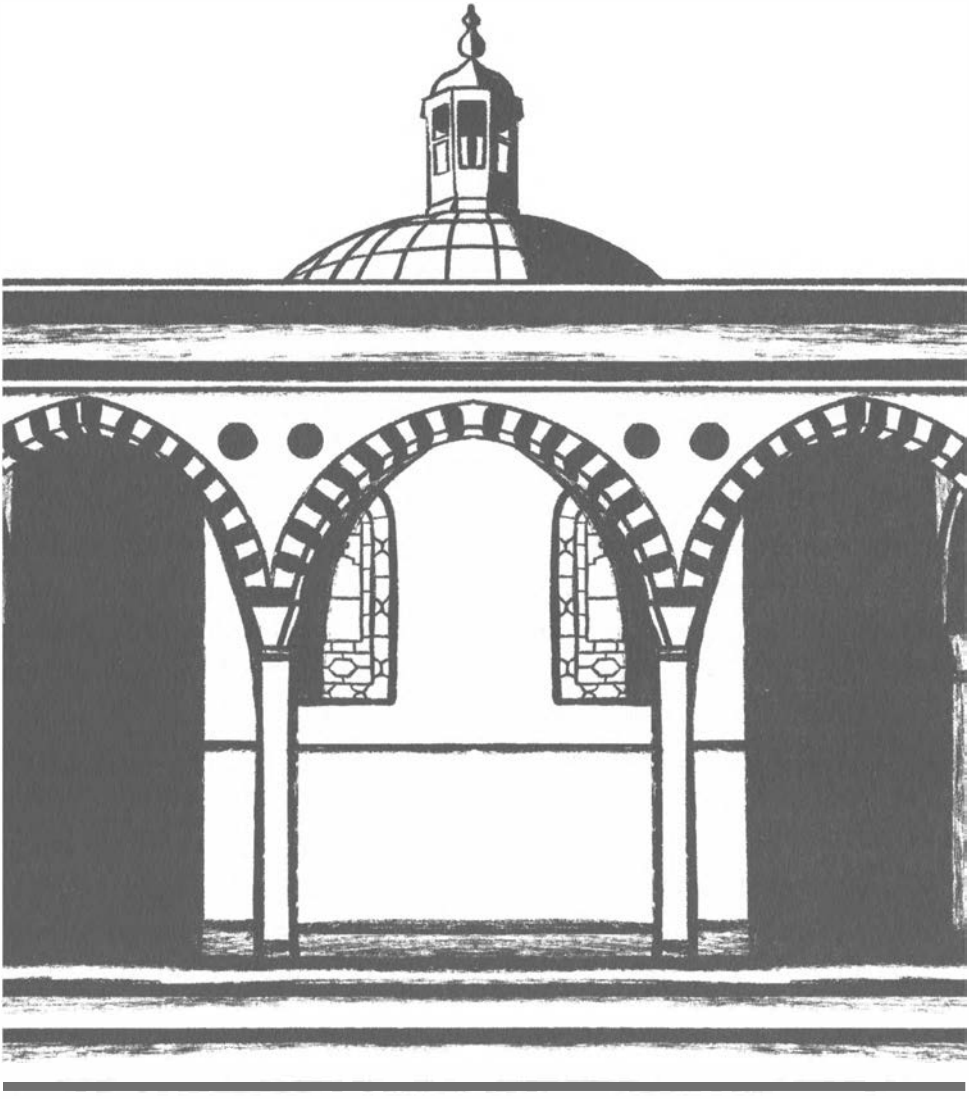
"Sultan Mustafa'yı isteriz!.."

Haklıydılar, sarayın haremine tecavüz suçunu, ancak bu tecavüz sayesinde tahta çıkacak olan yeni bir padişah, Sultan Mustafa affedebilirdi.

Genç Osman'dan evvel Osmanlı tahtında oturmuş ve bir deli olduğu için tahttan indirilmiş Sultan Mustafa Harem-i Hümayun'da bir odaya kapatılmıştı. Ama nerede?..

Harem bir labirenttir. Orada uzun zaman yaşamayan yolları kolay kolay bulamaz, hatta az evvel çıktığı yere dönemez.

Sultan Osman'a Enderun-ı Hümayun da ihanet etti, saray içoğlanlarından bir zülüflü ağa, bir yeniçeriye haremin Üçüncü Avlu tarafındaki yapılarından bir kubbe gösterdi.

"İstediğiniz orada!.." dedi.

Kubbenin altı dimdik taş duvardı, en azdan dört adam boyu yüksekti. Haremin Üçüncü Avlu'ya açılan Kuşhane Kapısı kapalıydı. Açık olsa da hareme girilse dahi, Sultan Mustafa'nın mahbesinin yolunu ve kapısını bulmak büyük meseleydi.

Merdiven mi kullandılar, birbirlerine omuz verip de mi tırmandılar, bilmiyoruz, zülüflü oğlanın işaretinden birkaç dakika sonra gösterilen kubbenin üstünde sekiz on yeniçeri saray mutfaklarından getirilen balta ve kazmalarla kubbeyi delmeye başladılar. Bir taraftan da,

"Sultan Mustafa'yı isteriz!.. Padişahımız Sultan Mustafa'dır!.." naraları, kudurmuş bir denizin gürül gürül sahili dövmesi gibi aralıksız yükseliyordu.

Bu başsız asker ihtilalinin ikinci gününün en karışık, en nazik saatleriydi.

Harem muhafızları olan zenci hadımlar, kubbe delmek için dama çıkan yeniçerileri okla kaçırmak istemişler, yeniçeriler de bunlardan ikisini tüfekle vurarak öldürmüşlerdi.

Altındaki odada Sultan Mustafa'nın bulunduğu kubbe delindi. Delinen kubbeden içeri girmek için ip arandı, ip yok. Vakanüvis "Divanhane önündeki perdelerin ipini kestiler" diyor. Bu divanhane neresidir bilmiyoruz, tahminimize göre Kubbealtı olacaktır. Bu perde ipiyle kubbeden içeri bir yeniçeri neferi indirildi. Bu iniş de, can pazarı, cesaret işidir. Adı meçhul kalmış o yeniçeri neferi gördüğü manzarayı şöyle anlatmıştır:

Deli Sultan Mustafa bir minderde oturmuş, kendisiyle beraber iki cariye ayakta durmuş. Nefer hemen yer öperek,

"Padişahım, dışarda asker size muntazırdır!.." demiş.

Ne şirin, ne geniş manalı tabirleri vardır eski yazarların, Naimâ, "Padişah-ı edhem meşrep" diyor, yani karasevdalı, deli, meczup, Sultan Mustafa ne tepesindeki kubbenin gümbür gümbür kazma ve balta darbeleriyle delindiğinin farkında, ne de karşısında yer öpen şehbaz yiğidin kim olduğunu bilir, niçin geldiğini düşünür.

"Su ver!.." demiş.

Üç gündür kapatıldıkları bu odada unutulmuşlardı, ne bir yudum su, ne bir lokma ekmek verilmişti. Hemen, meşin bir asker kırbasıyla yukarıdan su indirdiler.

O sırada Sultan Mustafa'nın, Beyazıt'ta Eski Saray'da sürgün bulunan anasına müjdeciler koşmuştu. Bu müjdeciler de ihtilalcilerin arasındaki çaylaklardır, bahşiş, hem büyük bahşiş kapacaklardır.

Sultan Mustafa'yı odasından kaldırıp evvela delik kubbeden dama çıkardılar, damdan da, herhalde kolay olmamıştır, aşağıya alıp avluya indirdiler.

Biçarenin ayakta duracak hali yoktu. Bir at arandı. Şeyhülislam saraydaydı, onun atını çekip getirdiler; hem meczup, hem üç günlük aç, atta duramadı, bu sefer koltuklarına girdiler, muhtemeldir ki hiç yürütmemek için tüvana bir yeniçeri sırtına aldı, Arz Odası'na götürdüler ve Arz Odası'nın etrafı yeniçeri kılıçlarıyla bir çelik duvar halinde sarıldı.

"Bu vaka olurken ihtilalci asker arasında üç dört defa ürküntü oldu" diyen vakanüvis bu ürküntülerin sebebini yazmıyor. Herhalde "Bostancılar geliyor!.." diye şayialar çıkmış olacaktır. Bu ürküntüler, panik başlangıçları kılıçlarını yoldaşlarına karşı çekenler tarafından,

"Korkmayın!.. Bir şey yoktur!.." diye güçlükle önlenmişti.

Hakikatte bostancılar hücum etseydi ne olacaktı? Kuvvetle tahmin edebiliriz ki, başsız, lidersiz ihtilalci asker müthiş bir paniğe kapılacaktı.

Sultan Mustafa yeniçeriler tarafından bulunup kaldırılırken Sultan Osman ne âlemdeydi?

Önce Enderun'da bir kasırda bulunuyordu. Hangi kasırdır, bilmiyoruz. "Asker Babü's-saade'den içeri girdi" haberi verilince hemen hareme çekilmişti ve vakanüvisin tabiriyle "Bade harabül Basra", Dilaver Paşa ile Kızlarağası Süleyman Ağa'yı ihtilalcilere teslim etmeye razı olmuştu.

Sadrazam, Üsküdar'a kaçmış, Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin tekkesine sığınmıştı, oraya gönderilen bostancılar paşayı alıp saraya getirdiler ve Kızlarağası Süleyman Ağa'yla beraber harem kapısından dışarı bırakılıp artlarından kapıyı kapadılar.

Dilaver Paşa ile Süleyman Ağa'yı karşılarında gören yeniçeriler, gözlerini kan bürümüş binlerce dev adam, pençelerinde palalar, bu iki silahsız bedbahtın üzerine adım adım mı yürüdüler?.. Birden mi saldırdılar? Bilinen, facia sahnesinin çok kısa sürmüş olmasıdır, birkaç saniyede ikisini de paramparça ettiler. Hemen çırılçıplak soyulan cesetler ayaklarına takılan iplerle Atmeydanı'na yerde sürüyerek götürüldü. Meydana bırakıldıkları zaman yüzlerinden teşhis edilmelerine artık imkân yoktu, sadece biri beyaz insan, öbürü de zenci ölüsüydü.

Bu faciadan sonra ulema efendiler yine gayrete geldi, fakat karşılarında hitap edecek ve kendi sözünü de askere dinletecek bir baş bulamadılar. Rasgele,

"Padişah, istediklerinizden ikisini verdi, daha kimi isterseniz alalım!.." diyecek oldular.

Cevap, yüzlerce ağızdan çıkan bir uğultu; bir araya toplanmışı şu oldu:

"Biz padişahımızı bulduk, aldık, evvelden padişahımız Sultan Mustafa'ydı, şimdi de padişahımız odur, artık istediğimizi ondan isteriz..."

Sultan Mustafa kılık kıyafetçe de perişan bir haldeydi, sırtına düzgünce bir ferace dahi bulunamadı, mahbesinden çıkarıldığı entarisi ve çıplak ayaklarında adi bir pabuçla Arz Odası'ndan Kubbealtı'na götürüldü ve ulema efendilere yeni padişaha biat etmeleri söylendi. Ulema ancak o zaman kabil-i hitap birkaç çorbacı ve söz bilir sipahi bulabildi.

"Sultan Osman size selam eder, yoldaşlar, gelin bu işten feragat edin, biz kefil olalım, Sultan Osman'dan diğer istediklerinizi de alalım, fakat Sultan Mustafa'yı bırakın, istirahatte olsun, sonra nadim olursunuz!.." dediler.

Yeniçeri çorbacıları ve sipahilerin söz sahipleri,

"Bunlar evvelden gerekti, şimdi bizim padişahımız Sultan Mustafa'dır, siz de hemen ona biat edin..." dediler.

Şeyhülislam Esad Efendi,

"Henüz Sultan Osman tahttadır, bir padişah tahttayken başka padişaha biat şeran caiz değildir..." dedi.

Ulemadan bir zat daha cesur konuştu.

"Sultan Mustafa akıldan mahrumdur, evvelce padişahken bu yüzden tahttan indirildi!.." dedi.

Bu münakaşa bir saat kadar uzadı. Nihayet yeniçeriler,

"Efendiler, sözün kısası, biat edin!.." diyerek kılıçlarını kınlarından çıkardılar.

Hüküm artık şeriatın değil, galibin, kılıcındı. Ulema, Sultan Mustafa'ya biat etti. Kabul edelim ki bu bir can pazarıdır. Biattan az sonra ulemadan Kafzade Efendi yere yıkıldı, öldü. Avam, bu ölümlere, "yürek kopması" der, Naimâ Efendi "Zühresi çâk ve menzili zir-i hâk oldu" diyor.

Biat merasimi bitince yeniçeriler, "Padişahımızı sarayda bırakmayız!.." diyerek Sultan Mustafa'yı, mahbesindeki iki cariyeyle beraber sarayın bir hasta arabasına bindirdiler; sarayın zülüflü içoğlanlarından Derviş Ağa adında bir delikanlıyı da silahtar tayin edip deli ile iki kızın yanına koydular. Bu zülüflü Derviş Ağa'nın, yeniçerilere Sultan Mustafa'nın haremde kapatılmış olduğu yeri gösteren genç olduğunu zannediyoruz.

Bu manzarayı bütün dehşetiyle tahayyül edebiliriz, fakat kalemle tasviri zordur: yeniçeriler hasta arabasını elleriyle çekerek padişahlarını Beyazıt'ta, anasının bulunduğu Eski Saray'a götürdüler. Arabanın peşinden, yeniçeri, sipahi, topçu, cebeci ve halkın ayaktakımı, bütün ihtilalciler Topkapı Sarayı'ndan çıktı.

Eski Saray yeniçeriler ve sipahiler tarafından muhafaza altına alındı. Bu sırada, "Sultan Osman bostancılarla Eski Saray'a yürüyecekmiş, yürüyormuş..." diye bir şayia çıktı. Bu sefer padişahlarını Eski Saray'daki anasıyla beraber tekrar bir arabaya koydular. Aksaray'da yeniçerilerin "Yeni Odalar" adındaki büyük kışlalarının avlusundaki Orta Cami'ye götürdüler.

Bu da hem garip, hem dehşetaver bir manzaradır; arabanın etrafı daimi bir kaynaşma halinde, yeniçeri, sipahi, sair asker ve şehir haşaratı, omuz omuza, bin ayak bir ayak üstünde vahşetle ite kakışa, arabaya yaklaşabilenler, üstünde ne varsa, mintan, gömlek, cepken, yeni, eski, çul çaput, kimi yenini, kimi eteğini koparıp deli padişahın anasına ihsan umuduyla nişan veriyordu.

Sultan Mustafa'yı Orta Cami'ye getirdikten sonradır ki ihtilal yeniçeriler tarafından benimsendi ve hemen Ağakapısı'na haber yollanarak ocak erkânı "Biz ağalarımızdan hoşnuduz, gelsinler!.." diye kışlaya davet edildi. Bu suretle ihtilalin mesuliyetine erkânın da iştiraki istendi. Bir taraftan da Sultan Mustafa'nın cülusu şanında Baba Cafer ve Tersane zindanlarında yatan ve taş gemilerinde prangaya vurulmuş olan bütün mahkûmlar serbest bırakıldı.

Yeniçeri Ağası Ali Ağa ve Ağakapısı'ndaki ocak erkânı, o ana kadar seyirci kaldıkları askeri kıyamın ne renk alacağını endişeyle takip ediyorlardı, kulun davetini hemen kabulle kışlaya geldiler, başta Ali Ağa, Sultan Mustafa'nın eteğine yüz sürdüler ve asker tarafından hürmetle uğurlanarak Ağakapısı'na döndüler.

Büyük ekseriyeti cahil ve kaba, hoyrat, hatta bir kısmı gördüğünü ve duyduğunu ifadeden âciz, fakat hepsi sırım gibi bir vücut yapısına ve zehir gibi acı kuvvete sahip ve pürsilah, derya misali insan, fakat başsız bir kalabalık Sultan Osman'a karşı saraya yürümüş, kale gibi kapıları açık bulmuş, hükümdarın haremine kadar ayak atarak sarayı işgal etmiş, kan dökme hırsını Dilaver Paşa ile Süleyman Ağa'nın vücutlarında tatmin etmiş ve o gulgule arasında adı ortaya atılan Sultan Mustafa'yı bulmuş, almış, asıl hedefini, üzerine yürüdüğü Sultan Osman'ı unutarak çekilip gitmişti.

Kılıç tehdidiyle de olsa, Sultan Mustafa'ya biat etmiş olan ulemaya da artık sarayda durmak olmazdı, onlar da çıkıp saraylarına, konaklarına can attılar.

Topkapı Sarayı'nın birden boşalması Sultan Osman'a yeni bir fırsat meydanı açmıştı. Hemen Anadolu yakasına geçebilirdi ve muhakkak ki orada, ihtilalci yeniçerilerin eline terk ettiği İstanbul'u bir hamlede alacak bir kuvvet toplayabilirdi; İstanbul sokaklarında birkaç saat kan selleri akardı, o kadar.

Büyük müverrih Naimâ Efendi en doğru rivayettir diyerek anlatıyor:

Sultan Osman amcası mecnun Mustafa'nın yeniçeriler tarafından mahbesinden çıkarılıp götürüldüğünü, ulemanın da yeniçeri kılıcı altında deliye biat etmek mecburiyetinde kaldığını ve ihtilalcilerin peşinden çıkıp gittiklerini öğrendiği zaman önce pek şaşırmamıştı. Başsız ve ne yaptığını bilmeyen bu ihtilali bastıracağına emindi. Parçalanan Dilaver Paşa'nın yerine mühr-i hümayunu Hotin seferinde sadrazam olan Ohrili Hüseyin Paşa'ya verdi. Yeniçeri ağalığına da kapıcıbaşılardan Kara Ali Ağa'yı tayin etti.

Kara Ali Ağa Yeniçeri Ocağı'nda neferlikten yetişmişti, kethüdalığı zamanında serkeş neferlere ve dik başlı çorbacılara göz açtırmadığı için ocakta kendisinden nefret edilirdi; o gün Sultan Osman'ın yanındaydı, kulun hakkından geleceğini söylediği için ağalığa tayin olunmuştu. Saraydan çıkıp evvela kendi konağına gitti; orada bazı dostları tebrike geldiler.

"Sultanım, yeniçeri Sultan Mustafa'yı padişah yaptı, Sultan Osman da sizi yeniçeriye ağa tayin etti, bu ne iştir?.. diye sordular.

"Birkaç erazil toplanmışlar, inşallah bu gece her şey düzelir!.." dedi.

Kışlaya Kara Ali Ağa'nın Sultan Osman tarafından ağa tayin edildiği haberi gelince hiç tereddüt edilmedi, "Bizim hakkımızdan gelmek için ağa oldu!.." diyerek birkaç yüz yeniçeri Kara Ali Ağa'nın konağı tarafına koştu. Az evvel "Birkaç erazil toplanmış!.." diyen Kara Ali Ağa işin sarpa sardığını anladı ve tebdil-i kıyafetle hemen kaçıp saklandı. Yeniçeriler Kara Ali Ağa'yı bulamayınca konağını yağma ve tahrip ettiler. Bu Kara Ali Ağa'yı ihtilalden evvel ağa bulunan ve az önce naklettiğimiz gibi, kendisinden hoşnuduz diye kışlaya davet edilen ve Sultan Mustafa'nın eteğine yüz süren Ali Ağa'yla karıştırmamalıdır.

Topkapı Sarayı'nda Sultan Osman'ın yanında vezirlerden de yalnız Hüseyin Paşa kalmıştı. Genç padişah mührünü verdiği bu vezire,

"Hemen Üsküdar'a geçelim ve hanedanımızın kadimden taht şehri olan Bursa'ya gidelim, bizi isteyen oraya gelir... Tutalım Sultan Mustafa padişah olmuş, birkaç gün sonra mahiyeti malum olacaktır!.." dedi.

Bostancıbaşı Mehmed Ağa'yı çağırttı ve Üsküdar'a geçmek üzere kayık hazırlanmasını ferman etti. Osmanlı hazinesi de Sultan Osman'ın elindeydi, hazineyi de kaldırıp götürecekti. İşte o andadır ki, Sultan Osman kendisine sadık bildiği bostancıların müthiş bir ihanetine uğradığını gördü. Bostancıbaşı Mehmed Ağa,

"Padişahım" dedi, "bostancıdan bir tek nefer dahi kalmadı, cümlesi firar etti, hem kayıkları dahi alıp götürmüşlerdir ve gayri iskelelerde dahi kayık yoktur!.."

Bostancıların müthiş ihanet haberi karşısında Hüseyin Paşa,

"Padişahım" dedi, "mademki Sultan Mustafa'yı yeniçeri almış, kendi odalarına götürmüşlerdir, biz de varalım Ağakapısı'na gidelim!.."

Bostancıbaşı Mehmed Ağa'ya on kese florin verildi; Sultan Osman, Hüseyin Paşa ve Mehmed Ağa hemen atlanıp altınlarla sarayın bir oğrun kapısından çıktılar ve Süleymaniye'deki Ağakapısı'na giderek Yeniçeri Ocağı'na iltica ettiler.

Yolda Hüseyin Paşa'nın tezkirecisi Sıdkı Efendi'ye rastlamışlardı. Bu zat ihtilalden sonra şöyle anlatmıştır:

"Paşaya usulca yaklaştım, önde giden Sultan Osman'a duyurmadan,

'Sultanım, yeniçeri Sultan Mustafa'yı padişah yapmışken sizin Sultan Osman'ı onların kapısına götürüp teslim etmeniz makul müdür?' dedim.

Hüseyin Paşa,

'Efendi, devlet hangisinin ise onun olur, tek nizam-ı âleme halel gelmeden fitne defolsun...' dedi."

Ağakapısı'na vardıkları zaman son derece hürmetle karşılandılar, fakat Yeniçeri Ağası Ali Ağa'yı bulamadılar, ağa, askerin daveti üzerine Yeni Odalar'a gitmiş bulunuyordu. Az sonra döndü, kışlada Deli Mustafa'nın eteğini öpen Ali Ağa, Ağakapısı'nda da Sultan Osman'ın eteğini öptü.

Ağakapısı'nda şu karar verildi: Ali Ağa tekrar kışlaya dönecekti, Sultan Osman tarafından yeniçerilere ellişer altın ihsan olunacağını söyleyecekti, asker de altın lafını işitince Sultan Mustafa'yı bırakıp Sultan Osman tarafına dönecekti!

Naimâ, "Öbür yanda Sultan Mustafa'ya biat olunmuş, bütün asker ve ulema o tarafta. Mücerret bir altın sözüyle kavga defolur mu?.." diyor.

Ters yüzüne kışlaya dönen Ali Ağa odabaşıları toplayıp olayı anlattı ve odabaşılardan yoldaşları Sultan Mustafa'dan döndürmelerini istedi, her birine nice ihsanlar vaat etti.

Odabaşıların hepsi içinden pazarlıklı, olmaz demediler.

"Sultanım, şimdi vakit geç, sabah ola hayrola, yarın bu hususu siz nefere bizzat söylerseniz, biz de makuldür deriz, ne ise olur!.." dediler.

Ali Ağa bu sözle kışladan Ağakapısı'na döndü.

İhtilalin bu ikinci günü, perşembe, vakit ikindiyi bulmuştu. Cuma gecesini Sultan Mustafa ile anası kışlada Orta Cami'de, Sultan Osman da Ağakapısı denilen muazzam miri sarayın harem dairesinde geçirdiler.

Artık yeniçeriler tarafından benimsenmiş bu ihtilalin söz sahipleri olan odabaşılar ve çorbacılar Sultan Osman'ın Ağakapısı'nda olduğunu kendi ağalarının ağzından öğrenmişlerdi ve yine öğrenmişlerdi ki, genç padişahın yanında nefer başına ellişer florinden şu kadar altın vardır. O gece bu küçük yeniçeri zabitlerinin soyunup yatağa girdiklerini ve uyuduklarını düşünmek hata olur.

Yeniçeri kılıcı Sultan Mustafa'yı padişah yapmış ve asker padişahlarını korumak için kışlalarına alıp getirmişti. Bu müşkül işi başardıktan sonra ocaklarının büyük ağalarını da mesuliyete iştirak ettirmek için kışlaya davet etmiş ve onlara güvenini bildirmişti. Halbuki o ağalar hâlâ Sultan Osman'ın hesabına konuşuyordu. İhtilalin bir padişahı vardı, fakat bu padişahın sadrazamı yoktu.

Kışlada gece işte bu işlerle uğraşıldı. Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarının hepsinin değişmesi lazımdı. Sultan Mustafa'ya da sadrazam olacak zat arandı ve bulundu; mecnun hükümdarın kız kardeşinin kocası ve vaktiyle dördüncü vezirlikte bulunmuş damat Kara Davud Paşa'dan münasibi yoktu.

Bu arada Yeniçeri Ağası Ali Ağa da, ocağın davasına ihanetini kendi diliyle ikrar ettiğinden askerin elinde idama mahkûm edildi ve neferlere bu kanlı sahne için rolleri gereği gibi talim edildi. 20 Mayıs Cuma günü sabahı yanında kethüda bey ve başçavuş ağayla erkenden kışlaya gelen Ali Ağa zabitler tarafından mutat hürmetle karşılandı. Ağa önce Orta Cami'ye gitti,

Sultan Mustafa'nın tekrar eteğini öptü, tam bir gaflet içindeydi. Küçük zabitler efradı avluda topladı, kışla avlusu tepeden tırnağa silahlanmış yeniçeriyle doldu. Orta Cami fevkani bir camiydi, avludan bir taş merdivenle çıkılıp camiye girilirdi. Askerin hazır olduğu haber verilince Ali Ağa dışarı çıkıp bu taş merdivenin üst başına geldi, önce bir duaya başladı. Duadan sonra söyleyeceklerini ezberlemişti. "Yoldaşlar, padişahınız mübarek ola, ama Sultan Mustafa'nın hali bellidir. Sultan Osman Ağakapısı'na geldi ve ocağımıza sığındı" diyecek ve Sultan Osman'ın nefer başına elli altın ihsan dağıtacağını bildirecekti. Duasını bitirdi.

"Yoldaşlar!.. Padişahınız..." diye daha söze başlarken kalabalık arasından, "Vurun!.. Söyletmen!.." diye bir ses yükseldi.

En öndeki neferlerden biri, müverrihin tabiriyle bir şaki, hemen ileri fırlayıp ağanın eteğinden tutarak çekti ve Ali Ağa'yı merdivenden aşağı yuvarladı, üzerine kılıç üşürülüp lahzada paramparça linç edildi, cesedi ayağından sürüklenerek o asrın Aksaray semtinin göbeğini teşkil eden dört yol ağzına bırakıldı. Yine başına buyruk yeniçerilerden bir güruh Ali Ağa'nın evini yağmaya koştu.

Ali Ağa'nın linç edildiği sıradadır ki, asker Sultan Osman'ın Ağakapısı'na geldiğini öğrenmişti. Koca kışla birkaç dakika zarfında boşaldı ve yeniçeriler tarifi kalem diline sığmayan bir uğultu, tüyler ürperten bir vahşetle Süleymaniye'ye doğru akmaya başladı.

İşte bu hengâme sırasındadır ki kışla askerden boşalınca, Orta Cami'de Sultan Mustafa adına Kara Davud Paşa'nın sadrazamlık fermanı ile yeni ocak ağalarının tayin fermanları yazıldı, bu arada yeniçeri ağalığı, bir gün evvel mecnun padişaha silahtar tayin edilmiş olan Enderunlu Derviş Ağa'ya verildi. Yeniçeriler adına söz sahibi odabaşılar ile çorbacılar "Yeniçeri ağası olacak kimse bundan böyle ocaktan yetişmiş gelmiş olmasın!.." kararını vermişlerdi. Büyük ağanın ocağın içini, mahremiyetini bilmemesi, ocak erkânıyla arasında yoldaşlık bağının bulunmaması yeniçerilerin menfaati icabıydı. Enderunlu Derviş Ağa'nın en çok otuz-otuz beş yaşlarında olduğunu tahmin ediyoruz.

1622 yılı Mayısının 20'nci Cuma günü, sabahın erken saatleriydi, Ağakapısı'na giden yeniçeriler ve yolda yeniçeriye katılan sipahiler halkın eclaf ve

erazili o civarı mahşer yerinden örnek yaptı. Ağalık sarayı basıldı; Sultan Osman'ın haremde, belki de yatağından fırlayarak saklandığı yer kolayca bulundu.

Naimâ, "Arkasında bir beyaz entari, başı açık, bir takke bile yoktu" diyor; biz, "ve yalınayaktı" diye ilave edersek genç padişahın o andaki kıyafetini tamamlamış oluruz. Kalabalık arasından bir sipahi, ya acıdı yahut hakaret kastıyla kirlice bir tülbent sarılmış keçe külahını Sultan Osman'ın başına giydirdi, artık ihtilalcilerin esiri olan delikanlı bu sipahi külahını başından çıkarmadı, belki de etrafını sarmış olan ve hepsi kinle parlayan gözlerin dehşeti karşısında donmuş, çıkarmaya cesaret edememişti. Ağakapısı hareminden esvabını giymesine bile müsaade etmediler, haremden, yakalandığı o perişan haliyle çıkardılar, çıplak ayaklarına da bir eski pabuç veya yemeni veren bulundu mu bilmiyoruz, onu yalınayak sürüklemede de vahşi bir zevk duyduklarını söyleyebiliriz; ve Ağakapısı önünde, müverrih sadece "fakirce bir adamın" diyor, ya bir sipahinin yahut halktan birinin atına bindirdiler.

Sultan Osman'ın sözde sadrazamı Ohrili Hüseyin Paşa'yı da tutmuşlardı. Paşayı Sultan Osman'ın yanı sıra yaya olarak götürmek isterlerken ihtilalcilerin ellerinden sıyrılıp kaçmaya başladı, ardından yetişip kılıç üşürdüler, paşa iki zırh giymişti, kılıç darbeleri tesir etmedi, fakat kurtulamadı, az ileride yolunu kesip öldürdüler.

Faciayı görenler anlatmışlardır; paşa can korkusuyla kaçarken yeniçerilere,

"Yoldaşlar!.. Padişahınız ocağınıza sığındı, mürüvvet edin, padişahınıza bu hakareti layık görmeyin!.." diye bağırmış.

Öldürdükten sonra gövdesinden kesilerek alınan başı bir mızrak üstünde yeniçeri kışlasına götürüldü. Bu vakadan bir asır kadar sonra yapılmış bir Fransız gravüründe Sultan Osman'ın bindirildiği atın önü sıra mızraklar üzerinde iki kesik baş götürülür gösterilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın soyulan başsız cesedinin koynundan kayd-ı hayat şartıyla sadrazam tayin edildiğine dair Sultan Osman'ın bir hatt-ı hümayunu çıkmıştır derler.

Ve yine derler ki, Hotin seferinde sadrazamken yeniçerilerin ve kapıkulu sipahisinin ihtiyarları bir gün huzuruna çıkıp,

"Bu kale muhasarasında kulu beyhude kırdırırsınız..." diyecek olmuşlar; paşa hatır kırmadan münasip bir cevap verecek yerde,

"Padişaha kul mu eksik, eşek yerine at bağlarız!.." demiş.

Müverrih, "İşte burada intikam aldılar, dilin kendi küçük, suçu büyüktür" diyor.

Süleymaniye'den Aksaray'a kadar, Sultan Osman yolda "ölüm yeğdir" denilen ağır hakaretlere, tecavüzlere hedef oldu ve mahşeri kalabalık içinde tahtını kaybetmiş o güzel delikanlıya bir acıyan çıkmadı. Naimâ burada Sultan Osman'a hakaret yollu laf atanlar için "biedep eşkıya" diyor ve,

"Cânım Osman Çelebi, meyhane basıp yeniçeri ve sipahileri taş gemisine koymak ve deryaya atmak olur muydu?.."

"Ulu ecdadın bu devleti sekbanlarla mı idare etti?.."

"Bunca padişahlar bunca kaleleri zenciler ve bostancılarla mı fethetti?.." dediklerini yazıyor.

Altıncıoğlu adında "bir habis ve şaki" de at üstündeki genç padişahın baldırlarını sıkmış ve edepten hariç küfürler savurmuş. Sultan Osman ağlamaya başlamış; Altıncıoğlu'na,

"Behey edepsiz melun!.." diyebilmişti.

Etrafındaki yeniçerilere ve sair askere de şaşkın şaşkın bakarak ikide bir,

"Ben padişahınız değil miyim?.. Nedir bu ettiğiniz cefa?.." diyordu.

Yolların iki kenarındaki evlerde oturanlar, öyle tahmin ederiz ki, o gün Sultan Osman'ın geçirilişini ömürlerinin sonuna kadar unutmamışlardı. İşte bu vahşet ve gılzete ayaktakımının hâkimiyeti, tagallüb-i eclaf denilir.

Sultan Osman Yeni Odalar'da Orta Cami'ye getirildiği zaman bitik bir haldeydi. Orada 14. Cemaat Ortası'nın hasekisi Sarı Mehmed Ağa tahtından indirilmiş padişaha gözcü, bekçi tayin edildi. Yine iğne atılsa yere düşmeyecek şekilde dolmuş kışla avlusunda:

"Sultan Mustafa Han'ı görelim!.." diye bir gulgule koptu.

Deli padişahı bir pencere önüne getirdiler. Sultan Mustafa'nın parıl parıl deli gözleri, gürültüden ürkmüş, yuvalarından fırlayacakmış gibi açılmıştı. Padişahlarını caminin penceresinde gören yeniçeriler onu tekbir getirerek alkışladılar.

Vakit öğleye geliyordu ve cumaydı. Orta Cami'nin ve Aksaray'daki diğer camilerin minarelerinde müezzinler sala vermeye başlayınca, yeniçeriler Sultan Osman'ın Orta Cami'de katledildiğini zannetti, bir gulgule daha koptu.

"Sultan Osman'a suikast olunmaya!.."

"Sultan Osman'ın vücuduna zarar erişmeye!.."

"Sultan Osman'a hata irişmeye zinhar rızamız yoktur!.." sesleri durmadan yükselmeye başladı. İhtilalcilerin söz sahiplerinden birkaç kişi cami kapısına çıktı ve askerin arzusunu yeni sadrazam Kara Davud Paşa'ya tebliğ etti.

"Şimdilik Sultan Mustafa Han padişahtır. Sultan Osman mahbus dursun, sonra nice iktiza ederse öyle olsun!.." dediler.

Bu ihtarın son cümlesi apaçık, "Asker ayaktayken Sultan Osman katlolunursa işler sarpa sarar, ne olacaksa gece, asker koğuşlara girdikten sonra olsun" demekti.

Askeri susturmak için Kara Davud Paşa Sultan Osman'ı da pencere önüne getirerek yeniçerilere göstermeye mecbur oldu ve avluda sükûnet ancak bu suretle temin edildi.

O devrin yeniçeri katar ağalarından bir Kara Mezak Ağa vardır; "Vaka-i Haile-i Osmaniye" denilen 1622 Mayıs ihtilalinin üçüncü cuma günü sabahı Sultan Mustafa'nın fermanıyla ocak başçavuşu tayin edilmişti; yeniçerinin okumuşundan kâtip kişi, sohbeti tatlı, meclis adamı imiş, o cuma günü Sultan Osman Ağakapısı'ndan getirildikten sonra, Orta Cami'de geçen vakalara yakından şahit olmuş ve gördüklerini, işittiklerini ihtilalden sonra müverrih Hasanbeyzade'ye tafsilatıyla şöylece anlatmıştır:

"Sultan Mustafa'yı anası mihrap önünde oturtmuştu. Kışla avlusunda bağrışmalar oldukça, bir hengâme koptukça Sultan Mustafa yerinden sıçrayıp bir pencereye koşar, dışarıya bakar ve pencere demirlerine öyle muhkem yapışırdı ki anası,

'Arslanım, gel yerine otur!..' diye yalvararak padişahı güçlükle pencere önünden alıp getirirdi. Kalkıp fırlamasın diye iki cariye eteklerinden sımsıkı tuttular.

Sultan Osman camide bulunan yeniçerilere, bizlere,

'Görün hey derdmendler padişah ettiğiniz adamı!.. Bu, devletin inkırazına sebep olup kendi ocağınızı söndürürsünüz!.. Bu yaptığınıza pek yakında peşiman olacaksınız!..' dedi.

Ve daha nice şeyler söyledi, başındaki tülbendi, kirlice külahı çıkarıp atarak başı açık ağlamaya başladı, ağalara hitapla, 'Bilmezlik ile size cefa ettim ise affedin ve siz bana cefa etmeyin, dün sabah padişah idim, şimdi üryan (bir entariyle başı açık, yalınayak) kaldım, bana merhamet idüp halimden ibret alın. Dünya size de kalmaz... Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti ettiler?..' diye insanın yüreğine işler sözler söyledi ve camide bulunan cümle halkı ağlattı.

Turnacıbaşı başındaki keçesinden tülbent çevreyi çıkarıp,

'Padişahım, temizcedir, mübarek başınıza sarın!' diye verdi, almak istemedi, sonra aldı ve başına sardı.

Bu esnada Sadrazam Kara Davud Paşa geldi, yanında cebecibaşı vardı, cebecibaşının elinde de kement vardı, dinsiz herif boğmak için Sultan Osman'a kement attı, Sultan Osman hemen dönüp kemendi tuttu. Orada bulunan ağalar koştular.

'Ne yapıyorsun?.. Dışarıdan duyulsa asker cümlemizi kırar!..' diye mâni oldular.

Sultan Osman, Kara Davud Paşa'ya dönüp,

'Behey zalim!.. Ben sana ne yaptım?.. İki defa idamlık suçunu affederek öldürtmedim, üstelik sana mansıp verdim, bana düşmanlığın nedir?..' dedi.

Ve yine yeniçeri ağalarına döndü.

'Bu zalim beni komaz, öldürür' dedi.

Ağalar teselli verdiler, ama Sultan Mustafa'nın anası ağaları birer birer bir köşeye çekerek,

'Siz bilmezsiniz bu ne yılandır, buradan sağ kurtulursa bizden, sizden kimseyi bırakmaz, cümlemizi öldürür!..' dedi.

Davud Paşa cebecibaşıya işaret etti, tekrar kement attırdı, ağalar yine mâni oldu. İşte o sıradadır ki dışarıdan, askerden Sultan Osman'a dokunulmaması için tembih geldi, artık kement atmaktan el çektiler."

Bir başkası da aynı müverrihe Orta Cami'de olanları şöyle nakletmiştir:

"Yeniçeriler Sultan Mustafa ile anasını Orta Cami'den alıp arabayla Saray-ı Hümayun'a, Topkapı Sarayı'na götürdü. Sultan Osman camide yalnız kaldı. Üzerine muhafız olan Haseki Mehmed Ağa'yla şöyle konuştu:

'Ağa, sen ocakta kim diye anılırsın?..'

'Haseki kulunum...'

'Sana hasekiliği kim verdi?..'

'Sultan Mustafa verdi...'

'Onun hükmü geçer mi?.. O divanedir, kendi ismini bilmez... Aç şu perdeyi de ben dahi kullarıma söyleyeyim!..'

Haseki Mehmed Ağa caminin bir penceresini açtı, Sultan Osman buradan dışarda bulunan yeniçeriler ile sipahilere,

'Benim sipahi ağalarım ve yeniçeri ihtiyarları babalarım!.. Tazelik belasıyla münafık sözüne uydum, beni bu veçhile hakaretle getirmekten ise n'olaydı, Ağakapısı'nda öldüre idiniz!.. Beni padişahlığa istemez misiniz?' dedi.

Asker bir ağızdan,

'Seni padişahlığa kabul etmeyiz, ama katline de rızamız yoktur!..' diye bağırdı.

Sultan Osman,

'Mademki benim katlime rızanız yoktur, beni götürüp Saray-ı Hümayun'da bir odaya kapatsınlar!..' dedi.

Bu arada cebecibaşı denilen haramzade Davud Paşa'nın talimiyle tekrar kement attı, kemendi Haseki Mehmed Ağa tuttu, defetti. Buna göre anlatılması elem verir nice musibetler oldu."

Adı meçhul kalmış bu ravinin "anlatılması elem verir musibetler" demekten kastı ne olabilir? Sultan Osman'a hakaret, eza ve cefa yolunda şimdiye kadar anlatılanlardan gayri daha ne olabilir?.. Vücudu pehlivan yapısında ve henüz 18-19 yaşında çocuk sayılabilecek bir gencin başına daha neler gelmiştir?..

Burada o müthiş cuma gününün ilk saatlerine dönelim. Sultan Osman'ın Ağakapısı'ndan sırtında beyaz bir gecelik entarisi, başı açık ve yalınayak alınıp çıkarıldığı sıra genç padişahın Ağakapısı'na altın getirdiğini de duymuş olan yeniçerilerin bir kısmı da bu hazineyi aramaya koyulmuştu. Kim ve nereden çıkarıp attı bilinmiyor, on kese altından biri ortaya çıktı ve,

"İşte Sultan Osman'ın getirdiği filori budur!" denildi.

Naimâ Efendi ne hoş anlatıyor:

"Bu bir kese paralandı, filori sarı çiçek gibi meydana yayıldı ve cumhur

onu yağma edip dağıldı. Geri kalan dokuz kese altını hazmeden devletlilere aşk olsun!.."

Bu on kese altını Sultan Osman'la beraber Ağakapısı'na getiren Bostancıbaşı Mehmed Ağa padişahın felaketinde mesuliyet hissesi olan bir adamdır. Toy genci yeniçerilerin menfuru yapmış ve kendisini de onların makbulü yapmasını bilmiş yaman bir adamdır.

Sultan Osman'ın bostancıbaşısı "Haile-i Osmaniye"nin içinde anlatılacak adamdır. Kendisine düşman bildiği Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'nın yeniçerileri idarede aczini meydana koymak için Sultan Osman'a meyhaneler bastırtan ve meyhanelerde işret eden yeniçerileri padişaha yakalatan bu adamdır. Fakat son derece kurnazdı, düzenbazdı. Sultan Osman yakaladığı sarhoş yeniçerileri kendisine teslim eder, baskına şahit olanların gözü önünde,

"Bu melunları taş gemisinde prangaya vur!.. Bu hınzırları ayaklarına taş bağlayıp deryaya at!.." diye emirler verirdi.

Emeline muvaffak oldu, Yusuf Ağa'yı azlettirdi, fakat padişah da yeniçerilerin, sipahilerin ve halkın ayaktakımının menfuru oldu. "Yeniçerileri taş gemilerine prangaya çaktırır, diri diri deryaya attırır" dedikodusu aldı yürüdü. Aslında ise Mehmed Ağa bu emirleri tatbik etmezdi, Sultan Osman'a, "Ferman padişahımın!.." der ve onun gözü önünde bostancılara bağlatıp götürdüğü yeniçerileri gizlice kaçırtır, "Varın gidin şehbazlarım, kuşça canınızı bağışladım, beni unutmayın..." derdi. Öyle oldu, unutmadılar, Ağakapısı baskınında kendisine can borcu olan yeniçeriler Bostancıbaşı Mehmed Ağa'ya sahip çıktılar ve kurtarıp kaçırdılar.

Ben hiç tereddüt etmiyorum. Sultan Osman Üsküdar'a geçmek isterken bostancılar ile saray kayıkçılarını kaçırtan ve Sultan Osman'ı Ağakapısı'na ilticaya mecbur bırakan da bu ikiyüzlü Mehmed Ağa'dır.

İhtilalin o üçüncü cuma günü kışladaki Orta Cami'de namaz kılınmamıştı. Sair camilerde de hutbe Sultan Mustafa'nın adına okunmuştu.

Sultan Mustafa anasıyla beraber Orta Cami'den Saray-ı Hümayun'a götürüldükten az sonra, tahmin ediyoruz ki, ikindiye doğru Sadrazam Kara Davud Paşa ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa Orta Cami'ye gelerek Sultan Osman'ı da oradan alıp Yedikule Zindanı'na götürdüler.

Başında turnacıbaşının tülbendi, ayakları çıplak, sırtında beyaz gecelik entarisi, tam bir idam cezası mahkûmu kıyafetiyle bir yük arabasına bindirildi. Asıl adı bilinmiyor, "Kilindir Oğrusu" lakabıyla meşhur subaşı kethüdası da arabada padişahın yanına bindi, oturdu, yüzü nursuz dev yapılı zehr-i katil bir adamdı; tıyneti lakabından bellidir. "Oğru" hırsız, harami demektir, "kilindir"de eski meyhanelerde bir içki ölçüsünün ismidir.

Arabanın önü, arkası ve iki yanı da ihtilalci askerle sarıldı. Sultan Osman arabaya bindirilirken yaşlıca yeniçerilere,

"Babacıklarım!.. Ocağınıza geldim, sığındım, beni Yedikule'ye götürmeyin!.." diye yalvardı.

Cevap veren olmadı.

Naimâ pek haklı olarak, "Sultan Osman'ın öldürülmesini istemediklerini söyleyen yeniçerilere düşen onun Yedikule'ye götürülmesine mâni olmaktı, 'Sarayda hapsolunsun' demiş olsalardı kim karşı koyabilirdi?.." diyor. Artık bellidir ki yeniçerilerin Sultan Osman'ın idamına muhalefeti sadece zevahiri kurtarmak için bir kuru laftır.

Süleymaniye'den Aksaray'a nasıl gelinmiş ise, Aksaray'dan Yedikule'ye gidiş ondan pek az farklı olmuştur diyebiliriz. Sultan Osman'ı zehirli dilleriyle dalayacak hazele ve hayta güruhu arabanın etrafındaki kalabalığın da ekseriyetini teşkil etmektedir.

Yedikule, ortası geniş bir avlu, bu avluda küçük bir mescit ve muhafız yeniçeri neferlerinin ahşap odaları bulunan bir kaledir. Zamanımızda ahşap nefer odaları tamamen yok olmuş, mescidin de enkazı kalmıştır.

Devam edegelen rivayetlere göre Sultan Osman'ın kapatıldığı oda, kaleye şehir içine açılan kapısından girildiği takdirde tam karşıya gelen yaldızlı kapının sol tarafındaki blok içindedir; idam mahkûmlarının cesetleri ile kesik başlarının atıldığı söylenen meşhur Kanlı Kuyu da bu blokun alt katındadır. Sert dirseklerle döne döne çıkan taş merdivenler pek az ışık alır, bazı kısımları zifiri karanlıkta çıkılır. Sultan Osman'ın kapatıldığı yer dört köşe planlı, basık tavanlı, zemini tahta döşeli ve penceresiz küçücük bir odadır, yan yana iki yer yatağı serilse içini doldurur. Üstü kemerli dar ve gayet alçak kapısından orta boylu bir adam dahi eğilerek girer. Zamanımızda kapıda kanat yoktur, o zamanlar tek kanat bir demirle kapatılmış olduğu muhakkaktır.

Sultan Osman zindana konduktan sonra asker Yedikule'den çıkıp dağıldı. Sadrazam Davud Paşa ile Kâhyası Ömer Ağa, Orta Cami'de Sultan Osman'a bir kere kement atan ve kement atmada mahareti olan cebecibaşı ve melunane işlerde kullanılması gereken birkaç kişi, bunların arasında Kilindir Oğrusu Yedikule'de kaldılar, bir de kale neferleri. Asker çıkıp dağıldıktan sonra kalenin şehre açılan büyük kapısı kapandı ve "Sultan Osman'ın katline mübaşeret olundu."

Dilaver yiğitti, kapatılmış olduğu oda da bu pençeli gürbüz delikanlının nefsini müdafaaya elverişliydi, ama pençesinden başka silahı yoktu ve bir sürü canavara karşı tek candı. Bodur ve dar kapıdan teker teker ve eğilerek girmek mecburiyetinde kalan katillerini ilk dakikalarda amansız yumruklarıyla hayli hırpaladı, yere serdi. Zannediyoruz ki tekme atmak istediği bir anda olacaktır, cümleyi aynen Naimâ'dan alıyorum: "Kilindir Oğrusu melunu husyelerini sıkmakla zebun bıraktı." Bedbaht genç canhıraş bir feryatla yıkılırken cebecibaşı da kemendini geçirdi ve boğdu. İğrenç cinayetin cellatlık bahşişi vardı, cebecibaşı, Sultan Mustafa'nın anasına götürüp göstermek üzere Sultan Osman'ın bir kulağını kesti. Kesilen kulakta, mesela bir ben gibi, bir nişan olması gerekir.

Genç Osman'ı hiçbir seven yoktu, onun ölümüne ağlayan olmadı mı dersiniz?.. İşte adı meçhul halk şairinin mersiye yollu destanı:

Bir şah-ı âli şan iken
Şah-ı cihana kıydılar
Gayretli genç arslan iken
Şah-ı cihana kıydılar.

Gazi bahadır han idi
Âli nesep sultan idi
Namıyla Osman Han idi
Şah-ı cihana kıydılar.

Hükmetmeye kadir iken
Emr-i Hakk'a nazır iken
Haccetmeye hazır iken
Şah-ı cihana kıydılar.

Ey dil ciğerler oldu hun
Derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünun
Şah-ı cihana kıydılar.

Bu kanın vebali bütün ağırlığıyla Yeniçeri Ocağı'nın, yeniçerilerin üstündedir.

İstanbul on yıl yeniçeri ve sipahi kılıcı altında yaşadı

Vaka-i Haile-i Osmaniye'de "Padişahımız Sultan Mustafa'dır!.." diyen yeniçeriler, onun bir deli olduğunu gözleriyle gördükten sonra da bu isteklerinde ısrar etmişti. Yeniçeri kılıcının desteklediği deli Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı bir sene dört ay kadar sürdü ve bu devir artık kendi ağalarının, büyük zabitlerinin emirlerini de dinlememeyi öğrenmiş olan yeniçerilerin başlarına buyruk istediklerini yaptıkları bir keşmekeş, anarşi devri oldu ve Sultan IV. Murad'ın kanlı bir müstebit olarak devlet idaresini eline alacağı 1632 yılına kadar on yıl devam etti.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi, günlük hayatının huzurunu kaybetmiş İstanbul'da ırz ve namusa tasallut ve tecavüz, cerh ve katil gibi adi zabıta vakalarının pervasız failleri oldular; vezirlere karşı ayaklandılar ve nihayet Sultan Murad'a karşı da günlerce sürmüş, yatışmış, tekrar alevlenmiş kanlı ihtilaller çıkardılar. Tarih yapraklarını kuşbakışıyla çevirelim.

Yedikule Zindanı'nda Sultan II. Osman'ın feci ölümüne bir idam hükmünün infazı denilemez, bu vaka, Kara Davud Paşa ile Yeniçeri Ocağı'ndan birkaç bedtıynetin işlediği şeni bir cinayettir.

Bir taraftan "Sultan Osman'ın katline rızamız yoktur!.." diyerek Mayıs ihtilalini benimseyen yeniçerilerin, diğer taraftan genç padişahı her türlü habaseti yapabilecek adamların eline bırakması, bu cinayetin bütün mesuliyetini Yeniçeri Ocağı'na yüklemişti. Yeniçerilerden azıcık idraki olanlar vakanın hemen akabinde bu suçun ağırlığını duydular. İlk fırsatta Yeniçeri Ocağı'nın üstündeki bu kan lekesinin silinmesine çalışıldı ve Sultan Osman'ın bilfiil katilleri başlarını cellat kemendinden ve kılıcından kurtaramadılar.

Kara Davud Paşa sadarette ancak yirmi dört gün kalabildi, cihanın nazarında Sultan Osman'ın bir numaralı katiliydi, bunu kendisi de bildiği için yeniçeriye, sipahiye ve halkın ayaktakımına yaranmak zorunda olduğunu gördü; dirlikleri, mansıpları kepaze derecesine dağıttı, öylesine ki bir hafta sonra kendisinden mansıp isteyenlere verecek dirlik, mansıp bulamadı.

"Kendine münasip bir hizmet bul, vereyim!.." demeye başladı.

Yirmi dört gün içinde Divan-ı Hümayun'a ancak bir defa gelebildi; devlet erkânının sanki bir cüzamlıymış gibi kendisinden tiksindiğini gördü. Nihayet azledildi ve mühr-i hümayun Mere Hüseyin Paşa'ya verildi.

Mere Hüseyin Paşa'nın ilk işlerinden birisi, Yedikule cinayetinde hazır bulunmuş Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'yı Karaman valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak oldu. Derviş Ağa da halkın nazarında bir muin-i katildi; valiliği tebliğ edildiği anda Ağakapısı'ndan adeta tevkif edilircesine alınıp bir kayığa kondu ve Mudanya'ya doğru yola çıkarıldı. Ağanın adamları da hemen faaliyete geçti, "Vezir Derviş Ağa'yı katlettirmiş" diye bir laf çıkardılar ve bunu ocağın haysiyetine tecavüz gibi gösterdiler, yeniçeriler hemen ayaklandı.

"Ağamızı öldürdü, birer ikişer bizi dahi öldürür, vezir azil ve katlolunsun!.." diye gulgule koptu.

Sipahiler de yeniçerilerin peşine takılınca İstanbul yine karıştı. Azledilen Mere Hüseyin Paşa kaçıp gizlendi, Mudanya'dan geri çevrilen Derviş Ağa yine yeniçeri ağası oldu.

Yeni sadrazam Lefkeli Mustafa Paşa'yı da sipahiler istemedi, mühr-i hümayun Gürcü Mehmed Paşa'ya verildi.

"Söz ayağa düşmüştü" dedik, başsız asker esen rüzgârlara, kâh poyraz kâh lodosa göre dalgalanıyordu. Halk, "Yeniçeride hamiyet kalmamıştır!.. Sultan Osman'ın kanlı vebali yeniçerinin boynundadır!.. Koca bir padişahı katiller pençesinde göz göre göre bıraktılar, sonra o katiller arasında bulunan Derviş Ağa'ya sahip çıktılar... Artık aşikârdır ki, yeniçeri de cinayette ortaktır..." demeye başlayınca,

"Biz ağamızı istemeyiz!.." dediler.

Derviş Ağa azledildi, Budin valisi olup İstanbul'dan çıktı gitti.

Anadolu'da Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa Sultan Osman'ın kan davasıyla isyan etmişti, yakaladığı yeniçeriyi kesiyordu. Anadolu halkı da

bu asi paşayı davasında kahraman gibi görüyor ve yalnız yeniçerileri değil, kapıkulu sipahisini de Yedikule cinayetine iştirakle suçlandırıyordu. Bir divan günü sipahiler,

"Taşrada bize padişah katili deniliyor, bu vebal bizde değildir, elbet ki kim katlettirdiyse hakkından gelinsin!.." diye bağrıştılar. Kendi bölük ağaları araya girerek divanda vaka bastırıldı ise de divandan sonra sipahiler bölük ağalarını dinlemeyip toplu bir halde Yeni Odalar'da Orta Cami'ye gittiler, yeniçeriler de kendi zabitlerini, odabaşılarını dinlemeyip sipahilerle ağız birliği yaptı.

"Dışarda gezecek yüzümüz kalmadı, Sultan Osman'ın katlini padişah ferman ettiyse kendi bilir, eğer onun fermanıyla katledilmiş ise katili katletsin!.. Bizleri bühtandan kurtarsın!.." dediler ve bu sözle deli padişahı, onun adı altında anasını ve saraydaki bendegânı tehdit ettiler.

Ertesi hafta divan günü, yeniçerilerle anlaşmış olan sipahiler davalarında kuvvetle ayak dirediler, Gürcü Mehmed Paşa durumu padişaha arz etti, içerden delinin adına yazılmış şu ferman geldi:

"Ben 'Sultan Osman katlolunsun' demedim. Davud Paşa öldürdü, katilleri kim ise haklarından gelinsin, katlolunsun!"

Bu ferman gelince asker şöyle bir kaynaştı:

"Tiz katiller bulunsun!.."

Naralar direk direk yükselmeye başladı. Mahut cebecibaşı, pek hünerli attığı kemendiyle Sultan Osman'ı boğan ve sonra da kulağını kesen adam kaçarken yakalandı ve Cellat Ceşmesi önünde diz çökertilerek başı vuruldu.

Davud Paşa'nın aranıp bulunması için de adamlar çıkarıldı.

Davud Paşa, Eyüp'te, Topçular'da, kendi adamlarından olup, yirmi dört günlük sadaretinde tüyünü düzmüşlerden Hamza Bey adında bir sipahinin samanlığında yakalandı. Sırtında nefti renkte bir kapama vardı, başına bir külah ve ayağına pabuç geçirmesine izin verilmedi, başı açık, yalınayak bir yük arabasına bindirilip Yedikule'ye götürüldü ve Sultan Osman'ın kapatıldığı zindan odasına konuldu.

Kilindir Oğrusu'na gelince, melanetine mükâfat olarak subaşı tayin edilmişti, "Sultan Osman'ı şöyle zebun ettim!.." diye şenaatini pervasızca naklederek övünen rezil herif de tevkif edildi ve paşanın ardından yolda türlü

hakaretlerle o da Yedikule'ye götürüldü ve orada boğuldu, "laşesini deryaya attılar."

Davud Paşa, bir cilve-i ilahiye, ölümü katra katra bütün dehşetiyle tattıktan sonra idam olundu.

Yakalandığı haber alınınca zevcesi sultan ve paşanın nimetini görmüş olanlar, Davud Paşa'yı kurtarmak için ocakta zorbalıkla tanınmış odabaşılara ve sipahilerin bölük ağaları ile söz sahiplerine hayli para yedirdiler, bunlar da başsız askerin elinden paşayı kurtaracaklarına söz verdiler ve ilk iş olarak cellatbaşı Süleyman'a, "Katil için emir çıktıkta kılıç çalmada sakın acele etme!.." diye tembih ettiler.

Divan gününe kadar Yedikule Zindanı'nda yatan Davud Paşa, saraya, samanlıktan çıkarıldığı kılık kıyafetle getirildi; bütün yollar halk tarafından tutulmuş, etrafını yeniçeri ve sipahi neferleri sarmış, her an keşkek, linç edilme dehşeti içinde en ağır hakaretleri gördü. Sarayda kapıcılar odasında bir müddet bekletildikten sonra katline emir çıktı, Cellat Çeşmesi önünde siyaset meydanında çökertildi. Yolda o kadar hırpalanmıştı ki sırtındaki nefti kapama yırtılmış, pamukları çıkmıştı, korku ve dehşetinden yarı ölü bir halde bulunduğu için cellat, ellerini bağlamaya lüzum görmemişti. Onun bu hali karşısında, başı açık, yalınayak ve sırtında bir beyaz gecelik entarisiyle Sultan Osman'ın hayalini görenler çok olmuştur diyebiliriz.

Cellat Süleyman, diz çökerttiği paşanın sırtındaki kapamanın yakasını yırttı ve kılıcını kınından çıkardı, fakat tembih gereğince elini ağırca tuttu.

O yarı ölü adam, o anda koynundan bir kâğıt çıkardı ve yukarı kaldırarak,

"Ben Sultan Osman'ı bu hüccetlerle şeran katlettim!.." diye bağırdı.

O zaman ihsan görmüş aktörler sahneye çıktılar, cellada,

"Vurma!.. Aslını görelim!.." diye bağırdılar.

Yeniçeri neferleriyse,

"Vur!.. Öldür!.." diye bağırmaya başladı.

Birkaç gün içinde bölük ağaları, sipahileri güzel hazırlamışlardı, "Davud Paşa tekrar sadrazam olursa yağma meydanı bizimdir, yeniçerinin zabitleri de bizim iledir, hemen neferleri elinden halas edelim" demişlerdi, sipahiler de:

"Çalma!.. Vurma!.." diye çağrışınca cellat kılıcını kınına koydu. Koynunda sultanın kor gibi altınları duran Kuloğlu adında bir yeniçeri zorbası koştu, Da-

vud Paşa'yı siyaset yerinden kaldırdı. Onun peşi sıra gelen yine talimli ve altın yalamış bir miktar yeniçeri ile hemen bütün sipahiler paşanın etrafını sardı.

Muhakkak ki derin hayretle seyredilmiş bir kör dövüşüdür. Bu davaya başlayan sipahilerken, o gün "Vurma!.. Çalma!.." naraları onların saflarından yükselmişti, yeniçerilerin büyük ekseriyetiyse Davud Paşa'nın katlini istiyordu. Naimâ, "Yeniçeriler ile sipahiler o anda birbirine gireyazdı" diyor.

Davud Paşa can havliyle, tasvir müverrihindir, "bir köpek gibi soluyor" ve ayak sürüyerek götürülüyordu. Has fırın önünde bir sipahi, başından destarını çıkarıp verdi; birkaç adım sonra diğer bir sipahi de cüppesini çıkarıp verdi; saray kapısından çıkarılınca da bir üçüncü sipahi, atını çekerek bindirdi. Paşayı bu hengâmeyle Yeni Odalar'da Orta Cami'ye götürdüler.

Orada yeni bir komedi: sırtına yeni bir esvap ile bir hilat giydirildi, başına vezir kavuğu (mücevveze) kondu, sanki paşa, sadrazam olmuştu. Kethüda bey, çavuşbaşı ağa ve tezkireciler, karşısında el pençe divan durdular, ölümün eşiğinden dönmüş paşa da azıcık dirildi, mühr-i hümayun da koynundaymış gibi yine mansıplar dağıtmaya başladı.

Sarayda, Divan-ı Hümayun'da ise Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa, cellatbaşı Süleyman'ı çağırdı.

"Davud Paşa'yı meydandan kim aldı götürdü?.." diye sordu.

Cellatbaşı,

"Sipahiler aldı!.." dedi.

Bu işin mürettipleri sipahi bölük ağaları divandaydı, belanın kendi başlarına sardığını görünce hemen inkâr yoluna saptılar.

"Hâşâ, bizim alakamız yoktur!.." dediler.

Tekrar tekrar yazıyoruz, devlet kapısında sözün ayağa düşmesi kadar büyük felaket yoktur.

Divan dağıldı, ne yapacağını bilmeyen Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa da kendi sarayına gitti.

İşte o zaman, Kapıcılar Kethüdası Rahiki damadı Ahmed Ağa denilen bir merd-i meydan çıktı, sadrazamın sarayına giderek,

"Ne düşünür durursun sultanım, bana ferman eyle. Allah'ın inayetiyle fitneyi defedeyim ve melunu katledeyim!.." dedi.

Ve yanına iki yüz nefer üsküflü kapıcı alarak doğruca yeniçeri kışlasına Orta Cami'ye gitti. Kışlada "Kapıcılar kethüdası geliyor!" haberi yayılınca Davud Paşa'nın zevcesi sultan ile yakınlarının altıncıklarını aparmış olanların kalbine korku düştü, "Hizmet ise gördük" diyerek hemen sıvıştılar, Ahmed Ağa camiye girdi, Davud Paşa'nın yakasına yapıştı, başından mücevvezeyi aldı, sırtından hilatı çıkardı, bir tesadüf eseri, Sultan Osman'ın bindirildiği yük arabası da kışladaydı, paşayı aynı arabaya bindirdi ve Yedikulu'ya götürerek boğdurttu.

Aradan çok geçmedi, yine bir divan günü sipahiler ile yeniçeriler Kubbealtı'na hücum ettiler; Gürcü Mehmed Paşa'ya,

"Biz seni istemeyiz!.. Sadaretten çekil, çekilmezsen seni paralarız!.." dediler.

Mehmed Paşa hiç düşünmedi, mühr-i hümayunu sahibi olan deliye göndererek istifa etti. Bu kıyamın iktidar tadı damağında kalmış Mere Hüseyin Paşa'nın teşvikiyle olduğu söylenir. Yeniçeri odabaşıları ile sipahi bölük ağalarının da parmağı vardı, Gürcü Mehmed Paşa, bir idam mahkûmunun siyaset meydanından kaldırılması hesabını sorabilirdi. Saraydan padişah adına,

"Kul kimi ister?.." diye soruldu.

"Mere Hüseyin Paşa'yı isteriz!.." avazesi yükselince mühr-i hümayun tekrar bu vezirin koynuna girdi.

Gençliğinde aşçı yamaklığı yapmış olduğu söylenen Mere Hüseyin Paşa şükran borcunu Ağakapısı'na bin kelle şeker göndermek ve Orta Cami'ye de ibrişim seccadeler döşemekle ödedi.

O zamanlar şeker pek kıymetlidir, tozşeker ve kesmeşeker de yoktur, Türkiye'ye şeker Avrupa'dan gelmektedir. 5-6 okka çeker külah şeklinde dökülmüş olup halk ağzında "kelle" denilir, bin kelle 5-6 ton şeker, devletli vezir piyasadan belki de bütün şekeri kaldırmış, en azdan bir çarşı malını Ağakapısı'na göndermiştir.

Bu paşanın ilk sadareti yirmi beş gün sürmüştü, bu ikinci sadrazamlığı biraz daha uzunca oldu, yedi ay kadar. Cahildi, nobrandı, kabaydı; askere ve halka yavuz görüneyim dedi; haşaratla uğraşması zor, ırz ve namus ehliyse böyle devletliler karşısında zebundur, alçaklığın miyarı ise zebunküşlüktür. Mere Paşa da alçaklığını gösterdi, yavuzluk taslama yolunda ırz ve namus ehlini hırpalamaya başladı. Acı hikâyelerdir:

Bir gün haklı bir dava için divana gelmiş ırz ehlinden bir mirimiranı hemen celallenip falakaya yıktırdı ve bayıltıncaya kadar dayak attırdı.

Biz aynı günde olmuştur diyelim, birtakım yeniçeri haşaratı toplanıp kendisinden bir madde soracaklarını, şikâyetleri olduğunu işitince, iç hazineden altın keseleri yolladı, o hayta güruhunun tabanları yarık ayaklarına altından köstek vurdu.

Naimâ, "Hazineyi yedi ay içinde itlaf etti. Sayısız haşaratın isteğine göre hareket ve durmadan para dağıtmakla bu kadar askerin hatırını hoş ederek devlet idaresi ne mümkündür!.." diyor.

Bir gün de divanda ırz ve edep sahibi bir kadı efendiye sebepsiz yine sopayla dayak attırdı. Efendi de o perişan haliyle İstanbul ulemasını kapı kapı dolaşarak dert yandı, hemen bütün ulema ayağa kalktı, Fatih Camii'nde toplanarak şeyhülislamı davet ettiler ve veziri ona şikâyet ettiler.

"Vezir camiye gelsin, davamız şeriatça görülsün!.." dediler.

Şeyhülislam Yahya Efendi, asrın büyük şairi, dertsiz başına dert açıldığını gördü.

"Padişahın vekil-i mutlakı olan bir sadrazam, evvela azledilir, sonra davamız görülür!.." dedi.

Mere Hüseyin Paşa yeniçerilere yaranmak için elinden geleni yaptığı halde sipahilere yüz vermemeye bakardı, yeniçeri kılıcına dayandıkça onları her zaman ezebileceğine inanmıştı; bundan ötürü sipahiler vezire kırgındı. Ulemanın Fatih Camii'nde toplandığını işitince oraya koşmuşlardı. Ulemanın içtimaını, sipahilerin de efendilere destek olduğunu işiten Mere Hüseyin Paşa hemen Ağakapısı'na giderek yeniçerilere sığındı. Kelle şekerlerinin hatırı büyüktür, ocak ağaları vezire sahip çıktılar.

Tafsilatı bu yazıların çerçevesi dışında kalır, bir satırda toplayalım: yeniçeri kılıcının tehdidi karşısında ulema cemiyeti ile sipahiler dağıldı, fakat sadrazam da uzun müddet mevkiinde kalamadı. Yeniçeri ile sipahi arasına kılıç düşürecek olan bu adamın fesadına o sıralarda yeniçeri kethüdası olan o asrın namlı vezirlerinden Bayram Paşa mâni oldu. Ocağın yeniçeri ağasından sonra en büyük amiri olan ve bu makama neferlikten yükselerek gelmiş bulunan Bayram Ağa doğrudan doğruya neferlerle temas etti. Bir divan günü sipahiler,

"Biz garazsız bir vezir isteriz!.." diye çağrışınca yeniçerilerin zorba geçinen odabaşıları, ki Mere Hüseyin Paşa'nın dağıttığı paralarla durmadan kese doldurmakta idiler,

"Bize de bu devletliden gayri vezir gerekmez!.." dediler.

O zaman Bayram Ağa,

"Bir de yeniçerinin neferleri konuşsun!.." dedi.

Neferler bir ağızdan,

"Biz de Mere'yi istemeyiz!.. Sipahi karındaşlarımız nerede ise biz de oradayız!.." diye bağırdılar.

Mühr-i hümayun Mere Hüseyin Paşa'dan alınıp Kemankeş Ali Paşa'ya verildi.

Vaka-i Haile-i Osmaniye'den sonra geçen bir yıl içinde, yeniçeri ve sipahi askerin isteğiyle beşinci defadır ki, sadrazam değişiyordu.

İşte bu Kemankeş Ali Paşa'nın zamanındadır ki, deli Mustafa tahtından indirilip Sultan IV. Murad padişah oldu; henüz 12-13 yaşlarındaydı.

Bayram Ağa'nın, aşikârdır ki, devletin hayrına bu saltanat tebeddülünde büyük hizmeti oldu, yeniçerilerin müzaheretini o temin etti, üstelik, Mere Hüseyin Paşa hazineyi tamtakır bıraktığı için, yeniçerilerden cülus bahşişi istemeyeceklerine söz de almıştı. Fakat cülustan sonra, başta yeniçeriler, kapıkulu askeri, yine bahşiş istediler ve bu bahşiş, bu sefer iç hazinedeki kıymetli altın eşya eritilerek yeni para kestirmek suretiyle verilebildi.

Sultan Murad'ın tahta oturduğunun tezinedir ki, bir yeniçerinin ihtirası Koca Bağdat eyaletinin elden çıkmasına, İranlılar tarafından zaptına sebep oldu ki, tarihimize "Bekir Subaşı Vakası" diye geçmiştir. İçine bir aşk macerası; kızıl hurma tenli, kara mürdüm gözlü, alnı akıtmalı, uçları dışarı dışarı bakan küskün memeli, elleri ayakları büyük büyük, kalem parmaklı, ayaklarının incecik bileklerinde altın halhalları şıkır şıkır, sesi davudi, teninin kokusu müsekkin bir Arap kızı, safkan bir çöl melikesi de katılırsa bir roman konusudur.

Bağdat'ta Bekir Subaşı vakası

1624 yılında Bağdat'ta Bekir Subaşı adında bir yeniçerinin ihtirasları evvela bu koca zengin eyaletin, sonra da Musul ve Kerkük ile bütün Irak kıtasının

İranlılar eline geçmesine ve bu yüzden Türkiye ile İran arasında kanlı bir harbin başlamasına sebep oldu; kendisi de bu kanlı hengâme içinde ve feci bir şekilde öldürüldü.

Bekir Subaşı'nın memleketi ve milliyeti bilinmiyor, o asrın bütün yeniçerileri gibi bir devşirmedir, acemi oğlanlığından kapıya çıkınca neferlikle Bağdat'a gönderilmiş ve orada Yeniçeri Ocağı yoluyla yükselerek Bağdat yeniçerileri ağası olmuştu. Bu büyük şehrin âyan ve eşrafı arasına girmiş, sonsuz bir nüfuz ve kuvvet sahibi bir mütegallibe olmuştu. Valiler bile ona sormadan, danışmadan hiçbir şey yapamaz hale gelmişti.

Büyük vaka şöyle başladı: azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa Bekir Subaşı'ya bir maddeden kin bağlamış ve ona karşı bir suikast teşebbüsünde olduğu anlaşılınca da can korkusuyla Vali Yusuf Paşa'ya sığınmıştı.

Vali paşa bir yolunu bulmuş, iç kaleyi kapıkulu askeriyle ele geçirmiş, orada oturuyordu.

Bekir Subaşı, pervasız ve son derecede cüretkâr, evvela kendisine suikast için yüzbaşılarıyla birlik olan beş yüz azeb askerini ve bu arada Yüzbaşı Mehmed Ağa'nın bir oğlunu idam ettirdi ve sonra iç kaleyi yeniçerilerle muhasara ederek vali paşadan yüzbaşının kendisine teslimini istedi. Yusuf Paşa hamiyet ve celadet sahibi bir vezirdi. Bekir Ağa'nın teklifini reddedince bir şehir muharebesi başladı. Paşa kale bedeni üzerinde dolaşırken kurşunla vurularak şehit oldu, Yüzbaşı Mehmed Ağa da iç kaledeki askerle beraber Bekir Subaşı'dan aman diledi ve kendilerine aman verilince de kaleyi mütegallibeye teslim ettiler. Fakat mütegallibe yeniçeri namus sözünü tutmadı, Yüzbaşı Mehmed'i, 16 ve 19 yaşlarında diğer iki oğluyla beraber ana doğması çırılçıplak soydurarak vücutlarını katrana bulattı, bir geminin direğine bağlatıp Dicle Nehri üzerinde ateşe verdi, biçareler nehir üzerinde meşaleler gibi diri diri yanarak feci bir şekilde öldüler.

Bekir Subaşı bununla da kalmadı; iç kaledeki paşanın askerleriyle şehirliden paşaya taraftar olarak bilinen ne kadar adam varsa hepsini kılıçtan geçirdi, malını, eşyasını ve iç kaledeki devlet hazinesini gaspetti. Ve nihayet sahte bir ferman yazdırtarak halka, Bağdat valiliğinin kendisine verildiğini ilan etti ve kendi başına buyruk paşa unvanını takındı. Sonra vakayı İstanbul'a tahrif ederek yazdı, kendisini mazlum, mağdur olarak gösterdi. Bekir Subaşı'nın

kâğıdı İstanbul'a gelince Bağdat valiliği Süleyman Paşa isminde bir vezire verildi. Fakat Bekir Subaşı bu paşanın mütesellimini şehre sokmadı. "Bize paşa lazım değildir, buranın paşası var!.." diye ters yüzüne geri gönderdi.

Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Hafız Ahmed Paşa eyaleti askeriyle Bekir Subaşı'nın tepelenmesine memur edildi. O tarafların bütün sancakbeyleri ve Kürt aşiretleri beyleri Hafız Paşa'yla birlikte hareket etmek için emir aldılar.

Hafız Paşa, Bağdat Kalesi önüne geldi, Bekir Subaşı'ya bir mektup gönderdi, şehre vali olarak bir veziri kabul ederse bütün cürümlerinin affedileceğini bildirdi. Bekir Subaşı bu söze itimat etmedi; mahrem adamlarından birini gizlice İran şahına gönderdi ve Şah Abbas'a, valiliği kendisine verilmek şartıyla Bağdat'ı teslim edeceğini bildirdi. Şah fırsatı kaçırmadı, teklifi derhal kabul etti ve Bağdat'ı teslim almak üzere Karcıgay Han kumandasında bir ordu yolladı.

İran serdarı, Hafız Paşa'ya, "Bekir Paşa şahımıza sığınmıştır, Bağdat şahındır, sulha mugayir iş görmeyin, Bağdat önünden çekilip gidin" diye bir mektup yolladı. Hafız Paşa, "Bekir padişahımıza asi bir adamdır, biz buraya onu tedibe geldik. Bağdat Âl-i Osman mülküdür, bunda ne iki devlet arasındaki sulhu ve ne de sizi ilgilendirir hiçbir şey yoktur" cevabını verdi.

Bağdat'a doğru ilerlemekte olan Karcıgay Han'ın kumandasında 30.000 kişilik bir kuvvet vardı. Bekir Subaşı, Safi Kulu Han kumandasında bir İran öncü kuvvetini şehre alınca durum tamamen kötüye vardı. Bağdat şehri içinde tellallar,

"Bağdat güzelce şahındır!.. Bekir Han şah kuludur!.." diye bağırmaya başladı.

Bağdat üzerine gönderilirken Hafız Ahmed Paşa'ya geniş salahiyet verilmişti, paşa bu salahiyetini kullanmakta hiç tereddüt etmedi, Bağdat valiliğinin padişah tarafından da Bekir Subaşı'ya verildiğini bildiren bir menşur yazdı ve gizlice Bekir Subaşı'ya yolladı. Menşuru alan mütegallibe Osmanlı valiliğini şah kulluğuna tercih etti. Safi Han ile askerlerini şehirden çıkarmak kolay değildi, evvela oyalama yolunu tuttu, Safi Han'ın şerefine parlak ziyafetler verdi. Bir gün İranlı kumandan Bekir Subaşı'ya, "Nimet ziyade olsun. Bağdat Kalesi kapılarının anahtarları nerede?.." diye haber yollayınca, artık resmen yeni unvanıyla Bekir Paşa, "Şahın ve Karcıgay Han'ın ömürleri uzun

olsun, bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız, komşuya yardım padişahlık mürüvvetidir, şimdilik hediyelerimizi şaha götürün!" cevabını verdi. Safi Han, "Bu ne kepazeliktir!.." diye bağırdı. Bekir Paşa da celalli, gazaplı adamdı, Safi Han'ı 300 nefer İranlı askeriyle huzuruna getirtti.

"Padişahımız cürmümüzü affetti, Bağdat valiliğini bana verdi; gidin ahvali şahınıza bildirin!.." diyerek Şah Abbas'ın kendisine yolladığı hanlık tacını bir tekme atarak Safi Kulu Han'ın önüne yuvarladı. İranlı askerlerden bir kısmı ellerini kılıçlarına atıp Bekir Paşa'nın üstüne yürüyecek oldu, paşa hepsini yakalattı ve karınlarını deştirerek Bağdat Kalesi duvarlarına ayaklarından baş aşağı astırdı, geri kalanlar ile Safi Han da Bağdat'tan çıkıp gitti. Şehre tekrar tellallar çıkartan Bekir Paşa Bağdat valiliğinin padişah tarafından kendisine verildiğini, Bağdat'ın eskisi gibi Osmanlı mülkü olduğunu ilan etti.

Şah Abbas için artık ok yaydan çıkmıştı, İran, Türkiye'yle harbi göze aldı, Karcıgay Han'a yoluna devam etmesi emri verildi ve bu İranlı serdar 30.000 kılıç askeriyle Bağdat önüne geldi. Ardından Şah Abbas da bizzat ve ılgarla geldi, bu suretle İranlıların Bağdat muhasarası başladı. Bekir Paşa da Diyarbakır Valisi Hafız Paşa'dan imdat istedi ve imdat gelinceye kadar şehri müdafaa edeceğini bildirdi. Hafız Paşa da meseleyi bütün ehemmiyetiyle İstanbul'a arz etti, fakat o zaman sadrazam bulunan Kemankeş Ali Paşa kayıtsız kaldı.

Bağdat büyük ve metin bir kaleydi, İran şahına karşı Bekir Paşa bu kaleyi imdat gelinceye kadar koruyabilirdi, fakat korkunç bir ihanet Bağdat'ı pek kısa zamanda İranlıların eline düşürdü.

Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed, Şah Abbas'a gizlice haber yollayarak Bağdat hanlığının kendisine verilmesi şartıyla şehri, kaleyi ve babasını şaha teslim edeceğini bildirdi. Teklifi kabul edilince kalenin küçük kapılarından birini açtı, buradan bir sel gibi akmaya başlayan İran askeri hemen hiç mukavemet görmeden şehri ve kaleyi zaptetti, şehrin anayollarına dağılan tellallar, "Bağdat güzelce şahındır!.." diye bağırmaya başladılar. Tellalların sesini işiten Bekir Paşa neye uğradığını anlayamadı, derhal yakalandı ve Şah Abbas'ın huzuruna çıkarıldı, Bekir Paşa kendi oğlunu şahın yanında oturur görünce hainin kim olduğunu anladı.

Şah,

"Niçin böyle yaman iş ettin?.." diye sordu.

Eski yeniçeri oğlunu göstererek,

"Şahım, yaman işi ben etmedim, bu veled-i zina etti!.." dedi.

Bekir Paşa'yı demir bir kafes içine koydular, yedi gün yedi gece uyutmadılar, türlü işkencelerle mallarının, hazinelerinin nerelerde gizli olduğunu sordular, söylemeyince şehrin bir meydanında büyük bir ateş yakıldı, Bekir Paşa çırılçıplak soyulduktan sonra bir sırığa bağlanarak bu ateş üstünde kebap gibi çevrildi, vücudu kavrulup yağları sızdırıldı, bu son feci işkenceye dayanamadı, gizli hazinesinin yerini söyledi. Müverrih bu korkunç sahneyi şu tafsilatla tamamlıyor:

"Bekir Paşa ateşte kebap edilip kızarırken alçak oğlu ile Şah Abbas karşısında şarap içerler ve kahkahalarla gülerlerdi!"

Nihayet şahın emriyle Bekir Paşa yarı ölü bir halde bir kayığın direğine bağlandı, yanık vücudu katrana bulandı ve tutuşturularak bir meşale gibi Dicle Nehri'nin akıntısına bırakıldı. Bunu da "Babam düşmanı olan Mehmed Yüzbaşı ile iki oğluna şöyle yapmıştı" diye şaha talim eden Bekir Paşa'nın oğlu olmuştu.

Kendisinin Bağdat hanı ilanını bekleyen hain evlada gelince, birkaç gün sonra Şah Abbas, "Öz babasına hayrı olmayan veled-i zinanın bana ne hayrı olur!.." diyerek Horasan'a sürgün etti, ardından da idam emrini yolladı.

Şah Abbas o asrın en hunhar simalarından biridir. Bağdat'ta ne kadar Türk askeri ve ne kadar yeniçeri varsa kılıçtan geçirdi, bunu da Bağdat şehrindeki Sünnilerin katliamı ve evlerinin yağmaları takip etti. Hülagû Han afetinden sonra Bağdat tarihine yazılan en büyük felaket bu Şah Abbas katliamı ve yağmasıdır.

Bir yeniçerinin ihtirası yüzünden elden giden Bağdat 1638'de, tam on altı sene sonra Sultan IV. Murad'ın kılıcıyla geri alınacaktır. Bu hükümdarın ilk çocukluk yılları, İstanbul'da yeniçerilerin çıkardığı kanlı kargaşalıklarla pek gaileli geçecektir.

Sultan IV. Murad zamanında İstanbul'daki yeniçeri ayaklanmaları, gözünü sadrazamlık mevkiine dikmiş haris bir vezirin her fırsattan istifadeyle çevirdiği fitne dolaplarıyla çıktı; pek çok kana girdikten, nice masumların felaketine sebep olduktan sonra akıbet kendi boynuna da cellat kemendi geçecek bu adam Topal Receb Paşa'dır.

Bekir Subaşı vakasıyla başlayan İran Harbi'nin ikinci yılıydı, 1626, mühr-i hümayun Hafız Ahmed Paşa'nın koynunda, paşa da, İran üzerine serdar olmuş, ordu ve bu arada yeniçeri ağası ve yeniçerilerin büyük bir kısmıyla seferdeydi. İstanbul içi ile civarının muhafazası için bir miktar yeniçeri ve kapıkulu sipahisi bırakılmış, Sekbanbaşı Sarı Mehmed Ağa da ağa vekili olarak İstanbul'da kalmıştı. Yine İstanbul'da Gürcü Mehmed Paşa kaymakam, sadrazam vekiliydi, Topal Receb Paşa da kaptanıderyaydı. Deli Mustafa'nın zamanında kısa bir müddet sadrazamlık yapmış olan Gürcü Mehmed Paşa saraydan yetişmiş bir tavaşi, ak hadımdı; bilgili değerli bir adamdı. O zamanlar sadrazam vekilliği ekseriya sadrazamlık makamına çıkmak için en uygun basamak bilinirdi. Receb Paşa evvela oraya atlamak istedi, İstanbul'da kalmış olan yeniçeriler ile kapıkulu sipahisini Gürcü Mehmed Paşa aleyhine ayaklanmaya teşvik etti, yeniçeri ve sipahiler,

"Kaymakam paşa Bağdat seferindeki orduya zahire gönderip imdat etmedi, Bağdat önündeki asker aç kaldı, ordu geri çekildi, bunca şehit yoldaşlarımızın kanları boşa aktı, padişahımızdan Gürcü Mehmed Paşa'nın katlini isteriz, yoksa ahval başka renk alır!.." dediler.

14 yaşındaki padişah korktu; gece, cellatbaşı ile yamağı Gürcü Mehmed Paşa'nın sarayına gidip biçareyi boğdular. Receb Paşa da muradına erdi, kaymakam oldu.

Bu ayaklanmada askeri sevk ve idare edenlerden ağa vekili Sekbanbaşı Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa, yeniçerilerden zorbalıkla namlı Lofçalı Ömer, sipahilerden Camcıoğlu Ahmed ve daha birkaç kişi, vakadan sonra ilk divan günü, ileride amansız bir müstebit olacak çocuk padişahın tepeden inme bir fermanıyla divan önünde boyunları vurularak idam olundular. Divana reislik yapan Receb Paşa bu fesat aletlerini korumaya, kurtarmaya cesaret edemedi.

Yine o sıralarda orduyla seferde bulunan yeniçeriler de Halep kışlağında kendi ocaklarının ağalarına karşı ayaklandılar. "Bağdat önünde cevir ve cefalarını gördük" diyerek Yeniçeri Kâtibi Malkoç Efendi ile Turnacıbaşı Kara Mezak Ahmed Ağa'yı paralamak istediler. Malkoç Efendi kaçıp İstanbul'a can attı. Sultan Osman vakasında ihtilal ateşini körükleyenler arasında hayli

gayretkeşlik göstermiş olan Kara Mezak Ahmed Ağa ise kaçarken yakalandı, öldürüldü ve cesedi bir çöp hendeğine atıldı.

Az sonra Hafız Ahmed Paşa azledildi, fakat mühr-i hümayun haris topala değil, Halil Paşa'ya verildi. İran Harbi uzayıp gidiyordu, Halil Paşa'dan sonra da gaddar ve zalim, fakat askeri zapturapt altında tutmasını bilen Hüsrev Paşa sadrazam ve şark seferi serdarı oldu; 1631'de Diyarbakır kışlağına döndüğü sırada Hüsrev Paşa da azledilip mühr-i hümayun ikinci defa Hafız Ahmed Paşa'ya verildi. İşte bu 1631 yılındadır ki İstanbul'da yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi yine el ele vererek ayaklandılar ve büyük şehir dalga dalga kanlı ihtilal fırtınalarına sahne oldu; bu kanlı vakaların mürettip ve müşevviki yine Topal Receb Paşa'ydı.

1632 ihtilali

Sultan Murad çocukluk çağını atlatmış, yirmi bir yaşlarında bir şehbaz civan olmuştu; vechen dilber, vücut yapısı pehlivan çatısında, elhak pençeli delikanlıydı. Mühr-i hümayunu Hafız Ahmed Paşa'ya verirken, musahiplerinden ve meclislerinde has yâranından bir nevcivan olan Hasan Halife'yi de yeniçeri ağası tayin etti. Bu genç adamın saraydan çıkarılıp Yeniçeri Ocağı'nın başına geçirilmesi, gözü sadrazamlık makamında olan Receb Paşa'yı fevkalade endişeye düşürdü.

Gençlik ve güzelliği zekâ, zarafet ve nezaketiyle de tezyin etmiş olan Hasan Halife padişahın gayetle makbul musahibi, nedimiydi; Sultan Murad kendisinden öylesine hoşnut idi ki bir ihsan-ı şahane olarak Boğaziçi'nde Bebek Bahçesi'nin tapu senedi verilmişti, o zamanlar Bebek Bahçesi denilen yer, gerisindeki tepeleri kaplayan korularla beraber zamanımızın Bebek Koyu'dur; Hasan Halife bu cennet misali yerde "deryaya nazır bir saray-ı ziba ve kasr-ı bihemta" yaptırmıştı. Yeniçeri ağalığıyla saraydan çıktığında da kendisine şehir içinde bütün mülukâne eşyasıyla miri bir saray tahsis edilmişti. Bu aşırı iltifatları ve ihsanları ve bu ikbal ve ihtişamı çekemeyenler çoktu, fakat Receb Paşa'nın endişeleri başka yöndendi, Hasan Halife'nin yeniçeri ağalığından sadrazamlık makamına atlamasını pek yakın görüyordu. Sultan Murad'ın bu genci, Kanuni Sultan Süleyman'ın Pargalı İbrahim Paşası gibi sadrazamlığa

hazırladığı belliydi. Haris Receb Paşa için de sadaret, Kaf Dağı'nın ardındaki Zümrüdüanka kuşunun yuvası kadar uzaklaşıyordu.

İşte bu ahval ortasında Osmanlı tarihinin en uzun sürmüş bir yeniçeri-sipahi ihtilali şöyle başladı:

1632 yılı Kasım ayının ortalarında Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın sarayında bütün devlet erkânının, şeyhülislam ile bütün yüksek mevki ve payeli ulemanın iştirakiyle bir meclis toplandı, bu toplantıya Yeniçeri Ocağı ile kapıkulu sipahi bölüklerinin ordu sefere çıkarken İstanbul'da kalmış ihtiyarları davet edildi. Genç padişahın fermanıyla konuşulacak konu askerin ahvaliydi. Yeniçeri ve sipahinin güngörmüş ihtiyarları, "Asker geçen kış da taşrada kışladı, çok zahmet çekti, zebun düştü, yeniçeri ile kapıkulu sipahisinin bu kış Diyarbakır'da kalmayıp İstanbul'a gelmesi makuldür" dediler. Meclis bu teklifi kabul etti, Diyarbakır'daki orduya emirname yazılıp yeniçeri ile kapıkulu sipahisinin İstanbul'a dönmesi bildirildi.

Askere ulufe dağıtma zamanı da yaklaşıyordu. Tekrar edelim, İstanbul civarında, Trakya'dan Edirne'ye kadar, Anadolu'da da Kocaeli Yarımadası ile Bolu, Bursa, Balıkesir havalisinde asayiş ve inzibatı teminle görevli sipahiler ve yeniçeriler, teşbih Naimâ'nındır, "bir yere dökülen ırmaklar gibi" İstanbul'a dökülüp dolmaya başladılar. İstanbul'da sipahi menzilleri olan bütün evler sipahilerle doldu taştı, her türlü habaset ve melaneti ve şenaati yapabilecek binlerce şaki sipahi kılığına girip İstanbul'a geldi ve böylece "İstanbul'da bir fitnenin çıkmasına istidad hasıl oldu." Bu istidadı ilk sezen de Topal Receb Paşa oldu.

Bu haris vezir aslında sakat değildir, ayak parmaklarında mühim sızı illeti, "nikris" vardır, daima aksayarak yürür, topallığı bundan kinayedir. Hem Hafız Ahmed Paşa'nın hem de Hasan Halife'nin vücutlarını ortadan kaldırmak için tam fırsattı; bilhassa kapıkulu sipahileri arasında kafaları Receb Paşa'nın tezvirlerine yatkın ve ortalığı kolaylıkla karıştırabilecek adamlar pek çoktu; Naimâ "Her biri kendi başına fesat maddesidir" dedikten sonra birtakım isimler sıralıyor: Saka Mehmed, Cin Ali, Cadı Osman, Bıçakçıoğlu, Kütahyalı Kalem Bey, Emir Halife, Salih Efendi, Nazlı Muslu, Rum Mehmed, Mahmudağaoğlu... Bunlar, hem kendi başlarına fesat maddesi, hem de her birinin peşinde yüzlerce adam körü körüne yürüyen zorbalardır; baş başa

verdiler ve günlerce konuştular. Karşılarında tek korku yeniçerilerdi; ocak ağalarına ehemmiyet vermiyorlardı. İş, yeniçerilerin neferlerinde, neferle haşır neşir olan odabaşılar ile çorbacılardaydı, onları kendi taraflarına çekmedeydi, bunu da kolaylıkla başardılar.

İlk fitne ateşi 8 Şubat Pazar günü Atmeydanı'nda parladı; yeniçerilerin nefer ve küçük zabitleriyle kapıkulu sipahisi ayaklandı.

"Kılıcının şöhreti düşman ülkesini velveleye salmış Hüsrev Paşa gibi bir veziri padişaha azlettirenler padişahın ve devletin dostu değildir, padişah bu adamları bize versin, paralayalım!.." dediler.

Hemen bir defter tanzim edildi ve padişahtan alınıp paralanmak üzere 17 kişinin adı yazıldı, başta bulunan isimler şunlardı: asrın büyük şairi Şeyhülislam Yahya Efendi, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife, Musahip Musa Melek Çelebi... Ve mahut defter saraya gönderildi.

Saray kapılarını kapamıştı. Üç gün Bab-ı Hümayun ile Atmeydanı arasında velvele ve gulgule gökyüzünü tutarak nümayişle geçti. İstanbul'da bütün dükkânlar, çarşılar kapandı, ırz ehli kapılarını kapayıp evlerine çekildi. İhtilalciler geceleri de meydandan ayrılmadılar, yeniçeriler kışlalarına, sipahiler hanlarına gitmediler. Bu çalkantı iki gün, fırtınalı deniz sahili döver gibi, Atmeydanı'ndan saray kapısına hücum edip geri çekildi; nihayet, pazartesi günü akşamıydı saraydan bir cevap çıktı. "Yarın kula cevap verilir..." denildi.

Yarın dedikleri salıydı. Salı günleri sabah namazından sonra sarayda Divan-ı Hümayun toplanırdı.

Padişah ulema efendilere haber yollamış, salı sabahı da efendilerin hepsi saraya gelmişti. Kubbe vezirlerinden Bayram Paşa, aklı başında, vakarlı, dirayetli, haysiyetli adamdı. Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya erkenden haber yollamış, "Medet zinhar devletli sultanım bugün meşverettir diye sakın divana gelmeyin, hemen bir yere saklanın, bu cemiyet elbet çözülüp dağılacaktır" mealinde bir mektup yazmıştı.

Bayram Paşa'nın mektubunu getiren ulak sadrazama yolda rastladı, Hafız Ahmed Paşa, namuslu adam, mert adam, münevver adam, Hüsrev Paşa'nın azlinde en küçük ilişiği olmayan alnı açık temiz adam, sadrazamlık mevkiinin şeref ve haysiyetini müdrik adam mektubu açtı, okudu ve omuz silkti.

"Başıma gelecek kazayı rüyamda gördüm, yoldan dönüp kaçıp gizlenecek adam değilim, ölüm hacil olmaktan yeğdir!.." dedi.

Bab-ı Hümayun önüne kadar kazasız, belasız geldi. Saray kapısı önü sipahiler tarafından tutulmuştu, hepsi koynunu ve cebini taşla doldurmuştu; evvela açılıp vezire ve maiyetine yol verdiler. Hafız Ahmed Paşa onları selamına durmuş sandı, selam verdi ve atını sürdü geçti. Önce kalabalık arasından ileri çıkan bir sipahi paşanın arkasından bir taş attı, bunu bir, "Bre vurun!.." narası takip etti ve bir taş yağmuru başladı. Hafız Paşa'yı atından yıktılar, fakat hançer ve kılıç üşüremediler, paşanın muhafızları olan şatırlar hemen koltuklarına girip kaldırdı ve Bab-ı Hümayun'dan içeri hastalar odasına kaçırdı. Bu hengâmede şatırlardan biri göğsünden hançerle vurulup öldürüldü. Çok uzun sürecek bu ihtilalde ilk dökülen bu delikanlının kanıdır.

Şatırlar paşayı kurtarırken sadrazamın üst kaftanı ile başındaki vezirlik kavuğu, mücevvezesi paralanmış, düşmüş, talan olmuştu. Paşa içeri alınınca Bab-ı Hümayun hemen kapanmıştı. Hafız Paşa bostancıbaşının getirdiği yeni bir üst kaftanı ve mücevveze giyerek padişahın huzuruna çıktı, mühr-i hümayunu eliyle teslim ederek sadaretten çekildi. Sultan Murad da,

"Yürü... Var git!.." diyerek kaçıp saklanmasına destur verdi.

Hafız Paşa hemen kıyafetini tebdil etti, Yalı Köşkü'nden bir kayığa binerek Üsküdar tarafına geçti.

Vakanüvis efendi yazmıyor ama biz tahmin ediyoruz, Receb Paşa'nın sarayda da elbet ki havasına uydurduğu adamlar vardı ve kim bilir onlara sadrazam olduğu takdirde yerine getirilmek üzere ne zengin vaatlerde bulunmuştur. Zira Hafız Paşa'nın istifası üzerine Bab-ı Hümayun ve Ortakapı açılmış, ihtilalci yeniçeriler ile sipahiler sarayda birinci avlu ile divan meydanı olan ikinci avluyu işgal etmişti.

Evvela sipahiler ileri çıkıp,

"Padişaha sözümüz vardır, ayak divanına çıksın!.." diye bağrışmaya başladılar.

Sultan Osman vakası dünkü hadiseydi. Ola ki, ihtilalciler Babü's-saade'den de girmeye cüret edebilirlerdi ve hatta bu sefer Saray-ı Hümayun yağma edilebilirdi. Böyle bir tecavüze karşı sarayı ve padişahı silahla müdafaa etmek için bütün bostancılar ve Enderun-ı Hümayun'un bütün zülüflü ağaları silahlandırılmıştı.

Sipahi zorbalarının ayak divanı isteği kabul edildi. Taht Babü's-saade önüne, Sultan Murad da ayak divanına çıktı, yani ihtilalciler doğrudan padişahla yüz yüze konuşacaklardı. Vücuduna bir zarar erişmemesi için genç hükümdarın oturduğu taht bostancılar ile Enderun ağaları tarafından sıkı muhafaza altına alınmıştı. Sultan Murad,

"Muradınız nedir kullarım?.." diye sordu.

Bu soruya cevap olarak her ağızdan bir laf çıktı, Naimâ Efendi söylenenleri "edepsizlik ve dil uzatmanın son haddi" diye topluyor ve herhalde edebinden cümleler halinde kaydetmiyor. Fakat o devri, diliyle beraber iyi tetkik edecek bir romancı bu sahneyi gayetle canlı ve heyecanlı tasvir edebilir. Bütün lafların hülasası, "Defterdeki on yedi adamı bize ver, paralayacağız!.."-dan ibaretti.

İhtilalciler önce biraz uzakça duruyordu, meydan hatipleri pervasız pervasız konuştukça taht ve padişaha doğru bir kayma, yaklaşma başlamıştı, hele konuşanlardan biri,

"Vermezsen iş gayri olur!.." deyince adeta padişaha hücum edeceklermiş gibi bir dalgalanma oldu. Naimâ, "Eliyazübillah! Padişahın vücuduna el uzatacak mertebe yaklaştılar" diyor. Sultan Murad birden tahtından kalktı ve,

"Yok!.. Siz cevaba kulak tutmazsınız ve kabil-i hitap değilsiniz, mademki sözümü dinlemezsiniz, ya niçin beni dışarı divan için istediniz?.." dedi ve müsellah iç ağaları ile bostancıların himayesinde Babü's-saade'den içeri girdi. İhtilalciler padişahın ardından sel gibi boşanıp Babü's-saade'nin eşiğini de aşmak istedilerse de kapının büyük ve ağır kanatları yüzlerine süratle kapanıverdi. Dışarda müthiş bir gulgule koptu, "zemine zelzele ve asumana velvele saldı." Bu sesler de şu cümlede toplanmıştır:

"Mademki istediğimiz adamları bize vermezsin, biz işimizi biliriz!.."

Bildikleri iş kendilerine yeni bir padişah bulmaktı. Deli Mustafa mı?.. Hayır, Sultan Murad'ın kendisinden küçük dört erkek kardeşi daha vardı.

Vaka bu rengi alınca sarayda padişahın yanındaki vezirler arasında bulunan fitne başı Receb Paşa artık ortaya cesaretle atılabilirdi, yüreğinde fesat, yüzünde riya, padişahın ayaklarına kapandı.

"Padişahım, bu müfsitleri teskin lazımdır, başka cevap dinlemezler, eğer ben kulunu dahi isteseler ver ki, kul efendi yoluna kurban olagelmiştir, kul

da padişahlarından istediklerini alagelmiştir!.. Birkaç bendeniz gitmekle bir şey lazım gelmez, ama Hak saklasın eğer bu bedhuylar teskin olunmazsa ahval müşkül olur, nizam-ı devlet altüst olur..." dedi, hatta daha ileri gitti,

"Hafız Paşa'yı getirtin, bana da izin verin, sizin ağzınızdan Saka Mehmed Ağa'ya ve sair ağalara rica edeyim, belki kabul ederler, Hafız Paşa'yı affederler, kurtarabilirim!.." dedi.

Bunlar padişahı ve padişahlık müessesesini ne kadar küçülten ve ne cüretkârane, küstahane laflardı. Fakat bir Hak cilvesiydi, cahil, ahmak ve haris adam ihtilalcilerin elebaşılarıyla gizli münasebeti olduğunu, bu fitnenin kendi başı altından koptuğunu adeta itiraf ediyordu. Sultan Murad Receb Paşa'nın bu laflarına bir balmumu yapıştırmayı unutmadı.

Sultan Murad'ın Yedikule faciasını bütün tafsilatıyla dinlemiş olduğunu kabul etmelidir, kendisi de büyük kardeşi Sultan II. Osman gibi toy bir gençti. Receb Paşa'nın tehditkâr sözleri karşısında irkilmiş olacağı muhakkaktır, hatta Genç Osman'ın üzerinde bir gecelik entarisiyle yalınayak, başı açık perişan hayali gözünün önüne gelmiş olacak ki, az evvel "Var git..." diye destur verdiği Hafız Paşa'nın Üsküdar'dan geri getirilmesini emretti ve Bostancıbaşı Cafer Ağa'yı dokuz çifte kancabaş kayıkla Üsküdar'a yolladı.

Yukarıda naklettiğimiz ayak divanı sahnesinin kaç dakikaya sığdığını göstermek için mühimdir, Bostancıbaşı Cafer Ağa Hafız Ahmed Paşa'ya, kayığı Üsküdar iskelesine henüz yanaşmış, karaya ayak atarken yetişti. "Sizi padişahımız ister" dedi ve kendi dokuz çiftesine alarak Saray-ı Hümayun'a döndü.

Hafız Ahmed Paşa saraya gelince Babü's-saade tekrar açıldı, taht çıktı, ardından da Sultan Murad ikinci defa ayak divanına çıktı. Burada küçük bir sahneyi unutmamalıdır. Genç padişah divana çıkarken Receb Paşa delikanlının metanetini bir yılan gibi daladı.

"Padişahım, abdest alın, öyle çıkın!.." dedi.

Bu sözün apaçık manası, "İhtilalcilerin istediğini yapmazsan akıbetin ya burada yahut Sultan Osman gibi Yedikule Zindanı'nda ölümdür!.." demekti. Sultan Murad hemen abdest aldı ve ikinci sefer divana ilk metaneti azıcık kırık çıktı.

Az evvel dışardaki uğultu zemine zelzele ve asumana velvele salarken şimdi soluk bile alınmıyordu. Sultan Murad gözlerini önündeki gazaplı kala-

balığın ön safları üzerinde gezdirdi ve eliyle, "Sen!.. Sen!.. Sen!.." diye işaret ederek iki ihtiyar sipahi ile yeniçeri çorbacılarından ikisini ileri çağırdı; artık kalabalıkla değil, kalabalığı temsil edecek bu dört kişiyle konuşacaktı.

"Bu hareketiniz devletin namusunu uluorta ayak altına almaktır, siz Müslüman iseniz hareketiniz dinimize ve şeriatımıza uymaz, kâfir iseniz bura İslam diyarıdır, benden ne istersiniz?.." dedi.

Bu dört temsilcinin yeniçeri ve sipahiler adına ağız birliğiyle cevabı şu oldu:

"Padişahım, devletine hayırlı olmayan adamları ver ki görüyorsun yeniçeri ve sipahi kulların derya-yı bipayan, tuğyan halindedir. Başka türlü dağılmaz..."

Babü's-saade'nin kanatları açıktı ve Hafız Paşa ayak divanında konuşulanları işitiyordu, içindeki hamiyet cevheri birden coştu. Müslüman adamdı, abdestsiz adım atmazdı, ama böyle bir anda abdest tazelemek gerekirdi, az evvel padişaha gelen leğen ibrikle abdest aldı, soyundu, başına sade bir tülbent sardı, hançerini çıkarıp bıraktı ve Babü's-saade'den çıkıp padişahın huzurunda durdu.

Bin bir ayak bir ayak üstünde, o mahşeri kalabalık birden soluğu kesti, çıt yok, işitilen yalnız Hafız Paşa'nın, Kuran okurken dinleyenleri vecd içinde mest eden, ağlatan güzel sesiydi.

"Padişahım... Senin yoluna Hafız gibi bin kulun feda olsun!.. Ancak ricam budur ki, beni sen katlettirme, bırak benim masum kanımı bu zalimler döksün ve bana şehitlik nasip olsun, sen de lütfet, benim naaşımı Üsküdar'da defnettir, yetimlerimi de sana emanet ediyorum!.." dedi.

Ve padişahın cevabını beklemeden "Bismillahirrahmanirrahim ve la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyilazim... İnna lillah ve inna ileyhi raciun" diyerek ihtilalcilere karşı yürüdü.

Naimâ, "Meydan sanki arsa-i Kerbela idi..." diyor. Sultan Murad çevresini çıkarıp faciayı görmemek için yüzünü kapadı ve ağlamaya başladı, padişah tarafındakiler de sahneyi gözleri yaşla dolarak seyrettiler.

Hafız Paşa ortaya çıkınca, karşısında tuğyan halinde bir derya gibi kalabalığın ön saflarından birkaç sipahi ileri atıldı, ilk yaklaşan sipahi paşaya saldırayım derken, paşa dindar adam, ruhu Allah'ın emaneti ve onu koru-

maya kendini mecbur bilmiş, herifin yüzünün tam ortasına öyle bir yumruk indirdi ki, sipahi, ağzı burnuna karışıp yarı ölü yere serildi. Fakat ikinci sipahi paşanın başına bir hançer vurdu ve çok derin bir yara açtı, onu üşüşen diğer hançer ve kılıçlar takip etti. Sonra sayılmıştır, o güzide vezir tam on yedi bıçak darbesiyle yere serildi, henüz ölmemişti, bir yeniçeri paşanın göğsüne çıktı ve bıçakla boğazını keserek şehit etti. O anda nereden bulmuştur bilinemez, saray adamlarından biri elinde büyük bir yeşil örtüyle koştu, vezirin naaşını örttü. Sultan Murad da tahtından kalktı, bir o yeşil örtü altında yatan şehide bir de bu kanın vebali hepsinin alnına yazılmış olan o gazaplı kalabalığa baktı.

"Hak Teâlâ bana kudret verirse sizden nasıl intikam alınacağını öğreteceğim!.." dedi, bu sözü ancak muhafızları işitebildiler, sonra yüksek sesle bağırdı.

"Bre Hak'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz, şeriata ve padişaha itaat etmez zalimler!.." dedi.

Hafız Paşa'nın padişah önünde paralanması ihtilalcilere de dehşet vermişti. O güğremiş insan seli uğuldayarak saraydan çıkmaya başladı, suçlu kaçışı gibi bir çıkış... İhtilallerde olageldiği gibi, Hafız Paşa'nın cesedinin ayaklarına ip bağlayarak sürüklemeye, sürükleyip götürmeye kimse cesaret edemedi. Naaş sarayca kaldırılarak vasiyeti gereğince Üsküdar'a götürüldü.

Bu faciadan sonradır Sultan Murad mühr-i hümayunu Receb Paşa'ya verdi, fitne üstadı nihayet meramına nail olmuştu.

Defterlilerden Şeyhülislam Yahya Efendi kaçmış, saklanmıştı. İhtilalcilere efendinin azledildiği tebliğ edildi, katlinde ısrar etmediler. Defterdar Mustafa Paşa da kaçmış saklanmıştı, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ise kumandanı bulunduğu ocağa sığınmıştı, yeniçeriler ağalarına sahip çıktılar. Bu himaye ağalarına olan bağlılıktan değildi; on sene evvel Genç Osman da Yeniçeri Ocağı'na sığınmış, fakat yeniçeriler padişahı düşmanlarının pençesine alçakça teslim etmişlerdi, bu sefer de Hasan Halife'ye aynı ihaneti gösterirse Yeniçeri Ocağı'nın adına, şanına çok ağır bir leke sürülecekti. Receb Paşa'nın teşvikiyle sipahiler yeniçeri kışlalarına gidip "Ağayı siz paralamazsanız verin, biz paralayalım..." dediler. Yeniçerilerden ters bir cevap alındı: "Paralarsak

biz paralarız, sipahi kim olur ki bizim ağamızı paralayacaktır!.."; ısrar edilirse iki asker arasına kılıç girecekti. Sipahiler ısrar etmediler.

İhtilalci asker, Hafız Ahmed Paşa'yı padişahın gözleri önünde paraladıktan ve sipahiler de yeniçerilerin elinden Hasan Halife'yi alamadıktan sonra yeniçeriler ile sipahiler arasına kılıç girme tehlikesi belirince fitne ateşi tavsadı, küllendi, sipahiler hanlarına ve yeniçeriler de kışlalarına çekildiler. Fakat Receb Paşa, şu kadar zamandan beri göz diktiği mühr-i hümayuna kavuştuğu halde, o altın mühür koynunda sanki çöreklenmiş yatan bir yılan gibi duruyordu, ilk fırsatta başkaldırıp paşayı sokacak, öldürecekti. Yeniçeri ve kapıkulu sipahisinin zorbaları ile ittihat ederek, İstanbul erazil ve eclafıyla bağdaşarak Receb Paşa'nın bu davaya atılmasının sebebi, Sultan Murad'ı iyice sindirerek, hatta avucunun içinde bir kukla yapmak, olmazsa onu tahttan indirip, kardeşlerinden birini tahta çıkarmak, tam istiklalle vezirlikti. Gözleri ancak baktığı şeyi ve onun da ancak sathını görür bir kafadardı ki, böyle avami kaba hırs doğar, kaba ve basit entrikalar beslenir, gelişir. Zararını devlet ile memleket yüklenir, ıstırabını millet çeker. Receb Paşa'nın hamam çıplağı tellak ile yalı kopuğu salapuryacıdan farkı sadece sırtındaki samur kürküydü... Galiz cehlinin kaba hesabıyla sadarete kayd-ı hayat şartıyla gelmişti. Yerinden emin değildi, emniyet getirinceye kadar her şeyi yapacaktı, fitneyi tekrar uyandırmak için fırsat gözetlemeye başladı, o fırsatın çıkması da gecikmedi. Uzun sürecek bu ihtilalin ilk alevi "Hüsrev Paşa niçin azledildi?.." diye parlatılmıştı. Bir ay sonra ikinci kundak da "Hüsrev Paşa niçin katledildi?.." diye kondu.

Azlinden sonra Tokat'a çekilmiş oturmakta olan Hüsrev Paşa bu kanlı, cebbar vezir, ilk ayaklanma onun adı ileri sürülerek olduğu için ortalık yatışır yatışmaz padişahın emriyle idam olunmuştu ve kesik başı da gizlice İstanbul'a getirilmişti. Aslında bu kesik baş sadaret makamı için Receb Paşa'nın en tehlikeli rakibiydi; Receb Paşa bunu bildiği için önce rahat bir nefes aldı, sonra fırsat ganimettir diyerek fitneyi tahrik etti, o asrın tabiridir, "zorbaların arasına dil soktu." Bu şer aletleri, "Hüsrev Paşa gibi vücudu lazım bir vezirin katline sebep olanlardan ahz-ı intikam lazımdır!.." dediler.

Sebep olan kimdi? İhtilalin ilk safhasında defterli olan on yedi kişiden biri paralanmış, biri affedilmiş (Yahya Efendi), biri padişahın yanında (Musa Çelebi), on beşi de kaçmış saklanmıştı. Ortada tek sima, padişah kalıyordu.

Hakikatte de ihtilalin bu ikinci safhasında Receb Paşa'nın hedefi o idi, askeri ayaklandırdı ama, dilediği gibi hedefine sevk edemedi.

1632 Martının 12'nci Cuma günü sabahı İstanbul yine ihtilal dehşeti içinde uyandı. Sabah namazı vakti Atmeydanı'nda toplanan yeniçeriler ile sipahiler ve peşlerine takılan İstanbul erazil ve eclafı namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a yürüdü. İhtilalci ayakları Bab-ı Hümayun ile Ortakapı'nın eşiklerinden atlamaya çoktan alışmıştı. Sultan IV. Murad yine ayak divanına çıkarıldı, yeniçeri neferleri ve sipahi oğlanları padişahla da yüz göz olmuşlardı.

"Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar veziri katlettin ve kendi devletini rahnedar ettin?" diye sordular.

Bu soru facianın uvertürüydü, sonra eski defter ve yeni kanlı sahnelerin perdesi açıldı.

"Mademki bu işi yaptın, sen de bize Hasan Halife'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ve Musahip Musa Çelebi'yi ver, paralayalım!" denildi.

Bu arada birden aşırı küstahlaştılar.

"Saraydaki şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır, sana itimadımız kalmadı, Hüsrev Paşa'yı öldürdüğün gibi şehzadelere de kıyarsın, onları çıkar, bize göster!.." dediler.

Vakanüvis efendi padişahın cevaplarını şöylece toplayıp naklediyor:

"Hasan Halife ve defterdar neresidirler bilmiyorum, Musa Çelebi'nin ne günahı vardır ki size vereyim? Bir padişaha karşı bu mertebe hürmetsizlik olur mu?"

İhtilal sahneleri anlatılırken en zor iş, o atmosfer altında ruhların tahlilidir. Koğuşta, han odasında, hamam külhanında veya soğukluğunda, kahvehane, kayıkhane, fırınlarda, bekâr odalarında yatan, bütün bedii duyguları birkaç saniyelik nefis lezzetinde toplanmış, bütün dini ibadetleri duygusuz mihaniki hareketler olmuş insanların başlarındaki şahsiyetlere karşı hürmeti yoktur, onlardan sadece korkarlar ve bir kere de o korkuyu attılar mı, yeni bir yılgınlığa uğrayıncaya kadar alabildiklerine pervasız ve tahripkâr olurlar, akıl ve mantık çemberlerini yırtıp, tezatlar içinde hayır ve şer, hizmet ve ihanet her şeyi yaparlar, işte buna sûriş denilir; felakettir, afettir.

Eclafın padişah sözünü anlamasına elbette ki imkân yoktu. İhtilalci yeniçeri ve sipahilerin sözü geldi, yine mahut tehdide dayandı.

"Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa lazım değilsin..." dediler.

O sırada "Hünkâr şehzadeleri boğdurmuş!.." diye bir laf çıktı, bunun üzerine, "Şehzadeleri isteriz!.. Şehzadeleri çıkar görelim!.." sesleri yükseldi. Dört şehzadeyi Babü's-saade önüne çıkarıp gösterdiler: Bayezid, Süleyman, Kasım, İbrahim.

En büyükleri Şehzade Bayezid şişmanca bir gençti, Süleyman'la beraber kapı eşiğinden biraz ileri çıkıp ihtilalcilere hitap ettiler. Bayezid,

"Bizden ne istersiniz? Biz bir köşeye çekilmiş, kendi halimizle meşgulüz, adımızı anmak, bizi dile düşürmek ne manadır?.." dedi.

Süleyman daha açık konuştu.

"Sebeb-i felaketimiz olacaksınız!.. Allah'tan korkmayıp, padişah hazretlerinden utanmayıp böyle tuğyan edersiniz!.. Allah aşkına bizi kendi halimize koyun, sizin himayenize muhtaç değiliz, bizi korumak size düşmez!" dedi.

Fakat divan avlusunda kaynaşan o mahşeri kalabalık şehzadelerin ne sözlerini ve ne de endişelerini anladı. Mazisiz adamlar istikbali göremezler.

İki şehzadenin yalvarmasına rağmen ihtilalci yeniçeri ve sipahiler Sultan IV. Murad'a karşı küstahlığı son mertebeye çıkardı:

"Bundan sonra bizim sana itimadımız yok!.. Bu efendileri sana bırakmayız, bunlara zarar etmeyeceğine bize kefil göster!.." dediler.

Ağır hakaretti. Böyle bir günde ve böyle bir sahnede bir padişaha kefil olmak felaketti, fakat o anda galeyanı yatıştırmak da lazımdı. Sultan Murad'ın belki de hayatı tehlikedeydi. Yeniçeriler ve sipahiler genç hükümdarı tahtından kapıp aldığı gibi, paralayıp öldürmeseler bile, Sultan Murad padişahlığı kaybedecekti ve belki de Receb Paşa bunu bekliyordu. Orada bu tehlikeli kefaleti yüklenmek devlete de, padişaha da hizmetti, ancak büyük medeni cesaret sahibi, büyük hamiyet sahibi adamın yapabileceğiydi. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi hiç tereddüt etmedi.

Avam koca şeyhülislamın kefaletini kâfi görmedi, kendilerinden değildi, inanmak için kendilerinden de birinin kefil olması lazımdı. Bu sefer Receb Paşa,

"Ben de kefilim!.." demeye mecbur oldu, ortalık yatıştı ve şehzadeler içeri alındı.

Naimâ Efendi, "Cahil dosttan âkıl düşman yeğdir" diyor, şaşmaz hikmettir. Bu 12 Mart günü, Şehzade Bayezid, Süleyman ve Kasım ile Ahizade Efendi'nin ileride sebeb-i felaketleri olacaktır. Receb Paşa'ya gelince, Sultan Murad'ın nazarında o "topal zorbabaşı"dır, cezası öbürleri kadar gecikmeden, ilk fırsatta verilecektir. O gün Sultan Murad'ın ayak divanı bu sinirli, gergin hava içinde dağıldı.

O cuma günü çarşılar, dükkânlar açılmamış, halk sokağa çıkmamış, camilerde cuma namazı kılınmamıştı. Ve tam üç gün çarşı pazar açılmadı, İstanbul'un günlük hayatı mefluç kaldı.

14 Mart Pazar günü yeniçeriler ile sipahiler yine ayaklanıp toplandılar. "Defterdar Mustafa Paşa ile Hasan Halife'yi isteriz" diye bağrıştılar. Hasan Halife, Sadrazam Hafız Paşa'nın paralandığı gün ağası bulunduğu Yeniçeri Ocağı'nın namusuna sığınmıştı ve yeniçeriler de o gün kendisine sahip çıkmışlar, sipahilere karşı korumuşlardı. Yeniçeriler kendilerine sığınan padişahlarına ihanet etmişti, ağalarını da gulgule arasında yok edebilirlerdi; Hasan Halife ocaklının kendisini namus belası himaye ettiğini biliyordu, onun için ortalık azıcık yatıştığında Ağakapısı'ndan kaçmış, Mehterhane'de gizlenmişti. Firarı muhakkak ki yeniçerileri kızdırmaktan ziyade memnun etmişti. Bir ara "Padişah defterdar ile yeniçeri ağasını sarayda Hasbahçe'de saklamış" rivayeti çıktı.

"Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır" sözünün doğru çıktığı bir kış, iki günden beri lapa lapa durmadan kar yağıyordu. İhtilalciler Atmeydanı'ndaki Sultanahmet Camii ile sahiplerine zorla açtırdıkları civardaki dükkânlara doldular. Bir bölüğü Sadrazam Receb Paşa'nın sarayına giderek şeyhülislam ile ulemayı da saray ve konaklarından zorla kaldırıp Receb Paşa'nın sarayına götürdüler. Paşa Atmeydanı'na nazır miri bir sarayda oturuyordu, tahmin ediyoruz ki bu bina zamanımızda Ticaret Okulu'nun bulunduğu yerdeydi. Paşanın sarayında, yeniçeri ve sipahi kılıçlarının tehdidi altında sözde bir şeriat meclisi kuruldu. Padişahın ayak divanında olduğu gibi ulema efendilerle hayli çekişildi, nihayet ihtilalciler, istedikleri kimsenin idamına bir hüccet yazdırıp efendilere imzalattılar. Receb Paşa yeniçeri ve sipahilerin bu meclisteki söz sahiplerine,

"Defterdar Paşa ile Hasan Halife sarayda Hasbahçe'de değildir, yakinen biliyorum, padişah da onları aratıyor!.." diye yemin etmişti.

Devrin müverrihi Hasanbeyzade'nin rivayetine göre o pazar günü ihtilalcilerin ağzında padişahın pek sevgili gözdesi Musa Melek Çelebi'nin adı yoktu. O masumu, adını yeniçeri ve sipahi ağzına düşürüp felakete sürükleyen Receb Paşa oldu. Ulema hücceti imzalayıp dağıldıktan sonra sadrazam padişaha gitti, vakayı tasarladığı melanete göre tahrif ederek anlattı:

"Şevketli padişahım. Kul Hasan Halife ile Defterdar Mustafa Paşa'yı sizin Hasbahçe'de sakladığınızı zannediyor, tekrar Saray-ı Hümayun'a yürüyecekler, nahoş haller olmak ihtimali vardır, Musa Çelebi'yi bu kulunuzun sarayına gönderin, ben de yeniçeri ile sipahiye nasihat edeyim, 'İşte padişahımızın sizlerden esirgediği yoktur, bu kadar makbulü ve mergubu Musa Çelebi'yi dahi bana göndermiştir, defterdar ile Hasan Halife sarayda olsaydı onları da verirdi, siz de Musa Çelebi'yi istemekten artık vazgeçin' diyeyim, hem saraya yürümelerini önleriz, hem de inşallah Musa Çelebi'yi ellerinden kurtarırız!.." dedi.

O sırada Receb Paşa'nın kendi havasına uydurduklarından Canbuladoğlu Mustafa Paşa da huzurdaydı, o da,

"Padişahım, Receb Paşa lalanın bu sözü makuldür, Musa Çelebi'yi kul onun sarayında görünce Musa Çelebi'ye zarar ihtimali yoktur, kaldı ki vezirin sarayından zorla almak kimin haddidir, ben kefilim!.." dedi.

İki vezir yeniden ayak divanına çıkmak istemeyen padişahı ikna ettiler. Sultan Murad,

"Hoş... Musa size Allah emaneti olsun, eğer bir kılına hata gelirse sizden bilirim!.." dedi ve sevgili gözdesini hüngür hüngür ağlayarak o akşam ortalık iyice karardıktan sonra Receb Paşa'nın sarayına gönderdi.

Bu türkünün güftesi Sultan IV. Murad'ın imiş, ne zaman okunsa ağlarmış:

Yola düşüp giden dilber
Musam eğlendi gelmedi.
Acep yolda yol mu şaştı
Musam eğlendi gelmedi.

Bu ihtilalin kanlı safhalarından biri olan Receb Paşa sarayı faciası topal zorbabaşı tarafından sahneye şöyle kondu:

Aynı gece, Receb Paşa yeniçeri kışlalarına ve sipahi hanlarına, "Musa Çelebi'yi padişah benim sarayıma gönderdi, gelip istesinler, alsınlar!.." diye gizlice haber yolladı.

Pazartesi sabahı, yine mahşer gününden örnek verdi. Yeniçeri, sipahi ve şehrin erazil, eclaf güruhu Receb Paşa sarayı önünde toplandı.

"Musa Çelebi gelmiş, elbette isteriz!.." diye kapılara dayandılar.

Musa Çelebi, paşanın oturduğu odaya gitti.

"Sultanım, benim hakkımda şefaat taahhüt etmiştiniz, bana kıymak reva mıdır?" dedi.

Receb Paşa kayıtsız,

"Oğlum, ne yapalım, padişahımızın vücudunu muhafaza için senin ve benim gibi bin uşak feda olsun!.. Hemen görelim, belki defi mümkündür..." diyerek hemen hareme kaçtı.

İhtilalciler kapıyı açtırmış ve saraya girmişti.

"Musa Çelebi merdiven başına gelsin görelim!.." diye bağrışıyorlardı.

Musa Çelebi'yi merdiven başına çıkardılar. Paşa iç ağalarına tembih etmişti, içlerinden biri Musa Çelebi'ye kuvvetli bir omuz vurdu ve merdivenden aşağı yuvarladı. Sahne, Eski Romalıların sirklerdeki vahşi hayvanlara attığı ve diri diri parçalattığı mazlum kurbanların akıbetine benzer. Delikanlının acı feryadı, dehşeti tarif edilmez paralayıcı kaba sesler arasında boğuldu. Yeniçeri ve sipahiler hançer üşürdüler.

Receb Paşa, aşağıdaki facianın aktörü, kulağı kirişte, gulguleyi işitince, haremden ayaklarında sade mestle fırlayarak ve aksaya aksaya koşarak, merdiven başına geldi.

"Bre el çekin!.. O çelebi benim kefaletimle gelmiştir. Bre bu ne olmaz iştir!.." diye yalandan bir iki bağırdı", lakin Musa Çelebi'nin işi bitmişti, vücudu hançer zahminden surah surah olmuştu."

Paşanın talimli adamları,

"Çünki hal böyle oldu, bari ölüsünü dışarı bırakalım da cemiyet dağılsın!.." dediler.

Musa Çelebi, henüz ruh teslim etmemişti. Vücudunu delik deşik edenler de paşayı merdiven başında görünce kaçmış, saraydan çıkmışlardı. Ağır yaralı delikanlıyı sanki bir çaput çuvalıymış gibi sarayın duvarı üstünden savurup, dışarı meydan tarafına attılar, orada üzerine bir kere daha hançer üşürüldü. Çırılçıplak soyduktan sonra kanlı cesedini Atmeydanı'nda bir çınarın altına bıraktılar. Durmadan yağan kar, masum gencin kefeni oldu.

Sultan Murad, Musa Melek Çelebi'nin katledildiğini öğrendiği zaman, yüreğinin ta derinlerinden bir ah çekerek,

"Ya Rab!.. Bu mazluma kıyan zalimlerin haklarından gelmeye sen bana kudret ver!.." diyerek ağladı.

Allah, Sultan Murad'a bu kudreti verdi ve intikamını pek yaman aldı.

Padişahın fedakâr bendelerinden birkaç kişi, ya yeniçeri yahut sipahi kıyafetinde, ve muhakkak ki gece yarısından sonra olacaktır, Musa Çelebi'nin naaşını atıldığı yerden kaldırıp kaçırdılar ve Eyüpsultan'a götürüp defnettiler. O asrın adamı Evliya Çelebi, Sultan Murad'ın bu sadık bendesine baş ve ayak şahideleri ve sandukası, kabartma güllerle müzeyyen pek muazzam bir kabir yaptırttığını yazıyor ve kabrinin cadde üzerinde olduğunu söylüyor; caddenin adı belli değil; bu kabri Eyüp'ün hemen her tarafında uzun zaman aradık, bulamadık.

Ya o 14 Mart Pazar günü veya 15 Mart Pazartesi günü, Musa Çelebi'nin şehit edildiği gün, ihtilalciler evvela Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi ve sonra Defterdar Mustafa Paşa'yı da buldular.

İstanbul'da köşe ve köşe aranıyorlardı. Hasan Halife, Ağakapısı'ndan kaçıp saklandığı Mehterhane'de yakalandı, bir ata bindirilip Atmeydanı'na getirildi. Etrafını derya misali yeniçeri ve sipahi sarmış, gazaplı naralar dalga dalga yükselir çarparken, biçare genç adam ölüm korkusuyla vahşete bakınarak,

"Bana kıymayın... Vallahi devlet işleri için padişah huzurunda söz söylemiş değilim, beni azat edin, başımı alıp başka diyara gideyim, beni nahak yere katletmeden size ne hâsıl olur!.." diye yalvarıyordu.

Etrafındaki binlerce yeniçeri ve sipahi yüzünde, yalnız kin ve haset vardı; hepsinin yüreği taş gibiydi... Ağızlardan çıkan yalnız küfür ve hakaretti. En yumuşak konuşanı,

"Bre sefih oğlan!.. Mülukâne saray ve padişahane yalılar yapıp, arz-ı ihtişamı bilirsin!.. Bre o kadar devlet senin gibi oğlana neden layıktır?.." diyordu.

Bir ara, bir adam Hasan Halife'nin başına doğru bir sopa indirdi, bu sopayı o anda hançer ve kılıçlar takip etti, atından düşürdükleri ağayı lahzada öldürdüler ve lahzada ana doğması soyarak ayak bileklerine ip geçirdiler, Atmeydanı'na sürüyerek götürdüler, meydandaki çınarlardan birinin bir dalına ayaklarından baş aşağı astılar.

Öldürüldüğü zaman yeniçeri ağalığı üzerinde bulunuyordu. Yahut ki azledilmiş, fakat yerine bir başkası tayin edilmemişti. O gün Sultan Murad tarafından ocaktan yetişme Köse Mehmed Ağa, yeniçeri ağası tayin edildi.

Defterdar Mustafa Paşa da, ya aynı gün ya bir gün sonra Vefa'da bir evde bulundu. Evvela Atmeydanı'na, oradan Sadrazam Receb Paşa'nın sarayına götürüldü. Sadrazam paşa hemen atlanıp Saray-ı Hümayun'a gitti. Sultan Murad'dan Mustafa Paşa'nın idam fermanını aldı, döndü. Mustafa Paşa'yı elleri arkasına bağlı siyaset meydanına çıkardılar ve çökertip boynunu vurdular. Başsız ceset ihtilalcilere verildi, artık bir kaide olmuştur, hemen çırılçıplak soyuldu, ayaklarına ip takıldı ve Hasan Halife'nin sallandığı ağacın başka bir dalına baş aşağı asıldı. Kesik başı ne oldu?.. Bir kayda rastlamadık.

Bu iki çıplak ceset, soğuktan kaskatı olmuş, birkaç gün karlı buzlu rüzgârla lapa lapa savrulan kar arasında, garip garip, vahşetle sallanıp durdu. Aşağıdaki kıta adı meçhul bir halk şairinindir:

Biri başsız idi birisi başlı
Biri taze civan birisi yaşlı
Defterdar paşanın aslı Ayaşlı
Hasan Ağa şehri civan dörtkaşlı.

İhtilal havası içinde Hicri 1041 Ramazanı

Bu uzun ihtilalde ayaktakımı gılzetinin ne hal aldığını gösteren acı ve müthiş misaldir:

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisinin peşine takılıp ihtilale katılan cebeciler toplandılar.

"Bre canım, biz adam değil miyiz?.." dediler, "Yeniçeri ile sipahi sadrazamı, yeniçeri ağasını ve padişahın şöyle makbul bir nedimini paraladılar, biz dahi zabitlerimizin hakkından gelip şanımızı ispat etsek gerektir!.."

Hemen Cebeciler Ocağı'ndan şöhret sahibi bir çorbacı ağanın evine hücum ettiler. Çorbacıyı paralayıp öldürdüler, evini yağma ettiler ve yeniçeriler ile sipahilere uyarak paraladıkları o garip adamı çırılçıplak soydular, ayaklarına ip takıp mahut çınara asmak üzere Atmeydanı'na getirdiler, fakat sipahiler mâni oldu.

"Yok!.." dediler, "Cebeciler çorbacısı bir adam mıdır ki, böyle kibarlarla beraber aynı ağaca asılsın!.."

Bu kanlı vakalardan sonra İstanbul bir müddet yeniçeri ve sipahi zorbalarının elinde kaldı. Tabanı yarık, yeni yakası bitli, ırzını, namusunu bir lüle tütüne değişir ve tüyünü düzmek için de ihtilal günlerinde saray ve konak yağmalamalarını fırsat bilir kaldırım uşakları eclaf da birer sokak ağası oldular; her türlü şenaat, fuhuş, rezalet göz göre göre işlenir oldu, pervasızca sokağa döküldü. O devirde yaşamış bir müverrih Enderunlu Mehmed Halife ortalığın halini şöyle tasvir ediyor:

"Divan-ı Hümayun'da Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'yı katlettiler, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı ve musahip Musa Çelebi'yi katlettiler. O zaman kulun şol mertebe tuğyanı vardı ki, gündüz hamam basarlar, hamamdan peştamalla çıplak avrat çıkarırlar, camilerin içinde çubuk yakıp tütün içerler, Müslümanların ırzını namusunu ayakları altına alıp evler, saraylar basarlardı. Hele kahvehanelerde ve meyhanelerde olan fuhuş ve rezalet anlatılamaz. Nizam-ı âlem öylesine bozulmuştu."

Manzara ihtilalci zorbaları da düşündürmeye başlamıştı. Sipahilerin söz sahiplerinden Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mahmudağaoğlu, Yemişçi Mustafa ve daha gayrileri toplanıp konuştular ve şu ağız birliğine vardılar:

"Hazmedilmez ve asla affedilmez işler yaptık. Bu mertebe isyandan ve âlemi şu hale düşürdükten sonra bu padişah eline fırsat düşünce bizi sağ bırakmaz, nereye kaçsak, nerede gizlensek bize kurtuluş yoktur. Bizim için tek halas yolu Sultan Murad'ı tahttan indirip kardeşlerinden birini padişah yapmaktır. Yeni padişahın yanında birer mevki sahibi oluruz, âleme yeni bir nizam veririz, padişahı kendimizden hoşnut kılarız..."

İçlerinde büyük nüfuz sahibi olanlardan biri Rum Mehmed Ağa'ydı, ortaya atılan bu yeni ve büyük ve belki de yeniden pek çok kanların dökülmesine sebep olacak fitneye şiddetle itiraz etti:

"Padişahımızı aldatanlardan istediğimiz gibi intikam aldık, fesadı daha ileri götürürsek, âlem zaten ayak üstünde, eliyazübillah devlet güneşini söndürürüz, Devlet-i Âl-i Osman münkariz olur." Zira sipahi zorbaları bu madde için de Receb Paşa tarafından gereği gibi ifsat edilmişlerdi.

Tahttan padişah indirme, Osmanlı tarihindeki ihtilallerde daima en büyük iş olagelmiştir, sipahilerin kendi başlarına başarabilecekleri şey değildi, yeniçerilerle mutlak şekilde ittifak etmeleri lazımdı. Onun içindir ki, kendi aralarında kesin karar verdikten sonra sipahi zorbaları Yeniçeri Ocağı'na başvurdular.

Saraydan çıkma Hasan Halife'nin yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa ocaktan yetişmiş, çekirdekten yeniçeriydi; Sultan Murad'a sadakatle bağlı kaldı; yeniçeri neferlerini de, ocakta kademe kademe yükseldikçe hoşnut tutagelmiş, neferin gönlüne girmişti, ocaklı, "Bu bir büyük meseledir, ağamız nerede ise biz oradayız..." dedi. Köse Mehmed Ağa da, sipahi zorbalarını asla ürkütmeden padişah değiştirmenin vahametini anlattı, Yeniçeri Ocağı sipahilerin cülus teklifini şiddetle reddetti.

Köse Mehmed Ağa günde birkaç sefer gizlice saraya gidip padişahla buluşmakta ve dışarıda olup bitenleri tezi tezine Sultan Murad'a arz etmekteydi. Güçlükle önlediği bu yeni fitneyi de anlatırken,

"Padişahım, bu maddenin de başı Receb Paşa'dır, Musa Çelebi'yi de Canbuladoğlu'yla söz birliği edip senden alan ve o mazlumu yeniçerilerin haşaratı ile sipahilere paralatan odur..." dedi ve sipahi zorbalarından Rum Mehmed Ağa'nın da cülus meselesine muhalefet ettiğini söyledi.

Sultan Murad Rum Mehmed'e gizlice şahane ihsanlarda bulundu, yeniçerilerin ve Rum Mehmed'in muhalefeti Receb Paşa'nın hazırladığı yeni fitneyi alevlenmeden bastırdı.

Sinirli hava biraz yatıştı, "Padişahımız olup biten maddelerde cümle suçları bağışlamıştır" sözü çıktı ve işte bu sakinleşen hava içindedir ki, mübarek ramazan ayı girdi.

Nakletmekte olduğumuz vakalar Hicri takvimde 1041 yılının Recep ve Şaban aylarında geçmiştir. O yılın Ramazanı da Martın 22'nci günü girmişti.

Naimâ Efendi şöylece anlatıyor:

"Ramazan-ı şerif geldi. Sipahi kıyafetine girmiş halk eşkıyası, şeytan kılıklı hayta ve hazele güruhu takım takım, hepsi pürsilah, semt semt kurdukları meclislerde iyş ü işret sofraları donattılar ve fisk ü şenaatlerine devam ettiler. Kimi güzel güzel yüzlü ve kimi de acaip dev misali koca koca heykeller, kuklalar yaptılar, sokaklara kandillerle yer mahyaları kurdular, arkalarında bir sürü baldırı çıplak, davul zurnayla 'Allah!.. Allah!..' sayhaları gökyüzünü tutarak ve geceleri de ellerinde meşalelerle İstanbul sokaklarını dolaşmaya başladılar ve İstanbul halkından zorla kukla ve mahya seyri ve eğlencesi parası topladılar. Vüzera, ulema, kibar ve zenginlerin kapılarına bu şehir çetelerinden biri gelir dayanır, bahşişini alıp giderken köşe başından bir yeni güruh çıkar gelirdi. Kuklalarını, çengilerini, köçeklerini oynatır, çuha, kumaş, nakit kuruş ve akçe, her kapının şanına layık ihsanını alırdı."

Büyük müverrih Hicri 1041 Ramazanının rezaletlerini tasvire şöyle devam ediyor:

"Yeniçeri ve sipahinin erazili ve baldırı çıplak şehirliden davullu zurnalı ve kuklalı köçekli soyguncular bir kapıya vardıklarında yüz kuruş verilse,

'Bu falanın kapısıdır, buraya bin kuruş paha biçtik!..'

'Yok!.. Bura filan devletlinin menzilidir, temaşa parası iki bindir!..' derlerdi."

Yine Hasanbeyzade ile Naimâ'dan öğreniyoruz, istedikleri bahşiş verilmeyecek veya bahşişin çıkması azıcık gecikecek olsa konağı yakıyoruz diye ellerindeki meşaleleri o devrin o muhteşem ahşap saray ve konaklarının geniş saçaklarına ve şahnişinlerine doğru kaldırarak,

"Şu kadar yüz kuruş ve şu kadar çuha ve kumaş tiz getirin, yoksa konağı yakıyoruz!.." diye saçakları meşalelerle tutuştururlardı. Çaresiz menzil sahibi haytaların ayaklarına düşer, yalvarır, tutuşturulan saçağı söndürtür ve istediklerini de verirdi.

Ramazan sona erinceye kadar bu davullu zurnalı, köçekli çengili, kuklalı, meşaleli gece çapulları devam etti. Yalnız büyük konaklar, saray yavruları ve saraylar değil, namus erbabından orta halli kimselerin kapıları da çalındı, herkesin evinde hediyelik hazır eşya bulunmaz, o şehir eşkıyasına taze gelinlerin veya gelinlik kızların sandıklardaki çeyiz eşyaları verildi.

Bayram oldu, üç gün de sokaklara, meydanlara salıncaklar kurdular; devlet erkânını, İstanbul âyan, eşraf ve kibarını düğüne davet eder gibi kınalı mumlarla, salıncaklara davet ettiler; salıncaklara gelenler de çuha ve kumaş ve bohça bohça çamaşır ve esvap bayram hediyeleriyle geldiler; her salıncakta bir dükkân dolduracak mal toplandı. Ve faraza bir vezire yüz mumdan fazla geldi, her mumun üzerinde, "Bu falan salıncağın mumudur" diye bir de kâğıt vardı. Mum alanlar salıncaklara verecekleri hediyelerin defterini yaptırdılar, arabalara yüklenen hediye denkleri salıncakları birer birer dolaşarak bu defterlere göre dağıtıldı. Tam rezalettir.

Bayramdaki küstahlıklarını padişahın anası Kösem Sultan ile bizzat padişahı dahi kınalı mumla salıncağa çağıracak kadar ileri götürdüler; kendileri gelmediler ama hediyeleri geldi.

Bu 1041 Ramazanında ve Ramazan Bayramı'nda olanları anlatırken Naimâ Efendi, "Nice erazil ve biedep cahiller ramazan günleri alenen oruç bozdular, sokaklarda, kahvehanelerde tütün içtiler, alenen şenaat-i kabiha, fuhuş irtikâp ettiler, kimse menine kadir olmazdı" diyor.

Yine onun anlattıklarıdır:

"Yalınayaklarına bir pabuç almaya kudreti olmayanlar katar sahibi ağa oldu; bayramdan sonra da hepsi mekânına menziline çekildi. Ortada ancak zorbabaşılar kaldı."

Asıl ortada kalan fitne kundakçısı Sadrazam Receb Paşa'ydı.

Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa'nın sadakati ve sadakat yolunda cesaretle himmet ve gayreti sayesinde yeniçerileri kendi tarafına çevirmeye muvaffak olan Sultan Murad artık ne Receb Paşa'dan ne de sipahi zorbalarından korkacaktı. Bayramın ayı çıkmadan, 28 Şevval 1041 ve 18 Mayıs 1632 Salı günü, divan günüdür, Receb Paşa erkenden saraya geldi ve gelir gelmez, divan toplanmadan padişah tarafından huzura çağrıldı. Kuvvetle tahmin ediyoruz ki vaka Arz Odası'nda geçmiştir; aksak adımlarıyla huzura çıkan Receb Paşa Osmanlı protokolü icabı taht eşiği, saçağı öpecekti, buna resmi ıstılahında "ayak öpme" denilir, fakat yine o protokol icabı sadrazamlar huzura divan dağıldıktan sonra girerlerdi, vakitsiz, erken davet kendisini şaşırttığı için Receb Paşa bir tereddüt anı geçirmişti. Sultan Murad kaşları çatık,

"Beri gel topal zorbabaşı!.." dedi.

Bu hitap Receb Paşa'nın "canını başına sıçrattı", alçak adamlar cebin olurlar, kendilerinde aciz ve karşısındakinde kuvvet hissedince hemen zelil olurlar.

"Hâşâ padişahım!.. Vallah billah padişahımın rızasından dışarı zerre kadar hareketim yoktur!" diyerek türlü türlü yeminler etti.

Receb Paşa'nın ayak divanı günündeki tehdidini unutmamış olan Sultan Murad,

"Bre kâfir, abdest al!.." dedi.

Kendi tezvir ve fesadıyla ayaklanıp kükremiş olan yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri birtakım masumların başını isterken adeta alay ederek, "Uşak efendisine feda olagelmiştir!.." diyen Topal Receb Paşa'nın dili tutuldu, sızılı bacakları da gövdesini çekemeyerek olduğu yere çöktü. Ölüm karşısında abdest almak muhakkak ki metanet ve celadet sahiplerinin işidir. Padişah onun bu zelil çöküşünü seyre tahammül edemedi.

"Tiz şu hainin başını kesin!.." dedi.

Hazırda cellat yoktu. Zülüflü baltacılardan iki zeberdest tüvana oğlan Receb Paşa'nın boynuna kement atarak boğdular.

Dalga dalga uzun bir ihtilalin sağladığı sadrazamlığı ancak üç ay sürmüştü. Bu üç ay içinde saraya her gelişinde kapıkulu sipahisi zorbalarının namlılarından birkaçını da yüzlerce adamlarıyla peşine takar, Bab-ı Hümayun'a kadar bu avami kuvvet gösterisiyle gelirdi. O gün de öyle gelmişti; sipahiler Bab-ı Hümayun'un önünde paşalarını bekliyordu. "Kemendin izi boynuna karayılan gibi sarılmış" Receb Paşa'nın cesedini bir hasıra koydular ve hasırla sürüyerek Bab-ı Hümayun'dan dışarı bıraktılar. Sadrazamın boğuk cesedini gören paşalılar ile sipahileri bir dehşet aldı; az evvel kabadayı nümayişiyle el kol sallayıp palabıyık buran adamlar bir anda çil yavrusu gibi dağıldı.

Receb Paşa'nın koynundan alınan mühr-i hümayun "Tabanıyassı" lakabıyla meşhur Arnavut Mehmed Paşa'ya verildi; padişahın yeni sadrazamına ilk hitabı da,

"Göreyim seni, zorbaların hakkından gelesin!.." oldu.

Halep vakası

Biri ağa, biri paşa iki adaş, Köse Mehmed yeniçerileri zapturapt altına alınca Tabanıyassı Mehmed de zorba kapıkulu sipahilerinin hakkından gelmeye muvaffak oldu.

Receb Paşa'nın idamından sonra sarayda deniz kenarında kale bedeni üstünde Sinanpaşa Köşkü önünde, fakat bu sefer padişahın isteğiyle büyük bir ayak divanı toplandı. Şeyhülislamın ve yüksek mevki ve payeli ulemanın, sadrazam ve bütün vezirlerin, devlet erkânının, İstanbul âyan ve eşrafının ve yeniçeri ağası ile Yeniçeri Ocağı'nın bütün katar ağaları ile çorbacı ve odabaşılarının, sipahi bölük ağalarının iştirak ettiği bu divanda, padişahın oturduğu taht, köşkün bahçeye açılan kapısı önüne konmuştu. İlk sözü padişah aldı; âlemin keşmekeşinden devletin gördüğü zararları anlatarak uzunca bir konuşma yaptı ve nihayet,

"Yeniçeri ve sipahi kullarım aralarından birkaç ihtiyar kimseleri seçip göndersinler, dilekleri ne ise bu divanda söylesinler ve burada verilecek karar ne ise ona razı olsunlar, âleme bir nizam verelim artık!.." dedi.

Yeniçeri ve sipahi neferlerinin temsilcileri de geldi. Köşkün altındaki sahil boyu da sipahi ve yeniçeriyle, adım atılamayacak şekilde doldu.

Bu ayak divanında Sultan Murad önce yeniçerilere hitap etti.

"Bu devlette asker, ulu ecdadıma itaat edegelmişken siz o yoldan çıktınız, asi oldunuz, bunca vakalar oldu. Devlet binası sarsılıyor!.. Düşmanlara fırsat düşüyor!.. Bunun sonunun dünyada hüsran ve ahirette de gazab-ı Rahman olduğunu bilin!.." dedi.

Yeniçeriler padişahı alkışladı ve Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa ocak adına,

"Devletli padişahım, sen bizim padişahımızsın, bizim sana bir veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız..." dedi.

Sultan Murad,

"Aranızda fitne ve fesat koparmış bedbahtlar vardır, sizi iki cihanda bednam eden onlardır, sözünüzün doğruluğuna inanmam için o makule müfsitleri himayeden el çekip bana teslim edin, onları katl ile ortadan nifak ve fesadı kaldıralım!" deyince yeniçeri ağası ve bütün ocaklı bir ağızdan,

"Biz şevketli padişahımıza itaat üzereyiz, maazallah o eşkıyayı himaye etmeyiz, padişahımıza kulluğa gerekmeyen ocağımıza da gerekmez!.." diye bağrıştılar.

Sultan Murad "Vallah mı? Billah mı?" diye yeniçerilere, ortaya konulan bir mushafa el bastırarak bizzat teker teker yemin ettirdi ve bu yemini divandaki ulemaya resmen ve şeran tescil ettirdi.

İşte Sinanpaşa Köşkü ayak divanındaki bu yeniçeri yeminidir ki, Sultan Murad'a ayaklanmaların ön saflarında bulunmuş yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi zorbalarının amansız tedibine imkân verdi. Hadiselerin bundan sonra gelişen safhaları bu yazıların konu sınırı dışında kalır. Şu kadar kaydedelim ki, o dalga dalga ihtilale ön safta karışmış olanlardan tek kişi sağ bırakılmadı, genç padişah üstüne yemin ettiği intikamını pek yaman aldı. Biz yeniçerilerin ahvalini takip edelim.

Sinanpaşa Köşkü yemininin üstünden iki sene geçti, Sultan Murad artık gaddar bir müstebitti. Bu üç sene içinde istibdadının en müthiş icra amiri de Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa'ydı. "Yeniçeri ve sipahi eşkıyasını ben tepeledim" diyen bu biçare artık adam öldürmekten adeta zevk alan bir canavar olmuştu. Bu üç yıl içinde suçluların yanında sayısız masum, mazlum kanı döktüğü söylenir.

Sadrazam orduyla İran üzerine sefere çıkmış, Köse Mehmed Ağa da yeniçerilerin başında seferli olmuş, Ordu-yı Hümayun Halep kışlağındaydı; Hicri 1043 Şabanının 22'nci Pazartesi günü (21 Şubat 1634) Halep'te bir yeniçeri ayaklanması oldu. Neferler ulufelerinin kuruş olarak verilmesini istiyordu, yeniçeri ağası da "Akçe olarak verilegelmiştir, değişmez" diyordu. Yeni kapıya çıkmış beş yüz kadar tüysüz genç yeniçeri, Naimâ'nın tabiriyle "saderu yiğitler" toplandılar ve,

"Biz yeniçeri ağasını, yeniçeri kethüdasını ve yeniçeri kâtibini istemeyiz!.." dediler ve Halep'te ağaların konduğu eve hücum ettiler.

Köse Mehmed Ağa aleyhinde bir ayaklanma hazırlandığını haber almıştı ve kıymetli eşyasını gizlice İstanbul'a kaçırmıştı, kendisi de ağalıktan çekilmeyi kafasına koymuştu; fakat cebbar adam birtakım çoluk çocuğun karşısında hemen boyun eğmedi, genç yeniçerilere,

"Bre ben de sizi istemem!.." dedi.

Ağanın içoğlanları kapıya dayanmış yeniçerilere birkaç ok attı, içlerinden dört delikanlı öldü. Oklar yaydan çıkınca da vaka büyüdü. Gençler sadrazama gittiler.

"Biz ağayı, kethüdayı ve kâtibi istemeyiz!.." dediler.

Vezir,

"Durun bakalım, ağaları da çağıralım, dinleyelim, meselenin aslını öğrenelim!.." diyecek oldu.

Gençler ayak dirediler, bağrıştılar.

"Sen dinle dinleme, biz orasına karışmayız, bildiğimiz şudur ki biz o ağaları istemeyiz!.." dediler.

Paşa yeniçeri ağası ile kethüda beyi davet etti, gelmediler, başçavuş ile muhzır ağayı gönderdiler, onlar da,

"Ağalar selam eder, elinizi öper, 'Şimdiden sonra bize ağalık ve kethüdalık gerekmez, biz oraya varmayız' derler..." dediler.

Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, Köse Ağa'yı feda etmek istemiyordu, kapısına dayanmış olan genç yeniçerilere nasihatçi yolladı, taşa tuttular, dinlemediler. Bizzat kendisi çıktı, nasihat edecek oldu, ona karşı da sadece, "İstemeyiz!.." diye bağrıştılar. Bunun üzerine paşa içeri girdi ve istemedikleri adamların azledildiklerini gençlere tebliğ etti. Yine dağılmadılar.

"Ağa bizi oka tutturdu, birkaç yoldaşımız telef oldu, bize o adamları ver ki öldürelim!.." dediler.

Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa ise çoktan atlanmış ve Halep'ten çıkarak İstanbul yolunu tutmuştu. Akşam oldu "tazeru yiğitler" paşa kapısından çekildiler, fakat dağılmadılar, ertesi sabah yine paşa kapısına gittiler.

Halep ayaklanmasının ikinci günü kanlı oldu. Salı divan günüydü, paşa kapısı açıktı, beş yüz nefer şehbaz delikanlı devlet teşrifatını çiğneyerek divanı istila etti, sadrazama,

"İstediklerimizi bul bize, paralayalım ve illa seni ve adamlarını sağ komayız!.." dediler.

Mehmed Paşa aşağıdan aldı.

"Kaçmışlar, aratıyorum!.." dedi.

Fakat vezir yumuşak konuşunca berikiler azdılar, bunun üzerine Tabanıyassı Mehmed Paşa birden gazaba geldi.

"Bre burası padişah divanıdır, yıkılın çıkın edepsizler!.." diye bağırdı.

Divan hademesi ve paşanın içoğlanları yeniçerileri paşa divanından çıkarmak için sopa yumruk girişti. Naimâ, "Tam dört saat mukatele oldu, köpek cengi ve sarhoş savaşı ettiler ve ol biedeplerden elliden ziyadesi telef oldu ve pek çoğu yaralandı, gerisi kaçtı, yaralılar da hamam külhanlarına gizlendiler" diyor.

Ordu cenk yolundaydı, tecavüze uğrayan sadrazam aynı zamanda serdardı, hadiseyi kapanmış saymadı, firarileri çadırlarından ve yaralıları da külhandan toplatarak dört yüzden fazla delikanlının başlarını vurdurdu. Ve vakayı bütün tafsilatıyla yazarak İstanbul'da padişaha arz etti. Sultan Murad da kapıcılar kethüdasını, adı Nasuhpaşazade Hüseyin Ağa'dır, bir fermanla Halep yoluna çıkardı; "Köse Mehmed'e nerede rastlarsan katlet!.." dedi.

Köse Mehmed Ağa ise padişahın kendisini feda edeceğine asla ihtimal vermiyordu, İstanbul'a konaklarda dura eğlene geliyordu, Hüseyin Ağa'yla İstanbul'a yakın bir menzilde karşılaştı. Kapıcılar kethüdası idam fermanını gösterip yakasına yapışınca yalvardı.

"Padişaha ne mertebe hizmet ettiğimi bilirsiniz, zorbaları katlederek istiklal ile saltanatına ben sebep oldum, senden ricam beni burada öldürme, padişahıma diri diri götür, ümit ederim ki beni görünce bana kıymaz..." dedi.

Hüseyin Ağa Köse Mehmed Ağa'yı padişaha diri götürdü. Ağa, padişaha da hizmetlerini hatırlattı.

"Uğrunda canımla başımla çalıştım, bir gün gelir yine lazım olurum, bana kıymak doğru mudur?.. Uğrunda hizmet edenlere kıyarsan bundan sonra sana sadakatle hizmet edecek adam bulunur mu?.." dedi. Cahil adamdı, padişahı tehdit ettiğinin belki farkında bile değildi. Ağlayarak, çırpınarak söylediği bu sözler Sultan Murad'ı büsbütün gazaba getirdi, genç ve gaddar hükümdar,

"Bre melun... Halep'te şu kadar yüz saderu şehbaz yiğitlerin başları senin kaynattığın fitneyle vuruldu, şimdi zeytinyağı gibi üste çıkarsın!.. Şunun başını kesin, söyletmeyin!.." diye bağırdı.

Celladın satırı Köse Mehmed Ağa'nın başını o anda uçuruverdi.

Burada birkaç yeniçeri adı kaydedelim. Bir gün Sultan Murad tebdil geziyordu, esnaftan ağa kılıklı bir sarı adam gördü. "Yakalayın şu herifi!.." dedi. Gayet kuvvetli göz hafızası vardı.

"Bre sen Hafız Ahmed Paşa'yı sipahiler yere serdikten sonra göğsüne çıkıp oturup o mazlumu hançerleyen yeniçeri değil misin?.." diye sordu.

Adam inkâra mecal bulamadı. "Oyum, Receb Paşa hizmetim karşılığı beni ocaktan çıkarıp bir sipahi dirliğiyle taltif etmişti..." dedi. Adı Sarı Mustafa'ydı, Hafız Paşa'nın şehit edildiği yerde kafası kesildi.

Hafız Paşa vakasında ihtilalcilerin en ön saflarında bulunarak kendisine karşı küstahça konuşmuş olan iki yeniçeriyi de yine böyle görmüş, teşhis etmiş, yakalatmış ve başlarını vurdurmuştu, bunlardan birinin adı Ekşi Uzun Hasan, öbürünün adı Kel Abdi'ydi.

Bu da o devre ait bir yeniçeri fıkrasıdır:

Sultan Murad 1635'te İran üzerine Revan seferine çıktı. Her konakta, her menzilde âyandan, eşraftan, vali, sancakbeyi ve kadı, kimine mütegallibe, kimine eski zorba ve şaki, kimine zalim ve mürteşi, bir suç bulaştırılarak durmadan başlar kesiliyordu ve padişah ardında kanlı bir iz bırakıyordu. Konya'ya vardığında tebdil-i kıyafet edip atla Sultan Alaeddin Tepesi'ndeki meşhur tarihi kaleyi görmeye ve teftişe gitti. Kalenin dizdarı doksanlık bir yeniçeriydi, ak koçan halinde bir Arnavut'tu, kalenin bir burcu üstünden padişahı gördü.

"More ağa, attan in!.. Kaleye yaya gel!.. Bura padişah kalesidir, atla çıkılmaz!.." diye bağırdı.

Sultan Murad attan indi ve kaleye yaya çıktı. Gelen ağanın Sultan Murad olduğunu öğrenen ihtiyar dizdar ak sakalının kızıl kanıyla boyanacağını zannederken,

"İhtiyar!.. Aferinler sana, padişah kalesi böyle korunur!.." diyen padişahtan ummadığı ihsana nail oldu.

Kanlı padişahın amansız kılıcı yeniçerileri sıkı disiplin altına almıştı ama Yeniçeri Ocağı'nın bozulmuş nizamı devam ediyordu. Ocakta en büyük suiistimal de ana kütük defterlerinde yapılıyordu. Ocakta ölüm vakalarıyla yerler boşaldıkça boş yerler acemi oğlanlarıyla doldurulacak yerde şehirliden gençler ve hatta çocuklar rüşvetle yeniçeri yazılarak ulufeye bağlanıyordu. Ocak nizamından bahsederken uzun uzun anlatmıştık, yeni bir nefer kaydının ocak defterine işlenmesi için en son, yeniçeri ağasının mühürlü bir tez-

kiresi, kayıt emri lazımdı, bir yeniçeri kâtibi bu emri almayınca asla kayıt yapamazdı.

Sultan Murad Revan seferi dönüşünde itimat ettiği bir adama yüz esedi (arslanlı) kuruş verip yeniçeri kâtibi bir Osman Efendi'ye gönderdi, bu adam bu parayı kâtibe rüşvet olarak verecek ve bir şabb-ı emred oğlanı yeniçeri yazdıracaktı. Osman Efendi Sultan Murad'ın gazabından korkarak rüşveti reddetti ve kaydı yapmadı, padişah aynı adamı ikinci sefer yüz altınla gönderdi, kâtip yine reddetti, fakat adam,

"Sen benim işimi yapmazsın ama benim Ağakapısı'nda bir dostum var, şimdi gider bu yüz altını yeniçeri ağasına veririm, kayıt kâğıdını alırım, sen de yüz altını almadığınla kalırsın!.." dedi; tam çıkıp gitmek üzereydi, kâtip. "Gel! Yüz altını ver... Ama bir ferde söylemeyeceğine yemin et..." dedi. Ertesi gün Kâtip Osman Efendi'nin başını cellat satırı aldı.

1648 ihtilali

Sultan IV. Murad'ın devri ihtilallerle başlamıştı, bu kanlı müstebit padişah öldüğü zaman, amansız kılıcıyla yeniçerileri yaman sindirmiş bulunuyordu. Halefi ve kardeşi Sultan İbrahim'in devri o sükûn içinde başladı. Fakat sekiz yıl sonra yine kanlı bir yeniçeri ihtilaliyle sona erdi.

Bu yeni ihtilalin hususiyeti, ilk defa olarak Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağaları (Ağakapısı erkânı, yeniçeri ağası ile katar ağaları) tarafından hazırlanmış ve idare edilmiş olmasıdır; çorbacılar, odabaşılar ve neferler bu büyük ağaların elinde sadece alet oldular; tarih kaynaklarımızdaki tabiriyle "kul"un "İsteriz!.." sesi işitilmedi, emirle vurdular ve paraladılar. İsimleri Koca Bektaş Ağa, Koca Muslihiddin Ağa, Kara Murad Ağa, Kara Çavuş Mustafa Ağa, Çelebi Mustafa Ağa olan yeniçerilerin bu büyük ağalarının saraydaki destekleri, ortakları, sadık müttefikleri ve hatta bu ihtilalin perde arkası bir numaralı lideri de ilk defa olarak bir kadın, Sultan İbrahim'in öz anası, can düşmanı ve sonra da katillerinden biri olan Kösem Mahpeyker Sultan oldu.

Sultan İbrahim'i deviren yeniçeri ihtilalinin sebebini anlatmak için bu padişahın yakından mütalaası lazımdır; çok bahtsız bir simadır. Allah'ın sillesini pek çabuk yemiş ve hepsi de cezalarını dünyada görmüş olan katilleri,

cinayetlerini meşru gösterebilmek için vahşiyane öldürdükleri o biçareye bir "deli" damgası vurdular, gaddar ve hunhar bir sefih olarak lekelediler, devrinden zamanımıza kadar bu isnatlar bütün yazarları şaşırtmıştır. *Osmanlı Padişahları* adlı eserimizde simaları en doğru çizgileriyle göstermeye çalışmış ve bu bahtsız hükümdar üzerinde ehemmiyetle durmuştuk. Burada bir yeniçeri ihtilalinin sebebini anlatırken iki üç satırla yetineceğiz.

Kösem, Sultan IV. Murad'ın anası olarak, bir nevi saray kadınları mahpushanesi olan Beyazıt Meydanı'ndaki Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na gelince, karşısında bir haseki sultan, oğlu Sultan Murad'ı güzelliği ve kadın sihir ve füsunuyla bend edecek bir padişah zevcesi görmek istememişti. Sultan Murad'ı o küçük yaşında güzel güzel erkek çocuklarla düşüp kalkmaya sevk etti, ona muhabbeti, aşkı, nigârda, kızda kadında değil mahbublarda arattı ve buldurdu. Kösem'in hem saltanata, hem servete sonsuz hırsı vardı. Rüşvet aldı, ticaret işleriyle uğraştı, hanlar yaptırdı, simsarlar besledi, padişahın yâranı da valide sultanın tuttuğu yolu takip ettiler, astronomik rakamlarla hesaplanır servetlere sahip oldular. Halk da gaddar müstebidin kahredici pençesinde yıllarca inledi.

Sultan İbrahim tahta çıkınca halk ona bir kurtarıcı olarak baktı; pek genç olduğu halde "padişah baba" dedi ve çok sevdi; ağır sinir hastasıydı, buna rağmen o da halkçı olmasını bildi.

Sultan Murad'ın saray yâranı dağıtılmıştı. Yeni devrin yeni devletlileri o eski yâranın nail oldukları nimetlere kendilerinin de kavuşacaklarını umuyorlardı. Sultan İbrahim bu imkânları vermedi, hatta anasının bile nüfuz ticaretine mâni oldu, Kösem Sultan'ı evvela Topkapı dışındaki bahçesine, sonra da, şehirden daha daha uzaklaştırmak için Florya'daki miri İskender Çelebi Bahçesi'ne sürdü. Bu yerlerin isimleri bahçedir, her birinde mükellef kasırlar vardır.

İşte bu sürgündür ki, Kösem'i Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarıyla gizlice anlaşmaya sevk etti. Sultan İbrahim'i tahttan indirip yedi yaşında bir sabi olan oğlu Şehzade Mehmed'i padişah yapacaklar ve sarayda Kösem, dışarda ağalar, yeniçeri palasına dayanarak devleti diledikleri gibi idare edeceklerdi; o devlet ki Girit Adası'nda Venedik'le bir harbe girişmiş bulunuyordu; karada ve denizde çok kanlı çarpışmalarla gayet uzun sürecekti. Bütün Doğu Ak-

deniz sahilleri ile Adalar Denizi'nin sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sularının ve deniz yollarının ortasında bir fitne çıbanı gibi duran bu adayı ilhak etmesi hayati zaruretti. Bunu gören ve Girit Harbi'ne tereddüt etmeden başlayan da, katilleri tarafından "deli" diye damgalanmış Sultan İbrahim'di. Kösem de, ocak ağaları da cahildi, kafalarındaki hikmet-i hükümet, yüksek memurların azli ve tayini, en kaba, en basit anlamıyla hükmetmek, saltanat sürmek, gayesiz ve hudutsuz mal, hazine yığmaktı. Ağaların Kösem'den farkı, bunlara avam çeşnisinde nefis lezzetlerinin eklenmesiydi. Bu satırlar arasında şurasını da ehemmiyetle belirtelim ki, Sultan İbrahim'i hatasız, faziletli, âli ruhlu bir hükümdar olarak görmüyorum. Belirtmek istediğim ne askerin, ne de halkın Sultan İbrahim'den en küçük bir şikâyetinin olmamasıdır. Bu ihtilal Kösem Sultan ile ocak ağalarından mürekkep kaba hırslı bir çetenin hazırladığı bir saltanat darbesi olmuştur. Onlara hırslı bir şeyhülislam ile yüksek mevkili ulemadan birkaç kişi katılmış, diğer ulema efendiler de baskı altında sürüklenmiştir. İstanbul halkı, yüreği sızlayarak hadiselere seyirci kalmıştır.

İşe başlamak için Kösem'in padişah sarayına valide sultan nüfuzuyla dönmesi lazımdı; önce buna muvaffak oldular. Kösem İskender Çelebi Bahçesi'nden Saray-ı Hümayun'a döndü.

Bir Osmanlı tarihi vakayinamesi yazmadığımızı burada bilhassa hatırlatmak isterim. Uzun mütalaa ve münakaşalara zemin olacak hadiseleri kaydetmiyorum. Sultan İbrahim'in mutlak itimadını kazanmış olan Sadrazam İncirköylü Ahmed Paşa ocak ağalarının durumundan irkilmiş adamdı.

Hicri 16 Recep 1058 ve Miladi 6 Ağustos 1648 Perşembe günü sadrazamın küçük oğlu Baki Bey'in düğünü vardı; düğün yeri de Ahmed Paşa'nın Topkapı'daki bahçesi ve bu bahçedeki kasrıydı. Kesin kararını verdi; beş namlı ocak ağasını düğüne çağıracak, kasrın en mükellef bir odasında ağalara bir akşam ziyafeti verilecek ve yemek esnasında gaflet üzereyken iç ağalarına bastırıp vücutlarını ortadan kaldırtacaktı.

Düğüne çağrılan ağalar da paşadan kuşkulandıkları için ihtiyatı elden komadılar; düğün yerine her biri yanında boğazdan asma kılıçlarıyla sekizer onar nefer çuhadarlar ve otuzar kırkar nefer pürsilah yeniçeriler alarak geldiler. Hürmetle karşılanıp alındıkları odada düğün sofrasının çıkmasını

beklerlerken Ahmed Paşa'nın adamlarından Receb Ağa adında biri velinimetine ihanet etti.

Paşalı Receb Ağa bir fırsat bulup ağaların oturduğu odaya girdi.

"Ne durursunuz!.. Devletlinin size suikastı vardır, bundan sonra evlerinizde bile bulunmayın!.." diye suikastı haber verdi.

Evvela Kara Murad Ağa, müverrihin tarifiyle "uzun boylu, dev yapılı bir korkunç adam",

"Demek mesele böyle!.. Biz kolay ölmeyiz!.. Gayri bizden suç gitti!.." diyerek yerinden fırladı ve ağaların hepsi kalktılar, gittiler.

Ve işte 1648 yeniçeri ihtilali büyük ağaların bu düğün ziyaretini terk edip gitmesiyle başladı. Ocak ağaları içlerinde en cesurları olan Kara Murad'ın etrafında toplandılar. Vardıkları karar şu oldu: evvela padişahın adını ağızlarına almayacaklardı, çünkü tahttan bir padişah indirmek çok, çok büyük işti; devlet erkânının ve ulemanın da ittifakı şarttı, önce sadrazamı devirecekler ve ellerinde maşa gibi kullanabilecekleri bir veziri sadrazam yapacaklardı ve Sultan İbrahim'e karşı saltanat darbesini bu vezirin müzaheretiyle başaracaklardı. Çorbacı, odabaşı ve nefer, yeniçerilerin Sultan İbrahim'den bir şikâyeti yoktu, doğrudan Sultan İbrahim'e karşı harekete geçilse ve bu madde askere açılsa, askerin kendilerine itaat edeceği şüpheliydi, asker itaat etmedi mi, büyük ağalar için yapılacak iş, kendi kellelerini kurtarmak üzere kaçmak, bir yere saklanmak olacaktı.

Doğruca Aksaray'da Yeni Odalar'daki Orta Cami'ye gittiler, ocak ihtiyarları ile çorbacı ve odabaşıları topladılar, sadrazamın kendilerine hazırladığı suikastı anlatarak, "Bu fesadı yapan vezir padişahı da ifsat ve talim eder, onu aradan kaldırıp bir doğru adamı vezir yaptıralım..." dediler. Yeniçeri ihtiyarları, çorbacılar ve odabaşılar bunu makul gördüler.

Ocağın bu kararı gece yeniçeriden iki ulakla Fatih Camii vaizi Veli Efendi ile Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye bildirildi. Müftü efendi ile vaiz efendi de vezirden hoşnut değillerdi, bu iki mollaya yazılan tezkirelerde, "Ulema ile sözü bir yere koyun, hazır olun" denilmişti. Büyük ağalar o gece konaklarına gitmediler, geceyi kışlada geçirdiler.

7 Ağustos Cuma günü kışladaki yeniçerileri koğuşlarından pürsilah çıkardılar, kışla ortasındaki meydan yine mahşer yerine döndü. Sabah namazı

kılındıktan sonra yeniçerilerin ağzından şeyhülislama hitaben bir mektup yazıldı ve ağalar ile bütün zabitlerin mühürleriyle mühürlendi; bu mektubu efendiye Kara Murad Ağa götürdü. Abdürrahim Efendi işe çoktan hazırlanmıştı, feryat ederek,

"Ağa oğlum!.. Bu çektiğimiz azap nedir!.. Ne yapıla kim bu gaile kolaylıkla başarılsın?.." dedi.

Kara Murad da,

"Behey efendi, bunun çaresi kolaydır, hemen siz ulemayı toplayıp Sultan Mehmed Camii'ne (Fatih Camii'ne) gidin, biz de cümle yeniçerilerle geliriz, bu işi başa çıkarmayınca cemiyetimiz dağılmayacaktır!.." diye kesin teminat verdi.

Bizim kısaca naklettiğimiz bu konuşma, şeyhülislamın daha ihtilal hareketi bilfiil, silahlı olarak başlamadan Sultan İbrahim'i tahttan indirme maddesinde ocak ağalarıyla anlaşmış olduğunu kesin olarak göstermektedir.

Abdürrahim Efendi'den davet tezkireleri alan bütün İstanbul uleması Fatih Camii'nde toplandı. Ocak ağaları da silahlanmış maiyet kıtaları ve yine silahlanmış çorbacı ve odabaşılar da yeniçeri kıtalarıyla geldiler.

Caminin içi, iç ve dış haremleri askerle doldu. Caminin içinde efendiler ve ağalar oturdular, neferler de saf saf, kat kat el pençe ayakta durdular. Yeniçeri Ocağı'nı temsilen evvela Kara Murad Ağa söz aldı.

"Bu işe sipahileri karıştırmayalım, o taifeye muhtaç değiliz..." dedi.

Ulema itiraz etti.

"Bu cumhur işidir, onlar da bulunsun" dediler.

Ağalar, daha ilk adımda ihtilafa düşmemek için ulemanın teklifini kerhen kabul ettiler. Kapıkulu sipahilerinin bölük ağalarına da davetiyeler yazıldı; sipahiler ise davetnameyi alınca koşa koşa geldiler; cemiyet tamam oldu. Bunun üzerine şeyhülislam yeniçerilerden "Eğriboyun" lakabıyla meşhur çavuşbaşı ağaya,

"Var vezire söyle, divan esvabını giysin ve mühr-i hümayunu da alıp buraya gelsin!.." dedi.

Bu ibareyi aynen tekrar edecek kadar konuşmasını bilmeyen bu yeniçeri ezberlemek için efendinin sözlerini durmadan tekrar ederek sadrazam sarayına gitti, fakat ezberlediği sözleri tebliğ edemedi, Ahmed Paşa sarayda

yoktu, kaçmıştı, sarayı da kendi bendegânı, kapıkulu halkı tarafından yağma edilmişti.

Huda göstermeye bir yerde âsâr-ı izmihlal
Ehibba şive-i yağmada mebhut ider adâyı!..

Nereye gittiğini kimse bilmiyordu. Fakat biz burada evvela paşanın mühürdarı Selanikli Ahmed Bey'in anlattıklarını ve sonra diğer rivayetleri naklederek Sadrazam Ahmed Paşa'nın peşine düşebiliriz. Selanikli Ahmed Bey şöylece anlatmıştır:

"Ahmed Paşa perşembe günü oğlu Baki Bey'in düğünü münasebetiyle Topkapı'daki bahçesindeydi, o gün orada zevk u safayla meşgul olmuş, ağaların düğün yerinden kalkıp gitmeleri üzerine, (bahçeyi yeniçeriler basar endişesiyle olacak), o da bahçeden kalkmış, sarayına geldi, yatsı namazını yalnız kıldı ve telaş içinde yattı. Gece yarısına yakın saraya yeniçerilerin 81. Bölük'ün odabaşısı geldi, bu adam paşanın yetiştirmesiymiş, tanınmaması için yüzünü sarmış, içeri girdi, paşayı yataktan kaldırtıp Orta Cami'de cemiyet olduğunu haber verdi, gitti. Paşa bir daha yatmadı, abdest aldı, mutadı üzere teheccüt namazı kıldı, namazdan sonra beni çağırdı, huzuruna vardım, 'Üç at hazırlat, hazine odasında da altı kese florin (altın) vardır, onları da getir' dedi, istediklerini yaptım. Altı kese altını bir heybenin iki gözüne yerleştirdik ve heybeyi atlardan birine yükledik. Yanına üç yüzük aldı, iki elmas yüzükler ki, her biri onar bin kuruş (o zamana göre çok büyük para değerindeydi), biri de gayetle iri bir yakut ki kıymetine kolay paha biçilmez, bir de Şeyh Hamdullah hattıyla fevkalade kıymetli bir Mushaf-ı Şerif aldı. Abdi ve Halil adında iki mahrem içoğlanıyla atlara bindiler ve çıkıp gittiler."

Selanikli Ahmed Bey sözlerine şöyle devam ediyor:

"Evvela nereye gittiklerini bilmedik. Sonra saraya bir adam daha geldi; Orta Cami'de cemiyet var dedi. Abdi adında bir mehterim vardı, 'Var Orta Cami'ye git, bak bakalım bizim paşa orada mı?' dedim. Mehter Abdi camiye girmemiş, oradaki kalabalığa 'Paşa burada mı?' diye sormuş, 'Burada' demişler, 'Paşa Orta Cami'dedir' haberiyle döndü. Meğer camideki paşa yeniçeri ağalarının sadrazam yapmak üzere getirdikleri Mevlevi Sofu Mehmed

Paşa'ymış. Bizim sarayda kapı nöbeti tutar yirmi nefer kadar yeniçeri vardı, bunlardan biri, paşanın gece yarısı, vakitsiz atlarla çıkıp gittiğini görünce merak etmiş, onlara görünmeden peşlerine düşmüş ve devrin tanınmış simalarından Delibirader Ahmed Ağa'nın evine girdiklerini görmüş, bana geldi,

'Hiç bilir misiniz paşa nerededir?..' diye sordu.

Mehter Abdi'den işittiğime göre,

'Paşa Orta Cami'ye gitti' dedim.

Yeniçeri güldü,

'Hayır, Delibirader'in evine gitti...' dedi.

İnanmadım, yemin etti, 'Ben peşlerine düştüm, gözlerimle gördüm' dedi. İşte bu haber üzerinedir ki, sarayda herkes eşyasını topladı ve kelepir eline geçeni aldı, saray paşalı elinde yağma edildi. O sırada Delibirader Ahmed Ağa geldi, bana,

'Paşa burada mı?' diye sordu.

'Yok...' dedim.

'Ya nerededir?..'

'Ne sorarsın Ahmed Ağa?..' dedim, 'paşa senin evine gitmiş, hemen hünerin varsa bir hoşça sakla...'

'Bende değil' diye yemine başlayınca 'Bre var git herif, sana kim yemin verir, nereye gittiyse varsın sağlıkla...' diyerek Delibirader'i kovdum."

Diğer rivayetlere göre Ahmed Paşa saraydan çıkınca evvela Süleymaniye civarında bir dostunun evine gidip saklanmak istemiş, o adam paşayı kabul etmemiş, oradan Delibirader Ahmed Ağa'nın evine gitmiş, Ahmed Ağa evvela kabul etmiş, sonra yukarıda Mühürdar Ahmed Bey'in anlattığı veçhile sadrazamın sarayına giderek ağız aramış ve paşanın kendisine sığındığının bilindiğini öğrenince hemen dönmüş, Ahmed Paşa'ya,

"Behey sultanım, üç atla saraydan aşikâre çıkıp saklanmak olur mu?.. Bize geldiğinizi duymuşlar, artık buradan çıkıp gidin..." demiş.

Atları Delibirader'in evinde bırakmışlar. Şaşkına dönen paşa altın keselerini üçer üçer oğlanları Abdi ile Halil'in koyunlarına doldurmuş ve yaya olarak Delibirader'in evinden çıkmışlar. Paşa o civarda başka bir dost kapısı çalmış, yine kabul edilmemiş, sonra İstanbul'un tanınmış kimselerinden

Uzun Ali Ağa'nın konağına gitmiş, bu Ali Ağa cihan kallaşı ve söz pehlivanı adammış.

"Efendim, safa geldin, seni saklamak, uğrunda baş vermek kolaydır, buyurun, seni haremim içinde saklayayım, lakin biz meşhur adamlarız ve sizin dostunuz olarak biliniriz, sizi evvela benim evimde ararlar, eliyazübillahı teâlâ yakalanırsanız hal müşkül olur, layık budur ki, meçhul bir kimsenin evinde saklanın..." diyerek paşayı başından savmış.

Paşa yine sokakta kalmış, kendisi şişman adam, yol yürümeye alışık değil, sıcak ağustos gecesi, can korkusu, İstanbul'un yolları yokuş, iniş; yorgun, bitkin, perişan, son ümitle devrin namlı düzenbaz ve hilebazlarından Hacı Behram adında birinin evine gitmiş. Hacı Behram, paşanın eteğini öpmüş, içeri almış. Gün ağarmak üzereymiş yahut ki henüz ağarmış. Hacı Behram kulakları haberde, hadiselerin gelişmesini beklemiş.

Burada Fatih Camii'ne dönelim. Cemiyeti Sultan İbrahim de haber almıştı. Sarayda haseki ağayı şeyhülislama gönderdi, ağa,

"Padişahımız ferman eder, sizden bu cemiyetin aslı nedir diye sorar ve hem edepleriyle dağılsınlar buyururlar" dedi.

Abdürrahim Efendi,

"Bu cemiyet dağılmaz, şeriat üzere sözümüz vardır, bize veziri teslim etsin!.." dedi.

Haseki ısrar edecek oldu, şeyhülislam birden parladı.

"Çık!.." diye bağırdı, "sana söylenenin cevabını getir..."

Şeyhülislamın kovduğu hasekiyi yeniçeriler az kalsın paralayacaklardı, ellerinden güçlükle kurtarıldı. Bunun üzerine Kara Çavuş'un teklifiyle ulema, ağalar ve asker Fatih Camii'nden çıkıp bir cemiyet-i kübra halinde Aksaray'daki yeniçeri kışlasında Orta Cami'ye gittiler. Orada ocak ağalarının tuttuğu Mevlevi Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasına karar verildi ve bu karar saraya, Sultan İbrahim'e tebliğ edildi. Sultan İbrahim de musahip Tavukçu Mehmed Paşa'yı Orta Cami'ye gönderdi, padişah, "Ne istiyorlarsa kabul edeceğim, cemiyeti dağıtsınlar, şeyhülislam ile Sofu Mehmed Paşa da bana gelsin" diyordu. Ağalar, "Şeyhülislamın gitmesine lüzum yok, Mehmed Paşa yalnız gitsin..." dediler.

Yeniçeri ağalarının vezir seçip de ulema efendilerin de kabul ettiği Sofu Mehmed Paşa, alçak, kalleş, cebin ve elinde kudret olunca gaddar, hilekâr, ahlaksız bir ihtiyardı, sofuluğu da, dervişliği de riyaydı. Sultan İbrahim'in huzuruna çıkınca,

"Padişahım, beni affet, beni evimden zorla alıp çıkardılar" dedi.

Padişahların mühürleri çift olarak yapılırdı, biri padişahın mutlak salahiyetli vekili olan sadrazama verilir, biri de ihtiyat hazinede saklanırdı. Sultan İbrahim'in mührü Ahmed Paşa'nın koynunda kalmıştı. Sofu Mehmed Paşa'ya iç hazinedeki ihtiyat mühür verildi. Sultan İbrahim,

"Ahmed Paşa benim damadımdır, onu azlettim, seni vezir yaptım, Ahmed Paşa'ya dokunulmamasını ağalardan rica ederim ve kurtarılmasını da senden isterim..." dedi.

Zavallı, bilmiyordu ki, ağaların asıl hedefi kendisiydi ve bu ihtilalin inkişafını dakika dakika takip eden can düşmanlarının başında da öz anası bulunuyordu.

Mehmed Paşa mühr-i hümayun koynunda olarak Orta Cami'ye döndü ve padişahın isteğini ağalara bildirdi, ağalar reddetti,

"Hayır devletli... Bu olacak iş değildir..." dediler ve paşayı tekrar saraya göndererek Ahmed Paşa'yı istediler. Riyakâr ihtiyar iki büklüm, hüngür hüngür ağladı.

"Bizim gibi sana bin vezir kurban olsun padişahım. Hemen senin vücudun sağ olsun padişahım. Ahmed Paşa'yı ver ve bu fitne defolsun padişahım..." dedi.

İki büklüm ağlayarak "Hemen sen sağ ol padişahım" diyen bu riyakâr ihtiyar, Sultan İbrahim tahtını kaybettikten sonra karşısında gazaplı aslan kesilecek ve bedbahtı boğdurtanların başında bulunacaktır.

Sultan İbrahim aslında sinir hastası, çabuk parlar adamdı, dayanamadı,

"Bre köpek koca! Sadrazam olmak için kulu sen tahrik ettin, bilirim... Ama bu cemiyet dağılsın, görürsün senin hakkından nasıl gelirim!.." dedi.

Hiddetini bağırmakla, "köpek" diye hakaretle de alamadı, Sofu Mehmed Paşa'nın üstüne yürüyerek veziri yumrukla hayli dövdü, hırpaladı, öylesine ki, ihtiyar sadrazam saraydan çıkınca korkusundan Orta Cami'ye dönmeyip kendi konağına gitti, padişahın mührü ile sarayda giydirilen vezirlik hilatını

bir bohçaya koyup Orta Cami'ye gönderdi ve ağalara, "Bunları diledikleri kimseye versinler..." diye haber yolladı. Bu sefer ağalar telaşa düştü. Hemen Bektaş Ağa ile Koca Muslihiddin Ağa kalkıp Sofu Mehmed Paşa'ya gittiler.

"Devletlim, korkun kimdendir?.. Bizim ve senin gibi kocalar artık din ve devlet uğrunda ölmekten gayri neye yararlar... Kalk, bu işi başa çıkaralım!" diye zorla tekrar Orta Cami'ye götürdüler. Ve bütün yeniçeri kolluklarına emir verildi, şehrin bütün kale kapıları kapandı. Sarayda fitne ortakları Kösem Sultan'a da, "Aman şehzadeleri korusun, onlara bir zarar erişmesin..." diye haber yolladılar. Sarayın muhafazasına memur kapıağası ile bostancıbaşı ağaya da gizlice, "Cumhur ittifakla yemin ederek Ahmed Paşa'nın katline ve Sultan İbrahim'i de tahttan indirmeye kati olarak karar vermiştir, ona göre hareket etsinler" diye haber verildi, buna, "Cumhurun kararına aykırı hareket ettikleri takdirde kendilerini yok bilmeleri" tehdidi de eklendi.

Bu konuşmalar, gidip gelmelerle gün doldu, akşam oldu. İhtilalin o birinci cuma günü İstanbul'da cuma namazı kılınmadı. Ulema efendiler,

"Mademki kıyamımız Sultan İbrahim'e karşıdır ve mademki, şehzadesi Sultan Mehmed cülus idüp biat olmamıştır, halife ve padişah yoktur, hutbe okunmaz, cuma kılınmaz!.." demişlerdi.

Ağalar şeyhülislam ile ulemanın o gece dağılmayıp kışlada kalmalarını istediler. "Bu gece cemiyet dağılırsa yarın böylece toplanılmaz, meydan Sultan İbrahim'e kalırsa birimizi sağ komaz" dediler. Ulema bu teklifi kabul etti ve efendiler kışla odalarına dağıldılar ve her orta misafir ettiği efendilere ziyafet sofraları donattı. Yalnız Sadrazam Sofu Mehmed Paşa gece sarayına dönmüştü. Bu saray Şehzade Camii civarında, yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlaları yanındaydı. Gerek Aksaray'daki kışla, gerek paşanın sarayı yeniçeriler tarafından sıkı muhafaza altına alınmıştı. İşte o sıradadır ki, Hacı Behram, galebenin ocak ağalarında olduğuna kesin kanaat getirmiş ve Sofu Mehmed Paşa'ya, "Ahmed Paşa benim evimdedir, adam gönderip aldırın" diye haber vermişti.

Bu haber gelince koca Sofu sevincinden uçayazmıştı. Kendi adamlarından ve muhafız yeniçerilerden kırk elli kişiyi hemen Hacı Behram'ın evine yolladı, Ahmed Paşa'yı, içoğlanları Abdi ve Halil'le beraber aldırıp getirtti. Bütün hünerlerini gösterdi. Ahmed Paşa'yı divanhane kapısından bizzat ve

fevkalade hürmetle karşıladı, kucaklaştı, öpüştü, bir sedirin üzerine diz dize oturdu, hal ve hatır sordu.

"Elem çekme paşa kardeş, inşallah bir şey olmaz, kul taifesinin böyle hareketleri olagelmiştir, hemen ilacı malı cana feda etmektir..." dedi.

Sarayın harem dairesi boştu, Ahmed Paşa'yı orada misafir etti: "Var haremde istirahat et paşa kardeş..." dedi. Öte yandan da Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye haber salarak Ahmed Paşa'nın idam fetvasını istetti.

Sıcak bir geceydi. Yukarıda da kaydettik, Ahmed Paşa şişmandı, can havli de vardı, durmadan karla soğutulmuş su içiyordu.

Biraz sonra yanına Mehmed Paşa'nın kâhyası geldi, Ahmed Paşa'nın eteğini öptü.

"Sahib-i devlet babanız selam ederler, 'Elem çekmesinler, muradımız onları tehlikeden koruyup kurtarmaktır, ama mal dağıtmadan yeniçeri yola gelmez, ne kadar ve nerelerde parası varsa şirin canı korumak için lütfetsinler, bir defterini yazıp bildirsinler ki, kendilerini kurtaralım...' diyorlar" dedi.

Ahmed Paşa devrinin vezirleri arasında pek aydın bir simaydı ve kâtip kişiydi, üstüne bir sıcaklık daha bastı, sırtında samur kaplı bir harmani vardı, ağır geldi, attı, kâğıt ve divit istedi, kendi eliyle üç yüz keselik bir servet beyanında bulundu. Mehmed Paşa kâhyası, "Bu kadar olmaz sultanım... Malı cana siper edin..." dedikçe rakamlar yükseldi, üç bin kese altını buldu; "Bundan gayri artık param kalmadı" diyerek en son kendi koynundan bin, Abdi ve Halil oğlanların koyunlarından da üçer bin ki, ceman yedi bin altın çıkarıp verdi. Kâhya yedi bin altını ve defteri alıp gittikten sonra Ahmed Paşa yine tas tas karlı sular içti.

Uyuyacak değildi, iki mahrem içoğlanına,

"Abdi, Halil, yorgunsunuz, yatıp istirahat edin" dedi.

Kendisi bir sedire uzandı, oğlanlar da başlarını paşalarının ayakucuna koyarak yattılar.

Gece yarısını bir saat geçmişti. Ahmed Paşa gözlerini açа kapaya azıcık dalmıştı ki odaya Sofu Mehmed Paşa'nın kâtiplerinden Potur Ali adında bir adam girdi ve Ahmed Paşa'nın dizini öptü. Paşa sıçrayarak uyandı. Potur Ali,

"Buyurun sultanım..." dedi.

"Nereye?.."

"Asker sizi ister, ama sahib-i devlet babanız araya girdi, sizi kurtarır sanırım...

Ahmed Paşa artık düşünemiyordu. Kalktı, Abdi ile Halil uyuyordu, oğlanları uyandırmadı. Odadan çıktı, merdivenden inerken sağ koltuğuna bir adam girdi, dönüp bakınca buz gibi dondu. Demir pençesiyle paşanın kolunu kavramış olan bu adam dev cüsseli, kara yüzlü ve zehir gibi yılan gözlü Cellatbaşı Kara Ali'ydi; vezir,

"Hay kâfir kahpe oğlu!.." dedi.

"Cellad-ı biaman" bu hakarete gülümsedi:

"Hay benim devletli efendim!.." diyerek eğildi, paşanın göğsünü öptü.

O sırada öbür koluna da Kara Ali'nin yamağı cellat Hamal Ali girmişti, Ahmed Paşa'yı merdivenden indiriverdiler, bahçeye çıkardılar, sarayın ahırına doğru götürüyorlardı. Paşa ahır kapısından girmemek için ayak diredi. Kara Ali kendi başındaki kırmızı bostancı baratasını çıkarıp beline soktu, vezirin başındaki destarı kapıp kendi başına koydu, müthiş kuvvetiyle paşayı ahıra soktu ve çıplak kafasına bir yumruk indirip diz çökertti. Benzeri sahneler o kadar çoktur ki, kanıksanmış, Naimâ Efendi masal yazar gibi anlatıyor:

"Boynuna geçirilen kemendin uçlarını Kara Ali ile şakirdi Hamal Ali çekip sıktılar, o anda dahi paşadan 'Hay kâfir kahpe oğlu!..' demekten gayri söz çıkmadı, davranıp silkip arka üzeri düşürüp kârını tamam ettiler. Paşa abdest, namaz, tövbe, istiğfar tedarikinde olmadı, ahirete gafletle gitti, neuzübillahi teâlâ."

Sofu Mehmed Paşa'nın fermanıyla cesedi ana doğması, çırılçıplak soydular ve çıplak cesedi bir atın üstüne yanlamasına yükleyip bağladılar, Hamal Ali hayvanı yularından çekti, Kara Ali de elinde kamçı ardından sürdü, Atmeydanı'na götürüp çınar altına attılar. Gece, meydan bomboştu.

Ertesi sabah gün doğarken İstanbul, en yüksek kademesinden idare edilen bu yeniçeri ihtilalinin ikinci gününü yaşamaya başladı. Bütün çarşılar, dükkânlar kapandı. Sabah namazı Orta Cami'de kılındıktan sonra şeyhülislam efendi, bütün İstanbul uleması ve ocak ağaları hepsi atlı, bu atlı büyüklerin önünde, iki yanı sıra ve ardında bölük bölük pürsilah yeniçeriler yaya, seyredenlerin tüylerini ürperten muazzam bir alayla kışladan çıktılar, Atmeydanı'nda Ahmed Paşa'nın cesedi yanından geçerek Sultanahmet Camii'ne

geldiler. Caminin içi dışı ve koca Atmeydanı yine bir "âdem deryası" olup çalkandı.

O ilk anlarda, ulema efendiler henüz caminin binektaşı önündeyken kanlı bir vaka oldu, Rumeli Kadıaskeri Muslihiddin Efendi kendisini hiç sevmeyen meslektaşlarının tahrik ve teşvikiyle yeniçeriler ve düşmanı efendilerin uşakları tarafından linç edildi, öyle ki, başı, inen kılıç darbeleriyle hemen yok oluverdi. Ocak ağaları bu kanın lekesini ocaklının üstünden silmek için,

"Efendiler, bu şey bizden olmadı, yine sizden oldu!.." dediler.

Kara Murad Ağa da cami önüne çıkıp yeniçerilere, "Ulema paralanmasına rızamız yoktur!.." diye bağırdı ve sonra bütün odabaşıları toplayarak,

"Askerin sefihlerini iyi zaptedin, zinhar kimseye taarruz olunmasın!.." diye tembih etti.

Ağa haklıydı, ulema arasında birbirine karşı öyle sönmez kin ateşleri vardı ki, efendilerden birinin yeniçeriye "Bre vur, parala!.." diye bir hitabı o ihtilal havası altında bir masumun o anda feci şekilde öldürülmesi için kâfiydi.

Burada başka bir vakayı da ibretle okumak lazımdır; Naimâ şöyle anlatıyor:

"Vezir Ahmed Paşa çok şişman adamdı. Cahil halk arasında 'Mafsal ağrılarına insan yağı iyi gelirmiş...' diye batıl bir laf dolaşırdı. Yeniçeri kıyafetinde bir şaki vezirin meydana çıplak olarak bırakılmış cesedini görülmemiş vahşetle bıçağıyla kesip doğradı, her parçasını halka beşer onar kuruşa sattı, öyle ki ceset bir kemik külçesi kaldı. O sebepten Ahmed Paşa ölümünden sonra 'Hezarpare' (Binparça) lakabıyla meşhur oldu."

Biz, "Bu deninin müşterisi de kendi ayarındaki eclaf güruhuydu" diye ilave edeceğiz.

Kol, bacak ve ayak sızılarına paralanmış bir vezirin yağından, etinden deva, şifa umarak bir canavara kesesini açacak kadar karanlık cehil içinde bulunan bir cemiyet, elbet ki en ağır bir tahakküm ve istibdat altında yaşamaya mahkûmdu.

Fakat yine o asrın başında, aynı cemiyet, Sultan İbrahim'in babası Sultan I. Ahmed'e,

"Padişahım!.. Adalet tarlasını hikmet sapanıyla sür ve meşveret (demokrasi) tohumunu ek ve o tohumun bir an evvel yeşermesi için durmadan göz-

yaşlarınla sula!.. Padişahım, şunu bil ki, devleti ayakta tutan din değil, adalettir!..

Küfr ile devlet dura, zulm ile durmasa gerek!"

diyen bir Abdülmecid Sivasî'yi, yurdumuzun ilk büyük hürriyet ve demokrasi mübeşşirini yetiştirmişti. Ama, milyonlar içinde tek asil kafa! Bu idrakin toplumda gelişmesi için asırlar geçecektir.

Artık bu ihtilalin diğer vakaları üzerinde tafsilatla durmamalıdır. Sultan İbrahim tahttan indirilecek, yedi yaşındaki oğlu Sultan IV. Mehmed unvanıyla Osmanlı tahtına oturtulacak. Âl-i Osman devleti de yeniçeri palasına dayanan ocak ağalarıyla saraydaki müttefikleri Kösem'in pençesine geçecektir.

Kadir ve kıymeti bilinmemiş, son yılları ağır geçim sıkıntıları ile geçmiş pek kıymetli, pek muhterem hocamız Prof. Ahmed Refik Beyefendi merhum tarihimizin bu devrine "Ağalar Saltanatı" adını vermişti; yerinde, güzel isimdir. Bu ağalar saltanatının kolayca kurulabilmesi de, ulema efendilerin arasındaki geçimsizlik, iğrenç hırsların doğurduğu kıskançlık sayesinde olmuştu. Ağaların utanmadan alkışçısı olanların şerrinden korkanlar da kaba ve amansız yeniçerilerin devleti ellerine geçirmeleri karşısında sinmeye mecbur oldu. Eğer ulema arasında ittifak olsaydı, ocak ağalarının kaba hırsının karşısında, kendilerini bütün halkın destekleyeceği yıkılmaz, aşılmaz bir set olurlardı. Tahakküm yollarının önüne çekilmiş ulema duvarını yıkmak için, ağaların yalnız ulemayı değil, bütün İstanbul halkını yeniçeri kılıcından geçirtmeleri lazımdı, o da imkânsızdı; kınından sıyrılacak kılıçlar bilakis ağalara karşı çekilecekti. Nitekim ileride anlatacağız, Ağustos ihtilalinde kurulan ağalar saltanatı ancak iki sene on ay sürdü, halk ağalara karşı ayaklanınca, yeniçeriler de ağaları yalnız bıraktı, o müthiş ocak ağaları tek fiskede yıkıldılar.

Yeniçeriler ile sipahiler arasında Atmeydanı cengi

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi kendisini seven İstanbul halkını derin bir yeise düşürmüştü. "Bidayette Ahmed Paşa" dediler, sonra Sultan İbrahim maddesi çıktı, sabiyi padişah yaptılar, ama hakikatte padişah olan koca valide sultan ile ocak ağalarıdır" diye uluorta konuşuldu. Sarayda da Enderun halkı arasında, "Koca padişahı diri diri mezara koydular, feryadına

tahammül edilmez, ölüm eri olalım, Sultan İbrahim'i mahbesinden çıkarıp tahtına oturtalım" diye bir kaynaşma başladı. Ağalar ve Kösem pencereleri örülmüş ve kapısının kilidine kurşun akıtılmış mahbesinde dahi Sultan İbrahim'den korktular ve hal'inden on gün sonra o bedbaht padişahı Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin fetvasıyla idam ettiler. Bu sahne o kadar hazindir ki, katillerden gayri orada bulunmak mecburiyetinde olanlara kan ağlatmıştır. Müthiş Cellat Kara Ali bile meşum işini Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın tekmeleri ve sopası altında zorla görmüştür.

Elbet ki bu facianın bir tepkisi olacaktı, Sultan İbrahim'in idamından iki ay sonra İstanbul yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri arasında kanlı bir şehir muharebesine sahne oldu. Tarihimizde "Atmeydanı Vakası" diye anılır.

Ulemanın büyük bir kısmı Sultan İbrahim'i tahtından indiren Ağustos ihtilaline ocak ağaları ile Şeyhülislam Abdürrahim Efendi tarafından tehdit edilerek sürüklenmişlerdi. Yeni devirden gayri memnun olan o efendiler, ocak ağaları ile şakşakçıları yeni devletlilerin aleyhine kapıkulu sipahisini tahrike başlamışlardı.

Sadrazam Sofu Mehmed Paşa doksanın eşiğinde bir ihtiyar olduğu halde son derecede haris adamdı, elinde kuvvet yoktu, ocak ağalarının kuklasıydı, ama ulemadan bir efendi de ona meşhur fıkıh kitaplarından *Câmiü'l-Fusulin*'i açtı, bu meşhur kitapta şöyle yazılıydı: "Kaçan sultan sagir olsa, halk bir vali-i azimüşşana biat ederler, o da çocuk sultana vekâlet ile hükümet eder, lakin hakikatte sultan-ı evvel ol vali-i azimdir." Bunu okuyan biçare Mehmed Paşa çileden çıktı, kendisini padişahın saltanat vekili sandı, ki, aslında küçük Sultan Mehmed'in saltanat ortakları büyük anası ile ocak ağalarıydı.

Ocak ağaları ile Kösem ve kuklaları Mehmed Paşa suiistimallere hemen başlamışlardı; bütün işler, memuriyetler ehlini bulup tayin etmek yolundan çıkmış, alım satım işi olmuş ve hatta adeta bir borsa bile kurulmuştu.

Hazine tamtakırdı, kapıkulu sipahisi çoktan beri ulufelerini alamamıştı. Cülus bahşişi almak üzere bilhassa Anadolu'dan akın akın İstanbul'a gelmeye başladılar, Üsküdar hanları sipahiyle doldu, taştı. Mevcut para yeniçerilere dağıtılmıştı.

Birisi Galata Sarayı'nda, birisi Atmeydanı'nda İbrahimpaşa Sarayı'nda iki acemi oğlanı kışlası vardı, buralardaki gençler de muayyen zamanlarda ve

ihtiyaca göre Yeniçeri Ocağı'na verilip yeniçeri olurlar, ocak kadrosu dolunca da geri kalanına sipahilik verilirdi. Onların da acemi oğlanlıktan çıkma zamanları geçmiş, zaruret içinde kıvranıyorlardı. Ayaklanma acemi oğlanlarından patlak verdi. Önce Galata Sarayı oğlanları ekim ayı başlarında bir gün kışlalarından boşandılar, Galata'dan kayıklara dolup İstanbul tarafına geçtiler. Atmeydanı'nda İbrahimpaşa Sarayı kışlasına gittiler, oradaki oğlanlar da "Biz ne dururuz!.." diye boşanınca mesele büyüdü. Ardından padişah sarayındaki içoğlanları da kapıları zorla açtırıp çıktılar, acemi oğlanlarına katıldılar, ortalık büsbütün karıştı, en yaşlısı ter bıyıklı, çoğu tüysüz bu gençler birer sipahi dirliği istiyordu. Naimâ şöylece tasvir ediyor:

"O zamana kadar dünyayı görmemiş, hapishanede yaşar gibi ömür sürmüş bu delikanlılar saraylardan boşanıp da birden hürriyete kavuşunca, başsız, nizamsız, laubali şehrin içine dağıldılar, hanları bastılar, içindekileri çıkarıp han odalarına yerleştiler, bir de lider buldular, ulufesinin haksız olarak kesildiğini iddia eden bir sipahi, Bıyıklı Mahmud!.."

Acemi oğlanları ile saray içoğlanlarının kumandasını derhal eline alan bu adam Üsküdar'daki sipahileri de şehre geçirince İstanbul'un üstünü yeni bir ihtilal bulutu kapladı. Hiç şüphesiz ki, bir kundak idi. "Acemi oğlanları ile sipahilerin öldürülmesi için şeyhülislam fetva vermiş" sözü yayılınca beri tarafın da sesi yükseldi:

"Şeyhülislam ve vezirle davamız vardır, padişahımızdan ayak divanı isteriz!.."

Ağaların adı ağza alınmamıştı, çünkü arkalarında yeniçeriler vardı.

Saraya bir heyet gönderildi.

"Padişahım, şeyhülislam ile vezir bizi yeniçeriye kırdırmak ister, garazı olmayan birini şeyhülislam ve vezir yap" dediler.

İşte o sıradadır ki, sarayda padişahın öz anası Turhan Sultan büyükana Kösem'in karşısına çıktı. İleride Osmanlı tarihinin en muhteşem ve afif simalarından biri olacak valide sultanın tesiriyle küçük Sultan Mehmed'den çok yumuşak bir ferman geldi: "Yeniçeri ile sipahi kullarımın arasında cenk ve adavet olmasına rıza-yı hümayunum yoktur, hatırımı hoş tutun, siz cemiyetinizi dağıtın, sonra ben ikisini de azledeceğim!"

Ortalık yatışacaktı, fakat fitnede usta olan ocak ağaları demiri tavında dövmek, sipahileri kırarak meydanın mutlak hâkimi olmak istiyordu, sipahilerin arasına casus saldılar, bu yeniçeriler, "Biz de sizdeniz, elem çekmeyin, davada ayak direyin!.." dediler. Sipahiler dağılmadı. Vezir ile şeyhülislam ocak ağalarına sığındı, üstelik şeyhülislam efendi sipahilerin katline fetva verdi, ağalar da padişahın fermanına meydan okur gibi,

"Şeyhülislam ile vezirin azline rızamız yoktur, sipahi asidir, katline elimizde fetva vardır!.." diye kükrediler.

Yeniçeriler silahlanmış, tüfek fitilleri yanar, cenge hazır olmuşlardı; mahalle imamlarına haberler salındı ve yer yer tellallar bağırmaya başladı:

"Bu cenge gelmeyenin kendi kâfir ve avradı boştur!.."

Büyük ağaların cenk kararını Atmeydanı'ndaki sipahilere tebliğ için yeniçerilerden 5. Deveciler Ortası çorbacısı Mehmed Ağa gönderilmişti. Sipahilerin bir "Allah!.. Allah!.." sayhası gökyüzünü tuttu ve Mehmed Çorbacı oracıkta parçalandı.

Sonra öğrenilmiştir, Sofu Mehmed Paşa kendi adamlarından sekiz on kişiyi sipahi kıyafetine sokmuş ve çorbacıyı onlara paralatmıştı, çünkü bir yeniçeri kanı dökülmeyince yeniçerilerin sipahiler üzerine yürümeyeceğini biliyordu. Beyit bu vaka üzerine söylenmiştir:

Kimi aldı kemanın deste, kimi tig-i bürrani
Birbirine kattı ikisin iğva-yı şeytani.

Haris Sofu Mehmed Paşa melanetinde yanılmamıştı, Mehmed Çorbacı'nın kanı yeniçerilerin kapıkulu sipahisi üzerine amansız yürümesi için kâfi geldi.

Atmeydanı'na çıkan bütün yollar sipahiler tarafından alelacele yapılan metrislerle tutuldu, sipahilerin ve acemi oğlanlarının içinde pek seçkin kemankeşler vardı, hepsi bu metrislere girdiler. İstanbul, kanlı bir şehir cengi görecekti.

Ocak ağaları yollu yolunca sıralandılar, ağaların arkasında alkışçıları ulema, onların ardında da Sofu Mehmed Paşa geliyordu. Yeniçeri kıtaları Atmeydanı sınırında durdu, usulen vezirlerden Kenan Paşa ile Fatih Camii vaizi Veli Efendi sipahilere teslim olmaları için nasihatçi yollandı. Fakat iki

elçi, sipahinin güngörmüş söz sahipleriyle buluşamadı, gençler ve gençler arasında, vakanüvisin tabiriyle erazil güruhu (?), "Nasıl olsa fetvalıyız, teslim olup koyun gibi boğazlanmaktansa, yeniçeri elinde şehit oluruz" dediler, "Bre vurun!" sesleri yükselince Veli Efendi o civarda bir eve sığındı, Kenan Paşa'nın şatırı ile mataracısını paraladılar, kendisi caminin içinde bir pencere hücresine güçlükle can atıp kurtuldu.

Yeniçeriler geriden dolaşıp meydana, Ayasofya tarafından hücum ettiler. Hepsi genç, tüvana, bilhassa acemi oğlanları ile içoğlanları yeniçeriyi ok yağmuruna tuttu. İlk hamlede pek çok yeniçeri telef oldu ve yaralandı. Bu şiddetli müdafaa karşısında yeniçerilerde, hatta bozgun alametleri belirdi. O zaman ağaların en yaşlısı, sekseni aşmış Koca Muslihiddin Ağa en ön saflara atıldı.

"Bre koman şehbazlarım, bu bir avuç âcizlerin cengi ne olsa gerektir, bre yürüyün, vurun, çalın!.." diye bağırdı.

Onun atını ileri sürmesi üzerine yeniçeriler de yalınkılıç ikinci defa hücuma geçtiler ve önlerine gelen sipahileri doğramaya başladılar; gözlerini kan bürümüş yeniçeriler basacak yer bulamadılar, sipahi cesetleri çiğneye çiğneye meydanın ortasına kadar geldiler.

O zamana kadar cenk yüzü görmemiş olan ulema efendilerin elleri ayakları titremeye başladı. Her biri bir tarafa çekildi; yeniçeriler artık bütün sokaklardan meydana akmaya ve caminin haremine sığınmış olan sipahilere tüfek tanesi yağdırmaya başladı.

Sultanahmet Meydanı "ak sakallı ve kara sakallı ve taze acemi oğlanı ve içoğlanı kelleleriyle dolup" cesetler, tepeler halinde yığılmıştı. Geri kalan sipahiler ile acemi oğlanları kendilerini idare eden bulunmadığından caminin içine dolmuştu. İçlerinde bahadır olanlar ok atıp ve kılıç çalıp merdane cenkleşiyorlardı. Bilhassa saraydan çıkmış içoğlanları arasında tüvana ve bahadır ok atıcılar pek çoktu, hatta vaktiyle pek küçücükken saraya verilmiş Maksud namında bir yiğit her okuyla bir yeniçeri mıhlamıştı, bunlardan yedisi derhal can vermiş, nihayet okları tükenince yeniçeriler Maksud'u paramparça etmişlerdi.

Sipahilerde gerileme başlayınca başta bulunanları, "Varayım kapıları kapatayım" yahut "Abdestimi tazeleyeyim" veya "Burada ne dururum, va-

rayım yeniçeriyle cenk edeyim..." diye birer bahane bularak camiden dışarı çıkmışlar, acemi gençleri yüzüstü bırakıp kaçmaya başlamışlardı ve bahtı açık olup eceli erişmeyenler kurtulmuştu. Bıyıklı Mahmud daha hazırlıklı davranmış, deniz kenarındaki kale duvarında Ahırkapı'yı sipahilerle muhafaza altına aldırmış, yeniçeri hücumu başlar başlamaz oradan adamlarıyla kayıklara dolup Üsküdar'a kaçmıştı.

Kaçamayanlar, ki büyük ekseriyeti acemi oğlanı ve içoğlanıydı, caminin iç ve dış hareminde, şadırvan etrafında, kapı ve pencere içlerinde, minber ve mihrap önlerinde yeniçeri kılıcından geçirilmişti. Bu vakayı bütün fecaatiyle nakleden Naimâ, "Cami-i şerifin ol nazenin ve musanna kapıları ve camları tüfek fındığıyla delik delik oldu, elan bazı yerlerinde görülür" diyor.

Sultanahmet Camii'nin dış ve iç kapılarında bu kanlı vakanın hatırası kurşunlar hâlâ da durmaktadır.

Yeniçeriler tam galebeyi çaldıktan sonra sipahi ölülerini soymaya başladılar. Kara Murad Ağa, sanki Girit cenginde Venediklilerle dövüşüyormuş gibi baş getirene bahşişler veriyordu. Acemi oğlanları ile içoğlanlarından bazıları minarelere çıkmışlar, oradan aşağıdaki yeniçerilere,

"El aman!.. Bizi affedin!.." diye bağrışıyorlardı. Ortaya yine Muslihiddin Ağa atıldı. Yeniçerilere,

"Yetişir yoldaşlar!.. Çekin elinizi!.." diye emir vererek, bu korkunç kıtali durdurdu.

Minarelerden indirilen ve caminin köşe bucağından çıkan sipahiler, acemi oğlanları ve içoğlanları Muslihiddin Ağa ile Sofu Mehmed Paşa'nın atları ayaklarına kapandılar ve affedildiler.

Bu korkunç katliamda kılıcını vatandaş ve dindaş kanına bulaştırmayıp üstelik civanmertlik de göstermiş yeniçeriler çıkmıştır. O gün o meydanda bulunmuş bir adam anlatmıştır:

"İçoğlanlarından iki taze civan, başları açık, zülüfleri akılları gibi perişan kaçmaya başlamışlardı. Aman vermeyip bunları katletmek üzere peşleri sıra yalınkılıç sekiz on yeniçeri koşardı. Tam erişip kılıç çalacakları vakit bir alçak boylu, kara sakallı yeniçeri aralarına girdi.

'Yoldaşlar, bu oğlancıklara kıymayın kardeşler, onları bana bağışlayın, onların yerine beni öldürün!..' dedi, iki genci bu suretle yeniçerilerin elinden kurtardı, her ikisini de ellerinden tutarak,

'Gelin oğullar!..' diye o civarda bir şerbetçi dükkânını açtırdı, oğlanları şerbetçiye emanet bıraktı. Oğlanlardan birinin koynunda yirmi altını varmış, çıkarıp bu kara sakallı yeniçeriye verdi. Vakadan birkaç gün sonra, ortalık iyice yatışmıştı. O kara sakallı yeniçeri şerbetçiye tekrar geldi, oğlanları emanet bıraktığı dükkândan çıkardı. Nakilbend tarafında bir selamet yere götürdü, sonra aldığı o yirmi altını sahibine vererek,

'Al oğul, elinden şerbetçi alır diye almıştım, benim altına ihtiyacım yok, varın selametle gözünüzün gördüğü yere gidin' dedi."

Gaile tamamıyla yatıştıktan sonra akrabası olanlar gelip meydandan ve camiden ölülerini aldılar, iki yüzden fazla kimsesiz ceset, "Asidirler, namazı kılınmaz" denilip denize atıldı.

Yeniçeri ağaları saltanatı

Atmeydanı Vakası'ndan sonradır ki, meşhur tabiriyle yeniçeri büyük ağalarının bıyığını balta kesmez olmuştu. Artık hepsi çekirdekten, neferlikten yetişme Koca Muslihiddin, Koca Bektaş, Kara Murad, Kara Çavuş Mustafa, Çelebi Mustafa ağalar ile çocuk padişahın büyük anası Kösem Mahpeyker Sultan, "Valide-i Muazzama" hiç vakit kaybetmeden pervasız bir soygun ve vurguna başladılar. Rüşvetle memuriyet satılması alelade iş oldu, idaresini sadık adamlarının ellerine verdikleri Belgrad ve Bosna darphanelerinde ayarı bozuk para bastırıp kestirerek devletin parasından tonlarca altın ve gümüş çaldılar. Ticaret alanına pençe attılar, başta et, ekmek, gıda maddeleri, günlük hayatın bütün zaruri ihtiyaçları bu çetenin efradı arasında inhisar konuları olarak paylaşıldı ve tüccarlar haraca bağlandı. Ağalar ile Kösem arasında teması Koca Bektaş yapıyordu, ayaktaşları bir ürküntü duyup, "Kötü gidiyoruz, bize bunun hesabı sorulur!.." dedikçe,

"Korkmayın" diyordu, "bizde para, hazine oldukça, deryadan bir avuç su serperiz, yeniçeri arkamızdadır!.."

Hırs ile tamahın hesabı yanlış çıktı, ağalar saltanatı ancak otuz dört ay sürdü, biz üç sene diyelim ve üç yılı kuşbakışı görelim.

Girit'te bir cenk olduğunu dahi unutmuşlardı. Venedikliler Çanakkale Boğazı önündeki adaları zaptederek boğazı kapadılar, adadaki koca Türk ordusu erzaksız, ikmalsiz kaldı; ancak oradaki serdarın, Deli Hüseyin Paşa'nın Ortaçağ şövalyelerini hatırlatan cengâverliği ve askere babacan yakınlığıdır ki Türk ordusuna sarsılmaz metanet veriyordu. Adada Venedikliler kara harbini çoktan kaybetmişlerdi, fakat, İstanbul'un hali düşmana ümit veriyordu. Girit'i, birkaç son mukavemet noktası müstesna hemen tamamen zaptetmiş bulunan Türk askerinin elinden değil, İstanbul'daki ağalardan geri almak mümkündü.

Anadolu'da ve Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da şekavet öyle bir hal aldı ki, Karahaydaroğlu Mehmed, Katırcıoğlu Mehmed, Gürcü Nebi gibi dağ padişahları türedi, köylü kentli de onların elinde soyuldu, ezildi ve evlatlarını, adeta devlete asker yazdırıyormuş gibi yol ve derbent kesen, şehirler basıp talan eden çetelere, can korkusuyla gönderiyordu.

Bu devrin vakayii hiç şüphesiz ki bu tarihçemizin konu sınırı dışındadır.

Ağalar üç yıl içinde üç sadrazam değiştirdiler. İlk kukla vezirleri ihtiyar Sofu Mehmed Paşa mevkiini ancak dokuz buçuk ay muhafaza edebildi. Ağaların uşağı olduğunu unuttu, kendisini hakiki bir sadrazam sandı. Haris adamdı, başta Hezarpare Ahmed Paşa ve daha birkaç devletlinin canına kıymış, mallarını kapatmış, dokuz buçuk ay içinde hayli para toplamıştı, fakat kendisini unutup memuriyet almak için rüşvetini Kösem'e ve ocak ağalarına verenlere kızıyordu, onlardan gelen rica tezkirelerini geri çevirmeye başlayınca, büyükanası tarafından talim edilmiş çocuk padişah bir gün bir âli divanda, ki, ocak ağaları da hazır bulunuyordu,

"Sen vezaret adamı değilsin, ver mührümü!.." dedi.

Koca paşa şaşırdı. Huzurdan başı omuzları arasına çökmüş ve buz gibi ter içinde çıktı, çıkar çıkmaz da sarayda tevkif edildi. Bu tevkifi de mal beyanı sorguları, mal müsaderesi, Malkara'ya sürgün ve sürgünde boynuna geçen cellat kemendi takip etti.

O divan günü padişah gözlerini divandaki devlet erkânı üzerinde gezdirerek, yeni büyükanasının talimiyle Kara Murad Ağa'ya,

"Gel Ağa!.. Al mührü, seni vezir yaptım, göreyim seni nice hizmet edersin!.." dedi.

Kara Murad Ağa, Kara Murad Paşa oldu. Ağalar onunla sadaret mevkiini de ele geçirmiş oluyordu. Fakat Kara Murad Paşa omuzlarına devlet mesuliyetini yüklenince, çete arkadaşlarından mecburen ayrıldığını pek çabuk anladı. Adeta bir şirketin büyük hisse sahibi patronluğunu terk etmiş, eski ortaklarının emrinde şirket müdürü olmuştu. Araları pek çabuk açıldı. Bir gün ziyafet adı altında kendisinin bulunmadığı mahrem bir toplantıda, "Murad Paşa elbet ki katlolunsun" kararı verildi. Yalnız Bektaş Ağa eski ortaklarını himaye etti. "Katli olmaz, mührü sahibine teslim etsin ve bir vilayet alıp gitsin, eğer mührü bırakmak istemezse o zaman katlolunsun" dedi. Bu teklif makul görülünce de, "Senin vezirliğinde revnak kalmadı, canın tatlı ise mührü sahibine ver!.." diye haber yolladılar. Paşa bu tehdidi asla küçümsemedi, hemen saraya gitti, huzura çıktı.

"Padişahım, memlekette dört sadrazam olmaz, işte mühr-i hümayunun, başka bir kuluna ver, bana da geçinecek bir mansıp ver, başımı alıp gideyim!.. Yalnız benim sana nasihatim, mührünü Yeniçeri Ocağı'ndan kimseye verme, devletinin zevaline sebep olur!.." dedi.

Bu söz gelişigüzel söylenmemişti. Kara Murad'ın elbet ki bildiği çok mühim bir şey vardı, cahil fakat sezisi çok kuvvetli, zeki adamdı. Padişahın büyükanası Kösem sarayda padişahın anası Turhan Sultan'ın günden güne artan nüfuzunu çekemiyordu, Turhan'ı bertaraf etmek için Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirip üvey kardeşlerinden birini padişah yapmak, eğer ağalardan biri sadrazam olursa, Kösem için işten bile değildi.

Kara Murad Paşa'ya Budin valiliği verildi, sadareti ancak bir sene iki ay sürmüştü. Melek Ahmed Paşa sadrazam oldu, ağaların tam istediği adamdı.

Bu vezirin zamanında devleti temsil eden Divan-ı Hümayun'un halini en güzel anlatan adam ocak ağalarının Sarı Kâtip adındaki bir dalkavukları olmuştur. Yine emirane bir toplantılarında meclislerine gelmiş olan Sarı Kâtip'e,

"Nereden geliyorsun?.." diye sordular.

"Esir pazarından gelirim!.." dedi.

Sarı Kâtip'in Divan-ı Hümayun'dan geldiğini hepsi biliyordu, kahkahalarla güldüler.

Melek Ahmed Paşa'nın sadareti de ancak bir sene sürdü. Uşaklık görevinde elhak büyük başarı gösterdi. Mühr-i hümayunu ağalarının arzusu üzerine değil, zulüm bıçağı kemiklerine dayanmış İstanbul halkının ve esnafının ayaklanması üzerine bıraktı. Onun peşi sıra da ağalar devrildi.

Büyük muharrir ve seyyah Evliya Çelebi'nin ana tarafından yakın akrabası ve hamisi, tazelik çağında IV. Murad'ın gözde silahtarı olan sadrazam istifayla kellesini kurtardı, Koca Muslihiddin'in imdadına Azrail yetişti, o günlerde ruhunu kabzetti. Kösem'i zülüflü baltacı bir Kuşçu Mehmed, Koca Bektaş'ı, Kara Çavuş'u, Çelebi Mustafa ağaları da cellad-ı biaman kaldırdı.

21 Ağustos 1651 bir pazartesi günü (Hicri 4 Ramazan 1061), ağaların Belgrad ve Bosna darphanelerinde suret-i mahsusada kestirdikleri ayarı bozuk parayı İstanbul esnafına dağıtarak karşılığında cebren tam değerinde altın toplamak gibi uluorta bir şekavete "hazineye yardım" adının verilmesi üzerine çıkan bu ihtilal, mutlakıyet-i mutlakayla idare olunan Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın bir kuvvet olduğunu gösteren ilk vakadır.

Pir-i fani, ak sakal, kara sakal, bıyıklı, çâr ebrû, nevhat, saderu, mürahik, şabb-ı emred, sabi oğlancık, usta, kalfa, çırak, tezgâhtar İstanbul'un bütün çarşılar ve pazarlar halkı, hatta kadınlar, cami ve mescitlerde ve evlerde sabah namazı kılındıktan sonra bütün şehir silkindi ve kükredi; oruçlu Müslümanlar ölüm eri olmuşlardı.

Saray-ı Hümayun Kösem'in emrine rağmen kapılarını açtı ve halk, semaya direk direk yükselen mazlum sesini çocuk padişaha duyurdu. Sultan IV. Mehmed yine Kösem'in emrine rağmen ayak divanına çıktı.

"Dâd padişahım, dâd!.. Bu zulme takatımız kalmadı!.." diye ağlaşan halka Sultan Mehmed, bu sefer öz anası Turhan'ın talimiyle,

"Size böyle zulüm olduğuna benim rızam yoktur!.." dedi.

Yerden avuç avuç toprak alarak başlarına serpen İstanbul halkının derdi büyüktü ve bu dert yalnız onların değil, devletin, memleketin derdiydi, korkusuz konuştular.

"Padişahım!.." dediler, "zulümle âlem harap oluyor... Halen birkaç adam vardır ki, sana padişahlık yaptırmazlar, hazineyi durmadan yerler... Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Çelebi Mustafa Ağa ve falan falan ve falan, memleketi harap ettiler..."

Sonra, bu ihtilalin bir parolası halinde bir ağızdan bir feryat koptu:

"Âl-i Osman devleti ocağa düşmüş yanıyor!.."

Kesin sözleri de şu oldu:

"Veziri azledip ağaları katletmezsen sen padişahlık yapamazsın, memleketinden fitne ve fesat eksik olmaz!.."

Halk elini kana bulamak istemiyordu, "Ağaları bize ver paralayalım" demiyordu; ocak ağalarının adi bir uşağı olan Melek Ahmed Paşa için de sadece azil isteniyordu.

Ağalar da o gün Orta Cami'de toplanmışlardı, durumun ne renk alacağını heyecan içinde takip ediyorlardı. Kışlada, yeniçeride bir hareket yoktu, şöyle bir ağız arattılar, odabaşılar ve çorbacılar, "Ümmet-i Muhammed ayakta, biz ümmet-i Muhammed'in davasına karışmayız, padişahın kuluyuz, o ne ferman ederse onu yaparız!.." dediler. Hani Sultan Mehmed o anda emir verseydi, sırtlanların üstünden aslan postları atılıverecekti.

Fakat Valide-i Muazzama, Melek Ahmed Paşa azledilip mühr-i hümayun Siyavuş Paşa'ya verilince hemen harekete geçti ve küçük torununa bir kere daha anlattı ki: "Devleti tutan ağalardır, ağalar giderse âlem hercümerç olur!" Yeni vezire de talimat verdi.

"Bugün bu kadarla iktifa olunsun, ağalar maddesi yarın düşünülsün!.." dedi.

Halkın mahalle mahalle toplanması, her mahalle ve semtten kalkan kafilelerin Atmeydanı'na gelmesi, saray kapılarının açtırılması, sarayın ayak divanına hazırlanması, tahtın ve padişahın çıkması, vezirin çekilmesi, yeni vezirin seçilmesi için sarayda devlet erkânının müzakeresi bütün günü doldurmuş, güneş guruba yaklaşmıştı. Siyavuş Paşa halkın söz sahiplerine haber yolladı.

"Akşam oluyor, varsın herkes evine gitsin, iftar etsin, bu mübarek gece sokaklarda sergerdan olmasınlar, yarın salı, divan günü, erkenden gelsinler, ağalar maddesi de yarın halledilir, ben kefilim!.." dedi.

Halk vezire itimat etti ve dağıldı; dağılırken de seher vaktinde toplanmaya yeminler edildi.

Artık gelişecek vakaların hem sahne vâzıı, hem senaryo nâzımı, hem de başaktörü Kösem Sultan olacaktır. Bir padişah karısı, iki padişahın anası, bir

padişahın da büyükanası yaşlı sultan ağaların felaketi ardında kendi akıbetini görüyordu. Bir taraftan sarayda son faciasını oynamaya hazırlanırken ağalara direktifini verdi: "Bugünkü kazayı bin gayretle savdık, halk dağıldı, yarın için bu gece tedbir almak sizindir!.."

Ağalar Kösem'in habercisini yeniçeriye padişahın ulağı gibi gösterdiler ve o gece yeniçeri uyumadı, pürsilah yeniçeri kıtaları şehrin bütün ana sokak başlarını tuttular, aldıkları emir şuydu: üç kişi bir araya getirilmeyecek; saray tarafında kimse toplanmayacak ve saray kapısına tek fert sokulmayacak; yeniçeriyi dinlemeyen hemen öldürülecek!..

Bütün sokakların yeniçeriler tarafından tutulduğunu haber alan Siyavuş Paşa da o geceyi uykusuz geçirdi. Ve sabahleyin erkenden Kösem'den emir yollu bir nasihat aldı: Şeyhülislam efendiyle beraber Orta Cami'ye giderek ağaların gönlünü alması gerekiyordu. Ağır bir ziyaret olacaktı, fakat gitmeye mecburdu.

Ağaların hepsinin suratları asıktı, paşanın selamını o asık suratlarla aldılar. Koca Bektaş,

"Baka paşa kardeş, eğerçi sen bu işi ettin ama iyi etmedin!.." dedi.

Siyavuş Paşa sordu:

"Ben ne yaptım?.."

Bektaş bu sefer küstah ve pervasız,

"Bizim müşaveremiz olmadan mührü niçin aldın, sana vezareti kim verdi?.." diye sorunca paşa parlayıverdi.

"Bana vezareti saadetli padişahımız verdi!.." diye bağırdı.

Bektaş suratına bir tokat yemiş gibi sarsıldı, fakat tehditten de vazgeçmedi:

"Allah mübarek etsin, ama bize danışmadan bir iş edeyim dersen vezirlik yapamazsın!.."

İhtiyar yeniçeri karşısında bir uşak değil, vezir buldu.

"Padişah ne ferman ederse onu yaparım, ben emri padişahtan alırım, başkası bana emir veremez, benim de, sizin de boyunlarımız padişah fermanı karşısında kıldan incedir!.." cevabını aldı.

Ocak ağalarının mukadder akıbeti ancak on iki gün gecikti. 5 Ramazan'da ağaları kurtaran Kösem Sultan sarayda yeni bir saltanat darbesine kesin olarak karar verdi ve bu hususta kendisine minnettar ocak ağalarıyla

anlaşmakta hiç güçlük çekmedi. Öz evladı Sultan İbrahim'i devirmiş ve öldürtmüş olan bu muhteris kadın, bu sefer torunu çocuk Sultan Mehmed ile anası Hatice Turhan Sultan'ın vücutlarını ortadan kaldırtacaktı. Ramazanın 16'ncı Cumartesi günü akşamı masum padişahı iftarda zehirletecekti. Hoşafına ve reçeline konulacak şiddetli zehiri has mutfakta aşçıbaşılardan bir Üveys Ağa'ya en mutemet adamıyla göndermişti. Padişah bu suikasttan herhangi bir sebeple kurtulursa, sarayın baş muhafızı olan Bostancıbaşı Ali Ağa kendi adamıydı, sarayın küçük kapılarını açık bırakacak ve geceyarısından sonra ağaları yeniçerilerle sarayı basarak padişahı, anasını ve sarayda Turhan Sultan tarafını tutmakta olan harem-i hümayun muhafızı zenci ağaları katledeceklerdi. İstanbul halkını ve esnafını 4 Ramazan ayaklanmasına hazırlayanların Turhanlılar olduğu anlaşılmıştı. Bu katmerli saray cinayetinden sonra Valide-i Muazzama ile Dudman-ı Bektaşiyan'ın karşısında artık hiçbir kuvvet kalmayacaktı. Sultan Mehmed'in yerine tahta oturtulacak kardeşi Şehzade Süleyman'ın anası bir biçare allahlık kadındı.

Aşçıbaşı Üveys Ağa suikast denaetine alet olmadı, gönderilen zehiri imha etti ve kendisi de o akşam saraydan çıkıp kaçtı. Gece için hazırlanan baskını da Kösem'in bir cariyesi Valide Turhan Sultan'a ihbar etti.

Çocuk padişah anasının dairesinde muhafaza altına alındı; harem hadımlarından zenci Uzun Süleyman Ağa padişahın uğruna ölüm eri oldu; zülüflü baltacılar da padişah yolunda can vermeye ant içtiler. Hepsi Anadolu halkından, bilhassa Kastamonu dağlılarından olan bu tüvana ve şehbaz delikanlılar Süleyman Ağa'nın ardına takılıp hareme girdi ve Kösem'in dairesini bastı. Yaşlı haris sultan bu delikanlılardan Kuşçu Mehmed'in pençelerinde can verdi.

O sırada ocak ağaları da Ağakapısı'nda toplanmış, sadık kullarından birkaç yüz yeniçeriyi (ki bu birkaç yüz yeniçerinin ocağı asla temsil etmeyeceğini ileride göreceğiz) tepeden tırnağa silahlandırmış, saraya yapılacak baskın zamanını bekliyorlardı. Baskın, sahura yakın olacaktı.

Naimâ anlatıyor:

"Ağakapısı'nda Tekeli Köşkü'nde toplanmışlardı; cihannüma bir köşktü, pencerelerinden Saray-ı Hümayun pek mükemmel görünürdü. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş bir ara pencereden baktı ve Bektaş'a,

'Allah bilir ne oldu, hele bak!..' dedi.

Bektaş da baktı. Endişeye düştüler. Kösem'in adamlarından olup Valide-i Muazzama'nın idamı hengâmesinde saraydan kaçan Samsuncubaşı Ömer Ağakapısı'na can atmıştı.

'Mesele duyuldu. Allah bilir, koca validenin işi bitti, ben güçlükle kaçtım!..' dedi.

Bu haber karşısında ağalar donakaldılar. Ne yapacaklardı? Herhalde koyun gibi bıçağa baş uzatmayacaklardı. Hemen şeyhülislam ile ulema efendilere davetnameler yazıldı. Sahur vaktiydi, konaklarında hepsi uyanıktı. Hepsi neler cereyan ettiğinden gafildi, hele Kösem'in idamı muhayyilelerinin sınırı dışındaydı. Fakat şurası muhakkaktı ki, böyle gece vakti Ağakapısı'na çağrılmaları için çok mühim bir vakanın geçmiş olması lazımdı. Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi ile bazı ulema bu vaka ne olursa olsun, ağaların kuvvetine inanmışlardı, daveti kabulle hemen geldiler. Bazı efendiler de ihtiyatlı davrandı, gitmedi. Başta şeyhülislam efendi, ulemayı gören ağalar, yine bıyıklarını balta kesmez olup yüreklendiler..."

Öbür tarafta ise Sadrazam Siyavuş Paşa saraya çağrılmıştı. Vezir de ulemayı sarayda toplamak istedi, davetnameler yolladı. Efendiler davetiyeleri birbiri peşinden almıştı. Ağakapısı'na gitmeyenler saraya koştular.

Kösem'in adamı bostancıbaşı idam olunmuş, bütün bostancılar, zülüflü baltacılar ve Enderun halkı, yeniçerilerin saraya hücum ihtimaline karşı silahlandırılmıştı. Padişah ile anası yeniçerilere teslim edilmeyecekti. Valide Turhan Sultan ile Sadrazam Siyavuş Paşa'nın bütün ümitleri İstanbul halkındaydı. Bu halkın, 5 Ramazan Salı günü sabahı şehrin bütün sokaklarını tutmuş olan yeniçeri kıtalarıyla ağaların son kanlı kuvvet gösterisini unutmamış olması gerekirdi.

17 Ramazan Pazar; sabah namazı Ağakapısı'nda kılındıktan sonra ulemayı mektep çocukları veya emirlerindeki yeniçeri neferleri gibi ikişer ikişer önlerine katan ağalar Süleymaniye'deki Ağakapısı'ndan Aksaray kışlasındaki Orta Cami'ye gittiler. Kışladaki bütün asker alan-avluda toplanıvermişti. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş binektaşına çıktı ve askere niçin geldiklerini bildirdi.

"Sarayda padişahın musahipleri ve nedimleri yine devlet işlerine müdahale etmişlerdir. Valide-i Muazzama hazretleri ve saraydaki tevabii cümle katledilmişlerdir, biz Valide-i Muazzama'nın kanının davacısıyız!.." dedi.

Askerden bir tasvip gulgulesi bekliyordu. Fakat yeniçeriler bu tebliği buz gibi bir sükûtla karşıladı. Ancak bir dakika sürmüş olan bu sükût, ağaları dehşete düşürmek için kâfiydi. Yeniçeriler saraya karşı ağalarını yalnız bırakıyordu.

Bir dakika sonra, tasvip uğultusu yerine bir mırıltı yükseldi:

"Sen Koca Valide'nin mirasçısı mısın?.."

Yeniçerinin bu mırıltısı ağaların akıbetini daha o pazar gününün bu erken saatlerinde göstermişti. Fakat ağalar bir "gayret-i cahilane"yle son ümit peşinde camiye girdiler.

O sırada şehir içinde tellallar bağırmaya başlamıştı:

"Her kim Müslüman ise Saray-ı Hümayun'da Sancak-ı Şerif altına gelsin!.. Her kim ki, Orta Cami'deki cemiyete varırsa padişahına asidir, katilleri için fetva verilmiştir!.."

Tellalları duyan şehir halkı, sanki her sokak bir ırmak misali, saraya akmaya başladı. "Allahu ekber! Saray avlusu, saray etrafı, meydanlar, sokaklar, Ayasofya'dan Beyazıt, Kumkapı'ya kadar her taraf mahşerden numune insanla doldu, kılıcı olan kuşanmış, olmayan beline bir kurban bıçağı sokup eline de iri bir sopa, demir almıştı."

İstanbul'da iki büyük yeniçeri kışlası olduğunu unutmamalıdır. Aksaray'daki Yeni Odalar'da yeniçeriler ağalarına, "Sen Koca Valide'nin mirasçısı mısın?.." diye sormuştu. Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'dakiler de tellalları duyunca hemen silahlandılar ve "Biz ağaların değil, padişahımızın kuluyuz. Ve elhamdülillah Müslümanız..." diyerek Saray-ı Hümayun'a gittiler.

O sırada Orta Cami'ye bir hatt-ı hümayun geldi: "Siz ki, yeniçeri ağa ve Kethüda Bey Çelebi Mustafa Ağa ve Bektaş Ağa'sınız, gerektir ki huzuruma gelip ayak divanımda hazır bulunasınız..."

Ferman okununca ağaların benzinde kan kalmadı. Kara Çavuş fermanı getirene,

"Bizden oraya varacak kimse yoktur, biz burada dururuz, ama üzerimize gelirlerse nefsimizi müdafaa eder, dövüşürüz!.." dedi.

Eski Odalıların saraya gittiği haberinden sonra bu ferman da gelince, Yeni Odalar'daki yeniçeriler de son tereddüdü attılar ve başta çorbacılar, odabaşılarıyla takım takım çözülmeye, kışlayı terk ederek saray yolunu tutmaya başladılar. Ağaların yanında yalnız kaderlerini onların ikbaline bağlamış bendeleri kaldı, Kara Çavuş bendesi bir çorbacıya,

"Kışla kapılarını kapayın, dışarıdan gelen yeniçeriyi alın, içerden dışarı bir fert bırakmayın!" emrini verdi.

Odabaşılardan bir ihtiyar,

"Behey ağa, sen ne söylersin! Odalarda yoldaş kalmadı, cümlesi Saray-ı Hümayun'a gitti..." dedi.

Bıyıklarını balta kesmez üç büyük ağa o anda bir hiç oluvermişlerdi, üçünün de ağızlarını bıçak açmıyordu. Ağaların yanına gelmiş şeyhülislam ile ulema efendilerin hali de onlardan pek farklı değildi. O sırada Samsuncubaşı Ömer, Çelebi Mustafa Ağa'ya hitapla,

"Behey sultanım! Ne durur, otursunuz, mademki padişahımız bizi feda etti, biz de hemen kalkalım, birkaç yerden birden şu İstanbul şehrini ateşe verelim ve yeniçeriye 'Şehirlinin evlerini yağmaya ruhsattır' diyelim, cümlesi bizim tarafa döner!.." dedi.

Bu müthiş teklifin cevabını Kara Çavuş verdi:

"Bre Ömer!.. Bre eşek, sus!.. Birkaç günlük ömür için din ve devlete ve ümmet-i Muhammed'e bu ihanet olur mu! Cihan durdukça lanetle mi anılalım! Sözümüz oldu, ne güzel; olmadı, emir Allah'ın, kazaya rıza, evvela bizi, sonra sizi öldürürler, işte bu kadar!.."

Koca Bektaş, bir ayağı çukurda koçan, ölüm lafını işitince sinirlendi.

"Yok... Boş yere ölemeyiz, gelirlerse elbet ki dövüşürüz!.." dedi. "Hezeyan söylerdi."

Çok gecikmişlerdi. Hamallar gönderip konaklarından torba torba altın ve gümüş getirttiler, meşhur kışla önündeki Etmeydanı'nın ortasına bir tepecik halinde yığdırttılar ve kışla etrafına tellallar çıkarttılar:

"Altın ve gümüş isteyen bu tarafa gelsin!.."

"Bu tellallar boş yere bağırıp durdular, bir fert gelmedi" diyen vakanüvis şu tafsilatı veriyor:

"Çelebi Mustafa Ağa Koca Bektaş'a:

'Tu yüzüne!..' dedi, 'Allah belanı versin! Bre tamahkâr Arnavut, ne eyledinse eyledin, "Bize mal lazımdır" dedin, "Devletimiz yüz çevirirse para her derdimize dermandır" dedin, bizi ifsat ettin, mal uğruna dünyayı fesada verdik. İşte ortaya altın dökeriz, yüzümüze bakan bir fert var mı?.. Para ne işimize yaradı?..' "

İbret levhasıdır diye naklediyorum; Fatih Camii vaizi Veli Efendi ulema arasında ağaların akıl hocaları yerinde, ağaların en çok nimetini görmüş bir adamdı; Naimâ nükteyi sever, "Vaiz Veli Efendi yelkenleri çevirdi" diyor. Orta Cami'nin o bozgun havasını büsbütün karartti, üç büyük ağaya hitaben,

"Siz ne olduğunuzu zannedersiniz?.. Her biriniz bir firavun olup âlemi haraba verdiniz, bizim susarak kapılarınıza devamımız şerrinizden korktuğumuz içindi. Sizin aranızda bulunmak artık hatadır!" dedi ve silkinip kalktı. Orta Cami'den ve kışladan çıktı gitti.

Bektaş Ağa arkasından bağırdı:

"Bre kuzgun softa! Kürklerimizi giyip altıncıklarımızı alırken 'Devlet sizinle durur...' diyen sen değil miydin?.."

Veli Efendi'nin peşinden diğer efendiler de kışlayı terk edip dağıldılar, yüzsüzleri saraya, azıcık utancı olanlar da kendi konaklarına gitti. Ya Veli Efendi?.. Cüppesinin etekleri çalpara çalarak saray yolundaydı.

Sarayda kurulan bir âli meclis gaileyi temkinle anlatmayı, ağaların cezasını o andaki vahşetlerini giderdikten sonra vermeyi kararlaştırmıştı. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya vezir payesiyle Macaristan'da Tameşvar valiliği, Kethüda Bey Çelebi Mustafa Ağa'ya vezir payesiyle Bosna valiliği, yeniçeri ağalığından emekli Koca Bektaş Ağa'ya da mirimiranlıkla Bursa sancakbeyliği verildi; bu tayinler bir fermanla Orta Cami'de kendilerine tebliğ edildi ve İstanbul'dan hemen çıkıp memuriyetlerine gitmeleri emrolundu.

Yeni vazifeleri bildirildiği zaman üçü de,

"Ferman padişahımızındır" dediler ve Orta Cami'den çıkıp yol hazırlığı görmek üzere konaklarına gittiler.

İki Mustafa hemen ertesi gün yola çıktılar. Koca Bektaş ise, gideceği yerde gözleri yolda idam fermanını beklemektense İstanbul'da saklanmayı tercih etti. Cerrahpaşa civarında Terlikçi Mehmed Çelebi denilen bir Hamzavi dervişin evinde saklandı ve İstanbul sokaklarında tellallar,

"Bektaş Ağa'nın yerini haber verene dirlik ve ihsan verilir!" diye bağırmaya başladı.

Aslında dirlik ve ihsan vaadine lüzum yoktu, halk nefret ettiği Bektaş'ı bulsa bir anda paralayacaktı.

Bektaş Ağa şöyle yakalandı:

Yalınayakları yarım papuçlu derviş çömezi kılıklı bir oğlanın Aksaray pazarından kuzu eti ile has ekmek alması bir adamın dikkatini çekti, "Bu oğlanın yüzü bana yabancı değil, Bektaş'ın yanında gördüm gibi geliyor, yoksa dervişlerde kuzu eti ile has ekmek alacak akçe yoktur" dedi. Peşine düşüp girdiği evi öğrendi. Bektaş'ı bulmaya memur edilmiş Kapıcıbaşı Boyalı Hasan Ağa'ya haber verdi, ev basıldı. Bektaş Ağa can korkusuyla dolap ardı gibi dar bir yere girip saklanmıştı; "Çık!.." dediler, çıkmadı, kılıç ucuyla dürtüp çıkardılar, rızasıyla teslim olmadı, yumruk ve tekmeyle başını ve vücudunu iyice hırpaladılar. Seksen yaşındaydı, fakat gayet zinde ve iri adamdı, yüzü ve sakalı ve üstü başı kan içinde kaldı, güçlükle tutup kollarını arkadan bağladılar. Yalınayak, başında takke, sırtında entari, laubali ev kılığıyla tutulmuştu, bir ata bindirildi. Ayaklarına da atın karnından bukağı vuruldu, yüzünü ve ellerini bile yıkatmamışlardı, o perişan halde yola çıkıldı. Aksaray'dan Bab-ı Hümayun'a kadar yoluna ve peşine dökülen halkın türlü hakaretine uğradı:

"Padişah haini, işte cezanı buldun!.." diye yüzüne tükürüyorlardı. En ağır küfürler savruluyordu. Beygirin peşine çarşı boyundaki dükkânların çıraklarından elliden fazla mürahik oğlan takılmıştı:

"Bre ur gidiye!.."

"Bre as gidiyi!.."

"Bre bu kimin şapkası?.."

"Bektaş'ın şapkası..."

"Bu gidinin şapkası!.."

Muhafızlarının ufak bir ihmali olsaydı lahzada linç edilecekti.

Bu halle saraya varıldı, padişaha arz edildi, içeriden cevap gelinceye kadar kapı arkasında hapsedildi. O sırada Kösem Sultan'ı boğmuş olan zülüflü baltacı Kuşçu Mehmed adındaki delikanlı geldi, yeniçeriler destek olup da Kösem'in kan davasında muvaffak oldukları takdirde Sultan Mehmed'den başlarını isteyecekleri kimseler arasında onun da adını yazmışlardı.

"Kuşçu Mehmed benim" dedi, "bre hain zalim, ben sana ne işledim ki beni deftere yazıp başımı istersin?.."

Bektaş,

"Bre put kıyafetli kâfir, yıkıl şuradan!.." diye bağırdı.

Delikanlı,

"Bak şu kâfirin vaazına!.." diyerek ağır bir küfür savurdu.

Arz Odası'na, padişahın huzuruna çıkarıldı. Çocuk padişah, canına kastetmiş adamla konuşmaya tenezzül etmedi, halini şöyle bir seyredip idamını işaret etti, padişahın huzurunda hemen kement atıp boğdular, cesedi Bab-ı Hümayun önünde birkaç saat teşhir edildikten sonra bir kilime konularak hamal sırtında evine yollandı. Namazı kılınıp sur dışında defnedildi ve mezarına nişan konmadı.

Bosna valisi olan Çelebi Mustafa Ağa yola çıkarken yanına 120.000 filorin altın almıştı. Beraberinde götürdüğü adamların yolda "yâr-ı vefadar" olmaları için avuç avuç altın ihsan ediyordu. Malkara'ya geldiğinde bir dostundan mektup aldı, Bektaş'ın yakalandığını ve idamını öğrendi. İçine bir vahşet düştü, bütün ağırlığını bırakarak, gözü gibi sevdiği üç nefer mahrem içoğlanı ile bir heybe altın ve bir miktar mücevher alarak kaçtı. Şiddetle takip edildi, Karaferiye'yi geçtikten az sonra, peşine düşenlerle dövüşüp yaralandıktan sonra yakalandı. Yakalayanlara,

"Beni İstanbul'a sağ götürmeyin, hemen buracıkta katledin!.." dedi.

"Zaten bize verilen emir de öyledir!.." dediler.

Ruhsat istedi, abdest alıp iki rekât namaz kıldı ve kemendi boynuna kendi elleriyle geçirdi. Boğduktan sonra başını gövdesinden ayırdılar, başsız cesedi o kırlıkta defnedildi. Kesik başı da bir bal tulumu içinde İstanbul'a götürüldü. Yanındaki üç nefer mahbublar ne olmuşlardır, meçhul... Fakat bir heybe altın ile koynundaki mücevherlerin yakalayanlar arasında paylaşılacağı bellidir.

Sakazade Mustafa Ağa adında biri anlatmıştır:

"Sadrazam Siyavuş Paşa'nın yanındaydım, bir tabak içinde Çelebi Mustafa Ağa'nın kesik başını getirdiler, yıkamışlar, sakalını da taramışlardı. Siyavuş Paşa,

'Akılsız adamdı ama, cömertti, kaçmasaydı kurtarmak niyetinde idim' dedi..."

Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya gelince, Silivri civarında Burgaz adında bir köyde konaklamıştı ki, ardından Kapıcılar Kethüdası Boyacı Hasan Ağa yetişti geldi, bu mevkiye Bektaş'ı yakaladığı için yükselmişti; Tameşvar valisinin yakasına pençesini atıp,

"Fermanlısın!.." dedi.

Kara Çavuş'un da fedakâr adamları vardı, kurtarıp kaçıracak oldular, Boyacı Hasan Ağa, "Çekin elinizi, cümleniz kılıçtan geçersiniz" diye bağırdı.

Kolları arkasından bağlanan Kara Çavuş, Silivri'ye kadar atla götürüldü, oradan Boyacı Hasan Ağa ile maiyetindekileri getiren dokuz çifte bostancıbaşı kayığına konuldu, doğruca saraya götürüldü.

Ahır Halifesi Hızır Bey anlatmıştır:

"Padişahın huzuruna çıkardılar. Kara Çavuş etek öpüp hacaletle durdu. Sultan Mehmed,

'Yeniçeri ağası sen misin?' diye sordu.

'Beli padişahım...' dedi.

'Ya niçin bu kadar fitneler kaldırdın?'

'Hâşâ padişahım, benim suçum yoktur... Fitneleri kaldıran Bektaş Ağa ile Çelebi Mustafa Ağa'dır... Onlar mütegallibe idi, mukavemete kadir değildim.'

Padişah,

'Kaldırın şunu!..' dedi.

Huzurdan çıkardılar. Dışarıda ağlamaya başladı. Bostancıbaşı,

'Ağa, bu ağlamak evvelden gerekirdi, şimdi can pazarında merdanelik lazımdır!..' dedi.

Bostancıbaşı işaret etti, kement atıp boğdular."

1687 Varadin isyanı ve İstanbul ihtilali

Ocak ağaları saltanatının yıkılışından sonra yeniçeriler uzunca bir zaman, Hicri 1061 ve Miladi 1651 yılından Hicri 1098 ve Miladi 1687 senesine kadar otuz altı yıl, yarım asra yakın padişahlarına kullukta itaat üzere oldular.

Bu otuz altı yıl Osmanlı tarihinde çok mühim vakalarla doludur. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın kısa fakat çok kanlı diktatörlüğü ve oğlu

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın uzun ve pek haşmetli devri o yıllar içindedir. Osmanlı İmparatorluğu Kanuni devrinden daha geniş hudutlara, Lehistan'dan Podolya'nın ve Venedik'ten Girit Adası'nın alınmasıyla o devirde kavuştu. 17. asrın o ikinci yarısında yaşamış Batılı tarih yazarları bundan ötürüdür ki, Sultan IV. Mehmed'e "Büyük Sultan Mehmed" adını vermişlerdir. Bizde ise "Avcı Sultan Mehmed" denilir; Osmanoğulları arasında padişahlığın tadını dilediği gibi tatmış tek simadır. Devlet işlerini önce baba, sonra oğul, Köprülülere emanet etmiş, sadece kadınlarını düşünmüş ve bir mecnun gibi av peşinde dolaşmıştır. Osmanlı sarayı Şarkkârî lüks ve sefahatin meşheri olmuştur. Göz kamaştıran müşaşa lüks tuvaletli on bin, yirmi bin, hatta kırk bin kişilik maiyetle ava çıkan bu padişahın alelade bir şatırının belindeki bıçak mücevher kabzalıydı ve başında da mücevherli bir sorguç vardı. Nihayet Köprülülerin damatları Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde Türk ordusu Viyana'ya kadar dayanmış, fakat 1683'te orada ağır bir bozguna uğramıştı. Yukarıda kaydettiğimiz otuz altı yılın son üç senesi de işte bu bozgun havası altında geçmiştir.

Sultan Mehmed cephelerden gelen felaket haberleri karşısında kendi günlük hayatında derlenip toparlanamadı; zaferden zafere koşan bir orduyu besleyen hazine ile bozgundan bozguna düşen bir orduyu beslemeye çalışan hazine arasındaki derin farkı göremedi; bir imparatorluğun azamet ve şevketini temsil eden şehriyar, halkın ve askerin gözünde derhal adi bir sefih oluverdi. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana bozgunundan sonra fırsat bulan düşmanlarının entrikalarıyla Belgrad'da idam edildikten sonra devlet yine ehliyetsiz ellere düşmüştü. Orduda ve gerideki ülkede huzur kalmadı, güven kalmadı ve devlet sözü ayağa düştü ve bunlar çarçabuk, üç yıl içinde oluverdi ve bu hercümerci de evvela cephe gerisinde, en ön safına yeniçerilerin geçtiği bir ordu isyanı, sonra devlet merkezi İstanbul'da dalga dalga askeri ayaklanmalar takip etti; kanlı vakalar içinde, isimleri ocaklarının tarihine geçen yeniçeri zorbaları türedi.

Ordu isyanı, Macaristan'daki Türk idaresinin bir buçuk asırdan beri merkezi olan Budin'in kaybından ve Segedin Sahrası bozgunundan sonra 5 Eylül 1687 bir Cumartesi günü Varadin menzilinde Serdar ve Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı çıktı.

Yeniçeri ve kapıkulu sipahisi evvela söz sahibi olacak ve kelleyi koltuğa alacak zorbalarını tayin ettiler: Yeniçerilerden Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ve Burgazlı Hacı Ahmed nefer; sipahilerden dört bölükbaşı Ebüsseyfoğlu Ahmed Ağa, Amasyalı Küçük Mehmed Ağa.

Bu altı zorba baş başa verdi ve söz birliğiyle,

"Veziriazam ve Serdar Süleyman Paşa'yla davamız vardır, evvela Müslüman olduğundan şüphemiz vardır (bir Ermeni mühtedisiydi), katlolunmayınca teselli bulmayız!.." dediler.

Serdarın otağına hücum edildi. Askerin kaynaştığını gören Süleyman Paşa Sancak-ı Şerif'i alıp çoktan kaçmıştı. Sonra kumandanlardan Abaza Siyavuş Paşa'nın çadırına gittiler (bu Siyavuş Paşa Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı Fatma Hanım'ın kocasıdır, ağalar saltanatını yıkan Siyavuş Paşa'yla karıştırmamalıdır).

"Biz seni veziriazam yaptık!.." dediler ve cebren kaldırıp ata bindirip sahibi kaçmış serdar çadırına götürdüler. Orada, bu sefer Siyavuş Paşa'nın da iştirakiyle ikinci mühim bir karar verildi:

Paşa askere baş olacak, orduyu alıp padişahın üstüne yürüyecek, onu Edirne'de bulursa ne âlâ, bulmazsa İstanbul'a gidilecek, Sultan IV. Mehmed tahtından indirilip kardeşi Sultan Süleyman tahta oturtulacak, bu suretle ortadan zorbalık namı kalkacak, âleme yeni bir düzen verilecekti.

Firari Süleyman Paşa İstanbul'a gizlice girdi. Padişaha görünmedi, sancağı ve mührü, kendisi sefere gittiği için İstanbul'da sadaret kaymakamlığı yapan Receb Paşa'ya verdi.

"Ordu zorbalar elinde, alevlenmiş ateştir, önünde bulduğunu yakıp geliyor!.." dedi ve Kuruçeşme civarındaki yalısına kapandı.

İsyanı padişah da öğrenmişti, ordu İstanbul'a gelirse çok müşkül durumda kalacağını da sezmişti, hiç tereddüt etmedi, mühr-i hümayununu askerin sadrazam tayin ettiği Siyavuş Paşa'ya gönderdi, ayrıca iki mücevherli sorguç, murassa kabzalı kılıç, âlâ bir kürk ve sair hediyeler yolladı, bir de serdarlık fermanı yazdı ve ordunun yoluna devamdan vazgeçip Belgrad'da kışlamasını emretti. Mührü, hediyeleri ve fermanı götüren küçük mirahur ağa Sadrazam Siyavuş Paşa ile orduyu Belgrad'da buldu. Ferman askerin söz sahiplerine okundu.

"Biz evvela bu fermanı gönderenin padişahlığını istemiyoruz ki, fermanıyla burada kışlayalım, biz İstanbul'a gideriz, şeriat üzerine davamız vardır, İstanbul'a varmayınca dizginimizi çekmeyiz!.." dediler.

Siyavuş Paşa İstanbul'da şeyhülislam efendiye mahrem bir mektup yolladı, padişahın tahttan indirilmesi hususunda ulemanın orduyla birlik etmesinin teminini istedi. Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Efendi'den çok manalı bir cevap geldi, efendi, "Padişahtan biz de hoşnut değiliz, ilmin şerefini ayak altına almıştır; cevr ü cefası haddi aşmıştır, zapturapt edilmez adam oldu, sade heva ve hevesini düşünür, nasihat kabul etmez. Ancak, yeniçeri, sipahi ve silahtarın erazili çoktur, İstanbul'a dolarsa, dava padişahın tahttan indirilmesiyle kalmaz, İstanbul'daki ümmet-i Muhammed'in malına, ehl ü iyaline ve evladının ırzlarına tecavüz ederler, ortada pek çok mazlum kanı dökülür. Bu hallerin olmayacağına ve Sultan Mehmed tahttan indirilince askerin dağılacağına bir hüccet tanzim ettirin, her hallerine müsaade ederiz, yoksa bu isyanı çıkaranların hakkından gelinir!.." diyordu.

Şeyhülislam Efendi haklıydı, ilk mazlum kanı daha yolda döküldü. İstanbul'a varıldığında Sultan Mehmed tahttan indirilince askerin dağılıp kışlalarına, yerlerine çekilmeleri gerektiği söylenince Siyavuş Paşa'ya,

"Ne demek!" dediler, "biz bunca zamandır ulufe almadık, aç çıplak kaldık, davamız büyüktür, evvela defterdarı ver, paralayalım!.."

Defterdar Seyyid Mustafa Paşa darphane değildi, İstanbul'dan para gelecek, o da askere dağıtacaktı. Laf anlamadılar. Paşa ak sakallı namuslu bir ihtiyardı.

"Ağalar, ak sakalıma acıyın, ceddime hürmet edin, benim günahım yoktur!.." dedi.

Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle anlatıyor: "Bir alay ayağı çarıklı dinsizler, hâşâ sümme hâşâ, 'Seni bizim elimizden ceddin bile gelse kurtaramaz' deyip kılıç üşürdüler, pare pare ettiler." Mustafa Paşa nesebi sahih "seyyid"di, ceddim dediği Peygamberimiz Efendimiz'di. Bu vaka İstanbul'da neler olacağını pek aydın gösteriyordu.

Defterdar paşanın feci akıbeti İstanbul'da padişahı büsbütün ürküttü. Kendisinden Süleyman Paşa ile Receb Paşa'nın da isteneceğini tahmin etti ve ihtiyaten hemen tevkiflerini emretti. Süleyman Paşa yalısında yakalandı

hapsedildi, Receb Paşa tebdil-i kıyafetle kaçtı, kaçarken de geçtiği yerlerde de, "Dükkânlarınızı kapayın, dağılın!.." diyerek şehri bir büyük velveleye, dehşete verdi. Öyle ki, ağızdan ağıza yayılan haberle ihtilal kasırgası, ordu daha İstanbul önüne gelmeden esmeye başladı. Receb Paşa'nın suçu büyüktü, ordu sefere çıktığı zamanlar askerin ulufesini zamanında hazırlayıp orduya göndermek sadaret kaymakamı olan paşaların vazifesiydi. Asker muhakkak padişahtan onun başını isteyecekti, Sultan Mehmed, Topkapı'dan çıkarak nabedid olan Receb Paşa'nın saklandığı yeri haber verene 1.000 altın ile 40 akçe yevmiyeli dirlik vereceğini ilan ettirdi. Receb Paşa'nın yerine de Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa'yı kaymakam tayin etti.

"Babandan ve kardeşinden bu kadar hizmetler gördüm, göreyim seni, sen de bu alevlenmiş ateşi söndür, duamı al!.." dedi.

Süleyman Paşa'yı da askerin istemesine hacet bırakmadan boğdurttu ve kesik başını bir fermanla beraber Siyavuş Paşa'ya yolladı. Fermanda, "'Belgrad'da kışlayın' dedim, dinlemediniz, bari Edirne'den bu yana geçmeyin. Kullarım kimi isterse vereyim!. Diri isterse diri, kelle isterse kelle göndereyim!.. Ciğerkûşem oğlum Şehzade Mustafa'yı isterlerse onu da vereyim!.." diyordu. Saltanat zevkleriyle öylesine yoğurulmuştu ki, onlardan ayrılmamak için zillet batağının ta dibine gömülüyordu. Fakat "oğlumu da vereyim" sözü, kabul edelim ki, bu fermanda sadece mutlak bir teslimiyet ifade eder, aşağıda göreceğiz, padişahın asi orduya göndereceği son ferman bu sözümüzün doğruluğunu gösterecektir.

Süleyman Paşa'nın başını gören asker bilakis, memnun olmadı.

"Bize 'kullarım' diyen adamı tanımıyoruz!.. Şu anda bizim padişahımız yoktur!.. Ve hem ona Süleyman Paşa'yı kim öldürsün demiştir?.. Biz Süleyman Paşa'yı işkenceyle didik didik edecektik!.. Edirne'de de kışlamıyoruz, İstanbul'a gidiyoruz!.." diye bağrıştılar.

Türlü gulgule ve velveleyle Edirne'den geçilip İstanbul yolu tutulunca Sultan IV. Mehmed'in yukarıda bahsettiğimiz son fermanı geldi, padişah "Fermanlarıma itaat edilmedi, artık fikriniz belli oldu, beni istemezseniz, oğlum Mustafa size Allah emanetidir, onu yerime geçirip beni kendi halime koyun, canıma da kastınız varsa şerrinizden Allah'a sığınırım, Allah'ın bir adı da Kahhar'dır, dilerim cümlenizi kahretsin!.." diyordu. Avcı Sultan Mehmed

büyük büyük suçlarına rağmen Âl-i Osman içinde kardeş ve evlat öldürten padişahlardan değildi.

Ordu nihayet Silivri'ye geldi ve orada üçüncü mühim bir karar alındı:

İstanbul'da padişah tahttan indirilecek, ordu ondan sonra şehre girecekti. Yani saltanat darbesi güya ordu eliyle değil de ulema eliyle şeran yapılmış olacaktı. Şu suretle yeniçeri ve sipahi arasındaki erazil ve eşkıya makulesinin şehirde cülus münasebetiyle türlü edepsizliği önlenmiş olacaktı.

Tek korku sarayda Enderun halkındandı. Sultan IV. Mehmed zamanında padişah daima av peşinde ve hemen daimi olarak da Edirne'de olageldiği için İstanbul sarayındaki oğlanlar yıllarca başıboş kalmış, maiyet-i şahanede olanlar da sefih bir hükümdarın etrafına saçtığı nimetleri bol bol tatmış, son derece şımarmışlardı. Enderun'un eski sert disiplinli koğuşları birer kahvehane, bozahane ve meyhane haline girmişti. Enderun'dan yetişmiş olan müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, "Enderun'da zapturapt bozulmuş, sarıca ve sekban ocağından beter olmuştu, maarif erbabı kalmamıştı, saray, işleri güçleri inip binme, yiyip içme, malları pazara çıkmış, zabit dinlemez bir alay gönlü büyük ve yakası kirli lobutcu makulesiyle dolmuştu" diyor ve "Eğer cülus için saraya askerle pürsilah hücum edilseydi, bunlar efendileri Sultan IV. Mehmed uğrunda baş verip çok esef verici işler yaparlardı" diye ilave ediyor, yani "padişahın kardeşlerini öldürtürlerdi" demek istiyor.

Varadin'de ilk isyan alevinin parladığı tarihten tam iki ay sonra, 8 Kasım 1687 Cumartesi günü Sultan IV. Mehmed İstanbul ulemasının ittifakıyla tahttan indirildi ve yerine kardeşi Sultan III. Süleyman (I. Süleyman: Emir Süleyman; II. Süleyman: Kanuni Süleyman) padişah oldu, fakat İstanbul, korkulan ihtilal fırtınasından korunamadı. Hedefleri şehre girmeden yıkıldığı halde, yeniçerilerin, kapıkulu sipahisinin ve sair kapıkulu ocaklarının erazil ve zorba takımı dalga dalga tam beş sefer kıyamet kopardılar, büyük şehirde nice rezaletler oldu ve nice kanlar döküldü. Adi maddi hırslarla hatta birbirlerinin başlarını yediler.

Yeni padişah Sultan Süleyman yedi yaşında hapse atılmış, tam kırk yıl sonra gün yüzü gören bir biçareydi; Siyavuş Paşa'ya ilk sözü, "Canımdan bezmişken yeniden dünyaya göz açtım ve âlemi hercümerç içinde buldum, iki eteğimizi belimize çalıp devlete hayırlı olalım, senin şimdi ilk vazifen beraberinde getirdiğin askeri dağıtmaktır" demek olmuştu.

1687 ihtilalinin Kasım kargaşalıkları

Yeni padişaha, İstanbul uleması efendilere ve İstanbul halkına göre şehre giren orduya artık yapacak iş kalmamıştı. Fakat, ta Varadin'den kalkıp kimi yaya, kimi atlı iki aylık yoldan gelenler ise İstanbul'da yapacak pek çok işleri olduğuna inanmışlardı, intikam alacaklardı, haklarını isteyeceklerdi:

Kırk sene sürmüş olan Sultan Mehmed devrinin hesabı sorulacak adamlarının bir defteri yapılmıştı, isimler hayli kabarıktı, bu defter Küçük Mehmed Ağa'ya verilmişti.

Cepheden gelen yeniçeri ve sipahinin beş taksit birikmiş ulufeleri vardı, o parayı ve cülus bahşişlerini alacaklardı.

Yeniçeriler kışlalarına girdi, fakat koğuşların içi kaynamaktaydı. Sipahi bölük ağaları, o devrin tabiriyle sipahinin zorbabaşıları Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'na yerleşti (zamanımızda bir büyükçe parçası hâlâ duran bu büyük miri saray Acemi Oğlanlar Kışlası olarak kullanılagelmekteydi), diğer bütün kapıkulu sipahisi de han ve kervansaraylara doldular.

Defterlilerden istedikleri hesaplar sorulduktan ve birikmiş ulufelerini aldıktan sonra mürettep yerlerine gidip dağılacaklar, tekrar cepheye döneceklerdi, İstanbul da sükûn ve huzuruna kavuşacaktı.

Yeniçeri ve sipahinin erazil takımı önce mutat marifetlerini gösterdiler, Fındıklılı Mehmed Ağa anlatıyor: "Şehrin sokaklarında ve çarşı pazarında biedebane harekete başlayıp bazı dükkânları yağma ettiler..."

Ordu İstanbul'a girdikten sonra yeniçeriler ile sipahiler arasında dedikodular başladı, bu davada yeniçeri ile sipahinin sözcü seçtiği altı ağanın sadece kendi çıkarlarıyla meşgul oldukları söyleniyordu. Bilhassa mahut suçlu defteri meselesi büyük dedikodu konusuydu. Sipahi zorbası Küçük Mehmed'in defterlilerden gizlice para sızdırıp yâranına da hisselerini verdiği, alınan paralar karşılığı defterden pek çok ismin silindiği söyleniyordu. Doğruydu, Küçük Mehmed Ağa İstanbul'a geldiği zaman bir kebeye sahip değilken, bir hafta içinde tüyünü öylesine düzmüştü ki, yanında "kemer kuşaklı, akva hançerli kırk elli nefer oğlanlar ve altın gümüş çevgânlı başı telli çavuşlarla" dolaşmaya başlamıştı; bir adamın eline mühürlü bir kâğıt verir, falan bezirgândan şu kadar akçe al der, giden de kâğıtta yazılan ne ise bitta-

mam alırdı, bu kâğıtlara da imzasını "Musahhih-i din ü devlet, bende Küçük Mehmed" diye atardı.

13 Kasım Perşembe günü kapıkulu sipahisi ayaklandı, Atmeydanı'nda İbrahimpaşa Sarayı'na giderek sözcüleri zorbabaşıları sıkıştırdılar, Küçük Mehmed Ağa yoktu, Seyfoğlu Ahmed, Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalara,

"Belgrad'da kışlamamız emri gelmişti, siz bizi oradan sürüyüp buraya getirdiniz, bizim sebebimizle at ve don sahibi oldunuz, biz ise hâlâ fülüs-ı ahmere (kızıl bakır paraya) muhtacız, ya bizim de şu kadar birikmiş ulufelerimizi alırsınız yahut sizi paralarız!.." dediler ve önlerine katıp sadrazama götürdüler.

Zorba ağaların vezir huzuruna çıkmasına hacet kalmadı. Sadrazam Siyavuş Paşa'dan,

"Hazinede kulun beş taksit ulufesini karşılayacak para yok, ama önümüzdeki salı günü inşallah üç taksitini veririz, geri kalan iki taksiti de birkaç zaman sonra tamamlarız, böyle biedebane hareketlere padişahımızın rızası yoktur, ağalara selam ederiz, cemiyeti dağıtsınlar!.." diye cevap geldi.

Fakat ertesi 14 Kasım Cuma günü ortalık birden karıştı, yeniçeriler kışlalarından boşandı, sadrazama haber gönderip, Çatalca civarında bir samanlıkta yakalanmış olup Saray-ı Hümayun'da mahpus bulunan eski kaymakam Receb Paşa'yı istediler, "Padişah ırzıdır, vezirler asker eline diri verilmez" denildi, sarayda boğularak idam edilen Receb Paşa'nın cesedi verildi.

Sipahiler de hanlardan çıktılar, iki takım asker birbirine karışıp çalkandı. Yeniçeri ve sipahi yağmasına uğrayan çarşılar kapandı.

O cuma günüdür ki, bazı ahbapları Küçük Mehmed'e, "Bugün de cemiyette bulunmazsan iş kötü olur, henüz sana karşı bir düşmanlık yok, hemen git cemiyete katıl!.." dediler. O da meydana çıktı, atına bindi, son zamanlarda yıkılan simkeşhane önünde, ki o devirde devlet darphanesiydi, yeniçerilere rastladı. İhtiyar bir sipahi yeniçerilere,

"İşte Küçük Mehmed!.. Bre şu melunu sağ komayın!.." diye bağırınca zorbabaşıyı atından yıkıp parça parça ettiler, ayağına ip takıp Atmeydanı'na sürüklediler, o gece de cesedini denize attılar.

Küçük Mehmed'in odasında bulunan 100 kese nakdi ile kıymetli bazı eşya da sipahiler tarafından yağma edildi.

19 Kasım Çarşamba günü Sadrazam Siyavuş Paşa'nın sarayında ulufe dağıtılmasına başlandı, para keseleri saray avlusuna yığıldı, bütün kapıkuluna üçer taksit birikmiş hakları verilecekti, cephelerdeki askerin hakları da ayrılıp gönderilecekti. Fakat yeniçerilere tam istihkakları beş taksit ödenince sipahiler ayaklandı.

"Onlar, beş alır da biz niçin üç alırız?.. El sürüp alan sipahiyi paralarız!.." dediler ve hemen çarşı pazarı yağmaya koştular ve evvela Sultanahmet'teki büyük Sipahi Çarşısı lahzada yağma edilip tamtakır kaldı.

Yeniçeriler de,

"Sipahi kardeşlerimizden ayrılmayız!.." dediler, ulufelerini almış bulunanlar da paraları yerlere atıp Atmeydanı'na koştular, akşama kadar bir gulguledir sürdü gitti. Nihayet yeniçeriler ikna edildiler, paralarını alıp kışlalarına girdiler.

20 Kasım Perşembe günü vezirler, ulema, ocak ağaları ve kapıkulu askerinin zorbabaşıları sadrazam sarayında toplandılar. Siyavuş Paşa,

"Elimizdeki imkânlarla askerin istediğini yapıyoruz, kulun parasını tedarikle meşgulüz, ya ocaklarınıza hâkim olun, kulu zapturapt altında tutun, yahut işte mühür, ben çekiliyorum, dilediğiniz adamı vezir yapın!.." dedi.

Paşanın istifasına razı olmadılar. Bu toplantıdan sonra ilk ciddi tedbirleri Yeniçeri Ağası Cadı Yusuf Ağa aldı. Zıpırlık, yağmacılık ve uygunsuzlukla tanınmış yüzlerce yeniçeri neferini yakalatıp Ağakapısı'na getirtti. Kimine "pestili çıkıncaya kadar" dayak attırdı, kimini de boğdurttu, cesetlerini arabalara yükleyip gece Ahırkapı'dan denize attırdı.

Yeniçeri Ağası Cadı Yusuf Ağa ocaktaki fitne yılanlarının başlarını ezecek yerde kuyruklarını ezmişti; Varadin isyanından beri yeniçerilerin temsilcisi olan ocaklı zorbabaşılardan Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile nefer Burgazlı Hacı Ali hemen faaliyete geçtiler, kışla koğuşlarını dolaşarak,

"Yoldaşlar, odalarda oturacak gün değildir, ağamız olacak Cadı, kimimizi dayağa yatırır, kimimizi deryaya attırır, bugün onlara ise yarın bizedir, kalkın biz de onun hakkından gelelim!.." dediler.

21 Kasım Cuma günü sabahı, şafak vakti yeniçeriler pürsilah kışlalarından çıktılar; tüfekler atılıp, naralar vurulup İstanbul bir kere daha karıştı. Bin kadar yeniçeri diğer kapıkulu ocaklarını ayaklandırmaya koştu, İstan-

bul halkının haşaratı da katıldı; Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle tasvir ediyor: "Karadeniz gibi çalkanıp mevc urdular, her biri gul-i beyabani, sözleri de anlaşılmaz bir cığıltıdır!.."

Bu gaile de Cadı Yusuf Ağa'nın yeniçeri ağalığından azli, ocak ağalarının çoğunun ocaktan uzaklaştırılması, Fetvacı Hüseyin Çavuş'un ocak başçavuşu tayiniyle atlatıldı. Fakat hadisesiz gün geçmiyordu. Bu ihtilal günlerini nakleden tarih kaynaklarımız usanç verici tafsilatla doludur.

Devlet işleri ve şehri besleyen, yaşatan günlük ticaret durmuştu. Koca imparatorluk dört nefer tabanı yarık türedi ile birkaç bin baldırı çıplak çapulcunun pençesinde adeta inkıraza doğru sürükleniyordu. Zorbalar, devlete bir ağır yük olduklarını anladılar. Bu hal elbet ki sürüp gidemezdi; kendi tayin ettikleri bir sadrazam da olsa Siyavuş Paşa'nın tek düşüncesinin zorbaları ortadan kaldırmak olduğu aşikârdı. Yeniçeri ve sipahi zorbaları, Fetvacı Hüseyin, Hacı Ali, Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalarla en sadık adamlarından yüz kadar yeniçeri ve sipahi ittifak yeminlerini tazelediler. O devrin müverrihlerinden Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa bu yemin sahnesini pek şirin bir dille anlatıyor:

" 'Birimizin bir kılına hata gelirse baş vermeye yemin eder misiniz?..' dediler.

'Ederiz!..' dediler.

Mecliste bulunan hepsi boyunlarından enamlarını ve bellerinden kılıçlarını çıkardılar; ortaya bir ekmek kondu, Kuran'a, kılıca ve ekmeğe yemin ettiler.

'Vallah mı, billah mı? Şu Enam-ı Şerifler canımıza garim olsun mu? Bu kılıçlar boynumuzu vursun mu? Şu ekmeği gâvur kapısından dilenelim mi? Kâfir çıfıt olalım mı?'

'Olalım!.. Olsun!.. Vursun!.. Dilenelim!..' diyerek böyle bir galiz yeminler idüp dağıldılar."

1688 yılı Martının başına kadar, İstanbul tam dört ay bir katran kazanı gibi kaynadı. Sadrazamdan bir hamam kapısı eskicisine varınca, mansıbından, malından, canından, ırzından, namusundan emin olmayarak yaşadı.

Zorbalara karşı ilk tedip hareketine Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa geç-

ti. "Yeniçeri içindeki üç beş zorba temizlenirse sipahileri tepelemek kolaydır" dedi. Siyavuş Paşa'ya, "Ben fetvacının ve ocaktaki hempalarının vücudunu ortadan kaldırayım, siz de ulema ile Sancak-ı Şerif'i çıkarın... Bütün halk bir anda sancak altında toplanacaktır ve devletin başına bela olmuş zorbaların vücudu ortadan kalkacak, devlet şerlerinden halas olacaktır" dedi.

Bu hamiyetli, celadetli adam dediğini yaptı. Bir gün, yine bir hazele güruhunun başında Ağakapısı'na gelen Fetvacı Hüseyin Ağa, yeniçeri ağasının yanına yalnız çıkma gafletini gösterdi. Harputlu,

"Behey melun!.. Senin dirinle uğraşmaktansa ölünle uğraşmak yeğdir!.. Tepeleyin şu melunu!.." diye bağırdı.

Fetvacı'ya hemen hançer üşürüldü ve zorbabaşı katledildi, başı kesilip alındıktan sonra cesedi aşağıda ağalarını bekleyenlerin önüne atıldı; hepsi dehşet içinde kalıp taban kaldırdılar ve kaçtılar.

Harputlu Ali Ağa Fetvacı'nın kesik başını alıp Siyavuş Paşa'ya gitti, fakat paşa, yeniçeri ağasının gösterdiği celadeti gösteremedi, saraya gidip Sancak-ı Şerifi çıkarıp İstanbul halkını sancak altında zorbalara karşı yürüyüşe davet edemedi. Hükümet bu zaafı gösterince hadiseler başka renk aldı.

Fetvacı'nın Ağakapısı'nda dağılan adamları bir yandan Şehzadebaşı'nda Eski Odalar denilen kışlada oturan ve hâlâ basit bir yeniçeri neferi olan zorbabaşılardan Hacı Ali'ye, bir yandan da Atmeydanı'nda sipahi zorbabaşılarına koştular.

"Efendimiz Fetvacı'yı yeniçeri ağası katletti! Küllimiz yerine baş vermeye yemin ettik, başımız gitti ne dururuz!.." dediler.

Hacı Ali derhal harekete geçti, sipahi zorbabaşıları ise şart koştu.

"Siz de varın, ağanız Harputlu'yu öldürün, bize müjdesini getirin, sonra biz de sizin davanızda beraber olalım!.." dediler.

Harputlu Ali Ağa ise, Siyavuş Paşa'nın tereddüdü karşısında şaşırmış, yeniçerileri ağalık unvanıyla tutacağını zannetmiş, Yeni Odalar denilen büyük kışlaya, daha yerinde tabirle ölüme kendi ayağıyla gitmişti; yeniçerilere,

"Yoldaşlar!.. Fetvacı padişah fermanıyla katlolundu!.. Sizler Fetvacı'nın değil, padişahın kulusunuz!.." diyecek oldu, fakat hitabesini bitiremedi, "Bre Harput gâvuru!.. Fetvacı katlolunur da sen sağ mı kalırsın?.." diyerek atından yıktılar, paraladılar. "Her parçası kulağı kadar olmuştu!.."

Bir yeniçeri Harputlu'nun lime lime olmuş kanlı gömleğini alıp Atmeydanı'na sipahi zorbalarına müjdeye gitti; Deli Piri bu adama sırtındaki kürkünü hediye etti; yeniçeri ağasının katilleri ellerinde birer kanlı nişanla geldikçe sipahi zorbalarından avuç avuç altın aldılar.

Burgazlı Hacı Ali'ye gelince, peşine altı bin kadar yeniçeri takarak Siyavuş Paşa'nın sarayına gitti; paşadan mühr-i hümayunu istedi; Siyavuş Paşa, "Padişahın mührünü ancak kendisi ister alır, ben de ancak ona teslim eder veririm" dedi; hemen bütün gün (2 Mart günü) bu münakaşayla geçti.

Hacı Ali'ye, "Siyavuş Paşa'yı biz getirdik, yerine başkasını bulamayız!.." diyenler olmuş, pabucunu yıllar boyunca çıplak ayakla giymiş "gulyabani kılıklı" yeniçeri neferi bir vezir için,

"Esir pazarında otuz kuruşa satılmış Abaza kölenin haysiyeti nedir ki? Eşek yerine at bağlarız!.." demişti.

Hacı Ali yanındaki askerle vezirin sarayını muhasara etti.

Sadrazam Siyavuş Paşa azledildi, fakat yeniçeri zorbası yanındaki altı bin yeniçeriyle paşanın sarayını muhasarada devam etti; bir yanda padişah, öbür yanda halk bu serserinin bu küstahlığına seyirci kaldı; Burgazlı yeniçeri, "Gidi Abaza! Ben senin kanını içmeyince rahat olamam!.." diyordu.

Şehir içinde adeta bir kale cengi oldu; 23 Mart gecesi sabaha kadar devam etti; gündüz sulu kar yağmış, gece dona dönmüştü, fakat Hacı Ali'nin altı bin yeniçerisi cenkten ayak döndürmedi, ağaları "Paşa benim, saray yağmadır!"" demişti. Siyavuş Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın hem azatlı kölesi hem damadıydı, sarayı İstanbul'un en mükellef ve büyük binalarından biri ve en kıymetli, nadide eşyasıyla döşenmişti. Bütün semt halkı o geceyi ayakta geçirdi.

Paşanın bin neferden fazla kapıkulları vardı, bunlar büyük fedakârlıkla dövüştüler; fakat Siyavuş Paşa sabaha karşı hepsini azat etti.

"Ekmeğim size helal olsun, saraydan dilediğiniz malı kaldırın götürün ve gün doğmadan başınızın çaresine bakın kaçın, benim işim Allah'a kalmıştır!.." dedi.

Siyavuş Paşa'nın yanında elli nefer fedai köle kaldı, harem kapısının önüne ok ve yay yığdılar ve yeniçerilerin hücumuna muntazır oldular, hepsi usta cengâverlerdi, fakat altı bin kişiye karşı elli can. Arka arkaya üç yeniçeri hücumu püskürttüler, yetmiş seksen yeniçeriyi yere serdiler, fakat paşa Deve

Mustafa adında bir yeniçeri tarafından göğsünden kurşunla vurularak şehit olunca kölelerinden sağ kalanları da can kaygısına düşüp kaçtı; paşa sarayı yeniçeri Hacı Ali tarafından fetholundu. Ali harem kapısını kırdırttı ve korkunç yağma başladı. Evvela yükte hafif pahada ağır şeyler kalktı; sonra denkler yapıldı; nihayet sarayın mermer çeşmeleri, fıskıyeleri, havuzları söküldü, sedefkâri kapı ve dolap kanatları alındı. Kışlık odunu, kömürü yağma edildi. Bina bir iskelet halinde kaldı.

Bu müthiş talanda bir de can yağması oldu; paşanın öz evlatları da dahil saraydan iki yüzden fazla güzel güzel kızlar ve oğlanlar çıkarılmıştı; hepsi ve haremdeki bütün kadınlar bir don gömlekçe bırakılarak soyuldu, yalınayak başı açık ellerini bağladılar, sırtlarına birer kebe, kızların başına da birer peştamal attılar, "Kılıcımız hakkı esirlerimizdir, pahasını verene satarız!.." diye çakıl çakıl buzlu çamurla kaplı sokaklarda çıplak ayak sürüyüp götürdüler.

Artık devlet şeref ve haysiyeti yeniçeri ayağı altındaydı. Yağmacılarla yolda şöyle konuşuluyordu:

"Götürdüklerin kimdir?"

"Cariye ve karavaş oğlandır!"

"Nereden aldın?"

"Abaza palangasından çıkardım!.."

"Hoşçadır!.. Güzelcedir!.."

Ve kız oğlan alameleinnas şapur şupur öpülüyor.

Bu sahneyi tasvir eden müverrihin "ve çiçeklerini okşarlardı" tabirini herkes dilediği manada alabilir.

Koca Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı ve en büyük Osmanlı vezirlerinden Girit fatihi Fazıl Ahmed Paşa'nın kız kardeşi ve Siyavuş Paşa'nın zevcesi Fatma Hanım, yaşlıca ve şişman bir kadındı, kocasının ve sarayının felaketi karşısında bayılmıştı; o perişan halinde onu da soydular, küpelerini, yüzüklerini, bileziklerini hoyrat ellerle aldılar ve bir halıya koyup daha şeni tecavüzlerde bulunmak üzere kaldırırlarken hamiyet sahibi semt halkı artık tahammül edemedi, bir kalabalık hanımı götürmek isteyen yeniçerilere,

"Bre kâfirden eşed kâfirler, burası Malta Cezîresi midir?.. Bu hareketi kâfir yapmaz..." diyerek Fatma Hanım'ı kurtardılar. Paşanın oğullarını, kızlarını da kırkar ellişer kuruşa satın aldılar, eşirra melanetinden halas ettiler.

Hacı Ali günün kahramanı oldu; yeniçerilerden ve sipahilerden bütün namlı "erazil ve haşarat", başta Deli Piri Ağa ile Tekeli Ahmed Ağa, Hacı Ali'nin Eski Odalar'daki menziline gittiler ve gazasını tebrik ettiler!..

Bu durum karşısında padişaha gelince, üç fermanla Hacı Ali'yi yeniçeri ağası, Deli Piri'yi sipahiler ağası, Tekeli Ahmed'i de silahtarlar ağası tayin etti!.. Devlet eşkıyaya teslim olmuştu, İstanbul halkı bir kuzu sürüsü, aç kurtlara teslim edilmişti. Fakat bıçak boğazına dayanınca kuzular aslan oldu ve kurtları paralayıverdi. Otuz altı yıl önce ağalar saltanatının devrilişinde olduğu gibi 1688'de de zorbalar saltanatını İstanbul halkı, esnafı yıktı.

Yeniçeri ağası, İstanbul zabıtasının en büyük amiriydi; Ağa olan Hacı Ali'nin ilk işi ayaktaşı olan bir sürü erazile çorbacılık vermek oldu; Abaza palangası yağmasından hisse alamayanlar "İstanbul'un çarşı pazarı da bizimdir" dediler. Artık ortalık yatıştı diye çarşılar açılınca, "bir alay bidin yağmacı eşkıya" Büyük Kapalıçarşı'da yağlıkçılara daldı ve dükkânları yağmaya başladı.

"Yüreği yanmış, ciğeri pişmiş" esnaftan bir yağlıkçı, dükkânının yeniçeriler tarafından talan edildiğini görünce aşağı atlayıp Allah'a sığınıp ölüm eri oldu, bir kepenk sırığının ucuna bir beyaz çevre bağladı.

"Bu eşkıyadan intikam almak isteyen ve ümmet-i Muhammed'den olan sancak altına gelsin, Allah Allah!.." diye bir nara attı.

Evvela çarşı içinde, sonra etrafında "Eşkıyaya karşı Sancak-ı Şerif çıkmış!.." diye bir gulgule koptu; bu haber yıldırım süratiyle bütün şehirde yayıldı; dükkânlar kapanıp âlem ayağa kalktı. İstanbul esnafı akın akın, takım takım sancak altında toplanmaya Beyazıt'a koştu; Büyükçarşılı ve Bedestenli büyük ve küçük Arasta esnafı, Saraçhaneliler, Bitpazarlılar, Gelincikçarşılılar, Uzunçarşılılar katılınca bir saat içinde altı bin kişi oldular; Divanyolu'nu takip ile Saray-ı Hümayun'a gidildi; en önlerinde ak çevresiyle yağlıkçı fedai yürüyordu. Hiç tereddüt etmeyelim, o gün bir kepenk sırığı üstündeki bu beyaz çevre, zalim Dahhâk'e karşı çekilmiş Gâve'nin bayrağından farksızdı.

Saraya varıldığında on bin kişi oldular; İstanbul büyük şehir olduğunu gösterdi, her sokağı gürül gürül bağrı yanık insan çıkarıyordu. Dakikalar, saatler ilerlerken on bin on beş bine, on beş bin yirmi beş bine çıktı. Müverrih saray kapısında yükselen halk feryadını şu satırlarda topluyor:

"Elaman padişahım, eşkıya elinden elaman!.. İt şerrinden bitap kaldık, ehl ü ıyalimiz perişan oldu, kız ve oğlanlarımızın ırzı namusu pâymal oldu, ölümü göze aldık, bize Sancak-ı Şerif'i ver, eşkıyayı kıralım, vermezsen, bizi sen öldür, saraya girip sancağı zorla alacağız!.."

İstanbul halkının kükremesi padişaha ve ulema efendilere cesaret verdi. Zorba ağalar saraydaki elleriyle Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasına mâni olmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Peygamber'in mübarek sancağı çıktı, fakat teslim alacak mesul el bulunmadığı için halka verilmeyip sarayın Ortakapı denilen kapısının iki kulesi arasına asıldı. Bu suretle padişah, arkasına İstanbul halkını almış, yeniçeri ve sipahi zorbalarına karşı harp açıyordu!

Bu sırada zorba ağaların gönderdiği iki casus halk tarafından linç edildi. Halk arasına sokulan bir bozguncu, "Bre adamlar, aslı yok yere ne toplandınız, dağılın!.." demeye kalmadı, aynı akıbete uğradı.

Bütün İstanbul sokaklarında, Eyüp'te, Galata'da, Üsküdar'da, Boğaz'ın iki yakasındaki köylerde, ta Kavaklar'a, "Ümmet-i Muhammed'den olan Sancak-ı Şerif altına gelsin!.." diye tellallar bağırmaya başlamıştı.

Ağakapısı'nda ise halkı kırıp dağıtmak üzere beş yüz atlı hazırlanmıştı; tam hareket etmek üzereydiler, sancağın çıktığını öğrendiler; hepsine bir ürperme geldi, artık kılıçları halka değil, padişahı, devleti, dini temsil eden sancağa çekilecekti. Ağakapısı erkânından bazıları, "Biz ümmet-i Muhammed'deniz, yerimiz bura değil, sancak altıdır!.." dediler. Eski Odalar'daki yeniçeriler olduğu gibi kışlalarını terk edip saray yolunu tuttu.

İstanbul şehrinin ayağa kalkacağı bilinmediği için, azledilen Siyavuş Paşa mühr-i hümayunu Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye vermiş, o da ağaların dilediği kimseye vermek üzere Ağakapısı'na gelmiş ve ağalar elinde rehine gibi alıkonulmuştu.

Deli Piri,

"Mühr-i hümayun elimizde, Tekeli Ali Ağa mührü alır, sadrazam olur, beni de kaymakam tayin eder, Hacı Ali zaten yeniçeri ağasıdır, kulu zaptederse, neden korkarız!.." dedi.

59. Sekban Bölüğü çorbacısı Ali Ağa, dev misali bir yeniçeri, arkasında pürsilah neferleri, pervasız atılıverdi.

"A Deli Piri, sen kimsin, nesin?.." dedi, "bu mansıpları padişah verir be!.."

Deli Piri, "Ali Çorbacı, haddini bil de öyle konuş!.." diyecek oldu, bu sefer

meclislerinde bulunan bütün ocak ihtiyarları, "Yok!.." dediler, "Hak kelam çorbacının söylediğidir, senin lafın batıldır!.." Hemen hepsi kalktılar, "Biz Sancak-ı Şerif altına gideriz!.." dediler. Hacı Ali bu adamları yoldan çevirmek için "pürsilah yüz kadar erazil gönderdi" ise de muvaffak olamadı. Bunun üzerine Hacı Ali de sancak altına gitmeye karar verdi!..

İşte bu şaşılacak sersemlik yahut sersemliğin verdiği şaşkınlıktı. Ayasofya önünde kendisini gören halk,

"Koman ümmet-i Muhammed, işte yeniçeri ağası zorba Hacı Ali budur, bre vurun!.." diye bağrışınca doludizgin zor kaçtı, Ağakapısı'na can attı. Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalarla üç kafadar artık tamamen yave konuştular:

"Padişahın küçük kardeşi Şehzade Ahmed'i tahta oturtalım!.."

"Sultan Mehmed'in büyük oğlu Sultan Mustafa'yı padişah yapalım!.."

"Sultan Mustafa olmaz, gazaplıdır, cümlemizi kırar!.."

"Kırım hanını getirtelim, padişah yapalım! Cümle Âl-i Osman'ı ve saray halkını ve İstanbullu'yu o Tatar hanına kırdıralım!.."

Artık akıllarını kaybetmişlerdi.

İkindi olmuştu. Sarayda ise yeni bir hükümet kuruldu. Nişancı İsmail Paşa sadrazam oldu; Ağakapısı'nda bulunan şeyhülislam efendi de azledildi, Debbağzade Mehmed Efendi şeyhülislam oldu. Enderun'dan çıkma Bosnalı Hasan Ağa da yeniçeri ağası oldu.

Sonra üç zorba ağanın kaderi tayin edildi: Hacı Ali Ağa Bosna valiliğine, Deli Piri Ağa Bursa sancakbeyliğine, Tekeli Ali Ağa da Karesi sancakbeyliğine tayin edildiler ve kendilerine hemen İstanbul'dan çıkıp yeni memuriyetlerine gitmeleri tebliğ edildi. Gittikleri yerde ne olacakları belliydi; yanlarında olan ve hepsi "eşkıya taifesi" son bendeleri de dağılınca Deli Piri ile Tekeli Ahmed selameti kaçıp saklanmada buldu. Hacı Ali önce Eski Odalar'a gitti, mensup olduğu orta yoldaşlarının koğuşuna sığındı.

"Yoldaşlar, eskiden olduğu gibi şimdi de kara çizmeli bir garip yeniçeriyim!.. Sizinle beraber sefere gidip metris çekerim!.." dedi; fakat can kaygısı, fazla oturamadı, kışladan çıktı, o da kaçtı, saklandı.

Yeniçeri ve sipahilerden zorbalık ve şekavet, türlü uygunsuzlukla damgalanmış olanlar amansız tenkil edildiler; bu arada Siyavuş Paşa'yı kurşunla vuran yeniçeri neferi Deve Mustafa bir ayaktaşıyla beraber kendi koğuş yoldaşları elinde paralandı, müverrihin tabiriyle "kıyma edildiler."

Zorbabaşılar da birer birer yakalandı. Deli Piri Ağa tebdil-i kıyafetle Aksaray'dan geçerken bir yeniçeri tarafından tanındı ve saraya götürülüp Ortakapı önünde idam olundu. Tekeli Ahmed Ağa da Yeni Odalar'da bulundu. Ağakapısı'na götürülüp boğuldu. Hacı Ali'yi Fatih'te Emirbuharî Tekkesi yanında bir avradın hanesinde yakaladılar, sarayda boğuldu. Daha evvel Tokat'a gitmiş olan Seyfoğlu Ahmed Ağa'nın idam fermanı da oraya gönderildi.

İstanbul'da zorbabaşılardan başka bir hafta on gün içinde idam olunan yeniçeri ve sipahilerin sayısı dört yüzü buldu. Bu yeniçeri-sipahi ihtilali de böylece kapandı.

Bir ibret levhası olduğu için naklediyoruz; 8 Mart 1688 Pazar gecesi (bir rivayete göre Pazartesi gecesi) İstanbul'da Balıkpazarı kapısı dışında bir meyhanede yangın çıktı, sur içine atladı ve şehrin büyük bir kısmını kül etti. O tarihte yangın tulumbacılığı teşkilatı henüz kurulmamıştı. Fakat yangınları söndürmeye koşmak da yeniçeri kolluklarının vazifesindendi. Yeniçeriler bu yangına seyirci kaldılar, hatta "Bre yoldaşlar ne durur, temaşa edersiniz?.." diyenlere, "Sancak-ı Şerif çıkarıp kulu kırmak hoş mu idi?.. Ko yansın şehirli keferesi!.." dediler.

Bu yangında 1.500 ev ve 5.000 dükkân yeniçeri ihaneti yüzünden yandı denilir. Yeniçeri Ocağı artık kanlı ihtilallerin kundağı haline girmişti. İlk fırsatta fitne ateşi parlayıverecekti.

1688 ihtilali bir harbin içinde, en buhranlı bir bozgun devrinde çıkmıştı. Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'le harp halindeydik. Yeniçeriler İstanbul'da vezir sarayı ve çarşılar yağma ederken cephelerde neler oluyordu.

İşte pek büyük, elim haber: 8 Eylül 1688'de Avusturyalılar Belgrad'ı aldılar. Belgrad ki o tarihte, iç ülkede bir ordu merkeziydi.

1703 Edirne Vakası

Balıkpazarı yangınının kızıl alevleri İstanbul'un birkaç mahallesini silip süpürüp yutarken, bir vazifeleri de şehrin muhafazası ve bu arada yangın afetine koşmak, ateşi söndürmeye çalışmak olan yeniçerilerin, "Ko yansın şehirli kâfiri!.." diyerek felakete kasten seyirci kalması, artık aydın olarak gösterir ki, Yeniçeri Ocağı 17. asrın sonunda tamamen tefessüh etmiştir.

1691'de Sultan III. Süleyman (I. Süleyman, Yıldırım Bayezid'ın oğlu Emir Süleyman'dır), 1695'te kardeşi Sultan II. Ahmed öldü ve Osmanlı tahtına Sultan IV. Mehmed'in oğlu Sultan II. Mustafa geçti. Bu padişahın zamanındadır ki, Türkiye'nin ilk taksimi olan 1699 tarihli Karlofça Muahedeleri imzalandı; Viyana muhasarası ve bozgunuyla başlayan uzun ve felaketli harbe son verildi; Avusturya, Tameşvar eyaleti hariç, bütün Macaristan'ı, Polonya Podolya'yı, Rusya Azak Kalesi ve havalisini, Venedik de Mora Yarımadası'nı aldı.

Sultan II. Mustafa'nın çocukluğu Edirne'de geçmişti. Bu şehri çok seviyordu, av delisi babası gibi o da Edirne'de oturmayı İstanbul'a tercih etti ve sulha kavuşunca kaybolmuş koca ülkeleri unutuverdi, babası gibi av peşine düştü ve nihayet babası gibi o da bir yeniçeri ihtilaliyle tahttan indirildi.

1703 ağustosunda İstanbul'da başlayıp, Edirne'de kanlı bir sahneyle kapanan bu ihtilale tarihimizde Edirne Vakası denilir.

Tafsilat ve teferruata girmeden anlatalım: Şeyhülislam Erzurumlu Feyzullah Efendi, padişahın hocasıydı ve padişahı avucunun içine almıştı. Bir harpten, uzun bir harpten yaralar içinde çıkmış imparatorluğu kendi malikânesi sanmıştı. Devlet kapısının en yüksek makamlarına kendi oğullarını, damatlarını, uzak yakın akrabalarını yerleştirmiş, hükümetin başındaki veziriazamları da çiftliğin kâhyası yerinde görüyordu, arzusuna göre hareket etmeyenleri kahrettiriyordu. Böyle bir despotu devirmek için tek kuvvet yeniçeri pazısı ve yeniçeri palasıydı.

1703 ihtilalinin kundağını Feyzullah Efendi'nin sayesinde sadrazam olan Rami Mehmed Paşa koydu. Padişah bu vezire mühr-i hümayunu verirken, "Hocamın sözünden bir adım dışarı çıkmayacaksın!.." demişti. Paşa efendi hazretlerinin sözünden dışarı çıkmadı ama, askeri pürsilah kışlalarından dışarı çıkardı.

İstanbul ismen devlet merkeziydi; bütün devlet erkânı padişahın yanında, Edirne'de oturuyordu ve imparatorluk Edirne'den idare ediliyordu. İstanbul bir kaymakam paşanın eline bırakılmıştı, İstanbul Kadısı Mahmud Efendi ile İstanbul Kaymakamı Abdullah Paşa da Şeyhülislam Efendi'nin damatlarıydı.

Rami Mehmed Paşa, sadık bendelerinden İbrahim Ağa adında birini cebecibaşı tayin etti ve bu adamı bazı işler için İstanbul'a gönderdi. İbrahim Ağa

İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra da, Gürcistan seferine memur edilmiş 200 cebeci neferi bir gece Ayasoyfa civarındaki kışlalarında gizli bir toplantı yaptılar, ertesi sabah da (Hicri 5 Rebiülevvel 1115 ve Miladi 19 Temmuz 1703 Salı günü) kışlalarını terk ederek mutat teranelerden biri olan "Ulufemizi isteriz!.." feryadıyla ayaklandılar. Oradan Aksaray'daki yeniçeri kışlası önüne gittiler ve bayraklarını yeniçeri kışlası önündeki Etmeydanı'na diktiler. 1687 ihtilalinin üzerinden on altı yıl geçmişti, vezir ve âyan saraylarının ve çarşıların, pazarların yağması koğuşlarda kahramanlık menkıbeleri gibi anlatılıyordu; cebecilerin isyan bayrağı ve sesi Hacı Bektaş köçeklerini elbet ki harekete geçirecekti.

Cebeciler Aksaray'a gelirken yolda peşlerine –tabir, Vakanüvis Raşid Efendi'nindir– "nefis havasına uymuş erazil" katılmıştı, Etmeydanı'nda yeşil bayraklarla bir alay softa geldi.

Yeniçeri ağası Edirne'deydi, ocak kanununa göre İstanbul'daki yeniçerilerin başında sekbanbaşı ağa bulunuyordu, yaşlı, güngörmüş bir yeniçeriydi, adı Haşimzade Seyyid Murtaza Ağa'ydı.

O sırada: "Yeniçeriler İstanbul'u birkaç yerinden ateşe verecekmiş!.." diye bir laf çıktı. Son derece telaşa düşen Kaymakam Abdullah Paşa, sekbanbaşıyı Aksaray'daki Yeni Odalar'a gönderdi ve yeniçerilerin cebecilere uymamasının temini ve İstanbul'u ateşe verme gibi bir facianın katiyen önlenmesini emretti. İstanbul'da bulunan ulema efendileri de Saray-ı Hümayun'a davet etti.

Cebecilerden bir kafile, kaymakam paşanın sarayına gitti, paşalı, "Efendimiz Saray-ı Hümayun'a gitti, yoktur..." dediler ve hiç lüzumu yokken gelenlere hakaret edildi ve hatta daha ileriye varılıp cebecilerin üzerine tüfekle ateş edildi, bir cebeci neferi telef oldu ve kan dökülünce de ihtilal ateşi parlayıverdi. Cebeciler tarafından hücumla zaptedilen Abdullah Paşa'nın sarayı yağma edildi. Paşa sarayının (Paşakapısı'nın) mahpushanesinde katil, hırsız bir sürü suçlu bulunuyordu. Hepsi serbest bırakıldı, onlar da ihtilalcilere katıldılar.

Vakanın bu rengi aldığını gören Sekbanbaşı Murtaza Ağa yeniçerilerin kendisine kötü kötü baktığını görünce selameti Saray-ı Hümayun'a gitmekte gördü, fakat yolda cebeciler tarafından çevrildi ve tevkif edildi. İhtilalciler İstanbul Kadısı Mahmud Efendi'yi de konağından aldılar, bu suretle İstan-

bul'un iki büyük idare amiri ihtilalci askerin eline geçmişti. Murtaza Ağa cebecilere nasihat edecek oldu, kadı efendinin gözü önünde üstüne kılıç üşürüp parçaladılar. Dehşet içinde kalan İstanbul kadısı da, ihtilalcilerin emrinden dışarı çıkamadı ve padişah sarayına gitmemiş olan ulema efendileri yeniçeri kışlasındaki Orta Cami'ye davet etti. Sokaklarda, "Er olan Etmeydanı'na gelsin!.." diye tellallar bağırmaya ve İstanbul'un ayaktakımı, haşarat yatakları yer yer kaynaşmaya başladı. Yeniçeriler kışla kapılarını açtılar, onların cebecilere katılmasıyla da müthiş fırtına başladı.

Bütün ulema, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden öylesine yanıktı ki, ihtilalci askerin elinde adeta bir rehine gibi kalan İstanbul kadısının davetini kabulle Orta Cami'de toplandı. Casusları vasıtasıyla bu durumu öğrenen Kaymakam Abdullah Paşa, hadiseyi bütün tafsilatıyla yazarak Edirne'de bulunan padişaha ehemmiyetle arz etti, kendi daveti üzerine saraya gelmiş olan ulemaya da, "Mademki yeniçeriler de işe katıldı, artık bu cemiyet, bizim alacağımız tedbirle dağılmaz; siz de, ben de başımızın çaresine bakalım!.." dedi ve saraydan çıkarak kaçtı, saklandı. Saraydaki efendilerden de bir kısmı meydandakilere katıldı. Ve cebecilerin ulufe ayaklanması bir devlet davası oldu.

Kaymakam Paşa kaçmış, Sekbanbaşı Ağa öldürülmüş, İstanbul kadısı efendi ihtilalci askerin elinde, İstanbul'da padişah adına hükümeti temsil eden mülki, askeri ve şeri kimse kalmamıştı. İhtilal de henüz liderlerini çıkarmamıştı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın Edirne'den gönderdiği Cebecibaşı İbrahim Ağa Cebeciler Ocağı'na kundağı koymuş ve Edirne'ye dönmüştü. Şimdilik söz sahibi, ayaklanmış askerin yeniçeri kışlası içindeki Orta Cami'de topladığı ulema efendilerdi. Efendiler etrafında yeniçeri palalarının parladığı bu camide ilk mühim kararı, hayli münakaşadan sonra 22 Temmuz Cuma günü sabahı verdiler; içlerinden biri kalktı.

"Bugün cumadır, cuma namazı kılınacak mı?.. Cuma namazının sıhhat ve vücubunun şartları nedir?.." diye sordu.

"İmamın adaletidir, imam da vaktin padişahıdır..." denildi.

"Ya biz burada hangi madde için toplandık?.."

"Bizim burada toplanmamız imam olan halifenin devlet adaleti namusunu korumadaki kusurlarıdır."

"Şu halde bugün cuma namazı kılınmaz... Zulüm ortadan kalkıp adalet tesis edilinceye kadar yasak olmak üzere cuma namazını terk ederiz!.."

Bu kararla Orta Cami'deki efendiler Edirne'deki hükümetin meşruiyetini tanımamış, reddetmiş oluyordu, şu halde İstanbul'da bir muvakkat ihtilal hükümeti kurmak lazımdı, bunun için de askerle konuşmak gerekiyordu, askerin de söz sahiplerini, liderlerini çıkarması lazımdı.

Bu ihtilalin öncüsü olmuş cebecilerden Küçük Ali, yeniçerilerden de Toricanlı Ahmed çıktı. Sipahilerin sözcüsü de Karakaş Mustafa oldu.

Muvakkat hükümetin kurulmasına evvela askeri zapturapt altına alacak bir yeniçeri ağasının tayiniyle başlandı; bu yerin adamı da hazırdı, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye uşak olmak istemediği için yeniçeri kethüdalığından atılmış Çalık Ahmed Ağa'ya ağalık teklif edildi. Lakabı "Çalık"tı ama makul konuştu.

"Henüz vaktin padişahına ne istediğimizi arz etmedik, istediklerimiz belki kabul edilecektir; ocakta ağalık makamı padişahın yanındadır ve Edirne'de bir yeniçeri ağası vardır, ben şimdilik sekbanbaşı olurum" dedi.

Makul söze itiraz edilemedi; İstanbul'da kaymakam paşalığa da Nişancı Ahmed Paşa tayin edildi.

Sonra, sadrazama bir beyanname gönderilerek istediklerinin padişaha bildirilmesine karar verildi, istediklerini de şöylece tesbit ettiler: "Şeyhülislam Feyzullah Efendi, oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Rumeli ve Anadolu kadıaskeri efendiler azledilecek, kendileriyle bazı davaları olduğundan bu adamlar İstanbul'a gönderilecek, padişahtan da derhal İstanbul'a gelmesi rica olunacak..."

Ya bu istek yerine getirilmezse?.. Bu suale cevabı Toricanlı Ahmed, Karakaş Mustafa ve Küçük Ali verdiler.

Kabul olunursa ne âlâ, olunmazsa bütün İstanbul Edirne üzerine yürüyecektir!..

Muvakkat ihtilal hükümetinin ileride verilecek mühim kararlar için fetva alacak makama ihtiyaç vardı, ilk hedef de Şeyhülislam Feyzullah Efendi olduğuna göre, İstanbul'da bir de şeyhülislam tayininde hiç mahzur görülmedi, Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi şeyhülislam oldu, fakat bu zat birkaç gün sonra her nedense korktu, bir hastalık bahanesi çıkardı, affını istedi, yerine İmam Mehmed Efendi şeyhülislam oldu.

Ulemadan ve şeyhlerden beş kişilik bir heyet seçildi, bu heyete her sınıf askerden de ikişer temsilci katıldı, yazılan ve cumhurca mühürlenip imzalanan beyanname Edirne'ye gönderildi. Bir yandan da her ihtimale karşı Edirne'ye yürünmek üzere Yenibahçe Çayırı'nda bir ordugâh kuruldu, ihtilal ordusu gözle görüldü.

Edirne, İstanbul ahvalini firari kaymakamın son yazısından öğrenmişti. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın saraylarında toplantılar yapıldı. Vezir, Feyzullah Efendi'nin her sözüne "Baş üstüne!.." diyordu, zira efendinin her vereceği kararın karşı tarafı kükreteceğini biliyordu. İstanbul'dan bir heyet gönderildiği haber alındı, Feyzullah Efendi kendi adamı olan Edirne bostancıbaşısını 400 bostancıyla Havsa'ya göndererek yolu kestirdi, verdiği talimat gereğince gelenler tevkif edilip Eğridere palangasında hapsedildiler ve ellerinden alınan beyanname de yakıldı.

Havsa vakası İstanbul'a aksedince Edirne'yle alaka tamamen kesildi ve İstanbul'da muvakkat hükümet yerine asli hükümet kuruldu, Nişancı Ahmed Paşa sadrazam, Çalık Ahmed Ağa yeniçeri ağası oldu, diğer bütün yüksek devlet makamlarına da tayinler yapıldı; bu hükümetin tek noksanı padişahtı. İstanbul'da hanedandan kimse bulunmadığı için, ihtilal ordusu, Sultan II. Mustafa'nın yerine kardeşi Şehzade Ahmed'i tahta çıkarmak üzere Edirne'ye doğru hareket etti.

Durum bu rengi aldıktan sonradır ki sadrazam tarafından padişaha arz edildi. Padişah İstanbul'dan gönderilen beyannamenin yakılmasına, heyetin bir palangada hapsine son derecede kızdı. Feyzullah Efendi'yi, nakip efendiyi ve iki kadıaskeri azletti, Feyzullah Efendi'yi memleketi olan Erzurum'a sürgün etti, karayolu kapalı olduğu için Varna'ya gönderdi ve Rami Mehmed Paşa'ya, "Neden beni daha evvel haberdar etmedin?.. Niçin böyle münasebetsizlik yaptın?.." dedi.

Paşanın cevabı hazırdı: "Padişahım, bana mührünüzü teslim ederken 'Katiyen şeyhülislamın sözünden dışarı çıkmayacaksın' diyen siz değil miydiniz?"

Sultan Mustafa İstanbul ordusuyla cenge karar verdi, Edirne'deki askeri ve sadrazamı alarak Havsa'ya gitti. Bir iç harp mi başlayacaktı?.. Hayır!.. İstanbul ordusunun göründüğü günün akşamı Edirne'den gelen asker olduğu gibi karşıya iltihak etti. Rami Mehmed Paşa, artık danışıklı dövüştür, kaç-

tı saklandı, Sultan Mustafa da ılgarla Edirne'ye dönüp, saraya kapandı ve kaderine razı oldu. Edirne şehri orduyu büyük sevgi gösterisiyle karşıladı, Şehzade Ahmed de Sultan III. Ahmed unvanıyla Osmanlı tahtına oturtuldu.

Feyzullah Efendi'ye gelince, Varna'dan Edirne'ye getirilip zindana atıldı, idamına fetva çıktı ve Karakaş Mustafa, Toricanlı Ahmed, Küçük Ali gibi "cellad-ı biamanların" eline verildi, bir hamal beygiri üzerinde hakaretle Bitpazarı'na getirilip orada linç edildi. Soyulan cesedinin ayaklarına ip bağlanarak bir kiliseden zorla çıkarılan bir Rum papazı ile üç yüz kadar Hıristiyan'a Nasrani ayini yaptırıldı ve hakaretle sürütülerek yeniçeri ordugâhına getirildi ve orada Tunca Irmağı'na atıldı.

1730 ihtilali ve yalınayaklılar saltanatı

1703'te cebecilerin ayaklanmasıyla başlayıp, en ön safına yeniçerilerin geçtiği Edirne Vakası'nda Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Ahmed, yirmi yedi sene padişahlıktan sonra, 1730'da yine bir ihtilalle devrildi.

İhtilal, onları çıkaranların ve idare edenlerin eseri olduğu kadar, hükümet mesuliyeti yüklendikten sonra, gaflet ve dalalete düşenlerin de eseridir.

Sultan III. Ahmed hükümdarlık sanatına vâkıf değildi, yirmi yedi yıllık saltanatında bu sanatı öğrenme kabiliyetini de gösteremedi. Devrinin ilk yarısı, evvela Rusya ve sonra Venedik ve Avusturya'yla iki harbin gaileleri içinde geçti. Mağlup olan Rusya evvelce aldığı Azak Kalesi ile havalisini iade etti (1711 Prut Muahedesi), mağlup olan Venedik de, 1699'da aldığı Mora Yarımadası'nı geri verdi, fakat galip gelen Avusturya Türkiye'den yine geniş topraklar aldı ve bunların arasında Belgrad da dahil Şimali Sırbistan'ı ilhak etti (1718 Pasarofça Muahedeleri). Pasarofça Muahedesi'nin imzalanacağı sırada sadrazam olan Damat İbrahim Paşa da devleti on iki sene dilediği gibi idare etti; 1730 ihtilali işte bu keyfi idarenin kanlı muhasebesidir.

Hiç tereddüt etmeyelim, İbrahim Paşa'nın zamanımızdaki siması, eclaf elinde paralanmış çok büyük bir devlet adamı simasıdır; muhterem bir şehittir. Fakat, yine bir hakikattir ki, kendi hatalarının kurbanı oldu.

1664-1668 arasında Ürgüp'ün Muşkara köyünde doğmuştu; bir köy ağasının oğluydu. Henüz tüysüz bir gençken İstanbul'a geldi, hemşerilerinin yar-

dımıyla Saray-ı Hümayun'da zülüflü baltacılar ocağına neferlikle girdi. Sarayda, hevesi olduğu için okuma yazma öğrendi, ciddi bir tahsil görme fırsatı bulamadı. Sultan IV. Mehmed'in küçük oğlu Şehzade Ahmed'in hizmetine verildi, yıllar geçip şehzadesi padişah olunca da, Muşkaralı İbrahim Ağa'ya ikbal yolu açıldı. Allah'ın lütfu eseri uyanık bir kafası vardı, on iki senelik vezirliğinde cömert bir ilim ve sanat hamisi oldu. Adını tarihimizde altın harfle ölmezler arasına koyan büyük iş olarak da, ilk Türk matbaasını açtırdı. Bir Türk akademisi, Encümen-i Daniş kurdu, Yalova'da bir kâğıt imalathanesi açtı, Türk çiniciliğini de himaye etti. Bilhassa İstanbul'da geniş ölçüde imar işlerine girişti, padişah için, kendisi için ve etrafına topladığı yâran için 18. asır Türk yapı sanatının pek güzel eserleri olarak saraylar, yalılar yapıldı ve bu kâşanelerde Batı memleketlerindeki anlayışla çiçek bahçeleri tanzim edildi. Çiçekler arasında da "lale" en başa geçirildi. Kendi köyü Muşkara'yı da öylesine imar etti ki, o köy yeni bir şehir, Türkiye haritasındaki "Nevşehir" oldu. Aslı Ürgüplü olan müverrih Ahmed Refik Bey merhum, hatırasına derin hürmet beslediği Damat İbrahim Paşa'nın devrine "Lale Devri" adını vermiş ve bu isim o devre ne kadar yakışmıştır ki, bütün Türk yazarları tarafından benimsenmiştir.

Bugün, Lale Devri'nin günlük hayatını tahayyül edenler, muhteşem bir lüks içinde zevk u safa, hatta sefahat sahneleri görürler. Kendini böyle âlemlere kaptırmış bütün devletliler gibi bu büyük adam ile yâranı da gaflete düştüler, halk derdiyle meşgul olmadılar; ihtişamın yanı başında sefalet ve ıstırap içinde kıvrananların sayısı gün günden arttı.

Ayaktakımı kinle, orta tabaka gücenik, yâran arasına girememiş bazı büyükler de hasetle İbrahim Paşa ve yakınlarının devrilmesi için fırsat gözler oldular.

İbrahim Paşa, bir de siyasi hata işledi, o sırada dahili iğtişaşlarla buhranlı bir devir yaşayan İran üzerine bir sefer açarak başına bir şark harbi gailesi çıkardı. Harp masrafları da aşağı ve orta tabaka halkın ve esnaf ile tüccarın sırtına yüklenince şikâyetler sokak, kahvehane, han ve hamam sohbetlerine girdi. Şarktan kötü kötü haberler gelmeye başlayınca gayri memnunların sesleri daha yükseldi. Bu sesler devletlilerin çırağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde en seçkin hanende ve sazendelerin toplandığı meclislerde işi-

tilmedi. İbrahim Paşa ve yâranı halkla temaslarını kestikleri için büyük şehirdeki bu kaynaşmayı göremediler.

Mesela Tebriz İranlılar tarafından alındığında, serdar kaçmış, oradaki 80.000 Türk askeri başsız kalmıştı. Devrin bir yazarı Abdi Efendi anlatıyor. "Baş gidince ayak payidar olmaz. Bu asker de piyade, süvari; zelil ve sergerdan Tebriz'den çekilirken Kızılbaşlar geçecekleri derbentleri tutmuş, bir kısmı da artlarından yetişmiş, ceng ü kıtal ede ede şerbet-i şahadeti nuş etmiş, ancak dörtte biri çıkıp gelebilmiştir."

Bu kötü haberler, İbrahim Paşa ve yâranının düşmanları ağzında tellendi pullandı.

"Düşman Tebriz'den çıkan şu kadar bin yeniçerinin burunlarını, kulaklarını kesmiş, kiminin gözlerini oymuş ve öyle bırakmış, bunlar Trabzon'dan bir gemiye bindirilmiş, fakat İstanbul'daki yeniçerilerin bu faciayı görmemesi için Vezir İbrahim Paşa'nın emriyle kaptan ve tayfalar geminin dibini delmişler ve kendileri kayıklara binip kaçmışlar. Biçare yaralı gaziler gemiyle beraber denize gömülüp boğulmuşlar..." ve "İbrahim Paşa, Tebriz'i Kızılbaş'a şu kadar bin keseye satmış..." dediler.

İbrahim Paşa tehlikeli bir de sefer oyunu oynadı. Ordunun başında bizzat sefere çıkmaya karar verdi, tuğlarını, otağını muhteşem bir ordu alayıyla Üsküdar sahrasına geçirdi; İstanbul içindeki yeniçeriler de diğer seferli asker ocaklarıyla beraber Üsküdar'a geçtiler. Yeniçeri kışlaları boşaldı, şehrin muhafazası için kolluklarda bir miktar yeniçeri ve acemi oğlanı ve bir de o devirde yine paşanın himmet eseri olarak kurulmuş Yeniçeri Tulumbacılar Ocağı'nın efradı kaldı.

Derler ki: "Bu ordu alayı, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sefere çıkması sadece bir gösteriydi. İran'la gizli sulh konuşmalarına girişmiş olan paşa, o günlerde gözleri yolda sulh müjdecisini bekliyordu. 'İşte vezirin ayağının uğuru' denilecekti, 'o sefere çıkınca düşman amana geldi, sulh oldu!..'"

Lale Devri'ni kapayacak olan ihtilalin öncüleri olan eclaf, Hicri 15 Rebiülevvel 1143 ve Miladi 28 Eylül 1730 Perşembe günü sabahı, büyük şehir böyle bir hava altındayken, ortaya çıktılar.

Başlarında Beyazıt Hamamı'nın tellaklarından Patrona Halil adında bir zeberdest Arnavut pelid vardı. Belinden kara tellak peştamalını atıp kaba di-

miden şalvarını çekmiş, sırtına bir cüppe geçirmiş, bir elinde yalınkılıç, bir elinde yarısı yeşil, yarısı kırmızı bir bayrak, hamamdan sokağa yalınayak fırlamıştı.

Hemen bütün yazarlarımız, hatta çağdaş müverrihlerimiz, 1730 ihtilaline, hamam çıplağı zorbasına nispetle "Patrona İhtilali" derler, bu zeberdest adamın ihtilal sabahı içinden yalınayak sokağa fırladığı hamama da "Patrona Hamamı" derler.

Bugün pek harap bir halde ve zannederim şahıs mülkü bir depo olarak kullanılan bu büyük hamam, Beyazıt Camii, medresesi ve imaretiyle beraber Sultan II. Bayezid'in hayır yapılarından bir sanat eseridir. Yıktırılmamasının sebebi de Patrona'ya nispetinden değil, Beyazıt Külliyesi'nin bir güzel parçası olmasındandır; devlet eline geçip restore edilmesi temenni olunur.

Bir ara, nasıl bir kasıt güdülmüştür bilemem, bazı pervasız muharrirler, kalem salahiyetlerinin hududunu son derece aşarak Patrona'nın süfli yüzünde, zulme ve tahakküme isyan eden bir halk kahramanı görmeye çalışmışlar, bu adamın ölüme sürüklediği Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı da bir ihtiyar sefih, kendi zevk u safası uğruna âlemin perişanlığına sebep olmuş bir vezir olarak tasvir etmişlerdi.

Lale Devri'ni anlatmak bu yazılarımızın konusu dışındadır; fakat, unutmamak lazımdır ki, Nevşehirli İbrahim Paşa, bizde "tebaa"ya "kul" denilen 18. asır ortasının anlamınca bir veziriazamdır. Kaldı ki, hikmet-i hükümeti de nice emsalinden kat kat üstün bilirdi.

Bu ihtilalde İstanbul halkının Saray-ı Hümayun kapısına asılan Sancak-ı Şerif altına koşacak yerde beş altı nefer baldırı çıplak tarafından kolayca çevrilip bu eclafın peşine takılması bugün izahı zor bir mesele değildir. Aşağıdaki satırları Lale Devri'nde, Nevşehirli İbrahim Paşa ile Sultan III. Ahmed tarafından resmen "sultanü'ş-şuara" unvanıyla taltif edilmiş Osmanzade Ahmed Taib Efendi'nin kaleminden çıkmış bir manzumeden, bugünkü dilimize çeviriyorum. Bu şair kendisini ihsanlara boğacak olan İbrahim Paşa'yı sadrazam olduğu zaman şöylece övmüştü:

"Uğurlu ayağınla veziriazam oldun, ortalığa Halil İbrahim bereketi geldi; eğer bugünlerde sen gelmeseydin İstanbul şehri tamam harap oluyordu. Halkın ahvalini tahkike kalkma, zira keder verir. (Kısaca ben anlatayım):

Odun ateş pahasına, udağacı gibi satılıyor, kömürün tozunu bulsak gözümüze sürme diye çekeceğiz; arpa bulamıyoruz (buğday şöyle dursun), bir adamın gözünde arpacık çıksa, kendisini arpa torbasında sanacak, fukaranın gece yakacak yağı, mumu bile yok, yürek yağları yanıp eriyor. İstanbul zürefası kahveyi meşrebine uydurdu, nohut kavurup içiyor, geviş getiren deve gibi, sabun anılsa, ağzımız köpürüyor. Bu kıtlığa sebep nedir, işte orasını bilemiyorum... Her taraftan zahire gelmekte, liman gemilerle dolu; mahzenler tıklım tıklım, zahire ve eşya koyacak yer kalmadı. Soran arayan yok. Beldenin idarecileri ham tamaha kapılmış, çektiğimiz (onların yolsuzluklara göz yummasıyla) muhtekirlerin belasıdır; ey devletli!.. Vezirlik şanını yerine getir ve o muhtekirlerin hakkından sen gel!.. Halk da sana gece ve gündüz iç safasıyla dua etsinler!.."

İşte efendim, İbrahim Paşa, on iki sene süren sadaretinde, bu halk duasını alamadı, kulakları halk derdi ve şikâyeti değil, caize peşinde şairlerin kasidelerini, "bahariye, şitaiye, ramazaniye, hamamiye" türlü türlü isimler altında methiyelerini, gazel ve şarkılarını dinledi. Kömür tozunu gözüne sürme yapan İstanbul halkı bugün bizim gözlerimizi kamaştıran Lale Devri'nin yadigârı eşsiz sanat eseri Sultan III. Ahmed Çeşmesi'ni elbet ki göremezdi. Sabunsuz ve mumsuz halk elbet ki İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılmış *Vankulu Lügati* ile *Naimâ Tarihi*'ni okuyacak değildi ve elbet ki bu halk Sadabad, Asafabad, Şerefabad, Mihrabad gibi mamureleri uzaktan uzaktan kinle seyredecekti. Yalınayaklı Patrona ile yalınayaklı avanesi halkı elbet ki kolaylıkla ikna edecekti.

Yeniçerilere gelince, onların bu eclaf peşine takılması asla şaşılacak şey değildir. Çünkü tellak Patrona da bir yeniçeriydi.

Burada ihtilalin bir numaralı siması Halil'in hüviyeti üzerinde duralım.

O devirde yaşamış ve o kanlı ihtilali gözleriyle görmüş bir yazar, Abdi Efendi, adına nispetle anılan ve zamanımızın değerli müdekkiklerinden Faik Reşid Unat tarafından neşredilmiş olan tarihçesinde, Patrona Halil'in bir Arnavut ve 17. Bölüklü Ortası neferlerinden biri yeniçeri olduğunu yazıyor. Benim Patrona Halil'e "tellak" sıfatını vermem bu adamın yeniçeriliğine asla mâni değildir. Zira, o devirde yeniçerilerin ve bütün kapıkulu asker ocaklarının nizamı o kadar bozulmuştu ki, yalnız yeniçeriler değil, cebeciler, topçu-

lar, kalyoncular ve hatta saraya mensup bostancılar esnaflıkla ve türlü zanaatla meşgul oldukları gibi, kahvecilik, kayıkçılık, hamurkârlık ve tellallık gibi işlere de girerlerdi, daha doğru bir tabirle, bütün İstanbul esnafı ve zanaat ehli ve en süfli işlerle meşgul kimseler, bu ocaklardan birine ve hatta birkaçına rahat rahat yazılabilirlerdi, Abdi Efendi'nin "17. Bölüklü Ortası neferi" kaydı üzerinde ehemmiyetle duracağız, sonra Halil'in "Patrona" lakabını ele alacağız, anlaşılıyor ki, bu yaman serseri aynı zamanda tersaneye de kayıtlıdır ve "patrona" sınıfı bir geminin efradındandır. Bir asır sonra yaşamış müverrih îî Said Efendi aynı zamanda kalyoncu olan yeniçerilerden bahseder ve onlarla şöylece alay eder: "Ordu sefere çıksa 'kalyoncuyuz' derler; donanma sefere çıksa 'yeniçeriyiz' derler!.."

Gelelim Halil'in tellaklık sıfatına, bunun hakkında da elimizde kıymetli bir vesika vardır. 1730 ihtilaline kadar İstanbul hamamlarındaki tellak ve natırların çoğu Arnavut'tu. Gençlerinin kaşı gözü yerinde, vücut yapıları da düzgün ve dayanıklı olduğu için siyah tellak peştamalı Arnavutlara biçilmiş kaftan bilinirdi. İhtilalin Osmanlı tahtına oturttuğu Sultan I. Mahmud, Patrona ve ayaktaşlarının vücutlarını ortadan kaldırttıktan ve İstanbul gereği gibi sükûna kavuştuktan sonra, 1734'te, İstanbul kadısına hitaben yazılan bir fermanla Arnavutların İstanbul hamamlarında tellaklık, natırlık, yanaşmalık yapmasını şiddetle yasak etti, fermanın kısaltılmış sureti şudur:

"Bundan böyle İstanbul hamamlarında çocuk veya büyük tellak veya natır olarak Arnavut taifesinden yeniden bir fert alınmayacaktır. Halen çalışmakta olup herhangi bir sebeple işinden ayrılanlar da tekrar hamama alınmayacaktır. Bundan böyle, İstanbul hamamlarında Anadolu yakasından gelen Türk uşakları ve İstanbullu uşaklar çalıştırılacaktır..."

Bu fermanın sebebi, Patrona'nın meşum hatırasından gayri ne olabilir?..

Abdi Efendi, "Birkaç erazil makulesi Arnavut ve çıtak taifesinden ve Anadolu cebel (dağlı) Türk'ü, bidin ve bimezheplerdi" dedikten sonra, Patrona Halil'in etrafında toplanan hepsi yalınayaklı o birkaç dinsiz ve mezhepsizlerin isimlerini de yazıyor: "Zağarcıların Arnavut Muslu, Niğbolulu Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Emir Ali, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, bunlara kıyas otuz nefer biakıl eşhas..."

Sekiz aydan beri toplanıp konuşuyorlardı. Fitneyi çıkarmak için bir sefer Kâğıthane'de Sadabad kasır ve bahçelerini yakmaya ve tahribe teşebbüs etmişlerdi, fakat kasır ve bahçelerin muhafızı olan bostancıların şiddetli bir mukabelesiyle karşılaşmışlar, arada pek çok adam telef olmuş ve kaçıp dağılmaya mecbur kalmışlardı. O zaman hükümet bu vakaya ehemmiyet vermemiş, çok gevşek davranmıştı. Abdi Efendi, "Sadrazam-ı âsafperver hazretleri ehli zevk bir devletliydi, hemen kendi safasında olup, asayişten mesul olanları da asla tedip etmemiş, o adamlar da kendi âlemlerinde zevk u safaya düşüp âlemin hali işte böyle oldu..." diyor.

28 Eylül 1730 Perşembe gecesini Sultan Beyazıt Hamamı'nda geçiren bu baldırı çıplaklar, perşembe sabahı 6-7 sularında, güneş bir mızrak boyu yükseldiği sıralarda birer ellerinde yalınkılıçlar ve birer ellerinde bayraklar hamamdan fırladılar.

Devletliler yalılarında, İstanbul'un letafeti dillere destan olmuş sonbaharının tadını çıkarmaktaydı. Şehir içindeki kolluklara acemi oğlanları yerleştirilmiş, yalnız Yeniçeri Ağası Nemçe Hasan Ağa Paşakapısı'ndaydı. Böylece bir vaka karşısında süratle tedbir alacak, ondan başka mesul hiç kimse yoktu.

İhtilalcilerin ilk hedefi Büyük Kapalıçarşı oldu. Çarşı, yeni açılmış, esnaf, tüccar adeta mahmurluk bozuyordu, önce, bir "Allah!.. Allah!.. Allah!.." sesi işitildi, ardından da kanlı ihtilalin ilk sesi:

"Ümmet-i Muhammed!.. Davamız vardır!.. Dükkânlarınızı kapayın!.."

Büyük Çarşı ve İç Bedesten, lahzada kapandı, "herkes güruh güruh, fevc fevc evli evine gitti."

Vakayı haber alan yeniçeri ağası Ağakapısı'ndaki üç yüz yeniçeriyle kola çıkıp, vaka yerine geldi, o da çarşıdan boşananlara,

"Ümmet-i Muhammed!.. Dükkânlarınızı açın, bir şey yok, altı nefer serseridir, dördünü yakaladık, ikisi kaldı!.." diye bağırdıysa da paniğe tutulmuş çarşılıyı geri çeviremedi... Kaldı ki, "dördünü tuttuk" dediği de yalandı. Karşısına Patrona Halil çıkıverince şaşırdı. Patrona, ihtilalin daha ilk adımında, bir yeniçeri ağasına karşı kılıç çekemezdi, yalnız bütün vahşetiyle tehdit etti.

"Ağa çekil git... Yoksa esvabını kanına boyar ümmet-i Muhammed'e sancak yaparım!.." dedi. Herif ölüm eri olmuştu. Ağa, yanındaki yeniçerilere baktı, hepsi kayıtsız, "Vurun şunu!.." dese vuramayacaklar, "ağa da kararı firara tebdil etti" ve tebdil-i kıyafetle Üsküdar'a kaçtı, saklandı.

Artık meydan Patronalılarda, böyle fırsatları ganimet bilen ayaktakımındaydı. Beyazıt'tan kol kol olup şehrin içine yayıldılar. Bir kolu Şehzadebaşı'ndaki yeniçeri kışlası (Eski Odalar) önünden Saraçhane'ye gitti, orasını da kapattılar ve saraçların dilaverlikleriyle meşhur eli bıçaklı şehbaz uşakları da seyirci gibi ihtilalcilere katıldı.

Bizzat Patrona Aksaray'da Etmeydanı'na geldi ve elindeki bayrağı buradaki büyük yeniçeri kışlasının, Yeni Odalar'ın kapısı önüne dikti. Hemen bomboş olan kışlada nöbetçi ve kapıcılar vardı ve kışla kapıları da kapalıydı.

Bir diğer kol, asıl büyük iş gördü, nereden ve hangi iskeleden tespit edemedik, birkaç ateş kayığına doldular, Üsküdar'a geçtiler, ellerinde yalınkılıçlarla ve yine "Allah!.. Allah!.." sayhalarıyla Ordu-yı Hümayun'a daldılar, nöbetçiler bunlardan birkaçını öldürdü, fakat yarım saat sonra da bütün yeniçeri çadırları boşalıvermişti. Palasını, tüfeğini kapan yeniçeri sahile koşuyor, kayıklara dolup İstanbul tarafına geçiyordu.

Hükümet ise hâlâ harekete geçmemişti. Devlet ricali, yukarıda da kaydettik, Boğaziçi'nde leb-i deryadaki kâşanelerinde, silkinip toplanamamış, toplanıp bir karar alamamışlardı.

Saray-ı Hümayun kapıları kapalı, metin bir kaleydi, o kapıları böyle yalınayaklılar değil, ancak yeniçeri palaları açabilirdi, yeniçeri ise henüz ihtilale katılmamıştı. Sadrazam İbrahim Paşa ancak akşama doğru Üsküdar'dan kalkıp saraya gelmiş ve devlet erkânını güçlükle toplayabilmişti. Bu hazele cemiyetini nasıl dağıtacaklardı?..

Gün batarken Etmeydanı'nda Patrona Halil ile ayaktaşlarının etrafındaki kalabalıkta da bir çözüşme görüldü, birer ikişer, beşer onar kaçıp dağılmaya başladılar. Abdi Efendi, "Kendi kendilerine uyan ve bu hazelenin peşine takılmış olan oğlan, uşak, seyirci makulesi de her biri bir tarafa gidince meydanda mezkûr zorbalardan ancak yirmi miktar ipsiz kaldı" diyor.

Kışladaki yeniçerilerden tek neferin kendilerine katılmadığını görünce, hepsine bir dehşet geldi. Eğer o gece İbrahim Paşa sadece bostancıları silahlandırıp, üzerlerine gönderseydi, bostancılar daha Beyazıt'tayken Patrona'nın baldırı çıplak yâranı da baş kaygısına düşüp kaçacaklardı. Nitekim aralarında konuşurken,

"Gece içinde üzerimize gelip bizi tüme-i şemşir edip isim ve resmimizi arsa-i dünyadan kazırlar, bizim burada durmamız akıl kârı değildir!.." dediler.

Hazele güruhuna Beyazıt Hamamı'nın zeberdest tellağı tuttu, zevk u safa rehaveti içinde olan devletlilerin hiçbir şey yapamayacağını, ertesi sabah yeniçerilerin de mutlaka kendilerine katılacağını söyleyerek ayaktaşlarına metanet verdi, dağılmadılar... Ertesi cuma günü de hadiseler bu nalınlı erkân-ı harbin tahmini gibi gelişti.

Yeni Odalar kapılarını açıp, çıplak ayaklı ihtilalcileri Orta Cami'de meşverete davet edince, 1730 ihtilali de Yeniçeri Ocağı'na mal edildi.

Abdi Efendi Patrona ile ayaktaşlarına "zümre-i eşkıya" dedikten sonra, "Bin türlü bela-yı azim ile sabahı buldular..." diyor.

Bütün Ağakapısı erkânı sarayda ve hükümete sadık olduğu halde İbrahim Paşa'nın tereddüdü, yeniçeri ağasının da kaçıp saklanmış olması, geceyi müthiş bir korku içinde geçirmiş olan bu bir avuç serserinin hatta sopayla dağıtılmasına mâni oldu. Gün ışıyınca da durum birden değişti.

Yeni Odalar'da çorbacılar, odabaşılar, baş eskiler ve bayraktarlar, Yeniçeri Ocağı'nda neferle doğrudan temas eden, neferi sevk ve idare eden zabitler, sabahın alaca aydınlığında birer ikişer kışla avlusundaki Orta Cami'de toplandılar; kışla kapısı açıldı ve "meydanda sabahlamış o beş on haşaratın" ne istedikleri soruldu. Patrona Halil, Muslu, Çınar Ahmed, Ali Usta ve Karayılan Orta Cami'ye giderek meramlarını ilk defa açıkça dile getirdiler; din ve devlete ihanetle ittiham ettikleri, bunca kaleleri İranlılara satan ve şu kadar bin yeniçeriyi Karadeniz'de bindikleri gemiyle beraber batırıp boğdurtan İbrahim Paşa ile yâranını istemediklerini söylediler ve "Bundan gayri kastımız yoktur..." dediler.

Orta Cami'deki zabitler Şehzadebaşı'ndaki diğer yeniçeri kışlasına, Eski Odalar'a haber yollayıp orada bulunan yoldaşlarını da cemiyete çağırdılar. Bir karar verilecekti, yeniçerinin ağız birliği şarttı.

O cuma gecesi İstanbul içinde bazı mühim hadiseler olmuştu. Patrona ile ön saftaki ayaktaşlarının yanından dağılıp kaçan haytalar, ertesi gün ne olacağını bilmedikleri için takım takım mahalleler arasına dalmışlar, fırsat ganimettir diyerek gözlerine kestirdikleri evlere hücumla ellerine ne geçirebildilerse yağma ve talan etmişlerdi. Cuma sabahı tecavüze uğrayan mahal-

lelerin halkından bir kalabalık ile mahalle imamları Orta Cami'ye geldiler ve acı acı şikâyette bulundular. Patrona'nın sağ eli yerinde muavini Zağarcıların Muslu hemen atıldı.

"Gece yahut gündüz, bayraklı veya bayraksız, ev basıp çapul yapan oldu mu, sizlere izin, tepeleyip gebertin!.. Onlar bizden değildir!.." dedi.

Yine o cuma sabahının erken saatleriydi, Patrona Halil'e bütün tersanelinin ihtilale katıldığı müjdesi geldi.

Ardından zindanların kapıları açıldı; Ağakapısı'nda, Baba Cafer Zindanı'nda, Tersane Zindanı'nda, Galata Zindanı'nda, Rumeli ve Anadolu hisarları ve Yedikule zindanlarında ipten kazıktan kurtulmuş ne kadar mahkûm varsa serbest bırakıldı. Büyük şehir büsbütün karıştı.

Ortaya bir Deli İbrahim çıktı, sırtında cüppe, başında ilmiye sarığı, gençliğinde her türlü şenaati irtikâp etmiş softa eşkıyasındandı, Orta Cami'deki cemiyetin nabzına uygun şeriatça laf etti.

"Bugün cumadır... Amma böyle dava-yı azim olan günde ezanlar okunmaz ve namazlar dahi kılınmaz!.." dedi.

Halkı dehşet havası altında sindirmek lazımdı; bütün mahallelere ulaklar çıkarıldı, camiler ve mescitler kapatıldı, ezan ve namaz yasak edildi. Türk ve Müslüman İstanbul'un tarihinde tek gün, 29 Eylül 1730 Cuma, ezan okunmamış ve binlerce cami ve mescidinde namaz kılınmamıştır.

Yeni Odalar'daki orta kazanları isyan alameti olarak mutfaklardan kaldırılıp Etmeydanı'na çıkarıldı, kazanların çıkmasıyla da yeniçeriler ihtilali benimsemiş oldular. Yeniçeri kazanları çıktıktan sonradır ki, sipahi ve silahtar bölükleri de ihtilalcilere katıldı.

Tereddütle kaydediyorum, yeniçerilerde ihtilal alameti olarak kazan kaldırma âdeti bu 1730 ihtilalinde başlamıştır zannediyorum.

Kazanlar çıktıktan sonra da şu müthiş kararlar alındı:

İhtilalcilerin her şeyden evvel paraya ihtiyaçları vardı, bu para da İstanbul zenginlerinden, tüccarlarından, varlıklı tanınmış olanlarından temin edilecekti. Bu kimselerin bir defteri yapılacaktı.

Şehrin inzibat ve asayişini korumak için mahallelerde ne kadar yeniçeri kolluğu varsa kaldırılacaktı. Bilhassa bu son karar korkunçtu. Halkın soyulması da hayta, hazele ve baldırı çıplaklara, zindanlardan boşanmış şerirlere

bırakılıyordu. Müthiş çapul karşısında halkın ilk başvuracağı, korunmasını isteyeceği kolluklar da, yeniçerileri bu çapulcuları koruma töhmetinden sıyırmak için kalkıyordu.

O ezansız ve namazsız kara cuma günü İstanbul için bir felaket oldu. İstanbul sanki bir barbar istilasına uğramıştı. Halk mal kaygısından geçti, kız ve oğlan, evlatlarının ırzı ve namusu kaygısına düştü. Hiçbir kalemin tasvir etmek istemeyeceği şenaatler alameleinnas işlendi.

Deli İbrahim'i İstanbul kadısı tayin ettiler, böyle bir kadının dengi bir de yeniçeri ağası lazımdı, pervasız,

"Böyle günde bize 'ağaçtan adam' ağa lazımdır!.." dediler ve geçmişi kir içinde bir Kel Mehmed Ağa'yı da yeniçeri ağası yaptılar.

Sarayda ise uzun uzun konuşmalardan ve şehir tamamen baldırı çıplak pençesine geçtikten sonra Sancak-ı Şerif'in Bab-ı Hümayun üstüne asılarak İstanbul halkının sancak altına davetine karar verildi. Fakat bunu şehirliye hangi tellalın sesi duyuracaktı?..

Sultan III. Ahmed büyük devlet adamı vezirinin mağlubiyetini kabul etti ve sarayının Enderun erkânından haseki ağayı Orta Cami'deki ihtilalciler cemiyetine elçi olarak gönderdi. Padişahın elçisi hürmetle karşılandı. Haseki ağa,

"Sultan Ahmed Han Hazretleri cümlenize selam ederler, bu cemiyetin aslı nedir öğrenmek isterler, ne ise söyleyin, padişahımıza arz edeyim!.." dedi.

Cevapları hazırdı. "Sadrazam İbrahim Paşa'yı, Sadaret Kethüdası Mehmed Ağa'yı, Kaptanıderya Mustafa Paşa'yı, Şeyhülislam Abdullah Efendi'yi ve falan falan, falan devlet erkânından şu otuz yedi kişiyi padişahtan isteriz... Biz padişahımızdan hoşnut ve razıyız... İstediklerimizi bize versin, şimdiye kadar nasıl padişahımız ise, yine padişahımızdır... Ama padişahımız bilsin ki bizim ondan aczimiz yoktur. İstediklerimizi o vermezse biz elbet ki alırız!.." dediler.

Sultan III. Ahmed, devrine revnak vermiş olan büyük veziri ile onun yâranını tahtını kurtarmak için feda etti.

Sultan III. Ahmed'in İbrahim Paşa'ya gösterdiği lütuf, onu ihtilalcilere diri teslim etmeyip Kaptanıderya Mustafa Paşa ve Sadaret Kethüdası Mehmed Ağa'yla birlikte sarayda boğdurttuktan sonra cesetlerini vermesi oldu.

Bu iyiliği küçümsememelidir. Zira eclaf ve erazil pençesinde parçalanıncaya kadar görecekleri hakaret ve cefa ölümden bin beter olurdu. Abdi Efendi anlatıyor:

"Cesetleri birer öküz arabasına koydular, meydandaki zorbalara haber gönderildi, gelip istediklerinizi alın diye. Onlar da geldiler, bir velvele ve gulguleyle aldılar, meydanda arabalardan indirip çınara astılar. İçlerinden biri İbrahim Paşa için,

'Bu sadrazam değildir, sünnetsizdir!..' dedi.

'Bu falan Ermeni kâfiridir!..'

'Yok Rum'dur!.. Sadrazamın kürkçübaşısıdır, yüzce ve sakalca kendisine tamamen benzerdi...' dediler.

Ceset ağaçtan indirildi, boğazına ip geçirilip bir hamal beygirinin kuyruğuna bağlandı, hakaretle saray kapısına götürüldü, bırakıldı. Bu sıradadır ki, Ayasofya vaizi İspirizade Efendi Patrona ve ayaktaşlarına bir akıl hocalığı yaptı.

'Bu işin sonu yoktur ağalar!.. Şimdi sizce yapacak iş, Sultan Ahmed'i tahtından indirip yerine Şehzade Sultan Mahmud'u tahta çıkarmaktır!..' dedi.

İhtilalcilerin bu son isteği karşısında Sultan Ahmed hiç ısrar etmedi, kardeşinin oğlu Şehzade Mahmud'u Osmanlı tahtına kendi eliyle oturttu ve ona şu amca nasihatini verdi: 'Vezirine teslim olma! Onun ahvalini daima teftiş et ve bir adamı beş on sene devamlı olarak vezirlikte bırakma... İşte benim ahvalim sana ibret olsun!..'"

Bir halk şairi, zannederiz ki, o ihtilali görmüş bir şair de Nevşehirli İbrahim Paşa'nın ağzından şu destanı yazmıştı:

Perşembe günü koptu büyük galebe
Otağlarım cümle oldu harabe
Leşimi çıkardı bilin araba
Üryan olup kaldığıma ağlarım

On üç yıldır ben de ettim vezaret
Bunca evkaf yaptım ettim akaret
Layık mıdır bana bunca hakaret
Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varın söylen oğlum giysin karayı
Çıraklarım gitsin beni arayı
Lanet olsun Üsküdar'ın sarayı
Düşmanlara kaldığına ağlarım

İmdat edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'ya maktul dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım.

İlk Türk matbaasının açılmasına fetva veren Abdullah Efendi'nin yerine Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi şeyhülislam, Silahtar Mehmed Paşa da sadrazam oldu. İhtilalin birkaç gün içinde tüylerini düzen yalınayaklı zorbaları da kapıkulu ocaklarında birer yüksek mevkiye kondular ve İbrahim Paşa yâranının, bendegânının saraylarına, konaklarına yerleştiler. Mesela, kese sabun sürdüğü müşterisinden mürüvveten bir akçe bahşiş alamadığı zaman o devrin hamamlar nizamnamesince, şakır şakır döktüğü vücut ve yüz terinin hakkını dahi istemeyen tellak Patrona Halil de Şair İzzet Ali Paşa'nın sarayına yerleşti.

Serseriler kapıkulu asker ocaklarının kütük defterlerini sebilullah açtılar, birkaç gün içinde yeniçeri, cebeci, topçu, sipahi, silahtar ocaklarına yüz binden ziyade adamı asker yazdılar, ulufeye bağladılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten bozulmuş olan kapıkulu asker ocakları, bu arada Yeniçeri Ocağı'nın nizamı, disiplini bu 1730 ihtilalinden sonradır ki, büsbütün çığırından çıktı, bir haşarat yatağı, şehir eşkıyası ini oldu ve bu hercümerç 1826 tarihine, Vaka-i Hayriye'ye kadar, bir asra yakın sürdü gitti.

Haliç'in arkasında iki dere kenarında iki köy, Kâğıthane köyü "Sadabad" ve Alibeyköy de "Asafabad" isimleriyle birer yeryüzü cenneti gibi imar edilmişti. Bu iki mamure İbrahim Paşa'nın yapıcı kudretinin timsaliydi; çıplak vücutları yağma, çapul ve gaspla donan serserilerin ilelebet çıplak kalmaya mahkûm ruhlarını rahatsız edecekti; yağma ve tahrip edileceği haber alınınca hükümet tarafından, "Sadabad ve Asafabad'da köşkleri olanlar üç günde

yıkacaklardır!.." diye tellallar çıkarıldı ve hiç olmazsa sahiplerine yıktırtıldı; 18. asır ortası Türk mimarisinin o güzelim eserleri üç günde hâk ile yeksan oldu.

İhtilalci zorbalar padişahtan kendilerine asla zarar gelmeyeceğine dair kadıasker efendilerin imzalarıyla birer hüccet almak küstahlığını gösterdiler. Bütün şakiler gibi ölüm korkusu içindeydiler; hepsi, geceleri dahi odalarının kapıları önünde yirmişer otuzar nefer muhafız fedailer yatırıyordu, sokaklarda pürsilah muhafızlarla dolaşıyorlardı.

Fakat melanetlerini unutturacak yerde bilakis yapmadıkları edepsizlik kalmıyordu. Şu satırları Abdi Efendi vakayinamesinden aynen alıyorum:

"Ali Usta namındaki pelid İstanbul gümrüğünü bastı, sandık emini ağayı birkaç yumrukta yere serdi, önündeki miri sandığı kırıp içindeki toplanmış hazine parasını gasp etti. Gümrük emini kethüdasının iki nefer servi boylu 13-14 yaşında devlet külahı başında ahu misali Gürcü gulamını da cebren ve kahren alıp odasına götürdü!.."

Başları devlet gümrüğü basarken kuyrukların yapacağı da gece haydutluğu olacaktı; her gece her mahallede birkaç ev basılıyor, tamtakır kalıncaya kadar soyuluyor, sahipleri don gömlek kuru tahta üstünde bırakılıyordu. Yeniçeri kışlalarının koğuşları çapul malıyla tıklım tıklım dolmuştu. Yeniçeri arasındaki namus erbabı utançlarından sokağa çıkamaz olmuşlardı.

Bu hal böyle devam edemezdi; bu adamların pek yakında belalarını bulacakları aşikârdı, fakat ne yoldan ve kimin eliyle olacağını kimse kestiremiyordu. Abdi Efendi yazıyor:

"Bir akçeye muhtaçken dinar sahibi olmuş ve ağızlarıyla göklere demir püsküren hayâsız şehbaz ve dilaverler bir ay içinde muzmahil oldular ve cümlesi birbiri peşinden dar-ı bekaya sefer etti."

Zorbaların vücutlarını ortadan kaldırma kararını padişah verdi. Mensup olduğu ocağın askeri şeref ve namusunu kurtarmak isteyen bir yeniçeri de bu işi üzerine aldı; bu hamiyet sahibinin adı Pehlivan Halil Ağa'dır. Garip tesadüf, Patrona'nın hem adaşı, hem de eski zabitiydi, vakadan evvel, zeberdest hamam tellağının nefer olarak kayıtlı bulunduğu 17. Bölüklü Ortası'nın çorbacısıydı.

Serdengeçti ağalarından Deli Hasan Ağa ile Haseki Abdurrahman Ağa adında hem yürek, hem de namus sahibi diğer iki yoldaşıyla meşveretten sonra, yeniçeriler arasında demir pençeli, helal süt emmiş birkaç yiğit seçtiler, bunlar gizlice saraya sokularak Bağdat Köşkü altında gizlendiler. Enderun ağalarından eli silah tutanlar, Tersane'den, Tophane'den, Cebehane'den ve Yeniçeri Ocağı'ndan ahvali tetkik edilerek teker teker seçilmiş ve yemin ettirilmiş, devlete sadık hakiki askerlerden birkaç yüz nefer de oğrun kapılardan yine gizlice saraya alındı, Babü's-saade ile Ortakapı ve Ortakapı ile Bab-ı Hümayun arasında münasip yerlere pusuya yatırıldı. Bu tertibat tamam olunca 26 Ekim 1730 Cumartesi günü padişahın riyasetinde sarayda fevkalade bir meclisin toplanacağı ve bu mecliste İran üzerine açılacak sefer ahvali konuşulacağı bildirilerek, başta Patrona Halil, bütün zorbabaşılar toplantıya resmen davet edildi. Onlar da pürsilah fedaileriyle takım takım saraya geldiler, sarayın birinci ve ikinci avluları şehir eşkıyasıyla doldu, ki bunların arasında da en namlılarının isim ve şöhretleriyle bir defteri hazırlanmıştı.

Hepsinin başı ve Abdi Efendi'nin tabiriyle "melun-ı sermedi" Patrona Halil, Yeniçeri Ağası Kel Mehmed, yeniçeri kethüdası olmuş bulunan Muslu, sekbanbaşı olmuş Urlu Murtaza, çavuşbaşı olmuş Derviş Mehmed, bellerinde palaları ve arkalarında ikişer nefer çuhadarlarıyla Babü's-saade'den hürmetle içeri alındılar ve meclisin toplanacağı Bağdat Köşkü'ne götürüldüler. Daha önce köşke gelmiş olan şeyhülislam efendi, o sırada İstanbul'da bulunan Kırım hanı, kaptanpaşa ve sair vezirler tarafından hürmetle selamlandılar.

"Sizler ki ahval-i âleme yeni nizam verdiniz, sizler olmadıkça sefer ahvalini konuşmak olmazdı..." denildi.

Müzakereler padişah ile sadrazam geldikten sonra başlayacaktı, usulen şerbetler içildi, havadan sudan birkaç laf edildi. İçeriye bir haseki ağa girdi.

"Padişahımız şeyhülislam efendi hazretleri ile han hazretlerini huzur-ı hümayunlarına çağırırlar!.." dedi.

Onlar Bağdat Köşkü'nden çıkıp köşk önündeki taraça-taşlığın öbür ucundaki mabeyn-i hümayun dairesine henüz girmişlerdi ki, Patrona Halil Bağdat Köşkü'nün kapısında ardında tığ gibi seçme delikanlı yeniçeriler ile eski zabiti Pehlivan Halil Ağa'yı gördü. Öyle tahmin ediyoruz ki sahne şimşek süratiyle geçmiş olacaktır; eski çorbacı,

"Bakın hele ne olmuş o kâfir Patrona!.." dedi.

Eski nefer de elini palasına atıp,

"Ne yabana söyler bu herif!.." dedi, fakat yerinden kıpırdayamadı.

Pehlivan Halil Ağa bir kılıç darbesinde zorbanın evvela sağ kolunu çaldı, düşürdü, "ve sonra Patrona'yı köpek gibi tepeledi." Muslu çok cebin çıktı, kürkünü başına çekip yüzükoyun kapandı, onun da kaydı öyle görüldü. Kel Mehmed kaptanpaşanın alt yanında oturuyordu, onu da kaptanpaşa "bir Cezayir palasıyla sefere gönderdi." Urlu Murtaza ile Çavuşbaşı Derviş Mehmed'i Pehlivan Ağa'nın yeniçerileri yaka paça Bağdat Köşkü'nün altına indirdiler. Derviş Mehmed, Patrona'yla beraber 28 Eylül'de Beyazıt Hamamı'ndan çıkanlardandı, aman verilmeyip katlolundu. Zorbaların yanlarında getirdikleri çuhadarlara gelince onlar daha evvel temizlenmişti, "Buyurun ağalar, istirahat edip, kahve şerbet için" denilerek köşk altına götürülmüş ve orada başları alınıvermişti.

İbretle okunacak fıkradır:

Zorbaların İstanbul kadısı yaptığı Deli İbrahim Efendi, meclis günü saraya velinimetleriyle beraber gitmek için Ağakapısı'na gitmişti, makamında naibi Kudsizade Efendi bulunuyordu. Sarayda yapılacak tenkil işi gayet gizli tutulduğu halde bir fitneci nasılsa öğrenmiş, İbrahim Efendi'ye mektup göndererek, "Halil Ağa ve yâranına söyleyin, saraya gelmesinler, katledilecekler" diye haber vermişti. Kudsizade de zorbanın sayesinde yüksekçe bir paye kapmak ümidiyle keyfiyeti bir tezkereyle Patrona Halil'e bildirmiş, tezkeresini bir mahrem adamına vermiş. "Ağakapısı'na koş, bunu Halil Ağa'ya ver, orada bulamazsan Paşakapısı'ndadır, orada da bulamazsan saraya koş, içeri girmeden yetiştir ver, büyük ihsanına nail olursun" demişti. Şer ulağı Patrona'yı Ağakapısı'nda ve Paşakapısı'nda bulamamış, ancak sarayda Bab-ı Hümayun ile Ortakapı arasında yetişmiş ve kâğıdı vermiş, fakat Patrona okumadan cebine atmıştı. Deli İbrahim Efendi'yle atbaşı beraber gidiyorlardı. Deli İbrahim "Kimdendir?" diye sormuş. Patrona da, "Senin naipten" demiş. Kadı, "Ver göreyim!.." deyince, "Ne göreceksin... Bir paye ister" demiş. Deli İbrahim kâğıdı görmek için ısrar etmiş. Patrona'nın da Arnavut inadı tutmuş göstermemiş. Bu fıkrayı nakleden Abdi Efendi, "İşte Allah'ın hikmeti!.. Ömür tomarları dürülenlerin gözleri kör, kulakları sağır olur. Eğer Deli İbrahim o tezkereyi okusaydı ahval gayet fena olurdu!.." diyor.

Başlar ortadan kaldırılınca sıra kuyruklara geldi, aynı gün içinde onlar da temizlendi; Babü's-saade önünde elinde bir defterle vezir ağalarından biri çıktı; oradaki şehir eşkıyasına,

"Padişah divanında Acem üzerine sefere karar verildi, buyurun ağalar, sizlere de hilat-ı fahireler giydirilecektir!.." dedi.

Defterden isimleri birer birer okundu ve ismi okunan içeri alındı. Bostancı cellatlar takım takım hazırdı, içeri girenin yakasına yapışıp kapı arkasına çektiler ve çökertip kellesini vurdular. Giren çıkmadı, giren çıkmadı, otuzu kırkı aşınca dışarıdakilere bir şüphe geldi.

"Bre içerde bizleri haklarlar!.." diye bir ses yükseldi ve hilat giymek için sıra beklerken hemen Ortakapı'ya doğru kaçıştılar; muazzam kapı kapalıydı, o sırada pusuda olanlar meydana çıktı, "eşkıya üzerine aç kurt gibi saldırarak" cümlesini tepelediler, cesetler tepe tepe yığılıverdi. İkinci avluda katliam edilenlerin feryadı gökyüzünü tutmuştu. Ortakapı'nın kapanması ve içerden gulgulenin kopması birinci avludakilerde panik uyandırdı, onlar da Bab-ı Hümayun'a hücum ettiler, fakat sarayın bu kapısı da kapanıvermişti. Kapıyı açtırıncaya kadar bir katliam da orada oldu. "Baki kalıp saraydan çıkmaya muvaffak olanlar da şehrin bir köşesinde gizlenecek bir delik aradı."

Şehre tellallar salındı, halk işittiği sese inanamıyordu:

"Ey ahali!.. Padişahımız tuğyan eden eşkıyanın cümlesini tume-i şemşir-i siyaset eylemiştir!.. Artık huzur ve güven içinde olun... Esnaftan her kim dükkânını kapar ve halkı telaşa verirse aman verilmeyip dükkânının önüne asılacaktır!.. Padişahımızın emri budur ki, gerek çarşı ve pazarlarda ve gerek mahalle içlerinde bagi ve şakilerden kimi bilirseniz tutup Ağakapısı'na getirin!..

Patrona ile ayaktaşlarının ibret taşları üzerine konulmuş kesik başlarını görmek için halk dalga dalga Bab-ı Hümayun önüne koşmaya başladı. Üst üste yığılmış kesik başlar ve başsız cesetler o gece denize atıldı.

Halk zorba kellesi ve zorba laşesi seyrederken şairler de vakaya tarihler yazdı; işte Fasihî Çelebi'nin manzumesi:

Biadet hamd ü sipas ola Cenab-ı Hakk'a
Verdi bize bir padişeh-i zat-ı sütud

Zorbalar melanetin başlayıcak icraya
Dud-i ah-ı zuafa itti semavata suud

Patrona'yı şecaatiyle aktarma idüp
Pürilletti karaya düşürdü oldu nabud

İttiler Yeni Saray içre gaza-yı ekber
Gûyiya hun-i adu oldu o yerde bir rud

Kırıcak zorbaları didi Fasihî tarih
Arşa astı kılıcın yed-i Sultan Mahmud.

Arnavut tellak Patrona Halil ile ayaktaşları baldırı çıplakların rezilane tahakkümleri 28 Eylül Perşembe gününden 26 Ekim Cumartesi gününe kadar ancak yirmi dokuz gün sürmüştü. İlk on dört günü içinde bütün dükkânlar, çarşılar kapalı kalmış, ırz ehli gündüz sokağa çıkamamış, geceleri de, kapısını kırıp girecek haydutların dehşeti içinde geçirmişti.

İstanbul 1730 ihtilalinden sonra 1808 senesine kadar yetmiş sekiz yıl yeniçeri ihtilali görmedi.

Bu üç çeyrek asır içinde tahttan padişah indirmeyen ve padişahtan vezir kellesi istemeyen yeniçeriler, asrın yeni yeni silahlarını kullanmasını bilir, bu silahları kullanmak ve yeni harp usullerini öğrenmek için talim ve terbiye kabul eder asker de olmadılar. Talimleri testiye ve yumurtaya kurşun atmak ve ıslak keçeye pala çalmaktan ibaret oldu.

İstanbul'da ve taşrada şehirlerin kabadayıları oldular, şehirlerin asayiş ve inzibatı Yeniçeri Ocağı'na bırakılmıştı, bütün esnaf ocağa yazıldı ve işinde, ocaklı imtiyazına dayanarak başına buyruk hareket etti, kadılar esnafı tecziyede âciz kaldılar; halkın maişeti, gıdasıyla oynandı. İçlerinde kötülüklerinin, edepsizliklerinin ağır cezasını çekenler, hatta bu yolda başlarını verenler çok oldu, ama yakasını paçasını ele vermeyenler de kabadayılık, vurgunculuk, haraççılık yolunda devam etti. Bu yolun kaçınılmaz icabı, kendi boylarından rakiplerle karşılaştılar, bu sefer de "Meydan ya senindir ya benim" diyerek kanlı kanlı dövüşler oldu, yeniçeriler için kan dökmek, ahval-i adiyeden, adeta bir bilek, pazı sporu oldu. Kabadayılık kademe kademe teş-

kilatlandı. Arkadaşı temiz işte ve yolda aramalıdır, ayaktaşlık aldı yürüdü, muavinler, çıraklar, şakirtler bir usta kabadayının, bir mukassir itin kanatları altında yetiştiler, sivrildiler, nam ve şan aldılar. İtlik, külhanilik, bıçkınlık cahil gençler arasında salgın halini aldı, yüzlerine bakılsa gözler kamaşır nice güzel güzel şehbaz ve şehlevent dilaverler, fetalar ocağın üstünden esip gelen itlik havasına kapılıp altın adlarını bakır yaptılar. Türlü uygunsuzluk, ahlaksızlık, sapıklık kabadayılık şanından bilindi. Kollara, pazılara, baldırlara dövdürülen orta nişanları, yeniçerilik alamet-i fârikaları fanatik bir kıymet aldı, dinini, imanını, namusunu bir nişana feda edenler, değişenler çok oldu.

Kolluklara uygunsuz takımından avrat, oğlan uşak kapattılar; çorbacıların işret sofraları çengileri, köçekleriyle alameleinnas kuruldu.

Kendilerine mahsus kahvehaneler kuruldu, saray divanhanelerine benzeyen bu kahvehaneler zamanın namlı mimarları, dülgerleri elinden çıktı ve mükellef döşendi dayandı, fakat hepsi de bir dârünnedve-i haşarat oldu. Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa Çardak İskelesi'ndeki muazzam yeniçeri kahvehanesi üzerine yazdığı bir destanda öyle sahneler çizer ki, bugün hakikat olduğuna güç inanılır, bir kıta alıyoruz:

Pek mükellef yapmış kalfası Balyan
Kahve değil kurmuş bir koca dalyan

İçinde cem olmuş peripeykerler
Türk, Urum, Ermeni, Frenk, İtalyan

Çardak kahvesinde kaynar cezveler
Vasfı tükenmez de kâğıtlar biter.

Yeniçeri Ocağı, son asrında askerliğin şerefini tamamen kaybetmişti.

Son yeniçeriler

Pırpırı kıyafet ve kolluklardaki rezaletler

Son yeniçeriler hakkında hüküm vermeden bazı vakalar, notlar nakledelim. Son yeniçerileri görmüş muharrirler, Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, Şanizade Atâullah Efendi, Cabî Said Efendi, ufak farklarla çok acı şeyler yazarlar. Bu üç yazar hakkında yalnız Esad Efendi'nin, Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmud'a hoş görünmek istediğini söyleyebiliriz.

Son yeniçerilerin kılık ve kıyafetlerini hemen ağız birliğiyle şöylece tasvir ederler.

"Yeniçeri adı altında avrada, oğlana tecavüz eden börekçi, simitçi, manav, hamal, kayıkçı ve tellak makulesinden ve kaldırım kabadayılarından olup paskalya ve domuz kırımında sokaklarda abalarını yayarak gelip geçen Hıristiyanlardan birer ikişer para almaya tenezzül eden utanmazlar, hangi ortaya mensupsa koluna ve baldırına o ortanın nişanını dövdürtürler, güya görenler çekinsin, korksun diye de kolları sıvalı ve baldır bacak çıplak ve itlikten kinaye yalınayak dolaşırlar, başlarına da bir endazeden uzun acayip bir sarık sararlardı."

Yeniçeriler arasında bilhassa "Cezayir kesimi" denilen bir hayta kıyafeti pek moda olmuştu. Yazın beyaz dimiden, kışın da yine beyaz kaba çuhadan, çulakiden, paçaları dizkapağının bir karış üstünde gayet kısa diz çağşırı, belde muhakkak kırmızı şal kuşak, narçiçeği necef taşından düğmeleri asla iliklenmeyen bez veya büründük gömlek; göğüs, her iki meme başları görünecek şekilde üryan... Göğüs kılları usturayla tıraş edilir, iki meme arasında yalnız sekiz on kıl bırakılır, bunların ucuna da küçük hurda inciler geçirilip düğümlenir, tam ortadaki kıla da bir mavi nazar boncuğu takılırdı, bu aca-

yip püsküle de "sine perçemi" adı verilirdi. İtlik, bıçkıncılık yollarında yeni yeni yürümeye başlamış mürahik veya şabb-ı emredler ise "ayine misali sinelerine bir katır boncuğu keşide ederlerdi"; başlarına bir endaze şal sarık dolayanlar üst üste kenarları oyalı Kandilli veya Selanik işi rengârenk yazma yemeniler veya işlemeli grepler sarardı. Tekrar ediyorum, yaz ve kış, sine üryan, kollar sıvalı, baldır bacak çıplak, yalınayak, uzakça bir yere gidilecekse çıplak ayağa bir Galata yemenisi çekilirdi. Bu yemeninin hususiyeti evvela kırmızı sahtiyandan kesilmesi, sonra üstünün gayet kısa olmasıydı, öylesine ki, içindeki çıplak ayağın parmak enleri, dipleri muhakkak görünmeliydi; yemeni ayağı parmak uçlarından ve arka tarafında da topuğu hemen bitimine yakın şöyle bir tutardı.

Bu uçarı it kılığı İstanbul'da öylesine moda olmuştu ki, ocağa kayıtlı olmayan kişizade delikanlılar, kibar evlatları dahi yeniçeri dilaver ve şehbazlarını taklit eder olmuşlardı. Hatta onların itlik nümayişi helvacı çırağı ile gözlemeci kalfasından daha parlaktı, narin ayağı rencide olacağı için yalın tabanla kaldırıma basmaz, som sırma işlemeli şakır şakır eyer vurulmuş atlara çıplak ayakla binerler, ellerine de sapı elmaslı bir şemsiye alırlardı; çoğu henüz göğüsleri kıllanmamış toy, mürahik gençler olduğu için sinelerine, haytaların sine perçemleri yerine, altı zamklı bezler üzerine hurda inci, mercan, yakut, zümrüt, zebercetle işlenmiş, semtleri yeniçeri kolluğunun nişanını yapıştırırlardı.

Kolluklar ise başka âlemdi. Eskiden bir kolluk önünden vüzeradan, ulemadan biri veya semtin sevilmiş ve sayılmış bir siması geçince, kolluk çorbacısı ve neferleri, eğer kapının önündeyseler ayağa kalkıp hürmetle selam verirlerdi. Son tuğyan asrında ise kolluk önüne iskemleler atılır veya hasırlar serilir, üstüne laubaliyane oturur, yan gelip uzanırlar, sabahtan akşama tambura, saz çalarlar, destan, mâni, türkü okur, zırlarlar, gelip geçene ayağa kalkıp selam vermek şöyle dursun, bilakis laf atıp alay ederlerdi. Çingene karılarını, kızlarını, şoparlarını çevirip kolluk önünde oynatırlar, hatta içeri çekip türlü şenaat eylerlerdi. Genç ihtiyar, kadın erkek, ırz ve namus erbabı yeniçeri kolluklarının önünden asla geçmezdi. Hele akşamüstü, gece yatsıdan sonra kolluk önünden geçmek gafletini gösteren oldu mu,

"Senden şüphelendik, buralarda bu vakit ne dolaşırsın, gel, üstünü arayacağız!.." diye içeri alırlar, ayak direyecek olsa sille yumruk cebren ve kahren

çekerler, artık üstünde ne varsa, saat, kordon, tütün kesesi, kıymetli bir bıçak, hançer, yüzük ve daima her şeye tercih edilen dolu bir altın kesesi alınır,

"Bunlar bizde kalsın, sen de mal verip ırzını satın alır gidersin!.." derlerdi.

Kendi bölgelerinde oturan Müslim ve gayrimüslim tüccarları ise kolluk haracına bağlamışlardı, her biri ay başında bu haracı kolluk çorbacısına gönderirdi. Vermeyecek olsa adamın evini, konağını tutuşturup yakarlardı.

Elinden kan çıkan biri hiç düşünmeden en yakın kolluğa koşar, sığınırdı. Kolluk da hemen katile sahip çıkardı.

"Bu şehbaz orta yoldaşımızdır, maktulün diyetini ortamızın vakıf sandığından veririz!.." derler ve evvela kısas davasını düşürüp idamı önlerlerdi.

Maktul tarafı "Akçe kabul etmeyiz, kısasımız kısastır" diye kan davasında ısrar edemezdi, hemen içeri çekip falakaya yatırırlardı. Kan diyeti diye verdikleri de üç beş kuruştan ibaret olurdu. "Az olduğuna bakma, Hacı Bektaş nefesi sinmiş bereketli vakıf akçedir" denilirdi. Sonra himaye ettikleri katili, kudreti ölçüsünde sızdırırlardı, eğer pırpırı güruhundan ise, zaten ocaklı Hacı Bektaş köçeği çıkardı.

Paskalya vesair yortu günlerinde zengin Hıristiyanların yolunu çevirip izzet ve ikramla kolluğa alırlar, rakı ve şarap ikram ederler, kendileri de "Hazreti İsa aşkına içeriz çorbacı!.." diyerek kadeh devirirler, sonra da zoraki misafirin önüne bahşiş tepsisini koyarlardı.

Balta asma, balta verme, hendek gladyatörleri, tahmis zorbaları

Son yeniçerilerin zorbalık yolunda pervasız tasallutlarından en genişi, en ağırı "balta asmak"tı.

"Balta", son yeniçeriler argosunda "Bir mal veya bir şahıs üstünde sahip çıkma hakkını beyan eden belge, nişan" demekti. Zorba hangi yeniçeri ortasına mensup ise herhangi bir yere takacağı, asacağı veya herhangi bir kimseye vereceği baltanın üzerinde o ortanın alamet-i fârikası bulunurdu.

Her namlı yeniçeri zorbasının eli bıçaklı vurucu yakıcı yüz kadar adamı, baldırı çıplaklardan, bıçkınlardan mürekkep bir çetesi vardı; efradının hepsi ocaklı ve o zorbanın ortasına mensup çeteye bir in, koğuş, konak yeri vazifesini görür bir de mükellef kahvehanesi olurdu.

Müslim veya gayrimüslim, zengin yahut orta halli bir kimse İstanbul içinde bir bina yaptıracak oldu mu, yapılan ister bir evceğiz, isterse bir konak, han olsun o semti bıçağı altından geçirmiş zorbaya haraç vermeden yapıya asla devam edemezdi. Zorba adamını gönderir, yapının herhangi bir yerine bir çivi çaktırır ve o çiviye de sapında ortasının alamet-i fârikası bulunan bir balta astırırdı. O baltayı gören usta, kalfa, amele işten derhal el çekerdi, çekmeyecek olsa zorbanın yeniçeri çetesi gelir, hepsini tepeler, daha daha ayak direyecek olsalar öldürürlerdi. Bir yapıya bir kere balta asıldı mı, inşaatın devamı için haracın hemen verilmesi gerekirdi, engel haraçla da kalmaz, işi zorba üzerine alır, dilediği yevmiyeyle adam çalıştırır, kereste vesair inşa malzemesini dilediği yerden dilediği fiyata o satın alır, faraza 100 altına çıkacak bir bina bu suretle 300 altına mal olurdu.

İçindeki mal ne olursa olsun, limana giren bir tüccar gemisi ister açıkta demirlesin, isterse sahile palamar atıp bağlasın, karşısında hemen bir yeniçeri zorbası belirir, pürsilah kaldırım itlerinden çetesiyle, geminin en münasip yerine, ekseriya burnundaki mahmuza baltasını asardı. Gemilere asılan zorba baltası, üstünde keza zorbanın mensup olduğu ortanın alamet-i fârikası resmedilmiş bir tahta levhadan ibaretti. Bir kere balta asıldı mı artık ne kaptan ve ne de malın sahibi tüccar ağız açamazlardı, malı zorba indirir, götürür, satar, birinin eline gemi navlunu, öbürünün eline de sermaye ve kâr diye ne verirse razı olurlardı. Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi anlatıyor. Karamürsel'den bir gemi yaş meyve gelmiş ve bir müddet sonra da bu gemiye balta asan zorba bir hesap pusulası yollamış. Nakliye, kantariye, hamaliye, dükkân kirası vesaire bir sürü masraf kaydettikten sonra, "Mal şu kadar noksan çıktı, şu kadarı da çürüyüp atıldı, mal sahibi bana şu kadar kuruş borçludur!.." demiş. Köylü de yeniçeri zorbasının hesap pusulasını ibret olmak üzere Karamürsel İskelesi'ndeki kahvelerden birinin duvarına asmışlar.

Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı olduğu o son yüz yılında zorbaların uygunsuz takımından bir nigâr veya civanı inhisarı altına almasına da yeniçeri argosunda "balta olma" denilirdi, bunun alameti olarak da o nigâr ve civanın üstüne ortasının nişanı işlenmiş bir çevre, baş yemenisi, yelpaze, kuşak, pazıbent, herhangi bir şey verirdi, bunlara da balta denilirdi. Zorbasının baltasını alan da onu omzuna, göğsüne asar veya külahına, beline sa-

rar, bıçağı yaman o zorbanın kanadı altına alınmakla övünürdü ve kendisine haytalar yan gözle bile bakamazlardı.

Azılı zorbalar daimi rekabet halindeydiler, birinin astığı baltanın başkası tarafından indirilmesi, hiç kimse tarafından önlenemez büyük ve kanlı bir kavgaya, adeta iki çete arasında bir şehir müsademesine sebep olurdu. Bu kanlı kavgada pek çok ölü vererek taraflardan biri mutlak şekilde tasfiye edilirdi ki, buna da yeniçeri ağzında "bıçak altından geçirme" denilirdi. Zorbalar ile çeteleri arasında belli dövüş yeri, bu İstanbul gladyatörlerinin arenası da Galata kalesinin büyük hendeğinin içiydi; dövüşlerde hendek etrafına binlerce seyirci toplanırdı.

En büyük zorbalar, mesela Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa, Tersaneli Ellidokuzun Mehmed, Poyrazlı Ali, Altmışdördün Laz Harun çarpışmamaya, boy ölçüşmemeye çok dikkat ederlerdi. Bu da, birinin el attığı bölgeye öbürünün göz atmamasıyla temin edilirdi.

Büyük zorbaların tenezzül etmediği, yamaklarına, çıraklarına bıraktığı işlere örnek olarak tahmis rezaletlerini anlatabiliriz. O zamanlar kahve değirmende çekilmez, kavrulduktan sonra, Eminönü civarında Tahmis denilen yerdeki büyük miri dibeklerde dövülürdü. Saf kahveye kahveci esnafı tarafından nohut ve fındık kabuğu ve bunlara benzer şeyler katılmaması için dibekçilerin başında her gün ihtiyar yeniçeri ustalarından dört kişi bulunurdu. Tahmis dibeklerinde de kahvecilere ve eşhasa ait her gün en az 2.000 okka kahve dövülürdü. Bu ihtiyar yeniçeri ustaları ellerindeki saf kahveyle gelenleri, "Ağa var sen dolaş, falan zamanda gel, malını al!.." diye dibek başından zorla uzaklaştırırlar ve sonra gelen saf kahveye yarı yarıya nohut ve fındık kabuğu katarlar, aradaki farkın kârını, yine hepsi yeniçeri olan dibekçilerle paylaşırlardı. Saf kahve verip mahlut kahve alan mal sahibi asla ağzını açamazdı. Bir gün kendisi de ocakta kayıtlı yeniçeri olan bir kahveci bu rezalete itiraz edecek olmuş, dibekçiler ile tahmis ustaları tarafından yaka paça Ağakapısı'na götürülmüş, yeniçeri ağası da,

"Sen bir gayretli yoldaşımızsın, seni Van Kalesi'ne ağa tayin ettim, hemen şimdi İstanbul'dan çık, Van'a git!.." deyince biçare kahveci bütün haklarından vazgeçtikten başka büyük ağaya da şu kadar rüşvet verip Van ağalığından güçlükle kurtulmuştu.

Semer devirme, hamam baskını, baklava alayı

Son yeniçerilerin rezaletlerinden biri de "semer devirme"ydi. Semer devirmek, bir yoldaşın mensup olduğu ortayı bırakıp başka bir yeniçeri ortasına geçmesiydi, bunu da hemen bilaistisna genç yoldaşlar, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün civelekler yapardı; bir moda salgını haline gelmiş it kıyafetinden bahsetmiştik, yalın ayağına bir Galata yemenisi, bir güzel tütün kesesi, bir güzel çubuk, hele başına sarmak üzere iki endaze boyunda hindkâri bir şal alındı mı, delikanlı, "Yeni yoldaşlarım beni korur!.." diyerek semeri deviriردi. Kaçan yoldaşlarından intikam almak nasıl bir namus meselesi bilinirse, kandırıp kaçırdıkları genci himaye etmek de öylece bir namus meselesi kabul edilmişti ve iki yeniçeri ortası artık kanlı bıçaklı yekdiğerinin düşmanı kesilir, birbirlerine nerede rastlarlarsa amansızca vuruşurlardı. Mesela 1819 senesinde Galata'nın muhafazasına memur 25. Orta yoldaşlarından bir genç yine Galata'nın muhafazasına memur 71. Orta'ya semer devirmiş, koca Galata kasabası derhal karışmış, iki taraf da dükkân, mağaza ve depoların kepenklerini kırarak şarap ve yağ varillerini ve erzak çuvallarını sokaklara yığmış, siperler, barikatlar yaparak kanlı bir şehir muharebesine başlamış ve bu çarpışma tam iki gün iki gece sürmüştü. Karşıdan silah seslerini duyan İstanbul yeniçerileri de, taraf tuttukları bu iki ortadan birine yardım için kayıklarla Galata'ya geçmişlerdi.

Son yeniçeriler devrinde Üsküdar'da Büyük İskele ve Balaban İskelesi, Galata'da Çeşme Meydanı, Karaköy, Tophane, Salıpazarı tarafları, İstanbul'da Unkapanı, Tahtakale, Yemiş İskelesi, Bahçekapı yeniçeri erazil ve eşkıyasının sarıcaarı yuvaları gibi kaynaştığı yerlerdi. Buralarda gün ortasında dahi ırz ehli kadın, kız ve erkek çocuk, hatta eli yüzü düzgün ve pençeli, pazılı delikanlılar gezip dolaşamazdı. Buralardaki bekâr hanları ve bekâr odaları hakiki manada birer fuhuş ve cinayet yuvasıydı. Hele Bahçekapı'da sur dışında bir sokak vardı ki, iki yanı boydan boya ahşap salaş dükkânlar, kahvehaneler ve kayıkhaneler, bunların hepsinin üst katları da bekâr odalarıydı. Halk buraya "Melek Girmez Sokağı" adını vermişti, aslındaysa melek değil, şeytan bile girmeye korkardı. 1812 yılındaki büyük veba salgınında müthiş hastalığın kaynakları bu haşarat yatağı semtler olduğu tespit edilmiş,

devrin padişahı Sultan II. Mahmud da bunu fırsat bilerek İstanbul, Galata, Tophane ve Üsküdar'daki bütün bekâr odalarını yıktırmış, bu arada Melek Girmez Sokağı salaşları da yıktırılmış, odalardan hasta döşeklerine serilmiş bir alay uygunsuz kadınlar çıkarılmıştı. Padişah oraya hemen bir cami yaptırmış ve o rezalet yuvasının yok edilmesi hatırası olarak da bu camiye "Hidayet Camii" adını vermişti.

Hepsi Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı iskele kayıkçıları da her gün bir rezalet çıkarıp, kayıklarına yalnız binmek gafletini gösteren veya zaruretinde olan kadın müşterilerine tasallut cüretini gösterirler, Sarayburnu'nu geçtikten sonra "Akıntı aşmak için volta vururuz!.." diye kandırıp onları Hayırsız Adalar'a kaçırırlardı.

Yukarıda kaydettiğimiz semtlerdeki büyük çarşı hamamlarına ırz ehli gidemez, girip yıkanamaz olmuştu. Her biri ayrı güzellikte sanat eseri yapılar olan Fındıklı'da Müftü Hamamı, Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı, Yamalı Hamam, Kapıiçi Hamamı, Karaköy Hamamı, Buğuluca Hamam, Çeşme Meydanı'nda Yeşildirekli Hamam, Kasımpaşa'da Büyük Hamam, Unkapanı'nda Azebler Hamamı, Hacıkadın Hamamı, Küçükpazar Hamamı, Rüstempaşa Hamamı, Haseki Hamamı, Yıldızbaba Hamamı, Hocapaşa Hamamı, Şengül Hamamı, Acısu Hamamı, Çemberlitaş Hamamı, Mahmutpaşa Hamamı, Gedikpaşa Hamamı, Kadırgalimanı Hamamı, Aksaray'da Muratpaşa Hamamı, Ağa Hamamı, her gün öyle vakalara sahne olurdu ki gidenler bednam olmadan, başlarına türlü bela gelmeden çıkamazdı. En hafifinden soyulurlardı, para kesesi, saati, kıymetli şalı, hatta çamaşırı, şalvarı, pabucu mutlaka alınırdı. Şikâyete kalksa cümlesi ocaklı natır ve tellaklardan dayak yerdi.

"Biz saat ve kese görmedik, geldiğinde şalın, pabucun yoktu, donla geldin şimdi bizden şalvar sorarsın, ama yine biz sana merhamet edelim külhancının şu zimmi poturunu sana virelim!.." derlerdi.

Kanuni Sultan Süleyman zamanından kalma bir âdetti, ramazan aylarının on beşinci günleri padişah saraydaki Hırka-i Saadet dairesini ziyaret eder, bu vesileyle İstanbul'daki kapıkulu askerine, başta yeniçeriler, saray baklavası dağıtılırdı. Baklavalar on nefere bir tepsi hesabıyla verilirdi. Dağıtma töreni saray mutfakları önünde olurdu.

Evvela silahtar ağa gelir, Yeniçeri Ocağı'nın 1 numaralı neferi olan padi-

şah adına iki tepsi baklava alır, sonra her yeniçeri ortasından iki nefer gelerek kendilerine ait baklava tepsilerini kaldırırlardı. Tepsiler futalar içine konulur, futalar da üst taraflarından düğümlenir ve yeşil boyalı uzun bir sırığa bu düğüm yerlerinden geçirilip dizilir, sonra sırığı iki ucundan iki yoldaş omuzlayarak kışlalarına tantanalı bir alayla götürülürdü. Bu alayda ilahiler okunur, yeniçeri gülbankı çekilir, bütün yeniçeriler baklava tepsilerini edepleriyle takip ederek görülmeye değer bir alay tertip ederlerdi. Son asırlarında bu baklava alaylarını da, bir kepazeliğe, rezalete çevirmişlerdi. Baklavalar yendikten sonra tepsiler ve futalar saray mutfağına iade edilegelirken evvela onları geri vermez olmuşlardı, sırnaşık, yüzsüz külhani ağzıyla, "Baklavalar o kadar lezzetliydi ki, tepsisi ve futasıyla beraber yedik!.." derlerdi.

Baklava alayı seyrine gelen halka, alayın geçtiği yollar boyunca olan dükkânlara tecavüz edilir, çoğu kendine sahip olamayacak kadar sarhoş, dükkân yağma eder, kadın, taze uşak yolda gözüne kestirdiğine azgınca saldırır, alameleinnas öper, hatta "Benim misafirimsin canım, odamıza baklavaya buyur!.." diye cebren sürüklemeye kalkardı. Her baklava alayı eskiden bir seyir mevzuu iken son zamanlarda bir rezalet sahnesi olmuştu. 1824'te bir baklava alayında ırz ehli bir kadını azgın iki yeniçerinin elinden iki yüz kişi zor kurtarmıştı; Firuzağa Camii önünde birkaç kişinin yaralandığı büyük bir mücadele olmuştu. Ve bu genç kadın, bir yeniçerinin kızı ve topçu neferinin de karısı çıkmış, rezalet büsbütün büyümek istidadını göstermiş, kanlı bir yeniçeri-topçular kavgası zor önlenmişti.

Yeniçeri kahvehaneleri

Kılık ve kıyafetlerini, ahlak ve meşreplerini tarih kaynaklarımızdan aydınlatabildiğimiz kadar tasvire çalıştığımız son yeniçerilerin günlük hayatında en mühim yeri kahvehane alırdı.

Bir semtin yeniçeri kahvehanesi, sadece gündüz toplanılır, oturup sohbet edilir, şerbet, kahve, çubuk bahanesiyle ülfet ve muhabbet yeri değildi; kahvehane sahibi zorbanın karargâhı ve çetesinin de kışlası koğuşuydu.

Yeniçerilik davasında bir sürü hayta baldırı çıplak, mevsimine göre içerde, dışarda bir çardak altında, peykelerde hasırlarda serim serim serilirler, kimi

esrarın dalgası, kimi badenin humarı içinde, saz, destan koşma, semai, türkü ve nefes dinler, yiyecek düşünmez, yatak düşünmez, haytaca nefis lezzetleri her zaman hazır, geceleri musandıralardan indirilen kilimler, yorganlar, yastıklarla peykeler ve kahvehanenin zemini, sofalar, şirvanlar, müşterilerinin itibarına, şanına, türlü yönden ehemmiyetine göre kat kat, boy boy koğuş olurdu. Hakikate daha yakın bir benzetiş olur, bir yeniçeri kahvehanesi gece, bir Bektaşi tekkesinde misafir canların alındığı odadan farksızdı; öylesine ki, her yeniçeri kahvehanesinin geceleri kahvehanede yatar bir Bektaşi babası vardı. Yatsıdan sonra şamdanlar Bektaşi usulünce uyutulur, kahve ocağında bir tek şamdan sabaha kadar yanardı.

Hemen hepsi gayetle büyük ve fevkalade süslü, mükellef olan yeniçeri kahvehaneleri umumiyetle İstanbul'un manzarası en güzel yerlerine, çoğu denize nazır sur bedenleri üstüne yahut denize çakılmış kalaslar üzerine kurulurdu.

Kahvehane halkının kademe kademe seviyelerine göre peykeler, sofalar, saz yeri, bir baba sofası olur, bu teferruatın hepsi ahşap, oymalı, çiçek kabartmalı, boyalı, nakışlı, altın yaldızlıydı. Orta zemin mermer, bu mermer alanın tam ortasında muhakkak bir mermer havuz ve fıskıye bulunur, etrafı saksılarla bezenir, çiçek, yeşillikten de bilhassa fesleğen tercih edilirdi. Peykeler, sofalar kilimlerle, seccadeler, kuzu, koyun, ayı postlarıyla, şilteler, yastıklarla döşenir, duvarlara Bektaşi levhaları asılırdı.

Kahve ocağı ise bir gelin odası köşesi gibi süslenirdi; kapaklı ve açık boy boy cezveler, dolap dolap fincanlar, altın ve gümüş fincan zarfları, en az birkaçı altın ve gümüş başlıklı billur nargileler, yasemin çubuklar, en kıymetli lüleler büyük servet teşkil ederdi.

Ocakta işinin ehli, fakat mukassir it, hayta bir ocakçı, piş tahta-çekmece önünde de kahvehane sahibi zorbanın gayetle makbulü bir mürahik civelek otururdu. Her kahvehanenin Ayvansaray Loncası'ndan sazendeleri, hanendeleri, yine Kıpti yahut Rum köçekleri, kıssahan meddahları, en azdan iki usta berberi ve gayetle mahbub, suret-i mahsusada son derece cazip kıyafetler altında üç dört tane de berber şakirdi, kahve uşağı bulunurdu.

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane açıp işletmek bir zorbalık imtiyazıydı, kaldı ki, zorbalık olmadıkça bu kahvehaneler döşenip

dayanılamaz, içinin takımları bile tedarik edilemezdi. Zira, bu mükellef ve muhteşem yeniçeri kahvehanelerinin hepsi, sahipleri tarafından bir para harcanmadan açılırdı. Zorba, palasının parladığı ve sesinin gürlediği semtin, Müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve her ismin yanına açacağı kahvehane için dilediği eşyayı kaydederdi. Sonra adamlarından gözüpek, zıpırlığı ve itliğiyle tanınmış birine bu defteri verir ve isimlerini kaydettiği zevata yollardı; pervasız serseri de,

"Ağa selam ediyor, defter gönderdi, zatınızdan kahvehane hediyesi bekler..." der ve adama, ne haraç biçilmiş ise tebliğ ederdi. Ve bu tebliğe muhatap olanlar istenileni hiç tereddüt etmeden yollardı, hatta bazıları bizzat kendisi götürürdü.

Yeni açılan bir yeniçeri kahvehanesine, yeniçeriler kendi aralarında en makbul hediye olarak güzel bir kafesin içinde bir kanarya kuşu götürürlerdi. Kanarya kuşu, kahvehaneler için bir uğur, maskot bilinirdi, kanaryasız tek kahvehane yoktu, bir yeniçeri kahvehanesinde ise en az otuz kırk kafes kanarya bulunurdu.

Yeniçeri kahvehanelerinin kapıları üstünde, sahibi olan zorbanın mensup olduğu yeniçeri ortasının nişanı, alamet-i fârikası bulunurdu; zamanımızın dükkân tabelaları gibi, levha halinde fevkalade dikkat ve gayetle süslü olarak resmettirilen bu nişan ağır bir çerçeve ortasında camlanır ve kahvehanenin açıldığı gün pek tantanalı bir alayla getirilip kahvehanenin kapısı üstüne konulurdu, buna da "kahvehane nişan alayı" denilirdi.

Alay Süleymaniye'de Ağakapısı'ndan başlardı. Zorbanın mensup olduğu ortanın, çorbacısından acemi neferine kadar bütün yoldaşları alaya iştirak ederdi. Efradın bir kısmı bayramlık, merasim esvapları ve üsküfleriyle, bir kısmı da zamanın modası Cezayir kesimi esvaplarla yalınayak, baldırı çıplak gelirdi. Kahvehane kapısına konulacak olan levhayı ortanın başkarakollukçusu alır ve yol boyunca ve başının üstünde tutarak taşır, kahvehanenin civelek kahve uşakları da en önde, başkarakollukçunun iki yanı sıra yürürlerdi. En öne de atlı alay çavuşları, nişanın geçeceği yollardaki halkı sopa ve kırbaçla dağıtarak,

"Savulun bre savulun, nişan geliyor!.." diye bağırırlardı.

Bu çavuşların peşinde elinde teber, kuşağında nefir ve kolunda keşkülle bir Bektaşi babası, kahvede baba sofasına çıkıp oturacak, "bir saki-i gülçehre elinde badesi dahi her an amade" damızlık koç gibi beslenecek kahve şeyhi bulunurdu. Çorbacı ağa, odabaşı ağa, zorba ağa ve zorba ağanın çekmece başına oturtacağı şakirdi atlarla alayın ardından gelirlerdi.

Nişan ocakçı ve şakirtleri tarafından karşılanır, gülbank çekilip duası yapıldıktan sonra yerine asılır, kapılar açılır, alaya katılan yoldaşlara şerbetler, şekerler, kahve ve çubuklar ikram edilir, bütün davetliler ağırlanır, hatta sokaktan geçenlere kahve, şerbet verilirdi.

Ocağın son yıllarında kahvehane sahibi olan yeniçeri zorbalarının en namlıları Kuledibi Kahvesi'nin sahibi Kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek Kahvesi'nin sahibi Darıcalı İbrahim Çavuş, Çardak İskelesi Kahvesi'nin sahibi Galatalı Hüseyin Ağa, Toygar Tepesi Kahvesi'nin sahibi Tiflisli Ali, Balaban İskelesi Kahvesi'nin sahibi Kız Mustafa, Esir Pazarı Kahvesi'nin sahibi Babadağlı, Hasanpaşa Hanı Kahvesi'nin sahibi Sarhoş Mustafa, Irgat Pazarı Kahvesi'nin sahibi Turnacı Ömer.

Son yeniçeriler ve Nizam-ı Cedid

Hamamdaki tellak, kayıktaki hamlacı, bostandaki ırgat, yanaşma, çarşı pazar halkı, şekerci, börekçi, kalaycı, kazancı, yorgancı, hallaç, yemenici, saraç, cümle zanaat ehli ve esnaf yeniçeri olunca, beş yüz senelik asker ocağı, yeni bir düzen, yeni silah ve talim kabul etmez, hiçbir suretle ıslah edilemez bir hale gelmişti.

18. asrın sonunda, kahraman doğmuş fertler müstesna, yeniçerinin askerliği artık bir hiç, sıfırdır; fakat fitne ve fesat yolunda müthiş bir dev kuvvetine sahipti.

Cephelere seferli kadrosunun dörtte biri zor sevk edilebiliyordu. Mesela İstanbul'dan parlak bir ordu alayıyla çıkan yeniçerilerin dörtte üçü, şehir dışında ilk konak yeri olan Davutpaşa ordugâhından daha o alay gününün akşamı şehre kaçıp günlük işinin başına dönmüş bulunurdu. Zabitler bunları asla getiremeyeceklerini bildikleri için göz yummayı ihbara tercih ederlerdi; faraza 100 neferi olan bir odabaşı 25 neferin seferi ulufesini dağıtır, mevcut

gösterip aldığı 75 sefer kaçkınının ulufesini de kendi kesesine atar, münasip bir miktarını da çorbacısına pay olarak ayırırdı.

Soyulan devlet hazinesiydi, yıkılan devlet binasıydı. Felaketten felakete sürüklenen, ecdadının fethettiği ve asırlar boyunca yerleşerek imar ettiği ve nüfusunun da pek çok kasabada yüzde seksen çoğunluğunu teşkil ettiği koca koca ülkelerden muhacir olup çekilen de Türk milletiydi.

Üzerinde tekrar ehemmiyetle duruyorum, asla unutmamalıdır ki, son yeniçerilerin büyük çoğunluğu da Türk'tür, içlerinde devşirme nesli hemen yok olmuş gibidir. Bu feci tecellinin tek sebebi kapkara, katran gibi yağlı kara cehildir.

Devletin bekası için o devrin en mükemmel silahlarıyla teçhiz edilmiş ve sert asker disipliniyle talim görerek yetiştirilmiş, amirine itaatli, askerliğin kutsal vazife olduğunu benimsemiş bir orduya sahip olması şarttı. Bu kıtalar, bir kısmı esnaf laubaliliği, bir kısmı da süfli hizmetlerin pervasızlığıyla yoğrulmuş yeniçerilerden teşkil edilmesine imkân yoktu. İşe yeni bir Türk ordusunun çekirdeğini kurmaktan başlamak lazımdı ve öyle yapıldı. Fakat kolay olmadı. Yeni Türk ordusunun kurulması, yeniçerilerin tasfiyesi demekti; asker adı altında şehir eşkıyası olmuş yüz binlerce insan, kördüğüm olup örülmüş hırslar, menfaatler, cehlin ve taassubun verdiği cesaretle mezbuhane mukavemet edecekler, en küçük fırsatı kaçırmayacaklar, hatta Sultan III. Selim ile Alemdar Mustafa Paşa'ya affedilmez hatalarından istifade ederek galebe çaldıktan sonra Sultan II. Mahmud'un kılıcıyla toptan yok edileceklerdir.

Müverrih Cevdet Paşa "Nizam-ı Cedid" adı verilen Türkiye'nin yeni ordusunun kuruluşunu Hicri 1207, Miladi 1793 vakaları arasında şöylece anlatıyor:

"Talimli bir piyade askeri vücuda getirmek Sultan III. Selim'in tek gayesiydi. Bunun tahakkuku için Levent Çiftliği'nde Yeniçeri Ocağı'yla hiç ilgisi olmayan gençlerden bir miktar nefer yazılarak Avrupa'nın harp sanatına vâkıf birkaç muallimiyle talimlere başlandı. Gün günden bu efrat çoğaltıldı, birkaç yüzü buldu. Sultan Selim Levent Çiftliği'ne giderek yeni askerlerin talimini seyrettiğinde, onların silah kullanmadaki süratlerini, yüzlerce nefer tek vücut gibi hareketlerini gördüğünde son derece sevinç duydu; talimli ef-

radı biraz daha çoğaltmak için Nizam-ı Cedid'e yazılmak üzere yeniçerilerden nefer istendi, yeniçeriler yan çizerek nefer vermeyince de Sultan Selim yeni talimli askerin "Nizam-ı Cedid" adıyla ayrı, müstakil bir asker ocağı olmasını emretti.

Hükümetin verdiği karar üzerine bu yeni asker ocağının mevcudu şimdilik 12.000 kişi olacaktı. Levent Çiftliği'ndeki asker de bir numune taburu olacaktı. Zabitleriyle beraber mevcudu 1.602 nefer olan bu tabur 12 bölüğe ayrılacak, tabura bir binbaşı, sağ ve sol olmak üzere iki kolağası, bu kolağalarının yanında ikişer mülazım ve her bölüğün başında da bir yüzbaşı bulunacaktı.

Levent Çiftliği'ndeki bu talimli askerin neferlerine ilk defa süngülü tüfekler verildi ve bu hünkâr çiftliği küçük bir kışla haline konuldu."

Geçen asrın büyük müverrihi sözlerine yeniçerileri çok ağır suçlayarak devam ediyor: "...fakat yeniçeriler, Osmanlı Devleti memleketlerine kanser illeti gibi yayılmış, dalbudak salmıştı, şehir ve kasabalarda sabit, hiçbir şeyle çıkmaz leke gibi duruyorlardı, ocakları söndürülmezse, onların vücudu dururken başka bir asker ocağının kurulması imkânsızdı. Yeni askere rakip, hatta düşman gözüyle bakacakları, taassup derecesinde yeniçerilik gayretiyle büyük fitneleri pervasızca çıkaracakları minare aleminde yanar ateş gibi meydandaydı."

Vakalar şöyle gelişti:

Yeniçerilerin sergerdeleri toplandı, kendilerine gayet tatlı bir dille Nizam-ı Cedid adı verilen asker ocağının yeniçerileri kaldırmak kastıyla kurulmadığı anlatıldı. Devletin 12.000 talimli askere ihtiyacı vardı, bunun 1.600-2.000 kişisi Levent Çiftliği'ndeki numune taburuydu, geri kalan 10.000 kişi yeniçerilerden teşkil edilecekti, onların talimgâhı da Topkapı dışında ve Kâğıthane'de kurulacaktı. Bu talimler kurs şeklinde olacak ve yeniçeriler kısa bir zaman içinde takım takım tamamen yeni süngülü tüfeklerle, Avrupa'da olduğu gibi yeni piyade harbi usullerini öğreneceklerdi. Yeniçerilerin talimi ancak bir-bir buçuk ay kadar devam etti, sonra,

"Yok, bu talim bize gelmez!.. Bu talim gâvur işidir!.." demeye başladılar.

Bunun üzerine Nizam-ı Cedid askerinin çoğaltılmasına karar verildi ve Üsküdar tarafında zamanımızda Selimiye Kışlası dediğimiz büyük kışlanın ilk binasının yapısına başlandı.

Yeniçeriler de mahut kazanlarını çıkarıp yeni bir ihtilalle Nizam-ı Cedid'i ortadan kaldırmaya karar verdi. Yer yer Nizam-ı Cedid neferlerinin yolunu çevirmeye ve talimin gâvur işi olduğunu söyleyerek ve tehdidi de unutmayarak Nizam-ı Cedid'e yazılan gençleri dağıtmaya başladılar.

Hazine her taksit devresinde yeniçeri ulufelerini güçlükle ödemekteydi, yeniçeriler talimi kabul etmeyince 12.000 kişilik bir Nizam-ı Cedid askerinin ağır masrafını karşılamak için "İrad-ı Cedid" adıyla yeni gelir kaynakları arandı, yeni vergiler kondu. Yeniçerilerin bozguncu tahriklerine karşı Nizam-ı Cedid neferlerine tatmin edici aylıklar bağlandı. Bu da yeniçerileri ayrıca kıskandırdı ve fitneye tahrik etti. Yeni büyük ve kanlı bir yeniçeri ihtilali bir Edirne Vakası'yla başladı.

Davul zurna çalarak gelen 1807 ihtilali

Nizam-ı Cedid'in kuruluşu ile yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e ve Sultan III. Selim'e karşı kazan kaldırması arasında on dört sene geçmiştir. Bu on dört sene içinde Sultan III. Selim'in etrafında toplanmış ve padişahın itimadını alabildiklerine suiistimal etmiş bir yâran zümresinin, mülki ve askeri ıslahat, teçhizat ve imar isimleri altında devlet hazinesini ve bu arada bilhassa "İrad-ı Cedid" adı verilen ve halka çok ağır gelmiş olan yeni vergiler gelirini, avami tabiriyle "har vurup harman savurması" ve kendi şahsi menfaatlerini de fazlasıyla gözetmeleri, 1807 ihtilalinde yeniçerileri haklı bir dava yolunda, birtakım zalim, mürteşi ve mürtekiplere karşı ayaklanmış gösterir.

Son yeniçeriler hakkında, hayta, baldırı çıplak, it, hazele, hatta şehir eşkıyası gibi ağır sıfatları tereddüt etmeden kullandık. Her türlü melanet ve şenaati alameleinnas irtikâp eden şerirler olduğunu yazdık. Şurasını da ehemmiyetle kaydedelim ki Sultan Selim tarafından Nizam-ı Cedid'in kurulup tutunmasına ve yürütülmesine memur ettiği devletliler temiz insanlar çıksaydı ne 1807 ihtilali, ne de onu takip eden hazin vakalar ve ne de tarihimize "Vaka-i Hayriye" adıyla geçen facia olurdu.

On dört yıl asla küçümsenemeyecek zaman kıymetidir, bundan dolayıdır ki kesin ifadede mahzur görmüyorum. 1807'de Nizam-ı Cedid'e karşı olan yeniçeri ayaklanmasını Nizam-ı Cedid'e muhalefet değil, Nizam-ı Cedid'i

temsil eden kirli, hırsız ve zalim adamlara karşı duyulan nefret tahrik etmişti. Eğer hedef doğrudan Nizam-ı Cedid olsaydı, yeniçerilerin on dört sene beklemesine hiç lüzum yoktu ve bu on dört yıl yeniçeriler için ancak zararlı olabilirdi, kazanlar 1807'de değil, 1793'te kaldırılırdı ki o tarihte bütün Nizam-ı Cedid askeri Levent Çiftliği'ndeki 2.000 kişilik numune taburuydu. 1807'de ise yalnız Kadı Abdurrahman Paşa'nın kumandasındaki Nizam-ı Cedid ordusu 24.000 kişilik bir kuvvetti.

Nizam-ı Cedidciler öylesine bedmest idiler ki ihtilal adeta davul zurna çalarak geldi, duymadılar. Sanki esrarkeş dalgası içindeydiler, bir yerde fili karınca kadar, başka bir yerde de karıncayı fil kadar görüyorlardı. Felaketlerinin çanı bir yıl evvelinden çalındı, bu hadise tarihimizde "Edirne Vakası" diye anılır.

Nizam-ı Cedidcilerin başı Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi İrad-ı Cedid yağmacılarının da başıydı. Padişaha tamamen hulul etmiş, ikballe şımarmıştı. 1806'da Sadrazam İsmail Paşa bu adamın tavır ve hareketlerine tahammül edemedi, padişaha şikâyet edecek oldu, Sultan Selim, "Bizim İbrahim sadık ve işgüzar adamdır, iyi geçinmeye bak" dedi. Bu ihtar sadrazamın Nizam-ı Cedid'e karşı cephe almasına kâfiydi.

1806'da Rumeli kasabalarında da Nizam-ı Cedid kıtaları tesisine karar verildi ve ilk olarak Tekirdağ ile Edirne seçildi. Önce Tekirdağ'a bir ferman yollandı, hâkim efendi halkı toplayıp fermanı okuduktan sonra, "Bu fermana itaat farzdır" der demez Tekirdağ yeniçerileri hücum ederek hemen oracıkta hâkim efendiyi paramparça ettiler. Bu bir isyan demekti.

Anadolu'da en mükemmel Nizam-ı Cedid askerine sahip Kadı Abdurrahman Paşa süratle İstanbul'a davet edildi, Kadı Paşa atlı ve yaya 24.000 talimli güzide askeriyle Rumeli'ne geçti.

Ahmed Ağa adında bir zat Edirne'ye bostancıbaşı tayin edildi ve kendisine Edirne bostancılarını talimli Nizam-ı Cedid askeri kılığına koyması tembih edildi. Fakat bu zat talim adını ağzına alır almaz Edirne yeniçerileri tarafından linç edildi. Talim sözünün ardından "vergi" gelecekti, bütün Edirne halkı ayaklandı. İsyan etrafa süratle yayıldı. Kadı Paşa askerine erzak tedariki için Babaeski'ye bir mübayaacı yollamıştı. Babaeskililer de onu parçaladılar. Bütün Trakya köy ve kasabalarında "haber sadrazamdanmış" diye

bir dedikodu dolaşıyordu; "Ya İrad-ı Cedid'i vereceksiniz ya da Kadı Paşa cümlenizi kılıçtan geçirecektir!.." diye. Bütün Trakya ürkmüş, ölüm eri olup isyana karar vermişti.

Edirne'ye doğru ilerleyen Kadı Paşa'ya Silivri halkı, "İstemeyiz... Kasabamıza girmesin!.." diye haber yolladı, hatta silahla karşı koydular, fakat kısa bir müsademeden sonra Silivri'ye, memleketin bir veziri gibi değil, müstevli bir düşman ordusunun kumandanı gibi girme zorunda kaldı. Çorlu'da aynı isyan havasıyla karşılaştı, orasını da çiğner geçer ve hatta Edirne'ye de silah kuvvetiyle girebilirdi. Fakat bir hiç yüzünden ortada şu kadar adam ölecek, şu kadar kadın dul, şu kadar çocuk yetim kalacaktı. Kadı Paşa, Çorlu yolundan Silivri'ye döndü, bu kasabanın ileri gelenlerini topladı ve padişahın kendisine söylediği sözleri aynen nakletti, "Siz de hakikati halka anlatın" dedi; "Birtakım müfsitlerin sözlerine uymayın" dedi. Sultan Selim'in söyledikleri şuydu:

"Bu Nizam-ı Cedid'den meramımız sadece düşmanlarımıza misliyle mukabele etmektir ve kaybettiğimiz bunca memleketlerimizi geri alıp yine İslam diyarı yapmaktır, halkın bunu göremeyişi pek gariptir!.. Pek acıdır!.."

Bu sözlerin tesirini Müverrih Cevdet Paşa ne kadar güzel anlatıyor:

"Paşanın meclisine dahil olan Silivri âyanı, sohbet esnasında paşayı gafil avlayıp idam edivermek için yanındaki çifte kurşunla dolu tabancasını Kadı Paşa'nın üzerine sıktı, Allah korudu, kurşunlar isabet etmedi, Paşa kurtulup şaki-i merkum derhal idam edilmiştir..."

Kadı Paşa'nın Çorlu yolundan geri dönmesi, tabir Cevdet Paşa'nın, "eşkıya güruhu"nun şımarmasına sebep olmuştu. Edirne adeta istiklal ilan etti, birkaç hafta cuma namazlarında hutbe kısaltıldı ve hutbeden Sultan Selim'in adı çıkarıldı. Devlet ve saray erkânından on kişinin adı yazılarak "Bunlar idam olunmadıkça dağılmayız" diye haber yollandı. Ve tam bir yıl İstanbul bu bulanık hava altında kaldı. Cevdet Paşa elhak edip adamdır, ne güzel anlatıyor:

"Gerek İstanbul içinde, gerek civarında bulunan bunca evbaş, tarrar, kallaş ve fitnekâr makuleleri Edirne cumhurunu istikbale hazır ve çarşı pazar ile bedesteni yağmaya muntazırdı."

Fakat bu hayta ve hazele güruhunun bekledikleri, Edirne'den gelmedi. Yukarı Boğaz'daki kalelerden geldi. 1807 ihtilalinin öncüsü, yalınayaklı, yarım pabuçlu, kara zıpkalı, ele avuca sığmaz zıpır Laz uşakları, Boğaz kalelerinin "yamak" adı verilen acemi neferleri oldu, başlarına da yine lecuc Laz taifesinden Kabakçı Mustafa geçti.

Boğaz kalelerinin Laz yamakları

1807 ihtilali şu hava altında, şu şartlar içinde oldu:

Rusya'yla harp halindeydik. Sadrazam İsmail Paşa orduyla cepheye gitmişti. Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa da yeniçerilerle seferli olmuştu; İstanbul'daki yeniçeri kışlalarında yalnız kışla nöbetçisi ihtiyarlar kalmıştı. Aslında ise seferli yeniçerilerin çoğu Davutpaşa'dan şehre dönmüş, manavı, kasabı, bakkalı, hamalı, hamurkârı, tellağı sergisinde, dükkânında, pazarında, fırınında, hamamındaydı.

Şehirdeki yeniçeri kolluklarına da usulen acemi oğlanları yerleştirilmişti.

Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti; bu adamı devrin şöhretlerinden Cezzar Ahmed Paşa şöyle tarif etmiştir: "Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse, bu heriften hayır gelmez!.."

Topal Atâullah Efendi de şeyhülislamdı, riya ve hilede üstat olmakla tanınmıştı.

Herkesin ağzında bir laf dolaşıyordu: "Düşman bizim içimizdeymiş!.." "Kimmiş?.." diye sorulsa cevap veren yok.

Yine deniliyordu ki: "Nizam-ı Cedid askeri geceleyin İstanbul'a girip kışlalarda ve kolluklarda olan yeniçeri ve acemi oğlanlarını idam edecekmiş... Ordudaki yeniçeriyi de serdar kesecekmiş..."

Padişah bir gün Bostancıbaşı Şakir Ağa'ya sormuş.

"Sen bostancılara Nizam-ı Cedid elbisesi giydirebilir misin?.." demiş.

Şakir Ağa,

"Hemen sen ferman et padişahım..." demiş. "Ben onlara şapka bile giydiririm!.."

Bütün bostancılar yeniçerilerle ittifaka karar vermişti, fitne çıksa, saray kapılarını hiç tereddüt etmeden açacaklardı.

Bir yeniçeriye de bir gün,

"Nizam-ı Cedid olur musun?" diye sormuşlar.

"Vallah billah Moskof olurum, Nizam-ı Cedid olmam!.." demiş.

Karadeniz Boğazı ağzındaki kalelerin ve tabyaların muhafızları suret-i mahsusada Karadeniz yalısı uşaklarından seçilmişti. Trabzon ile Batum arasının, o devrin tabiriyle Lazistan'ın yalı uşaklarıydı, Anadolu ve Rumeli Kavakları ve Fenerleri havalisine yerleşmişler, ev bark, evlat ıyal sahibi olmuşlardı. Bu Boğaz muhafızları, Yeniçeri Ocağı'na yamak bir asker ocağı kabul edilmişti, bundan ötürü kendilerine sadece "Boğaz yamakları" da denilirdi. Son derecede mutaassıp, kavgacı, inatçı, zıpır, vurucu kırıcı, kolaylıkla kan dökücü adamlardı.

Karadeniz Boğazı kaleleri "nazır" unvanı altında bir kumandanlığa bağlıydı, 1807'de Boğaz Kaleleri Nazırı İngiliz Mahmud Efendi de Nizam-ı Cedid'in en hararetli taraftarlarındandı. O sıralarda Karadeniz yalısından 2.000 nefer hepsi tığ gibi seçme ve zıpırlıkta kan kırmızı, yaşları 18-21 arası delikanlı getirilmişti. Boğaz'ın her iki yakasına da birer çadırlı Nizam-ı Cedid ordugâhı kurulmuştu. Maksat bu genç Laz uşaklarını Nizam-ı Cedid askeriyle ülfet ettirerek evvela onlara Nizam-ı Cedid esvabı giydirmek, çekirdekten talimli kale muhafızları yapmaktı. Bu delikanlılar da Nizam-ı Cedid çadırları yanına kurulan çadırlara yerleştirildi.

Bu genç Laz uşaklarını getirme fikri Köse Musa Paşa'dan doğmuştu. Aslında ise bir Nizam-ı Cedid düşmanı olan Musa Paşa bu 2.000 zıpır, gözü kanlı, eli kanlı genci hazırladığı fitnede silah olarak kullanmak kastıyla getirtmişti; öyle ki, mahrem adamlarıyla kesin talimatını da vermişti: "Sizler yeniçeriye yamaksınız, yani yeniçerisiniz... Size Nizam-ı Cedid esvabı giydirilecektir, Nizam-ı Cedid talimi göreceksiniz, bunlar Frenk taklidi şeylerdir, sizin dinden çıkmış askerle ihtilatınız yakışık almaz!.." diye fitne tohumunu gereği gibi ekmişti.

Hicri 17 Rebiülevvel 1222 ve Miladi 25 Mayıs 1807 Pazartesi günü Boğaz yamaklarına aylıkları verilecekti ve bu vesileyle evvela 2.000 nefer genç Laz uşağına Nizam-ı Cedid esvabı giydirilecekti, bu emri veren de Kaymakam Musa Paşa'ydı. Esvaplar da sandık sandık Boğaz Nazırı Mahmud Efendi'ye gönderilmişti. Nazırlık makamı, konağı Rumelikavağı'ndaydı.

Vaka genç Lazların büyük bir kısmının yerleştirildiği Macar tabyasında patlak verdi. Bu tabyanın kumandanı Halil Haseki de bir Nizam-ı Cedidci olarak tanınmıştı. Sabahın erken saatlerinde Macar tabyasındaki çadırlarda bir kaynaşma oldu, Halil Haseki,

"Nedir uşaklar?.. Derdiniz nedir?.." diye delikanlıların arasına girdi.

Genç yamaklardan biri,

"Nazır Mahmud Efendi'ye bizim için Nizam-ı Cedid esvabı gelmiş, sen de bize o gâvur esvabını giydirmeyi üzerine almışsın!.." dedi.

Halil Haseki,

"Bunun aslı yoktur. Edebinizle dağılın!.." diyecek olduysa da, yine Musa Paşa eliyle Macar tabyasına sokulmuş bir kat Nizam-ı Cedid neferi üniforması ortaya çıkarıldı. "Ya bu nedir?.." diye sorulunca Halil Haseki cevap veremedi ve o anda üzerine saldıran gençlerin pençesinde paramparça edildi.

Macar tabyasındaki vakayı duyan Mahmud Efendi hemen üç çifte kayığına atlayıp İstanbul'a kaçmak istedi, bu sefer Rumelikavağı'ndaki yamaklar kayıklarla peşine düştüler, Büyükdere önlerine geldiğinde yakalanacağını anlayınca kayığını bu iskeleye yanaştırıp Büyükdere Bostancı Ocağı'na sığınmak istedi, muvaffak olamadı. Gözlerini kan bürümüş yamakların eline geçti, onu da bir uşağıyla beraber orada parçaladılar.

"Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse" kaymakam paşa yeni bir yeniçeri ihtilalinin ateşini Yukarı Boğaz'da uyandırmaya muvaffak olmuştu. İş, o fitne ateşini İstanbul'un içine getirmeye, mahut kazanları yeniçeri kışlalarından Etmeydanı'na çıkartmaya kalıyordu.

O devrin vasıtalarına göre padişah Macar tabyası ve Büyükdere vakalarından pazartesi günü akşamı haberdar olabildi. Babıâli'de bir meclis toplandı. Bu meşveret meclisinde katillerin hemen takibi ve tecziyesi ileri sürüldü, fakat meclise reislik yapan Musa Paşa, "Bir kazadır olmuş... Haber aldığıma göre yamaklar yaptıklarından pişmandır. Fitneyi nasihat yollu sözlerle önleyelim... Ceza falan diye arkasına düşüp işi büyütmeyelim!.." dedi. Eski yazarlar buna "afyon hapı yutturma" derler.

Kabakçı Mustafa Çavuş

25 Mayıs 1807 Pazartesi günü iki cana kıymış olan asi yamaklara salı günü sabahı ocak ihtiyarlarından nasihatçi yollandı.

Yeniçeri ağası orduyla seferde olduğu için kanun üzere İstanbul'da yeniçerilerin en büyük amiri sekbanbaşı ağaydı. Karadeniz Boğazı muhafızı İnce Mehmed Paşa ile Nizam-ı Cedidcilerin başlarından Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi Çardak İskelesi Kolluğu'na giderek sekbanbaşı ağayı çağırttılar, meseleyi bir kere de ondan sordular; sekbanbaşı,"İşittiğime göre yamakların dimağında fesat vardır, İstanbul'a gelerek büyük bir fitne çıkarmak niyetindeymişler!.. Tedbir neyse siz devletliler karar verir!." dedi. Dos doğru sözdü. İbrahim Efendi,

"O makule hazelenin cemiyeti karga derneğidir, mühimsenecek mesele değildir!.." dedi. Müverrih Cevdet Paşa, İbrahim Kethüda'nın bu kayıtsızlığına "ikbal sarhoşluğu" diyor. Köse Musa Paşa'nın aradığı da buydu. Fakat hakikatte de Boğaz'ın iki yakasında bulunan Nizam-ı Cedid askerine emir verilseydi yalınayaklı, yarım pabuçlu yamaklar cemiyeti karga derneği gibi dağıtılabilirdi.

O salı Boğaz'a giden nasihatçilere gelince, Köse Paşa'nın tembihiyle yamaklara nasihat verecek yerde onları davalarında ayak diremeye teşvik ettiler.

"Korkman yoldaşlar!.." dediler. "Bu dinsizlerin sonu gelmiştir, hemen iş sizin himmetinizle olur, ittifakla İstanbul üzerine yürüyün!.."

Laz uşakları Büyükdere Çayırı'nda toplandılar ve Rumelikavağı Kalesi muhafızlarından Kabakçı Mustafa Çavuş'u kendilerine başbuğ seçtiler. Kabakçı Mustafa da nasihatçi olarak gelen ocaklıdan Arnavut Ali'yi, Bayburtlu Süleyman'ı ve Memiş Çavuş'u kendisine muavin seçerek cemiyete tam bir yeniçeri kıyamı süsü verdi. Ve o salı günü Büyükdere Çayırı'nda bir meydan yemini verildi. Ortaya bir kılıç kondu, asi yamaklar birer birer bu kılıcın üstünden atladılar. Sonra hepsi koyunlarındaki enamları çıkarıp el bastılar:

"Gerek ehl-i İslam, gerek Hıristiyan her kim olursa olsun hiç kimsenin malına, canına, ırzına dokunmayacağız!.. İçimizden dokunan olursa öldüreceğiz!.. Fetva almadıkça kendiliğimizden bir şey istemeyeceğiz!.. Etmeyda-

nı'na gidip kazanlar çıkarıp istediklerimiz yerine getirilmedikçe ölüm var, dağılmak yok!.." dediler.

O mayıs gecesini çayırda, açıkta geçirdiler. Çarşamba sabahı da erkenden İstanbul'a doğru sahil boyunca yürümeye başladılar. Büyükdere'den yola çıktıkları zaman 400 nefer yamaktı. Tarabya'ya geldiklerinde cemiyetlerine katılan kayıkçı, dalyancı, korucu, bahçıvan, ırgat boyundan birtakım pırpırı şehbazlarla cemiyetleri 900 nefere yükseldi. Fakat her adımı korkuyla atıyorlardı. Her an Nizam-ı Cedid askeri tarafından yollarının kesilmesini bekliyorlardı. Öyle ki, iki adım ileri atarlarsa bir adım geri çekiliyorlardı, bir süngü parıltısı görseler dağılıvereceklerdi. Kabakçı ile üç yardımcısı her an bir paniği güçlükle önlüyorlardı. Baltalimanı ile Bebek büyük korku içinde aşıldı, zira Nizam-ı Cedid'in Levent Kışlası bu sahil boyunun üstündeydi.

Ya Nizam-ı Cedid askeri ne yapıyordu dersiniz? Gaflet içinde miydi?.. Hayır!.. Yukarı Boğaz'dan İstanbul'a kadar yamakların ilerlediği sahil yoluna hâkim noktalarda kurulmuş karakollarıyla bu yürüyüşü adım adım takip ediyordu. Levent Kışlası'nda mangalar hazırlanmış, süngüler takılmış, yüksek kumanda mevkiinden "Dağıt!.." emrini bekliyordu; Kabakçı Mustafa ile sergerdelerinin peşindeki yalınayaklıları birkaç dakika içinde çil sürüsü gibi dağıtacaktı. Fakat Sadrazam Vekili Köse Musa Paşa, "Yerlerinden asla kıpırdamasınlar!" emrini vermişti.

Nizam-ı Cedid ve Sultan III. Selim bir alçağın melanetine kurban oluyorlardı. Köse Paşa o çarşamba günü sahneye bir de Kazancı Mustafa çıkardı, bu adam 25. Bölüklü Ortası'nın mütevellisi Karadeniz yalısından bir Laz'dı, bakırcılık ve kazancılıkla büyük bir servet yapmıştı. İstanbul'un bakırcılar ve kazancılar kralıydı; kaymakam paşa ilk giden nasihatçilerden haber çıkmayınca, "Laz Laz'ın dilinden anlar, bir de Kazancı Mustafa'yı gönderelim!.." demişti. Kazancı kaba sofu, Nizam-ı Cedid düşmanı, hilekârlıkta da gayetle hüner sahibiydi. Kabakçı Mustafa cemiyetine Yeniköy'de rastlamıştı, nasihati gayet parlak oldu.

"Yolunuza devam edin, Musa Paşa ile ben yapacağımızı biliriz!.." dedi.

Ve Babıâli'deki meşveret meclisine pürneşe döndü.

"Yamaklar Halil Haseki ile Mahmud Efendi'yi öldürdüklerine bin pişmandır, padişahımızdan af dilerler, lakin Boğaz'daki Nizam-ı Cedid aske-

rinin intikamından korktukları için İstanbul'a gelirler, Boğaz'daki Nizam-ı Cedidler geri çekilirse hemen dönecekler" dedi.

Derhal emir verildi, Yukarı Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu yakalarındaki Nizam-ı Cedid kıtaları Levent ve Selimiye kışlalarına çekildi, devlet erkânı da "Fitne yatıştı!.." diyerek, o çarşamba günü akşamı derin bir huzur içinde konaklarına çekildiler ve gaflet uykusuna yattılar.

Kabakçı'nın cemiyeti ise ayak ayak yoluna devam etti. Rumelihisarı'na geldiklerinde önlerine tellallar çıkardılar:

"Ya ibadullah!.. Bizim meramımız Nizam-ı Cedid belasını kaldırmaktır!.. Başka niyetimiz yoktur!.. Müslüman olanlar, kendini ocaklı bilenler bizimle gelsin!.."

Çarşamba akşamı gün battıktan dört saat sonraydı ki, Tophane'ye geldiler.

Topçu Ocağı disiplin altındaydı. Yamaklara katılmak şöyle dursun gelenleri dağıtmaya hazırlanmıştı. Fakat Musa Paşa'dan şöyle bir emir geldi: "Sakın mâni olmasınlar, bu iş cümlemizin ittifakı iledir!.." Bu emir üzerine topçular kazanlarını çıkarıp Tophane Meydanı'na dizdiler ve ihtilalcilere katıldılar.

Topçuların Kabakçı cemiyetine katılmasıyla kızılca kıyamet başladı. Musa Paşa hemen saraya koştu ve meseleyi padişaha arz etti. Cevdet Paşa diyor ki:

"Padişah o anda Musa Paşa'nın kafasını kestirip Şeyhülislam Topal Atâ Efendi'nin de sarığını boynuna geçirtseydi ve kendisi işin başına geçseydi, Levent'te ve Üsküdar'da tam 13.000 pürsilah tığ gibi, itaatli ve talimli Nizam-ı Cedid askeri vardı, topçuların iltihakına rağmen bu cemiyeti dağıtmak işten bile değildi."

Fakat merhamet ve şefkati asil manalarını kaybederek aciz haline gelmiş Sultan Selim bu alçak vezire, "Meselenin hallini senin dirayetine bırakıyorum!.." dedi.

1807 ihtilali

Kabakçı Mustafa'nın Yukarı Boğaz'dan getirdiği asi Laz yamaklar, yolda katılan serseri ve baldırı çıplaklarla birkaç misli olduktan ve nihayet topçuların iltihakıyla büsbütün çoğaldıktan sonra, perşembe gecesi, geceyarısında

Tophane ve Galata'dan kayıklara dolarak Unkapanı ve Çardak iskelelerinde takım takım İstanbul'a çıktılar. Sabaha karşıydı, Aksaray'da Etmeydanı'na geldiler.

Bu ihtilalde alçak Köse Musa Paşa'yla çok sıkı teması olduğu muhakkak Kabakçı Mustafa'ya yeniçeriler de katıldı. Yeni Odalar'daki kazanlar Etmeydanı'na çıkarıldı ve ardından cebeciler de kazanlarını kaldırıp Etmeydanı'na getirdiler. İstanbul sokaklarına, "Dükkânlar açılsın!.. Kimse işinden kalmasın!.. Kimseye zararımız yoktur!.. Bizim ayaklanmamız devlet nizamı içindir!.." diye tellallar çıkarıldı. Unutmamalıdır ki, o tarihte dükkânlarını açacak olan İstanbul esnafının büyük ekseriyeti de yeniçeriydi.

Sultan Selim, mutlak aciz içinde mağlubiyeti kabul etti ve o perşembe günü sabahı Babıâli'ye gönderdiği bir fermanla Nizam-ı Cedid askerinin kaldırılmış olduğunu bildirdi, Musa Paşa da fermanı bir müjdeciyle Kabakçı Mustafa'ya yolladı. Fermanı getiren ulak Laz çavuşa gizlice bir de defter vermişti, bu defterde Nizam-ı Cedid taraftarı on bir devlet adamının adı yazılıydı. İhtilal hokkabazı Köse'nin basit bir aleti olan Kabakçı da defteri ortaya koydu.

"Bu defterde ismi yazılı olan on bir kişi Nizam-ı Cedid'le memleketi harap etmişlerdir, ölü yahut diri, bu adamları padişahımızdan isteriz!.." dedi.

Sultan Selim'in etrafında toplanmış olan Nizam-ı Cedidciler on bir kişiden ibaret değildi, bir kısmı orduyla sefere gitmişti, Musa Paşa orduda olanların isimlerini deftere yazmamıştı, onların hakkından sonra gelinecekti. Ki, bunlar İstanbul'daki ihtilali ve İstanbul'daki arkadaşlarının feci akıbetlerini haber alınca ordudan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçıp sığındılar ve Rusçuk Yâranı adını alarak Alemdar Paşa'yla İstanbul'da 1808 hükümet darbesini yaptırdılar.

Musa Paşa'nın deftere yazdırdığı 11 isim şunlardı: Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikâp Kethüdası Memiş Efendi, Reisülküttap Vekili Safi Ahmed Efendi, İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emini Bekir Efendi, Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa, Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Mabeyinci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Ağa, Kapan Naibi Lütfullah Efendi.

Sultan Selim bu adamları feda etme zilletini, tahtında kalabilme ümidine tercih etti; yeniçerilerin koruyup kurtardıkları Defterdar Ahmed Bey hariç,

hepsi öldürüldü, kimi cellat kemendinde can verdi, kimi türlü hakaretlerle ihtilalciler elinde parçalandı. Mesela Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Sultan Selim'in gayetle makbulü bir gençti, padişah, "Seni sarayda saklayamam, benden alırlar, başının çaresine bak" deyiverince Bozdoğan Kemeri yanında bir hizmetkârının evine saklandı, yeri öğrenilip ev sarıldı, Ahmed Efendi dama çıkıp damdan dama atlayarak kaçmak istedi, muvaffak olamadı, sokağa düştü, yerde perişan ve baygın yatarken bir acemi oğlanı, "Murdar gitmesin!.." diyerek bıçakla başını gövdesinden ayırdı. Büyük suiistimallere alet olmuştu ama güzel ve aydın bir baştı, Acemi Oğlanlar Hamamı'nda yanaşma oğlanın bıçağıyla kesilmeye layık değildi.

Doğru söz her zaman, her yerde, her ağızda güzeldir; o perşembe günü Etmeydanı'ndaki cemiyette bulunmuş bir Saraçhaneli Safder Ağa anlatmıştır: Kabakçı Mustafa defterdeki isimleri okurken başı kara kabalaklı, sırtında kara Laz zıpkası ve ayakları çıplak genç bir yamak kendini zaptedememiş,

"Devlet sözü bizim gibi baldırı çıplakların ağzında, vay halimize vay!.." demiş, benzeri bir ayaktaşı da,

"Hay benum Mustafacuğum canum yoldaşum... Güzel başun sana fazla mudur daaa!.." diye genç yamağın ağzını kapamış.

Şeyhülislam Efendi ve ulema efendiler ile ocak ağaları bir meclis-i meşveret halinde toplandılar. "Artık bir maslahat kalmadı. Nizam-ı Cedid kalktı, padişah istenilen adamları verdi, cemiyet dağılsın, Boğaz sergerdelerine hilatlar ve bahşişler verilsin, herkes yerli yerine çekilsin!.." denildi. Şeyhülislam Topal Atâ Efendi,

"Varın yamakların başbuğu Kabakçı Mustafa Ağa ile yanında olan sergerdelere sorun, daha başka istekleri var mı?.." dedi.

Danışıklı dövüş olduğu belliydi, Kabakçı'nın muavinlerinden Bayburtlu Süleyman,

"Sultan Selim ile kul arasına nefsaniyet girdi, bundan sonra ne o bize padişahlık edebilir ve ne de biz ona kulluk edebiliriz, bu maddeye de bir rabıta verelim!.." dedi.

Topal Müftü zaten hazırdı. Sultan III. Selim'in hal'ine fetva verdi. Sultan IV. Mustafa padişah oldu.

Yamakların her birine pabuç, don, gömlek, çevre, uçkur, tütün, kahve, hamam, tıraş parası, bir miktar nakdi mükâfat verildi; yevmiyelerine büyük zamlar umuyorlardı, hiçbiri hoşnut olmadı, çoğu da eline geçen bahşişi meyhanede içkiye ve eline geçirebildiği fahişe avrada verdi. Fakat sergerdeleri tatmin edildiler, Kabakçı Karadeniz Boğazı'nın Rumeli yakası kaleleri nazırı, Arnavut Ali Anadolu kaleleri nazırı, Bayburtlu da Tersane'de sancak kaptanı oldu. Memiş Çavuş hiçbir mansıp kabul etmedi, "Ben bin altın nakit isterim!.." dedi.

Sultan IV. Mustafa'nın saltanatı 28 Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın hükümet darbesine kadar 1 sene 2 ay sürdü. Bu devir yeniçerilerin, bilhassa yeniçerilik güden it, hazele, haşere makulesinin her türlü şenaat ve rezaleti, türlü türlü fuhşiyatı sokak ortalarında göz göre yaptıkları bir devir oldu. Edebini koruyan bir kalem, o devrin dekorlarını, giyim kuşamını, muaşeretini iyi bilmek ve azıcık da renkli bir muhayyileye sahip olmak şartıyla, tarih kaynaklarımızdan zabıta vakalarını toplayıp sıralasa, büyük bir gazetenin on binlerce okuyucusunu heyecanla sürükleyecek bir tefrika konusu çıkarır.

Bu pervasız şehir haydutları, kanlı apaşlar Alemdar Mustafa Paşa'nın amansız kılıcı altında önce şaşırdılar, serseri kelleleri bostan sergilerindeki kesmece karpuzlar gibi yuvarlanmaya başlayınca sindiler. Fakat iki ay sonra yeni bir kıyamet koptu, gençliğinde bir yeniçeri olan Alemdar Mustafa Paşa da bir yeniçeri ihtilaliyle devrildi.

Yeniçeri Alemdar Paşa

Burada bir lahza vakaların üzerinde kuşbakışı durmak lazımdır. 19. asrın başında zincirleme felaketlerle pek çok toprak kaybetmiş ve her sahada geri kalmış Türkiye, Türk milleti büyük kalkınma hamlesi yapmak zorundaydı. Hâlâ büyük imparatorluktu; fakat devlet hazinesi boş, gelir kaynakları iptidai, iş alanları muattal, cehil bütün gılzetiyle hâkim, toprakları altında ise azametli servetler yatmaktaydı.

Batı'nın gidişine ayak uydurmak ve memlekette, başta maarif, Batı'nın bütün cemiyet sistemlerini, müesseselerini kurarak toptan kalkınmayı sağ-

layacak büyük yatırımlar yapmak, bu uğurda da her fedakârlığa katlanmak lazımdı.

Yeniçeriler artık devşirme değildi, bunu daha önce de birkaç defa ehemmiyetle kaydettik, büyük ekseriyetini Türk milleti teşkil etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun orta tabaka halkı ile ayaktakımı hemen tamamen yeniçeri olmuştu. Bir kısmı ismen kayıtlı, ulufeye bağlı, bir kısmı evlad ü ıyal, akraba; bir kısmı yeniçerilik ruhunu ve ocaklı havasını benimsemiş, adı ocak kütüğüne yazılı yeniçeriden koyu yeniçeriydi.

Fakat yine bunun içindir ki Yeniçeri Ocağı'nın vatani bir şuurla ıslahı ve giderek milli bir ordunun çekirdeği haline getirilmesi kolaylaşmış oluyordu. Zira ortada kaldırılıp atılacak lüzumsuz bir zümre yoktu, hepsi evlad-ı vatandı.

Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i ve İrad-ı Cedid'i bu yolda ilk adım olmuştu. Ve nitekim, yeniçeriler Nizam-ı Cedid'e yan baktılar, Nizam-ı Cedid'e yazılmaları teklifini kabul etmediler ama bu yeni askerin gelişmesine de seyirci kaldılar. Muhalefetleri ayaktakımının kaldırım dedikodusundan ibaret kaldı, "gâvur işi, gâvur kılığı, gâvurluk" dediler, birkaç garip bekâr uşağının zihnini çeldiler.

Fakat maalesef bu kalkınma yine o yaygın cehlin eseri, kirli ellere düştü; bir yandan güzel bir işin temeli atıldı, öbür yandan Nizam-ı Cedidciler hiç sıkılmadan, hiç utanıp arlanmadan çaldılar. Milletin katlandığı ağır vergilerin büyük kısmı üç beş devletlinin sefihane şatafatına harcandı. Nahvet ve gururun verdiği sonsuz gafletle halkın öylesine nefretini kazandılar ki hem kendileri Kabakçı Mustafa'nın yeniçeri yamaklarının yalınayakları altında zelilane ezildiler, hem de bu kalkınma hamlesi heba oldu yıkıldı.

Sultan IV. Mustafa'nın zamanında gelenler, gidenlere rahmet okuttu. İbretle okunmaya değer bir fıkra nakledelim:

Nizam-ı Cedid erkânından Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi sokak ortasında yamaklar tarafından paramparça edildiğinde koynunda bir koca kese dolusu mücevher, bir koca kese dolusu altın ve kıymetine paha biçilmez mücevherli bir hançer çıkmıştı. Kara bez donlu ve çıplak ayaklı Laz uşakları yere saçılan altınları ve elmasları teker teker toplayıp keselerine koydular ve bir tanesini dahi almaya tenezzül etmeyerek hançerle beraber

götürüp Köse Musa Paşa'ya teslim ettiler. Şimdi Müverrih Cevdet Paşa'yı okuyalım: "O da hazineye teslim etmek lazımken İbrahim Kethüda'ya vâris olmuş gibi kabullendi. Etmeydanı'ndaki esafilden daha alçak bir şahıs olduğunu gösterdi."

Gidenler devlet hazinesini soymuştu, gelenler hazinede bir şey bulamadıkları için gidenlerin terekesini yağmaladılar.

Nizam-ı Cedidcilerden bir kısmı Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçıp sığınmış ve "Rusçuk Yâranı" adıyla bir komite kurmuşlardı. Aslında Yeniçeri Ocağı'ndan yetişme ve cahil, fakat iyi niyet ve namus sahibi paşayı, "Kırcalı Askeri" denilen talimli ve itaatli milisleriyle İstanbul'a getirdiler, 28 Temmuz 1808 hükümet darbesini yaptırarak Sultan III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaya teşebbüs ettiler. Sultan Selim'in Sultan Mustafalılar tarafından sarayda şehit edilmesi üzerine yirmi dört yaşında bir genç olan Sultan II. Mahmud tahta oturtuldu. Nizam-ı Cedid'in yerine "Sekban-ı Cedid" adıyla yeni bir asker ocağı kuruldu.

Alemdar daha İstanbul yolundayken Rumelikavağı'na gönderdiği bir müfrezeyle bir gece Kabakçı Mustafa'yı evinde bastırmış ve kafasını kestirmişti. Hatta Kabakçı'nın o gece gerdeğe girdiği ve başının, gelin kız koynunda yatarken alındığı söylenir.

Yeniçeriler tamamen sinmişti. En azılı zorbaları dahi ya İstanbul'dan kaçmış ya bir köşeye çekilmişti. Bu azılı zorbalardan Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa Ağa, "Küçük dağları ben yarattım" diyen adamlardandı; bütün Galata'yı haraca bağlamış, gırtlağına kadar fuhuş şenaatine boğulmuştu. Galata Kalesi hendeğinde büyük bir kahvehanesi vardı, içinde her türlü melanetin irtikâp edildiği bir "dârünnedve-i haşarat" idi. Burunsuz Mustafa'nın bu kahvehanede her an emrine amade, her kötülüğü yapabilir, en küçük bir işaretiyle hatta adam öldürür eli bıçaklı otuz kırk haydudu bulunurdu. Alemdar Paşa Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa'yı tevkif ettirdi ve kafasını kasten kahvehanenin önünde vurdurttu. Mustafa ensesine indirilen yumrukla diz çökertilirken avazı çıktığı kadar, "Yeniçeri yok mu?.. Bre beni kurtaracak yeniçeri yok mu?.." diye bağırmıştı. Kahvehanenin içi haşaratla doluydu, hepsi eli bıçaklı, gözü kanlı, sırım gibi, zehir gibi adamlardı, kahvehaneden boşansalar Alemdar'ın sekiz on sekbanı ile iki celladın elinden Mustafa'yı kurtarıp

almak işten bile değildi. Fakat arka kapıdan, pabuçlarını bırakıp kaçtılar ve kendi başlarını saklayacak birer delik aradılar. Yaman zorba böyle kuvvet nümayişiyle idam olundu.

Fakat Rusçuk Yâranı'na dünkü geçmiş ibret olmadı. Kabakçı ihtilalinde türlü hakaretle paralanmış arkadaşlarının akıbetini göz önünde tutarak kendilerine azıcık çekidüzen vermeleri gerekirken yine sıkılmadan, utanmadan eski hırsızlıklarına devam ettiler ve kimi hîz oğlan, kimi kahpe avratla iğrenç bir sefahate daldılar. Ve o saf, temiz Alemdar'ı, eski yeniçeriyi de kendilerine uydurdular. Lakin ikballeri pek kısa, ancak iki ay sürdü. Sinmiş yeniçeriler bir gece baskınında hem diktatör paşayı, hem Rusçuk Yâranı'nı tasfiye ediverdi. Olan devlete, millete oldu.

Alemdar Paşa Vakası (1808 ihtilali)

Alemdar Paşa Vakası diye anılan yeniçeri ihtilali 1516 Kasım 1808, Hicri takvimle 1223 yılı Ramazan ayının 26-27'nci Kadir Gecesi başladı ve üç gün devam etti. Alemdar Paşa ile Rusçuk Yâranı 28 Temmuz hükümet darbesiyle iktidar aldıklarına nazaran ikbal devirleri üç buçuk ay kadar sürmüştür. Yaptıkları iş yeniçerileri sindirdikten sonra Sultan II. Mahmud'un 14 Ekim 1808 tarihli fermanıyla Nizam-ı Cedid askerinin "Sekban-ı Cedid" adıyla ihyasından, bir de, yeniçerilerin haşin muameleler ve türlü hakaretlerle ulufelerinin kesilmesi ve yeniçerilikle damgalı İstanbul esnafının cezalarla ezilmesi gibi icraattan ibarettir.

Alemdar sadaretinin ilk zamanlarında yeniçeriler ile İstanbul esnafı, sakin ve muti görünürken bu bed muamelelerle yavaş yavaş hırçınlaştılar. Önceleri kimse ağzını açamazken kahvelerde dedikodu çoğaldı, her gün bir türlü düzme laf yayıldı. Alemdar ile tarafındakiler mutlak gaflet içinde zevk ve şehvete düştüler, küçümsedikleri düşmanlarıysa gün günden yüreklendiler, hatta bizzat sadrazama lisanen tecavüz, hakaret İstanbul'da günlük zabıta vakalarından oldu.

Bu bulanık hava ramazan ayında büsbütün karardı. Bir gece Alemdar Mustafa Paşa'nın aynı zamanda ikamet ettiği Babıâli'nin duvarlarına, "Rumeli'nden geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak!.." yazılı

yaftalar yapışmıştı. Devletliler hakiki dostları tarafından ikaz edildiler, omuz silkildi.

"Esnaf güruhundan, aç ve sefil birtakım halktan ibaret yeniçerilerin ne yapabilmek ihtimali vardır?.." dediler.

Yeniçerilerin ihtilal hazırlığı ramazanın ilk günlerinde bilfiil başladı. Ocağın ileri gelenleri gündüzleri Şehzade Camii'nde, teravihten sonra da Aksaray'da Etmeydanı'ndaki büyük kışlalarında 3. Bölüklü Ortası'nın odabaşısının odasında toplandılar. Alemdar ile devlet erkânı kadim Osmanlı ananesine uyarak birbirlerine verdikleri iftar ziyafetlerine gidiyorlardı, iftarlardan gece dönülüyordu. Verilen ilk karar, Alemdar'ı bir gece münasip bir yerde avlayarak vurmak ve suikastı kim vurduya getirip hemen o gece ayaklanmaktı. Paşayı vuracak keskin nişancılar dahi tayin edildi. Fakat bu karar, sadece "Seni vuracaklar, dikkatli ol!.." şeklinde, hiçbir isim verilmeden paşaya ihbar edildi, Alemdar Paşa da iftarlara giderken muhafız milisleri ile sekbanlarını artırdı. Halk arasında da "Bayram ertesi yeniçerilik kaldırılacakmış..." sözü yayıldı.

Vaka şöyle başladı ve gelişti:

Sadrazama hulus çakmak için devlet ricali ve İstanbul âyan ve eşrafı Alemdar Paşa'nın sekbanlarını her gece takım takım iftara çağırıyorlar, geceleri de konaklarında yatırıp misarif ediyorlardı. Babıâli'de ancak nöbetçi sekbanlar ile kavaslar ve bir miktar hademe, içoğlanı, uşak kalıyordu, bu da herkesin malumuydu. Kadir gecesi Yeni Odalar'da 9. Bölüklü Ortası koğuşunda bir toplantı yapıldı ve hemen o gece Alemdar'ın orturduğu Babıâli'nin basılması kararlaştırıldı. Baskın geceyarısından sonra olacaktı. Karanlıkta birbirlerini tanımak için parola da "Sabahtır!.." kelimesiydi.

9. Bölüklü Ortası'ndan 40 kişi Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'a gitti, oradan 3. ve 7. Bölüklü ortaları ile kışlaları yine o civarda bulunan bütün acemi oğlanları ihtilale katıldı, bu suretle 1.000 kişiden fazla toplandı. İsimleri ocak defterlerinde kayıtlı olup kendileri bekâr odalarında, hanlarda, kahvehanelerde ve hamamlarda yatan büyük şehrin eclaf ve haytaları da yattıkları yerlerden kaldırılıp toplandı. Baskının idaresini 9. Bölüklü Ortası'nın zabitleri üzerlerine almıştı. Sahur vakti henüz gelmemişti. Süleymaniye'de Ağakapısı'na gidildi, oradaki nöbetçi yeniçeriler de ihtilale katılınca nefis güvenleri fazlalaştı. Haremden ağayı istediler, Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa Alemdar'ın

adamıydı, yatağından kalkıp geldi, askere ne istediklerini sordu, maksatlarını açıkladılar ve "Önümüze düş!.." dediler. Mustafa Ağa nasihat edecek oldu, "Söyletmen!.." deyip yeniçeri ağasını paraladılar. Sonra takım takım muhtelif yollardan Babıâli'ye giderek koca konağın etrafını sardılar. Yolda gürültü etmemeye o kadar dikkat edilmişti ki, hemen hepsi pabuçlarını, yemenilerini atmış, yalınayak yürümüştü, öyle ki, Babıâli nöbetçileri bile konağın sarıldığını fark edememişti.

Babıâli o tarihte İstanbul'un en büyük binasıydı; yalnız zemin katı kâgir; harem ve selamlık daireleri, ahırlar, ambarlar, silahhane cephanesi, avluları, bahçeleriyle azametli bir ahşap saraydı. Büyük merasim kapısı Soğukçeşme'de, Alay Köşkü'nün karşısındaydı. Bu kapının üstünde de sadrazam kâhyasının makam odası vardı. Büyük ahşap direkler üstüne oturtulmuş ahşap bir yapıydı. İhtilalciler önce bu daireyi kolayca kundaklayıp tutuşturdular. Şiddetli bir poyraz esiyordu, ateş rüzgârın tesiriyle muazzam ahşap sarayın her tarafını süratle sardı. Büyük yangın başlayınca yeniçeriler tüfek ve tabanca atarak ihtilali açığa vurdular. Saray sarılmış, yeniçerilerin hepsi pusuya yatmış, içerdekiler ya cayır cayır yanacaklar yahut dışarıya can attıklarında yeniçeri kurşunlarıyla öleceklerdi. Alemdar'ın sekbanlarından bir kısmı da civardaki kahvelerde, bekâr odalarında ve o civardaki Şengül Hamamı'nda yatmaktaydılar. Silah seslerine uyanıp ateşi görünce yardıma koşmak için fırladılar ve hemen hepsi yeniçeriler tarafından vuruldu, öldürüldü.

Alemdar Paşa da uyanıp sarayı alevler içinde görünce bir yeniçeri ihtilali karşısında kaldığını derhal anladı, metanetini kaybetmedi, harem halkını toplayarak henüz ateşin sarmadığı tomruk dairesine güçlükle inebildi. Orada büyük cenk davulları vardı, imdat isteme yolunda davulları çaldırtmaya başladı. Silah sesleri ve kızıl alevlerin arasında yükselen davul sesleri manzaraya bir kat daha dehşet verdi.

Paşanın sekban bölükbaşılarından biri.

"Böyle eli bağlı yangın içinde yanmaktan yahut yeniçerilere teslim olup itler elinde paralanmaktansa, ateş henüz ahırlara gelmedi, gidelim, atlara binelim, o taraftaki kapıyı açıp yeniçerilere sıkı ateş edip atlarla fırlayalım, eşkıyayı yarıp selamete çıkarsak ne âlâ, olmazsa merdane vuruşup ölürüz!.." dedi.

Paşa,

"Bize elbet imdat olunur, o vakte kadar siperlenip cenk edelim, dayanalım!.." dedi ve henüz çıkma imkânı varken büyük hataya düştü. Fakat kendisine imdat edilmeyeceğini nereden bilecekti?

Silah sesleri ve Alemdar'ın istimdat yolunda çaldırdığı büyük cenk davullarının derinden derinden gümlemesi şehrin büyük bir kısmını ayağa kaldırmıştı. Gökyüzünü kıpkızıl görenler önce bir ihtilalden ziyade büyük bir yangın çıktığını sanmıştı, ancak Babıâli yanıyor dedikleri zamandır ki, bu yangının bir yeniçeri ihtilali eseri olduğunu anladılar. Alemdar Paşa'nın iftarlar münasebetiyle ötede beride misafir kalmış sekbanları ne yapacaklarını şaşırmışlardı. İhtilali hazırlayanlar onları da düşünmüşlerdi; hepsi pürsilah, beşer onar, otuzar kırkar sokağa fırlayan sekbanları yollarda çevirmişler, muhabbetli nümayişlerle boyunlarına sarılmışlar,

"Bizim işimiz ocağımızın düşmanı olan vezirledir, sizler yerleriniz başımız üstünde kardeşlerimizsiniz, kışlalarımıza buyurun, rahatınızda olun, hiçbirinizin kılınıza hata gelmez!.." demişlerdi.

Sekbanların bir kısmı daveti kabulle yeniçeri kışlalarına gitmiş, yangın içindeki paşalarının yardımına koşmak isteyenler de öldürülmüştü. Babıâli yanmaya başlayalı üç saat olmuştu. Büyük ve eski ahşap saray kıpkızıl bir ateş külçesi halinde çökmüş, henüz yanmayan aksamı da çöktüğü yerde yanıyordu. Alemdar Paşa'nın meydana çıkmaması yeniçerileri endişeye düşürmüştü. Bu üç saat içinde yanan saraydan can havliyle dışarı fırlayan Kırcalı milis askeri, sekban, hademe, uşak, çavuş, kavas, seyis, aşçı yeniçeriler tarafından aman verilmeden öldürülmüştü.

Gün ağarmaya başlamış, yangın hâlâ devam ediyordu. Bazı yeniçeriler yağmacılığa koyulmuş, alt katın yeni tutuşmuş yerlerine, ateşin gözüne girip birtakım eşyayla çıkıyorlardı. Bunlardan tomruk tarafına girenler ise bir daha görünmüyordu, kayboluyordu. Ve arada bir yangının içinden silah sesi geliyordu. Bu ses nazar-ı dikkati çekti.

Hakikatte de Alemdar Mustafa Paşa sığındığı bir mahzenin penceresinden nişan alarak o tarafa yaklaşan yeniçerileri birer birer vurup düşürüyordu.

"Bre yoldaşlar, bu tarafta biri var, komayın vurun!.." diye bağrışıldı. Bir kafile o mahzene doğru saldırdı, fakat içlerinden birkaçı öldürülünce geri çekildiler. Paşanın orada olduğu anlaşıldı.

Alemdar'ın yanında birkaç haremağası ile kadınlar ve içoğlanları vardı. Uzaktan tüfek ve tabanca cengiyle paşayı elde edemeyeceklerini anlayan yeniçeriler mahzenin üstüne çıkıp kubbeyi delmek ve içeriye oradan ateş etmek istediler. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa gür sesiyle bağırarak yeniçerilerden konuşmak üzere adam istedi. Orta ustalarından ve karakollukçulardan birkaç kişi pencereye yaklaştı. Mustafa Paşa,

"Yeniçeri Ocağı'nın ve Müslümanlığın ırz ve namusunu teslim ederim!.." diyerek yanındaki haremağalarını, içoğlanlarını ve kadınları birer birer çıkarıp gelenlere teslim etti. Yalnız bir haremağası ile bir kadını kendisini bırakmadılar.

Vakit öğleye yaklaşmış, kubbenin üstündeki yeniçeriler delme işine hummalı bir gayretle devam ediyordu. Alemdar beklediği imdadı hâlâ alamamıştı. İkindiüstü, mahzenin etrafına toplanmış kalabalık dehşetle titredi, kurtuluş ümidini kaybetmiş olan Alemdar Mustafa Paşa mahzendeki cephaneyi ateşlemiş, üstündeki yeniçerilerle beraber mahzenin kubbesini havaya uçurmuştu. Berhava olanların 500 yeniçeri olduğu söylenir. İnfilak İstanbul'un en uzak köşelerinden duyulmuştu. Alemdar'ın akıbeti de artık belli olmuştu.

İhtilalin o ilk günü, 16 Kasım 1808 Salı, yeniçerilere karşı hükümet büyük fırsat kaybetmişti.

Nizam-ı Cedid gibi sekban kuvvetleri de Levent ve Selimiye kışlalarında toplanmıştı. Kaptanıderya Ramiz Paşa hemen silah başı ettirdiği Levent'teki sekbanlarla Tersane ve Galata'ya hâkim olmuş, donanmayı da elinde tutmuş, fakat İstanbul içindeki ihtilale müdahale ederek, yeniçerileri ve onlara katılan İstanbul ayaktakımını dağıtmak ve ikindiye kadar mukavemet etmiş olan Alemdar'ı kurtarmak mümkünken yapmamıştı. Üsküdar'daki kuvvetlerin serdarı Kadı Paşa da sekbanlarını cenge hazırlamış, fakat İstanbul'a geçirip Alemdar'ın yardımına koşacak yerde saraydan emir beklemiş, vakaya seyirci kalmıştı. Alemdar'ın akıbeti belli oluncaya kadar Sultan Mahmud'dan da ses çıkmamıştı. Genç padişah, diktatör sadrazamı yeniçerilere tepelettikten sonra ihtilale müdahale yolunu tutmuştu.

O salı günü İstanbul içine hâkim olan yeniçeriler, sabahın erken saatlerinde devlet erkânının konaklarına hücum etmişlerdi. Umur-ı Cihadiye (Har-

biye) Nazırı Behic Efendi tebdil-i kıyafetle kaçmış, Reisülküttap (Hariciye Nazırı) Galib Efendi teslim olmuş hayatını kurtarmış, Sadaret Kethüdası (Dahiliye Nazırı) Mustafa Refik Efendi ile Defterdar (Maliye Nazırı) Tahsin Efendi saldıran yeniçerilere ellerindeki bir avuç sekbanla karşı koydukları için parçalanarak öldürülmüşlerdi.

O gün ikindiden sonradır ki padişah Ramiz ve Kadı paşalara emir vererek ellerindeki bütün sekbanları Topkapı Sarayı'nda topladı.

17 Kasım Çarşamba sabahı gün ağarırken yeniçeriler saraya hücum ettiler. Cevdet Paşa'nın tabiriyle "yeniçerilik, cüzam illeti gibi avamın iliklerine işlemişti", hakiki asker ruhunu kaybetmiş bu ayaktakımı bir huruç hareketi yapan sekbanlar tarafından kolayca püskürtüldü. O gün akşama kadar Ayasofya, Sultanahmet, Ahırkapı, Divanyolu ve Irgat Pazarı'nda olan sekban-yeniçeri müsademelerinin hepsinde yeniçeriler bozguna uğradı, sarayda bütün mevcut 4.000 nefer olan sekbanlardan iki değerli kumandan ile 600 nefer, yeniçerilerden de 5.000 kişi öldü. Sekbanlar tekrar sarayda toplandı, yeniçeriler Cebeciler Kışlası'nı tutuşturdular, şiddetli bir gündoğusu rüzgârıyla bu yangın süratle genişledi, gece bir afet halini aldı, İstanbul eclafı bir "kızıl bayram" yaparak yangın yağmasına koyuldular, kız ve oğlan birtakım masumların da cebren ve kahren ırzlarına geçilmeye başlandı. Başsız bir ihtilaldi; onun içindir tecavüzler en korkunç, iğrenç halini aldı. Irz ehli İstanbul halkı da ayaklanmış, silahlanmış, mahallelerini eşirraya karşı müdafaaya hazırlanmıştı.

Yine o çarşamba günü donanmadan atılan toplarla Süleymaniye'deki Ağakapısı dövülmüş, bu da yeniçeriyi yıldırmış, ihtilal, yangın, çapul, türlü rezilane şenaat arasında bir dağılma, Yeniçeri Ocağı kendiliğinden çökme manzarası göstermişti. Hanlar, bekâr odaları, kahveler, hamamlar yaralılarla doluydu.

Fakat 18 Kasım Perşembe günü ortaya bir Kandıralı Mehmed, bir sergerde çıkıverince ihtilal ateşi tekrar harlandı.

Kandıralı Mehmed, Tersane ve Galata'nın namlı kabadayılarından, bir dizinde nigâr, bir dizinde mahbub, türlü rezaletleriyle tanınmış bir itti; yalınayak, baldırı çıplak itlik yolundaki şöhretiyle o 18 Kasım Perşembe günü seher vakti kısa bir zaman içinde etrafına bedtıynet güruhundan birkaç yüz nefer şerir toplamış ve onlarla Tersane'yi basarak bahriyelileri ayaklandırmış, ora-

dan kayıklarla donanmaya geçerek donanma gemilerini ele geçirmiş, sonra Tophane'ye giderek muhafızlara yangın tehdidiyle kapıları açtırmış, topçular ve top arabacıları da ihtilale katılarak kazanları çıkarılmış, başta o yaman Kandıralı, topçu kazanları kayıklarla İstanbul'a geçirilerek tam ananesine uygun bir yeniçeri ihtilali havası yaratılmıştı. Şehir içine yayılan tellallar,

"Gemiler ile Tersane bizde!.. Karşı yakada Tophane bizde!.." diye bağırmaya başlayınca İstanbul tarafında dağılmaya başlamış olan yeniçeriler ve şehir eşkıyası yuvalarından boşanan sarıcaarılar sürüsü gibi Etmeydanı'nda toplanmaya koşmuşlardı.

Sarayda bulunan devlet erkânı şaşırdı. Saraydaki 3.000 kadar sekbanla durumu düzeltmek imkânsızdı, Ramiz Paşa, Kadı Paşa ve Moralı Ali Efendi, ki Sekban-ı Cedid'i kuranların başındaydılar, Yalı Köşkü'nden, yanlarında sadık bendelerinden 150 kişiyle kürekli bir kırlangıç gemisine bindiler, Sarayburnu açıklarında beklettikleri bir çektirmeye geçtiler ve Marmara'ya açıldılar. Fakat kaçtıkları görülmüş ve peşlerine yollu bir brik takılmıştı. Takip edenlerin an be an yaklaşması üzerine çektirmeyi Yeşilköy sahiline baştankara ettirdiler ve karaya atlayıp, o civardan tedarik ettikleri atlarla kaçtılar. Bu devletlilerin bundan sonraki maceraları bu yazıların konusu dışında kalır.

Babıâli yangını da kesin olarak o perşembe günü söndü. İki gündür ateşin etrafında gözü kızgın pervaneler gibi dolaşan mal, altın ve mücevher arayıcıları, dumanı üstünde enkaza atılmışlardı. Bir demir kapı görüldü, açılınca ardında Alemdar Paşa'nın ve kendisini terk etmemiş başkadını ile sadık haremağasının cesetleri bulundu. Dumandan boğularak ölmüşlerdi. Yanlarında altın ve cevahirle dolu keseler, çekmeceler vardı, derhal yağma edildi. "Bayraktar Paşa bulundu!.." diye Ağakapısı'na müjdeciler gitti. Paşanın naaşı çırılçıplak soyularak ayaklarına ip bağlandı ve ayağından sürüyerek Etmeydanı'na götürüldü, orada üç gün teşhir edildi, sonra Yedikule dışında bir hendek içine gömüldü.

Sultan II. Mahmud, kardeşi Sultan IV. Mustafa'yı gece sarayda idam ettirmiş, hanedanında kendisinden başka erkek kalmamıştı. İstanbul'a ve devlete hâkim olan yeniçeriler, ağızlarına cülus lafını alamadı, yalnız padişaha bir pusula vererek ocaklarına suikastla suçladıkları devlet ricalinin idam fermanlarını istediler. Sekban askeri kaldırıldı ve firar etmiş olan ricalin takibi,

yakalanmaları ve idamları için yeniçerinin istedikleri fermanlar verildi. Bu ihtilal de böylece kapandı.

"Bakireler on kuruşa!.. Dullar beş kuruşa!.." sesleriyle başlayan son yeniçeri ihtilali

Yeniçeriler talim kabul etmeyince yeni bir sınıf talimli asker ocağı olarak Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i 1807'de ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedid'i de 1808'de iki kanlı yeniçeri ihtilaliyle kaldırılmıştı. Şuursuz bir zümrenin tagallüp hırsıyla nahvetinin telafisi imkânsız ağır zararı devletin üstüne çöküyor, düşman silahıyla parça parça koparılan ülkelerden muhacir olarak gerilere doğru yollara dökülen Türkler, aç ve çıplak muhacir kafileleri, asrının muhakkak ki en büyük ve en bahtsız hükümdarı Sultan II. Mahmud'un yüreğini sızlatan bir manzara teşkil ediyordu. Vicdan ve namus sahibi her vatandaşın kan ağladığı bir devirdir. Bir Moskof harbi şöyle dursun, Mora'da isyan çıkmış, yeniçeriler bu isyanı bastırmaktan âciz kalmıştı.

Talimli ve itaatli asker meselesini yarım asır içinde üçüncü defa olarak Hicri 1241 ve Miladi 1826 senesinde Sultan II. Mahmud ele aldı.

Alemdar Paşa Vakası'nın üstünden on altı sene geçmişti. 1807 ve 1808'de hırsız ve sefih devletliler de asi ve yıkıcı yeniçeriler kadar mesuldü. Sultan Mahmud bu sefer askerin ıslahı işini bir zümrenin teşebbüsü olmaktan çıkarıp, doğrudan devlete mal etti; evvela itimat ettiği kimselerle ciddi istişarelerde bulundu, hepsi padişaha hak verdiler, yalnız Karadeniz Boğazı'nın Rumeli yakası muhafızı Ağa Hüseyin Paşa,

"Padişahım, ben şu kadar yıl yeniçeri ağalığı yaptım, şu kadar zorbayı tepeledim, beni dinlersen önce hakkı kabul etmeyip esafili, eşirrayı isyana teşvik edecek birkaç yüz kişiyi toptan kesersin, sonra işe başlarsın, kestirme yol budur" dedi.

Sultan Mahmud, Ağa Hüseyin Paşa'nın doğruyu söylediğini kabul etmekle beraber, teklifini adalete ve hakkaniyete uygun görmedi.

Padişah, yeniçeriden talimli bir ordu çıkarmak istiyordu. Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa vasıtasıyla ocak erkânından ve neferler üstünde nüfuz sahibi bazı ocaklıdan yeniçerilerin talimi kabul edeceklerine dair söz aldı ki

aralarında Canbaz Kürt Yusuf ve Habib Odabaşı gibi İstanbul haşaratının ve ocaklı haytaların put gibi taptıkları adamlar bulunuyordu.

Yeniçerilerden söz alındıktan sonra 25 Mayıs 1826 Perşembe günü şeyhülislam konağında büyük bir meclis toplandı. Bütün devlet erkânının, yüksek memurların ve ulemanın, Ağakapısı erkânı ile ocakta söz sahibi olanların katıldığı bu mecliste yeni silahlarla ve usullerle harp taliminin vacip olduğuna fetva verildi. Ve yine bu mecliste verilen karar üzerine Yeniçeri Ocağı'nın İstanbul'da bulunan 51 ortasından şimdilik 150'şer neferden 7.650 nefer seçilecek ve bunlar "eşkinci" adıyla muallim asker olarak yetiştirilecekti. Bu konuda bir hüccet tanzim edildi ve büyük ağadan, en küçük neferine kadar yeniçerilere imza ettirildi, hatta bazı zabitler, "Kanımızla mühürleriz" diyerek isimlerini yazdılar, "sair ocaklı şevkle birbirlerinin ensesine basarak mühürlediler" ve hemen eşkincilerin seçilip yazılmasına başlandı.

Evvela şeyhülislam konağında, sonra Ağakapısı'nda yeniçeriyi talim ettireceklerine söz verenlerden, yemin edenlerden Yeniçeri Kethüdası Mustafa Ağa, Canbaz Kürt Yusuf, Habib Odabaşı ve daha sekiz on zorba "talim" sözünün çıktığı ilk günden beri Büyük Kapalıçarşı'da Kerpiç Hanı'nda bir odada gizli bir cemiyet kurmuşlar ve yeni bir yeniçeri ihtilalini hazırlamaya başlamışlardı. Cevdet Paşa "Yeniçerilik cüzam illeti gibi avamın iliklerine işlemişti" diyor, yeniçerilik cüzam değil, bir kanser illeti olmuştu. Kanlı bir ameliyatla kazınıp atılacaktı.

Hicri 1241 yılı Zilkade ayının 6'ncı ve Miladi 1826 yılı Haziranının 12'nci Pazartesi günü ilk büyük mecliste bulunanlar tantanalı bir alayla Aksaray'daki büyük yeniçeri kışlasına giderek 51 ortadan üçer beşer nefer meydana çıkarılıp eşkinci seçilen yeniçerilere temsili bir merasimle yeni elbiseleri giydirildi ve yeni silahları verildi; dualar okundu ve yeniçerilerin istekleriyle talime başladıklarını göstermek üzere fetva emini efendi besmeleyle eline bir tüfek alarak yeniçeri ağasına verdi, yeniçeri ağası da tüfeği alıp öptü ve silah böylece katar ağaları arasında elden ele dolaştı. Tek sıra halinde dizilmiş olan eşkinciler de hep birlikte üç adım attılar ve ocakta talim başlamış oldu.

Kerpiç Hanı'nda toplananlar askeri bu eşkinci merasimi esnasında ayaklandırmaya karar vermişlerdi. Fakat içlerinden bazıları, "Kazanlar çıkmadan isyan Dudman-ı Bektaşiyan'ın kanununa aykırıdır!.." diyerek mâni oldular.

Bir kısmı,

"Eşkinciler çoğalsın, eşkinci olan yoldaşlar gereği kadar top ve tüfek alsın, sonra kıyam ederiz!.." demişlerdi.

Bazıları da,

"Eşkinciler padişahın, devletin iltifatlarına nail olacaklardır, çoğalınca bizden büsbütün korkmayıp bizlere itaat etmezler, bilakis ocağımıza düşman olurlar..." demişti.

Talimi kabul ettiklerine dair bir hüccet imzalamış oldukları ve hatta bazıları "Kanımızla mühürleriz!.." dedikleri halde hükümetin yeniçerilere emniyeti yoktu. Bazı ocaklı ihtiyarlar, "Neferlerimizin beyni kalındır... Hemen talim için bu gâvur talimidir, biz kılıç ile keçe çalar ve şeşhane atıp desti nişanını vururuz demesinler!.." demişlerdi.

Topçu, kumbaracı, lağımcı ve tersane ocakları zabitleri ikaz edilerek yeniçerilere karşı dikkatli bulunmaları tembih edilmiş, Karadeniz Boğazı muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile İzzet Mehmed Paşa da 3.000 kadar sekbanla "kulakları kirişte" duruyorlardı. (Bu sekbanları Alemdar'ın Sekban-ı Cedid'iyle karıştırmamalıdır.)

Takvim kaydına daima güvendiğim İsmail Hami Danişmend kronolojisinden alıyorum, son yeniçeri ihtilali 14-15 Haziran 1826 Çarşamba-Perşembe gecesi başladı ve o perşembe günü Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kökünden kaldırılmasıyla sona erdi; bu beş yüz senelik asker ocağının kaldırılmasına devlet resmen "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Vaka) adını verdi.

Çarşamba günü güneş battıktan sonra yeniçeri zorbaları, kaldıkları hanlardan, bekâr odalarından, hamamlardan ve evli olanlar da evlerinden pürsilah çıkarak birer ikişer Etmeydanı'nda toplandılar, emniyet ettikleri çorbacıları, ustaları ve Ağakapısı erkânını cemiyete davet ettiler. İlk ihtilal nutkunu Habib Odabaşı söyledi.

"Ayaktaşlar!. Fütur getirmeyin, suret-i tereddüt göstermeyin, Yeniçeri Ocağı namı kıyamete kadar kalkmaz!.. Göreyim sizi, Hacı Bektaş ocağını uyandırın!.." diyerek meydana toplanmış olan serseri, hayta, esafil güruhunu teşvik ve tahrik etti.

Evvela kendisine asla güvenmedikleri Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa'yı öldürmeye karar verdiler, birkaç yüz kişilik bir kafile geceyarısı Ağakapı-

sı'na gitti, fakat Celaleddin Ağa kaçıp gizlenmeye muvaffak oldu. Turnacıbaşı Şakir Ağa ise, haysiyet sahibi bir yeniçeri olarak vakayı öğrenince teessüründen düşüp öldü.

Perşembe günü seher vakti kazanları kışla mutfaklarından Etmeydanı'na çıkardılar. Tahtakale, Asmaaltı, Unkapanı, Küçükpazar gibi ayaktakımının kaynaştığı yerlere karakollukçular gönderildi ve oralardaki eclaf, baldırı çıplaklar da cemiyete davet edildi. Nakılcı Mustafa adında bir baldırı çıplak sergerde Babıâli'yi yağmaya memur edildi, bir Sarhoş Mustafa da Terlikçiler içinde Mısır Kapıkâhyası Necib Efendi'nin konağını yağmaya memur oldu ki bu zatın suçu eşkincilerin başmuallimi ve zabiti Mısırlı Davud Ağa'yı evinde misafir etmiş olmasıydı. Necib Efendi yalısındaydı, bulunamadı, konak talan edildi. Nakılcı da Babıâli'yi yağma etti, yalıda bulunan sadrazamın hazinesinden 6.000 kese kıymetinde nakit ve mücevher kaldıran bu sergerde tellallar salarak,

"Gâvur talimi için fetva ve hüccet yazanları ve bize muhalefet edenleri ve cümle başı kavukluları kahredeceğiz!.. Evlat ve ıyallerini esir edip bakirelerini onar kuruşa, dulları beşer kuruşa satacağız!.." diye bağırtmaya başladı.

Yine tellallar,

"Herkes dükkânını açsın!.. Sırçası kaybolana cevahir veririz!.. İçimizde zerre kadar cinayet eden bulunursa keseriz, biçeriz!.." diye bağırdılar.

Bu biri öbürünü tutmaz sözler, yeniçerilikle ilgisi olsun olmasın, ırz ehli halkı dehşete verdi.

Vaka-i Hayriye

Bu ihtilale, dikkati çekecek kadar kasıtlı, Bektaşilerin de adı karıştırılmıştır. Cevdet Paşa, "Bektaşi babalarının birtakımı Etmeydanı'nda, teberler ellerinde zorbaları tahrik ve teşçi etmekteydi. Birtakımı da eşkıya cemiyetini çoğaltmak için Boğaziçi'ne vesair yerlere koşmaktaydı, o sabah erkenden kayıkla Anadoluhisarı'na gelen bir Bektaşi babası bazı kalem efendilerine, 'Buralarda dolaşmayın, evlerinize gidin, yoldaşlar uyandı, erkân-ı saltanatı bitirdiler, ben de kale neferlerini uyandırmaya gidiyorum!..' demiş..." diye anlatıyor.

Ocak kaldırıldıktan sonra, kuruluşundan beri yeniçerilerin yanında bulunmuş Bektaşilerin takipten kurtulmasına imkân yoktu; yeniçerilik hatıralarının bir kışla koğuşu kadar kesif olarak yaşadığı yer, Bektaşi tekkeleriydi. Kışlalar yanıp yıkılıp yeniçeriler katliam edilirken elbette ki bu fırtınada Bektaşiler de hayli kurban verecek ve tekkeleri de ya yıkılacak ya kapatılacaktı. İhtilalden sonra onları vakaya yeniçerilerin yanında iştirak etmiş göstermek gerekecekti.

Yine müverrih paşa anlatıyor, Üsküdar'da Ulayıcı Mehmed adında bir meczup varmış, o perşembe sabahı Üsküdar mahkemesine gidip Üsküdar kadısının naibine,

"Mevlana!.. Bugün İstanbul'da Kırkdört Kapısı'nda Hacı Bektaş-ı Veli vefat etti, ben onun cenazesine gidiyorum, siz de tedarikte olun!.." demiş. Bu suretle hazret, eşkıyanın hezimete uğrayıp devletin muzaffer olacağını keşf ile haber vermiş.

Müverrihin sayfalar dolusu verdiği malumatı birkaç satırda toplamaya çalışalım:

Vakayı haber alan Sadrazam Mehmed Selim Paşa yalısından doğruca Topkapı Sarayı'na geldi, Yalı Köşkü'ne çıktı ve oradan bütün devlet erkânı ile ulemayı ve bütün medreseler talebelerini yeniçerilere karşı padişahın yanına davet etti.

Padişah da ikamet etmekte olduğu Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na geldi ve yeniçerilere karşı Sancak-ı Şerif çıkarıldı.

İstanbul medreselerinde 3.500'den fazla talebe vardı. Cevdet Paşa'nın bazen yobazlar dediği medreseliler hepsi pençeli, yürekli, imanlı gençlerdi; başta hocalarıyla kafile kafile saraya geldiler, hatta yolda önlerini kesmek isteyen yeniçerilerle dövüştüler, bir de şehit verdiler. Onları, İstanbul'un ırz ehli halkından eli silah tutanlar takip etti.

Tersaneliler, topçular, top arabacıları, kumbaracılar, lağımcılar başlarında kumandanları ve zabitleri ve hepsi pürsilah, kayıklara dolarak karşı yakadan Saray-ı Hümayun'a sancak altına geldiler. Hatta kayıklara birkaç küçük top yükleyip geçirdiler.

Vaka-i Hayriye'yi nakleden müverrihler sancak altında toplanan kuvvetlerden bahsederken "fevc fevc, bölük bölük, takım takım, saf saf" diye tarif ederler.

Son tereddütleri ulemadan Kürt Abdullah Efendi'nin bir nutku kaldırdı. Efendi bu nutku coşkun heyecanla ağzı köpürerek söylemişti.

"Allah bu din ve devletin bekasını istiyorsa o habisleri vururuz, mahvederiz, yok, Allah bizi kahredecekse bu din ve devletle beraber biz de batar gideriz!.." dedi.

Hiddet ve şiddetinden elindeki tespih koptu ve daneleri taşlar üstünde dağıldı, natuk adamdı, zarif adamdı, bundan da istifade etti.

"İnşallah ol habislerin şirazesi işte böyle kopacaktır, bu tespih daneleri gibi perişan olacaklardır!.." dedi.

İstanbul büyük tarihi günlerinden birini yaşamaya başlamıştı, her köşesi mahşer gibiydi. Mesela bir sokağın bir başında bir tellal,

"Yeniçeri olan kazanlar yanına gelsin!.." diye bağırırken sokağın öbür başında başka bir tellal,

"Müslüman olan Sancak-ı Şerif altına gelsin!.." diyordu.

Mahalleler ahalisi imamlarını başa geçirerek sancak altına gelirlerken, medreseliler gibi yolları yeniçeriler tarafından kesiliyor, dövüşerek, şehitler vererek yol açıyorlardı.

Bu arada, başta Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa, yeniçerilerden de hakiki asker ruhunu taşıyanlar hiç tereddüt etmeden saraya koşup gelmişler ve yoldaşlarının bu son kötü işinden duydukları teessürü bildirmişler, padişahın ve devletin yoluna baş koyduklarını söylemişlerdi.

Devlet ordusunun karargâhı Sultanahmet Camii oldu ve Sancak-ı Şerif oraya götürüldü. Camide de ulemadan Ahıskalı Ahmed Efendi'nin söylediği parlak bir nutuk herkesi ağlattı. Artık sancak altında toplananların coşkunluğu, yeniçerilere karşı nefretin son haddine varmıştı.

Sultanahmet Camii'nde kurulan bir harp meclisi yeniçerilere karşı hücuma geçecek kuvvetlerin kumandanlıklarına Boğaz muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşa'yı memur etti. Bu iki paşa kendi sekbanları, topçu, kumbaracı, lağımcı ve kalyoncularla Atmeydanı'ndan Etmeydanı'na doğru hareket ettiler. Askerin arkasından da medreseliler ile halk kıtaları yürüyordu. En önde de süvari topçuları yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa iki top çektiriyordu.

Önce yolları tutmuş olan yeniçeriler bu heybetli gelişi görünce korkularından karargâhları olan Etmeydanı'na kaçmışlardı. Hatta büyük bir kısmı orada da durmamış, şehir dışına kaçmaya, kale kapıları tutulmadan nam ve nişan kaybetmeye başlamışlardı. Aksaray'da Etmeydanı'nda ve Yeni Odalar'da kalanlar zorbalıkta en azgın olanlar ile birtakım baldırı çıplak amele, ırgat yeniçeri taslakçısıydı.

Beyazıt'ta padişah ordusu iki kola ayrıldı. Ağa Hüseyin Paşa topçularla Laleli yolunu, İzzet Mehmed Paşa da kumbaracı, lağımcı ve kalyoncularla Saraçhane yolunu takip ettiler. Bu ikinci kol Şehzadebaşı'nda Eski Odalar denilen kışlayı aldıktan sonra Saraçhane'den Aksaray'a inecekti.

Etmeydanı ve Yeni Odalar denilen büyük kışla çepeçevre sarıldı. Meydan büyük kapılarla muhafaza edilirdi ve yeniçeriler bu kapıları kapatmışlardı. Karacehennem İbrahim Ağa meydan kapısının bir kanadını toplarla paraladı. Fakat kanadın ikincisi, üstüne yapışan güllelere dayandı. Bu sefer Mustafa adında bir topçu neferi pervasızca sıçrayarak kırık kanattan meydana girdi ve kapının öbür kanadını açtı. Tam şaşkınlık içinde olan yeniçeriler bu gence bir şey yapamadı. Topçular meydana girince yeniçeriler kışlalarına kapandılar. Yine o Topçu Mustafa, bu sefer "bir şule-i cevvale gibi" meydanda pertab ederek kışlayı bir kasap dükkânı tarafından tutuşturdu. Toplar da salkım ve yağlı paçavra atarak yangını süratle genişletti ve ateş, kurşun, kılıçla müthiş yeniçeri kırımı başladı. Kıta o devrin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nındır:

Tecemmu eyledi Meydan-ı Lahm'e
İdüb küfran-ı nimet nice bagi
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı.

Kışlada boğulup yananlarla, vurularak düşüp ölenlerle, kaçarken yakalanıp idam olunanlarla bu yeniçeri kırımını tasvir çok güçtür. Yalnız o perşembe günü cellatların satırıyla 500 yeniçerinin başı kesilmişti, amansız idamlar cumartesi gününe kadar devam etti. Sultanahmet Meydanı'nda mahut Vakvak Ağacı'nın altı başsız cesetler ve yeniçeri kelleleriyle doldu. Bu kıta da

İzzet Molla'nındır:

Bir zaman ehl-i fitne, Cami-i Han Ahmed'de
Bigünah asmış idi kullarını Hallak'ın
Şimdi erbab-ı şikakın dökülüp kelleleri
Meyve vaktine yetişti Şecer-i Vakvak'ın.

Yeniçeri Ocağı resmen lağvedildi. Dolayısıyla acemi oğlanları, Boğaz'daki yamaklar da kaldırıldı. Ocakla sıkı bağları olduğu için Türkiye'de Bektaşilik de kaldırıldı, bütün Bektaşi tekkeleri kapatıldı, babalardan da birkaçı idam olundu.

Ağalar eyledi cahime sefer
Çaldı Bektaşiler de göç borusun.

Belgrad Ormanı'nda yeniçeri kırımı

Evvelce de ehemmiyetle belirtmiştim, ocaklarının kaldırıldığı sırada yeniçerilerin arasında eski devşirmelerden tek sima dahi yoktur; ekseriyeti Türk olmak üzere hepsi ocağa girip yeniçeri yazılmış esnaf ve ayaktakımına mensup adamlar, gençlerdir. Devşirme Kanunu'nun kalktığı yüzyıldan beri birkaç kuşak yeniçeri oğullarıdır.

İstanbul'daki bütün yeniçerilerin 15 Haziran şehir muharebesine iştirak ettikleri asla söylenemez. Yeniçerilerde ilk bozgun başlayıp Yeni Odalar Kışlası'na doğru çekilir kaçarlarken, o sabahki kıyama iştirak etmiş olanların da bu kışla sarılıp ateşe verildiği ana kadar kışlada kaldıklarını zannetmiyorum. Yine unutmamalıdır ki, Sultan II. Mahmud ile ocak arasındaki şehir muharebesi bidayette tek cepheliydi. Yeniçerilerin arkasında kalan sokaklar, şehrin kale duvarlarına kadar açıktı. Ağa Hüseyin Paşa ve İzzet Mehmed Paşa kuvvetleri Aksaray'a geldikten sonra kışla sarıldı. Kale kapıları da yeniçeri muhafızlarının elindeydi; yeniçeri bozgunu başlayınca kıyama iştirak etmiş yeniçerinin büyük bir kısmının şehir dışına kaçtıkları muhakkaktır. Gerek muharebe sonunda kaçanlar, gerekse muharebeye hiç katılmamış olanlar

veya katılma fırsatını bulamayanlar, padişahın zaferlerinden ve ocaklarının kaldırılmasından sonra bir umumi af beklerken Sultan II. Mahmud bütün yeniçerileri ölüm fermanlısı yaptı, onlar da baş kaygısına düştüler, İstanbul yanındaki uçsuz bucaksız Belgrad Ormanı'na daldılar ve orada açlıktan ölmemek için şekavete başladılar.

Bu durum birkaç ay devam etmiştir. Sultan Mahmud yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ilk birlikleriyle Belgrad Ormanı'nda amansız bir tenkil hareketine girişti. Ormandaki bu yeniçeri kırımı, Vaka-i Hayriye'dekinden çok daha müthiş olmuştur.

Bize bu orman tenkilini anlatan itimat edilir kaynak, 19. asrın namlı İngiliz müverrihi ve edibesi Miss Julia Pardoe'nun *Constantinople* (İstanbul) adlı eseridir. İngiliz yazarının vaka tafsilatını Belgrad Ormanı içindeki Belgradcık köyü halkından ve İstanbul'daki İngiltere Sefareti'ne mensup kimselerden dinlediği muhakkaktır. Halkı tamamen Rum olan Belgradcık köyü zengin ecnebi turistlerin, İstanbul'daki sefarethaneler erkânı ile irtibatlı misafirlerin bir sayfiye, av yeriydi.

Miss Julia Pardoe şöylece anlatıyor:

"1823 yazına kadar Belgrad Ormanı kestane, gürgen, meşe, ceviz, ıhlamur, çınar ve her cins kerestelik ağaçlarla son derecede zengindi. Maalesef bu sıralarda yeniçeri katliamında kellesini kurtarıp şehirdeki diğer ayaktaşlarıyla birlikte kaçanlar Belgrad ve Mudanya ormanlarına sığındılar, cüretkârları Anadolu'da ilerleyerek Bursa dağlarına yayıldılar. Uzak görüşten mahrum olanları da Karadeniz sahillerindeki sık ormanlarda saklandılar. Bir müddet meyve ve ot yiyerek geçindiler. Fakat bir af çıkmayınca, istikbalden ümit kesilince sekizer onar kişilik çeteler halinde yolculara saldırarak mallarını aldılar, kanlarını akıttılar. Nihayet bütün yollar salimen geçilemez oldu. Hükümet onları tedip etmek için müteaddit teşebbüslere girişti, fakat eşkıyanın sayısı yüzlere çıkınca üzerlerine gönderilen kuvvetlere meydan okudular. Bir müsademede yakalanan yeniçeri, ayaktaşlarına gözdağı olmak için muhakeme edilmeden boğuldu, cesedi yol kenarında bir ağaca asıldı, dağılmalarına müessir olmadı. Bu hallere çok kızan ve uğraşmadan bezen padişah yeniçerilerin sığındıkları bütün ormanların yakılmasını emretti.

Başta İstanbul'a en yakın Belgrad Ormanı, muhtelif istikametlerden tu-

tuşturuldu. Civardaki tepeleri askerle doldurarak ateşten kaçanları aman vermeyip vurdular.

Asırlardan beri heybetle duran, etrafındaki tepelere meydan okuyan, esrarengiz derinliklerine güneş ışığını sokmayan, balta girmemiş köşelerinde binlerce mahluk saklayan muazzam orman derhal ateş çemberiyle kuşatıldı. Karadeniz'den esen rüzgâr ateşi o kadar büyüttü ki, Boğaz'ın methalindeki kayaları döven deniz pembe bir renge bürünürken ve Bahçeköy Sukemeri beyazlığını kaybedip kızıl bakırı andırırken iri ağaç gövdeleri dehşetli gürültülerle yere devrildiler.

Tahribat mükemmel cereyan etti. Alevler birçok mil murabbaı yer kapladı. Bu esnada mütemadiyen tüfek seslerine insan feryatları karışıyordu. Belgrad Ormanı'na iltica eden yeniçerilerin hiçbirisinin kaçmış olmasına inanılmaz. Çoğu Sultan Mahmud'un askerlerinin kurşunlarıyla öldü. Sefil ve aç da olsa hâlâ mağrur bir miktar yeniçeri de derinliklerine sığındıkları ve içinde bir müddet gizlendikleri ormanda yandılar, helak oldular."

Ocağın kaldırılmasından sonra yeniçerilik ve Bektaşilik, pek çok garazkâr kimselerin elinde pek çok namuslu adamın adına kara çalmak için bir damga oldu, ayaktakımından ise "yeniçeri" dediler, içtimai mevki sahibi ise "Bektaşi" dediler. Mesela devrinin en seçkin bir hekimi ve müverrihi Şanizade Atâullah Efendi, kendisini hiç çekemeyen Hekimbaşı Behçet Efendi'nin garazına uğradı ve Bektaşi'dir diye sürgüne gönderildi, perişan olup öldü gitti.

Daha önce büyük ve bahtsız bir hükümdar olduğunu söylemiştim, Sultan II. Mahmud'a "Adlî" unvanını hiçbir zaman yakıştıramamışımdır. Ona keşke "Adlî" yerine "Büyük" unvanı verilseydi. Fakat, nice temiz ve masum insanların da kesildiği o yeniçeri katliamından sonra "Adlî" unvanını almaya mecburdu sanırım.

Büyük kışla yangınında bir kadın

O devirde güzelliği ve oyunlarıyla büyük şehir İstanbul'un şöhretlerinden olmuş Tırnovalı Benli Behiye adında bir Kıpti kızı Vaka-i Hayriye'de çılgın gibi sevdiği bir delikanlının yolunda Yeni Odalar yangınının cehennemi ateşine dalmış, bu suretle o kanlı vakaya adı karışan tek kadın olmuştur.

Yeniçeri taslakçılarından Berber İsmail adında gayetle dilber bir gence tutulan Behiye'nin macerasını son yeniçerilerden Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa şöyle anlatıyor:

"Bin şahit isterdi Kıpti demeye; Rumeli'nde Tırnova kasabasından Kaptanıderya Tatar Ramiz Paşa için getirdiklerinde gül goncası bikr-i naşüküfte idi, on üç yaşında var yok. Nakilbend Mahallesi'nden Değirmencikızı Safiye Kadın nam esirci 700 altın saymıştır derlerdi babası Çingene'ye, amma kaptanpaşaya Kıpti'dir demeyip Mağribi'dir demişler. Alemdar Paşa Vakası'nda Kandıralı Mehmed zuhur idüp galebe yeniçerilerde kaldıkta paşası firar etmekle, sarayı yağma oldukta çengi Behiye'yi yeniçeri kayışbacaklarından Zehrimar Odabaşı Kara Tahsin demekle maruf çarebru yiğit kaldırmış ve Tahtakale'de avratlarının sakin olduğu yere koymuş kapatmıştır, Behiye vaka-i azimeye kadar on sekiz sene Kara Tahsin'in tasarrufu altında oldu ki vaka-i azimede otuz ya otuz bir yaşındaydı, amma üstüne çengi yoktu, lakin Kara Tahsin'in havfinden avrete gayri er parmağı değmedi. Vaka-i azime zuhurundan mukaddemdi, Kara Tahsin bir mahbub-ı dilaşubu refik-i has edindi ki ol delikanlı Karagümrük'te yeniçeri kebir kahvehanesinde Berber İsmail'dir; ocakçı idi ve hem Kara Tahsin'in civeleği idi. Benli Behiye o oğlana taaşşuk idüp Kara Tahsin'in ayağına düşüp izin aldı ve maşukuna nail oldu; ol tarihte İsmail on yedinci yaşında duman bıyık mürahik idi, avret onun divanesi idi. Vaka-i azime ki zuhur eyledi, Benli'nin gözü cihanı görmeyip yalınayak hem zimmiye avrat gibi başı açık, zenne şalvarının üstüne İsmail'in camedanını almış, destinde şeşhane tüfek Karagümrük'te olan kahvehaneye varmış, derununda beniâdem yoktur, in cin top oynar, bir Bektaşi kalender vardır kabak başında bişuur, kahvehaneden Mehmedağa Hamamı'na varır, ora dahi tehi, bir ihtiyar,

'Gece İsmail burada idi, seherde Kara Tahsin ile pürsilah çıkıp zannım Yeni Odalar'a gittiler!..' der.

Bu haberi ki alır, ol zaman Behiye kışlaya varır. Yeni Odalar'da görür ki ateş-i Nemrud'dur, derununda olan canın taşra atsa nimet bilir. Yoldaşlar,

'Dön bre avret, ocağımız yandı battı!..' dediklerinde biri dahi,

'Berber İsmail şehit oldu, gözümle gördüm!..' der.

Behiye bunu ki duyar, tamam tecennün idüp kışlaya girer ki oğlanın la-

şesin bula. Girmek var, çıkmak yok. Ol tarihte taze yiğit olup Gazi Sultan Mahmud'un kılıcından kelle kurtarmış muammerinden Taşkasaplı Tulumbacı Haydar Ağa nakletmiştir:

'Kışladan âhir ben çıktım. Çengi Behiye'nin öldüğünü gördüm, şöyle ki, Zincirlikuyu Taşlığı'nda laşeden laşeye koşardı, başına üsküf koymuş, elinde şeşhane, eğilir, laşenin yüzün görür, kalkar ahir canibe koşardı. Ateş-i Nemrud içinde semender idi, ahir anı gördüm ki fevkani çardak avretin üstüne çöker, o dahi gördü amma firar eylemedi, gözüm kapatıp kaçtım...' demişti.

Benli Behiye elhak şehid-i aşk u muhabbettir. Kara Tahsin için Laleli cenginde düştü dediler. Berber İsmail ise Vakai Azime'den on iki sene geçtikte Kasımpaşa'da Kulaksız Hamamı'ndan zuhur etti, Tersane'ye asker oldu."

O devri iyi bilen bir kalemin elinde muhakkak ki bir roman konusudur.

Tırnova cadıları

Vaka-i Hayriye'den yedi sene sonra, Hicri 1249, Miladi 1833 yılında, o zamanlar Türk idaresinde bulunan Bulgaristan'ın Tırnova kasabası kadısı Ahmed Şükrü Efendi, bu kasabada geçen ve kolayca inanılmaz bir vakayı resmi bir yazıyla hükümet merkezine bildirmiş ve bu yazı yine o zamanlar devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 19 Rebiülevvel 1249 tarih ve 68 numaralı nüshasında neşredilmiştir. Önce bu yazıyı okuyalım:

"Tırnova'da cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmaya başladı. Zahireye dair un, yağ, bal gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır. Evlerin yüklüklerinde bulduğu yastık, yorgan, şilte ve bohçaları didikler, açar ve dağıtır. İnsanların üzerine taş, toprak, çanak, çömlek atar. Birkaç erkek ve kadının da üzerine saldırmış. Tecavüze uğrayanlar çağrıldı, soruldu:

'Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık!..' dediler. Bu yüzden iki mahalle halkı evlerini bırakıp başka taraflara kaçtılar.

Kasaba halkı bu işlerin cadı denilen habis ruhların eseri olduğunda ittifak etti. İslimye kasabasında cadıcılıkla tanınmış Nikola ismindeki adam Tırnova'ya getirildi ve 800 kuruşa pazarlık edildi.

Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı. Mezarlığa gider, tahtayı parmağı üzerinde çevirirmiş, mahut resim hangi mezara bakarak durur ise cadı o mezardaki ruh-i habis imiş; yani o mezara gömülmüş olan mevtanın ruhu habis ruh olmuş imiş.

Büyük bir kalabalıkla mezarlığa gidildi. Cadıcı Nikola resimli tahtayı parmağı üstünde çevirmeye başlayınca resim sağlıklarında Yeniçeri Ocağı'nın kanlı zorbalarından Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın mezarlarına karşı durdu. Mezarlar açıldı. İki şakinin cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları da üçer dörder parmak uzamış bulundu. Gözleri de açıktı, kan bürümüş kıpkırmızı, gayet korkunçtu. O gün mezarlığa gitmiş olan bütün kalabalık bunu gördü. Abdi Alemdar ile Ali Alemdar sağlıklarında her türlü fesadı irtikâp etmiş, cana kıymış, mal yağmalamış, ırza namusa tecavüz etmiş; ocakları lağvedildiği zaman her nasılsa yaşlarına riayet olunarak cellada verilmemiş, ecelleriyle ölmüşlerdi. Sağlıklarında yaptıkları yetişmemiş gibi şimdi de halka ruhu habis birer cadı olarak musallat olmuşlardı.

Cadıcı Nikola'nın tarifine göre bu habis ruhları defetmek için mezarları bulunup cesetleri çıkarıldıktan sonra cesetlerin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri kaynar suyla haşlanır. Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın da cesetleri mezarlarından çıkarıldı, göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir kazan kaynar suyla haşlandı, fakat hiç tesir etmedi, Cadıcı, 'Bunları yakmak lazım gelir' dedi. Bu hususta şeran da izin verilebileceğinden ruhsat verildi ve iki şerir yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta bir odun yığını üzerine konularak yakıldı. Çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu..."

Kolay inanılır şey değildir. Fakat bir kadı efendinin kaleminden çıkmış ve devletin resmi gazetelerinde neşredilmesi çok manalıdır.

Biz bu cadı meselesini şöyle tefsir edeceğiz:

Vaka-i Hayriye, aslında, takılan isim ölçüsünde çok büyütülmüş bir kıyamdır; birtakım çapaçul, yalınayaklı sefil ve perişan yeniçerinin ihtilal adı verilen nümayişi, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için pek güzel bir sebep addedilmiştir ve ayaklanan o bir avuç serseriye eldeki bütün kuvvetle hücum edilmiş, yeniçeri olup da kendi halinde, namus erbabından kimselerin dahi

kendilerini kurtaramayacağı bir imha, katliam yoluna gidilmiştir. Vaka-i Hayriye'de devlet adaleti sadece 15 Haziran kıyamını hazırlayan ve bu kıyama iştirak eden suçluların takibinden ibaret olacaktı. Ocakları kaldırılmış, kışlalarından biri yıkılmış, biri yakılmış yeniçerilerin artık nesinden korkulabilirdi ki, o 15 Haziran Perşembe sabahı dahi, ihtilal ancak kazanların meydana çıkarılması ananesinin yerine getirilmesiyle başlayabilmişti. Koca kışlada, kapı kanadı kırmak için tek başına meydana giren bir Topçu Mustafa'yı öldürecek adam çıkmamıştı.

Yeniçerilik esnaf tabakası ile aşağı tabaka halk arasında çok yaygındı; mahalleler halkının takım takım sancak altına koştuğunu yazan vakanüvisler, o mahalleler halkının en az yarısının yeniçerilikle bağları olduğunu niçin unutmuşlardı?.. Vaka-i Hayriye üzerine yazılmış tek tafsilatlı kaynak olan *Üss-i Zafer* adlı kitap Sultan II. Mahmud'a hoş görünmekten gayri bir şey düşünmeyen Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'nin eseridir, yeniçerileri batırmak için her akla gelen şey kalem diline verilmiştir.

Ocağın lağvından sonra girişilen imha hareketi padişaha karşı amme nefreti yaratmıştır. Halkın nazarına bu katliamı haklı göstermek propagandasında devam edilmiş, dirilerden sonra da ölülerle uğraşılmıştır. Mezarlıklarda yeniçeri kabirlerinin taşları kırılmış, Tırnova'dan da böyle cadı vakası haberi getirilmiştir. Abdi Alemdar ile Ali Alemdar'ın hayatlarında yaptıkları kötülükler ne kadar büyük olursa olsun İstanbul'da Burunsuz Mustafa'ların, Mehmed Kaptan'ların, Küpeli Kız Ahmed, Hançeri Güzel Mustafa, Dinikuru Laz Ali ve Kayıkçı Gâvur Ali gibi şehir eşkıyasının melaneti yanında hiç kalırdı, cadıların Tırnova'da değil, asıl İstanbul'da çıkması gerekirdi.

İstanbul Tulumbacıları

Bu kitabı, bana İstanbul tulumbacıları hakkında çok kıymetli, çok zengin hatıralar ve notlar vermiş olan muhterem dostum Üsküdarlı halk şairi merhum Vâsıf Hoca'nın adına ithaf ediyorum, aziz ruhu şad olsun.

Reşad Ekrem Koçu

Yangın tulumbalarından önce Türk İstanbul'un 270 yılı

Büyük İstanbul, Türkler tarafından fethinden Cumhuriyet devrinde Vali Haydar Bey merhumun himmetiyle sağlam itfaiye teşkilatının kurulmasına kadar, sekizde, dörtte birini, üçte birini, hatta yarısını ve yarısından fazlasını mahveden; saatlerce, günlerce devam etmiş yangın afetleri geçirmiştir.

Müthiş yangınlarda Türk yapı sanatının nice bin güzel eseri yok olmakla kalmamış, evlerde, konaklarda ve saraylarda, milyarları, astronomik rakamları aşan maddi değerde bir milli servet mahvolmuştur.

Matbaadan evvelki devrin elyazması kitapları ve yazılı vesikalarıyla dolu kütüphanelerin de o ateş afetlerinde mahvolduğu düşünülürse, manzaranın dehşeti kat kat büyür.

İrfan hazinelerimizi ve milli servetimizi bir çırpıda yutup yok eden yangınlara karşı ilk koruyucu teşkilat 18. yüzyılın ortalarına doğru, Lale Devri'nde, büyük Türk veziri ve inkılap şehidi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Yeniçeri Asker Ocağı'na bağlı bir "Yangın Tulumbacıları Ocağı" kurulmak suretiyle alındı.

İstanbul'un fethinden Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kuruluşuna kadar 270 yıl geçmiştir. Bu 270 yıl boyunca yangınlar, semt semt, büyük şehrin asayiş ve inzibatı için tesis edilmiş yeniçeri kolluklarında, karakollarındaki neferler ile halk tarafından söndürülegelmiş, ilk çıktığı anda önlenemeyen ateşler de ahşap beldeyi sömürüp yutan birer kızıl ejderha olmuşlardır.

Yeniçeri Asker Ocağı 19. yüzyılın başlarında Sultan II. Mahmud tarafından, tarihimizde "Vaka-i Hayriye" denilen kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılırken "Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı" da kaldırıldı.

Ondan sonradır ki İstanbul halkı tarafından her semte, mahalleye bir yangın tulumbası tedarik edilmiş ve bu suretle İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı doğmuştur.

Yangın tulumbacılığı, pırpırı fakat pitoresk kılık ve kıyafetiyle koşarlı, uçarlı, civelek ve sırım gibi delikanlılar için çok çetin fakat cazip, öylesine cazip bir meşgale olmuştur ki kısa bir zaman içinde tabaka tabaka, boy boy İstanbul çocuklarını ve gençlerini sarmış, büyülemiş, ıstılahlarıyla, argosuyla zengin bir edebiyata sahip olmuştur.

İşte efendim, bu kitap, o âlem üzerine milli kütüphanemize konulan ilk eser oluyor.

İstanbul tulumbacıları üzerine şimdiye kadar yazılanlar yalan ve yanlış, sakat ve güdük şeyler olmuştur. Bu yapraklarla huzurunuza, en azından otuz yıllık bir çalışmanın verimiyle çıkıyorum.

Teşkilatıyla, âdet ve ananeleriyle, koğuş nizamları ve hayatıyla, çalgılı kahvehaneleri ve buralardan doğmuş koşmaları, semaileri, ayaklı mânileri ve destanlarıyla, destanlara geçmiş aşk ve cinayet vakalarıyla, o renkli, sesli âleme girmeden tarihi bir başlangıca muhtacız.

İstanbul'da ilk yangın tulumbası, yukarda da kaydettik, büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yapıldı. İstanbul'un fethinden Nevşehirli'nin sadareti zamanına kadar, yangın tulumbası bilinmeden geçen 270 yıl içinde yangınlara karşı alınan tedbirleri Hicri 13 Muharrem 987 (Miladi 12 Mart 1579) tarihli bir ferman gayet açık olarak toplamıştır.

Eski devlet teşkilatında İstanbul adliyesinin baş hâkimi olan İstanbul kadısının ikinci ve çok önemli işi İstanbul'un günlük hayatının nizamına nezaret, İstanbul belediye başkanlığıydı. Bu bakımdan yangın afeti İstanbul kadılarını dehşetle düşündüren meselelerin başında gelir. Yangın tulumbasının bilinmediği devirde yangına karşı ne gibi tedbirlerin alınacağını bildiren Hicri 987 (Miladi 1579) tarihli ferman bu münasebetledir ki İstanbul kadısına hitaben yazılmıştır; bu kıymetli vesikanın bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul kadısına hüküm ki,

"İstanbul arada sırada yangınsız olmuyor. Yangını çıkar çıkmaz önlemek için ne gerekirse, her şeyden mühimdir. İstanbul ahalisinden herkes, evinin damına kadar ulaşacak bir merdiven bulunduracaktır. Ve yine herkes, evinde bir büyük fıçı dolusu su bulunduracaktır. Bir yerde yangın çıktığı gibi, oradan kimse kaçmayacaktır. Herkes adamları ve komşularıyla, yeniçeriler ve sair halk yetişinceye kadar, yangını söndürmeye çalışacaktır. Her iki üç

ayda bir, bilhassa yangın tehlikesine fazla maruz bulunan yerler teftiş edilecektir. Evlerinde merdivenleri ve su dolu fıçıları bulunmayanlar tutulup subaşıya teslim edilecektir ve cezaya çarptırılacaklardır."

Bu fermandan açık olarak öğreniyoruz ki Türk İstanbul'un tarihinde ilk 270 yıl içinde yangın afetine karşı evvela şehir halkı tedbirli bulunmaya mecbur kılınmıştır; dolayısıyla, ateşi çıktığı yerde hemen bastırmak, söndürmek vazifesi de o yerin, o semtin halkına verilmiştir. Yine bu fermandan öğreniyoruz ki yangın ateşi fıçılar içinde bulundurulan veya civardaki kuyulardan, sarnıçlardan çekilen sularla ve suyu ateşe elle, kova kova dökmek suretiyle söndürmeye çalışılmıştır.

Bu şartlar içinde, binaların çoğu ahşap olan İstanbul'da yangınlar, çıktığı anda bastırılamadığı takdirde, birer afet olmuşlardır.

İstanbul'un asayiş ve emniyeti Yeniçeri Asker Ocağı'nın elindeydi; semt semt kurulmuş yeniçeri kollukları da o zamanın polis karakolları yerindeydi. Bütün ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağası ile kollukların zabiti olan çorbacıların ve çorbacıların emrindeki yasakçıların günlük vazifelerinin başında da yangın ateşine karşı çok dikkatli olmak gelmiştir.

Yukardaki fermanda görüldüğü gibi, meskenlerde yangınlara karşı alınması mecburi tedbirlerin teftişinden başka, mesela demirciler, kahveciler, kalaycılar, aşçılar, gemi kalafatçıları, fırıncılar, hamamcılar gibi işleri, sanatları ateşle olan esnaf ve zenaat erbabı da daimi ve sıkı bir kontrol altında bulundurulurdu.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar İstanbul'un eski idari teşkilatında yeniçeriler, şehrin kara zabıtasını, yani günümüzün polisini temsil ediyordu. İstanbul'un deniz polisi yerinde de bir Bostancı Asker Ocağı vardı. Bostancı Ocağı'nın baş vazifesi padişahın daimi ikametgâhı olan Topkapı Sarayı'nın muhafazasıydı, ikinci ek vazifesi de Beşiktaş'tan Rumelikavağı'na, Anadolukavağı'ndan da Marmara kıyısında Bostancı'ya kadar; yine Marmara kıyısında Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar Boğaziçi'nin ve Marmara yalısı boyunun asayiş ve emniyetine bakmaktı. Bu asker ocağının en büyük amiri olan bostancıbaşı ağa, doğrudan padişaha bağlıydı. O yalı boylarındaki köy ve semtlerde de bostancı kollukları, karakolları kurulmuştu ve her birinde "usta" unvanını taşıyan bir zabit ile kâfi miktarda bostancı

neferleri vardı. Oralarda çıkacak yangınlara karşı da semt halkıyla beraber bostancılar vazifelendirilmişti.

Ahşap İstanbul

Yangın tulumbasının mevcut olmadığı devirde ateş afetiyle mücadele, yangınlar için suret-i mahsusada bulundurulan büyük fıçılardaki sular ile kuyulardan, sarnıçlardan, havuzlardan, çeşmelerden alınan suları kovalarla ateşe dökmekten ibaretti. Ateş çıktığı yerde derhal söndürülüp bastırılmazsa, kol kol yayılıp büyüdükten sonra, pek tabiidir ki artık kova kova su dökmekle önlenemezdi; o zaman halk, Yeniçeri, Bostancı ve sair asker ocakları efradı son çareye başvururlardı; yangının rüzgârla gidiş, yayılış istikametine göre, ateşin henüz gelmediği yerlerde kolay tutuşabilecek binaları, geniş saçakları, cumbaları, şahnişinleri yıkıp indirirler, ateşin önüne bir boşluk açmaya çalışırlardı.

Tepelerden mürekkep dalgalı bir yarımada üzerinde kurulmuş büyük bir ahşap şehir olan İstanbul'da en tehlikeli yangınlar yalı boylarından, bilhassa Haliç kıyılarından çıkan yangınlar olurdu; hele sertçe bir poyraz rüzgârı da eserse, ateş yamaçlardaki binaları yalar yutar, koca mahalleler birkaç saat içinde kül olurdu.

Büyük şehrin Haliç'e bakan yüzü gayetle sıkışık iskân bölgesiydi ve sokaklar gayetle dardı; öylesine ki, ahşap evlerin üst katlarındaki cumbalar yüz yüze yaklaşır, sokaktan geçenler gökyüzünü incecik bir şerit halinde görürdü. Karşılıklı iki evde oturanlar birbirlerine cumba pencerelerinden kahve, şerbet ikram ederlerdi; mizah edebiyatımıza geçmiş fıkradır: İki komşu kadın lades tutuşmuş, pencereden konuşurlarken biri, kundaktaki çocuğunu uzatarak, "Ocakta tencere vardı, yanık kokusu geldi, çocuğu tutuver de gidip bakayım" demiş ve komşusu çocuğu alınca, "Lades!.." der demez aldanan kadın ellerindeki bebeği sokağa bırakıvermiş.

İstanbul'da ahşap yapı, Sultan Bayezid zamanında şehri hemen baştan başa yıkan ve tarihimizde de "küçük kıyamet" diye anılan 14 Eylül 1509 zelzelesinden sonra rağbet görmeye başladı ve İstanbul kısa bir zamanda muazzam bir ahşap şehir oldu. Evlere, konaklara, saraylara süslü saçaklar, cumba ve şahnişin çıkıntıları yapılmış, içleri aydınlık, rahat, muhakkak ki sıhhi, güzel güzel bu yeni meskenler şehre tatlı bir sıcaklık, şirinlik vermişti.

Kâgir yapıların mermer sütunlarına, zarif kemerlerine, azametli ve sanatlı merdivenlerine camilerde, medreselerde, hanlarda devam edildi; fakat meskende ahşap yapı Türk'ün ruhunu da çok okşadı. Renkli, nakışlı, altın yaldızlı, oymalı şirin ahşap meskenler hem de kâgir binalara nispetle daha ucuza mal oluyordu. Taş binalarda rengârenk kabartma çiçeklerle, cennet bahçeleri halinde tavanlar, duvarlarda lake kaplamalar, ceviz ve gül ağacı kaplamalar, yaldızlı oymalı ince zarif ağaç sütunlar, kuş kafesi gibi cumbalar, şahnişinler, kalem işleriyle süslü ve altın yaldızlı geniş saçaklar, renkli ve yaldızlı pencere kafesleri yapıldı ve ahşap kâşanelerin dışları da ayrıca beyaza, pembeye, limonküfüne, kanarya sarısına boyandı. Öyle ki o ahşap yapıların pitoresk letafeti bir taş binada asla elde edilemezdi. Bu letafetin gördüğü rağbete, ateş afeti karşısında bir de tevekkül eklendi ve büyük cehennemi yangınların hiçbiri İstanbul halkını kâgir yapıya döndürmedi ve hükümet de bir ahşap yapı yasağı koymadı.

Büyük ahşap İstanbul iki buçuk asır boyunca yandı yandı kül oldu ve her büyük yangından sonra çabucak imar edildi; yine yandı, yine yapıldı ve halk ateş afetine öylesine alıştı ki dilimize "Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını" diye bir darbımesel girdi.

Ateşe karşı bir manevi sigorta kuruldu; güzelliğinin seyrine doyum olmaz ahşap binaların cephelerine, en yüksek yere, saçak altına, değerli hattatların elinden çıkmış ve yaldızlı çerçeveler içinde "Ya Hâfız" ve "İsm-i Celal" levhaları konuldu. Bulunduğu yere ateş girmez denilerek her evde muhakkak ki bir "Hilye-i Muhammedî" levhası bulunduruldu. "Padişah yangına gelirse ateş söner..." denildi; padişahlar gece yataklarından kalkarak, yerine göre atla, kayıkla yangına gittiler. Sadrazamlar, devlet erkânı üçer dörder atlarını geceleri daima eyerli bulundururlardı; o acı "Yangın var!.." haberi gelince padişahtan evvel yangına koştular; askerden olsun, halktan olsun yangını söndürmeye canla başla atılanlara ihsanlar dağıtıldı. Yangın felaketzedelerine meskenleri ihya edilinceye kadar camiler, medreseler ikametgâh olarak tahsis edildi; o afetten kurtulmuş kibar konakları ve sarayları kapılarını açarak o biçareleri aylarca misafir etti, fakat ahşap yapıdan vazgeçilmedi.

Her büyük yangın yalnız binaları değil, binaların içinde, çeşitli Türk sanatlarının bahalarına kıymet biçilmez eserlerini de mahvetti. Muhteşem ev

eşyası, incili ve sırmalı; bugün son kalıntıları antikacı vitrinlerinde duran ve müzelerde teşhir edilen zengin sandık eşyası, mücevherler, mücevher değerinde nadide elyazması kitaplar; büyük sanatkârların elinden çıkmış yazılar, asırların yadigârları mahvoldu.

Tarih kaynaklarımızda büyük yangınların İstanbul'u nasıl mahvettiğini okurken, bütün bu kıymetler düşünülmeli, tahayyül edilmelidir, ancak o zamandır ki dehşetimiz çok artar. "İki göç bir yangına bedeldir" diye bir atasözümüz vardır; yangınlar beldesi İstanbul'un halkı asırlar boyunca muhacir hayatı sürmüştür denilirse hataya düşülmez sanırım.

İstanbul'un büyük yangınları umumiyetle Haliç boyunda, ayaktakımının oturduğu semtlerden çıkmıştır. Bir kalafat yerinde tutuşan fundalar, bir bekâr odasında devrilen bir şamdan, tütün tiryakisi bir bekâr uşağının yatak içinde çubuk içmesi ve çubuğunu söndürmeden uyuması, koca şehrin cayır cayır yanması, İstanbul'un üçte birinin, yarısının, hatta dörtte üçünün mahvolması için kâfi gelmiştir.

Şiddetli bir poyrazla ateş kol kol yayıldıktan, yangın büyüdükten sonra halk mal ve can kaygusuna düşer, büyük ahşap şehrin içini mahşer yerinden örnek feryad ü figan kaplardı. Bu acı sesler, rüzgârla savrulan kıvılcım yumakları ve ejderha dili alevler arasında gökyüzüne direk direk yükselirdi.

Haliç kıyısında Balat, Cibali yahut Ayazmakapısı yanarken rüzgârın alıp götürdüğü iri bir çivi Sultanselim'deki bir konağın saçağına, çatısına kızıl bir hançer gibi saplanır, orası da yanmaya başlardı; oradan uçmaya başlayan yalımlı bir tahta parçası Karagümrük'ü tutuştururdu.

Büyük şehrin her devirde serserileri, haneberduşları da eksik olmamıştır; ateş afeti karşısında şaşırmış halk arasına karışırlar, yanan evlerden, konaklardan eşya talanına başlarlardı; İstanbul haneberduşları argosunda, yangının adı "kızıl bayram"dı.

Yeniçeri Ocağı'na Bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı

Davud Gerçek Ağa

İstanbul'da yangınlara karşı ilk yangın tulumbasını yapan ve bunu bir Tophane yangınında bizzat kullandıktan sonra büyük faydasını bilfiil gösterip ispat eden, Davud Gerçek Ağa adında bir Fransız mühtedisidir.

Büyük vezir Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa bu icat üzerinde ehemmiyetle durmuş, Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir Yangın Tulumbacıları Ocağı kurularak bu teşkilatın başına da "ağa" unvanıyla Davud Gerçek Ağa tayin edilmiştir.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın teşkilatı bu yazıların konusu dışında kalır. Şu kadar söyleyelim ki Yeniçeri Asker Ocağı'nın kadrosu acemi efradın toplandığı "Acemi Oğlanlar Ocağı" denilen ocakta yetiştirilen gençlerle beslenirdi. Yine Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir de Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulunca, yangın tulumbacılığı ateşli gençlik harcı olduğu için ilk yangın tulumbacıları acemi oğlanlar arasından seçilerek alındı. Onun içindir ki biz bu yazılarda Yeniçeri tulumbacılardan bahsederken bazen "acemi oğlanı tulumbacılar" tabirini de kullanacağız.

1720 yılında kurulmuş olan bu teşkilat, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar devam etmiştir. Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı 106 yıl yaşamıştır. 1826'da, yeniçerilerin kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı da kaldırıldıktan sonradır ki İstanbul halkı tarafından her semtte, her mahallede bir yangın tulumbası tedarik edilmiş ve İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı başlamıştır.

İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de ilk yangın tulumbacılığının kurucusu ve yeniçeri yangın tulumbacılarının ilk ağası Davud Gerçek Ağa 1733 yılına

kadar bu vazifede kaldı. Kabir taşındaki uzun kitabe ilk yangın tulumbacılığı teşkilatının adeta tarihçesi gibidir. Bu kitabenin bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"Dergâh-ı Âli Yeniçeri Tulumbacıbaşı Davud Gerçek ruhu için fatiha...

Aslında Frengistan'dan olup kendisine hidayet ve İslam ile beşaret olundu. On nefer iyal ve evladı ile İslamiyet arzusu ile Hicri 1128'de (Miladi 1715-1716) gelip Galata'da sakin oldu. Kendisini, cevahirci Marşan namındaki Frenk Fransa elçisine gammazladı, ele geçirip zehirlemek murat ettiler, mümkün olmayıp halâsından sonra Kaptan İbrahim Paşa ile gönüllü olarak Venedik seferine gitti. Azim yararlığı görüldü. Elinin çabukluğu ve marifeti ile 1.965 pare topu kısa zamanda nişanlayıp atarak üzerine gelen gemilerin direğini sindirip ve bazısını batırıp mahareti meydana çıktı, İstanbul'a dönünce din-i Muhammediye ile meşgul oldu.

Tersane önünde afet erişip yanan bir kalyonu görünce hemen bir yangın tulumbası icat etti. Hicri 1130 tarihinde (Miladi 1718) Tüfenkhane'de çıkan büyük yangında tulumbası Ağakapısı'nı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) kurtardı. Aynı tarihte Tophane yangınında da nice faydası görülünce 1132 senesinde (Miladi 1720) vezir İbrahim Paşa tarafından 120 akçe yevmiye ile tulumbacıbaşı tayin edilip yeniçerilerden 50 adet nefer yevmiye 15 akçe ile tulumbacı ayrıldı. Yevmiye 30 akçe ile bir çorbacı (tabur kumandanı), 26 akçe ile bir çavuş, 24 akçe ile bir çavuş yamağı, 20 akçe ile kâtip ve 60 akçe ile bir ocak kethüdası (ağa yardımcısı, ikinci ağa) tayin olundu. Kışla ve bina verildi. Neferleri 150 adede çıkarıldı ve ortalarına (taburlarına) yevmiye 10 okka et, 75 çift ekmek tayin edildi. Yevmiye 90 akçe nöbetçi taamiyesi verildi. Hortum ve tulumbalar bedeli olarak ağalığa yevmi 40 akçe zam yapıldı. Neferlerinden biri cebeci tulumbacı ağası, biri topçu tulumbacı ağası, biri de topçu tulumbacıbaşısı oldu. Sene 1146 (1733)."

Bu kabir taşı Haseki Kadınlar Hastanesi'nin batısına rastlayan kapısı karşısındaydı.

O devrin vakanüvisi Küçükçelebizade İsmail Âsım Efendi, Gerçek Davud Ağa ile ilk tulumbacılık teşkilatından, Hicri 1137 (Miladi 1724) senesi vakaları arasında Gedikpaşa Hamamı ile Gedikpaşa Mescidi'ni ve civarını yakan bir yangından sonra bahsediyor: "Zikr-i ahval-i Gerçek Davud ve sebeb-i zu-

hur-ı tulumbacıyan" serlevhasını taşıyan bu bendin bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'un binaları ahşap, birbirine bitişik, kat kat yüksek ve sokakları da gayet dar olduğundan eliyazübillahi teâlâ (Ulu Tanrı korusun) bir yerde yangın çıkması yakın ve uzak şehir ahalisinin şuurunu alıp ateşin çıktığı yerin etrafındaki ev ve dükkânları yıkmadan gayri yangın söndürülemezdi. Yangınların ekserisinde nice haneler yıkılır, viran ve nice kâşaneler yanıp kül olurdu. Nice zenginlerin haneleri birkaç saatte kül olurdu. Nice zenginlerin birkaç saatte kül olan haneleri yüzünden öksüz oldukları görülürdü. Zikredilen tulumbalar icat edilip kullanmak üzere neferler ayrılıp tertip olduğu zamandan beri, elhak, nice yangınlar çıktığı yerde söndürüldü, nicesinin de şer ve zararı zaruri olarak yanlardaki birkaç haneye sirayet ile kaldı. Pir ve civan, fakir ve kâmuran tulumbanın icadına şükretmektedir.

Tulumbanın Devlet-i Aliye'de zuhuruna önayak olan Gerçek Davud Ağa namında bir merd-i mühtedidir. Aslı Fransalı iken Felemenk diyarına gitmiş ve biraz eyyam orada ikamet ettikten sonra din-i İslam'a meyil ve muhabbet ve on nefer ehl ü iyali ile 1128'de (Miladi 1715-1716) İstanbul'a gelip Galata'da yerleşmiştir. Kandiye valisi iken vefat eden İbrahim Paşa'nın kaptanpaşalığı zamanında donanma-yı hümayun ile Venedik seferine gitmiş, Venedik donanması ile yapılan deniz muharebesinde topçuluktaki sürati ve nişancılığı sebebi ile İbrahim Paşa'nın iltifat ve ihsanına nail olmuş, İstanbul'a avdetinde de oğlu ve iyali ile İslamiyet'i kabul ederek Gerçek Davud ismi ile şöhret bulmuştur.

Bu Davud Ağa nice sanatta mahir ve görülmemiş şeyler icat etmeye muktedir idi. Yangını süratle söndürmek için bir tulumba icat etti ve çıkan yangınlara kendi başına gitti. Bilhassa Tophane yangınında tulumbası ile ateşin söndürülmesine çok yardım ettiğinden Sadrazam İbrahim Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekti. Yeniçeri Ocağı'nda acemi oğlanlara yamak olmak üzere bir Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kurulmasını padişaha arz etti. Padişahın izni ile 1132 (Miladi 1720) senesinde Davud Ağa 120 akçe yevmiye ile ağa tayin edildi ve yevmiye 60 akçe ile bir kethüda, 20 akçe ile bir kâtip, 26 akçe ile bir çavuş yamağı, 30 akçe ile bir odabaşı ve 15'er akçe yevmiye ile 50 nefer tulumbacı tayin edildi. Geceleri yangın nöbetçilerinin taamiyesi, tulumba sa-

kalarının hususi elbiseleri, bahşişleri ve tulumbacı neferlerinin başlarına geçirdikleri bakırdan külahların (tasların) tamiri için de 90 akçe tayin edildi. Davud Ağa bir müddet sonra hortumlar da icat etti, bu suretle suyu uzaktan tedarike ve yüksek yerlere çıkarmaya muvaffak oldu. Hortumların imali için Tulumbacı Ocağı'na 64 nefer daha ilave olundu, hortumların masrafı için de tulumbacıbaşı ağaya 40 akçe zam olundu. Neferler için günde 10 okka et ve 75 çift fodula (ekmek, asker tayını) tahsis edildi."

İlk yangın tulumbaları

Gerçek Davud Ağa'nın yaptığı ilk yangın tulumbası İstanbul Belediyesi İtfaiye Müzesi'ndedir. Suyu arka sakaları ve atlı sakalarla taşınıp doldurulan ve işi ateşe sadece su basmak olan 130 kilo ağırlığında bir tulumbadır. Eski belediye mektupçusu rahmetli Osman Nuri Ergin *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* adındaki eserinde, "Gerçek Davud'un ilk imal ve istimal ettiği tulumba gayet battal ve şimdiki tulumbalardan pek farklı olduğu şüphesizdir. Çardak tabir olunan üst kısmı 120 kilodan fazla ağırlıkta madeni borulardan müteşekkil olduğu için sonraları terk edilerek daha basit ve hafif şekli yapılmaya başlanmıştır. Gerçek Davud'un tulumbasına 'didon' ve onun değiştirilmiş şekli olan şimdiki tulumbalara 'didon bozması' denilmektedir..." diyor.

Vakanüvis Küçükçelebizade İsmail Âsım Efendi'nin kaydettiği hortumlar, suyu bulunduğu yerden tulumba sandığına çekmek için değil, sandıktaki suyu ateşe basmak için kullanılan hortumlardır. Bizi bu hükme vardıran Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin Hicri 1168 (Miladi 1753) yılı vakaları arasında kaydettiği fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra olmuştur. "İcad-ı Tulumba-i Nev" (Yeni Tulumba İcadı) serlevhasını taşıyan bu bendin bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"Evvelce icat olunan tulumbalar yangına yakın çeşmeler bulunursa işe yarardı. Çeşmelere uzak yerlerde yangın çıkarsa, tulumbaya arka sakalarının veya atlı sakaların su taşıması icap ederdi. Su gelinceye kadar birçok yerler yanardı. Bostancılar tulumbacıbaşısı bu zorluğu kaldırmak için yeni icat bir tulumba yaptı ve bir dilekçe vererek tulumbasının uzak çeşmelerden su taşınmasına ihtiyaç göstermeden işleyebileceğini bildirdi. Şöyle ki, İstanbul'un

hemen her evinde bir kuyu vardır; bu tulumbanın hortumu kuyuya, su bitince hortum diğer bir kuyuya sarkıtılıyordu. Dilekçesi kabul edildi. Yeni icat tulumbaların imaline müsaade olundu. Lazım gelen masraflarının miriden ödenmesi emrolundu. Filhakika bu yeni icat tulumbaların yangınlarda faydası görülerek çoğaltılması için Tulumbacı Ocağı'na ve sair yangın söndürmeye memur olanlara emrolundu..."

Vâsıf Efendi'den öğreniyoruz ki, Gerçek Davud Ağa'nın tulumbası kuyuların ve sarnıçların suyundan istifade edememektedir; suyu arka sakaları veya atlı sakalar tarafından taşınmaktadır. Ateş civarında çeşme olmayınca sakalar uzaklardaki çeşmelerden su getirinceye kadar yangın genişlemektedir, yani sandık haznesine doldurulan suyu ateşe basan bir "basma tulumba"dır; hortumlar yakın çeşmelerin ağzına bağlanmakta, su, tulumbanın emmesiyle değil, kendi akış tazyikiyle sandığa, hazneye gelmektedir. Yeni icat tulumba ise, vakanüvis açıkça yazıyor, bir "emmebasma tulumba"dır. Ne kadar yazıktır ki bu ilk emmebasma yangın tulumbasını icat eden bostancılar tulumbacıbaşısının adı kaydedilmemiştir.

Eski askeri teşkilatta Yeniçeri, Topçu, Cebeci, Bostancı gibi asker ocaklarının en küçük birlikleri orta (tabur) idi. Ortalar da birinci, ikinci, üçüncü ve ilaahirihi rakamlarla isimlendirilmişti. İstanbul'daki yeniçeri ortalarının her biri büyük şehrin bir semtinin muhafazası, asayiş ve inzibatıyla vazifelendirilmişti. Bostancıların vazifesi de başta Topkapı ve Üsküdar saray-ı hümayunları gelmek üzere İstanbul civarındaki miri kasır, yalı ve sahilsaraylar ile bahçelerin; Marmara'da Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında Bostancı'ya ve Adalar'a; Boğaziçi'nde de Anadolukavağı ile Rumelikavağı'na kadar şehrin sahillerinin, İstanbul denizlerinin muhafazasıydı. Şehrin içindeki semtlerde yeniçerilerin, iskelelerinde de bostancıların "kolluk" denilen karakolları vardı.

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve acemi oğlanlara yamak olarak bir Tulumbacı Ocağı kurulur iken bütün yeniçeri ve bostancı kolluklarına birer yangın tulumbası konmuş ve bir tulumbacı takımı yerleştirilmiştir; her tulumbacı takımının başına da son devir mahalle sandıklarının reisleri gibi "odabaşı" unvanıyla bir zabit tayin edilmiştir. Ayrıca Cebeci, Topçu, Tersane ocaklarının

kışlalarına da ihtiyaçlarına göre, bir veya birkaç yangın tulumbası konmuş ve o ocakların neferlerinden bir kısmı tulumbacı olarak ayrılmıştır. Bütün tulumbacılar da "tulumbacıbaşı ağa"nın emrine verilmiştir. Bu suretle yeniçeri ağası, bostancıbaşı ağa, asesbaşı ağa, subaşı ağa gibi tulumbacıbaşı ağa da İstanbul şehrinin asayişine memur büyük zabitlerden biri olmuştur.

Herhangi bir sebeple tutuşan bir yangın tulumbası hakkında hezel yollu yazılmış şu kıta her kollukta bir yangın tulumbası bulunduğunu açık olarak göstermektedir:

Çün alet-i itfa idi tulumba
Kolluk neferi ona hâdim olacaktı
Olur o olacak çare nedir hükm-i kazaya
Kollukta tulumba tutuşup kolluğu yaktı...

Tulumbacı acemi oğlanları

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve acemi oğlanlarına yamak bir Tulumbacı Ocağı'nın kuruluşu, Devşirme Kanunu'nun kaldırılmasından çok sonradır.

Önemle kaydediyorum, yangın tulumbacılığının çıktığı tarihte yeniçeriler ve acemi oğlanları, artık eskisi gibi imparatorluğun gayrimüslim tebaasından toplanmış değillerdi. Halkın bilhassa ayaktakımından çıkmış, acemi oğlanı yazılmış, acemi oğlanı olarak gereken talim ve stajı gördükten sonra yeniçeri olmuş kimselerdi.

Acemi oğlanı olabilmek için boylu boslu, sağlam bir vücut yapısına sahip olmak, pençeli ve ayağına da koşarlı, uçarlı olmak şarttı. Şehbazlık yolunda sırım gibi, tığ gibi bu seçkin gençler, Vezneciler'den Şehzade Camii önüne giden yol üzerinde, camiin karşısında bulunan ve "Eski Odalar" diye anılan yeniçeri kışlasının yanındaki kışlalarında sıkı, sert bir talim ve terbiye görerek yetiştirilirdi; Yeniçeri Ocağı nefer kadrosunda açılan boşlukları doldurmak üzere de oradan Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı. Tulumbacılık başladıktan sonra yeniçerilerin çoğunun gençliklerinde, acemi oğlanlıklarında, muhakkak tulumbacılık yapmış oldukları söylenemez. Bilakis, Acemi Oğlan-

lar Ocağı'na ayrılan yamak ve Tulumbacı Ocağı'na ayrılan acemi oğlanları bütün ömürlerini yangın tulumbalarında geçirirlerdi, yeniçeri olamazlardı. Tulumbacıların yeniçeriliği, bir yamaklıktan ibaretti. Tulumbacılık için gençlik, kuvvet, gözpekliği, ayağına koşarlılık, uçarlılık şarttı.

Tulumbacıbaşının ikametine tahsis edilen miri konak da Şehzadebaşı'nda, acemi oğlanlar kışlası ve acemi oğlanlar hamamının karşısındaydı. Bugün acemi oğlanlar kışlası mevcut değildir. Acemi oğlanlar hamamı, İstanbul'da yeniçerilere ait tek bina, dolayısıyla hem tarihi hatırası, hem de bir kışla hamamı örneği olarak mimari kıymeti çok büyük bir yapı olarak yerinde durmada ve bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Fakat tapu senedini cebinde taşıyanların pek değerli olan yerde bir apartman veya iş hanı yaptırma hırsına harcanması tehlikesi her zaman için mevcuttur. Hak, kem nazardan, şeytan iğvasından ve kör kazmadan saklasın.

Bir yangında yanmış olan Tulumbacıbaşı Konağı'nın yerinde bir zamanlar, büyük şehrin nefs-i İstanbul tarafında ilk apartmanı olan Letafet Apartmanı yapılmıştı; bu büyük ahşap bina 1957-1958 arasında istimlak edilerek yıktırılmış ve yeri caddeye katılmıştır.

Geçen asırda yaşamış yazarlardan Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, milli kütüphanemizin belli başlı tarih kaynaklarından biri olan *Hadikatü'l-Cevamî* adındaki meşhur eserinde acemi oğlanlar kışlasındaki mescitten bahsederken, "Bitişiğinde Yeniçeri Ocağı'nın fodla fırını ve karşısında tulumbacılar kârhanesi ve kışlası vardır. Bunlar Sultan III. Ahmed'in vakfıdır. Tulumbacı neferleri yangınlarda başlarına kalaylı tas giyerler, tasların üzerinde neferin kaçıncısı olduğu rakam ile yazılmıştı" diyor.

Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulur iken Osmanlı imparatorlarının İstanbul'da daimi ikametgâhları olan Topkapı Sarayı'nda çıkacak bir yangına karşı da tedbir alındı. Tulumbacı Ocağı'nın kurucusu Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın şehit edildiği 1730 ihtilalinden sonra Sultan III. Ahmed'in yerine tahta oturan Sultan I. Mahmud zamanında, acemi oğlanı tulumbacıların saraya girmeleri uygun görülmemiş, saray içinde, efradı bostancı neferlerinden seçilmiş bir "Bostancı Tulumbacılar Ocağı" kurulmuştu.

Bostancı Tulumbacılar Ocağı

Efradı sarayın muhafızları arasından seçilen Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın başına "bostancı tulumbacıbaşısı" unvanıyla bir ağa, zabit tayin edildi; zabitleriyle birlikte bostancı tulumbacıları, bostancıbaşı ağanın emrine verildi. Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin emmebasma yangın tulumbasının mucidi olarak kaydettiği, fakat maalesef adını yazmadığı işte bu saray tulumbacılarının kumandanı, ağasıdır.

Saraydaki Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın neferleri için sahilde Sirkeci iskelesi civarında bir mescit yapılmıştı. Bu mescit *Hadikatü'l-Cevamî*'de "Tulumbacılar Ocağı Mescidi" adıyla gösterilmiştir ve bu münasebetle şu malumat verilmektedir:

"Bu mescidin bânisi Sultan I. Mahmud'dur. Saraya yangın isabet ettikte defi için bostancılardan bir tulumbacı ocağı kurulmuş ve bu mescidin bulunduğu yere iskân edilerek müstakil ocak olmuştur."

Yine aynı eserde, sahildeki bu mescide yalnız tulumbacı bostancı neferlerinin gittiği, ağalarının namaz vakitlerinde kendi neferlerine katılmayıp sarayın muhafazasına memur diğer bostancı ocaklarının zabitleriyle beraber yine o civarda bulunan Yeşilkiremitli Mescit'e gittiği yazılıdır.

Bütün İstanbul denizlerinin, Marmara'nın, Haliç'in, Boğaziçi'nin zabıta amiri, muhafızı olan bostancıbaşı ağaların İstanbul sahillerinin içinde oturan kiracıların kimler olduğunu isimleriyle, işleri ve memuriyetleriyle bilmesi bir zaruret olarak görülmüş, bunun için de bostancıbaşılar gereken bilgiyi bir deftere yazdırarak toplamışlardı. "Bostancıbaşı defteri" adı verilen bu defterler her yıl yeni olarak tanzim edilir, yazılırdı. Yaprakları dama tahtası gibi göz göz bölünmüş olup her gözün içine yalnız bir isim yazılırdı. Padişah saltanat kayığıyla deniz gezisine çıktığı zaman, kayığın dümen palasını bostancıbaşı ağa tutardı. Bostancıbaşı defteri de padişahın maiyetindeki kimselerden birinin önüne konulurdu.

Padişah merak edip de bir yer soracak oldukta o zat hemen deftere bakar, mesela, "Osman Beşe kulunuzun kahvehanesidir... Kuyumcu İstepan zimminin hanesidir... Halil Hamid Paşa oğulları kullarınızın yalısıdır..." diye cevap verirdi.

Bostancıbaşı defterlerinin sınırı, Rumeli yakasında Yalı Köşkü'nden Haliç'in bitiminde Bahariye karşısında Karaağaç'tan yukarı Boğaz'da Rumelikavağı'na, Anadolu yakasında yukarı Boğaz'da Anadolukavağı'ndan liman ağzında Haydarpaşa'ya kadardı. Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında tanzim edilmiş bir bostancıbaşı defterinde, Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın yeri şöyle tespit edilmiştir:

"Yalı Köşkü, yanında Bostancılar Ocağı, yanında tebdil-i hümayun nöbet ahırı, yanında Silahtar Abdullahağa Çeşmesi, yanında kızlarağasının nöbet ahırı, yanında Taşçılar iskelesi, yanında sadrazam kayıkhanesi, yanında Yeşilkiremitli Mescit, yanında Bıçakçılar Ocağı iskelesi, yanında Bıçakçılar ve Nakkaşlar ocakları, yanında Harem-i Hümayun kayıkları kayıkhanesi, yanında Bostancı Kol Kayığı iskelesi, yanında beylik mavunacılar koğuşu ve mavunacılar kahvehanesi, yanında Attarlar Kâhyası Ömer Ağa'nın kayıkçı kahvehanesi, yanında bostancı tulumbacılarının mescidi, yanında bostancı tulumbacılarının kahvehanesi, yanında Odun Meydanı, yanında sadrazam kayıkçıları koğuşu, yanında çeşme, yanında beylik anbar, yanında Kuşçubaşı Camii, yanında saray kireçhanesi, yanında sarayın saman, arpa ve bakır anbarları, yanında Selimpaşa Camii, yanında İstanbul Ağası iskelesi, yanında Odun Meydanı, yanında Bostancı Kara Hasan'ın kayıkçı kahvehanesi, yanında bir sıra yemişçi dükkânları, yanında Bursa-Mudanya kayıklarının iskelesi, yanında bir sıra yemişçi dükkânları, yanında kayıkçı kahvehanesi, yanında gümrük..."

Görülüyor ki bostancı tulumbacıları koğuşu bu sahil parçasının hemen tam ortasındadır. Koğuşlar, kahvehaneler, dükkânlar, kayıkhaneler hepsi ahşaptır. Kahvehanelerin, kayıkhanelerin ve dükkânların hepsinin üstünde de bekâr odaları bulunmaktadır ve yangın çıktığı zaman da eğer şiddetli poyraz eserse, derhal büyüyerek bir ateş afeti halini alması muhakkaktır.

Evvelce gereken tafsilatla anlattık ki İstanbul için en tehlikeli yangınlar daima bu yalı boyunda çıkmıştır. Koğuşlarının yeri açık olarak gösteriyor ki bostancı tulumbacıları yalnız sarayda çıkacak bir yangın için kurulmamış, bu tehlikeli bölgede çıkacak yangınlara ilk koşacak tulumbacılar da onlar olacaktır. Demirkapı'dan ta Ayvansaray'a kadar ve limanın karşı tarafında çıkacak her yangında da kayıklarla ilk yetişecek tulumbacılar da yine onlardır.

Tereddüt etmeden, Bostancı Tulumbacılar Ocağı için bir "deniz itfaiyesi"ydi de diyebiliriz.

"Tulumbacı" sıfatının külhanilik, kopukluk, baldırı çıplaklık, bıçkınlık oluşu

Yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacılar hakkında tarih kaynaklarımızda pek az kayıt vardır. Bizim görüp toplayabildiklerimiz şunlardır:

Hicri 1233 yılında rebiülevvel ayından şevvale kadar geçen altı ay içinde (Miladi Ocak-Haziran 1818) kaza veya kasıt eseri, İstanbul'da büyük küçük 73 yangın olmuştur, ay başına 12 yangın düşer, ki âdeta bir afet rekorudur. Müverrih Cevdet Paşa kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinde bu yangınlar arasında yeniçeri tulumbacılarından bahsediyor, fakat kılık ve kıyafetlerini ve içlerinde şöhret sahibi olanların isimlerini kaydetmiyor.

Mesela ramazan ortasında teravih namazı vaktinde Odun Kapısı içinde bir boyacı dükkânından çıkan bir yangın için, "Etrafa süratle yayıldı; meğer oralardaki barutçu dükkânlarında külliyetli barut varmış, ateş oralara ulaşınca, memurlar yıkmak ile ve tulumba sıkmak ile meşgul iken birden barutlar ateş alıp parladı; öte tarafından barut ile dolu büyük variller dükkânlardan çıkarılıp, yuvarlanarak kaçırılırken gökyüzünden düşen kıvılcımlardan onlar da ateş aldı, infilak etti, tulumbacı neferlerinden ve zabitlerinden ve sair memurlardan ve ahaliden seksen kişi yanarak telef oldu..." diyor.

Bir Kadırga yangını kaydında da yeniçeri tulumbacılarının zenginlerden para alıp onların evlerini suret-i mahsusada korudukları yazılıyor.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulacak olan mahalle tulumbacılığı teşkilatında bazı sandıkların, vazifeleri yangının yayılmasını önlemek, ateşi söndürmeye çalışmak iken para alarak yalnız bir iki konağı kurtarmaya çalışmaları, Cevdet Paşa'nın notundan anlaşılıyor ki bu yeniçerilik devrinden kalmış kötü bir gelenektir. Müverrih paşa, "Şevvalin on birinci günü Kadırga limanında büyük bir yangın çıktı, bir kolu Kumkapı tarafına gitti. O cihette pek çok zengin, Ermeni kilisesini kurtarmak için ortaya pek çok para döktüler. Ekseri zabitan ve neferler o tarafa seğirtmekle yangının Usturacılar tarafına yayılan kolu karşısında pek az tulumba kaldı ve yangı-

nın bu kolu gittikçe büyüdü, ertesi gece yarısına kadar devam ederek Okçularbaşı Çarşısı'nı tamamen yakıp Beyazıt Meydanı'nda söndü..." diyor.

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud zamanlarında yaşamış ve Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı halini aldığı o devir üzerine muazzam bir vakayiname yazıp bırakmış olan Cabî Said Efendi eserinde, İstanbul'un zabıta vakalarına da çok yer ayırmıştır. Bu arada yeniçerilerin ve bilhassa yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacıların rezilane ayyaşlıklarından, koğuşlarına, bekâr odalarına uygunsuz kadın ve oğlan kapatmalarından, yollarda rastladıkları ırz ehli kadınları ve tüysüz yakışıklı delikanlıları bıçak çekerek cebren ve kahren odalarına götürmelerinden, fuhuş yolunda türlü türlü rezaletlerinden bahseder ve onlar hakkında daima, "Kulaklı bıçak ile gezer tulumbacı iti... Hamam külhanında yatar, sokakta itleşip çamura batar tulumbacı kopuğu..." gibi ağır tabirler kullanır.

Vakanüvis Lütfi Efendi ise yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacıları biraz daha etraflıca anlatıyor:

"Yeniçeri tulumbacılarının neferleri, hemen bütün İstanbul esnafı ocağa kayıtlı olduğu için esnaf delikanlılarının eşbehlerindendi. Yangın zuhurunda bu tulumbacı neferatı başlarında çorba tası gibi kalaylı ve üzerleri neferlerin kaçıncısı ise nişanlı taslarla etraftan koşuşarak tulumbaları ile yangına dalıverirlerdi. Sair vakitlerde başlarında tandır kadar koca bir sarık ve omuzlarında 'kartalkanat' tabir ettikleri kırmızı kaput ve baldırı çıplak, ayakları yalın, yalınayaklarına yemeni giyerlerdi; Yeniçeri Ocağı ile beraber bunlar da dağıtıldı..." diyor.

1826'da Yeniçeri Ocağı'yla beraber yeniçeri tulumbacılar da kalktıktan sonra aleyhlerinde çok şey yazılmıştır. Bu arada tulumbacıların yangınlarda yağmacılık yaptıkları da söylenmiş, hatta yangına büyük şehrin haneberduş haşaratı gibi "kızıl bayram" dedikleri de kaydedilmiştir.

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılması

Daha önce de kaydetmiştik, Hicri 1132 (Miladi 1720) yılında kurulmuş olan Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı, yeniçeriliğin kaldırıldığı Hicri 1241 (Miladi 1826) yılına kadar 106 yıl yaşamıştır.

Yeniçeri Ocağı, tarihimizde "Vaka-i Hayriye" denilen kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılırken, bütün yeniçeriler arasında tulumbacılar da fermanlı olmuş, ilk çarpışmalarda ölmeyen veya kaçarak izini tamamen kaybettiremeyenler aman verilmeyerek idam olunmuşlardı. Yeniçeri kolluklarındaki yangın tulumbaları toplanmış, bir depo haline getirilen Tulumbacıbaşı Konağı'na yığılmıştı.

Son tulumbacıbaşı ağa da yakalanıp idam olunan yeniçeriler arasındadır. Vaka-i Hayriye üzerine *Üss-i Zafer* adında bir eser yazmış olan Sahaflarşeyhizade Mehmed Esad Efendi bu son tulumbacıbaşı ağanın idamını şöyle anlatıyor:

"Sadrazam yangın tulumbalarının tamir ve imali bahanesi ile hazineden açıktan açığa külliyetli akçeler alan ve bundan evvelki yeniçeri ihtilalinde de eli olan tulumbacıbaşı dedikleri fâsık ve fâcire:

'Baka ağa!.. Vazifen yangını süratle söndürmektir, yeniçeri kışlaları tutuştukta niçin gitmedin?' dedi.

O eşkıya sergerdesi hayretle gülerek:

'Efendim... O makule yangın söndürülmeyip başka bir yanından daha tutuşturulmak devlete sadakatten gelir...' deyince, sadrazam:

'Eğer sen lazıme-i diyaneti bilse idin ve devlete sadık adam olsa idin emirülmüminin olan padişahımızın davetine uyarak Sancak-ı Şerif altına gelirdin... Padişah-ı İslam üzerine isyanın hükm-i şer'isi ne ise meseleyi var git müftüye anlat!..' dedi.

Haini Babıâli'de maktel ittihaz olunan odaya gönderdi, vardığı gibi cellatlar kârını itmam ettiler. Son deminde cellatlara:

'Boğun yiğitler!..' kelamından başka şey söylemedi, gayret-i batıla ile can verdi.

Cesedi dışarı atılınca birikmiş olan halk sürükleyerek mahut çınarın altına götürdüler, kılıç ve hançer üşürerek paraladılar..."

Niçin ehemmiyet verip kaydetmezler bilmiyoruz, Esad Efendi de bu son tulumbacıbaşı ağanın adını yazmamıştır.

Yangıncılar

Vaka-i Hayriye'den, yeniçeri yangın tulumbacılarının kaldırılmasından kırk sekiz gün sonra büyük Hocapaşa yangını oldu. Bu afet yangın tulumbacılık teşkilatının süratle ihyası için hükümeti harekete geçirdi. İstanbul halkı da bu işte hükümete yardım etti. İlerde tafsilatıyla anlatacağım, hükümetten müsaade alınarak, mahallelerin gençleri tarafından kullanılmak üzere her mahalle çarçabuk bir yangın tulumbası yaptırdı. Fakat "tulumbacı" adı yeniçerilik hatıralarına bağlı olduğundan mahallelerde yangın tulumbası sandıkları etrafında toplanan gençlere "tulumbacı" yerine "yangıncı" denildi. Ve Sultan Mecid zamanında yeniden kullanılmıştır.

Önemle hatırlatırım, yeniçeri yangın tulumbacılarının hepsi, vakanüvis Lütfi Efendi'nin de açıkça yazdığı gibi İstanbul esnafının delikanlıları idiler; onun içindir ki Yangın Tulumbacıları Ocağı kaldırıldıktan sonra mahallelerde yangın tulumbacılığı teşkilatının "yangıncılar" adı altında ihyası çok kolay olmuştu ve iş Vaka-i Hayriye'den iki ay sonra, çok kısa zamanda tahakkuk etmişti.

Hükümet eliyle Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın yerini tutmak üzere yeni bir tulumbacı teşkilatı ise ancak iki senede kurulabildi ve bu yeni teşkilata da yeniçeriliği hatırlatacak "tulumbacı" adı yerine "itfaiye" ismi verildi.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye İtfaiye Taburu

Tulumbacılığın ihyası işi, devlet arşivinde "Kanunname-i Askerî" defterinde yazılıdır. Bu mühim vesikanın bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"Tulumbacıbaşılık ile tulumbacı neferleri Yeniçeri Ocağı ile beraber kaldırılınca yangın tulumbaları da toplanıp Tulumbacıbaşı Konağı'na konmuştu. Yangın tulumbaları bütün levazımatı ile oradan da yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin seraskerlik kapısına naklolundu. Hicri 1243 (Miladi 1828) yılına kadar seraskerlik kapısında nöbetçi bulunan yüzbaşılar tarafından neferlere baktırılmakta idi, iktiza eden tamirleri de çilingirler

ile hortumculara yaptırılmakta idi. Fakat bu yüzbaşılar devamlı olarak bir yerde kalmadıkları için, evvelce verilen yüzbaşı gidip bu vazife bir diğerine havale olunurdu, o da bir müddet bakıp giderdi. Bu yüzden birçok tulumbaya bakılmayıp çoğunun kullanılmayacak hale gelip telef olacağı aşikâr idi.

İstanbul ve Üsküdar'da ve Boğaziçi'nde bulunan Asakir-i Mansure karakolhanelerinde ve Karadeniz Boğazı kale ve tabyalarındaki tulumbaların da layıkı ile bakılarak daima hazır bulunması, vazifesi yalnız bundan ibaret münasip adamların tayinine bağlı idi.

1243'te yapılan askeri yoklamada yaşları ilerlemiş olduğu için Asakir-i Mansure'den çıkarılması icap eden zabitandan ikisi bu iş için seçildi. Kendilerine yüz ellişer kuruş aylık ve yevmiye bir çift ekmek, yarımşar okka et tayini verildi, yangın tulumbalarının devamlı olarak tamirine memur edildiler; maiyetlerine de gayrimüslimlerden iki nefer çilingir ve iki nefer hortumcu verildi. Bunlar nöbetleşe zikrolunan yerleri gezip mevcut yangın tulumbalarını gözetecekler, gördükleri noksanları gelip serasker kapısına bildirecekler, eskiyenlerin tamiri veya yeniden yangın tulumbası yaptırılması için lazım gelen parayı bir masraf ilmühaberi ile seraskerlikten alacaklardı."

İstanbul'da yangın tulumbacılığının Asakir-i Mansure adı altında kurulan yeni ordu teşkilatına bağlı "İtfaiye Taburu" adıyla ikinci kuruluşu, 19. asrın en şöhretli vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa'nın seraskerliği devrinde olmuştur.

Evvela devletin yeni asker ocağı olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kadrosu içinde, fertleri askeri karakolhanelere dağıtılmış bir İtfaiye Taburu teşkil edildi. Yeniçerilik devrinde kolluklarda olduğu gibi, bu sefer de karakolhanelerde bir yangın tulumbası ile bu tulumbayı kullanmaya yeter sayıda tulumbacılıkla görevli neferlerden mürekkep bir takım bulunacaktı. İşte bu İtfaiye Taburu, zamanımızdaki İstanbul Belediyesi İtfaiye Teşkilatı'nın temeli olmuştur.

Yeniçeri yangın tulumbacılarından portreler

Bir meddah hikâyesinin kahramanı: Bülbül İsmail

18. yüzyıl sonlarında yaşamış namlı meddahlardan Galatalı Sükkerî Salih Çelebi, "Gül Fatma ile Kürkçübaşızade Hasan Çelebi" isimli hikâyenin en canlı siması olarak acemioğlanlarından bir tulumbacı tipi yaratmıştır.

Bütün meddahlar gibi Sükkerî Salih Çelebi de tarihi hakikatler üzerinde titiz değildir. Devrinin pek değerli bir söz sanatkârı olarak tanınmış bu ünlü meddah, kendi devrinin adamları olan yangın tulumbacılarını 17. yüzyıl ortasında, Sultan II. Osman'ın zamanında yaşatmıştır ki tarihimizde, İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı henüz kurulmamıştır, hatta yangın tulumbası bile icat edilmemiştir. Fakat Sükkerî Çelebi'nin hikâyesindeki dört tulumbacı, sanatkârın kendi devrinde gördüğü, tanıdığı tiplerdir, bu bakımdan en doğru çizgileriyle canlandırılmışlardır. Onun içindir ki hikâyesini dinleyenler asla yadırgamamış olacaklardır ve vakanın geçtiği zamanda tulumbacılar var mıydı, yok muydu düşünmemişlerdir. Namlı meddahı dinleyenler arasında muhakkak ki yeniçeri tulumbacılar da bulunmuştur. Bu güzel meddah hikâyesindeki tulumbacılar hem baldırı çıplak bıçkın, hem de mert gençlerdir.

Hikâyeyi kısaltarak nakledelim:

Şehremini'nde Kahveci Ali Beşe ölmüş, arkasında İsmail ve Gül Fatma adında iki yetim bırakmıştır. Oğlan 16 ve kız 13 yaşlarında olup babalarından kendilerine hayli dünyalık kalmıştı. Zira Ali Beşe'nin kahvehanesi gayet işlek olduğundan başka, kendisi de usta berberdi; sünnetçilik, cerrahlık ve dişçilik de yaptığından çok para biriktirmişti. Topkapısı dışında büyük bir bostanı, çarşıda da irat dükkânları vardı.

Lakin İsmail haylaz çıktı; babası ölünce kahvehaneyi ve berberliği terk etti; tulumbacı şehbazlarına ayak uydurdu, meyhanelerde akşamcılığa başladı, altın adını bakır yaptı, Kumkapısı Kolluğu'ndaki yangın tulumbasına nefer yazıldı ve o tulumba sandığında omuzdaşlık eden bıçkın yiğitlerden ve daltaban hazele güruhundan Yedibela Bekir, Dinsiz Veli ve Kartalkanat Mustafa namındaki yalınayaklı baldırı çıplak tulumbacılarla Sarnıçlı denilen meyhanede gece ve gündüz işret edip evine haftada bir, on günde bir uğrar oldu. Kimseye bir kötülüğü yoktu, ahvalinin zararı kendisine olup, halini ıslah için mahallesinde, semtinde nasihat edecek olanlara kulak vermedi:

"Zevk u sefa bu eyyam-ı nevcivanîde olup çalışacak zamanı ben bilirim!" derdi.

İsmail kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün bir mahbub delikanlı olup sesi de gayet hoş olduğundan tulumbacılar arasında makbul olan mâni, semai ve divan okurdu. Tulumbacıların eşbehleri arasında Bülbül İsmail diye baş tacı olmuştu.

Yedibela Bekir, değme zorbaları palası altından geçirmiş şaki idi, dev heybetli ve ehremen suretli cehennem kütüğü idi. Kahvecioğlu Bülbül İsmail'i bir an yanından ayırmayıp kahvehane, meyhane, hamam, bağ, bostan daima beraberinde dolaştırır, gece dahi kollukta tulumbacıların koğuşunda yatarlardı. "Ol nazenin şivekârı, yalınayak, baldır bacak çıplak, sinesi üryan, keçe külahında tandır kadar destarı perişan pırpırı kılığına sokmuş, kendine uydurmuştu..."

Baba dostlarından birkaç kişi baktılar, gördüler ki çapkın oğlan bir gün anası ile kız kardeşinin başlarındaki evi de satarak meyhane akçesi yapacaktır, "Gül Fatma'ya bir hayırlı koca bulup biçareleri şu çapkından halâs edelim" dediler.

Gül Fatma hakikaten gül goncasıdır; on bin peripeyker nigâr içinde bir dane olduktan başka, anası da ağzı var dili yok melek misali hatundu. Lakin kardeşi İsmail'in yüzünden kıza bir talip çıkmadı. Uzaktan gelen görücülere de konu komşu:

"Yarın ahirette iki elimiz yanımıza gelecek, kızın bir oğlan kardeşi vardır ki neuzübillah tulumbacının itidir, 'Falan kimdir, Bülbül İsmail'in eniştesidir' dediler mi, ırz ehli olan hicabından kahrolur..." derlerdi.

İstanbul'un namlı zenginlerinden Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin dâr-ı dünyada Hasan Çelebi isminde tek evladı olup henüz 15-16 yaşında ve güzellikte yekta bir taze civan idi; babasının dikkat ve himmetiyle tahsil ve terbiyede de birinci idi.

İşte bu Hasan Çelebi bir gün lalası ile Kâğıthane mesiresine gitmiş, "orada bir bikr-i naşüküfte görüp o anda can ü dilden âşık olmuştu." O güzel kız, Kahveci Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma idi. Çöpçatıcı ve baş bağlayıcı Zeliha Hatun kızı anasından almış, "Her zaman kısmet ayağa gelmez, bazen de kısmetin ayağına varmak gerektir" diyerek, güzel kıza o zamanlar yeni çıkma bir mor ferace giydirerek mesireye götürmüştü.

Kürkçübaşıoğlu Hasan Çelebi bu aşkla sararıp soldu. Derdini önce lalası olan ağaya açtı, ondan hanımın annesi öğrendi ve validesi hatun da bir akşam bir yolunu bulup meseleyi Hacı Efendi'ye söyledi, o da:

"Kızı bir kere gidip görün, yoksulluk ayıp değildir, gelinim olarak makbulümdür, elverir ki ailesinde namus karası olmasın!.." dedi.

Bir taraftan da Kürkçübaşı bir adamını göndererek kızın ahvalini tahkik ettirdi. Kız bir gül goncası kadar temiz ve masumdur, fakat Bülbül İsmail adında yağlı kara tulumbacı bir ağası olduğunu öğrendiler. Hacı Efendi karısına:

"O kız bizim gelinimiz olamaz, Hasan derdinden ölür, biricik oğlumu teneşirde gözlerimin yaşlarıyla yıkarım, ama zehr-i katil tulumbacı haytaların omuzdaşı baldırı çıplak tüysüz itin kız kardeşini ona alamam!.." dedi.

Babasının emrinden dışarı çıkamayan Hasan Çelebi yemekten içmekten kesilip yatağa düştü, bir ay içinde bir deri bir kemik kaldı. Hasan Çelebi'nin halini bütün İstanbul öğrendi, Bülbül İsmail'e:

"Oğlum... Görüyorsun ya, hem kız kardeşinin kısmetine mâni oldun, hem de bir taze civanın sebeb-i mevti olacaksın, gel şimdiye dek yaptıklarına tövbe ve istiğfar et, babanın ellere kalmış dükkânına geç otur, bizler de varıp Hacı Efendi'nin ayağına düşelim, onu ikna edelim..." diye yalvardılar.

Bülbül İsmail de bu ahvale fevkalade üzülmekle beraber tulumbacı omuzdaşlarından ayrılamadı ve baldırı çıplak bıçkınlık havasından kurtulamadı; pabuçsuz yalınayaklarını meyhane eşiğinden çekemedi.

O sıralardadır ki İstanbul yeniçerileri, zamanın padişahı Sultan Osman'a karşı tuğyan ettiler, kışlalarındaki kazanları Et Meydanı'na çıkarıp büyük fit-

ne oldu. İşte o ihtilalde, İstanbul'un yakaları ve şakakları bitli, yalınayakları çengel tırnaklı, yatakları yorganları tozlu topraklı kayıkçı, mavnacı, hamal, ırgat cümle mühmel bekâr uşakları da konak yağması ile mal ganimetine fırsattır diyerek yeniçerilerin peşine takıldılar; İstanbul zenginlerinin isimlerini bir deftere yazdılar, "Sultan Osman'lıdır" diye konaklarının yağmasına ve kendilerinin katline karar verdiler; defterin başına da Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin adını yazdılar. Hakikatte de Kürkçübaşı, Sultan Osman'ın musahibi yerinde mutemedi idi.

Ağakapısı'nda yeniçeri erkânından, efendinin nimetlerini görmüşlerden biri, "Aman, efendi defterli oldu, tebdil-i kıyafet ile Anadolu tarafına kaçarak bir müddet namını unuttursun, konak ve mal kaygusunda olmayıp can kaygusunda olsun..." diye haber yolladı.

Hacı Efendi ne yapacağını bilemedi, mal canın yongası olduktan başka canının bir parçası Hasan Çelebi de döşekte yatar, maşukasının hayaliyle can alıp can verirdi.

İhtilalin ikinci günü sabahı, seher vakti alaca aydınlıkta gördüler ki konağın kapısına dört nefer baldırı çıplak tulumbacılar gelmiş ve palalarını kapıya asmışlardır; içlerinden biri kapıcıya:

"Varın bizden Hacı Efendi'ye selam eyleyin, ellerinden öperiz, bizim palalarımız bu kapıda asılı durdukça bir fert onları indirip içeri giremez ve Hacı Efendi'nin kılına hata gelmez!.." dedi.

Ve hakikatte de tam on beş gün kapıdan ayrılmadılar. O kanlı fitne günlerinde Kürkçübaşı Konağı'na yağmaya gelenler bu tulumbacıları görünce sokak köşesinden tersyüz olup dönerlerdi. Konaktan bu tulumbacılara kim oldukları sorulduğu zaman:

"Hele fitne yatışsın, söyleriz!.." derlerdi.

Fitne yatıştı. Kürkçübaşı tulumbacıları konağına alıp onlara bir âlâ sofra donattı, o güne kadar konağının içine bir katre içki girmemiş iken "Tulumbacılar meyhane ehlidir" diyerek sofralarına içki de aldırtıp koydu ve kendisi de onlarla birlikte sofraya oturdu:

"Ey dilaverlerim, şehbaz yiğitlerim... Sizler kimler olursunuz ki benim malımı ve canımı korudunuz... Ey tulumbacı semenderler, isimleriniz nedir ve bu hizmetiniz mukabilinde benden matlubunuz nedir?.." diye sordu.

Tulumbacıların en genci ki gayet dilber bir tüysüz oğlandı:

"Ey Kürkçübaşı Hacı Efendi... Bizler Kumkapısı'ndaki yeniçeri kolluğunun tulumbacılarıyız, senin dediğin gibi ateş içinde semenderleriz, dünyada yandık, inşallah ahrette yanmayız... Omuzdaşlarımdan şu ejder misali yiğit Yedibela Bekir ağamdır, şu koç başlı dilaver Dinsiz Veli ağamdır, şu puladbeden şehbaz da Kartalkanat Mustafa ayakdaşımdır. Bana da tulumbacı civeleği Bülbül İsmail derler..." dedi.

Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi hemen yerinden fırlayıp Bülbül İsmail'i bağrına bastı:

"Şehbazım, şahinbaşım, civeleğim, sureti gibi siyreti pak olan Bülbül İsmail'im! Bundan böyle dünya ve ahiret sen benim oğlumsun, bir büyük hata işlediğimi şimdi anladım..." dedi.

Hacı Efendi hemen hareme koşup zevcesine:

"Hatun, durma, şimdi feraceni başına geçir, Şehremini'ne koş git, evlerini bul, tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'in kız kardeşini Allah'ın emri ve Peygamber'in kavliyle anasından oğlumuz için iste ve anası ile kızı koçuya koyup al getir, kızın çeyizini ben yaparım, oğluma da müjdesini verin!.." dedi.

Gül Fatma Kürkçübaşı'nın konağına geldiğinde hemen eteğini beline sokup mutfağa girdi ve nazik elleriyle bir tas hasta çorbası pişirdi, döşekte yatan âşık-ı şeydası Hasan Çelebi'ye götürdü. "O nevcivan ki maşukasını karşısında ve hizmetinde gördü, daha çorbadan bir kaşık içmemişti ki taze can bulup yataktan kalktı."

Sükkerî Salih Çelebi'nin bu hikâyesinde bütün hüneri, gençlerin tulumbacılığa heves etmemesi için, bir nevcivanın tulumbacılık ile şeref ve haysiyet ve namus bakımından neler kaybedebileceğini Bülbül İsmail tipinde imayla göstermesidir. Güzel bir gencin o yollarda başına gelebilecek her şeyi söylemiş, sonra da tulumbacıları mert insan yaparak onları da okşamış, gönül almıştır.

Hikâyede, bir gece Langa'da Çardaklı Hamam'daki haytaca zevk u sefa ve Büyük Langa bostanlarında da bir işret âlemi tafsilatıyla anlatılmış, o meclislerde Bülbül İsmail'e hatta köçeklik yaptırılmıştır. Fakat yeniçeri tulumbacılarının bir yangına nasıl gidip geldikleri, yangında nasıl çalıştıkları, kolluklardaki koğuş hayatları, nizamları hakkında en küçük bilgi verilmemiştir.

Yeniçeri yangın tulumbacılığını en revnaklı devrinde yaşamış olan bu ünlü meddahın o tarafları anlatmaması, bugün bizim için büyük kayıptır. Sükkerî Çelebi'den çok şeyler öğrenmek mümkündü.

Yazarı bilinmeyen bir hikâyenin kahramanı: Tulumbacı acemi oğlanı Burçak Mustafa

Yine 18. yüzyılda yazıldığını tahmin ettiğimiz, müellifi meçhul "Sergüzeşt-i Neveda Hanım" isimli bir hikâyenin kahramanı da acemi oğlanlarından genç bir tulumbacıdır.

Zengin ve yaşlı kocasından dul kalmış, 30 yaşında genç ve güzel Neveda Hanım, 17-18 yaşlarında gayetle dilber, pırpırı bir kayıkçı oğlana gönül verir; araya çöpçatıcı bir mahrem adamını koyar, oğlan parayla yola getirilir ve hanım güzel kayıkçıyla evlenir. Ömrü, dolmuşa işleyen iki çifte bir kayıkta denize kürek çalmakla geçerken, başına böylece bir devlet kuşu konarak mükellef bir konakta ağa olan kopuk oğlan, eski ayaktaşlarını terk etmeyerek meyhanelerde akşamcılığa ve Galata'da Rum yosmalarıyla türlü kepazeliklere devam eder, kendisini seven karısına bir püsküllü bela olur ve nihayet bir fahişenin kalyoncu kabadayılarından bir tutkunu tarafından bıçaklanarak öldürülür. Burçak Mustafa adındaki bu bıçkın kayıkçı da bir tulumbacıdır; oğlanın portresi yerindeki satırların nakliyle yetiniyoruz:

"... Ol tarihte şehr-i Üsküdar'da İskele-i Balaban'da dolmuşa işler kayıkçı Burçak Mustafa ki:

Sanasın kâkülün sırmalı saçak
Başında Cezayir fesi al sancak.

Güzellikte yekta, çakır göz, fettan civan, ejder-i derya ile güreş tutar zeberdest pehlivan:

Hak kelam ederim billah bendeniz
Doğmuştur Hazreti Yusuf'la ikiz.

Amma tir-i müjgânı zehrnak daltaban, mekânı dârünnedve-i haşarat kahvehane-i Balaban, bin civan içinde müstesna şah-ı huban, velakin nezaketten bibehre yaban, yalınayak gülle topuk, it oğlu it kopuk, belde yedi endaze kuşak, yangın tulumbası sandığında uşak, şakağında yavşak, alım çalım ve kesim biçim yerinde pırpırı bıçkın, koşarlı ayaklarla takım önünde fener çeker çapkın:

Elli dokuz kolluğunda palazdır
Tulumbacı kayışbacak haylazdır..."

Bir destanla övülmüş: Tulumbacı civelek Poyraz İsmail

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa büyük bir destan mecmuası bırakmış, devrinin usta ve kalender meşrep bir halk şairidir.

Bu destan mecmuasının bir sureti, hayatı zengin bir macera romanı yazma imkânı verecek vakalarla dolu, Üsküdarlı halk şairi Tophane kâtiplerinden Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasında, yine Üsküdarlı halk şairi Destancı Vâsıf Hoca'nın delaletiyle elimize geçmiştir.

Galatalı Hüseyin Ağa, destanlarından birini yeniçeri taslakçısı ve 50. Yeniçeri Ortası Kolluğu tulumbacılarından Poyraz İsmail adında gayetle dilber bir delikanlı şanında yazmıştır.

İsmail, Karagümrük'te 50. Orta'nın çorbacısı Kara Tahsin Ağa'nın büyük yeniçeri kahvehanesinde berber kalfası olup aynı ortanın yangın tulumbası sandığına uşak olması bu münasebetledir.

Devrin ejderha misali azgın zorbalarından Kara Tahsin'in civeleği olan Poyraz İsmail'e, en namlı çengilerden Tırnovalı Benli Behiye adında bir Kıpti kızı âşık olmuş, Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de bu dilber oğlanın uğrunda hayatını feda etmiştir.

Bir tulumbacı güzeli delikanlı ile güzel bir Çingene kızının aşk macerasını nakletmeden önce Galatalı Hüseyin Ağa'nın "Poyraz İsmail Destanı"nı okuyalım:

Gel bre derbeder uykudan ayıl
Turalı altını tıraş ol bayıl
Bir berber civanı nam verdi bu yıl
Adıyla sanıyla Poyraz İsmayıl

Paçalar sıvalı ayakta nalın
Ham gümüş bacağı ayağı yalın
Bıçkın edasıyla ey feta salın
Ey şuh-ı şehlevent tannaz İsmayıl

Belinde futası tavus kuyruğu
Elinde ayine berber buyruğu
Cümle kalenderan kulu uyruğu
Şah-ı huban oldu bu yaz İsmayıl

Külahında yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi
Pek yaraşır kaş üstüne eğişi
Tulumbacı civanı şehbaz İsmayıl

Samur kaşlar olmuş alın yazısı
Hüsün beratının yalın yazısı
Şekerin pekmezin balın yazısı
Benzeri binde bir pek az İsmayıl

Alnı akıtmalı sırma kâküllü
Ensesi bir tutam sırma püsküllü
Şakağı çiçekli sünbüllü güllü
Tulumbacı kopuk haylaz İsmayıl

Karagümrük'tedir var gör ol dükkân
Müşteri bey, paşa, cümle zadegân,
Sanma kim vasimi eyler rayegân
Ahu-yı vahşidir pür naz İsmayıl

Kara Tahsin Ağa germiş kanadı
Tahsin'in cihanı tutmuştur adı
Yan bakanın billah olur celladı
Omuzu baltalı dilbaz İsmayıl

Beli baltalıdır şahin nişanlı
Elli yoldaşıdır ol delikanlı
Ayağı koşarlı başı dumanlı
İder ateş içre pervaz İsmayıl.

Her yeniçeri ortasının "nişan" denilen bir alamet-i fârikası vardı. Yeniçeriler ortalarının nişanlarını kollarına, bazularına, baldırlarına, ellerinin üstüne, neresi hoşlarına giderse oraya dövmeyle nakşettirirlerdi. 50. Orta'nın nişanı da bir şahin kuşu resmiydi. Poyraz İsmail'in de bazusunda yahut baldırında bir şahin kuşu dövmesi bulunduğu anlaşılıyor.

Yeniçeri zorbaları himayeleri altına aldıkları civeleklerine, yosma nigârlarına, bir köşesine mensup oldukları ortanın nişanı işlenmiş bir çevre, bir yelek, camadan, bir yelpaze veya herhangi bir hediye verirlerdi, ona da "balta" denilirdi. Baltalı bir delikanlıya, bir kıza, kadına, aynı yollarda benlik davası güdenler bile, kanlı bir dövüşü göze almadan yan bakamazlardı. Naklettiğimiz destanda Poyraz İsmail'in omuzunda bir de "balta çevresi" olduğu görülüyor.

Güzelliği ve kılık kıyafeti böylece tarif edilen genç tulumbacıya Benli Behiye adında Çingene bir çengi kızı gönül vermiştir ve bu aşkın yolunda hayatını feda edecektir.

Çardak Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın destan mecmuasında, Poyraz İsmail destanının kenarına, Kıpti kızı Çengi Behiye'nin macerası şöyle kaydedilmiştir:

"Bin şahit isterdi Kıpti demeye: Rumeli'nde Tırnova kasabasından Kaptanıderya Tatar Ramiz için getirdiklerinde gül goncası bikr-i naşüküfte idi, 13 yaşında var yok. Nahilbend mahallesinden Değirmenci Safiye Kadın nam esirci 700 altın saymıştır derlerdi babası Çingene'ye, amma kaptanpaşaya Kıpti'dir denmeyüp Mağribi'dir demişler. Alemdar Paşa Vakası'ndan son-

ra Kandıralı Mehmed zuhur idüp galebe yeniçerilerde kaldıkta Tatar Ramiz Paşa firar etmekle sarayı yağma oldu. Çengi Behiye'yi ki kaptanpaşa sarayında Benli Behiye derlerdi, yeniçeri kayışbacaklarının eşbehlerinden Zehrimâr Odabaşı Kara Tahsin demekle maruf çarebru yiğit kaldırmış ve Tahtakale'de yeniçeri avretlerinin sakin olduğu yere koymuş, kapatmıştır. Benli Behiye vaka-i azimeye (Vaka-i Hayriye) kadar on sekiz sene Kara Tahsin'in tasarrufunda oldu ki vaka-i azimede 30 ya da 31 yaşında idi (o zaman da Kara Tahsin Ağa kırkını aşmış, 50. Orta'nın çorbacısı olmuştur), amma yine üstüne çengi yok idi. Kara Tahsin'in korkusundan avrete gayri er parmağı değmedi. Vaka-i azime zuhurundan mukaddem idi, Kara Tahsin bir mahbub-ı dilaşubu refik-i has civelek edindi ki o delikanlı Karagümrük'te yeniçerilerin kebir kahvehanesinde berber Poyraz İsmail'dir; hem kahvehanede işler idi, hem dahi 50 yoldaşlarının kolluğunda tulumbacı idi. Benli Behiye o oğlana taaşşuk idüp Kara Tahsin'in ayağına düşüp destur aldı ve maşuku ile murada erdi. O tarihte Poyraz İsmail on yedinci yaşında duman bıyık mürahik idi; avret onun divanesi olmuştur. Bir gece ki valideyni menziline varır (ana baba evine gider) yahut ki bir mahalde Kara Tahsin ile iyş ü işret ve muhabbet olup oğlan gelmez idi, çengi avret gözün yummaz, tabesabah mum misali ateş-i hasretle yanardı, ama Tahsin ile bile olduğundan ağzın açamazdı, derdini dökemezdi.

Vaka-i azime ki zuhur eyledi, Benli'nin gözü cihanı görmeyüp yalınayak ve hem kefere avreti misali başı açık zenne şalvarının üzerine İsmail'in cepkenini almış, destinde şişane tüfek Karagümrük'te olan kahvehaneye varmış; derununda benîâdem yok, in cin top oynar, bir Bektaşî kalender vardır, kabak (esrar nargilesi) başında bîşuur. Çengi avret kahvehane kurbında Mehmedağa Hamamı'na varır, bir ihtiyar ak sakallı natır:

'Gece burada idiler, seherde Kara Tahsin ile pür silah çıkup zannım Et Meydanı'na Yeni Odalar'a (Aksaray'da Et Meydanı'nda büyük yeniçeri kışlası) gittiler!..' der.

Bu haberi ki alır, Behiye kışlaya varır, amma Yeni Odalar'a vardıkta görür ki ateş-i Nemrud misali yanar, derununda olan kuşça canın taşra atsa nimet bilir, kaçan yoldaşlardan biri:

'Dön bre avret, işte ocağımız yandı battı!..' der, biri dahi:

'Kara Tahsin'in Berber İsmail şehit oldu, gözümle gördüm!..' der.

Benli Behiye bunu ki duyar tamamen tecennün idüp kışlaya girer ki maşuku oğlanın laşesini bula. Ama girmek var, çıkmak yok.

(Büyük kışla iç içe avlular, taşlıklar, koğuşlar, mescitler, tekkeler, çardaklar, köşkler, mutfaklar, hamamlarla muazzam bir labirenttir. Mutfak ve hamamlar hariç, binaların hemen hepsi ahşaptır, yarı kâgirdir. Sükûnet içinde bile birini arayıp bulmak gayet güç bir iş iken, cehennemi yangının içinde bir sevgilinin cesedini aramaya kalkmak ancak cinnet eseridir.)

O tarihte bir taze yiğit olup Gazi Sultan Mahmud kılıcından kelle kurtarmış muammerinden (çok yaşamış kimselerden) Taşkasaplı Tulumbacı Haydar Ağa nakletmiştir:

'Kışladan âhir ben çıktım. Çengi Behiye'nin öldüğünü gördüm. Şöyle ki, Zincirlikuyu taşlığında laşeden laşeye koşardı, başına yeniçeri üsküfü koymuş, elinde bir şişane tüfek, eğilir, laşenin yüzünü görür, kalkar âhir canibe koşardı. Sanki o ateş-i Nemrud içinde semender idi, bir baktığı yüze gelir bir daha bakar idi. Nihayet anı gördüm ki fevkani çardak avretin üstüne çöker, o dahi gördü amma firar eylemedi, başımı çevirdim kaçtım...'

Benli Behiye elhak şehid-i aşk u muhabbettir. Kara Tahsin için Laleli cenginde düştü (öldü) dediler. Poyraz İsmail ise vaka-i azimeden on iki sene geçtikte Kasımpaşa'da Kulaksız Hamamı'nda zuhur etti, Tersane'de kalyon askeri oldu..."

Vaka-i Hayriye'de İstanbul'daki bütün yeniçerilerin padişaha karşı silah çekmedikleri bugün bir tarih hakikatidir. Büyük çoğunluk, bu son yeniçeri ihtilali başlar başlamaz, şehrin kale kapıları henüz kendi ellerinde iken şehir dışına kaçmışlardır. O müthiş günün erken saatlerinde Tulumbacı Poyraz İsmail de zorba hamisi Kara Tahsin'in elinden kurtulup kaçmış ve Kulaksız Hamamı'nda dellak olup on iki yıl gizlenmeye muvaffak olmuştur. Çengi Behiye'nin feci akıbetini gözüyle gören Tulumbacı Haydar Ağa da İsmail gibi kaçıp saklanmış ve vakayı takip eden müthiş yeniçeri kırımından kelle kurtarmıştır. Bundan ötürüdür ki Tırnovalı Kıpti çengi Behiye'nin macerası, İstanbul halkı arasında, Haydar Ağa meydana çıktıktan, yani vakadan on-on iki sene sonra ancak yayılabilmiştir. O zaman da Benli Behiye'nin ağ-

zından şu türkü düzülmüş ve bu aşk macerası, belki de türküsüyle beraber anlatılarak dinleyenleri ağlatmıştır:

Poyraz İsmayıl yoldaşım aman
Arar bulamam ben arar bulamam
Dört yanım ateştir, ateşle duman
Kimseye soramam aman soramam

Sultan Mahmud yazık senin şanına
Civan İsmayıl'ın girdin kanına...

Şişane tüfengi çaktım almadı
Çaktım almadı da çaktım almadı
Semender de olsam takat kalmadı

Sultan Mahmud yazık senin şanına
Civan İsmayıl'ın girdin kanına...

Bu türkü 17. asrın ikinci yarısında Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Edirne'de Mekkâreci Mustafa adında ayaktakımından güzel bir gencin hazin aşk macerası üzerine yazılmış ve yüzyıllar boyunca unutulmamış, söylenegelmiş bir türküden mülhemdir; "Mekkâreci Mustafa Türküsü"nün bir kıtası şudur:

Çifte kuburlarımı ağalar
Çaktım almadı, çaktım almadı
Dört yanıma baktım ağalar
Kimse kalmadı, kimse kalmadı
Aman veziroğlu vezir yazık şanına
Bu gençlikte nasıl kıydın tatlı canıma
Aman tatlı canıma...

Sultan III. Selim ile bir tulumbacı neferi

Tayyarzade Atâ Bey tarafından *Enderun Tarihi* isimli eserinde nakledilmiş bir vakadır. Bu yazar, yeniçeri tulumbacıları her türlü denaet, şenaat, habaset ve melaneti pervasızca irtikâp eden adamlar olarak gösteriyor. Babası Tayyar Ağa yeniçerileri ortadan kaldıran Sultan II. Mahmud'un sadık bir bendesi olan Atâ Bey şöylece anlatıyor:

"Sultan III. Selim bir gün kıyafetini tebdil ederek şehir içinde dolaşmaya çıkmış. Kendisi, başında içi külahlı fes, üzerinde lahur şal sarılı, belinde tabanca ve yatağan, Tersane kethüdası olmuş; maiyetindekiler de kalyoncu neferi kıyafetine girerek Sultanahmet civarında Sokullumehmetpaşa Cami-i Şerifi yokuşundaki tenha yerden aşağı inerlerken, kendi halinde gitmekte olan bir kadının peşine düşmüş bir yeniçeri tulumbacı görmüşler. Tulumbacı, kadını yolundan çevirip oralardaki bir viraneye götürmek istiyormuş, eli palasında tehdit ederek:

'Gelmezsen keserim!..' demiş.

Kadın ise:

'Kardeşim, ben ırz ehliyim, evim Küçükayasofya'dadır, çocuğum hastadır, eczacı dükkânından ilaç aldım, işte elimde, şimdi evime gidiyorum, inanmazsan gel, mahalleme sor, bana ilişme!' diye yalvarmaya başlamış.

Fakat kadıncağız yalvardıkça tulumbacı zikri müstehcen elfaz-ı galize ile küfür ederek ısrar edermiş, kadının kolundan tutup sürüklermiş.

Kadın padişah ile maiyetindekileri görmüş, tulumbacının pençesinden sıyrılıp:

'Aman kaptan ve kalyoncu din kardeşlerim. Tanrı Teâlâ aşkına olsun beni bu adamın pençe-i zulmünden halâs edin...' diye onlara sığınmış.

Bunun üzerine tulumbacı, zikri şeran memnu, küfür ve dalaleti ilan eden ve belki bir adamı idam ettirebilecek olan galiz küfürlerle sövmeye başlamış ve hemen belindeki bıçağına sarılıp henüz yarısına kadar sıyırabilmiş iken, Sultan Selim 'Bismillah' deyip göz ermez bir sürat ile yatağanını çekmiş ve bir hamlede mütecaviz tulumbacıyı ikiye bölmüş. Sonra kadını önüne katarak evine kadar götürmüş ve kadına bir miktar ihsanda bulunmuş. Saraya döndükten sonra da sadrazama, 'Sokullumehmetpaşa Cami-i Şerifi yoku-

şunda maktul olan tulumbacının katil-i meşruu benim, veresesi var ise mürafaa-i şeriyesine hazırım' diye bir hatt-ı hümayun göndermiş.

O hafta cuma namazını Yeni Cami'de kılan Sultan Selim, vakayı yeniçeri ağasına da naklederek:

'Bu makule vukuatı men etmediğin takdirde seni de tulumbacının yanına gönderirim...' demiş."

Bu vakanın uydurma olduğu apaçık görülüyor.

Bilhassa kaydetmek isterim ki merhameti ve şefkati dillere destan ve hatta kendi sebeb-i felaketi olan şair ve musikişinas Sultan III. Selim, velev ki böyle kötü bir tesadüf karşısında nefis müdafaasına mecbur kalmış da olsa, yatağan kullanacak, elini kana bulayacak adam değildir. Kaldı ki maiyetindekiler buna imkân bırakmazlardı. Vaka yerinde kendisinin padişah olduğunu bildirmesi zehr-i katil de olsa tulumbacının taban kaldırıp kaçması için kâfiydi. Hatta padişah olduğunu söylemesine bile lüzum yoktu; o devirde bir Tersane kethüdasıyla karşılaşmak, böyle mütecaviz bir şerir için dehşet içinde donup kalmaya kâfiydi, üstelik peşinde de birkaç nefer kalyoncu bulunursa... Tayyarzade'nin naklettiği bu vaka, avami muhayyilenin tulumbacıların rezaletlerine bir yakıştırmasıdır.

Çaylak Tevfik Bey'in uydurma yeniçeri tulumbacı tipleri

Tarihi roman ve hikâye yazarken çok dikkatli olmak lazımdır. Muharrir yalnız muhayyilesine dayanırsa, geçmiş asırlar âdetlerini, giyim kuşamını ve hatta binaların dış ve iç mimarisini bilmezse büyük hatalara düşer. Kendisi gülünç olduktan başka, okuyucuları arasında tarih bilgisi kıt olanları da yanıltır, hafızalarında sonradan kazınması zor yalancı izler bırakır.

Geçen asır sonlarında yaşamış ve "Çaylak" lakabıyla tanınmış Mehmed Tevfik Bey *İstanbul'da Bir Sene* adındaki eserinin beşinci kitapçığı olan *Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* isimli risalede yeniçerilik zamanında Langa'da "Mermerli" denilen büyük gedikli meyhanede, bir akşam keyfi sahnesi tasvir ederken, meyhaneye yeniçeri kolluk tulumbacılarından üç adam sokar.

Çaylak Tevfik Bey'in bu yazısındaki fahiş hatalarını tenkit etmeden hikâyesini kısaltarak nakledelim:

"Bir bayram tatili, Yüksekkaldırım semtinden üç delikanlı Langa'ya inmişlerdi. Biri yorgancı esnafından Mahmud, diğeri çıkrıkçı esnafından Hüsnü, biri de ipçi esnafından Mehmed Ali idi. Üçü de gayet gürbüz ve vücut yapıları düzgün on sekizer-yirmişer yaşlarında olup henüz bıyıklarının uçlarını burmaya başlamışlardı. Bunların kıyafetlerine o vakitler 'pırpırı' denilirdi: dal fes, camadan, saltamarka, cüppe, şalvar gibi şeylerdir. Bellerine şal veya Trablus kuşağı sararlardı. Bu delikanlılardan Hüsnü ise gerçekten genç irisi, sahiden insan güzeliydi. Başlarına o zamanın modasınca 'yârdan ayrıldım' denilen biçimde birer yemeni bağlamışlardı.

Langa'da biraz dolaştıktan sonra keyif çatmak için Mermerli denilen meyhaneye girdiler. Vakit henüz erkence, meyhane de o kadar kalabalık değildi. Girdikten sonradır ki meyhanenin tezgâh tarafında üç beş yeniçeri dayılarının oturup henüz keyiflerini çatmak üzere olduklarını gördüler. Çocuklar bunlara riayetkârane bir vaziyet aldılar, şöyle ki, eğer kendilerinin orada olduklarını bilseydiler, elbet de girmekten çekineceklerini anlattılar.

Birer şişe 'düz' getirttiler. Dayılar çocukların bu edibane tavrını beğenip onları taltif için sofralarında bulunan meyvelerinden bir tabağı hizmetçiye verip:

'Al şu mezeleri delikanlıların sofrasına koy, bizden kendilerine selam söyle, rahat etsinler, eğlensinler!..' dediler.

Dayıların biri Çadırcı Salim ki yeniçeri ortaları için çadır yapan esnaftandır. Biri Atpazarlı Mustafa, iradı ile geçinir havadar mizaç bir delikanlı; biri Süğlün, yeniçeri ağalarından birinin zenci kölesi iken efendisi azat etmiş, kışlada neferdir; gözleri kan çanağı, kalıp kıyafet gulyabani idi. Biri Bıçakçı İbrahim, sonradan sefaret kavası olmuştur; biri de Mumcu Veli, kışlaların mumlarını dökerdi..."

İlk tenkidi burada yapalım: muharririn kullandığı "pırpırı kıyafet" tabiri, tarif ettiği kıyafet değildir. Pırpırı kılık kıyafet şudur: bir diz çakşırı üstünde bir kuşak ve çıplak gövde üstünde bir yelek yahut bir camadan veya bir gömlek; düğmeler mutlaka çözük ve kollar mutlaka sıvanmış. Sine üryan, memelerin görünmesi şart. Çakşırın paçası diz kapağının dört parmak üstünde; bacaklar, baldırlar çıplak; ayaklar mutlaka yalın, çorap asla giyilmez, yalın ayağa Galata yemenisi geçirilir, bu yemeninin ön üst kısmı gayet dardır, par-

makları yalnız uçlarından tutar, parmak aralarının üst kısmı mutlaka görünecektir. Başta keçe külah: külaha üç arşın, beş arşın şal sarılır ve şalın bir ucu omuza sarkar. Kucakta bir kulaklı bıçak veya pala mutlaka bulunacaktır. Pırpırı kıyafet yeniçeriliğin son devrinde yangın tulumbacılarının günlük şehir kıyafetidir.

Çaylak Tevfik Bey "dal fes" tabirinde de yanılmıştır. Dal fesli çocuklar dediği esnaf gençlerinin başlarına "yârdan ayrıldım" denilen biçimde yemeniler bağlatmıştır. Dal fes, üstüne hiçbir şey sarılmayarak, sadece fes olarak giyilen fes demektir.

O devirde rakı şişeyle verilmez, boy boy bakır güğümler, ibrikler ve maşrapalarla verilir. Meyhanelerde hatta "'karafaki" denilen hususi rakı şişecikleri de yoktur.

Çaylak Tevfik Bey'in hikâyesine devam edelim:

"Çocuklar kendi hallerinde eğlenip dururken, meyhane kapısından bir tulumbacı girip bir nara attı, ama meyhanede bulunanların da beyinleri patladı. Bu herif Baruthane tulumbacılarından Kel Memiş idi; yanında iki arkadaşı vardı. Üç arkadaş iki tarafa sallanarak gelip çocuklara karşı boş bir sofraya oturdular. Bir ibrik şarap ısmarladılar, birer bardak şarap içip kendilerine mahsus bir tavır ile şöyle keseriz, böyle biçeriz diye yave konuşmaya başladılar. Tulumbacılar ağızları ile atar, gözleri ile de etrafı süzerlerdi. Gözleri çocukların bulunduğu sofraya çarptığı gibi aralarında şöyle bir konuşma başladı:

Memiş:

'Ulan burada yenecek epeyce kuzular varmış!'

Arkadaşı:

'Yayla mı bu?'

Diğeri:

'Kıyamadan kim kesecek?'

Bu konuşmanın kıvılcımı evvela dayıların sofrasına sıçradı:

Mumcu Veli:

'Mustafa... Geçen gün Yedikule salhanelerine gitmiştim... Salhanenin ne iri iri köpekleri var!'

Mustafa:
'Koyun kuzu bağırsağı yemeye alışmışlar... Elbet iri olur...'
Mumcu Veli:
'Birdenbire ürktüm...'
Mustafa:
'Köpekten ürkülür mü?'
Mumcu Veli:
'Ne bileyim... Bir kere "Hoşt" deyince topu birden kaçtılar...'
Süğlün:
'Onlar sade yer içer havlar, dişleri kesmez...'
Çocuklar da şöyle konuştular:
Mahmud:
'Ne dersiniz, gidelim mi?'
Hüsnü:
'Nereye, tandır başına mı?'
Mahmud:
'Herifler zıpır...'
Hüsnü:
'Öyle zıpırları çok gördük!'
Kel Memiş bir mâni tutturdu:
'Adam aman... kuzusu...
Çeşme kuru, çay bulanık
Nerden içsin kuzu su?..'
Beri tarafta Hüsnü:
'Arkadaşlar, ben bir şey yapacağım...' dedi.
'Söyle.'
'Şu dayılardan destur alıp bunların üçünü de süpüreceğim!..'

Çıkrıkçı Hüsnü artık tahammül edemez, yeniçeri dayılarından destur alır, tulumbacıların sofrasına bir iskemle atar. Tulumbacı Kel Memiş yerinden fırlamak isterken ikinci iskemle gelir. Memiş kamasını çekip hücum ederken üçüncü iskemle iner ve kaması elinden düşer. O zaman dayılar da kavgaya katılıp mücadele ederler. 'Çocuklar daha birinci hamlede namusunuzu bozdu, edebinizle çıkın gidin' diye tulumbacıları meyhaneden atarlar."

Evvelce de arz ettim, bu sahneyi tertip eden Çaylak Tevfik Bey'in hataları pek çoktur. Muharririn "yeniçeri dayıları" dediği, o devirde böyle güzel güzel delikanlıların başına, tulumbacılardan kat kat üstün püsküllü bela olarak erazil ve hayta güruhudur. Bir meyhanede içki sofrası başında işret ederek sarhoş olduktan sonra hicabını attırması çok kolaylaşacak gençler şöyle dursun, gündüz alameleinnas kendi halinde, erbab-ı namustan güzel bir gence sokakta rastladıkları zaman cebren ve kahren bekâr odalarına kaldırırlardı. Tarih kaynaklarımızda bu yolda pek çok vaka kayıtlıdır.

Çıkrıkçı Hüsnü tipine gelince; yarım pabuçlu yalın ayağıyla meyhane eşiği atlamış erkek güzeli tüvana ve gözü pek bir şehbaz, o devirde muhakkak ki Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olacaktır. Yeniçeriliğin son devrinde kolluk tulumbacılarının hemen hepsi, Çıkrıkçı Hüsnü, Yorgancı Mahmud ve İpçi Mehmed Ali boyundan gençlerdir.

Meyhanede rakıyı şişelere koydurtan muharrir, şarabı da ibriğe koydurtmuştur ve tulumbacılara bardakla içirmiştir. O devirde meyhanelerde şarap ibriğe değil, toprak destilere konulur ve meyhanelerde bardakla değil, tasla, çanakla içilir ve pırpırı tulumbacı güruhu da nümayiş yollu ne çanak, ne tas kullanır, destiyi ağzına diker. O eski, büyük gedikli meyhanelerde "sofra" tabiri de mühimdir. Çaylak Tevfik Bey "Çocuklar bir sofraya oturdular..." diyor. Meyhanelerde Çıkrıkçı Hüsnü ve arkadaşları, Baruthaneli Tulumbacı Kel Memiş ve arkadaşları gibi kimseler sofrada içmez, içemezler, ancak tezgâh başında ayakta işret ederlerdi. Meyhane sofraları itibarlı, kesesi dolgun müşterilere suret-i mahsusada kurulur, hazırlanırdı. Böyle bir müşteri ve arkadaşları olmadığı zamanlar meyhanelerde ortada bir sofra görülmezdi, boşu nereden olacak!

Bundan ötürüdür ki bu kadar fahiş hatalara düşen Tevfik Bey'in tulumbacısına "uydurma" dedim.

Belediye ve mahalle tulumbacılığı teşkilatı

Mahalle ve belediye yangın yulumbacıları: Yangıncılar

Yeniçeri Ocağı'yla beraber Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılmasından kırk sekiz gün sonra büyük Hocapaşa yangını felaketi karşısında hükümetin Asakir-i Mansure-i Muhammediye Seraskerliği'ne bağlı yeni bir yangın tulumbacılığı teşkilatı kurmaya karar vermesi üzerine, İstanbul halkının bu yolda hükümete destek olduğunu ve her mahallenin bir yangın tulumbası edinerek, mahalle gençlerinin de, hiçbir ücret karşılığı olmadan fahri tulumbacılığı kendilerine hemşerilik vecibesi bildiklerini söylemiştim.

Bu konu üzerine elimizde çok kıymetli bir hatıra vardır: 1945-1950 arasında yaşı doksanı aşmış, fakat hafızası çok zinde bulunan Büyük Kapalıçarşı esnafından ve İstanbul'un en eski mahalle tulumbacılarından "Deligâvur" lakabıyla tanınmış Angeli Angelidis (doğumu 1858) şöyle anlatıyor:

"Biz Edirnekapılı'yız. Babama Yangıncı Angeli derlerdi, asıl işi dülgerlikti. Sultan II. Mahmud yeniçerileri ve yeniçeri tulumbacılarını kaldırdıktan sonra, İstanbul mahalleleri halkı birer yangın tulumbası tedarik etmişlerdi. Bazı semtlerde de bu işe imamlar ve papazlar önayak olmuştu. Bu tulumbalar Müslüman mahallelerinde mescitlere, Hıristiyan mahallelerinde de kiliselere konmuştu. Hükümet de bu tulumbalarla tulumbacılık yapacak gençleri, hem kendi mahallelerinde, hem de İstanbul'un herhangi bir semtinde çıkacak olan yangınlara gitmek üzere her türlü esnaf vergisinden affetmişti, zira tulumbacılık yapacak gençler de hep esnaf takımı, esnaf takımının uçarlısı, koşarlısı, meşrepçe de bıçkını idi. İşte babam da buna tamah etmiş, Edirnekapısı Kilisesi diye kurulan ve efradı Rum gençlerinden mürekkep bir tulumba sandığının hem kurucusu hem de ilk reisi olmuştu.

O zaman tulumbacı tabiri yeniçeriliği hatırlattığı için, Sultan Mahmud da yeniçeriliğe ait mezar taşlarını bile kırdırttığından, bu mahalle yangın tulumbaları etrafında toplanan yeni tulumbacılara 'tulumbacı' yerine 'yangıncı' denmişti.

İstanbul'da mahalle yangın tulumbacılığının kuruluşu Hocapaşa yangınından iki ay kadar sonra yani yeniçerilerin kaldırıldığı 1826 yılının içindedir (Vaka-i Hayriye'den dört ay kadar sonra). Mahalle tulumbacılarına 'yangıncı' denilmesi Sultan Mahmud'un ölümüne kadar devam etmiştir (1826).

Yeniçeri yangın tulumbacılarının yerini tutacak olan askeri tulumbacılık, o zamanın tabiri ile karakollar, mahalle tulumbacılığından iki sene kadar sonra kurulabildi. Mahalle sandıklarından tam yirmi dört sene sonra da belediye tulumbacı takımları teşkil edildi, ben o zaman 10 yaşında koca oğlandım, gayet haşarı idim ve yangın tulumbacılığına aşırı hevesim vardı..."

Hicri 1262 ve Miladi 1846'da Zaptiye Müdürlüğü, zamanımızın tabiriyle Emniyet Umum Müdürlüğü, Hicri 1285 ve Miladi 1868'de Şehremaneti, Belediye İdaresi teşkilatı kuruldu ve İstanbul şehri birtakım belediye dairelerine ayrıldı. Her belediye dairesi kendi idari hudutları içindeki işleri arasında, büyük kısmı ahşap İstanbul için her an afet olabilecek yangınlara karşı yangın tulumbacısı takımları kurmayı da vazife bildi. Belediye daireleri merkezlerinde teşkil edilen tulumbacı takımlarının efradı da o semtin hamal, ırgat, kayıkçı, mavnacı, arabacı gibi ayaktakımının arasından seçildi. Bu boydan tüvana ve şehbaz gençler belediye tulumbacısı yazıldı.

Gündüzleri kendi işleriyle meşgul olan ve ancak yangın çıktığı zaman yangın tulumbası sandıkları başlarına koşan bu belediye tulumbacılarına, ki istisnasız hemen hepsi İstanbul'a muhtelif yerlerden gelmiş bekâr uşaklarıydı, geceleri toplu bulunmaları için yatacak bir yer, bir koğuş tayin edildi ve kendilerine günde bir çift ekmek ile senede de bir kat esvap ve esnaf tezkireleri de parasız olarak verildi. Başlarına "ağa" unvanıyla bir de reis tayin edildi. Belediye tulumbacıları takımlarının kadroları da belediye daireleri hudutlarının genişliğine göre 50 ila 100 nefer tulumbacıya kadar çıktı.

Mahalle sandıkları tulumbacı koğuşları

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılmasının hemen peşinden kurulan mahalle yangın tulumbası sandıklarının efradını başlangıçta "yangıncı" adıyla yalnız o mahallenin, semtin gençleri teşkil ettiler. Bu sandıkların efradı arasına bekâr uşaklarının girmesi 1868'de belediye tulumba sandıklarının kurulmasından sonra başladı, işte o tarihten sonradır ki, mahalle tulumbacılarının bekârları için de koğuşlar tesis edildi; hem belediye hem de mahalle yangın tulumbaları sandıklarının efradına "uşak" denilmeye başlandı.

Bekâr uşağı tulumbacılara koğuşlar tesisi, İstanbul'un günlük hayat ananelerine bağlı zorluktan doğmuştu. O zamanlar İstanbul mahalleleri içinde, müstakil oda tutarak bir bekâr uşağı oturamazdı; bir efendinin hizmetine kapılanmış olanlar, o zatın evinde, konağında, efendisinin kefaleti altında barınırdı. Zincirleme kefalete bağlanmış olan bekâr uşakları, geceleri, devletçe bekâr uşaklarına ikametgâh olarak gösterilmiş "bekâr hanları" denilen hanlarda toplu olarak kalırlardı. Bu hanların kapıları yatsı ezanında kapanır ve sabah ezanı okunurken açılırdı. Bir bekâr uşağı geceyi hanından dışarda asla geçiremezdi. Gece hanına gelmeyenleri han odabaşıları zaptiyeye bildirmeye mecburdu. Belediye tulumbacıları bekâr uşaklarından teşkil olununca, gece yangınlarında handan çıkıp sandığa koşmaları gerekiyordu. Tulumbacı olmayan bekâr uşaklarının da yangın bahanesiyle gece tulumbacılarına katılıp handan çıkmaları ihtimali vardı. Onun içindir ki tulumbacı olan bekâr uşakları oturdukları hanlardan çıkıp, kendilerine belediyece tesis edilen koğuşlara yerleştiler; koğuşların ahvalinden de tulumbacı ağaları sorumlu tutuldu. Aynı sebep ve endişelerledir ki mahalle sandıkları için de birer koğuş yapılmıştı.

İstanbul gençleri, bilhassa ayaktakımından gençler arasında tulumbacılık bir sevda halini alınca bazu kuvveti, pençe ve koşarlı ayak iddiaları başladı ve bir mahallenin, semtin yangın tulumbası sandığı, o mahalle ve semtin yiğitlik, şeref ve namusunun timsali oldu.

1953 senesinde yaşı doksanı aşmış iken rahmet-i rahmana kavuşmuş olan halk şairi Üsküdarlı Vâsıf Hoca, İstanbul tulumbacıları hakkında en zengin ve sağlam bilgi sahibi bir simaydı. Tersane (Tersane, Bahriye Meslek, Sanat

Okulu; zamanımızın Deniz Astsubay Okulu yerinde) sıbyanından iken bir aşk yüzünden ayrılmış ve bir asrı dolduran ömrü boyunca avare bekâr hayatı sürmüş, mevsiminde bostan sergileri kurmuş, tulumbacı kahvehaneleri işletmiş, yirmi yıl ramazanlarda tulumbacılara has bir âlem olan çalgılı kahvehaneler yapmış, o zamanların âdetince mühim vakalar, bilhassa büyük şehirde derin akisler yapan cinayetler üzerine destanlar yazıp bastırmış, satmış, kanaatle fakirane, fakat hürriyetin sultanlığıyla yaşamıştır. Akran ve emsalini kasıp kavuran tulumbacılık hevesine kapılmamış, fakat gece ve gündüz onlarla haşrolmuş, ağzına bir katre içki koymayarak tulumbacıların işret sofralarında bulunmuş, koğuşlarında misafir kalmış, en namlı tulumbacıları bu vesilelerle çok yakından tanımıştı. Hayatının son beş yılında benim baş tacım olan Vâsıf Hoca, ısrarlı yalvarmam üzerine asır doldurmuş ömrünün kıymetine baha biçilmez hatıralarını kalem diline vererek tomar tomar, defter defter notlarını bana tevdi etmiş, göçüp gitmiştir.

Bu notların arasında İstanbul tulumbacıları, şanıyla denk bir yer tutmaktadır. Tulumbacılık hayatının her köşesini ışıklandıran satırlardır. Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Tulumbacıların hayatını anlatmaya koğuştan başlayalım. Koğuş adını verdikleri kahvehane veya hususi büyükçe bir odada duvara çakılan çivilere 'dizlik' dedikleri yangın donlarını ve keçe külahlarını asarken evi olan yuvasına gider, olmayanlar da koğuşta yatar kalkarlardı.

Her mahallenin tulumbacılarının muvafakati alınarak mahalle heyet-i ihtiyariyesi tarafından mahalle sandığına bir 'birinci reis' tayin edilirdi. Sandığın diğer bütün tulumbacılarına 'uşak' denilirdi.

Birinci reis uşakların arasından ehliyet ve şahsiyetlerine göre, askeri birliklerdeki onbaşı, çavuş ve zabitler yerinde, vazifelerini sonra anlatacağım bir 'ikinci reis', bir 'fenerci', bir 'borucu' ve bir de 'kökenci' tayin ederdi. Bunların tayininde de o sandığın uşakları söz, rey ve itiraz haklarına sahipti."

Koğuş nizamı ve hayatı

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Birinci reis mahallenin malı olan yangın tulumbası ile başta hortum gel-

mek üzere sair aletlerini ve edevatını senetle tesellüm eder ve mahalle ihtiyar heyeti tarafından kendisine bir ilmühaber verilirdi. İlerde herhangi bir sebeple sandıktan ayrıldığında zimmetindeki şeyleri verdiği senede ve aldığı ilmühabere göre teslim eder, senedini geri alırdı. Birinci reislik alameti, sığır derisinden kesilmiş ve örülmüş bir kırbaç kamçı idi.

Yangına giderken tulumba sandığını ve sandığı omuzlayıp taşıyan tulumbacı takımlarını ve yangın mahallindeki çalışmayı ikinci reis idare ederdi. Fenerciler de ikinci reisin muavini yerinde idi. Gece yangınlarına giderken ve dönerken takımın önünde fener çekerdi.

Borucu, hortumun ucuna geçirilen ve boru denilen sarı pirinçten dökülmüş su fışkırtma parçasını taşırdı. Kökenci de hortumu taşırdı.

Yangın yerinde ateşe su sıkılır basılırken, borucu boruyu, kökenci de su kuvvetinin en fazla sarstığı yeri, borunun hortuma bağlandığı noktayı tutardı.

Tulumbacılar arkadaşlarından birini şikâyet edecek olduklarında veya mahalleliden bir şikâyetleri, istekleri bulunduğu zamanlar, fenerci vasıtası ile birinci reisten divan isterlerdi. Herkes günlük işlerinden gelip de gece koğuşta toplandıklarında içlerinde bir yabancı, misafir bulunmamak şartı ile bir köşede konuşurlar, istekleri veya şikâyetleri üzerinde mutlak söz birliğine varırlardı. Fenerci, elinde fener, borucu elinde boru, ikinci reis de sığır derisinden kırbacını tutarak birinci reisi beklerlerdi.

Birinci ve ikinci reisliğin bir alameti olan kırbaçlar da, bir anane olarak sapı ile ucu avuç içinde birleştirilerek tutulurdu. Kırbacı o şekilde tutmak şarttı.

Birinci reis yukarda tarif ettiğimiz şekilde tuttuğu kırbacını sallaya sallaya gelir, tam yanlarına vardığında fenerci:

'Baaak!' diye bağırırdı.

Tulumbacıların hepsi ayağa kalkar, birinci reis yerine oturduktan sonra onlar da tekrar yerlerine otururdu ve mesele ne ise görüşülür, oy çoğunluğu ile bir karara varılırdı.

Koğuşlarda yer yataklarında yatılırdı. Her uşak yatağını kendi serer, toplardı. Koğuşun günlük temizliği ise nöbetleşe yapılırdı. Kışın koğuşa büyük bir sac soba kurulurdu. Her koğuşta muhakkak bir ihtiyar tulumbacı, kolu altında yangına koşmaz, koğuşta gece için lambayı hazırlar, kışın da sobaya

bakardı; takımlar yangına gittiğinde koğuşta nöbetçi olarak kalırdı. Ne münasebetle kalmıştır bilemem, 'Pire itte, bit yiğitte bulunur' diye bir laf vardır, işte efendim tulumbacılar yiğitlik davasında oldukları halde, şu kadar yıl onlarla düştüm kalktım üstünde bit olan tek tulumbacı görmedim; tulumbacı günlük geçimi için hamallık etmiştir, ama vücut ve çamaşır temizliğine çok çok dikkat etmişlerdir.

Tulumbacılık hayatının türlü cilvelerini gereken tafsilatı ile nakledeceğim. Zamanında bütün İstanbul gençliğini sarmış bir heves idi, ama zordu. Tulumbacılık birçoklarının yanlış anlattıkları gibi sadece bir hay ü huy âlemi, bıçkınlık, kopukluk, koş-tut avami bir nümayiş değildi. Benim diyen babayiğidin belini büküveren çok ağır bir işti.

Benden on beş yaş küçük halk şairi Bitlisli Ali Çamiç Ağa vardır, kendisi Bitlisli'dir ama bülbül gibi İstanbul ağzı ile konuşur, son elli altmış yılın İstanbul hayatı üzerine çok güzel manzumeleri vardır. 1890 ile 1894 arasında Gedikpaşa sandığında Samurkaş İbrahim diye bir uşak vardı, baba evini terk edip tulumbacı koğuşunda yatar bir paşazadedir derlerdi, heves etmiş, kendisini ateşe atmış bir genç idi. Ali Çamiç Ağa şu şirin manzumeyi onun için yazmıştır:

Yangını sanma oyun
Soyun küçükbey soyun
Bir fanila dizlikle
Görelim selvi boyun

Paşa da olsa baban
Koşacaksın daltaban
Nasıl koşarsa beyim
Nice bin şah-ı huban

Bugün değilse yarın
Alışır ayakların
Gece kilim halıdan
Farkı yok buzla karın

Sanma baklava börek
Yalınayak civelek
Tulumbacı olmaya
Yürek lazımdır yürek.

İlerde tulumbacılık hayatının türlü cilvelerini naklettikçe, tulumbacılık nice babayiğitlerin belini bükmüştür sözümün doğruluğu anlaşılacaktır..."

Kılık, kıyafet ve tulumbacı mintanlarında rütbe işaretleri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul tulumbacılarının biri adamlık veya günlük sokakta, biri de sandık kolu altında yangınlara gidip gelirken iki görünüşü vardı.

Günlük iş hayatında tulumbacılar, zamanlarının ayaktakımı ve esnaf tabakasının giydiği şeyleri giymiş, kuşanmıştır. Mesela Gedikpaşa çarşısında bir balıkçı, kahveci gördünüz, muhakkak tulumbacıdır diyemezdiniz, hatta tulumbacı kahvehanelerinde oturanların hepsi de tulumbacı değildi. Tulumbacılık tabaka tabaka bütün İstanbul gençliğini sarmış bir hevesti. Zamanımızdaki futbol gibi, bu hevesle fantezi olarak bir iki defa sandık kolu omuzlamış gence tulumbacı diyemem. Benim tulumbacıdan kastım, bir belediye veya mahalle sandığının kadrosunda adı kayıtlı olan uşaktır.

Tulumbacı İstanbul halkı içinde adamlık kıyafeti iledir ki seçilir bir tip olurdu. Her sandığın bir üniforması vardı, işte binlerce genci cezbeden o üniformalar idi. Tulumbacının cumalık ve bayramlık kıyafeti idi.

Reşad Ekrem Koçu'nun koleksiyonunda bulunup, pek kıymetli bir vesika olan ve geçen asır sonlarının en namlı üç tulumbacısı Çiroz Ali, Defterdarlı Âsaf Bey ve Defterdar Sandığı Reisi Kâhya İsmail'i bir arada gösteren bir fotoğraf tam tulumbacı tipleridir.

Sırtında mintan yahut aba (tulumbacılar kendileri 'mintan' derlerdi), ayakta yarım Fransız denilen pantolon. Mintanın yenleri, dirsekleri, önleri, cep ağızları, pantolonun kemerden paçaya kadar yanları kaytanla işletilirdi. Hatta kaytan yerine gayet sık olmak üzere kopça da dikilirdi.

Mintanların yakası düz yapılır, tulumbacı ağzı ile 'patakuta' denilen kollu yelek şeklinde bir şeydir. Mintanların ilk bakışta hangi semtin olduğunu ayırt etmek için kendilerine mahsus işaretleri, alamet-i fârikaları bulunurdu. Omuzlarına dikilen apoletlerde de mensup oldukları tulumbanın tepeliğindeki resim, şekil yahut da bir yazı bulunurdu.

Ayaklara tulumbacılara mahsus 'kamerçin' denilen bir kundura giyilirdi. Bu kundurayı en son tulumbacıların ayaklarında görülen şıpıdık pabuçlardan ayırmak lazımdır. Ökçesi yüksek, ön yüzünde de beyaz yahut sarı sahtiyandan veya siyah parlak glase deriden bir yürek şekli kesilip dikilirdi.

1880 ile 1890 arasında yangına giderken tulumbacılar türlü kılık ve kıyafette idiler. Sırtlarda rengârenk basma mintan, Frenk gömleği veya fildikos fanilalar; başlarda fes, takke, keçe külah, kimi açık baş, hatta içlerinde dizlik denilen tulumbacı donu giymeyenler, şalvar, kısa diz çakşırı, pantolonun çeşidi, hepsi hoş görülürdü, yalnız yemenisiz yalınayak olanı yangına götürmezlerdi. 1885'te tulumbacılık kıyafetinde bir inkılap başladı; sandık kolu altındaki o karmakarışık kıyafetin ıslah cihetine gidildi. Her sandık için bir yangın yolu, işbaşı üniforması, tam benzetme ile şimdiki futbol kulüplerinin oyuncularına giydirdiği gibi bir forma kabul edildi. Yeknesak fanila giyildi, başlara da ya kefiye sarıldı yahut yine aynı biçimde bir keçe külah geçirildi. Hatta bazı sandıklarda dizliklere de bir alamet-i fârika konuldu; mesela Kazlıçeşmeliler dizlik paçalarının ön tarafına bir yürek şekli içinde bir bıçak işlettiler. Buna mukabil ayaklardan yemeniler kesin olarak atıldı; tulumbacılar yangınlara artık yalınayak koşmaya başladılar. Öyle ki, kışın kar üstünde, buz üstünde, buz gibi sularda, çamurlarda, donmuş taşlarda çıplak ayakla koşup geldiler.

Tulumbacılıkta reislik, ikinci reislik, fenercilik, boruculuk ve kökencilik birer rütbe idi ve ayrı ayrı işaretleri vardı. Bu işaretler abaların, tulumbacı ağzı ile mintanların kollarına takılırdı:

Birinci reis 4 şerit;

İkinci reis 3 şerit;

Fenerci 3 şerit; ortadaki zikzaklı;

Hortumcu 2 şerit;

Kökenci 1 şerit.

Bunlar sırmalı şeritlerdi. Bazunun üstünde, mintanın kol arka dikişinden ön dikişine kadar uzanmak üzere dikilirdi..."

Mintanın cazibesi

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Mintan öyle cazibeli bir aba parçası idi ki bir tulumbacıyı bir sandıktan diğerine koşturur, denizde yuvarlanan taş gibi yosun tutturmazdı. Değerli tulumbacıları sandıkta tutabilmek için, mintanın cazibesinden başka mahallece himaye imkânları da araştırılırdı.

Tulumbacılardan kimi iyi ahlakı ile muhitte kendini sevdirir; kimi de haşarıca olur ama koşarlı ayakları ve cesareti ile değerli, namlı uşak olur, işte onlara bostan sergisi açtırırlar, bir kahvehanede çalıştırırlar, hülasa kendisini idare edecek bir harçlığı cebine koyarlardı.

Halbuki tulumbacıların çoğu bir yerde yeni çıkan bir mintana yahut birkaç şişe düz rakıya tav olarak yollarını eğriltirler, doğruyu söylüyorum, hayatta olanları beni hoş görsünler, şu kadar zamandan beri yedikleri nan ü nimeti hiçe sayarak birlikte yatıp kalktıkları, ateşlere göğüs verdikleri omuzdaşlarını arkada bırakırlar, kandırıldıkları sandığa giderlerdi. Oraya ilk gidişinde ona bir sofra verirler, rakılar, çalgılar bir defaya mahsus olmak üzere gırla giderdi. Ne çare ki yerinden tedirgin olan bir kimsenin geceyi uykusuz geçirdiği gibi, tulumbacı da gittiğine pişman olarak birkaç gün sonra, belki yeni sandığının kolu altında tek yangına bile gitmeden evvelki sandığının koğuşuna dönmek isterse de ekseriya kabul edilmezdi, kabul olunsa da eski itibarı göremezdi.

En namlı tulumbacılardan, yalnız ayakları koşarlı ve yürekli de değil, semai okumada üstüne kimse bulunmayan Çiroz Ali bu yüzden sönmüş gitmiştir. Kendisini aşırı muhabbet ve şefkatle bağrına basmış Defterdar Sandığı Reisi Kâhya İsmail'e nankörlük edip Defterdar'dan Beşiktaş'a Köyiçi Sandığı'na kaçmış, fakat orada umduğu itibarı görememiş, nihayet Beyoğlu'nda beygir sürücülüğü yapmıştır.

Misalleri pek çoktur: Zeytinburnu Sandığı'ndan Zil İzzet, o da Çiroz Ali gibi birinci sınıf semai, mâni, destan okuyucularındandı, sandığını bıraktı, Eyüpsultan'da bir sandığa kaçtı, bin pişman oldu ve orada Silahtarağa'da genç yaşında öldü, hatta 'intihar etmiştir' bile dediler. Toygartepesi'nden Sıçan Kâmil, sandığının gözbebeği bir ateşpare idi, kandırdılar, Üsküdar'dan

İstanbul'a bir sandığa kaçırdılar, namı işitilmez oldu, orada kendisini çekemeyenlerin öylesine gadrine uğradı ki, semender aşkı ile ateşe daldığı tulumbacılıktan nefret ederek bir vapurda ateşçi olduğu söylendi.

Macuncu fırıldağı gibi dönmeyerek topuğunun üstünde duranlar ise sandıklarında daima baş tacı olurlardı.

Mintanları ile, rütbe alametleri ile, kahvehane ve koğuş sohbetleri ile, muhabbetleri ile, keçe külah, yalınayak ve dizlik fanila şehbazlığı, pırpırılığı ile o zamanların gençlerini sarmış bir heves, daha doğrusu bir sevda olan tulumbacılık insanı işten güçten alıkoyar, hatta pek çok gençleri istikbali parlak mesleklerden ederdi. Mesela yukarda adını kaydettiğimiz Zil İzzet, Zeytinburnu Askeri Fabrikası sıbyanlarındandı; kahvehane, semai, divan ve mâni derken bir gün soyunup sandık kolu altına girmiş, sesinin güzelliği, ayaklarının koşarlı oluşu kendisine karşı bir muhabbet ve teveccüh uyandırınca toy oğlan bir şey oldum sanmış, bir meyhane âlemi, arslan sütü rakı, koğuşta serilen misafir döşeği, İzzet'e işi de, sanatı da, askerliği de unutturmuştu. Ardından hak ettiği dayak, hak ettiği hapis, hak ettiği tart olmuştu.

Tulumbacılık öyle bir sevda idi ki, değil Zeytinburnu Fabrikası'nda bir torna şakirdini, nice bey ve paşazade ve güzellikte peripeyker küçük beyleri, naz ile ve türlü nimet içinde yaşadıkları kâşanesinden ayırmış, 'şaribülleyl ü vennehar' bir meygedeye, bir hamamın külhan odasına veya beterin beteri esrar tekkelerinin köşesine atarak yalınayak, yarı çıplak, külhaniler argosu ile 'âdembaba' yapmış, bırakmıştır.

Lakin asla unutmamalıdır ki tulumbacıların içinde işi ile, gücü ile meşgul kâraşina kimseler, tam okka dört yüz dirhem kalanlar da pek çoktur; onlar için de 'aferin ol merd-i merdane' demek lazımdır..."

Sandıklarda takımlar ve yangına gidiş

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul'da kullanılagelmiş yangın tulumbaları, icadından kaldırıldığı zamana kadar daima dört kişinin omuzunda taşınmıştır; yangın tulumbası sandıklarında sandığı taşıyan dört uşak bir takım olurdu ve her sandığın birkaç takımlık uşağı vardı. Dört takımlık bir sandık, kalabalık, büyük sandık

bilinirdi ki böyle bir tulumba birinci reis, ikinci reis, borucu, fenerci, hortumcu ve kökenci ile 22 tulumbacıya sahiptir. Uşak namzedi gençlerin, sandığa yazılmamış semt heveskârlarının, tesadüfen koğuşlarında misafir tulumbacılarında katılması ile dört takımlık bir yangın tulumbası sandığı yangına 22 kişinin de üstünde, 30-35 kişi ile gider gelir idi.

Hemen her sandıkta mahallenin pırpırı oğlanlarından ayağına çabuk, zihni açık, vechen de dilber 13-14 yaşlarında bir veya iki çocuk, zamanımızın tabiri ile maskot, uğur tılsımı olarak bulundurulurdu.

Takımlar isimlendirilmişti ve bu isimler İstanbul'un bütün sandıklarınca kabul edilmişti; 1. takıma 'Beygirci', 2. takıma 'Muşlu', 3. takıma 'Karakaçan' ve 4. takıma da 'Zeybek' denilirdi.

Tulumba sandığı yangına yolda takım değiştire değiştire gider gelirdi.

Birinci reis, asla değişmez, şarttır, yangına mutlaka at üstünde, üniforması ile giyinik olarak ve elinde kırbacı, takımların sağ tarafında giderdi.

İkinci reis ise, diğer bütün uşaklar gibi soyunuk ve yalınayak ve yaya, takımların sol tarafında koşardı...

Tulumba sandığı ile beraber takımları koğuştan alıp yangına götürüp getirmek ikinci reisin vazifesi idi. Takımları da o tespit ederdi.

Her takımın dört uşağından ikisi orta veya kısaca boylu olmak şarttı. Normal olarak kısa ve orta boylular da arka kollarını omuzlarlardı. Sandık ön tarafa doğru hafif meyilli olarak giderdi. Fakat ikinci reis bazen kısa ve orta boyluları sandığın bir tarafına öncü ve artçı olarak alır, öbür tarafa da uzun boylular geçerdi, böyle teşkil edilen bir takımla tulumba sandığı sağ veya sol yatıp yalpalamış bir gemi gibi giderdi ki buna 'balıksırtı' denilirdi. Bazen de dört orta veya kısaca boylu uşaktan bir takım yapılırdı, böyle takımlara da tulumbacı ağzı ile 'yavrumküçük' denilirdi.

Önceleri tulumbaların ağırlığı 80 okkaya kadar çıkardı, bunlara 'çardaklı tulumba' denilirdi. Dört kolu altına giren dört uşak, omuzladıkları sandık kollarını kendi elleriyle tutardı.

1885'ten sonra tulumbacıların kılık ve kıyafeti tanzim edilirken tulumbalar da hafifletildi, 45 okkalık, hatta 38 okkalık tulumbalar yapılır oldu, o zaman da sandık kollarının çaprazlama tutulması âdet oldu, mesela iki öncü uşak kolları omuzladıktan sonra, sağdaki tulumbacı sol elini arkadaşının omuzun-

daki, o da sağ elini öbürünün omuzundaki sandık koluna atıp tutar oldular. Tulumbacıları 1885'ten sonra görmüş olanlar bu tarihten evvel yapılmış tulumbacı resimlerindeki sandık kolu tutuşlarını ressam hatası zannetmemelidir.

Yangın köşklüler tarafından koğuşlara haber verildikten sonra uşakların koğuşta toplanması, soyunup fanila ve dizliklerini giyerek emre hazır olması en geç on dakika sürerdi.

İkinci reis takımları düzdükten sonra:

'Fatiha!..' derdi.

Herkes ölmüşlerinin ve şühedanın ruhlarına bir fatiha okur ve tulumba sandığı alınarak koğuştan çıkılırdı.

Her sandığın en namlı, en koşarlı uşakları malum olmakla beraber sandıkta falan uşak birinci takımdan, filan uşak da ikinci takımdan diye takımların efradı ismen muayyen değildi. Takımları her yangına gidişte ikinci reis tespit ederdi. Tek dikkat ettiği nokta ayakları sevişmiş iki uşağı yan yana öncü veya artçı koşturmak idi; tulumbacıların aynı uzunlukta ve aynı tempoda adım, ayak atmalarına 'ayakları sevişmek' denilirdi.

Dört tulumbacının ayakları sevişmiş olursa, ki hayli talimle elde edilir ahenk idi. İkinci reis böyle uşaklara sahip olduğundan takımların efradını değiştirmezdi..."

Yangın yolunda

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul'umuzun hemen her semtinde sahibinin şefaatine sığınılan bir türbe, bir makam vardır. Her semtin sandığı yangına giderken, mesela Kazlıçeşmeliler Fatih Sultan Mehmed'in sakabaşısı Deryaî Ali Baba'nın, Davudpaşa Mahkemeliler de Davud Paşa'nın türbesi önünde muhakkak dururlar, birinci reis:

'Arkadaşlar!.. İçinizde cünüp olan varsa geri dursun!..' ihtarından sonra:

'Şurada yatan mevlanın ruhuna fatiha!..' derdi.

Tulumbacılar birer fatiha da orada okuduktan sonradır ki yangına doğru yola düzülürlerdi.

İkinci reis sandığı koğuştan kaldırır iken, faraza 3. takımın, karakaçanın omuzlarında kaldırmış ise, yolda takım değiştireceği zaman, hangisini çağıracak ise evvela ihtarda bulunur, mesela 2. takım sandık kolu alacaksa:

'Muşlu!.. Uzama!..' derdi.

Muşlunun dört uşağı alacakları sandık kolunun altındaki uşaklarının hemen arkalarına geçerler ve:

'Al!..' emrini beklerlerdi.

Bu ikinci emir verilince sandık karakaçanın omuzlarından muşlunun omuzlarına tepelikte en küçük bir titreme, sarsıntı olmadan geçiverirdi. Sandık, takım değiştiğinin farkında olmazdı. Sandığı alacak takımın uşakları, kol altındaki omuzdaşların ensesine hafifçe vururlar, onları çıkarıp kol altına kendileri girerlerdi. İstanbul ağzı bir deyim olarak 'enseye tokat arkadaşlık' buradan gelmektedir.

Yangına giderken ve bilhassa yangın dönüşü öndeki bir sandığa geçmek büyük bir marifet, âdeta bir zafer sayılırdı; tulumbacılar buna 'sandık kovmak', 'sandık tutmak' derlerdi. Bilakis arkadan gelen bir sandık tarafından geçilmek de, yine tulumbacı ağzı ile 'kovulup tutulmak', acı bir mağlubiyet, bir utanç sayılırdı. Sandık kovmak, tutmak veya tutulmak yüzlerinden tulumbacılar arasında çok hengâmeler kopmuştur, ileride anlatacağım. Bundan ötürüdür ki bir sandık, yangına doğru yola çıktı mı, reisler uşaklarını arkalarına asla baktırmazdı. Olur a, arkadan başka bir tulumba geliyorsa görürler, görür görmez de içlerinde kavgada tavlanmışlar, yırtıkları müstesna, uşakların çoğu heyecan ile yalpalanmaya başlardı.

Gece yangını ise fenerci en önde koşardı. Kötü, yağışlı havalarda, az ıslanmış çamurlu taşlarla, yumuşak topraklar kayağan olduğundan, böyle yerlerde fenerci:

'Yalama var!..' diye bağırırdı.

Eğri büğrü, çukur veya tümsekli yerlerde de:

'Bozuk var!.. Atlama var!..' diye bağırırdı.

Arkadan başka bir sandık belirdi ise veya önde gider bir sandık varsa, mesafeyi tahmin eden ikinci reis:

'Ağır koyun ayağı!..' emrini verirdi.

Ağır koyun ayağı, ufak adımlarla koşmaktır. Uşaklar o zaman geniş adımla fazla nefes kaybedip kertesinde duraklamamak için ufak adımlarla koştururdu.

Yangın yolunda sandığın her halinden tek mesul adam ikinci reis, öndeki sandığı tutacağına aklı keserse, tutmak için yahut arkadaki tutulmaktan kurtulmak için üst üste takım değiştirirdi. Sandık âdeta omuzdan omuza uçardı. Buna da 'takım kovmak' denilirdi. İkinci reis takım koşturmaya başlayınca tutmak veya tutulmak bahta, talihe kalırdı. İşte koşarlı ayaklar o zaman lazımdı.

Sandık naraları, yangın yerinde ateşe su işlerken, yangına giderken, tulumbacıları seyre çıkmış halkın toplandığı noktalarda, geçit yerlerinde, bir de işte bu sandık kovma hengâmesinde atılırdı.

Arkadan gelen bir sandık tarafından acı acı, sık sık bağırmalar, kovalanan sandığın uşaklarını bazen öyle bir ümitsiz hale düşürürdü ki, yırtıcılar müstesna, çoğunun dizlerinin bağı çözülürdü. Hele gece olursa ve arkadaki sandığın reisi de kurnaz olursa, fenercisini naracı ile beraber hayli ileri çıkartır, öndeki sandığa on-on beş adım kadar yaklaştırır, narayı enselerine binmiş gibi patlattırırdı.

Bazen önde giden tutulacağını anlayınca hemen fenerini söndürüp sandığı omuzdan indirir ve reisten en acemi uşağa kadar sandığın bütün efradı ellerine ne geçerse, boru, askı kolu, usturpa, bıçak, kama, yerden alınmış iri bir taş, arkadan gelenlere çullanmak için karanlık bir köşe başını tutarlar idi, işte o zaman bir hengâme kopardı ki yangın topundan daha müthiş, hanümanları kül eden yangından daha can yakıcı idi. Her ne kadar böyle vukuat nadir olmuş ise de çok anaları babaları ağlatmıştır. Enis-i ruhum, gözlerimin bebeği Toygarlı Rıza'cığım Paşalimanı'nda Tulumbacı Davud'un hançer-i gadri ile böyle bir dövüşte şehit olmuştur.

Bir amme hizmeti olarak yangın söndürmeye giderken veya bu hizmetten dönerken, 'ben arkada kalmam' yahut 'önümüze kimseyi geçiremeyiz' gibi manasız bir rekabet, kof bir gururun doğurduğu bu esef verici vakaların tek muharriki cehalet olduğu muhakkaktır.

Yangına giderken veya dönerken iki tulumbanın çatal bir yol kavşağında ani olarak karşılaşmasına 'koçboynuzu' denilirdi. Hele sandıklardan birinin efradı sakarlığıyla tanınmış ise çok tehlikeli olurdu, müthiş bir kavga, o anda patlardı.

Yangına selametle gidilip gelindi mi koğuşta darbukalar çalınır, mâniler söylenirdi. Hele yolda bir sandık tutulur ise, tutan sandığın uşaklarındaki şevk ve şadîye had ve payan olmazdı. İçlerinde paralı olanlardan rakılar içilir, toplu olarak yine darbukalar ve deflerle semtin hamamına gidilir, çalgı ile mâniler, semailer, divanlar okunarak yıkanılırdı. Bu hamam âlemi sabaha kadar devam ederdi. Ve hamamcı, tulumbacılardan asla ücret almazdı; hatta öyle hamamcılar vardı ki tulumbacılardan para almadıktan başka, göbektaşında onlara rakısı ve türlü mezeleri ile mükellef bir içki sofrası açar, donatırdı.

Gece olsun, gündüz olsun, yangına giden tulumbacıların geçişi İstanbullular tarafından daima bir spor gösterisi gibi seyredilmiştir. Bir tarafta ateş afeti bir evi, bir sokağı, mahalleyi hatta koca bir semti yalayıp yutar, oradakilerin gözyaşları dökülür, feryat asumanı tutarken, beri yanda seyr ü temaşa, insan denilen mahlukun izah edilemeyen taraflarındandır.

Anayollarda seyircilerin en kalabalık olan yerlerine tulumbacılar 'geçit yeri' derlerdi. Sandık geçit yerinden hemen daima baş takımın omuzunda geçerdi. Baş takım var hızı ile geçerken, tulumbanın üstündeki tepeliğin, türlü şekildeki armasının, süsün zerre kadar sallanmaması, titrememesi, dümdüz geçmesi şarttı. Bu da o sandık uşaklarının talim ve terbiyedeki üstünlüğünün tek alameti olarak belirirdi.

Tepelik aşağı yukarı sallanır, sağa sola yalpalarsa, takım ne kadar koşarlı, uçarlı olsa da makbul değildi. Halk tepeliği düz geçen sandıkları alkışlar, bozuk geçenlere, makul hareket değilse de, yuha bile çekerlerdi.

Yangına giderken, sandığın hangi semtin tulumbası olduğunu seyre çıkmış halka veya önü sıra koşan diğer bir sandığa bildirmek için her sandığın narası ve birkaç güzel ve gür sesli naracısı vardı. Naracılardan biri kol altında ise nara atmak vazifesi öbürüne kalırdı.

Tulumbacı narası diye gazetelerde, mecmualarda, sözde tulumbacıların hayatı üzerine yazılmış makalelerde manzum kıtalar okumuş, okur iken de acı acı gülmüşümdür. Hepsi uydurmadır. Uzak veya yakın, geçmişi bilirim diye ortaya çıkan kalem sahiplerinin bu yaveleri hiç sıkılmadan nasıl uydurduklarına şaşarım. Tahmin ederim ki bir münasebetsiz çıkmış, bir şey uydurarak neşretmiştir. Matbuatımızda her zaman şundan bundan yazı aparıp

kendi tetkikatı gibi neşretmekten sıkılmayanlar eksik değildir; işte bu yaveler o ayarda kalemlerle yapılmıştır."

Tulumbacıların sandık naraları

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Önce uydurma yavelerden iki kıta nakledeyim:

Heyyyyy heyt
Derede sırtlan
Karada kaplan
Düşmanına k.. attıran
Horhorlular... Heyt!..

Heyyyyy heyt
Ateşi kaçıran
Yangında yaman
Domatese bıçak salan
Edirnekapululer... Heyt!..

Ben hemen ömrüm boyunca tulumbacılarla düşüp kalktım, onlarla haşroldum, nesil nesil binlerce tulumbacının aşinası oldum, tulumbacılardan yâranım, dostlarım, aşk kadar ulvî kardeşlik bağları ile bağlandıklarım oldu, böyle acayip kıtalar işitmedim.

Tulumbacı deyip geçivermemelidir. İçlerinde nice sözünü bilenler, yolunu görenler vardı. Benim deyip karşısındakine 'sensin' dedirtmiş, haysiyet ve şeref sahipleri vardı. Ne sırtlan olurlar, ne de domatese bıçak sallarlardı.

Tulumbacılık coşkun bir hevesti. Ne yevmiyeleri, aylıkları, ne de bu yüzden tamah edilecek çıkarları vardı. O zamanların sporu da yağlı güreş ile tulumbacılık idi. Yukardaki bayağı lafları ne bağırır, ne de başkalarına bağırtırlardı. Hatta öyle sandıklar vardı ki uşakları yolda tek kelime bile konuşmaz, işitilen, geçit yerlerindeki naraları ile çıplak ayaklarının şapırtıları idi.

Her naracı edep ve terbiye dairesinde seslenirdi. Tekrar edeyim, sandık-

ların bir klişe şeklinde muayyen bir naraları yoktu. En namlı naracılardan işitip de hafızama nakşettiğim, bugün de onların arasından hatırlayabildiğim tulumbacıların sandık naraları şunlardır:

Zindanarkalılar: 'Düşmana kelepçe vuran minimini Zindanlı!'

Birinci Daireliler: 'İstanbul bir, Daire bir!'

Fatihliler: 'İstanbul bir, Daire iki!'

Cibalikapılılar: 'Her yerde metin Cibalikapulu!'

Çeşmemeydanlılar: 'Er meydanı Çeşmemeydanı!'

Hasköy Musevileri: 'Adı yaman Tersanekapulu!'

Üsküdar Daireliler: 'Aşk elinden dâd, işte Bağdad Daireli!'

Üsküdar Karakollular: 'Düşmana kan kusturan bahtiyar Karakollu!'

Üsküdar Mahkemeliler: 'Hakkına şeriat kesen Mahkemeli!'

Doğancılarlılar: 'Dillere destan yaldızı bol Karakuş Tepeli!'

Toygartepeliler: 'Zemini yüksek Toygartepeli!'

Üsküdar Bülbüldereliler: 'Çevresi gül Bülbüldereli!'

Karacaahmetliler: 'Virdimiz Rahman Karacaahmet Sultan Türbeli!'

Üsküdar Yeniçeşmeliler: 'Gece gündüz hu çeken Bodrum Kaleli!'

Anadoluhisarlılar: 'Yıldırım Bayezid Kaleli!'

Yeldeğirmenliler: 'Zemini yüksek Yeldeğirmen Tepeli!'

Çengelköy Türkleri: 'Çengelköy Camii!'

Çengelköy Rumları: 'Çengelköy Kilisesi!'

Üsküdar Yeniçeşmelilerin koğuşu camiin altındaki bodrum dükkânlardan birinde olduğu için delikanlılar 'Bodrum Kaleli' derlerdi.

Büyük İstanbul'umuzda sayısı yüzlere varan sandıkların malumumuz olmayan naraları da bunlara benzer şeylerdir."

Yangın bahşişi, bayram bahşişi

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılara yangında kurtardıkları evlerden, bir sokak, mahalle halkı tarafından, o zamanlar hepsi yabancı müesseseler olan sigorta şirketleri tarafından bahşiş verilirdi; bu bahşişler sandık efradı arasında pay edilirdi. Taksimde reisler ile sandığın iyi uşakları biraz fazlaca faydalanırlardı.

Tulumbacılık, sık sık tekrar ettim, bir sevda idi ki bu yolun acınacak tarafları pek çoktur. Hele kış yangınlarında, faraza doğramacı kalfası olan bir delikanlı ki 10-12 kuruş yevmiye alır, gündüz ise işini bıraktığından, gece ise çektiği zahmet ve meşakkatin verdiği ıstırap ile ertesi gün işine gidemediğinden bir yevmiye, iki yevmiye kaybederdi. Bahşişte alacağı pay ise bu kaybı ya karşılar ya karşılamazdı.

Yalınayak, buz gibi çamurlara bata çıka, bazen de kar ve buz üstünde koşmak, tulumbacının vücudu pulattan bile yapılmış olsa, ayakları yalama yapar, o tüvana, şehbaz delikanlılar acılar içinde kıvranırlardı.

Tulumbacıların bir de bayram bahşişleri vardı. Adamlık esvaplarını, o sevgili mintanlarını giyerek çifte nakkare, klarnet, darbuka gibi çalgı ile mahallelerinin kapılarını dolaşıp bahşiş toplarlardı. Bayram bahşişi de ya fenerin yahut borunun içine toplanırdı. Boruya toplanacak ise, su fışkırtan ucu tıkanır, para borunun hortuma geçen ağzından atılırdı.

Türk dostu Fransız edibi Pierre Loti İstanbul'a geldiğinde bazen Fethiye Camii civarında Birinci Belediye Dairesi Yangın Tulumbası'nın ağası olan zatın evinde misafir olurmuş. Bir müsafereti bayrama rastlamış, Fethiyeliler de bayram sabahı bahşişe gelmişler. Loti'nin misafir olduğunu bilen polisler Fransız edibini rahatsız ederler endişesi ile tulumbacıları önlemiş, evin bulunduğu sokağa sokmak istememiş; fakat ev sahibinden uşaklarının geleceğini öğrenmiş olan Pierre Loti bir pencere önünde merakla beklemekte imiş. Mütevazı bir Türk efendisinin laubali ev kıyafeti ile başında gecelik takkesi, sırtında patiska gecelik entarisi, çıplak ayaklarında şıpıdık mercan terlikleri ile kapıya koşmuş ve eli ile işaret ederek polislerden tulumbacıların serbest bırakılmasını rica etmiş, borunun içine de bahşiş olarak bir Fransız altını atmış, Fethiyeliler de bu altını hatıra olarak tulumbalarının sandığına mıhlamışlar. Aynı sandığın uşaklarından yorgancı kalfası Ayvaz Mustafa da bu Fransız romancısının on-on beş gün kadar hizmetinde bulunmuş ve hizmetindeki nezaket ve gayreti ile, Pierre Loti memleketine döndükten sonra Fransa'ya davet edilecek kadar iltifata nail olmuş.

15-16 yaşlarında bir çocuktum. Her bayram namazını vatanım olan Üsküdar'ın bir cami-i şerifinde kılayım diye ahdetmiştim. Cenab-ı Hakk'a hamdederim Üsküdar'ın büyüklü küçüklü bütün cami ve mescitlerinde bayram

namazı kılacak ömrü, bu âciz ve günahkâr kuluna nasip etti. Bir Kurban Bayramı sabahı Azizmahmudefendi Camii'nden çıkmış Bahriye Nazırı Koca Hacı Vesim Paşa'nın konağı önünden geçiyordum, bayram bahşişine gelmiş tulumbacıları gördüm; Hacı Vesim Paşa merhum saraya gitmek üzere büyük üniformasını giymiş, kapıda duruyor idi, borunun içine bir altın bıraktığını ve kâhyasına, 'Koçlardan birini bu çocuklara verin!..' dediğini gözümle gördüm, kulaklarımla işittim. O mübarek zatı daima rahmetle anarım..."

Güvey kapama

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacıların kendilerine mahsus âdetlerinden bir de 'güvey kapama' vardı, başka düğünlerde görülmez. Cami-i şerifte yatsı namazı kılındıktan sonra güvey olan tulumbacı camiden çıkmada azıcık gecikir, cami kapısı önünde toplu olarak delikanlıyı beklerler, büyükçe bir kalaylı sini veya aşure tablasını mumlarla donatarak, en önde sandığın feneri:

Arayı arayı buldum belayı
Sen de seyreyle efendim bu edayı!

nakaratıyla arkadaşlarını, gerdeğe gireceği evin kapısına getirirlerdi. Kapıdan içeri girerken güvey delikanlıyı kıyasıya yumruklamak şart, etrafını sarmış olan arkadaş çemberinden yumruk yemeden sıyrılıp kaçmak da hünerdi. İmam, kapı önünde duasını yapıp da tam döneceği sırada damat, kaşla göz arasında ayağından kunduralarını fırlatır, kapıdan içeri dalardı; dalabildi mi:

'Bu oğlan karı dolabına girmez, aşk olsun!..' denilirdi.

Merdivenleri üçer üçer atlayarak çıkmak şarttı. Şerbetler içilirken de birbirinden bardak kapmak, yere vurup bardak kırmak gibi âdetleri vardı. Düğünlerdeki içki sofralarında da hiç yoktan muhakkak kavga çıkardı, âdeta kavgasız tulumbacı düğünü olmazdı. Düğün kavgası, gelin ile güveyinin iyi geçineceğine alamet bilinirdi. Her seferinde de zabıtalık olurlar, adam başına o zamanın kanununca 20 kuruş 10 para cezayı nakdî verirlerdi..."

Tulumbacıların sünnet düğünleri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Zamanımızda Kızılay'ın, hatta siyasî partilerin tertip ettikleri sünnet düğünleri gibi eskiden de bilhassa sokaklarda ve bilhassa Üsküdar tulumbacıları semt semt sünnet düğünleri tertip ederlerdi. Şirin bir âdetti...

Mahalleden sekiz on fakir çocuk bulunur, çocuklara birer kat esvap ile birer çift ayakkabı, bir kat çamaşır, bir fes alınır, giydirilir, ikişer ikişer faytonlara oturtulur; her faytonda bir yaşlı tulumbacı çocukların karşısına, bir genç tulumbacı da arabacının yanına oturur; davul, zurna, çifte nakkareden mürekkep bir saz takımı ile iki Kıpti köçek oğlan da bu araba katarının önüne geçer, onların önünde bayramlık mintanformalarını giymiş, başlarında bayramlık fesleri, genç ve yakışıklı dört tulumbacının omuzunda tulumba sandığı, daha önde fenerci, o da bayram günüymüş gibi giyimli bir alay düzülürdü. Davul zurna çalarak ve yolda köçek oynatarak çocuklar Acıbadem, Bağlarbaşı, Çamlıca gibi kibar ve rical köşklerinin, kâşanelerinin bulunduğu yerlerde dört beş gün dolaştırılır, bahşiş toplanırdı. Bir gün de aynı dizi üzerine kayıklarla bir deniz alayı tertip edilir ve aynı cümbüşle ta Beykoz'a kadar Boğaz'a çıkılır, yalılardan bahşiş ve hediyeler alınırdı. Düğün yerine gelen halk da eli boş gelmezdi. Sünnet çocuklarına birer de sünnetlik entari yapıldıktan sonra her birinin eline azıcık da para verilir, toplanan bahşişlerden düğünün sair masrafları çıktıktan sonra geri kalan bahşiş ve hediyeler sandığın omuzdaşları arasında paylaşılırdı.

Tulumbacı sünnet düğünlerinin başkaca hususiyetleri de vardı: her düğünde mutlaka, her ne sebeptense sünnet olmamış kırk-kırk beşlik bir Kürt hamal bulunur, o koca herif de çocuklarla birlikte sünnet ettirilir ve başında takkesi, omuzunda nazarlığıyla bir döşeğe yatırılırdı; bu Kürt hamal da sünnet düğününün uğuru, maskotu bilinirdi. Ayrıca yine kırk-kırk beşlik bir tulumbacı, o garip Kürt'ü yalnız bırakmamak, alay mevzuu yaptırmamak için sünnet çocuğu kılığına girer, fakat, başına takke yerine bir demet sarmısak asılı bir hokkabaz fesi geçirirdi. Bu tulumbacının yatağının etrafı pek cümbüşlü nümayişlere sahne olurdu; halk tarafından bir bahşiş yağmuruna tutulur, bu para omuzdaşlar arasında pay edilirdi.

Üsküdar tulumbacılarının tertip ettiği sünnet düğünlerinin en tantanalısı 1906'da Çubuklu Gazinosu'nun garsonlarından Pandeli'nin düğünü olmuştur. Gerçi bu gencin bütün düğün masrafını Mısırlı zengin bir hanımefendi vermişti, fakat düğüne revnak ve müstesna hususiyet veren tulumbacılar olmuştu. Pandeli 17-18 yaşlarında gayet yakışıklı idi. O zamanlar kalenderlik havasına kapılmış bu alımlı çalımlı garson için şarkı yazmıştım, ilk kıtası şudur:

Dal fesini koymuş şahin başına
Kara kâkülleri dökmüş kaşına
Gümüş pençesinden aldım da kadeh
On yedi-on sekiz biçtim yaşına...

Bütün Üsküdar sandıklarının reisleri ve uşakları kırk elli arabalık bir kafile ile Çubuklu'ya gitmiş, düğünün nimetleri gazinodan sokağa taşmış, rıhtım boyuna bile hasırlar serilip tulumbacılara sofralar kurulmuştu; Üsküdar tulumbacıları da aralarında para toplayarak Pandeli'ye bir gümüş saat ile köstek hediye etmişlerdi. Pandeli neşesinden uçarak o gece bana şunları söylemişti:

'Ben zaten Müslüman oğluyum, babam Cezayirli bir gemici imiş, Rum olan anamla beni alıp o tarafa götürecekmiş ama gemisi ile fırtınaya tutulup batmış, kaybolmuş...' demişti.

"Bu düğün için yazdığım tarihtir:

Sur-i hitanında mestanelikle
Atalım aşkına narayı hey hey!..
On sekiz yaş hem cevherle tarih
Bak Garson Pandeli oldu Elif Bey...

1306 + 18 = 1324 (Miladi 1906)

Elif adını alan Pandeli'yi Mısırlı hanım da İstanbul'dan alarak Mısır'a götürmüştür..."

Soba birliği, çifte kardeşlik

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İki sandık efradı arasında beslenen iyi duygulara reislerin şahsi dostlukları da eklenince o iki sandık arasında söz ile bir nevi ittifak muahedesi akdedilirdi, buna tulumbacı ağzında 'soba birliği' denilirdi. Birbirlerini kovalamazlar, yolda yekdiğerine yardım ederler, biri hasım bir sandık kovalayacağı zaman diğeri ona bir iki takım uşağını yardımcı verirdi. Sık sık birbirlerinin koğuşlarına gidip gelirlerdi. Birinin koğuşunda, öbüründen bir iki uşak hemen daima gece yatısı misafiri olarak bulunurdu.

Bir de ayrıca 'misafirlik' denilen bir şey vardı. Afet halini alan büyük yangınlar müstesna, devlet tulumbacıların denizaşırı yangınlara gitmelerini yasak etmişti. Tulumbacılığa sevda dedik ya, faraza Üsküdar'da yangın çıkar. İstanbul'daki tulumbacı da yerinde duramaz olur, artık sözü ayağına geçer, hemen bir vapura atlar, Üsküdar'da bir kahvehanede soyunur, orada tanıdık bir sandığın omuzdaşları arasına misafir olarak katılırdı; yangın yerini ölçer dönerdi. Buna divanelik diyecek olanlar çoktur. Fakat unutmamalıdır ki yalınayak, bir fanila bir dizlik, tiril tiril, karda, tipide, yağmurda, sağanakta, çamurda batakta, taşta, buzda yangına koşmanın, ilkbaharda, ağaçların bazısı çiçekte bazısı da yapraklanmaya yüz tutmuş bağçelerde gezmek gibi gelen tulumbacıya devlet yasağı karşısında bu zahmete katlanmak basitin basiti bir iştir.

Tulumbacılıkta 'soba birliği'nden ileri bir iltifat daha vardı ki ona da tulumbacı ağzından 'çifte kardeşlik' denilirdi. İki sandığın uşakları yangına tek sandıkla giderlerdi. Mesela Merdivenköylüler Gazhane'deki Kaptanpaşalılarla çifte kardeşlik tutmuşlardı. Yangına Merdivenköy reislerinin idaresinde Merdivenköy Sandığı ile yahut Kaptanpaşa reislerinin idaresinde Kaptanpaşa Sandığı ile giderlerdi.

Tulumbacılık âleminde dostluk bahsi açılmış iken sözgelimi ekleyelim. Tulumbacılıkta büyüğe hürmet, omuzdaşlıkta kendilerinden evvel şöhret sahibi olmuş ağabeylere saygı o kadar kuvvetle yerleşmiş bir anane idi ki, bir tulumbacı ne kadar pençeli, ne kadar koşarlı olursa olsun, sandığında üstün bir mevki almak için en küçük iddiada bulunmazdı. Mesela Üsküdar Kara-

kollularda Kemal, Küçük Ahmed, Rıza, biri öbüründen üstün tulumbacı idi. Fakat bu hayata kendilerinden evvel atılmış, bu yolda kendilerinden daha çok koşmuş ve kendilerine hocalık etmiş Abdülhalim, kardeşi Kurban, Kanlı Mehmed ve Maytuk Hüseyin gibi büyüklerine hürmet-i mahsusa olmak üzere ikinci ve üçüncü takımlarda sırık almakta âdeta haz duyarlardı..."

Yangın dönüşü hamam âlemleri

Tulumbacılara mahsus bir şirin âdeti de, son namlı tulumbacılardan muhterem dostumuz Haseki Bostan Hamamı sahibi Terlikçi Kadri Bey anlatmıştır:

"Her yangın dönüşü muhakkak hamama gidilirdi. Yangın dönüşü bir tulumbacıyı ancak hamam paklar, yangında yorulmuş vücutları da ancak hamam dinlendirir. Gündüz yangını dönüşü ise, semtin hamamına alelade müşteri gibi gidilirdi. Yalnız hamamcı tulumbacılardan sabun ve hamam parası almazdı. Gece yangını dönüşü ise hamam, tulumbacılara mahsus kapatılır ve tabesabah türlü cümbüşle yıkanılırdı. Göbektaşında semailer, divanlar okunur, çığırtma çalınır, oyun bilenler de oynardı. İstihmam, dellakların bahşiş beklemeyerek canla başla yaptıkları masajlar, şiir, saz, oyun, semenderler gibi ateşe girer çıkar o gariplere öylesine taze bir can verirdi ki, hamamın kapısına köşklü gelse de, 'Yangın var!..' dese, bir anda, hiç düşünmeden hepsi fırlayıverirdi. Fakat şurasını bilhassa ehemmiyetle kaydetmek isterim, o hamam âlemlerinde edep ve ahlaka aykırı tek laf edilmez, hatta ima yollu tek kelime sarf edilmezdi ve dizkapağının üstünde kalmış tek peştamal görülmezdi. Ha bir güreş meydanının pehlivanları, ha o hamam âlemlerinin tulumbacıları..."

Ramazanda hamam iftarları

Aşağıdaki şirin hatırayı da eski İstanbul'u çok iyi tanıyanlardan merhum Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Bey'den tespit etmiştik:

"Başta Ayasofya, Mahmudpaşa, Muradpaşa, Cağaloğlu, Beyazıt, Bahçekapısı'ndaki haseki hamamları gibi büyük hamamların sahip ve müstecirleri gelmek üzere İstanbul hamamcıları ramazan aylarında otuz günü aralarında

taksim ederek, her bir hamamda olmak üzere tulumbacı reislerinin ileri gelen, hürmet edilmiş simalarını hamamda iftara davet ederlerdi. İftar sofrası camekânda kurulurdu; iftarlıktan sonra çorba, bir etli fasulye, arkasında da telkadayıfı gelmek anane idi. Yemekten sonra kahveler, şerbetler içilir, civardaki camide teravih namazı kılınır, sonra semt tulumbacılarının davullu zurnalı ahengi ile herkes yerine dağılırdı..."

Tulumbacılar hakkında başka hatıralar ve yazılar

Hikâyelerinde ve romanlarında zamanının hayatını renkli tasvirlerle yaşatmış olan rahmetli Osman Cemal Kaygılı gençliğinde heveskâr olarak tulumbacılık yapmış, o âlemi iyi bilir bir muharrirdi. Fakat ne kadar yazıktır ki İstanbul tulumbacıları için, benim gördüğüm, ancak dört makalecik yazmıştır ve pek az şey söylemiştir.

Aşağıdaki satırları o yazılardan alıyoruz:

"İstanbul'da tulumbacılığın en parlak devri 1890 ile 1908 arasıdır ki (Kaygılı burada yanılıyor, kendi gördüğü son sönük devirle kıyas yapmaktadır. İstanbul mahalle tulumbacılığının asıl revnaklı devri 1860-1890 arasıdır), İstanbul tulumbacılığı iptidai bir yangın teşkilatı olmaktan çıkmış, bir koşu sporu halini almıştı. Hemen her mahallede bir tulumba sandığı ve bir tulumbacı koğuşu vardı. Bu merak şehrin sınırlarını aştı, mesela Vidos ve Alibey köylerinde bile birer tulumbacı koğuşu açıldı. İşte o zamanlarda idi ki tulumbacılık yapmayan bir genç parmakla gösterilirdi.

Tulumbacılık bir koşu sporu olmuştu dedim; mesela bir Arabi ayın ortaları, bulutsuz bir gökyüzünde parlak bir geceyarısı... Ya Büyükdere'de yahut Yeşilköy'de küçük bir yangın çıkar, viran bir samanlık, bir kulübe, köhne bir ahır yahut bir ot demeti tutuşmuştur... Derken İstanbul'da ne kadar tulumba sandığı varsa harekete geçer, yangına doğru yollanırlardı. Ama bu tulumbaların daha onda dokuzu koğuşlarından kalkmadan o ateş çoktan sönmüştür. Ziyanı yok, onlar yine giderlerdi. Zaten maksat yangın söndürme değil, mehtapta iddialı bir koşu...

Böyle olmakla beraber tulumbacıların fedakârlıkları da inkâr edilemez. Büyük tehlikeli yangınlarda bu koşucular her taraftan süratle seğirtip gelir-

ler; yalınayakla ateşe sokulurlar, saatlerce yılmadan, yorulmadan ateşe su sıkarlar, eşya ve can kurtarırlar, hatta bu yolda bazen canlarını feda ederlerdi. Mesela Cibali'deki son Üsküplü yangınında duvar altında kalıp ölen delikanlılar gibi...

Tulumbacılığın bu koşuluk şekli bazen iddia yüzünden büyük kavgalara ve hatta kanlı hadiselere sebep olmuştur. Yangınlarda kavga çıkacak en tehlikeli yollar şunlardı: Beyazıt-Yedikule, Beyazıt-Edirnekapısı, Beyazıt-Topkapısı, Edirnekapısı-Yedikule, Eminönü-Eyüp, Karaköy-Sarıyer, Taksim-Büyükdere.

Çünkü aynı yol üzerinde gitmekte olan sandıklar çoğalır, üçer dörder sandık birbirinin peşine düşerdi. Upuzun bir yol üzerinde öndeki tutulmamak, arkadaki de yakalamak, tutmak hırsı ile olunca gayretlerini sarf ederlerdi. Nahoş hadiseleri önlemek için bir ara Galatasarayı, Altıncı Daire ve diğer belediye dairelerine mensup sandıklardan başkalarının kendi semtlerinden uzak yerlerdeki yangınlara gitmeleri yasak edilmişti. Tulumbacılar bu yasağa rağmen uzak yangınlara yine koştular.

Bir gece yangını ise her sandığın sarılı, kırmızılı, yeşilli, mavili fenerleri, uzaktan göründükçe seyre çıkanları heyecanlı bir hava sarardı, fakat bu heyecan asıl yangın dönüşünde olurdu. Bütün takımlar hüner ve marifetini, koşma ve nara atma enerjilerini dönüşte gösterirlerdi. Mesela Eyüp yangınlarında Defterdar geceleri mahşer yerine dönerdi. Sandıklar ta şimdiki askerlik şubesi önünden baş takımlarını sırık altına çağırır, oradan naraya başlarlar, Feshane'nin kapısı önünde süratlerini artırırlar ve tam Defterdar İskelesi hizasında naralarını bitirip son filispiti verirler ve aynı takım değiştirmeden bir dakika içinde soluğu Ayvansaray'daki un değirmeni önünde alırdı.

Her tulumba koğuşunun biri yakın, biri de uzak yangınlar için en az iki yangın tulumbası sandığı vardı. Mesela Bakırköy'deki yangına gidecek olan Mahmudpaşa Mengeneliler en hafif, en şık sandıkları ile yola çıkarlar, Cağaloğlu'ndaki bir yangına da en büyük, dolayısı ile ağır, fakat çok su işleyen sandıkları ile giderlerdi."

* * *

Merdivenköy çiftçilerinden ve son namlı tulumbacılardan "Ağabey" lakabıyla tanınmış merhum Kemal Reis bana şu hatırasını anlatmıştır:

"1921-1922 yıllarında Üsküdar'da Arasta Kapısı yangınına gitmiştik, gece saat 10'da.

Yangın söndürüldükten sonra Üsküdar Polis Merkezi'nin önünde tam yetmiş beş sandık vardı. Hiçbir takım sandık kaldırmaya cesaret edemiyordu. Biz Merdivenköylüler Gazhane'deki Kaptanpaşalılarla çifte kardeşlik tutunmuştuk, bu yangına da beraber gitmiştik, sandık bizim köyün sandığı idi. Kaptanpaşalıların reisi Bedri Reis idi, son zamanlara kadar hayatta, Kadıköy'de marangozluk yapıyordu, bir nara attı, çekti, çekti, çekti:

'Gökkubbe altında bulunan çifte kardeşler!.. Hangi sandık arkamızdan gelmez ise anasının donu başına olsun!..' dedi.

Biz fırladık, Kaptanpaşalı ve Merdivenköylü tam seksen kişiyiz, Doğancılar'dan çıktık. Kadıköy Daireliler de peşimize düşmüş, İnadiye'den vurmuşlar. Karacaahmed Duvardibi'nde koçboynuzu çatıştık. Bizim Merdivenköy'ün reisi Safvet Reis, bir takım çağırdı; bizim sandık uçtu, biz Daire önüne geldiğimizde onlar Haydarpaşa tren geçidini yeni dönüyorlardı, fakat biz de seksen kişiden ancak dokuz kişi olarak gelmiştik! Öbürleri yolda dökülmüşlerdi. O dokuz koşarlı tulumbacının hepsi sağdır (1943'te) ve şunlardır: Bedri Reis, Salaheddin Şükrü, Niyazi, Ali, Kâmil, Kürt Ahmed, Kerem, ben; Salaheddin Pendik'te köyde çiftçi, Kürt Ahmed Devlet Demiryolları'nda; Kerem de Göztepe'de iradı ile geçinirdi.

Biz Merdivenköylüler çiftçiyiz, sandıktan bir şey beklemez, sandığa para harcarız. Kadıköy Daireliler bizimle, 'Domatesçiden tulumbacı olmaz' diye alay ederlerdi; Arasta yangınından yirmi gün evvel Selamiçeşme'de yangın olmuştu, dönüşte Daireliler sandık kaldırınca peşlerine düştük, Kızıltoprak çarşısında bir başımıza biz onların enselerine bindik, onların narası ile bizim naramız aynı anda patladı; orası namlı geçitlerden biri, seyirciler heyecan içinde, bizden narayı atan Niyazi; Dairelilerin ayakları kesilip sandıkları ile beraber Yoğurtçu Karakolu'na sığındılar, biz geçip gittik, ertesi sabah bir şişe loğusa şerbetini kırmızı gaz bezlerine sarıp kurdelelerle bağlayıp faytona koyduk. 'Çocuk kız mıdır, oğlan mıdır?' diye Dairelilere gönderdik idi. Bundan sonra Merdivenköy'e düşman oldulardı.

Talimlerimizi gece yapardık. Nasıl koştuğumuzu şöyle anlatabilirim:

Tabii yürüyüşle bir saatlik yol üzerinde Kozyataklılarla 50 altına bahis tutuştuk. Biz 7, onlar 12 dakikada gelip bahsi kaybettiler. Merdivenköy Sandığı, sandıkların en hafifi idi, 36 kilo gelirdi. Divitçilerli Hasan yaptırmış, biz ondan satın almıştık, tepeliğinde bir Mevlevi sikkesi, dört köşesinde de sarı pirinçten birer arslan vardı."

* * *

Eski İstanbul hayatını iyi bilenlerden biri olarak tanınmış Belediye mektupçusu merhum Osman Nuri Ergin *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* isimli eserinde şunları yazıyor:

"Bir büyük konakta yangın çıkıp da ilk yetişen sandık tarafından ateş hemen bastırılır yahut bir konak, etrafını yok eden bir yangında bir sandık tarafından kurtarılırsa konak sahibi bahşişten başka tulumbacılara kurbanlık bir koyun verir, onlar da kurbanı hemen keserek kanını sandığın içine akıtırlar ve o kanı söndürülmüş ateşe basarlardı."

Vâsıf Hoca ise, "Kırk yıl aralarında yaşadım, sandıkların kurban aldıklarını çok gördüm, ama kurban kanının tulumba ile söndürülmüş ateşe basıldığını görmedim; kurban İslami anane ve adabı ile koğuşta kesilirdi. Osman Nuri bunu bir palavracıdan dinlemiş, tetkike, tahkike lüzum görmeden, erbabına sormadan eserine geçirivermiştir" diyor.

Üsküdar sandıkları destanı

Vâsıf Hoca merhum anlatıyor:

"Şu kadar yıl evvel Üsküdar sandıkları şanında bir destan tanzim etmiştim. Mektebin bir kapısından girip öbüründen çıktım, şöyle bir mürekkep yalamışlığım vardır. Destan yazmaya, semai ve divan söylemeye Tersane Haddehanesi'nde sıbyan iken başlamıştım. Tulumbacılarla düşüp kalktıkça ve aşk deryasında gönül gemisinin yelkenlerini avare deli poyraz doldurup şişirdikçe koca koca defterler doldu. Bu yolda başkaca iddiam yoktur.

Enis-i ruhum şehit Toygarlı Rıza'cığım bir gün:

'Ağabey Üsküdar sandıkları için bir destan yaz!' dedi.

Rıza'nın koğuş arkadaşları ile her akşam meyhanelerde işret etmeye başladığını işitmiştim, fakat kendisi benden gizlediği için ben de yüzlemezdim. Çocuğun bu isteğini fırsat bildim, destanı yazdım ve destanda Toygartepelilerin işret âlemlerine kasten işaret ettim. Rıza'ya destanı okuduğumda ağlayıp ellerimi öptü ve o gün işrete tövbe etti idi. Garîk-i rahmetler...

1. Dinleyin nazmımı sıdk ile ihvan
Acz ile söylenecek bir sözüm var
Sandıkları bir bir eyleyeyim beyan
Zira pek heveslidir sevdiğim yâr

2. Bu bir heves sürer ilanihaye
Metin vücut ister buna sermaye
Semtimi ideyim yalnız hikâye
Çünkü öz vatanımdır şu Üsküdar

3. Karakollu metindir maşallah
Üstünde berk urur hurşit ile mah
Kükremiş aslan gibi hasbetenlillah
Kem nazardan saklasın Perverdigâr

4. Daireli'nin var şöhreti şanı
Her demde muindir ol kerem kânı
Hakkını ketmetmez kanlı düşmanı
Bimenenddir doğrusu pek namidar

5. Mahkemeliler de gayetle meşhur
Çıkarlar yola diyerek ya Gafur
Geçit yerlerinden iderek mürur
Allah Allah diye bir takım kovar

6. Toygartepeliler hep bıçkın meşrep
İyş ü işret eyliyorlar ruz ü şeb
Allah için seçme tulumbacı hep
Velakin meyhanede evkatgüzar

7. Bir zamanlar hayli kapandı kaldı
Çünkü hep sandıklara korku saldı
Açıldı şimdicik yine nam aldı
O karakuş tepeli Doğancılar

8. Şan vermiş namı var Kadıaskerli
Çevresi gül bülbül Bülbüldereli
Hoş Karacaahmet Sultan Türbeli
O pirin himmetiyle bahtiyar

9. Yeniçeşmeliler yeniden yeni
Sandıkların içinde gayetle şenî
Haşhaşlar Tekkesi, bozuk dümeni
Bir bardak suda bin bir dalga sayar

10. Paşakapulular pek yaman gider
Cümlesi Rüstem-i Zal'den eser
Kışlalılar dahi misal-i ejder
Hışm ile bastıkça yerleri yarar

11. Yenimahalle Rum Kiliseli kurnaz
Hakkına tulumbazı hep tıfl-ı naz
Ermeni Kiliseli de oyunbaz
Bunlar her yangın birbirini kovar

12. Selamsız Ermeni Kiliseli hem
Ketm-i gayret etmez be hakkı Meryem
Kuzguncuk İstavrozlular da her dem
Kandilli, Kanlıcalıları arar

13. Kadıköy Daireli tab'ı halim
Pek selim yaratmış cenab-ı Rahim
İş başa düşerse Kayyum da kerim
Onlar o beldeye Hak'tan bergüzar

14. Vukuat-ı cihan Hak'tan tecelli
Yapma etme demek kuldan teselli
Vâsıfâ kalınmaz bunda temelli
Uçana kaçana son koğuş mezar..."

Tulumbacılık yolu

Vâsıf Hoca tulumbacılık için, "Bir heves de değildi, sevda idi" diyor. Osman Cemal Kaygılı ise geçen asır boyunca İstanbul gençliğini sarmış tulumbacılık sevdasını şöyle anlatıyor:

"Tulumbacılığın o zamanki gençlere verdiği tatlı heyecan, şimdi kolay kolay anlatılamaz. Genç tulumbacı, gündüz olsun gece olsun, yangını haber veren top sesini duyar duymaz kendinden geçer, fırlayıp sandığına koşardı. Tulumbacılar koğuşlarına koşarlarken bütün meraklılar da, gece ise yataklarından fırlayıp geçit yerlerini doldururlardı.

Ne kadar büyük olursa olsun, gençlerdeki heves, sevda ve seyircilerdeki heyecan, merak daima avami kalmıştır; tulumbacılık ayaktakımından gençlere uygun bir meşgale görülmüştür, içlerinde en has manası ile civanmert delikanlılar pek çok olduğu halde, elimizdeki vesikalar göstermektedir ki tulumbacılık hiçbir zaman makul bir yol görülmemiştir. Tulumbacılarla düşüp kalkan askeri ve sivil mektepler talebeleri, sanayi sıbyan taburlarının neferleri şiddetle cezalandırıldı. Bilhassa askeri mekteplerin talebeleri bu hususta titiz dikkatle takip edilirdi. Geçen asrın ikinci yarısının toplum hayatı üzerine binlerce vesika ile dolu kaynaklarından, *Ceride-i Mahâkim-i Adliye* ve *Ceride-i Mahâkim-i Askeriye*'de bu hükmümüzü destekleyen mahkeme kararları vardır. *Ceride-i Mahâkim-i Askeriye*'den aldığımız 1307 (Miladi 1889) yılına ait aşağıdaki karar sureti üzerinde münakaşa edilemez:

'Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İdadiyesi'nin üçüncü sene şakirdanından, Raif, birinci seneden Ahmed ve Mekteb-i Bahriye birinci sene şakirdanından diğer Ahmed Efendi'nin Çengelköyü'nde tulumbacılarla beraber işret ettikleri nizamiye kolu tarafından görülerek oradan kalkmaları ihtar edildikte mukabelede bulundukları sabit olmakla kendileri ile mütenasip olmayan tulumbacı takımından uygunsuz adamlarla işrette bulundukları eşedd-i cezalarını mucip olmakla Bahriye şakirdanından Ahmed Efendi'nin bir ay, Tıbbiyeli Raif Efen-

di'nin iki ay, Tıbbiyeli Ahmed Efendi'nin ise şabb-ı emred olduğu halde tulumbacıların işret meclisinde bulunmasından üç ay hapsine...'

Aşağıdaki manzume de Vodinalı H. Remzi tarafından tulumbacılarla düşüp kalkan 16-17 yaşlarında bir küçük beye nasihat yollu yazılmıştır:

Paşazade idin gonca gül misal
Nedir küçükbeyim düştüğün bu hal?
Gezerdin naz ile yanında lalan
Ar ile hicabın kim etti talan?

Kan ağlıyor şimdi koskoca konak
Koşarken it gibi sen yalınayak
Tulumbacılarla ne reva ülfet
Ne bu pırpırılık ne bu kıyafet!..

Samur saç üstünde bir keçe külah
Kahroluyor anan günahtır billah
Koğuş dedikleri esrar tekkesi
Vallah paklanamaz bulaşan levsi

Vermişler eline şeytan feneri
Koşturup dururlar peripeykeri
Fanila dizlikle belde bir kuşak
Paşazade olmuş sandıkta uşak

Balçık sürersin de beyim güneşe
Semenderim dersin dalıp ateşe
Her yangın dönüşü bir hamam faslı
Toprakta paklanır o kirin aslı

Omuzdaş olduğun kayıkçı hamal
Mâni koşma ırlar bir sürü deccal
Şeytan çelmesidir heves dediğin
Yolu o yol değil sen küçükbeyin

Rahim ü şefiktir Hüda-yı gaffar
Cümle isyanına idüp istiğfar
Bakıra çıksa da adı altunun
Gel öp ayaklarını anan hatunun

Çekilsin isyana affın süngeri
Tulumbacılıktan dön artık geri..."

Tulumbacı kahvehaneleri

Vâsıf Hoca merhum anlatıyor:

"Kahvehane, tulumbacıların günlük hayatında bir nevi kulüp idi. Ülfet ve muhabbet orada başlar, kurulur, her türlü dedikodu oradan çıkar, iğrenç iftiralar oradan uçurulur, sapık aşk ve alakalar orada çimlenir, yeşerir, cinayetlere kadar varan husumetlerin, kinlerin kazanı kahvehanede kaynatılırdı.

Tulumbacı kahvehaneleri türlü zevk u sefalara ve türlü hazin vakalara sahne olmuşlardır. Bu kahvehaneler en revnaklı devrini Sultan Aziz ile Sultan II. Abdülhamid'in zamanlarında yaşamıştır. Hatırlayabildiğim en meşhur tulumbacı kahvehaneleri şunlardır:

Galata'da Hendek Kahvehanesi. Evliya Çelebi'den kalmış sözdür; 'Galata demek, meyhane demektir' derler. Bizim gençliğimizin Galata'sı, Çeşmemeydanı'ndan Tophane'ye kadar, kaldırım kabadayısı, bıçkın, şıkırdım, haşarat yatağı idi, bu takımın arı kovanı, karınca yuvası gibi kaynaştığı yerlerde kahvehaneler, bilhassa tulumbacı kahvehaneleri idi. Galata'da bunların en meşhuru da Hendek Kahvehanesi idi. Necatibey Caddesi'ni takip ederek Tophane'ye giderken solda bir çatal yol vardır, Yamalı Hamam'a çıkar, bu çatal yolun sol tarafında idi. 1950 senesinde yerinde bir yorgancı dükkânı açılmış olduğunu gördüm. (Zamanımızda oraları, Yamalı Hamam da dahil tamamen yıkılmış bulunmaktadır, yalnız Karabaşveli Mescidi kalmış, bir art sokakta olan cephesi anacaddeye çıkmıştır.) Ramazanlarda tulumbacılara has bir âlem olan çalgılı kahvehanelerin en şatafatlılarından biri de bu Hendek Kahvehanesi'nde kurulurdu. Çalgılı kahvehane nedir, nasıl kurulur, o mübarek ay boyunca ne gibi cilvelere sahne olur, ilerde tafsilatı ile anlatacağım.

Semt gayet kalabalık, tulumbacılığın civcivli yerlerinden biriydi. Buradan başlar, Lüleciler'e doğru sokağa iki sıralı iskemleler atılırdı. Kahvehaneyi Galata kabadayılarından Faik Bey namında biri işletirdi. Beylik sadece adında, Galata'nın Rum kalopedileri ile haşrolur bir itti.

Defterdar'da Kâhya İsmail'in kahvehanesi. Defterdar vapur iskelesinden çıkıp Keresteciler-Eyüp caddesine giderken sol kolda büyük bir kahvehane idi, ki şimdi (1950) de yerinde kâgir olarak yine bir kahvehane vardır. Eski kahvehane ahşaptı; üstünde de bekâr odaları vardır ki, aynı zamanda Defterdar Yangın Tulumbası Sandığı'nın reisi olan Kâhya İsmail, sandığının uşakları içinden öz kardeşi gibi sevdiği Çiroz Ali adındaki delikanlıyı o odaların birinde barındırırdı. Kanat açan da kanat altındaki de birinci sınıf emsalsiz tulumbacılardı. Kâhya İsmail bu kahvehaneyi devrettikten sonra tam karşısında, yine oldukça büyük başka bir kahvehane açıp işletti. 1946'da hayli yaşlı olarak rahmet-i rahmana kavuştu, vasiyeti gereğince Çiroz Ali'sinin yanına defnedildi. Bu günahkâr Vâsıf'tan yaşça büyüktü; ağırbaşlı, sarışın, orta boylu, tıknazca, kahvehanesine gelenleri ayrı ayrı temenna ile selamlar, kahvehanesini elhak güzel idare ederdi. Dükkânının önü bağçemsi, oldukça genişti. Ramazanlarda oraya da iskemleler atar, yorgancı dükkânlarından kira ile eşya kaldırıp gelin odalarını süsledikleri gibi, suret-i hususiyede yaptırılmış elvan çiçekler, bu çiçeklere de sarı ve beyaz gelin telleri asardı. Bayramdan sonra da kahvehanesinin süslerini itina ile toplar, kapağını ertesi yıl açmak üzere bir sandığa yerleştirip saklardı. Ayaklı mâni, koşma, semai okumada koca İstanbul'da üstüne tulumbacı olmayan Çiroz Ali en güzel eserlerini bu kahvehanede okumuştu.

Karagümrük'te Uzun Ahmed'in kahvehanesi. En mükellef tulumbacı kahvehanelerinden biri de burasıydı. Ramazanlarda burada çalgılı kahvehane yapan Ahmed'in ortağı Arnavut Kâmil gayet azgın bir herifti; bir ramazan, Deli Hakkı adında bir edepsiz tulumbacının en usta semaicilerden Bahriyeli Yusuf Kenan'ın sesi ile alay etmeye yeltenmesi ve Kâmil'in de Deli Hakkı'yı müdafaa etmesi, o gece kahvehanede bulunan kırk kadar bahriyelinin bu kahvehaneyi tahrip etmesine sebep olmuştu, o vakayı da çalgılı kahvehanelerden bahsederken nakledeceğim.

Köşklülerin Kahvehanesi. İstanbul'un tulumbacılık âleminde en namlı kahvehanelerden biri de Beyazıt'ta Okkacılar'a çıkan yolun sağında tramvay yolu üzerindeki Köşklülerin Kahvehanesi idi. Burası da ramazanlarda çalgılı kahvehane olarak donatılırdı.

Üsküdar'da Tabutçulariçi Kahvehanesi. Sultan II. Abdülhamid devri sonlarında Üsküdar'ın en namlı tulumbacı kahvehanelerinden biri olup 1316 (Miladi 1898) senesinde Yeniçeşme Sandığı reislerinden Kâşif Reis'ten devraldım ve yıllarca işlettim. Küçük bir kahvehane idi, fakat en azılı kabadayı tulumbacıları gelirdi; Vidinli Ali, Çımacı Galib, Mısdık, Kadayıfçı, Hacı Hüsnü'nün Osman Pehlivan, Tabak Ahmed, Çerkez Hurşid Reis, Zibidi Ahmed ve emsali, hepsi zehir gibi adamlar, toplanırlar, kumar da oynarlardı. Akşamları kafayı tütsüleyip gelirlerdi. Ancak yirmi kişi alabilecek yere belki elli kişi otururdu, bir iskemleye iki kafadar ilişirdi. Bu âlem-i faniye veda etmiş olan o adamlardan Hak razı olsun, ne beni, ne de bir ferdi incittiler, ne de kendileri incindi. Kötülükleri oldu ise kendi nefislerine oldu.

Hatırlayabildiğim diğer meşhur tulumbacı kahvehaneleri şunlardır: Balat Tulumbacı Kahvehanesi, Cibali Tulumbacı Kahvehanesi, Unkapanı Arabacılar Kahvehanesi, Gedikpaşa'da Arabacılar Kahvehanesi, Çukurçeşme'de Taşhan Kahvehanesi, Yusufpaşa'da Cinbon Ali'nin kahvehanesi, Kasımpaşa'da Kâtip Ömer'in kahvehanesi, Yüksekkaldırım'da umumhaneler karşısında Yüksek Kahvehane, Beşiktaş'ta Paşa'nın Kahvehanesi, Pangaltı'da Kalfa'nın Kahvehanesi, Galata'da Lüleciler Kahvehanesi, yine Galata'da bir cinayete sahne olan Tosun'un Kahvehanesi.

Tosun'un Kahvehanesi Galata'da Uzun Yol'da idi; tulumbacı kahvehanelerinin en meşhurlarından biriydi, burada Sultan II. Abdülhamid devrinin en namlı kabadayılarından Bahriyeli Arap Süleyman Bey'in öldürülmesi tulumbacılık âlemini velveleye vermişti. Uygunsuz güruhundan olan kahveci Tosun'un Ahmed adında kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, şıkırdım bir uşağı vardı ki arslan gibi Süleyman Bey'i o veled-i zina tüysüz oğlan vurmuştu.

Cinayetin sebebi, civanmert bir genç olan Süleyman Bey'in Tersane Sıbyan Taburu efradından güzelliği ile meşhur Galatalı İhsan isminde bir çocuğu, semtinin ırz ve namus düşmanı şerirlerine karşı himayesi altına almasıdır ve bir gün yalınayak, daltaban hazele takımından Midyeci Süleyman, Kahve-

ci Faik (Galata'da Hendek Kahvehanesi'ni işleten Faik Bey) ve Arap Nuri'yi bu yüzden ayağının altına alıp üçünün birden pestilini çıkarmasıdır. Bunlar Tosun'un Ahmed denilen o ahlaksız çocuğa:

'Sen Süleyman Bey'i vur, çocuksun, birkaç sene hapisle kurtulursun, biz sana mahbushanede bakarız, hem Süleyman Bey'i vurmakla kabadayılıkta nam, şan alırsın...' diyerek kandırmışlar.

Kurnazlığı da unutmamışlar, Tosun'un Ahmed zaptiyeye bir istida vermiş, 'Arap Süleyman Bey beni vuracakmış, hayatım tehlikede' diye sözde zaptiyeye sığınmış. Maksatları oğlanın işleyeceği cinayeti nefis müdafaası göstermektir. Halbuki Süleyman Bey asla silah taşımazdı, 'Karşıdakinin silahı benimdir' diyen bir kabadayı idi. Bu ihbardan birkaç gün sonra da Süleyman Bey Tosun'un Kahvehanesi'nde Ahmed tarafından vurulup öldürülmüştür.

Cinayet İstanbul'da bilhassa tulumbacılar ile bahriyeliler arasında o kadar büyük bir teessür uyandırdı ki, devrin âdetince vaka üzerine yirmi altı kıtalık bir destan yazıp bastırdım; beş bin nüsha kapışılarak tükendi, paranın bereketli zamanı, tanesi 5 paradan 5,5 altın getirdi, hayli dünyalıktır. O zamanlar İstanbul'da iki bin nüsha satılır gazete yoktu. Yine o zamanlar matbuatın bit gibi, şunun bunun eserini çalıp taklit ederek geçinen âciz hazelesi vardı, onun için bazı kimseler eserlerine mühürlerini de bastırırlar ve 'Mühürsüz nüshalar sahtedir' diye bir de kayıt koyarlardı. 'Kasımpaşalı Arap Süleyman Bey'in Destanı' adı ile tek yaprak halinde basılan destana ben de mührümü bastırmıştım, mührümü de taklit ettirmişler, daha doğrusu Vâsıf diye bir mühür kazdırmışlar, destanımın derhal taklidi çıktı; rivayete göre iki-üç bin nüsha da o taklit baskı satılmış. Bunlar alakanın ne kadar geniş olduğunu gösterir.

Süleyman Bey tulumbacılığa gayetle hevesli imiş, 18-19 yaşlarında bahriye talebesi iken birkaç defa soyunmuş, Çeşmemeydanı Sandığı'nda misafir olarak yangına gitmiş gelmiş, askeri mektepler talebesine tulumbacılık değil, tulumbacılarla düşüp kalkmak bile yasak idi; kendisinden dinlemiştim, 'Bir seferinde yakalandım, meydan dayağına yatırıldım, mektepten tart edilmekten hocalarımın iltiması ve mushafa el basarak bir daha tulumbacılık yapmayacağıma yemin etmekle kurtuldum' demişti.

Cinayetin davası uzun sürdü, öyle hatırımda kaldı ki katil Tosun'un Ahmed 12 sene prangabendliğe mahkûm oldu ve yine duymuştuk ki zindanda başına gelmeyen cevr ü cefa kalmamış.

Süleyman Bey'i evvela çavuş üniforması ile görmüş tanımıştım, o zamanlar 25 yaşlarında idi. Bahriye'ye neferlikle girdiğinde çarkçı olmuş, işini çok iyi kavrayınca gedikli olarak alakonulmuştu, kendisini sevdirmiş, yaşı ilerlemiş olmakla beraber çavuş rütbesi ile Bahriye Mektebi'ne alınmış, oradan mülazım rütbesi ile zabit çıkmıştı. Pek çabuk da yüzbaşılığa terfi etmişti. Ölümünde yüzbaşı üniformasını giyeli henüz üç gün olmuştu. Cinayet tarihini hatırlayamadım, 1313 ile 1318 (Miladi 1895-1900) arası olacaktır."

Çalgılı kahvehaneler

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılık âleminde çalgılı kahvehane, senede bir defa ramazan ayında yapılırdı ve ramazanın ilk gecesinden arife gecesine kadar devam ederdi. Bu günahkâr Vâsıf yirmi ramazan tam yirmi sene Üsküdar'da, Galata'da ve İstanbul'da çalgılı kahvehane yaptım, hamdolsun hepsini arife akşamı yüzümün akı ile kapamak nasip oldu. Tulumbacılığın çalgılı kahvehaneleri üzerine çok yazı okudum, hepsi yanlıştır, hatta uydurmadır. Yazanlardan ziyade o kalem erbabına bilmediğini bilip görmüş gibi anlatanlara hem şaşar, hem acırım.

Ramazanlarda çalgılı kahvehane yapmak İstanbul'umuza, İstanbul'da da tulumbacıların çıkıp oturdukları kahvehanelere has bir âdetti. Çalgılı kahvehane yapmak âdetinin evvela Selanik şehrinden çıkıp İstanbul'a geldiğini ve İstanbul'da da tulumbacı kahvehanelerine yerleştiğini söyleyenler vardır. Ne dereceye kadar doğrudur bilemem; Selanik'ten çıkmış olsa da inkişafını, şatafat ve revnakını İstanbul'da bulmuştur.

Bir tulumbacı kahvehanesini ramazan-ı şerifte yalnız bir ay için çalgılı kahvehane haline koyup işletecek kimsenin o kahvehanenin kahvecisi olması şart değildi. Bu işte kendisine güvenen, görgüsü ve tecrübesi olan herhangi bir kimse kahvehaneyi işleten kahveci ile anlaşır, ona da açıktan bir menfaat, pay temin eder, bir ay sürecek çalgılı kahvehaneyi açardı. Hatta çalgılı kahvehaneyi açanın tulumbacı olması da şart değildi, tulumbacılarla ülfet ve

aşinalığı olması kâfi idi. Mesela ben, ömrümün nice yıllarını tulumbacılarla düşe kalka geçirdiğim ve tulumbacılardan, canımdır diye sevdiğim nice dilaver, şehbazlar olduğu halde tulumbacılığa heves etmedim, akranıma ve emsalime uymadım, mintan ve dizlik giymedim, sandık kolu altına girmedim ve yirmi ramazan çalgılı kahvehane yaptım.

Çalgılı kahvehaneyi işletecek olan kimse sürre alayının ertesi günü hazırlanmaya başlardı. Elvan kâğıtlardan güller ve zincirler yapılır, kahvehanenin tavanı, göbek göbek yahut beşik örtüsü şeklinde bu rengârenk zincirler ve güllerle donatılırdı, öylesine ki tavanın tek tahtası bile görünmezdi.

Bir köşede çalgıcılara mahsus bir yer ayrılırdı: zeminden yüksekçe bir set yapılır, güzel güzel resimler ve renkli kâğıtlarla donatılırdı. Bu şanomsu çalgıcı yerinin arkasına da çalgıcıların sazlarının asılması için birkaç çivi çakılır, setin üstüne de çalgıcılara mahsus münasip miktarda iskemle konulurdu.

Kahvehanelerin duvarlarına da o zamanlar pek makbul olan resimler asılırdı, mesela 'Uyuyan sultanı öldürmeye gelen arap delikanlı' (Othello), 'Maşukasını gemiye bindiren kız gibi güzel oğlan' (Helena'yı kaçıran Paris), 'Kız Kulesi', 'Fenerbağçesi', 'Rumelihisarı' gibi... Bu arada semtin tulumbacılarını sandık etrafında toplu gösteren büyütülmüş bir fotoğraf da unutulmazdı. Ayrıca en azdan üç dört tane büyük ayna asılır, bu resimlerin ve aynaların etrafı da rengârenk kâğıt güller ve zincirlerle süslenirdi.

Ramazan-ı şerif olduğu için kahvehanedeki masaların hepsi kaldırılır, ufak iskemleler hazırlanarak kahvehaneye bir tiyatro gibi o iskemleler dizilirdi.

Piyasada nam yapmış olanlardan en az dört çalgıcı (klarnet, darbuka, çifte nakkare, zurna) ile anlaşılır, peyleri verilip çalgıları ellerinden alınır ve kahvehanede kendilerine mahsus yapılan yerin arkasındaki duvara çakılmış çivilere asılırdı. Geceleri çalgı paydosunda çalgıcıların çoğu huy edinmişti; evvelce aldığı peyi kâr sayıp çalgılarını koltuk altı eder etmez ertesi akşam uğramazlar, çekilen bunca zahmetler boşa gider, yenileri bulununcaya kadar da kahvehane çalgısız kalırdı; çalgılı kahvehane yaptım diyen de halka karşı mahcup olurdu.

Çalgılı kahvehanede âlem gece teravihten sonra başlardı. Tiryaki müdavimleri, meraklıları gelip yerlerini alırlar, kahvehane, açıp işletenin yüzünü güldürecek şekilde dolar, çalgı da şarkı, türkü, oyun havaları ile başlardı.

Çalgıyı her gece, kahvehanenin suret-i mahsusada tutulmuş çığırtkanı bir semai yahut divan okuyarak açardı. İşte bu çığırtkanın tulumbacı, tulumbacının da uçarlı, kaçarlı bıçkını, dilbazı, vücut yapısı ile afili, vechen de erkeğin dilberi olması şarttı."

Çalgılı kahvehanelerin havası

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Çığırtkan ilk gece okuduğu semai veya divanın içinde, gelen halka o ramazan o kahvehaneyi işletecek olan kimsenin adını ilan ederdi, her iş gibi bu da, o zatın malum olan iktidarı ölçüsünde bir tesir yapardı.

Çalgılı kahvehanelerde hizmet eden uşaklar her cihetten kendini kurtarmış gençlerden seçilirdi; burmaya başlamamış dahi olsalar bıyıklarının terlemiş olması şarttı. Şabb-ı emred oğlanlar uşak olarak da müşteri olarak da çalgılı kahvehaneye alınmazdı.

Gelenlerden ağırbaşlılar karşılayanlara, evvelce gelmiş oturmuş olan aşinalara selam verirler, çekilip bir köşede o gece okuyacak olanları sükûnetle dinlemeye hazırlanırlardı.

Ne yazıktır ki daima ekseriyeti teşkil eden çapkınlar, kendilerini bilmeyen şımarıklar ise ceketler omuzda, baştaki feslerinde 'yâr tekmesi' (fesin bir tarafı çukurlaştırılmış) yahut 'yârdan ayrıldım' (fesin üç köşesi çukurlaştırılmış), kuşakların uçları bir karış kadar sarkıtılmış ve hatta daha ileri gidilerek bıçağın sapı da kuşağın kıvrımından üç dört parmak çıkarılmış, oturanları itçe süzerek, ağırbaşlı, feleğin çemberinden geçmiş kâmillere istihkar ve istihfaf ile bakarak yerlerini alırlardı. Bu güruhu da hemen daima zabıta memurları takip ederdi; bir edepsizlik çıkaracak oldular mı hemen müdahale olunur ve ekseriya kendileri rezil ve bednam olurlardı. Halbuki nice rütbe sahibi zat-ı âlikadirler görmüşümdür ki kendilerini göstermeyerek bir köşeye otururlar, çığırtkandan sonra hoş kelamlarla arifane divan, semai ve mâni söyleyenleri kılı kırk yararcasına tetkik ile dinlerler, okuyanı takdir ile kalkarlar, bir temenna taltif ederek giderlerdi.

Çalgılı kahvehanede her gece meclisi, bir semai veya divan yahut bir mâni okuyarak çığırtkan açar demiştim. Ekseriya önce bir divan, ardından da bir

semai okur, sonra müşteriler arasından ağırbaşlılardan biri yahut onların beraberlerinde getirdikleri bir söyleyici semai, mâni, divan, koşma, her ne ise bir şey okur, el elden üstündür arşa çıkınca demişler, kendisi çığırtkandan daha muktedir olsa bile irfanı icabı çığırtkanı takdir ile karşıladığını ifade eden bir cümle, bir ima ile vazife-i insaniyeti icra ederdi.

Yaptığım çalgılı kahvehanelerde çığırtkan olarak seçtiğim tulumbacılardan ancak ikisini hatırlayabiliyorum: Üsküdar'da Filiz Ahmed ile Galata'da Hendek'te Adıyaman Ahmed. Her gece çalgının açılışında okuyacakları divan ve mânileri ben yazar, tanzim ederdim, onlar da okuyarak çalgıyı açarlardı.

Mesela bir gece Üsküdar'da İskele Meydanı'nda yaptığım çalgılı kahvehanede Filiz Ahmed çalgıyı şu divan ve mâni ile açmıştı:

DİVAN

Nazarsız oldukça farukane gâhi gözlerin
Münhasif eyler gider hurşid ü mahı gözlerin
Bir nigâh-ı ateşininden alır ateş kulub
Nerden almış bu rumuzefgen nigâhı gözlerin

Hem güler hem tiğ atar üftadegânın bağrına
Âşık öldürmek ile olmuş mübahi gözlerin

Tir-i müjgânındır döken mazlumane kanımı
Ey zalim bilmiyor hiç havf-i ilahi gözlerin...

MÂNİ

Adam aman... gözlerim...
Ağlamaktan boyandı al kanlara gözlerim
Ol al kanlı gözler ile gözlerini gözlerim...

O zaman Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Filiz'e karşı gayet nazikâne şu mâniyi söylemiş idi:

Adam aman... gözlerim...
Al mendili nazik ele gel Filiz sil gözlerim
Kanlı yaşlar döke döke yâr yolunu gözlerim...

Çalgılı kahvehanelerin duhuliyesi, bir fincan kahvesiyle 20 para idi. Lakin 20 para veren yirmi kişi çıkmazdı, ayıp sayılır, bir kuruş, ikilik, çeyrek bırakanlar çok olurdu. Hatta diğer bir semtten toplu olarak gelenler üç beş mecidiye bırakıp çıkarlardı ki o zamana göre çok para, hakikaten bahş-i kalenderî idi..."

Havayı bozanlar...

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Öbür güruh ise, o kâmiller zümresinden ibret almak nasipleri olmadığı için:

Karanfilsin kararın yok
Gonca gülsün tımarın yok...

diye, şirin de olsa çürük sakız sözlerle kahvehaneye gelenlerin huzurunu kaçırırlar, üstelik benlik iddiasında bulunarak, hatta kendilerini devaynasında görerek bir gürültü çıkarmaya yeltenirlerdi. Gerçi yapmak istedikleri yolsuzluk kendilerine pahalıya mal olursa da ekseriya nice emeklerle açılmış olan çalgılı kahvehane, sarfiyatın dörtte birini çıkarmadan zabıtaca kapatılır, fedakârlıklar ve ümitler heba olur, üstelik müteşebbisi de cezalandırılırdı, buna sebep olanlar da inkisara ve lanete hedef olurlardı.

Bir çalgılı kahvehanede geçmiş, edebe uymaz yolsuz bir vaka nakledeyim. Bir ramazan-ı şerifin, hiç unutmam, altıncı gecesiydi. Karagümrük'te Uzun Ahmed'in kahvehanesinde bir mâni yüzünden bahriyeliler ile kendini bilmez takımı arasında çıkan kavgada bahriyeliler tarafından dört büyük

ayna da dahil olmak üzere kahvehanenin bütün takımları paramparça edilmiş, bahçeye kurulan büyük çadır lime lime yırtılmış, asıl acınacak taraf, kahvehane de zabıtaca bir daha açılmamak üzere kapatılmıştı.

O tarihte ben de Bahriye ocağında idim, gençtim ve toydum; Hüda bilir, gönül arzu etmedi ise de, bırakıp gitmek arkadaşlara ihanet olacağından, o na-reva işte ben de bulundum. Belki yetmiş yıllık bir mazi beni hâlâ muazzep etmektedir. Vaka şöyle cereyan etti:

Biz, Haddehane'den dört arkadaş gitmiştik, bir köşede oturduk. Gemilerden, Tersane'den otuz kırk bahriyeli geldi, içlerinde Sıbyan Taburu'ndan, Mızıka'dan çocuklar da vardı. Malum ya, aynı formanın cazibesi, bizi gördüler, selam verip geldiler, yanımıza oturdular. Dört arkadaşımdan biri meşhur Yusuf Kenan, en usta mânicilerden, bir semai okudu sessizce dinlendi. Sonra Etyemezli tulumbacı Deli Hakkı ortaya şu mâniyi attı:

Adam aman... içimi...
Gayetle hoş geldi bana şu tütünün içimi
Böyle hazin bir sese nasıl çekmem içimi...

Bu, Yusuf Kenan'ın hakikaten pek güzel olan sesi ile apaçık alaydı. Onun gibi usta bir mânici irticalen derhal bir şey söyler, Deli Hakkı'nın ağzının payını verebilirdi. Fakat yanımızdaki bahriyeliler onun cevabını beklemeden derhal ayağa kalkıverdiler, Uzun Ahmed'in ortağı bir Arnavut Kâmil vardı, azgın herifin biriydi, ortalığı yatıştıracak yerde Hakkı'yı müdafaaya kalkınca kahvehane bir anda muharebe yerine döndü.

Söz açılmışken bir hatıra daha nakledeyim:

Benim için mâniciler, divancılar, destancılar zümresinin naçiz bir ferdi olduğumu söylerlerdi. Hak şahidimdir, mat olup ter döktüğümü bilmem. Bir gece Üsküdar'da yaptığım çalgılı kahvehanede çığırtkanım Filiz Ahmed:

Adam aman... arife...

diye bir mâni ayağı attı.

Ezbercilerden biri işi kolay sandı, hemen söz meydanına atıldı:

Adam aman... arife...
Bir işaret kâfidir hakşinasan arife...

Üsküdar'da Paşalimanı'nda tulumbacı Kürt Davud'un hançer-i gadri ile şehit, canımdan üstün sevdiğim, gece ve gündüz beraberim Toygarlı Rıza merhum yanımda idi, dürttü, 'Haydi Ağabey!..' dedi, hatırını kıramadım, kalktım:

Adam aman... arife...
Vâkıf olmaz her kişi hakkı ile maarife...

dedim. Ezberci cevap için toplanamadı, daha tek mısra söylemiş iken dili tutuldu, mat oldu.

Aman efendim, benlik iddiasında değilim, çalgılı kahvehanenin nasıl bir imtihan meydanı olduğunu göstermek için yazdım. Herkesin üstü, altı, akranı vardır. Zevki geçici olan şu fâni dünyada er olan gururlanmaz. Felekle pençeleşmekten yorulmuş, ezilmiş hurdahaş olmuş asırdide bedenim, tarumar olmuş akl ü fikrim işte şu bir an içinde çapkın gençliğe dönüverdi..."

Meşhur okuyucu tulumbacılar ve meşhur koşarlı tulumbacılar

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"O devirde birbirinden görüp heves etmenin eseri şehr-i şehîrimiz İstanbul'da adedi binlere, hatta on binlere varan mâniciler vardı. Şöyle diyebilirim ki, mektep çocukları bile dersleri ile meşgul olurken bir yandan da semai ve mâni ezber ederlerdi. Fakat o on binlerce mânici içinde isimlerini şurada hürmetle andıklarımın en namlıları şunlardır ki hemen hepsi, istisnasız, bir semt sandığının kayıtlı uşağı olmasa dahi tulumbacılık kasırgasından kendilerini alamamışlar, soyunmuşlar bir mintan ve bir dizlik, keçe külah yalınayakla tulumba sandığının kolu altına girmişlerdir:

Mekteb-i Harbiyeli Emin Şah, Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Tıbbiyeli İsmail Hakkı, Bahriye Haddehanesi'nden Kulaksızlı Mustafa Refik, Unkapanlı Bodur Tevfik, kardeşi Bodur Şevki, Yusuf Kenan, Balatlı Ethem, Bahriye Sıbyan Taburu'ndan Arap Şerafeddin, Baytarlı Haşmet, Defterdarlı Çiroz Ali, Zeytinburnulu Zil İzzet, Mustafa Razî, Üsküdarlı Arap Hasan, Beşiktaşlı Muammer, Beykozlu Kâtip Salih...

Bunların hepsi okuryazar gençlerdi, en cahili en az benim kadar mürekkep yalamıştı. Kendi karihalarının mahsulünü söylerlerdi ve çoğu da müşaare yollu irticalen söylerdi.

Bir de hiç mektep görmemiş, okuma yazma bilmez, kulaktan dolma ezberciler vardı. Onların tanıdığım meşhurları da şunlardır:

Üsküdarlı Arap Şükrü Reis, Harabat Halil, Kayıkçı İbrahim, Gemici Ahmed, İshak Ağa, Kulaksızlı Çıtak, Ermeni Hasköylü Hampar, Üsküdarlı Karabet, Balat'ta Sultanhamamı'ndan Aron, Çeşmemeydanı'nda Yeşildirekli Hamam'da Dellak İsmail ve daha bilmediğim niceleri bu takımdandı.

Belki de beceremediğimden olacak, mânicilik bana zor görünür bir keyfiyettir. Ezbere mâniciliğin hiçbir kıymeti yoktur, söyler söyler biter, sermayesi tükenince karşısındakine mat olur. Mâniyi irticalen zihin mahsulü söylemelidir. Karşılıklı atılan ayak her ne ise, biri mâniyi söyleyip arada çalgı ile hava yapılıncaya kadar, öbürü satırı zihninde tecelli ettirir, çalgı havayı bırakınca mânisini hemen söyler idi. Bu da umman gibi tükenmez sermayedir. Güreş meydanında mağlup olan pehlivan, alayın bir köşesinden iz bulur, çıkar, fakat kahvehanede mat olan bir mânici derhal kaçayım dese bile kapıdan çıkıncaya kadar hayli ter döker..."

Namlı koşarlı tulumbacılara gelince, onlar için de Vâsıf Hoca şunları söylüyor:

"Evvelce de arz ettim, tulumbacılar, daldan dala konan serçeler gibi sandıktan sandığa kaçmışlar, kandırılıp kaçırılmışlardır. İstanbul'un namlı tulumbacılarının sayısı çok çok kabarıktır ve çoğunu, şu sandığın uşağı idi diye göstermek pek doğru olmaz. Bir kısmı da kendisine şöhret yolunu açmış olan sandığa sadakatle bağlanmıştır, onları da sandığı ile birlikte anmalıdır.

Hâsılı efendim, birçok namlı tulumbacılar ki bir kısmı birbirlerine yetişmemişlerdir, nesil nesil şöhretler, biri parlarken öteki sönmüştür. Koşmuş,

kovalamış, kaçmış, tutmuş, tutulmuş, dövmüş, dövülmüş, şimdi de çoğu âlem-i fenâya veda etmişlerdir. Benim hatırladığım deryada katre, kim bilir bilmediğim ne namlı tulumbacılar vardır.

Ölenlere rahmet, hayatta olanlara selamet, sıhhat, son deminde iman..."

Üsküdarlı halk şairi Tophane ketebesinden Âşık Razî de namlı tulumbacılar şanında bir destan yazmak istemiş, fakat ancak beş kıta kaleme alarak yarım bırakmıştır:

Mahzun Bahaeddin şah-ı hubandır
Gedikpaşalı'dır aşka kurbandır
Şahadete sebep yalan bühtandır
Cennet bağlarıdır elbet durağı

Çakır Mustafa'dır biri şahbazın
Menendi yoktur o tığ gibi Laz'ın
Kayıkçılar içre kopuk haylazın
Cibali Sandığı yurdu ocağı

Birine diyorlar Ablasıgüzel
Vech-i dilberinde kâkülü tel tel
Ayakları koşarlı, kamet müheykel
Sünbülefendi'de on dokuz çağı

Biri Defterdar'ın Çiroz Ali'si
Kayıkçı güzeli âlem delisi
Kâhya İsmail'dir anın velisi
Deli poyraz misal yalın ayağı

Biri Arabacı Veli'dir dal fes
Ejderdir yaralar demirden kafes
Tulumbacılığın beğenmiş herkes
Mengene'nin odur zehir uşağı...

Sandık kadrolarının tespitinde zor bir deneme

Belediye daireleri ve mahalle tulumbaları sandıklarının, tulumbacılığın kaldırıldığı tarihten gidilebilen maziye kadar reisleri, uşaklarıyla tam kadrolarını tespit edebilmek için çok çalıştım.

Tulumbacılığın kaldırılması nerede ise yarım asrı bulacak; elli yıl nesiller değiştiren bir zaman akımıdır. Eski tulumbacılardan çoğu hayata veda etmiş bulunuyor. Son tulumbacı nesli ise, şöhretlerini yapamamış kimselerdir, hatıraları yok gibidir; böyle olmakla beraber, onların da koca İstanbul'da aranıp bulunması zordur.

Vâsıf Hoca merhumla günleri doldurmuş uzun sohbet saatlerinden sonra ancak Üsküdar'ın üç yangın tulumbası sandığı hakkında aşağıdaki kadro cetvellerini tespit edebildik. İstanbul'un yangın tulumbacıları üzerine kıymeti inkâr edilmez bir vesika olsa gerek.

ÜSKÜDAR DAİRELİLER
I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Edhem Reis.
İkinci reis: Edhem'in kardeşi Çomar İsmail.
1. Takım
Öncüler: Abdülhalim ile kardeşi Kurban.
Artçılar: Tabancı İbrahim ile Orospu İbrahim.
(Orospu İbrahim bir yangında sakatlandıktan sonra yerini Arap Bilal aldı.)
2. Takım
Öncüler: Helvacı Mustafa ile Derviş Abdullah.
Artçılar: Yahudi İzzet ile Tetik Ali.

3. Takım
Öncüler: Kunduracı Nazmi ile Yaver.
Artçılar: Tiryaki Mehmed ile Kıvırcık Yanko.

O takımlar dağılıp bozulduktan sonra:
Reis: Yine Edhem Reis.
İkinci reis: Edhem'in ikinci kardeşi Çakır Ali.
1. Takım
Öncüler: Mühendis Kemal Bey ile Digo Hüseyin.
Artçılar: Kanlı Mehmed ile Tatar Maytuk Hüseyin.
2. Takım
Öncüler: Gazete müvezzii Bekir ile Manav Halid.
Artçılar: Hafız Rifat ile Molduvan Rifat.

II. HAFİF SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Yaver Bey.
İkinci reis: Mehmed.
1. Takım
Öncüler: Süreyya ile Murad.
Artçılar: Rafet ile Burhan.
2. Takım
Öncüler: Ahmed ile Arşak.
Artçılar: Mehmed ile İnce Arap.
3. Takım
Öncüler: Küçük Hüseyin ile İlyas.
Artçılar: Tetik Ali ile Civan Ali.
4. Takım
Öncüler: Yünlü İbrahim ile Kumba İsmail.
Artçılar: Rasim ile Nazmi.
5. Takım

Yaşları 17-19 arasında dört mürahik genç ki Vâsıf Hoca isimlerini hatırlamadı. Bu devirde beş takım çıkaran Üsküdar Daireliler bütün İstanbul'un en büyük sandığıdır.

ÜSKÜDAR KARAKOLLULAR
I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Beygirci Mıstık.
İkinci reis: (?).
1. Takım
Öncüler: Zibidi Ahmed ile İstirati.
Artçılar: İsmet ile Karakaş Tahsin.
2. Takım
Öncüler: Kötü Ali ile (?).
Artçılar: Derviş ile Kıvırcık Yanko.
(Daire'den gelme.)
O takımlar bozulduktan sonra:
Reis: Yine Beygirci Mıstık.
İkinci reis: Pançik Mehmed.
1. Takım
Öncüler: Abdülhalim ile Kardeşi Kurban.
(Her ikisi Daire'den gelme.)
Artçılar: Kanlı Mehmed ile Maytuk Hüseyin.
(Her ikisi Daire'den geldiler.)
2. Takım
Öncüler: Mühendis Kemal ile Küçük Ahmed.
(Kemal Bey Daire'den gelme.)
Artçılar: Laz Ali ile Memo.
3. Takım
Öncüler: Toygarlı Rıza ile Pembe Sabri.
(Rıza Toygartepe Sandığı'ndan gelme.)
Artçılar: Baygın Cafer ile Niyazi.

Bu sandığın hafif sandıklılar devri kadrosu tespit edilemedi.

DOĞANCILARLILAR
I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Arap Şükrü (Küpeli Arap).
İkinci reis: Dökmeci Arap Osman.
1. Takım
Öncüler: Yerebatanlı Küçük Ali ile Sandalcı İrfan.
Artçılar: Tabancı İbrahim ile Orospu İbrahim.
2. Takım
Öncüler: Sucu Kadri ile Büyük Mıstık.
Artçılar: Tatar Bekir ile kardeşi Abdüssettar.

Bir meseleden sonra bu sandık 1303'te (Miladi 1885) kapandı, bir daha kurulmadı, hafif sandıklılar devrini yaşamadı. Birinci sınıf tulumbacı olan iki İbrahim de Üsküdar Dairelilere katıldılar.

Tulumbacı isimleri

Vâsıf Hoca, Kâhya İsmail, Merdivenköylü Kemal Reis, Bitlisli Ali Çamiç Ağa, Merdivenköylü Tevfik Karkan, Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey ile Saraç Kadri Bey'den, büyük kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî'nin İstanbul hayatı üzerine emsalsiz bir hazine olan metrukesi ile Kahveci Gürcü Nusret'in yine eşsiz bir eser olan *Zindan Şiirleri* isimli antoloji-hatıratından ve sair kaynaklardan tespit edebildiğimiz tulumbacı isimlerini lakaplarıyla birlikte alfabetik sırayla kaydediyoruz. Vâsıf Hoca'nın dediği gibi, mahalle ve belediye yangın sandıklarının yüz yıllık tarihçesinde bu isimler deryada bir katredir. Öğrenebildiklerimiz için isimlerinin yanına uşağı oldukları sandıkları da kaydettik.

İstanbul Tulumbacıları adını verdiğim bu esere 86 kadar tulumbacının da elde edebildiğim kadar hal tercümesini koydum, "Tulumbacı Portreleri" başlıklı bir bölümde topladığım bu hal tercümelerinde alfabetik sıra takip ettim; tek istisna olarak, tulumbacılık ve tulumbacılar üzerine bana çok zengin notlar tevdi etmiş olan muhterem büyük dostum Vâsıf Hoca merhumun pek çok

sevdiği Toygarlı Rıza'nın hâl tercümesini bu kafilenin serveri olarak en başa koydum.

Hal tercümeleri yazılmış tulumbacılar için aşağıdaki isimlerin başına "•" işareti konulmuştur.

Hal tercümelerine konulan tulumbacı resimlerinin çoğu fotoğraflarından yapılmıştır; bir kısmı grup resimleri arasında tespit edilmiş yüzlerine göre, pek azı da metin tariflerinden mülhem olarak yapılmıştır.

A

Abdullah (Derviş); Üsküdar Daireli
Abdülhalim; Üsküdar Daireli
Abdüssettar (Tatar); Doğancılarlı
Agâh; Fethiyeli
Agâh (Adıyaman); Galata Hendekli
Ağa Dayı; Galatasaraylı
Ahmed; Üsküdar Daireli
Ahmed (Deli)
Ahmed (Karakaçan)
• Ahmed (Kazdağlı)
Ahmed (Küçük); Üsküdar Karakollu
Ahmed (Maymun); Galata Hendekli
Ahmed (Mehmed Reis kardeşi)
Ahmed (Müezzin)
Ahmed (Tatar); Galata Hendekli
Ahmed (Zibidi); Üsküdar Karakollu
Ali (Civan); Üsküdar Daireli
• Ali (Çiroz); Defterdarlı
Ali (Kötü); Üsküdar Karakollu
Ali (Laz)
• Ali (Martdokuzu)
Ali (Tetik); Üsküdar Daireli
• Ali (Yerebatanlı); Doğancılarlı
Ali Reis (Çakır); Üsküdar Daireli

- Amber Reis (Arap); Karacaahmetli
- Angilidis (Deligâvur); Ayvansaraylı

Arap Amıca

Arşak; Üsküdar Daireli

- Artin (Kız)

Asaf Bey; Defterdarlı

Asım Reis

Avni; Galata Hendekli

Aziz (Soğancının)

B

Bahadır (Kürt); Galata Mengeneli

- Bahaeddin (Mahzun); Gedikpaşalı

Basri (Kâtib Sakallı); Cerrahpaşalı

- Basri (Mektepli Kız); Çeşmemeydanlı
- Bedri

Bedri (Çarkçı)

- Bedri (Kafesçi Ahmed); Gedikpaşalı

Bedri (Şehreminili)

- Behçet (Destancı); Şehreminili

Bekir (Arap)

- Bekir (Kürt); Beyoğlu Daireli

Bekir (Müvezzi); Üsküdar Daireli

Bekir (Tatar); Doğancılarlı

- Bekir (Yelkenci Laz); Çeşmemeydanlı
- Besim (Ölü); Toygartepeli

Bilal (Arap); Üsküdar Daireli

- Bilal (Bülbül); Çeşmemeydanlı
- Bilal (Yorgancı); Hayreddin İskeleli

Burhan; Üsküdar Daireli

C

Cafer (Baygın); Üsküdar Karakollu

Casim (İbrahim); Kocamustafapaşalı

Cemal (Arap)
Cemal (İnadiyeli)
- Cemal (Köçek); Defterdarlı
- Cemal (Topuklu); Galata Mengeneli
- Cemil (Haddehaneli); Çeşmemeydanlı
- Cevdet (Çingene); Ayvansaraylı
- Cezmi (Kara); Kadırgalı

Ç
- Çuhaciyan (Vahan); Kadırgalı
- Çulhayan (Dikran); Kumkapı Kiliseli

D
- Daniyal (Balıkçı); Çengelköylü
- Daniyal (Kayıkçı Laz); Üsküdar Daireli
- Davud (Arap); Kasımpaşa Kaptanpaşalı
- Davud (Çatmacı) Üsküdar Karakollu

Derviş; Üsküdar Karakollu
- Derviş (Mızıkalı); Çeşmemeydanlı
- Dilaver (Hamamcının); Divitçilerli
- Dilaver (Kayıkcı Laz); Cibalili
- Dilaver (Sırık Hamalı Kürt); Cibalili
- Dimitri (İnce); Kuruçeşmeli
- Dimitri (Trabzonlu Laz); Galata Hendekli

E
- Edhem (Destancı)

Edhem Reis; Üsküdar Daireli
- Emin (Çingene); Kadırgalı
- Emin Bey (Tunuslu Paşazade); Gedikpaşalı
- Esad (Bahriyeli Arap); Hasköylü

Eşref (Dondurmacı)
- Eşref Ağa

F

Fehmi (Benli)

H

- Haçik (Benli)

Hakkı (Arabacı); Keçecilerli

Halid (Mabeyinci Laz)

Halid (Manav); Üsküdar Daireli

Halid (Tersaneli)

Halid Efendi

Halil (Terlikçi Çepel); Keçecilerli

- Halil (Razgradlı); Mevlevihanekapılı

Hamza (Cerrahpaşalı); 3. Daireli

Hamza (Tatar); 6. Daireli

- Hasan (Arap); Zeytinburnulu

Hasan (Hallo); Davutpaşa Mahkemeli

Hasan (Helvacı); Kadıköy Gazhaneli

Hasan (Kaşıkcı); Kocamustafapaşalı

Hasan (Muhacir)

Hasan (Pehlivan); Kadıköy Gazhaneli

Haydar (Tatar); Şehreminili

Hayri (Camcı Arap)

Hayri (Kekeme); Davutpaşa Mahkemeli

- Hıdır (Poladhaneli); Davutpaşa İskeleli

Hidayet; Galata Mengeneli

- Hidayet (İngiliz); Galata Mengeneli
- Hristo (Sandalcı); Arrnavutköylü

Hulusi (Aksaraylı Kâtip)

Hulusi Bey; Gedikpaşalı

- Hurşid Reis (Çerkez); Üsküdar Karakollu

Hüsam (Arap); Mevlevihanekapılı

- Hüseyin (Digo); Üsküdar Daireli

Hüseyin (Küçük); Üsküdar Daireli

Hüseyin (Tatar Maytuk); Üsküdar Daireli
- Hüseyin Reis (Eyüplü); Eyüp Camii Kebirli

Hüseyin Reis; Kanlıcalı
Hüsnü (Eğriboyun)
Hüsnü Efendi
- Hüsnü Reis (Arap)

İ
İbrahim; Gedikpaşalı
İbrahim (Beygirci)
İbrahim (Çarkçı); Galatasaraylı
İbrahim (Çıtak)
İbrahim (Derviş)
İbrahim (Gedikpaşalı)
İbrahim (Orospu); Üsküdar Daireli
İbrahim (Tabancı); Üsküdar Daireli
İbrahim (Yünlü); Üsküdar Daireli
İhsan (Hamamcının); 6. Daireli
İlyas; Üsküdar Daireli
İnce Arap; Galata Mengeneli
İrfan (Sandalcı); Doğancılarlı
İsmail (Arabacı); Odabaşılı
İsmail (Deli); Keçecilerli
İsmail (Kumba); Üsküdar Daireli
İsmail (Muhacir)
İsmail (Yahudi)
İsmail Reis (Çomar); Üsküdar Daireli
- İsmail (Kâhya); Defterdarlı

İstirati; Üsküdar Karakollu
İzzet (Yahudi); Üsküdar Daireli
- İzzet (Zil); Zeytinburnulu

K

Kadri (Saraç); Cerrahpaşalı
Kadri (Sucu); Doğancılarlı
Kâmil (Sıçan); Toygartepeli
Kemal Bey (Mühendis); Üsküdar Daireli
Kleanti; Galata Kiliseli
Kurban; Üsküdar Daireli
- Küpeli Beyoğlu; 6. Daireli

M

Mehmed (Balatlı)
- Mehmed (Benli); Zeytinburnulu

Mehmed (Deli)
- Mehmed (İnce Arap); Cihangirli
- Mehmed (İncebacak); Üsküdar Paşakapılı
- Mehmed (Kabalak)

Mehmed (Kanlı); Üsküdar Daireli
Mehmed (Kürdün)
- Mehmed (Pançik); 1. Daireli
- Mehmed (Sivri); Merdivenköylü
- Mehmed (Susurluklu); Gedikpaşalı

Mehmed (Tiryaki); Üsküdar Daireli
- Mehmed (Topuklu); Toygartepeli

Mehmed Reis
Memo (Kürt)
Mıstık (Büyük); Doğancılarlı
Mıstık (Hasanın)
Mıstık (Küçük)
- Mıstık Reis (Beygirci); Doğancılarlı

Murad; Üsküdar Daireli
- Murad (Faytoncu); Merdivenköylü
- Mustafa (Ablasıgüzel); Kocamustafapaşalı
- Mustafa (Altınbaş); Üsküdar Bülbüldereli

Mustafa (Arap); Şehreminli
- Mustafa (Arabacı İnce); Merdivenköylü
- Mustafa (Edirneli Boyacı); Üsküdar Yeniçeşmeli

Mustafa (Helvacı); Üsküdar Daireli
- Mustafa (Hopalı Çakır)
- Mustafa (Rizeli); Gedikpaşalı

Mustafa (Tersaneli Çakır); Çeşmemeydanlı
- Mustafa (Yangıncı); Eyüp Camii Kebirli

N

Nazmi (Kunduracı); Üsküdar Daireli

Niyazi; Merdivenköylü
- Numan (Sorguççu); Kasımpaşalı
- Nusret (Kahveci Gürcü); Hasköylü

O

Osman (Baygın)

Osman (Fransızın Kara)

Osman (Kara)

Osman (Külhanbeyi)

Osman (Tekkenin)

Osman Reis (Dökmeci); Doğancılarlı

Ö

Ömer (Eşekçi)

Ömer (Köçek)

Ömer (Kürdün)

R

Rafet; Üsküdar Daireli
- Ramazan (Borucu); Davutpaşa İskeleli
- Rasim (Terlikçi); Çeşmemeydanlı
- Reşid (Gürcü); Cibalili

- Reyhan (Çerkez); Defterdarlı
  Rifat (Çarkçı)
  Rifat (Hafız); Üsküdar Daireli
  Rifat (Havvanınoğlu)
  Rifat (Molduvan); Üsküdar Daireli
- Rıza (Toygarlı); Toygartepeli

S

Sabri (Pembe); Üsküdar Karakollu
- Sadık (Arap); Vezirtekkeli
- Saffet (Sarı)
  Said (Arap)
- Salih Reis (Kopan); Üsküdar Yeniçeşmeli
  Salim (Kör)
- Sami (Balıkçı); Vezirtekkeli
- Selim (Edirneli Helvacı)
- Sırrı Bey; Galatasaraylı
- Süleyman (Karabiber); Kazlıçeşmeli
  Süreyya; Üsküdar Daireli

Ş
- Şahin Bey (Barutçuzade); Gedikpaşalı
- Şahbulad (Canbaz); Çeşmemeydanlı
  Şerif (Camcı)
  Şükrü Reis (Küpeli Arap); Doğancılarlı

T

Tahir (Büyük Hacı)
- Tahir (Kozlucalı); Üsküdar Bülbüldereli
  Tahir (Küçük Hacı)
  Tahsin (Karakaş); Üsküdar Daireli
  Talat (Deli)
  Tevfik (Camgöz)
- Tufan (Kara)
  Tului (Bahriyeli)

V

- Veysel (Arabacı Deli)

Y

Yanko (Kıvırcık); Üsküdar Daireli
Yaver; Üsküdar Daireli
Yaver Bey; Üsküdar Daireli

- Yusuf Şah

Z

Zeynel Bey; Kulaksızlı
Zimeros (Tatavlalı); Tatavla Kilisesi
Zübeyir

Tulumbacı portreleri

Toygarlı Rıza

Sultan II. Abdülhamid devri sonu tulumbacılarının en meşhurlarından biri olan bu delikanlının hayatını Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Bir gece Paşalimanı'nda Kürt Davud tarafından hançerle vurulup şehit edilen enis-i nurum, canımdan aziz küçük kardeşim yerinde ceylan gibi bir delikanlıydı. Güzeller bahtsız olur derler, 10 yaşında iken babasını kaybetmişti, olta balıkçılığı ile geçinir sarhoş Salim'in oğluydu. İçkisinin kötülüğü yalnız kendi nefsine bir garip adamcağızdı; benim de Tabutçular içindeki kahvehaneyi işlettiğim zamanlar idi, halim vaktim yerinde. Salim'e başı daraldıkça para yardımında bulunurdum, babası ölünce Rıza'yı yanıma çırak aldım, bağrıma bastım, beş sene bana sadakatle çıraklık yaptı. 15 yaşına basıp kaşı gözü meydana çıkıp vücutça da serpilince kahvehaneyi çocuk için tehlikeli gördüm. Yakup Ağa adında bir çiçekçi bahçıvanın yanına koydum. Bu Yakup Ağa gayetle temiz, namuskâr adamdı. Rıza'yı pederane bir aşk ile severek, kanadı altına aldı. Bahçesi Çavuşderesi'nde idi, çok büyük ve güzel

Kafesçi Bedri ile
Balyanzade Garbis

Faytoncu Murad.

Tulumbacılık âleminin büyük
şöhretlerinden Çiroz Ali.

Bir cinayete kurban giden
Mahzun Bahaeddin.

Haddehaneli Cemil (Resim: Hoca Ali Rıza)

Kahveci Ali Çamiç Ağa'nın çıraklarından Kazdağlı Ahmed Durud

Bülbül Bilal'in Hubert adlı bir Alman ressam tarafından yapılmış portresi.

Kadırgalı Kara Cezmi.

Dikran Çulhayan.

Kürt Dilaver.

Digo Hüseyin.

Başında kefiyesiyle tulumbacı reisi
Eyüplü Hüseyin.

Gürcü Nusret'in yaptığı bir tılsımlı resim.

Borucu Ramazan'ın şifası niyetine yapılmış tılsımlı resim.

Resimdeki şekiller ve yazılar şunlardır:

Yukarıda, ortada; bir Bektaşî tacı, üstünde:
Hu...
Tacın iki yanında:
Tac-ı pir Sultan Hacı Bektaş Veli.
Çıplak gövde üzerinde:
Boyunda iki vav harfi.
Kollarda:
Uhruc ya illet.
Göğüste:
Hasan, Hüseyin.
Göbek üstünde:
Çifte Ali.
Bele sarılmış ve göbeği kapamış tutar (sara) illetini temsil eden canavar yılan.
Sağlı sollu dizkapaklarının üstünde:
Şifa. Deva.
Baldırlarda:
Lokman. Calinos.
Ayakların üstünde:
Tiryak. İksir.
Sağda yukarıdan aşağıya; Ali ismi ile bir kılıç, kılıcın yanında:
Ya Zülfikar bu yiğidin vücudunu sarmış ejder-i illeti katleyle.
Elin altında:
Ramazan nezridir tamam şifa buldukta Şahkulu Dergâhı'na bir koç kurban irsal ide ve doksan oruç tuta ve zindan meydanında üç gece bir kebir balmumu yandıra.
Soldan yukarıdan aşağıya; Ali ismi ile bir kılıç, kılıcın solunda:
Ya Haydar bu yiğidin vücudun sarmış ejder-i illeti katleyle.
Tekâyâya hücre karındaşları nezridir ki kebir mum Şahkulu'na 3 adet, Şehitler'e 3 adet, Bademli'ye 3 adet, Karyağdı'ya 3 adet, Kazlı'ya 3 adet, Başıbüyük'e 3 adet, Çamlıca'ya 3 adet.
Ejder-i tutar.
Dört duvar karındaşları nezridir. Borucu Ramazan şifa buldukta zindanda bir koç kurban ola ve garibana ziyafet oluna.
Eser-i Nusret (imza)
İki bacak arasında:
Künye-i masru
Namı Borucu Ramazan bin Yakub
Tevellüdü 1290 (1844)
Sinni 35. Hafik
Duhull-i Zindan 1282
Cürüm: katl.
Hüküm: 18 sâl prangabend.
En altta:Tutar yani sara nüshasıdır.

Elinde feneriyle
Karabiber Süleyman.

Arabacı güzeli
Deli Veysel.

Tulumbacı
Bahriye.

Poyraz İsmail'e
gönül veren
Benli Behiye.

bir bahçe idi. Rıza dul anası ve bir kız kardeşi ile tek odalı bir evde barındıkları için oğlan 17 yaşına basınca Yakup Ağa ona bahçede güzel bir de oda yaptırdı ve Rıza geceleri o odada yatmaya başladı.

Tulumbacılığın parlak devirleri, akran ve emsalini görerek sevdalanmış, bir gün bana geldi:

'Ağabey, izin ver, sandığa gireyim!..' dedi.

Çocuğun gözlerine baktım, gördüm ki izin vermesem de girecek, izin verdim. Babalığı yerinde ustası Yakup Ağa da eski tulumbacılardandı, o da hoş gördü ve Rıza, Toygartepesi Sandığı'na girdi. Tulumbacılığın daha yılını doldurmadan koşarlı ayakları ile o sandığın gözbebeği uşaklarından biri oldu. Fakat bir gün Yakub Ağa bana gelerek:

'Vâsıf Efendi, bilirsin Rıza'yı öz evladım gibi severim, çocukla yüz göz olmak istemem, senden çekinir, korkar, oğlanın kulağını sen çek. Rıza işret ediyor!..' dedi.

O günlerdedir ki Rıza da benden Üsküdar sandıkları için bir destan istemiş idi, bunu fırsat bildim, evvela ima yolu ile kulak bükeyim dedim. Üsküdar sandıkları için yazdığım destanda Toygartepelileri şu kıta ile anlattım:

Toygartepeliler hep bıçkın meşrep
İyş ü işret eyliyorlar ruz ü şeb
Allah için seçme tulumbacı hep
Velakin meyhanede evkatgüzar...

Zeki ve hassas çocuk derhal nakış aldı, ağlayarak işrete tövbe etti ve Toygartepesi Sandığı'ndan çıkarak Üsküdar Karakol Sandığı'na girdi, orada bir kat daha parladı; kendisi ateşpare, öyle de bir gür ve acı sesi vardı ki naracı oldu.

Burada Rıza'cığımın ne kadar namuslu bir çocuk olduğunu göstermek için bir vaka nakledeceğim; belki halen yaşayan evlad ü ahfadını rencide etmemek için isim vermiyorum. Üsküdar'da oturan mülkiye paşalarından birinin güzellikte bir içim su ve dâr-ı dünyada biricik duhter-i pakize kızı, Rıza'yı başında keçe külah, külah altında bıçkın kâkülü, fanila dizlik ve yalınayak, acı acı nara atarak yangına koşarken görmüş, gönül kuşunu uçurup oğlanın kâkül teline kondurmuş, kim olduğunu tahkik ettirmiş, öğrenmiş. Paşa kızını bahçıvan

yanaşması tulumbacıya verecek değiller, sırrını konak halkından saklayarak bir gece yeldirmesini giymiş, konaktan Çavuşderesi'ndeki çiçek bahçesinde Rıza'nın odasına kaçmış, oğlanın ayaklarına düşmüş. Fakat Rıza kıza hissettirmeden hemen paşaya gitmiş, meseleyi anlatmış:

'Yüzüne bakmadım, parmağının ucunu bile görmedim, kızınız kulübemdedir, gelin alın!..' demiş.

Rıza'nın yerine, tıynetinde itlik olan biri olsaydı emr-i vakii kabul eder, kız tarafı da ya kızlarını reddeder, zavallı kız perişan olur, bir gönül uğruna ömrü boyunca sürünürdü. Yahut da namus belası bir daltaban tulumbacı paşa damadı olup konağa yerleşir ama vaka da dillere destan olarak, paşa adam arasına çıkamaz, kahrından ölürdü. Paşa, Rıza'ya elli altın vermiş ve hemen o gece bahçeye gidip kızını kendi eliyle almış, az sonra da Üsküdar'daki konağı satarak Edirne'ye hicret etmiştir.

Vakayı bir ben bilirdim, bir de Yakub Ağa bildi. O zaman bu paşa kızının ağzından şu divanı yazmıştım:

Şahin başlı, selvi boylu, bıçkınım, bahçıvanım
Şehlevendim tulumbacım ateşpare civanım
Pâbürehne dal fes ile kâküllerin dök geç güzel
Kalmadı sabra mecalim bitti tab ü tüvanım

Ahu musun, ejder misin çalımına yandığım
Tutmuş namın Üsküdar'ı Toygarlı pehlivanım
Gül ârızın kundak mıdır dil hanesin yakmak için
Arzuhalim hâk-i pâye kırık dökük divanım...

Kendisine okuduğumda fevkalade kızdı:

'Üzerimde çok emek ve hakkı olan ağabeyim olmasan bir daha yüzüne bakmazdım!..' dedi.

O günden beri unutmuş olduğum bu divan bugün bu vesile ile hatırıma geldi. Rıza keşke Toygartepesi Sandığı'nda kalsaydı, gece ve gündüz içseydi de Karakol Sandığı'nda başına o kaza gelmeseydi. Şahadetinde henüz 19 yaşında idi. Gözüm gibi sakladığım bir resmi vardır ki vakadan üç gün evvel

ısrarla çektirmiştim. Bıyıkları duman gibi var ile yok arası yeni yeni terlemişti. Bir boş sevda uğruna bir lahzada söndü gitti. Her ana öyle bir evlat doğuramazdı. Şahinliği kadar toy, güzelliği kadar da ejder gibiydi. Yüzüne bakan 'Seherden evvel sokağa çıkarılmaz' derdi, fakat Rıza tahminin üstünde kat kat ateşpare idi. Cenazesini Yakub Ağa kaldırdı; anası ile kız kardeşi saçlarını yoladursunlar, Rıza'yı Karacaahmet'in ıssız bir köşesine gömdük. Yakub Ağa da, 'Ben artık burada çalışamam' diyerek o mamur çiçek bahçesini yok bahasına sattı, Üsküdar'dan da çekilip gitti.

Rıza'nın şahadeti üzerine uzun bir destan yazmıştım, üç günde kapışılıp elimde bir tane kalmadı; okuyanlar hem ağlar, hem de katil Kürt'e lanet ederdi.

Rıza Üsküdar Daire Sandığı'na girdikten sonra da Toygarlı lakabı ile anılmıştır. Rıza'yı bıçaklayan katil Kürt Davud Üsküdar iskelesi hamallarındandı. Bütün efradı iskelenin Kürt hamallarından mürekkep Üsküdar Paşakapısı Sandığı'nın tulumbacılarının kötü bir halleri vardı. Sandıkları arkadan gelen bir sandık tarafından kovalanınca ve kaçamayıp tutulacaklarını anlayınca:

'Lihaaaa!..' diyerek usturpa, bıçak, üzerlerinde her ne silahları varsa çekerler ve arkadan yetişen sandığı öne geçirmezlerdi.

1908'de, Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde Beylerbeyi'nde bir yangına giderken Toygarlı Rıza'nın da içlerinde bulunduğu Üsküdar Karakollular, önleri sıra giden Paşakapılıları Paşalimanı'nda yetişip tutmuşlardı. Bir gece yangını idi ve naracı Rıza sandık kolu altında idi. Tulumbacılığın pis geleneği olarak cani bir adam olan Davud'un savurduğu koca saldırma Toygarlı Rıza'nın kasığına saplanmıştı. Zavallı genç arkadaşları tarafından bir sedye içinde eczahane eczahane dolaştırılmış, hekim bulunamamış, güzel delikanlı feryat ede ede sabaha karşı ölmüştü..."

Vâsıf Hoca'nın enis-i ruhu Toygarlı Rıza şanında yazdığı Paşalimanı cinayeti destanı şudur:

1. Semtim Üsküdar idi, ismim Rıza
Gösterirdim daim nik rahe rıza
Ne çare erişti ecel-i kaza
Soldurdu güller gibi ben civanı

2. Ehl-i tevazu idim, halimü'l-etvar
Bıçkın meşrep idim sahib-i vakar
Tulumbacılığa da gayet heveskâr
Semtim de almıştır bu yolda şanı

3. Karakol Sandığı'na idüp hizmet
Takdir olunurdu hizmetim elbet
Sırığın altında bir ejder suret
Bırakırdım yollarda küheylanı

4. O gece yatur iken koğuşta dalgın
Seslendiler var tiz kalkınız yangın
Düzüldü takımlar ben fakir baygın
Beylerbeyi idi harîkin ilanı

5. Girince sandığa misal-i mecnun
Son gecem imiş dil begayet mahzun
Girecekmiş kanıma bir melun
Görünürmüş meğer matem nişanı

6. Düzüldük yola diyerek ya Allah
Seyirciler çağırırdı maşallah
İlerisi zindan imiş hasbetenlillah
Bana dar geldi o Paşalimanı

7. Değirmeni geçince bir çift fener
Gördük önümüzde sallanıp gider
İki takım kovunca biz birader
Eriştik mürg âsâ idüp tayeranı

8. Paşakapulularmış bunlar meğer
Dedim: Ey destur!.. Bu sandık yol ister!..
Azdı kurtlar gibi ol asi Kürtler
Başlamıştı gıcırdamaya dendanı

9. Polis noktasının önüne geldik
O dar yerde birbirimize girdik
Kürt Davud ile biz zaten muğberdik
Sokuldu yanıma o can düşmanı

10. Sırık altında idim vakt-i sefer
Dikildi karşıma elinde hançer
Didim tam vaktidir kim imiş bak er
Her şeyin vardır zira bir zamanı

11. Gösterdi göbeğim altına hunhar
Bir de kıvırdı rahmetmeyüp gaddar
Çıktım sırıktan al kanlarım akar
Düştüm bir yana açmayup dihanı

12. Kaldırdılar beni böyle mukadder
Çevirdiler sandığı hep mükedder
Hüda eyleseydi eğer muammer
İntikam alırdım fikrim merdanî

13. Vah Rıza diyerek geldik koğuşa
Toplandı yâranım hep koşa koşa
Koydular sedyeye emekler boşa
Ta besabah kıldım tehî cevelanı

14. Eczahane açık bulunmaz tabip
Her yerden kovulduk elvah-ı acip
Ağlar inlerdim sedyede ben garip
Tutar ah u feryadım asumanı

15. Validem olmuş bu işten haberdar
Gelmiş başucumda saçların yolar
Hemşire, ağabeyim deyu ağlar
Titretir inletir o meydanı

16. Babalığım der, ey sevgili evlat!
Büktün belceğzimi olmazam abat
Ya neyle olayım gayri ben dilşat
İftiharım idin gönlümün ceylanı

17. Ölmeden bir daha göreyim Rıza
Aç bari gözünden öpeyim Rıza
Rahına canımı vereyim Rıza
Yeter ağlatma gayri bu çeşmanı

18. Ne iktidarım var, ne takat kaldı
Babam o anda kucağına aldı
Hep ihvan ahını göklere saldı
Allah! dedim teslim eyledim canı

19. Kapanarak hemen eve götürdüler
Fevtimi imama haber verdiler
Yıkayup yudular hâke gömdüler
Hak yoldaş ide din ile imanı

20. Yandılar bu hale halk-ı Üsküdar
Cümleye sabır vire Perverdigâr
Gûş iden ihvana olsun bergüzar
Vâsıf da yazmıştır böyle destanı...

Kazdağlı Ahmed Durud

Çağdaş büyük halk şairi kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa'nın kahvehane çıraklarından bir delikanlı olup 1893 ile 1900 arasında Gedikpaşa Sandığı'nda tulumbacılık yapmış ve bu sandığın en iyi uşaklarından biri olmuştur.

Asıl adı Durud'dur; bu ismin Farsça "selam", "sena", "dua" anlamlarında "dürud" olduğunu ve Kaz Dağı Yörükleri ağzında "durud" şeklini aldığını zannediyoruz.

Durud'un Çamiç Ağa yanına gelişi şöyle olmuştur:

1888-1889 kışında bir gece yatsıdan sonra çırağıyla birlikte aynı zamanda yatıp barındıkları Yemiş iskelesindeki kahvehanesini kaparken içeriye tahminen 16-17 yaşlarında ve çok güzel bir delikanlı girmiş. Üst baş dökük, perişan, yarım pabucun içinde ayakları soğuk sulu çamurla morarmış, kararmış, avurtlar açlıktan çökmüş, gözler korkudan gelen vahşetle açılmış, "Babacığım... Beni ısıt, doyur... Ölüyorum..." demiş.

İşte bu adı güzel, kendi güzel Durud o gece acı macerasını en açık itiraflarla anlatmış; bir köy ağasının çobanı imiş. Ağasının kızı oğlanı sevmiş. Bir gün Durud'un ayaklarına kapanarak, "Beni sana vermezler... Kaçır beni!.." diye yalvarırken ağanın adamlarından biri görmüş.

Durud artık o kapıda barınamayacağını anlamış, heybesini hazırlamış gidecek. Ağada birikmiş parası vardır, ertesi sabah boynunu bükmüş, ağanın huzuruna çıkmış, "Ağam... Benim suçum yok... Gönül kuşunu uçurup konduran senin kızın" diyerek yara deşmeye lüzum görmemiş, "Paramı ver... Gidiyorum" demiş. Ağanın kaşları çatık, oğlanın parasını vermiş ama, "Yerine adam buluncaya kadar üç beş gün daha kal!.." demiş.

Durud oğlan toy; kızının her şeyi göze alarak bu güzel oğlana kaçacağını kesin olarak gören ağanın maksadını anlayamamış. Aradan üç beş gün geçmiş, bir sabah alacaaydınlıkta köye gelen jandarmalar Durud'u yatağında uyurken don paça basmışlar, yol için hazırladığı heybesini aramışlar, bir meşin kese, kese içinde de on altın bulmuşlar. Durud'un ne keseden ne de altından haberi vardır. Oğlanın elleri bağlanmış, heybesi omuzuna verilmiş ve bir hırsız olarak karakola götürülmüş. Karakol bir dağ başında. Zavallı Durud orada üç gece kalmıştır. Çektiği eza ve cefanın en hafifi, kendisini her emre ram ettiren ve hatta "Parayı çaldım..." diye tutulan bir zabıt kâğıdına da pençesini bastırtan kıyasıya atılan dayaktır.

Üçüncü gün karakola ağanın bir adamı gelmiş, kızarmış bir kuzu, bir lenger pilav, iki binlik de rakı getirmiş, üç jandarma bir de ağa uşağı işret sofrasına oturmuşlar. Yörük Durud da çirkin hareket ve latifelere hedef ve muhatap olarak sakilik edermiş. İşret meclisi tamam kıvamına geldikte oğlan duvarda asılı tüfeklerden birini kavramış, "Kıpırdamayın yakarım!" diye bir nara atarak karakoldan dışarı fırlamış... Körkütük sarhoşlar tığ gibi Yörük gencin elbet ki peşine düşüp yakalayacak değildir.

O dağ senin, bu dağ benim. Gündüzleri sinmiş, geceleri yürümüş; dağ, derbent, çay, dere, taş, toprak, düşe kalka, günler, haftalar, aylar boyunca gitmiş.

Bir gün bitik bir halde uyurken bir ayak hışırtısıyla gözlerini açınca karşısında pür silah bir haydut görmüş. İki ay kadar da onun yanında dolaşmış, öyle ki geceleri yatarken, oğlan kaçmasın diye Durud'u bileğinden bir iple kendi bileğine bağlarmış. Durud bu haydudun adını bile sorup öğrenmemiştir. Yalnız bir Biga dağlarında olduklarını, bir de İstanbul'un adını öğrenmiştir; "Bir adam İstanbul'a varsa, onu kırk yıl arasalar bulamazlarmış!.. Ama İstanbul nerde?.."

Durud İstanbul'un yolunu, kendisini pençesine geçirmiş olan haydut, onun küçük bir ayak çelmesiyle yardan yuvarlanıp öldükten sonra bulmuştur. Kaz Dağı'ndan Biga dağlarına geldiği gibi yine gündüzleri sinmiş, geceleri yürümüştü ama artık mevsim kış ortası idi. Yollarda yalnız çobanlara yaklaşıyor ve onlara İstanbul'u soruyordu. Bir akşam nihayet Üsküdar'a ulaşmış ve Üsküdar'a yolcu getirip Yemiş iskelesine dönecek ihtiyar bir kayıkçının lütuf ve merhametiyle denizi aşmış. Ve yine o kayıkçının tarifiyle kahveci Ali Çamiç Ağa'ya gelerek sığınmış. Kazdağlı Durud'u kanadı altına alan Çamiç Ağa, ilk iş olarak oğlanın adını değiştirmiş, ona "Ahmed" adını vermiştir. Bu isim değişikliği, bir jandarma karakolunda tutulmuş zabıt kâğıdında hırsızlığını itiraf ile pençe nişanı bulunan bir genç için elbet ki zaruri idi.

Çamiç Ağa'nın İstanbul'da yetmiş beş yıllık kahvecilik hayatı boyunca yanında otuz nefer oğlan çıraklık yapmıştır; kalender halk şairi yıllarca sonra bu çırakları şanında birer manzume yazmıştır. Durud için yazdığı da şudur:

Kaz Dağları'ndan kopmuş Yörük dilberi Durud
Bir şeb-i şita içre kahveme itti vürud

Şöyle zeberdest feta mürahik şeh-i huban
Medh-i şanında anın yoktur efendim hudud
Hüsün ile mertlikte ayağına uşağın
Kasem ki su dökemez ne İskender ne Davud

Sirkat bühtanı ile zaptiye pençesinden
Firar idüp dağ derbent olayazmışken haydud

Girdi kanat altına terk eyleyüp vahşeti
Sarmış iken etrafın kahhar ateş-i Nemrud

Kılık kıyafetini hatta ism-i şerifin
Tebdil eyledim oldu bab-ı endişe mesdud

Çerağ-ı hüsnü ile ruşen oldu kahvemiz
Gönül tahtına Ahmed böylece itti kuud...
Çırak oluşuna mücevher tarih:

On altı yaşındayken doğdu necm-i ikbali
"Kahveci güzelidir Kazdağlı Civan Ahmed."

1290 + 16 = 1306 (Miladi 1888-1889)

Tarih, Durud'un 16 yaş rakamıyla tamiyelidir.

Üç sene sonra Ali Çamiç Ağa Yemiş iskelesindeki kayıkçı kahvehanesini başkasına devrederek Gedikpaşa'da bir han kahveciliği gediği almıştır. İşte oradadır ki Durud, ustasının izniyle semtin pek meşhur olan sandığına uşak olarak girmiş, tulumbacılık âlemine atılmıştır ki 1892-1893 arasında 20-21 yaşlarındadır; Çamiç Ağa'yla münasebeti baba-oğul yakınlığıyla devam etmiş, 1900'de Ali Çamiç Ağa'nın bulduğu Üsküdarlı bir kızla evlenmiş, şair hami ve babalığı Durud'a Üsküdar'da bir de han kahveciliği gediği alarak onu kendi işinin sahibi yapmıştır. Durud Üsküdar'a geçerken tulumbacılığı da bırakmıştır.

Ali Çamiç Ağa anlatıyor:

"Evlendikten sonra da tek üzüntüsü köydeki dul anası idi; köyünü öğrendim, oğlana haber vermeden Edremit'e gittim, oradan Kaz Dağı'na kadar uzanarak köyünü ve anasını buldum. Ve kadını güçlükle inandırarak alıp Üsküdar'a getirdim; Durud anasını görünce gözlerine inanamadı; ana ile oğulun kavuşmasını hiçbir kalem tarif edemez."

Han kahveciliğinde çok mazbut yaşamış ve hayli para sahibi olmuştu; 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine ve anasının isteğiyle karısını da alarak köyüne dönmüştür.

Çiroz Ali

Kasaplar Kâhyası Defterdarlı Köle Mustafa'nın torunu, ilk ormancılarımızdan Harbiyeli Cemil Bey'in oğlu Çiroz Ali, geçen asır sonlarının cesareti ve mertliği, yüz güzelliği, irticalen söylediği ayaklı mânileri ve semaileriyle uçarlı, koşarlı birinci sınıf uşaklardan biri olarak İstanbul'un tulumbacılık âleminde büyük şöhretlerdendi. Bir roman olabilecek hal tercümesini hamisi Defterdar Sandığı Reisi Kâhya İsmail'in ağzından tespit ettik. Babasının adını da değerli müdekkik ormancı Kerim Yund'un lütfuyla öğrendik.

Çiroz lakabı pek küçük yaşta çelimsizliğinden ötürü mahalle arkadaşları tarafından takılmıştı; 14-15 yaşlarında vücut yapısı geliştiği zaman da, artık kendisini tarif etmeyen bu lakap silinmemişti.

Bülbül gibi şakıyan sesiyle tulumbacı ağzı destan, mâni, semai, divan okumada eşsizdi. Omuzdaşlarının baş tacı, sandığının gözbebeği oldu. Buğday benizli, koyu kumral saçlı, bakışları mestane kırlangıç gözlü, uzun boyluydu (1,80). Tulumbacı olmak için yaratılmış denilebilirdi, irikıyım ayakları harikulade koşarlı idi; vücut yapısı çâlâk, üzerinde yetimliğinden gelen bir boyun büküklüğü vardı ki delikanlıya ayrı bir cazibe vermişti.

Babasını hiç tanımamıştı. Münevver bir zat olan Cemil Bey pek genç yaşında, Ali'nin beşiği sallanırken vefat etmişti. Dedesi Köle Mustafa zengin adamdı. Çiroz Ali yedi yaşında iken de zengin dedeyi kaybetti. Kasaplar kâhyasından Ali'ye Mahmutpaşa Hanı altında büyük bir dükkân, Eğrikapı dışında bir tabakhane, İstanbul'un kenar mahallelerinde üç ev; İç Bedesten'in emanet sandığında da 300 altın gibi o devirde servet sayılabilecek bir para bırakmıştı. Üç dayısı vardı; bu adamlar çocuğa evvela hamilik süsünü takındılar ve ilk iş olarak Bedesten'deki 300 altını çektirip elinden aldılar, çocuğu da 11 yaşında iken Defterdar'da Kâhya İsmail diye anılan Saraç İsmail'in meşhur tulumbacı kahvehanesine çırak olarak verdiler ve bir daha arayıp sormadılar, evlerin ve dükkânın kiralarını topladılar ve çocuğa görünmediler.

Kâhya İsmail o zaman 23 yaşlarında uçarı bir delikanlıydı, bekârdı. İstanbul'da kimsesi yoktu. Evvela Saraçhane'de yine bir saraç olan babasının yanında işlerken babası ölünce kendi adına bir dükkân istemiş, Köle Mustafa Ağa'dan büyük yardım görmüştü. Çiroz Ali'nin dedesini bir velinimet biliyordu, o hatıraya hürmeten yetim çocuğu bir şükran borcu bilerek himaye kanadı altına aldı. Gayet çalışkan, ateş gibiydi, Defterdar Yangın Tulumbası Sandığı'nın reisi, Defterdar iskelesi kayıkçılarının da kâhyasıydı. Defterdar'daki kahvehanesi de hem tulumbacıların hem de kayıkçıların toplandığı yerdi, âdeta bir loncaydı. Büyük bir ahşap yapı olan kahvehanesinin üstünde on sekiz göz bekâr odası vardı; manevi kardeş gibi bağrına bastığı Çiroz Ali'yi o odalardan birine yerleştirdi. Hayırsız dayılara karşı cephe aldı, dükkânı ile evlerinin ve tabakhanesinin kiralarını da çocuk adına o toplamaya başladı; paralarını Ali'nin eline verdi, bir kuruş da harcatmadı. Çiroz Ali 17 yaşındaydı ki Defterdar Sandığı'na uşak oldu.

Kâhya İsmail'in Çiroz Ali'yi yanına alması 1886 tarihine rastlar. Bu tarihte Kurt Schinkler adında bir Alman ressamı 11 yaşındaki Ali'nin suluboya bir boy resmini yapmıştır. Resim çok güzeldir:

Ali'nin başında siyaha yakın, kara kiraz renginde bir fes vardır ve fesine tulumbacı usulü hafif bir tülbent sarılmıştır. Fesin altından da alnına bir tutam kumral kâkül dökülmüştür. Sırtında beyaz üzerine mavi çubuklu ve çubukların arası mavi çiçekli bir mintan vardır. Kolları bileklerinin üstüne kadar sıvanmış, üstüne çapraz düğmeleri çözük bir camadan giymiştir. Devetüyü renginde şalvarımsı pantolonun da paçaları ayak bileklerinin üstüne kadar kıvrık, ayakları çıplak ve çıplak ayaklarında takunya vardır. Belinde de al çubuklu bir peştamal bulunup peştamalın bir etek ucu yukarıya alınıp beline sokulmuştur. İkinci planda iki tulumbacı tavla oynamakta, daha geride de peyke üzerinde çıplak ayaklı bir kayıkçı yatar gibi uzanmıştır. Resim, yağlıboyayı andıracak kadar ince işlenmiştir. Usta bir ressam elinden çıktığı bellidir.

Bu güzel resmi yıllarca dikkatle saklamış olan Kâhya İsmail hayatının son yıllarında bir gaflet eseri olarak bir Fransız'a 200 liraya satmıştır. Aynı gaflete biz de düştük, resmi gördüğümüz gün bir fotokopisini almadık.

Çiroz Ali'yi tulumbacılık âleminde pek çabuk büyük şöhret yapan evvela sihirkâr tatlı sesi olmuştu. Muhit kalabalık, hareketli, canlıydı, adı süratle, kolayca yayıldı.

18 yaşındaydı, kayıkçılığa heves etti. Dedesinden kalan evlerden ikisini satarak 22 altına iki çifte bir kayık yaptırdı. Kayığı beyaz boyalı ve altın yaldızlıydı. Döşemesi al renkli, en âlâ İngiliz çuhasındandı. İşte o zamandır ki tulumbacılar arasında "Çiroz" lakabıyla anılan güzel delikanlıya İstanbul'un zevk u sefa peşinde dolaşan münevver kalenderleri arasında "Kayıkçı Güzeli" denildi; üzerinde bembeyaz kayıkçı şalvarı, bembeyaz bir gömlek, başında yine o kara kiraz rengindeki fes, bir tutam kâkül yine alnına dökülmüş, irikıyım ayakları çıplak, bakışları mestane, kuğu kuşunu andıran kayığıyla ilk seferini bir cuma günü Kâğıthane'ye yapmış, Kâhya İsmail ile iki arkadaşını, muazzam bir kalabalığın toplandığı o mesireye götürmüştü. Ve o gün namlı mesirede İstanbul'un bütün nazenin hanımlarının gözleri Çiroz Ali'nin üstünde toplanmıştı. O zamanlar çıkmış bir şarkıdır bir hanımefendi ağzından bu kayıkçı güzeline hitap olarak ne kadar yakışık alır:

Mâni oluyor halimi takrire hicabım...

Çiroz Ali'nin kayıkçılığı çok kısa sürdü. 1890 yazı sona ermemişti ki bir gün altın yaldızlı beyaz kayığını kayıkhanede, sırtındakinden gayrı bütün eşyasını da kahvehane üstündeki bekâr odasında bırakarak Defterdar Sandığı'ndan Beşiktaş'ta Köyiçi Sandığı'na kaçtı.

Bu firarın sebebi hiçbir zaman öğrenilememiştir. Defterdarlıların gayetle sevgilisi, baş tacıydı. Defterdarlılara bilhassa Kâhya İsmail'e karşı nankörlüktü. O ağırbaşlı delikanlıdan asla beklenmeyecek hareketti, çok kırıldılar ve bu kırgınlıkla peşine düşmediler, aramadılar.

Aradan birkaç ay geçti. Bir gün Pandeli adında bir Rum kayıkçı gelerek Kâhya İsmail'e Çiroz Ali'nin mühürüyle bir satış ilmühaberi gösterdi. 22 altına yaptırdığı güzel kayığını bu Rum'a 10 altına satmıştı. Kâhya İsmail ilmühaberi aldı, kayığı yeni sahibine teslim etti.

Altı ay kadar sonra da Çiroz Ali'nin Eğrikapı'daki tabakhaneyi satarak bir çift beygir aldığı ve Taksim'de sürücülüğe başladığı, Yeniçarşı'da kart bir Rum kokonasını dost tuttuğu öğrenildi. Aslında ise Ali bu kart kadına değil Kalyopi adında umumhaneye yeni düşmüş bir Rum kızına tutulmuştu.

Kalyopi, fahişeliği güzel sanatlar seviyesine çıkarmış bir ırkın pek dilber, pek dilbaz bir yosmasıydı. Fakat mama, toy delikanlıyı soymak için Kalyopi'yi ökse olarak kullanıyordu; kızı Ali'ye gösterip gösterip kaçırıyor, saklıyordu. Güzel delikanlı kendini içkiye verdi. Kış gelmiş, bastırmış olduğu halde sırtına bir kaput almamış, tiril tiril ceketle ve yarım pabuçla dolaşıyor, meyhane köşelerinde akşamlıyor, ama Kalyopi'sine giderken muhakkak bir hediye alıyordu; yünlü kumaşlar, ipek kurdeleli fistanlar, yeni çıkma botlar, mendiller, çoraplar, tatlı ve şekerler götürüyordu. Kapıda hayli bekletildikten sonra kapıyı açan mamanın yüzüne yalvarır gibi, korkarak bakıyor, o kart fahişe-i facire-imekkâre, yüzünde kertenkele gibi dolaşan bir tebessümle:

"Ah Ali Efendi... Senin Kalyopi'nin anası çok hasta, gelmiyor bu akşam, ama belki yarın akşam gelecek, göndereceğim bunları onun evde, ama çok sevinecek senin Kalyopi, ama çok sevinecek!.." diyerek delikanlının elinden hediyesini alıp kapıyı Ali'nin yüzüne kapıyordu.

Toy oğlanın hamisiz, perişan olduğunu duyan Kâhya İsmail vicdanının emrine karşı gelemedi, bir akşam Ali'yi aramaya Taksim'e gitti. Kahvehane kahvehane, meyhane meyhane dolaştığı halde bulamadı. 1892 yılı şubatıydı; lapa lapa kar yağıyordu. Kış gecesi sessiz vahşetiyle çökmüştü. Kâhya İsmail'in yanında uşaklarından zeberdest bir delikanlı vardı. O gece bu iki tulumbacının Taksim'den, Beyoğlu'ndan Defterdar'a dönmeleri de kolay değildi. Nihayet bir meyhanede Ali'yi tanıyan bir adam buldular, 6. Daire tulumbacılarındandı:

"Falan yerde bir tekke (esrar kahvehanesi) var, öğleye doğru oraya gidiyor, geceleri de odası, yatağı olmadığı için hamamlarda yatıyor, rasgele, hangi hamamda yer bulursa orada kalıyor, bazen Tophane'ye kadar, haneberduşların arasına kadar gidiyor. Ağa Hamamı'nda, Çukurcuma'da bulamazsanız Tophane hamamlarına gidin..." dedi.

Ve sonra gözlerinde hazin bir endişeyle:

"Kâhya İsmail!.. Ali'yi aramakta geç kaldın, hekim değilim ama ben o çocuğun kesik kesik öksürüşlerini beğenmiyorum. Ali verem galiba!.." dedi.

Kâhya İsmail şöyle anlatmıştır:

"Beyoğlu'nda ve Tophane'de dört hamam dolaştıktan sonra Ali'yi Tophane'de Yamalı Hamam'da bulduk. Hamamın içi tıklım tıklım haneberduş

ile dolmuş; ak sakallısından çarebru, nevhat, şabb-ı emredine, hatta sabi sayılacak çocuklara kadar, kimi peştamallı, kimi içdonu ile istif istif yatmışlar. Göbektaşı, sofa ve halvet setleri dolmuş, ortada adım atacak yer kalmamış, bulantı veren bir koku içinde güçlükle dolaşarak bir halvette Ali'yi görünce yüreğim sanki bıçak sokulmuş gibi sızladı: sırtüstü yatmış, teneşire serilmiş ölü gibi, kaburga kemikleri sayılacak kadar zayıflamış. Uyandırıp hemen hamamdan çıkarmaya cesaret edemedim. Dışarda kar gittikçe bastırmakta, hamamdan o hal ile çıkarıp Defterdar'a nasıl götüreceğim. İşi ertesi sabaha bıraktım, uşağımla birlikte gereken ücreti, bahşişi vererek çıktım. Az ileride semtin sabahçı kahvehanelerinden olan meşhur Hendek Tulumbacı Kahvehanesi'ne girdim. Orada sabahladık. Ertesi sabah Ali'yi oraya getirttim, hemen ellerime sarıldı, hem öpmeye hem de ağlamaya başladı, şöyle konuştuk:

'Ali, seni götürmeye geldim.'

'Gelirim ağabey!'

'Beygirlerin duruyor mu?'

'Duruyor.'

'Bugün satalım onları.'

'Satalım ağabey.'

'O karı dalgası?'

'Geçti, bir aydır aramıyorum...'

O gün Ali'yi Defterdar'daki odasına götürdüm, döndü ama ne dönüş... Hemen yatağını serdik, yattı, işte yatış o yatış oldu..."

Kâhya İsmail'in ilk getirdiği hekim, "Delikanlıyı Kartal, Yakacık taraflarına götürün" dedi. Kâhya'nın endişeli bakışları karşısında da, "Allah'tan ümit kesilmez..." dedi. O sırada İstanbul'a gelen Darıca'daki dayısı da Ali'den biraz para istemek için delikanlıyı aradı, maceralarından haberi yok, ilk başvuracağı yer Kâhya'nın kahvehanesi, delikanlıyı yatakta bitap bir halde görünce şaşırdı ve galiba delikanlının sıhhatinden ziyade kendi çıkarını düşünerek, "Ha Kartal, ha bizim köy..." deyip Çiroz Ali'yi Darıca'ya götürdü. Fakat hasta orada ağırlaştı, bir gün dayısına kati bir lisanla:

"Çok sıkıldım, beni Defterdar'a arkadaşlarımın yanına götür, yoksa kaçarım!.." dedi. Kâhya İsmail'e de bir mektup yazarak geleceği günü bildirdi. Fakat Ali'nin bu mektubu Darıca'dan postaya atılmadı. Haydarpaşa istasyo-

nunda Kâhya İsmail yerine Hekimoğlu'ndaki dayıları tarafından karşılandı. Bunlar tulumbacıları arayan Çiroz Ali'ye:

"Elden vefa, zehirden şifa!.. Kâhya İsmail'e biz de haber yolladık, herifin sana alakası dedenden kalan mal içindi, bize 'Ali'nin odasında yeni çırağım yatıyor, Ali'yi yatıracak yerim yok' diye cevap yolladı..." dediler.

Bu haber hasta gence çok dokundu, bir şey söylemeden dayılarıyla birlikte Hekimoğlu'na gitti. Delikanlı amansız hastalığın ıstırabıyla inim inim inlerken dayıları hemen her gün sattığı iki beygirin parasını ne yaptığını soruyordu. Bu para, yüzünü göremediği babasının yadigârı bir gümüş saat ve kordonla beraber, Ali'nin sırtından hiç çıkarmadığı yeleğinin omuzları altında dikiliydi.

Delikanlı buhranlı anlarında tulumbacı kahvehanelerinin semai, ayaklı mâni, divan ve destanlarla yoğrulmuş havasını sayıklıyordu. Bir gün Kâhya İsmail'e beş kıtalık manzum bir mektup yazdı ve dayılarından gizli, ziyaretine gelen semt delikanlılarından biriyle yolladı. Kâhya İsmail ancak o zaman Çiroz Ali'nin İstanbul'da olduğunu ve son günlerini yaşadığını öğrendi.

Çiroz Ali'nin Kâhya İsmail'e gönderdiği manzum mektup şudur:

Çiroz idim döndüm demir maşaya
Darıca'dan geldim Haydarpaşa'ya
Meğer ağabeyim karşı çıkmamış
Gafil bilmez Ali kaç gün yaşaya...

Melul melul iki gözümde yaşım
Nerede borucu Emin kardeşim
Nerededir ayağımız sevişmiş
Artçı koşan Mehmet Ali adaşım?..

Hekim deva bulmaz bendeki derde
Dayılarım sorar paralar nerde
İsmail ağabeyim dahi unutmuş
Gözlerime inmiş bir kara perde...

Koşarlı ayağım adım atamaz
Cenazem yanında yakındır namaz
Her gün hem ağlarım, hem yol gözlerim
Ağabey muhabetin bu kadar mı az?..

Kardeşim diye öper severdin
Kabahat işlesem beni döverdin
Verem döşeğinde yatan Ali'ye
Sadakat sözünü böyle mi verdin?..

Kâhya İsmail iki uşağıyla Hekimoğlu'ndaki eve gittiğinde, "Hasta bugün çok ağır, yarın gelin..." diye içeriye almadılar. Ve o gece Ali'yi, o bitik, perişan halinde Bakırköyü'nde uzaktan bir akrabanın evine kaçırdılar. Bu adam taşocaklarında bir kulübede oturuyordu, bekâr ve sefil bir ayyaştı. Kâhya İsmail Ali'nin izini bulmakta güçlük çekmedi ve Çiroz Ali'yle birlikte sandık kolu altında artçı koşan Arap Mehmed Ali'yi, manzum mektupta "Ayağımız sevişmiş Mehmed Ali adaşım" denilen genci Bakırköyü'nde gözcü bıraktı; "Çocuğun birkaç günlük ömrü var, bir hal olunca hemen koş gel..." dedi.

Çiroz Ali Bakırköyü'ne naklinin dördüncü günü öldü. 1894 Nisanının bir cuma günü öğle vaktine yakındı. Kâhya İsmail 20 yaşındaydı diyor. Fakat, Kâhya İsmail ve Defterdar'ın namlı tulumbacılarından Âsaf Bey'le birlikte çekilmiş bir fotoğraf vardır ki o resme nazaran Ali'nin ölümünde en az 23-24 yaşlarında olması gerekir.

İşte o gün, üç buçuk-dört saatlik bir zaman içinde *İstanbul Tulumbacıları*, koşarlı tulumbacı ayağının sürat ve mukavemet kudreti şanında bir harika gösterdi.

Arap Mehmed Ali bu kara haberi Bakırköyü'nden Defterdar'a kırk küsur dakikada koşarak ulaştırmıştı. Kâhya İsmail de yarım saat içinde İstanbul'un bütün sandıklarına haber saldı. Bakırköyü'nde Çiroz Ali'nin öldüğü sefil evin önünde 40 yangın tulumbası sandığı ile 600 tulumbacı toplandı. Başlarında keçe külahlar, sırtlarında fanilalar, dizlikler, ayaklar çıplak, yangına gider kılıktaydılar. Aslında da o garip sevda âlemi için büyük yangındı.

Cenaze masrafını Kâhya İsmail gördü. Ve cenaze alayı Bakırköyü'nden Eyüp'e doğru yola çıktı. Önde namlı tulumbacının tabutu, arkasında 40 tulumba sandığı ile 600 tulumbacı, tıpkı yangına gider gibi ve seslerini mevtaya duyurmak ister gibi, yolda takımlar kovarak Bakırköyü'nden Eyüp'e kırk beş dakikada geldiler ve cenazeyi ikindi namazına yetiştirdiler. Böyle bir cenaze alayını İstanbul o güne kadar görmemişti, o günden sonra da görmeyecekti.

Çiroz Ali Defterdar arkasında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul cengi şehitlerinin toplu olarak yattığı Tokmaktepe Kandilli Baba merkadinin hemen ayakucuna defnedildi.

Martdokuzu Ali

Üsküdarlı Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Martdokuzu Ali geçen asır sonlarında Üsküdar'ın hem namlı bir tulumbacısı, hem de gayetle pençeli bir kabadayısı idi. Uzun boylu, heykel gibi adamdı. Sonraları işi ayyaşlığa vurmuş, sandık kolu altına girip koşamaz olmuş, tulumbacılığı dilinde ve adında kalmıştı. Zamanının en kuvvetli ve en sabırlı adamı idi, ne kadar tahrik edilse kavga etmez, fakat onda olan Eyüb sabrı da bir tükenince pençesine geçenin pestili çıkardı. Bıçak, tabanca taşımazdı. Son zamanlarında mandaya dönmüştü. Çift öküz koşulu bir arabayı arkasından tutup iki arşın kadar geriye çektiğini görmüşümdür. Bir defa da, o zamanı idrak etmiş bütün Üsküdarlılar bilir, kömür yüklü bir manda arabası Martdokuzu'nun üstüne devrilmişti, pamuk torbası altından kalkar gibi doğrulup çıktı.

Yağmurlu bir gün, yağmur da değil, tufan, Toptaşı yokuşundan sel iniyor. Bir meseleden kin güden Daire tulumbacılarından Kara Mehmed, Martdokuzu Ali'yi gafil avlayıp kasığından bıçaklayıp, kaçmış. Ali yere düşmüş, kalkmış, çarşı boyu, dükkânlardaki halk Mehmed'in peşine takılacağını zannetmişler; sel suyu içinde koşarken Kara Mehmed'in de ayağı kaymış, düşmüş, tamam demişler. Ali Mehmed'i öldürecek. Fakat Ali kendisini vurup kaçan ve kaçarken yere yuvarlanan adamın arkasından acı acı gülümsemiş, sel suyunun içine manda gibi çöküp oturmuş, kuşağından rakı şişesini çıkarmış:

'Aferin be, kırılmamış!..' diyerek ağzına dikmiş. Kevser şarabı olsun."

Yerebatanlı Küçük Ali

Vâsıf Hoca, Yerebatanlı Küçük Ali'yi de şöyle anlatıyor:

"Üsküdar'ın Doğancılar Sandığı'nın namlı uşaklarındandır. Küpeli Arap Şükrü Reis'in zamanında Sandalcı İrfan ile beraber birinci takımın öncüsü idi. Yangınlarda daima kırmızı mintan giyerdi ki, o devirde sandıkların bir örnek formaları henüz yapılmamıştı. Yangına her türlü kıyafette, fakat çıplak ayaklarında mutlaka yemeni ile koşarlardı. Geçit yerlerinde seyirciler:

'Şu kırmızı mintanlıyı görüyor musun!..' diye koşması gayetle talimli Küçük Ali'yi parmakla gösterirlerdi.

Tulumbacılığı kadar da namlı kuşbazlardan, kuşbazlığı icabında da haylazca bir gençti. Yine meşhur kuşbazlardan Karacaahmetsultanlı Arabacı Vahid'in en yakın arkadaşı idi, kuşa da beraber giderlerdi, tuttukları kuşların fazlasını akşamları rakılarına meze yaparlardı, vahşettir ama hakikattir, gördüm, kuşçağızların başlarını da dişleyip koparırlardı. Sonraları Küçük Ali'ye bu vahşetinden nedamet geldi, üstüne bir perişanlık çöküştü; yıllarca döşeğe girip yatmadı, kuru hasır, hatta taş üstüne uzanıp üstüne bir yorgan çekerek uyudu. Kahvehanelerde de peykeye oturmaz, yere taş üstüne otururdu. Sebebini soranlara:

'Kör nefsim için kuşlara ettiklerimi bulayım. Ahrette Hak huzuruna çıkacak yüzüm yoktur!..' derdi.

Garip tecellidir, Arabacı Vahid de gırtlak vereminden, dişleri ile kafasını kopardığı kuşlar gibi çırpına çırpına öldü..."

Arap Amber Reis

Üsküdar'ın namlı tulumbacılarından Arap Amber Reis'i Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Habeşi idi, Arap Amber Reis derlerdi. Asıl tulumbacılık şöhreti gençliğinde Abdülaziz zamanındadır, ben onun pirlik devrine yetiştim. Karacaahmet Sandığı reisi idi; mahalle delikanlılarının gayreti ile düşe kalka her yangına giderler, o pirin sayesinde kedersizce dönerlerdi. Vatanımız Üsküdar'ın yetiştirdiği halk şairlerinden Tophane ketebesinden Âşık Razî'nin bu Amber Reis şanında mânisi vardır:

Varup öptüm ben o pirin elini
Felek bükmüşse de yiğit belini
Horoz ölür gözü çöplükte kalır
Tıngırdatır hâlâ sazın telini

Amber imiş şimdi pamuk misali
Gözü parlar görse bir mah cemali
Gâhi öpüp koklar dizi dibinde
Şıkırdım daim dizi ruhsar-ı ali

Karaca Ahmed o sahib-i himmet
Sultan-ı evliya ehl-i muhabbet
Âferin o pire aferin yahu
Aşk olmayan yerde meşk olmaz elbet

O pire bendedir çend nefer uşak
Hepsi maşallah altınbaş başak
Kimi bıçkın meşrep külhani feta
Kimi ayine-i dide-i uşşak

Tulumbacıların doksanlık piri
Doğru basanların odur rehberi
Daha nice yıllar muammer ide
Kerem kânı olan Hak o Amber'i..."

Deligâvur Angilidis

Uçarlı, koşarlı gençliğinde Ayvansaray Sandığı'nda uşaklık yapmış bir tulumbacıdır. 1945 ile 1950 arasında hayattaydı. Büyük Kapalıçarşı esnafının içinde en meşhur simalardan bir manifaturacıydı. Hayatını şöyle anlatmıştır:

"1858'de Edirnekapısı'nda doğdum, babama Yangıncı Angeli derlerdi. Yeniçeri yangın tulumbacıları kaldırıldığı zaman yangın tulumbacılığı mahallelerde kurulmuş, semtimiz olan Edirnekapısı'nda tulumbacılık teşkilatını da vergi muafiyeti karşılığı babam kurmuş, sandığın başına da reis olarak geçmiştir. Babamın asıl sanatı dülgerlikti, yine bir dülger olan dayıma da

Yangıncı Koço derlerdi, o da Ayvansaray Sandığı'nın hem kurucusu hem ilk reisidir. İlk tulumbacılar hep yeniçeri oldukları için Sultan Mahmud yeniçerilere gazap edip Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Tulumbacı Ocağı'nı da kaldırdığında, mahalle yangın tulumbacılığı kurulurken, yeniçeriliği hatırlatacağı için tulumbacı adının kullanılmasından çekinilmiş, tulumbacılara yangıncı denilmişti. Tulumbacı adı sonra Abdülmecid devrinde kullanılmaya başlanmış ve yangıncı adı unutulmuştur.

Çocukluğum haşarı, gençliğim uçarı geçti. 15 yaşında idim. Bir marangozun yanına çırak verildim, ancak bir hafta çalıştım. Ayvansaray'da dayımın yanına kaçtım. Evinden kaçan bir çocuk olarak beni büyük İstanbul'un türlü hayhuyla dolu hayatında taban teptirecek ilk macerayla da hemen o gece karşılaştım, ki bu macera beni yıllarca 'İncir Hırsızı Angilidis' diye andırtmıştır.

Dülger dayım namlı bir araba yapıcısıydı, bekârdı, bir büyük ahırı vardı, orada yatıp kalkıyordu, evden kaçıp ona sığındığımda beni de ahır odasında yatırdı. Gece yarısına yakındı ki yangın var sesiyle dayım fırladı. Yangın Ortaköy'de imiş; benim de en ateşli zamanım; tulumba sandığı taşımış falan değilim ama babam yangıncı, dayım yangıncı, benim de çılgın gibi hevesim var, dayımla beraber soyunup Ayvansaraylılara takıldım. Biz Tophane'ye gelmiştik ki yangın bastırılmış, döndük, dönmemizle beraber, sonra öğrendim ki Balatlılar imiş, bir sandık tarafından basıldık; hemen sille yumruk, usturpa, sandık kolu ve galiba bıçaklarla da iki sandığın tulumbacıları birbirine girdiler. Benim gibi 15-16 yaşlarında çocuk ne kadar serpilmiş de olsa aralarında kaldı mı ezildi gitti, hemen yandaki karanlık sokaklardan birine daldım ve tabanı kaldırdım, arkama baktığım yok, bir hayli koştum ve Balat'a geldiğimde ayaklarım durdu, bir kapının eşiğine oturdum. Bayıldım mı, uyudum mu, ne kadar zaman geçmiştir bilmiyorum, dayandığım kapı usulca aralandı, tatlı bir kadın sesi:

'Çocuk... Çocuk gel, gel içeri...' dedi.

Fırladım. İçerde, kapı kanadını siper ederek tuttuğu şamdanın ışığında taze bir güzel, gecelik yatak kıyafetiyle Yahudi dilberi. Hiç tereddüt etmeden daveti kabul ile içeri girdim. Beni evvela musluğa götürdü; yüzümü, ellerimi, ayaklarımı yıkadım. Sonra bir odaya girdik.

Kadın nedir, ben yaşta bir oğlan böyle gecelik kılığında bir genç kadınla baş başa yalnız kalırsa ne konuşur bilmiyorum, acemiyim, toyum ama, yüzüm gözüm açılmaya son derecede istidadım varmış, yüzüm kızardı mı, kızarmadı mı bilemem, ama dilim dolaşmadan gayet rahat:

'Güzel hanım... Seni bir öpeyim!..' dedim.

Daha sonraları semailere, destanlara, mânilere başladıktan sonra öğreneceğim, al yanak, kiraz dudak, gül ruhsar, şekerleb, acemi acemi tadını ilk defa tattım ve tüysüz yanaklarımdan da kadın dudağıyla ilk defa öpüldüm, fakat muhabbet merdiveninin ilk basamağında iken kapı vuruldu, kadın:

'Aman kocam geldi!..' diyerek beni zampara masallarında olduğu gibi musandıranın üstüne çıkardı. Çıktığım yerden görmüyordum ama görmüş gibi anlatayım; karının kocası, bizimkilerle dövüşen Balat tulumbacılarından biri, iriyarı bir adam. Oda kapısından girer girmez şüpheyle etrafa şöyle bir bakındı ve bir iskemleye çıkarak beni musandıra üstünde eliyle koymuş gibi buldu. Kuşağında bıçağının sapını gördüm.

İri tulumbacı beni kıtır kıtır kesecek, kurt karşısındaki kuzu gibi melul melul bakakaldım. Sert bir sesle:

'İn aşağı!..' dedi.

İndim.

'Ne işin var ulan orada?..'

Anlattım.

Yemeye kalksa o tüysüz zamanımda dişlerinin arasında kabak çekirdeği, bademşekeri gibiyim, fakat rint adammış; filozof adammış, tokatlayacak yerde okşadı ve gayet tatlı bir dille:

'Senin kabahatin yok, namussuzluk benim kahpede, ben sana ilişmeyeceğim, bu karıyı boşayacağım, o kadar, ama sen de benim namusumu kurtaracaksın oğlum...' dedi.

'Sen ne dersen yaparım ağabey!..' dedim.

'Bahçeden incir çalmaya geldin, değil mi?..' diye sordu.

'Evet ağabey, incir çalmaya gelmiştim...' dedim.

Mahalle tulumbacıları ayaklanmış, artık sabaha kadar kimse uyumaz. Kapanmış kahvehaneler tekrar açılmış, beni kolumdan tuttu, karakola incir hırsızı diye teslim etti, kendisi komiserle baş başa verip gizlice bir şeyler konuştu, o koca adamın ağladığını gördüm, sonra yüksek sesle:

'Bu çocuktan davacı değilim komiser efendi, ama asıl davada sen bana şahitlik edeceksin...' dedi.

O geceyi karakolda geçirdim, sabahleyin dayımın ahırına giderek esvabımı giyindim ve incir hırsızlığından beş gün hapse mahkûm oldum.

Çorap söküğü böyle başladı; yaşım ilerledi, vücudum serpildikçe serpildi, bileği bükülmez demir pençeli bir tulumbacı oldum; çapkınlık, itlik yollarında girmediğim yer, boyanmadığım boya kalmadı, öylesine incir hırsızlığım unutuldu, oldum bir Deligâvur..."

Yazmacı Kız Artin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Geçen asır sonlarında Ermeni milletinden, sırım gibi ve yakışıklı bir tulumbacıydı; hangi sandığın uşaklarından olduğunu bilemiyorum, semtinin sandığı var mıydı bilemiyorum, Sulumanastırlılardan olması muhtemeldir. Çok sevdiği ve yine Artin adında bir omuzdaşını müdafaa yolunda Çopur Yervant adında erazilden bir sabıkalıyı bir gece meyhanede bıçakla vurmuş, öldürmüştür. Kendisine yetişemediğim fakat adını çok duyduğum Âşık Serkis bu Yazmacı Kız Artin'in ağzından yirmi sekiz kıtalık bir destan yazmıştır, bendeki suretinde sekiz kıtası noksan olan destan şudur:

1. Namım Artin şöhretimdir Biberyan
Serencamım bir bir ideyim beyan
Kendim attım ise ateşe kendim
Girdim zindana anababa giryan

2. Vatanım İstanbul Narlıkapusu
Doğmuşum iki yüz elli Ağustosu
Fakirlik meşakkat geçti sabavet
Bilemedim nerde yolun doğrusu

3. Kaş gözüm yerinde düzgün el ayak
Ermeni güzeli nevcivan elhak
Kız Artin demişler bundan kinaye
Merd-i merdanlığa gayetle elyak

4. Çırak oldum Yazmacı Serope'ye
Sanatında yekta o külhanbeye
Kuzuyu kurda emanet teslimdir
Uğramazdı yılda bir kiliseye

5. Görüp istidadı Rabbimin bahşı
Aşk ile meşk etti sanat-ı nakşı
Gülistana tebdil adi tülbendi
Yaprağın çizemez yazmacıbaşı

6. Gece gündüz ustam ile beraber
Müdam içer idik şarab-ı kevser
Pâbürehne sinem üryan mestane
Serim üzre kavak yelleri eser

7. Nasıl ki koç olur kınalı kuzu
Nevhat civan oldum sahib-i bazu
Heves eyledim hem tulumbacı oldum
Zaten eylerdi ustam da arzu

8. Sandıkta sevmişim omuzdaşımı
Hem ayaklar sevişmiş adaşımı
Sırmakeş Artin'dir ol meleksima
Nâre yaktım onun için başımı

9. Kan dökerek girdim büyük günaha
Çopur Yervant'ı vurdum serdim raha
Zira o bed tıynet göz koymuş idi
Sevgili adaşım sırmakeş maha

18. Dedim kahpeliğin budur cezası
İncitmem korkmayın gayri bir nası

Var git Artin karakola haber ver
Heman gelsin zaptiyenin ağası

19. Tenezzül etmedim asla firara
Teslim oldum veda iderek yâra
İftirakım hem Serope ustamın
Bağrında açmıştı bir derin yara

20. Gayet ile kötü bir rezil hayta
Yaka silker ondan ana hem ata
Acıyanlar cümle bana acıdı
Artin'i de nâre yaktı kerata

21. Mahkemede uzun lafın kısası
Çopur tarafı affetti kısâsı
Şükür ki başı kurtardım ipten
Adalettir bu devletin esası

22. Hüküm giydim on beş sene küreğe
Zincirler vuruldu ayak bileğe
Tersane zindanı oldu mekânım
Hasret kaldım insan yüzü görmeğe

23. Tepeden giriyor ışık içeri
Islak taşlar çürütüyor ciğeri
Karışmış saç sakal halim vahşettir
Gayri bir pul etmez ömrün değeri

24. Sırım gibi gencim yaşım otuz bir
Hücre-i zindanım misali kabir
Mektupla arz ettim halim Balyan'a
İmdat sendendir ey zat-ı pür tedbir

25. Ab-ı ruyı Ermeni cemaatin
Balyan Amire ve timsali asaletin
Pâ-yi sultana düştü şefaate
Ta ki bu mücrimi affı adaletin

26. Bin yaşasın Sultan Abdülmecid Han
Şevkate işte yeni bir bürhan
Bu Yazmacı Artin kulunun dahi
Cezasını tahfif etti o hakan

27. Söktüler zinciri ayaklarımdan
Kapusunu açtı o müthiş zindan
Duahanım şimdi mahbushanede
Her umurun âsan eylesin Yezdan

28. Varın selam edin Âşık Serkis'e
Eğer canı yürekten bana dost ise
Serencamım çeksin benim destane
Gençlere ibrettir kıssadan hisse...

Destanda Yazmacı Artin'in Hicri 1250'de (Miladi 1834-1835) doğduğu yazılıdır; eğer kaydedilmiş ise cinayet tarihi elime geçmeyen sekiz kıtadan birinde bulunacaktır. Tersane zindanında ne kadar yatmıştır bilinmiyor. 31 yaşında iken zindandan hassa mimarı Balyan Kalfa'ya bir mektup üzerine ayaklarından zinciri alınarak cezası adi hapse tahvil edilmiştir, bu tahfif-i ceza pek çabuk olmuşsa da 1880-1881 arasında da 46 yaşında hürriyetine kavuşmuş olacaktır. 1943'te Kumkapı'da Ermenilerin balıkçı kahvehanesinde bir resmi hâlâ durur, soranlara kahveci:

'Çopur Yervant'ı vuran meşhur tulumbacı Kız Artin'dir, tam kırk sene Tersane zindanında, zincirle çakılı yatmıştır!..' derdi."

Mahzun Bahaeddin

Mahzun Bahaeddin, Hicri yahut Rumi olduğunu tespit edemediğimiz 1301 yılında (Miladi 1883-1884 yahut 1885-1886) aşifte şerrine uğrayarak çir-

kin bir cinayetin kurbanı olmuş genç ve güzel bir tulumbacıdır. Devrin gazetelerinin zabıta vakaları sütunlarında bu cinayetin kaydına rastlayamadık. Vakaya bir paşanın adı karıştığı için sansür tarafından neşrine izin verilmediğini tahmin ediyoruz. Fakat o devrin tulumbacılık ve avam, ayaktakımı geleneğince bu cinayet, Tophane kâtiplerinden ve zamanının kudretli halk şairlerinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından Mahzun Bahaeddin'in ağzından elli kıtalık uzun bir destanda anlatılmıştır.

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç) merhumun lütfuyla bu destanın elimize geçen nüshası sarı samankâğıdından bir deftere kurşunkalemiyle yazılmıştı. Uzun zaman rutubetli yerde kaldığı anlaşılan defterin son yaprakları tamamen çürümüş, yazılar okunmaz hale gelmişti.

Âşık Razî'nin destanından ve Vâsıf Hoca'nın notlarından öğreniyoruz; anasını babasını 6-7 yaşlarında kaybeden Bahaeddin, Gedikpaşa'da kahveci Numan Ağa adında biri tarafından evlat gibi büyütülmüştür. Gayet dindar ve namuslu olan bu adam elinde çocuk ciddi ve temiz bir genç olarak yetişmiştir. Ustası babalığıyla birlikte kahvehanede yatıp kalkar, kahvecilik ve berberlik öğrenir. Vücudu serpildikçe de semtin en güzel delikanlısı olur. Ayaktakımından emsali bütün gençler gibi tulumbacılığa heves eder ve eski tulumbacılardan olan babalığının izniyle Gedikpaşa Yangın Tulumbası Sandığı'na uşak yazılır. Güzel delikanlı kısa bir zamanda koşarlı ayaklarıyla tulumbacılıkta da bir şöhret olarak parlar ve sandıktaki omuzdaşları tarafından kendisine "Mahzun" lakabı takılır.

Bir gün Gedikpaşa Tulumbası Sandığı'yla bir yangına koşarken Koska'da bir paşa konağı önünden geçerler. Pırpırı tulumbacı kılığıyla bir kat daha alımlı çalımlı delikanlının güzelliği konağın pencerelerinde, kafes arkasında tulumbacıları seyre koşmuş iki kadının gönül evlerine bir ateş parçası gibi düşer. Bu kadınlardan biri paşanın 16-17 yaşlarındaki güzel kızı, öbürü de paşayı pençesine almış fettan karısı ve güzel kızın üvey anasıdır.

Destanın ilk kıtaları şöyledir:

Adım Bahaeddin yaşım on sekiz
Gedikpaşalı'yım sorar iseniz
Hüsn ü ânım şöyle tarif ideyim
Doğmuşum Hazreti Yusuf'la ikiz

Anadan öksüzüm babadan yetim
Boynu bükük geçti hep sabavetim
Küçücüktüm çırak oldum kahveye
Ustama pervane gibi hizmetim

On bir yıl yanında çalıştım tamam
Gayetle namuslu Müslüman adam
Öz evladı gibi severdi beni
Bakmazdı bu kadar sağ olsa babam

Sanatında usta, ahlakta rehber
On dört yaşındaydım olmuştum berber
Dükkânda işleriz, yatar kalkarız
Gece gündüz yaz kış daim beraber

Hüsn ü ahlak ile temayüz ettim
İğriye sapmadım, dosdoğru gittim
Abdestsiz basmadım ayağı yere
Sözünde merdane taze yiğittim

Fethettim böylece cümle kulubu
Semtimiz halkının oldum mahbubu
Akrana muhabbet büyüğe hürmet
Budur dinimizin bizden matlubu

Şeraben tahura içtiğim sudur
Bilmedim şu şarap, rakı da budur
Olmadım haşarı bıçkına refik
Bir kere çözmedim harama uçkur

Lakin ben de gencim kaynıyor kanım
Sandıkta mukayyet cümle akranım
Tulumbacılığa heves iderek
Baba dedim iznin derde dermanım

Ustamın izniyle sandığa girdim
Gedikpaşa Sandığı'na şan verdim
Yalınayak ateş-i Nemrud içinde
Pervasız dolaşır semender idim

Ayaklar koşarlı boy ince uzun
Tenasüb-i endam gayetle mevzun
Âdet olmuş takılacak bir lakap
Bana da münasip görüldü "Mahzun"

Hüzün idi ruhumun esas meali
Anasız babasız büyüme hali
Herkes kahkahalar atarken bende
Tebessüm süslerdi o gül cemali

Kasem Hüda'ya ki, yoktur haberim
Dükkânda işiyle meşgul berberim
Her ne zaman çıkmış olsam sokağa
Daima önüme bakar giderim

Dizlik keçe külah gayet civelek
Sandıkla koşarken ben misl-i melek
Bir paşanın kızı görmüş cumbadan
Benim ne günahım takdir-i Felek...

Aşağıdaki satırları Vâsıf Hoca'nın notlarından alıyoruz:

"Paşa kızı güzel tulumbacının aşk ateşiyle yatağa düşer. Fettan üvey anası ise çakırpençe kadındır, yalınayaklı pırpırı tulumbacı oğlanı para kuvvetiyle, o zamanlar 'koltuk' denilen randevuevlerinden birine getirtebileceğini sanır. Hanımlar ile oynaşları arasında çöpçatanlık yapan bir bohçacı kadın vasıtası ile Mahzun Bahaeddin'e bir muhabbetname gönderir, fakat namuslu delikanlıdan kesin bir red cevabı alır. Çöpçatan bohçacı kadın:

'Gam çekme hanımım, bıçkınlık cilvesi, kopuk nazıdır... O külhaniyi yola getirmek boynumun borcu olsun...' der.

Sevdiği tulumbacı oğlana kavuşma imkânı göremeyen paşa kızı ise, bir gün hasta döşeğinde mahremi sandığı dadısına derdini söyler. Dadı kadın şaşırır, bir paşa kızının yalınayaklı baldırı çıplak bir tulumbacıya gönül vermesi büyük rezalettir, duyulursa küçükhanım dillere destan olacaktır, aile namusu lekelenecek ve bir tulumbacı sevmiş güzel kızın koca kısmeti kapanacaktır. Kızın sırrını üvey anasına söyler, hanım ise divaneye döner, çileden çıkar:

'Vay külhani kopuk!.. Bana yüz vermediği demek üvey kızım yüzündenmiş... Alacağı olsun çapkının...' der. Mahzun Bahaeddin'den yaman bir intikam almaya karar verir ve hadiseye başka bir renk vererek paşasına anlatır:

'Gedikpaşa Sandığı'ndan Mahzun Bahaeddin dedikleri bir çapkın tulumbacı oğlan kıza göz koymuş, musallat olur, her sokağa çıktığımızda peşimize düşer, laf atar, kız işte bu dert ile yatağa düşmüştür...' der.

Paşa gazaba gelir:

'Ben o itin hakkından gelirim...' der.

Âdem ejderhası gibi üç nefer Kürt hamal buldurur, üçü de her türlü habaset ve şenaati göz kırpmadan irtikâp edecek tıynettedir. Paşa, Kürtlere mühim bir para vaat eder, tulumbacı Bahaeddin'i ölümle tehdit ederek, semtten hatta İstanbul'dan kaçırtmalarını ister. Üç şerir:

'Sen meraklanma paşam... Biz o oğlanın tamam hakkından geliriz...' der.

Ve o günden itibaren Mahzun Bahaeddin'in peşine düşerler ve nihayet bir gece ellerine bir fırsat geçer. Kahveci Numan Ağa ile Bahaeddin Eğrikapı'da Hançerli Bostan'da bir düğüne davet edilmişlerdir. Üzerinde bir gariplik hisseden delikanlı düğüne gitmez, geceyi aynı zamanda meskenleri olan kahvehanede yalnız geçirecektir.

Âşık Razî, kızın fettan üvey anasından hiç bahsetmeyerek destanına şöyle devam ediyor:

Gönül bu dinlemez emirle ferman
Bu Mahzun'a âşık olmuş kız heman
Dememiştir tulumbacı parçası
Yalınayaklı bir hırpani oğlan

Leyla ile Mecnun, Ferhad'la Şirin
Tabipte ilacı yoktur bu derdin
Masum idi amma Yusuf-ı Mısri
Çile doldurduğu kuyu pek derin

Paşa kızı önce sararıp solar
Söyletmez derdini hicap ile ar
Serilince bir gün hastaya döşek
Konağa akraba ahbaplar dolar

Ağzından sırrını öğrenir biri
Paşa kızı sevmiş güzel berberi
Elif çekilirse nokta koyan çok
Telleyip pullamak kolay haberi

Biri bir laf atar ortaya bühtan
Oğlan bulmuş bir mekkâre çöpçatan
Masum kızımızın aklını çelen
Tulumbacı kopuk külhani fettan

Berber damat olur mu hiç paşaya
Kılıç denilir mi demir maşaya
Reva değil elin kolun sallayup
Oğlan ortalıkta gezip yaşamaya

Tedarik edilmiş üç nefer Kürtler
Beşer şekli suretinde üç ejder
Bu işlerden haberim yok gafilim
Meğer katillerse fırsatı gözler

Felaket insana malum olurmuş
Gördüm ben de bir gece evvel düş
Melekler Kerbela şerbeti sundu
Hemen alıp ellerinden ittim nuş

O akşam ettiler düğüne davet
Hançerli Bostan'da âli ziyafet
Baba dedim saz söz istemez canım
Sardı yüreğimi bugün bir kasvet

İkindiydi gitti düğüne ustam
Çıkan son müşteri Balıkçı Hüsam
Kahvehane kepenklerin kaparken
Akşam ezanları okunurdu tam.

O gece delikanlının kahvehanede yalnız olduğunu bilen üç hamal Gedikpaşa Hamamı'na giderler, yıkanma bahanesiyle geceyarısına kadar orada oyalanırlar, sonra kahvehaneye gidip kapıyı vururlar:

'Baha... Kalk, baban ölmüş!..' diye seslenirler. Delikanlı yatağından deli gibi fırlar, kapıyı açar, içeri dalan üç canavar biçare gencin ağzını bir mendille tıkayıp kapıyı kaparlar. Bir paşa kızının peşine düşmesinin cezasını çekeceğini söyleyerek genç tulumbacıyı bütün habaset, melanet ve şenaatleriyle hırpalayarak, ayrıca on beş yerinden de bıçaklayarak öldü zannı ile bırakıp kaçarlar. Ertesi sabah düğünden dönen Numan Ağa faciayı dehşetle görür. Gedikpaşa halkı ayaklanır. Bahaeddin ölmemiştir, fakat ölmek üzeredir. Canilerin eşkâlini tarif eder; uğradığı tecavüzün sebebini anlatır, masum olduğunu söyler ve o akşam ölür."

Destanın son kısmı şudur:

Abdest alıp önce kıldım namazı
Hakk'a ettim istiğfarla niyazı
Bilir miyim yazılmıştır alnıma
Şakiler eliyle kanlı bir yazı

Soyundum üstümde bir don bir gömlek
Serdim iki peykeye iki döşek
İdare kandili yanar köşede
Cuma gecesiydi şeb-i mübarek

Aradan kim bilir kaç saat geçmiş
Fırsatı kollayan zamanı seçmiş
Kapuyu vurdular çabuk aç çabuk
Babanı getirdik dünyadan göçmüş

Fırladım döşekten divane gibi
Kapuyu açınca sardılar beni
Birisi ağzımı tıkadı heman
Atarak boynuma kol kemendini

Cehennem kütüğü ehremen cellat
Şeytan-ı racime olmuşlar üstat
Yüzleri kapkara gözleri kanlı
Ne mümkün pençe-i kahrında feryat

Bilemem ne kadar sürdü işkence
Kıydılar ben gibi güzel bir gence
Perişan bulmuştur al kan içinde
Babalığım seher vakti gelince

Üryan yatar idi ciğer paresi
Vücudunda on beş bıçak yaresi
Hayat ramak halinde cilve-i Hüda
Henüz vermemiştim ben son nefesi

Eşkâlini tarif ettim Kürtlerin
Hem naklettim bana söylediklerin
Dedim kurbanıyım bir iftiranın
İntikamı alınsın bu kederin

Ustam Numan Ağa dövünsün dursun
O gece ruh teslim etti bu Mahzun
Cümle Gedikpaşa halkı ayakta
Maceramız gözyaşıyla okunsun

Başımda toplanmış arkadaş akran
Hepsinin dilinde bir ah-ı hicran
Hafız efendiler dahi gelmişler
Savt-ı âlâ ile okunur Kuran

İmam dedi dinleyin ey cemaat
Bu civan şehittir gasle ne hacet
Hun-i şahadetle tekfin edelim
(silik, okunamadı)

(silik, okunamadı)
(silik, okunamadı)
Üç yüz nefer idi tulumbacılar
Bir o kadar kahveciler berberan

Yollarda tabutum gören ağlardı
Canilere kin ve lanet çağlardı
Masum şehit oğlum gider diyerek
Babalığım yüreğini dağlardı.

Elli kıtalık destanın son on dört kıtası tamamen yok olmuştur. Güçlükle ve karineyle okunabilmiş bazı mısralar şunlardır:

İndirildi konağın hep camları
...
Sinop zindanında vuruldu zincir
...
Paşa kızı dahi öldü veremden
...
Selviler altında kabir komşusu.

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Bin kişiden fazla bir cemaatle kaldırılan cenaze nümayiş kasdı ile Koska'daki mahut paşa konağının önünden geçirilir ve konağın bütün camları

taşlanarak indirilir. Cinayetten birkaç gün sonra paşadan vaat edilen parayı almaya gelen katil hamallar Gedikpaşalılar tarafından teşhis edilirler, linç edilmek üzere iken zabıta tarafından güçlükle kurtarılır. Üçü de idama mahkûm olur; ölüm cezaları Sinop zindanında yirmi beşer yıl prangabendliğe tahvil edilir. Paşa kızı da Bahaeddin'in feci akıbetini öğrenince baba evinden kaçmış, kahveci Numan Ağa'ya sığınmış, güzel delikanlıya masum aşkından başka hiçbir suçu olmadığını söylemiş, Bahaeddin'e iftirayı atanın yıllardan beri türlü cevr ü cefasını çektiği üvey anası olduğunu söylemiştir. Güzel kız Numan Ağa tarafından kenar mahallelerden birinde yakın bir arkadaşının evine götürülmüş ve zavallı orada birkaç ay sonra veremden ölerek Yedikule dışında, sevgilisi tulumbacı Mahzun Bahaeddin'in kabri yanına defnedilmiştir."

Mektepli Kız Basri

Çeşmemeydanı Sandığı'nın namlı uşaklarından olmuş Mektepli Basri'nin hayatı çok acı ve hazindir; aşağıdaki satırları Vâsıf Hoca ile eski sivil polislerden Bulgaristanlı Servet Efendi'nin verdiği notlarla yazıyoruz:

Tulumbacılık âleminde Kız Basri lakabıyla da anılmış olan Mektepli Basri temiz ve içtimai seviyesi yüksek bir ailenin evladı olarak doğmuş, Galatasaray Sultanisi'nde okurken, henüz 15-16 yaşlarında kötü insanların fesat ağına düşmüş, mektebini bırakmış, aile ocağından kaçmış, şehir eşkıyası pençesi altında tulumbacılığa heves etmiş ve bir ara, "Mektepli", aşırı derecede güzelliğinden ötürü "Kız" lakabıyla Çeşmemeydanı Sandığı'nın uçarlı koşarlı, en güzel uşaklarından biri olmuştu. Vâsıf Hoca, "Kanaatimce asıl adının Basri olmaması lazımdır, mektebini ve baba evini terk ederken, izini tamamen kaybettirmek için kendi has ismini de terk etmiş olması gerekir" diyor ki akla çok yakındır. Fakat bedbaht genç kendisini doğru yoldan çıkaranların çengelinden paçasını kurtaramamış, kumar ve esrarla evvela adi bir gece hırsızı, giderek büyük şehrin en usta cüretkâr bir kasa hırsızı olmuş ve namı nişanı mahbushanede kaybolmuştur.

Daha çocuk denilecek çağlarında resim sanatına karşı büyük bir istidat göstermiş olan Basri, fırtınalı hayatının içinde pek az olduğu muhakkak sükûn anlarında karakalem ve kurşunkalemiyle resimler yaparak bu sanat istidadını kendi kendine geliştirmeye çalışmıştır. Mektepli Kız Basri'nin elin-

den çıkmış bir karakalem resim, Tulumbacılar, sanat âlemimizin heder olmuş bir kıymetinden hazin bir hatıradır; bu resmin yeri, Resim ve Heykel Müzesi'nde, Türk resminin el yordamıyla yürüdüğü devrin köşesidir. Resim İstanbul mahbushanesinde yapılmıştır, "H. Basri" diye imzalanmıştır. Kaç yıla mahkûm olduğunu tespit edemediğimiz kasa hırsızı, gençliğinin uçarılık çağlarında sandık kolu altında aşkla koştuğu zamanları hatırlamış, bir fanila bir dizlik, başta keçe külah, yalınayak baldırı çıplak, iki ahşap konak önünden yangına giden tulumbacıların ruh haletini iptidai, fakat en doğru çizgileriyle yaşatmaya muvaffak olmuştur. Altında mahkûm sanatkârın el yazısıyla "Hatıra-i Mahbushane 1139 mah-i Ağustos 21" yazılıdır. Bu tarih Miladi takvimle 1 Eylül 1923'tür. Basri'nin bir koğuş arkadaşı tarafından satın alınmış olup halen İstanbul şehrinin zamanımızdaki durumunu tespitle uğraşan kıymetli arkadaşımız Hakkı Göktürk'ün ağabeyinin elindedir.

Bedri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Meşrutiyet devri tulumbacılarındandır, yangın ateşine pervasız dalan gençlerdendi. Cesareti olduğu kadar da güzeldi. İstanbul tarafından olduğu için hangi sandığın uşaklarındandı bilemiyorum, ama tahmin ederim ki Şehremini Sandığı'ndan olacaktır. Üsküdar'da Sadi Dergâhı'nın şeyhinin yakın akrabası idi; sık sık gelir, dergâhta kalırdı. 17-18 yaşlarında var yoktu, büyük Aksaray yangınında (10 Temmuz 1327/23 Temmuz 1911) Laleli'de bir kadının, 'Evladım... Beşikte evladım kaldı!..' diye çırpındığını görünce ateş külçesi halindeki bir ahşap eve yalınayak pervasızca dalmış, beşikteki bir sabiyi beşik örtüsü tutuşmuş iken kurtarmış, çıktığı yalımlı merdiven bir iki dakika içinde inilmez hale gelince, kucağındaki çocukla ikinci katın penceresinden atlamış ve sağ bacağı kırılmıştı; ben tulumbacı Bedri'yi ilk defa, bu büyük afetten bir hafta kadar sonra Üsküdar'daki dergâhta, kırık bacağı sarılmış yatarken görmüştüm; kahramanlığı güzelliğine bir kat daha parlaklık vermişti. Balkan Harbi'ne gitti, yaralı döndü; Birinci Cihan Harbi'ne iştirak etti, Galiçya'ya gitti ve oradan sağ dönen pek az Türk evladından biri oldu; Milli Mücadele başlayınca da Anadolu'ya kaçtı, Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk günlerinde şehit oldu.

Sadi Dergâhı'nın son şeyhi, edebiyat muallimlerinden ve Üsküdar'ın ab-ı ruyu üdebasından, Beyazıt Umumi Kütüphanesi müdürü iken vefat eden Sadeddin Nüzhet Ergun ağlayarak anlatmıştı: 'Yanında bulunan bir silah arkadaşı söyledi, bir şarapnel parçası Bedri ağabeyimin güzel başını bıçak gibi kesip almış, başsız vücut siperde ayakta kalmış, parmağı tüfeğinde, tetiği çekmeye çalışırmış ve kesik baştan da bir inilti halinde Allah nidasını işitmişler.'

Bedri'nin tulumbacı kıyafeti ile bir gençlik resmi Sadeddin Nüzhet Bey'de idi.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Üsküdar'da Han-ı Sebil de denilen Muytab Hanı'nda Samsunlu Âşık Hâkî adında bir halk şairi ile tanışmıştım, bu günahkârın destanını okudu, öyle tahmin ederim ki Âşık Hâkî, destanı, hüsnü ile beraber merdaneliğine hayran olduğu şehid-i mağfur Bedri için yazmış olacaktır. Destanın bir suretini Sadeddin Nüzhet Bey'e götürmüştüm; 'Teşekkür ederim Hocam... Bilirim, sureti bende vardır' dediği halde 'Ağabeyim içindir' demedi, ben de ısrar edip sormadım... Destan şudur:

Yine bir hummalı yangın ateş var
Yanıyor bir kulun suzan içinde
Hüsn ü şebabın Bedri bir güneş var
Rindanı kahreder tufan içinde

Ey bıçkın civanım ey tulumbacı
Pek yaman indi bu firar kırbacı
Hasretin kalp kıran dilinden acı
Ararım bağ bahçe bostan içinde

Koşarlı ayağın nerdedir izi
Sebep ne terk ettin sen semtimizi
Ağlattın gözleri soldurdun benzi
Sen gibi zalim yok bütan içinde

Tam üç hafta oldu senden haber yok
Vefakâr selamdan nişan eser yok
Kâfirsin vallahi Hak'tan hazer yok
Cellad-ı can mısın cihan içinde

Kimde var söyle o bıçkın bakışın
Levh-i mahfuz gibi o samur kaşın
O keçe külahlı o altın başın
İskender'sin sahipkıran içinde

Gel de gör halimi nasıl perişan
Muradın veçhile olmuş mu viran
Gönül evim ettin hâk ile yeksan
Velakin hayalin her an içinde

Yalvarıp dimem gel halime acı
Kırbacın üstüne vur gel kırbacı
Himmetin var olsun ey tulumbacı
Görmiyem yüzünü şadan içinde."

Kafesçi Ahmed Bedri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Bizim yetişip görmediğimiz, görenlerden dinlediğimiz, ağır çardaklı tulumbalar devrinin namlı tulumbacılarından, Gedikpaşa Sandığı'nın da en namlı uşaklarından imiş. Aslı Beylerbeyli bir bahçıvanın oğlu olup 16-17 yaşlarında evini terk etmiş, yatağını tulumbacı koğuşuna sermiş, kâh koğuşta kâh Gedikpaşa Hamamı'nda yatar, baba evine altı ayda, yılda bir uğrarmış. Kalender, derbeder, içkici, güzel koşma ve semai okur, gayetle temiz kalpli, fakat daldığı bekâr hayatı cilvelerinden olacak, mahbupdostluk ile tanınmış. Tavukpazarı'nda Saraç Hanı'nda bir selatin meyhane vardı; halk ağzında 'Kasabın Meyhanesi', 'Kasapların Meyhanesi' denilir ve 'Meşhur tulumbacı Kafesçi Bedri'nin kendini vurduğu yerdir...' diye gösterilirdi. Mahut meyhane o civarda kasap dükkânı olan bir Rum tarafından işletilir; çırakları da hem

kasap dükkânında hem de meyhanede çalışırmış. Kafesçi Ahmed Bedri bu meyhanede Kasap Filip denilen bir genç çırağa alaka peyda etmiş; bir akşam İskender Boğazı'nda Taşhan Meyhanesi'nde içmiş, körkütük sarhoş olup arkadaşlarını savarak Kasabın Meyhanesi'ne gitmiş. O zamanlar meyhaneler yatsıdan sonra kapanır. Meyhanede yatan çırak Filip'e kapıyı açtırmak istemiş, kapı açılmayınca aşırı derecede müteessir olan Ahmed Bedri, bıçağını çekerek kasığına saplamış, intihar etmiş, ağır yaralı olarak zaptiye kapısına kaldırılmış, Filip de tulumbacıyı vurdu töhmeti ile yakalanmış, fakat namlı tulumbacı çocuğun masum olduğunu, intihar ettiğini söylemiş. Gureba Hastahanesi'ne götürülürken yolda ölmüş. Babasına haber verilmiş, ertesi gün İstanbul tulumbacıları ile Beylerbeyi bahçıvanları tarafından kaldırılıp Edirnekapısı dışına defnedilmiş. Vaka Abdülaziz devrinde, Hicri 1281 (Miladi 1864-1865) yılında olmuş, ölümünde Kafesçi Ahmed Bedri 27 yaşında imiş. Bu vaka üzerine Remzi adında birinin kaleme aldığı otuz iki kıtalık bir destan vardır. Kafesçi Bedri'nin ifadesi karşısında zaptiyece serbest bırakılan genç Filip Gedikpaşalı tulumbacıların nazarında Bedri'nin katili olmaktan kurtulamamış, ölüm ile tehdit edilmiş ve memleketi olan Sakız Adası'na kaçmış."

Kafesçi Bedri'nin destanı İstanbul Halkevi tarafından çıkarılan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinde 1935 senesinde neşredilmiştir. Fakat bize Vâsıf Hoca tarafından verilen suretle çok farklıdır; şairin adı "Remzi" yerine "Husmî"dir. Kafesçi Bedri'nin adı da sadece "Ahmed" diye kaydedilmiştir ve dört kıta noksandır. Biz buraya destanın Vâsıf Hoca tarafından verilen suretinden intihar faslı ile (kıta 9-12) defin kısmını (kıta 30-32) alıyoruz:

Akşamı eyledik oldu saat bir
Yanımdan yoldaşları savdım bir bir
Zira budur yâre gitmede tedbir
Lakin çekmiştim fazlaca kafayı

Meyhanenin kapusuna dayandım
Dedim Filip aç kapuyu ben yandım
Tahammül kalmadı candan usandım
Merhamet et sever isen İsa'yı

Lakin yârim bana cevap vermedi
Kulak verdim nedir Filip'in derdi
Biriyle Urumca kelam ederdi
Karardı gönlümün dirahşan ayı

Üfürdü şamdanı bir zulmet sardı
Saat bir buçuktan ikiye vardı
Açmadı kapuyu gözüm karardı
Çektim sağ yanımdan soktum kamayı

Pederi yârânı durdu namaza
Namazda cümlesi düştü niyaza
Açub yüzün peder baktı şehbaza
Gayet mahzun etti garip atayı

Andan götürdüler mezaristana
Yaş yirmi yedide gitti cinana
Kafesçi Bedri'yi yazdım destana
İsmi kaldı ruhu tuttu ukbayı

Sözün bitir Remzi hâsıl-ı kelam
Macerayı bertafsil ettim ilan
Sene bin iki yüz seksen bir tamam
Unutmam o nevcivana duayı.

Destancı Behçet

II. Abdülhamid devri sonlarının namlı tulumbacılarından ve tulumbacıların okumuşlarından, eli kalem tutanlarından; Üsküdarlı Vâsıf Hoca, çok yakından tanıdığı Behçet'in hayatını şöyle anlatıyor:

"İlk gördüğümde bir Hint beyzadesi zannetmiştim; esmer güzeli 19-20 yaşlarında bir delikanlıydı; uzun boylu, tığ gibi, tulumbacı olmak için yaratılmıştı. Şehremini Sandığı uşaklarından 1875-1880 arasında doğmuş olacak-

tır, fakir bir yük arabacısının oğluydu, çocukluğu yalınayak, yarım pabuçla mihnet içinde geçmiş, bir iki sene mahalle mektebine gidip gelmiş, okumaya son derece hevesli ve gayet zeki olduğu halde geçim sıkıntısı ile mektepten alınarak sanata verilmiş, fakat hiçbir işte tutunamamış; yorgancılık, bostan yanaşmalığı, bakırcılık, hatta çalgıcılık ve hamam uşaklığı gibi aralarında asla münasebet olmayan işlere dalmış çıkmış, türlü renge boyanmış, tek sebat ettiği yol, sandık kolu altına girip yalınayakla yangınlara koşmak olmuştu. En sonunda galiba Merdivenköyü Dergâhı'na girerek Bektaşi köçeği bile olmuştu. 1908 ile 1910 arasında veremden öldü, zaruret içinde ve henüz 35 yaşlarında idi. Ölümünden bir ay kadar evvel Köprü üstünde rastlamıştım. Cebinde Mizancı Murad Bey'in *Tarih-i Ebülfaruk* ismindeki eserini görmüştüm, bana:

'Vâsıf... Âşık oldum aşk ile yatağa düştüm, bu hallere geldim, hayal-i canan bir an gözümün önünden gitmez, fakat bilir misin ki okuma hevesim olduğu halde meşakk-ı hayat ile okuyamamak içimde durmadan kanayan bir yaradır!..' demişti. Garîk-i rahmetler.

O devrin tulumbacılık âleminin âdetlerine uyarak bazı vakalar üzerine pek güzel destanlar yazmıştır, cebinde zaman zaman biraz para gördü ise kaleminin hakkı destanlardan aldığı paradır. Pek küçük yaşta işrete alışmıştı, lakin kimsenin sofrasına oturmaz, cebinde parası varsa içerdi. Ağırbaşlı, çok mağrur bir gençti. Son destanını kendisi için yazmıştır, adı 'Sergüzeştname'dir, alay gibi görünür ama hayatının azıcık mübalağalı hikâyesidir:

Sergüzeştim size beyan ideyim
Bilin maharetim ilancılıkta
Acayip bir tuhaf destan söyleyim
Bakın ne erbabım yalancılıkta

Pederle maderim ittiler kelam
Oğlana iş lazım der idi anam
Bir gün oldu tutup rahmetli babam
Beni çırak yaptı yorgancılıkta

Yorgan iğnesiyle elimi deldim
Bu işi yapamam anladım bildim
Kaçtım oradan terzi yanına girdim
Şimdi kalfa oldum mintancılıkta

Hazırcılık bozdu dikiş dikeni
Geldi bir Yahudi aldattı beni
Koş benimle ortak ideyim seni
Hayırlı ticaret kaytancılıkta

Tulumbacılığa uygundu çağım
Hem gayetle koşarlıdır ayağım
Reis dedi gel ol benim uşağım
Tepiştim bir eyyam tabancılıkta

Kayıkçı oldum ben açtım yelkeni
Anafor dalgaya tuttum dümeni
Fırtına denize atınca beni
Nasibim yok dedim kaptancılıkta

Bostancılık hem iş hem de zevk idiş
Geçirdik yazı bastırınca kış
Yanaştım hamama istedim bir iş
Dediler var çalış külhancılıkta

Külhanda dumandan bıktım boğuldum
Dellaklığı meşrebe aykırı buldum
Kaçtım da oradan bakırcı oldum
Çok tokmak salladım kazancılıkta

Hâsılı her şeyden gördüm hasarı
Artık dervişliğe kıldım kararı
Tutup bir mürşitten aldım ikrarı
Yerleştim tekkede meydancılıkta..."

Destanın aslı 19 kıtadır; buraya almadığımız kıtalarda kalkancılık, samancılık, bostancılık, harmancılık, sapancılık, dükkâncılık, kemancılıktan bahseder.

Kürt Bekir

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"II. Abdülhamid devri tulumbacılarından Kürt Bekir Beyoğlu'nda 6. Belediye Dairesi Sandığı'nın en koşarlı uşağı idi; ayaktaşı tulumbacılardan birkaç kişi ile birlikte Belediye'ce imtiyazlı olarak Beyoğlu'nun en işlek piyasa yerlerinde hamallık yapar, kazancı altın para ile günde yarım lirayı bulurdu. Sakalı matruş, palabıyık, çam yarması gibi bir Kürt'tü; görünüşteki vahşetine rağmen gayet merhametli idi, gündelik kazancının yarısını biriktirir, on kuruşunu yer, geri kalanı da dilenmeyen fukaraya dağıtırdı..."

Çeşmemeydanlı Yelkenci Laz Bekir

II. Abdülhamid devri sonlarının namlı tulumbacılarından ve Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından Laz Bekir adında 19-20 yaşlarında genç ve güzel bir delikanlı, zamanında dillere destan olmuş bir aşk macerasının kahramanıdır. Bu maceranın ilk safhasına iki mecidiye için Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca da girmiştir; rahmetli şöylece anlatmıştır:

"Dükkânını bilmem, Çeşmemeydanı civarında yelkenci çırağı imiş, bütün zemane gençleri gibi tulumbacılık sevdasına kapılmış, Çeşmemeydanı Sandığı'na girmiş, fakat koşarlı ayağı ve merdanelik ile şöhretini yapmadan civelekliği, bıçkınlığı, kara kara iri gözleri, kaşları, kâkülleri ve fidan boyu ile bir zengin dul hanımın gönül evini kundaklamış, dillere destan olmuştu. Hanımın adı Huriye'dir. Bunca günahım yetmiyormuş gibi iki gümüş mecidiyenin cazibesine kapılıp çöpçatanları da ben oldum. Günah ise Hak taksirimi af ide.

Bir gün Üsküdar'da, kahvehânede oturuyordum. Gayet temiz giyinmiş bir haremağası geldi, yüzüme endişe ile bakarak ve gayetle çekinerek:

'Destancı Vâsıf Efendi siz misiniz?..' dedi.

'Buyurun, benim...' dedim.

'Maruzatım mahremanedir efendim...' dedi.

'Hayır ola ağa hazretleri?..' diye sorduğumda:

'Vâsıf Efendi, elçiye zeval yoktur, beni hoş görün...' dedikten sonra çekildiğimiz köşede maksadını anlattı. Gayet zengin ve ırz ehli taze bir dul hanım, bu tulumbacı oğlana âşık olmuş, evvela aşkını oğlana beyandan sonra eğer razı olursa hemen nikâhlanıp helalinden eri edinmek istermiş. Sevdiği çocuk tulumbacı olduğu için muhabbetnamesini zamanın âdetince arzuhalciye yazdırmayıp bana bir divan yazdırmak istemiş. Haremağasının gizlice uzattığı iki gümüş mecidiyenin yüzü, hem de hanımın bu zarafeti hoşuma gitti. İki mecidiye de o zaman çok para, arzuhalciler bir âlâ muhabbetnameyi türlü diller dökerek beş kuruşa falan yazarlardı, en çok sekiz beyitlik bir divana elli kuruş bahş-ı kalenderîdir. Teklifi kabul edip:

'Ağa hazretleri, şöyle oturun, kahve nargile için, siparişi alıp gidin!..' dedim.

Feleğin cilvesine acı acı güldüm. Garip tesadüflerdendir. O günlerde enis-i ruhum tulumbacı Toygarlı Rıza'ya da bir paşa kızı âşık olup o güzel delikanlının Çavuşderesi'ndeki çiçek bahçesinde bulunan kulübesine kaçmış, fakat Rıza'cığım bir duhter-i peripeyker olan paşa kızını, ailesinin şanına 'tulumbacıya kaçmış' diye leke sürülmemesi için asilane bir hareketle babasının evine iade etmişti, ben de latife yollu o paşa kızının ağzından Rıza şanında dört beyitlik bir divan yazmıştım, 'Rıza'ya yenisini yazarım...' diyerek hemen dört beyit daha ilave ettim ve ağaya verdim. Sadece adını öğrendiğim Huriye Hanım'ın kim olduğunu sordum ise de haremağası söylemedi. Hanım ağzından bıçkın Laz Bekir'e yazdığım divan şudur:

Parladı dil hanesi söndür aman tulumbacı
Pek de bıçkın gösterir dar camadan tulumbacı

Kahramane kisveyi labis olan eyler çalım
Bas katı narayı da koş hûb lisan tulumbacı

Yârdan ayrıldım ipek kefiye başta bir yana
Kaş çatup ejder gibi pek de yaman tulumbacı

Görse yangın kulesi al ârızın yangın sanır
Köşklüye çeker işaret bil heman tulumbacı

Çeşmemeydanlı Bekir'dir nam ü şanı dilberin
Bilmeyen sıdk u vefayı biaman tulumbacı

Pâyini azürde kılma taş yerine kalbe bas
Sen gönlümün sultanısın ey daltaban tulumbacı

Diktiğin yelkenle çıktım ben bu aşk ummanına
Esme deli poyraz gibi Laz korsanım tulumbacı

Huri'yi yaktın ciğerden sen de yan yan ateşe
Ol sebepten benle yanık bil bu divan tulumbacı...

Divanı yazdım verdim ama tulumbacı Laz Bekir'i de merak ettim, Çeşmemeydanı'na gittim, kahvehanede gördüm; alelade, karakaş, karagöz, yüzü güzelce, eli ayağı düzgün, yüzüne uygun bir delişmen Laz'dır; şair sözünün yalan olduğuna o zaman inandım. Aradan şöyle iki üç aylık bir zaman geçti, yolum Çeşmemeydanı'na uğradı, aman şu Bekir'i bulayım da kendisiyle konuşup çaktırmadan ağzını arayayım, benim mahut divan eline geldi mi dedim. Fakat benim sormama hacet kalmadı, yârandan biri defterini açtı, benim divanı bana okudu:

'Nasıl buldun?..' diye sordu.

'Güzelce...' dedim.

'Dinle,' dedi, 'bizim burda Yelkenci Bekir diye yalınayaklı, yarım pabuçlu bir Laz uşağı vardı, zengin bir dul karı oğlana âşık olmuş, bu divanı yazmış göndermiş, oğlanın okuması yok, kahvede bize okuttu...'

'Sonra?..'

'Sormaya hacet var mı ayol, pırpırı Laz samur kürkü giydi, konakta hanımın dizi dibine oturdu...'

Sonra o arkadaş gözbebeklerimin içine bakarak:

'Ulan Vâsıf,' dediydi, 'desene ki para kırmanın yolunu buldun!..' Tabii şiddetle inkâr etmiştim..."

Yorgancı Ölü Besim

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Yorgancı Besim 1880 ile 1885 arasında tanıdığım Üsküdar tulumbacılarından bir delikanlıdır; hangi sandığın uşaklarından olduğunu söyleyemem, zannederim ki, Toygartepelilerden olacaktır; yorgancı esnafından, 'yorgancı güzeli' denilebilecek kadar hüsün sahibi akran ve emsali arasında edep ve terbiyesi ile de mümtaz idi; bulunduğu meclislerde haddini bilir, beş vakit namazını camide mescitte cemaatle kılar, yâran ile olursa akşamları meyhane âleminden de zevk alır, o âlemlerde âşıkane sadıkane sohbet bilir gençti; hülasa aşinalarının mahbub-ı kalbi idi.

Bir gün 'Yorgancı Besim ölmüş' diye bir haber çıktı, herkes acıdı yandı; cenazesinde cemaat-i kübra toplandı; anlattıklarına göre yorgan dikerken:

'Ustacığım bana bir şeyler oluyor, ölüyorum galiba...' demiş, devrilmiş.

Gözyaşları arasında Karacaahmet'e defnedildi; fakat ertesi gün de 'Yorgancı Besim dirilmiş, mezardan çıkıp dükkâna gelmiş' diye yeni bir haber çıktı; işiten dükkâna koştu, haber doğru idi; Besim dirilmiş, ustanın bir köşeye serdiği döşekte yatıyordu; yüzü ve sesi ile Besim'dir, ama delikanlının tatlı esmer derisi bir gecelik kabir misafirliğinde kara sarı ölü rengi almıştı.

Meğer o gece iki bıçkın, bir sürtük kadın bulup mezarlıkta bir çilingir sofrası kurmuşlar, haytaca eğlenirken derinden bir inilti işitmişler, evvela korkup kaçmışlar, fakat yanlarındaki fahişe:

'Ses şu taze kabirden geliyor, birini diri diri gömmüş olabilirler, kurtarır isek cümle günahlarımız affolur, ben de tövbekâr olurum!..' demiş. Hemen dönüp kabrin toprağını elleri ile aktarmışlar, meğer ölmemiş olan Besim'i kurtarmışlar; bıçkınlardan biri donunu vermiş, biri gömleğini, gece dükkâna götürmüşler, ustası bekârmış, dükkânda yatarmış. Besim'i görünce hem sevinmiş, hem korkmuş.

Yorgancı Besim birkaç gün sonra tamamen sıhhat bulup ayağa kalktı ama derisinden o kara sarı ölü rengi zail olmadı. Herkeste bu delikanlıya karşı bir vahşet hâsıl oldu; evvela ustası artık beraber çalışamayacaklarını söyleyip Besim'e yol verdi ve delikanlı hiçbir yerde iş bulamadı, iş değil, bir bekâr uşağı olduğu için barınacak, yatacak bir yer bile bulamadı; herkesin mahbub-ı kalbi iken âdeta bir hortlak oldu; tulumbacılar da aralarından uzaklaştırdılar.

Fakat o geceden itibaren tövbekâr olan sürtük kadın delikanlıyı bırakmadı; bir müddet sonra işittik ki Yorgancı Besim'i almış, Bursa taraflarına gitmişler. Besim'i on beş sene sonra gördüm, yüzünün ölü rengi hâlâ duruyordu."

Bülbül Bilal

Memleketinde 15 yaşında iken kimsesiz kalmış, 1875'te bir kayıkçı-gemici kahvehanesinde çırak olmuş, kahvehanede yatar kalkar ve boğazı tokluğuna çalışırken Kara Mehmed adında bir kaptan tarafından kaldırılarak Şahin-i Bahrî adında bir kömür çırnığına tayfa yamaklığıyla girmiş, fakat sözde hamisi olacak bu kaptandan, kendi tabiriyle esir pazarından alınmış bir köle muamelesi görmüş, ağır cevr ü cefayla hırpalanmış, öylesine ki, kaçmaması için çırnık bir limana girerken gemi ambarında zincire vurularak kapatılmıştır; bağırıp istimdadda bulunmaması için de geminin üç tayfasından biri, elinde kırbaçla başında nöbetçilik etmiştir. Bu işkenceler bir sene kadar sürmüştür. Şahin-i Bahrî bir temmuz gecesi İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e çıkarken, "Karayı bulamaz isem ölüm de kurtuluştur" diyen Bilal kendisini denize atmış, vahşi kaptan hemen yelken söndürüp iki tayfasını kayıkla onu denizde aramaya çıkarmış ise de gece karanlığında bulduramamıştır. Güzel küçük delikanlı ölümle pençeleşerek saatlerce yüzmüş ve nihayet Boğaz'ın Rumeli yakası ağzında Öreke Taşı denilen kayaya çıkmaya muvaffak olmuş, iki gün sonra orada yarı ölü halde Rumelikavaklı balıkçılar tarafından görülüp kurtarılmıştır. Bir müddet bu Boğaz köyünde Ahmed Reis adında bir balıkçı reisinin yanında tayfalık yapmış, sonra Galata'da Çeşmemeydanı'nda namlı tulumbacılardan Çerkez Hurşid Reis'in kahvehanesine çırak olarak girmiş ve Çeşmemeydanı Sandığı'nın uşakları arasına katılmıştır. Koşarlı ayaklarıyla sandığın gözbebeklerinden biri olmuştur. Tulumbacılık âleminin türlü cilveleri arasında mâni, semai, koşma ve divan okumaya heves etmiş, sesinin halavetinden ötürü "Bülbül", vücut yapısının düzgünlüğü ve yüzünün melek resimlerini andıran dilberliğiyle de "Kahvecigüzeli" lakaplarını almıştır.

18-19 yaşlarında, güzelliğinin en şaşaalı devrinde Hubert adında bir Alman ressamı tarafından, biri sağ kolunu masaya dayamış ve başını sağ pençesi içine yaslamış, başında fes, diğeri sırtında fanila ve dizlik, yalınayak tulumbacı kılığında yağlıboya iki portresi yapılmış olan Bilal'in bu resimleri,

yıllarca sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın mabeyincilerinden ve amatör ressamlarımızdan amcam Ahmed Reşid Bey tarafından satın alınmıştır.

Gençliği ve hayatının büyük kısmı Galata'da geçmiş olan Bülbül Bilal tulumbacılık yollarında taban teptiği çağlarında devrinin ünlü kalender şairi Âşık Razî tarafından da şu manzumeyle övülmüştür:

Bir güzelde kaldı benim nazarım
Bir âşık-ı divaneyim gezerim
Ahım ile derdim göğe yazarım
Selvi boylu samur saçlı Bilal'im
Bakışları çapkın kaşı hilalim...

Kahvesine varsam kahve içemem
Pâyin bus etmeye baha biçemem
Canım veririm de andan geçemem
Kaş üstüne kâkül dökmüş Bilal'im
Kâkülünden bin kat perişan halim...

Düşüp kalktıkları hayta hergele
Yakışır mı bu haller o dilbere
Eğri fidan umman gayri düzele
Tövbe senden affı benden Bilal'im
Sensin benim canım mal ü menalim...

Hubert'in güzel kahveci çırağı ve genç tulumbacı resimlerinin modeli ellisine yakın, birkaçı da tekrar denizciliğe dönmüş ve garip bir tesadüfle Ahmed Reşid Bey'in Ceylan isimli kotrasına lostromo olarak girmiştir ve pek az sonra efendisinin en yakın adamlarından biri olmuştur. Balkan Harbi içinde Kâmil Paşa'yı destekleyen A. Reşid, Babıâli baskınında kendisini çok seven padişah tarafından Dolmabahçe Sarayı'ndan bir Romanya vapuruna bindirilerek Köstence yoluyla Avrupa'ya kaçırılmış ve onun mutemedi Bilal de İttihatçıların polisleri nazarında şüpheli şahıslardan biri olmuş, Mahmud Şevket Paşa vakasında, en küçük bir dahli olmadığı halde Sinop'a sürülmüştür; orada birkaç sene hayli sıkıntılı bir hayat sürmüş, 1915'te A. Reşid Bey'in

küçük kardeşi babam Ekrem Reşad Bey'in Konya Sanayi Mektebi müdürü olduğunu her nasılsa öğrenmiş ve yazdığı bir mektup üzerine ileri gelen İttihatçılardan Ekrem Bey'in sütkardeşi Hamal Ferid Bey'in (1939'dan sonra İstanbul milletvekili Ferid Hammal) delaletiyle affedilerek Konya'ya gelmiş, Sanayi Mektebi'ne serhademelikle alınmıştır. 1922 yılına kadar Konya'da kalmış, sonra İstanbul'a gelerek Galata'da yerleşmiş ve han kahveciliği yapmaya başlamıştır; hiç evlenmemişti, 1943 yılında Ahmed adında kimsesiz bir çocuğu evlat edinmişti. 1946 yılında 86 yaşında zinde bir adam olarak Üsküdar'da bir gençlik arkadaşını ziyarete gittiğinde İskele Meydanı'nda ayağı kayarak düşmüş ve orada beyin kanamasından ölmüştür. İstanbul tulumbacıları üzerine zengin hatıraları vardı. Beni Vâsıf Hoca'dan sonra *İstanbul Tulumbacıları* adını koyduğum bu eseri yazmaya teşvik edenlerdendir.

Yorgancı Bilal

Geçen asrın sonlarında şirin bir aşk macerasının kahramanı; gençliğinde bu aşk macerasına yol açan güzelliğiyle de ayrıca dillere destan olarak "Yorgancıgüzeli" diye anılmış bir tulumbacı. O devrin ünlü kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu pırpırı gencin portresini şöyle tasvir ediyor:

Bir güzelden size vereyim haber
On dokuz yaşında nur-ı mücessem
Başın dize alsam olsam da berber
Pirahenin terzi olup ben diksem

İsm-i şerifi ol şahın Bilal'dir
Eser-i kudrettir o nakş-ı hüsün
Bu güzeli sevmek vallah helaldir

Rahmettir ki gökten yere dökülsün
Yorgancılık olmuş kâr ile kesbi
İğne vurur tir-i müjgânı ile
Gelin kızlar bilse ol şeker lebi
Yorgancı benim der yorganı ile

Dökülmüş al festen kara kâkülü
Bir tutamı düşmüş kaşın üstüne
Yanık âşıkların savrulmuş külü
Yârin semti Beşiktaş'ın üstüne

Nazlı narin uzun boylu tığ gibi
Sarmıştır al kuşak o ince beli
Vahşi vahşi bakışların sebebi
Şahin başta esen çapkınlık yeli

Ne hoş irikıyım ayaklar eller
Levendane reftar bıçkın edası
Mestane okurken şarkı güzeller
Kanarya bülbül mü acep sedası

Londrin çuhalar açmış o şuhu
Hele tavşankanı kadife yelek
Bin güzel içinde var mıdır yahu
Tulumbacılarda böyle civelek

Şehri İstanbul'a saldı velvele
Güzeller serveri o şahin başlı
Dil hanesin verdik yangın aleve
Koş gel tulumbacı ey Beşiktaşlı...

Resmi böylece çizilmiş Bilal Beşiktaş'ta Hasfırın yanında meşhur bir yorgancının kalfasıydı. Daima tekrar etmek zarureti vardır, bütün emsali gibi semtinin sandığına kayıtlı bir tulumbacıdır, o yolda da koşarlı ayağıyla şöhret olmuştur. Ustasıyla beraber Beşiktaş konaklarına, saraylarına, gayet ağır, inci ve sırma işlemeli gelin, loğusa, sünnet döşekleri, yorganları dikerlermiş.

Bir yaz günü Serencebey Yokuşu'nda bir konağa iki ağır çeyiz yorganı dikmişler, yorganları konağa bu Bilal oğlan götürmüş. Hava sıcak, yol dik, yükün de hatırı sayılır, delikanlı yorulmuş terlemiş; aslında sine üryan, kollar paçalar sıvalı, yalın ayağında şıpıdık tulumbacı yemenisi, pırpırı tulum-

bacı, esnaf civeleği, emaneti harem kapısına çıkan arap bacıya teslim etmiş, terini silip bir bardak su istemiş, suyu içip bardağı geri verdiğinde bacı:

"Allah'a şükretsene oğlum!.." demiş.

Bilal bıçkın yırtık:

"Şu yorganlara iki ay el emeği, göz nuruyla iğne vurdum, gelin kızı koynuna alıp altına girecek elin oğlu, ben de bir bardak suya yarabbi şükür diyeyim, oldu mu bacı!.." demiş.

Evin biricik gelinlik kızı cumba kafesi ardından genç ve dilber yorgancıyı seyredermiş, bu sözü de işitince yıldırımla vurulmuş gibi yorgancı güzeline âşık olmuş ve bir paşa oğlunun nişan yüzüğünü atmış. "Ya kendimi öldürürüm, ya yorgancı güzeli" demiş, ayak diremiş. Kızın babası hem evladına düşkün, hem Saray'a mensup, dedikoduyu önleyemez ise de rezalete de meydan vermez. Nişan hemen bozulur; o yaz kız tarafı Erenköyü'nde yeni yapılırcasına tamir görmekte olan köşklerine, daha içinden ustalar çıkmamış iken taşınırlar, Yorgancı Bilal de içgüveysi olarak alınır. El emeği ve göz nuruyla iki ay iğne vurduğu yorganların altında gelin kıza da kavuşur.

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ben bu Yorgancı Bilal'i yakından tanırım. Karadeniz yalısı uşaklarındandı; kibar damadı olduktan sonra esnaf kılık ve kıyafetini değiştirmedi, hatta karısının izni ile kısa bir müddet daha sandık kolu altına girip tulumbacılık bile yaptı, yalnız pırpırılığı bıraktı; fes altından perçem salma, pantolon paçası sıvayıp ve yemeni ökçesi basıp yalın topuk nümayişlerinden vazgeçti, yaz ve kış açık duran mintan yakasını ilikledi. Bir de ayağını meyhaneden kesti, aslında ara sıra uğrardı, hiç gitmez oldu. Yorgancılık sanatında da müstakil dükkân sahibi usta olarak devam etti..."

Defterdarlı Köçek Cemal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Defterdar Sandığı uşaklarındandı; 1885 ile 1890 arasında 17-18 yaşlarında ve Tersane Sıbyan Taburu Mızıkası efradından iken bir cuma günü semtinin tulumbacıları ile Kâğıthane'ye giderek işret etmiş, zilzurna sarhoş edilerek Kıpti çocukları ile birlikte oynatılmış ve o sırada o halde zaptiyenin eline düşmesi üzerine Tersane Sıbyan Taburu efradı önünde meydan dayağına çe-

kildikten sonra taburdan tart edilmiştir. Bir müddet Kâhya İsmail'in Defterdar'daki kahvehanesinin üstünde tulumbacı odalarında barınmıştır. Kendisini akranı olmayan erazil pençesinden kurtaramamış, sandıktan ve odalardan da atılmış, sefilane, rezilane sürünerek genç yaşında veremden ölmüştür."

Topuklu Cemal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1890 arasında Galata'da Mengene Sandığı uşaklarından gayet yakışıklı bir gençti. Tulumbacılığından ziyade şöhreti köçeklikte idi, tulumbacıların meyhane âlemlerinde muhakkak aranır, oynatılırdı. Bir kış gecesi aynı sandığın uşaklarından Hamal Kürt Yusuf ile birlikte Tophane'de Tabakhane'de, Tabakhane sokağında bir bekâr odasında kömürden zehirlenmiş, ölü olarak bulundular ki Topuklu Cemal 22 yaşında idi, Yusuf da kırkın üstünde sakalı matruş, posbıyıklı, Kürt'ün pelidi bir adamdı. Cemal yatakta ölmüş, Yusuf ise boğulur iken uyanmış, kapıya kadar sürünmüş, fakat kapıyı açamayarak o da orada ölmüş; perişan, sefil bir oda idi; Cemal için, kişizade iken altın adını bakır yaptı derlerdi..."

Kalender halk şairi Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasındaki bir defterde Topuklu Cemal için yazılmış bir şarkı ile şu malumat vardır:

"Yalınayak, yarım pabuçla dolaşan bu şehbaz çok kibar bir ailenin evladıdır; Çerkez Ali Paşa'nın torunudur, Cihangir'de saray gibi bir konakta doğmuştur, hayta bir uşağın teşviki ile dedesinin çekmecesini kırıp para çalmış, aile ocağından kaçmış, ailesinin yüz karası olup dedesi ar ve hicap kahrı ile ölünce tamamen sokak ortasında kalmıştır."

Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey ise, "Topuklu Cemal Bey önce Mengene Sandığı'nda uşak oldu, hırsızlığı orada, kendisini pençesine almış Kürt Yusuf'un teşvikiyle yapmıştır. Suç bir garip uşağın üzerine yüklenmiş, fakat Topuklu Cemal kişizadeliğini göstererek mahkemede suçunu itiraf ile o biçare delikanlıyı kurtarmıştır, kendisine ne ceza verildiğini bilemiyorum, bildiğim bu civanmertliği ile içine yuvarlandığı sefalet ve mezellet girdabının erazil ve eşkıyası arasında itibarının çok yükseldiğidir. Çok iyi bir hususi tahsil görmüştü, Fransızca bilirdi" diyor.

Âşık Razî'nin şarkısı şudur:

On altı yaşında bir taze civan
Naz ile işveyi satışı yaman
Cevr ü cefasından medet elaman
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Kâkülü alnına taramış berber
Sol yanak üstünde beni var amber
Hanım kızlar olmuş kol kol seferber
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Destinde daire altın zillidir
Gümrah perçemleri sırma tellidir
Rakkas civan ayağından bellidir
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Münatıf vahşetle çeşm-i celladı
Çekmiş de kâfir hançer-i puladı
Her gün bir işkence kâr-ı icadı
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Gel doldur ey saki aşkına şuhun
Ol mir-i Cemal'in enis-i ruhun
Kârın tamam etsin dil-i mecruhun
Bir gümüş topuklu afet-i devran...

Haddehaneli Cemil

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Kısa bir zaman Çeşmemeydanı Sandığı'nın pek gözde uşaklarından olan Haddehaneli Cemil 1890 sırasında Üsküdar'da meşhur Çiçekçi Kahvehanesi'nde çıraktı. O devrin büyük ressamı Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey de sık sık o kahvehaneye uğrardı, kahvehanenin en itibarlı müşterisi idi; bir kahve içer,

o gün nerelerde gezip dolaştı ise çizdiği resimleri gözden geçirir, etrafına toplanan hayranları da o resimleri ve sanatkârı hayran hayran seyrederdi. Çırak Cemil de o hayranların arasına katılırdı. Cemil o kadar güzel bir çocuktu ki Ali Rıza Bey bir gün karşısına oturttu. Beş on dakika içinde Cemil'in kurşunkalemle bir resmini yaptı. O güne kadar kendisine hitap etmek cesaretini gösterememiştim:

'Elleriniz dert görmesin beyfendi...' dedim ve elini öptüm.

'Siz Destancı Vâsıf Efendi'siniz değil mi?..' diye sordu; sonra Cemil'in resminin bir suretini çıkardı, ilk yaptığı resmi de:

'Al Vâsıf Efendi, hem benden, hem Cemil'den yadigâr!..' diyerek bana hediye etti ki, Cemil o zamanlar 16-17 yaşlarında idi. Yine o kahvehaneye sık sık çıkar bahriye erkânından bir miralay vardı, adını hatırlayamadım. Hayırsever babacan bir zat idi; kahveci çıraklığının bir meslek olmadığını söyleyerek Cemil'i ikna etmiş, bahriyeli formasının cazibesi de inzimam edince çocuğu Haddehane'ye nefer yazdırmıştı. İşte o zamanlar Cemil emsaline uyarak Çeşmemeydanı Sandığı'nda soyunarak yangınlara koşmaya başlamıştır. Bir sefer, sandık kolu altında gördüm, pek alımlı çalımlı tulumbacı olmuştu. Güzel bir de sesi vardı. Bundan ötürü Haddehane'de kendisine 'Hanende Cemil' denildiğini duymuştum. Tulumbacılığı kısa sürmüştür; çavuşu görmüş, rapor etmiş, zabiti çağırıp iki tokat atmış, mazbut delikanlı da ayağını tulumbacı koğuşundan çekmişti."

Çingene Cevdet

1885 ile 1890 arasında Ayvansaray tulumbacılarından bir delikanlıdır. Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca bu gencin hayatını şöyle anlatıyor:

"Mevsimlerinde başında tabla ile dolaşarak dut, incir satar, bazen de Ayvansaray kalafat yerinde amelelik yapardı. Aslı İnebolulu'ydu; Çingenelikle hiç alakası yoktur; kendisi gayet esmer, meşhur ve büyük bir Çingene mahallesi olan Lonca da, Ayvansaray'da olduğu için tulumbacılar arasında Cevdet'e 'Çingene' lakabı takılmıştı. Zehir gibi, pençeli, erkeğin esmer güzeliydi. Bıçkın meşrep, içkici, Galata balyoslarının, tiyatrolarının gedikli müşterilerindendi. Meşhur kantocu aktris Büyük Peruz Hanım'ın da tutkunlarındandı. Peruz da bu esmer civeleği sevmiş, ruy-i iltifat göstermiş, Çingene Cevdet'i

dost edinmişti. Genç tulumbacı da bu dostluğu belalı âşık şekline sokmamış, o kıratta güzel bir kadının hayatına karışan sair erkekleri aşk yolunda rakip olarak görmemişti. Peruz'un yanındaki itibarını çekemeyen bazı şerirler tarafından birkaç sefer ölümle tehdit edilmiş, onlara da yüreğindeki mertlik cevheri ile aldırış etmemişti.

Peruz'un iki meşhur tulumbacı kantosu vardır; birini bu Çingene Cevdet'i kast ile Üsküdarlı Âşık Razî'ye yalvara yakara yazdırtmıştı ve yalnız Cevdet'in tiyatroya geldiği akşamlar okurdu. Kanto şudur:

Haydi omuzdaşlar
Kahraman civelek kardaşlar
Köşklü geçti, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda!
Gönül evinde, gönül evinde!
Başta keçe külah, yâr keçe külah
Yanıyorum billah, yanıyorum ah!

Yaman koşup acı nara atalım
Narayı atalım aman
Şanlı forma dizlikle çalım satalım
Çalım satalım, satalım aman
Yalınayak dalıp ateş içine
Küçükhanımı da kurtaralım
Nazlı küçükbeyi kurtaralım
Yangın var, yangın var gönül evinde!
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda gönül evinde!

Çek fenerci feneri
Borucu arş ileri!
Geçit yerimiz 'sena'dır beyler
Tulumbacıları takdir ile seyreyler
Sandık şimşir, gümüş tepelik

Bu uşağı sevdim ilik mi ilik
Aman uşak, civan uşak
Adım atışları pek yaman uşak
İnce belde Trabulus kuşak
Alnına döktüğü kâkülü başak
Narası acı, yüzü yumuşak
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda!
Gönül evinde, gönül evinde!
Çakır ela gözlü fidan esmerim
Yaktın aman misali külhan esmerim
Yangın var, yangın var gönül evinde!
Çek fenerci feneri
Aman fenerci feneri, aman feneri
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Ayvansaray'da Kalafat Yeri
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda, gönül evinde!
Tulumbacı civanın ateşi aşkı
Almıştır saçağı gönül evinde!..

Cahil bir kalafat amelesiydi ama gönül gözü açık, duygulu bir gençti. O zamanlar meşhur *Othello*'ya İstanbul'un ayaktakımı 'Arabın aşkı oyunu' derdi. Çingene Cevdet bu oyunu seyrede ede Othello rolünü o kadar benimsemişti ki bir akşam asıl aktör ani olarak hastalanmış, rejisör ile tiyatro müdürü şaşırmış, haber de seyirciler arasına yayılmış; Çingene Cevdet hemen müdüre koşmuş, bu rolü üzerine alabileceğini söylemiş, *Othello*'nun bütün sözleri ezberinde, ayaküstü bir imtihandan sonra makyajını yapmışlar, Othello'nun esvaplarını giyip sahneye çıkmış ve piyesin sonuna kadar o rolü Ermeni aktörden kat kat üstün muvaffakiyetle oynamış, tiyatro müdürü tarafından aktörlük teklif edilmiş, fakat Cevdet hırpani bir kalafat amelesi kalmayı tercih

etmiş idi. 'Peruz'un genç tulumbacıya alakası ve iltifatı o akşamdan sonra başlamıştır' derlerdi..."

Kadırgalı Kara Cezmi

1860 ile 1870 arasında ağır çardaklı tulumbalar devrinde Kadırga Sandığı uşaklarından; tazeliğinde gayet yakışıklı ve pençeli, müheykel yiğit olup Etyemez'de bir yangında, bir paşa konağını ateş afetinden kurtarırken hayatını tehlikeye koyarcasına canla başla çalışması üzerine paşa tarafından arabacılıkla konağa alınmak suretiyle takdir ve taltif edilmişti. Fakat yüzünün ve kalıbının adamı çıkmamış, gördüğü iyiliğe kahpelikle mukabele etmiş, paşanın oğlu 18-19 yaşlarında Nedim Bey adında bir genci Tipo'nun bostanında kasıt olmayıp kaza eseri de olsa potur uçkuruyla boğarak öldürmüştür. Sonra cesedi kucağına alarak bostan kapısındaki kupa arabanın içine koymuş, getirip konakta arabalığa bırakmış, Nedim Bey'in altın saatini ve elmas yüzüğü ile para kesesini alarak kaçmış, bir sene kadar Istranca Dağları'nda saklanmış, bir mandıra civarında dolaşırken çobanlar tarafından hırsız zannıyla yakalanmış, koynundan çıkan altın saat de Tipo bostanı cinayetinin faili olduğunun inkârına mecal bırakmamıştır. Fakat mahkemede maktul Nedim Bey'in Rum bahçıvanlar tarafından nakledilen bazı ahvali Kara Cezmi'yi cinayete tahrik yolunda cezayı hafifletici sebepler görülmüş, Sinop zindanında müebbet kalebentliğe mahkûm olmuştur.

Zindana girdiğinde 32 yaşındaydı; zindanda sakal salmış, yirmi yıl kadar kimseyle konuşmayarak derin bir nedamet içinde yaşamış, diğer mahkûmlarla ülfeti sadece bir el selamında kaldığı için "Temenna Baba" adını almıştı. Konuştuğu tek kimse, kendisinden okuma yazma öğrendiği kahveci Gürcü Nusret olmuştu.

O devrin tulumbacılarının hafızasında pek çok divan, semai, koşma ve mâni bulunurdu; Kara Cezmi de hafızasındaki örneklerle, kalıplara uyarak ıstıraplarını kalem diline vermeye çalışmıştır, bununla teselli bularak etrafıyla da konuşmaya başlamış, zindan hayatının dalga duman âlemlerine de girmiştir.

Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* isimli antolojisinde bu Kara Cezmi'nin üçer kıtalık bir semaisi ile bir de üç kıtalık şu koşması vardır:

Güzel severiz hasbetenlillah
Bizde maksudun yok beyim yok yok
Dilber seçeriz kudretenlillah
Hüsnünde hududun yok beyim yok yok

Nakşitme bilmem böyle muamma
Sultansın cihan içre sen amma
Sözüm harbidir istemez ima
Kes bizden umudun yok beyim yok yok

Temenna uzlette yaklaşma gayri
Sende tefrik eyle hayr ile şerri
Âlem ider iken hayretle seyri
Depretme haydudu yok beyim yok yok...

Vahan Çuhaciyan

1875 ile 1880 arasında İstanbul'da güzelliğiyle şöhret bulmuş, tulumbacılık âleminde de Kadırga Meydanı Sandığı'nın koşarlı uşaklarından biri olmuş bezzaz çırağı bir Ermeni gencidir; aslı Vanlı olan bu delikanlının hal tercümesi kalender halk şairi Tophane ketebesinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından manzum olarak kaleme alınmış, fakat her ne sebepten ise beşinci faslı başında yarım bırakılmıştır.

Razî'nin manzumesinden öğrenildiğine göre, Çuhaciyan'ın ustasının kızı Takuhi Hanım bu dilber oğlana gönül vermiş ve bu alaka yüzünden de Vahan, Büyükçarşı'da tezgâhtarlık yaptığı bezzaz dükkânından kovulmuştur. Hal tercümesi yarım kalmış olmakla beraber, fasıl başlığından sezildiğine göre, bir müddet sonra eski ustasının evinde yangın çıkmış ve tulumbacı Vahan Çuhaciyan yangın ateşine dalıp maşukasının anasını feci bir ölümden kurtarmış ve bu büyük hizmetinin mükâfatı olarak da, tulumbacılık icabı bıçkınlığı hoş görülüp eski ustası tarafından damat oğulluğuna kabul edilmiş, Takuhi Hanım da güzel Vahan'ına kavuşarak muradına ermiş olacaktır.

Âşık Razî'nin kaleme aldığı, her faslı onar beyitlik manzum hal tercümesi şudur:

I.

(Bezzaz güzeli Vahan Çuhaciyan şanındadır.)

Bir dilberi size ideyim beyan
Güzeller serveri şah Çuhaciyan

Sanatı olmuştur bezzaz ol şuhun
Sen diyesin ahu ben şir-i jiyan

Kara kaş kara göz Keşmiri tenli
Pâyin bus etmeye koşuyor duyan

Dal fesi aşifte kâkül üstüne
Yoktur onun gibi şuhane koyan

Sıvamış kolların sine küşade
Ey Razî gözün aç gün doğmuş uyan

Nazik ince belde ak sade kuşak
Reşk ider civana cümle mumiyan

Gümüş topukludur şehbazlık şanı
Bıçkın cilvesine yok hadd ü payan

Şalvarın ağını gördün mü acep
Anın gibi nümayişle sallayan

Hançer ebruları seyf-i nigâhı
Çekmiş de cilasın eylemiş tuğyan

Efendim bir fırsat düştü geçende
Germabede gördüm ol şahı üryan...

II.

(Bezzaz güzeli Vahan civanın tulumbacılık ahvalidir.)

İsm-i şerifidir bezzazın Vahan
Hâk-i paki anın vilayet-i Van

Mürahik fetadır ol kadd-i şimşad
Harcanur vaslına hamam ile han

Çarşu-yı Kebir'i tutmuş şöhreti
Elhak odur şimdi afet-i devran

Aşkbazlık dilbazlık fenninde üstat
Olmuştur lakabı "Fitne-i Cihan"

Meşrebi külhani kavak yellidir
Esnafın bıçkını şıkırdım civan

Tulumbacılığa gayet hevesli
Uçarlı koşarlı çakır balaban

Mintan ile dizlik ak keçe külah
Ateş-i Nemrud'a dalışı yaman

Su işler yangına o bir taraftan
Gönül evlerini eyliyor talan

Sandık nizamıdır yangın dönüşü
Hamama varılır cümleten yâran

Efendim Çardaklı Hamam'da bir şeb
Bu cilve bu madde gösterdi üryan...

III.

(Bezzaz civanı Tulumbacı Vahan'ın tulumbacılarla Küçükayasofya Çardaklı Hamamı'na geldiğidir.)

Tulumbacı bıçkın bezzaz güzeli
Anı germabede üryan görmeli

O şehin tasvir-i nakş-i hüsnünde
Dibace aşüfte kâkülün teli

Sanki Keşmir şahın şehzadesidir
Çapkın fildişinden ceylan misali

Cennet gülşenin taze fidanı
Gülgûn futasına sardırdı beli

Nafı gül goncesi pistanı hünnap
Cevahirlerdir kim bedestan mali

Ya efendim gümüş gülle topuklar
Övmesem boynuma kalır vebali

Şimşir nalın ile tıkır da tıkır
Germabede gel gör ol mehcemali

Birbirlerin yıkar taze uşaklar
Dellaklığa yatkın hünerver eli

Peykede yatulur badelistihmam
Bu da feleğin bir mekr ile âli

Gayri tabesabah mum gibi yanmak
Ger sorar iseniz Razî'nin hali...

IV.

(Ustası bezzaz Ermeni'nin kızı Takuhi Hanım'ın Vahan civana aşk u alakasıdır.)

Doksanüç sâlinde peleng şah Vahan
Afet-i devran ol fitne-i cihan

On sekiz-on dokuz yaşlarındadır
Zirve-i revnakın bulmuş unfuvan

Civelek ayağı koşarlı uşak
Sandığın baş tacı ol serv-i revan

Zindegî şebab nahvet-i hüsün
Keçe külahına dövdürür tavan

Ustasının kızı Takuhi Hanım
Anca dahi tamam olmuş hüsn ü ân

Tünek olmuş kızın gönül kuşuna
Vahan çapkınında tak-ı ebruvan

Mader ile peder lâ demiş hâşâ
Damat oğul olmaz bize ol civan

Bakıra çıkarmış altın adını
Tulumbacı yalınayak daltaban

Ol peder-i gazub demiş hanemin
Sakf-ı namusunu idemem viran

Yol vermiş ol çapkın dilber çırağa
Yaksun Takuhi'yi ateş-i hicran...

V.

(Takuhi Hanım'ın pederi hanesinden ateş zuhur edip Tulumbacı Vahan civanın semender misali o ateşe dalıp çıktığıdır ve hanımın anasını o ateş-i Nemrud içinde yanmaktan halâs ettiğidir.)

Manzume de burada yarım kalmıştır.

Dikran Çulhayan

Kumkapı Sandığı uşaklarından Ermeni asıllı ve Vanlı bir hamal; 1880'de Kumkapı'da bir meyhanede üç balıkçıyı tabancayla yaraladıktan sonra balıkçı reislerinden Takvor Reis'i bıçakla katletmiş ve yirmi yıl kalebentliğe mahkûm olarak Sinop zindanına gönderilmiştir.

Bu katil tulumbacının yine Dikran isminde genç bir balıkçıya hitaben yazılmış bir mektubu ile ona eklenmiş bir destan ve genç balıkçının tulumbacı kıyafetinde bir fotoğrafı halk şairi Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasından çıkmıştır; cinayet tulumbacılar arasında çok derin akisler yaptığı için, bastırıp sattırmak üzere, destanı Âşık Razî mi yazdı, yoksa Dikran Çulhayan Sinop zindanında birine yazdırıp aynı maksatla mektupla beraber mi gönderdi, bilemeyiz.

Mektup:

Balıkçı Dikran'ıma didelerimin kanlı yaşı ile yazıldı bu mektub-ı muhabbet-üslup zincirbent Çulhayan'dan:

Sinop zindanında Dikran Çulhayan
Gece gündüz kanlı yaşla ağlayan
Adaşım Dikran'ım bilüp halimi
İki nerkis gözü olsun çağlayan...

Allah kurtarsın dirim gayri sözüm yoktur ki eğer ahvalimi bir şerh eyler isem çoktur,

destan olur, dört yanım taş duvar, Allah'a yalvar ki, masum duası makbul olur, hatırım soran yârana selam, bu kadardır kelam Dikran Ağa canım.

Destan:

1. Unvanım Çulhayan namımız Dikran
Hâk-i pakimizdir vilayet-i Van
Sahib-i pençe hem dilaver civan
Hûbseda okurum semai divan

2. Şehri İstanbul'da Kumkapı semtim
Hamallık iledir nâsa hizmetim
Akran emsale ayak uydurmuş
Hem tulumbacılıkta rızık kısmetim

3. Ateş-i Nemrud'a girer semender
Sandığın altında misal-i ejder
Meyhane meyhane meclis be meclis
Mestane dolaşır şehbaz kalender

4. Gayetle makbulüm bir serv-i revan
Hem dahi adaşım Balıkçı Dikran
Refikim olmuştur canımdan aziz
Dü didem üstünde odur ebruvan

5. Takfor Reis dirler bedtıynet kişi
Rezalet çamurluk her daim işi
Bedlika bedsima bedlisan, ancak
Şeytan-ı racimdir herifin eşi

6. Meğer Dikran'ıma yakmış abayı
Suret-i beşerde ehremen ayı
Yanında görenler dirler yekzeban
Karabulut örtmüş ol mehlikayı

7. Yangından yangına uğrar koğuşa
Hasret ile çektirmeye aguşa
Ya Rab ne garip bu cilve-i kader
Yâri görmeye bir lane tutuşa

8. Reise tayfası olmuş emirber
Takfor ile gezerler daim beraber
Bize dahi ara sıra uzaktan
Bir kuruca selam verir o dilber

9. Meğer iş içinde varmış bir hikmet
Güzeller serveri nur-ı melahet
Dikran civanımın Takfor'a meyli
Değilmiş efendim akçeye rağbet

10. Takfor'un kızıdır Agavni Hanım
Ol duhtere tutkun Dikran'ım canım
Akşam meygedede mest oldu ise
Derdini Takfor'a açtı civanım

11. İşte ol anda koptu kıyamet
Takfor Reis baktı bir lanet lanet
Şamarlayup aldı ayak altına
Şütumat ile çok itti hakaret

12. Hem üç nefer balıkçılar hempası
Çamur çomar yoktur edep hayâsı
Ağır laflar idüp Dikran şahıma
Utandırdılar şeytan-ı hannâsı

13. Narayı patlatıp fırladım heman
Gözümü bürümüş bir kanlı duman
Yaşım otuz dostlar merd-i meydan
Hem dahi Vanlı'yız intikamda yaman

14. Altıpatlar aldı birer birer nişanı
Yere serdim Vartan Mıkır Nişan'ı
Sonra atub elden silahı yere
Şamara şamardır Takfor'un şanı

15. Üç sille aşk ettim san çaktı şimşek
Dişlerin ağzına dökmüşüm bişek
Meğer girmiş arslan postu içine
Takfor Reis denilen ol uyuz eşek

16. Kendi kamasını aldım belinden
Yerden kaldırarak tutup elinden
Sonra bican tekrar sermişim yere
Ol gaddar pelidi vurup böğründen

17. Halk-ı meygedenin cümlesi mebhut
Libas-ı matemi giysün kavm-i Lut
Meclis-i muhabbet kan revan içre
Takfor Reis yerde misal-i Calut

18. Didim maşukuma işte gör Dikran
Ben zindan rahına olurum revan
Hatırdan gönülden çıkarma beni
Sıdk-ı vefa göster ey şeh-i huban

19. Gayri bundan sonra göremem seni
Dikran'ım civanım sen şuh-ı şeni
Lütfedüp bana bir tasvirin gönder
Ol nakş-ı hayalin avutsun beni...

Balıkçı Daniyal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1990 ile 1910 arasında Çengelköyü'nün namlı tulumbacılarındandı, hem

koşarlı bir tulumbacı, hem de merd-i meydan erkek güzeli delikanlıydı. Fakat bir sevda yüzünden İstanbul'a kaçtı, ayyaşlık yoluna saptı, öylesine sefalete düştü ki teverrüm etti; Meşrutiyet'in ilanından az önce idi, bir kış sabahı, Eminönü Balıkpazarı iskelesinde sızıp kaldığı bir sandalın içinde ölüsünü buldular, henüz 25 yaşlarında idi...

Tulumbacılığının revnaklı devrinde Merdivenköylü Bitli Tevfik tarafından şu manzume ile övülmüştür:

Tulumbacılığın yüzünün akı
Sırım gibi şehbaz çakı mı çakı

Urum kızı gönül kuşun uçurmuş
Namesinin alev alev evrakı

Kendi güzel adı güzel Daniyal
Aşkına çakayım rakı ver rakı

Yalınayaklarla koş be yangıncı
Gör bak neymiş gönül evi ihrakı

Nasıl ateş imiş sen bıçkınımın
Sebepsiz küserek şu iftirakı

Tulumbacılığın sende toplanmış
Cümle nümayişi her tumturakı

Gülle topuk çakır pençe Çengelli
Namın İstanbul'da tuttu afakı

Bir açık yareye be hey insafsız
Merhem olacakken konur mu yakı

Tasvirini koydum işte karşıma
Bir ayaklı mâni oku da şakı

Adam aman... yalı var...
Tevfik'in hiçten küsmüş zalim Daniyal'ı var

Adam aman... yalı var...
Küstü ise o dilber ayağına düş yalvar..."

Kayıkçı Laz Daniyal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasında Üsküdar'da Balaban iskelesi kayıkçılarından pırpırı bir Laz, Laz'ın dilberiydi. 18-20 yaşlarında uzun boylu, kara yağız, pençeli delikanlıydı; nerede, kimden öğrenmiş bilinmez, gayet güzel satranç oynardı, satranç oyuncusu olarak öylesine şöhret sahibi olmuştu ki, beyler, paşalar Balaban iskelesindeki Hamlacılar Kahvehanesi'ne Kayıkçı Daniyal ile satranç oynamaya gelirlerdi. Oğlanın kayığı saatlerce iskelede bağlı kalır, oyunlar derin sessizlik içinde dikkatle takip edilir, bir an gelir, genç kayıkçının Laz ağzı ile:

'Şah dedum sana daa paşababacuğum... Beybabacuğum!..' diye sesi duyulur ve bu ihtarını takip eden ikinci veya üçüncü hamlede karşı taraf mat olurdu.

Zeki, hal hatır saymasını bilir, iki oyun yenerse üçüncüde yenilir, o beyler paşalar da giderlerken:

'Daniyal, seni işinden ettim!..' diyerek kibarane bir tavırla oğlana birkaç mecidiye, hatta bir altın bırakırlardı.

Bütün emsali gibi tulumbacılık da yapmıştır, Üsküdar Daire Sandığı'nın gözde uşaklarındandı.

Yaşlıca bir dul hanım bu dilber oğlana gönül vermiş, gece hanımın Salacak'taki yalısına gitmiş, câmehaba girmiş. Hanım izdivaç teklif etmiş, oğlan reddetmiş; 'Sırrını faş etmem, evlenmem de, arada gelir giderim, hediyeni, altınını alırım' demiş.

Bir gün Üsküdar iskelesi karşısındaki Kolluk Hamamı'nın önünden geçiyordum, Daniyal hamamdan çıktı, bir adam:

'Sıhhatler olsun Daniyal... Bu gece hanımdasın galiba...' dedi. Delikanlı da başı ile tasdik etti. O tabakadan gençler arasında jigololuk ayıp sayılmaz,

hatta geçer akçe güzelliğe sahip olma dolayısı ile övünülür, hanımının adını ifşa etmek de delikanlılığa yakışmayan bir kahpelik sayılırdı.

Hanımına misafir olacağını öğrendiğim gece ben de Kayıkçı Daniyal ile hanımına şu destanı yazdım:

Hanım:
Bir kayıkçı sevdim bedel cihane
Görmek için her gün bulsam behane
Kayıkçılar içinde o bir dane
Daniyal'ım bir dane!

Daniyal:
Feracesi limon küfü, ak yaşmak
Usul usul gerek ona yanaşmak
Bin içinde bir yaratmış onu Hak
Hanımımı aman Hak!

Hanım:
Kâkülleri kara, gözler kestane
Bıçkın oğlan bakışları mestane
Aşkı ile düştüm türkü, destane
Aman düştüm destane!

Daniyal:
Hanımımı beklemeye alıştım
Sayesinde güzellere karıştım
Küskün idim bahtım ile barıştım
Aman aman barıştım!

Hanım:
Ayak yalın, sine üryan şehbazım
Nazlanma da yalıya gel haylazım
Câmehaba alsam seni ne lazım
Aman aman ne lazım!

Daniyal:
İşmarını çaktı hanım Laz'ına
Altın mısır serper bu aç kazına
Gaflet ile uydum bıçkın nazına
Aman bıçkın nazına!

Hanım:
Trabızon bezi gömlek, donu ak
Serde al fes ince, belde al kuşak
Adı güzel, kendi güzel şu uşak
Aman aman şu uşak!

Daniyal:
Al fesle al kuşak ak donla gömlek
Hoş amma ayaklar yalın civelek
Hani altın saat bir gümüş köstek
Altın saatle köstek!

Hanım:
Daniyal'ım kara yağız oğlandır
Kopukluğu biçilmiş bir kaftandır
Şu pırpırı hali ile yamandır
Aman o pek yamandır!

Daniyal:
Hani çuha potur, çuha camadan
Dallı güllü işlemesi sırmadan
Soyunamam utanırım aynadan
Aman aman aynadan!

Hanım:
Yeter nazın a kayıkçı kopuğu
Terk eyle de nümayişi yapuğu
Daniyal'ım yürü vur gel topuğu
Vura vura topuğu!

Daniyal:
Hanımıma oynaş olurum ama
Yakışır mı don gömlekte kırk yama
İsterim kabzası mercanlı kama
Aman mercanlı kama!

Hanım:
Daniyal'ım işte donandı bohça
Hem hamam parası bir kese akça
Pabucunda bile gümüştür nalça
Aman gümüştür nalça!

Daniyal:
Hanımım kayıkla geldim bu gece
Yolu izi göster kayıkçı gence
Gece kısa buluşalım erkence
Aman aman erkence!

Âşık:
Kapayalım câmehabın kapusun
Çıkmasın dışarı yanık kokusun
Nevicat destanı cihan okusun
Aman cihan okusun!

Tarih:
Hanım sevdi kopuk bir daltabanı
Lazoğlu Daniyal Şah balabanı
Murassa tarihle çekti aguşa
Kayıkçı güzeli o Laz oğlanı."

1307 = Miladi 1889-1890
"Kurrası çıktı, bahriye askeri oldu idi..."

Arap Davud

Arap Davud 1885 ile 1900 arasında Kasımpaşa'da Kaptanpaşa Sandığı uşaklarından gayetle koşarlı bir delikanlıydı. Kara yağız esmer, aslı Tunuslu yahut Cezayirli bir Berberi'ydi. Devrin kalender halk şairlerinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından şu manzumeyle övülmüştür:

Çalıma bak kopukta
Ne de kurum satıyor
Nümayişi topukta
Hemen göze batıyor...

Koşarlı kara tazım
Tulumbacı ayvazım
Yalınayak şehbazım
Yaman adım atıyor...

Tunus fesi başında
Henüz yirmi yaşında
Tılsım çatık kaşında
Akıllar oynatıyor...

Bakışları mestane
Azıcık küstahane
Sarhoşluğu behane
Bana kasten çatıyor...

Sırmalı mor çuhadan
Kaptanpaşalı mintan
Dildadesin durmadan
Çapkınım aldatıyor...

Kaptanpaşalı Davud
Uşşakına olmuş put

Gönül aşına haydut
Her gün ağu katıyor...

Bu Berberi genci yakından tanımış olan Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Tersane Haddehane sıbyanlarındandı, şiar-ı İslam'a uymayan hareketlerinden dolayı Haddehane'den şerefine leke sürülmeyerek serkeşliği bahanesi ile çıkarıldı. Kasımpaşa iskelesinde kayıkçılık yapardı. Tulumba sandığı kolu altında onun kadar çalımlı ayak atarak koşan tulumbacı az bulunurdu. Gönüllü asker olarak katıldığı Balkan Harbi'nde şehit olmuştur..."

Çatmacı Davud

1870 ile 1880 arasında Üsküdar Karakol Sandığı uşaklarından ünlü bir tulumbacı; o devrin kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî'nin evrakı metrukesi arasında şu hal tercümesi bulunmuştur:

"Çatmacı esnafından pek yakışıklı çapkın bir delikanlıydı. Karakol Sandığı'nda Beygirci Mıstık Reis'in zamanında ve o yaman tulumbacının himaye kanadı altında uşaklık yapmıştır, ayakları sevişmiş omuzdaşı Kayıkçı Kötü Ali idi, ikinci takımda öncü idiler, o takımın artçıları da Kara Derviş ile Kıvırcık Yanko idi. Çatmacı Davud o zamanlar 19-20 yaşlarında yüzüne henüz ustura vurmamış uzunca boylu civelek bir gençti; babası meşhur tütün kaçakçılarından Karagöz Bekir'in kapatması derlerdi, Davud da pek fasih Rumca konuşurdu; Bekir'i kolcular vurdu. Rum kızı da köyünden bir Rum'la evlendi. Üsküdar'da sokakta kalan Davud'u bir çatmacı ustası himayesine alarak yetiştirmeye çalıştı ise de oğlan tulumbacılığa heves ederek sanatı terk etti, koğuşta yatar kalkar, Mıstık'ın yanı sıra beygircilik yapardı. Bir gün Büyük Hamam'a gitmiş, soyunup içeri girmiş, yıkanırken, aynı peykede soyunmuş bir efendinin gümüş saati kaybolmuş, adam ayak diremiş, hamamcılar telaşa düşmüş, o peykeye bakan natır da çalınan saati sözde Çatmacı Davud'un bohçası içinde bulmuş. Bir şeyden haberi olmayan delikanlıyı tellaklar sille tokat dışarı çıkarmışlar. Davud'u bilenler 'Haylaz, bıçkın oğlandır ama hırsız değildir, natırın iftirasına uğramıştır' dediler. Beygirci Mıstık Reis de oğlanı kurtarmak için çok çalıştı ise de muvaffak olamadı, hırsızlıktan o zamanın âdetince teşhirden sonra iki sene hapse mahkûm oldu. Çatmacı'yı bir gün

sabahtan akşama kadar boynunda 'Hamam hırsızıdır' yaftası ile Üsküdar'da iskele meydanında Sultan Ahmedi Salis Çeşmesi'nin denize nazır cephesi önünde teşhir ettiler. Zavallı delikanlı elleriyle yüzünü kapamış, durmadan ağlardı. Bu teşhir Üsküdar halkını o kadar müteessir etti ki şehrimizin âyan ve eşrafı padişaha yüz imzalı bir ariza verdi ve bundan böyle mahkûmların teşhirinin kaldırılmasını niyaz ettiler. Çatmacı Davud'dan sonra Üsküdar'da mahkûm teşhiri göremedik. Sultan Hamid, Çatmacı Davud'un cezasını da affetmiştir, fakat oğlan Üsküdar'da duramadı, İdare-i Mahsusa'nın açık deniz vapurlarından birine ateşçi olarak girdi. Tulumbacılığın ve güzelliğinin revnaklı devrinde meşhur ressam Tophaneli Toma Efendi ricamız üzerine bu delikanlının bir resmini yapmıştır."

Kurşunkalemle yapılmış ve Çatmacı Davud'u günlük kıyafetiyle gösteren bu resmin altına Âşık Razî şu kıtayı yazmıştır:

Tezgâhın başında dokursan çatma
Hançer ebrulerin âşıka çatma
İsm-i şerifine Davud demişler
Sitem taşlarını başıma atma.

Mızıkalı Derviş

Mızıkalı Derviş Galata'da Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından, bir bahriye neferiydi. Askerlere tulumbacılık şiddetle yasak olduğundan tulumbacılığı kaçak yapardı, birkaç sefer yakalanmış, meydan dayağı yemiş, fakat o hevesten vazgeçememiş, siciline de "Tenbihat-ı mükerrere ve dayağa rağmen tulumbacılıkta berdevam, serkeştir" diye yazılmıştı; görenin bakmaktan kendisini alamayacağı derece güzel bir gençti. Arnavut Mestan adında birinin bir kadın veya kız meselesi yüzünden iftirasına uğramış, hapse mahkûm olmuş, o devirde zindan denilen mahpushanede gördüğü cevr ü cefaya tahammül edemeyerek intihar etmişti.

"Mızıkalı" lakabı çocukluğunda Bahriye Sıbyan Bandosu efradı arasında bulunduğu için takılmıştı. Bütün ehvali ve son macerası devrin kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî tarafından uzun ve yarım kalmış bir manzumeyle kalem diline verilmiştir. Şairin evrakı metrukesi arasında bulunmuş bir tu-

lumba tepeliği resmi vardır ki Razi'nin aşağıdaki satırlarından Mızıkalı Derviş'in kabir taşına nakşettirilmek için yaptırıldığı anlaşılıyor:

"Mızıkalı Derviş'in mataf-ı uşşak olan kabr-i pürnuru Kulaksız'da olup seng-i mezarına nakşolunacak tepelik armanın resmi ile kitabesidir:

Kurban oldu civan kahpe nigâre
Cümle yâranını düşürdü nare
Şah-ı huban idi amma biçare
Gelin dostlar gelin hep ağlaşalım
Kabrinin başında vedalaşalım...

Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından olup Debreli bir şaki-i melun ve merdudun bühtanı ile gördüğü hakarete ve hem cevr ü cefaya tahammül idemeyüp henüz tazeru civan iken mahbushanede on yedi sâl-i baharında canına kıyan elmerhum elmağfur cennetmekân Derviş Bey'in ruh-i paki için elfatiha. Sene 1302 (1886-1887)."

Âşık Razî'nin tulumbacılığı yoktur, Mızıkalı Derviş'in ahvali şanındaki manzumesini aynı sandığın bir omuzdaşı ağzıyla yazmıştır:

Tarif edem Mızıkalı Derviş'i
Güzellikte Yusuf Peygamber eşi

Deniz hamamında gördüm geçende
Durdu selamına üç beş yüz kişi

Tersane forması gayetle açmış
Hele levendane çapkın revişi

Al kuşakla ak uruba üstünde
Mavi yakası var İngiliz işi

Kamerçin yemeni gümüş nalçalı
Topuk vura vura gör nümayişi

Soyunup bağlandı ibrişim futa
Ten-i pakizesi laşek fildişi

Cümle uşşakına ya hu çektirdi
Derya içre yüzer gördüm güneşi

Bulup bir tazeru refik-i dilbaz
El ense tutuştu civan güreşi

Kâküller perişan ebrular çatık
Güreşte görmeli feta serkeşi

Pâyin bus iderek pes etti rakip
Yere çalmak olmaz öyle mehveşi

Ateş-i firaka yaktı hamamı
Ol şuh-i serbazın çıkıp gidişi

Zirve-i revnakı hüsündür amma
Gaddar çağdır henüz aşmış on beşi

Derviş'in tafsil-i ahvali gerek
Zira ki şeytana uydu ol melek

Pederine nispet Tavşancıllıdır
Hâk-i maderini sorarsın Erdek

Irz ehli kanaat ehl-i evladı
Ayağın temkinle rast atmak gerek

Tersane'nin malum çoktur çapkını
Havf ü hicabı yok yüzünde elek

Tabanca bıçaklı içkici dayı
Çakırpençeler ki bükülmez bilek

Umumhanelerde gaco aftoslar
Kanadı altında bir de civelek

İşte mızıkacı yâr-i munisim
Oldu süğlün iken yolunmuş leylek

Hayta güruhuna uydurdu ayak
Meyhane meyhane işret ederek

Tulumbacılığa heves bağladı
Dizlik mintan oldu ateşten gömlek

Başta keçe külah ayaklar yalın
Belasın aradı o fellek fellek

Çıkardı bakıra altın adını
Matrud oldu yazık yazık oldu pek

Vaka-i dilsuza yazılsın destan
Ne cefalar çekti ol şah-ı bütan

Ne oyunlar etti ol toy civana
Şol melun Arnavut Debreli Mestan

Hünkâr tüfekçisi zeyninde şaki
Suret-i beşerde kıpkızıl şeytan

Bir gece geldi koğuşa haber
Yanıyor dediler Hançerli Bostan

Çeşmemeydanı'ndan düştük yollara
Yârim Derviş oldu narayı basan

Sandıkta sevişmiş ayaklarımız
Ben kuluyla öncü olmuş ol sultan

Ak dizlik al kuşak ak keçe külah
Açmaz mı olursa bir de al mintan

Celasın fetalar üç takım uçak
Derviş'tir içinde tek göze batan

Güzellikten yana mertlikten yana
Daldığı ateşler oldu gülistan

Naz ü nahveti yok gurur ne bilmez
O şahın gönlünde arslandır yatan

Ateş-i Nemrud'a can halâsına
Giren nevcivana atılmaz bühtan

Ey Debreli pelid şaki-i merdud
Bre Allah'tan kork Allah'tan utan

Baban dellak idi bedmaye biar
Anan da malumdur kahpe çöpçatan...

Âşık Razî bu manzumeyi yarım bırakmıştır; fakat anlaşılıyor ki Hançerli Bostan semtinde bir yangında, Mızıkalı Derviş can kurtarmak için bir eve girmiş ve kendisini hapse kadar sürükleyecek iftiraya bu münasebetle hedef olmuştur.

Hamamcının Dilaver

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1900 arasında Üsküdar'ın Divitçiler Sandığı uşaklarından gayetle koşarlı bir tulumbacı idi; o devirde avam arasından sivrilip zengin olmuş kimseler, yine o tabaka arasında tulumbacılığa veya pehlivanlığa hevesli gençleri himaye ederler, para sıkıntısı çektirmeyerek hevesli oldukları yolda can ve başla çalışıp şöhrete ulaşmalarını sağlarlardı. Bu genç tulumbacıyı da uzunca bir zaman Salacak ve Salıpazarı deniz hamamlarını kurup işletmiş Divitçiler Sandığı reisi Yıkıcı İshak'ın büyük kardeşi Keskin Hurşid himaye ettiği için delikanlıya hamisine nispetle Hamamcının Dilaver demişlerdi; hem iyi tulumbacı, hem de dilber, pek yakışıklı gençti; bıçkın meşrep, süslü gezer, boyunbağlı, bastonlu, zamanın şıklık icabı mavi gözlüklü, apiko delikanlıydı. Aşağıdaki muhayyer köçekçe onun şanında olup bir zamanlar ilk iki mısraı herkesin ağzında dolaşmıştır. Şarkıyı yazan ve belki de besteleyen Hüznî'nin kim olduğunu bilmiyorum:

Çıkalım Bağlarbaşı'na
Mailim samur kaşına
Yaraşmış şahin başına
Elde gümüşlü kırbacı
Eğri fesli tulumbacı

Koşarlı ayağı güzel
Yangıncı uşağı güzel
Trablus kuşağı güzel
At narayı acı acı
Eğri fesli tulumbacı

Gel sen bana Ayvaz'ım gel
At vahşeti haylazım gel
Bıçkın civan şehbazım gel
Gözüm nuru başım tacı
Eğri fesli tulumbacı

Salacak'ta kurmuş hamam
Al futayla o gül endam
Dolaşırken dayanamam
Sensin gönül ibtihacı
Eğri fesli tulumbacı

Şirin adı Dilaver'dir
Şah-ı huban semenderdir
Hüznî'nin bahtı yaverdir
Alır güzellerden bacı
Eğri fesli tulumbacı...

Hamamcı Hurşid gümrük hamallığından türemiş, iriyarı, sırım gibi bir herifti; bıçaksız dolaşmaz kaldırım kabadayılarındandı.

Bir akşam Salıpazarı'ndaki hamamı kapadıktan sonra kendi ayarında ve meşrebinde olan adamlarla hamamda içki sofrasını kurmuş, geceyarısından sonra da denize girmişler, fakat Hamamcı Hurşid bir dalmış, bir daha çıkmamış; mezkûr deniz hamamında daha önce ve sonra da böyle esrarlı ölüm vakaları olmuştur.

Hamisinin ölümünde 20-21 yaşlarında olan Hamamcının Dilaver vakadan kısa bir müddet sonra Hurşid'in dul kalan karısı ile evlenmiştir. Dilaver için balık gibi yüzer denilirdi, haklı şüpheler uyanmıştı; 'Suya daldı, Hurşid'i bacaklarından yakalayıp denizin dibine çekti götürdü; sarhoş herif böylece boğuldu' diyenler olmuştur, günahı söyleyenlerin boynuna.

Bence Dilaver velinimet öldürecek tıynette bir genç değildi, Hurşid'in dul karısı ile evlenmesi İshak Reis'in muvafakati ile olmuştur."

Kayıkçı Laz Dilaver

1885 ile 1890 arasında Cibali Sandığı uşaklarından ve Cibali iskelesinin tek çifte dolmuş kayıklarında işler, şehbaz bir kayıkçı civanı olup bütün emsali kayıkçı Lazlar gibi kara donlu, kara mintanlı, kara puşulu, yalın ayağı yarım pabuçlu, koşarlı, pençeli, pırpırı haylaz bir delişmen oğlan iken Ayvansaray'daki yalısında oturan ve Çeçen Paşa Kızı denilen kırklık bir kibar

yosmanın oynaşı olmuş, hanımefendi tarafından geceleri yalıya alınmaya başlanmıştır. Aslında ise Dilaver uygunsuz takımından olup, sonu, Çeçen Paşa Kızı'nın bu haylaz oğlana aşırı muhabbeti sayesinde tatlıya bağlanmış bir büyük soygun ve korsanlık vakasının da kahramanlarından olmuştur.

Kayıkçı Laz Dilaver'i Haliç boyu semtlerinin ayaktakımı meyhanelerinde çok yakından tanımış olan Üsküdarlı halk şairi, Tophane kâtiplerinden Âşık Razî, Çeçen Paşa Kızı'nı dile düşüren macerayı şöyle anlatıyor:

"Pırpırı oğlan yalıya geceyarısından sonra kayıkla gider, kart paşa kızı da oynaşı oğlanı yalının alt katında mahrem-i esrarı dadısının odasına pencereden alırmış. Fakat bıçkın oğlan yobazlık edip aç gözü daima parada ve hediyede, muhabbet adına bildikleri de başka yollarda olduğundan hanımını öpmek, sevmek şöyle dursun, kendisini dahi nigâra okşatmaz, sevdirmez imiş. Oğlanın bu haylaz cefasına tahammülü kalmayan hanımefendi nihayet bir gece çapkını kovmuş.

O tarihlerde Haliç korsanlarından ve Laz eşkıyasından pelid-i yezid bir Pazarlı Harun vardı ki Kayıkçı Dilaver bu şakinin bıçağı altındaki tayfalarından biri ve Pazarlı'nın gayetle makbulü şıkırdım idi. Hatta Dilaver'e kayığı da o almış ve bıçkın oğlan ayaktaşları arasında 'Harun'un Dilaver' diye anılırdı. Korsan onu diğer tayfaları gibi tehlikeli soygunlara da götürmezdi. Pazarlı, Dilaver'in Çeçen Paşa Kızı ile olan macerasını da bilirmiş.

Oğlan yalıdan kovulunca baş başa vermişler ve yalıyı soymak için oyun hazırlamışlar.

Dilaver bir yolunu bulmuş, ben ettim, sen etme diyerek kendisini hanıma affettirmiş ve bir gece paşa kızı yosma hanım kayıkçı civanı ile muradı üzere muhabbette iken Korsan Harun ile üç nefer şerir adamı kayıkla yalıya gelmişler, aynı pencereden yalıya girmişler, kendilerine mahalle halkından kimseler süsünü vererek hanımefendi ile oğlanı muhabbet âleminde basmışlar. Dilaver talimli, Çeçen Paşa Kızı şaşırmış, korsanların ayaklarına kapanarak yalvarmaya başlamış. Harun:

'Hanımefendi, biz halden anlar yiğitleriz... Yoksa bu baskını imamla, komiserle yapardık, lakin biz de garibiz, ırzını bizden satın almaktan gayri halâs yolu yoktur!' demiş.

Çeçen Paşa Kızı ile dadı kadın yükte hafif pahada ağır birçok eşya çıkarıp vermişler, yüklüce bir vurgun, Dilaver yalıda kalmış, fakat Korsan Harun

ile üç haydudu Ayvansaray'daki yalının altından ayrılır ayrılmaz deniz zaptiyesi tarafından yakalanmışlar. Harun müseccel korsan, kurtuluş yok, hiç olmazsa Dilaver'ini kurtarmak istemiş, oğlanın adını vermemek için Çeçen Paşa Kızı'nın yalısını soyduklarını söylemiş; zaptiye yalıya gittiğinde hiç beklemedikleri bir şekilde karşılanmış. Hanım az önce yalısını basan korsanları zaptiyenin pençesinde gördüğü halde, onları hâlâ baskıncılar sandığından:

'Yanlışlık olacak. Bizim yalıya hırsız girmiş değildir, bu eşya benim değildir!' demiş.

Deniz zaptiyesi için içinde bir bit yeniği olduğunu anlamış, anlamazlıktan gelmiş, gitmiş, fakat yalıyı göz hapsine almış.

Soygun gecesinden sonra kayıkçı oğlan ayağını yalıdan kesmiş ise de hanımefendide hasret ateşi gün günden ziyadeleşerek bıçkınını yine hediyeler, paralarla yalıya gelmeye, dadı kadın vasıtası ile kandırmış. Fakat Dilaver kayıkla gelip pencereden içeriye atlayacağı sırada zabıta tarafından yakalanmış.

Zaten uygunsuz bir genç bilindiğinden karakolda falakaya yatırılınca macerasını başından sonuna bülbül gibi anlatmış. Çeçen Paşa Kızı'nın kırmızı gömleğinin yeni yakası değil, tümü meydana çıkmış.

Hanımefendinin küçük kız kardeşinin, harem-i hümayun saraylılarından olduğunu zaptiye bildiği cihetle vakanın namus tarafı örtbas edilmiş, Dilaver, Korsan Harun'un adamlarından biri olarak tevkif edilmiş.

Bu sefer yosma hanımefendi zaptiye nazırı paşanın ayaklarına düşmüş, oynaşı kayıkçıya nikâhla varacağını söylemiş, genç ve güzel tulumbacıyı kurtarmış, daltaban oğlan da paşa yalısına içgüveysi olarak girmiş.

Korsan Harun bu vakadan sonra Yemen'e asker olarak gönderilmişti. İki sene kadar sonra oradan kaçıp geldi, Dilaver'in hanımı ile evlendiğini öğrenince eski bıçkınına balta oldu, türlü tehditlerle hanımından ve Dilaver'den para çekmeye başladı. Fakat bir gece Hıdır adında 15 yaşında bir çocuk tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Bu cinayet için, 'Hıdır, Dilaver tarafından para ile tutulmuş bir çocuktur' diyenler oldu ise de katil çocuk yapılan bütün tazyiklere rağmen bu ciheti itiraf etmemiştir; nefis ve namus müdafaasında ısrar etmiş, Harun'un ahlaksızlığı da cümlenin malumu olduğundan beraat etmiştir. Fakat beraatinden az sonra Çeçen Paşa Kızı yalısına kayıkçı olarak alınması şayan-ı dikkattir."

Âşık Razî, Cibalili Kayıkçı Dilaver için Çeçen Paşa Kızı ağzından bir semai yazmıştır:

Tulumbacılardan bir hümapervaz
Zeberdest feta ki emsali pek az
Civan vahşetiyle gayetle aşkbaz
Kayıkçı haylazı bir deli poyraz

Namı Dilaver'dir henüz hataver
Siyehpuş serveri gönül pek sever
O ayaklar eller müşekkel dilber
Bebr ü peleng şahım mürahik canbaz

Yalı uşağının ipten kuşağı
Yalınayaklıdır yalaz yanağı
Yağlıdır bıçağı yok solu sağı
Dini imanı az gözü kanlı Laz

Semti Cibali'dir kibardan hâli
Eclaf ü erazil cümle ahali
O tulumbacımı eyledim vali
Terk eyle gel nazı ey şuh-i tannaz

Görüp sen mahımı şaşırdım rahı
Gönlüm penahımı kayıkçı şahı
Gel alam ahımı çoktur günahı
Gel yalıya bu yaz gel ey serv-i naz

Hanımdan davetin kastı muhabbet
Gel topuk vurarak terk eyle vahşet
Gamzenle dâd idüp nigârı şad et
Atup serkeşliğin munis ol biraz

Kara don mintanın serpuşun kara
Kara perçemlerin düşmüş kaşlara
Hanımını düşürdün gör ayaklara
Aman aman ayvaz şıkırdım palaz

Çeçen Paşa Kızı damlasakızı
Pırıl pırıl durur altun yaldızı
Pek çekemez nazı hünkâr baldızı
Yola gel ey kopuk ey bitli ayvaz

Tatlı aşımıza katma gel ağu
Al beni çalımı gülle topuğu
Varı ile yoğu köhne kayuğu
Anmazsam ger seni kesersin ayaz...

Sırık Hamalı Kürt Dilaver

1897 ile 1900 arasında Cibali Sandığı uşaklarından ve tulumbacıların şakilerinden, âdem ejderhası bedtıynet, bedahlak bir rezil olan Kürt Dilaver Yemiş iskelesi sırık hamallarından olup Cibali iskelesindeki meşhur tulumbacı kahvehanesini işleten Gürcü Deli Harun'un evlad-ı manevisi Reşid adındaki delikanlıyı habaset ve melanet yolunda öldürmüştü.

Reşid de Gürcü'ydü; babalığının kahvehanesinde çalışırdı ve Cibali Sandığı'nın da gözbebeği uşaklarındandı. Aynı sandığın uşaklarından olan katilin omuzdaşıydı, vahşiyane öldürüldüğü sırada 19-20 yaşlarındaydı.

Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Bir cuma günü Reşid ustasından izin alarak Dilaver ve yine Kürt hamallardan diğer iki tulumbacı ile Kâğıthane'ye gitmiş, bir müddet işret edip eğlendikten sonra akşama doğru Cendere Boğazı denilen tenha kırlığa uzanarak orada tasarladıkları melanete muvaffak olamayınca Dilaver, Gürcü gencini dört yerinden bıçaklayarak katletmiş, öbür iki Kürt korkularından kaçmışlar. Dilaver kurbanını çırılçıplak soymuş, çoraplarına varıncaya kadar üstünde ne varsa almış, üryan cesedi de bir çalılığın içine atmış, sonra büyük bir soğukkanlılıkla Cibali'deki odasına gelmiş, niyeti ertesi sabah

erkenden İstanbul'dan kaçıp savuşmak imiş. Fakat geceyarısı olduğu halde çırağının dönmediğini gören Deli Harun karakola müracaat ederek Reşid'in başına bir kaza gelmiş olacağını bildirmiş ve Kâğıthane'ye kimlerle gittiğini de söylemiş. Cibali komiseri hamal Dilaver'in odasına geç vakit geldiğini tespit ettikten sonra etrafı sarmış ve şeririn yakalanmasını sabaha bırakmış. Dilaver sabahın alacaaydınlığında yatağını ve sair pılı pırtısını toplamış, İstanbul'dan kaçmak niyeti ile sokağa çıkar iken yakalanmış. Reşid'in gümüş saat kordonu üzerinden çıkınca inkâra mecali kalmayıp cinayeti itiraf etmiş. Dilaver idama mahkûm oldu, fakat cezası Sultan Hamid tarafından müebbet pırangabendliğe çevrildi ve zannederim ki Sinop yahut Rodos zindanına gönderildi. 1908 Meşrutiyeti'nde affa uğrayıp çıkmıştı. Kahveci Reşid'in katilidir diye gösterilir, şehirde eblehane bir gurur ile sanki bir kahraman gibi dolaşırdı. Müntakim Allah'ın işine bakın ki 31 Mart Vakası'nda ne maksat ile dolaştığı bilinmez, Meclis-i Mebusan civarında dolaşırken bir serseri kurşunla beyninden vurularak ölmüştür. Kendisini cinayet davasından tanıyan bir jandarma tarafından nişan alınarak bir şerir ortadan kalksın diye kasten öldürüldüğü de söylendi idi.

Kürt Dilaver türlü rezilliklerinden başka esrarkeşti; iriyarı, dev yapılı, sakalı matruş, posbıyıklı korkunç bir adamdı. Bütün emsali Kürtler gibi aba yelek, kısa diz çakşırı, baldırlarında uzun konçlu Kürt çorabı, ayaklarında kaba Kürt yemenisi, başını da keçe külah üstüne burma çenberle sarardı. Sébah ve Joaillier fotoğrafhanesi tarafından yayımlanmış meşhur İstanbul resimlerinden bir sırık hamalları resmi vardır, bu resmin sol başındaki adam işte bu katil Kürt Dilaver'dir."

İnce Dimitri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasında güzelliği ve bıçkınlığı ile semti Kuruçeşme'nin şöhretlerinden olmuş, Kuruçeşme Rum Kilisesi Sandığı uşaklarından şıkırdım bir gençti; Galata meygedelerinin birinde aşinalık peyda ederek şu kadar yıl boyunca kazandığını iki sene içinde bu Rum kopiline yedirdikten sonra iflas eden ve sabahçı kahvehanelerinin peykelerinde ve Karaköy Hamamı'nın külhan odasında yatıp kalkar Eğinli Kadir Ağa adında bir kasap bana gelmiş

ve ahvalini anlatarak bir manzume ile İnce Dimitri'yi övmemi istemiş idi; bana mürahik tulumbacısının kilise sandığındaki omuzdaşlarından ve Kuruçeşme balıkçılarından bir palikarya ile resmini göstererek:

'Çapkın bu resmi bana nispet çektirmiş, balıkçı dükkânına asmışlar...' demişti.

O günlerde bir gazetede şöyle bir kıta okumuştum:

Penceresinden abanamadım
Derdine dildar dayanamadım
İçim yanıyor misal-i külhan
İçinde fakat yıkanamadım.

Bu zevzekçe kıtadan, intihal de diyebilirim, aşağıdaki satırları ayaküstü karalayıp Eğinli'ye verdim, bir mecidiyesini aldım, güle oynaya Dimitri'sine yolladım:

Bir gün sözüne inanamadım
Yalanından da usanamadım

İçim yanarak misal-i külhan
Dildarı soydum dayanamadım

Ama gel gör ki ben de soyunup
Halvet olup da yıkanamadım

Sünbül koçanı ayaklarını
Başıma sorguç takınamadım

Elde avuçta ne varsa yedi
İflas ettim de yapınamadım

Geçen yangında cihan yandı da
Yâr ateşiyle ben yanamadım

Hem kundakladı hem de su bastı
Tulumbacıdır hiç kınamadım

İnce Dimitrim Kuruçeşmeli
Kilisesinde tapınamadım

Şarab-ı lâ'l-i lebi ile mest
Dile düşmekten sakınamadım

Haneberduşuz kaldırımlarda
Yâr tabanıyla aşınamadım

Yârin bıçağı dalıp sineme
Çürüklüğe de taşınamadım...

Çürüklük garipler mezarlığıdır; bu yave için bir biçarenin bir mecidiyesini aldığıma hâlâ utanırım. Aradan ne kadar zaman geçmiştir bilemem, bir gün Üsküdar'a gelerek beni buldu. Bir güler bir ağlardı, aklını oynattı sandım. Meğer Tulumbacı Dimitri kiliseden altın kaplama bir haç çalar iken yakalanmış, delikanlının zindanı boyladığına ağlar, ahırın tuttuğuna da sevinir gülermiş, akla rüzgâr esti, irticalen söyledim:

Gör müntakim Allah'ı
Çıktı Kadir'in ahı

Kiliseyi soyarken
Tutmuşlar o gümrahı

Boylamıştır zindanı
Kuruçeşme'nin mahı

Koşarlı ayaklarda
Zincir oldu günahı...

'Aman şunu yaz, bana ver!..' dedi, yazdım verdim.
Utanarak:
'Vâsıf Efendi, param yok...' dedi.
'Helal olsun...' dedim."

Trabzonlu Laz Dimitri

II. Abdülhamid devrinde Galata'nın Yağkapanı iskelesi kayıkçılarından ve Hendek Sandığı'nın en namlı uşaklarından; Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Gayetle yakışıklı, levent endam, zehr-i katil bir adamdı. 1880'de Galata'nın namlı şıkırdım bıçkınlarından olup daima yanında gezdirdiği Balıkçı İspiro'nun çırağı şabb-ı emred Yani'yi akşamüstü bir meyhane âleminden sonra Yağkapanı iskelesinde bıçakla vurup öldürmüştü. Bu cinayet Galata'nın ayaktakımı, bilhassa tulumbacıları arasında derin akisler yapmıştı. Meyhaneden çıkıp, kayıkla deniz sefası yapacaklarmış; Yani'nin ağzından bir 'Köpek!..' lafı çıkmış, Laz, 'Kime dedin?..' diye sormuş, çocuk 'Sana!..' deyince iskelede bulunan birkaç kayıkçı gülmüş, Dimitri'nin vahşeti parlayıp bıçağını çekerek oğlanı yere cansız olarak sermiş. Hendek Sandığı'ndan bana geldiler, devrin âdetince bu cinayet üstüne katilin ağzından bir destan istediler ve bir altın yazı ücretini peşin verdiler; bir türlü yazamadım, kırık dökük bir şeyler çıktı, fakat destan kalıbına koyamadım. Altını geri vermek istedim ise de tulumbacılar kabul etmediler, 'Ne yazabildin ise makbulümüz...' dediler. Gariptir ki Dimitri'nin vurduğu balıkçı çırağının adı Yani iken, verilen isimleri karıştırmışım, oğlanı, ustasının adı olan İspiro diye kaydetmişim, onu da hoş gördüler, manzume şudur:

Düşerse ger bir âşık dilberin alçağına
Gözlerini kan bürür el atar bıçağına

Mestane gözleri var kırlangıcın kanadı
Sırma perçemli yârim İspiro güzel adı

Balıkçıdır bıçkınım ham gümüş baldır topuk
Gelmez ele avuca haşarı haylaz kopuk

Âşıka cevr ü cefa durmaz sözünde bir gün
İllerle muhabbeti illerle dernek düğün

Reva mıydı İspirom köpek diyesin bana
Ben ki nakd-i canımı virmek isterken sana

Aşkınla zebun sanup güldü birkaç hergele
Gök yıkıldı başıma sanki çöktü iskele

İki tokat yiyerek görünce dal hançeri
Bir adım atamayup vahşet aldı dilberi

Düşmüş ayaklarıma affet diye yalvarır
Sarhoşum yoksa elim bıçağa nasıl varır

Varsın itsün hakaret niçün kıydım o yâre
Çakıl meme üstünden açup üç derin yare

İspiro'mun aşkına her gün çekerken kürek
Ayağımda zincirler meskenim oldu kürek...

Laz Dimitri Yani'yi vurduğu zaman 30 yaşında idi."

Laz Dimitri'nin *Ceride-i Mahâkim-i Adliye*'de bir resmi vardır; fotoğraftan şimşir üzerine hakkedilerek basılmış bu resim meşhur hakkâk Antranik'in bir şaheseridir. Sanki kâğıt üzerine bir ressam tarafından karakalemle yapılmış gibidir. Şimşir hakkâklığı üzerinde dünyada eşi olmayan o şimşir parçasının yeri bir Türk güzel sanatlar müzesidir; maalesef kaybolmuş, yok olup gitmiş, adı geçen mecmuanın bir yaprağında, seyrine doyum olmayan izi kalmıştır.

Destancı Edhem

1865-1870 arasında güzelliğiyle tanınmış esnaf civanı bir delikanlı olup Galata'da Mengene Sandığı'nın uşaklarındandı; çocukluğunda Tophane'de yemenici çıraklığı yaptığı için "Yemenici Edhem" diye de anılırdı. Tulumbacılığa başladıktan sonra sanatı bırakıp, çapkınlık, bıçkınlık yollarına sapmış,

tiyatrolarda perdecilik yapmış, destan satmış, bu münasebetle "Destancı" lakabını almıştır.

Zengin bir dul kadın bu Edhem'e âşık olmuş, adımına altınlar sayarak konağına getirtmiş, fakat Edhem bıçkınlık nahvetiyle kendini her gelişinde naza çeker, okşatmaz, öptürmezmiş; kadıncağız tulumbacı jigolosunun neresini öpecek olsa oğlan, "El öpülür mü?.. Ayak öpülür mü?.. Ense öpülür mü?.." diye kaçınırmış ve bu vahşetini de kahvehanede ayaktaşlarına anlatırmış. Üsküdarlı kalender halk şairi Âşık Razî aşağıdaki manzumeyi bu Destancı Edhem'in şanında ve nazenin dul hanımın ağzından yazmıştır:

Eşbehimin adı Edhem
Tulumbacı üstelik hem
Bus-i pâyin niyaz ettim
Didi valla öptüremem

Bıçkınımda çalıma bak
Topuk vurur tırak tırak
Cilven nedir nazın kime
Öpülmez mi be şu ayak

Şahin başta kavak yeli
Kadd-i şimşad ince beli
Parmakları kalem kalem
Öpülmez mi güzel eli

Itrı şebab bûyi zambak
Henüz el değmemiş elhak
Hicap ile al al olmuş
Öpülmez mi şu gül yanak

Cazibesi albenisi
Eğri koyar fino fesi
Reyhan misal saçlar ile
Öpülmez mi ya ensesi

Sine çeler akılları
Altın tozu nakılları
Ne dersiniz ey erenler
Öpülmez mi çakılları

Bir futa-i gülgûn ile
Üryan geçirsem bir ele
Gonce-i naf öpülmez mi
Şöyle koklayarak hele

Semti şuhin Tophane'dir
Yemenici mestanedir
Yaman koşar tulumbacı
Şah Edhem'im bir danedir...

Bu Yemenici yahut Destancı Edhem'i yine yemenici esnafından Tatar Hakkı adında bir sabıkalı bir hiç yüzünden falçatayla vurarak öldürmüştür; ölümünde 19-20 yaşlarındaydı, aşağıdaki tarih de Âşık Razî'nindir:

Tarih-i manidarı şehide layık elbet
"Son sözündür Edhem'im kelime-i şahadet."

1289 = Miladi 1872-1873

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Âşık Razî, Destancı Edhem'in katli maddesinde yanılıyor, Tatar Hakkı'nın vurduğu Destancı Edhem değil, Salıpazarı'nda Kayıkçılar kâhyası ve tulumbacı reislerinden Edhem Reis'tir. Hangi sandığın reisi idi bilemiyorum. Katil Tatar Hakkı 17-18 yaşlarında yakışıklı bir gençti, cinayetin sebebi de namus meselesidir. Destancı Edhem'i vuran Karadeniz yalısı halkından genç bir hallaçtır; o da 18-19 yaşlarında ve Edhem'den kat kat güzel bir hırpani kopuk yiğit idi. Edhem'le oynaşan hanıma Saraylı Hanım derlerdi. Fındıklı'da set üstünde, konak yavrusu bir evde otururdu; Edhem'in bıçkın nazından bıkmış, Destancı'nın pabucu dama atılmış, yosma Saraylı Hanım oynaş ola-

rak Laz hallacı bulmuştu. Fakat bir müddet sonra Edhem yaptıklarına nadim olarak hanımından af dilemiş, hanım da vahşetinden korkmaya başladığı Laz uşağı hallac oğlanı münasip hediyelerle savarak tekrar Edhem'i oynaş tutmuş, zeberdest bir genç olan hallac da intikam yolunda Destancı Edhem'i bir gece Fındıklı'daki evin kapısı önünde bıçaklayarak öldürmüştü. Katilin ve Saraylı Hanım'ın bu cinayetten sonra ahvalini bilmiyorum."

Çingene Emin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1890 arasında Kadırga Sandığı'nın uşaklarından bir delikanlı, haneberduş güruhundan olup Kadırga Hamamı külhanında yatar kalkar, barınırdı. Ayrıca dellak yamağı olarak da çalışır hizmet teri bahşişiyle kahve, tütün parasını çıkarırdı. Yangın haberini aldı mı, yıkadığı müşterisinin elini öper, bir su dökünüp peştamalını atar; dizliği geçirip sandık kolu altına, ekseriya bir dizlikle çıplak koşardı. Devrinin büyük kalender şairi Üsküdarlı Âşık Razî tarafından bir manzumeyle övülmüştür. Şair bu delikanlı için 'çeribaşızade' ve 'şoparların serveri' diyor ise de Emin'in 'Çingene' lakabı, aşırı derecede esmerliğinden kinaye takılmıştı, Kıptilikle ilgisi yoktu. Kendisini yakından tanıdım; babasının Kara Ahmed adında bir korucu olup Büyükbakkalköylü Rum eşkıyası tarafından öldürüldüğünü söylerdi. Emin, Balkan Harbi'nde 28-30 yaşlarında iken gönüllü asker yazıldı, Kırkkilise muharebelerinde şehit oldu. Razî'nin manzumesi şudur:

Çeribaşızadesin şoparların serveri
Pırpırı kopuk siyehçerde dilberi
Bir danesin bıçkınım omuzdaşlıktan yana
Baldırı çıplakların sensin laşek hizberi

Koşarlı hem talimli ayaklarla topuk vur
Serkeş başta dal fesin altında perçem savur
Bin şahin feda olsun senin gibi kuzguna
Hakkındır çalım caka, nahvet-i şebab, gurur...

Tarih:

Güzellerden seçemem kara dururken akı
Tığ gibi tulumbacı elhak çakı mı çakı
Çıktı yirmi yaşiyle şu mücevher tarihi:
"Kadırga Hamamı'nın Dellak Emin yüz akı..."

1337-20 = 1317 (Miladi 1899-1990)

Tunuslu Paşazade Emin Bey

1885 ile 1890 arasında Gedikpaşa Yangın Tulumbası Sandığı uşaklarından; "Tunus Naipliği sultanının kız kardeşinin oğludur" derlerdi; babası da Tunuslu bir fes tüccarıymış. Fakat Emin Bey asaletli anasının soyuna nispetle "Paşazade" lakabıyla anılırdı; kendisi de fesçilikle meşgul, zengin adamdı. Sandıktaki gurebadan omuzdaşlarına paraca yardımlarda bulunduğu söylenirdi; hatta bir ara sandığın ikinci reisliğini yapmıştır. Tulumbacılığa 19-20 yaşlarında mürahik bir delikanlıyken heves etmiş, esmerin dilberi alımlı çalımlı bir gençmiş; o zamanlar kalender halk şairi Nebil Kaptan tarafından "Emin Bey" redifli iki manzumeyle övülmüştür ki birinde yumuşak bir hiciv havası vardır:

Ne bu hiddet gazap bu çîn-i cebin
Bent yıkar sel gibi akma Emin Bey

Paşazade kibar civan dedikse
Ahbaba yüksekten bakma Emin Bey

Bilirim çapkınsın bıçkınsın amma
Başıma da topuk kakma Emin Bey

Ağyar ile her şeb meygedelerde
Bize nispet idüp çakma Emin Bey

Nebil'e püsküllü belasın yeter
Gönül viranesin yakma Emin Bey...

İkinci manzume tulumbacılığa başladığı sıralarda yazılmış olacaktır:

Güzeller şahısın esmer Emin Bey
Her gören vallahi sever Emin Bey

Böyle hoşça kâkül kesip tarayan
Acep hangi üstat berber Emin Bey

Uşşaka gösterme çîn-i cebinin
Sıdk u vefa ile nam ver Emin Bey

Tulumbacılığa iderek heves
Açtın kopuklukta şehper Emin Bey

Dizlik mintan ile keçe külahla
Koş yalınayaklı hizber Emin Bey

Pek de anlı şanlı tulumbacısın
Takımda fenerci rehber Emin Bey

Senin ateşine tutuştu yanar
Al gönül evinden haber Emin Bey

Nebil yazdı çizdi şanında beyim
Yâranımız itsün ezber Emin Bey

Tarih-i şöhretin yadigârımdır:
"Çekme Nebil'ine hançer Emin Bey..."

1289 = Miladi 1872-1873

Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Sandık kolu altına girmediği halde ömrü boyunca tulumbacılarla haşrolan, o âleme gönülden bağlı bu günahkâr Vâsıf da gençlik zamanını bilmediğim Tunuslu Emin Bey için Nebil Kaptan merhumdan mülhem olarak bir şarkı yazmıştım:

Yerde omuzdaş oldu göklerde sandığımız
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız
Teşrif ile koğuşa soyun da Emin Şahım
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız

Dizlik keçe külahla şehbazane civelek
Koş yalınayaklarla beyim önde fener çek
Tulumbacılık sana doğrusu yakıştı pek
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız

Reftarı levendane pek de çalımlı bıçkın
Görmek için yoluna koşanlar akın akın
Emin Beyim geçerken siz şu alkışa bakın
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız...

Emin Bey'in konağı Koska'da imiş; 1296 (Miladi 1879) Koska yangınında yanmış; yangına gelen tulumbacılar arasında kendisi de bulunmuş. Gedikpaşalıların hamur tahtasına, sarmısak havanına, faraşa, süpürgeye varıncaya kadar koca konağın bütün eşyasını kurtardıkları söylenirdi.

Tunuslu Paşazade Tulumbacı Emin Bey 1918-1920 arasında yaşı yetmişe yakın olarak ölmüştür. Garîk-i rahmetler..."

Bahriyeli Arap Esad

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ayaktakımı arasından çıkmış okuryazar tulumbacılardandı. Üçüncü sınıf sandıklardan Hasköy Sandığı'nın uşaklarından; 'Arap' lakabını alacak derecede esmer, vechen esmerin güzeli, uzun boylu zeberdest bir delikanlı

idi; Bahriye Sıbyan Mızıkası Takımı'nda iken bir uygunsuzluğu yüzünden tardedilmiş, Hasköy iskelesinde yanaşma kayıkçılık yapardı; küfv ü akranı olmadığı için ülfet, sohbet ve muhabbet edemediği bir dilbere gönül vermiş, bu aşk ile akşamcılığını ayyaşlığa dökmüş, yalınayak yarı çıplak haneberduşlardan olmuştu; öyle ki koşarlı tulumbacılığı şöyle dursun, kayıkçılık bile yapamaz oldu. Bir Ramazan Üsküdar'da işlettiğim çalgılı kahvehaneye gelmişti, sarhoş ve perişandı; hürmet ettim, ikramda bulundum. O gün bir köşede ağlayarak destan yollu şu manzumeyi yazdı; bir suretini aldım ve cebine biraz harçlık koydum:

Geceler ah geceler, geceler ah geceler
Saati dakikası yâr adını heceler
Döşeğime girdikçe uyku haram gözüme
Ben kıvranıp durayım, yârime eğlenceler

Geceler ah geceler, söyleyin yârim nerde
Görünmedi bir aydır Hasköy, Balat, Fener'de
Muhabbete mânidir bir kalın siyah perde
Bus-i pâye bir izin verin ey gül gonceler

Kaçılır mı âşıktan kibarlık sebebiyle
Haydi benden kaçarsın ya niçin düştün dile
Sen rakip engelle gez âşık doldursun çile
Vurulsun nazik güzel eline kelepçeler

Bir kopuk âşıkınım baş açık yalınayak
Beni divane ettin ellerine kına yak
Yolun çevirip atsam az gelir sana dayak
Ey cellad-ı biaman yeter be işkenceler

Bir selam esirgemez âşıktan şah-ı bütan
Hicran ü hasretini rakıdır tek avutan
Nedir bu gaddarlığın vahşetinden bir utan
Kâfir iken ağlıyor halime muğbeçeler

Geceler ah geceler Esad'ın zindanıdır
Tabesabah zihninde ol gül-i handanıdır
Yoluna baş koyduğu şahların nadanıdır
Ben koğuşta yanarken yârim nerde geceler

Gerçi tulumbacıyız ateşte semenderiz
Yalınayak pırpırı âşık-ı kalenderiz
Kavga-yi aşka girmiş zeberdest İskender'iz
Çaldı beni yerlere yârimdeki pençeler...

Bir kış gecesi barındığı tulumbacı koğuşunda bir omuzdaşı ile birlikte kömür ateşinden zehirlenerek öldü. Ölümünde 30-35 yaşlarında idi. Hasköy tulumbacılarının grup halinde çektirdikleri bir fotoğrafta bu Arap Esad da vardır, geride başı göğsü görülür, o resimde tahminen 20 yaşlarındadır..."

Eşref Ağa

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"II. Abdülhamid devri sonlarının pek namlı tulumbacılarından 1890 ile 1905 arasında 30-35 yaşlarında iken Üsküdar Karakol Sandığı'nın reisliğini yapmıştır. Tulumbacılığa başladığı mürahiklik çağında gayetle yakışıklı olup yorgancı kalfası idi. Akran ve emsaline ayak uydurup Karakol Sandığı'na uşak olması 1887-1888 arasındadır, aşağıdaki tarih kıtası devrin kalender şairlerinden Nebil Kaptan'ındır:

Koşarlı ayakla çalımlı şehbaz
Bir tulumbacıyla oldun müşerref
Didiler tarihin cevher ile yaz
"Karakolluların baş tacı Eşref..."

1305 = Miladi 1887-1888

Yine aynı şairin bu Eşref Ağa için bir manzumesi (şarkısı) vardır:

Var mı senin gibi eşbeh civelek
Hem güzellikte misal-i melek
Karakolluların Eşref'isin sen
Bir getirmiş dünyaya seni felek

Koşarlı ayaklar metanet sende
Levendane reviş zarafet sende
Akl ü irfan sende nezaket sende
Bir getirmiş seni dünyaya felek

Hey be tulumbacım topuklu uşak
Dizlik keçe külah belinde kuşak
Halk-ı cihan alkış tutuyor şak şak
Bir getirmiş seni dünyaya felek

Seni ben Mevla'ya emanet ettim
Başıma tac-ı saadet ettim
Rah-i müstakimde nezaret ettim
Bir getirmiş seni dünyaya felek...

Hiç evlenmemiş, mektep medrese görmemiş, fakat kalp gözü açık, hoşsohbet ve rint meşrep bir adamdı. Bir yangında bir kedi yavrusunu kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye atarak o hayvancağızı kurtardığı söylenirdi."

Langalı Benli Haçik

Geçen asrın ilk yarısında yaşamış Kemahlı Ermeni halk şairi Âşık Ferhadî'nin Ermeni harfleriyle Türkçe olarak kaleme aldığı Huban-ı Cânım İstanbul isimli risalesinde methettiği on iki nefer delikanlıdan biridir ki İstanbul'da mahalle tulumbacılığının kuruluşunda ve "tulumbacı" adı yerine "yangıncı" denildiği devirde, Langa Sandığı'nın uşaklarından olmuştur; şairin kullandığı "meşalkeş" tabirinden o sandığın fenercisi olduğu anlaşılıyor: Aşağıdaki satırları Hicri 1253/Miladi 1838'de yazılmış o risaleden alıyoruz:

"Ol şehbaz-ı siyehçerde civan gerçi zahirde libası çul çaput yanaşma bağ-

ban balabandır amma eser-i nakş-i Hüda'ya nazar eder âşıkın manzuru zarf olmayup mazruftur. Esnaf-ı şükûfeciyandan Armanak'ın oğlu olup 'Benli Haçik' diye şan vermiş, baldır bacak çıplak, yalınayak amma ulular ulusu Tanrımız hakkı yanguncuların meşalkeş serveri, akran ve emsalinin serkeş hizberidir. Dedim ki bu güzele ne lazımdır kisve ve çamaşur ki serapa üryan olsa bakamazsın zira ki gözlerin kamaşur. Bir şeb ihraktan avdette Langa Sandığı ağası Timurcu Kara Vartan'ın taifesi ile Çardaklı Hamam'da ol dilaveri futa-i gülgûn ile nim üryan gördüm ki ol feta şöyle sahib-i namustur ki ana kem nazer ile bakmak hatadır. Çiçekçi oğluna gül didimse gamzesi güldü, sünbül didim perçem büküldü, lale didim leb-i şirininden dürr ü mercan döküldü, benefşe didim ahu gözler süzüldü, süsen didimse ukde-i dil çözüldü:

Bel ince... geç gönül bel ince...
Azarlama bağçıvanı toprak arık bel ince
Benli Haçik yanguncumda topuk gülle bel ince."

Razgradlı Derviş Halil

Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey anlatıyor:

"Mevlevihanekapısı Sandığı uşaklarından ve Yenikapı Mevlevihanesi dervişlerinden, hem eşine az rastlanır koşarlı ve pençeli bir tulumbacı, hem de iffet ve ismet timsali terbiye ve edebi ile akranı arasında bir dane idi; mevlevihaneler bir ilim ve irfan ocağı, Razgradlı Derviş Halil de gayetle kabiliyetli olduğundan, hiç mektep görmediği halde terlikçi esnafındandı. Nice mekteplilerin üstünde malumatlı bir gençti. Aynı mevlevîhanede Hamamcı Derviş Mustafa adında bir cemal âşıkının bu derviş tulumbacı şanında bir manzumesi vardır. Derviş Mustafa da derya gibi adamdı. Aslında dergâhta terlikçi Razgradlı Derviş Halil'in hocası bu zat olmuştur. Benim de pek aziz, kardeşten ileri dostumdu; fırsat buldukça birkaç ayda bir Yenikapı Mevlevihanesi'ne gider, Derviş Mustafa'nın misafiri olarak birkaç gece kalırdım. Bana âşıkâne, rindane manzumelerini okur, birer suretlerini almama da izin verirdi. Yangın tulumbası sandığı kolu altına girdiği zaman 19-20 yaşlarında bulunan Razgradlı Halil'in tulumbacılığı 1885 ile 1890 arasında beş sene

kadar sürmüştür, sonra kendisi de bir dilberin zülüf kemendine tutulmuş, o gönül derdi belasından halâs olmak için Konya Mevlevihanesi'ne gitmiş, bir daha İstanbul'a dönmemiştir..."

Bizim de bir suretini Hacışeyhoğlu'ndan aldığımız manzume şudur:

Yenikapu Dergâhı'nın gülleri
Yanar döner pâbürehne köçekler
Muhabbetle şakır tatlı dilleri
Yanar döner pabürehne köçekler

Şeyhimizin pervanesi olmuşlar
Fakru fahrî mertebesin bulmuşlar
Mesnevî'nin aşkı ile dolmuşlar
Yanar döner pâbürehne köçekler

Bir can seçip sevdim anı sıdk ile
Bende oldum Razgradlı Halil'e
Agâh olun sırrımı verdim dile
Yanar döner pâbürehne köçekler

Derviş Halil Şahım eşbeh yanguncu
Tekkemizde ateşinin bir ucu
Kademinin nakşı sikkem sorgucu
Yanar döner pâbürehne köçekler

Yalunayak koş yangına dervişim
Pir aşkına sana destur vermişim
Şeyhimizin emri kanat germişim
Yanar döner pâbürehne köçekler

Fermanım var bir mürşid-i benamdan
Gevher yapmak üzere ruham-ı hamdan
Alkış tutun göçtüğümde arkamdan
Yanar döner pâbürehne köçekler...

Vâsıf Hoca ise bu Mevlevi dervişi tulumbacı için şunları anlatıyor:

"Razgradlı Derviş Halil'i yakından tanıdım; uzun boylu, el ayak irikıyım, kara yağız müheykel bir delikanlıydı. Tulumbacılığı dervişliğinden evveldir; bir güzele âşık oldu, bu aşk ile cünun sahralarına düşmek üzere idi ki kendisini bir insan-ı kâmil olan Derviş Âşık Mustafa kurtardı. Halil'i dergâha aldı, derviş yaptı, teselliyi nefis terbiyesinde buldu, Mevla'yı bulunca gözü Leyla'yı görmedi; Konya'ya da Derviş Âşık Mustafa'nın tensibi ile gitmiştir."

Arap Hasan

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Çalgıcı tulumbacı kahvehanelerinde mâni, semai, destan okuyucuların iyilerinden ve sandık kolu altına girip yangına koşmuş iyi tulumbacılardan; Bahriye Nazırı Hacı Vesim Paşa'nın hamlacıbaşısı Kara Ahmed'in oğludur; Zeytinburnu Askeri Fabrikası Sıbyan Taburu'ndan kara yağız dilber bir delikanlı idi, sonra Tophane'ye geçmişti. Bilfiil tulumbacılığı Zeytinburnu'nda yapmıştır. Tophane'ye gelince eski sandığından ayrılmadı ama yangınlara da koşmaz oldu. Bir ramazan Üsküdar'da İskele Meydanı'nda açtığım çalgılı kahvehanede çığırtkanım Filiz Ahmed ile Arabacı Tatar Ahmed adında bir ezberci ve Defterdarlı Çiroz Ali arasında bir mâni atışması olmuştu ki Tatar Ahmed Çiroz'a cevap verememiş, mat olmuştu.

Arap Hasan tatlı sesi ile güzel bir semai okumuştu, Filiz de onun adına nispet bir ayak attı. Filiz'e Tatar cevap verdi, fakat Tatar'a Çiroz Ali yüklenince arabacı bir cevap toparlayamadı:

Filiz Ahmed:
Adam aman... hasana...
Kendi güzel, sesi güzel yandım yahu şu Hasan'a...

Tatar Ahmed:
Adam aman... hasana...
Ulan güzel şu Arap'sa çekeyim bir yuha sana...

Çiroz Ali:

Adam aman... hasana...
Akın adı, tat karada aferin be Filiz Ahmed
Bayram için kestireyim bir kat âlâ çuha sana...

Cümlesine garîk-i rahmetler, o gece kahvehaneyi kapadım, üçü de o gece kahvehanede misafirim oldu, bir mükemmel sahur sofrası donattım idi..."

Poladhaneli Hıdır

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Samatya'da Davutpaşa İskelesi Sandığı uşaklarından bir delikanlıdır. Şanında yazılmış bir manzumeden öğrenildiğine göre Davutpaşa iskelesinde kayıkçılık ve Davutpaşa İskelesi Hamamı'nda da dellaklık yapmıştır; iskele işlek değildi, Hıdır'ın kayıkçılığı da, bir hemşehrisi yanında yanaşmalık olduğundan hamamcı ağanın daveti ile 17-18 yaşlarında iken hamamda soyunmuş, dellak olmuştu. O işi hakkı ile öğrendi; müşterilerinin makbulü bir hamam uşağı oldu, fakat koğuşunda barınmak için girdiği Davutpaşa İskelesi Sandığı'da ayağına koşarlı bir uşak olamadı. Davudi gür sesi ile acı nara attığını duydum, gördüm, koğuşta barındırdıklarının başlıca sebebi de buydu; edepli, terbiyeli, kendisini sevenlere sadakatle dostluk gösterir bir gençti. 1880 ile 1885 arası doğumlu olacaktır. Birinci Cihan Harbi'nde 30-35 yaşlarında iken askere alındı; Şark Cephesi'ne gönderildi; Sarıkamış şüheda-yı mazlumesinden, Enver Paşa'nın kışa ve tifüse yedirdiği evlad-ı vatandandır, garîk-i rahmetler. Hakkında kalenderane yazılmış manzume şudur:

Bin fettanın bir güzeli
Davutpaşa İskeleli

O kayıkçı kişmirimde
Gözler sürmeli sürmeli

Gümüş topuk ayaklara
Düşüp de yüz göz sürmeli

Güzelliğin haşmetini
Kaşın çattıkta görmeli

Âşık olan merdaneler
Böyle bir mert genç sevmeli

Amma ürkütmemek gerek
Laz oğludur netameli

Samatyalı değil miyiz
Gözüm gözde elde eli

Çifte kardeş olduk diye
Omuzlayıp götürmeli

Ayağımız çabuk çabuk
Çalımında sevişmeli

Kardeş ağabey omuzdaşız
Arada bir de öpmeli

Acı acı nara basar
Geçitlerde bir görmeli

Davutpaşa İskeleli
Davutpaşa İskeleli

İskelesi bir dilküşa
Cennet misal germabeli

Dil hanesi yangınından
Dönüşte bir yol girmeli

Futa-i gülgûn içinde
Görem hüsn-i müheykeli

Dellak-i pak hem kayıkçı
Şahım Poladhaneli

Namı Hıdır ya İlyas mı
Bilmedim yandım yaneli

Tasvir-i dilpeziri var
Dizlik mintan mestaneli

Bebr ü peleng yavrusu mu
Cihane bir göstermeli

İffet, ismet sahibi pak
Eğrilmemiş gönder beli

Hoş gör bıçkın kopukluğu
Başında var kavak yeli

Mehdî sürer gider idi
Kopmasaydı sazın teli..."

İngiliz Hidayet

Asıl adı Charles Morgan Junior'du; bir sandığa kayıtlı olmayarak, sözde himaye kanatları altında dolaştığı tulumbacıların gayretiyle ve akranı İstanbul delikanlılarını görüp heveslenerek tulumbacı taslakçılığı yapmış, tulumbacı kesimi kılıkta gezmiş ve o kılıkta bir de resim çektirmiştir.

1900'de Beyoğlu'nda Kondordiya Tiyatrosu'nda fevkalade hüner ve marifetler göstermiş bulunan babası Charles Morgan ve iki kız kardeşiyle kendisinden mürekkep dört kişilik bir cambaz ailesinin o tarihte 16 yaşında olan cambaz oğludur. Ablası Margaret Morgan da o devrin en meşhur hafiye

çetesinin reisi Esvapçıbaşızade Fehim Paşa'nın şöhreti dillere destan olmuş metresidir. Margaret'in Fehim Paşa'ya metres olması ve ailenin sahneden çekilmesi üzerine bu delikanlı da haytaların pençesine düşerek İstanbul'da hayli maceralı bir hayat yaşamıştır.

Kendisini yakından tanıyan ablasının arabacısı Halil Ağa'nın ispiri Japon Rıza bu tulumbacı taslakçısı İngiliz genci hakkında bize şu notları tevdi etmiştir:

"O zamanlar ben de 15-16 yaşlarında idim. Ben boyda olanlar Konkordiya'da ancak paradiye girebilirdik. Sahneye çıkarken kızlar mavi, oğlan da al atlastan bir cambaz donu giyerler; bellerine fiyonklu beyaz kuşaklar sararlar; donlarının paçaları hemen dizkapağının altından bir fiyonkla bağlanmış, baldırlar ayaklar çıplak, çıplak ayaklarına kızlar beyaz, oğlan da kırmızı güderiden cambaz patikleri giyer; çıplak gövdelerinin üstüne de donlarının renginde birer kısa kollu yelek geçirirlerdi. Her oyundan sonra bu üç kardeş omuzlarına telli pullu pelerinler atarak ellerinde İngiltere'de basılmış birer kartpostal destesi ile parsa toplamaya çıkarlardı. Kartpostallar da bu cambaz ailesinin toplu çekilmiş bir resmi idi. Büyük kız Margaret locaları, küçük kız Mary parteri, Charles oğlan da paradiyi dolaşırdı, ezberledikleri tek kelime Türkçe ile:

'Hatıra!..' diyerek bir kartpostal uzatırlardı.

Locaları bilmem, ama paradide Charles:

'Güzelim!.. Canım!.. Şekerim!.. Kuzum!.. Sülünüm!.. Horozum!.. Cambazım!.. Şehbazım!..' diye iltifatlara gark edilirdi. Bu kelimelerin manasını bilmeyen körpe İngiliz delikanlısı da bir reverans yaparak uzattığı tepsiye para atanlara:

'Thank you!..' derdi.

Bir tulumbacı kılıklı adamın bunu 'tanıştık' manasına alarak:

'Kuş dilini seveyim, tanışmasına tanıştık ama nerede buluşalım!..' dediğini duymuştum.

İşte bu delikanlı paradide kartpostal sattığı tulumbacılardan edindiği akranı olmayan adamlarla kötü yollara saptı, hayta oldu. Onu yıllarca tulumbacı kılığında dolaştırdılar, hatta birkaç defa Çeşmemeydanı ve Mengene sandıklarında yangına bile koşturdular. Ablası Margaret'in nasihatleri, Fehim

Paşa'nın karakollarda insaflıca attırdığı dayaklar cambaz oğlanı uslandırmadı. Ama Fehim Paşa'nın korkusundan elhak ki koşarlı, uçarlı bir tulumbacı olacak bu İngiliz şehbazını hiçbir sandık cesaret edip de uşak yazamadı.

1902 senesinde gözümle gördüğüm vakadır; Çeşmemeydanı tulumbacıları Okmeydanı'nda büyük bir sünnet düğünü yapmışlardı. Genç İngiliz'i de tulumbacı ayaktaşları o düğüne getirdiler. O zaman 18 yaşlarında idi, yumurta ökçeli kamerçin yemenisinden vişneçürüğü fesine, omuza atılmış fermenesine, ucu yerde sürünür kuşağına, hatta yalın topuk ve kartal kanat kol omuz nümayişine kadar bıçkındı. Düğün yerinde hayli rakı içirdiler, sonra oğlanı karga tulumba yakalayıp sünnet çadırına götürdüler, neye uğradığını bilemedi, sünnet ettirdiler ve hemen soyup sair çocuklar arasında onu da bir döşeğe yatırdılar. Yolu ve adabı ile İslamiyet'i kabul etti mi bilemem, ondan sonra kendisine 'İngiliz Hidayet' denilmeye başlandı. Margaret bu sünnet vakasından sonra kardeşini hiç aramaz oldu. Sık sık benimle ve diğer bir uşağı ile gönderdiği para yardımını da kesti. İçkiye aşırı derecede düşen İngiliz Hidayet öyle sefil ve perişan oldu ki, sabahçı kahvehanelerinde ve hamamlarında ve tulumbacı koğuşlarında yattı. Bir paket tütüne, bir kadeh rakıya kolundan tutanın baziçesi oldu, nihayet imdadına Bartınlı bir yelkenli kaptanı yetişti, İngiliz Hidayet'i yalınayak yarı çıplak Galata kaldırımından gemisine aldı ve İstanbul'dan götürdü, bir daha da adı duyulmadı..."

İngiliz Hidayet'i muhakkak ki çok yakından tanımış olan İspir Japon Rıza 1958'den sonra Göztepe'de ölmüştür. Göztepe'de "Kolpocu Rıza" diye meşhurdu; aşağıdaki manzume onun çok iyi tanıdığı, benim ise aziz ve muhterem dostum Merdivenköylü kalender büyük halk şairi Bitli Tevfik'indir. Tevfik merhum da bana, "Rıza yanılıyor, İngiliz Hidayet Galata'da Mengene Sandığı'nda kayıtlı uşak olarak iki sene kadar tulumbacılık yapmıştır; ateşe göz çırpmadan dalacak kadar cesur ve bir kuzu kadar da munis bir delikanlı idi. Birkaç defa Mengene Sandığı'nın uşakları ile meyhanelerde işret sofrasında rastladım. Türkçeyi bozuk düzen konuşmaya çalışıyor, bol bol o meclislere has sözlerden 'Şerefe', 'Muhabbete', 'Aşka' diyerek kadeh kaldırıyordu. O meclislerin birinde dinlemiştim:

İcap etmiş, bir gün meşhur Febüs Fotoğrafhanesi'ne giderek resmini çektirmiş, fakat bir İngiliz gencini tulumbacı kılığında gören ve onun Fehim Pa-

şa'nın metresi Margaret'in erkek kardeşi olduğunu öğrenen fotoğrafçı, Hidayet'in yanında bir tulumbacıya:

'Bu küçükbeyin çıplak ayaklı bir lord pozunda da resmini çekeyim!..' demiş, cambaz oğlanı bir kanepeye oturtarak ayrıca bir resim çekmiş. İşte Hidayet için kırık dökük beyitleri, fotoğrafhaneye gidip büyütülmüş ve duvara asılmış bu güzel resmi gördükten sonra yazmıştım..." demiştir.

İngiliz Hidayet Mengene'lidir
Tulumbacının da pek güzelidir

Geçit yerlerinde germe adımla
Eşbehi koşarken bir görmelidir

Pek güzel bir resmi vardır o şahın
Avrupalılığı hemen bellidir

Çıplak ayaklı bir lorda benzeyen
Tulumbacı cambaz kavak yellidir

Koltuğa oturtup o resmi çeken
Febüs Efendi'nin usta elidir...

Arnavutköylü Sandalcı Hristo

Arnavutköyü Rum Kilisesi Yangın Sandığı uşaklarından; Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) resim bölümünün ilk çıplak modellerinden; 19-20 yaşlarındayken 1908 senesi ders yılında devamlı olarak mektebe gitmiş ve soyunarak bir ücret karşılığı modellik yapmıştır.

1958'de yetmiş yaşını aşkın olarak ölmüştür; Tophane kahvehanelerinde ve şaraphanelerinde dolaşır bir haneberduş, bir ayyaş olduğu halde hafızası gayetle zindeydi; modelliğe başlamasını şöylece anlatmıştır:

"Çok koşarlı iyi tulumbacı olduğum için Andon Efendi adında bir banker bana bir sandal almıştı. Arnavutköy iskelesinde sandalcılık yapardım. Bir gün nöbette iken elinde bir tahta kutu ile genç bir bey geldi; Beylerbeyi'ne

gitmek üzere sandalıma bindi; ressam imiş, adı da Nazmi Ziya Bey imiş. Sonra çok meşhur olmuştur. Kutusunun yanına bağlı bir kâğıt aldı, yolda ben kürek çekerken resmimi yaptı, tıpkı tıpkısına benzerdi. Benim bir de çıplak resmimi yapmak istediğini, karşısında bir saat kadar çıplak durursam iki mecidiye vereceğini söyledi; 18 yaşlarında bir genç idim. Cahillik de var, içime türlü şüpheler girdi, fakat paranın yüzü sıcak, kabul ettim; Beylerbeyi'nde bir yalıya gittik, meğer o yalının küçükbeyi de ressam imiş; çekine çekine, korka korka, utancımdan kızara kızara, çırılçıplak soyundum ve karşılarında durdum. Genç beyler resim mektebine gidip modellik yapar isem sandalcılıktan çok daha fazla para kazanabileceğimi söylediler. Mektebin yerini de tarif ettiler ve o gün iki mecidiye yerine bir altın verdiler. Ben de bir saat yerine yalıda üç saat kaldım, türlü vaziyetlerde pek çok resmimi çizdiler, bir tanesini de bana vermek istediler, almadım; arkadaşlarım görür, rezil olurum, adım da kötüye çıkar diye korktum. Niçin almadığımı anladılar, küçük bir masa örtüsü verdiler, belime sardım, Nazmi Ziya Bey, benim bir de öyle resmimi yaptı, arka tarafa da bir kayık başı çizdi ve bana o resmi hediye etti. Az sonra hürriyet ilan edildi; bir gün beş parasız kalmıştım; aklıma resim mektebi geldi, gittim, aradım, buldum, niçin geldiğimi söyledim, hemen alıp talebelerin çalıştığı yere götürdüler. Yalıda bir sefer soyunmuş olduğum halde yine çok utandım. İki bey bir altın vermişlerdi, burada elbet daha çok para verirler dedim, fakat yine tam üç saat çıplak durduğum halde bir mecidiye verdiler, soyunmadan önce pazarlık etmediğim için ses çıkarmadım; içimden, 'Bir daha gelmem' dedim, ama ertesi gün yine gittim..."

Hayatı üzerine de şunları söylemiştir:

"Bursa'nın iskelesi Mudanya'nın Trilya köyündendim. Babama 'Kara Kosti' derlerdi, balıkçı idi, anam Eleni de bir balıkçının kızıydı. Babam yakışıklı adamdı, fakat anam çok güzeldi. 14 yaşında idim, ben balıkçı oldum; babam üç arkadaşı ile denizde kayboldu, anam zengin bir zeytinci ile evlendi, üvey babam beni istemedi, köyün papazı beni yanına aldı, hem balıkçılarla balığa çıkar, küçük bir pay verirlerdi, hem papaz efendiye hizmet eder, evinde barınırdım. Zira babam kimsesiz adamdı, bana bakacak bir yakınım yoktu. Bir gün papaz efendi İstanbul'a giderken beni de yanına aldı. İstanbul'da Arnavutköyü'ne geldik, efendim misafir olduğumuz bir akrabasının evinde hastalandı,

bir hafta sonra da öldü; ben ortada kaldım. Tulumbacı Kara Kosti Reis beni himaye etti, hem adı hem de lakabı babamın adı ve lakabı olduğu için onu öz baba yerine koydum, serpilip büyüdüğümde Kilise Sandığı'na uşak oldum. Tulumbacılıkta da şan verince Banker Andon bana sandal aldı, Balkan Harbi'nde asker oldum, Harbi Umumî'de de asker oldum, Kafkas Cephesi'nde bulundum; Mütareke'de Yunanistan'a gittim, fakat İstanbul hasreti ile orada yaşayamadım buraya döndüm ise yolumu şaşırdım; kumar ve içki ile gün günden batağa boğuldum, mahvoldum. Yaptığım işler kaleme kâğıda gelmez, rezillerden biri oldum. İki sene evvelki 1947-1948 arası olacak, bir gün aklıma resim mektebi geldi, o mektep şimdi Fındıklı'da imiş, gittim; kapıcu niçin geldiğimi sordu. Modellik için geldiğimi söyledim. Sarhoşum, dilim dolaşır, çıplak ayaklarımdan alnıma kadar pis, üst, baş dökük, kapıcı kovdu. Anladım ki itibar hep gençliğe ve güzelliğe imiş, ben onların kıymetini bilemedim..."

Digo Hüseyin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Geçen asır sonlarının tulumbacılarından, Üsküdar Belediye Dairesi Sandığı uşaklarındandı; esmer, uzun boylu, sırım gibi delikanlıydı. İrikıyım, öyle koşarlı ve dayanıklı ayakları vardı ki koşmaktaki sürat ve mukavemeti ile yalnız Üsküdar'ın değil, gazete sütunlarında övülerek koca İstanbul'un şöhretlerinden olmuştu. Tulumbacılığının yanında gazete müvezziliği yapardı ki delikanlıya iş olacak biçilmiş kaftandı. Üsküdar ve Kadıköy gazete başbayilerinin bir meseleden araları açılmış, birbirlerinin sahasına müvezzi çıkarır olmuşlardı; devrin iki büyük gazetesinden *Sabah*'ın sahibi Mihran Efendi, Kadıköy bayiini tutar, gazetesini evvela ona verdirir; *İkdam*'ın sahibi Cevdet Bey de Üsküdar bayiini tutar, *İkdam* da önce Üsküdarlılara verilirdi. Bu suretle matbaalardan gazeteleri toplamak aynı zamanda bitmiş olurdu. Fakat *Sabah*'ın, 'Müvezzi-i Sabah' adında bir istimbotu vardı. Kadıköy bayii bu istimbotla önce Kadıköyü'ne geçer ve küçük gemi hemen Boğaz'ın Anadolu iskelelerine doğru müvezzilerle yola çıkardı. Üsküdar gazetesini ise üç çifte bir fıta getirirdi ve Üsküdar müvezzileri de gazeteleri koltuklayıp Kadıköy ve Boğaz istikametlerinde koşmaya başlardı. Rüzgâr ayaklı tulumbacı müvezzi Digo Hüseyin de bir gün bir tarafa, bir gün öbür tarafa koşardı.

Bir gün Haydarpaşa'da treni kaçırmış, trendeki Kadıköy müvezzileri alaya başlamış, Hüseyin de hemen ayaklarına yol vermiş, tren Feneryolu istasyonuna girerken, Hüseyin çoktan orada,

'*İkdam*!..' diye bağırınca yolculardan başka makinist bile alkışlamış. Boğaz yolunda da Müvezzi-i Sabah istimbotunu geçer, her iskelede azıcık mola verir; istimbot gelirken iskeleden mendil sallar ve yine yoluna devam ederdi. Hem de yol boyundaki yalılara ve kahvehanelere gazete bırakmak şartı ile. Bir gün *İkdam*'da, '*Sabah* refikimizin istimbotu varsa bizim de kara vapurumuz var' diye Hüseyin'i öven bir sütunluk yazı çıkmıştı. *İkdam*'cı Ahmed Cevdet Bey esmerliğinden kinâye Digo Hüseyin'e 'Karaduman' derdi.

Gözümle gördüm, bir gün tımarhanede vefat eden Osman Pehlivan ile Üsküdar bayii Edhem o zamanki banka kaimelerinden beşer lira koyarak bahse tutuştular. Osman Pehlivan sürücü beygirlerinin en meşhurlarından Mesud ismindeki ata bindi; Digo da pantolonu, kundurayı attı, biri kamçıyı şaklattı, öbürü de fanila dizlik ve yalınayak tabanı kaldırdı. Beykoz'a kim önce varırsa Üsküdar iskelesindeki Beygirciler Kahvehanesi'ne telgraf çekecek, 1 saat 2 dakika sonra Digo'nun telgrafı geldi. 18 kilometrelik mesafedir, o zamanın yolları da bozuk, Hüseyin'in dakikada üst üste 30 metre koştuğu anlaşılır, hem sürat hem de mukavemet rekorudur. 'Digo' lakabını kendi kendine takmıştı, manası nedir bilemem. Ne zaman öldü, neden öldü bilemiyorum..."

Çerkez Hurşid Reis

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Yine o devirlerin namlı tulumbacılarından Üsküdarlı Çerkez Hurşid Reis ile Galata'nın gırtlağına kadar pislik içinde vurucu kırıcı kabadayılarından ve kumarcılarından Çeşmemeydanlı Çerkez Hurşid'i karıştırmamalıdır. Üsküdarlı Çerkez Hurşid Reis de kabadayı idi ama ayarını doğru yoldan ayırmamıştı. Beygir sürücülüğü yapardı; okuma yazma bilmezdi, zannederim ki evlenmemiştir, ömrü boyunca bekâr hayatı sürmüş gitmişti. İriyarı, göbekli, kapı gibi adamdı. Gayet alçakgönüllü, düşkünlere acır, yemez içmez para biriktirir, dertlilere hemdert olur, sılasından gelmiş garip yiğit bekâr uşaklarına faiz almadan borç para verir, borcunu ödemeyenlere hakkını helal ederdi. Elinde gümüşlü bir Çerkez kamçısı ve belinde gümüşlü bir kayışla

gezerdi. Son zamanlarda Üsküdar Karakol Sandığı'na ağa olmuştu. Bir merhabanın hayranı, bir fincan kahvenin kurbanı idi, fevkalade cesurdu. Benden temenni-i rahmet..."

Eyüplü Hüseyin Reis

Son namlı tulumbacılardan Eyüplü Hüseyin Reis mahalle tulumbacılığı teşkilatı kaldırıldığı zaman Eyüp'te CamiikebirEyüb Sandığı'nın reisi bulunuyordu. Heykel gibi güzel bir vücut yapısına sahipti. Gençliğinde güvey girdiği gece, yangın habercisi köşklünün sesini duyunca gelin kızı bırakıp koğuşa koşmuş ve hemen soyunup sandık kolu altına girerek yangına gitmişti. 1943-1945 arasında hayattaydı...

Arap Hüsnü Reis

Edirnekapısı Sandığı reislerinden. Zenciydi; iriyarı, zehir gibi bir kuvvete sahipti. Kahvecilik yapar, mevsiminde bostan sergisi açar, yanında birkaç kişi geçindirirdi. Hoşsohbet ve cemal âşıkı, kötülüğü görülmemiş, sandığını yıllarca yangınlara götürüp getirmiş ve yetmiş beş-seksen yaşlarına kadar da reislik yapmıştı. Bayramlarda namazdan sonra kahvehanede oturur, sağ cebine çil kuruş, sol cebine çil çeyrek doldurur, elini öpenlere çocuksa 1 kuruş, bıyığı terlemiş genç ise 1 çeyrek verirdi (Deligâvur Anğilidis'in notları).

Kâhya İsmail

Geçen asrın son yarısındaki tulumbacıların en namlılarından Defterdar Sandığı reisi. 1865'te (Hicri 1248) Defterdar'da Akarçeşme Mahallesi'nde Sirkeci Sokağı'nda bir evde doğdu. 1948'de Defterdar vapur iskelesi civarındaki evinde, 83 yaşında ve hafızası gayet zindeyken vefat etti; ağır çardaklı sandıklar zamanında yetişmiş, çok zengin hatıralara sahip bir tulumbacıydı.

Babası saraç Hacı Salih Usta'dır; ağrılara, sızılara şifalı nefes sahibiymiş. Defterdar'dan Edirnekapısı, Karagümrük, Fatih, Saraçhane'ye kadar uzanan geniş bir semtte "Salih Hoca", yahut "Saraç Hoca" diye anılırmış.

İsmail, baba sanatını tutmuş, babasının yanında çıraklıktan İstanbul'un sayılı saraç ustaları arasına yükselmiştir. 19-20 yaşlarında iken kendi boyundan delikanlıların kapıldığı sevdaya uyarak Defterdar Yangın Tulumbası Sandı-

ğı'na uşak yazılmış, pek az sonra da bu sandığın reisi olmuş, tulumbacılığın kaldırıldığı tarihe kadar da bu âlemin şöhretlerinden biri olarak yaşamıştı.

Saraçhane'de işlerdi, orada babadan kalma tezgâhı bırakmamıştı; Defterdar iskelesinde de büyük bir tulumbacı kahvehanesi açmıştı. Halen Defterdar vapur iskelesinden çıkılınca sol kolda kâgir, önü yol aşırı bahçe, büyük bir kahvehane vardır ki Kâhya İsmail'in meşhur tulumbacı kahvehanesi, işte oradaydı. Fakat İsmail'in tutup işlettiği zamanlar ahşap bir yapıydı ve üstünde on sekiz bekâr odası vardı. O odalarda da koğuş yerine Defterdar Sandığı'nın bekâr uşakları oturur, barınırdı. Bunların arasında da en namlısı, hayatı bir roman konusu olacak değerde Çiroz Ali'ydi, pek genç yaşında veremden ölen Ali, Kâhya İsmail'in manevî kardeşi yerinde pek sevdiği bir uşağıydı.

Saraç İsmail "Kâhya" lakabını, Defterdar iskelesi kayıkçılarının da kâhyalığını yaptığından ötürü almıştır. Tulumbacılığa büyük bir aşk ve şevkle atılmış olan İsmail, Defterdarlıları İstanbul'un birinci sınıf takımları arasına yükseltmişti. Defterdar'daki kahvehanesini de o zamanlar her sene ramazan ayında tulumbacılara has bir gösteri olarak çalgılı kahve yapardı. Devrin en namlı semaicileri ve mânicileri bu kahvehanenin irfan meydanında boy ölçüşür, imtihan olurdu.

Kâhya ramazan boyunca her akşam sandığının uşaklarına kahvehanesinde bir iftar sofrası açar, donatırdı. Reçelinden, turşusundan, peynirinden, zeytininden, etine böreğine, pilavına, hoşafına, güllaç tatlısına varıncaya kadar her şey bulunurdu. Bu sofranın başında her akşam uzaktan yakından dört beş meşhur tulumbacı da misafir olarak bulunurdu.

Kahvehanesinin Şevki adında bir de namlı köçek oğlanı vardı, mâni ve semai meraklılarından başka Kıpti'nin dilberlerinden olan Şevki'nin oyun ve perendelerini seyretmek için gelenler de pek çok olurdu. Hemen her akşam kahvehanede İstanbul'un ileri gelen esnaf ve tüccarından, âyan ve kibarından, ricalinden birkaç hatırlı müşteri eksik olmazdı; bu gibilerin önüne kahveden başka bir tabak fındık fıstık konulur, tabağın göbeğine de mevsimine göre ya bir elma yahut portakal oturtulurdu. Onlar da ikramın altında kalmazlar, 20 para kahve ücreti yerine bir gümüş mecidiye yahut bir sarı lira bırakırlardı.

Uzun tulumbacılık yıllarının asla unutulmaz hadiseleri arasında Kâhya İsmail şu vakayı daima dehşetle hatırlamıştır:

İstanbul'u büyük ölçüde harap eden, pek çok mal ve can kaybına sebep olan 1894'teki büyük zelzelede Kâhya İsmail Saraçhane'de bulunuyordu. Dehşet içinde dışarı fırlamışlar, feryat ve figan arasında Fatih'teki meşhur Şekerci Hanı'nda da yangın çıktığını öğrenmiş, yangın lafını işitince yerinde duramamış, zelzele afetini unutarak soluğu Defterdar'da almış, hemen takımları toplayıp sandık kaldırmış. Bugün yer yer çatlamış ve çökmüş olan, İstanbul'un meşhur kara surlarını son ağır şekilde tahrip eden de o zelzeledir. O zamanlar Edirnekapısı tulumbacılarından bir Kantarcı Rüşdü varmış. Çam yarması gibi tüvana bir adammış. Yolda ona rastlamışlar, koca bir kale bedeni yıkılmış, belden aşağısı enkaz altında, sırtüstü cansız yatıyormuş. Üstünden atlayıp geçmişler. Zincirlikuyu'ya geldiklerinde bir şiddetli sarsıntı daha olmuş, aldırış etmemişler, yangın yerine ulaşmışlar, fakat bütün dehşetiyle İstanbul yine sarsılmaya başlayınca, ancak o zaman kendisini toplayan ve afetin azametini idrak eden Kâhya İsmail sandığı yere koymadan uşaklarına dön emrini vermiş.

1900 ile 1902 arasında işleri bozulan Kâhya İsmail büyük kahvehanesini başkasına devrederek yine Defterdar iskelesinde ve eski kahvehanesinin karşısındaki ahşap barakaları satın almış, bir sandalcı esnaf kahvehanesi açmıştır. Kendisi de yanındaki tek katın ahşap evceğizine çekilmiştir. Ben Kâhya İsmail'i 1946 yılında burada ziyaret ettim, tanıdım; acı acı dert yanıyordu: 1943-1944 arasında kahvehanesi ile yanındaki evceğizi Feshane Fabrikası'na katmak üzere istimlak etmişler ve kahvehanesini kapatmışlar. Fakat istimlak işi de bir türlü tamamlanamadığı için 78 yaşındaki ihtiyar tulumbacı hiçbir yerden en küçük bir geliri yok, işsiz oturuyordu. Sabahtan akşama kadar, kapatılmış kahvehanenin önüne bir iskemle atarak, kendisini ziyarete gelenlerle avunmaktaydı. Dinçti; fakat romatizma sızılarından şikâyet ediyordu. "Karda buzda yalınayak koştuğun tulumbacılığın yadigârı" dedim, şiddetle itiraz etti, "Yaşım 78 beyim, tulumbacılık yadigârı olsaydı bu bacaklar 30 yaşında sızlamaya başlardı" dedi. Günde iki paketçik sigara içiyordu, tütüne 10 yaşında başlamıştı, pek canı çektiği zamanlar da iki kadehçik rakı içiyordu. Oğlunun çocukları olarak altı torun sahibiydi. Bu torunların en büyüğü 1946'da 17 yaşında olan Raif'ti. Dedesinin tabiriyle eğer tulumbacılık devrine yetişseydi, Defterdar Sandığı'nın gözbebeği ayakları koşarlı bir uşak olurdu.

Bir dokuma fabrikasında çalışmaktaydı, dedesinin tulumbacılık hatıralarıyla o kadar beslenmişti ki Kâhya İsmail konuşurken unuttuğu yerleri dokumacı Raif tamamlıyordu.

Zil İzzet

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılık yoluna saptıktan sonra ayyaşlığa vurarak altın adını bakır yapanlardan biri de gençliğinde bülbül misali güzel bir sese sahip olan Zil İzzet'tir. Tulumbacı kahvehanelerinde birinci sınıf mâni, semai, destan ve divan okuyucularındandı. Kısa bir zaman da tulumbacılıkta omuzdaşlığı vardır. Fakat hangi sandığın uşağı olduğunu tespit edemedim. Zeytinburnu Fabrikası Sıbyan Taburu'ndan kumral saçlı, buğday benizli, ince uzun, pek dilber bir delikanlıydı. Çocuk denilecek yaşlarda kendisini içkiye vermişti ki Zil lakabı da ayyaşlığından kinaye kalmıştır. Mânilerini irticalen okurdu; sesi ise o kadar tatlı idi ki, eğer içki ile kendisini kahretmese idi İstanbul'un en kibar mahfillerinin baş tacı bir hanende olurdu. Gençliğin ve güzelliğin kadir ve kıymetini bilmemiş, bednam olmuş, Zeytinburnu Fabrikası'ndan kovulmuş, yalınayak pelaspareler içinde sokaklara düşmüş ve henüz 25 yaşında iken bir gün Silahtarağa taşocaklarında Topağaç diye anılan yerde ölüsünü bulmuşlardı. Kimi rakıdan çatladı, kimi de sevdiği bir güzel uğruna zehir içti, intihar etti demiştir.

Şu manzume de ölümü üzerine yazılmıştır:

Güzellikte İzzet şah-ı hubandı
Ama insan kendi kadrin bilmeli
Gece içer, gündüz içer rezillik
Uçtu gitti bülbül misali dili

Altın adı çıktı pek tez bakıra
Attılar sandıktan o körkandili
İşittik ki Topağaç'ın altında
Ölü bulmuşlar körkütük içkili

Bir rivayet kendi kıymış canına
Sevmiş de bir yüz vermeyen güzeli
Çürüklükte nam ve nişan olur mu
Biz yine rahmetle analım Zil'i...

Çürüklük gariplerin, fakirlerin gömüldükleri mezarlıklara verilen isimdir. Bir kabre üst üste yüzlerce kişi bırakılmıştır..."

Vâsıf Hoca, Zil İzzet'in II. Abdülhamid devri sonlarının şöhretlerinden olduğunu kaydederken bir tarih rakamı vermemiştir. İzzet, sesi kadar çığırtma denilen bir nevi kavalı da üflemekte şöhretliymiş, Zeytinburnu Fabrikası'ndayken "Çığırtmacı İzzet" diye anılırmış...

Küpeli Beyoğlu

Geçen asır sonlarında Beyoğlu'nun namlı palikarya tulumbacılarından, cesareti, cüreti, Allah vergisi güzellik nakşı, albenisi, bıçkın alımı çalımıyla Beyoğlu'nun gayrimüslim ayaktakımı arasında çok büyük şöhret yapmış bir baldırı çıplak hayta, şerir. Asıl adı unutulmuştur, Midilli Adası'nda bir çorbacının oğluyken küçük yaşta Kaptan Vangel adında bir korsanın yanına kaçmış veya kaçırılmış, 1867-1868 arasında 16-17 yaşlarındayken kaptanıyla beraber Beyoğlu'nda Tarlabaşı'nda yerleşerek gizli kumar oynatılır bir kahvehane, bitirim yeri açıp işletmişler. O devrin Rum gemicileri arasındaki bir geleneğe göre sol kulağında bir altın halka küpesi bulunan çorbacı oğlu da tulumbacılığa heves ederek Beyoğlu Belediye Dairesi Yangın Tulumbası Sandığı'na uşak yazılmıştır. 1870'teki büyük Beyoğlu yangınında bir mahzenin içinde diri diri yanmaya mahkûm beş kişiyi, hayatını beş defa tehlikeye atarak kurtardığı için "Küpeli Beyoğlu" adıyla derhal büyük bir şöhret kazanmıştır. O cehennemî yangında fedakârlıkları görülmüş diğer sekiz on nefer tulumbacıyla beraber bir nişanla taltif edilmişti, bu nişanın ne olduğu tespit edilemedi (bir kurtarma madalyası olması muhtemeldir).

Kaptanıyla birlikte işlettikleri bitirim yeri kahvehane yangında yanmış, az sonra da Kaptan Vangel ölmüş; güzelliği, altın halka küpesi ve daima göğsünde taşıdığı nişanıyla bir şöhret olan şıkırdım palikarya, bir iş tutmaya lüzum görmemiş, umumhaneciler ile meyhanecilerden, kumarhanecilerden haraç

alarak yaşamaya başlamıştır; topladığı haraç paralarını da yine oralarda uygunsuz Rum gençleriyle rezilane yemiştir ve böylece 27 yıl geçmiştir. 1897'de, Osmanlı-Yunan Harbi sırasında Rum kibarlarından bir doktor paşanın taze oğlunu iğfalle bıçkınlık, serserilik yoluna sürüklediği için, Sultan Hamid'in ayaklarına kapanan paşa babanın istirhamı üzerine tevkif edilmiş, şüpheli, muzır adam olarak Osmanlı tâbiyetinden çıkarılmış ve hudut dışı edilmiştir.

Küpeli Beyoğlu'nu görmüş olanlardan Üsküdarlı Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"40-45 beş yaşlarında, posbıyıklı, sakalı matruş, adalı poturu giyer, temiz giyinir; tulumbacı nümayişi olarak gümüş saat kordonunu yeleğinin omuz başına iliştirerek göğsü üstünde kuşağına sarkıtır; yakışıklı, fakat yüzü gülmez bir adamdı. Kalyoncu Kolluğu'nda bir kahvehanede, beş metre kadar ilerdeki bir duvara konmuş bir karasineği bıçak atarak mıhlayıp ezdiğini gözümle gördüm, tehlikeli bir şerir idi. Taparcasına sevenleri olduğu kadar düşmanları da çoktu. Hudut dışı edilmese bir gün muhakkak öldürülürdü. Tek kelime Türkçe bilmezdi, öğrenmeye de hevesli değildi. Hudut dışı edildikten sonra bencileyin gurebadan bir Rum ahbabım geldi, o zaman için büyük para, üç mecidiye vererek benden Küpeli Beyoğlu için bir destan istedi:

'Bizim serserilerin hepsine satacağım, sayende biraz para kazanacağım!..' dedi.

Destanı yazdım. Rum harfleri ile Türkçe olarak basıldı, ahbabımın dediği gibi birkaç gün içinde satıldı tükendi..."

Palikaryanın gençlik zamanını tasvir eden destanı şudur:

Boyu tanzir eder sülüs elifi
Tulumbacı Rum civanı zarifi
Rivayet muhtelif ism-i şerifi
Pandeli, Panayot, Petro, Perikli

O şahın şöhret ü şanı Beyoğlu
Böyle güzel görmemiştir Beyoğlu
Övünemez ona paşa, bey oğlu
Tüketmiştir yağı âşık kandili

Avrupa'yı kesmiş alnına berber
Alam dedim soy sopundan bir haber
Dediler çorbacı oğlu bu dilber
Aslı adalıdır hâki Midilli

Sabi imiş düşmüş kavak yeline
Geçmiş korsan Kanlı Vangel eline
O getirmiş bu İstanbul iline
Zira kendi yolu pek tehlikeli

Kahve açmış Vangel Tarlabaşı'nda
Bey oğlun oturtmuş tezgâh başında
Sihir ela gözle, gümrah kaşında
Basmış ol kahveyi müşteri seli

Adalı poturlu fermene yelek
Omuzdan sarkıtmış bir gümüş köstek
Kamerçin yemeni ökçesi yüksek
Trabulus sarmış incecik beli

Âdettir dilberan gösterir topuk
Palikaryalarda tutulur nutuk
Palikaryalığa hevesli kopuk
Korsanlıktan sağ kulağı küpeli

Kuleler asar kırmızı fener
Ayaklar koşarlı şap şap pür hüner
Nâr içre semender misali döner
Şah Beyoğlu Beyoğlu Daireli

Affettirir cümle günahı gayret
Harîk-i kebirde civanı seyret
Yakmaz mı vücudu ayağı hayret
Sanarsın kavm-i İsa'dan bir veli

Bilmez amma ar ü hayâ namusu
Ateş-i Nemrud'dan yoktur korkusu
Üstüne yok tulumbacı doğrusu
Kazaya gelmesin saçının teli

Seksenyedide'dir harîk-i kebir
Tahriri mümkün değildir bir bir
Ondan sonra alınmıştır çok tedbir
Semt-i Beyoğlu'nun perişan hali

Yağardı ateşler misali baran
Mahzende beş nüfus akraba yâran
Feryat ider yok mu bizi kurtaran
Yevm-i mahşerin hal-i pür melali

Yürüdü yangına karşı o feta
Ateşe yalnayak basarak hatta
Kimi der aferin kimi der hata
Kimi kahraman der kimisi deli

Halâs etti o gün beş nefer canı
Ana baba ile iki sıbyanı
Gördüler en son ol kahramanı
Çıkarır bir duhter-i mah cemali

Beyoğlu yandı Beyoğlu şan aldı
Padişahımızdan hem nişan aldı
Destanı Vâsıf'ı perişan aldı
Tahsin etti anı cümle ahali...

Benli Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Boy bos, acı kuvvet ve koşarlı ayaklarla Zeytinburnu Sandığı'nın yüz akı

bir uşağı, sandığının naracısı idi; dördü yanağında ve üçü boynunda, görünürde yedi beni olduğu için 'Naracı' ve 'Yedibenli' diye de anılırdı. O devrin tulumbacılık âleminin namlı mânicilerindendi.

1318'de (Miladi 1901) II. Sultan Abdülhamid'in yirmi beşinci cülus yılı şenliklerinde Galata'da Çeşmemeydanı'ndaki meşhur tulumbacı kahvehanesinde Haddehaneli Zihni adındaki genç ile bir mâni atışması, tulumbacılık âleminin unutulmaz vakalarındandır; Zihni o tarihte 18-19 yaşlarında, esmerin dilberlerinden pek yakışıklı bir delikanlıydı. Fakat mânicilikte zeki oğlan olmasına rağmen henüz toy; Mehmed ise usta idi. Çığırtkanın attığı ayaklar üzerine önce heveskâr Zihni bir mâni mısraı düzdü, Mehmed de beyitleri tamamladı ve üçüncü beyitte çocuğu mat etti:

Çığırtkan:
Adam aman... zihnimi...
Zihni:
Felek haraptürap etti karıştırdı zihnimi...
Mehmed:
Hak gönderdi yâr tutayım kara gözlü Zihni'mi!
Çığırtkan:
Adam aman... yedi beni...
Zihni:
Nişan yedi beladan herifin yedi beni...
Mehmed:
Kaşlar kara, kirpik kara, vahşi nigâh yedi beni!

Çığırtkan üçüncü ayağı da attı, fakat bu sefer Zihni kendini toparlayıp bir şey söyleyemedi, beyti Benli Mehmed söyledi:

Çığırtkan:
Adam aman... içerim...
Mehmed:
Affet beni bahriyelim dime kanın içerim
Zehir varsa dilimdedir, tertemizdir içerim...

O gece Haddehaneli Zihni merd-i merdan bir genç olduğunu göstermiş, 'Ustamsın ağabey!..' diyerek Mehmed'in elini öpmüş ve o ayaktakımı muhitine mensup bütün kahvehane halkının aşırı takdirini kazanmıştır.

Benli Mehmed gayetle güzel çiftetelli oynardı. Birinci Cihan Harbi'nin ilk yıllarında 42-43 yaşlarında iken veremden ölmüştür."

İnce Arap Mehmed

İnce Arap Mehmed Cihangir Sandığı'nın namlı uşaklarından ve naracısıydı; 1887'de İstanbul'da doğdu, yine ünlü tulumbacılardan Arap Reyhan'ın oğludur. Henüz dokuz yaşındayken Tersane'de Haddehane Sıbyan Bölüğü'ne girmiş, Haddehane'nin tornacılık bölümünden bahriye mülazımlığıyla (teğmenliği) mezun olmuştur. Tulumbacılığa pek çok emsali gibi Haddehane sıbyanları arasında bulunurken heves etmiş; şiddetli yasağa rağmen gizlice Cihangir Sandığı'na uşak olmuştur ve soyunup yangınlara koşmuş, sandığının da naracılığını yapmıştır. O zamanlar Galata'da Mengene Sandığı'nda "Galatalı İnce Arap" diye anılır çok meşhur bir tulumbacı bulunduğu için Mehmed'e ayaktaşları arasında "Küçük İnce Arap" denilmiştir. Sandığının "Beyoğlu Cihangirli" sözünden ibaret narasını, koşarken bir kilometre boyunca uzatırdı. Yani, nara peşrevini attığı yerden tam bir kilometre ötede "Cihangirli"nin "liiii..."sini bağlardı. Bir ara bahriye itfaiyesinde de bulunmuştur. 1965'te hayattaydı. Cihangir'de küçücük bir atölyede trikotajcılıkla geçinmekdeydi; "Tulumbacılık âleminin kaçınılmaz cilvelerinden, acı ve tatlı, başımdan hayli macera, haramından helalinden pek çok gönül dalgaları geçti" diyen Arap Mehmed o macera ve dalgaları nakletmemiştir.

İncebacak Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1885 arasında Üsküdar'da Paşakapısı Sandığı uşaklarından İncebacak Mehmed, koşarlı tulumbacılığı kadar güzelliği ile de meşhurdu; kibar evladı iken tulumbacılığa, kopukluğa, bıçkınlığa heves etmiş, altın adını bakıra çıkarmış gençlerdendi..."

Aşağıdaki manzume Üsküdarlı Âşık Razî'nindir:

Tulumbacılığa gayet hevesli
Derd-i maişetten o azadedir
Nazik ayaklardan ellerden belli
İncebacak Mehmed kişizadedir

Tığ gibi, ok gibi uçar koşarlı
Ülfet muhabbette edepli arlı
Yedi kuşak ceddi o Üsküdarlı
Kopukluğa saik gülgûn bâdedir

Kararır kirazlar görüp birbirin
Pırpırından seçmiş beyim rehberin
Yolun gözler elbet öyle hizberin
Koğuşlar teşrife hem amadedir

Yaraşmış pek açmış dizlik mintanı
Yalınayaklarla gör o fettanı
Tulumbacıların şahı bütanı
Albenili çalım fevkaladedir...

Yine Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ya amcası, ya dayısı, Şûra-yı Devlet azasından bir zatın ricası ve nahiye müdürlüğü ile İzmir taraflarına gönderilmişti. Giderken bir yangın tulumbası sandığı ile Paşakapılılarından bir omuzdaş götürmüş, orada da bir tulumbacı koğuşu açmış, götürdüğü tulumbacıyı da o sandığa reis yapmış..."

Kabalak Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılıkta II. Abdülhamid devri sonlarının şöhretlerinden olan Kabalak Mehmed Üsküdarlı olduğu halde, hangi sandığın uşaklarından olduğunu tespit edemedim. Asıl işi gazete müvezziliği idi, zaman ile Üsküdar'da en çok iş yapan gazete bayii oldu.

Tulumbacı ve müvezzi olarak gençliği sokaklarda yalınayak koşmakla geçmiştir. Çok yakışıklı bir adamdı. Meşrutiyet'in ilanı ile gazeteler çoğalınca ve satış da o nispette artınca müvezzilikten bayiliğe yükselerek tüyünü düzdü; gayet temiz giyinmeye başladı, hafta sonunda gazete idarelerine parayı, peşine kattığı üç dört adamı ile torbalar dolusu götürürdü. Fakat kazandığını tutamadı, birtakım uygunsuz gençlerle ve kumarda yedi. Son günleri çok sıkıntılı geçmiştir. Bana bir gün tulumbacı dizliği, keçe külahla ve koltuğunda gazetelerle mürahiklik çağında çekilmiş bir resmini gösterip, ağlamış:

'Vâsıf Efendi... Sokaklarda yalınayak koşardım ama meğer ne mesut günlerim, yıllarımmış, istikbalime ümitle bakardım, şimdi gözlerim karanlığa dalıyor...' demişti.

Birkaç defa da Karacaahmet Kabristanı'nda bir mezar başında oturur iken görmüştüm; hayatı tulumbacılık, müvezzilik ve kumar, içki âlemlerinde geçmiş bir adamın unutmadığı bir ölünün adı da şu satırların arasında bulunsun diyerek o kabrin kitabesini de gidip istinsah ettim: 'İskeçe eşrafından Selim Beyefendi'nin mahdumu olup on yedinci sâl-i baharında vefat eden Mektepli Remzi Bey'in ruhu için elfatiha, sene 1310 (Miladi 1892-1893).'"

Pançik Mehmed

Pançik Mehmed II. Abdülhamid devrinin namlı tulumbacılarından, Fatih 1. Daire Sandığı uşaklarındandı. Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"İri cüsseli, zehir gibi acı kuvvete sahip, gözü pek bir adamdı. Fatih ahırlarında yatar kalkar ve beygir sürücülüğü yapardı. Bundan ötürü 'Beygirci Mehmed' diye de anılırdı, Sébah ve Joaillier Fotoğrafhanesi'nin çıkardığı İstanbul manzaraları arasında Şehzadebaşı'nda Damatibrahimpaşa Sebili'ni gösterir bir resim vardır ki geride bir midilli yanında genç bir beygir sürücüsü durur. İşte o delikanlı tulumbacı Pançik Mehmed'dir. Mehmed 1900'den sonra İstanbul'dan Üsküdar'a geçip arabacılık yapmaya başlamış ve o zamandır ki Pançik lakabını almıştır. Bülbülderesi Sandığı'nda da bir müddet reislik yapmıştır..."

Sivri Mehmed

Merdivenköyü Sandığı'nın son reisi Kemal Reis anlatıyor:

"Bizim sandığın uşaklarından Sivri Mehmed, incecik tüy gibi bir gençti. Gayetle şen şakrak, gayet güzel zilli maşa, darbuka çalar, köçeklere parmak ısırtacak kadar güzel çiftetelli oynardı, yorulmak bilmezdi, yangın dönüşlerinde koğuşta saatlerce göbek atardı. Bizim Merdivenköylü Bitli Tevfik (kalender meşrep halk şairi) sandık kolu altına girmemiştir ama tulumbacılarla düşer kalkar haşrolunurdu. Edası kendine has, tulumbacılar üzerine pek şirin türküleri vardır. Bir türküsü de bu Sivri Mehmed içindir:

Sivri Mehmed'imin oyunu aman
Aman aman oyunu
Selviler kıskanır boyunu aman
Aman aman boyunu

Zilli maşa elde vurur topuğu
Vur Mehmed'im topuğu
Çiftetellide gör şehbaz kopuğu
Gör Mehmed'im kopuğu

Su dökemez beyler ayaklarına
Yalınayaklarına
Dalarken semenderim konaklarına
Yanar konaklarına..."

Susurluklu Mehmed

Çağdaş büyük halk şairi Ali Çamiç Ağa'nın yetmiş yılı aşan iş hayatında çıraklığını yapmış gençlerden biri ki tulumbacılığa heves etmiş ve ustasının izniyle Gedikpaşa Sandığı'nda da tulumbacı olmuş; koşarlı ayaklarıyla o yolda muhitinde şöhrete kavuşmuştur. Müteverrim olduğu fark edilmemiş, bir yangından sonra yatağa düşmüş ve hastalığı süratle ilerleyerek henüz 20 yaşındayken ölmüştür.

Bütün çırakları şanında ayrı ayrı birer manzume yazmış olan kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa, bu Susurluklu Mehmed'i de şu mısralarla övmüştür:

Susurluklu Mehmed'im bir çelimsiz oğlandı
O mu bana uşaktı ben mi ona hizmetkâr
Gönül şöyle bir zaman hüsnüyle oyalandı
Sadakatte birinci hakkı edilmez inkâr

Eşirra pençesinden halâs ettim o şahı
Şeb-i yelda-yı aşkın oldu bedr-i tam mahı
Her andıkça ağlarım o melahatpenahı
Etti incehastalık Susurluklu'mu şikâr...

Gencin ölümüne de Mehmed'in 20 yaşıyla tamiyeli olarak şu mücevher tarihi söylemiştir:

Tarih yazdı müneccim yirmi yaşla eflake:
"Kahvecinin nevcivan çırağı güzel Mehmed..."

1283 + 20 = 1303 (Miladi 1885-1886)

Susurluklu Mehmed'in kahveci çırağı kıyafetinde, elinde askı ile Gedikpaşa'da Zare isminde bir fotoğrafçı tarafından çekilmiş bir resmi vardır.

Topuklu Mehmed

1885 ile 1890 arasında Üsküdar'da Toygartepesi Sandığı uşaklarından namlı bir tulumbacı, yorgancı esnafındandı. Taşra âyanından bir paşanın kızı, tulumbacı kılığı altında gördüğü bu pırpırı yorgancıya âşık olmuş; kız, babasının tek evladı, oğlan ise muhitinde namusuyla tanınmış, paşa baba da kemal ve irfan sahibiymiş, iki genci evlendirmiş. Bu düğünün Üsküdar'da uzun zaman unutulamamış bir hususiyeti olmuştur; gelin kız, "Ben onu tulumbacı olarak gördüm sevdim, koltukta da yalınayak ve başında keçe kü-

lahla tulumbacı olarak görmek isterim!..” demiş, Topuklu Mehmed de gelin kızın isteğini yapmış, sıvama inci işlemeli gelin entarisi içindeki telli duvaklı gelin kızı koltukta, çıplak ayaklarının iri topuklarını güm güm vura vura alıp götürmüş. Bütün düğün evi halkı oğlanın alımına çalımına, cakasına hayran olmuş.

Devrin ünlü halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu Topuklu Mehmed'i sekiz kıtalık bir manzumeyle övmüştür, şu iki kıta o manzumeden alınmıştır:

Topuklu Mehmed'im Toygartepeli
Şan vermiş sandığa taban depeli
Hele o gelin kız ayak öpeli
Bildim cihan vurgun mah cemaline

Topuklum övün sen hakkındır övün
Paşa kızı ile yakındır düğün
Gülle topukları vur asıl o gün
Götür gelin kızı alıp daline...

Âşık Razî Topuklu Mehmed'in düğünü için de oğlanın 21 yaşıyla tamiyeli şu mücevher tarihi yazmıştır:

Gelin kız istemiş hem ısrar ile
Sözümde zerrece yoktur hiç yalan
O paşa kızını pırpırı kılık
Topuklu Mehmed'dir koltuğa alan

Yirmi bir yaşında o tulumbacı
Kızın gönül evin eylemiş talan
Eşbehin yaşıyla mücevher tarih:
“Ayakları çıplak bir güvey oğlan...”

1287 + 21 = 1308 (Miladi 1890-1891)

Beygirci Mıstık Reis

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Mıstık Reis geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından; Üsküdar'da Doğancılar Mahallesi'ndendi; kumralca, uzun boylu, pehlivan yapılı, posbıyıklı, görenler, 'İşte erkek buna derler' derdi. Önce Üsküdar Mahkeme Sandığı'nın, sonra Üsküdar Karakol Sandığı'nın reisi oldu; o kadar atik, çevikti ki, yürürken bir kasırga gelişini andırırdı. Gayet cesur; her türlü zahmete, meşakkate dayanıklı; son derece cömertti. Cebinde kırk parası olsa uşaklara, ayaktaşlarına yedirirdi. Kavgayı, dövüşü hiç sevmez, fakat bir kere de kavgaya girdi mi, on kişinin içine dalar, hiçbir yara, hatta sıyrık almadan sekizini tepeleyip yere sererdi. Sarhoşluğu biraz aykırı, hele bir şeye biraz da hiddetlenmiş ise, sulusepken bora halini alırdı. Uşaklar arasında garip gençleri daima korur, hiçbirini harçlıksız bırakmazdı. Fakat yetiştirdiklerinin vefasızlıklarına, emek ve haklarını inkârlarına tahammül edemedi; hem sandık reisliğinden ayrıldı, hem de vatanı olan Üsküdar'ı terk ederek Kadıköyü'ne çekildi, arabacılık yapmaya başladı ve Meşrutiyet'in ilk senelerinde orada öldü."

Faytoncu Murad

Merdivenköylü Kemal Reis anlatıyor:

"Bizim Merdivenköyü'nün uşakları arasında Faytoncu Murad hem koşarlı yaman bir tulumbacı, hem de resim gibi güzel bir delikanlıydı, 'Arif Ağa'nın Murad' diye de anılırdı; Birinci Cihan Harbi'nde asker oldu gitti, bir daha dönmedi, hatta bir mektubu bile alınamadı. Kimi Galiçya'da kimi Kafkasya'da şehit oldu dediler, anacığı tecennün etti."

Bu tulumbacı şanında aşağıdaki türkü, büyük halk şairi Merdivenköylü Tevfik Karkan'ındır (Bitli Tevfik):

Abe ben seni gökte arardım
Gökte ararken yerde Murad'ım
Gel şaklata şaklata
Kamçını şu kır ata
Merdivenköyü'nün bozuk yolları

Bektaşiler tutmuş sağı solları
Tozu dumana kaldır
Gidelim gıldır gıldır
Bir yanda Galiçya, bir yanda Kafkas
Şehitlik şarabı sunulur tas tas
Gece gündüz aradım
Deliye çıktı adım
Kâkülü püskül püskül
Nerde güzel Murad'ım...

Ablasıgüzel Mustafa

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasının namlı tulumbacılarından, yük arabası sürücüsü; Kocamustafapaşa Sünbülefendi Sandığı'nın uşaklarındandı. Ablasını görmedim ama kendisi gayetle dilber bir delikanlı idi. Rumeli muhacirlerinden pehlivan yapılı zeberdest yiğitti. O tarafların kesimi cepken ve poturu ile levendane reftarı, bıçkın çalımı, soyunup da sandık sırığı altına girdiği zaman pırpırılık albenisi de güzellik nakşına ayrıca revnakı tumturak verirdi. Fukaradan, zenginden, kenarın yosmalarından konakların haspalarına kadar vurgunları, ters dönmüş fesleğen saksısına benzeyen albenisinin altındaki kâkülleri teli kadar çoktu. Fakat, yalınayaklı, yarım pabuçlu yük arabası sürücüsü olduğu halde gayet edepli, namuslu, beş vakit namazında, ağzına içkinin katresi düşmemiş, elmas parçası delikanlıydı.

Ablasıgüzel o meşhur-ı enâm
Kendi ablasından güzel Mustafam
Şehbaz ü şehlevent gencin irisi
Pençesi on cana bedel Mustafam

Cebin-i pakinde nur-ı imanı
Her fiilinde tutar emr-i Kuran'ı
Hoş tutar uluyu, sıbyan, akranı
Tuna yalısından güzel Mustafam

Allah Allah deyu hoş seda ile
Basıp da narayı geldi mi dile
Cümle yâranımız sıdkını bile
Bin şah-ı hubana bedel Mustafam...

Yolunu şaşırmadı, paraya hediyeye kapılmadı; taştan kavak gibi alnı ak, dimdik kaldı.

Nihayet küfvü, akranı olan bir bağçıvanın gül goncası benzeri kızı ile evlendi ki, Mustafa'nın adı Şazimend olan güzel ablası da o bağçıvanın kardeşinin karısıydı, valide merhum tarafından akrabamız olurlardı."

Altınbaş Mustafa

Tulumbacılık âleminin 1890 ile 1900 arasındaki şöhretlerindendi, Üsküdarlı Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Babası vapur iskelesinde çımacı, anası bir Rum dönmesi idi; ana güzel, baba güzel, Mustafa afet-i devran idi; saça sünbül, gamzeye gül, nigâha cellat, boya bosa şimşad denilmiş ise bu Altınbaş Mustafa içindir, diyebilirim. Nazik, dilbaz, civelek, fakat hiçbir işte tutunamamış, bir sanattan zevk alıp çalışamamış, bostanlarda yanaşmalık, kahvelerde uşaklık, araba sürücülüğü, olta balıkçılığı yapar, mevsimlerinde yalınayak, pırpırı, başında dut, incir, balık tablaları alarak sokak sokak dolaşırdı. Bülbülderesi tulumbacı koğuşunda barınır bir haneberduştu; anasını, babasını pek küçük yaşta kaybetmiş, komşuları olan bir İranlı tütüncü tarafından himaye edilmiş ve o adama 'baba' diyegeldiği için 'Acemin Mustafa' da derlerdi.

Sandık kolu altına girip de yangın yoluna düştüğü zaman bir ateşpare olurdu.

1890-1900 arasında Üsküdar'da Çinili semtinde oturur ulemadan bir zatın Fatma Hanım adında güzellikte yekta ve gelinlik çağında hâfız-ı Kuran bir kızı varmış. Semtlerinde çıkan bir yangına gelen tulumbacılar arasında bu Bülbüldereli Altınbaş Mustafa'yı görmüş ve görür görmez de pırpırı oğlana gönül vermiş, yolunu bulup baldırı çıplak oğlanla konuşmuş:

'Anam babam beni sana vermezler ama ben sana kaçarım, kulübe değil kümes de olsa evim diye girerim...' demiş.

Oğlan da:

'Hanım kız, sana yazık olur, hem de benim başım derde girer, biz birleşemeyiz, sen helaline kavuşunca beni unutursun...' yollu bir cevap vermiş.

Kötü tesadüf, mahallesinin haşarı oğlanlarından biri oradan geçiyor imiş. Fatma Hanım ile Altınbaş Mustafa'nın konuştuklarını işitmiş ve mahalleye yaymış, güzel kızın adı kötüye çıkmış, anasından babasından yatağa düşecek derecede dayak yemiş, bir sabah da henüz ortalık ağarmadan hasta döşeğinden kalkmış, intihar edeceğini bildiren bir mektup bırakarak evden kaçmış.

Belki yüzlerce kuyu arandı, cesedi bulunamadı; kendisini Şemsipaşa tarafından denize attığı tahmin edildi. Bir bekçi:

'Daha ortalık ağarmamıştı, bir kadının koşar gibi yürüdüğünü gördüm, kadın kılığına girmiş hırsız sandım, dur dedim, durmadı, peşinden koştum, fakat deniz kıyısında birdenbire sırroldu, kayboldu...' diye anlatmış.

Tulumbacı Altınbaş Mustafa da çok tazyik edildi, karakolda birkaç sefer dayak yedi, kız ile buluşup konuştuğunu inkâr etti, hatta Fatma Hanım adında bir kız var mıdır, herhangi bir kız tarafından sevildiğini de bilmediğini söyledi. Aşağıdaki manzumeyi bu vaka üzerine Hafız Fatma Hanım'ın ağzından Üsküdarlı Âşık Razî yazmıştır:

Saç sefadan uzar, tırnak cefadan
Sevilenler geçmez semt-i vefadan
Bir bıçkının nârı aşkına yandım
Lokman Hekim ümit kesti şifadan

Molla kızı hâfız-ı Kuran idim
Dürdane sahibi hüsn ü ân idim
Namım Fatma naz ile perran idim
Bildim bu dert bana gayb ü hafâdan

Nerden gördüm Ya Rab ben ol fetayı
Tulumbacı civan bürehne pâyı
Ahu-yı vahşi püsküllü belayı
Dâd ü feryat Altunbaş Mustafa'dan

Canımla sevdim o kopuk çapkını
Ayağı koşarlı gözü baygını
Kundaklandı dil hanesi yangını
İçtim şarab-ı aşkı musaffadan

Molla babam duydu oldu bir ejder
Validem gazabı pederden beter
Ruz ü şeb darb ider valide peder
Rah-ı halâs mevt ola bu cefadan

Gülmemiş ne Şirin, ne Zühre, Leyla
Benim başımda da aynı vaveyla
Bir yan duzah bir yan deşt-i Kerbela
Yârim el çekti âteş-i itfadan

Bir şeb, vakt-i seher verdim kararı
Ağlattım vatan şehri Üsküdar'ı
Çözülmedi mevtimin hiç esrarı
Sade mektup kaldı kasd-ı ifadan...

Âşık Razî bu destanı bastırdı, 1.000 nüsha yalnız Üsküdar'da bir günde, hatta birkaç saat içinde kapış kapış satıldı. Nüshasını 5 paraya alan 10 kuruşa başkasına sattı. Bunun üzerine 1.000 nüsha daha basıldı, onlar da tükendi. 10.000 nüsha basılsa gidecek, kızın babası Âşık Razî'ye 30 altın yollamış, "Bu namus meselesidir, sokağa çıkamaz oldum, destanı okuyanlar bana lanetle bakıyor, Razî Efendi bu destanın peşini bıraksın" diye rica etmiş, 10.000 nüsha basılsa Razî'nin eline 10 altın ancak geçecek, şair destanının peşini bıraktı ama İranlı matbaacılar kendi hesaplarına daha binlerce nüsha basıp sattılar.

Vakadan sonra Altınbaş Mustafa da Üsküdar'da duramadı, Bülbülderesi'nden Kazlıçeşme Sandığı'na gitti; Balkan Harbi'ne de gönüllü olarak iştirak etti, Edirne'nin sukutunda Kaleiçi'ndeki vahşiyane katliamda şahadetinde 35 yaşlarında olması gerekir..."

Arabacı İnce Mustafa

Merdivenköyü uşaklarından ve hakkıyla tulumbacılardan İnce Mustafa'yı o sandığın son reisi Kemal şöyle anlatmıştır:

"İnce Mustafa, lakabı üstünde; ince uzun, esmer güzeli bir delikanlı idi; çiftçilik ve arabacılıkla geçinirdi; rüzgâr ayaklı bir tulumbacıydı, heveskârlıkta ise bütün ayaktaşlarından coşkundu, her yangın dönüşünde sandık indirilince sandığı öperdi. Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale'de şehit oldu. Tek hatırası Bitli Tevfik'in (Tevfik Karkan) onun için yazdığı bir türkü kalmıştır."

Büyük kalender şairlerimizden olan Bitli Tevfik'in Arabacı İnce Mustafa şanındaki türküsü şudur:

İnce Mustafa'mda samur bıyıklar
Püskül püskül bıyıklar
Mustafam her gece bir kız sayıklar
Gelin kızı sayıklar

Sür be arabayı İnce Mustafam
Gıldır gıldır Mustafam
Kim gönül vermez bu gence Mustafam
Fingir fingir Mustafam

İnce Mustafam be bin içinde bir
İnce güzel Mustafam
Zülüf kemendini kızlara geçir
Bakma bel bel Mustafam

Merdivenköyü'nün meşhur düğünü
Aman meydan düğünü
Gelin kız aşkına oyna o günü
Mustafam be o günü...

Edirneli Boyacı Mustafa

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Edirneli Boyacı Mustafa son namlı tulumbacılardandır. Üsküdür Yeniçeşme Sandığı uşaklarındandı, kara yağız esmer ve zeberdest bir delikanlıydı; Üsküdar'da Büyük İskele önünde kundura boyacılığı yapardı. Kalenderlik yolunda ayaktaşlarımızdan Merdivenköylü Bitli Tevfik bu Boyacı Mustafa'nın gece ve gündüz beraberi, dostu idi. Vücut yapısı ve yüz nakşı ile elhak erkek güzeli olan Boyacı Mustafa'nın şanında aşağıdaki manzumeyi Tevfik bir gece Üsküdar İskele Meydanı'ndaki çalgılı kahvehanemde irticalen okumuştu:

Boyacının güzeli güzellerin güzeli
Kınalı boyalıdır civanın güzel eli

Kalkar sandık başından girer sandık altına
Tulumbacı şehbazın adımı yüz altına

Boyası, cilasına, fırçasına yanmalı
Cevrine, cefasına, kahrına dayanmalı

Boyacının güzeli güzellerin esmeri
Koşarlı ayaklarla uşakların serveri

Bıçkın çapkın boyacım Edirneli Mustafam
Şahin başında eser kavak yeli Mustafam

Adam aman... elidir...
Güm güm topuk vurarak bas geç acı narayı
Gece gündüz hu çeker yâr Bodurum Kaleli

Adam aman... eli var...
Yeniçeşmelilerle ben açamam arayı
Boyacı Mustafa'mdır tulumbacı güzeli...

Ayaklı mâninin ikinci mısraı Yeniçeşmelilerin narasıdır. Bitli Tevfik şu meşhur 'Edirneli Boyacı' türküsünün bu tulumbacı Mustafa için çıktığını söylemiştir:

Çarşıdan aldım pirinci pirinci
Edirne'nin boyacıları birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı...

Bu meşhur türkü üzerine Bitli Tevfik yanılmıştır; memleketimizde kundura boyacılığı önce Edirne'de başlamış, az sonra da oradan İstanbul'a gelmiştir. Fakat kundura boyacılığının İstanbul'da yayılması 1900'den çok evveldir ki, o zamanlar tulumbacı Boyacı Mustafa belki doğmamıştı bile. Meşhur türkü de İstanbul'daki ilk Edirneli boyacılar için çıkmıştı. Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal Bey, 'Eminönü'nde bir Çingene kundura boyacısı vardı. Perçemli İbo derlerdi. 1900-1905 arasında altmışın üstünde koçan gibi adamdı.

"Bu işi Edirne'den İstanbul'a birkaç arkadaş gençliğimizde biz getirdik..." derdi' diyor."

Hopalı Çakır Mustafa

1885 ile 1890 arasında namlı tulumbacılardan bir kayıkçı; Vâsıf Hoca bu delikanlının portresini, hünerli kalemiyle şöyle çiziyor:

"Cibali iskelesinde dolmuş kayığında işler, Hopalı Laz Çakır Mustafa; koşarlı ayağı, sonsuz cesareti, her türlü mihnete, meşakkate tahammülü ile sandıkların mum ile, fener ile arayıp da güç buldukları sırım gibi tulumbacılardandı. Gerek vücut yapısı ve gerekse yüzünün kaş göz nakışları ile de erkek güzeliydi. Fakat para canlısı, ahlaktan yana sıfırdı. Biri Zeyrek'te, biri Filyokuşu'nda, biri de Hoşkadem Mahallesi'nde üç yosma hanımla baskın verdi. Geceyarıları, külahı, pabuçları, esvabı koltuğuna verilmiş; yalınayak, başı açık, don paça, yarı çıplak, davullu zurnalı, hatta boş gaz tenekeleri çalınarak türlü rezaletle karakollara götürülmüş; akran ve emsali arasında kepaze olmuş, hanım oynaşı sıfatı ile bir paralık haysiyeti kalmamıştı. Sandıktan kovdular, iskeledeki kayık gediğini de elinden aldılar. İstanbul'da duramadı,

memleketine kaçmaya mecbur oldu. Henüz tüysüz genç irisi oğlandı ve kararını koruyabilseydi zamanının en seçkin tulumbacılarından olurdu..."

Şu manzume de Vâsıf Hoca'nındır:

Şu Çakır Mustafa'nın
Geçilmez çalımından
Hele çıkıp geldikçe
Yangının yalımından

Üç konakta üç hanım
Dildadesi kopuğun
Gül ibikli horozu
Üç kartaloz tavuğun

Bıçkınlığın şanından
Çeker kendini naza
Her davette bir tuhfe
Gider kayıkçı Laz'a

Boğça boğça çamaşır
Çevre çorab kundura
Yüzük saat kordondan
Tut da sırma uçkura

Art kapudan girince
Ayakbastı parası
Hanım döner deliye
Hafta geçse arası

Tıraş hamam parası
Harçlık ister kesesi
Aç gözlü çakırpençe
Laz'ın tüysüz teresi

Ya meyhane meyhane
Dolaşıp çakıştırma
Kafa tütsülenince
Narayı yapıştırma

Kafeşantan balozlar
Viktorya'sı, Peruz'u
Çileden çıkarırlar
Kara donlu horozu

Meşhurdur İstanbul'un
Göksu Kâğıthane'si
Gidip boy gösterecek
Lazların bir danesi

Baskın verdi o çapkın
Üç konakta üç sefer
Enselenip döşekte
Çırpınır eynelmefer

Davul zurna fenerler
Kepazelik rezalet
Karakola alayla
Götürmek olmuş âdet

Don paça yalınayak
Bir rezalet curcuna
Koltuğunda eşyası
Külahtan pabucuna

Tulumbacılık namın
Rezil etti Laz Çakır
Sandığın altın adı
Oldu bir kızıl bakır

Kovuldu sandığından
Çakır gözü mestane
Tuttu Hopa yolunu
Atınca Âsitâne...

Rizeli Mustafa

Çağdaş büyük halk şairi kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa'nın yetmiş yılı aşan hayatında çıraklığını yapmış gençlerden biri ki tulumbacılığa heves etmiş ve ustasının izniyle Gedikpaşa Sandığı'nda tulumbacı olmuş; koşarlı ayaklarıyla o yolda muhitinin şöhreti olduktan başka Kumkapısı iskelesinde de bir müddet sandalcılık yapmıştı.

Daha sonra Balkan Harbi'nde gönüllü olarak donanmaya nefer yazılmış, Birinci Cihan Harbi'nde çavuş rütbesiyle Barbaros zırhlısı efradı arasında bulunurken Çanakkale'de bu zırhlının battığı sırada şehit olmuştur.

Bütün çırakları şanında ayrı ayrı birer manzume yazmış olan kalender halk şairi Ali Çamiç Ağa, Rizeli Mustafa'sını da şu beyitlerle hatırlamıştır:

Rizeli Laz Mustafam bir eşbeh dilber idi
Ateş-i aşk içinde gezer semender idi

Hem merak var hem heves hem de kuvveti acı
İzin ile şehbazım oldu bir tulumbacı

O pırpırı kılıkla oğlan afet-i devran
Hüsnüne çalımına halk-ı İstanbul hayran

Koşarlı ayakları irikıyım müşekkel
Eller kaplan pençesi kadd-i şimşad müheykel

Gedikpaşalıların bir danesidir o Laz
Cümlenin gözbebeği tulumbacı o palaz

Merd-i merdan oğlandır bakmaz paraya pula
Âşık-ı sadık için başını koyar yola

Akıl fikir denizde gözler kayık gemide
İzin için elimi öper ikide birde

Azat ettim oğlanı sene binüçyüz tamam
Denize kürek çalar sandalcıdır Mustafam

Çok geçmedi aradan Çamiç'in gonca gülü
Tersane'ye kaydolup nefer oldu gönüllü

Fırsat buldukça gelir on beş günde ayda bir
Tuz ekmek hakkı bilir, babalık hakkı bilir

Bahriyeli forması tokasında arması
Al fesli al kuşakla siler gözümden pası

Gedikli başçavuştu Çanakkale'ye gitti
Barbaros zırhlısında şehiden vefat etti...

Rizeli Mustafa'nın sandalcı kıyafetinde ve sandalının içinde bir fotoğrafı vardır ki Gedikpaşa'da Zare isminde bir fotoğrafçı tarafından çekilmiştir.

Yangıncı Mustafa

Hicri 1301 ile 1311 (Miladi 1883-1894) arasında İstanbul Mahpushanesi'ne girmiş bir tulumbacı; o sırada aynı mahpushanede bulunan halk ressamı ve şairi, namlı bir tulumbacı olan Kahveci Nusret tarafından karakalemle bir resmi yapılmıştır. Bu resmin asıl büyük kıymeti etrafına yazılmış yazılarla bir tılsım resmi oluşudur. Resim Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adını taşıyan ve türlü sebeplerle hapse mahkûm edilmiş şairler antolojisi diyebileceğimiz, bazı mahpushane hatıra ve hadiselerini de ihtiva eden defterindedir. Bu defterde elliden fazla resim vardır. "Hatıralar" kısmında Mustafa için şunlar yazılmıştır:

"Ayvaz namındaki şıkırdım delikanlısını bir sebeple katletmiş ve zindana düştükte bir eyyam sonra tecennün ederek kendisini, katlettiği Ayvaz zanne-

dip ve tamam üryan zindan çıplağı olup Somuncu Baba'mızın nefes ve tılsımı himmeti ile ertesi gün şifayab oldu ve libasa girdi ve sadakat ve aşk u şevk ile hizmetkârımız oldu. Tasvirini nakşeylediğimde 25 yaşında idi. Aslı Anadolu tarafında Kargı kasabasından, Eyüpsultan'da Bahariye Dergâh-ı Şerifi'nde yanaşma ve Cami-i Kebir Sandığı'nda uşak imiş. Ayvaz dahi hemşehrisi ve dergâhta şeyh hizmetkârı imiş. Gayetle hoş sedası olup semai, divan, mâni, kalenderî okur, aşkbaz ve dilbaz ve gayetle güzel oynar köçek ki zindanda meclisimizin muhabbet ve şevk ü şetaretidir."

Ceza müddeti yazılmamıştır, belki de idama bedel müebbet hapse mahkûm edilmiştir. Yangıncı Mustafa'nın resmi etrafındaki tılsım yazıları mahpushanede "Zindan Kutbu Somuncu Baba" diye anılır, müebbet hapse mahkûm Zeynel adında katil bir Bektaşi babasınındır.

Yazılar şunlardır:

En üstte büyük yazı:
AH MİNELAŞK!

Sağda yukardan aşağıya:
Sahib-i cezbe zindan çıplağı Yangıncı Mustafa nam yiğidin şifa niyetine tasvir-i mutalsamıdır.
HU YİĞİDİM

Bir Bektaşî tacı şeklinde:
Ya sultanım Hacı Bektaş Veli

Bu şehbazın zencir-i cünundan ıtlakına himmet ya hazret
Nedamet nedamet sad hezar nedamet...

Hançer-i gadr ile serildim yere
Koşun haber verin hep güzellere
Sorun Ayvaz'ı katle sebep ne
Yangıncı Köroğlu ol semendere...

Kutb-ı zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba.
(imza)

ŞİFA NİYETİNE

Soldan yukardan aşağı yan yazı:
HİMMET YA HAYDAR

Ejder kabzalı kılıcın üstünde ve altında yan yazı:
Seyf-i aklı bu civanın pençesine ver, çektiği yeter.

Çifte Ali ismiyle yapılmış bir mum şeklinin solunda ve sağında:
Hararet, ateş, mest-i hülya, vesvese;
Atup cümlesini çıplağım girsin libase.

Mum şeklinin altında:

ÇERAĞ-I AKIL

Hey Mustafa Mustafa
Bul kendini kendini
Ayvaz'a kiş kiş
İblise şiş.
Koltukların ve elin altında:
Hu şehbaz... Hu eşbehim... Hu balabanım...

İki bacak arasında:
Eser-i Nusret. (imza)

En altta:
Üçler, yediler, kırklar, şeyhler, kutuplar keramet gösterip şu zeberdest yiğidi zenciri cünundan halâs eyleye hu...

Yangıncı Mustafa'nın zindanda aklı yerine geldikten sonra yine Kahveci Nusret tarafından yapılmış bir tılsımlı resmi daha vardır. Bu resmin de tılsım yazı ve şekilleri katil Bektaşi mahkûm Somuncu Baba tarafından tertip edilmiştir ki şunlardır:

İki satır üzerine şifreli yazılar ve resmin dört köşesinde daire biçiminde şifreli yazılar ve rakamlar.

Ortada yukarıda:
Yangıncı Mustafa nam şehbaz yiğidin tasvir-i mutalsamıdır

Sağda yukardan aşağı, yan satırlar:

Hesab-ı vasl-ı müferrak	
Erkam-ı murat	241
Erkam-ı mahall-i telaki	89
Erkam-ı ism-i yâr	229
Erkam-ı sinn-i yâr	25
Erkam-ı busegâh	112
Erkam-ı sinn-i âşık	44
Erkam-ı ism-i âşık	740

Mim, vav, nun harflerinin yanı sıra mum şeklinde yazı ve ebced rakamları:
Ya pir, murad
Çerağ-ı muhabbet

Kandil şeklindeki yazı ve ebced rakamları:
Kandil-i murad
Mustafa
Altta sağ köşede:
Vav

Solda yukarıdan aşağı; ayak tabanı içinde:
740 kul

Pençe içinde:
229 şah

Bir arslan şekli ve bayrak içinde:
Nusret
Arslanın altında:
Kutb-ı zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba
(imza)
Tılsım-ı mücerreb
İki bacak arasında:
Eser-i Nusret (imza), 229, vav, 740.

Bilhassa bu resimden, Ayvaz adındaki hemşehrisini katlettikten sonra zindana düşen ve orada cinnet getirtikten sonra tekrar akla kavuşan 25 yaşındaki Yangıncı Mustafa'nın mahpushanede başından hayli hayli acı vakalar geçtiği anlaşılmaktadır. Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adındaki defteri ile bu defterdeki resimleri bize temin ederek istinsah etmek imkânını bahşeden Vâsıf Hoca merhum bu gibi ahval için, "El cezaü min cinsü'l-amel" diyor.

Sorguççu Numan

Ne zaman yaşadığını kesin olarak tespit edemediğimiz Kasımpaşa Sandığı uşaklarından bir delikanlı; güzelliği şanında Mukbil adında bir şair tarafından yazılmış bir manzume vardır; pırpırı yangıncılığı, tulumbacılığı hoş görülmeyerek nasihat yollu kaleme alınmış manzume şudur:

Nerden gördüm seni aman güzelim
Pırpırı yangıncı yaman güzelim
Ayaktaşın cümle zehr-i mar hayta
Bundan sonra halin duman güzelim

Kasımpaşalı'da şanlıdır sandık
Püsküllü belaya kapıldık yandık
Alev saçakları sardı uyandık
Talimli adımla koşan güzelim

Hak bu ki her biri deniz ejderi
Yangıncıların hep şah-ı hizberi
Sen de başlarının tacı dilberi
Çalma meclubuna tırpan güzelim

Seni kimse soyup yangıncı yapan
Def eyle, yüz verme ey şahı huban
Koşma yeter yalınayak daltaban
Soldurmadan kahpe zaman güzelim

Alnına dökersin aşüfte kâkül
Sine-i üryanda iki gonca gül
Ben kan ağlayım da sen karşımda gül
Şahikai zulme tırman güzelim

Dinle de sözümü konma çalıya
Uyma şalvar sallar bol paçalıya
Kasımpaşalılar gözü kanlıya
Yeter savurduğun harman güzelim

Gezme gel itlerle kopuklar ile
Sevdim bela diye ben bile bile
Uğrunda düşürdüm kendimi dile
Gel bu yoldan sen ol pişman güzelim

Nedur turfa dizlik o keçe külah
Bu sevdadan seni kurtarsın Allah
Pâyin ki uşşaka olmuş busegâh
Ağlar bu haline iman güzelim

Yeter artık gezme rezil ü bedmest
Emsal akran içre kalma böyle pest
Tövbe idüp git al hamamda abdest
Hasköylü Sorguççu Numan güzelim

Bil ki hayırhahın kölen bu Mukbil
Tutam elinden de olayım delil
Sen cemal sahibi, Rabbimiz cemil
Af ider kulunu Rahman güzelim..."

Kahveci Gürcü Nusret

Bir halk şairi ve bilhassa büyük bir halk ressamı, otuz yıl zindanlarda yatmış katil; Abdülaziz devrinin namlı tulumbacılarından, Hasköy Sandığı'nda ikinci reislik yapmıştı. *Zindan Şiirleri* adını verdiği türlü yönden son derecede önemli bir mahpushane vakayinamesi ve mahpushaneye düşmüş şairler antolojisi olan elyazması eserinde kendi hal tercümesini şöyle yazmıştır:

"Pederimin Mushaf-ı Şerif'e kaydettiğine göre 1263 Şabanının üçüncü pazar günü (15 Temmuz 1846) doğmuşum. Pederim Hasköy iskelesinde kebir kayıkçı kahvehanesi olan hünkâr hamamcılarından Gürcü Mevlud Ağa'dır. Valideme Hasköy hamamcısının kızı Meryem Dudu derlerdi. Hal-i refahta perverde olup tahsil-i maarife gayetle heveskâr olduğumdan valideynim dahi teşvik eyleyüp Hasköy'de Nalınlı Hoca'nın mektebinde okuyup bir eyyam mekteb-i rüştiyeye devam eyledim ki ressamlık sanatına hevesim rüştiyedendir. Bir gün resim meşk ederken bir asker paşa gelip tersim eylediğim resimleri görüp muallim efendiye, 'Bu çocuğa bilhassa himmet buyurun, ziyade istidadı müşahede olunur, hatta ressam-ı maderzade benzer' diyerek ve benim dahi alnımdan öperek fevkalade iltifat ve takdiratta bulunmuştu. 17 yaşında idim ki pederim şirpençeden vefat etmekle terk-i tahsil eyledim ve Hasköy Sandığı'nda soyunup tulumbacı dahi oldum. Omuzdaşlar mabeyninde 'Kahveci Gürcü Nusret' diye maruf idim. Elim dahi kalem tutup tulumbacılıkta makbul olan semailer, mâniler, divanlar dahi yazdığımdan sandığın âb-ı ruyi idim. 21 yaşında bıyıklarımı burduğumda ikinci reis yaptılar ki sandık kaldırıp takım kovmada yekta ve uşaklar üzerinde nafizülkelim idim. Lutf ü ihsan-ı Rabbanî necip ve reşit ve sahib-i cemal ve merd-i merdan zeberdest yiğit idim. Yangın ateşine dalar, semenderlik ve rah-ı müstakimde hizberlik ve muhabbette eroğlu erlik bende cem olmuş iken 'şu âlem-i fânide ağlayan çok gülen az, alına yazılan kara yazı bozulmaz', Feth-i Bülend zırhlısı efradından hüsün ve ahlak ve namus ve iffette birinci Kozlucalı İsmail nam

genci refik-i şefik ve enis-i ruhum bilüp her izinde daim beraber olup onu eşirra şerr ü mekrinden sıyanet ederdim ki erazil makulesi Köroğlu ile Ayvaz hikâyesi okuyup Kozlucalı İsmail karındaşımı gemide meydan dayağına yatırmışlar ve böylece hakaret ile de kalmayup ben ağabeyi ile ülfetten men eylemişler ve o civana ruh-i habis gibi hulul idüp Kozlucalı enisim ve yâr-i garım iken mabeynimize şerer-i sûzefgen düşüp bir perşembe akşamı yolunu bekleyüp yâr-i garım vahşetinin sebebini sual murat eylediğimde tatlı dil ile teselli-i hatır umar iken suratıma şamar inmiştir ki işte o anda olan oldu, yani bu Gürcü Nusret'in hançer-i gadri o gül gonce-i şebabın yüreğini buldu. Kozlucalı'mın şahadeti tarihi 1290 Muharremülharamının beşinci perşembe günü akşamı (5 Mart 1873) olup cuma günü kara topraklara girdi ve cümle âlem ile yekzeban bana dahi lanet olsun.

Esası sende temayüz
Etmişti vallahi ismet
Sana yavrum yazık şimdi
Kara toprak mıdır merkat
Gönül kurban olur laşek
Ki sende saf idi hilkat
Seni öldürdü dest amma
Gönülde bakidir hasret
Sana kahreyleyen deste
Kılınmaz mı nasıl lanet

Yazılsın seng-i kabrinde
Medet ya erhamerrahman
Bu Nusret hicr ile puyan
Beni affeyle ey arslan
Şahadet şanı affetmek
Kusur eylese de insan
Seni öldürdü dest amma
Gönülde bakidir hasret
Sana kahreyleyen deste
Kılınmaz mı nasıl lanet...

İsmail şahadetinde 19-20 yaşlarında idi. (Nusret de 27 yaşında katil olmuştur.) Mahkemede şakk-ı şefe etmedim, tuttukları avukatı dahi reddeyledim, hüküm yeyinceye kadar Tersane zindanında zincirbend ettiler, 1292 Muharreminde (Şubat 1874) müebbet prangabend oldum, Rodos zindanına gönderdiler, iki sene zincirde kaldım, sonra ayaklarımdan zinciri alıp 1294'te (1876) İstanbul'a nakil olundum, on altı sene İstanbul zindanında çileler doldurup 1311'de (1893-1894), zindanda 'Paşacı Ebuzer' namındaki mahbub hırsız oğlan yüzünden çıkan büyük kavgada zerre miktarı günahım yok iken İstanbul'dan Sinop zindanına yolladılar.

İsmail'in tasviri ile kendi tasvirimi yan yana tersim iderek ve arka tarafa dahi bir zırhlı-yı hümayun nakşederek bir kenarına şu semaiyi yazmış ve âlâ cam ve kahvehaneye talik eylemiş idim:

İnce belde kemer toka şahin başta gör al fesi
Külhanvari paça kıvrık basık yemeni ökçesi
Topuk vurup çalım satmak bıçkınlıktır has Türkçesi
Yalınayak vardiyaya çıktığında şah-ı levend
Donanma-yı hümayuna şan vermiştir Feth-i Bülend...

Bilahare Rodos'a gittiğimde bu semaiyi vaka-yi dilsuzu da kaydederek on bir kıtaya iblağ eyledim ve şuna buna bin reca ve minnet ve on altından ziyade harç idüp o tasviri hele zayi olmadan zindana getirtebildim, bakar bakar ağlarım ve ağlar ağlar kendime levm ü lanet ederim:

Yıktım o bina-yı hüsnü
Zalimane güldür çüldür..."

Kahveci Gürcü Nusret 1906'da 59 yaşında Sinop zindanında ölmüştür.

Kahveci Gürcü Nusret'i yakından tanır görünen Üsküdarlı Âşık Razî, "Çeşmemeydanı Sandığı'nın gözbebeği bir nevcivan tulumbacı idi; pençeli delikanlı olup kahramanlığı mertebesinde hüsn ü âna sahip idi; kara karanfil bıyıklı, kara perçemli, şakağından yaz ve kış itlikten kinaye bir çiçek veya yeşil yaprak sallandırır, sandıkça yalınayak koşarken kaldırım taşlarını titretir,

ateşpare-i celadet ve kendisine yan bakana püsküllü bela iken Feth-i Bülend zırhlısı efradından refik-i enisi Kozlucalı İsmail namında bir genci katlettiği haberi duyulduğunda cümle âlem hayrette kalmış idi. Gayetle hünerver ressam olup içinde yoğrulduğu âlemde sahib-i şöhret nice tulumbacıların, karakalem veya suluboya ile tasvirlerini nakşetmiştir. Bir gümüş mecidiye verip Nusret'ten Harun namında bir Laz kayıkçının resmini satın almışımdır ki, gerek Osmanlı'dan ve gerek Frenk'ten benim diyen ressam-ı şehîrler böyle resim yapamazlar. Ama Nusret o resmi bana hatır için satmıştır, zira yaptığı resimler ile Hasköy'de babasından kalma kahvehanesini tezyin ederdi, Hashamamı'nın yirmi hisseden dört hissesine sahip olduğunu duymuş idim ki anasından kaldı derlerdi" diyor.

Âşık Razî, Gürcü Nusret'in Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından olduğunu kaydederken yanılmıştır. Zira Nusret otobiyografisinde Hasköy Sandığı'nda tulumbacılık yaptığını ve sonra da bu sandığın ikinci reisi olduğunu söylüyor.

Rodos ve Sinop kaleleri zindanları ile İstanbul mahpushanesinde otuz sene yatmış ve Sinop zindanında ölmüş Nusret'in son derecede dikkate değer *Zindan Şiirleri* isimli eserini 1943 senesinde merhum Vâsıf Hoca'nın delaletiyle gördüm; Nusret'in bir acayip tabiatlı yeğeninin elindeydi, pek haklı olarak 300 lira mukabilinde ve üç gün içinde istinsahına izin verdi. Kartal'da Yunus mevkiinde Eczacıbaşı Seramik Fabrikası'nın hattat ve ressamıyken vefat eden muhterem dostum Binbaşı Ressam Hüsnü Bey ve Vâsıf Hoca ile ben evimde kapandık, geceli gündüzlü cebri çalışmayla Hüsnü Bey resimleri kopya etti. Hoca merhumla birlikte biz de metni istinsah ettik.

Zindan Şiirleri Tıp Fakültesi'nde Ruh Hastalıkları Kürsüsü'nde uzun dersler ve konferanslar konusu bir eserdir, kanaatindeyim.

Eserin birkaç yönden kıymeti vardır. Evvela, türlü sebeplerle zindana düşmüş şair yahut şair taslakçısı 23 mahkûmun hal tercümeleri ile edebi kıymetleri ne olursa olsun manzumelerini ihtiva eden kendisine has havayla bir antolojidir. Bu 23 kişi mahlaslarıyla şunlardır: Tahtî (Kahveci Gürcü Nusret), Bahtî, Giryanî, Zindanî, Zencirî, Maşukî, Üryanî, Temenna Baba (katil tulumbacı Kadırgalı Kara Cezmi), Yangıncı Baba, Gemici Baba, Sürmeli Baba, Topuzlu Baba, Çakılcı Baba, Hançerci Baba, Kutub Baba, Hamamcı Baba, Baba

Mansur, Köçek Âşık, Mastor Âşık, Çıplak Âşık, Mestane Derviş, Çulsuzoğlu, İspiroğlu. Nusret bunların arasında yalnız Kara Cezmi'nin ve Temenna Baba'nın resmini yapmıştır.

Bu antolojiye şunlar ilave edilmiştir:

1. Zindan hayatından notlar: Zindanda Bektaşilik, esrarkeşlik; aralarına düşen gençlerin esrara alıştırılması. Mahkûmlar arasında dam ağalığı iddiaları, rekabet ve kıskançlık yüzünden çıkan kavgalar, bu arada iki cinayet vakası; koğuş hayatı, koğuş nizamı.
2. Zindan hayatı üzerine resimler. Bu arada zindana düşen gençlerin Nusret tarafından yapılmış resimlerinin etrafına Somuncu Baba adında bir büyücü Bektaşi babasının yazdırdığı sihir yazıları, tılsım yazıları, duaları, zindana yeni düşen gençlere yazılmış kudüm (ayakbastı) nüshaları; mahpushaneden cezasını doldurup çıkan gençler için yazılmış ıtlak, azat nüshaları; karasevdalılar için eshar, saralılar için tutar nüshaları, iki dostu ayırmak için tefrik nüshaları.

Bedbaht Nusret otuzluk zindan hayatında teselliyi bu acayip fakat dikkatle mütalaaya değer meşgalede bulmuştur.

Gürcü Nusret'in uzunca manzumesinden aldığımız şu üç kıta zindanda esrarkeşliğin ne olduğunu göstermektedir:

Zindanı zannetme şahım taştan dört duvar
Dalga duman tekkesidir piri vardır kutbu var
Mihrabımız güzellerdir ayinimiz muhabbet
Kardeş olmuş kuzuyla kurt gazalanla canavar

Al curayı çek dumanı püf püf ile hem üfle
Bâd-ı aşka yelken açıp dolaşalım bir püfle
Sırma perçem gümüş topuk sırım gibi zenane
Cehennemi cennet yapan aşereye gir hele

Boynumuzda kan vebali yüreğimiz yareli
Yürekteki yaremizi tımar eden yâr eli
Zulmet-i zindan içinde hurşidimiz mahımız
Nusret figan eyler yetiş ya Hacı Bektaş Veli...

Davutpaşa İskeleli Borucu Ramazan

Hicri 1282'de (1865-1866) 18 yıl prangabendliğe mahkûm olarak Rodos zindanına gönderilmiş bir tulumbacıdır; o sırada aynı mahpushanede bulunan halk ressamı ve şairi ve namlı bir tulumbacı olan Kahveci Nusret tarafından karakalemle bir resmi yapılmıştır. Bu resmin ayrıca kıymeti etrafına yazılan yazılarla bir hastalık nüshası (muskası) oluşudur. Nusret bunu resmin altına yazdığı "Tutar yani sara nüshası" kaydıyla bilhassa beyan etmiştir. Resim kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adını taşıyan defterindedir. Bu defterde "Zindan Hatıraları" kısmında Borucu Ramazan için şunlar yazılmıştır:

"Aslen Hafikli olup eyyam-ı sabavetinde Haseki Bostan Hamamı'nda dellak şakirtliği etmiş fakat dellaklık meşrebine uymayıp müşterilerinden Cerrahpaşalı Kolağası Tayfur Ağa tarafından ikna edilip hamamdan çıkarılmış ve Tayfur Ağa'nın hizmetkârı olmuş ve ağasından izin alıp Samatya'da Davutpaşa İskelesi Sandığı'na uşak yazılmış, gayetle koşarlı eşbeh yiğit olduğundan sandıkta borucu olmuştur ve bir gece sandık kovma ve tutma gulgulesinde Samatya Kiliselilerden tulumbacı heveskârı bir mahbub çocuğu gaddare ile kazaen katletmiş. Amma muhakemesinde çocuğun tarafı iddialarını başka yollara dökmek ve iddialarını ispat etmekle Borucu Ramazan hüküm giyerek Rodos zindanına düşmüştür. Bu Ramazan'a bin kişide bir kişi kanlı diyemezdi, gayetle melihülvecih ve edep ve terbiyede de birinci zeberdest delikanlı idi. Tutarı (sarası) var idi; şifa niyetine nüsha tertip ettik ve Borucu Ramazan o illet-i menhuseden halâs oldu idi. Bu sefer karasevdaya düştü ve o sevda ile bir gece zindanda kendi tatlı canına kıydı. Hayf sad hezar, hayf!.. Birader-i bihterim enisim idi."

Çeşmemeydanlı Terlikçi Rasim

Kahveci Gürcü Nusret bir tarih kaydetmeden *Zindan Şiirleri* isimli eserinde bu tulumbacı hakkında şunları kaydediyor:

"Kendisi ile Rodos zindanından İstanbul'a naklimde müşerref oldum ki yirmi yaşını henüz aşmış ve revnak-ı civaninin evc-i bâlâsına kadem basmış gayetle eşbeh serkeş, dilkeş yiğit idi. Galata Balıkpazarı Çarşısı'nda terlikçi bekârı ve Çeşmemeydanı Sandığı'nda koşarlı tulumbacı şivekârı olup bir akşam Domuz Sokağı'nda Pavli'nin harabathanesinde laterna ile Kıpti köçek oynatılır iken halet-i sekr ile çıkan arbedede laternacı Rum ile mahut Pavli'yi cerh ve katletmiş, 18 seneye hükümlü idi. Cebinde beş para harçlık olmayan garip oğlanı kanat altına aldık; döşek sermek ve toplamak ve çamaşır yıkamak gibi hizmetlerimizi can ve baş ile görür, oğlanın tütün ve duman harcını da biz çekerdik ve iktiza ettikte don, gömlek, mintan çamaşırını da tedarik eylerdik. Gayetle makbulüm idi. Beni Sinop'a gönderdiklerinde on altından ziyade harcettik, bir buçuk sene kadar sonra Terlikçi Rasim'i Sinop'a getirtmiş isem de onu Temenna'nın koğuşuna koydular. Temenna ki bizden okumuş yazmış ve kalp gözünü açmış iken, tıynetinde meknuz şekâveti icabı Rasim'i benimle ülfetten meneylemiştir. Bu maddeden mabeynimize husumet düşüp ama Somuncu Baba'mız himmetiyle mutalsam tasvirler ve nüshalar nakış ve tahrir eyledik ve Rasim'i Temenna'dan soğutup Temenna da uşağı tezlil ve tahkir ve ruz ü şeb darb-ı şedit ile zulmeylediğinden sair koğuş karındaşları insafa gelip kumandana ihbar ve Rasim'i hele şükür Somuncu Baba'mızın koğuşuna naklettirdik ki eşbeh yiğit babamızın desturu ile yine hizmetimize müdavim oldu, hatta ekser geceler bizim koğuşta misafir olur, aşereye girerdi, zira duman teselli-i zindandır.

Aşereye yazdım naz etme gel gel
Tulumbacı eşbeh Terlikçi Rasim
Muhabbete yok bu höcrede engel
Yok teklif tekellüf yoktur merasim

Ülfetin ateşle, tulumbacısın
Yanıklara şahım elbet acırsın
Çatsan da kaşları başlar tacısın
Dalgada dumanda yoktur merasim

Serde keçe külah ayaklar yalın
Levendane salın mastorum salın
Gör açsın bahtına "sarıkız" falın
Topuklar şanına yoktur merasim

Ne de hoş yaraştı şu taze sakal
Zeberdest yiğitsin gel olma çakal
At acı narayı deste sancak al
Gel cüra püf püfe yoktur merasim...

Amma biçare Terlikçi Rasim'in seretan illetine çare bulunmadı. Bir gece tabesabah feryad ü figanı cümle yâranı ağlatup gün doğarken başı dizimde teslim-i ruh eyledi ki iki gün sonra kalkacak posta vapuru ile İstanbul'a gönderilip bir hastahaneye yatırılması için izin çıkmıştı; vefatında 25 yaşında idi. Mevla rahmet eyleye!"

Nusret'in *Zindan Şiirleri* isimli eserinde Terlikçi Rasim'in Nusret tarafından yapılmış bir tılsımlı resmi vardır, resmin etrafındaki yazılar şunlardır:

En üstte:
Tulumbacı nevhat yiğit Terlikçi Rasim Şah'ın tasvir-i mutalsamıdır.
Eser-i Nusret. (imza)

Sağda yukarıdan aşağı; omuz hizasında yan yazı:
Kara bulut sarmış iken eşbeh civanım mahı
Temenna'nın pençesinden çektik aldık bu şahı
Bu niyete bir hu çekelim...

Yan yazı:
Kutb-i zindan dört duvar karındaşı. Şeyh Somuncu Baba tılsım-ı mücerreb. (imza)
Hesab-ı vasl-ı müferrah
Erkam-ı ism-i yâr 301
Erkam-ı sinn-i âşık 45
Erkam-ı sinn-i yâr 22

Erkam-ı mahall-i telaki	89
Erkam-ı mah-ı telaki	171
Busegâh-ı âşık	112
Erkam-ı ism-i âşık	740

Dostluk tılsımı makas şeklinin iki yanında:
Rasim. Nusret.

Ve karanfil ile gül; onların altında:
301, vav, 740.

Solda, tuğra şeklinde:
Terlikçi Rasim Şah ya hu Nusret.

Tuğranın önünde:
Zindan.

Tuğranın etrafında dört satır üzerine şifreli dilek yazısı.

Solda elin altında: dostluk bozma tılsımı ayrılmış makas, ortasında iki başlı yılan ve:
Rasim. Temenna.

Bacaklar arasında çivilenmiş ayak tabanı nakşı ve altında:
Yamandır zindan yamandır yaman
Zindanda teselli dalga duman.

Terlikçi Rasim'in resmi altında Temenna'nın "ehl-i cehennem" suretinde resmi ve bu resmin içinde muhtelif yerlerde sağdan sola doğru:
Tehzil, tezyif hem ruz ü şeb darb-ı şedit, tahkir, tezlil; altta: Temenna.

Topuzlu kuyruğun altında:
Himmet ya pir; birinin muhabbetli kelamı öbürüne zehr-i mar olsun, Terlikçi Rasim Şah ile Temenna iftirakına bu duaya amin.

Başın altında; çivilenmiş ayak tabanı nakşı ve:

Terlikçi nevhat civan Rasim'in nakş-ı pâyine çivi çakalım, Temenna kurbinde huzur ve rahatı kalmasın, bastığı yer ateş olsun.

En altta çerçeve şeklindeki yazı:

Temenna dedikleri Kara Cezmi nam şakinin pençe-i tasarrufunda Terlikçi Rasim nam nevhat civan kutb-i zindan himmeti ve bu nüsha-i iftirak kuvveti ile Temenna'yı ehl-i cehennem suretinde görsün, oğlanı vahşet alıp mabeyne mevta soğukluğu düşsün, Terlikçi civanı Temenna'ya olan meyl ü muhabbetini mevta misali kabr-i nisyana defneylesin, bu duaya amin.

Gürcü Reşid

1897 ile 1900 arasında Cibali Sandığı uşaklarından bir delikanlı; aynı sandıkta omuzdaşı Yemiş iskelesi sırık hamallarından Kürt Dilaver tarafından, gezme bahanesiyle götürüldüğü Cendere Boğazı'nda, tasarladığı melanete muvaffak olamayınca vahşiyane öldürülmüştür; Cibali iskelesindeki tulumbacı kahvehanesini işleten Gürcü Deli Harun'un evlad-ı manevisi olan bu genci yakından tanımış olan Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Gürcü Reşid 19-20 yaşlarında resim gibi delikanlı idi; uzun boylu, pençeli, bıçkın meşrep, sandığının uşakları arasında bir ateşpare idi. Cibali tulumbacıları ile karşı taraftan Tersanelilerin uçarıları, ustası ile çırağının adını birleştirip Cibali kahvehanesine 'Harun Reşid' adını koymuşlardı. 'Harun Reşid'e gidelim... Harun Reşid'in Gürcü çayı bir yerde yoktur... Harun Reşid'de falanı gördüm...' derlerdi.

Bir ara İstanbul'dan uzaklaşmış, Kirmasti'ye gitmiştim, Gürcü Reşid'in sandık omuzdaşlarından sırık hamalı Kürt Dilaver tarafından Kâğıthane civarında Cendere Boğazı'nda katledildiğini orada işittim; insanın bakmaya kıyamadığı bir güzelliğin vahşiyane ifnası karşısında nefretle irkildim.

Kahveci Deli Harun'a gelince, adamcağızın asılda lakabı deli, çırağı Reşid'in feci ölümünden sonra büsbütün oynattı, Toptaşı Tımarhanesi'ne girdi. Gayetle namuslu, cömert, hakikaten merd-i merdan bir zat idi. 1314 (Miladi 1896) senesinde bu Harun Ağa ile beraber Cibali'deki kahvehanesinde çal-

gılı kahve yapmış idim, ikimizin de yüzü gülmüş, Allah'a bin şükür hayli para kazanmış idik. O ramazan mazlum Reşid de canla başla hizmet etmişti, garîk-i rahmetler. Şu ayaklı mâniler o ramazanın hatırasıdır:

Adam aman... şide bak...
Ayağında kamerçini, şahin başta dal fesi
Levendane reftar ile şu Gürcü Reşid'e bak!..

Adam aman... şide bak...
Böyle alım, böyle çalım, kaşın gözün şu nakşı
Yüz bin civan içersinde var mı bir kişide bak!..

Adam aman... şide bak...
Efendime bir köpüklü taze Yemen kahvesi
Diyen bülbül gibi ses, kulak ver işidebak!..

Adam aman... şide bak...
Şîranedir bıçkınlığı hizmetinde pervane
Etrafında pervaneler şu şîr ü hurşide bak!..

Reşid'in kabri Ayvansaray Kapısı dışında Yavedud Camii'nin karşısındaki mezarlıktadır, ağabani sarılı bir fes bulunan başucu taşında güzel bir rik'a ile yazılmış kitabesi şudur:

Ah minel mevt (talik ile)
İbretle bak şu kabrimin taşına
Neler gelmiş ben civanın başına
Kürt pelidin hançerile vuruldum
Henüz basmamışken yirmi yaşına...

Cibali kahvecisi Gürcü Harun Ağa'nın evlad-ı manevisi olup Cendere Boğazı'nda şehiden vefat iden Gürcü genç Reşid Ağa'nın ruhu için rızaen lillah elfatiha. Sene 1314.

Kabir taşındaki ölüm tarihi yanlıştır, zira 1314, benim o kahvehanede çalgılı kahve yaptığım senedir ki Reşid hayatta idi, kaldı ki o tarihten bir sene sonra dahi kendisini görmüşümdür. Reşid'in katli 1315'ten (Miladi 1897) sonradır..."

Çerkez Reyhan

1885 ile 1900 arasında Defterdar Sandığı uşaklarından bir delikanlı olup o devrin büyük kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu Reyhan'ı Defterdar'da, Kâhya İsmail'in kahvehanesinde görmüş ve onu şu manzumeyle övmüştür:

Kâkülleri top sünbül, şakağında gonca gül
Defterdarlı bir civan bıçkına verdim gönül

Kâhya'nın kahvesinde laubali mestane
Sadra geçmiş oturmuş emîr olmuş rindane

Pâbürehne pırpırı tulumbacılık şahı
Bazu-yı simininde 'Ah minel aşk' nişanı

Sordum: kimdir bu feta, kim bu afet-i devran?
Dediler, Tersaneli Kaptan'ın Çerkez Reyhan

Tacıdır başımızın, gözbebeği sandığın
Razî yerden göğe hak, ol ateşe yandığın...

Kâhya İsmail Reis bu manzumeyi belki yarım asır sonra bizde görmüş, "Üsküdarlı Âşık Razî gerçi cemal âşıkı gayetle yüreği temiz adamdı. Çerkez Reyhan da bizim sandığın en iyi tulumbacılarından bir delikanlıydı. Fakat Razî o genci övmede çok mübalağa etmiştir; afet-i devranlık nerede. Boynunda bir sıraca yarası vardı, boynu daima sarılı dururdu, rintler meclisinde sadra geçip emîr olmak şöyle dursun, beş dakika sohbetine tahammül edilemeyecek kadar cahildi..." demiştir.

Arap Sadık

Aşağıdaki satırları Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından alıyoruz:

"Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Arap Sadık serasker kapısı kâtiplerinden ve Eyüp'te Vezirtekkesi Sandığı öncülerindendi. Vücut yapısı, gösterişi yoktu, fakat sırım gibi tulumbacıydı. Değme artçı ona sırık yetiştiremezdi. Balkan Harbi'nde şehit oldu..."

Sarı Saffet

Hangi sandıkta şöhretini yaptığı tespit edilemedi. Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Sarı Saffet Musevi mühtedisiydi; orta boylu, posbıyıklı, çiçek bozuğu bir adamdı; afili kıyafet, cakalı hareketleriyle tanınmıştı. Mevsiminde kavun, karpuz sergisi kurar, yoğurtçuluk yapardı; hoşsohbet, civanmert bir "efendi"ydi. Tek kusuru esrarkeşliğiydi, onu da edep ve terbiyesini muhafaza ederek kullanırdı. Birinci Cihan Harbi'nden sonra İstanbul'un işgalinde Anadolu'ya silah kaçıran teşkilatta çalışmıştır.

Hiç evlenmemişti; fakat yüzünün bütün hatları ve kaş, göz nakışlarıyla, hatta hal ve tavırları ve gözlerinin bakışlarıyla kendisine çok benzeyen bir oğlu vardı. 1918-1919 yıllarında 15-16 yaşlarında olan bu oğlanı Galata şaraphanelerinden birinde çıraklık yaparken bulmuştu, bir Rum çocuğu imiş, anasını sormuş, oğlan, "Öldü..." demiş. "O kadını bana biraz tarif et..." demiş, bu sefer oğlanın kulağına, "Saklama benden, anan fahişe miydi?" diye sorunca oğlan ağlamaya başlamış, bunun üzerine, "Gel evladım, sen benim has oğlumsun!.." diyerek bağrına basıp o Rum çocuğunu yanına almış, sünnet ettirerek "Süleyman" adını koymuştu. Sarı Saffet 1922'de 50-55 yaşlarında öldü. (Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından.)

Kopan Salih Reis

Üsküdarlı Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1870 ile 1890 arasında Üsküdar'ın en namlı tulumbacılarından biri Kopan Salih'tir, uzunca bir zaman Üsküdar Yeniçeşme Sandığı'nın reisliğini

yapmıştır ki bu sandığın en parlak devri onun reislik zamanına rastlar. Yetişenler gençliğinde bir erkek güzeli olduğunu söylerlerdi. Yaşlılığında ise merdane hali ve tavrı ile gayet cazibeli adamdı. Aslı Türkistanlı idi. 'Kopan' Çağatayca'da 'yüksek, yüce, büyük, sağlam, kuvvetli' manalarına gelir, elhak ki lakabının adamı idi.

Kuzguncuk'ta bir yangında deniz kenarında bir Musevi evinin üst katında bir sabiyi kurtarmak için kolan kolan yükselen alevlerin içine dalmış, fakat yukarıya çıktığında, zaten yanmakta olan merdiven çökmüş, Kopan Salih Reis çocuğu beşiği ile alarak pencereden denize atlamak suretiyle kurtarmış. Bu vakayı bana şöyle anlatmıştı:

'Deniz kenarında dört beş ev cayır cayır yanıyor, benim beşiği alıp denize atladığımı kimse görmedi, yüzme bilmem, o sabinin yüzü suyu, Allah'ın hikmeti, beşik kayık gibi yüzdü, ben de beşiğe tutundum. Yüzenlerden gördüğüme göre ayaklarımı oynata oynata iskeleye kadar geldik...' demişti."

Balıkçı Sami

Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Balıkçı Sami hakkında aşağıdaki satırları Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından alıyoruz:

"Eyüp'te Vezirtekkesi Sandığı uşaklarındandı. Kendi halinde bir delikanlı, ama sandık kolu altına girince bir ateşpare olurdu. 1907'de Balat'ta bir kavgada, bir arkadaşını korumak isterken böğründen bıçaklanarak öldürüldü..."

Edirneli Helvacı Selim

Kahveci Gürcü Nusret bir tarih kaydetmeden *Zindan Şiirleri* isimli eserinde bu tulumbacı için şunları yazıyor:

"Kendisi ile Rodos zindanından İstanbul'a naklimde müşerref oldum. Simasını gören 15-16'sındadır derdi, amma 20 yaşında olup yüzüne usturayı zindanda vurdurmuştur, tezden kıl bitsün diye. Lakin uzunca boylu pençeli ve topuklu mürahik civandır. Dükkânda işlemeyüp helvacı tablakârı imiş. Bir eyyam Çeşmemeydanı Sandığı'nda borucu yamağı olub, sandığın makbulü uşak iken Yağkapanı iskelesinde Paşa Kanı'nda birlikte beytutet eyle-

dikleri odada bir maddeden hemşehrisi helvacıyı katletmiştir. Aşeremize girer ehli civan idi. Hoşça sedası olup semai, divan, kalenderi okurdu, ama tamam keyf olduğunda vird-i zebanı idi: 'Kıydım da hemşehrime, kendim ettim kendime' der ağlardı. Bazen de 'Helva! Helva!' diye helva satardı. Beş sene yatmıştır, bir gece ağzından kan boşandı, koğuştan alıp götürdüler, üç gün sonra vefat ettiğini duyduk idi. Hemen ahirette bizden hak talep etmesin, Allah rahmet eylesin. Şu ebyatı zindana girmeden bu Helvacı Selim için söylemişlerdir; kendisi, 'Nusret Ağabey, bana bir hanım âşık oldu, onun ağzıdır, defterine yaz...' demiş, ezberinden okumuş, ben de yazmış idim:

Neylemeli neşlemeli
Selim'i yâr peylemeli

Şalvar döver topukları
Camadanı işlemeli

Tulumbacı bakışları
Ciğere dek işlemeli

Düşüp yalın ayağa
Kır at gibi kişnemeli

Engeli rakipleri
Bir çırpıda şişlemeli..."

Helvacı Selim'in Nusret tarafından yapılmış tılsımlı bir zindan resmi vardır ki etrafındaki yazılar şunlardır:

Sağda yukarıdan aşağıya:
Hu. Tulumbacı Edirnevî Helvacı Selim'in tasvir-i mutalsamıdır.

Bir karanfil resmi; tek satır halinde yan yazı:
Uy Hazreti Hacı Bektaş Sultan'a
Yan eser-i sun'-i Hüda şeh-i hubana

Koy kelleyi zir-i kademinde tabana
Bil kulluğun gitmez asla yabana.

Elin altında sin, vav, nun harfleri ve 140, vav harfi, 740, sonra:
Hey Selim senindir devran.
Vur topukları tez gel aman. Ol merd-i meydan.
Muhabbet-i şahıma idelim talim.

Solda yukarıdan aşağıya; sadıkane muhabbet tılsımı bir makas resmi.
Tuğra: Helvacı Selim Şah-ı Edirnevî, ya hu.
Tuğranın önünde bir çiçek ve:
Zindan.

İçlerinde göz resimleri olan bir el ve ayak tabanı nakşı ve altlarında:
Nakş-ı pençe-i âşık, nakş-ı kadem-i yâr, ya pir himmet.

Bunların solunda:
Rakipten engelden, hasuddan şerden tulumbacı şehbazımı hıfz eyle hu.

Bunların altında bıyıklı bir resmiyle yazılmış, Ya Ali! ve kabzası ejderha başlı Zülfikar resmi; onun altında:

Of of of aman...
Bitmedi tükenmedi çile-i zindan
Cüradan çek bir duman çek bir duman
Dalgaya dumana zindana püf püf
Mihnet-i zindan zulmet-i zindan yaman
Zulmette çerağım olsun Tulumbacı Selim
Himmet ya pirim.

Daire şeklinde şifreli satırlar, onun göbeğinde kandil şeklinde Selim, onun iki yanında:
Kandil-i muhabbet, zincir-i zindan, şule-i ümmid, zincir-i aşk.

Sağ ayak yanında:
Eser-i Nusret. (imza)
Altta ayakların altında:
Vur topuğu Tulumbacı Selim Şah
Levendane reftara bin maşallah
Pirim himmet eylesin,
Nusret yârin peylesin
Aşereye yazdım aman
Kanun-ı zindan dalga duman
Elemtere fiş, kem göze şiş, zindancıya kiş kiş.

Altta solda:
Kutb-i zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba, tılsım-ı mücerreb (imza). Hu.

Sırrı Bey

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Sırrı Bey Beyoğlu'nda Galatasarayı Sandığı'nın reisi idi; emlak, akar sahibi çok zengin adam olduğu halde tulumbacı fukarasından Tatar Zekeriya'nın bostan sergisine göz koymuştu. Kendisini herkes ayıpladı, hatta bir şairin yazdığı bu hicviye kahvehanelerde, tulumbacı koğuşlarında elden ele dolaşarak okundu:

Sergisine göz koydun bir garip Tatarcığın
Çingene'sin besbelli tak boynuna tarcığın
Tasladığın beylikte senden çok asaletli
Kara ya sivrisinek ve hatta tatarcığın...

Aldırış etmedi ve nihayet bu yüzden çıkan bir kavgada, gaddare ile Tatar Zekeriya'nın bir elini bileğinden götürdü. Çolak kalan Zekeriya da müthiş bir kin besleyerek Bostanbaşı'ndan bir gece yangını dönüşünde Sırrı Bey'i bıçakla vurarak öldürdü. Herkes henüz 27 yaşında iken on beş yıla mahkûm olan katile acıdı..."

Karabiber Süleyman

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Geçen asır sonlarında Kazlıçeşme Sandığı'nın uşaklarından, pençeli, koşarlı bir mürahik delikanlı idi. Lakabı esmerliğinden kinayedir, 'Kara Süman' da derlerdi. Kazlıçeşme tabakhanelerinin birinde amele idi, aşağıdaki manzume Üsküdarlı Âşık Razî'nindir:

Eşbehim yangıncım çalımı bırak
Levendane reviş çık salınarak
Türlü yapukların nümayişinle
Bıçkınlık şanında topuk vurarak

Cakayı bırak da fenerci çapkın
Hüsnünün layıkı edebi takın
Koşarlı ayakla yakın gel yakın
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Keşmir iklimine Emîr Süleyman
Hançer ebruleri çatışı yaman
Akran emsaline attırır duman
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Yok senin üstüne şıkırdım feta
Ayazım Ayvaz'ım dir isem hata
Çık yalınayakla gönülde tahta
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Ey Kazlıçeşme'nin debbağ civanı
Koyduğun kundakla yaktın cihanı
Koş be yangıncının Şah Süleyman'ı
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Karabiber olmuş diye lakabın
Razî'ye ne reva acı hitabın

Kazlıçeşmeliler ayak türabın
Koş fener çekerek koş tırak tırak
Bıçkınlık şanından topuk vurarak...

Tulumbacılıkta yalınayak damlara çıkıp ateşe su basmak hiç şüphesiz ki yürek isteyen kahramanlıktı. Balkan Harbi'nde asker olan Karabiber Süleyman kahramanlığını düşman karşısında da göstermiş, Kırkkilise bozgununda siperi terk etmeyerek şehit olmuştur, garîk-i rahmetler."

Barutçuzade Şahin Bey

1885 ile 1890 arasında meşhur ve zengin Dadyan ailesinden bıçkınlık yoluna sapmış, tulumbacılarla, haneberduşlarla düşüp kalkmış; gençliğinin, güzelliğinin, kibarlığının kadir ve kıymetini bilemeyerek erazil güruhuna katılmış mürahik bir Ermeni genci. İçine düştüğü âlemde "Şahin Bey" adıyla anılmıştır. Asıl adı tespit edilemedi, akıbetinin ne olduğu da bilinmiyor: Dadyanlardan birine sorulduğunda, gençten haberi olmadığını söylemiştir; kendisine Âşık Razî'nin Şahin Bey hakkında uzunca bir manzumesi bulunduğu söylendiğinde, "Bilirim, kovulmuş uşaklarımızdan birinin hezeyanıdır..." demiştir ki, Razî'nin manzumesi malum bir eser olmadıktan başka şair de kovulmuş uşak değil, Pınarhisar âyanı Uzun Ali Ağa'nın torunu, servetini kalenderlik yollarında selsebil ettiği halde bitirememiş zengin mirasyedidir.

Tulumbacı Ermeni beyi Barutçuzade Şahin Bey medhinde:
Pırpırılar şahı serbülent şehbaz
Medhinde ne yazsam ne söylesem az

Bir yalınayaklı keçe külahlı
Beyzade civandır bıçkınım haylaz

Ermeni güzeli Barutçuzade
Şanlı, asaletli, yangıncı palaz

Gamze tig-i berran ebruvan hançer
Üstadı Köroğlu civelek Ayvaz

Bir şeb germabede yangın dönüşü
Üryan görmüş idim şuhu geçen yaz

Kara duman disem kara perçeme
Futa-i gülgûnu alev diye yaz

Sebike-i simden nişan ayaklar
Reftarında ne hoş levendane naz

Güzele her isim yaraşır yahu
Serkis, Artin, Agop, Mıgırdıç, Haykaz

İsmiyle zikretmem korkarım zira
Pederine söyler rakib-i gammaz...

Canbaz Şahpulad

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1885 arasında İstanbul'a gelmiş bir Fransız sirkinin ip canbazlarından, o tarihlerde 17-19 yaşlarında bir delikanlıdır, asıl adı David'dir. Bir yahut iki sene Çeşmemeydanı Sandığı'ndan Tersaneli Çakır Mustafa ile aşinalık kurmuş, boş zamanlarında başına fes giyerek ve tulumbacılardan ariyet aldığı formalarla avamfiribane nümayişle dolaşmış, o güruhun arasında Şahpulad lakabını almıştı. Bıçkın meşrep bir delikanlı idi; tulumbacılarla çiçek bağçelerinde, bağlarda, meyhanelerde, hamamlarda, umumhanelerde, ayaktakımı zıpırlık âlemlerine katılmış, sirkteki işini o kadar ihmal etmişti ki sirkten kovulmaya kadar varmıştı. Bir gece de bu canbaz oğlan yüzünden Çiçekçi Sokağı'nda bir cinayet olmuştu; işret sofrasında Çakır Mustafa sekir hali ile Gürcü David'e bir tokat atmış, delikanlı ağlamaya başlayınca Haddehane'den matrud Arap Abdullah adındaki sabıkalı şerir hemen tabancasına sarılarak Çakır'a ateş etmiş, kurşun Olga adında bir kıza isabet ederek derhal ölümüne sebep olmuştu. Katil kaçmış, zabıta üç sarhoş tulumbacı ile David'i yakalayarak Galatasarayı Karakolu'na getirmişti. Bir tesadüf eseri Fehim Paşa hafiyelerinden ve Saray tüfekçilerinden Arnavut Destan Ağa da o sıra-

da karakolda komiserin yanında bulunuyormuş. Paşasının sayesinde borusu öter rezillerdendi, ilk defa gördüğü David'e kefil olmuş, karakoldan çıkarıp Beşiktaş'taki odasına götürmüş, birkaç gün sonra da sünnet ettirerek sözde Müslüman yapmış ve David'e "Hidayet Davud" adı verilmiş, Destan'ın evlad-ı manevisi olmuş, fakat Hidayet Davud nam-ı diğerle Canbaz Şahpulad, Destan Ağa'dan sık sık dayak yediği halde tulumbacılar ve tulumbacılıkla alakasını kesmemiştir. Aynı Fransız sirki iki sene sonra tekrar İstanbul'a gelmiş; David sirk müdürüne yazdığı bir mektupla kendisini affettirmeye muvaffak olmuş, sirkin Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı gün, vaktiyle içinde geldiği kafileye katılarak vapura binmiş, İstanbul'dan kaçmıştır. Müslümanlığın bir sünnetten ibaret kalıp irtidat ettiği aşikârdır.

Babasının Gürcü, anasının da Parisli bir aktris olduğunu söylemiş; iki sene içinde ancak birkaç kelime Türkçe öğrenmiş, tulumbacılar ve Destan Ağa ile işaretle, pandomima dili ile konuşur, anlaşırmış. Kalender Âşık Razî bu Gürcü-Fransız melezi tulumbacıyı yakından tanımıştır, onun için beş kıtalık bir de manzumesi vardır."

Aşağıdaki iki kıtayı Vâsıf Hoca'nın bahsettiği manzumeden alıyoruz:

Ela gözlerine tuba kamete
Külhani kesimi şu kıyafete
Topuk nümayişi kâkül cünbüşü
Bakın bıçkınımda şu letafete

Gezdireyim sana şu İstanbul'u
Deryadan deryaya açılmış yolu
Saray kasır hamam hanlarla dolu
Çergede değer mi hiç ikamete...

Kozlucalı Tahir

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Üsküdar Bülbülderesi Sandığı uşaklarındandı, bir ara bu sandığın ikinci reisliğinde de bulunmuştu; tüysüz gençlik çağında ise namlı bıçkınlardan, kötü tanınmış gençlerdendi. Balaban iskelesinde hazele güruhundan Laz

Mehmed'in kahvehanesine çırak diye getirip teslim ettiklerinde, yüzüne bakılamayacak kadar dilber ve gayetle masum çocukmuş, ki Kozlucalı Tahir'in o devrini bilmem. Tanıdığımda bütün Üsküdar'ın yaka silktiği bir itti, 19-20 yaşlarında ve tulumbacılık nümayişinde idi. O zamanlar herkes fotoğrafhaneye giderdi; kahveci Laz Mehmed dükkânına fotoğrafçı getirmiş, bıçkını Kozlucalı'nın eline bir de bıçak vermiş, dükkânın önüne oturup oğlanı hançer bedest yanına almış ve öyle bir resim çektirmiş ve bu resmi de çerçeveletip dükkânına asmıştı ki ibretle temaşaya değerdi. Elin gül gibi evladını eline hançer vererek şerirliğe teşvikten üstün melanet olmasa gerek. Zamanımızda şantaj deniliyor, Laz Mehmed bu bıçkın çırağını ileri sürerek pek çok kimseden büyük paralar sızdırmıştır ki işte bıçkınlık budur. Oğlan yıllarca yalınayak, sine üryan kâkül perçem havasında yalancı nümayiş ile sürtmüş durmuş, ustası Mehmed de sandığa altın istif etmiştir. Fakat Kozlucalı Tahir sonra bunları Laz Mehmed'in burnundan fitli fitil getirmiştir. İşittiğimiz vaka şöyledir:

Laz Mehmed kahvehanesinin üstündeki bekâr odasında yatardı. Artık 30 yaşlarına gelmiş olan Tahir'i bir bahane bularak yanından def etmeye karar vermiş, önce oğlanın yatağını odasından kaldırtıp aşağıda peyke üstüne serdirmiş. Tahir de işin farkında. Pençesi ustasının bileğini bükecek hale gelmiş, evvela bir arzuhalciye giderek "Çırağım Kozlucalı Tahir'e yanımda çalıştığı şu kadar senelik hizmetinin hakkı olarak yüz altın verdim" diye bir kâğıt yazdırmış, sonra da bir gece sabaha karşı ustası derin uykuda iken odaya girip Mehmed'in göğsüne oturmuş, ellerini sımsıkı bağlamış, bıçağını gırtlağına dayayarak sandığın anahtarını almış, yüz altın gasbederek yazdığı kâğıda Mehmed'in pençesini bastırtmış ve Mehmed'in ellerini çözerek çıkmış gitmiş. Laz Mehmed de yabana atılır değil ama 60 yaşında, Kozlucalı ise otuzunda sırım gibi, çakı gibi genç, zehr-i katil.

Bu vakadan sonradır ki Kozlucalı Tahir tövbekâr oldu. Bülbülderesi'nde bir manav dükkânı açtı, namusu ile geçindi. Laz Mehmed, Tahir'i vurdurmak için çalıştı, muvaffak olamadı, kendisi kahrından öldü. Kozlucalı Tahir ise çok yaşadı, son zamanlarında uzun boyu ile iki büklüm, sakalı matruş, posbıyıklı, daima hâki renkli çuha giyer, fesine ağabani sarar, munis bir ihtiyardı; görenler bir vaktin bıçkını olduğunu asla tahmin edemezdi."

Kahveci Kara Tufan

1885 ile 1890 arasında Galata'da Karaköy Hamamı'nın kahve ocağını işletir bir kabadayı tulumbacı, Galata Hendek Sandığı uşaklarındandır. Kendisini yakından tanımış olan Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Uzun boylu, pehlivan yapılı, Kıpti sanılacak kadar esmer, 30 yaşlarında, zehir gibi acı kuvvete sahip, vücut yapısı ve kaş göz nakşı ile erkek güzeli idi; işinin icabı, muhitinin ve mensup olduğu tabakanın itlik havası, şıkırdım mürahik gençlere karşı aşırı alakası ile tanınmıştı; bir gece barındığı külhan odasına aldığı Laternacı Vasil adında bir Rum kopili tarafından üç beş altın parasına tamah ile uyurken bıçaklanarak öldürülmüştür..."

Bu cinayet üzerine yazılmış şu tarih manzumesi de Vâsıf Hoca'nındır:

Döküldü yine bir civanın kanı
Vurdular Kahveci Kara Tufan'ı

Galata şehrinin kabadayısı
Bir kahpe oğlanın oldu kurbanı

Ayağında tırnak olamaz iken
Kalbinden bıçakla yıktı arslanı

Felek çelmesiyle geldi sırt yere
Yenildi Hendek'in Tozkoparan'ı

Tarihin cevherle kaydeyle Vâsıf
"Vurdu Vasil oğlan Kara Tufan'ı..."

1310 (Miladi 1892-1893)

Edirneli Arabacı Deli Veysel

İlk defa olarak İstanbul kahvehanelerinin birinde, 18. asrın namlı meddahlarından Sükkerî Salih Çelebi'den dinlenmiş; tahmin ederiz ki büyük sanatkâr, zamanında olmuş bir vakayı biraz süsleyerek anlatmıştır.

Meddah, hikâyesine Arabacı Deli Veysel'in güzelliğini tarifle başlıyor. Keçe külahındaki eskice fakat tertemiz dülbendinden, çıplak ayaklarındaki yemenisine kadar pitoresk kıyafetini anlatıyor, sonra ince uzun boyundan, kaş göz nakşından, bıçkın çalımından, mestane mestane bakışlarından, albenisinden, o albeniye başkaca şirinlik veren delişmenliğinden bahsediyor.

Deli Veysel çift kır at koşulu yük arabası sürermiş. O zamanlar atlı yük arabaları İstanbul'da yeni çıkmış. Güzel delikanlı üç telli saz çalarmış ve çok güzel çaldığı sazı da arabasında asılı durурmuş. Elini uzatsa ellisi, parmağını oynatsa tellisi, arabacı güzeli Deli Veysel'e gönül vermiş kızların sayısı oğlanın saçı telleri kadar. İşte bu kızlardan biri de Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı Gülbeyaz nam "duhter-i peripeyker"dir.

Sükkerî Çelebi, kız için de "Bir içim sudur!" diye başlıyor, on dördünde-on beşinde henüz açılmamış gül goncasıdır. Veysel'i, Karagümrük'teki Havuzlu Konak'larının yapısı bitip de içine taşındıkları günlerde görmüş ve uçarı oğlana bir görüşte gönül vermiştir. Fakat derdini kimseye açamamış, arabacı oğlanı da unutamamış, nasıl unutsun ki Deli Veysel o günde iki sefer, bir sabah ve bir akşam konak önünden geçer, geçerken de mestane bakışlarını konağın kafeslerine şöyle bir çevirirmiş. Gönül gönüle karşıdır, meğer Arabacı Veysel de konak eşyasının taşındığı gün gördüğü paşa kızını sevmiş, konağın önünden yolu olmadığı halde geçermiş.

Kız dayanamamış, derdini dadısına çıtlatmış, dadı kadın, "Aman kızım sus... Yerin kulağı vardır, burası İstanbul, âleme rezil oluruz, paşa baban tabanı yarık arabacı kopuğunu damadım diye karşısına alır mı?.." demiş.

Dadı kaşbastısını sarmış, hanımına koşmuş, kara haberi ulaştırmış. Hanımefendi bayılmış, fakat paşaya duyurmamışlar, meseleyi sır küpü emektar kâhyayla konuşmuşlar, kâhya, "Ben o külhaniye bir görüneyim!" demiş ve o günden sonra da Arabacı Veysel Havuzlu Konak'ın önünden geçmez olmuş.

Otuz iki diş arasından çıkan laf otuz iki ağza yayılır, konakta Gülbeyaz'ın derdini bilmeyen yalnız paşa babası kalır.

"Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı, Arabacı Deli Veysel'i seviyormuş..." dedikodusu konaktan mahalleye, mahalleden semte düşmüş. Arabacı güzelini kimi, "Haylaz, kopuk, daltaban, kayış bacak" diye yere çalar batırır, kimi de,

"Ekmeğini namusuyla, alnının teriyle kazanıyor, Mehmed Paşa da anasından paşa doğmadı ya, gençliğinde Alaca Hamam'da natır yamağı imiş. Allah yürü ya kulum demiş. Yürümüş paşa olmuş..." dermiş.

Günde kırk kapının eşiğinden atlayan Kurşuncu Bahire Dudu bir gün konakta Gülbeyaz Hanım'ı bir köşeye çekmiş, "Sen boğçanı hazırla, yükte hafif bahada ağır mücevherlerini de koynuna doldur, ben oğlana işi açtım, seni kaçırmaya dünden razı... Bir gece gelir konakta kalırım, ertesi gün sabah namazı vakti çıkar giderim, haftasına yine gelirim, gece kalırım, bu sefer feracemi gizlice sana veririm, sabah namazı vakti çıkar kaçarsın, kimse şüphelenmez, Kurşuncu Bahire zanneder... Veysel seni arabasıyla bekleyecek, Edirne'ye kaçıracak, siz orada helalinden baş göz olunca paşa babanla hanımannen affetmeyecek de ne yapacaklar!.." diye dersini vermiş.

Bir sabah İstanbul'da sabah ezanları okunurken arabacı güzeli Deli Veysel koltuğunda boğçası ve yeşil feracesiyle kendisini bekleyen paşa kızını Karagümrük'te Çınarlı Çeşme'nin önünden arabasına atmış, üstüne bir hasır, bir kilim, birkaç da boş çuval serip basmış kırbacı kır atlarına, "Ver elini Edirne!" diyerek sürmüş, gitmiş.

Veysel yalınayak arabacı kopuğu, İstanbul bıçkınıdır ama namuslu oğlandır, yolda helali olmayan kızla bir kelime konuşmamış, elini eline değdirmemiş. Edirne'ye varınca da arabasını doğruca Paşakapısı'nın önüne çekmiş ve Edirne paşasının huzuruna çıkıp ayağa kapanmış. Edirne valisi oğlanın macerasını dinlemiş, sonra kararını vermiş, "Sizi bu gece kendi konağımda zifafa koyacağım..." demiş.

Ve o gece Arabacı Veysel Edirne paşasının konağında zifaf odasında gelin kızın duvağını kaldırmış, karşısında afet-i devran güzellikte bir kız, ama Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı değil.

Bu kız Gülbeyaz Hanım'a çeyiz halayığı olarak alınmış Taranıdil adında bir cariyedir. "Beni affet. Ve helalin olarak kabul et Veysel Ağa!.." diye oğlanın ayaklarına kapanmış.

Meğer o da arabacı güzelini severmiş. Kurşuncu Bahire'den şüphelenmiş, konuşulur iken kapı ardından dinlemiş, kararlaştırılan günde küçükhanımdan evvel davranmış, Çınarlı Çeşme önüne gelmiş.

Gülbeyaz'a gelince, çeşme önüne gitmiş, beklemiş, beklemiş, beklemiş, Veysel gelmez!.. Babasının konağına dönmüş, döner dönmez de çeyiz halayığının kaçtığını öğrenmiş, Kurşuncu Bahire de kızın Veysel'le kaçtığını öğrenip haber verince küçükhanım bir altın tasa gönlünü kusmuş.

Beri tarafta ise fıkır fıkır oynak Taranıdil'i aguşuna basan Deli Veysel kısmetine razı olmuş.

Karısı bir gün, "Veysel Ağa" demiş, "araba üstünde dahi saz çalardın, sazını düğün günü duvara astın. Bir daha eline almadın, sen çalsan, ben de söylesem..."

Deli Veysel boynunu bükmüş. "Yosmam" demiş, "o saz evvelce gelin kız, hanım kız diye öterdi, şimdi soğan tuz diyor..."

Bu bir meddah hikâyesidir. Ne gariptir feleğin cilvesi ki yüz yıl sonra, hatta ismine varınca hakikat olmuştur, yalnız şehirler yer değiştirmiştir ve paşa kızı yerine bir ağa kızı geçmiştir; Edirne'de Arabacı Deli Veysel, zengin bir ağa kızını kaçırıyorum diye İstanbul'a aynı konaktan kendisini seven ve aynı oyunu oynayan hizmetçi kızı kaçırmıştır. Bu Arabacı Deli Veysel 1885-1890 arasında Fatih Belediye Dairesi Yangın Tulumbası Sandığı'nın en namlı uşaklarından, tulumbacılarındandır.

Yusuf Şah

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1878 ile 1880 arasında 16-17 yaşlarında idim; Üsküdar Doğancılar Sandığı uşaklarından Yusuf Şah adında bir delikanlı vardı, benden iki üç yaş kadar büyüktü; 19-20 yaşında resim gibi güzel, öylesine ki asıl adı unutulmuş, güzelliğinden kinâye Yusuf Şah diye anılırdı. Yosma hanımlardan biri bu güzel oğlana göz koymuş, yoluna çıkarttığı kılavuzlar, çöpçatanlar vasıtası ile Yusuf Şah'ı evine getirtmek istemiş ise de muvaffak olamamış; muhabbeti gayza, kine çevrilmiş; bir gün çarşı boyundan araba ile geçerken, gençlik, zıpırlık, bıçkınlık şanından tulumbacı şehbazı gaflet ile kadına laf atmış.

'Hanımım, yüzüme baktın, işmarını aldım ama ergenlik hakkı bir altın saat ile elmas yüzük isterim!..' demiş.

Yosma da fırsatı kaçırmamış, hemen karakola şikâyet etmiş; koca çarşı boyu, yüzlerce şahit var. Irz ehli hatuna pervasızca laf atma, o zamanın tabiri ile harfendazlık suçundan Yusuf'u çarşı karakoluna almışlar. Karakol kumandanı bu gibi vakalar üzerinde gayet titiz, dayağı ile meşhur bir adamdı. Öyle ki falakaya yatırmış. Hiç unutmam bir cuma günü idi; vakayı gözümle gördüm. Dayak sahnesini görmedim, görmedim ama delikanlının feryadını karakol önünde biriken halk arasında dinledim; önce avazı çıktığı kadar bağırdı, sonra sesi perde perde alçaldı ve bir inilti halinde kesildi. Tam o sırada karakola bir asker girdi, onun da, 'Karakol kumandanı mısın, cellat mısın alçak herif!..' diye gürlediğini ve Allah'a sığınarak atılmış birkaç şamar sesi duyduk. Bu paşa kim idi bilemiyorum...

Sonra öğrendik ki Yusuf Şah'a kırk değnek vurmuşlar, ayaklarının altı cılk yara haline gelmiş. Destancılıkta ustam Âşık Razî, Yusuf Şah'a dayak atan o karakol kumandanını şu manzume ile hicvetmiştir:

Kıl kalemle Bihzad eylemiş tersim
Yusuf Şah derler ki hoş düşmüş isim
Gedayım ne haddim o şahı telsim

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Koşarlı ayakla o hümapervaz
Yavru peleng misal yangıncı şehbaz
Ne reva dayakla enîn ü avaz

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Lanetle yâd olsun kahpenin adı
Bir nigârın şerri, fitne fesadı
Dayağa yıkıldı kadd-i şimşadı

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Tulumbacıların serveri güzel
Hâk-i pâyi yüz bin kahpeye bedel
Zelil idenlere lanet eyle gel

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Be zalim kırılsın kopsun ellerin
Be kâfir yüzülsün mülevves derin
Gayya-yı cahildir ey şaki yerin

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak...

Bu dayaktan sonra Yusuf Şah uzunca bir zaman yürüyememişti; koltuk değneği ile dolaştı ve en civelek, uçarlı, koşarlı çağında tulumbacılığı bıraktı. Bir ara Üsküdar iskelesinde çımacılık yaptı; sonra da Şirket-i Hayriye müdürlerinden birinin himayesi ile Hasköy'de fabrikaya bekçi olarak alındığını duydum."

İnce Arap, Kürt Bahadır, Hidayet

Galata'da Mengene Sandığı uşaklarından üç namlı tulumbacıdır; Hicri 1315/Miladi 1898 yılında yaşları 20 ile 25 arasında şehbaz ve şehlevent delikanlılardı. Bir zenci melezi olan İnce Arap, lakabının şöhreti asıl adını unutturmuştur, mâni, destan, koşma, kalenderi ve semai söylemekte de ayrıca şöhret sahibiydi. 1315 senesi Kurban Bayramı gecesi Aksaray'da Cellat Çeşmesi'nde çıkan bir yangına Mengene Sandığı'yla gittiklerinde üzerlerine yüksek bir duvar yıkılmış ve bu üç namlı tulumbacı altında kalarak ölmüşlerdi. O devrin tulumbacılık âlemi ananesince bu facia üzerine on sekiz kıtalık bir destan yazılmıştır ki, şudur:

Dinleyin vaka-i hal-i dilsuzi
Anlayın ne hal-i yamana düştük

Hak ecel-i kaza eylemiş ruzi
Sebeb-i mevtimiz beyana düştük

Birimizde İnce Arap idi şöhret
Birimizin ismi idi Hidayet
Bahadır tüvana genç idik gayet
Ahvalimiz halka ilana düştük

Bahadır Kürt idi refikin biri
Üçümüz kazaya uğrattık seri
İşiten ah itse vardır çok yeri
Böyle bir acayip tufana düştük

Herkes için ayrı olur kesb ü kâr
Tulumbacılık idi bizdeki efkâr
Mengene'de idik gayetle namdar
İşbu şöhret ile meydana düştük

Namımız iptida eyledik beyan
Candan sever idi cemi-i ihvan
Güler yüzlü hem de gayet kahraman
Aziz Reis gibi zişana düştük

Arkadaşlar ile bir şeb oturduk
Yangın var dediler tez hazır olduk
Fenerci borucu mevcut bulunduk
Sürat ile rah-ı revana düştük

Yazılan ne ise gelir serine
Derakap eriştik yangın yerine
Rast geldik bir kötü gözlü birine
Galiba nazar-ı düşmana düştük

Bir yangın duvarı oldu aşikâr
Yaklaştık yanına manend-i şikâr
İtfa-i harike bizde gayret var
Sokulduk kenar-ı suzana düştük

Kalbimizde yok idi zerrece korku
Muttasıl ateşe sıkmaktayız su
Meğer tehlikeli mahal imiş bu
Mukteza-i kader o yana düştük

Cellat Çeşmesi'nde idi bu yangın
Su işlemekten olduk cümlemiz baygın
Cellat imiş meğer bulunduk dalgın
Bilmedik afet-i mekkâra düştük

Oradan bir toz duman koptu elaman
Bir seda-yı dehşet feryad ü figan
Aklımız kaybettik olduk perişan
Zanneyledik ka'r-ı deryaya düştük

Yıkıldı ol duvar ecel pençesi
Oldu ömrümüzün ah neticesi
Kurban Bayramı'nda bayram gecesi
Herkes namazda iken kurbana düştük

Arkadaşlar gelip ordan çıkardı
Mahzun mahzun halimize bakardı
Cümlenin gözünden yaşlar akardı
Didiler bir müşkil hicrana düştük

Oradan camie kalktık nihayet
Musallada mevcut cümle cemaet
Müminlerden dua Hak'tan inayet
Bizler mağfiret-i Rahman'a düştük

Bayramlık kefenden yaptılar libasımızı
Gaslidüp kıldılar namazımızı
Yaptılar tuttular hem yasımızı
Bayram günü kabristana düştük

Arkadaşlar size ibret olduk biz
Bizim gibi gafil bulunmayın siz
Gittiğiniz yeri teftiş ediniz
Genç yaşımızda feda-yı cana düştük

Ey ahvalimizi bilen ehibba
Hatırdan etmeyin bizleri cüda
Muhtaçtır ruhumuz istiyor dua
Bizler merhamet-i ihvana düştük

Kesilmiş dünyadan dane-i nimet
Sene bin üç yüz on beşte eyledik rihlet
Bizim ahvalimizi gûş itti herkes
Böyle dilden dile destana düştük..."

Bu destan Kanlıca Sandığı reisi Hüseyin Reis'in kaleminden çıkmıştır ki son zamanlara kadar hayattaydı. Son kıtadaki "herkes" kelimesinin kafiye icabı "millet" olması gerekir, fakat Sultan II. Abdülhamid devrinde kullanılması yasak isimlerden olduğu için halk şairi kafiyeyi feda etmiş, "millet" yerine "herkes" demiştir.

Tulumbacı Bahriye

Körpe çağında tulumbacılık hevesi gütmüş bir mahalle kızı; külhani ve kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî, tahminimize göre 1885-1890 arasında yazdığı hezel yollu bir manzumede bu kızın ahvalini şöyle anlatıyor:

1. Ne kartal ne ebabil
Oğlan değil kız değil

Dünya güzeli olsa
İdemem asla meyil

2. Adı çıkmış deliye
Vız geliyor zaptiye
Karakolda müseccel
Tulumbacı Bahriye

3. Gelmiş gelinlik çağı
Lazım bir ayak bağı
Lakin hani alacak
Bir İstanbul uşağı

4. Yerinde kaşı gözü
Tatlı sohbeti sözü
Ona koca olacak
Allahın bir öküzü

5. Kayıkçı Ahmed, Ali
Hamal Hüseyin, Veli
Arabacı, askerler
Hepsiyle senlibenli

6. Sanma çürük sakızdır
Demir leblebi kızdır
Irz ehlidir pespaye
Yerde kar gibi kızdır

7. Vay ona yan bakanın
El şakası yapanın
Pestilini çıkarmış
Sırnaşık bağçıvanın

8. İki kol örgü saçı
Sanki çifte kırbacı
Sandıkta Bahri Reis
Kızoğlan tulumbacı

9. Sırtında yeldirmesi
Olmuş arslan yelesi
Nara atar Bahriyem
Eflaki tutar sesi

10. Köşklüyü görür görmez
Destur izin dinlemez
Düşer sandık peşine
Kış yalama buz demez

11. Saymaz sarhoş babayı
Yoktur enişte dayı
Yıldırır gelmiş olsa
Dağdaki tüylü ayı

12. Çeşme başı curcuna
Girer Akrep burcuna
El atmasın Bahriyem
Takunya pabucuna...

Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Ben Tulumbacı Bahriye'yi yakından tanıdım. Âşık Razî onun hakkındaki manzumeyi yazdığı sıralarda Bahriye 16-17 yaşlarında idi, toparlak rakamla kız 1875'te doğmuş olacaktır. Küçüklanga'da kulübemsi bir evde otururlardı; evin meyve ağaçları ile donanmış geniş ve güzel bir bağçesi vardı. Babası Baha Bey meslek sahibi olamamış, gece ve gündüz içer bir paşazade idi, ama hangi paşanın oğludur, denilecek mertebede idi. 14-15 yaşlarında iken it ve hayta pençesinde kötü yollara saptı, akıbet namlı bir hırsız oldu, elinden bir de kan çıktı, Sinop zindanına gönderildi, orada namı nişanı kayboldu.

Kız, anası öldükten sonra sarhoş baba elinde kaldı, evinden ziyade sokakta, oğlan çocukları ile oynayıp boğuşarak büyüdü. Daha 8-9 yaşında idi, sırtında pelaspare entari, yalınayak, saçlar, tarayıp bakanı yok, cadı saçı, mahalle tulumbacılarına katılır, Langa'dan ta Fatih'e, Fener'e, Balat'a, Galata'ya, Beşiktaş'a onlarla koşar, yangına gider gelirdi; köşklünün sesini işitince koğuşun önünde uşaklardan önce ispat-ı vücut edermiş ki tulumbacı lakabı kendisine o küçük yaşından kalmıştır.

Bahriye 16-17 yaşına basıp o zamanın âdetince gelinlik çağa geldiği zaman bile bir gece köşklünün narasını ve bekçinin avazını işitmiş, yeldirmesinin eteklerini toplayarak fenercinin yanında ve sandığın önünde Defterdar'daki bir yangına gitmişti. Ben o gece Defterdar'da devrin namlı tulumbacı reislerinden Kâhya İsmail'in kahvehanesinde misafir idim; yanımda konuşan iki şehbaz delikanlının sesleri hâlâ kulaklarımdadır, biri:

'İşte meşhur Tulumbacı Bahriye bu kızdır!..' dedi, öbürü:

'Ulan... Uskumru gibi kız, çiğ çiğ ye!..' deyince birinci hemen arkadaşının ağzını eliyle kapayarak:

'Sus ulan... Duyarsa vallah billah ikimizi birden ayağının altına alır, pestilimizi çıkarır, şu kalabalığın ortasında namusumuz da beş paralık olur!..' demişti.

Kavgacı, küfürbaz, eli sopalı bir kızdı. Güzelliğinden yana ise bin kız içinde bir tane idi. En zıpır oğlanlarla pervasızca konuştuğu halde namusuna toz kondurmamıştı. Çakıllı dere boylarında yetişir açar yaban şakayığı gibi bir kızdı, uzaktan hayran hayran seyredilir, o kadar, ne koklanır, ne de koparılıp yakaya takılırdı.

Bu eli bayraklı, sopalı kızla İstanbul uşağı, esnaf tabakasından bir genç değil, bıçkın, külhanbeyi takımından bile hiçbir delikanlı evlenmeye cesaret edemezdi. Güzel Bahriye'yi sevenler çok olmuştur, kızın da Bedri adında şahin baş bir itfaiye çavuşuna gönül verdiği söylendi idi. Kızın namusundan kimsenin şüphesi yoktu, evlendikten sonra idaresinden korkarlardı; arabaya koşulmaz yarış atı gibiydi.

Bahriye 18 yaşında iken babası sarhoş Baha Bey öldü; kızına Büyük Kapalıçarşı'da üç dükkân ile yine o çarşıda bir hanın yirmide bir hissesini miras

bıraktı. O zamanlar handan ve dükkânlardan aldığı kira ile kimseye minnet etmeden gül gibi geçinebilirdi, fakat kıza bir koca da muhakkak lazımdı. Anadolu'dan yeni gelmiş semt bekçisinin kardeşi çocuğa ve Küçüklanga'da sakalık yapmaya başlamış İlyas adında bir delikanlıyı kızın namına kefil olan mahalle imamı ikna etmiş, saka oğlan kıza talip oldu. Adı saka ama, elhak erkek güzeli idi. Bahriye, saka İlyas'la evlendi. Nikâhta keramet vardır demişler, evlenir evlenmez de kadın kadıncık evine kapandı; gece yangınlara koşar tulumbacı Bahriye olduğuna bin şahit isterdi.

Samatya'da oturur meşhur aktör Ahmed Fehim Efendi hatırı sayılır bir zat idi; Baha Bey'in gayetle ahbabı olan Bahriye'nin bir saka ile evlendiğini işitince üzülmüş, İlyas'a Rumeli Demiryolu İdaresi'nde iyi bir ücretle bir bekçilik bulmuş, yerleştirmişti.

İlyas kumpanyadan aldığı aylığın meteliğine dokunmadan bir köşede biriktirir, karısının handan ve dükkânlardan topladığı kira bedelleri ile geçinirlerdi. Fakat İlyas kalıbının adamı çıkmadı; oğlu İsmail üç yaşında iken amcası olan bekçi ile beraber sılaya gitti; evden ayrılacağı günün gecesi, biriktirdiği üç senelik aylıklarını da Bahriye'den gizli sandıktan almış, sabahı da, 'Bir aya kalmaz dönerim' diyerek vedalaşıp gitmiş. Bir ay sonra dönerim diyen arslan postu giymiş tilki oğlandan, Bahriye'nin boş kâğıdı geldi.

Saka İlyas'ın Bahriye'yi boşaması 1897-1898 arasıdır. Tulumbacı Bahriye o tarihten ta Balkan Harbi'ne kadar 15 yıl, bütün ümidini oğlu İsmail'e bağlayarak yaşadı. Efendiden birkaç kişinin izdivaç teklifini reddetti. Nankör sakanın oğlunu bir paşa, bey oğlu gibi giydirdi, kuşattı ve üstünde, benim diyen babaların yapamadığı baskı ile okuttu.

İsmail vücut yapısını, el ayak kalıbını, kaş göz nakşını zeberdest ve yakışıklı babasından almıştı; ana da güzeldi; Tulumbacı Bahriye'nin oğlunu herkes tulumbacı olur diye beklerken İsmail soyunup tulumbacı kılığına girmek şöyle dursun, koğuşların, hatta tulumbacı kahvehanelerinin önünden bile geçmezdi.

İsmail 1922'de idadi mektebini birincilikle bitirdiği zaman 18 yaşında idi; yüzüne bakanların gözleri kamaşır dilber bir delikanlı olmuştu. Balkan Harbi çıktı. Bu ciddi çocuk bir gün üç arkadaşı ile ant içmiş, anasına haber ver-

meden Harbiye Nezareti'ne gitmiş ve gönüllü asker yazılmış, iki gün sonra cepheye sevk edilmek üzere hemen o gün çocuğa asker esvabı giydirmişler. İsmail o akşam eve asker kıyafetinde gelince Bahriye şaşırmış, fakat, cepheye gidecek evladının cesaretini kırmamak için ağlamamış, bilakis bu hareketini tasvip eder görünmüş, 'Sayende gazi anası olacağım' demiş. İsmail Beyazıt'ta bir fotoğrafçıya çıkarttığı resmini bırakarak cepheye gitmiş.

Tulumbacı Bahriye gazi anası değil, şehit anası oldu. Edirne'nin Bulgarlar eline düştüğünde Sarayiçi'nde şu kadar esir Türk askeri arasında vahşiyane kurşuna dizilmiştir. Cepheye gittikten sonra oğlundan tek mektup alamayan Tulumbacı Bahriye, İsmail'in şahadetini Edirne'nin geri alınmasından sonra öğrendi.

O günlerde idi, yolum Küçüklanga'ya düştü, Bahriye'ye uğradım. Kapıyı açtığı zaman hilkat harikası zerka gözleri olmasaydı genç kadını tanıyamayacaktım; çok yorgun görünüyordu:

'İşin vardı galiba Bahriye Hanım...' dedim.

'Hiçbir işim yok Vâsıf Ağabey, içerde İsmail'le çene çalıyoruz!..' dedi.

Önce oğlanı izinli olarak gelmiş sandım, tebrik edecektim ki gözlerinden yaşlar, musluğu açılmış çeşme gibi boşandı... Ben öyle ağlayış görmedim efendim, hıçkırıksız şakır şakır bir boşanma...

Sedirin köşe yastığı üstüne çocuğunun resmini koymuş, resimle konuşuyormuş:

'Vâsıf Ağabey... Anamı bilmedim, ağabeyim kendini unutturdu, babacığıma çok acıdım, kocamın alçaklığı çok gücüme gitti, fakat buna dayanamayacağım, tahammülüm, şu gözpınarlarım kuruyuncaya kadar!..' dedi.

Üç dört gün sonra idi, Üsküdar'da kahvehanede oturuyordum. Tulumbacı Narin Ahmed geldi:

'Üsküdar'ı sana bırakıyorum ağabey, yarın bizimkilerin hepsini topla getir!..' dedi.

'Hayır ola?..' dedim.

'Bahriye Abla intihar etti, biz kaldıracağız...'

Narin'in anlattığına göre bedbaht güzel kadın, bir zamanların ele avuca sığmayan sokak kızı, İstanbul'un o meşhur Tulumbacı Bahriye'si mahalle bakkalına gidip bir binlik rakı almış, bakkal Bodos:

'Misafirin mi var Bahriye Hanım?..' diye sormuş.

Eski Bahriye olsa, Karamanlı Rum'un safiyane sorduğu sual üzerine ayağından takunyasını çıkarır, bakkalın kafasını yarardı, gülmüş:

'Zamparam gelecek!..' demiş.

İçkinin katresini ağzına koymamış kadın o gece bir binlik rakıyı içmiş, sonra bahçeye çıkarak bir erik ağacının dalında canına kıymış.

Efendim, İstanbul tulumbacıları, Tulumbacı Bahriye'ye bir cenaze tertip eylediler, öyle bir tantanalı kaldırdılar ki, gören vezir kızı, paşa karısı zannederdi.

Cenazede Aktör Fehim Efendi de vardı:

'Vâsıf... Şu kızın hayatını bir dram yapıp tiyatroda oynatacağım, ama gel gör ki sahnede Bahriye olabilecek tek aktrisimiz yok... Onu ancak Sara Bernar temsil edebilir' demişti..."

Edebiyatımızda tulumbacılık üzerine yazılar

Nabizade Nâzım'ın "Zehra" hikâyesi

Tulumbacılık hayatından etraflı şekilde ilk bahseden muharrir, Edebiyat-ı Cedide'nin en realist kalemine sahip olan Nabizade Nâzım Bey'dir. "Zehra" adındaki büyük hikâyesinde kahramanı Subhi'yi Beyoğlu'nda bir fahişenin pençesine atıp felakete sürükledikten sonra sefaletin dibine indirir. Subhi, sefil ve perişan bir tulumbacı koğuşuna sığınır. Muharrir, bu vesileyle, pek kısa da olsa, o devrin tulumbacı ıstılahlarını kullanarak tulumbacılık ve koğuş hayatından bahseder ve bir yangın sahnesini tasvir eder ki, bir edebi metin olarak, İstanbul tulumbacılarının tarihçesinde anılmalıdır:

"Artık Subhi'nin bundan sonraki yaşayışı tam serseriyane tam mekânsız bir hale münkalib oldu. Firuzağa tulumbacı kahvehanelerine dadanmış, 15-20 gün içinde tulumbacılarla halli hamur olmuştu. Arkadaşlarının tazyiki üzerine sandığa omuzdaş yazılmaya karar verdi, reis İnce Hasan'a müracaat etti. Arnavut Hanı'ndaki yatağını orada birisine satmış, yani yataksız kalmış olduğu cihetle kefaletsiz omuzdaş olamayacaktı. Arkadaşlarından üç kişi çapkınlık etmeyeceğine, münasebetsiz hallerde bulunmayacağına kefil olarak Subhi'yi koğuşa kabul ettirdiler. Subhi'ye bir kat yeni tulumbacı elbisesi verdiler. Gündüzleri kahvede hizmet ederek para kazanmaya başladı. Zaten kahve parası sandık parasından çıkacaktı, hasta olursa veya ezkaza kodese girerse sandık parasından beslenip tütün içebileceği de bir teselli idi.

Reis Subhi'yi artçı tayin etmişti, fakat daha ilk tecrübede Subhi bu vazifenin uhdesinden gelemeyeceğini kestirdi. Öncülük tecrübesi de muvaffakiyetsizlik gösterdi. İnce Hasan içinden kızmakta idi. Subhi cılızlığı, çelimsizliği hasebi ile ne fenerci olabilecekti, ne borucu, çaresiz kökenci Dursun'u artçılığa getirip Subhi'yi kökenci yaptı..."

Görülüyor ki tulumbacı ıstılahlarını sıralayan Nabizade Nâzım Bey tulumbacılığı bilmemektedir. Artçılık öncülük tulumbacının boyuyla ayarlıdır, bir tulumbacı ya artçı olur ya da öncü, her iki yerde tecrübe edilmez. Fenercilik, boruculuk, kökencilik ise sandıkta bir rütbedir, mevkidir; sefaletine acınarak sandığa alınmış bir gencin işe yarasın diye oralarda tecrübesine imkân yoktur. Muharrir şöyle devam ediyor:

"Subhi'nin vazifesi ehvenleşmiş ise de tehlikesi artmıştı, çünkü borucu ile birlikte damlara çıkmak, ateşe herkesten yakın bulunmak mecburiyetinde idi.

Bir gece koğuş ahalisi, bir idare kandilinin zayıf ışığı altında horul horul uyumaktalar iken köşklü narayı atarak uyandırdı, Tatavla'da yangın olduğunu haber verdi.

Subhi gözlerini ovuşturarak kalktı; başı, beyni kazan gibiydi. Omuzdaşlar giyinmekte, öteye beriye seğirtmekte idi. Subhi de naçar giyinmeye mecbur oldu. Tam dizliğini çekmekte iken ikinci reis Subhi'ye dedi ki:

'Haydi bakalım kökenci, fırla bakalım!.. Reise haber ver de sandık kaldıralım!..'

Subhi homurdanarak yemenilerini çekip fırladı. Hava gayet soğuk, rüzgâr şiddetli, sokaklar karanlıktı. Uyku sersemliği ile reisin evini güçbela buldu; reise bir çocuğu olduğunu haber verdi. Sandık koğuşun önünde hazırlanmış, fenerci fenerini yakmış, takımlar toplanmış, nazıra hayvan gitmişti. İnce Hasan geldi:

'Hazır ol Zeybek!..'

Zeybek takımı:

'Alesta!..' diye bağırdı.

Reis:

'Yakın gel!..' emrini verdi, takım kollara yaklaştı:

'Al... Zeybek!..' kumandasında öncüler ile artçılar bir elde sandığı omuzladılar. Fenerci öne düştü. Subhi omuzdaşlar arasında gitmekte idi. Sandık 'koyun ayağı' gitmekte, şuradan buradan misafirler gelmekte idi. Fenerci:

'Yalama var!..' diye haykırdı.

Takım dikkatli yürümeye başladı. Bozahane Yokuşu'nu bu gidişle çıktılar. Taksim Meydanı'nda takım değiştirildi. Beyoğlu Caddesi'nden bir sandık çöktü, herkesi bir çarpıntı aldı.

Reis takım açtırdı, sandık kuş gibi uçmakta idi. Neferlerden Bıçkın Salih:

'Yaman gider Bey... oğlu Pevruz aaalın!..' diye bir nara attı.

İş kızışmış, arkadaki sandık takibe başlamıştı. Subhi bu gidişe hiç alışkın değildi. Bacakları kuvvetten düşmekte, nefesi nefesine yetişmemekte, geri geri kalmakta idi. Halbuki arkadaki sandık ateş gibi gelmekte idi. Helecan artmış, tehlike yaklaşmıştı. Koca Firuzağa Sandığı'nın 'gebe kalması' tasavvuru cümleyi titretmekte idi.

Subhi'nin artık tab ü tüvanı kesilmişti. Fakat arkadaki sandık gelip çatmak üzere idi. Şu halde takım değiştirmek de tehlikeli idi. Reis kırbacını havada şaklatarak küfür etmekte, herkes kavgaya hazırlanmakta idi. Bıçkın Salih, Subhi'ye dedi ki:

'Tetik davran omuzdaş! Sandığa dikkat et!'

Bu hızla maşatlığın önüne gelmişlerdi ki, arkadan gelen sandık kaybolmuştu. Bu, Firuzağa Sandığı için daha büyük tehlike idi. Çünkü kaybolan sandık arka sokağa sapmıştı ki ilerde öne çıkması mümkündü. Bu hal ise sandık için tahkir olup mutlaka kavga lazımdı.

İnce Hasan biraz nefes alarak takım değiştirdi; Keçekülah'a takım açtırdı. Subhi sanki yığılıp kalacağını zannediyordu. Halbuki sandığı bırakmak da mümkün değildi. Pangaltı'ya kadar geldikleri halde bile arkadaki sandık zuhur etmemişti, artık tehlike geçmiş, sandık 'koyun ayağı'na yatmıştı. Subhi nefes almaya başladı.

Yangın yeri dar bir sokak içinde ahşap bir evdi. Ateş alt katında zuhur etmiş, tavana kadar sarmıştı. Yan tarafındaki evin de saçağı ufaktan tutuşmuştu. Sokak hıncahınç dolmuş, ortalık feryat ve girive içinde kalmıştı. Tatavla Sandığı işe başlamıştı. Bir taraftan sakalar su taşımakta, bir taraftan da şuraya buraya eşya taşınmaktaydı.

Sandık indi. Hortum takıldı, borucu bir ev aşırı bir dama çıktı. Subhi köken ipini açıp bir ucunu kökene bağladı. İpi kangalladıktan sonra fırlatıp yukarıda borucuya attı, kendisi de derhal dama çıktı. Borucu ile birlikte ipi tutup hortumun ucunu yukarıya aldılar. Subhi kökenden hortumu zapta çalıştığı sırada Borucu Ali boruyu iki eliyle kavramış, sağ elinin başparmağı ile borunun ağzını tıkayarak su beklemekte idi. Aşağıdan ise sandık ağız ağıza dolmuş, işlemeye başlamıştı. Ali suyun tazyikini hissedip parmağını çekince,

hışım ile şiddetle çatlaya çatlaya parmak kalınlığında bir su fışkırmaya başladı. Bu su, alevin içine girince derhal tebahhur etmekte ve ateş üzerinde hiçbir tesir göstermemekte idi. Subhi bu manzarayı ömründe görmüş değildi. Beş altı arşın yakında şiddetli bir ateş, yalım yalım alev salarak kıvrıla büküle havalanmakta ve ucundan kesif bir siyah duman sütun sütun yükselmekte idi. Hava insanı bunaltacak derecede kızmış, borucu ile Subhi buram buram ter dökmeye başlamıştı. Alev bunlara vurmakta idi. Rüzgâr biraz yatışmış, her taraftan tulumbalar üşüşmüş olmakla yangının söndürülebileceği umuluyordu. Civar damlardan her yangın alevine beş on boru sıkılmakta idi. Alev yeniden yeniye bazı tahtalara sirayet ettikçe, evvela şerare halinde zuhur eden ateş, büyüye büyüye alevlenmekte, bu suretle yangın azıp yayılmakta idi. Borucu Ali en ziyade bu noktalara dikkat etmekte, nerede yeni bir ateş görse oraya dönmekte idi.

Subhi sıcaktan bunalacak hale gelmişti. Yüzü gözü cayır cayır yanmakta idi. Arada sırada hortumun dikiş deliklerinden fışkıran su ile yüzünü gözünü ıslatmakta idi. Ateş gittikçe ilerlemekte, bu tarafa yürümekte idi. Aşağıdan İnce Hasan avaz avaz bağırarak onları aşağı çağırmakta idi. Karşıki büyükçe evin sahibi, Firuzağa Sandığı'nı evine istemekte idi. Ali boruyu sökmüş, Subhi ipi kökene bağladıktan sonra hortumu sağarak aşağıya bırakmaya başlamıştı. Borucu damdan inmiş, Subhi yalnız kalmıştı. Halbuki hiç kimse farkına varmadığı halde bu hanenin arka tarafındaki saçak bir hayli zaman evvel ateş almıştı. Subhi damın bacasına seğirtti, fakat ateş tavanı sarmış olmakla alev içinden geçmeye mecbur idi. Subhi tavan arasında duman içinde kalmış, sağını solunu şaşırmıştı. Oraya buraya saldırmakta ise de bir türlü yolu bulup çıkamıyordu. Feryadın da hiç faydası yoktu, çünkü aşağıda hüküm süren kargaşalık, gürültü, patırtı arasında feryatlarının işitilmeyeceği belliydi. Teneffüs güçleşmiş, başı dönmeye başlamıştı.

İnce Hasan, Subhi'nin gecikmesinden şüphelenmişti; neferlerden iki tanesini çatı arasına çıkardı, bunlar da göz gözü görmeyecek kesif bir duman içinde kaldılar:

'Subhi!.. Subhi!..' nidasına gayet boğuk bir sesle:

'Yetişin... Boğuluyorum!..' cevabını aldılar.

Hal ve mevki pek tehlikeli idi. Subhi'nin bir tarafından da alev sarmakta idi. Subhi kendini kaybetmiş, bayılmıştı.

Subhi'nin yanıkları on beş gün içinde iyileşmiş, artık koğuştan dışarı çıkmaya ve arkadaşlarının teşvikleri ile meyhane âlemlerine başvurmaya başlamıştı. Zilzurna matiz olmayınca koğuşa girmiyordu. Şu maişet-i sefihane ve sefilane gün geçtikçe ahlak ve hissiyatını daha ziyade ifsat etmekte idi. Ne kadar değişmişti!.. Bir zamanın nazik ve terbiyeli Subhi'si şimdi sırım gibi sertleşmiş, uçarılaşmış, bıçkınlaşmıştı. Elfaz ve ibarat-ı müstehcene ve amiyanenin envaını öğrenmişti. En çirkef karılarla düşüp kalkmaya başlamıştı..."

Nabizade Nâzım'ın "Zehra" hikâyesinde bu tulumbacı hayatı ve yangın faslı yaşanarak değil, dinlenerek yazılmıştır. Muharririn bir tulumbacıyı, belki de bir ücret karşılığı konuşturarak bazı notlar aldığı bellidir; sorup öğrenmeyi unuttuğu yerleri kendisi dolduruvermiş ve hatalara düşmüştür. Tulumbacıların yangında nasıl çalıştığını, bu arada mesela hortumun dama ne suretle çıkarıldığını gösteren satırlar, dam üzerindeki durumun tasviri güzeldir. Fakat tulumbacılardan bahsederken "uşak" tabirini hiç kullanmıyor, "nefer" diyor. Aslında ise "nefer" itfaiye efradına alem olmuş, tulumbacılar arasında hiç kullanılmamış, daima "uşak" denilmiştir. Her ne ise, yukardaki satırlar Türk romanında tulumbacılık hakkında yazılmış ilk satırlardır, bu yönden kıymetini daima muhafaza edecektir.

Ahmed Rasim'in kalemiyle tulumbacılar

Ahmet Rasim'in yazılarında İstanbul, sesli ve renkli bir film halindedir; onun ölmez eserlerini sıkarsak İstanbul'un ıtrı damlar. İşte o eşsiz kalemin taklit edilmez hünerle çizdiği bir sahne, bıçkın tulumbacılar bir sandala dolmuş, Kâğıthane yolundadırlar:

"Tentesi gergin, kırmızı püsküllü, ön tarafında bir demet fulya dikili, kıçı sular içinde gider, şu sandala bakın hele, içindeki takım açanlara bir nazar

edin. Ta başta oturan, kelle tıraş, keçe külahlı, sırtta ipekli gömlek, kollar sıvanık, bileklere kadar dövme, kara esmer suratlıyı gördünüz mü?.. İşte hem mahalle sandığında borucu, hem de Çukurçeşme'de yorgancıdır, adına biraz hasis olduğu için Çömlek derler.

Gelin sıvıryaya. O ne kıvırcık yağlı saç be!.. Mavi ipekten mendil kudretten kıvırcık saçlarını yarı kapamış, yalnız gözlerinde oynar bir beyazlık var. Fanilasına uygun kırmızı kuşağın bir ucu sarkmış, çalkanıp duruyor... Yaşa Mangır!.. Ölme Mangır!..

'Mangıra hampir!.. Hampir!..' diye el çırpıyorlar.

Fakat bunların yanından geçmeye gelmez. Geçerseniz şu şık bey gibi insanı tarize alırlar. Şık bey kızardı. İki kavrulmuş fena halde süzdü, söyleniyordu. Andriya salata gibi!.. Gözler süzük, sandıktan kalma itiyat sağ olmuş biraz aşağıda... Beyaz mendil bağlanmış fanilası tir tir, belinde beyaz kuşak, beyim uçuyor!.. Buna da atak olduğu için Horoz derler...

Hamladaki Habeşi'yi yabana atmayın, belalıdır ha!.. Dikkatle bakmayın, sulanır... Güllü al mintanın arasında bir şey gizlidir, kıyar ha!.. İki defa yangında ölümden kurtulmuş, uşaklar buna iki kavrulmuş derler...

Aman bakın!.. Allah'ı severseniz bakın, ortada göbek atan siyahiye bakın!.. Hepsi birden çalıp oynuyorlar:

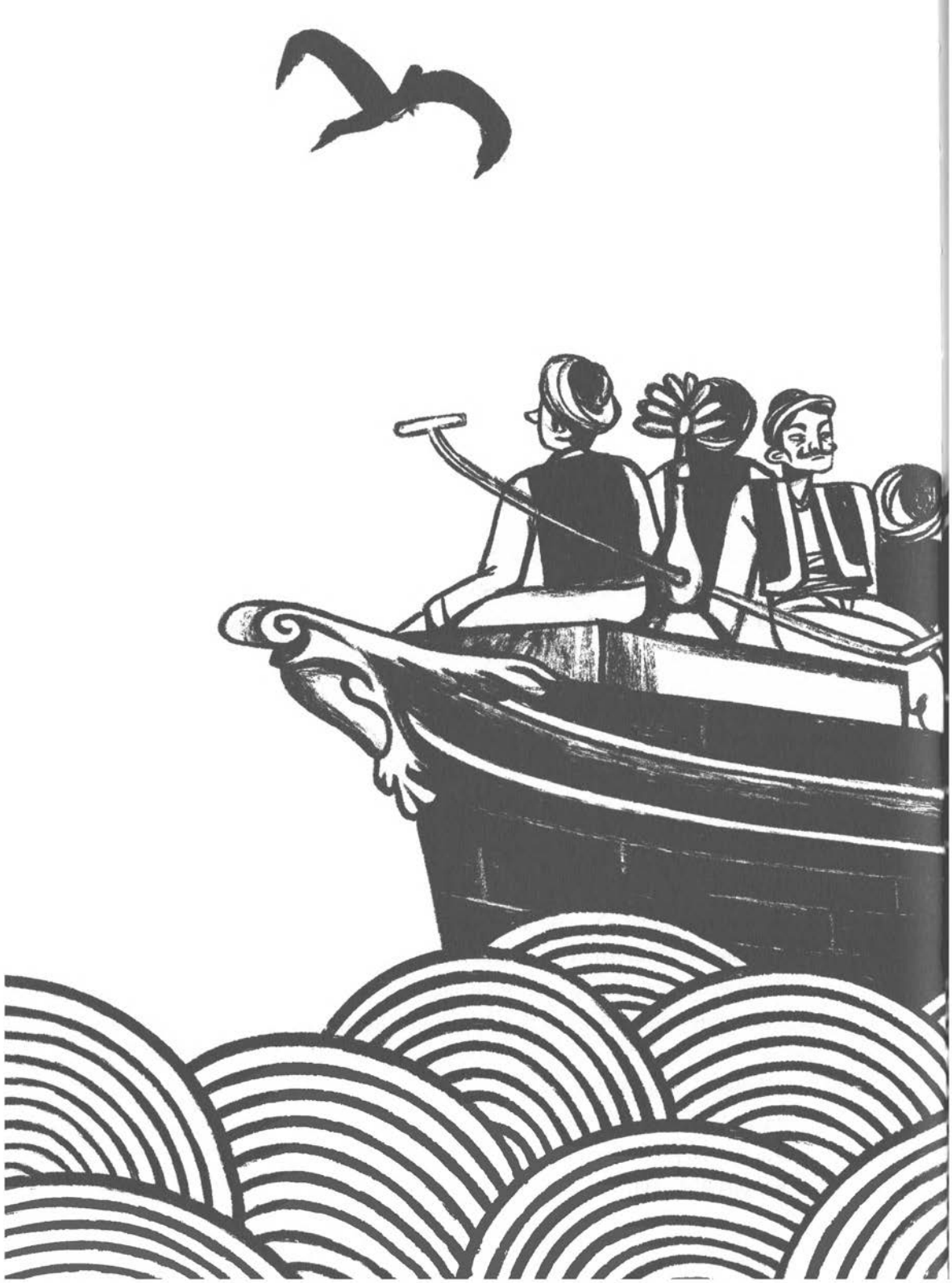
Aftoso beklerim beklerim
Derya derya gezerim
Of! O şık şık oğlan
Oğlan... O şık şık oğlan!

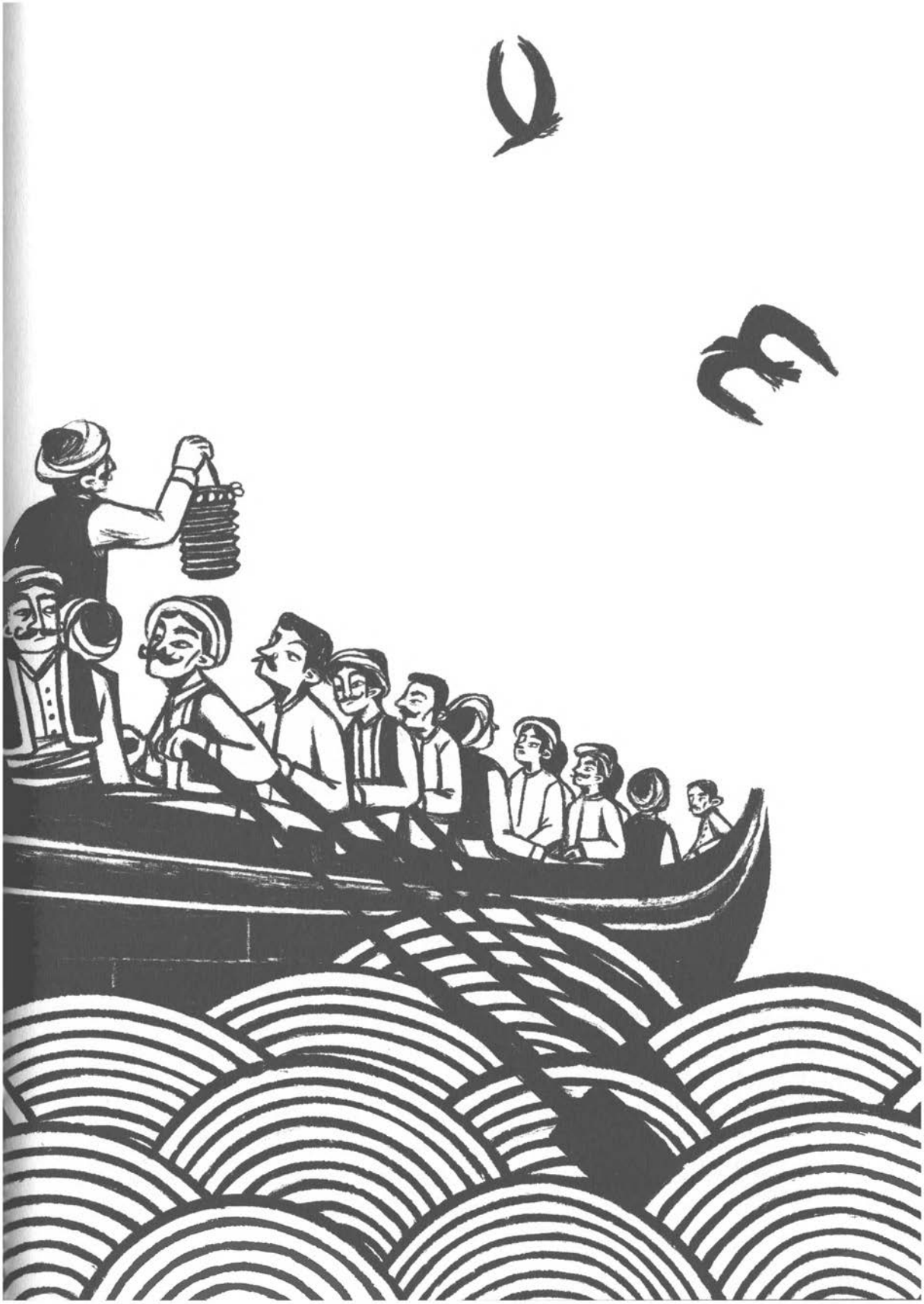
Aferin Mangıra!.. Narayı salıverdi:

'Ah anam... Mangırsa buradayım!..'

Ben dedim ya!.. Hoca efendi laf anlamıyor, bu sandalın yanından gitme, çatarlar. Hayır, illa ki sırıtarak geçecek!.. Gördün mü şimdi!..

Aşağıki mahallenin koca imamı
Yukarıki mahallenin küçük imamı
Aman yalelli canım yalelli
Yâr yalelli yalelli!..

Şu zarif, şu mütenasip hanım da kayıkçıya beriden dese de bunların diline düşmese olmaz mı?.. Ne ihtiyatsız kadınmışsın!.. Alın efendim, buyurun; bu sefer de dümen tutan pırgıç başladı. Yine makamı değiştirdiler, Mangır hâlâ göbek atıyor:

Mahzun mahzun gezerim
Ben yâri sezerim
Yârim bana varırsa
Dünyaları ezerim

Yandım aman yandım aman
Aç yüzünü geliyorum ben!..

Bravo Dövme Mehmed'e!.. Harf atıyor:

'Ah!.. Ah!.. Gözlerin kör olsun sen de bu dertten iflah bulamazsın inşallah...'

Efendi Baba kurnaz, hiç yanaşır mı!.. Ama ne oldu?.. Nazarım değdi, o da yanaşıyor!.. Haydi bakalım, Mangır bir iş çıkar!.. Çıkardı ya!.. Moruğun dızgalına gelin diyor!.. Bu alay beyleri adam mı geçirirler!..

Sakallım aman aman
Ne desem yapar bana
Çarşılar yakın olsa
Fistanlar alır bana

Dam üstünde kediler
Mırnav mırnav dediler
Mahallenin kızları
Sakallımı yediler!..

Gidiyorlar... Ne ahenk, ne raks:

Ha ha ha!.. Maşallah!
Ha ha ha!.. İnşallah!
Anayisi babayisi de
Kavurması kıvırması da
Çalkaaa!.."

Osman Cemal Kaygılı'nın *Aygır Fatma* romanında çocuk tulumbacılar

Tulumbacılığın, en revaçta olduğu devirde bile İstanbul halkının büyük çoğunluğu tarafından bayağı, haysiyet kırıcı görüldüğünü gereği gibi anlatmıştık.

Vâsıf Hoca merhum, İstanbul gençleri ve çocuklarının tulumbacılığa karşı aşırı bir heves, âdeta bir sevda duyduklarını her vesileyle sık sık belirtir ve aynı zamanda varlık içinde nazla büyütülmüş nice bey, paşa oğullarının bu sevdayla perişan olduklarını, kahvehane peykelerine, meyhane köşelerine, hamam külhanlarına, esrar tekkelerine düştüklerini söyler. Tulumbacılığın ayaktakımı için biçilmiş kaftan olduğu aydın hakikattir.

Çocukluğunda ve gençliğinde sandık kolu altında yalınayak, pırpırı kıyafet yangınlara koşmuş rahmetli Osman Cemal Kaygılı da *Aygır Fatma* adındaki şaheserinde bu hakikati çok şirin bir sahneyle anlatıyor. *Aygır Fatma*, Zehra ile Hasan adında iki gencin aşk romanıdır. Romanın kahramanlarından Hasan, yazarın kendisi, Osman Cemal'dir. Romanın baş taraflarında o zamanlar, II. Abdülhamid devri sonları, pek meşhur olan "fulya bağçeleri" tasvir olunur ve yazar çocukluk çağındaki büyük aşkının masum bir hatırasını tespit eder:

"İstanbul yeni bir bahara daha kavuşmuştu. Bu yeni baharın cumalarından biriydi. Hasan'ın haşarı mahalle arkadaşları bir gaz sandığının iki yanına bostanlardan aşırdıkları birer fasulye sırığı çivilemişler, içlerinden en büyüklerini de kendilerine reis yapmışlar, mahalle aralarında tulumba talim ediyorlardı. Tabii bu talimler hep ceketsiz, yeleksiz, pantolonlarının paçaları sıvalı, yalınayak, başı kabak yapılıyordu. O gün, bunların reisliğini yapan en büyükleri, cuma olduğu için, mahallenin çekirdekten yetişme olan bu küçük tulumbacı namzetlerini önüne katmış, onlara yollarda türlü şaklabanlıklar yaptırarak, türlü naralar savurtarak, sandık omuzlarında, fulya tarlasına kadar çıkarmıştı. Hasan da aralarında idi.

Küçük tulumbacılar fulya tarlasının en kalabalık yerinde sandıklarını yere indirip dinlenmek için yere serildikleri zaman, bunların etrafını bir sürü seyirci almıştı. Reisleri olan büyükçe oğlan şimdi bu kalabalığın karşısına etrafa caka için salt adları ile değil de sonradan uydurma lakapları ile çağırıyordu:

'Ulan Kılkuyruk Şaban... Kalk şuradan bana bir ateş bul, cigaramı yakayım!'

'Ulan Cimdallı Saim... Haydi bakalım, burnunla bir zurna çal da Topuz Ömer bir çiftetelli oynasın!'

'Ulan Zümbülbebek Mehmed... Ayağına yolda diken batmıştı, al şu çakıyı da dikeni çıkar! Malum ya dönüşte çarşıdan geçeceğiz, baş takımı siz kovacaksınız!..'

'Ulan Kuşkonmaz Hasan... Oturduğun yerde yeniden bir beyitli nara düz de giderken yollarda onu atalım!..'

İşte tam bu sırada etrafını sarmış olanların arasından uzunca boylu, esmerce bir kızın gözlerine ilişen Hasan o anda kıpkırmızı kesildi. Kızın da kendisine karşı yüzünü ekşitmesi üzerine o kıpkırmızı yüz limon gibi sararak Hasan'a o canım misk kokulu, apaçık, apaydınlık, yemyeşil ve koskoca fulya tarlası simsiyah, daracık, havasız, berbat bir zindan kesildi..."

Sermet Muhtar Alus'un tulumbacılar üzerine yazıları

Yakın geçmişteki İstanbul hayatı üzerine en çok eser vermiş muharrirlerden biri rahmetli Sermet Muhtar Alus'tur.

S. M. Alus yaşadığı devri kalem diline verirken elbet ki tulumbacıları unutamazdı. Bilhassa *Onikiler* isimli romanında tulumbacılara geniş yer vermiş,

onlar hakkında ayrıca makaleler de yazmıştır; aşağıdaki satırları *İstanbul Belediyesi Mecmuası*'nda çıkmış bir yazısından naklediyoruz:

"Yedi atım top derinden derine gürler. Kahvehanelerde pinekleyen, çarşı pazarda satıcılık eden omuzdaşlar hemen kulak kabartmada:

'Top mu?'

'Susun be sayalım...'

'Yedi yahu!..'

Hepsi alesta. Derhal kulelerden kırmızı ceketli, bel kayışı pirinç tokalı, eli harbili, geceleri bir de muşamba fenerli köşklüler etrafa dağılır. Ellerindeki harbi saldıracak sokak köpeklerinden korunmak içindir, karakol önlerinde, köşe başlarında narayı atarlar:

'Aaaayt... Bekçi! Beşiktaş'ta Valdeçeşmesi!'

Ekser büyük konaklar, köşklülere ayda bir mecidiye aylık bağlamıştır, oralarda da narayı basarlar.

Köşklüye damdan düşercesine, 'Yangın nerede?' diye sorulmaz, sordun mu cevabı hazır: 'Babanın gecelik külahında!..'

Mutlaka, 'Uğurlar ola ağa!' denilecek, o da, 'Eyvallah beybaba, hanımteyze, efendi birader...' diyerek yangının yerini sormadan söyleyecek.

Gece ise köşklüden sonra sıra bekçilerde:

'Yaaan guuun vaaa!.. Beğoolu'nda, Galyoncu Golluğu'ndaaa!..'

Omuzdaşlar kahvede toplanır toplanmaz soyunup keçe külahları, daima dizlikleri giyip, bir örnek kıyafette iseler, vişneçürüğü, galibarda, filizi renkten fanilaları sırta geçirip baldırlar çıplak, ayaklar yalın, tulumbanın yanına seğirtirlerdi. Tulumba mahalle camiinin sundurmasının altında ya da yakın bir han avlusunda durur.

Babızaptiye, Gümrük, Belediye Daireleri gibi makamların ve her mahallenin bir tulumbası mevcut, her biri dört kişilik üç takımdan tut, 10-15 takıma kadar dolgunları çok.

Takımlar kurulurken mutlaka şamata kopacak, mesela reis:

'Abdullah, Pohpoh Selim, Çenber Şakir, Pepe Ali beraber olacaksınız!..' derken itirazlar başlar:

'Ben solak, Pohpoh solak, almam be!'

'Çenber çabuk şişiyor, yanıma Kör Hidayet'i koy!..'

'Geçende Meyyit Yokuşu'nda sıfırı tüketen kimdi andavallı?'

Nihayet takım açılır. En önde fenerci, borucu, hortumcu gibi bastıbacaklar; artlarında şemsesi, gövdesi ayna gibi pırıl pırıl sandık, içinde muşta, usturpa, omuzlayanlar tabanı yağlarlar.

Her takımın adı var: Tatar Oku, Muşlu, Ali Kıran, Şahin, Kara Kartal.

Reis de boyuna kumanda, tenha yerlerde:

'Yavaş al Muşlu!..' (Yani 'ağır tırıs'.)

Koska'da Hasanpaşa Karakolu, Beyazıt Meydanı, Karaköy gibi kalabalığa girilince:

"Ayda ihvanlar... Kurt dingili!..' (Yani 'gayet sıkı gidiş'.)

Naralar da kopar:

'Aaayt!.. Karada arslan, deryada kaptan, koşuşu ceylan, İstanbul'da nam alan kadırga köleleri!..' "

Tulumbacılık üzerine edebi metinler arasına aldığımız bu yazı baştan aşağı hatalarla doludur, tamamen uydurmadır.

Tulumbacılar yangına giderken bir tulumbacı kahvehanesi de olsa kahvehanede soyunmazlar, mutlaka ve mutlaka koğuşlarında soyunurlardı. Alus, koğuşun adını bile kaydetmiyor.

Bir takım dört tulumbacıdan kurulur: Alus, 10-15 takımlık sandıklardan bahsediyor, 10 takım 40, 15 takım 60 tulumbacıdır. İstanbul tulumbacılığı hiçbir devrinde bu kadar kalabalık sandık görmemiştir, en büyük sandıklardan biri Üsküdar Daireliler olmuştur, onlar da en parlak devirlerinde ancak 5 takım, 20 tulumbacı çıkarmışlardır: reis ve ikinci reis, borucu, fenerci ve kökenci ile 25 tulumbacı olur, 5 de misafir olsa 30 kişi eder.

Alus, takımları reise kurduruyor; takımları reis değil, ikinci reis kurar, sandığı yangına gider, yangından dönerken de o idare eder. Sandıkta öyle bir disiplin hâkimdir ki ikinci reisin kurduğu bir takıma, "ben falanla koşmam" diye hiçbir uşak itiraz edemez.

Muhterem yazar, fenerci, borucu ve kökenci için "bastıbacaklar" diyor, gülünçtür. Bir sandığın borucusu, fenercisi, kökencisi en seçme uşaklardır ve sandıkta rütbe, mevki sahibidirler.

"Ayda ihvanlar!" hitabını kullanıyor "haydi" yerine "ayda" tulumbacı ağzı değil, Çingene ağzıdır. "İhvanlar" da denilmez, "uşaklar" denilir. Kaldı ki emirler verilirken daima takımın adı söylenir.

Hiçbir sandıkta "Tatar Oku", "Kara Kartal" gibi takım adı kullanılmamıştır.

Naraya gelince o da uydurmadır. İstanbul tulumbacıları üzerine otuz yıl sürmüş araştırmalarımızın mahsulü olarak bütün bu hususları bu eserimizde daha önce gereği kadar tafsilatıyla anlatmıştık.

Karagöz'de ve ortaoyununda tulumbacı

Edebiyatımızda tulumbacı tipi karagöz ile ortaoyununda da yaşatılmıştır. Karagöz'de ve ortaoyununda tulumbacının en kuvvetli çizgileri hemen daima ayyaş ve küfürbaz oluşudur. İşte Karagöz'den tulumbacı ağzı bir küfür:

"... Ulan anasını avradını, kızını kısrağını, ocak davlumbazını, kümesteki kazını, raftaki sazını, sandığını sepetini, astarını bezini, ağzını yüzünü, burnunu gözünü, düzünü düzgününü sallayıp sırtladığım..."

Perakende notlar

Yangın kuleleri

İstanbul'da yangın ateşinin ilk alevini, dumanını görmek ve yangını tulumbacılara haber vermek için üç yangın kulesi kullanılmıştır: Beyazıt Yangın Kulesi, Galata Yangın Kulesi, Vaniköyü'nün arkasında İcadiye Yangın Kulesi. Bu kulelerin sağlam görüş sahaları şöyledir:

Beyazıt Kulesi: bütün İstanbul; Kadıköyü'nden Vaniköyü'ne kadar Anadolu yakası; Bebek'e kadar Rumeli yakası.

Galata Kulesi: kendi civarı, Eyüp ve etrafı.

İcadiye Kulesi: Vaniköyü'nden ve Bebek'ten öte Boğaz'ın her iki yakası.

Yangın ateşi Beyazıt veya Galata kulesinden görülmüş ise gündüz bir kırmızı bayrak, gece bir kırmızı fenerle İcadiye'ye bildirilir, bu bayrak veya fenerleri gören o kuleden top atılarak bütün İstanbul'a duyurulurdu. Top sesini duyan İstanbul halkı yangının semtini öğrenmek için "köşklü"leri beklerdi. Beyazıt ve Galata kuleleri tepelerine çektikleri bayrak veya fenerle ilk yangın işaretinden başka büyük şehri üç bölgeye ayırarak şu işaretleri verirlerdi:

I.

Asıl İstanbul içi, surların dışında Haliç kıyısında Eyüp ve Marmara kıyısında Yeşilköy'e kadar bütün Rumeli yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:
Gündüz: İki yanına ikişer sepet asar.
Gece: İki yanına birer kırmızı fener asar.

GALATA KULESİ:
Gündüz: Biri sarı, biri kırmızı iki bayrak çeker.
Gece: Altlı üstlü iki kırmızı fener asar.

II.
Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:
Gündüz: İki yanına birer sepet asar.
Gece: Tek yeşil fener asar.

GALATA KULESİ:
Gündüz: Tek yeşil bayrak çeker.
Gece: Tek yeşil fener asar.

III.
Beyoğlu tarafı ve Boğaziçi'nin bütün Rumeli yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:
Gündüz: Bir yanına tek, bir yanına çift sepet asar.
Gece: İki yanına birer renksiz fener asar.

GALATA KULESı:
Gündüz: Tek beyaz bayrak çeker.
Gece: Tek renksiz fener asar.

Köşklüler

Büyük şehirde yangın ateşi, Beyazıt ve Galata kulelerinin en üstünden geceli gündüzlü gözlenirdi. Ateş görülüp semti de tespit edilince İstanbul'un her semtindeki yangın tulumbaları sandıklarına "köşklü" denilen ulaklarla haber verilirdi.

İstanbul'da yangın gözlemek için ilk yangın kulesi, Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı'nın kuruluşundan otuz yıl sonra 1750 Küçükpazar yangınını müte-

akip yapılmıştır; bu yangında "Ağakapısı" denilen Süleymaniye'de Yeniçeri Ağalığı Sarayı da yanmış, bu saray yeniden yapılır iken yangın gözlemek için bir de ahşap kule ilave edilmiş, bu kuleye "yangın köşkü", nöbetçi gözlülerine de "köşklü" isimleri verilmişti; yine o tarihte Galata Kulesi'ne de yangın gözcüleri konulmuş, onlara da "köşklü" denilmişti; ulaklar da aynı isimle anıldılar.

Köşklüler de en makbul tulumbacılar gibi gayetle koşarlı delikanlılardan seçilip alınırlardı. Ayaklarının koşarlı olmasından başka vücut yapılarının da iri, müheykel olmasına dikkat edilirdi. Çoğu Kazdağlı, Alanyalı, Bozkırlı delikanlılardı ve hepsi bekâr uşaklarıydı. Kulelerdeki odalarda yatar kalkarlardı. Beyazıt Kulesi'nde yirmi, Galata Kulesi'nde on sekiz nefer köşklü vardı. Ayaklarına tulumbacı yemenisi giyerler, pantolonları herhangi bir renkte, tercihan siyah veya kurşunî renklerde, fakat tulumbacı kesimi, bol paçalı olurdu ve kendileri tarafından yaptırılırdı. Fakat bir üniforma diyebileceğimiz ceketler Şehir Emaneti (Belediye) tarafından verilirdi; dik yakalı, sarı, parlak düğmeli ve kırmızı renkliydi, omuzlarında da apoletler vardı, bellerine de tokalı kemer bağlarlardı. Ellerinde gündüz yalnız bir harbi (kısa mızrak) bulunurdu ki bunu o devirlerde şöhreti cihanı tutmuş İstanbul'un sokak köpeklerine karşı kullanırlardı. Gece de harbiden başka bir de fener çekerek koşarlardı.

Kulelerin köşklüleri "ağa" unvanını taşıyan bir zabitin emrindeydiler. Galata ve Beyazıt kuleleri geleneklerindendir, yangın ateşini gören nöbetteki köşklü kule ağasına:

"Ağa bir çocuğun oldu!.." derdi; ağa da sorardı:

"Kız mı, oğlan mı?.."

Anadolu yakası, Galata, Beyoğlu ve Boğaz'ın Rumeli yakası yangınları "kız", asıl İstanbul içi yangınları da "oğlan"dı.

Ateş kayıkları

"Ateş kayığı", tulumbacıları denizaşırı yangınlarına götüren suret-i mahsusada bu iş için yapılmış kayıklara verilmiş isimdir. İki yangın tulumbası ile yirmi nefer kadar tulumbacıyı alacak büyüklükteydi; dört çifte bir kayıktı, her küreğini bir hamlacı (kürekçi) çekerdi. Sekiz nefer de dümenci vardı. İki tulumba ve otuz nefer de tulumbacı ve hamlacı taşıyan bu kayıkların yapısında büyüklüğüyle denk ağırlıkta olmamasına dikkat edilirdi.

İstanbul iskeleleri Demirkapı ile Yemiş iskelesi arasında sıralanmıştı ve bu iskeleler oradan kalkan kayıkların gidecekleri yere, iskeleye nispetle isimlendirilmişti. "Mudanya iskelesi", Karamürsel iskelesi", "Üsküdar iskelesi", "Galata iskelesi", "Eyüp iskelesi" gibi, yani Mudanya'ya Karamürsel'e, Üsküdar'a, Galata'ya, Eyüp'e işleyen kayıkların iskelesi demekti. Ateş kayıklarından ikisi Üsküdar iskelesinde, biri de Çardak iskelesinde devamlı olarak nöbette dururdu. Biz ateş kayıklarının üç tekneden fazla olduğunu tahmin ediyoruz.

"Ateş kayıkları" yeniçeri tulumbacılığı devrinde de aynı isimle kullanılmıştır. O devirde bu kayıklar bostancıbaşı ağanın emrindeydi, hamlacılığını da Bostancı Hamlacıları Ocağı neferleri yapardı. Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı ile Bostancı Ocağı da kaldırılınca ateş kayıkları bir müddet kayıkhaneye çekilip muattal kaldı. Mahalle yangın tulumbacılığı teşkilatı kurulunca liman reisliği emrinde tekrar hizmete girdiler. Yeniçerilik hatıralarını canlandıracağı endişesiyle mahalle tulumbacılarına önceleri "tulumbacı" ismi yerine "yangıncı" adı verildiği gibi bu sefer ateş kayıklarına da "yangıncı kayığı" denilmişti. Bir yangıncı kayığında hamlacılık yapmış Eşmeli Emin adında bir delikanlı şanında iki ayaklı mâni bunu çok açık olarak göstermektedir:

Geç gönül... eşmeli geç gönül...
Ateşi aşk küllenince yâr eliyle eşmeli
Yangıncılar kayığında hamlacıdır Eşmeli...

Geç gönül... yâr emin geç gönül...
Yangıncılar kayığında varsa bana yâr Emin
Temaşa-yı hüsn-i canan merhemidir yaremin...

Yangıncılara tekrar "tulumbacı" denilmeye başlandıktan sonra bu kayıklar da eski ismi olan "ateş kayığı" adını aldılar.

Ateş kayıkları, Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından bir müddet sonra kaldırıldı, onların işini şirket vapurları görmeye başladı. Geceleri Köprü'nün Üsküdar iskelesinde bir Şirket-i Hayriye vapuru tulumbacılarla nöbette beklerdi. Kendi kayıkları olmadığı için, bilhassa Boğaz'da kış yangınları dönüşünde tulumbacılar hayli sıkıntı çeker, hatta perişan olurlardı. Tulumbacıları bir Boğaz köyüne getirip bırakan vapur artık dönüşü beklemez, Köprü'ye dönerdi. Aşağıdaki satırları *Servet-i Fünun* mecmuasının 18 Şubat 1308 (2 Mart 1893) tarihli nüshasında Ahmed İhsan Bey'in haftalık sohbet yazısından alıyoruz:

"Geçen hafta gazetemizin baskı işini tamamlamıştım ki Vaniköyü'nde yangın olduğu haberini aldım, nasıl telaş ettiğimi düşününüz ki evim oradadır, Vaniköyü beş on evlik küçük yer; tulumbası, tulumbacısı yok, şiddetli rüzgâr da var. Fakat vapurdan köye çıkıp da gece iskele başında altı yüz tulumbacının perişan halini görünce kendi halimi unuttum. Ateş içinde, su içinde saatlerce çalıştıktan ve yangını söndürdükten sonra Vaniköyü denilen o dağ eteğinde kalmışlar. İskele memuru durmadan düdük öttürerek karşı sahilde Bebek iskelesinde yatmakta olan bir vapuru çağırmaya çalışıyor. Tulumbacılar Vaniköyü'nden Çengelköyü'ne gittiler ve o geceyi açtırdıkları Çengelköyü kahvehanelerinin peykelerinde geçirdiler; üstelik aynı gece Kadıköyü'nde çıkan bir yangına da gidemediler. Kadıköyü'nün büyük bir kısmı mahvoldu. Şirketi Hayriye yapmaya mecbur olduğu vazifesini ihmal ediyor, ismi de işine uymuyor..."

Yangın odaları

Yeniçeri tulumbacıları, acemi oğlanlarının arasından seçilmişti. Hepsi bekâr uşaklarıydı; yeniçeri kolluklarında yatar barınırlardı, yangın sandıkları da kolluklarda dururdu. Yeniçeri tulumbacıları teşkilatından gereği kadar bahsetmiştik.

1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı da kaldırıldı. İstanbul kısa bir müddet tulumbacısız kaldı ve tulumbacıların kaldırılmasından bir buçuk ay sonra çıkan büyük Hocapaşa yangınında yoklukları pek acı olarak duyuldu. Tez elden mahalle tulumbacılığı teşkilatı kurulurken yeni tulumbacıların çoğunluğunu da büyük şehrin kayıkçı, hamal, yanaşma, ırgat gibi bekâr uşakları gençler ile şehir halkının ayaktakımından gençler teşkil ettiler. Bu yeni tulumbacılara yeniçerilik hatırasını uyandırmamak için "tulumbacı" adı yerine "yangıncı" denildi.

Bekâr uşakları "bekâr odaları" da denilen bekâr hanlarında barınırdı; şehrin gece inzibatı ve asayişi için bu hanların kapıları yatsıdan sonra çıkacak yangınlarda yangıncı bekâr uşakları hanlarından çıkmaya mecbur oldukları için, diğer bekâr uşaklarının da gece onlarla birlikte hanlardan çıkıp şehir içine yayılmaları mahzurlu görülmüş, yangıncılar "yangıncı odaları" denilen ayrı bekâr odalarında iskân edilmişlerdi. Biri Yedikule'de, biri Kumkapı'da, biri Ayvansaray'da, biri Unkapanı'nda, biri de Galata'da Yağkapanı'nda olmak üzere beş yerde yangıncı odaları kuruldu. Elimizde Unkapanı'ndaki yangıncı odaları üzerine tulumbacı ağzı ayaklı mâniler çeşnisinde bir manzume vardır:

Yangıncı odaları
Unkapanı benderi

Mihmandır derununda
Kırk eşbeh semenderi
Var bak canım bak canım
Odalara bak canım
Çekelim kulelere
Kırmızı bayrak canım

Yangıncı odaları
Aratmaz bağ bostanı
Cem olmuş derununda
Şehrin şehbaz bütanı
Koş bak canım bak canım
Odalara bak canım
Keçe külah dizlikle
Koş yalınayak canım

Yangıncı odaları
Sahilsaray misali
Kırk nefer Ferhadı var
Levendin mah cemali
Yat canım var yat canım
Odalarda yat canım
Bıçkın ateşi ile
Aklını oynat canım

Yangıncı odaları
Değmesin kem nazarı
Ateşbaz yiğitlerin
Gülle topuk pazarı
Kal canım var kal canım
Odalarda kal canım
O çakırpençelere
Kaptırma sakal canım

Yangıncı odaları
Hacı Bektaş evidir
Canları altun başak
Gümüş fidan selvidir
Yan canım var yan canım
Odalarda yan canım
Dal ateşi Nemrud'a
Şan için üryan canım

Yangıncı odaları
Kale-i kahkahadır
Kırk nefer uşakları
Birbirinden bahadır
Çek canım var çek canım
Odalarda çek canım
Yektir Allah gülbankı
Fetalarla çek canım...

Yangıncı adı tekrar tulumbacıya çevrilip mahallelerde tulumbacı koğuşları kurulunca yangıncı odaları da tekrar alelade bekâr odaları oldular.

Resimler ve fotoğraflar

Bilhassa yangın yollarındaki pırpırı kıyafetleri ile İstanbul tulumbacıları muhakkak ki çok renkli ve hareketli bir resim konusudur. Fakat esefle kaydederiz ki ressamlarımız tulumbacılar üzerinde hiç çalışmamışlardır. Ünlü bir

Türk ressamının imzasını taşıyan portre veya grup halinde tek tablo yoktur. Yalnız bütün faaliyetini basına hasretmiş üstat Münif Fehim'in bazı dergiler için yaptığı birkaç güzel resim vardır.

Herhalde doğru bir hüküm olur, pitoresk kıyafetleriyle 10-15 atlet figürünü, tulumbacılık denilen sevdanın vecdi içinde bir tuvalde toplayacak cesareti gösteren bir sanatkârımız çıkmamıştır.

Abdülmecid devrinde İstanbul'da yaşamış ve İstanbul'da vefat ederek Yeşilköy'deki Katolik kabristanına defnedilmiş, ünlü İtalyan ressamı ve suluboya üstadı Preziosi'nin *İstanbul Tulumbacıları* adıyla muhteşem bir suluboya tablosu vardır, bu güzel resmin aslı Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. 1943-1945 arasında Atina'da bir müzayede salonunda satılır iken o zamanın müze müdürü Sayın Tahsin Öz de bir güzel, mesut tesadüf eseri Atina'da bulunmuş, yine aynı sanatkârın diğer nefis bir İstanbul tablosuyla birlikte müze adına satın alınarak İstanbul'a getirilmiştir. Bu tablonun renkli bir fotokopisi 1961 yılında *Hayat* mecmuasının 48 numaralı sayısında yayımlanmıştır.

II. Abdülhamid zamanında "ressam-ı hazret-i şehriyari" ve "paşa" unvanlarını almış yine ünlü bir İtalyan ressamı, Fausto Zonaro da Köprü üstünde koşan tulumbacıları büyük bir yağlıboya tablo olarak resmetmiştir, öyle ki sahnenin heyecanına kapılmış olan sanatkâr, tablosunun bir kenarına ve seyirci figürleri arasına kendisinin ve zevcesinin resimlerini de katmaktan fırçasını alamamıştır. Bu tablonun aslı da İstanbul'da Union Sigorta Şirketi'nin geniş holünde duruyordu. Yine aynı ressamın bir de karakalem tulumbacı portresi vardır.

Sébah ve Joaillier Fotoğrafhanesi, II. Abdülhamid devrinde turistlere "İstanbul hatırası" olarak sattığı resimler arasına tulumbacıları da katmıştı. Bu atölye tarafından çekilmiş dört adet grup resmi vardır, fakat hangi sandıklar olduğu maalesef tarafımdan tespit edilemedi. Dördünün de Rum veya Ermeni tulumbacılar olduğunu tahmin ediyoruz.

Tulumbacılar arasında yangın yolu kıyafetiyle bir fotoğrafhanede yahut kendi muhitlerinde grup resimler çektirmek gelenek halindeydi. Aralarında paralı olanlar bu resimleri büyüttürürler; kahvehanelerine, balıkçı manav dükkânlarına, kavun karpuz sergilerine asarlardı. Sandıktakilerin isimleri ve gruptaki tulumbacıların isimleri ile bu resimlerden sekiz tanesi, türlü zorluk-

larla emaneten elime geçti. Fotokopilerini yaptırtıp, asıllarını sahiplerine geri verdim. Fakat bendeki kopyaların hepsi, kendisini asla affedemeyeceğim bir gazetecinin elinde yok oldu. Bilemem bu satırları okur, okuduğu zaman da vicdan azabı duyar mı? O resimleri tekrar toplamak imkânını da bulamadım.

Köşklü portreleri

Kara Süleyman

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1890 ile 1895 arasında Beyazıt Yangın Kulesi köşklülerinden Kara Süleyman, çalgılı tulumbacı kahvehanelerinin namlı okuyucularından. Kendisini tanıdığım sıralarda 19-20 yaşlarında zeberdest, pençeli bir delikanlıydı; fakat nimet ve muhabbet hakkı bilmez, canım diyen dosta canın çıksın diyenlerden, serkeş çapkın, şıkırdım bıçkındı; işreti yüzünden kuleden attılar, namlı mastorlardan Çamur Salih denilen uygunsuz ile gece ve gündüz beraber olup esrara alışınca büsbütün zelil ve sefil oldu. Süleyman, benim diyen köçeğe meydan okuyacak kadar güzel oyun oynardı. Oyun arasında topuk vurarak bir yürüyüşü vardı ki bundan ötürü kendisine Topuklu Süleyman da derlerdi. Bir gece Topçular'da bir sünnet düğününde bulundum. Çamur Salih ile yâranı bir odaya kapanmışlar, kabak denilen esrar nargilesi doldurulmuş; ehl-i keyif birkaç sefer dolaşmış, bilmediğim âlem değildir, ama bir kere daha ibretle seyredeyim diye odalarına girdim, herkes dalgasında; Salih, Topuklu'ya 'Kalk oyna' dedi. Odada bir de zurnacı Çingene vardı, delikanlı, 'Ağabey hastayım, ayakta duracak halim yok' deyince Çamur, Süleyman'a iki tokat attı, zavallı sefil delikanlı da kalktı, ağlaya ağlaya oynamaya başladı;

yüreğim sızladı, odadan çıkıp kaçtım. Süleyman'ı yıllarca sonra bir gece Sirkeci'de rıhtım boyunda depoların önünde kaldırım üstünde sızmış gördüm; insanlıktan çıkmış, öyle bir levs içinde ki, teşbihim müstekreh de olsa hoş görülsün, uyuz köpek onun yanına yaklaşmaktan tiksinirdi.

Bu oğlanın yüzüne bakıldığı zamanlar bir tuhaf huyu, âdeti vardı; iskemleye, kanepeye, kahve peykesine oturmaz, ayaklarından yemenilerini atar, yalınayak iskemle, kanepe, peyke üstüne çıkar, arkalığına ilişirdi. Fırlamaya amade bir acayip itlik nümayişi vardı.

Şu satırları yazarken, mademki yâd eyledik, şanında ahvalini beyan eder bir de manzume yazdım.

Topuklu'dur köşklülerin çapkını
Yola düşer ilan için yangını
Yoktur ona semtin uzak yakını
Köşklü Süleyman'ım
Siyehçerde eşbeh
O yaman koşarlı
Ayaklara peh peh

Fener çekip düşer gece yollara
Dalar koğuş, kahve, karakollara
Bakın terli yüzde gümüş pullara
Bir kara oğlandır
Köşklüden Süleyman
Baygındır mastordur
Püf püf dalga duman

Topuklu'dur köşklülerin ayvazı
Yalınayaklarla hümapervazı
Davudidir pek hoş bülendavazı
Gel cila ver keyfe
Topuk vura vura
Alnında perçemin
Karakalem tura...

Koşarlı, pençeli, zeberdest köşklü delikanlı dalga duman sevdasının kurbanı oldu, eşirranın baziçe-i hevesatı olarak düştüğü sefalet girdabında zelilane süründü, galiba tımarhanede ölmüştür..."

Kürt Hasan

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Harb-i Umumi'nin (Birinci Cihan Harbi) ilk yıllarında yaşı doksanı aşkın olarak ölmüştür. O pirlik çağında zinde, Galata'da Yağkapanı iskelesinde han kahveciliği yapardı. Kendisi iskelede hamallar kahvehanesinde oturur, handaki ocağını evlad-ı manevisi Bulgaristan muhacirlerinden Benli Mustafa Ağa işletirdi. Kürt Hasan gençliğinde Tersane'de Manda Bölüğü efradındanmış ki bu bölük efradı havuzların suyunu boşaltan dolaplara koşulur mandalara bakarmış. 25 yaşlarında iken Donanma' ya alınmış, Kırım Harbi'nde bulunmuş, harp dönüşünde de önce tulumbacı, sonra da köşklü olmuş; iriyarı, kara yağız, palabıyıklı, sakalı matruş, ahlakı hamide sahibi; cemal âşığı, daima kısa diz çakşırı giyer, muhitinde kendisini aşırı derecede saydırmış, kahve ve nargile tiryakisi; cahil olduğu halde haddini bildiğinden sohbeti çekilir bir adamdı. Aşağıdaki beyitler bu günahkâr Vâsıf'ındır:

Köşklülerin piridir koca Kürt Hacı Hasan
Eğri yollarda koşup daima doğru basan
Cemal âşığıdır o, kul olur sevdiğine
Muhabbet kılıcını arşa namusla asan

El ayak titrer iken gözler arar güzeli
Yaşını sorarsanız ya seksen beş ya doksan..."

Kara Tosun

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Kara Tosun 1885 ile 1890 arasında Galata Yangın Kulesi köşklülerinden 18-20 yaşlarında kara yağız, esmer, uzun boylu, sırım gibi delikanlı idi. Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından Yelkenci Laz Bekir adındaki tulumbacı ile de bir macerası olan Huriye yahut Huri Hanım adındaki bir yosma ile münasebeti dillere destan olmuştu. Bir gün köşklü Kara Tosun Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı'na yıkanmaya gider; o gün devrin kalender şairi Üsküdarlı

Âşık Razî de hamamda imiş; esmer güzeli genci hamamdan çıkarken görmek için hamam kapısının önüne Galata'nın en yırtık fahişelerinden otuz kırk kadın toplanmış, kepazece bir nümayişi önlemek için Kara Tosun'u hamamın arka sokaktaki külhan kapısından kaçırmışlar.

Âşık Razî'nin aşağıdaki beytileri o günün hatırasıdır:

Bir gün hamamda gördüm o kaplan yavrusunu
Köşklülerin eşbehi bıçkın Kara Tosun'u

Sırım gibi şehbazda o ne kaş, göz, el, ayak
Gönder gibi diyelim tığ gibi boy bosunu

Galata yosmaları görmek için koşarak
Tutmuşlar Tophane'de hamamın kapusunu

Gece uyku tutmazmış hasretiyle Köşklü'nün
Huri Hanım denilen vurgun orospusunu...

Huri Hanım ağzından şu kıtalar da bu günahkâr Vâsıf'ındır:

Aman Köşklüm yaman Köşklüm
Sana mail oldu gönlüm
Sıfır kalıp fes altından
Kâküllerin büklüm büklüm

Pek terlemiş güzel yüzün
Kanlı kanlı cellat gözün
Yangın ateş daim sözün
Ateş kundak sensin Köşklüm
Kâküllerin büklüm büklüm

Tığ gibidir boyun bosun
Kem nazardan Hak korusun
Şehlevelendim Köşklü Tosun
Sana mail oldu gönlüm

Yaman koşar köşklü oğlan
Sözümde yok zerre yalan
Gönülleri kundaklayan
Al ceketli şehbaz Köşklüm

Kemer toka düğmesi var
Galata'da kulesi var
Gönüllerde kafesi var
Çalımı pek yaman Köşklüm

On sekizlik genç irisi
Elli dirhem yemenisi
Giyer de o öpülesi
Ayaklarına çapkın Köşklüm

Tüyden hafif yemenisi
Perçem topuk albenisi
Kaş üstüne yıkar fesi
Kara Tosun bıçkın Köşklüm

Tulumbacı kalıp fesi
Güzel yüzün terlemesi
Ya davudi kalın sesi
Mail oldu sana gönlüm

Huri bekler Köşklü şahı
Dinle benden ah ü vahı
Gelmezsen ger tutar ahı
Perçem telindedir gönlüm...

Aradan şu kadar yıl geçtiği halde hâlâ yüzümü kızartan kopukluklarımdandır, bu dokuz kıtayı Huri Hanım'ın ağasına üç mecidiye karşılığı yazıp vermiştim, hanım da vurulduğu köşklü oğlana yollamıştı..."

İtfaiye

Tarihçe

İstanbul'da yangınlara karşı tulumbacılık teşkilatının yanında "İtfaiye" adıyla ikinci teşkilat, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adı verilen yeni ordunun Seraskerlik makamına bağlı ve Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'ndan kalmış yangın tulumbalarıyla yangın söndürmeye memur edilen bir birlik vücuda getirilmekle başlandı.

Bu teşkilat, zamanla büyüyen, gelişen, yangın söndürmeye mahsus yeni tulumbalar ve makineli vasıtalarla gelişen ve "İtfaiye Alayı" adını taşıyan askerî bir birlik olarak 1922 yılına kadar devam etti.

İstanbul İtfaiyesi 1826'dan 1922 yılına kadar yüz sene içinde şöyle gelişmiştir:

1. 1826'da Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı kaldırıldığında Şehzadebaşı'nda Tulumbacılar Konağı'nda bulunan yangın tulumbaları Beyazıt'taki Seraskerlik binasına kaldırılıp münasip bir yere kondu. Şehrin içinde yeniçeri kolluklarında bulunan tulumbalar şehir civarına, bu arada bilhassa Boğaziçi köylerine bostancı kolluklarında bulunan tulumbalar da şehir içinde ve şehir etrafında yeniçeri ve bostancı kollukları yerine kurulan Asakir-i Mansure karakollarına nakledildi.

Seraskerlik'teki yangın tulumbaları nöbetçi zabitlerin emrine verildi; nöbetçi zabitler hem tulumbaların muhafazasına nezaret ettiler, hem de bu tulumbaları emirlerindeki neferlerle bir onbaşı veya çavuş idaresinde yangınlara sevk ettiler. Karakollarda da aynı vazifeyi karakol çavuşları gördü.

Daima değişen bu itfaiye neferleri işin daima acemisi kaldılar; yangınlara da tulumbacılar gibi tulumba sandıklarını omuzlayıp gittiler.

2. Seraskerlik Dairesi'nde nöbetçi zabitler her gün değiştiği için yangın tulumbalarına gereği gibi bakılamadı; pek çok tulumba, kesin sorumlusu olmadığı için bakımsızlıktan hurdalaşmaya başladı. Bunun üzerine tulumbaların nezareti ve yangınlara sevki işi nöbetçi zabit yerine emekliye ayrılmış, fakat iş eri olduğu kabul edilmiş iki yaşlıca yüzbaşıya verildi; "itfaiye yüzbaşısı" unvanıyla yüz ellişer kuruş aylık bağlandı. Ayrıca maiyetlerine iki nefer çilingir ile iki nefer hortumcu, hortum tamircisi verildi. Bu dört kişi Seraskerlik Dairesi'ndeki tulumbalardan gayri karakollardaki tulumbaları da dolaşarak tamir işleriyle meşgul oldular. Kullanılamayacak hale gelmiş tulumbaların yerine yenileri yaptırıldı.

3. 1870 büyük Beyoğlu yangınından sonra bu askeri itfaiyenin Avrupa'daki itfaiye teşkilatı seviyesine yükseltilmesine karar verildi. Büyük Avrupa şehirlerinde yapılan tetkikat sonunda en mükemmel itfaiyenin Budapeşte şehrinde bulunduğu kanaatine varıldı ve Macaristan'dan Kont Szechenyi (Ziçini) itfaiye mütehassısı olarak İstanbul'a getirildi, kendisine liva rütbesi paşalık verildi. Bu zat itfaiye nefer ve zabitlerini asıl ordu kadrosundan ayırdı ve askeri itfaiyeyi ordu bünyesi içinde fakat İstanbul şehrinin hizmetinde müstakil bir birlik yaptı. Yangınlara tulumbacılar gibi sandık omuzlanıp gidilirken iki yahut dört at koşulu tulumba arabaları getirtti. Önceleri bu tulumba arabalarının yanı sıra itfaiye neferleri yangınlara yaya gidip gelirlerken az sonra efrad da arabalara bindirildi. İtfaiye teşkilatı dört taburdan mürekkep bir alaydı. Bu dört taburun efradı, arabalı tulumbaları ve sair yangın söndürme aletleriyle (kanca, balta, merdiven) birlikte,

Beyazıt'ta Seraskerlik Dairesi'nde;

Kasımpaşa'da Bahriye Kışlası'nda;

Taksim Kışlası'nda;

Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nda toplu olarak yerleştirildiler. İtfaiye efradına da diğer askerden farklı bir üniforma giydirildi.

4. 1889'da Tersane'de Bahriye efradıyla ve Bahriye Nezareti'ne bağlı müstakil bir Deniz İtfaiye Taburu teşkil edildi.

5. Kara itfaiye teşkilatının dört taburunun Seraskerlik Dairesi ile üç kış-

lada toplu olarak bulunması, buralardan uzak semtlerde çıkan yangınlara gitmeyi geciktirdiğinden, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra, taburlar da bölüklere ayrıldı ve itfaiye bölükleri İstanbul'da semt semt karakollara dağıtıldı. Böylece Fatih, Samatya, Dolmabahçe, Şişhane, Pangaltı, Arnavutköy, Sarıyer, Üsküdar, Nuhkuyusu, Selamsız, Kuzguncuk ve Kadıköyü'nde birer itfaiye bölüğü yerleştirildi.

6. Balkan Harbi'nde ve ardından Birinci Cihan Harbi'nde itfaiye bölüklerinin de cepheye sevki zarureti hâsıl oldu. Bu suretle askeri itfaiye harp yılları içinde muattal kaldı; yangınlar karşısında bütün yük, pek çok genç uşakları asker olmuş mahalle ve belediye sandıklarına kaldı. Bu durum itfaiyenin ciheti askeriyeden İstanbul Şehremaneti'ne (İstanbul Belediyesi'ne) devri zaruretini gösterdi.

7. Askeri Kara İtfaiyesi ile Bahriye Nezareti'ne bağlı Askeri Deniz İtfaiyesi 1922'de İstanbul Valisi ve Şehremini Haydar Bey'in zamanında İstanbul Şehremaneti'ne devredildi. Belediyede bir itfaiye kumandanlığı, itfaiye müdürlüğü kuruldu.

8. 1922'den zamanımıza kadar İstanbul Belediyesi İtfaiyesi ayrıca büyük, geniş bir tetkik konusudur.

1968'de İstanbul Belediyesi İtfaiyesi

İstanbul İtfaiyesi'nin teşkilatı ve gücü hakkında İstanbul Belediyesi Umum İtfaiye Gruplar Müdürü Sayın Tarık Özavcı'dan bilgi istetik; mesleğine aşkla bağlı Tarık Özavcı, bizi gereği gibi tenvir etmiştir, aşağıdaki satırlar onun gösterdiği notlardan alınmıştır (bu kısmın 1968 yıllarında hazırlandığı hatırda tutulmalıdır):

Bir müdür ve üç müdür muaviniyle idare edilen İstanbul Belediyesi İtfaiyesi'nin teşkilat kadrosu şöyledir:

A– Müdür:

Müdürlüğe bağlı: Planlama ve Harekât Amirliği, İtfaiye Polisi Amirliği, Kara Başmontörlüğü, Deniz Başmontörlüğü, Telsiz Başmontörlüğü, spor öğretmeni, bando öğretmeni, İtfaiye Okulu, İtfaiye Müzesi.

B– Bir muavin:

Bu muavine bağlı üç grup başamirliği:

1. Gruplar Başamirliği: İstanbul Grubu: Rami ve Haliç müfrezeleri ve Beyazıt Yangın Kulesi; Bakırköy Grubu: Yeşilköy, Florya, Zeytinburnu müfrezeleri.

2. Gruplar Başamirliği: Beyoğlu Grubu: Halıcıoğlu Müfrezesi; İstinye Deniz Grubu; Sarıyer Grubu.

3. Gruplar Başamirliği: Üsküdar Grubu: Gaz Depoları ve Beykoz müfrezeleri; Kadıköy Grubu: Erenköy Müfrezesi; Adalar Grubu: Heybeliada, Kınalıada ve Burgaz Adası müfrezeleri.

C– İki muavin:

Bu muavinliklere bağlı idari büro: başkâtib, raportör, muamelat şefi, ayniyat şefi, idare amiri, mutemetlik.

İtfaiye Müdürlüğü'nün personel kadrosu 978 kişidir; 108 vasıtası ve 119 motopompu vardır. Müdürlükte 99 kişi ve 3 vasıta bulunmaktadır. İtfaiye gruplarının kadroları ve gücü de şöyledir:

İstanbul Grubu: Saraçhanebaşı'nda İtfaiye Caddesi'nde İtfaiye Gruplar Müdürlüğü binalarında: 153 kişi, 22 vasıta, 17 motopomp.

Rami Müfrezesi: Rami Cuma Mahallesi'nde Talimhane Caddesi'nde: 34 kişi, 3 vasıta, 3 motopomp.

Haliç Müfrezesi: Atatürk Köprüsü'nün Unkapanı cihetinde: 8 kişi.

Bakırköy Grubu: Veliefendi Koşuyolu Caddesi'nde: 80 kişi, 10 vasıta, 8 motopomp.

Yeşilköy Müfrezesi: Yeşilköy İstasyon Caddesi'nde: 32 kişi, 4 vasıta, 5 motopomp.

Florya Müfrezesi: 2 kişi.

Zeytinburnu Müfrezesi: Telsiz Mahallesi'nde: 6 kişi.

Beyoğlu Grubu: Şişhane'de Evliya Çelebi Mahallesi'nde Yolcuzade İskender Caddesi'nde: 93 kişi, 11 vasıta, 13 motopomp.

Halıcıoğlu Müfrezesi: Karaağaç Kurumları içindeki müştemilatta: 19 kişi, 2 vasıta, 1 motopomp.

İstinye Deniz Grubu: Emirgân Caddesi'nde: 57 kişi, 4 vasıta, 8 motopomp.

Sarıyer Grubu: Büyükdere Çayırbaşı Caddesi'nde: 44 kişi, 7 vasıta, 4 motopomp.

Üsküdar Grubu: Doğancılar'da Sünbülzade Sokağı'nda: 75 kişi, 10 vasıta, 9 motopomp.

Çubuklu Müfrezesi: Çubuklu-Kanlıca Caddesi'nde Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'dan Belediye'ye intikal eden köşkün müştemilatında: 23 kişi, 2 vasıta, 4 motopomp.

Çubuklu Gaz Depoları Müfrezesi: 10 kişi, 2 motopomp.

Beykoz Müfrezesi: Kavaklıdere Caddesi'nde: 25 kişi, 3 vasıta, 3 motopomp.

Kadıköy Grubu: rıhtımda Hal binasının bir kısmında: 68 kişi, 10 vasıta, 14 motopomp.

Erenköy Müfrezesi: Göztepe Mahallesi'nde Tanzimat ve Taşmektep sokaklarında: 21 kişi, 3 vasıta, 5 motopomp.

Adalar Grubu: Büyükada'da Maden'de Salhane Sokağı'nda: 57 kişi, 5 vasıta, 8 motopomp.

Heybelida Müfrezesi: Küçük Sokak'ta: 32 kişi, 4 vasıta, 6 motopomp.

Burgaz Adası Müfrezesi: Yeniyalı Sokağı'nda: 20 kişi, 2 vasıta, 5 motopomp.

Kınalıada Müfrezesi: İdman Sokağı'nda: 20 kişi, 3 vasıta, 5 motopomp.

İtfaiyeye er olarak intisap edebilmek için sıhhî muayeneden geçtikten ve hüsni hal erbabından olduğuna dair vesikasını ibraz ettikten başka 22-35 yaş arasında bulunmak, ilkokulu bitirmiş ve en az 1,65 boyunda olmak şarttır. En az üç sene hizmet edeceğine dair noterlikçe tasdik edilmiş bir kefalet ve taahhüt senedi de vermeye mecburdur.

Amir ve amir sınıfına mensup teknik personelin tayini, itfaiye müdürünün teklifi ve belediye başkanının tasdikiyle yapılır. Diğer bilumum personel itfaiye müdürlüğünce tayin edilir.

İtfaiye personeli itfaiye gruplarında bir eğitim görür. Bu eğitim de şu kollarda toplanmıştır:

1. İtfaiye teşkilatında mevcut malzeme, söndürme cihazları, söndürme usulleri, kurtarma usulleri, seda işaretleri ve ışıkla kumanda verme, yangın keşfi, sabotaj ve kundakçılıkla mücadele.
2. Ağır mesleki hizmetin icap ettirdiği tahammül ve çeviklik sağlamak gayesiyle spor: futbol, voleybol, su sporları, aletli sporlar.
3. Şoförler ile motopompçulara mufassal, diğer efrada muhtasar olmak üzere motor, pompa, motopomp, mekanik merdiven ve bilumum itfaiye vasıtalarının bünyeleri ve kullanılışları.
4. Yangın ve telsiz telefon muhaberatı (bu işle ilgili personel).
5. Sivil Savunma: Sivil Savunma Başkanlığı'nca yayımlanmış eserler okutulur.

İdari ve inzibati kararlar için itfaiye gruplarında bir "Disiplin Kurulu", itfaiye müdürlüğünde de bir "Amirler Kurulu" vardır. Disiplin Kurulu, grup amirliklerinin başkanlığında her rütbeden birer kişinin katılmasıyla teşekkül eder. Amirler Kurulu da, itfaiye müdürünün tayin edeceği bir müdür muavininin başkanlığında grup başamirlerinin, kara ve deniz başmontörlerinin iştirakiyle teşekkül eder.

İtfaiye personeli 1959 yılına kadar haftada ancak 48 saat izinli çıkmakta idi; geceli gündüzlü vazife başında idiler. 1959'da bu devamlı ağır hizmet az indirildi, dört günde bir 48 saatlik izin verildi. 1960'ta devamlı hizmet üç güne indi, 1966 yılında da itfaiye personelinin 48 saat devamlı hizmetinden sonra 48 saat de izinli çıkması sağlandı.

1968'de 978 kişilik personel kadrosu olan İstanbul Belediyesi İtfaiyesi'nde maaşlar 500-1.500 lira arasındaydı ve

100	kişi	500
208	"	600
237	"	700
143	"	800
148	"	950
84	"	1.100
32	"	1.250
26	"	1.500 lira alıyordu.

Ayrıca her personele günde 6 lira iaşe bedeli ödeniyordu. Böylece İstanbul Belediyesi itfaiye personeline iaşe bedeli dahil her ay 823.000 lira ödemekteydi.

Ayrıca itfaiye er ve amirlerine miatları değişik olarak,
1 harici kaput
1 harici elbise
1 çift iskarpin
1 harici gömlek
1 kravat
1 dahili elbise
1 çift deri çizme
1 dahili gömlek
1 keten bel kemeri
1 kauçuklu muşamba
1 vinileks kolsuz yelek
1 lastik çizme verilmekteydi.

Amir sınıfına mensup olanlara yukardaki eşyadan fazla olarak bir de suni deriden ceket verilmekteydi.

Kuruluş tarihi olan 1923 yılından 1968 yılına kadar İstanbul Belediyesi İtfaiyesi müdürü olarak görev yapan zatlar şunlardır:

Dr. Vedî Bey	1923-1925
Şükrü Bey	1925-1927
Dr. Vedî Bey	1927-1928
Fuad Bey	1929
İhsan Değer	1928-1952
Tevfik Himalaya	1952-1958
(bu vazifede iken vefat etti)	
Tarık Özavcı	1958
(halen müdürdür)	

İtfaiye polisi

Yangını önleyici tedbir almak ve aldırmakla vazifeli itfaiye polis amirliği 1956 senesinde ihdas edilmiş ve müdüriyete bağlı bir şube olarak faaliyete geçirilmiştir.

Bilhassa umuma açık yerler ile okullar, fabrikalar, atölyeler, imalathaneler, gaz ve benzin satış yerlerinde yaptığı tetkik ve kontrollerde vatandaş

hizmetinde bulunan, yangın tahkikatı ve yangın sebebinin keşfiyle de vazifflendirilmiş olan bu şube bugüne kadar 66 352 binayı kontrol etmiş ve yangın vukuunu önleyici tedbirleri tespit ederek, alakalıları, meri mevzuat dairesinde, ne suretle hareket edecekleri hususunda uyarmıştır.

Şehrin günden güne büyümesi karşısında her itfaiye grubu bölgesinde bir itfaiye polis amirliğinin bulundurulması etüt edilmekteydi.

İtfaiye Okulu

Meslekten yetişmiş olanların pratik bilgilerini ilim ve teknikle teçhiz etmek için ve hariçten intisap edenleri de iyi bir itfaiyeci olarak yetiştirmek üzere açılmış bir okuldur.

1937 senesinde İstanbul İtfaiye Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulmuş olan okulun hizmeti bütün yurda şamildir; bu okulun mezunları Türkiye'de itfaiye teşkilatı olan bütün illere dağılarak oralarda kendilerine tevdi edilen vazifeleri görürler, üst kademelerde, kumanda mevkilerinde bulunmaktadırlar.

Okulda tahsil müddeti dokuz aydır. İstanbul İtfaiye Okulu 1937'den bu satırların yazıldığı 1968 yılına kadar geçen otuz iki sene içinde 750 mezun vermiştir.

Okulda okutulan dersler şunlardır: Sivil Savunma, İtfaiye İç Hizmet Talimatnamesi, İtfaiye Eğitimi, Yangın Sebepleri ve Söndürme Tekniği, Şehir Surları, Yangın Zabıta Talimatnamesi, Beden Eğitimi, Akaryakıt Yangınları, Patlayıcı Maddeler, İnşaat, Sağlık Bilgisi, Kanun Bilgisi, Elektrik, İtfaiye, Motörlü Araç ve Gereçlerinin Kullanılması ve Bakımı, Trafik Bilgisi, Psikolojik Savunma, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık, Matematik.

Şehit itfaiyeliler

Çok ağır vazifeleri başında şehiden vefat eden itfaiyelilerin hal tercümelerini vesile-i rahmet olmak üzere kaydetmek istedik.

Doksan altı yıllık bir tarihçesi olan askeri itfaiye şehitleri için en küçük kayda rastlamadık. Yüz yıla yaklaşan bir zaman içinde, ahşap İstanbul'un ateş afetlerine dalıp çıkan o fedakâr askerler elbet ki can kaybı vermiş olacaklardır.

Aşağıdaki satırları İtfaiye Müdürü Sayın Tarık Özavcı'nın bize tevdi ettiği notlardan alıyoruz:

Çavuş Tosyalı Hüseyin Oğlu Şükrü Ateş

1892'de doğdu, teşkilata 1925'te 33 yaşında intisap etti. Gösterdiği başarı, fedakârlıkla 1930'da onbaşı, 1932'de çavuş oldu. 1936'da Tepebaşı'nda Meşrutiyet Caddesi'nde Kallavi Sokağı'nda çıkan bir yangında hayatını istihkar edercesine çalışırken içinde bulunduğu binanın üçüncü ve dördüncü katlarının çökmesiyle enkaz altında kalarak şehit oldu; ölümünde 44 yaşındaydı.

Nefer Mesudiyeli Kâmil Oğlu Hasan Ulusoy

1911'de doğdu, teşkilata 1939'da 28 yaşında intisap etti. Şahadetinde 29 yaşında ve bir yıllık acemi neferdi. Bostancı'da çıkan bir yangını söndürdükten sonra Kadıköyü'ne dönerken büyük pomba arabasının devrilmesi neticesinde öldü.

Nefer İstanbullu İbrahim Oğlu Selahaddin Köşklü

1909'da doğdu, teşkilata 1940'ta 31 yaşında intisap etti ve üç günlük acemi nefer iken Bostancı yangını dönüşündeki kazanın kurbanlarından biri oldu.

Üsküdarlı büyük halk şairi Vâsıf Hoca bu genç adamı yakından tanımıştır; bu münasebetle kadim tulumbacılık ananelerine uyarak iki itfaiye neferinin ölümüne sebep olan kaza için bir destan yazmak istemiş, fakat tamamlayamamıştı; elimizde tek kıtası vardır:

O ateşpare-yi feta hizberi
İtfaiyeli şehit neferi
Köşklü İbrahim'in Selahaddin'i
Tanırdım sabavet çağından beri...

Nefer İstanbullu Ali Oğlu Durmuş Balıkçı

1913'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 34 yaşında girdi, yangınlarda gösterdiği yararlıkla 1948'de ikramiyeyle taltif edildi. Sütlüce yangınında şahadetinde 36 yaşındaydı.

Çavuş Tosyalı Hüseyin Oğlu Şükrü Yalın

1896'da doğdu, itfaiyeye 1924'te 28 yaşında girdi, gayret ve hizmetiyle 1932'de onbaşı, 1937'de çavuş olmuş, katıldığı yangınlarda, bilhassa 1944'te Şakir Zümre Fabrikası'nda vukua gelen yangın ve infilakta büyük başarı göstermişti. Sütlüce yangınında şahadetinde 53 yaşında tecrübeli, kıymetli bir itfaiyeliydi.

Nefer Bursalı Ömer Oğlu İbrahim Özdemir

1922'de doğdu, itfaiyeye 1948'de 26 yaşında girdi, aynı yıl içinde yararlığı dolayısıyla ikramiyeyle taltif edildi, çok kısa zamanda pek değerli bir er olduğunu göstermişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 27 yaşındaydı.

Nefer Çatalcalı Besim Oğlu Hüseyin Cengiz

1913'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 34 yaşında girdi, sicili temiz, çalışkan bir erdi; gösterdiği yararlıklardan 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 36 yaşındaydı.

Nefer İzmirli Hasan Oğlu Selahaddin Bitirim

1906'da doğdu, itfaiyeye 1930'da 24 yaşında girmişti, teşkilatda Terkosçu olarak yetiştirilmiş, 1941'de istifa ederek ayrılmış, fakat 1943'te tekrar intisap etmişti, yangınlarda gösterdiği yararlıklar nazarı dikkate alınarak 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 43 yaşındaydı.

Nefer Kırklarelili Kasım Oğlu İbrahim Üçtepe

1918'de doğdu, itfaiyeye 1945'te 27 yaşında girdi, teşkilatta borucu olarak yetiştirilmişti; 1948'de itfaiye Okulu'nu bitirmiş ve küçük zabit olmuştu. Yangınlarda gösterdiği fedakârlıklar dolayısıyla 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti. Sütlüce yangınında şahadetinde 31 yaşındaydı.

* * *

1960'ta Galata rıhtımına yanaşık ve ertesi gün erkenden bir Karadeniz seferine çıkacağı için yolcularını da almış bulunan Devlet Deniz Yolları'nın

Trabzon vapurunda bir ambarda yangın çıktı; ambar yolcularından bazılarının ölümüyle yangın bir faciaya inkılap etti. Yangın sebebinin keşfinde de bir itfaiye başçavuşu ile bir itfaiye neferi dumandan boğularak şehit oldular.

Başçavuş Bursalı Muharrem Oğlu Rifat Kangür

1924'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 23 yaşında intisap etti. 1948'de mıntıka sularını öğrenmiş, 1948'de gece devriye onbaşılığı vazifesini görme hakkını kazanmış, 1949'da İtfaiye Okulu'nun küçük zabit sınıfını bitirmiş, 1950'de motopompçu olmuştu; 1955'te onbaşı, 1956'da çavuş, 1960'ta başçavuş olmuştu. Yangınlarda gösterdiği yararlıklarından yedi defa ikramiyeyle taltif edilmişti. Trabzon vapurunda şahadetinde 36 yaşındaydı.

Nefer Şileli Emin Oğlu Yusuf Cesur

1931'de doğdu, itfaiyeye 1955'te 24 yaşında girdi. Yangınlardaki yararlıklarından ötürü 1956'da ikramiyeyle taltif edilmişti. Trabzon vapuru yangınında şahadetinde 29 yaşındaydı.

Mütehassıs Nefer Gemlikli Abdülvahid Oğlu Mustafa Eraslan

1931'de doğdu, itfaiyeye 1954'te 23 yaşında girdi. Telefonculuk ve motopompçulukta mütehassıs er olarak yetiştirildi. 1962'de Büyükdere'de Çayırbaşı Caddesi'nde Topser Tuğla ve Kiremit Fabrikası'nda çıkan bir yangında çalışırken elektrik cereyanına kapılarak şehit oldu, şahadetinde 31 yaşındaydı.

İtfaiyeli portreleri

Rahovalı Bedri Onbaşı

1894'te, yangınlarda gösteregeldiği insan gücünün üstünde fedakârlığa mükâfaten onbaşılık, 10 altın "ihsanı şahane" ve ayrıca "selam-ı padişahî"yle taltif edilmiş bir itfaiyelidir; memleketinde bir berberin oğlu olup büyük Rumeli bozgununda muhacir kafilelerinden birine katılan ebeveyni İstanbul'a geldiğinde Bedri üç yaşında bir sabi imiş; çocukluğu babasının Vefa'da Taştekneler'de açtığı küçük bir berber dükkânı-kahvehanede çıraklıkla geçmiş, serpilince bütün akran ve emsali gibi tulumbacılığa heves etmiş, boylu boslu, eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde güzel bir delikanlı imiş. Tulumba sandığı sevdasıyla pırpırı kıyafet ve yalınayak koşması, evi bırakıp tulumbacı koğuşunda yatıp kalkması babasını çok üzmüş, derdini Vefa'daki konağına tıraşa gittiği itfaiye kumandanına açmış, kumandan paşa da itfaiye taburuna aldırmış. Bedri fevkalade cesaretiyle kısa bir zamanda taburun gözbebeği olmuş.

İtfaiyeli Bedri'nin Ayşe adında dünya güzeli bir ablası varmış; bu kız, yine o bozgun muhacirlerinden ve Eski Zağra eşrafından Eminpaşazade Şevket Bey'in gayetle mahremi uşağı Büklümüklü Mustafa'yla evlendirilmiş, ki R. E. Koçu'nun anası Hacı Fatma Hanım Eski Zağralı Şevket Bey'in kızıdır; bu aile de bozgunda İstanbul'a gelmiş ve Berlin Muahedesi'nden sonra bu aile Şarkî Rumeli eyaletinde kalmış olan memleketine dönmüş, fakat Fatma Hanım bir müddet sonra İstanbul'da şehremaneti muhasebecisi Reşad Efendi'nin oğlu muharrir Ekrem Bey'le evlenerek İstanbul'da Ayasofya'daki Reşadefendi Konağı'na getirildiğinde, Büklümüklü Mustafa'nın zevcesi Ayşe Abla da bir İstanbul seyahati fırsatını bulmuş, ki o sıralarda kendisinden sekiz on yaş küçük olan kardeşi Bedri'yi bir itfaiyeli olarak görmüş, kardeşinin himayesini, *Malumat* ve *İkdam*'da çalışan genç muharrir Ekrem Bey'den rica etmiş; 1895-

1896 arasında Bedri Onbaşı bu suretle Ayasofya'daki konağın selamlığında bir odaya yerleşmiş. Büyük şehir İstanbul'un türlü cilvelerle dolu günlük hayatından, aşağıdaki şirin fıkra R. E. Koçu'ya yıllarca sonra babası tarafından, bir gün haftalık *Malumat* koleksiyonu karıştırılırken, Bedri Onbaşı'nın bir itfaiye kıtası arasında çekilmiş yegâne resmi vesile olarak anlatılmıştır:

Bedri Ayasofya'ya yerleştiği sıralarda 23-25 yaşlarında tüvana bir erkek güzeli ve gayet ciddi bir genç imiş. Bir gece Serencebey Yokuşu'nda bir yangında, bir paşanın kırkını aşkın dul zevcesini ölümü göze alarak kurtarmış. Hanımın uykusu ağır imiş, ateş konağın alt katından çıkmış, "Yanıyoruz!.." feryadı üzerine konak halkı kendi can ve malları kaygusuna düşmüş, boğçasını kapan sokağa fırlamış, hanımlarını düşünen olmamış, hatta harem halkı bile düşünmemiş. Yatak odasında yatırdığı bir cariyesi ile biçare kadını, konağın üst katlarına itfaiye merdiveniyle giren Bedri çıkarmış; hanım canını kurtardıktan sonra, "Çekmecem, mücevherlerim!.." diye çırpınınca delikanlı konağa tekrar girmiş, tarif ettiği yerden mücevher çekmecesini de bulup çıkarmış, yaşlıca dul kadın onbaşının hem mertliğine, hem güzelliğine hayran kalarak yangının ertesi günü izdivaç teklifinde bulunmuş; genç adam, "Muhasebeci beye söyleyin, münasip görür, izin verirse teklifinizi kabul ederim..." demiş. Reşad Efendi de tensip etmiş, dul bir paşa karısıyla evlenen şehbaz itfaiye onbaşısı bir müddet sonra ağır mesleğinden ayrılmış, kendisine Ayasofya çarşısında büyük bir kahvehane açılmış. Bedri'nin hanımla beraber yangından kurtardığı cariye 15 yaşlarında pek dilber bir kız imiş, kocasından 15 yaş büyük olan hanım, "Bedri Ağa gençtir... Bana da ergen olarak vardı, bir mahbube nigâr ile gönül sefası hakkıdır..." diyerek o kızı da kocasına nikâhlatmış, kendi arzu ve eliyle üstüne ortak almış.

Bedri Onbaşı'nın bu fasıldan sonraki hayatı tespit edilemedi.

Sücudî Eser

II. Abdülhamid zamanında Bahriye İtfaiyesi ile Bahriye bandosunun seçkin simalarından; aslı Sakızlı'dır. Ali Ağa adında birinin oğlu olup 1873'te o adada doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek Tophane Sıbyan Taburu'na işçinefer olarak girmiş ve ilktahsilini orada görmüştür. Uzun boylu, müheykel bir vücut yapısına sahip olduğu için Tophane'den Bahriye'ye dev-

redilmiş ve orada Bahriye İtfaiye Taburu'nun borazan neferi olmuştur. O sıralarda, 1894-1895 arası, 18-19 yaşlarında bulunan Sakızlı Sücudî, Tophane kâtiplerinden Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de yakın bir dostu olmuştur ki Âşık Razî onun şanında da şu manzumeyi yazmıştır:

Sen kepçe ol, ordu-donanma kazan
Yoktur Sücudî'ye akran borazan

Tersane'nin âb-ı ruyi civandır
Şimdi şah-ı bütan o pehlivandır

Reşk ider kamete serv ile çınar
Ruy-i ahmerine gül ile gülnar

Hâk-i pake nispet şahım Sakızlı
Güzeller diyarı oğlanlı kızlı

Hele giydiğinde yazlık formayı
Güzellikte alır bir arslan payı

Vardiyada bir gör o cundabazı
Pâyi busegâh-ı uşşak şehbazı

Semender şahım o itfaiyeli
Gemisi tutuştu girdi gireli...

İtfaiyedeki vazifesi baki kalmak üzere Bahriye bandosuna alındı ve bandoda en ağır nefesli ses olarak "tuba" çaldı. 1897'de 24 yaşındayken mülazım-ı sani oldu; bahriye silahendazları arasında Yunan Harbi'ne iştirak etti ve gümüş harp madalyası, aynı yıl içinde beşinci rütbeden Mecidiye nişanı, 1899'da gümüş liyakat madalyasıyla taltif edildi; 1902'de mülazım-ı evvel, 1908'de yüzbaşı oldu; Bahriye İtfaiye Bölüğü kumandanı ve Bahriye bandosu şefi oldu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında emekliye ayrıldı, 1955'te 82-83 yaşla-

rında, emekli olduktan sonra yerleşmiş olduğu Eyüp'te vefat etti; İstanbul muhasarası şehitlerinin gömülü bulunduğu Tokmaktepe Mezarlığı'na defnedildi.

İtfaiye Müzesi

Müze için bir rehber denemesi

Kadimden bu güne eski yangın tulumbacılığı ile itfaiye teşkilatları hatıralarının toplandığı bu müze, halen Belediye itfaiye müdürü bulunan Sayın Tarık Özavcı'nın himmetiyle kurulmuştur.

Şurada burada hurda ambarları köşelerinde çürümeye ve yok olmaya mahkûm eşyayı bulup çıkarmak, toplamak, mankenler yaptırmak, vitrinler tanzim etmek ve o eşyayı bir müze bünyesi içinde İstanbul şehrine mal etmek çok zor bir iştir; Tarık Özavcı bu zor işi dar imkânlarıyla pekâlâ başarmıştır.

Müze, Saraçhanebaşı'nda İtfaiye Müdürlüğü binasının ikinci katında; biri büyük, biri küçük iki salondan ibarettir. Büyük salon itfaiyeye, küçük salon tulumbacılığa tahsis edilmiştir.

İlerde çok daha rahat bir yere kavuşmasını temenni ettiğimiz bu müzenin bir rehberinin tanzimi denemesini yapmak istedik; bir kroki-plan taslağı çizerek eşyaya, mankenlere ve teşhir vitrinlerine indî olarak bir sıra numarası koyduk. O kroki-plana göre ve sıra numaralarını takip ederek müzeyi dolaşalım.

1. Kapıdan büyük salona girince sağda köşede: 1968'de Galata ve Beyazıt yangın kulelerinden alınan yangın işareti flamalar, sepetler ve bir fener.

A) İkinci küçük salona geçit.

2. Yangın habercisi mahalle bekçisi (manken).

Yangın işaretleri ile bu mankenin de ikinci küçük salona alınması bizce daha doğru olurdu.

3. İkinci salona girince sağda köşede, tulumbacılık teşkilatı kurulmadan önce yangınlara karşı tedbir olarak İstanbulluların evlerinde bulundurmaya mecbur oldukları şeyler: su fıçısı, merdiven, kazma, balta, kürek.

4. İlk yeniçeri tulumbacı ağası Davud Gerçek Ağa'nın yaptığı ilk yangın tulumbası (müzenin değeri en üstün şeyi).

5. Şehremaneti Fatih Dairesi'nin yangın tulumbası.

6. Belediye tulumbacı reisi (manken).

7. Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

8. Belediye tulumbacı ağası (manken).

9. Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

10. Bahriye tulumbacı ağası (manken).

11. Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

12. Tulumbacı tipi (manken).

13. Aksaray Muratpaşa Mahallesi yangın tulumbası.

14. Semtleri tespit edilememiş üç yangın tulumbası.

15. Salonun ortasında ikinci reisi, naracısı, borucusu, kökencisi ve sandık omuzlamış dört uşağıyla bir mahalle tulumbacısı grubu; on üç manken ve bir yangın tulumbası.

16. Bir vitrin içinde tulumbacı takımını temsil eder bebekler ve elektrik telinden yapılmış üç tulumbacı tipi fantezi biblo.

Bunların yeri bir müze olmasa gerek kanaatindeyiz, İtfaiye Müdürlüğü'nde diğer herhangi bir yeri belki süsleyebilir.

B) Birinci büyük salona geçit.

17. Büyük salona girince hemen solda manken: saka tipi.

18. Bu mankenin de bekçi mankeniyle birlikte küçük salona alınması gerekir.

18) Askeri itfaiyeye ait muhtelif devirlerde kullanılmış dört adet yangın tulumbası arabası (1923).

Askeri itfaiyede ilk tulumba arabasının ne zaman kullanıldığını kesin ola-

rak tespit edemedik, herhalde 1870'ten sonra olacaktır.

19. Emmebasma tulumba arabası.

20. 1908'de itfaiye yüzbaşısı (manken).

21. Hortum arabası.

22. Mansure-i Muhammediye tulumbacı neferi (manken).

23. Bahriye itfaiye neferi (manken).

24. Bahriye itfaiye çavuşu (manken).

25. Belediye itfaiye tulumbası (1872).

26. 1874'te askeri itfaiye neferi (manken).

27. Almanya imparatorunun İstanbul'u ziyaretinde askeri itfaiyede giydirilen üniforma (manken).

28. Büyük bir vitrinde askeri itfaiye kumandanlarının ve Belediye İtfaiyesi kumandanmüdürlerinin portreleri; 1881-1968 arası 19 fotoğraf: Umum İtfaiye Kumandanı Szechenyi Paşa (1881), İtfaiye Alay Kumandanı Hacı Hasan Reşad Bey (1889), İtfaiye Alay Kumandanı Kaymakam Rüşdi Bey (1889), İtfaiye Alay Kumandanı Miralay Rıza Bey (1909), İtfaiye Tabur Kumandanı Ali Bey (Ali Çetinkaya 1910), İtfaiye Tabur Kumandanı Amiral Mehmed Ali Paşa (1912), İtfaiye Alay Kumandanı Miralay Nuri Bey (1912), İtfaiye Tabur Kumandanı Binbaşı Selahaddin Bey (1912), İtfaiye Alay Kumandanı Kaymakam Halil Pertev Bey (1920), İtfaiye Tabur Kumandanı Kaymakam Cemal Bey (1922), İtfaiye Tabur Kumandanı Miralay İhsan Bey (1923), İtfaiye Müdürü Vedî Bey (1923), İtfaiye Müdürü Şükrü Bey (1925), İtfaiye Müdürü Fuad Bey (1928), İtfaiye Müdürü İhsan Bey (1929), İtfaiye Müdürü Tevfik Himalaya (1952), İtfaiye Müdür Tarık Özavcı (1959).

29. 1908'de askeri itfaiye büyük üniforması (manken).

30. Askeri iftaiye hortum-çıkrık arabası (1923).

31. 1908'de itfaiye çavuşu (manken).

32. 1909'da Almanya'dan getirilen bir motopomp.

33. 1939'da yapılmış pasif korunma tulumbası.

34. Belediye İtfaiyesi'nin ilk er üniforması (manken).

35. İki vitrinde itfaiye şehitlerinin bazı eşyası ve resimleri: Sütlüce'de Killigil Fabrikası ve Trabzon vapuru yangınları şehitleri bir çavuş, yedi er; bu iki vitrin arasında Killigil Fabrikası enkazı içinden alınmış bir mermi.

36. Harici elbisesiyle itfaiye amiri, harici elbisesiyle itfaiye eri, dahili elbisesiyle itfaiye eri (1954; üç manken).

37. Beyazıt Yangın Kulesi'nin maketi.

Galata Yangın Kulesi'ni de ekleyerek daha güzel, hakikaten sanat eseri maketler yaptırılabilir kanaatindeyiz.

38. Salonun tavanını tutan dört ahşap sütunun alt kısımlarındaki dört vitrinde: itfaiye malzemesi, kıyafete ait bazı eşya, yangınlardan toplanmış bazı eşya, patlayıcı maddeler, mahalle tulumbacılığına ait bazı eşya, muşamba fenerler, fesler.

39. Salonun ortasında çift atlı bir itfaiye tulumba arabası ile yedi manken. Mankenler şunlardır: önde köşklü, meşaleci, bayraktar; arabanın üstünde sürücü, borucu; arabanın ardında iki er.

Her iki salonun duvarlarında tulumbacılık ve itfaiye hatırası resimler ve fotoğraflar vardır. Bu vesikaların ayrı bir odada veya salonda toplanması bizce daha uygun ve şirin olurdu. Bazı tulumbacı grup fotoğraflarının hangi semtin yangın tulumbası sandıklarına ait olduğunun tespiti de henüz mümkündür sanırız, tahkik ve tespiti elbet ki kolay olmayacaktır. Müzede bir fotoğraf atölyesinin kurulması da çok lüzumlu ve çok faydalıdır.

İstanbul yangınları

Yangın tulumbalarının bulunmadığı devirlerdeki İstanbul yangınları

1633 Cibali yangını

1623 yılında henüz 12 yaşında bir çocuk iken Osmanlı tahtına oturmuş olan Sultan IV. Murad'ın ilk on senelik saltanatı kanlı bir anarşi devri olmuştu. Bu arada 1632 yılı yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve onlara katılan İstanbul'un ayaktakımı, bekâr uşaklarının haytaları, hazelesinin dalga dalga ihtilalleriyle geçmiş, genç padişahın en yakın adamları, en sevdiği gözdeleri türlü hakaretlerle öldürülmüşlerdi.

O devirde yaşamış ve padişah sarayından yetişmiş Mehmed Halife Tarih-i Gılmanî isimli vakayinamesinde İstanbul ahvalini şöyle anlatıyor:

"O zamanlar kul taifesinin azgınlığı şu mertebeye vardı ki gündüzleri hamamdan peştamal ile çıplak avret çıkarırlar, camilerin içinde çubuk içerler, köşe başlarında aşikâre ayak üstünde zina ve livata şenaatini irtikâp ederler, kan dökerler, ev basarlar, saray basarlar, bahusus kahvehanelerde türlü melanet ve fiili nameşrular yaparlardı. Nizamı âlem öyle bozulmuştu ki kalemle anlatılmaz. O azgınlıkları tedip için bir sille-i ilahiye bekleniyordu, nihayet büyük yangın oldu..."

Hicri 27 Safer 1043 ve Miladi 2 Eylül 1633, bir cuma günü öğle vaktine yakın Haliç kıyısında Cibali kapısı dışındaki kalafat yerinde amelenin gemi kalafat ederken yaktığı fundalar rüzgârın şiddetiyle yakınındaki ahşap ka-

yıkhaneleri tutuşturdu, bu suretle başlayan yangın İstanbul'un hemen dörtte birini kül eden müthiş bir ateş afeti oldu. Bu yangını müverrih Naimâ Efendi şöyle anlatıyor:

"... Şiddetli poyraz rüzgârı çıktığından deniz kenarındaki ahşap kayıkhaneleri yakmakta olan ateş kale duvarının üstünden aşarak şehrin içine girdi, bazı evlere yapışıp rüzgârın şiddetinden söndürülemedi. Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, yeniçeri ağası ve yeniçeriler yangına gelinceye kadar Cibali Kapısı ve Ayakapı semtleri ile Küçükmustafapaşa Çarşısı yandı. Minare misali ateşten diller uçar ejderhalar gibi havaya çekilip o tarihte Kara Musa Efendi'nin oturduğu Hamza Paşa Sarayı'na ve ona bitişik Yahyapaşa Sarayı'na yapıştı, ikisi de dörder beşer katlı eski ahşap binalardı, çabucak tutuşup yanmaya başladılar. Bir veçhile yanlarına yaklaşmak kabil olamadı, bir anda yok oldular. Ateş oradan Âşıkpaşa semtine doğru yürüdü, Çeşmîzade Efendi'nin asumana baş kaldırmış muazzam sarayına sirayet etti. Her tarafı lacivert üzerine altın yaldız o müzeyyen, mükellef sarayı yaktı. Yangın Çeşmîzade Sarayı'nda üç kola ayrıldı; bir kolu Kadıçeşmesi semtini yakarak enlemesine, boylamasına Sutanselim semtine yürüdü, fakir evi ve zengin sarayı ayırt etmeyip önüne çıkan yapıları kül etti, kibar ve ulemanın çoğu o semtlerde oturuyordu, cümlesinin konakları yandı. Yangının bir kolu şehrin deniz kıyısını tuttu, Haydar ve Üsküplü Camii semtlerine yürüyüp Unkapanı'na ve Zeyrek Yokuşu'na kadar olan yerleri yaktı. Burada yan yana iki büyük saraydan Kurşuncubaşızade Mustafa Paşa Sarayı yandı. Bitişiğindeki Pirinççizade Sarayı kurtuldu. Pirinççizade Yeniçeri Ocağı ağalarındandı; çok zengindi, yeniçerilere pek çok bahşiş dağıttı, onlar da var kuvveti bazuya verip o muazzam sarayın ateş yapışabilecek saçaklarını ve tahtabentlerini söküp indirdiler. Ateş Zeyrek'ten Fatih Atpazarı'na yürüdü. Yangının üçüncü kolu ki ortadaki koludur, Âşıkpaşa'dan sonra İfraziye'yi ve Fatih Camii'nin iki tarafını yakıp Büyük ve Küçük Karaman'ı, Saraçhane'yi baştan başa kül etti; oradan da Sarıkiraz'a yürüdü.

Padişah Sultan IV. Murad, bütün bostancı ocakları efradı, yeniçeriler, vezirler yangına gelmişler iken ve elden gelen her gayret sarf edilirken ateşin dehşeti karşısında âciz kalındı. Ateşin durması için Allah'a niyazdan ve duadan başka yapacak iş kalmamıştı. Yeniçeriler Balat semtini Sultanselim ardı-

na kadar korur iken beri taraftan kendi kışlaları olan Aksaray'daki Yeni Odalar tutuştu. Oraya koştuklarında gördüler ki ateşe yanaşamadan kalınıp, o koca kışlanın harıl harıl yanışını uzaktan seyrettiler. Önce Ağa Bölükleri koğuşların, sonra Yayabaşı koğuşları, o gece yatsıya doğru da kışlanın ortasındaki Orta Camii ile diğer geri kalan koğuşlar yandı. Yangın Yeni Odalar'dan Halıcılar Köşkü'ne, oradan da Mollagüranî'ye yürüdü. Elhasıl yangın o gece ve cumartesi günü de devam ederek cumartesi günü öğleden sonra rüzgâr kesildi, ateş de sakin oldu. Bunca camiler, mescitler, hamamlar, meskenler yandı, mahvoldu. O vakit,

Oldu bin kırk üçte ihrak-ı kebir

mısraıyla bu yangına hem ebced hesabı ile, hem de lafzen tarih düşürülmüştü..."

1660 Ayazmakapısı yangını

1633 yangını yeniçeriler ve sipahiler ile onlara takılan İstanbul'un hayta ve hazele güruhunun devlet sözünü ayağa düşürdükleri bir devirde ve dalga dalga aylarca devam etmiş bir ihtilalden sonra olmuştu ki o ihtilale tarihimizde "Büyük Fitne" adı verilir. Sultan IV. Murad bu ateş afetinden istifade fırsatını kaçırmadı. Yangının bir kalafat yerinden çıktığı bilindiği halde tütün tiryakilerinin yangınlara sebep verdikleri ileri sürüldü; önce tütün, az sonra da içki şiddetle yasak edildi. Hemen ekserisi ayaktakımının toplantı yeri olan kahvehanelerin hepsi kapatıldı, meyhaneler kapatıldı, gece sokağa çıkma yasağı kondu; uygunsuz takımından yüzlerce adam bu yasakları dinlemedikleri bahanesiyle idam edildi; bu arada birçok masum kanı döküldü. Sultan IV. Murad'ın kanlı istibdat devri bu 1633 Cibali yangınından sonra başladı.

İstanbul'un fethinden Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kurulduğu tarihe kadar geçen 270 yıl içinde İstanbul'u mahvetmiş yangın afetlerinin en müthişi Hicri 1070 (Miladi 1660) yılında, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında çıkmış Ayazmakapısı yangınıdır.

Afeti gözleriyle görenlerden Enderunlu Mehmed Halife *Tarih-i Gılmanî* adındaki eserinde yangını ve ateşin mahvettiği o devrin İstanbul'unu da tasvir ederek şöyle anlatıyor:

"Halen Osmanlı Devleti'nin taht şehri ve âlemi İslam'ın medarı iftiharı olan İstanbul ulema ve kibar yatağı bir beldedir. Fetihten 1070 tarihine kadar şöyle mamur olmuştu ki cihanı dolaşan seyyahlardan bir fert dünya yüzünde buna benzer bir şehir görmemiştir. Bu şehirde olan sultan ve vüzera sarayları yüz yirmiden fazladır ki her biri Şeddad'ın binasından numune idi. Bu sarayların en küçüğü Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'dır. En âlâsı da Süleymaniye Camii'nin altında Sultan Süleyman vüzerasından Siyavuş Paşa'nın sarayıdır. Öyle bir saray idi ki azamette örneği ancak Ayasofya olabilir. Zamanımız sadrazamlarından Arnavut Kara Murad Paşa bu sarayı aldığı zaman eski saray olduğundan tamir ettirmişti, o sırada pencereleri 1.200 olarak saymışlar, 300 odadan fazla olup içinde 15 hamam, 3 ekmekçi dükkânı var idi. İstanbul'da sair devlet erkânının ve zenginlerin sarayları hesaba gelmez. Bu şehrin büyüklüğüne ve halkının çokluğuna ve devletine göre mahzenler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, tekkeler, medreseler, camiler, mescitler, imaretler, mektepler sayılamayacak kadar çoktu. İşte İstanbul bu mertebe mamur olunca halkı devletlerine mağrur oldu, hak yolundan ayrıldı. Daima birbirini aldatmaya, bela ve töhmete sürüklemeye başladı; birbirinin elinde olanı almaya ve bühtana başladılar; halk ilim ehline itibar etmez, ulema da ilminin icabına göre amel etmez, çarşılardaki esnaf da alışverişte türlü hile yapardı. Avam ise zina ve livata fiiline meyledip, yeniçeriler taifesi de tuğyan ve fesat üzere idi. Nice kerre taun salgını oldu, günde 700-800 kişi öldü, nice kerre yangın oldu, İstanbul'un yarısı yandı, fakat ahalisi uslanır gibi olup yine azdılar. Nihayet yine bir ateş afeti geldi.

Bu 1070 senesinde Temmuzun 4. cumartesi günü (Miladi 1660) beşinci saate (öğleye) doğru Ayazmakapısı'nın dışında Ahiçelebi Camii'nin yanında bir tütün içici yaramazın elinden ateş isabet ederek, ateşin bir bölüğü kale duvarının dışından Unkapanı'na varınca ne kadar dükkân varsa sildi süpürdü. Ateşin bir bölüğü ise kale duvarından içeri atladı ve şehrin içinde bölük bölük oldu..."

Mehmed Halife ateş afetini anlatan yazısına şöyle devam ediyor:

"Bir kolu Süleymaniye altından Bedesten'e ve Hasbağçe semtine gitti, yayıldı. O gün akşamüzeri idi, gün batarken Süleymaniye Camii'nin etrafını sardı; camiin harem avlusuna sığınmış ne kadar adam varsa ve eşya ve esvap ne kaçırılmış ise çoğunu helak etti. Camiin dört minaresi evci eflakte iken emr-i Hak ile tutuştu ve kurşunlu ahşap külahları mum gibi yandı. Bu minval üzere İstanbul'da ateş dört tarafa yayıldı; kimse karşısına duramadı, sanki cehennem ateşi dünyayı tutmuş, halkı helak edip mahşer yerine sürerdi. Halk ise evlerinden ümidi kesip kuşça canları ile selatin camilerinin avlularına sığınırlar ve esvaplarını buralara kaçırırlardı. Ateşten emin oluruz ümidinde iken bu sefer rüzgârın kuvvetiyle selatin camilerinin avlularına da dolu gibi ateş yağdı, buradaki eşyayı nice canlarla helak etti. Hatta bir dostumuzun Sultan Bayezid Camii hareminde esvabına ateş isabet edip ('Eğer hemen soyunmasa idim yanarak ölürdüm' demiştir) kendisini zor kurtarmıştır, dünya malından bir habbe fülus-ı ahmer (bir kırmızı bakır paracık) kurtaramamıştır.

Halk nereye sığınsa ateş ardından varmıştır. Beyazıt'ta Kebeciler Hanı diye meşhur bir han vardı, bundan evvel ne kadar yangın oldu ise ateş zarar vermemişti, bu sefer o han da içindeki eşya ve insanlarla beraber yandı. Yalnız o handa on Mısır hazinesi mal yanmıştır.

Niçin sözü uzatalım, cumartesi günü saat beşte başlayan yangın pazartesi günü saat yediye kadar devam etti. Hasbağçe'den (Gülhane Parkı'ndan) Unkapanı'na, oradan Zeyrek Yokuşu üstünden Fatih'e, oradan Sarıkiraz'a, Mollagüranî'ye, oradan Esekapısı'na ve ta Samatya'ya varınca, Samatya'dan Ağa Camii'ne, oradan Kadırga limanına, Kadırga'dan Atmeydanı'na kadar ve nihayet Ayasofya'nın altından Alay Köşkü önünden Demirkapı'ya varınca hemen bütün İstanbul yandı.

Halkın bir kısmı malı ile beraber yanıp helak oldu; canını kurtaran yalınayak, başı açık üryan ve giryan kaldı. Hasbağçe'nin kapıları açılıp halkın bir kısmı içeri alındı.

Atmeydanı'na dolan Müslim ve gayrimüslim, er, avrat, ihtiyar, çocuk, yüz bin kişiden ziyade idi. Meydan ve camiin avluları o mertebede dolmuş idi ki kimse sağına soluna dönmek değil, boynunu döndüremezdi, nefes almaya iktidarı yoktu. Bir taraftan temmuz ayının harareti, bir taraftan ateşin şiddeti,

güya ki mahşerden numune idi. Oğul anaya babaya, anababa evlada, kardeş kardeşine bakamazdı. Pazartesi gününe kadar böylece hayran ve sergerdan kaldılar. Yangın söndükten sonradır ki üç gündür aç ve susuz helak mertebesine geldiklerini fark ettiler. Ama ne su var, ne ekmek. Zira ateş suyollarını ve değirmenleri bozmuş; unu, buğdayı, ekmekçi dükkânlarını, fırınları yakıp yok etmişti. Halk bir ekmek bulsa bin akçe verirdi.

İstanbul halkı yangından sonra dört beş gün de aç ve susuz kaldı. Sonra herkes bir tarafa perişan olup gitti. Derya kenarında bağçesi olan bağçesine gitti, kimi çadırlarda sur dışına çıktı, kimi etraftaki köylere dağıldı. Yayılan habere göre enkaz altında kalanlar hariç yangında 2.700 can telef olmuştu; 120 saray, 100'den fazla mahzen, 360 cami ve mescit, meşhurlarından 40 hamam, bunlara nispet edilecek ölçüde medreseler, mektepler, hanlar yanmıştır. Yanan evlerin sayısı ise asla hesaba sığmaz."

Mehmed Halife'nin kaydettiği semt isimlerine göre yangın sahasını şehir haritası üstünde tespit etmeye kalkar isek 1660 Ayazmakapısı yangınında İstanbul'un dörtte üçünün kül olduğunu görürüz.

1693 Ayazmakapısı yangını

İstanbul'un dörtte üçünü kül eden 1660 yılındaki ateş afetinden otuz üç sene sonra yine Ayazmakapısı'ndan on iki gün arayla iki yangın daha çıktı, büyük şehrin yeni imar edilmiş yerleri tekrar yandı.

Birincisi sayılı büyük yangınlardan oldu; devrin müverrihi Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle anlatıyor:

"4 Muharrem 1105 (5 Eylül 1693) pazar günü öğleden bir saat evvel Ayazmakapısı dışında yangın çıktı, kale duvarları dışında deniz kenarındaki bütün dükkânlar, ardiyeler, gümrük depoları yandı; ateş Unkapanı'na dayandı ve orasını da yaktı. Şiddetli poyraz rüzgârı ile kale duvarlarından şehir içine atladı ve süratle bir kolu Fatih, Atpazarı semtine, bir kolu Sultanahmet Camii'ne ulaştı; camiin kenarını sıyırıp büyük Hallaçhane'yi ve Arasta Çarşısı'nı yaktı. Atpazarı'ndaki ateş dik aşağı Sarıkiraz'a ve Aksaray'da Yeni Odalar denilen yeniçeri kışlasına yapıştı. Şahhuban ve Mollagüranî ve Muratpaşa Camii'nden Avrat Pazarı'na kadar gitti ve orada Çınar Mescidi'nde durdu.

Bir kol Süleymani'yde Ağakapısı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) yanından geçerek Vefa Meydanı etrafını yaktı; Şehzade Camii yanından geçip orada Eski Odalar adındaki ikinci yeniçeri kışlasının bir kısmını ve kışla civarındaki Kapamacılar Çarşısı'nı yaktı; sora dik aşağı yürüyüp Aksaray köprüsünden aştı, Langa bostanlarının kenarını sıyırıp Cerrahpaşa Camii civarında Avrat Pazarı'nı yakan diğer kolla birleşti. Bu büyük yangında 46 mahalle tamamen yanmış, bu mahallelerde 18 cami, 19 mescit, 17 mektep, 10 medrese, 10 tekke, 11 hamam, 12 fırın, büyüklü küçüklü 2.547 ev, 87 bekâr odası, 1 146 dükkân, 22 değirmen, 3 yağhane, 3 han, 3 ahır, 156 yahudhane (o zamanlar Yahudilerin oda oda iskân edildikleri bir nevi apartman) yandı. Bu ateş afetinden sonra keresetecilere gün doğdu, mallarını istedikleri gibi çok yüksek fiyatla satmaya başladılar. Yok olmuş meskenlerini yeniden yaptıracak şehirli de kerestecilere uğramayıp keresteyi gemilerden ucuz baha ile almaya başladı. Tamaha düşen dükkâncılar hasetlerinden İstanbul'a kereste getiren gemilerden halka mal satılmasını yasak ettiren ve halkı dükkânlardan kereste almaya zorlayan bir ferman çıkarttılar. Fakat Hak Teâlâ onlara da bir bela-yı asumani getirdi, on iki gün sonra yine Ayazmakapısı'ndan çıkan ikinci yangında da Keresteciler yandı."

Fındıklılı Mehmed Ağa ikinci yangını da şöyle anlatıyor:

"Muharremin 16 (17 Eylül) perşembe gecesi saat 3'te (gün battıktan üç saat sonra) Ayazmakapısı dışında bir kömür mahzeni tutuştu; sur dışındaki bütün dükkânlar, bu arada evvelki yangından kurtulmuş olan Keresteciler yandı. Ateş deniz kenarı boyunca ta Odunkapısı'na dayandı. Orada sur üzerinden şehrin içine geçti ve Kutucular'a kadar olan sahayı kül etti ve bu çarşıda durdu."

Müverrih Raşid Efendi de bu yangın hakkında şunları kaydediyor:

"Pek çok dükkân, ev yanıp yıkıldı. Birbiri arkasından çıkan yangınlar ile İstanbul ahalisinin kalbinde emniyet, huzur kalmadı; yangınların kundak bırakılarak çıkarıldığı söylendi, padişah (Sultan II. Ahmed) ve devlet erkânı Edirne'de oturuyorlardı. İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak Hüseyin Paşa bulunuyordu, bu zatın çok gevşek olduğu, şehir eşkıyasını zapt u rapt altında bulunduramadığı anlaşıldı, kaymakamlıktan azledilerek valilik ile Kıbrıs'a gönderildi. Kalaylıkoz Ahmed Paşa İstanbul kaymakamı oldu."

Bu yangınlardan sonra İstanbul'da günlük iş hayatı altı ay kadar felce uğramıştı; şehrin yangından kurtulmuş semtlerinde halk gece ve gündüz kundakçı gözlerdi. Delikanlılar geceleri döşeklerini sokak başlarına serip, soyunmadan pür silah yatarlardı.

İstanbul'u mahv ve perişan eden büyük yangınlar görülüyor ki daima Haliç kıyısından, bilhassa bu sahil hattının hemen ortalarına rastlayan Cibalikapısı ile Ayazmakapısı'ndan başlamışlardır.

Tarih kaynaklarımız 1633 ile 1718 arasında geçen 85 yıl içinde 26 büyük İstanbul yangını kaydediyor.

1633-1718 arasındaki 25 yangın

İstanbul'da yangın tulumbacılığının kurulmadığı devirde 25 büyük yangının cetveli şudur; tafsil ile anlattıklarımıza bir "•" işareti koyduk:

1. 1633 Cibali yangını. •
2. 1652 Tavukpazarı yangını; gece Çemberlitaş'ta Esir Hanı'ndan çıktı, Tavukpazarı'nı, Kapalıçarşı etrafını, Çemberlitaş'ı, Mahmutpaşa'yı, Mercan civarını, bir kolu Çarşıkapısı'nı, Sedefçiler Atikalipaşa'yı yaktı; ordan Gedikpaşa'ya atladı ve Kadırga limanına kadar dayandı.
3. 1653 Odunkapısı yangını; gece Haliç kıyısında Odunkapısı'nda Başhane denilen yerden çıktı, Yemiş iskelesini, Ketenciler'i, Zindankapısı dışındaki dükkânları, Hasır iskelesini, Ahiçelebi Camii etrafını, Çardak iskelesini ve oralarda bulunan şehrin bütün büyük erzak ambarlarını yaktı. Yangından sonra büyük şehir aylarca erzak sıkıntısı çekti.
4. 1660 Ayazmakapısı yangını. •
5. 1678 Fener yangını; Haliç yalısında Fener semti tamamen yandı.
6. 1680 Mahmutpaşa çarşısı yangını; bir berber dükkânından çıktı, bu büyük çarşıyı ve civarını yaktı.
7. 1681 Galata yangını; Kürekçikapısı'ndan çıktı, Kürekçiler, Yelkenciler, yalı boyunda hayli dükkân yandı.
8. 1683 Galata yangını; büyük bir depo olan Kurşunlu Mahzen'den çıktı, on beş gün için için yandıktan sonra kapısı açılınca hava alarak birden parladı, zararın bir Mısır hazinesi değerinde olduğu tahmin edildi.

9. 1683 Odunkapısı yangını; Odunkapısı, Ayazmakapısı ve Süleymaniye'ye kadar uzanan bir sıhada 1.000'den fazla ev ve dükkân yandı.
10. 1683 Tavşantaşı yangını; gece bir konaktan çıktı, 300 kadar ev ve dükkân yandı.
11. 1690 Eyüp yangını; çarşıda bir kebapçı dükkânından çıktı, bütün Eyüp çarşısı ve Cami-i Kebir yandı.
12. 1693 Ayazmakapısı yangını. •
13. 1693 Ayazmakapısı yangını. •
14. 1695 Bedesten yangını; mücevher çarşısında milyonlar değerinde servet mahvoldu: "Nice Karun gibi zenginler bir anda yoksul düştü..."
15. 1699 Şehremini yangını; büyük bir hata eseri 1687'de şehir içinde Şehremini çarşısı yanında bir baruthane yapılmıştı; barut imal eden çarklar dönerken hâsıl olan hararetten barutlar tutuşarak baruthane infilak etti. Yedi amele öldü, civarında 400 ev yıkıldı. Evlerde yaralananlar, ölenler oldu. Bu vakadan sonradır ki baruthane şehir dışına nakledildi.
16. 1701 Büyük Kapalıçarşı yangını; Mücevher Bedesteni'nden çıktı; orası, Sandal Bedesteni, Sipahi Çarşısı, Kebeciler Hanı, Bitpazarı, Mercan Çarşısı yandı. Zarar yine milyonları aştı.
17. 1703 Alacahamam yangını; Mısırçarşısı, Alacahamam, Sultanhamamı ve etrafları yandı.
18. 1706 Tersane yangını; Ramazan Bayramı gecesi kalafatçıların yaktığı ateşten kereste ambarları tutuştu ve kâmilen yandı.
19. 1707 Vezneciler yangını; bu meşhur çarşı ile civarı yandı.
20. 1708 Eyüp yangını; ateş iskele başından çıktı, bütün Eyüp yalıları ve Cami-i Kebir'e kadar Eyüp çarşısı yandı.
21. 1708 Hocapaşa yangını; Hobyar Camii (Yenipostane Camii) yanında Benli Ali Ağa adında bir adamın evinden çıktı, bir kolu o civardaki meşhur şerbetçi dükkânlarını yakarak Mahmutpaşa Hamamı karşısındaki çeşmeye kadar dayandı, bir kolu da Cağaloğlu semtini yaktı.
22. 1715 Beyazıt yangını; ateş bir kökçü dükkânından çıktı, o civardaki ahşap dükkânları sararak süratle büyüdü; bir kolu Kumkapı Nişancası'na kadar indi, bir kolu o tarihte devlet darphanesi olan Simkeşhane'yi ve karşısındaki büyük Beyazıt Hamamı'nın camekân kısmını yaktı ve bu iki büyük bina etrafında yüzlerce ev ve dükkân yandı.

23. 1716 Karaman çarşısı yangını; gece bir dükkân üstündeki bekâr uşak odasından çıktı, Fatih'teki bu meşhur çarşıda 200'den fazla dükkân ve ev yandı, bu arada 17. asrın ünlü şeyhülislamlarından Bahaî Efendi'nin saray misali konağı yandı.
24. 1716 Saraçhane yangını; tamamen ahşap yapılardan kurulmuş bu muazzam ve meşhur çarşı tamamen yandı.
25. 1718 Cibali yangını; İstanbul'un büyük ateş afetlerinden biri oldu; 17 Temmuz bir pazar gecesi, geceyarısından sonra Cibali Kapısı dışında Tüfenkhane denilen mevkide bir yahudhaneden çıktı, Unkapanı'na kadar geldi, oradan şehir içine atladı, bir kolu Küçükpazar, Kantarcılar'dan Süleymaniye'ye kadar olan yerleri; bir kolu Vefa'daki büyük konakları ve Vefa Camii'ni, bir kolu Şehzade Camii'nin karşısındaki yeniçeri kışlasını, acemi oğlanlar kışlasını, oradan atlayan bir başka kolu Çukurçeşme ve Laleli Camii etrafını, oradan atlayan bir kol Küçüklanga'yı, oradan ayrılan bir kol Aksaray'ı, Davutpaşa'yı yaktı, oradan da Altımermer'e kadar uzandı; bir yandan Fatih, Saraçhane, Atpazarı yandı. Aksaray'dan sıçrayan ateş Cerrahpaşa'yı, Avratpazarı'nı ve şiddetli poyrazla oradan da atlayarak Kocamustafapaşa etrafını yaktı. Halk şaşkına döndü, canını nereye atacağını, malını nereye kaçıracağını bilemedi. Müthiş yangın yirmi yedi saat sürdü ve nihayet "Allah'ın inayeti"yle söndü.

Yeniçeri yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve efradı acemi oğlanlarından seçilerek temin edilen Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı Teşkilatı, büyük ahşap şehri yangın ateşi afetine karşı koruma yolunda çok mühim bir iş olmuştu. Bunu tahakkuk ettiren devrin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa başka hiçbir şey yapmasaydı, hatta ilk Türk matbaasını dahi kurdurmasaydı, yalnız yangın tulumbacılığı teşkilatı adını İstanbul tarihine altın yazıyla kaydettirmek için kâfiydi. Bu teşkilat sayesinde İstanbul'u parça parça yutup yok edecek pek çok yangın, çıktığı yerlerden söndürülüp bastırıldı.

Fakat, sokakları dar ve binaları çatı çatıya bitişik ve hepsi ahşap İstanbul'da derhal önlenemeyen ve afet halini alan yangınlar da oldu.

1727 Kutucular yangını

Yeniçeri Tulumbacıları Teşkilatı'nın kurulmasından sonra ilk büyük yangındır. Ateş 12 Eylül 1727 (Hicri 25 Muharrem 1140) geceyarısına yakın Kutucular Çarşısı'nda bir dükkân üstündeki bekâr odasından çıktı; İstanbul'un zengin bir ticaret merkeziydi, fakat yukarda da söylediğimiz gibi sokaklar dar ve bütün dükkânların üstündeki binalar, bilhassa o devirde dükkânlar üstünde bekâr uşağı çırak ve kalfaların yatıp barındıkları odalar ahşaptı ve hepsi birbirine bitişikti. Şiddetli poyraz esiyordu. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve bütün devlet erkânı yangına geldiler. Tulumbacılar ve diğer bütün askeri birlikler beşer takatının bütün gayretini sarf ettiler, ateşin büyümesi önlenemedi. Kutucular Çarşısı ile yanındaki Kavaflar Çarşısı ve Nalburlar Çarşısı tamamen yandı.

O devrin âdetince bir sanatı öğrenerek kalfalığa yükselecek çıraklara kudsiyet verilmiş bir gelenek halinde peştamal kuşatılır, bu peştamal kuşatma da bir mesireye gidilerek ve orada çadırlar kurulup birkaç gün kalarak zi-

yafetler ve kendi ölçülerinde parlak merasimle yapılırdı. Her esnaf loncası bir yer seçmiş, her yıl oraya gidilird; kutucu esnafı da Boğaziçi'nde Çubuklu Bağçesi'ne giderlerdi. Yangın olduğu gece bütün kutucu esnafı Çubuklu'da bulunuyordu, çarşıda dükkân üstündeki bekâr uşak odalarında birkaç çırak bırakılmıştı. Yangını da, yataklarında tütün, çubuk içerek yahut şamdan veya kandil devirerek bu sözde nöbetçi çıraklardan biri çıkarmıştı. Büyük bir çarşı olan Kutucular'dan bir habbe kurtulamadı. Nalburlar ile Kavaflar'da ise sadece dükkânlar yandı; yanan dükkânların içindeki mallar, dükkân üstü odalarda oturan çıraklar, kalfalar tarafından kaçırılıp kurtarıldı. Bu yangın İstanbul'un en az dörtte birini mahvedecek bir afet olabilirdi, tulumbacıların sayesinde üç çarşının yanmasıyla önlendi.

1740 Babıâli yangını

Zamanımızda İstanbul Vilayet Konağı'nın bulunduğu yerde Babıâli denilen büyük mirî saray muazzam bir ahşap binaydı; sadrazamların hem resmi makamı, hem de muhteşem harem dairesi ile ikametgâhtı. Halk ağzındaki adı "Paşakapısı"ydı. "Kalem" denilen resmi dairelerdeki gece nöbetçilerinden başka sadrazamın ikametine tahsis edilen kısmında, harem halkı, kadınlar hariç muhafızlar, mutfak ve ahır uşakları, horantası, hademeler, içoğlanları 1.500 kişi bulunuyordu. Yukarda kaydettiğimiz yangın tarihinde sadrazam bulunan zat da Hacı İvaz Mehmed Paşa'ydı.

Ateş, 28 Şubat 1740'ta (30 Zilkade 1152) harem kapısı yanındaki zenci haremağaları koğuşundan gece yarısına yakın çıktı. Yataklarından soyunuk olarak fırlayan haremağaları yangını söndürmeye çalışacak yerde şahsî eşyalarını kurtarma kaygusuna kapıldı; diğer bendegân, uşaklar ve horantalar da onları görerek kendi eşya ve esvapları derdine düştüler, ateşe bir kova su döken olmadı. Harem halkı ise büsbütün şaşırdı. Ateş çatıyı sardıktan sonradır ki şehrin muhafazasına memur yeniçeriler ve halk tarafından duyuldu. Civar kolluların (karakolların) neferleri ile tulumbacılar yangına koşup geldikleri zaman ateş, "ejderha" gibi ağzını açmış, çatal çatal kızıl dilleri gökyüzünü yalıyordu. Devrin padişahı Sultan I. Mahmud da yatağından kalkmış, kış gecesi olmasına rağmen giyinerek yangın yerine koşmuş, Babıâli'nin karşı-

sında Hekimpaşa Hayatîzade Efendi'nin konağına gelmişti, bir pencereden yeniçerilere ve tulumbacılara, "Aman yiğitler su yetiştirin!.. Su sizden, altın benden!.." diye bağırıyordu.

Babıâli'nin resmi kısmında en büyük dairelerden "Arz Odası"ile "Hasır Odası" denilen sofasalon bir fırın, hamam külhanı halinde yanıyordu ve gayet yüksek olan Arz Odası etrafını da tehdide başlamıştı. Tersaneliler, gomana denilen kalyon halatlarını o binanın birkaç yerine bağlamaya muvaffak oldular, halatlara yapışan yüzlerce kalyoncu var kuvvetlerini bazuya verip alt kısmı yanmakta olan Arz Odası'nın üst kısmını yere indirdiler. O yüksek yapı çökerken yangını seyreden halktan ve halatları çeken kalyonculardan enkaz altında kalıp telef olanlar oldu. Fakat yangın da orada tutuldu.

Ahşap enkaz dört gün için için yandı. Etrafı tulumbacılar ile bir orta yeniçeri neferi kordon altına almış, nerede yeni bir alev görülürse hemen söndürülüyordu. Artık yangının tamamen söndüğüne kanaat getirilip kordon kaldırıldıktan sonra, dördüncü gece, geceyarısından sonra birkaç kalas yine alevlendi ve ilk yangından kurtulmuş olan harem dairesi de tamamen yandı, o büyük ahşap saraydan nişan kalmadı. Mahvolan kıymetli resmi evrak hariç, bina ve içindeki eşya zararı, zamanımızın para değeriyle 5 milyon liraya yakındı.

1741 Ayasofya yangını

Ateş 4 Aralık 1741 (25 Ramazan 1154) geceyarısından sonra Ayasofya çarşısında bir bakkal dükkânı üstündeki bekâr uşağı çırak odasından çıktı. Dükkânın hemen bitişiğinde büyük ve köhne bir ahşap konağa sirayet edince şiddetli poyrazla derhal büyüdü.

O tarihte Ayasofya çarşısı iki sıralı bakkal dükkânlarından kurulmuştu. Tutuşan yağlar ve ballar söndürme işini çok güçleştirdi. Padişah Sultan I. Mahmud ve Sadrazam Hacı Ahmed Paşa ve diğer devlet erkânı yangın yerine geldiler. Padişah sahur yemeğini de yangın yerinde ve ayak üstünde yedi. Ayasofya çarşısı tamamen yandı, ateş Ayasofya Hamamı'nın arkasında durduruldu. Tulumbacılardan ve sair askerden yirmiden fazla can kayboldu.

Devletin "Cebehane" denilen büyük silah deposu da o civardaydı, birkaç defa tutuşma tehlikesini tulumbacıların gayretiyle atlattı.

1750 Küçükpazar yangını

4 Şubat 1750 (26 Safer 1163) geceyarısı Küçükpazar'dan çıkan ateş şiddetli poyrazla hemen iki kola ayrıldı; bir kolu Süleymaniye altında otuzdan fazla saray misali büyük konağı kül etti, bu arada muazzam ve muhteşem Yeniçeri Ağalığı Sarayı, "Ağakapısı" da yandı. İkinci kolu Vefa semtini yaktı.

Bu yangından sonra yeniden yapılan Ağakapısı'nda "Yangın Köşkü" adı verilen İstanbul'un ilk yangın kulesi inşa edildi ve içine "köşklü" diye anılan yangın gözcüleri konuldu.

1756 Cibali yangını

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulduktan sonra İstanbul'un ilk büyük ateş afetidir. Vakanüvis Vâsıf Efendi şöyle anlatıyor:

"... Ateş 8 Şevval 1169 (6 Temmuz 1756) gece saat ikide (gün kavuştuktan iki saat sonra) Cibali Kapısı'nın dışında sol tarafındaki yahudhanelerin birinden çıktı (yahudhane, her odasında bir aile oturan 3040 odalı büyük Yahudi meskenlerine verilmiş bir isimdir ki İstanbul'un ilk ahşap apartmanlarıdır; arsa sathına nispetle en çok kira getiren binalardı). O havalide olan ev ve dükkânları yakarak kale duvarlarından şehir içine atladı. Esmekte olan şiddetli poyraz önünde birkaç kola ayrıldı. Her kolu da birkaç yere yayılıp yangına memur zabitler hangi tarafı söndürmeye gayret etti ise muvaffak olamadı. Unkapanı'nı ve Süleymaniye'yi ta Kaptanpaşa Hamamı'na (Çinili Hamam) kadar, bir tarafı Vefa Meydanı'ndan Şehzade Camii'ni ve Eski Odalar'ı (Şehzade Camii karşısındaki yeniçeri kışlası) ve ta Langa Kapısı'na kadar sağını solunu, o tarafta sur dışında deniz (Marmara) kenarındaki bütün binaları yakıp mahvetti. Bir tarafı Zeyrek'ten Saraçhane ve Etmeydanı, Aksaray ve Yeni Odalar'dan (Aksaray'daki büyük yeniçeri kışlası) birkaç kışlayı, Avratpazarı'nı; Samatya sahilinde Davutpaşa iskelesini, bir taraftan Fatih, Sultanselim ve Alipaşa çarşısını, Lütfipaşa'yı, Ayakapı'yu tamamen kül etti. İstanbul halkını zâr ve zebûn ve nice zenginlerin ciğerini hun etti ve ne hal ise kırk sekiz saat sonra ateş sükûn buldu..."

Bu yangından bahseden Hammer, 580 değirmen ve fırın, 70 hamam,10 han, 200 cami ve mescit, 1.000 dükkân ve 8.000 mesken yandığını söylüyor.

1782 Cibali yangını

"Cibali Harîk-i Kebiri", "Büyük Cibali Yangını" diye anılır. Bu müthiş ateş afetini müverrih Cevdet Paşa şöyle anlatıyor:

"... Ateş 13 Ramazan 1196 (22 Ağustos 1782) bir perşembe gecesi saat 3'te (gün kavuştuktan üç saat sonra) Cibali Kapısı içinde Horozlu Değirmen'in (Çıngıraklı Değirmen de denilir) bitişiğindeki Mavunacı Ali adında bir adamın evinden kaza eseri olarak çıkan ateş süratle büyüdü, her ne kadar padişah ve sadrazam (I. Abdülhamid ve İzzet Mehmed Paşa) ve devlet erkânı yangın yerine gelip ateşin söndürülmesine çok gayret edilmiş ise de ateş sert poyrazla an ve an şiddetlenerek Haliç kıyısından Marmara kenarında ta Yedikule'ye kadar uzandı, hatta Yedikule Hisarı'nın içindeki ahşap muhafız nefer evleri bile yandı. Marmara surlarının içinde ve dışında Narlıkapı, Samatya, Davutpaşa iskeleleri ile Langa Yenikapısı'nı yaktı.

Beri yanda Topkapısı, Mevlevihanekapısı, Silivrikapısı etrafı yandı. Bu yoldan ilerleyen ateş de Yedikule'de denize dayandı. Haliç tarafında Odunkapısı, Ayakapı etrafları, Sultanselim Camii civarında Sakızağacı, Süleymaniye'de Ağakapısı, Beyazıt'ta Simkeşhane ve Hasanpaşa Hanı etrafı; Koska'da Sadiler Tekkesi civarı, Havuzlu Hamamı, Aksaray, Cerrahpaşa, Avratpazarı, Mollagüranî, Davutpaşa Camii havalisi, Yeni Odalar, Hekimoğlualipaşa Camii ve etrafı, Kocamustafapaşa tamamen yandı. Yangın elli saat sürdü. Yanan binalardan çıkarılıp Fatih Camii'ne, bostanlara ve hâli arsalara kaçırılan eşyanın çoğu da kaçırıldıkları o cami avlularında, bostan ve arsalarda yandılar. Mallarından ayrılamayan (son gayretle bir şeyler kurtarmak isteyen), pek çok kimse, bilhassa Laleli Camii'nde yanarak telef oldu..."

O devrin kalem sahiplerinden olup bu yangında evi ve bütün eşyası yanmış olan Selanikli Mehmed Atâ Efendi bu yangın üzerine uzun bir makale yazmıştır; edebiyatımızda, vakayinamelerdeki yangın kayıtları müstesna yangın üzerine tek eserdir.

1720-1826 arasında yüz yıl sürmüş olan yeniçeri yangın tulumbacılığı devrinin yangınları

Bu yüz yıllık devirde tarih kaynaklarımızdan 44 yangın tespit ettik, aşağıya yılları ile ateşin çıktığı yerin adını kaydediyoruz; bu yazılarda biraz tafsilatla anlattığımız yangınların yanına bir "•" işareti koyduk:

1. 1727 Avratpazarı yangını; bir köle, efendisi Sipahi Çavuşu Mehmed'in evini yaktı, kundakçı köle yaktığı evin önünde asılarak idam edildi.
2. 1727 Kutucular yangını. •
3. 1728 Üsküdar yangını; yalı boyunda yahudhaneler yandı, ateş yeniçeri tulumbacılarının gayretiyle söndürüldü.
4. 1730 Fındıklı yangını; yalılar yandı.
5. 1732 Haliç Ayakapısı yangını; sur dışında deniz kenarında kayıkhaneler, kahvehaneler, bekâr odaları yandı.
6. 1733 Unkapanı yangını; bu iskele etrafı tamamen yandı.
7. 1735 Tophane yangını; kayıkhaneler, bekâr odaları ve semtin çok meşhur olan kahvehaneleri yandı.
8. 1735 Şehzadebaşı yangını; 5 muhteşem konak yandı.
9. 1740 Babıâli yangını. •
10. 1740 Üsküdar yangını; Büyük Hamam etrafı, meşhur kavukçu dükkânları yandı.
11. 1741 Ayasofya yangını; 5 ev yandı, enkaz altında 5 yeniçeri tulumbacı telef oldu.
12. 1741 Sultanahmet yangını; Lale Devri'nin en güzel eserlerinden bir sultan sarayı yandı.
13. 1741 Ayasofya yangını. •
14. 1742 Şehzadebaşı yangını, devrin kâşanelerinden Hacıahmetpaşa Sarayı yandı.
15. 1743 Kadırga yangını.
16. 1745 Tersane yangını; donanma mühimmat ambarları yandı.
17. 1746 Fener-Balat yangını; 800 ev yandı.
18. 1746 Hocapaşa yangını; 10 büyük konak yandı.

19. 1746 Galata yangını; Sandıkçılar ve Kürekçiler çarşısı yandı.
20. 1746 Balat yangını; 200'den fazla ev yandı.
21. 1746 Samatya yangını; 200'den fazla ev yandı.
22. 1750 Bağçekapısı yangını; Şeyhülislam Mehmed Said Efendi'nin muhteşem konağı yandı.
23. 1750 Büyük Kapalıçarşı yangını; Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar, Yağlıkçılar çarşıları, bu çarşılardaki hanlar, mahzenler, depolar yandı, maddi zarar milyonları aştı.
24. 1750 Üsküdar yangını; Ayazma'da 100'den fazla ev ve birkaç mescit yandı.
25. 1750 Küçükpazar yangını. •
26. 1752 Gedikpaşa, Beyazıt, Koska yangını; bu üç komşu semt üç ayrı yangında yandı.
27. 1752 Langa yangını; 500 dükkân, 1.500 ev yandı.
28. 1753 Cibali yangını; sur dışında deniz kenarında kayıkhaneler, kahvehaneler, meyhaneler yandı.
29. 1753 Uzunçarşı yangını; bu büyük çarşı ve civarındaki konaklar, evler yandı.
30. 1753 Sultanhamamı yangını; bu ticaret merkezi ile Mahmutpaşa Çarşısı, Tarakçılar, Kaşıkçılar yandı.
31. 1753 Ayvansaray yangını; 100'den fazla ev yandı.
32. 1755 Hocapaşa yangını; otuz altı saat süren bu yangında Hocapaşa, Bağçekapısı, Demirkapı, Babıâli etrafı, Cağaloğlu, Mahmutpaşa, Divanyolu, Soğukçeşme, Ayasofya çarşısı yandı.
33. 1756 Cibali yangını. •
34. 1763 Karaman çarşısı yangını; bu çarşı ve meşhur Şekerci Hanı, Taşçılar Hanı yandı.
35. 1767 Hocapaşa yangını; bu semt ile Demirkapı arasında 200 ev ve dükkân yandı.
36. 1782 Cibali yangını. •
37. 1782 Samatya yangını; 1.000'den fazla ev ve dükkân yandı.
38. 1782 Balat yangını; Balat, Sultanselim, Karagümrük, Hırkaişerif hattı üzerinde geniş bir saha mahvoldu.

39. 1795 Keresteciler yangını; on bir saat süren yangında Balıkpazarı, Taşçılar, Balmumcular, Keresteciler, Zeytinyağcılar, Nalburlar, Kutucular, Kantarcılar, Sepetçiler, 9 çarşı ile pirinç mahzenleri ve Ahiçelebi Camii yandı.
40. 1797 Galata yangını; Azapkapısı'nda 200 kadar dükkân ve ev yandı.
41. 1798 Arnavutköyü yangını; yalı boyu yandı.
42. 1808 Babıâli yangını; Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı bir suikast eseri olarak bu büyük mirî saray yeniçeriler tarafından kundaklanarak yakıldı, Alemdar Paşa intihar etti.
43. 1823 Tophane yangını; Firuzağa'da fakir bir kadının evinden çıkan ateşle başlayan yangın on yedi saat sürdü, bir kolu Fındıklı Hamamı'na dayandı, bir kolu Boğazkesen'den Bostancıbaşı'na; bir üçüncü kolu da Sormagir ve Alçakdam'dan Beyoğlu altına kadar uzandı; 2.000'den fazla ev ve dükkân, Topçular Kışlası, Top Arabacıları Kışlası, Top Dökümhanesi, 20 kadar mescit, bu arada Cihangir Camii yandı.
44. 1823 Sultanhamamı yangını; 200'den fazla ev ve dükkân yandı. Bu Sultanhamamı yangını yeniçeri tulumbacılığı devrinde son yangındır.

Belediye ve mahalle yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları

1826 Hocapaşa yangını

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasından bir buçuk ay kadar sonra, 2 Ağustos 1826'da büyük Hocapaşa yangını oldu.

Şehrin merkezi ve kalabalık bir semti olan Hocapaşa'da Elvan Mahallesi'nden çıkan ateş şiddetli poyrazla çabucak yayıldı. Yeniçeri tulumbacıları

da mevcut olmadığı için ateşe yangın tulumbalarıyla müdahale edilemedi, kol kol yayılan ateş Hocapaşa, Demirkapı, Salkımsöğüt, Babıâli ve etrafını; Cağaoğlu'nu, Büyük Kapalıçarşı'nın büyük bir kısmını; Beyazıt'ta Okçularbaşı'nı, Simkeşhane'yi; oradan Marmara kıyısında Yenikapı'ya kadar gelmiş bir sahayı yaktı. Otuz altı saat süren bu ateş afetinde İstanbul'un beşte birine yakın bir kısmı mahvoldu. Süleymaniye'deki Ağakapısı, Yeniçeri Ağalığı Sarayı ocak kaldırıldıktan sonra şeyhülislam efendilere hem ikametgâh hem de resmi makam olarak tahsis edilmişti; fakat şeyhülislam efendi henüz tesellüm edip taşınmadan bu yangında Babıâli yanmış, Ağakapısı yeniden yapılıncaya kadar muvakkaten sadrazamlara verilmişti.

Bu yangındadır ki tulumbacıların yokluğu pek acı şekilde görülmüş ve süratle belediye ve mahalle tulumbacılığı teşkilatının kurulmasına gidilmiştir.

1833 Cibali yangını

Mahalle tulumbacılığı teşkilatı kurulduktan sonra ilk büyük yangındır. Ateş 25 Ağustos 1833 bir cuma günü öğleye yakın Cibali Kapısı civarında Tüfenkhane'den çıktı ve şiddetli rüzgârla çabucak yayıldı. Bir kolu Üsküplü civarını, bir kolu Âşıkpaşa semtini; bir kolu Fatih, Sofular, Horhor, Kıztaşı, Saraçhanebaşı'nı; bir kolu Süleymaniye altında Küçükpazar'ı, Vefa'yı, Şehzadebaşı'nı yaktı. Binlerce mesken, dükkân, çarşı boyları, bu arada Saraçhane, pek çok han, mescit, hamam yandı.

1865 Hocapaşa yangını

Yangın geceyarısı başladı; gayet sert bir gündoğusu rüzgârıyla kol kol ayrılarak büyük ateş afetlerinden biri oldu. Hocapaşa, Cağaloğlu, Sedefçiler-Atikalipaşa semtlerini yakarak Kadırga'ya ve Kumkapı'ya atladı. Yirmi bir saat sürdü, 27 mahalle tamamen yandı.

1870 Beyoğlu yangını

Korkunç istatistiğin ilk devresindeki yangınların en dehşetlisi, İstanbul tarihine "Beyoğlu Harîki Kebiri", "Büyük Beyoğlu Yangını" adıyla geçmiştir.

Aşağıdaki satırları devrin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 11 rebiülevvel 1287 tarihli nüshasından alıyoruz:

"Geçen pazar günü (5 Haziran 1870) saat yedi sıralarında (ezani saattir, öğleden bir saat sonra; 1-1,30 arası) Feridiye Sokağı'nda Macar Reçini'nin kiracı olarak oturduğu evden çıkan ateş rüzgârın son derece şiddetli olmasından çarçabuk beş altı kola ayrılarak, söndürülmesine pek çok gayret edildiği halde önlenemedi. Bir kolu Tarlabaşı'ndan, Taksim'in alt tarafından Büyük Cadde'ye (Cadde-i Kebir) çıkarak Mekteb-i Sultani'nin (Galatasarayı) önüne vardı. Bir kolu Âşıklar Meydanı'ndan Bülbülderesi'ne inip oradan Papaz Köprüsü Caddesi ile Emin Cami-i Şerifi civarına ve Sururi Mahallesi hududundan, Aynalıçeşme'den İngiliz Sefarethanesi'ni alarak kezalik Mektebi Sultani'nin önünde durdu. Yangın nihayet gece saat sekizde Kalyoncu Kulluğu'nun alt tarafında söndü. Bu hudut içinde İtalya Sefarethanesi ile kârgir ve ahşap olarak 500'den fazla büyük bina ve dükkân, sarf edilen gayret ile yangından kurtarıldı ise de tahminen 3.000 kadar ev ve dükkân yanmıştır.

Ahşap olan yerlerde herkes nefsini ve ekserisi mal ve eşyasını kâmilen kurtarmış ise de, kâgir olan yerlerde ve bilhassa Kalyoncu Kulluğu civarında bazıları ev, dükkân ve mağazalarının kâgir olduğuna güvenerek pencerelerinin demir kapaklarını kapayıp eşyalarını çıkarmadıkları gibi kendileri de çepeçevre ateşin içinde kaldıkları halde güvendikleri ve içinde sığındıkları binaların tavanlarından ateş dökülmeye başlayınca, nefislerini kurtarmak ümidi ile evlerinin mahzenlerine inmiş oldukları, bazıları mahzen dahi bulamadıkları cihetle mahzenlere girenler boğularak ölmüşler, açıkta kalanlar da büsbütün yanmıştır.

Hatta bu kabilden olarak nefislerini kurtarmak için Düzoğlu Bogos Bey'in vekilharcı Kirkor'un hanesinde toplanmış olan 16 kişi kâmilen yanmış ve bazı mağazacı ve meyhaneciler familya ve hizmetkârları ile beraber mağazalarının mahzenlerinde kapananlardan 16 yaşında bir Katolik kızı, bir erkek canlı kurtarılmış, salı günü akşamına kadar 71 Rum, 8 Ermeni, 3 Frenk Katoliği, 22 Ermeni Katoliği milletinden ki ceman 104 ceset bulunarak defnedilmiştir.

Yangın felaketzedeleri Mankasar, Hüseyin Efendi, Hekimoğlu bahçelerine, Çürüklük denilen fukara mezarlığına, sair mezarlıklara, Kasımpaşa Deresi'ne, Tatavla taraflarına kaçıp toplanmışlardı. Padişahın emri ile (Sultan Abdülaziz-

Taksim'deki Topçu Kışlası derhal boşaltıldı; kışlanın karşısındaki talimhane meydanı ile Ermeni mezarlığına 2.000'den fazla çadır kuruldu. Tophane müşiri paşa, felaketzedeleri arabalarla ve kurtarabildikleri eşyaları ile bu kışla ve çadırlara naklettirdi. Çadır aralarına taraf taraf çeşmeler yapıldı, elden gelen insani yardım gösterildi." (*Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'deki suretinden.)

Hammer Tarihi mütercimi Atâ Bey (ünlü yazar Nurullah Ataç'ın babası) yangından kırk yedi sene sonra *İkdam* gazetesinde neşrettiği bir makalede bu yangında yanan İngiltere Sefarethanesi için şu hatırayı kaydetmiştir:

"Yangın birkaç koldan önüne gelen küçük büyük binaları yutarak İngiltere Sefarethanesi'ne yaklaştığı zaman sefarethanenin bazı memurları sefire binanın boşaltılmasının münasip olacağını söylerler. Sefir İngilizlere has olan soğukkanlılık ile, 'Sefarethane kâgirdir!..' cevabını verir. Kâgir binaların da yanmakta olduğu ihtar edilince bu binanın onlarla kabil-i kıyas olmadığını beyan eder. Fakat yarım saat sonra sefarethane, pencerelerine çekilen demir kapaklarla birlikte yok olur ve sefir güç hal kurtarılır." (*Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'deki suretinden.)

Ebüzziya Tevfik Bey de *Mecmua-i Ebüzziya*'da bu yangın üzerine şunları yazıyor:

"1870 Haziranının beşinci pazar günü on yedi saat içinde Beyoğlu'nu çepçevre yakan büyük yangında hatırlarda kaldığına göre mevcut sigorta kumpanyaları, yanan evlerin sahiplerine 300.000 lira (altın para) ödemişlerdir. (1964 borsa altın fiyatına göre 27.000.000 TL.) Bu kumpanyalar ödedikleri para karşılığında aldıkları makbuzları, o zaman Dahiliye nazırı bulunan Şirvanlı Rüşdi Paşa'ya göstererek İstanbul'a itfaiye teşkilatı nizamnameleri getirtti, bunları tercüme ettirdi. Macaristan'daki usulü en mükemmel buldu. Şûrayı Devlet'in (Danıştay) kararı ve Meclisi Vükela'nın (kabine) tasvibi üzerine iradesini (fermanını) alarak kont Zijini'yi (Szechenyi) Macaristan'dan İstanbul'a getirtti.

Büyük Beyoğlu yangınından sonra İstanbul'da şubeleri bulunan sigorta şirketleri tuttukları istatistik cetvellerini ilan etmişlerdi. O tarihlerde İstanbul'da vasati olarak her ay 8 yangın oluyordu, her yangına da vasati 11 bina düşüyordu. Buna göre İstanbul'da yıllık 96 yangında 2 156 bina yanıyordu. Bir bina eşyası ile vasati tahmini ile 500 lira değerinde olsa yangın bir senede

İstanbul'da 1.078.000 altın tutarında (1964'te 9.917.000 TL) milli serveti mahvediyordu."

Sermet Muhtar Alus da bana tevdi ettiği kısa bir notta şunları yazıyor:

"Çocukluğumda işitirdim, 1870 Beyoğlu yangını üzerine yanık yanık söylerler idi, hafızamda tek beyti kalmış:

Ah Beyoğlu, vah Beyoğlu
Yandı da gitti kül oldu!.."

1911 Mercan-Aksaray yangını

Korkunç istatistikte ikinci devre, Meşrutiyet yangınlarının en dehşetlisidir. Yaz sonunun en güzel günlerinden biriydi. Meşrutiyet'in ilk heyecanlı yıllarında milli bayram günüydü; Hicri takvimle 1329 yılı Recebinin 26'ncı pazar günü, 22 Temmuz 1911 Miraç Gecesi arifesiydi. Türk ve Müslüman İstanbul'un her yıl vecd ile kutladığı bir gece olacaktı. O sabah çıkan İstanbul gazeteleri, ilk sayfalarının baş tarafını Miraç Gecesi'ne ayırdıktan ve "Bilcümle cevami-i şerife ve tekâya-yı münife tenvir edilerek şan-ı celil-i İslamiyet ile mütenasip bir surette..." gibi serlevhalar yazdıktan sonra sayfanın tam göbeğine gayet büyük harflerle "10 Temmuz İyd-i Millisi" başlığından sonra coşkun makaleler yayımlanmıştı.

İstanbul halkının büyük bir kısmı, Meşrutiyet Bayramı'nı kutlamak üzere büyük şehir etrafındaki mesirelere, bu arada bilhassa Boğaziçi ile Adalar'a dökülmüştü. Ateş bu milli ve dinî bayram gününde öğleye doğru alaturka saat 5.30'da Uzunçarşı başında Harbiye Nezareti veznedarlığından mütekait Mehmed Bey'in malı olup Abdullah ve kardeşi Mustafa'nın kirayla tutarak idare ettikleri konaktan bozma ve "Misafirin-i Umumiye" adı altındaki büyük ve ahşap apartmanın üçüncü katındaki 18 numaralı odadan çıktı. Bu odada İran tebaasından, bir kayda göre manav, polis raporuna göre mezatçılık yapan Mehmed ile ortağı Muhtar oturmaktaydı. O iki bekâr yabancı sabahleyin çaylarını içtikten sonra odalarında semaveri ateşiyle ve pencereyi açık bırakıp bir meçhul semte bayram eğlencesine gitmişlerdi. Sert bir poyraz esiyordu, odaları da poyraza karşıydı. Semaverin rüzgârla savrulan ateşleri

odayı tutuşturduktan az sonra, esasen köhne olan koca bina bir meşale gibi yanmaya başlamıştı. Bu konak bozması apartman bayram münasebetiyle hemen bomboş olduğu gibi civar çarşı pazar da kapalıydı. Sokaklar dar, binalar tamamen ahşap ve birbirlerine bitişikti. Geç görülen ateş bir anda Mercan'da bir afet halini alıverdi. Evvela iki kol oldu; bir kolu Süleymaniye ve Dökmeciler'i; bir kolu da Ali Paşa Caddesi (1934 Belediye şehir rehberinde Fuad Paşa Caddesi), Mercan Yokuşu'nun çevirdiği adayı sardı ve kısa zaman zarfında, Kilit Hanı ortada kalıp kurtulmak üzere bu adayı kül etti; yanan binalar arasında vaktiyle Mercan İdadisi olup son zamanlarda yıkılan "Yanık Saray" diye anılan Alipaşa Konağı, Merdivenli Hamam ve Alipaşa Camii (Ağa Mescidi) bulunuyordu. Bu esnada yangın yerinde bulunan devrin Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa, bir kalas parçasıyla kaşının üstünden yaralanmıştı. İkinci kol, Dökmeciler Hamamı köşesinden Ağızlıkçı Sokağı ile Uzunçarşı'ya kadar olan bir sınır içindeki bütün binaları mahvetmişti. Bu arada Süleymaniye külliyesinden Dârülhadis Medresesi ile bitişiğinde ve iki yanında bulunan dökmeci dükkânları hayli zarar görmüş, harap olmuştu. Yangın, ilk çıktığı bu semtte hayli tahribat yaparak sönmek üzereydi ki rüzgârın savurduğu yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler, birdenbire, ateşi mahalleler aşırı bir yere götürdü ve asıl korkunç afet başladı (Mercan'da 173 bina yanmıştı).

Şöyle ki: evvela Beyazıt Hamamı tutuştu, söndürüldü, sonra Vezneciler'de Şamlı Terzi diye anılan bir zatın dükkânı tutuştu, söndürüldü, nihayet Vezneciler'de Camcıali Mahallesi'nde Açıkbaş Eczanesi'nin bitişiğindeki Miralay Fahreddin Bey'in evinin saçağını sardı, fakat söndürülemedi ve oradan azgın bir poyrazla savrulan yalımlar ortalığı cehenneme çevirdi. İtfaiye kıtaları ile mahalle tulumbalarının bütün gayretlerine rağmen rüzgârın şiddetine susuzluk da eklenince Camcıali ve Balabanağa mahalleleri bir an içinde mahvoldu; ateş oradan Çukurçeşme ve Mollakestel ve Fevziye mahallelerine yayılarak buralarını da çabucak bir harabeye çevirdi; bu semtte, Fevziye Caddesi'nin sol cihetinde ilerleyen ateş hal tüccarlarından Aziz Bey'in konağını yaktıktan sonra önlenebildi.

O sırada rüzgârın savurduğu yalımlı tahtalar Zeynephanım Konağı ile etrafını tehdide başlamıştı. İçinde Dârülfünun'un (Üniversite) yerleştiği Zeynephanım Konağı'nın da çatısı tutuştu ise de ihtiyat tedbiri olarak içeri

alınmış olan mahalle tulumbaları ile bu irfan müessesesinin hizmetine koşan Dârülfünunlu gençlerin can ve başla gösterdikleri gayretle saçak söndürüldü; fakat konağın arkasında bulunan süvari kışlası kurtarılamadı. Ateş, bu kışladan Hasanpaşa Fırını'na atladı, Çukurçeşme'de de Çürüksulu Ali Paşa ve ilmiyeden Arif Molla Bey'in konakları yandıktan sonra yangın Beyazıt Aksaray caddesine indi. Bu suretle bu caddenin her iki yanı bir ateş seli halinde Aksaray'a doğru akmaya başladı; Kemalpaşa, Yakupağa, Oruçgazi, Kuyumcubahşayiş mahalleleri tamamen yandı. Bu sahada yalnız Laleli ve Pertevniyal Valide camileri kurtuldu. Hasanpaşa karakolundan karşıya atlayan ateş Koska'yı yaktı; burada da Mimarkemalettin, Çobançavuş, Kızıltaş mahalleleri yandı, ateş Yenikapı'da surlara dayandı. Oradan tekrar iki kol oldu; bir kolu Aksaray'a bir kolu Langa'ya saldırdı. Birinci kolda Şeyhferhat, Kâtipkasım mahalleleri bir volkan halini aldı; Langa'da, karakol karşısındaki meşhur Langa meyhaneleri bir an içinde mahvoldu. Ateş oradan Cellatçeşmesi'ne ve Sineklibakkal'a doğruldu.

Yenikapı'dan ayrılan kol ile tramvay yolundan gelmekte olan kol Langa Caddesi ile Beygirciler Caddesi, Mirahur Hamamı, Uzunodalar sokakları ile Cellatçeşmesi'ni yakmaya başlamıştı. Bostancıbaşı Abdullahağa Mahallesi'ne sıçrayan ateş Sineklibakkal Mahallesi'nin altına kadar gelmiş, Samatya tramvay caddesinin her iki tarafını kül etmişti. Bostancıbaşı Abdullahağa Camii yanan binalar arasındaydı. Tramvay şirketinin de ahırları yanmıştı (atlı tramvay devri), 220 beygir ile arabalar zorlukla Yenibahçe çayırına kaçırılmış, birçok hayvan ve araba takımları kurtarılamamıştı, on yedi saat süren bu afette İstanbul'un Camcıali, Balabanağa, Mollakestel, Kızıltaş, Mimarkemalettin, Fevziye, Kemalpaşa, Yakupağa, Mesihpaşa, Oruçgazi, Kuyumcubahşayiş, Alembey, Gureba, Hüseyinağa, Kovacıdede, Baklalıkemalettin, İğnebey, Çobançavuş, Kâtipkasım ve Şeyhferhat mahalleleri tamamen yanmış, Aksaray kül olmuştu.

Yangının tahribatı üzerine neşredilen resmi rakamlar korkunçtu: 2.400 ev, 15 fırın, 3.000 dükkân, 16 cami ve mescit, 2 medrese, 3 hamam ve bir türbe, tekke ve mektep.

İstanbul halkının büyük bir ekseriyeti milli bayram münasebetiyle mesirelerde bulunduğundan ateşi görenler dehşet içinde şehre dönmek istemiş, va-

purlara, trenlere, arabalara, kayıklara hücum etmiş, İstanbul'da mahşerden örnek bir gün ve gece yaşanmıştı. Bir anda sırtındaki esvapla sokak ortasında kalmış on binlerce insanı barındırmak ve beslemek, bilhassa kadın ve çocukları korumak, İstanbul Belediyesi'ni başarılması çetin, muazzam bir toplum davası karşısında bırakmıştı. Felaket İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, herkes asil bir heyecan ile felaketzedelerin ve belediyenin imdadına koşmuş; yurdun her tarafından ianeler gönderilmişti. Süleymaniye avlusunda kurulan 40 çadıra 285, Şehzadebaşı'nda Letafet Apartmanı'na 18, Vefa İdadisi'ne 55, Ethempaşa Konağı'na 16 aile yerleştirilmiş; Müşir Deli Fuad Paşa İstanbul hemşehriliğinin en ulvi simalarından biri olmuş, belediyeye gönderdiği bir mektupta, yol parası da kendine ait olmak üzere Feneryolu'ndaki köşküne ve bahçelerine 300 aileyi yerleştirmeye amade olduğunu bildirmişti. Mekteplerde imtihan zamanı yaklaştığından Vefa'dan başka Mércan, Davutpaşa ve Kabataş idadilerine de yangın felaketzedeleri yerleştirildi. Ve o yıl bu idadilerin imtihanları Dârülfünun olan Zeynephanım Konağı'nda yapıldı. İstanbul zabıtası üzerine düşen vazifeyi can ve başla başarmış, yangın esnasında ve yangından sonra asayişi gereği gibi sağlamıştı.

Aksaray yangınında bina ve eşya olarak tahmin edilen zarar en az 10.000.000 altındı (1964 borsa altın fiyatına göre 1.370.000.000 TL). İtalyan, Balkan ve Birinci Cihan harplerinin arifesinde Türkiye'nin devlet ve ticaret merkezi olan İstanbul'da milli servetimize inen bu darbeyi bir kasıt eseri olarak görmek acaba doğru olmaz mı? İstanbul'da iş yapan yabancı sigorta şirketleri ise ancak 600.000 lira (88.200.000 TL) ödemişlerdi. Bu afetten sonradır ki İstanbul'un Türk ve Müslüman halkı sigortaya karşı ilk ciddi alakayı göstermiştir.

Öbür yangınlar ve korkunç bir istatistik

İstanbul yangınları üzerine elimizde derli toplu tek kaynak, belediye mektupçusu merhum Osman Nuri Ergin'in *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* isimli azametli eseridir. Kıymetli müdekkik bu eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım asrında, 1854'ten 1921 yılına kadar geçen 67 yıl içinde büyüklü küçüklü 308 yangın tespit etmiştir ve her birinde yanan binaların sayısını da göstermiştir. Bu 308 yangında İstanbul'da cami, mescit, medrese, mektep,

resmi daireler, han, hamam, dükkân, konak, köşk, yalı ev olarak 44.555 bina kül olmuştur ki korkunç bir rakamdır. Yanan binaların içinde ateşin silip süpürüp yuttuğu, mahvettiği milli servetimizin tahmini, zihnen tasavvuru dahi tüyler ürpertir.

Aşağıdaki istatistik rakamlarını adı geçen mecelleden alıyoruz:

1854'ten 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar 229 yangın olmuştur, bu yangınlarda 24.340 bina yanmıştır.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından 1921 yılına kadar da 79 yangın olmuş, bu yangınlarda da 20.215 bina yanmıştır.

İlk devre 54 yıl, ikinci devre (Meşrutiyet devri) 13 yıl olduğu halde Meşrutiyet devrindeki yanan binaların sayısı ilk devirdeki rakama yaklaşmış gibidir.

Yılları ve ateşin çıktığı semtlerin isimleri ile 50'den fazla bina yanmış yangınlar şunlardır ki tafsil ile bahsedilen yangınların yanına bir "•" işareti konmuştur:

1854	Küçümustafapaşa yangını	140	bina
1854	Yeşiltulumba yangını	748	"
1855	Fener yangını	200	"
1856	Kadıköy yangını	250	"
1856	Salmatomruk yangını	111	"
1857	Beyoğlu Sakızağacı yangını	209	"
1857	Kumkapı yangını	86	"
1857	Galata Mumhane yangını	76	"
1859	Hasköy yangını	80	"
1861	Unkapanı yangını	600	"
1861	Fener yangını	100	"
1862	Küçükmustafapaşa yangını	242	"
1862	Ayvansaray Lonca yangını	219	"
1862	Kasımpaşa yangını	526	"
1863	Akarçeşme yangını	57	"
1865	Hocapaşa yangını	1.007	"
1865	Kumkapı yangını	1.903	"

1865	Kazlıçeşme yangını	99	bina
1865	Tekfursarayı yangını	170	"
1865	Yenikapı yangını	68	"
1866	Demirkapı yangını	150	"
1866	Balat yangını	500	"
1867	Balat yangını	118	"
1867	Uzunçarşı yangını	220	"
1868	Langa yangını	79	"
1869	Rumelihisarı yangını	64	"
1870	Beyoğlu yangını •	3.000	"
1871	Edirnekapısı yangını	305	"
1873	Beyoğlu yangını •	60	"
1873	Büyüklanga yangını	186	"
1873	Kuzguncuk yangını	591	"
1874	Tophane yangını	120	"
1874	Samatya yangını	687	"
1874	Üsküdar yangını	365	"
1877	Balat yangını	121	"
1877	Fener yangını	67	"
1878	Şehremini yangını	54	"
1878	Kocamustafapaşa yangını	172	"
1878	Kadıköy yangını	150	"
1881	Ortaköy yangını	414	"
1882	Karagümrük yangını	59	"
1882	Üsküdar yangını	51	"
1883	Yedikule yangını	86	"
1885	Hasköy yangını	297	"
1885	Unkapanı yangını	140	"
1885	Fener yangını	51	"
1887	Ortaköy yangını	264	"
1887	Mahmutpaşa yangını	92	"
1888	Üsküdar yangını	122	"
1888	Laleli yangını	58	"
1888	Kasımpaşa yangını	79	"

1889	Üsküdar yangını	100	bina
1890	Pendik yangını	1.200	"
1890	Horhor yangını	200	"
1890	Üsküdar yangını	69	"
1891	Keresteciler yangını	316	"
1892	Sandıkburnu yangını	123	"
1892	Beşiktaş yangını	166	"
1894	Moda yangını	150	"
1895	Kocamustafapaşa yangını	146	"
1895	Halıcıoğlu yangını	105	"
1898	Büyükdere yangını	263	"
1899	Altımermer yangını	61	"
1899	Kartal Maltepesi yangını	113	"
1900	Karagümrük yangını	150	"
1900	Rumelifeneri yangını	75	"
1900	Hasköy yangını	111	"
1901	Eğrikapı yangını	90	"
1901	Kadıköy-Yeldeğirmeni yangını	100	"
1903	Kartal Maltepesi yangını	1.121	"
1905	Hasköy yangını	92	"
1906	Narlıköprü yangını	115	"
1908	Yeniköy yangını	107	"
1908	Arnatutköy yangını	109	"
1908	Çırçır yangını	1.500	"
1908	Yedikule yangını	207	"
1911	Moda yangını	50	"
1911	Mercan yangını	173	"
1911	Kuzguncuk yangını	68	"
1911	Mercan-Aksaray yangını •	5.500	"
1911	Balat yangını	334	"
1911	Beyazıt yangını	111	"
1911	Kartal Maltepesi yangını	71	"
1912	İshakpaşa yangını	885	"
1912	Tophane yangını	84	"

1912	Uzunçarşı yangını	120	bina
1912	Üsküdar yangını	75	"
1913	Tophane yangını	87	"
1913	Yerebatan yangını	50	"
1913	Kabasakal yangını	120	"
1914	Halıcıoğlu yangını	221	"
1915	Şehzadebaşı yangını	50	"
1915	Tophane yangını	en az 100	"
1915	Cihangir yangını	en az 1.000	"
1916	Hasköy yangını	267	"
1917	Kumkapı yangını	296	"
1917	Yenikapı yangını	124	"
1918	Yeniköy yangını	80	"
1918	Üsküdar yangını	82	"
1918	Cibali-Fatih yangını	7.500	"
1918	Üsküdar yangını	230	"
1918	Vefa yangını	500	"
1918	Büyükdere yangını	78	"
1919	Karagümrük yangını	570	"
1919	Kasımpaşa Kulaksız yangını	381	"
1919	Kuruçeşme yangını	403	"
1919	Üsküdar yangını	63	"
1920	Nişantaşı yangını	65	"
1921	Üsküdar yangını	600	"
1921	Beşiktaş yangını	80	"

1854 ile 1908 arasında 50'den fazla ev yanmış fakat tarihleri tespit edilememiş 9 yangın daha vardır ki şunlardır:

Çatladıkapı yangını	200	bina
Ayasofya Kabasakal yangını	320	"
Küçüklanga yangını	200	"
Beşiktaş yangını	102	"
Beşiktaş yangını	51	"

Zeyrek yangını	55	bina
Cibali yangını	62	"
Galata Fermeneciler yangını	70	"
Büyükada yangını	76	"

İkinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı İmparatorluğu birbiri peşinden İtalyan Harbi'ne, Balkan Harbi'ne ve Birinci Cihan Harbi'ne girmiş ve bu harplerin üçünden de yenik olarak çıkmıştır. İstanbul'u bir taraftan yangın ateşi afetleri kahretmiş, öbür yandan harplerin sıkıntıları, yoksullukları, acıları çökmüş, büyük şehir, yürekleri sızlatan bir ıstırap meşheri halini almıştır. Ve nihayet İstanbul'umuzun üstüne bir de yabancıların, düşmanların askeri işgali kâbusu yüklenmiştir.

İstanbul'un mahalle yangın tulumbası sandıklarının de revnakı, şatafatı bu devirde sönmüş, tulumbacı kahvehanelerinin havasına siyasi parti dedikoduları girmiş, harp gaileleri çalgılı kahveleri unutturmuş, tulumbacıların en seçkin, koşarlı, uçarlı gençleri asker olup gitmişler; semai, koşma, divan, mâni, okuyanlar kalmamış, destanlar da yazılmaz olmuştur. Eski tulumbacılık ananesini kırık dökük yürütmek isteyenlerin yazdıkları destanları da artık kapış kapış alıp okuyanlar kalmamıştır.

Asırlar boyunca yangın ateşlerine semenderler gibi dalmış İstanbul tulumbacılarının son nesli harp ateşi karşısında da gözünü kırpmamıştır; asker kaçağı tek tulumbacı görülmemiştir, bilhassa Balkan Harbi'nde silah altına çağrılmayanlar gönüllü asker yazılarak cepheye koşmuşlar, çoğu da şehit olmuş, dönmemişlerdir.

Vâsıf Hoca merhumun bir kantoyu hatırlayarak yazdığı mısralar bu kitabın son satırları olsun:

Yangın var!.. Yangın var!..
Nerede?
Anaların babaların gönül evinde!..
Evladının gidip de dönmediği
Aziz vatanın cephelerinde!..

Tarihte İstanbul Esnafı

Gedik, tarik, lonca, pir

Türk Lügati "esnaf"ı şöyle tarif eder:

"Vaktiyle muntazam sınıflara ayrılmış sanatkârlar, dükkâncılar; esnaflık, bir dükkânda işleyen veya öteberi satanların işi..."

Eski toplum hayatımızda, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayarak ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkân açmak, imalathane kurmak serbest değildi. "Gedik" denilen bir sınırlamaya tabiydi ve her sınıf esnaf ve zanaat erbabı, 17. yüzyıl sonlarına kadar "tarik-i fütüvvet" (mertlik, yiğitlik yolu; mertlik, yiğitlik tarikatı) yahut "tarik-i hirfet" (esnaflık, zanaat yolu; esnaflık, zanaat tarikatı) denilen topluluklar kurmuşlar, 18. yüzyıl başında da onların yerine "esnaf loncaları" kurulmuştur.

Yer değiştirmek fermanla olurdu

Ticaret ve zanaatı sınırlayan ve Ortaçağ'dan kalmış olan gedik usulünün kabaca tarifi de şudur:

Dükkân yahut imalathane, serbest işyerlerinin sayısı dondurulmuştur. Mesela, İstanbul'da 200 terlikçi dükkânının bulunduğu 18. yüzyılın ortalarında ne bir yeni terlikçi dükkânı açılabilir, ne de mevcut dükkânlardan biri kapanabilirdi. Terlikçiler 200 dükkândır, 201 olamaz, 199'a inemez.

Hatta dükkânlar hüviyet de değiştiremezdi, yani Çemberlitaş'ta bulunan bir terlikçi dükkânı Çarşıkapısı'na nakledilemezdi. Böyle bir nakil için devlet izni, "ferman" lazımdı.

Her "gedik" sahibinin de elinde bir fermanı vardı. Evvela o izin fermanı alınır ve o fermanda tespit edilmiş semtte ve dükkânda işyeri açılırdı, kurulurdu.

Her esnaf zümresinin "tarik-i fütüvvet", "tarik-i hirfet"lerini, daha sonra da "esnaf loncaları"nı kuranlar da o zümrenin gedik sahibi ustalarıydı.

Bir "tarik/lonca" kurabilmek için bir esnaf-zanaat erbabı zümresinin gereği kadar kalabalık olması lazımdı. Müstakil bir "tarik/lonca" kuramayan esnaf, iş veya zanaat bakımından en yakın kalabalık esnafa "yamak esnaf" olurlardı; mesela, "kaltakçılar", "eyerciler", "semerciler", "gedelekçiler" (eyerlere, kaltaklara köseleden büyük ok kuburları dikenler), "tekelciler" (eyer altında hayvan sırtına örtülen pamuklu bez dikenler), "yularcılar", "kamçıcılar", "palancılar", gayet kalabalık olan "saraç esnafı"nın; "başmakçılar", "kavaflar", "çizmeciler", "mestçiler", "terlikçiler" ve "eskiciler" de yine gayet kalabalık olan "pabuççu esnafı"nın yamaklarıydı. Tarikler, loncalar "saraçlar" ile "pabuççular" adına kurulmuştu, yamakları, toplantılarına katılırlar, söz ve oy sahibi olurlardı; fakat gedikleri ayrıydı.

İlk İslami esnaf nizamnameleri

Eski esnaf teşkilatı ve esnaf ile zanaat erbabının İslam akide ve terbiyesine göre tabi olmaya mecbur tutulduğu nizam, yukarıda kaydettiğimiz "tarik-i fütüvvet" adına nispetle "fütüvvetname" adı verilmiş eserlerde tespit edilmişti. Fütüvvetnameler, toplum hayatımızda ilk İslami esnaf nizamnameleridir, hatta, Müslüman esnaf ve zanaat erbabının ilmihal kitabıydı diyebiliriz.

Fütüvvetnamelerde herhangi bir işin ve zanaatın önce kimin tarafından icra edildiği yazılıdır, o kişi o zümrenin ilk adamı, "pir"idir. Sonra o işin veya zanaatın, Peygamberimiz zamanında, ilk İslam toplumu içinde ilk icra edenin adı kaydolunurdu, o da "İslami pir"di. İş, zanaat erbabı, pirlerinin, bilhassa İslami pirlerinin adına aşırı hürmetle bağlıydılar.

Birkaç örnek kaydedelim:

İbrahim Peygamber Kâbe'yi bina ederken kerpicine "tuz" kattığı için tuzcuların piri addedilmişti. Peygamberimiz'in zamanında da Yemen'den Medine'ye Ebu Mellah adında biri ilk defa olarak tuz getirip satmıştı, o da tuzcuların İslami piri olmuştu.

Macuncuların ilk piri...

Macuncuların ilk piri Pythagoras'tı. İslami pirleri de, Peygamberimiz zamanında sıhhi macunlar yapmış olan Ubeyd Attar oldu.

Ekmekçilerin piri, cennetten dünyaya indiğinde buğdayla karnını doyuran Hazreti Âdem'di, Peygamberimiz zamanında Medine'de ilk defa ekmek pişiren Amir bin İmran da ekmekçilerin İslami piri oldu.

Peygamberimiz'in zamanında bulunmayan işlerin, zanaatların erbabına da sonraki devirlerin ünlü bir siması pir olmuştur.

Halen İstanbul'da pirlerinin adını bilen esnaf kalmamış gibidir. Pek yakın zamanlara kadar Müslüman Türklerin dükkânlarında pirlerinin adı, bir levha halinde dükkânlarının en şerefli yerine mutlaka asılırdı, o levhalarda ekseriya bir beyit olurdu, mesela berber dükkânlarında:

Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman-ı Pak'tir pirimiz üstadımız,

hamamlarda da:

Her sabah besmeleyle açılır hamamımız
Hazreti Muhsin bin Osman pirimiz üstadımız

levhaları okunurdu.

Fütüvvetnamelerden sonra, görülen ihtiyaçlar karşısında esnaf hayatını yeni bir düzene koyan fermanlar çıktı.

Tarik-i fütüvvet/hirfet, şeyh, nakip, duacı, çavuş, kâhya

Önce fütüvvetname kayıtları, sonra esnaf nizamı fermanlarıyla İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de tarik-i fütüvvet/hirfetlerle onların yerini almış olan esnaf loncalarında kayıtlı bütün esnaf zincirleme kefalete bağlanmıştı.

Gedik sahibi ölünce, dükkân veya imalathane, o işin başında bulunmak, çalışmak şartıyla evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise, o gedik mahlul (sahipsiz) sayılırdı. Tarik/lonca tarafından, kendi başına dükkân veya imalathane sahibi olmaya layık bir kalfaya devredilirdi. Tarik/loncanın bir belgesi ile gedik fermanı yeni sahibinin adına tashih edilirdi. Eski gedik sahibinin mirasçılarına veya baba işini terk etmiş evladına da dükkânda veya imalathanede kalan mal ile aletlerin değer bedeli ve gediğe takdir edilen bir peştamallık bedeli ödenirdi. Yeni gedik sahibi kalfanın parası olmadığı takdirde, bu parayı, karz-ı hasen (faizsiz borç) olarak tarik/lonca sandığından verirlerdi.

Peştamal bağlama

Herhangi bir esnafın veya zanaat ehlinin çırağı, gelenekle tespit edilmiş çıraklık müddetini (işin, zanaatın güç, ağır olduğuna göre en çok üç yıl) doldurunca ve ustasının da işi öğrendiğini tasdik etmesi üzerine, fütüvvetnamelerin tespit ettiği şekilde bir törenle çırak oğlanın beline bir "şed" (peştamal) bağlanır ve çırak aynı dükkânda, atölyede kalfa olurdu.

Kalfanın ustalığa çıkması, o işte, zanaatta bir gediğin boşalmasına bağlıydı. Bunu ekseriya kalfanın kendisi arar, işi veya zanaatı terk edecek bir ustayla anlaşır, "peştamallık" denilen bir bedel karşılığı gediği satın alırdı. Parası bulunmaz veya çıkışmazsa, yukarıda kaydettik, tarik/lonca sandığın-

dan istediği anda para bulurdu. Önemle tekrar edelim, gedik arayan kalfanın ustalığa layık olduğu mensup olduğu tarik/lonca tarafından kabul edilmiş olması şarttı. Bir kalfa da usta olurken beline bir "şed" (peştamal) bağlanırdı, bu münasebetle, çırak merasiminden daha parlak bir tören yapılırdı. Ve bu törene "çırak çıkarma" denilirdi.

Tarik-i fütüvvet/hirfetler zamanında, 17. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'da, bütün Türkiye'de esnaf teşkilatı şu kimseler tarafından idare edilmiştir:

Şeyh: Tarikin reisi; tariki kuran esnaf tarafından kayd-ı hayat şartıyla seçilirdi. Bu seçime o tarike bağlı yamak esnaf katılmazdı. Tariki kuran, esnaf zümresinin namlı, yaşlı, faziletli bir siması olurdu.

Esnaf şeyhlerini dini tarikat şeyhleriyle karıştırmamalıdır.

Şeyhin sözü, o tariki kuran esnaf zümresi ile o tarike bağlı yamak esnaf üzerinde kesin bir kuvvetle geçerdi. Tarik-i fütüvvet/hirfetler yerine loncalar kurulunca, loncada şeyhlerin yerini, aynı vasıflar aranılarak seçilen "lonca ustası" aldı. Evliya Çelebi, 17. yüzyıl ortasında İstanbul'da 105 esnaf şeyhinin bulunduğunu yazıyor, yani o zamanlar İstanbul'da 105 tarik-i fütüvvet/hirfet vardır.

Nakip: Tarik-i fütüvvet/hirfetlerin idare amiridir. Tariki teşkil eden esnaf ile yamak esnafın bütün işlerini gören adamdır. Esnaf arasından doğruluğuyla tanınmış bir kimse olarak seçimle tayin edilirdi. Loncalar kurulunca nakiplik kaldırıldı, vazifesi "kâhya" adıyla devlet tarafından tayin edilir bir zata devredildi.

Duacı: Esnaftan olması şart değildi. Salih bir kimse olarak seçilir ve kendisine tarik sandığından yıllık bir ücret ödenirdi. Tarik törenlerinde gereken duaları okurdu.

Yalnız berber esnafında, çıraklar peştamal kuşanıp kalfa olacakları sırada yapılan törende, çırak oğlan peştamalını kuşandıktan sonra kalfa sıfatıyla ilk defa "duacı efendi"yi tıraş ederdi.

Çavuş: Tarikin bir nevi inzibat zabitiydi. Sorumlu, suçlu esnafı, şeyhin başkanlığında nakip ile esnaf ihtiyarlarının teşkil ettiği tarik divanında sorguya çekilmek üzere çavuş gider, alıp getirirdi. Esnaf ve zanaat erbabı, çavuşun davetine hemen uyarak divana gitmeye mecburdular. Yamak esnafın çavuşları, kendi zümreleri içinden seçilirdi.

17. yüzyıl ortalarında 105 esnaf şeyhi bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi esnaf çavuşlarının 415 nefer olduğunu yazıyor, 310 nefer çavuş, yamak esnaf çavuşlarıdır.

Kâhya (Kethüda): Önceleri tarikler ile hükümet arasında, sonraları loncalar ile hükümet arasında münasebeti sağlayan zattı, hükümet tarafından tayin ve azil edilirdi; tarik/lonca sandığından gündelik hesabıyla aylık alırdı. Tarik/loncanın zenginliğine göre esnaf kâhyalarının aylıkları da farklıydı. Nakiplik kaldırılıp nakiplerin idari vazifesi de kâhyalara devredilince, sorumluluğu aslında ağırken büsbütün ağırlaşan bir memuriyet oldu.

Esnaf kâhyalarını kendi içlerinden biri olarak esnaf seçer, İstanbul Kadılığı'na arz eder, kadılık tahkikatını yapar, seçilen zatı kâhyalığa layık görürse hükümete arz eder, hükümet de tayini yapardı. Bazen de bir esnaf kâhyalığına, o esnaf zümresinin dışından bir zatı hükümet münasip görür, tarik/loncaya sormadan tayinini yapardı. Mesela 17. yüzyılda devrin büyük musiki bilgini Mustafa Itrî Çelebi'ye dolgun aylıklı bir iş aranmış, tarik/loncaları zengin olan esirciler kâhyalığına tayin edilmişti.

Hükümetçe esnafa yapılacak tenbihler, esnaftan istenecek yardımlar, narhlar, esnafa kâhyaları vasıtasıyla bildirilirdi.

Nakiplik kaldırıldıktan sonra, esnaf zümresinin esnaf nizamına ve konulan narha riayetini sağlamak vazifesi de kâhyaya yüklendi.

Esnafın haklı isteklerini, yerinde şikâyetlerini hükümete layık olduğu önemle duyurmak ve bunların tahakkukunu sağlamak da kâhyaların vazifesiydi. Bunun içindir ki bir esnaf kâhyasının hem kâhyası bulunduğu esnaf zümresi üzerinde, hem de hükümet yanında itibarlı, şerefli kişi olması lazımdı.

Vazifesinin şerefini idrak etmeyen bir kâhya, uygunsuz esnafın türlü yollardan hile ve hırsızlıklarına rüşvet alarak göz yumar, sonu kendisi için çok ağır, ölüm cezasına kadar varan bir sorumluluk yüklese de, kısa zamanda çok büyük bir servet yapabilirdi.

Esnafı kontrol bahanesiyle esnafa zulmeden ve o yoldan menfaatler sağlayan kâhyalar da olmuştur.

Yiğitbaşı: Tarikler yerine loncalar kurulduğunda çavuşlar bu unvanı aldılar.

Lonca, sandık, han ve çarşılar

Tarik-i fütüvvet/hirfetler zamanında esnaf, divan dedikleri toplantılarını tekke veya zaviyelerde yaparlardı. Tarikin vakıf demirbaş eşyası ve tarikin para sandığı da o tekkede veya zaviyede bir odada muhafaza edilirdi. Çırağa peştamal kuşatma ve kalfayı usta yapma (çırak çıkarma) gibi törenler de oralarda yapılırdı.

18. yüzyıl başlarında tarikler kaldırılıp yerlerine loncaların kurulmasının başlıca sebebi, esnaf zümrelerinin içinde bulunan ve büyük kalabalık teşkil eden gayrimüslim esnaf ve zanaat erbabının durumudur. Bir esnaf zümresinin Müslim ve gayrimüslim bütün mensuplarını ilgilendiren meselelerin tam bir serbestlik içinde konuşulabilmesi için toplanma yerinin bir tekke veya zaviye olmaması gerekiyordu.

Ustalar ve yiğitbaşılar

Loncalar, her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı işler kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda bir han içinde açıldı ve idarelerinin başına da şeyh ve nakip yerine "esnaf ustası" ile kâhya ve yiğitbaşı getirildi.

Bir müddet sonra bu da kâfi görülmedi, her esnaf loncası Müslim esnaf loncası ve gayrimüslim esnaf loncası olarak ikiye bölündü; esnaf ustaları ve yiğitbaşılarını da ayrı ayrı seçtiler, birinde Müslümanlardan, birinde gayrimüslimlerden, yalnız aynı zümrenin iki loncası, bir kâhyalığa bağlandı.

Esnafın yeni toplanma yeri olan lonca adı, İtalyanca höcre, oda anlamında *loggia* kelimesinden alınmıştı, tam Türkçe olarak "esnaf odası" diyebiliriz.

Sandık

Her esnaf zümresinin bir yardımlaşma sandığı vardı. Bu sandık tariklerde şeyh ile nakibin, loncalarda da kâhya ile yiğitbaşının nezaret ve sorumluluğu altında bulunmuştur. Esnaf sandıklarının gelir kaynakları şunlardır:

1. Çırağın kalfalığa, kalfanın ustalığa peştamal kuşanmalarında çok eski gelenek icabı ustaların verdikleri "mürüvvet" paraları.
2. Çırak, kalfa ve ustaların, keselerinin tahammülü derecesinde ödemeye mecbur oldukları haftalık yahut aylık aidat.
3. Tarikler zamanında ikraz edilen paradan faiz alınmamıştı. Loncalar zamanında ikraz edilen paralardan alınan yüzde 1 faiz.
4. Zengin esnafın vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı paralar.
5. Vâris bırakmadan ölen zengin esnafın yine vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı emlakinin geliri.
6. Hiç umulmayan yerlerden "tayyarat" adı verilen bağışlar.

Tariklerin, sonra loncaların, gelenek olarak esnaf tarafından verilmiş, vakfedilmiş ve zamanla toplana toplana büyük bir kıymet almış demirbaş bakır takımları vardı; kazanlar, sahanlar, tencereler, tavalar, siniler, güğümler, ibrikler, maşrapalar, bunlar peştamal kuşanma törenlerinde verilen ziyafetlerde, esnafın toplu olarak yaptığı kır gezintilerinde kullanılırdı... Halkın yaptığı düğünlere de birkaç günlüğüne kirayla verilirdi. Ki, bu bakır takımların kiraları da sandığın tayyarat gelirlerinden birini teşkil ederdi.

Han ve çarşılar

Aynı işle meşgul esnaf ve zanaat ehli umumiyetle ya bir han içinde yahut bir çarşı boyunda yahut bir büyük çarşının bir bölümünde toplanmış bulunurdu. Mesela İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısırçarşısı (attarlar, baharatçılar), Kürkçü Hanı, Yağ Kapanı, Bal Kapanı, Örücüler Hanı, Sırmakeş Hanı ve daha bunlara benzer yüzlerce isim sayılabilir.

Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da bekâr hanlarında barınırlardı, o hanlardan gayri bir esnaf zümresi için yapılmış, yine han yapısında binalar vardı ki, onlara da "bekâr odaları" denilirdi ve her biri içindeki bekâr uşaklarının mensup oldukları esnaf zümresinin adıyla anılırdı: Saraç Odaları, Pabuççu Odaları, Debbağ (dabak) Odaları, Yelkenci Odaları gibi.

Her esnaf zümresinin bekâr taifesi hanlara ve odalara önceleri tarik, sonra lonca kefaletiyle alınırdı. Kapıları yatsı namazından sonra kapanır ve sabah ezanı okunurken açılırdı. O hanlarda ve odalarda kalanlar geceyi asla dışarıda geçiremezlerdi; bu nizama riayet etmemiş, bir gececik dışarıda kalmış bir esnaf bekârı, tarik/lonca divanı tarafından derhal ertesi gün sorguya çekilirdi. İşinden atılır ve derhal memleketi tarafına sürülürdü. İsterse on parmağında on hüner olsun.

Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti

Kiralık sofra takımları

Yüzyıllar boyunca esnaf tarik/loncalarının elinde, mensupları tarafından vakfedilmiş pek çok mal, eşya, o arada bilhassa sini, lenger, kazan, tencere, sahan, tava, güğüm, ibrik, sitil, tas, maşrapa gibi bakır mutfak ve sofra takımları birikmişti. Bunlar, mesire eğlencelerinde kullanıldıktan başka, İstanbul halkına, evlenme ve sünnet düğünü ziyafetleri için, küçük bir bedel karşılığı kiraya da verilir ve o suretle lonca sandığına bir gelir sağlanırdı. Esnafın, hatta saray düğünlerinde bile mutfak ve sofra takımları kiraladıkları olmuştur.

Evliya Çelebi kuyumculardan bahsederken, gençliğinde kuyumculuk zanaatını öğrenmiş Kanunî Sultan Süleyman'ın kuyumcular tarikine 10.000 sahan, 500 kazan ve tencere ve sair bakır kap kacak vakfettiğini yazıyor. Ünlü yazarın rakamları çok mübalağalı olsa da esnaf zümrelerinden biri adına yapılmış vakıflara güzel örnektir.

Bağışlardaki tarihler

Fütüvvetnamelerde tespit edilmiş esnaf geleneklerince, çıraklıktan kalfalığa peştamal kuşanan bir çırak oğlanın babası, velisi, tarik/lonca mutfağına bir bakır sahan yahut bir bakır tas veya maşrapa, ustalığa peştamal kuşanan kalfa da bir bakır sini yahut bir bakır tencere veya kazan verirdi.

Verilen o bakır eşyanın bir kenarına da bağışı yapanın ve ustasının adı ve bazen de bağışın tarihi yazdırılır, hakkettirilirdi.

Bizim, hırdavatçılar eline düşmüş bazı bakır kap kacak üstünde gördüğümüz birkaç kaydı nakledelim, bir bakır maşrapada:

"Berber İsmail bin Mehmed min şakirdan-ı Berber Hasan Usta, sene 1008 (1600)."

Bir sitilde:

"Vakf-ı Elhac Mustafa el-Üsküdarî, sene 1094 (1683)."

Her tarafı nakışlı ve 2 metre çapında büyük bir sofra sinisinde:

"Saraçlar Kethüdası Kocafesli dinmekle maruf Ömer Usta'nın lonca vakfıdır, sene 1224 (1809)."

Yüzü tamamen çiçek nakışlı olan bu gayet kıymetli bakır sini, ayrıca yapıcısı olan Mehmed Usta adında bir bakırcı ustasının da imza yerinde adını taşıyordu.

Çoğu zamanlarının ünlü bakırcı ustalarının isimlerini de taşıyan esnafın lonca vakfı bakır takımları, Meşrutiyet'in ilanında loncalar kaldırılıp dağıtılırken şunun bunun tarafından aşırılmayanlar maliyeye devredildi, fakat sanat kıymetleri maalesef takdir edilemedi, hurdacılara devredilip paraya tahvil edildi, aslında ise yerleri bir müze olmalıydı.

Büyük sofra sinileri, kahve güğümleri, aşure kazanları, kebap ve pilav lengerleri, kısaca, artık günlük hayatımızda yeri olmayan eski bakır takımları da eritilerek başka yerlerde kullanılmak üzere külçe bakır oldular.

Sadece esnaf loncalarının o vakıf eşyasıyla bir muhteşem "Türk Bakır Eşyası Müzesi" kurabilirdik. Şimdi ne kadar dövünsek faydasız.

287 yıllık bir sitili, 370 senelik bir maşrapayı, 161 yıllık bir siniyi nerede bulabiliriz?

Esnaf kıyafeti

Tanzimat'tan önceki toplum hayatımızda, imparatorluk halkı önce Müslim ve gayrimüslim olarak kıyafetçe serpuştan pabuca tespit edilmiş, bir bakışta ayırt edilirdi.

İmparatorluğun Müslüman tebaası da askeriye, mülkiye, ilmiye ve esnaf-avam olarak ayrılmıştı. Sadece isimde değil, kıyafet nizamnameleriyle. Herkes mensup olduğu sınıfın kılığında dolaşmaya mecburdu.

Onun içindir ki, esnafın zıpır gençleri kendi kılıklarından sıyrılıp zıpırlığa en uygun buldukları yeniçeri esvapları giyebilmek için ellerine bir sofa tezkeresi geçirip yeniçeri taslakçısı olmuşlardı.

Hicri 1190 (1776, I. Abdülhamid devri) tarihli nizamnameden:

"Uşak, hademe takımı, esnaf ve zanaat erbabı bir zamandan beri devlet ricaline mahsus çeşitli kürkler, çiçekli kaftan ve entariler giymeye başlamışlardır. Esnaf ve zanaat erbabı, kazandıkları para süslerine yetmediğinden işlerinde hile ve ihtikâr yollarına sapmışlardır. Uşak ve hademe makulesi de para için hizmetinde bulundukları kimseleri taciz eder olmuşlardır. Bundan böyle o makulelerin samur, kakum, vaşak kürkler, Hint malı çiçekli kumaşlardan entariler giymesi, Hint şalı kuşak kuşanması yasaktır. O makuleler, İstanbul şalîsi, Ankara şalîsi, Bursa kutnusu ve Şam alacası kumaşlardan esvap giyecekler ve Hama kuşağı saracaklardır."

Hicri 1217 (1803, III. Selim devri) tarihli nizamnameden:

"Bir müddetten beri yine sefahat düşkünlüğü başladı, giyim kuşamda herkes haddini tecavüz etti. Bundan böyle esnaftan ve avamdan olan kimseler, kendileri için tespit edilmiş kumaşlardan gayri kumaştan esvap yaptırmayacaklardır. Herkes kadimden beri sınıfının kıyafeti ne ise o kılıkta olacaktır. Bir kimsenin esnaftan ve avamdan olduğu kıyafetinden derhal anlaşılacaktır."

Bu kıyafet tahdidi 25 Şaban 1255 (3 Kasım 1839) tarihli Gülhane Fermanı'yla kalkmış, imparatorluğun bütün tebaasının eşitliği ilan edilirken, devlet üniformaları müstesna, herkes dilediği kılık ve kıyafette dolaşmakta serbest olmuştur.

Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı

Eski teşkilatı içinde esnafın dini tarikatlarla yakın münasebetleri vardı. Ustalar, kalfalar bir şeyh tarafından irşat edilir, onlar da çıraklarını terbiye ederlerdi. Bu tesir altında eski Türk-Müslüman esnafta "doğruluk" ve "kazanç hakkına kanaat" iki büyük meziyet olarak yerleşmişti.

Zanaat erbabı imalatını, istenilen, aranılan vasıflarına uygun olarak yapardı. Ticaret ehli de tartı ve ölçüde hilesiz ve ancak meşru kârını alarak satardı. Yüzyıllar boyunca esnaf arasından bu ahlak prensiplerine riayet etmeyenler elbet ki çıkmıştır, o gibiler de her esnaf zümresinden evvela kendi loncaları tarafından hükümete ihbar edilir, takip edilir ve cezalandırılırdı.

Türk aldatmaz

Aşağıdaki satırları merhum Osman Nuri Ergin'in *Belediye Mecellesi*'nden alıyorum:

"Ünlü Fransız Coğrafya bilgini Elisée Reclus (Elize Reklü, 1830-1905) *Cihan Coğrafiyası* isimli büyük ve çok meşhur eserinde şunları yazıyor:

'Türk'ün faziletleri o kadar büyüktür ki, hatta kendisine ihanet eder. Namuslu ve sözüne sadık olduğundan, borcunu ödeyebilmek için son derece çalışır. Hıristiyan tefeciler de bundan istifade ederek, ona ömrünün sonuna kadar esir hayatı yaşatacak ikrazlarda bulunurlar. Türk hiçbir zaman aldatmaz. O kadar namuslu ve doğrudur ki, aynı işi yapan dükkân komşuları

Rumlar, Suriyeliler, İranlılar ve Ermeniler, Türklerin bu iç saflığı ile alay ederler, onları acınacak bulurlar.'"

Büyük İtalyan edibi Edmondo de Amicis de (1846-1908) *İstanbul Seyahatnamesi*'nde İstanbul esnafından bahsederken şunları yazıyor:

Türklerle pazarlık etmeyin

"Rum, müşteriyi seslenip çağırır, eliyle koluyla işaretler yaparak davet eder; Ermeni, biraz daha temkinlidir; Yahudi, malının fiyatını kulağa fısıldayarak arz eder; Türk'e gelince, sessiz, müşterisini sadece bakışlarıyla çağırır. Bir Türk'e söylediği fiyat için, sakın, 'Biraz aşağı olmaz mı?' diye pazarlığa girişmeyin, bunu kendisine bir hakaret sayar ve 'Ben hırsız mıyım ki önce sizden hakkım olmayan fahiş bir para isteyeyim ve sonra pazarlığa girişeyim!..' der."

Yine Osman Nuri Ergin anlatıyor:

"Benim de feyz aldığım Dârüşşafaka mezunlarından köprü mühendisi Edhem, yüksektahsil için İngiltere'ye gitmişti. Onun naklettiğine göre Birmingham şehrinin ticaret odasında bir duvarda şu levha asılıymış:

'*Hakiki Türklerle herhangi surette olursa olsun istediğiniz ticareti yapabilirisiniz, fakat Şark'ın Rumları ile Ermenilerinden katiyen sakınınız.*'"

Aşağıdaki satırları İstanbul Kadılığı sicil defterlerinden alıyoruz; esnafın kendisini kendi teşkilatıyla murakabesine güzel bir örnektir:

Kılıç boyayanın başına gelenler

Kılıççı esnafının kethüdası (kâhyası) ve yiğitbaşısı ve sair ustaları mahkemeye gelerek kılıççı esnafının Hasan oğlu Hüseyin'in sakız ağacından yaptığı kılıç kabzalarını siyaha boyayarak abanoz kabzalı kılıç diye sattığını ve müşterilerini aldattığını bildirmişlerdir. Hüseyin'in suçu sabit olmuş ve kılıççı esnaflığından çıkarılmıştır (Hicri 1138, Miladi 1726).

Önceleri esnaf tariklerinin ve sonra da esnaf loncalarının bu gibi dikkatli işleridir ki, hükümet hakkı ve vazifesi olan murakabeyi, her esnaf zümresinin kendisine bırakmıştı. Hükümetin esnafa karşı bir fazilet mükâfatıydı.

Eski esnafın ve bilhassa zanaat ehlinin en büyük ahlaki zaafı, işlerinde uzun tecrübelerle elde ettikleri incelikleri, hünerleri bir sanat sırrı olarak saklamalarıdır. En sadık kalfasına ve hatta öz oğluna bile sanatının sırrını öğretmeyen büyük ustalar olmuştur.

Eski esnafta görülen en büyük meziyetlerden biri çırağın kalfasına, kalfanın ustasına ve ustanın da lonca ihtiyarlarına sonsuz itaatidir.

Zaten eski terbiye usulümüzde bir çocuk mektepte hoca ve bir dükkânda, imalathanede usta eline verilirken velisi tarafından: "Eti senin, kemiği benim!.." denilirdi.

Mehterler ve çökürcüler

Mehterhane Osmanlıların bando takımıydı; heybet ve şevket sembolü sayılırdı.

Mehterhane, kökü çok eski Türk devlet ve cenk ananelerine bağlı, yerinde bir tabirle "alaturka bando takımı"dır. Osman Nuri Ergin *Maarif Tarihi* adındaki eserinde, "Mehter ismi, Farsça mahiter terkibinden bozmadır, yeniay (hilal) demektir ki mehterler bir hilal şeklinde açılarak icra-i ahenk ettiklerinden bu ismi almışlardır" diyor. Güzel buluştur, ama ne yapalım ki Garp Türkçesi'nde mehter telaffuz edilen bu kelimenin aslı, kavas manasına gelen Farsça mihter kelimesinden gelmedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azamet ve şevketin, darat ve haşmetin ifadesi olan "Mehterhane", Konya Selçukilerinden Sultan Alaeddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği istiklal alametleri arasında bulunan bir davulla kurulmuş, asırlar boyunca zengin bir teşkilat haline gelmiş ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırılmıştır.

Bir mehter takımı 1 tabl (davul), 1 zurna, 1 çifte nakkare (çifte nara, çifte dümbelek), 1 borazan ve 1 zil olmak üzere beş sazdan mürekkepti; bir takıma bir kat denilirdi; hassa mehterhane, yani padişahın bandosu dokuz kat mehterhaneydi, yani 9 tabl, 9 zurna, 9 çifte nakkare, 9 borazan ve 9 zilden mürekkep bir bandoydu ve sazları çalanların birer tanesi "tablzenbaşı, zurnazenbaşı, nakkarezenbaşı, borazanbaşı ve zilzenbaşı" unvanlarını taşırdı; mehterhanenin başında ayrıca bir mehterbaşı (bando şefi) ve bunun da bir muavini bulunurdu ki dokuz kat hassa mehterhane 47 kişiden teşekkül etmiş olurdu.

Mehterhane, yukarıda da kaydettiğimiz gibi tek sıra üzerine hilal şeklinde açılarak ayakta çalardı, yalnız nakkareciler bağdaş kurup otururlardı; sazlar, sağdan sola nakkare, zurna, tabl, zil ve borazan olarak dizilirdi.

Hassa mehterhane, saray teşkilatına bağlı bir ocak olup koğuşları Topkapı Sarayı yanında Demirkapı'da büyük bir meşkhaneydi ve efradı 150-200 kişiyi bulurdu ki çoğu da yetiştirilmekte olan gençler ve çocuklardı; bütün saray teşkilatında olduğu gibi, hassa mehterleri ocağına eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde gençler alınırdı; şu farkla ki mehter olmaya Türk çocukları asla rağbet etmezlerdi; hemen hepsini acemi oğlanları arasından seçilenler, taşralı veya şehirli Ermeni ve Rum mühtedileri teşkil ederdi. IV. Murad, adı tarihimize geçmiş olan meşhur gözdesi Musa Melek Çelebi'yi mehter oğlanları arasında görmüş, beğenmiş ve yanına alarak musahib-i şehriyari yapmıştı ki Musa Çelebi İngiliz müverrihi Ricaut'nun kaydına göre bir Ermeni mühtedisiydi.

Mehterlerin renk ve biçim bakımından göz alacak bir kıyafeti vardı; mehterbaşı ile her sazbaşı arkalarına yerine göre al kaput veya al çuha biniş, başlarına beyaz tülbent sarılmış al kavuk, bacaklarına al çuhadan çakşır ve ayaklarına sarı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi. Efrat ise, başlarına beyaz tülbent sarılmış yeşil kavuk, sırtlarına mor, lacivert veya siyah çuhadan biniş, al bezden çakşır ve kırmızı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi.

Hassa mehterlerinden başka sadrazamın, bilfiil valilik yapan vezirlerin ve yeniçeri ağasının da mehterhanesi vardı; sadrazam mehterhanesi dokuz kat, diğerlerininki yedişer kat mehterhaneydi.

Ordu-yı hümayun sefere çıkacağı vakit, İstanbul'da büyük bir alay gösterirdi, buna "ordu alayı" denilirdi; ordu alayında, orduyla beraber sefere git-

meye memur edilmiş esnaf da geçerdi; yahut padişahın bir evladı dünyaya geldiğinde, şehzade veya sultana hediyelerini takdim edecek esnaf payitahtta bir alay gösterirdi; işte bu alaylar vesilesiyle, İstanbul'daki esnaf teşekkülleri, Balat ve Ayvansaray'ın Çingene sazendelerinden beşer veya üçer kat mehterhaneler teşkil ederek, "Alay Köşkü"nde bulunan padişahın önünden, o devirlerin tabiriyle "beşer kat, üçer kat mehterhanelerin dövdürerek" geçerlerdi. Bu kayıtlardan, esnaf teşekküllerininin de birer mızıkası bulunduğu anlaşılmamalıdır; esnaf mehterhaneleri parayla bir gün için tutulmuş toplama takımlardır.

Evliya Çelebi, meşhur *Seyahatname*'sinin birinci cildinde, IV. Murad zamanında büyük bir ordu alayını anlatırken mimarbaşı ve hassa mehterbaşı ağa arasında geçen bir münakaşadan bahseder; mimarların mı, mehterlerin mi evvel geçmesi gerektiğine karar verilemez, mimarbaşı ile mehterbaşı huzura çıkarlar, mimarbaşı:

"Padişahım! Biz Habib Neccar köçekleriyiz; mehterler pirsiz esnaf olup Cemşit sanatını tutmuş bir alay Deccal kavmidir; biz padişahımıza saraylar, selatin camileri, türbeler bina ederiz, kaleler fethinde kaleleri tamir ederiz, köprüler yaparız, İslam ordusunda lüzumumuz, hizmetimiz vardır, elbet mehterlerden evvel geçeriz!" der.

Mehterbaşı ağa da şu iddiada bulunur:

"Padişahım! Hangi bir tarafa gitseniz mahabet, şevket, salabet ve şöhretiniz için dosta ve düşmana karşı tabl, kudüm, nefir döverek gitmeniz lazımdır. Cenk meydanlarında gazileri cenge salmak için kûslara biz tokmak çalarız ve askeri şevke getirip biz kaldırırız; padişahımız bir şeye üzülse huzurunda on iki makam, yirmi dört şube, yirmi dört usul, kırk sekiz terkip musiki fasıl edip padişahımızı neşelendiririz; eski hükema saz ve söz ve hanende âdemin gönlüne safa verir demişler, biz de ruha gıda verir esnafız; mimarbaşının esnafı Rum ve Ermeni ve Çingenelerdir, lökünçüler ve suyolculardır, lağımcılar ve necisçiler dahi vardır, biz bu esnafı üzerimize geçirmeyiz padişahım!.. Bahusus ki nerde alem-i Resulullah olsa orada tabl-ı Âl-i Osman dahi bulunmak gerektir..."

Bunun üzerine padişah mehterlerin mimarlardan evvel geçmesini emreder.

Hassa mehterhaneye, 18. asır sonlarında gene dokuz kişi olarak bir de

çevkâniler ilave edildi; bunların elinde, üzerleri zincirler ve çıngıraklarla donatılmış bastonun kısası birer çevkân bulunur, mehterhane sazları icra-i ahenk ederken arada bu çevkânları iki tarafa sallayarak bu zincir ve çıngırakları seslendirirler ve bir ağızdan "Ala ala hey!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi hassa mehterhanenin günlük vazifesini şöylece anlatıyor:

"Mehterlerin koğuşları hünkâr sarayının bahçe kapılarından Demirkapı kurbinde bir azim binadır, ortasında yüksek dört köşe bir büyük kulesi vardır. Her gece yatsıdan sonra üç fasıl edip bir cengî hava çalarlar ve padişaha dua ederler. Seher vaktinde de, sabaha üç saat kala erbab-ı divanı divana davet ve cümleyi namaza uyandırmak için gene üç latif fasıl ederler ki uyananlara hayat verirler. Ricalden biri bir mansıp aldı mı, bu mehterler, tebrik için hanesine giderler, üç nöbet fasıl ederler, eğer mansıp alan zat evinde değilse, ev halkına bir nöbet çalıp dönerler" diyor.

Sarayda, kubbe altında toplanan Divan-ı Hümayun, bir nöbet mehterhane çaldıktan sonra işe, müzakerelere başlardı.

Mehterhanelerin asıl vazifesi, harp meydanlarındaydı; vezirlerin takım takım mehterhaneler dövdürerek eyaletleri askerleriyle bir sahrayı doldurması hakikaten azametli, haşmetliydi; Türk müverrihleri bu sahneleri pek güzel tasvir ederler; mesela Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferini yazarken: "... İkindiden sonra evvela vezir-i âzamın mehterhanesi çalmaya başladı... Ve hemen sağında ve solunda mir-i miranların ve ümeranın mehterhaneleri de hep birden çalmaya başladı... Şöyle ki yatsıdan sonra ve seher vakti her koldan çalınan tabl ve zurna ve nefir ve nakkare ve zil sedası top ve tüfek velvelesiyle birleşince yer ve gök inlerdi..."

Cenge giderken, serdar vezirlerin mehterhanelerinde büyük cenk davulları bulunurdu ki bunlara "harbî kûs" denilirdi, boyları 1,30 metre, üst sathının kutru 1,20 metre, alt sathının kutru da 0,80 metreydi, deve üzerine yükletilerek çalınırdı ki kûsa tokmak çalmak apayrı bir hünerdi ve hassa kûsları mehterleri, asıl mehterlerden ayrı bir ocaktı, koğuşları da Odunkapısı'ndaydı ve burada en az elli çift deve kûsu bulunurdu. Genç Osman Hotin Seferi'ne giderken, hassa mehterhanesiyle bir fil kûsu götürmüştü. Kûslar çalınırken mehterler: "Yektir Allah... Yek!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi, "Kûsların her biri bir hamam kubbesi kadar (!) gelir. Bayram gecelerinde, bayram günlerinde çalınır. Sedası gök gibi gürler. Sur-ı hümayunlarda on sekiz devletin elçileri birleştiklerinde bu kûslar çalınır. Kûs mehterlerinin piri hakan-ı Çin'dir, anınçün kûs-i hakani denilir" diyor.

Kalelerde, İstanbul'da Paşakapısı'nda ve Ağakapısı'nda da nöbet kûsları vardı ki bunları da kale mehterleri, vezir ve ağa mehterleri çalarlardı; yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı isyan edip gece yarısı Babıâli'yi basarak ateşe verdiklerinde, sadrazam, nöbet kûslarını çaldırarak etraftan imdat beklemişti; fakat müthiş alevler arasından yükselen bu tüyler ürpertici muttarit ve tok davul seslerine saray kayıtsız kalmıştı.

Mehterhane sazlarına gelince, davulu ve zili tarife hacet yoktur; mehter zurnası, kaba zurna tabir edilendir. Çifte nakkare, birbirine bağlı tek yüzlü küçük dümbeleklerdir ki kendine mahsus çubuklarla çalınır, mevlevihanelerde neylere refakat ederek çalınanlarına kudüm denilir. Nefir yahut borazana gelince, pirinçten yapılmış, perdesiz, bugün askeri kıtalarda kullanılan borazanların daha uzuncası bir sazdı.

Osmanlı tarihinde mehterlikten yetişmiş şöhretlere rastlanır; Musa Melek Çelebi'nin adını yukarıda zikretmiştik. 17. asır ortalarında sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Zurnazen Mustafa Paşa, gençliğinde yeniçeri mehterhanesinde zurnacıydı. Pek hoş bir fıkradır, ancak dört saat süren sadaretinde tek yaptığı iş Karagöz Mehmed Efendi isminde bir zatı başdefterdar tayin etmek olan paşa hakkında bir İstanbul külhanisi,

Çalıcak zurnasını cebinden çıktı Karagöz!

demişti. Gene sadarete kadar çıkmış olan Daltaban Mustafa Paşa, çocukluğunda Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın mehterlerindendi; ama ne çaldığı bilinmiyor, efendisinin nazar-ı dikkatini celbederek himaye görmüş, devlet kapısına alınmıştı.

Osman Bey'in İnegöl tekfurunu mağlup etmesi üzerine Selçuk Sultanı Gıyaseddin Mesud, kendisine tabl ve alem (davul ve sancak) göndermişti. Günün muayyen saatlerinde davulla nöbet vurulurdu. Osman Bey ilk nöbet vurulurken hürmet makamında ayağa kalkmış ve bu âdet Fatih'e kadar devam etmiştir.

Yeniçeri kışlalarının günlük hayatının sesleri arasında da saz, bilhassa çökürler, asırlar boyunca önemli bir yer almıştır, bunları yeniçeriler arasında yetişen ümmi halk şairleri çalardı; sazlarının nağmelerine aşk yolunda yahut hamasi destanlar, kayabaşı türküleri veya ilahiler düzüp koşarlardı. Bu saz şairleri, mehterhanelerin yanında, cenk alanlarındaki askeri de coştururlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserine *Tabatü'l-Memalik*'ten birkaç satır almış, evet, eski bir tarih kaynağından birkaç satır... Fakat geçmiş asırların asker kıyafetlerini, aylarca yaya gidilen sefer yollarını, gurbeti, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen erkek güzelleri cengâverlerin gaziliğe ve şehitliğe verdiği ulvi kıymeti, "Bir hilal uğruna batan güneşleri" bilenler için ne manalı satırlar: Kanunî Sultan Süleyman, Mohaç Sahrası'na konmuştur, gece, on binden fazla meşaleyle aydınlanmış Türk ordugâhı, ertesi sabah büyük bir meydan muharebesi olacak. Macar Ordusu imha edilecektir, işte askerimiz:

"Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tanburlar, kopuzlar çalub, şenlikler ve şadîlikler ederlerdi..."

Yeniçeriler arasındaki çökürcü saz şairleri hakkında güzel bir sahne de büyük müverrih Naimâ Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Sene 1655, vezirlerden İbşir Paşa, Anadolu'da isyan ve şekavet yoluna sapmıştı. Ufak tefek, kara kuru bir adamdı ve cahil, kaba, gayetle gaddardı. Şerrinden kurtulmak, devletin başına çok büyük gaileler açmasını önlemek için sadrazam tayin edilip, her türlü şenaat ve rezaleti yapmaya kadir sarıca ve levent denilen başıbozuk askeriyle İstanbul'a getirildi. Deniz yoluyla Üsküdar'dan Eyüp'e geçen İbşir, İstanbul'a Edirnekapı'dan, büyük bir alayla girmişti, şubat ayının çok soğuk bir günüydü, Naimâ, "Edirnekapı'dan Saray-ı Hümayun'a kadar seyr ü temaşaya çıkmadık bir ziruh kalmadı, bütün Yeniçeri Ocağı tertib-i garibleri üzre geçti" diyor. Bu tertib-i garibin ne olduğunu anlatmıyor ama, şu emsalsiz sahneyi çiziyor:

"... Sadrazam ile müftü efendinin önlerinde sekiz nefer yeniçeri şairleri, başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çökürlerin çalarak, kadd ü kamet sahibi dev endam herifler, sedaları birer saatlik yerden işitilir, avaz-ı bülend ile türkülerin çağırarak ve her biri növbete riayet ile türküsünü haykırarak Saray-ı Hümayun'a varınca böylece gittiler."

Bu müthiş adamları kışlalarının içinde koğuşlarında tahayyül ederseniz, yeni odaları ve eski odaları gereği gibi seslendirebilirsiniz.

Çengiler

Çengi sözü, İran'da icat edilmiş "çenk" adındaki bir saza nispetle Türk ağzında yapılmıştır. "Çenk"i, İran'da bilhassa kadınlar çalardı; çenginin dilimizdeki asıl manası da oyuncu, dansözdür; fakat erkek oyuncular, dansörler hakkında da kullanılmıştır. Mesela geçen asrın rint ve kalender şairi Enderunlu Fazıl Bey İstanbul'un piyasa oyuncusu bir erkek çocuk şanında yazdığı uzun ve meşhur bir manzumesine *Çenginame* adını vermiştir. "Köçek" ise, kesin olarak erkek oyunculara, dansörlere verilmiş isimdir.

Köçeklerin büyük ekseriyeti Rum'du; bilhassa Adalı, onların içinden de harikulade güzellikleriyle meşhur Sakız Adalı erkek çocuklar yetiştirilirdi; Sakızlı köçekler, adi kırıtma ve göbek atma oyuncuları değildi, hiç tereddüt etmeden kaydediyoruz, emsalsiz feerik hünerli, bedii raksları olan bale artistleriydiler, kendilerine "tavşan", "tavşan oğlan" isimleri verilirdi. Rumlardan sonra çoğunluk Kıptilerdeydi. Onlardan sonra da Ermeniler ve Museviler gelirdi.

İstanbul çengilerine, piyasa dansörlerine gelince; istisnasız hepsi Kıpti kızları, Çingene'ydi. Bunlar "kolbaşı" denilen ustalar tarafından seçilir, uzun talimlerle yetiştirilirdi. Düğünlerde, düğün sahipleri, kolbaşı kadınlarla konuşup pazarlık eder, kolbaşı da, kendi kudretine, sınıfına göre üç beş, sekiz on çengisini alır, düğün evine gelirdi; eski kibar ve rical, saray düğünleri üç günden, bir haftaya, hatta on beş güne kadar sürer, bu müddet içinde kolbaşı ile getirdiği çengiler o konakta yahut sarayda kalır, yatarlardı. Çengi kolbaşıları gayetle pervasız kadınlar olurdu, alınlarında iffet damarı çatlamış, temas

ettikleri kibar muhitin, kocaları tarafından tatmin edilmemiş yaş yaş, boy boy hanımefendileriyle mahremane münasebetler kurarlar, sapık muhabbet âlemleriyle eğlenirlerdi; o yolda tarih kaynaklarımıza geçmiş büyük rezalet vakaları vardır.

Çenginin özellikleri

Raks, rakkasenin, çenginin boy uzunluğu ve vücut çâlâkîsi ölçüsünde güzelleşir; bütün hüner de bilhassa ayaklarda toplanır, sert baldırlı bacaklar ince bir bilekle bitmeli ve rahat basması, kolay yürümesi, dönmesi için parmakların büyük büyük, kalem parmaklı, oğlan ayağı kıyımında ayak olması şarttır. Vücut çevikliği için de çenginin tıkız, yağsız balıketinde, göğsünün de fazla inkişaf etmemiş olması lazımdır. Tef tutup çalacak, zil takıp şakırdatacak ellerinin de ayaklarına uygun olacağı düşünülürse, esmer Çingene derisiyle, erkek kılığına girse, genç irisi tüysüz bir oğlandan kolay fark edilmeyecek olan çengi karı, Kıpti pervasızlığıyla yukarıda kaydettiğimiz mahrem sapık muhabbet âleminde rolünü pek mükemmel oynayacaktır.

Son nesilleri geçen asır ortalarına kadar gelen eski çengiler ve çengi kolbaşıları ile zamanımızda, bir vesile bulunup da oynatılan Çingene kızlarının ve karıların, hazin sefalet oyunlarını karıştırmamak lazımdır.

Eski çengilerin raks hünerlerinden gayrı oyunlar için hususi şekilde yaptırılmış çeşit çeşit şehvetengiz esvapları da ayrıca tahayyül edilmelidir. Bilhassa 18. ve 19. asırlarda memleketimize gelen Avrupalı ressamlar, çengiler ve çengi kıyafetleri karşısında kayıtsız kalamamış ve çoğunun resimlerini yapmışlardır.

Halen İstanbul Çingenelerini Ayvansaray'daki Lonca Mahallesi yetiştirmektedir. Bunlar yine kolbaşıları delaletiyle tutuldukları evlenme ve sünnet düğünlerinde oynamaktadırlar. Kır kahvelerinde ve mesirelerde avami keyif yolunda oynatılan çengi kız ve karılarına gelince, hepsi, basma entarili, basma şalvarlı, başları yemenili, ayakları çıplak göçebe Çingeneleridir.

Zamanımızda "artist" ve "dansöz" adı altında yarı çıplak raks eden birtakım kızlar, genç kadınlar yetişmiştir ki, kendilerinin Lonca'yla bir alakaları var mıdır bilemeyiz, fakat, kelimenin lügat manasıyla o artist dansözlere de "çengi" adını rahatça verebiliriz.

Çengi kolu nedir?

Refik Ahmet Sevengil *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* adlı güzel eserinde çengilerin hayatını sağlam bilgiyle tasvir ediyor ve şunları yazıyor:

"Kadın cemiyetlerinde çengiler oynardı, bunlar da tıpkı erkek köçekler gibi teşkilata tabi esnaftandılar. Kadınlardan mürekkep çengi kumpanyasına da 'kol' tabir edilirdi.

Bir çengi kolu, kolbaşıdan, muavininden ve on iki oyuncu kadından müteşekkildi. Bunların haricinde bir de çengilerin dört kişilik saz heyeti bulunurdu. Kadınlardan mürekkep olan bu çalgıcılardan biri keman, biri çifte nakkare, ikisi de daire (tef) çalardı. Bu çalgıcılara 'sıracı' denilirdi.

Kolbaşı bu heyetin ustası, patronu, her şeyiydi. Kolbaşının evi meşkhane addolunur, çengi olmak isteyenlerle, meslekte vukuf ve ihtisaslarını tezyit etmek arzu eden çengiler, burada musiki ve dans öğrenirlerdi. Kolbaşıların evleri başlı başına bir âlemdi. Hafifmeşrep genç ve güzel kızlarla dolu bir evin, muhitinde nasıl bir dikkat ve alakayla takip ve tarassut olunacağını tahmin etmek zannederim ki pek güç değildir. Bu itibarla dişine uygun bir yosma bulup, felekten şöylece bir gün kapmak isteyen yakışıklı delikanlılar ve cebi dolu yaşlılar uzaktan yakından bu evlerin etrafını dolanırlar ve zaman zaman maksatlarına muvaffak da olurlardı. Zaman zaman diyoruz, çünkü çengilik mesleğine intisap eden, kolbaşının evinde buranın hususi terbiyesiyle yetişen kadınların erkeklerle pek de alakaları yoktu. Bunlar daha başka suretlerle hissiyat ve heveslerini tatmin yolunu bulmuş kadınlardı. Bu sebeple aralarında erkeklere iltifat eden az olurdu.

Bu noktayı aşağıda biraz daha şerh ve tafsil edeceğiz.

Hususi eğlenceler, düğünler vesaireler tertip eden kimseler, kadın meclislerinde çengiler bulundurmak istedikleri zaman keselerine göre bu kolbaşılardan en şöhretlisinin veya bir diğerinin evine gidip pazarlığa girişir, ücrette uyuşma hasıl olunca, kolbaşı çengi heyetini alır, düğün evine giderdi.

Kolbaşı kadın ile muavini yaşmak ve ayaklarına sarı çizme giyerler, ellerinde birer yelpaze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar tutunurlar, allı, morlu, sarılı rengârenk feraceler giyerlerdi.

Bir çengi kolunun sokaktan geçişi hayli eğlenceli bir manzara teşkil ederdi. Önde kolbaşı ile muavini, bunların arkalarından da devirlerinin zarif ve nazar çekici tuvaletleri addolunan kıyafetleriyle çengiler yürürdü; onları da sıracılar, çalgıcılar takip ederdi. Sıracıların arkasından da yardakçılar, hademeler ve kolbaşının hususi hizmetçisi küçük bir Çerkez kızı gelirdi.

Sokaklarda iki boylu erkekler durup bunları tebessüm ve iştihayla seyrederler, çengi kadınlar nazlı bakışlarla etraflarına bakınıp tebessümler, kaş göz işaretleri ve hatta harfendazlıklar yaparak, mukabele görerek geçip giderlerdi.

Çengilerin davet edildikleri evde kendilerine bir oda tahsis olunur, bunlar gelir gelmez buraya girerlerdi. Hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar da bunlarla beraber içeriye girerler ve kolbaşının, muavininin ve çengilerin elbiselerini çıkarırlar, tuvaletlerine yardım ederler, hizmetlerinde bulunurlardı.

Evde çengi faslı

Bu odaya girmek çengi kolu efradı ile bu soyguncular dan maada kadınlar için memnuydu. Fakat çengilerin içeride cilvelerle, gülüşmeler, birbirlerine naz ve edalar yaparak, sevişerek, birbirleri tarafından okşanarak soyunup giyinmeleri birçok genç kadının tecessüsünü çeker, vesileler çıkarıp o odanın civarından geçerler, fakat içeri giremezlerdi.

Çengiler hususi odalarında soyunup dökündükten sonra oyun kıyafetiyle umumi eğlence odasına geçerlerdi. Oyun kıyafeti de hayli dikkat çekiciydi. Genç ve güzel çengiler, pırıl pırıl uzun saçlarını arkalarına salıverirler, beyaz göğüslerini yarı yarıya açarlar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden camadan, tennure biçimi sırma saçaklı canfes eteklik, ayaklarına yumuşak oyun terliği giyerlerdi.

İnce ve mevzun bellerini sırma kemer takmak suretiyle tezyin ederlerdi. Tennure biçimi beli dar, etekleri uzun ve geniş eteklik, çengi kadınlar salınıp döndükçe etekleri açılır, narin ve mevzun ayaklarını meydana çıkarırdı ve çengi kadınlar ikide birde iltizamla eteklerini kaldırırlar, nazlı nazlı sallanarak yürürlerdi.

Çengilerin oyun tarzı çok çeşitliydi, muhtelif kollara göre değişirdi. Az çok müşterek olan esas şöyleydi: sıracılar kemanı, daireleri, çifte nakkareyi çalmaya başlarlar, ağır ezgi makamında terennümler arasında önde kolbaşı, arkasında muavini çengileri olduğu halde meydanı dört defa devrederlerdi. Bu ilk fasılda raks yoktu.

Müteakip fasıllara kolbaşı ile muavini iştirak etmezler, meclisin mutena bir mevkiinde kemal-i azametle oturup, uzaktan nezaret ederlerdi. İkinci fasılda çengi kadınlar parmaklarında zil olduğu halde çıkarlar, sıracıların terennümlerine hareketlerini uydurarak raks ederlerdi.

Raks göbek atmalar, topuk çarpmalar, omuz titretmeler, kendini geri geri atmalar ve vücudunun etlerini, göğüslerini sallamalarla doluydu. Fasılların arasında çengiler istirahat eder, müstesna kıyafetli, tuvaletli hanımefendiler bunları takdir eyleyerek alınlarına altın yapıştırırlar, bahşişler verirlerdi.

Üçüncü fasılda tavşan raksına çıkarlardı. O zaman tek erkek biçiminde elbiseler giyerlerdi.

Dördüncü ve sonuncu fasılda da raks yoktu. Sıracılar sazları çalarken, çengiler hanendelik ederler, türlü türlü şarkılar ve gazeller okurlar, güzel ve gür sesleriyle dinleyenlerin kalbini yakarlar, ezerler, bükerler, ağlatırlar, güldürürler, ruhani bir hava verirlerdi.

Köçek oğlanlarla erkekler arasında hayli taammüm etmiş olan sapık aşk, aynen çengi kadınlarla hanımlar arasında da cariydi. Tıbbın 'müteşabihülcins aşklar (homoseksüalite)' diye isim verip teşhis ettiği bu ruhi maluliyet, eski kadınlar arasında da icrayı hükmetmekteydi. Nice zengin hanımefendiler vardı ki, haremlerinde birbirleriyle muaşaka ederler ve heveslerini tatmin için sureti mahsusada genç ve yakışıklı kızlar, kadınlar bulundururlar, hususi mahrem hizmetlerini onlara gördürürlerdi.

Türk çengi olmazdı

Çengiler umumiyet itibariyle bu kabil hayata ve hizmete alışmış insanlardı ve çengilikten kocalıp yetişme olan kolbaşı ve muavini de aynı surette hevesperverane bir tarzda yaşarlardı. Bu kabil kadınlardan bir kısmı kendilerini saklamaya hiç lüzum görmezler, doğrudan doğruya icra-i faaliyet ederlerdi. Bunların alamet-i fârikaları da boyunlarında bağladıkları birer boyun

çevresiydi; beyaz tülbentten köşeleri 'Ah, ah!' işlemeliydi, kolbaşı da böyle bir tülbent bağlardı. Köçeklerin erkekler arasında nasıl âşıkları varsa, çengilerin de öylece kadın âşıkları vardı ve bunların ekserisi zengin hanımefendilerdi, çengi mahbubelerini zaman zaman taltif ve takdirle evlerine davet ederlerdi." (Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1927.)

Refik Ahmet Sevengil'in bilgili güzel yazısında "çengi" tipi üzerinde birkaç küçük zühulü vardır. Evvela Kıpti olduklarından bahsetmiyor. İstanbullu, taşralı Türk kızlarından asırlar boyunca tek çengi çıkmamıştır. Zaruretin, sefaletin dibinde yaşayan, hatta fahişelik eden genç kadınlar bile, koltuk denilen gizli umumhanelerde sermayelik etmişlerdir. Oyun öğrenmişlerdir, hatta bir çengiden daha ustaca raks edenler olmuştur, kendi hususi âlemlerinde ve hatta düğünlerde ısrarla kalkıp oynamışlardır, fakat çengiliği meslek edinip bu işi para için yapmamışlardır.

Yukarıda da kaydetmiştik. Kıpti olan çengilerin büyük ekseriyetini İstanbul'da bilhassa 19. asırda Lonca yetiştirmiştir. Daha evvelleri çengi Kıptiler Rumeli'de, Bulgaristan'da Tırnova'dan, Suriye'de de Şam'dan getirilirdi. Tırnova Kıptileri harikulade oyun kabiliyetleriyle, Şam Kıptileri de homoseksüel münasebette gayet ateşli olmalarıyla meşhurdu. Beyaz göğüslerden bahsediliyor; Tırnova Çingeneleri mat beyaz tenli, koyu kumral saçlı, lacivert gözlü afet-i devran güzellerdi, vücut yapıları da, biraz da bakımla tepeden tırnağa oğlan yapısındaydı. Zamanımızda Trakya'da Lüleburgaz ve havalisinde hasırcı Çingeneler vardır ki, Tırnova Çingeneleri soyundandır. İçlerinde öyle güzellere rastlanır ki, yüz çizgileriyle, boyları bosları, elleri ayaklarıyla birer vahşi ahu halindedir, sinema dünyasının güzellikleri dillere destan olan yıldızları onların ellerine değil, ayaklarına su dökemezler.

Öyle olduğu halde o mat beyaz derileri güneşte güvertilir, kızarmış gül yaprağı rengini aldığı zamandır ki nazenin oynaşlarında, tenleri oğlan, erkek tenine benzediğinden pek makbule geçerlerdi. Aslında esmer olanları ise evleviyetle baş tacıydılar. Yukarıdaki güzel yazıdan, çengilerin ayaklarına hafif oyun terlikleri, bir nevi balerin pabucu giydiklerinden bahsediliyor ve uzun, geniş eteklerini kaldırarak bacaklarını da bililtizam teşhir ettikleri anlatılıyor. Ayakları yalın olarak görülmeyen bacakların güzelliği güdük kalır, biz çengilerin evlerde, konaklarda, hasır, kilim, halı üstünde daima yalınayak oynadıklarında duracağız. Nitekim Refik Ahmet de tezada düşüyor, raksı

anlatırken, "Topuk çarpar..." diyor. Ne kadar ince, hafif olsa da terlikle topuk çarpılmaz, topuk ancak yalın olarak çarpılır. Üstadı belki bazı ecnebi ressamların yapmış oldukları çengi gravürleri yanıltmış olabilir.

Bu sanatkârlar, çengiyi dışarda görmüşlerdir. Onları resmettikleri muhayyel harem dekoru içinde oynatırlarken, elbette ki ayaklarından pabuçlarını çıkarmayı düşünmemişlerdir. O gravürlerde harem diye tersim edilen dekorlar da hiçbir zaman Türk evinin, konağının içi olmamıştır.

İstanbul'da çengi yetiştirmede, Sulukule, Lonca'nın yanında ikinci derecede, çok sönük kalmıştır.

Berberler

İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman zamanında kahve keyfinin yayılmasına ve büyük şehirde ilk kahvehanelerin açılmasına kadar, berber dükkânlarının nasıl yerler olduğu hiç bilinmiyor.

Kahvehaneler açılıp, büyüklü küçüklü şehrin her tarafına yayılınca, berber dükkânları istiklalini kaybetti ve kahvehanenin bir köşesine yerleşti, berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayıldı.

17. asır ortasında, amansız bir müstebit olan Sultan IV. Murad bütün Türkiye'de kahveyi yasak edip kahvehaneleri kapattığı zaman berberler yine müstakil oldu. Fakat padişahın ölümüyle bu ceberrut yasağı da kalktı ve berber dükkânı yine kahvehanenin içine girdi; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar, hemen iki asra yakın devam etti.

Yeniçerilerin son devrinde bütün İstanbul esnafı arasında kahveciler ve berberler de Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı yahut yeniçerilik güder yeniçeri taslakçısıydı; yeniçeri zorbalarının hemen hepsinin de gayet mükellef bir veya

birkaç tane irat kahvehanesi vardı; kahvehaneler de türlü uygunsuzluk ve fuhşiyatın göz göre göre yapıldığı yerler olmuştu.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şehir muharebesiyle kaldıran Sultan II. Mahmud, aynı günler içinde İstanbul'da ne kadar kahvehane varsa kapattı ve İstanbul şehri birden berbersiz kaldı.

Esnaf gedik usulüne tabiydi. Berber gedikleri de kahvehane gediklerine tabiydi. Sultan II. Mahmud kahvehaneleri kapayınca, berberlerin dükkân açabilmeleri için yeniden berber gedikleri ihdas edildi.

Vakanüvis Lütfî Efendi Hicri 1243 (Miladi 1827-1828) vekayii arasında şöyle anlatıyor:

"Vaka-i Hayriye'den sonra Dersaadet ve Boğaziçi'nde ne kadar kahvehane varsa ocakları yıkılarak seddettirilmişti. Bunların ekser ashabı fukaradan olduklarından başka ahalinin tıraş olması ve teneffüs etmesi için bu kahvehanelerin berber dükkânına tahvil ile evkaf-ı hümayundan berber gediği namıyla müceddeden senet alınarak bazılarının küşadına ruhsat verildi."

Bir müddet sonra –tarihini maalesef tespit edemedik– kahvehaneler yine açıldı; yine her kahvehanenin bir köşesine bir berber yerleşti; fakat berberler kahvehanelere müstakil gedik sahibi olarak girdiler. Bir kısım berberler de dükkân istiklalini muhafaza etti.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Avrupakârî berber dükkânları açıldı ve kendilerini eski usul berberlerden ayırmak için "perukâr" adını aldılar.

İlk tıraş fırçaları

İstanbul berberliğinde büyük inkılaptır. Bellerden futalar, peştamallar atıldı, yerini beyaz patiskadan iş gömlekleri aldı, sabun leğende elle köpürtülür, sakallar elle ovula yıkana yumuşatılırken, yerine sabun tasları ve tıraş fırçaları kaim oldu; yalınayaklı, ayakları nalınlı ve takunyalı, kolları sıvalı çıraklar da beyaz gömlek, çorap, pabuç giydiler; makasın, usturanın yanına saç makineleri kondu; sitiller tamamen kalktı. Müşteriler peykeye oturdular, dize yatırılırken, baş yastıklı berber koltukları kullanıldı.

Gün günden eski berberler azaldı ve yerlerini perukârlar aldı ve nihayet Cumhuriyet inkılabında da "perukâr" adı terk edilerek "berber" bu yeni dükkânlara da alem oldu. Lakin yeni berber dükkânlarının eski berber dükkân-

larıyla hiçbir ilgisi kalmamıştı. Yukarıda da kaydettik, zamanımızın berber dükkânlarına bakarak eski dükkânlar hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Eski berber dükkânları için 18.-19. asırlarda İstanbul'a gelmiş yabancı ressamların yaptıkları resimlerden müphem bir fikir edinebilmekteyiz. Eski narh defterleri ile esnaf nizamnamelerinde de berberler hakkında mühim kayıtlar vardır, bunlardan da berber dükkânları hakkında bazı hususiyetler elde ediliyor. Rint ve külhani şairler de berber civanlarını medih yollu yazdıkları manzumelerde berber kıyafetleri, tıraş usulü ve adap ve nizamı hakkında malumat vermektedirler.

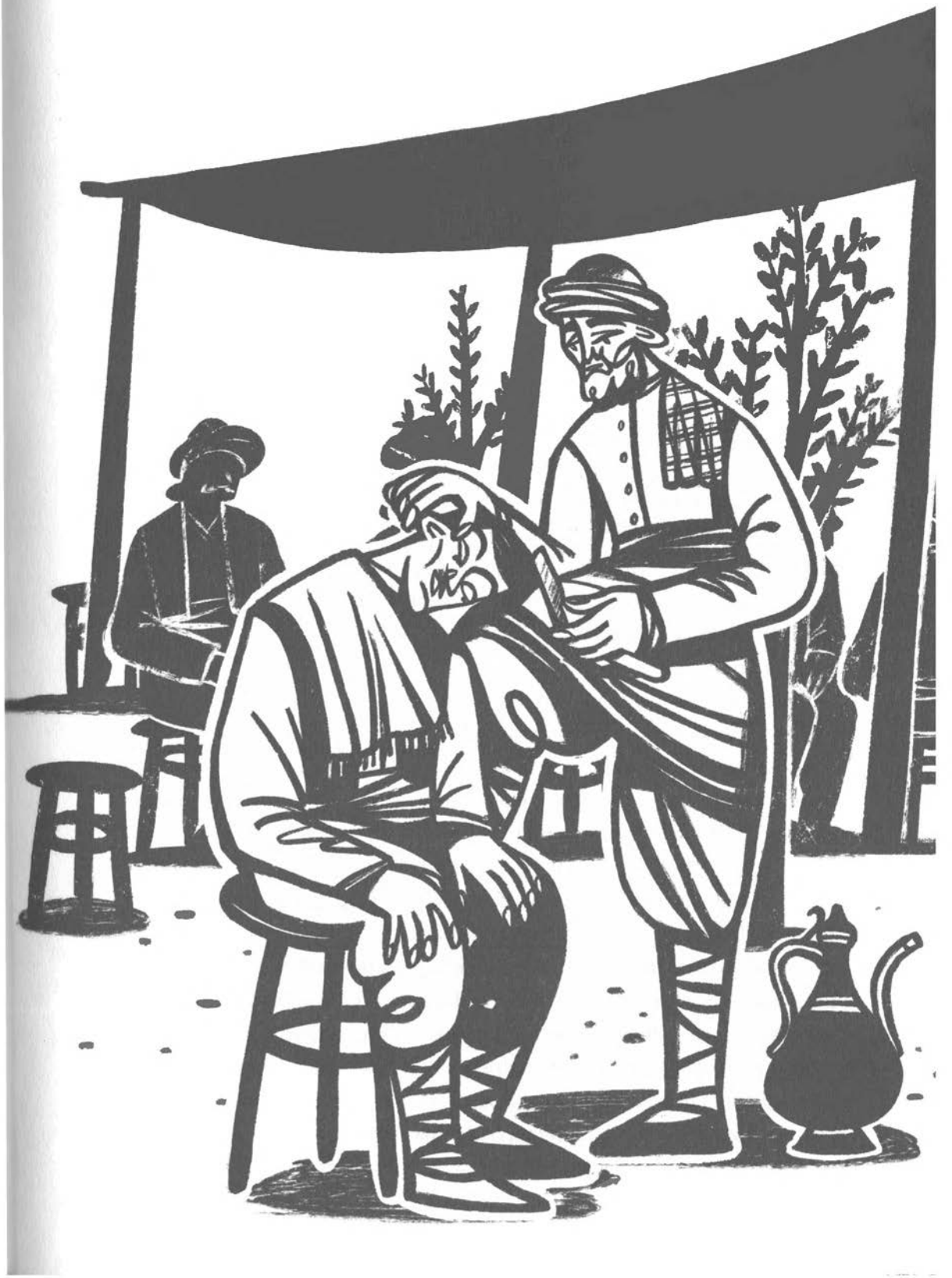
Eski berberler aynı zamanda sünnetçi, dişçi ve hacamatçıydı; kellik, uyuz, sıraca, egzama gibi cilt hastalıklarına da ilaçlar, merhemler yapardı, çeşitli ihtisas sahibi mütetabbiptiler.

Dükkânların zemini (ki ekseriya bir kahvehanedir) taş veya tuğla döşenmiş olmak şarttı. Usta, kalfa ve çırak, berberler dükkânda bellerine gayet temiz ve ekseriya ibrişimden dokunmuş peştamal, futa bağlamak ve ayaklarına nalın veya takunya giymek mecburiyetindeydiler; kalfalar ile çıraklar ise yaz ve kış nalın ve takunyalarını yalınayak, çorapsız giyerlerdi. Çorap kirli olabilirdi, herhangi bir sebeple veya itiyatla ellerini ayaklarına götürebilirlerdi; halbuki ayak çıplak olursa temiz tutulma mecburiyeti hâsıl olacaktı. Kollar da daima dirseklere kadar sıvanmış olmak şarttı; gömlek ve mintan yenleri kirlenmeyecek, müşteri de kirli veya kirlice bir kol yerine tertemiz bilekler ve kollar görecekti.

Dizde tıraş

Tıraş dizde yapılırdı. Müşteri peykeye oturtulur, berber yüzün iki tarafındaki sakal kılını usturayla kazıyıp aldıktan sonra evvela sol ayağını müşterinin oturduğu peykeye dayar, dizine temiz bir peşkir koyar, müşterinin başını dizine yatırır, sağ tarafını perdah eder, sonra sağ ayağını dayar, başı öbür dizine alır, sol yanağını perdah ederdi.

Sabun hususi yapılmış berber leğeninde elle köpürtülür ve yüz kılları bu sabunla ve yine elle iyice yıkanıp ovularak yumuşatıldıktan sonra ustura vurulurdu. Tıraştan sonra da mutlaka baş yıkanırdı; baş da "sitil" altında yıkanırdı.

Sitil berber dükkânlarında tavana asılmış, orta büyüklükte ve ekseriya bir maşrapa veyahut küp şeklinde su kabıdır; dibinde musluğu vardır; baş yıkanırken çırak oğlan leğen tutar, berber de sitilden akan suyla başı yıkardı. Sitil, berberin haline vaktine, dükkânın mevkiine, semtine, dolayısıyla müşterilerinin içtimai durumuna göre topraktan, kalaylı bakırdan yahut gümüşten olurdu. Sitiller bazen de duvara çakılmış uzunca bir demir çubuğa asılırdı.

Çırak oğlanların bir vazifesi de, ustası veya kalfası müşteriyi tıraş ederken hasırdan yapılmış zarif yelpazelerle sinek kovmaktı.

Berberler tıraşa başlamadan ustura biledikleri kayışı da bellerine asarlardı.

Evliya Çelebi'de berber

İstanbul berberleri hakkında en eski kayıt 17. asrın büyük muharriri Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Sultan IV. Murad zamanında yapılmış bir orduesnaf alayını tasvir eden sayfalar arasındadır. O tarihte kahvehaneler kapalı olduğu için berberlerin, kesin bir hakikat ifade etmemiş de olsa, kaç dükkân ve kaç nefer olduklarını yazmamıştır; şöylece anlatıyor:

"Esnaf-ı berberan:

Âdem Aleyhisselam'dan Hazreti İbrahim'e gelinceye kadar cemi benî âdem giysudar (saçlı) idi, berber nedir bilmezlerdi. Cenabı Hak, Hazreti İbrahim'e Kâbe'yi bina etmesi için ferman buyurdukta eda-yı hac ettikten sonra Mina pazarında giysularını yolunmayı da emretti. Hazreti İbrahim oğulları İsmail ve İshak'ı da tıraş eyledi. Bu veçhile tıraş, sünnet-i İbrahim oldu. İbtida baş tıraş edip berberlere pir olan İbrahim Nebi'dir.

Hazreti Muhammed'e kırk yaşında nübüvvet geldiği zaman giysudardı. Zira cemi Haşimî ve Kureyşî zevat giysudardılar. Hâlâ yine sadad-ı kiramdan saçlılar çoktur. Hazreti Risalet Mekke'yi fetih buyurdukta Kureyş ekâbiri gelip şeref-i İslam ile müşerref oldular, Hazreti Risalet garik-i sürur ve şadmanî olup hemen Selman-ı Pak'a mübarek başlarının tıraş edilmesini emir buyurdu. O halde berberlerin piri Selman-ı Pak olmuş olur. Hazreti Ali belini bağladı; Selman Bağdat'a karib nehir kenarında bir asitanede medfundur.

Berber taifesi o alayda tahtırevanlar üzerine kurdukları dükkânlarını gûnâgûn camlar, sarı pirinçten leğen ve ibrikler ile ve nice bir Alaman ustura-

ları ile tezyin idüb bellerinde pak ibrişim peştamallarla nice afitab gibi berber civanları şakalar iderek geçerler."

Evliya Çelebi 17. asırda sünnetçi berberleri yüz ve baş tıraşı eder berberlerden ayrı ve onlara yamak esnaf olarak kaydediyor:

"Esnaf-ı berberan-ı sünnetçiyan:

Dükkân 300, nefer 400, pirleri Ebül Havakin Muhammed bin Talha bin Abdullah'tır; peştamalını Selman-ı Pak bağladı; İslam ile müşerref olanları sünnet ederdi. Bunlar da arabalar üzerine dükkânlarını usturalarla süsleyip bazı oğlanları dükkânlarında dümbelek ve kudüm ile sünnet eder şekilde geçerler."

Evliya, sünnetçiler gibi, ustura çarkçıları ve ustura kuyumcularını (ustura sapı yapanları) berberlere yamak esnaf kaydediyor.

18. asrın külhani şairi Haşmet Efendi de Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu şerefine yapılan şenlikler üzerine *Vekâletname-i Hümayun* adındaki eserinde, büyük esnaf alayını tasvir ederken berberlerin geçişini de anlatmaktadır.

Yukarıda da kaydetmiştik, diğer esnaf hakkında olduğu gibi, İstanbul berberleri için de en kıymetli vesikalardan biri eski resmi narh defterleri ile esnaf hakkında İstanbul kadılığı tarafından konulmuş olan esnaf nizamı defterleridir. Aşağıdaki satırları Sultan İbrahim'in ilk saltanat yıllarında tanzim edilen bir nizamnameden alıyoruz:

"Berberler,

Adam başından bir akçe alırlar.

Mürüvveten bir akçeden ziyade verene de, gülsuyu ile riayet ederler.

Ve ayak berberinden maada, dükkânda oturanlar ibrişim peştamal kuşanıp pak esvap istimal ederler.

Sitili ve leğenlerini kalaysız istimal etmeyeler ve usturalarını gayet keskin ideler.

Tıraş ve hacamat ve cerrahlarını, sanatlarını öğrenmek için şakirt olanlara beş seneden eksikte icazet verilmeye.

Ancak tıraş öğrenmek için şakirt olanlara iki seneden eksikte ol icazet verilmeye. Üç ayda ve altı ayda başa çıkıp tıraş etmede maharetli olanlara taarruz olunmayıp elleri ham olanlar, kethüdaları ve yiğitbaşları marifetleri ile geri çırak olup tıraşta hizmet edeler.

Yeni usturayı kösereye tutmaya bir akçe alına. Ve kullanılmış usturayı kösereye tutmaya bir akçe alına."

Yeniçerilik zamanında kahvehanelerde maskot, uğur, kazanç tılsımı olarak bir florya yahut kanarya kuşu bulundurulurdu; yeni bir kahvehane açılırken, dükkân hediyelerinin en makbulü de mükellef bir kafes içinde bir kanarya kuşuydu; bu gelenek sonra berberlere geçti, her berber dükkânında bir florya yahut kanarya kuşu bulunur oldu. Daha sonra bunlara isketeler, sakalar da ilave edildi.

İstanbul'da Cumhuriyet'in inkılabına kadar, berberlik, tellaklık ile aynı seviye ve mahiyette bir meslek görülmüştür; hatta Saray-ı Hümayun'da dahi zülüflü ağalardan berber olanlar aynı zamanda tellak olurlardı. Ancak ayaktakımı çocukları berber olur, çıraklığından sakal bırakıncaya kadar da kötü nazar altından kurtulamazdı.

Müverrih Cabî Said Efendi Hicri 1223 vakaları arasında bu yüzden çıkmış bir hadiseyi tafsilatıyla anlatıyor. Şöyle ki:

Üsküdar'da Zağarcılar Ocağı'na berber çıraklığından yetişmiş güzel ve pek genç bir delikanlı nefer yazılır. Bu asker ocağının yoldaşlarından Kürt Mehmed ile Dervişoğlu adında iki nefer "Bu oğlan berberdir" diye delikanlıya kötü gözle bakarlar ve hakkında çirkin şeyler düşünürler, fakat arzularına kolay nail olmak için güzel delikanlıya evvela yoldaşlık muhabbeti gösterirler, onu güya himaye eder ve şerirlerden korur görünürler, mutlak itimadını kazandıktan sonra 16 Recep Çarşamba günü (7 Eylül 1808) uşağı alıp kıra götürürler ve üzerine saldırırlar; delikanlı ellerinden her nasılsa kurtulur, kaçar, fakat sırtındaki binişi ile tütün kesesi vesair eşyası (pabucu, külahı, cepkeni, kuşağı olacak) vaka yerinde kalır. Hadiseyi gelir anasına nakleder. Kadın kışlaya gidip mütecavizlerden oğlunun eşyasını ister, onlar inkâr eder. "Ne böyle bir şey oldu, ne de eşya gördük" derler. Bunun üzerine Üsküdar ustasına gider, "Eğer bunları yakalayıp, hapsetmezsen, ben sadrazam efendimize arzuhal vermeye gidiyorum" der (o tarihte sadrazam amansız diktatör ve yeniçeri düşmanı Alemdar Mustafa Paşa'dır).

Kendi başından korkan Üsküdar ustası adamlarına, zabitlerine Kürt Mehmed ile Dervişoğlu'nun nerede iseler hemen bulunup hapsedilmelerini emreder. Şerirler yakalanır ve Üsküdar bahçesi kolluğunda hapsedilir. Berber

uşağının anası Babıâli'ye gidip sadrazama arzuhal verir. Alemdar da iki nefer zağarcının Babıâli'ye yollanması emrini verir. Dervişoğlu meselenin kötüye sardığını görünce, gardiyanları yerinde olan Üsküdar bahçesi ocağı aşçısına, "Yoldaşım, bana hamam iktiza etmiştir, emniyetin yoksa beraber hamama gidelim, bir su döküneyim, çabuk döner, geliriz" der, adamı kandırır ve hamam bahanesiyle kaçar. O kaçtıktan sonra bostancıbaşının adamı gelip, "Herifleri sadrazam efendimiz istiyor! Üsküdar ustası ile zağarcılar ustası ve cümle zabitler de beraber gelecek!.." deyince, Dervişoğlu'nun hamamdan dönmediğini gören aşçı hemen başından alamet-i fârikası olan külahını atar, o da selameti firarda bulur.

Babıâli'de, Kürt Mehmed sadrazamın emriyle hemen Irgat Pazarı'nda idam olunur, fakat firari Dervişoğlu ile aşçı bulunamazlar.

Sultan II. Abdülhamid devrinde de buna benzer bir vaka olmuştur; 1888'de Sarıyer'de sularda ayaktakımının kurduğu bir içki meclisinde bir delikanlıya, "Berbersin, elbet kalkıp oynarsın!" diye zorla köçeklik ettirilmiş, tecavüz daha çirkin bir safhaya dökülünce mütecavizlerle genç berberi korumak isteyenler arasında bir kavga olmuştur. Bu vakalardır ki Cumhuriyet inkılabının fazilet ve ahlak yolundaki büyük başarısını belirtir. Bugün berber vatandaş böyle bir şaibeden münezzehtir.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize berberler hakkındaki şu notları tevdi etmiştir:

"Eski berber dükkânlarında hatırladıklarım 1908 inkılabından sonra Birinci Cihan Harbi'ne kadar mevcudiyetini muhafaza edebilen Yeni Cami etrafındakiler, Tahtakale'dekiler, Süleymaniye'de Tiryaki Çarşısı'ndaki dükkânlardır. Hepsinde okunan bir levha gözümün önündedir:

Hamd ü minnet ol Huda'ya bize verdi devleti
Hazreti Selman-ı Pak'tır pirimizin şöhreti
Hem Resul'ün berberidir ol kemal-i zat-i pak
Gafil olma gel tıraş ol eyle icra sünneti.

Bazen de kıta beyit olurdu:

Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman-ı Pak'tir pirimiz üstadımız.

Bazı dükkânlarda da şu mealde levhalar görülürdü:

Her kim ister rahat-i muy-i seri
Berber Abdullah'a olsun müşteri.

Dişçilik ve sünnetçilik

Hemen istisnasız hepsi aynı zamanda dişçiydi: diş tedavisi bilmezler, ağrıyan dişi bulamazlar, müşterinin ağrıyor diye gösterdiği dişi çekerlerdi. Meraklılar çektikleri dişleri atmaz, toplar, bu dişlerle, sathi boyanmış bir tahta üstüne tespit suretiyle mesela 'Berber Ali Usta' diye kendi isimlerini yazarak bir levha, tabela yaparlar ve dükkânlarının göze çarpacak bir yerine asarlardı. Böyle bir dükkân da gözümün önündedir, Beyazıt'taydı, çekilen dişlerle yazılmış levhadaki isim de 'Lofçalı Süleyman'dı; güler yüzlü, babacan bir adamdı, yüzüme ilk usturayı bu Süleyman Efendi vurmuştur.

Berberlerin üçüncü mesleği sünnetçilikti. Bir dördüncü işleri de hacamatçılıktı. İçlerinden mütetabbipliği ilerletmiş, yara tımar eder cerrahlar da vardı. Ağızları mühürlü yaralı hastalarının sırlarını da saklarlardı.

Müslüman berberler bir kahvehanenin köşesine yerleşmemiş ise, dükkânı, mahallenin, semtin kahvehaneyi aratmayan bir mahfili olurdu; yaz ve kış mangalında bir çaydanlık kaynar, dükkânda muntazam kahve takımı bulunurdu. Gayrimüslim berberler ise çay ve kahve yerine likör, konyak ikram ederlerdi.

Berberle senlibenli olanlar, içkiler, rakı şişeleri ceplerinde, hafif tertip çerez meze ile gelir, dükkânın bir köşesinde demlenirdi. Berberlik öyle bir meslekti ki bu gibi halleri hoş görmeyenin, kendisi de hoş sohbet olmayanın yüzü bu meslekten gülemezdi. Kibardan müşterilerinin evlerinde, konaklarında tertip edilen edebi meclislere, musiki meclislerine davet olunurlardı; çoğu musikiye aşinaydı. Hatta o sahada ilerleyip berberliği bırakmış olanlar vardı. Meşhur kanuni Lokomotif Şevki berberdi, dükkânı da Şehzadebaşı'ndaydı. Udi Şevki Bey'in de gençliğinde Şehzadebaşı'nda berber dükkânı vardı. Kemani Sadi'nin

de babası berberdi, dükkânı Kadıköy'de Zambaoğlu'ndaydı. Sadi'nin, bir edebi mahfil olan o dükkânda babasına çıraklık ettiğini hatırlıyorum.

Eski İstanbul berberlerinin çoğu, titizliği ve temizliği ile meşhurdu. Yalnız dükkânlarına ve kendilerine değil, kalfalarının, çıraklarının kıyafetlerine de dikkat ederlerdi. Bir müşteriye kullandıkları havlu ve peşkirleri diğer bir müşteriye asla kullanmazlardı. Zamanımızda olduğu gibi, müşteri boynundan alınan peşkirin çırak tarafından silkilip, süpürülüp temiz dolabına, hatta müşterinin gözü önünde konulduğu görülmezdi.

1908-1910 arasında temizliği ve tatlı diliyle meşhur Rum berber Aris, dükkânı Büyük Kapalıçarşı'nın Örücüler kapısındaydı. Ahmed Rasim ekseriya onda tıraş olurdu. Çemberlitaş'ta, Pierre Loti'nin oturduğu evin sırasında Berber Tanaş o tarihlerde elli yaşında şöhretli berberdi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul berberliğinde bir inkılap oldu; berber dükkânı 'perukâr salonu'na çevrildi; 'Nezafet Berberi', 'Sıhhî Perukâr' gibi isimler kondu; dükkânlara büyük duvar aynaları asıldı; küçük dolaplar yaptırılıp havlular, usturalar buralara yerleştirildi; saç ve sakal tıraşı beş kuruşa çıktı. Bazıları müşterileri bağlamak için tenzilatlı abone kartları ihdas ettiler, adım başında berber dükkânı açıldı; rekabet çoğaldı, gazetelerde şatafatlı berber ilanları görüldü. O yılların en lüks berber dükkânları da Sirkeci berberleriydi. En meşhuru da Selanikli Motoş'un dükkânıydı. Bu havalide gayet meşhur bir berber de Sabah Matbaası'nın altında (Ebussuud Caddesi infilakında üst kısmı yıkılmış olan Tan Matbaası'nın binası) idi; aynı infilakta yıkılmış olan Üniversite Kütüphanesi'nin yeridir. O devrin bütün matbuat erkânı orada tıraş olurdu; şen, hoşsohbet, kısa boylu bir Rum'du.

Sonraları berberliği bıraktı, hayatını başka sahada kazandı. Baba Tevfik *Zekâ* mecmuasında açtığı bir güzellik müsabakasına bu Rum berberin resmini koymuştu, maalesef ismini (Yani) hatırlayamıyorum. *Zekâ*'nın o nüshasını da bulamadım.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında bazı büyük berber salonlarında lavanta, kolonya, elbise ve saç fırçaları, bıyık yastığı, keten ve lastik yakalık, boyunbağı, baston, şemsiye, sabun, kozmatik, tarak, saç boyası, tuvalet suyu gibi şeyler de satılırdı."

İstanbul'un dükkânlarında işler berberlerinden başka bir de ayak berberleri, seyyar berberler vardı. Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş eden ayak berberleri, zamanımızda tamamen tarihe intikal etmiştir. 1908 Meşrutiyeti'nden evvel çekilmiş birkaç resim ayak berberlerinin son neslinin hatırası olarak kalmıştır, eski İstanbul hayatı ve cemiyet ilmi bakımından kıymetli bir vesikadır.

Ayak berberlerinden Evliya Çelebi de bahsettiğine göre, bu işi Türk İstanbul'da Fatih devrine kadar götürmek hata olmaz. Evliya'daki kayıt şudur:

"Esnaf-ı berberan-ı piyadegân:

Dükkânları yok, neferat 2.000, pirleri Selman'dır. Alayda temiz, derli toplu geçerler."

Yakın geçmişi iyi bilen gazeteci Münir Süleyman Çapanoğlu, ayak berberleri hakkında bize şu bilgiyi vermiştir:

"Ayak berberleri sıra sıra yol kenarına, duvar diplerine dizilerek müşteri beklerdi. Müşterileri izinli neferler, ayaktakımı esnaf, amele, ırgat makulesiydi. 1908-1912 arası sakal tıraşına on para, yirmi para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile hamdestti. Önlerinden kalkan müşterinin yüzünde ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hatt-ı fasıl şeklini alır, buna da 'Yeni Cami işi', 'Tahtakale işi' yahut 'Acem tıraşı' denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de 'ayıp kapatan' yahut 'kel örten' tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Bıyık düzeltmeleri de kendine mahsustu. Yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçlar gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahut hacıyağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'bıyık terbiyesi' denilirdi.

Bazı gür kaşlı müşterilerin talebi üzerine kaşlarını da düzeltirlerdi. Ayaktakımından haneberduş soyundan uygunsuz gençler de kaş inceltirlerdi.

Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkeresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrarlardı. Çavuşun geldiğini görünce iskemlesini, seyyar mangalını, zenbilini alıp kaçar, müşterilerini, yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanı tıraşsız sabunlar içinde bırakırlardı.

Ayak berberlerinin bir de muayyen bir yerde müşteri beklemeyip sokak sokak dolaşanları vardı. Mahallelerde laubali bir eda ile:

'Lahna kadar baş, on paraya tıraş!..' diye bağırırlardı.

Dükkânlarda işleyenlerden ve ayak berberlerinden gayrı İstanbul'da bir de hamam berberleri vardı; bunlar hem baş tıraş ederler, hem de küçük, ehemmiyetsiz yaraları tımar ederlerdi, fakat asıl işleri hacamatçılıktı. İstanbul'un büyük hamamlarında en az dört beş nefer bulunurdu."

Çiçek ve çiçekçiler

Çiçek, Türk şiirinde müstesna bir yer tutar. Türklerin çiçeğe karşı gösterdikleri düşkünlük, Türk ruhunun asalet ve necabetinin en beliğ bir şahididir. Kumaşlarımızda, halılarımızda, çinilerimizde, tahta ve bakır işçiliklerimizde, çiçek, hemen hemen, yegâne tezyin örneği olmuştur. En mütevazı Türk evinin bahçesinde birkaç tahta çiçek, penceresinde üç beş saksı bulunmuştur.

Milli Kütüphane'mizde geçen asırlardaki Türk çiçekçiliğine dair kıymetli eserler vardır. Birkaçını şöylece gözden geçirelim:

Tabib Mehmed Aşkî'nin *Lale İsimleri* adındaki eseri, 18. asırda Lale Devri'nin kıymetli bir vesikasıdır. Bizim gördüğümüz elyazması nüshada, sonradan ilave edilenlerle beraber 1.350 lale adı vardır. Yalnız Tabak Ata isminde bir lale meraklısı 401 lale elde etmiştir. Devrin meşhur lalecileri olarak başta Şeyhülislam Veli Efendi olmak üzere, İzzet Ali Paşa, Said Mehmed Paşa, Şeyh Mehmed Lalezarî, Kaptan Tanburî Paşa, Üsküdarlı Baltacızade Mustafa Çelebi, Eyüplü Feyzullah Ağa, Lüleci Hacı Mustafa Çelebi, Beşiktaşlı İbrahim Ağa gibi 124 kişinin ismi vardır.

Laleler, renklerine, nakışlarına, boylarına göre isim alırdı: necm-i çemen (çimen yıldızı), mevc-i elmas (elmas dalgası), lal-i muzab (erimiş yakut; erimiş dudak), fevvare-i nur (nur fıskıyesi), damen-i dür (inci eteği).

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın çuhadarı Taşovalı Mustafa Ağa'nın elde ettiği "mahbub-ı zaman" adındaki lalenin soğanı, tam 1.000 altına satılmıştı; bu mor fitilli gül pembe beyaz bir laleydi. Bu nadide çiçeğe benzeyen sarı fitilli gül pembe beyaz bir laleye de "gül-i İrem" adı verilmişti. Bilahare mahbub lalenin soğanı kaybolmuş, mor fitilli başka bir laleye "mahbub-ı sanî" adı konmuştu. Fakat Hicri 1190'da Tabak Ata tarafından tekrar bulunmuş, bu sefer de adına "mahbub-ı Ata" denilmişti.

Mehmed Aşkî'nin *Lale İsimleri*, tarih ve çiçek meraklıları kadar, ressamlarımızı da meşgul edecek kıymetli bir vesikadır. Türk çiçekçiliğinin diğer kıymetli kaynaklarından biri, Ahmed Kâmil'in *Lale Risalesi*'dir. Müellif eserini, I. Mahmud zamanında Mustafa Paşa sadaretinde kaleme almıştır. Evvela laleyi tarif ve metheder. Sonra şöhretinin sebebini anlatır:

"Hüdaî Aziz Mahmud Efendi'nin bir müridi lale meraklısıdır. Bu müridin tesiriyle Mahmud Efendi de laleye merak sarar. Nihayet bu merak bütün İstanbul halkına sirayet eder. Bu suretle İstanbul'da lale merakı Lale Devri'nden bir asır kadar evvel başlamış oluyor. Nitekim, 1730 ihtilali, III. Ahmed saltanatını yıktığı, Sadabad kasırları yerle bir tahrip edildiği halde, lale merakı devam etmiştir."

I. Mahmud zamanında da lale, güzide bir çiçek olarak itinayla yetiştirildi.

Yeni bir çeşit elde etmek, lalelere zarifane ad koymak, heyecanlı ve tatlı bir meşgale oldu. Ahmed Kâmil'in risalesinde de, 558 lale meraklısının adı vardır. Yalnız lale üzerinde durmayarak, alelumum Türk çiçeklerinin isimlerinden bahseden diğer kıymetli vesikalar arasında Rüşdizade Remzi ile Şehremini Camii hatibi Übeydî Efendi'nin çiçekçi tezkirelerini zikretmek lazımdır.

Übeydî Efendi'nin Hicri 1110 yılında kaleme aldığı *Netayicü'l-Ezhar* adını taşıyan kıymetli eserinin iki nüshası, üniversite kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında 3386 ve 2760 numaralarda kayıtlıdır.

Übeydî Efendi merhum, ulemadan, vüzeradan, şeyhten, dervişten; bekçi, bahçıvan, hancı, hamamcı; esnaftan, tüccardan iki yüze yakın Türk çiçekçisinin adını veriyor. Eserde sahibinin hal tercümesinden ziyade elde edilen çiçeklerin isimlerine, tariflerine ve çiçekler için söylenmiş tarih mısralarına ehemmiyet verilmiştir. Yer yer de küçücük fıkralar yerleştirilmiştir; Übeydî

Efendi merhum bu himmetini tespit ettiği bütün isimler üzerinde sarf etmiş olsaydı, *Netayicü'l-Ezhar* bugün muhakkak ki bir hazine olurdu.

Ebussuud Efendi, *Netayicü'l-Ezhar*'da ilk kaydedilen isimdir; 16. asrın büyük şeyhülislamı, ikisi sarı, biri beyaz üç çeşit zerrin yetiştirmiş, bu çiçekler "sarı Ebussuud, Ebussuud müşabihi ve Ebussuud beyazı" isimleriyle tescil edilmiştir.

Büyük Doğu'ya *Netayicü'l-Ezhar*'dan bazı parçalar naklediyorum:

Büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi'nin ölüm tarihi malum değildir. Arapça kitabeli kabir taşı kısmen harap olmuştur. Müellifin son eseri de Hicri 1068 tarihini taşımaktadır. Muallim M. Cevdet merhum *Muallimler Birliği* mecmuasında Kâtip Çelebi'nin hayat ve eserleri hakkında kaleme aldığı bir makale silsilesine pek haklı olarak "1070'e doğru ölen Kâtip Çelebi..." diye başlamaktadır. Übeydî Efendi'nin tezkiresinde bu büyük adamın da adı vardır ve muasırı sayılabilecek olan tezkire sahibi tarafından düşürülecek kayıtlara itimat etmek lazımdır:

Hacı Halifekâtip, müverrih, âlim, Fazıl merhum Hacı Halife ki, bir mavi katmer salkımlı mavi sümbülü vardır. 1074'te ölmüştür.

Galatalı Çorbacı Mehmed Ağa, Hicri 1077'de ölmüş; lale ve zerrin tohumlarına sahip bir mübarek ihtiyarmış. Rumi laleden bir alacası varmış:

Kendisine su gibi akıttı dil-i nası
Çorbacı'nın işte bu güzel alacası...

"Çorbacı" adıyla meşhur zerrini ilk açtığı zaman, çiçek meraklıları yüz kuruş verip almak istemişler. Merhum, adının rahmetle anılmasını paraya tercih etmiş, bu namlı zerrininden birkaç soğan yetiştirdikten sonra, alaca lalesiyle beraber birer kâğıda koyarak asrının meşhur çiçekçilerine varıp kendi eliyle birer tane hediye ederek her temaşasında ruhunu hayır ile şad etmelerini rica etmiş...

Atikmustafapaşa Camii şeyhi Necmeddin Hasan Efendi bir güzel sümbül, bir âlâ nar, bir nadide fındık ve bir latif kızılcık yetiştirmiş, bunlara "şeyh sümbülü", "şeyh narı", "şeyh fındığı" ve "şeyh kızılcığı" demişler.

Übeydî Efendi'nin şu fıkrasını okuyalım, bakınız ne kadar şirindir:

"Sultan III. Murad zamanında, mevlit gecesinde ilk defa olarak minarelerin şerefesine kandil yaktırtan bu Şeyh Hasan Efendi'dir. Padişahın fevkalade hoşuna giderek bundan böyle mevlit geceleri minarelerin kandillerle donatılmasının âdet olması hakkında bir ferman çıkarmıştır."

18. asır başında Mustafa Çelebi bir karanfil meraklısıymış. On bir tane nadide karanfil yetiştirmiş... Bakınız, isimleri ne kadar güzeldir: şebçerağ, gümüş fincanı, tuğlu alaca... Karanfillerden birinin adı da "Nasuh"tur. Nasuh, Mustafa Çelebi'nin hatırını kıramayacağı bir berberdir, Çelebi'den bir karanfil çeliği alıyor, bu çelikte, asıl sahibinde bile bulunmayan enfes bir çiçek açıyor, dillere destan oluyor. Mustafa Çelebi dayanamıyor, Berber Nasuh'tan çiçeği geri alıyor, fakat, onun adına nispetle tescil ettirmek zarafetini de gösteriyor.

Kalenderhaneli Hacı Mustafa'nın da "akçeli" adında bir zerrini vardır. Bir gün, Kalenderhaneli'nin bahçesini devrin küberasından bir zat ziyaret ediyor, o gün yeni açmış ve o zamana kadar görülmemiş bir zerrinin dibine bir avuç çil kuruş bırakıyor. Bahçeden ayrılırken Kalenderhaneli:

"Bizden bir çiçek almadınız!.." diyor.

Zarif misafir:

"Eğer lütfederseniz dibinde akçesi olanı alalım!.." diyor.

Kalenderhaneli'nin bu yeni çiçeği de "akçeli" diye şöhret buluyor.

Sokullu oğullarının Karaağaç sahilinde namlı bir bahçesi vardır ki, bugün yerinde İstanbul Mezbahası bulunmaktadır. 17. asır ortasında, Mehmed Ağa adında bir bahçıvan, burada, İstanbul'un en güzel lalelerini yetiştirmiştir. Bir gece, İbrahim Hanzadeler diye anılan Sokullu oğulları, IV. Mehmed'i bahçelerinde muazzam, muhteşem bir çırağan eğlencesine davet ediyorlar. Padişah lalelere hayran oluyor ve yetiştiren ihtiyar bahçıvanı çağırarak:

"Dile benden ne dilersen!" diyor.

Mehmed Ağa:

"Padişahım!.. Beni İbrahim Hanzadeler'in Hicaz'daki hayratına mütevelli tayin et, ömrümün son yıllarını o topraklarda geçirmek isterim!" diyor.

Bugün ne kadar yazıktır ki, Türk çiçekçiliği ölü bir halde bulunuyor. Yeni Cami arkasındaki İstanbul çiçek pazarı iç sızlatacak kadar yoksuldur.

18. asırda Türkiye'de saltanat sürmüş olan lalenin vatanı olarak, bugün Hollanda gösteriliyor. Halbuki, Avrupalılar bu çiçeği, hâlâ eski bir Türk adına nispetle anmaktadır. Düz beyaz lalelerden birinin adı "dülbend lale"ydi; Avrupalılar, işbu "dülbend" kelimesini kendi ağızlarına göre bozarak laleye "tülib" demişlerdir.

Çiçek, bir medeniyet, ruh yüksekliği miyarıdır. Bundan ötürüdür ki, çiçekçiler arasından katil ve hırsız çıkmaz.

Tarihi çok parlak olan çiçekçiliğimizi, eski parlak mevkiine çıkarmak bir vatan borcudur. Bugün bahçemizde erimiş yakutların, elmas dalgalarının, inci eteklerinin yerinde "Jean-Marie", "Eclipse Boréal" gibi yabancı isimler saltanat sürüyor.

Eski Türk çiçekçileri, bilhassa tohumculuğa ehemmiyet verirlerdi. Zerrin, sümbül ve lale gibi soğanlı çiçeklerde dahi, yeni bulunan bir soğanı kaybetmemek ve üretmek endişesinin yanında, tohumdan yeni çeşitler elde etmek gayreti çok daha baskındı.

Muallim M. Cevdet merhum, meşhur çiçekler, amatör çiçek meraklıları konusunda şunları yazıyor:

"Yüz üç yaşında vefat eden Müşir Fuad Paşa'dan ve doksan yaşına kadar yaşayan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey merhumlardan öğrendiğime göre Koca Hüsrev Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Hıdiv İsmail Paşa ve Prenses Zeyneb Hanımefendi'nin bahçeleri yüzlerce, binlerce çiçeklerin sergisiymiş. Pek değerli çiçek mütehassısları dolgun maaşlar alarak bu bahçeleri tanzim ederlermiş."

İstanbul civarında sur dışında, Boğaziçi'nde, Üsküdar'da gayet büyük ve meşhur çiçek bahçeleri vardı. Bir kısım çiçekçiler işlerini bir çeşit üzerinde ihtisasa dökmüşlerdi, mesela sadece gül veya sümbül, karanfil, fulya yetişti-

rirlerdi. Bahçeler de sahiplerinin isimleriyle beraber, mesela "falanın gül bahçesi, karanfil bahçesi, fulya bahçesi, manolya bahçesi" diye anılırdı. Bu bahçeler, sahiplerine iki türlü gelir temin ederdi, bir yandan yetiştirilen nadide çiçekler, İstanbul ve Beyoğlu çiçek pazarlarına sevk edilir, bir yandan da bahçeler teferrüce çıkan İstanbul halkına bir mesire olarak açık bulundurulurdu. Bu arada bilhassa yâr ve ağyar gözünden ırak sevmek isteyen çiftler çiçek bahçelerine giderlerdi. Meyhanelerde dolaşarak altın adını bakıra çıkarmak ve dile düşmekten çekinen nevcivanlar da çiçek bahçelerinde kurulan işret sofralarına iltifat eder, giderlerdi. Bundan ötürüdür ki, askeri rüştiyeler ve idadilerle Darüşşafaka talebelerinin tatil günlerinde çiçek bahçelerine –velev ki kendi arkadaşlarıyla– gitmeleri şiddetle yasak edilmişti.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize verdiği notlarda çiçekçiler üzerine şunları yazıyor:

"Cumhuriyet devrinden önce, asrımız başlarında, düğünlere çiçek sepet ve buketleri, cenazelere çelenk götürmek, göndermek âdeti yoktu, ama Müslüman Türk toplum hayatında çiçeğin fevkalade bir itibarı vardı; bahçesiz evlerde bile pencere içleri, balkonlar karanfil, gül, sardunya, küpeçiçeği, fesleğen saksılarıyla bezenmiş olurdu. Sıbyan mekteplerinde çocuklar her sabah hocalarına bir küçük demet götürürlerdi; hasta dostlara gayet zarif çiçek şişeleri içinde bir güzel karanfil, zerrin gönderilerek hal ve hatır sorulurdu. Toplum hayatında, günlük çiçek istihlaki hiç şüphesiz ki zamanımızda olduğu kadar yaygın değildi. Çiçekçi dükkânları mahduttu ve ancak mevsimlik ticaret konusuydu. Köprü'nün Haydarpaşa-Kadıköy iskelesinde, Anadolu ve Rumeli yakası Boğaz iskelelerinde, bir de Eminönü'nde Köprü başında tahsildar kulübesinin arkasındaki sergi dükkâncıklarda satılırdı. Her semtte çiçek satıcılığı istisnasız tulumbacıların elindeydi. Dükkân-sergi sermayesini semtin sandık reisi koyardı, çıraktan satıcısı da muhakkak uçarı bir şahbaz delikanlı yahut bir pırpırı mürahik oğlan olurdu. Patron gayet temiz giyinir ve dükkân önüne atılmış bir iskemlede oturur, sigarasını, kahvesini içerdi; geçerken uğramış hatırlı kimselere ikramlarda bulunurdu. Çığırtkan delikanlılar, oğlanlar ise muhakkak yalınayak dolaşırlardı; karaya çalan koyu güvez fes kaşlar üstüne düşmüş, şakaklar zülüflü, sağ kulak ardına muhakkak bir gül goncası veya karanfil iliştirilmiş, sırtında allı pullu basma mintan, belinde

kırmızı Girit kuşağı, yelek düğmeleri muhakkak çözük, incikkemikleri görünür de, baldırlar görünmez.

Ticaret metaı çiçek olduğuna göre, çığırtkanın da kaş ve göz nakşına ve el ayak kesiminin güzelliğine, düzgünlüğüne dikkat edilirdi ve her dükkân-serginin münasip bir yerinde çiçek üzerine bir levha bulundurmak da âdet gibiydi, mesela:

Ehl-i bezme çektirir zerrin kadehler intizar
Cura-i meyden midir saki bu reng-i lalezar!

Ol gonca-i sermest sabah olsun uyansın
Ayine-i mül gül yüzünü görsün utansın!

Günümüzde İstanbul çiçekleri "köklü çiçek ve tohum üzerine iş yapanlar" ve "kesilmiş sap üstünde çiçek satanlar" olmak üzere iki kısma ayrılmış bulunmaktadır; köklü çiçek ve tohumculukla meşgul olanlar binden fazladır. İçlerinde yarım asırdan beri çiçekçilik yapanlar vardır. Kesilmiş çiçek satıcılarının toptan çiçek satışı işlerini gören, müzayedeleri yaptıran bir çiçekçiler kooperatifi vardır, kesilmiş çiçek satan mağazaların sahipleri, bu kooperatif üyesidirler; onların sayısı da bine yaklaşır. Kesik çiçek müzayedeleri haftada üç gün, pazartesi, çarşamba ve cuma günleri, kooperatifin bulunduğu Beyoğlu'nda Suriye Pasajı'nda yapılır.

Türk çiçekçiliği bir inhitat devrindedir. Çiçekçiliği ihya yolunda ihdas edilmiş Bahar ve Çiçek Bayramı da birkaç yıldan beri tavsamış ve unutulmuştur.

II. Abdülhamid devri sonları ile Meşrutiyet devrinde İstanbul'un şık beyleri, gençleri, yaz ve kış, yıl boyunca her gün yakalarına bir çiçek takarlardı. Halen bu güzel süs unutulmuş gibidir. Bilhassa gençler arasında çiçek sevgisi hemen hemen yok olmuş gibidir. İstanbul aydınları arasında biri yaşlıca, biri olgun çağında iki muharrir her gün yakalarında birer karanfilleri, ayrıca şöhret sahibidirler. Yaşlı olan Ord. Prof. Şükrü Baban, olgun çağda olanı da Ümit Deniz'dir.

Daha eskiler, Tanzimat'tan önceki devrin erkekleri ise çiçeği yakaya değil, başa takarlar, serpuşun nevi her ne ise üstüne sarılmış tülbendin bir kıvrımına iliştirirlerdi. Dal külah, dal fes olanlar da baş çiçeklerinin sapını külah veya fesin kenarından içeri sokarlar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı. Mesela Sururî bir kasidesinde:

Şeyhülislam-ı şerifü'n-nesep Esadzade
Taksa destarına kesb-i şeref eyler sünbül

diyor.

Çiçekçi Kahvehanesi

Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı civarında çok eski ve meşhur bir kahvehaneydi. Tramvay yoluyla Haydarpaşa tarafından gelindiğine göre, Üsküdar'ın eşiği yerinde olan Duvardibi mevkiinde, Sultan III. Selim'in çeşmesinin hemen karşısında, caddeye nispetle azıcık geride, bir bahçe içinde toprak üstü tek katlı ahşap binacıklardı; önünde, bahçesi içinde bir namazgâh taşı vardı.

Adına 18. asır metinlerinde rastlanmış, şehirde tebdil-i kıyafetle sık sık dolaşan ve kendisini Topkapılı Osman Ağa diye tanıtarak halkın dertlerini dinleyen Sultan III. Osman, Üsküdar'a geçtiği zamanlar hemen daima bu kahvehaneye uğrardı. Asrımızda da en seçkin müşterisi büyük ressam Hoca Ali Rıza Bey olmuştu; üstadın bu kahvehanede otururken çizdiği iki üç desen vardır; ekseriya, İstanbul'da dolaşırken çizdiği krokiler üzerinde de, burada oturur çalışırdı.

Üsküdarlı halk şairi merhum Vâsıf Hiç, bu kıymetli hatırasını naklederek, "Bu kahvehanenin hemen bütün müşterileri, üdeba, zürafa, ilim, sanat ve marifet erbabıydı. Nice beyler, paşalar, olgun dolgun kalem efendileri bu kahvehaneye çıkarlardı, içlerinde mütekaidin, hatta gecelik entarileri üstüne bir ceket, sako, palto alıp gelirlerdi. Dedikodu yapılmaz, edibane, hakimane, rindane sohbet ve muhabbetle vakit geçirilirdi.

Bazen Cemil Bey pehlivan ve Esvapçıbaşının Alaeddin Bey gibi azılı kabadayılar da gelirdi, fakat edepleriyle otururlar, oranın vakarlı havasını asla bozmazlardı" diyor.

Aşağıdaki satırları Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in 1962 yılında *Türk Etnografya* dergisinin 5 numaralı sayısında intişar etmiş "Türkiye'de Kahve, Kahvehaneler" başlıklı makalesinden alıyoruz:

"Tunusbağı'ndan Karacaahmet'i sola alarak Duvardibi'nde Pertevpaşa Camii'ne (Selimiye Dergâhı) gelirken (Duvardibi'ne Üsküdar tarafından gelindiğine göre), İhsaniye'de namazgâha sapan yol başında ve Selim-i Salis tuğralı çeşmenin karşısına rastlar.

Bir katlı ve kırmızıya boyalı, bahçe içinde bir binadır. Halen kapalıdır. Kiralık ev gibi kullanılmaktadır. Sahibine hacı derlerdi. O da Çiçekçi Aziz'den tutmuştu. Bundan kırk beş sene evvel açıktı. Yazın bahçesinde oturmak mutaddı. Vaktiyle yeri bir namazgâh imiş ve mihrabı, taşı ve abdest musluğu için tulumbalı kuyu vardı ki, ben hatırlarım." (adı geçen dergiden ayrı basım, 1963)

Esirler ve esirciler

Dünyada ve dolayısıyla memleketimizde esir alım satımının meşru olduğu devirlerde bütün büyük şehirler gibi İstanbul'da da, esircilik zor, manevi sorumluluk taşıyan, fakat çok kârlı, büyük işlerden biri olmuştu.

Fütuhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıçla girilen yerlerden çıkarılan genç kızlar ve erkekler, Kırım Hanlığı akıncılarının Ukrayna'dan, Polonya'dan, Rusya'dan toplayıp getirdikleri genç esirler, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücut düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden, esirci haydutlar eliyle çalınmış yahut öz anaları babaları, yakın akrabaları tarafından

esircilere satılmış çocuklar, Afrika'dan getirilmiş, Habeşi ve zenci esir kız ve oğlanlar, yüzyıllar boyunca İstanbul esircilerinin ellerinde toplanmış, İstanbul'da Esir Hanı'nda, bu hanın ortasındaki esir pazarında ya açık artırmalarla yahut hususi anlaşmalar, pazarlıklarla satılmışlardır.

Büyük Kapalıçarşı ile Nuruosmaniye Camii arasında bir mevkide bulunan han, zamanımızda mevcut değildir, 1846'dan sonra, tespit edemediğimiz bir tarihte yıkılmış yahut yıktırılmıştır.

Pek müstesna güzellikteki köleler ve cariyeler, han avlusunda kurulan esir pazarında müzayedeye çıkarılmaz, taliplerine odada gösterilir ve pazarlıkla satılırdı.

Habeşi, zenci ve beyaz ırka mensup muhtelif milletlerden bazı köleler de, mayası Bizans'tan alınmış bir geleneğe uyularak, muhakkak ki zalim bir ameliyatla hadım edilmişler, Habeşi ve zenci hadım kölelere "haremağası", "kara hadım", beyaz hadım kölelere de "tavaşî", "ak hadım" denilmiştir. Satıldıkları kapılarda sadakatle hizmet eden kölelerin çoğu, efendileri tarafından azat edilmişler, içlerinden devlet kapısında sadrazamlığa kadar en yüksek mevkilere yükselenler, bir sanat alanında şöhret sahibi olanlar, büyük servetlere kavuşanlar, hatta en kibar ailelerin kızlarıyla, hatta sultanlarla, hanımsultanlarla evlenenler pek çok olmuştur.

Cariyelerin içinde çoğu refah ve saadete, hürriyetine, bir aile yuvasına kavuşmuş, Saray-ı Hümayun'a alınan cariyelerden bir kısmı "haseki sultan" (padişah zevcesi), valide sultan (padişah anası) olmuştur. Osmanlı devrinde Türk toplum hayatında bir esaret faciası olarak tasvir edilebilecek cariye ve köle yoktur diyebiliriz; hatta çoğu, esir olarak getirilip bir kapıya satıldıktan sonra, memleketinde hiçbir zaman ulaşamayacağı hayat seviyesine ulaşmış, kavuşmuştur.

Küçük yaşlarda köleler satın alıp, terbiye etmek, okutmak, yetiştirmek, bazı Osmanlı vezirleri, kibarları için büyük bir zevk olmuştur. Bu yolda Kanunî Sultan Süleyman'ın başdefterdarı İskender Çelebi ile 19. asrın ünlü vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa pek meşhurdurlar. İskender Çelebi'nin ölümünde terekesinde, cariyeler hariç 6.200 kölesi çıkmıştır.

Hicri 991 (Miladi 1583) tarihli bir fermanda esirciler ile esir alım satımı üzerine çok mühim kayıtlar vardır, şöyle ki:

Kadın ve erkek bazı uygunsuz kimseler türemiş ve İstanbul esircileri arasına karışmışlardı. Bunlar cariye ve genç kölelerini satmak isteyenleri öğrenirler, satalım diye emaneten ellerinden alırlar. Esir pazarına götürürler, önceden anlaştıkları bekâr uşağı leventler de müşteri kılığında pazara gelir ve mezatta herkesten yüksek bir fiyat vererek esiri sözde satın alır, bir bakayım, halini, şanını, hizmetini tecrübe edeyim diyerek üstünü sonra ödemek üzere bir miktar pey akçası bırakır ve esiri menzili olan bekâr odasına götürür, birkaç gün fuhuş yolunda ona dilediği gibi tasarruf eder, kullandığı esirin eline de gönlünü hoş edecek birkaç şey verir, sonra bana yaramaz diyerek geri getirir, aslında bir muhabbet tellallığı ücreti olan verdiği pey akçasından da vazgeçerdi.

Bazı esir tellalları da karılarını müşteri kılığında pazardaki mezata sokarlar, yukarıda bahsedilen usulle cariyeleri ona satın aldırıp leventlere devredip kapatırlar ve sonra yine pey akçasından vazgeçilerek cariye geri getirilirdi. İşlerinin ehli namuslu esirciler toplanıp Divan-ı Hümayun'a şikâyette bulundular. İstanbul Kadılığı'na hitaben çıkan bir fermanla bu uygunsuzluğun şiddetle men edilmesi emredildi (991 Şaban [Ağustos-Eylül 1583]).

Hicri 967 (Miladi 1559) ve Hicri 983 (Miladi 1575) tarihli iki fermandan da 16. yüzyılda İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de gayrimüslimlere esir satılmasının yasak olduğunu, gayrimüslimler elindeki esirin araştırılıp meydana çıkarılmasından sona Müslümanlara satılarak bedelinin eski sahiplerine verildiğini öğreniyoruz; yine aynı fermanlarda gayrimüslimlerin azatlı esir dahi kullanamayacakları yazılıdır.

17. asırda yaşamış büyük yazar Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad zamanında yapılan bir esnaf-ordu alayı münasebetiyle esirciler üzerine şunları yazıyor:

"Esnaf-ı Emanet-i Esirhane:

1 ağa ve 400 neferdir; kethüdası, şeyhi, çavuşları, esir tellalları vardır. Ellerinde padişah beratı bulunan esnaftır. Esir Hanı, Tavukpazarı'nda kale misali 300 adet tahtani ve fevkani odalardır. Hanın demir kapısının dibinde Esirhane emini oturur ve satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır.

Esircilerin piri

Esircilerin piri Benî İsrail zamanında Nesim nam bir bezirgândı ki, Hazreti Yusuf'u kuyudan çıkararak Mısır'a götürüp, Aziz el-Mısrî'ye satmıştı. İşte esir satmak ondan kaldı. Sonra Peygamberimiz'in asrında müşriklerle edilen gazvelerde birtakım çocuklar ele geçtiğinde sahabeden Bedil bin Verta esir satmıştır, Uhud Gazası şehitlerindendir.

Esnaf-ı bezirgân-ı esirciyan:

2.000 neferdir. Dükkânları Esirhane (Esir Hanı) odalarıdır. Bu taife, Gürcistan, Megrilistan, Abaza diyarı, Çerkezistan'dan kaldırılıp getirilmiş esirleri süsleyerek onları ordu-esnaf alayında sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken padişah (Sultan IV. Murad) yüz adet afitap misali Gürcü, Abaza ve Çerkez oğlanlarını saraya alıp, sahiplerine bedelinin üstünde ihsanda bulundu. Sonra Esirhane emiri de maiyeti ile fahir alay esvapları giymiş olarak geçti. Ondan sonra nice bin pak ve pakize esir kızları ve sülün gözlü, münevver yüzlü mahbub-ı devran oğlanları şatırlar önüne alıp saf saf geçerlerdi." (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I.)

Diğer bütün esnaf teşkilatı gibi esirciler de bir loncada toplanmışlardı. Kethüdaları, şeyhleri, yiğitbaşıları vardı.

Büyük bestekâr ve musiki bilgini Itrî Efendi, şöhretinin en parlak devrinde esirciler kethüdalığı yapmıştır ki, buna benzer bir şeref başka esnaf topluluklarına nasip olmamıştır.

Hicri 17 Ramazan 1050 (2 Ocak 1641, Sultan İbrahim devrinin başı) tarihli ve İstanbul Kadılığı tarafından tanzim edilmiş bir esnaf nizamı ve narh defterinde esirciler hakkındaki hükümlerle beraber erkek ve kadın esircilerin ve esir tellallarının ikametgâh adresleriyle birlikte isimleri de tespit edilmiştir ki çok kıymetli bir vesikadır; bugünkü dilimize çevrilmiş metni şudur:

"Esirci taifesi erkek ve kadın yüz neferden ziyade olup lakin içlerinde bazı hilekâr ve müflis ve uygunsuz olanları vardır, bilhassa kadın esircilerin ekseri perhizkâr (namuslu) olmayub Müslüman cariyeyi sahibinden ziyade baha ile isteklisi vardır diye alub, Leh ve Boğdan elçilerine vesair zengin kefereye

götürüp cariyeyi onlara tasarruf ettirüb (fuhuşa alet olup kıza ve kendisine) birkaç şey alub beğenmediler diye sahibine iade ettikleri ve buna benzer nice fesat etmekle suçlu görüldüklerinden esircilikten men edilmişlerdir. Namuslu, dindar ve işine yetecek kadar serveti olan esircilerden 33 nefer erkek ve 8 nefer kadın esirci ile 19 nefer tellal bırakılmışlardır ve zencirleme kefalete bağlanub bundan sonra içlerinden biri layıksız bir iş yaparsa, cümlesi sorumlu tutulacaktır. Esir satışlarında uydurma, yalan fiyat istenmeyecek, esiri alım bedelinin onda bir kârı ile satacaklardır."

Esirciler kethüdası

Esirciler kâhyası, esnaf teşekküllerini devlet adına kontrol eden kâhyalıklardan biriydi, yeri Esir Hanı'ndaydı; diğer esnaf gibi esirciler de zincirleme kefalete bağlı bir lonca (cemiyet) halinde toplanmışlardı. Kendileri tarafından seçilen bir pirleri (şeyhleri) ve yiğitbaşıları ile devletçe tayin edilen kâhyaları, Esir Hanı'nın asayiş ve inzibatından, esir satışlarındaki uygunsuzluklardan sorumluydular.

17. yüzyılın ikinci yarısında büyük bestekâr ve musiki bilgini Buhurizade Mustafa Itrî Efendi bir memuriyetle taltif edilmek istendiğinde, "siması, endamı ve ahlakıyla güzel bir Çerkez kızı seçmek, onu satın alıp evlat edinmek ve kıza musiki talim ederek bu ilimdeki bilgisini ona devretmek istediğini" söyleyerek esirciler kethüdalığını istemişti. Osmanlı tarihi boyunca esnaf kâhyaları arasında Itrî şöhretinde bir kimse bulunamamıştır.

Esirhane eminliği

Esir ticareti, cariye ve köle alım satımında onda bir kazanç vergisini toplayan bir memuriyetti, yeri Tavukpazarı'nda Esir Hanı'ndaydı. Evliya Çelebi'nin kaydına göre 17. yüzyılda seneliği 500 keseye iltizam olunur bir eminlikmiş. Ne zaman kaldırıldığını tespit edemedik, 1826'dan esir ticaretinin Türkiye'de yasak edildiği 1854 tarihine kadar cariye ve köle satışları tellaliyesinin vergisini ihtisap ağası topluyordu.

Esir pazarı

Esir pazarında müzayedeler, esir tellalları tarafından yapılırdı. Handa, oda sahibi esirciler ve esir tellalları zincirleme kefalete bağlıydılar, birinin yaptığı uygunsuzlukta hepsi sorumlu tutulurdu; buna rağmen esir ticareti genç ve güzel cariye ve kölelerin satılması nazik işti.

Para karşılığı fuhuş yolunda uygunsuzluğa imkân veren bir işte ve esirciler, esir tellalları arasında işinin haysiyetini suiistimal edenler çıkmıştır.

Fütuhat devri kapandıktan sonra, esir pazarında satılan cariye ve köleler Kafkasya'dan beyaz ırktan güzellikleriyle meşhur Çerkez, Abaza, Megril kızları ve oğlanları ile Afrika'dan getirilen zenci esirler oldu.

Evvelce satılmış olup sahibi tarafından herhangi bir sebeple elden çıkarılmak istenen esirler de yine esir pazarında esirciler ve esir tellalları vasıtasıyla emanet mal olarak satılırdı; esirciler, bu esirlerin satışından bir tellaliye alırlar, esirci kendisine satılmak üzere bırakılmış esiri kaç gün yanında kalarak beslemiş ise bir de nafaka bedeli alırdı.

Esircilerin kendi malları olan cariyeleri, allık ve kızıllıkla boyayarak müzayede veya satış pazarlığında olduğundan daha cazibeli göstermeleri yasaktı.

Cariye ve köleler, süslü, güzel esvaplarla alımlı gösterilirse, esirci onları üstlerindeki o esvaplarla satmaya mecburdu.

Bilhassa köle satışlarında hazin sahneler olurdu; kaba bir alıcı, satın almaya niyet ettiği köleyi şöyle bir görüp beğenmekle kalmaz, ağız kokusu gibi herhangi bir özrü, yarası, çıbanı bulunması ihtimaline karşı kulaklarını, burnunu, ağzını ve dişlerini muayene eder, gömleğini çıkartıp çıplak vücudunu görür, paçalarını sıvatıp bacaklarına bakardı.

Satışa çıkarılan mutlaka yalınayak olurdu, düztabanlık uğursuz bilindiği için taban muayenesine pek önem verilirdi, düztaban kölelerin fiyatları çok düşük olur, öyleleri hatta alıcı bulamaz, esirci elinde kalırdı; bundan ötürü taban muayenesine, esir alırken esirciler de dikkat ederlerdi.

Köle satışlarında bu muayenelerin kolay yapılması için köle ekseriyetle müzayedede alıcılara bir içdonuyla çıplak olarak arz edilirdi. Şu manzume, esir pazarı Esir Hanı'nın son günlerini görmüş Âşık Derviş Figanî'nindir:

Esirci Hanı'na düşerse yolun
Girüb kapusundan aklın yitirme
Temkin ü basiret üzere bulun
Bir nazar atfetsem ne olur dime

Odalar içinde kız ile oğlan
Mürg-i hoş sadalar mecbur-i vatan
Kayd-ı esarette nice dilberan
Benzer aynıyle dürr-i yetime

Suret-i beşerde nice yüz melek
Acıdır her birin hikâyesi pek
Esaret muhakkak ateşten gömlek
Lanet o esirci pelid zalime

Oğlanı çıkarub mezada üryan
Hicabdan yerlere geçer mumiyan
Koşar hacegîler mezadı duyan
Sine bülbülcüğü alam kendime

Dellalbaşı ider mezadı küşad
Çıkarub ortaya bir kadd-i şimşad
Dideler ruşendir diller ise şad
Baha biçilmez o külçe-i sime

Kimi ağzın koklar şah-ı bütanın
Kimi dişin sayar dilber fetanın
Aman düz olmasın göster tabanın
Altun sayılacak şehlevendime

Yeryüzü cenneti esir pazarı
Değmesün buraya kem göz nazarı
At hûr ü gulama aşk ile zarı
Ey Âşık Figanî derviş kemine

Palaspare berduş dervişiz yahu
Bakub güzellere çekelim bir hu
Sayda şitab itsem ben de bir ahu
Kuzgun beçe düşer kasir yedime.

Esir Hanı üzerine söylenmiş bir destanda şu tasvirler var:

Abaza, Gürcü'den, Çerkez, Lezgi'den
Reislere selam söyleyin bizden
İçi huri gılman esir gemisi
Gelirler yaz bahar Karadeniz'den

Cennet kaçkınları kızlar oğlanlar
Hüsün gülşeninden olmuş talanlar
Cehennemlik kütük şaki-i merdud
Ol biçaregânı çalıp satanlar

Saçları topukta Çerkez duhteri
Bükmüştür boynunu yaşlı gözleri
Çıkacak pazarda yarın mezada
Cümle âlem olur ona müşteri

Ayine-i billur sine-i gülrenk
Lisana geldikçe bülbül-i ahenk
Nigâh-ı dilbaza reşk eder ahu
Hurşid-i dirahşan başında çelenk

Meşher-i hüsündür Esirci Hanı
Hücreler lebaleb güzeller kânı
Seyr ü temaşada bey ü şirada
Tarif edem size edep erkânı

Kıl kadar kusurdan ayıptan ârî
Olmak gerek cümle köle cevarî
Tüm üryan görürsün amma şartı var
Kadimden beru ki şöylece cari.

İstanbul esir pazarları, Hicri 1263 yılı Muharreminin başında Sultan II. Mahmud'un emriyle kaldırılmıştır. Lütfî tarihinin sekizinci cildinde o yıl vakaları arasında şöyle kayıtlıdır:

"O vakte kadar eşya ve emtia gibi köle ve cariye namıyla birtakım aceze İstanbul'da Büyükçarşı civarında esir pazarı denilen yerde her gün mezat usulüyle alınıp satılırdı. Oradaki esirci esnafı ellerinde ve müstakil odalarda irili ufaklı, beyaz ve siyah ve Habeş köle ve cariyeler bulunurdu.

Köle ve cariye alıp satacak olanlar oraya giderlerdi. Her sene başında muharrem ayında Sultan Mahmud Babıâli'ye gelirdi. Padişahın huzurunda toplanan büyük vükela meclisinde mühim ıslahat ve bu arada adlî usuller müzakere edilirken, Sultan Mahmud esir pazarında insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyen haller olduğunu söyleyerek bu pazarın kaldırılmasını ve köle ve cariyelere ait muamelatın şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretti. Köle ve cariyelerin eşya gibi, haraç mezat satılması kaldırıldı."

Kimin olduğunu tespit edemediğimiz tamiyeli mücevher bir tarihte, İstanbul esir pazarının kaldırılması tarihi 9 Muharrem 1263 (Miladi 28 Aralık 1846) gösterilmiştir:

Çıktı dokuz muharremde ferman-ı hümayunu
"Bak iki yüz altmış üçte kalktı esir pazarı"
1272 – 9 = 1263.

Esir pazarı kaldırıldıktan sonra, esir satışı esircilerin evlerinde yapıldı. Esir Hanı kapandı, bir bekâr hanı oldu; evlerde satış muameleleri ve evrakı, esircinin semtinin şeri mahkemesinde tescil ve tanzim edildi. M. Zeki Pakalın'ın kaydına göre, Esir Hanı'ndan çıkıp dağılan esircilerden bir kısmı Fatih civarında bir hana yerleşti; Çerkez esirciler, köle ve cariyelerini Tophane'de Karabaş Mahallesi'nde Karabaş Sokağı'ndaki evlerine götürdüler.

Sultan Abdülmecid'in 1 Ekim 1854 tarihli fermanıyla Türkiye'de esir ticareti yasak edildi; bu esirci evleri de kalktı.

Bakkallar

İstanbul'da ve bütün Türkiye'de bakkallık, bakkaliye ticareti, diğer bütün esnafta ve ticari sahada olduğu gibi Tanzimat devrine kadar "gedik" denilen tahdide tabiydi. Yani bir adam, sermayesi ne olursa olsun, istediği zaman, istediği yerde bir dükkân bulup bakkallık yapamazdı.

İstanbul'da gerek çarşılarda, gerek mahalle içlerindeki bakkal dükkânları, yerlerine varıncaya kadar tespit edilmişti; devlet, semtin ihtiyacını ve esnaf ile ahalinin müracaatını kabul ederek yeni bir bakkal dükkânı gediği ihdas etmedikçe mevcut bakkal esnafına bir yenisi katılamazdı. Yine bütün esnaf gibi bakkallar da pirleri, yiğitbaşları ve devletçe tayin edilen kethüdalarıyla bakkallar loncasında sağlam kefalet altındaydılar; devletçe konulan narhlara ve esnaf nizamnamelerine riayet ve bilhassa hileli terazi ve dirhem kullanmaktan mutlaka içtinaba, bu kefaletle de ayrıca mecburdular.

Gümrük nizamınca her bakkalın yanında kaç çırak bulundurabileceği de tayin edilmişti; çıraklar da kefalet altında alınırdı.

İstanbul'da bakkallık, Tanzimat devrinde gediklerin lağvı tarihine kadar yalnız Müslümanların elindeydi. Bu tarihten sonra, evvela kendi evlerinde dahi Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks Türkler bakkallık etmeye başladılar.

İstanbul kadısına gönderilmiş Hicri 1221, Miladi 1806 tarihli bir fermandan, gedik nizamına ve kefalete rağmen, bazı uygunsuz kimselerin İstanbul'da bakkallık yoluyla büyük ölçüde dolandırıcılığa teşebbüs ettiklerini, gedik nizamına ve kefalet işlerine bakanların vazifelerinde dikkatli davranmadıklarını öğreniyoruz; fermanın bu maddeye taalluk eden kısmının bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'da Balkapanı ve Galata'da Yağkapanı tüccarları, zeytinyağı ve sabun tüccarları, odun kapısı tüccarları, kuru yemiş ve pekmez ve pirinç tüccarları ve mumcu esnafı ile bakkal esnafının ellerine verilen fermanda tafsil ile bayan edilip açıklandığı üzere, bakkallar, sattıkları malları alıp, yukarıda zikredilen tüccarlar tarafından İstanbul'a getirilen türlü zahireyi pazarbaşı ve bölükbaşı ve ustabaşıları delaletiyle alacak, bunları kefilleri alınmış rabıta altındaki bakkal esnafına dağıtacaklardır. Malın tevziinde sekizde bir bedelini esnaftan kolaylıkla tahsil edip, tüccara vereceklerdir. Kefile raptolunmayanlar, bakkallık yapamaz. Ahvali meçhul bazı kimseler İstanbul'da, Galata'da, Eyüp'te, Üsküdar'da bakkal gediği tedarik ederek ve bu gediği aldıkları yerden (mesela İstanbul'dan Üsküdar'a, Üsküdar'dan Eyüp'e) diledikleri yere nakil için Galata, Eyüp ve Üsküdar hâkimlerinden vesair mahkemelerinden ilam ve hüccet alarak nizam şartlarına aykırı olan yeniden bakkal dükkânları açtıkları, tüccardan mal aldıktan sonra, kaçıp kayboldukları, tüccar malının bu suretle zayi olduğu öğrenilmiştir. Bundan böyle Asitane-i Aliye'mde (İstanbul'da) ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da ve buralara bağlı yerlerde gedik nakletmek, yeniden gedik açmak, esnaf tarafından birbirlerine gedik satıp almak, borca karşı gedik terhin etmek gibi hallerde, ancak İstanbul kadıları huzurlarında alınan hüccet ve ilamlar muteberdir. Bakkal taifesinden biri, tüccardan satın aldığı zahirelerin borcunu ödemede alacaklısı tüccarı üzerse yahut borcunu ödemeden ölürse yahut iflasını ilan ederse, elinde mevcut malı ve veresiyeden alacakları, pazarbaşı vesaireleri tarafından ve mahkemece yazılarak satılacak, borçlarını ödemeye yetmezse sahibi bulunduğu bakkal gediği, İstanbul kadısı huzurunda satılacak, onun bedeli yetmezse, mütebaki borcu, kefillerinden tahsil olunarak alacaklısı tüccara verilecektir.

Bundan böyle, bu haller yine tekerrür ederse, bakkal yolsuzluğu yüzünden tüccarın uğrayacağı zararı vazifelerini ihmal eden pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşılar ödeyeceklerdir."

Realist romancı Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği* adındaki eserinin "Lambo Usta" başlıklı hikâyesinde, İstanbul'un bir Karamanlı bakkal tipini çizmeye çalışmıştır; aşağıdaki satırları o hikâyeden alıyoruz:

"Bütün hemşehrileri memleketlerinde evini, öküzünü satıp, paralarını kemerlerine doldurduktan sonra, günün birinde köyün şehre giden yollarında

bir gölge halinde silinip kayboluyorlardı. Bu yol, onları İstanbul'a, paranın bol olduğu İstanbul'a götürüyordu.

Şimdilik, karısını da yanına almaya lüzum görmemişti... O, akşama kadar evin köşesinde pinekleyip, ağzında sakızı geviş getiren bir mahluktan başka bir şey miydi? Hususiyle İstanbul, yalnız paranın değil, karının da bol olduğu bir memleketti.

Lambo Usta, tam dört senedir İstanbul'un içerlek mahallelerinden birinde icrayı ticaret ediyordu. Mahallenin yegâne bakkalıydı. İçeriye giren her müşteri, tezgâhı başında kirli yapraklı veresiye defterinin buruşuk sayfaları karşısında, iri şişkin karnı, iki geniş kıvrım teşkil eden yuvarlak ensesi, posbıyıklarla meşhur yağız esmer çehresiyle Lambo Usta'yı her zaman meşgul bulurdu. Böyle bitmez tükenmez neler yazıyordu? Bunu hiç kimse bilmezdi. Mahalleli içinde en cimrisi olan mümeyyiz mütekaidi Hacı İbrahim Efendi'den tutunuz da, kahveci İsmail'e kadar herkes ona borçluydu.

Kısa bir zaman içinde mahallenin taşıdığı zihniyeti pek kolaylıkla öğrenip anlamıştı: İstanbullular, malın iyiliğinden çok ucuzluğuna bakıyorlardı; müşterilerini gübre ile karın doyuran ördeklere benzetiyordu.

...

Esrar-ı ticaretine kimse akıl erdirememişti. İki sokak aşırı bakkal Mihal'ın on ikiye sattığını o, mutlaka on bire veriyor ve müşterilerine hiçbir şey kazanmadığını, ancak sermayesine verdiğini söylüyordu. Onun bu ucuzluktaki maksadı, öteki mahallenin müşterilerini kendisine celbedip, bakkal Mihal'ı iflas ettirmek ve ondan sonra istediği gibi mahalleyi haraca kesmekti.

Bu, pek kolay bir iş değildi; bakkal Mihal gibi, senelerden beri küflenmiş, ev bark sahibi olmuş, küplü bir bakkalı devirmenin kolay iş olmadığını kendisi de biliyordu.

...

Lambo Usta, mahalleliye güler yüzle nüfuz etmekteydi... Son zamanlarda mahalleliden bazı ileri gelenlerin muvafakat ve yardımıyla dükkânında bir de tezgâh açmıştı. Mademki mahallede akşamcılar vardı, o halde bunların ötede beride meyhane meyhane dolaşıp gece yarılarına kadar çoluk çocuklarını sofra başında bekletmelerindense, buracıkta işlerini görmeleri daha muvafık değil miydi?

Lambo Usta, dükkânının iç tarafa kıvrılan mahzenini buna hasretmişti. Akşam olur olmaz komiser Mehmed Efendi'den tutunuz da, Hacı Nuri Bey'e kadar akşamcılar, birer ikişer iç tarafta isli bir lamba altında toplanıyor ve orada, bir kadehle işlerini pek güzel görüyorlardı.

Kazancına rağmen ortada bir eksik vardı: kadın... İki tulum gibi sarkan memeleriyle ineğe benzeyen karısı, gençliğinin bir hatası olarak boynunda kalmıştı... Köyde bile evlilik içinde bekâr hayatı yaşamaktaydı. Bununla beraber karısını getirmediğine müteessifti... Kadın mahrumiyeti içinde geçen gecelerde, bütün çirkinliği ile beraber karısını arzu ediyordu.

...

Lambo Usta, adım atacağı yeri yoklamadan ayağını uzatır adam değildi. Arada din farkı vardı... Dikkat etmeliydi. Köşedeki pembe eve taşınan hariciye kalemi kâtiplerinden Necib Fehmi Bey'in hizmetçisi Anika diğerleri arasında bir istisna teşkil ediyordu... Kendisiyle onun arasında muhabbete mâni bir sebep yoktu... Bu bir açık kapıydı.

Her ne kadar Anika, Lambo Usta'ya yüz vermemekte ise de, yola getirmek zor bir şey değildi. Önceleri ılık bir hava gibi damarlarına nüfuz eden bu kızgın aşkı, kısa zamanda bir ateş gibi vücudunu sardı. Bu aşk, sakin ve neşeli hayatında büyük bir değişiklik husule getirdi. Alaycı bir papağan gibi şaklayan Lambo Usta, ıslak ve miskin bir kargaya dönmüştü. Tezgâhın başında akşama kadar Anika'sını bekliyordu...

Anika, Lambo Usta'nın kendisine tutkun olduğunu biliyordu. Onu tam burnundan yakalamıştı. Bililtizam eliyle veya koluyla ona temas ediyor, bakkalı çıldırtıyordu. Kendisini dirhem dirhem satıyor, musahabeleri en lezzetli yerinde bırakıp, eve geç kaldığını söyleyip dükkânı terk ediyordu.

...

Şimdi Lambo Usta da, müşteri ile beraber kadeh toka ediyor, ıstıraplarını gömmek istiyordu. Artık şen, mültefit, kurnaz değildi.

Lambo, bir bataklık içine düştüğüne pek emindi. Binaenaleyh düğüm vuran bu adamın nazarında artık paranın da kıymeti kalmamıştı. Bir sonbahar akşamı Lambo Usta'yı Karaman yollarında, bir eşeğin sırtına vurulmuş iki heybe ortasında, neşesiz ve hasta, İstanbul'dan köyüne dönerken gördüler..."

Salahaddin Enis'in bu Karamanlı bakkal tipi herhalde çok mübalağalıdır. İstanbul'un Müslüman mahalle bakkalları, Karamanlı bakkalların veresiyecilikte gösterdikleri sonsuz cesaret karşısında gerilemişler, evlerinde konuştukları dil de Türkçe olan bu Anadolu Rumları, İstanbul mahallelerinde açtıkları dükkânlarda veresiyecilikle tutunmuşlar, "veresiye defterleri üzerinde hiç kimsenin neler yaptığını bilmediği bitmez tükenmez bir meşguliyetle durmuşlar"dı; fakat hiçbiri Salahaddin Enis'in anlattığı bir Lambo Usta olmamıştı.

Karamanlı bakkalların veresiye defterlerine, sattıkları şeyin hem bedeli, hem de miktarını ilaveli yazdıkları hakkında yerleşmiş bir kanaat vardı. Bazıları da akıllarına estikçe, müşterilerinin mutat alışverişlerine uygun, veresiye defterine bir okka gaz, bir okka pirinç ilave ederdi. Hemen hepsinin bir müddet sonra tüyünü düzüp kalantorlaşması da bu veresiye defteri hırsızlıklarıyla olduğu kanaati de umumiydi. Bir Karamanlı bakkalın Kadıköy'de koca bir apartman sahibi olan kalendermeşrep ve âlicenap bir paşazadeden, veresiye defterindeki borcu karşılığı binasını aldığı 1930 ile 1933 arasında işitilmiş vakalardandır.

Bu bakkallardan bir kısmı da eski zenginlerin vekilharçlarıyla ortak olarak veresiye defteri doldururdu. Evlerde, konaklarda da ayrıca defter tutulur, bakkal kendi defterindeki alacak fazlasını kabul ettiremeyeceğini kendisi de anlarsa suçu daima çırağına yükler, "Çırak, benim yazdığımı bilmemiş, bir de o yazmış..." diye özür dilerdi. Terazide daima birkaç dirhem eksik tartmak, erzakın vasatını, hatta adisini verip, fiyatını daima âlâsının narhı üzerinden yazmak, arada veresiyede kaptırdıkları sermayeye karşı bir nevi meşru tedbir sayılmış olsa gerektir.

Karamanlı bakkal tipi ile bakkala borçlu İstanbullular üzerine mizah gazetelerinde çıkmış fıkra ve karikatürler pek çoktur. Bu yolda Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de alaylı bir manzumesi vardır:

Karaman'ın koyunu
Sonra çıkar oyunu
Bakkal Bodos çırağa
Aşılamış huyunu

Ya terazi ya kantar
Oğlan bir parmak atar
Kaşla göz arasında
On dirhem eksik tartar.

Sultan IV. Mehmed zamanında Hicri 1091, Miladi 1680 yılında yapılmış esnaf nizamnamesinde bakkallar için yazılmış satırlar şunlardır:

"Müşterilerinin alacağı nesneyi eksik tartıp veren bakkalın hakkından gelinecektir.

Teraziler boş dururken gözlerinin iki tarafı beraber olacaktır.

Kullandıkları kıyyeler de aynı olacaktır.

Her şeyin iyisini ve fenasını ayırıp satacaklardır, fenayı iyiye karıştırmayacaklardır."

Gariptir ki yukardaki nizamnamede ve benzeri esnaf nizamnamelerinde, mesela berber esnafının ve hamamcıların temizliği için türlü ihtarlar bulunduğu halde bakkaların temizliğe riayeti için en küçük bir işaret yoktur. Bilakis bakkalların pisliği öylesine tabii görülmüştür ki, 18. asrın seçkin nâzımlarından Nabî Efendi:

Çıkmaz ol çirk ki pirahen-i bakkaldadır!..

demekte tereddüt etmemiştir. Bakkalların temizliğe riayet mecburiyeti Cumhuriyet devrinde konmuştur, diyebiliriz; fakat dikkatle tatbik edildiği söylenemez.

Dilimizde, bihassa İstanbul ağzında bakkal üzerinde darbımeseller de vardır:

"Bakkal ölünün borcunu diriye yükletir.

Bakkal bir müşteri için dükkân açmaz.

Bakkal kasap hep bir hesap."

Hikmeti unutulmaz İstanbul bakkallarının, bilhassa mahalle bakkallarının, maliyeye karşı tutumundan mesul olduğu kayıtlar hariç, müşterilerle veresiye muamelelerinin defterleri daima karmakarışıktır. Pis, yağlı, kopuk, yırtık, hesapları yaparken karalanmış, çizilmiş, bakkalın kendisinden baş-

kasının hesapların içinden çıkmak şöyle dursun, yazıları ve rakamları dahi okuması imkânsızdır. Hele rakamlar... Kuruş liraya karışır, haneler hiza takip etmez, satırlar iğri, sütunlar yamuktur. Bundan ötürüdür ki herhangi bir mühmel yazıya, çok rakamlanmış, çizilmiş kayıtlara, mektuplara da bazen ihtar, bazen tezyif yollu, "bakkal defteri!.." denilir.

1861 yılında şehremanetince (belediyece) tespit edilen narha göre bazı yiyecek maddelerinin satış fiyatları:

Âlâ Sibir yağı: okkası 23 kuruş
Âlâ Reşid pirinci: okkası 6 kuruş
Âlâ Kandiye sabunu: okkası 10 kuruş
Âlâ nohut: okkası 4,5 kuruş
Aşağı nohut: okkası 3,5 kuruş
Kayseri pastırması: okkası 15 kuruş
Pazarlarda satılan Rumeli pastırması: okkası 6 kuruş
Samatya'nın kıyma sucuğu: okkası 10 kuruş
Fıçı pekmezi: okkası 5 kuruş
Âlâ zeytinyağı: okkası 12 kuruş
Âlâ zeytin: okkası 4 kuruş
Aşağı zeytin: okkası 2,75 kuruş
Edirne nişastası: okkası 6,5 kuruş
Tekirdağ'ın has unu: okkası 4 kuruş
Yerli has makarna: okkası 6 kuruş
Çorbalık has şehriye: okkası 6,5 kuruş
Dizi ve tane soğan: okkası 26 para
Kaba ve kırmızı soğan: okkası 22 para
Yumurta: adedi 14 para.

Çöp ve çöpçüler

Bugün daha çok "çöpçü" denen işçilere yakın geçmişte "tanzifat amelesi" deniyordu. İstanbul'un belediye işlerine İstanbul Kadılığı, asayiş ve inzibatına da Yeniçeri Ağalığı ve yeniçeri kollukları tarafından bakıldığı eski teşkilat devrinde, büyük şehrin temizlik amiri, yeniçeri ocağından "çöplük subaşısı" denilen bir zabitti.

Belediye mektupçusu değerli bilgin merhum Osman Nuri *Mecelle-i Umur-ı Belediye* ismindeki büyük eserinde (1922) "Tanzifat" kısmında şu malumatı veriyor:

"'Tahir subaşı' adı da verilen çöplük subaşıları, İstanbul sokaklarında birikmiş olan süprüntüleri, yıllık bir para alarak arayıcı denilen esnafa ihale ederdi. Bunlar İstanbul'da evler ve sokaklarda birikmiş ne kadar süprüntü varsa, zenbillerle toplayıp taşıyarak derya kenarına götürürler ve orada tekneler içinde yıkayarak içinden para ve para edecek şeyleri arar, toplar ve bulduklarını erbabı esnafa götürüp satarlardı.

Arayıcıların son zamanlara kadar sokak sokak dolaşıp evlerden çöp aldıklarını yaşlı kimseler hâlâ hatırlamaktadır.

O zamanları idrak etmiş olanların ifadesine nazaran arayıcılar, 'Çöp çıkaram!' avazesiyle sokaklarda dolaşır, evlerin kapılarını çalarak aldıkları çöpleri arkalarındaki küfelere yükleyerek götürürlermiş. Bu arayıcı çöpçüler de lağımcılar gibi ekseriyetle Ermeni imişler.

O eski devirde İstanbul'da meydanların muayyen zamanlarda gayrimüslimlere temizlettirildiği, caddelerin de yeniçeriler tarafından süpürüldüğü ve mahalleler arasındaki sokakların mahalle halkı tarafından temizlendiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Saray'da da bostancı teşkilatının dış hizmet ocakları arasında 'mezbelekeşan ocağı' adıyla bir çöpçü takımı vardı. Bu konuda mühim vesikalar şunlardır ki İstanbul kadısına gönderilmiş fermanlardır:

1585 tarihli ferman

'... Beyazıt Meydanı ayda iki defa temizlenmekte iken son zamanlarda ihmal edilmiş. Çöplük subaşısı geldikte eskiden nasıl olageliyorsa yine öylece süpürtülüp temizletilmesi...'

1695 tarihli ferman

'Sokak ve mahallelerin daima temiz tutulması gerekirken ihmal edilmiş ve bazı yerlerde çöpler yığılmıştır. Subaşı ve asesbaşıya tenbih olunmuştur; siz de halka tenbih edin, mahalleler arasındaki mezbeleleri kaldırıp denize atsınlar ve sokaklar gereği gibi temizlensin. Bundan sonra her kimin dükkânı önünde veya mahalle arasında süprüntü görülürse dükkân sahibi ve mahalle halkı cezalandırılacaktır...'

1695 tarihli ferman

'Mahalle içerisindeki sokakların, cami ve mescit avlularının, çarşı ve pazar boylarının temizliğine dikkat edilmesi, mahalle imamlarına, mütevellilere, esnaf kâhyalarına birkaç sefer tenbih edildiği halde ihmal edilmektedir; tekrar, muhkem tenbih edin, bundan sonra sokaklarda, cami ve mescit avlularında ve çarşılarda, pazarlarda süprüntü, laşe görülürse mahalle imamları, mütevelliler ve esnaf kâhyalarının hakkından gelinecektir...'

1719 tarihli ferman

'... Bundan önceki fermanlarımıza rağmen, İstanbul pislik içindedir; anlaşılıyor ki halk bu şehrin temizliğiyle alakadar değil... Her mahalleye ve çarşı boylarına tahammülü ölçüsünde süprüntücüler tayin olunsun; onlar temizlesin ve süprüntücülerin ücretleri de mahalle halkı ile çarşılıdan alınsın. (Büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kurmak istediği bu ilk çöpçü teşkilatı maalesef tahakkuk edememiştir.) Ve bu ücretler her ay toplansın. Süprüntücüler işlerini ihmal ederlerse küreğe konulsunlar...'

1894 tarihli ferman

'... Sokaklar, çarşı boyları öylesine pislik içindedir ki, geçenlerin üstü başı berbat oluyor ve şehir pis kokuyor. İmamlar vasıtasıyla esnafa katiyetle ten-

bih edilsin; herkes evinin ve dükkânının önünü, sokağını temiz tutmaya mecburdur. Sokaklara süprüntü, hayvan ölüsü, pis sular atılmasın, dökülmesin. Bu fermana riayet edilmezse, halk ve esnaf değil, onların nâzırı olan mahalle imamları, esnaf kâhyaları mesul tutulacaktır. İstanbul kadısı olarak siz de bu hususta çok dikkatli olun...'

1812 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği yine ihmal edilir olmuş, sokaklara ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri ve pis sular atılıp dökülüyor. Mahalle imamlarına ve bekçilere şiddetle tenbihte bulunun, temizlik işini ihmal ederlerse ağır ceza göreceklerdir...'

1813 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği ihmal ediliyor, sokaklar ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri, pis sular atılıp dökülüyor. Tenbihler dinlenmiyor ve bu pislik taaffün, sari hastalıklara sebep oluyor. (İstanbul'da 1227'de (1812) müthiş bir veba salgını olmuştur.) Mahalle imamlarını, esnaf kâhyalarını ve yiğitbaşılarını huzurunuzda toplayınız, kafaları alacağı şekilde anlatınız ki temizlik işine dikkat etmedikleri takdirde çok ağır ceza göreceklerdir. Sokaklar, çarşılar, dükkân, ev, han önleri temiz tutulacaktır...'

Yukarıda kısaltılmış örnekleri görülen fermanlar pek çoktur. Sokaklarda köpek ve kedi ölülerinin yattığından bahsedilir; o eski devirlerde İstanbul'un şimdikine nispetle çok daha pis olduğunda şüphe yoktur. Lağımsız, kaldırımsız, dar ve eğri büğrü sokakları güneş ışığından mahrum bir şehirde temizlik olamaz.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *XIII. Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* adlı eserinde şöyle diyor:

'Yakın zamanlara kadar İstanbul evleri ahşap ve kısm-ı küllisi boyasız, boyalı olan bazı konaklar da aşıboyasıyla mülevven ve üzeri çamur kurularıyla mülevves olup evler birbirine yapışık ve basık, girintili çıkıntılı şeylerdi; içlerinde fareler, sansarlar mekân tutmuştu. Evlerin avluları loş, ıslak, solucanlı olup sokaklara çirkâb sızardı. Sokaklarda duvar diplerinde süprüntü,

kedi ve köpek ve fare laşeleri, arsalarda, viranelerde öbek öbek kazurat, gelip geçtikçe istikrah etmemek mümkün olamazdı. En işlek caddeleri dahi o kadar dar idi ki karşılıklı damdan dama kediler atlardı...'

Hicri 1242'de İhtisap Nazırlığı kuruldu. Belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan bu nazırlığa devredildi. Dolayısıyla da temizlik işleriyle İhtisap Nazırlığı meşgul oldu. 1859'da İhtisap Nazırlığı lağvedilince temizlik işleri, o tarihte Zaptiye Müşirliği'ne verildi. 1868'de ilk belediye nizamnamesi yapıldı ve İstanbul'un temizliği belediye vazifeleri arasına girdi. Yeniden tanzifat memurları tayin edildi, tanzifat arabaları yaptırıldı. Bu suretle İstanbul'da ilk çöpçü teşkilatı kuruldu.

Operatör Cemil Paşa'nın ilk şehreminiliği zamanında bir 'Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü' kuruldu, tanzifat müfettişleri tayin edildi; sokaklar geceleri yıkanıp temizlenmeye başlandı, hayvanla çekilir çöp arabaları, onlar için ahırlar yaptırıldı; İstanbul ağır masrafla ilk defa ciddi ve fenni temizlik gördü ki, ilk nezafet-i fenniye müdürü Mühendis Salahaddin Bey'in bu hususta büyük hizmeti, himmeti görülmüştür.

Birinci Cihan Harbi felaketi bu yenileri altüst etmiş, arazözlere ve hayvanlara el konmuş, genç ameleler askere alınarak tanzifat işi kadınlara ve çocuklara kalmış, Cemil Paşa'nın binlerce lira sarfıyla kurduğu teşkilat mahvolmuştu.

Mütareke'den sonra Cemil Paşa'nın ikinci defa şehreminiliğinde tanzifat işleriyle tekrar, ciddi surette uğraşıldı. Her türlü noksanlar hazırlanıp tamamlandı ve Dr. Vedi Bey isminde yorulmak bilmez bir zat nezafet-i fenniye müdürlüğüne getirildi. İstanbul sokakları temizlendi ise de bu yolda yapılan masraf şehremanetini iflasa mahkûm etti. Çünkü tanzifat resmi olarak İstanbul halkından senede ancak 50.000 lira toplanıyor, bu parayı da, şehremaneti istikrazına karşılık olarak Maliye Nezareti alıyordu; halbuki şehremaneti her sene tanzifat işlerine 400.000-500.000 lira sarf ediyordu. Bu duruma ne kadar dayanabilecektir, bilinemez."

Osman Nuri Ergin yukarıdaki tarihçede, tahminen 1690 ile 1840 arasında bir buçuk asır İstanbul'un temizlik işlerinde kullanılmış külhanbeylerini kaydetmiştir.

Cumhuriyet devrinde İstanbul'un temizlik işleri, en büyük meselelerinden biri olarak ele alındı. Bu ağır iş İstanbul Belediyesi'nin Temizlik İşleri Müdürlüğü tarafından düzenlenir ve çevrilir; eski "tanzifat amelesi" ve halk ağzında ve basında kullanılagelen çöpçü tabirleri yerine bu müdürlüğün resmi kayıtlarında "temizlik işçisi" ismi kabul edilmiştir.

Çöplük subaşısı

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul'un temizlik işleri amiri bu unvanla anılırdı. Evliya Çelebi şu malumatı veriyor:

"Tahir subaşı, yani çöplük subaşısı:

Pirleri sahabe-i kiramdan bir zattır ki Mekke ve Medine şehirlerinin pak olmasını Hazreti Risalet ona tevdi etmişti."

Çöplük subaşısı, kendisine verilen salahiyetle şehrin temizlik işlerinde acemi oğlanlarının emrine verilen gençleri kullanırdı; 1683'ten sonra da acemi oğlanlarına ilave olarak külhanbeyleri şehrin temizlik ameleleri olarak istihdam olundular.

Arayıcı esnafı

İstanbul esnafının ayaktakımından, büyük şehrin semt semt, sokak sokak, süprüntü yığınlarını, enkaz molozlarını, deniz kenarlarını, lağım ağızlarını eşeleyip araştırarak hırdavatla maişetini temin eden insanlardır, içlerinde nadir istisnalarla, pek kıymetli şeyler bulanlar olur derler.

Sokak sokak dolaşan takımı, umumiyetle sırtlarında bir küfe taşır, elinde ucu gayet sivri bir çiviyle teçhiz edilmiş uzun bir sopa vardır; yollar boyunca rastladığı çöpleri bu sopalarla eşeler ve velev ki bir para edecek bir şey bulursa, bunları sopasının çivisiyle mıhlayarak arkalarındaki sepetlere doldururlar. Sahillerde bilhassa İstanbul'un Marmara sahillerinde dolaşan arayıcılar adeta seyyar bir atölyeye sahip gibidirler; yanlarında umumiyetle kardeş veya oğul yahut evlatlık bir delikanlı, çapa, kürek, bir iki teneke veya kova, bir tahta tekne bulunur. Sahilleri, lağım ağızlarını kazarlar, kum ve taş çakıl karışık toprağı teneke ve kovalarla deniz kenarına koydukları teneke-

lere taşıyıp doldururlar; kaba pisliğini deniz suyunda yıkadıktan sonra ve toprağını akıttıktan sonra geri kalanı evvela kalın, sonradan ince bir elekten geçirirler.

Arayıcı esnafın bu ikinci elek üzerinde, yüzük, küpe ve iğne tezyinat eşyasından düşmüş elmaslar vesair kıymetli taşlar buldukları dahi rivayet edilir. Tarihi bir olaydır ki, Osmanlı hazinesinin en kıymetli taşlarından "Kaşıkçı Elması" 17. asırda Marmara sahilinde bir arayıcı tarafından bulunmuştur.

Evliya Çelebi, 17. asır ortası için, arayıcı esnafından şu satırlarla bahsediyor:

"Bu taife çöplük subaşısına mensuptur. Kârları nefs-i İstanbul'da (saray ve konaklarda) ve şahrahlarda ne kadar mezbele ve hâr ü haşak var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tenekeler içre yıkayıp içinde akçe ve mangır ve mismar (çivi) ve gayri gûna eşya bulup kefaflenirler. Amma bazı mahalde sorguç ve cevahirli kuşak, zıkıymet yüzük taşlarından düşmüş cevahir makulesi zıkıymet şeyler bulurlar ki tabir olunmaz.

Bu taife çöplük subaşısına senevî altmış bin akçe avaid verip İstanbul içre arayıcılık ederler. Pirleri Verrad Berberî'dir ki şeref-i İslam'la müşerref olmuştur. Kabri, Abbasiye'de bir bağ içindedir. Bu arayıcı esnafı 500 nefer kadar olup, ta kasıklarına kadar battal siyah çizmeler giyerler. Üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlar, başlarında Teke ve Hamid külahları ve omuzlarında uzun sırıklar üzerinde çapa demir, arkalarında müdevver ağaç tenekeler ve ellerinde kazmalar ve bazılarının ellerinde süpürge ve kürekler ve omuzlarında zenbil ve hararlar ve hâr ü haşak sepetleri bir hay ve huy ederek geçerler..."

Yine Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre eskiden yapılması âdet olan büyük esnaf alaylarında, arayıcı esnafı, acemi oğlanlarından sonra geçerler, kendilerini de mezar kazıcıları esnafı takip ederdi.

Dilenciler

İstanbul'da dilenciyle mücadele 16. asırda başlamış, fakat bu mücadelede dört yüz yıldan beri başarı kazanılamamıştır. "Her kötülüğün anası tembelliktir" derler; dilenci de, o tembelliğin doğurduğu bir piçtir. Ham elli, ham kafalı, bütün sermayesi, hüneri, marifeti alnındaki ar, utanma damarını çatlatıp avuç açmaktan ve insanlığın şefkat, yardım duygularını iblisane sömürmekten ibarettir.

Çalışamayan, hakiki düşkünler, hakikaten yardıma muhtaç olanlar, derin bir yoksulluk girdabı içinde, bin bir dertle kıvranarak, muhayyilemizin hududu dışında mahrumiyetlere göğüs gererek yaşarlar, Dârülaceze'ye sığınamazlarsa, el avuç açma zilletini gösteremedikleri için, her an halaskâr ölümü dört gözle beklerler.

Dilenci, işi icabı, müstekreh kıyafetinin içinde iğrenç ve kokmuş bir pislikte yaşar; buna dayanabilmek için beden yapısı harikulade sağlamdır. Cezai müeyyideleri kaldırınız, bir kuvvet müsabakası olarak tecrübe ediniz, alil ve yaşlı görünür bir dilenciyi, ayak dirediği zaman üç dört zabıta memuru yerinden kıpırdatamaz.

Dilenci, her türlü şenaati irtikâp edebilecek mahluktur. İstisnasız hepsinde, mazlum görünüş bir kabuktur, içinde bir canavar ruhu vardır. Diline doladığı tekerleme dışında konuşmaz, cinsi hırslarını kendi aralarında tatmin ederler; kadın, erkek bütün iffet ve namus kaygılarından sıyrılmışlardır. En küçük merhamet duygusu yoktur; çocuk, kıymetli bir alettir, gözünün nurundan mahrum ederler; elini, kolunu, ayağını, bacağını kırarlar. Dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten dahi çekinmez.

İstanbul'da geniş ve kuvvetli teşkilata sahiptirler; çete şirketler kurmuşlardır. Reisleri, patronları, genelkurmayları, karargâhları, faaliyet sahaları-

nı tespit etmiş haritaları, acemileri yetiştiren mektepleri, pay taksiminde ve kusurdan ihanete kadar suç tayininde kanunları, cezaları, patronların, villa, apartman, han misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır.

Kendi başına çalışan dilenci, günlük kazancının pek küçük bir kısmını yer, haftalık veya aylık kazancının birikenini bankaya yatırır, zaman olur ki, üzerinde binlerce lirayla dolaşır. Bunlardan çoğunun hayatı daima ölüm tehdidi altındadır; şerirler tarafından takip edilerek ya kulübelerinde yahut şehir içinde bir yangın yerinde, ıssız bir köşede pusuya düşürülüp katledilirler.

İstanbul'da dilenciyle mücadele eden şebekeler, çeteler meydana çıkarmak, teker teker, kafile kafile, sürü sürü dilenci toplamak, yakalamakla başa çıkamaz.

Dilencilik bir ocaktır; Anadolu'nun zabıtaca malum bir bölgesinden çıkıp, yurdumuzun her tarafına yayılırlar. Bu ocakları yok etmek, dağıtmak lazımdır.

Dilencilik memleketimizde içtimai bir yara, bir çıbandır. Dilenciliği zabıta takibiyle önlemek, kocakarı ilacı, havacıva merhemiyle tedaviye benzer. Bu yaraya, çıbana, operatör eliyle ameliyat lazımdır.

Eski dilenciler

Eskiden, bakacak hiç kimsesi olmamak şartıyla, kadın yahut erkek, bir iş yapamayacak kadar ihtiyar, iki gözden de mahrum, iş görmeyecek derecede sakat, kötürüm, bir yanı mefluç (inmeli), bir kazada elleri, kolları veya ayakları, bacakları kesilmiş olanların dilenmelerine şeran cevaz verilir, İstanbul asayişine memur yeniçeri ağalığınca dilenciler üzerine "Dilenciler başbuğu" unvanıyla tayin edilen bir zabit tarafından bu gibilerin ellerine "cer kâğıdı" denilen bir dilencilik ruhsatnamesi verilirdi. Elinde cer kâğıdı olmayanların dilenmeleri şiddetle yasaktı. Buna rağmen yukarıda da kaydettiğimiz gibi, dilencilik 16. asırda İstanbul'un en büyük dertlerinden biri olmuştu. Aşağıdaki satırlar, dilenci meselesi üzerine İstanbul kadısına hitaben yazılmış Hicri 982 (Miladi 1574) tarihli bir fermanın bugünkü dile çevrilmiş suretidir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da şeran dilenmeye izin verilmeyecek bazı adamlar ve kadınlar türemiştir. Düşkün ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları, pekâlâ çalışıp para kazanabilecek haldeyken, kimi mahalleler arasında dolaşarak, kimi bir yerde oturup dilencilik etmekte, gelip geçenden para toplamaktadırlar. Bazı kimseler de, kör ve sakat köleler ve cariyeler satın alıp dilendirmektedirler. Bazı taze hatunlar da köhne esvaplar giyerek, dilenciler arasına katılmıştır. Dilencilere başbuğ olan adam da, bu gibilerin parasını (rüşvetini) alarak, ellerine cer kâğıtları vermiştir. Bu arada (para toplayanın da) edepten hariç işleri olduğu da duyuldu.

Şeran dilenmeye mezun olmayanlarla şiddetle mücadele edilecek; bu işe İstanbul Subaşısı Şah Çavuş'u memur ettim. İstisnasız bütün dilenciler teftiş edilecek, halleri dilenciliğe uyanların cer kâğıtları kendilerinde bırakılacak, diğerleri kâğıt gösterseler de, ellerinden alınıp dilenmekten men edilecek, yasağı dinlemeyenler küreğe gönderilecektir. Dilendirmek için kör ve sakat köle alınıp satılması da men edilecektir."

Dilencilik meselesi üzerine İstanbul kadısına hitap eden Hicri 976 (Miladi 1568) tarihli şu ferman da şayan-ı dikkattir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da birtakım dilenci Araplar türedi. Sapasağlam oldukları halde, mahalleler arasında dolaşmakta, halka yağlı kara gibi yapışmakta, adeta zorla para almaktadır. Şehir halkından bazı yaramazlar da birer adamın boynuna zincir takarak, 'Borçludur...' diye sokak dolaştırıp halkı soymaktadır. Bazı softalar, üçer beşer toplanıp, keza sokak sokak dolaşıp, Kuran ve ilahi okuyarak kapılarda para toplamaktadırlar; bir kısım adamlar da yanlarına bir hasta alarak onu dolaştırıp dilenmektedir, bu hastaların arasında sari illete müptela olanlar da vardır. Bütün bu rezaletler süratle ve şiddetle önlenecektir..."

Kocaeli Sancağı paşası ile İzmit kadısına hitaben yazılmış Hicri 1173 (Miladi 1759) tarihli bir fermanda şunlar okunuyor:

"Cümle azası tam ve sıhhati yerinde olduğu halde İstanbul'da dilenmekte olan 43 nefer dilenci toplanmış ve bir kayığa konularak İzmit'e gönderilmiştir. Her birini muhtelif işlerde kullanmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtın ve kaçmamaları için, gereken tedbir alınsın..."

Görülüyor ki, dilenciliği, insanlık şeref ve haysiyetini feda ederek kârlı bir iş haline getirenlerle, asırlardan beri başa çıkılamamıştır.

16. asırda Avusturya elçisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Busbecq dilenciler için şunları yazıyor:

"Dilenciler burada bizde olduğundan fazladır. Mutatları üzere kendilerinde bir kutsiyet olduğu iddiasındadırlar; yer yer dolaşırlar ve din kisvesi altında dilenirler. İçlerinden çoğu dilenciliklerini mazur göstermek için akıllarında hafiflik olduğunu söylerler; çünkü meczuplar, Türkler arasında daima teveccühe nail olurlar, Türkler, yarı aptal, meczup kimselerin cennetlik olduğuna itikat ederler.

Dilencilerin birtakımı Arap'tır, bunlar dilenirken bayrak taşırlar, cetlerinin İslam dinini yaymak için o bayrak altında harp ettiklerini söylerler; yoldan geçenlere bir balmumu parçası yahut bir limon, bir nar verirler ve fiyatlarının iki üç mislini isterler; bir şey satmak suretiyle dilencilik zilletinden sözde kurtulmuş olurlar."

Evliya Çelebi ne diyor?

Evliya Çelebi, 17. asır ortasındaki İstanbul dilencilerini, esnaf-ordu alayını tasvir ederken pek renkli, hareketli bir sahne çiziyor:

"Dilenciler esnafı 7.000 adettir. Bir alay cerrar, kerrar gariplerdir. Her biri yünden, softan hırkaları, ellerinde çeşit çeşit alemleri, başlarında hasırdan ve hurma lifinden destarları olduğu halde, 'Ya Fettah' ism-i şerifiyle cümle körler birbirlerinin omzuna yapışub, kimi anadan doğma ve kimi sonradan olma topal, kimi kambur, kimi inmeli, kimi saralı, kimi elsiz, kimi ayaksız, kimi çıplak, bir hengâmeyle nice bin bayrakların arasında cerrar şeyhini ortaya alub, şeyh dahi dua edüb yedi bin fukara bir ağızdan, 'Allah Allah' ile amin dediklerinde, sadaları gökyüzüne ulaşır.

Bu tertip üzre dilencilerin şeyhi Alay Köşkü dibinden geçerken durup, padişaha hayır dua ederler. Pirleri, Eş-Şeyh Safî'dir, Selman belini bağladı. Bu zat, Medine'de medfundur."

Surlar dışındaki mezarlıkların, bilhassa Edirnekapı ile Eyüp arasında cenaze dilencileri, şehir içinde faaliyet gösterenlerden tamamen ayrı bir tabaka

teşkil edegelmişti. Hepsi İstanbulluydu, ayaktakımı da posası, batağın tortusu, anası, babası, karısı, kocası, kızı ve oğluyla fuhuş yolunda pervasız, hayâsızdılar; İstanbul şivesiyle konuşurlardı ve ölüm üzerine zengin bir dilenci edebiyatına sahiptiler. Zamanımızda çok azalmışlardır. En canlı tasvirleri, Hüseyin Rahmi'nin, "Hayattan Sayfalar" isimli hikâyesindedir, eserin kahramanı Sürtük Hacer, çok iyi etüt edilmiş bir tiptir. Aşağıdaki satırları oradan naklediyoruz:

"Kiminin elinde testi, kiminde teneke, maşrapa, sopa, değnek, kadın erkek, çoluk çocuk akın akın yola döküldüler...

'Üçler, yediler, kırklar, bülega, fusaha, ulema' diye haykırırken, ağzından salyaları elindeki yazılı bakır tasa akan sebilci... Eyyub'da kebapçılar köşesinde sakat kedi gibi etrafını koklayarak oturan şiş bacak dilenci... Sürücü beygirinin kuyruklarından oltalık kıl çeken hırpani külahlı veledizina... 'Dolap niçin inilersin' ilahisiyle Unkapanı Köprüsü'nden tamam üç saatte geçen ağır aksak Ruhi Dede...

Kadir geceleri cami papuçluğunda 'Kaçan ki, Hazreti Yunus Aleyhisselam balığın karnında ikamet buyururken...' cümle-i iftitahiyesiyle etrafına bakınan cemaatsiz vaiz Molla Uryanî... Baharlarda sarığını koltuğuna sıkıştırarak Silahdarağa meygedesinde 'Ceyhun arayan dide-i giryanımı görsün!' gazeliyle meclis-i ıyşı cezbelendiren hoşneva Zakir Rıza... Cenazelerden aldığı sadakalarla her akşam kulüpte cebinde tek mangır kalmayıncaya kadar kafayı tütsüleyen, sonra da, meyhaneciye, 'Bu gece can verip de, rahat döşeğinden yarın Eyyub'a nakledilecek cenazelerin kredisine, bana bir tekçik sunmaz mısın?' sözleriyle birkaç kadeh daha çeken Zom Salih..."

Geçen asır sonlarında bir dilenci Saniye'nin Üsküdar'da mükellef bir konağı vardı; okumuş oğlu da, tahsiline eklenen güzelliğinin cazibesiyle, kibar bir aileye damat olmuştu.

17 Haziran 1306 (30 Haziran 1890) tarihli *Sabah* gazetesinde şöyle bir fıkra vardır:

"Zengin bir dilencinin karısı, bir hizmetçi tutar; akşam dilenci hanesine geldikte, hizmetçi:

'İnayet olsun!..' diyerek kapıdan kovar. Mesele anlaşıldıkta hizmetçi, dilenci evinde çalışamayacağını söyleyip gitmiştir."

Dârülaceze açıldıktan sonra dilencilik yasağı yenilendi; bu yeni yasağın mesnedi de 16 Kânunusani 1311 (28 Ocak 1896) tarihli Dârülaceze nizamnamesi oldu. Kısaltılmış sureti şudur:

"Kendisini geçindirecek hali, takatı olmayan sakatlar ve hastalar, kendilerine şeran bakmakla mükellef kimseleri yok ise yahut yakınları bulunup da kendilerini geçindirmekten âciz ise, bu gibileri barındırmak ve beslemek için Dârülaceze açılmıştır. Kadın, erkek, Müslim, gayrimüslim herkes alınır.

Dârülaceze'ye müracaat etmeyip dilenmeye devam edenler, zabıta tarafından toplanıp Dârülaceze'ye sevk edileceklerdir; taşralı olanlar da, memleketlerine sevk edileceklerdir. Halkı izaç etmeyerek bir şey satarak dolaşacak dilencilere dokunulmayacaktır..."

Ahmed Rasim, *Malumat* gazetesinde, "Şehir Mektupları" başlıklı fıkralarından birinde şunları yazıyor:

"Halkı bihuzur eden fukara-i gayri sabirin nerede diye düşünüyordum... Meğer her biri bir tüccar olmuş!.. Polis bizi yakalar, Dârülaceze'ye götürür korkusu ile ufak bir mum kutusuna on-on beş şemalı kibrit koymuşlar, sokak başlarını yine kesmiş oturuyorlar. Gördünüz mü fikr-i ticareti!.. Herifleri biraz daha sıkıştıracak olurlarsa, belki de, her biri birer köşe sarrafı olur!.."

Zamanımızda dilencilik, mevcut yasağa rağmen tam bir serbesti içindedir. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, kılık ve kıyafetleri ne olursa olsun sadakaya muhtaç durumda tek dilenci yoktur. Sakatların büyük bir kısmı ise, her sabah sahneye çıkacak aktör dikkatiyle makyajını yapan sapasağlam insanlardır.

Dilenci defteri

İslam şeriatına göre dilenmesi mazur görülen ve ellerine dilenci tezkeresi verilen acezenin isimlerinin kaydedildiği defter; aslı kadılıkta, birer sureti de subaşılarda bulunurdu.

Vesikaları tetkik edilmemiş, tasnif edilmemiş, İstanbul Kadılığı arşivinde dilenci defterinin de bulunacağı muhakkaktır; kayıtları her halde son derece dikkate layık olmak gerektir.

Şu hicviye, bir ara kâğıt eminliği yapmış ve Hicri 1140'ta vefat etmiş olan hattat İbrahim Tırsî'ye yazılmıştır:

Eyleyüb ab-ı ruyini rizan
Derbeder gezme meşrebin kurusun
Dün yazıldın dilenci defterine
Hele Tırsî mürekkebin kurusun...

Dilenci iratçısı

Eskiden İslam şeriatına göre dilenmeleri mazur görülmeyecek kimselere bir para karşılığı dilenci kâğıdı temin eden adamlar hakkında kullanılmış deyimdir. Fakat bunlar dilenciliği meslek, iş edinecek olana ruhsat kâğıdı satmaz, ondalıkla, hatta topladığı paranın yarısını kendisine getirmek şartıyla verirdi. Böylece 8-10 dilencisi bulunan bir iratçı, kiraya verilmiş o kadar dükkânı olan bir adamdan daha çok gündelik gelir toplardı; aslında dilenci iratçılığı, cezası zindanda prangabendlik olan ağır suçlardandı.

Dilenci kâğıtları kaldırılıp, dilencilik men edildikten sonra da çocuk, kadın, ihtiyar birtakım sakat ve illetlileri toplayarak dilendiren ve akşamları da ellerinden kazandıkları paralar alınarak, onları sadece doyuran, eğer yatacak yeri yoksa, sefil bir de in temin eden adamlara da dilenci iratçısı denildi.

Dilenci kâhyası

İstanbul'da eskiden beri asla önlenememiş olan dilencilik, Tanzimat'tan önce hiç olmazsa kontrol altına alınmak istenmiş, İstanbul dilencileri bir esnaf zümresi kabul edilerek, yeri Eyüp Camii olmak üzere "Seele Kethüdalığı" adıyla bir kâhyalığa bağlanmıştı. Halk, "dilenciler kâhyası" derdi. Bu suretle cenaze dilencilerinin çokluğu ve yapışkanlığıyla meşhur Eyüp'te dilencilere birer esnaf ruhsat tezkeresi verilmiş, nispi bir huzur temin edilmişti.

Araba ve arabacılar

İstanbul halkı 16. asır sonlarına kadar arabaya değil, hatta ata dahi binmemişti, mesafe ne olursa olsun, evi ile işi arasındaki yolu yürümüştü. Dolayısıyla arabaya binmek bir düşünce mevzuu dahi olmamıştır. Cadde adını taşıyanlar da dahil, İstanbul sokaklarının dar oluşu, yüzde doksan beşinin tek arabayla tıkanması, hatta yarısından çoğuna arabanın sığmayışı bu nakil vasıtasını büyük şehrin ihtiyacı olmaktan çıkarmıştır.

Binek arabası, ancak şehrin uzakça mesirelerine gitmek için kullanılmış, arabaya da istisnasız, kadınlar ile küçük çocuklar bindirilmiştir. Binek ve yük arabaları iki ayrı tetkik mevzuudur, evvela binek arabaları üzerinde duralım:

Binek arabası, Saray-ı Hümayun haremi için bir ihtiyaç olmuştur, fakat, Tanzimat adını verdiğimiz münevver mutlakıyet devrine, 19. asır ortasına kadar nadiren kullanılmıştır. Valide sultanlar, haseki sultanlar, hanım sultanlar şehir sokaklarında dolaştırılmamışlardır. Sayfiye, yalı, köşk ve kasırlarına Harem-i Hümayun kayıklarıyla gitmişlerdir. Şehir içinde dolaşan nüfuzlu valide sultanlardan Kösem Mahpeyker Sultan ile Hatice Turhan Sultan, devirlerinin ağır hanto arabalarına mükellef ve muhteşem tahtırevanlarını tercih etmişlerdi.

İstanbul'dan uzun yolculuklara çıkılırken de, araba bir ihtiyaç olmamıştır. Yolcu, seyahatte can güveni için atlı olarak bir kervana katılmak mecburiyetinde bulunmuş, at yolculuğuna dayanamayanlar da develer üstünde mahfeye binmişlerdir. Müddeti beş aydan iki yıla kadar değişen seferlere çıkan padişahlar da gaza yollarını at üzerinde almışlardır. Yalnız iki hükümdar, bacaklarından rahatsız olan Fatih Sultan Mehmed ile yetmiş iki yaşında gazaya giden Kanunî Sultan Süleyman, son seferinde hanto arabalara binmişlerdir.

Bu iki tarihi arabanın şekilleri hakkında kesin bilgimiz yoktur. Gayet ağır, gayet büyük, muhakkak ki ziynetli ve pek konforlu, haşmetli seyyar odalardı; yaylı olmadıkları da muhakkaktır. Her ikisinin de şehir dışında, birinin Üsküdar, diğerinin de Davutpaşa Sarayı'nda o seferler için suret-i mahsusada yapıldıkları da söylenebilir; Fatih, sarayından Üsküdar'a saltanat kayığıyla geçmiş, Kanunî de son seferlerine çıkarken, saraydan Davutpaşa'ya kadar beyaz bir atın üstünde gitmişti, ne garip tesadüftür ki iki araba da birincisi Gebze'den, ikincisi de Zigetvar'dan sahiplerinin tabutlarını hamil olarak dönmüşlerdi. Eski Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsüvaroğlu, arabalar üzerine bir makalesinde, Kanunî'nin Zigetvar Seferi'nde bindiği arabanın müzedeki bir minyatürden naklen resmini neşretmiştir. Bu resim, arabanın aslı hakkında etraflı bilgi edinmek için kâfi vesika değildir; yalnız şeklini kabataslak göstermektedir. Arabanın yarı açılmış perdelerinden, Kanunî'nin kavuklu tabutu görülmektedir. Şehsüvaroğlu, "Dört tekerlekli, iki atlıydı. Üstünde yeşil kumaştan bir sayeban bulunuyordu ve bu örtü bir yandan, iki tarafa açılıyordu. Kenar tahtaları, devrin tezyinî motifleriyle süslüydü" diyor.

Minyatürde de at gösterilmesi ne gibi zaruretten doğmuştur bilmeyiz, fakat bu ağır arabanın iki atla çekilmesine imkân yoktur. Perdesinin yalnız bir yandan açıldığı da asla kabul edilemez. Padişahın güzergâhlardaki kullarını selamlamasına mânidir; minyatürde yalnız bir yanın açılması tersim zaruretidir.

Sultan II. Bayezid tahtından çekildiğinde, menfası olan Dimetoka yoluna arabayla çıkmıştı. Bu arabanın şekli hakkında da bir şey bilmiyoruz.

17. asır başlarında, Sultan II. Osman'ın feci ölümüne varan ihtilalde, iki defa tahta oturtulan mecnun I. Mustafa'nın anasının da saraydan Et Meydanı'ndaki Orta Cami'ye, sarayın bir hasta arabasıyla getirildiği rivayet olunur. Saray hasta arabaları iki tekerlekli olup, zülüflü baltacılar tarafından çekilirdi. O müthiş günde sarayda bir at arabasının hazırlanmadığı kabul olunabilir. Genç Osman da, Orta Cami'den Yedikule Zindanı'na, bir çarşı arabasına (yük arabası) bindirilerek götürülmüştür.

Bir meşhur harem arabasını 17. asır ortasında Sultan IV. Mehmed, sevgili hasekisi Rabia Gülnuş Sultan için yaptırtmıştı. Bilgimiz, tekerleklerine varınca gümüş kaplı olduğu, bundan ötürü de "Gümüş Araba" adını aldığından iba-

rettir. Padişah, Rabia Gülnuş Sultan'ı haftalarca devam eden sürgün avlarına, Belgrad'a kadar da Avusturya seferlerine bu arabanın içinde götürmüştü.

Haseki Sultan'ın hizmetinde müteaddit cariyeler bulunacağına göre, çok büyük ve ağır bir şey olacağı muhakkaktır. Bu arabanın şeklini tahayyül etmek de zordur.

İstanbul'da ilk arabalar

Binek arabasının İstanbul içinde nakil vasıtası oluşu, Sadabad'a Asafabad'a gidecek kibar ve ricale mahsus bir imtiyaz olarak başladı. Paris civarında Versailles köşklerine nazire olarak, köşkler, kasırlar yapılırken, yine Fransız zadegânını taklit yolunda devrin zarafet havasına uygun, pek mükellef ve müzeyyen binek arabaları yaptırıldı.

Devrin şairleri, yeni yapılan kasırlara, yalılara, saraylara, tarih kasideleri yazarken, bu arabaları da ihmal etmemişlerdir. Mesela *Atıf Divanı*'ndaki şu gazel, Lale Devri'nin seçkin simalarından Defterdar İzzet Ali Paşa'nın çift atlı, döşemesi al çuhadan ve altın toplarla müzeyyen arabasını anlatan kıymetli bir vesikadır:

Zehî gerdune kim aksetse hüsni çeşm-i ihsane
Temaşadan dönerler dideler mirat-ı hayrane

Ne dem ki olsa rengîn çuhaî ile puşide
Bakılsa dikkat ile benzemez mi kasr-ı mercane.

Sultan III. Ahmed'in iki oğlunun sünnet düğününde şehzadeleri Aynalıkavak Kasrı'ndan alıp düğün yeri olan Okmeydanı'na götüren araba da altı atla çekilen muhteşem bir saray koçusuydu; perdeleri enli kumaşlardan kesilmiş, içi dışı altın yaldızlı, kitabelerle müzeyyen sayebanın üstü de gümüş topuzlarla tezyin edilmişti.

İstanbul'da ata tercihen arabaya binen ilk hükümdar, yeniçerileri kaldırdıktan sonra Sultan II. Mahmud olmuştu. Kibar ve ricalin İstanbul sokaklarında hususi binek arabalarıyla dolaşmaları ve kira binek arabalarının taammümü de onun devrinde başladı.

"Nisa taifesi bindikte..."

Hicri 1242 yılı Muharreminin sonlarında (1826 Ağustosu sonlarında) neşredilen İhtisap Ağalığı (İstanbul Belediyesi) nizamnamesinde, kira araba ve arabacıları hakkında şu satırlar okunmaktadır:

"Arabaları olduğu mahalde şakirt namıyla lüzumundan ziyade adam kullanmayıp elan mevcut olan arabacı ve şakirtleri cümleten ehl-i ırz olmak üzere, tahrir ve kefillere raptolunduktan sonra, fimabat arabacılar, şimdiki teşebbüs eyledikleri bol biniş ve cüppe ve şalvar ve bellerine kuşandıkları lahur ve car şalı sefihane kıyafeti külliyen ve umumen terk ile ehl-i ırz heyetinde, yenleri dar çuha biniş ve cüppe ve kendileri başlarına dört parmak kenarlı ve şakirtleri iki parmak kenarlı yeşil kalpak giymeleri ve sakalsız ve müzellil arabacı olmayıp, arabasına nisa taifesi bindikte, kendileri zinhar arabanın önünden ve ardından başka yerde gitmeyip ve arabanın penceresi yanında durmayıp, doğrudan doğruya ırz ve edepleriyle gidip gelmelerine ve kıyafetlerinde uygunsuzluk olur veyahut hilaf-ı nizam, arabanın yanında gider ise, ihtisap ağası ahz ü girift ve tedbirlerine ihtimam eyleye..."

Çamlıca'da kız kardeşinin köşkünde ölen Sultan II. Mahmud'un tabutu, Üsküdar İskelesi'ne bir öküz arabasıyla indirilmişti.

Abdülmecid devrinde araba merakı adeta bir salgın halini aldı, bilhassa saray kadınlarının, sultanların pek süslü saray arabalarıyla şehir teferrücleri o derece ifrata düşmüştü ki, müverrih Cevdet Paşa, Sultan II. Hamid'e verdiği *Maruzat* adındaki rapor tarihçesinde, "Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için Serasker Rıza Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'den aldığı emirle saray arabalarını birbirine zincirle bağlattığı söylendi" diyor.

Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid devirlerinde ise İstanbul, herhangi bir Avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir belde oldu.

Hususi ve taksi otomobillerin çoğalmaya başladığı Birinci Cihan Harbi mütarekesi yıllarıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, büyük şehrin başlıca nakil vasıtası, kupa yahut fayton, kira arabalarıydı; elektrikli tramvaydan evvel de, atlı tramvay ihtiyacı karşılamadığından, hem kira arabaları daha çoktu, hem de herkes arabaya binemeyeceğinden, kira beygirleri, sürücü beygirleri vardı.

İkinci Cihan Harbi'nin en buhranlı yıllarında, benzin stokunu korumak için hususi otomobillerin seyrüseferden men edilip, taksiler de benzin tahdidiyle beraber çift ve tek numaralılar diye nöbetle yarı yarıya sefere çıkarıldığı zaman, her nasılsa bozulmamış bir miktar kira faytonu yakın geçmişin hazin yadigârları olarak İstanbul sokaklarında bir müddet görünmüşlerdi.

Ceride-i Havadis'te rastlanan (1840) birkaç satış ilanından, eski İstanbul arabalarını, bu arada bilhassa yarım karpuz şeklinde ilk landoları tahayyül etmek mümkün olabiliyor; bu ilanlardan bir tanesi ise, bilhassa kaydedilmeye değer:

"Gayet musanna, tekellüflü, kendisi dudu yeşili renkte, altın rıh serpmeli, sair mahalleri böcek sırtı âlâ mavi boyalı ve çok yeri yaldızlı, içi açık kavrulmuş kahve renginde âlâ çuha kaplı, şeritleri, kaytanları ve püsküllerı sakız alı ipek ve klabdanlı, sekiz yaylı, içine binen zat kendi kullanır şekilde, icabında hantocu yeri yapılabilir bir araba 15.000 kuruşa satılıktır."

Diğer bir ilanda da "Yarım karpuz biçiminde iki beygir koşulur sandık takımı yeni bir arabanın 3.000 kuruşa satılık olduğu" bildirilmektedir. Bir başka ilanda, yine yarım karpuz biçiminde satılık bir arabanın "alt kısmı erguvani, sandığı ceviz tahtası, etrafı sekiz parmak oyması dahi siyah boyalı, koşumlarının Nemçekâri" olduğu tarif edilmektedir.

Pek kibar bir İstanbullu olan Zülüflü İsmail Paşazade Celaleddin Germiyanoğlu da bana şu kıymetli notları tevdi etmiştir:

"Bizim eriştiğimiz zaman, 1900 yılı etrafı, İstanbul'un binek arabalarını saray, konak ve kira arabaları diye üçe ayırabiliriz.

Saray arabalarının başında saltanat arabası gelir. Sultan II. Hamid cuma selamlığı denilen cuma namazına bu arabayla gider, cuma namazlarını daima Yıldız Camii'nde kılar, namazdan sonra kış ve yaz daimi ikametgâhı olan Yıldız Sarayı'na, merasim sona ermiş bulunduğundan, bizzat kullandığı çift atlı bir saray faytonuyla dönerdi. Saltanat arabasına senede bir defa da, Hicri Şaban ayının on beşinci günü, Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif'i ziyarete giderken binerdi.

Saltanat arabası cuma selamlığında gayet yavaş giderdi, yaverler arabayı iki yanı sıra yürüyerek takip ederlerdi. Hırka-i Şerif'i ziyarette ise arabayı süratle sürdürtür, yaverler de atlı olarak takip ederdi. Saltanat arabasında padişahın karşısında daima zamanın seraskeri olan müşir otururdu.

Saltanat arabası çift çift dört atlı, arabacı oturağı sırmalı, fenerleri, bordürleri altın yaldızlı muhteşem bir faytondu. Sultan Hamid, arabanın körüğünü daima yarı açık bulundururdu, halk, yüzünü şöyle bir görür, kaybederdi. Arabayı arabacıbaşı kullanırdı, yanında bir ispir otururdu. Arabayı çift çift çeken dört attan soldakilerin üzerine de birer süvari neferi bindirilirdi. Bu dört kişi, kırmızı veya yeşil çuhadan, som sırmalı işlemeli cepken ceket, kenarları sırmalı pantolon ve ayaklarına siyah çizme giyerlerdi. Çizmenin üst kısmı, baldır üstüne gelen ağzı tahminen on santim eninde beyaz sahtiyanla çevrilmişti. Arabaya dördü de aynı renkte, aynı boyda dört kadana koşulurdu.

Sultan Hamid'in cuma namazı dönüşünde kendi sürdüğü saray faytonuna gelince, arabacı oturağı yoktu, önü açık, dizginler ufki bir maden çubuk üstünden geçerdi, arabacıbaşı bu faytobrik'i cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sade, fakat son derece zarif bir arabaydı. Bunun da körüğü hep yarı açık bulunurdu.

Diğer saray arabaları umumiyetle kapalı, sade, kupa arabalardı. Arabacıları ve ispirleri daima siyah elbise ve siyah çizme giyerlerdi, kıyafetleri için söyleyecek şey çok sade ve çok temiz olduklarıdır. Bu arabalara kadınlar bindiği zaman, arabacının yanına ispiri yerine siyah redingotlu bir haremağası otururdu, bazen bir haremağası da soldaki atın üstüne bindirilirdi. Saray arabaları 'Istabl-ı Âmire' denilen has ahırda muhafaza edilirdi, kadrosu kalabalık bir teşkilat olup amirleri 'Istabl-ı Âmire müdürü'ydü.

Konak arabalarına gelince, şimdiki hususi otomobiller yerine o zaman yüksek devlet ricalinin ve zenginlerin birer ve hatta birkaç binek arabası bulunurdu. Satın alınma bedelleri, bakımları, atların masrafları, arabacılarla seyislerin, ispirlerin aylıkları, boğazları, üst ve baş masrafları ile, o devrin bir konak arabası zamanımızın en mükellef otomobilinden kat kat masraflı, hakikaten bir lükstü. Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lazımdır ki, nazırların dahi makam arabaları yoktu, hepsi, masrafları keselerinden ödenen kendi arabalarına binerlerdi.

Konak arabaları ya kapalı kupa yahut körüklü faytondu; bazen de, icabında üst kısmı çıkan, çifte körüklü lando-landon olurdu. Konak landoları en pahalı, en lüks arabalardı.

Konaklarda arabacı ve ispirlerinin belli bir üniforması olmamakla beraber daima koyu renk, ekseriya siyah ve önü kapalı ceket, aynı kumaştan pantolon, ayaklarına da parlak rugan çizme giyerlerdi.

Konak arabalarına da, saray arabaları gibi aynı boyda, aynı renkte ikiz diyebileceğimiz çok bakımlı atlar koşulurdu. Araba devrinin sonlarına doğru ki, sahipleri küçükbeyler tarafından kullanılan spor tipi brik-faytonlara, renkleri tam tezat teşkil eden, mesela demirî kır ile yağız atlar koşulmaya başlanmıştı.

Faytonların iç döşemesi umumiyetle koyu renk, siyah, koyu kahverengiydi; yine o zamanlarda bazı gösteriş meraklıları faytonlarını, kendi ağızlarınca, frapan döşemeye başladılar, kanarya sarısı, nar çiçeği, çilek pembesini tercih ettiler. On yedi yaşındaydım, çok iyi hatırlarım, zamanın azılı paşalarından biri, evlatlarını rencide etmemek için isim vermiyorum, koşumlarına ince çelikten örülmüş zırh tertibi bir şeyler taktırıp, Fenerbahçe gezisinde lüks faytonuyla şangır şungur tımarhane kaçkını gibi dolaşırdı."

Atlı binek arabaları arasında bir de Polonez Köyü arabaları vardı ki, son yirmi yıl içinde, İkinci Cihan Harbi başından bu yana onlar da ben gibi kalmıştır; yazın bir dinlenme ve eğlence, mevsiminde de av yeri olan bu köy ile köyün Boğaziçi'nde iskelesi olan Paşabahçe arasında gidip gelirlerdi. Aslında çift at koşulur sırıklı bir yük arabasıydı. Dört köşesinde bulunan dört direk üzerine Frenkkâri tente gerilmiş, başı ve ardı ve bir yanı boydan boya perdeyle kapanmış, bir yanı da boydan boya açık, şilteler, yastıklarla döşeli; arabaya on-on iki; çocuklar da katılırsa, yirmi kişi yan yana, bacaklar, ayaklar dışarı uzatılarak yahut sarkıtılarak oturulurdu. Polonez Köyü arabalarının Paşabahçe'ye gelmeleri pek şenlikli olurdu; cuma günü akşamı gelirler, geceyi Paşabahçe'de iskelenin hemen arkasındaki meydancıkta geçirirler, ertesi sabah da pazar tatiline çıkmış bazı Avrupalı ailelerle tatlısu Frenklerini alıp, geçiminin ana yolu pansiyonculuk olan köylerine götürürlerdi. Bu arabalar Polonez Köyü'nün öyle bir hususiyetiydi ki, sırf onlara binmek için gelenler de pek çok olurdu.

Yük arabalarına gelince, büyük şehrin günlük hayatında fetihten beri ihtiyaç olmuştur; konakların, sarayların, her türlü inşaatın, çarşıların, pazarların çeşit çeşit ağır yükü arabalarla taşınmış, yazın sayfiyelere çıkanlar, göç eşya-

larını iskelelere yük arabalarıyla indirmişlerdir. Tarih kaynaklarımızda yük arabalarına "çarşı arabası" adı altında rastlanır. Bu ismi, kira binek arabası olarak anlamak da mümkün ise de, kira binek arabalarının bulunmadığı devirlerde dahi çarşı arabası tabiri kullanılmıştır.

Daha evvel yük arabacılığı, mesela kayıkçılık, mavnacılık gibi teşkilatlanmış değildir. Çeşitli mesleklere süluk ederek geçinen şehir halkının ayaktakımı ile İstanbul civarındaki köylünün elinde yük arabaları mevcuttur ve bunlar da şehrin o yoldaki ihtiyacını karşılamaktadırlar. Aynı zamanda yük arabacılığı, icabında hamallık yapmaya da mecbur sırım gibi vücut yapısı, acı kuvvet isteyegelmiştir.

Arabacılar

Ekâbir ve ricalin eski konak arabalarında da arabacıların ve yamakları olan ispirler ile seyislerin hem kıyafetlerine itina edilmiş, hem de kendileri vücut yapısı, eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde, hatta erkek güzeli olarak seçilmişlerdir. Bir konağa arabacı, ispir olarak girip de servet için kart kocaya varmış taze hanımefendisinin yahut toy küçükhanım efendisinin gönlünü çelen, nadir istisnalardan olsa da, küçükhanımla evlenip, konakta damatlığa yükselen nevcivanlar olmuştur.

Üsküdarlı Vasıf Hoca merhum bir arabacı kantosunun hazin hikâyesini şöyle anlatmıştır:

"Yılını tayin edemeyeceğim, Kantocu Peruz'un en ateşli zamanıydı, Avrupa Tiyatrosu'nda her gece hayranlarını birbirine katardı. En çok on yedi yaşında, gül goncası yosmaydı, Mestan adında Şumnulu bir konak arabacısı nevcivana tutkundu; Mestan, yaşım doksan oldu, bir eşini görmediğim afet-i devrandı, on dokuz yaşında var yok, koyu kumral bıyıklı duman duman, Rumeli kesimi ve süt mavisi çuha cepken potur giyer, şakır şakır sırma işlemeli, başında al fesi, arkaya yıkık kâküllerini de alnına dökünce, Peruz'un değil, tiyatroyu dolduran İstanbul kalenderlerinin de aklını tarumar ederdi. Hafızamda yanılmıyor isem Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın arabacısıydı, o münasebetle de tersanelilerle düşer kalkar, yüzü gözü de o bıçkınların kanadı altında gün günden açılırdı.

Zürefadan biri, oğlanın şanında bir kanto tanzim edip Peruz'a vermiş, arabacı Mestan'ın bahriyelilerle tiyatroya geldiği bir akşam okudu. Bitirir bitirmez de ağlaya ağlaya içeri kaçtı, öyle bir fori koptu ki, tiyatronun yıkılacağını sanarak dışarı kaçanlar oldu. Peruz'dan, Mestan'ın geldiği zamanlar bu kantoyu dört beş defa dinledim. İşittiklerim masal gibidir, küberadan birinin kızı, arabacı güzeline gönül vermiş, araya kadınlar koymuş, 'Mücevherlerimi alayım, beni memleketine kaçırsın, paşa babama evlendikten sonra kendimizi affettiririm' demiş, 'affetmezse, elmaslarım, ölünceye kadar bizi geçindirir' demiş; kaçmışlar, fakat Silivri'de yakalanmışlar, kızın ne olduğu malum değil, Mestan'a zaptiyede öyle bir dayak atılmış ki, kan kusmuş, hastaneye kaldırılırken de yavrucuk ölmüş. Vakanın dedikodusu yayıldıktan sonra Peruz bir daha o kantoyu okumamıştır."

İstanbul arabacılarının kamçıları, uzunluğuyla meşhurdu; kamçının, gelip geçenleri okşadığı, bazen de yağmurlu havalarda, şemsiyelere sarılıp sürüklediği olurdu. Erkekler o zamanlar yağmurlu havalarda umumiyetle kukuleta giyerlerdi; arabacılarda ise, kukuleta, yağmura karşı korunacak yegâne vasıtaydı. Fırtınalı havalarda gözlere düşen bu kukuletalar, kazalara sebep olurdu.

Bekçiler

Mahalle bekçileri İstanbul'un günlük hayatında, dirlik ve güven bakımından asırlar boyunca o kadar önemli bir yer almıştır ki, adı büyük şehrin edebiyatına girmiştir.

Cumhuriyet devrinde bekçi, üniforma giydirilmiş, ücretli, aylıklı ve kaymakamlıklar tarafından tayin edilir, bir polise yardımcı, bir zabıta memuru

olmuş, hizmet ettikleri mahalle veya semtin polis karakoluna bağlanmıştır. Bekçilerin bekçilik vazifesinin dışında halkla hiçbir teması kalmamıştır ve mahallenin gediklisi olmaktan çıkmıştır.

Edebiyatımızda zengin hatırası olan, İstanbul'un eski mahalle bekçileridir; Anadolu'dan gelen, sağlam ve müheykel vücut yapısına sahip, sağlam iffet ve namus kefaletine bağlanmış ve mahallenin malı olmuş, mahallenin hariminde bir bekâr uşağı olarak yerleşmiş, arada sılaya giden, yerine kefili olduğu birini bırakan, mahallenin beslediği; malını, canını, ırzını huzur-ı kalple emanet ettiği eski bekçiler, öylesine ki İstanbul'da müşterek unvanları "bekçi baba" olmuştu.

Müsellah değildiler, ellerindeki ucu demirli ağır bekçi sopaları yegâne silahlarıydı. Yatsıdan sonra, mahalle mahalle, büyük şehir onların olurdu; kaba taş döşenmiş sokaklarda sopalarını muttarit darbelerle vura vura geçerken, evlerin içine tam bir güven havası yayılırdı; bazen de gür sesleri, uyuyanları dehşet ve heyecanla yataklarından fırlatırdı; İstanbul sık sık yangın afetine uğrayan büyük bir ahşap şehirdi, gece yangınlarını şehre mahalle bekçileri ilan ederlerdi; gür sesleriyle, faraza:

"Yangın vaaaar!.. Samatya'da... Sulu Manastır'da!.." diye bağırırlardı.

Vazifeleri gece sokakları dolaşmak, gece yangınlarını haber vermek, matbaanın ve gazetenin bulunmadığı devirlerde hükümet emir ve yasaklarını mahalle halkına ilan etmek veya bu maksatla halkı mahalle mescidine davet etmek, ölüm, doğum, düğün olan evlerin ve konakların kış odununu kesmek, sakalık, yazın sayfiyeye gidenlerin evlerini beklemek, kiralık evlere kiracı bulmak, kiraya vermek, hülasa mahalleye taalluk eden her şeyi yapmaktı. Ekseriya mahalle kahvesinin üstündeki bekçi odasında yatarlardı.

Memleketlerinin kıyafetini asla değiştirmezlerdi, hatta memleketlerinin ağzıyla konuşurlar, ancak İstanbul ağzının birkaç nezaket hitabını benimseyip alırlardı.

Bütün mahalle halkını tanırlardı. Uygunsuzları bilir, herhangi nahoş bir hadiseyi önlemek için, göz kulak olurlardı. Sır ifşa etmezlerdi. Bir mahallede evine zina yolundan erkek alan alüftelerin, eski mahalle hayatının acı cilvelerinden, evleri basıldığı zaman, bekçi baba, imam efendi ile baskıncı kafilenin de başında bulunurdu. Ramazanlarda da, halkı sahur yemeye kaldırmak için

gece dolaşır davul çalardı; davul çala çala dolaşırken arada mâniler okurdu. Ekseriya davul çalıp mâni okumak için yanına bir ramazan yardımcısı alır, onun hakkını da bayramda topladığı bahşişten verirdi. Bu yardımcı bazen genç bir hemşehrisi olurdu. Mektup yazar, ramazan için özel olarak getirtir, odasında yatırır, baskısı ve kefaleti altında tutar; bayramdan sonra da memleketine gönderirdi. Ramazanlar o genç için de bekçilik stajı olur ve bir gün bekçi baba İstanbul'dan kesin olarak ayrılırken yerini alırdı. Bazen de davulcu mânicisini mahallenin fakir delikanlıları arasından seçerdi.

İnkılap Müzesi Kütüphanesi'nde Muallim M. Cevdet'in kitapları arasında Sultan I. Abdülhamid'in bir sır kâtibi tarafından kaleme alınmış Hicri 1188 (Miladi 1774-1775) yılına ait bir not defteri vardır. Bu padişahın günlük vakacıkları kaydedilmiştir. İstanbul'un mahalle bekçileri üzerine de şu şirin fıkra var:

25 Ramazan 1188 Salı günü (Miladi 18 Kasım 1774) öğleden sonra padişah Topkapı Sarayı'ndaki Sofa Köşkü'nde, İstanbul'un mâni okumaktaki hünerleriyle meşhur mahalle bekçilerinden iki nefer bekçiyi huzuruna kabul etti ve onlara ikindiye kadar bekçi mânileri okuttu; mahalle hayatından taklitler yaptırdı. İki bekçi sahur yemeğine kadar sarayda misafir edildi.

İffet ve namus erbabından oldukları, sağlam ve zincirleme kefaletlerle bağlı oldukları halde bekâr uşağı bekçiler arasında genç irisi, gençlerin de kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün olanları mahalle halkınca hoş görülmezdi; onun için eski mahalle bekçileri daima 30-35 yaşın üstünde, yapısı sağlam, ağırbaşlı, tecrübeli, olgun, kâmil ve mutlaka sakallı kimseler olurdu; bundan ötürü, istisnasız hepsi "bekçi baba" diye anılırdı. Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca'nın bana verdiği notlar arasında genç ve yakışıklı bekçiler için bir destan vardır, kimin yazdığı tespit edilmemiştir; güzel bir bekârın, bekçilikle mahalleye girmesini tehlikeli göstermektedir:

Tazerû civandan olursa bekçi
Gülistan içine bağlarım keçi
Cariye halayık besleme kızdan
Oynaşın bulacak bir ay en geci

Oyalı yemeni sarar başına
Fesini de eğer samur kaşına
Karanfil bıyığı burarak geçer
Konağın önünde kız oynaşına

Mintan allı güllü, çorap çiçekli
Cepkenin altında çaprast yelekli
Kundurada nalçaları çatırdar
Puşusu var püsküllleri ipekli

Sallanır yürürken şalvarın ağı
Pençe-i afitap bekçi uşağı
Reşk eder endama selviyle kavak
Levendane atar iken ayağı

Çamaşır, süpürge bırakır işi
Halayık cariye varsa kaç kişi
Kafes ardı dolar nalça sesine
İşmarlıdır ol civanın geçişi

Ya konağın kızı, nazlı bülbülü
Anın da oynamış bekçiye gönlü
Ol bekâr uşağı zeberdest oğlan
Mahalleye olur bela püskülü

Hanım kız kaçmadan oğlana bir gün
Konakta yapmalı efendim düğün
Dün odun yarıcı ya saka idi
Mesned-i ikbalde bugün gördüğüm

İffeti, namusu elhak ki tamam
Geriye kalan çamaşır hamam
Mihr-i muacceli yüz altın ile
Çağırın kıysın nikâhı imam.

Evliya Çelebi'de bekçi

Çarşı ve mahalle bekçilerinin en eski ve güzel bir tasviri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ndedir; büyük muharrir 17. asır ortasında şöyle anlatıyor:

"İstanbul bekçileri:

12.000 neferdir, 40.000 derler, fakat mübalağadır; 300 neferi Eski Bedestan ve Yeni Bedestan bekçileridir ki gedikli, ulufeli adamlardır. Geri kalanları her gece sabaha kadar İstanbul içinde köşk beklerler. Bu esnaf, subaşıya tabi olduğundan ordu alayında fanusları yakıp ellerinde ucu demirli sopaları, bellerinde kılıç, ok ve yaylarla palastan esvap giyip, başlarına acip serpuşlar ve gûnagûn sivri külahlarla yerlere sopa vurarak hırsız kaçarmış şekilde:

'Bre koma, kaçtı haaa!.. Vardı haaa!..' gibi şeylerle temaşacıları güldürürler."

Ahmed Rasim *Muharrir Bu Ya!..* adlı eserinde (1926) "Bekçi!.. Sen sus!.." serlevhasını taşıyan makalede İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şöyle tasvir ediyor:

"Şehremaneti yaramaz, gürültücü çocuk avutur gibi bekçilerin eline bir düdük verdi, susturdu. Ne cânım 'Yangın var!..'lar, ne de sopa vuruşları kaldı. Köftehorların bazısı da sopa ile saat vurarak hatta çeyrek geçeyi bile bildirirdi.

Doğrusu şapka bunları da açtı!

Daha evvelki kıyafetleri de hemen hemen sabitti. Az gençlerin başlarında, koyu vişne renginde, dalgalı yemeni sarılı 'arakçin' yahut 'hartavî' denilen, ihtiyarlarında üstü abanili yahut sarıklı serpuşlar bulunur, sırtlarında mevsimine göre salta, cepken, aba, haydarî biçim ceket gocuk, bacaklarında sıkma dizlik, şalvar, ayaklarında kundura mest, kış yaz memleket işi renkli yün çorap, bellerinde kuşak, bazılarında sarkıtma, boyundan atma sürgülü gümüş kordon, saat bulunur, böyle bir kıyafetle sokak dolaşarak Anadolu kıyafetlerinden birkaçını temsil ederlerdi."

Ahmed Rasim eski bekçilerin günlük mahalle hizmetleri sırasında diğer yazarlarda rastlamadığımız ölü yıkayıcılığından bahsediyordu; imamlar ölüyü yıkarken suyu bekçiler dökerdi, üstat bir de fıkra naklediyor:

"İmam ölüyü yıkar, bekçi de su dökermiş. Bir iki maşrapadan sonra meyyitin karnından bir gürültü gelir. İmam derhal lifi, sabunu elinden atar, kaçmaya başlayınca bekçi lakayt arkasından bağırırmış: 'Korkma imam efendi, huyu çıkıyor!..'"

Ruşen Eşref Ünaydın *Ayrılıklar* adındaki güzel eserinde "Davulcunun Mânileri" serlevhasını taşıyan makalede ramazanın on beşinci gecesi bahşiş toplamaya gelen İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şu satırlarla tasvir ediyor; yazı 1918 mütarekesinden sonraki kara işgal günlerinde kaleme alınmıştır:

"... düşüncelerden davul sesiyle ayrıldım. Türklerin geçirdiği belki en küskün ramazanın bu olduğunu unutarak çocuk gibi sevindim. Abanî sarıklı ve poturlu bekçi, elinde muşamba fener, kapıya dikildi. Sopasını taşa vurdu. Mânici bugünlere pek uygun düşen titrek ve solgun bir sesle dedi ki:

Besmeleyle çıktım yola
Selam verdim sağa sola
A benim devletli beyim
Vakt-i şerif hayır ola
Dambır da dandan dambır da dan
Dambır da dandan dambır da dan!..

Eskiden böyle bekçi kapıya geleceği akşam sofrada ne telaş olurdu. Çocuklar yemekten biraz evvel sıvışmak isterlerdi. Kafesler sürülür, mânicinin yolu beklenirdi. İftardan yeni kalkan erkekler, beyaz entariler, Şam hırkalarıyla minderlere bağdaş kurarlar, orucun keyfini gidermek için bol kahvelerle kehrüba saplı yasemin çubuklarda Beyazıt sergisinden alınma güzel kokulu sigaralar içerler, başlarında gürültü istemezlerdi. Kadınlar üst üste kafes arkalarına yığılırlar yahut lambayı üfleyerek kafesleri açarlardı.

Cesareti, tek başına gece yarıları sokaklarda sopasını vura vura dolaşırken beliğleşen bekçi, o akşam söz belagati karşısında silik kalırdı.

Efendilerinden bahşişini istemek için parasıyla tuttuğu uyanık zekâlı, sözü, ahengi düzgün şehrî mâniciye bir vilayet adamı hayret ve gururuyla, bön ve iyi bir tebessümle bir bakışı vardı ki unutmak kabil değil.

Bu seferki mânici –askerden yeni döndüğü sırtındaki Alman ceketinden belli, zayıf, esmer bir genç– davulu taşımaktan yorulmuş gibi duvara yaslandı..."

Mahmut Yesari *Amca Bey* mecmuasına yazdığı bir makalede eski mahalle bekçilerini şöyle anlatıyor:

"Fakat zamanımızın bekçileri gibi, eski bekçi baba, evlerden, apartmanlardan çekişe çekişe pazarlık ederek aylık toplayan bekçilerden değildi. Vaktiyle, bekçinin içtimai hayatta mevkii vardı. Çocuklar, bekçi babadan korkarlardı. Yalnız çocuklar mı? Büyükler de ondan çekinmez değillerdi.

Halbuki o, dünyanın en yumuşak başlı adamıydı. Belinde tabancası yoktu. En sert kış gecelerinde, kara koyun postu gocuğunu sırtına geçirir ve ucu demirli lobut sopasını eline alır, sokaklarda dolaşmaya çıkardı.

O zamanlar polis düdükleri ve polis yoklamaları yoktu. Bekçi baba, lobutunun demir saplı ucunu taşlara vurarak, rasathaneden daha ayarlı, saati haberlerdi.

Evlerde saatleri duranlar, ayarları şaşıranlar, kulak kabartırlardı:

'Sus ayol, şimdi bekçi geçecek, saati vuracak.'

Bekçi baba, geçer, saat acele ayar edilir.

'Biz üç buçuk sanıyorduk. Üçmüş...'

Evlerde eksik olmaz, ya torun, ya kerime, ya mahdum, bir çığlık koparır:

'Haminne dur. Bekçi buçuğu da çaldı.'

Bekçi baba lobutunun demir ucuyla saat başlarını tak tak vururken buçukları da taşlarda sürüyerek hafifçe tıkırdatırdı.

'Bekçi baba mahallenin kilidi, küreğiydi.' 'Ölünün vasisi dirinin kefiliydi.' 'Hallal-i müşkilat', 'meleküssiyane', ne derseniz deyiniz oydu. Mahallenin ölüsü, dirisi, ona emanetti.

Yetim torununu alıp gece yarısı misafirliğe gidecek, –faraza– Şerife Hanım, evinin anahtarını bekçi babaya teslim eder:

'Gelince alırız; sen, göz kulak oluver.' Bekçi baba, kalın kaşlarını çatarak, posbıyıkları arasından ağır bir sesle cevap verir:

'Sen merak itma!..'

Fukara Şerife Hanım'ın iki odalı kulübe azmanı evine göz kulak olmaktan ne çıkar!

Karşıki muhasebecilerin konağı da var. Tıklım tıklım eşya dolu. Mahalle konağının zenginliği, fukara komşuların dillerinde destan!.. Muhasebeciler de yazlığa gidecekler mi anahtarı bekçi babaya bırakırlar.

Bekçi baba, bir değil, iki değil, üç değil, beş değil, emanet anahtarları bilir, sahiplerini tanırdı.

Bekçi baba, sessiz cansız mahallenin hareket adamıydı. Düğün evlerinin kapılarında inzibatı o temin eder, cenaze çıkan evlerde de aynı vakarla hizmet ederdi.

Yangını da haber verirdi:

'Yan... gun... vaaar!' diye öyle göğüsten höngürderdi ki, en ağır uykuluları sıçratarak uyandırırdı. O zaman, bu ses, 'alarm' işaretiydi.

Eskiden, 'İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını' müthiş korkunç şeylerdi. Bir yangında, bir ev yanmaz, bütün bir mahalle hatta bir semt, kül oluverirdi. Bir yangın dört beş mahalleyi tehdit ederdi. Sıçrayan kıvılcımlardan, iki üç sokağı birden alevlerin sardığı görülmüştü. Şehirde kâgir, beton evler, hemen yok gibiydi. Koca bir mahalle, yarım saat içinde, çıra gibi yanardı.

Bekçi baba, kiraz mevsimi, zengin konaklarına, odun yarmaya çağrılırdı. Bu odunu yarmak, bir marifetti. Çünkü, sobalık, çamaşırlık, mutfaklık, ayrı ayrı kesilecek. Şimdiki gibi elektrikli testereler yok, 'Gırr!' diye saniyede kesip atmıyor.

Bekçi baba, başına kırmızı benekli yazma mendilini sarıp, aba ceketini çıkarıp da, 'Tuh!' diye avuçlarına hohlayıp balta sapına yapışınca, sobalığı, çamaşırlığı, mutfaklığı, bir çırpıda çıkarırdı!..

Bayramlarda en zenginden fakirine kadar, bütün mahalle onu getirirdi. Her evden, keselerine göre, yazma mendil, gömlek, arşınlarla basma ve para verilirdi.

O, mahallenin, kendisini sevdiğini, kendisine bağlı olduğunu bildiği halde, şımarmaz, kara koyun postu gocuğunu giyer, ucu demirli lobutuyla, saatleri, dakikaları vurarak mahallenin sokaklarını, kışın en dehşetli gecelerinde bile, hiç şikâyet etmeden dolaşırdı. Onun belinde tabancası yoktu. Fakat onun sopasının sesi, hırsızları, serserileri, çakaralmaz tabancalardan daha çok korkuturdu."

İstanbul Polis Mektebi müdürlüğünde bulunmuş Mustafa Galib Bey'in *Nizamat-ı Umumiye-i Zabıta* adındaki eserinde (eserin neşri tarihi Rumi 1337, Miladi 1921) çarşı ve mahalle bekçileri hakkında 29 Nisan 1330 (Miladi 12 Mayıs 1914) tarihli bir muvakkat kanun sureti vardır ki, ananelere dayanan eski mahalle bekçiliğinden zamanımızdaki bekçi nizamına bir geçiş devrinin vesikasıdır. Dört maddelik bu muvakkat kanunun metni şudur:

"Madde 1: Şehir ve kasabalarda çarşı ve mahalleler için bekçi istihdamı mecburîdir.

Madde 2: Çarşı ve mahalle bekçilerinin yirmi beş yaşından aşağı ve altmış yaşından yukarı olmaması ve bir gûna cinayet ve muhill-i namus ve iffet ve cünha ile mahkûm ve sui hal ve hareketle müştehir bulunmaması şarttır.

Madde 3: Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü ve vilayetlerde en büyük mülkiye memurları tarafından tasdik edilmek üzere suret-i intihabı ile bunlara verilecek ücretin miktarının tayini, ne tarzda verileceği, bu ücretin nereden ve ne suretle toplanacağı, her yerin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre o yerin meclis-i umumîsine bırakılmıştır. Bekçi ücretinin toplanmasında Tahsil-i Emval Kanunu'nun hükümleri tatbik olunur.

Madde 4: Çarşı ve mahalle bekçileri mahallî zabıtanın nezareti altında olup zabıta-i mânia ve adliye vazifelerinde ona yardımla mükelleftir. Bu vazifeleri ifa sırasında polisin malik olduğu hak ve salahiyete sahiptir."

Ahlak zabıtası

Bugün İstanbul halkının sağlık durumunu koruyan ahlak zabıtasının başlıca vazifeleri şu maddeler üzerinde toplanır:

1. Fahişeler ile umumi evlerin sıhhi ve inzibati durumunu daima göz altında bulundurmak.
2. Fuhuş yoluna saptığı halde vesika almamış olan kadınları (gizli fahişeleri), vücutlarını sapık zevklere alet etmiş uygunsuz erkek çocuklar ile gençleri, zabıtaya kaydettirilmeyerek fuhuş icrasına tahsis olunan evleri

(gizli umumhaneleri), fuhuş kastıyla buluşma yeri olarak kullanılan evleri (randevuevlerini) meydana çıkarmak.

3. Muhabbet tellalı ve simsarlarını takip etmek; bu bakımdan oteller, pansiyonlar, gazinolar, hanlar, hamamlar, deniz hamamları ve plajlar gibi umumi yerleri daimi bir kontrol altında bulundurmak.

Gizli fuhuş ile ahlak zabıtasının sivil teşkilatının uğraşması bir zarurettir. Fakat sivil memurların da raporlarını şüpheler üzerine değil, suç delillerini, yerlerini ve tarihlerini kesin olarak tespit ederek vermek mecburiyetinde olduklarını asla unutmamalıdır.

İstanbul ahlak zabıtasının vazife ve mesuliyetinin çok ağır ve nazik olduğu kabul edilir. Ahlak zabıtası memurlarının sağlam kültür sahibi olması, türlü taassup kaynaklarına dayanan amansız sabit fikirlere sahip bulunması, bir sahada cemiyete son derece faydalı birtakım ruh hastalarını fuhuşla meluf hayta ve hezele güruhundan ayırt edebilmesi, umumi heyecanı mucip olan fuhuş yüzünden cinayetler müstesna, fuhuş takibatının daima mahrem olduğunu asla unutmaması, bunun içindir ki, gazete muhabir ve fotoğrafçılarının fuhuş takibatına ve baskınlarına asla şahit olmaması, bu gibi vakayiin basına intikal etmemesi lazımdır.

Maalesef son yıllarda İstanbul'daki fuhuş takibi ve baskınlarına gazete muhabir ve fotoğrafçılarının suret-i mahsusada davet edildikleri ve çekilen hazin ve perişan resimlerin gazete sayfaları üzerinde teşhir edildiği görülmüştür.

Zaptiye ve polis teşkilatından evvel, 1845 (Hicri 1262) yılına gelinceye kadar İstanbul'daki ahlak zabıtası işleri de, şehrin bütün zabıta işleriyle beraber Seraskerlik emrindeydi.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından evvel de İstanbul'un en büyük zabıta amiri yeniçeri ağası, ahlak zabıtasının amiri de ocağın büyük rütbeli zabitlerinden subaşı ağaydı.

Subaşı ağa, uygunsuz kimseleri bir mahkeme kararı olmadan tevkif ve hapsedebilir, içinde fuhuş icra edildiğinden şüphelendiği evleri de semtin mahkeme naibi ve mahallenin imamıyla basabilirdi.

İslam dininin namusun muhafazasına verdiği önem, büyük şehir İstanbul'un tarihi boyunca, her ne isim altında bulunursa bulunsun, İstanbul ahlak zabıtasının manevi yardımcısı olmuştur. "Mahalle namusu" İstanbulluların üzerine titredikleri bir kıymet olmuş, asırlarca bekâr uşağı taifesi mahalle içine sokulmamış, semt semt bekâr odaları, bekâr hanları yapılmış, kadın ve erkek uygunsuz takımına karşı mahallenin namus havası bir ahlak zabıtası vazifesini görmüştür.

Subaşı ağa ve adamlarına da bekâr hanlarının ve bekâr odalarının bulunduğu semtlere nezaret işi kalmıştır ki, bu arada Fatih, Samatya, Kumkapı, Hocapaşa, Sirkeci, Tahtakale ve civarını, Bahçekapı'yı, Galata ve etrafını, bilhassa Tophane'yi zikretmek lazımdır. Kasımpaşa ve civarının ahlak zabıtası ayrı bir teşkilata, Kaptanpaşalık'a bağlıydı ve oranın en büyük zabıta amiri de Tersane kethüdası ağaydı.

Şehrin Marmara sahilleri, Boğaziçi sahilleri, sur dışında Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında da Bostancı'ya kadar uzanan sahillerin zabıta amiri de bostancıbaşı ağaydı.

Subaşı, Tersane kethüdası ve bostancıbaşı ağaların o devirlerde kullandığı başlıca zabıta nizamı "zencirleme kefalet"ti. İş bulmak için İstanbul'a gelen bekâr taifesinin büyük şehirde yerleşip kalabilmesi çok zordu. Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü'nde, Anadolu'da da Bostancıbaşı Köprüsü'nde (Bostancı'da) bir yoklama yapılır, İstanbul'a gidenlerin kimin yanında kalacakları, hangi işi tutacakları kayıt ve tespit edilirdi. İstanbul'da da kefilsiz olarak hiç kimse hanlara, bekâr odalarına ve medreselere kabul edilmezdi.

Herhangi bir sanat işinde, devletçe tayin edilmiş miktardan fazla kalfa, çırak, yanaşma, işçi ve amele çalıştırılamazdı. Her üç senede bir de bütün çarşılar, dükkânlar, hanlar, hamamlar, iskeleler sıkı bir teftişten geçirilir, hamal, kayıkçı ve tellal makulesi ile dükkân ve imalathane çırak ve işçilerinden, fırın uşaklarından fazla bulunanlar, kefilleri dahi olsa, İstanbul'dan çıkarılıp memleketlerine gönderilirdi.

Asırlar boyunca İstanbul zabıtası, hareketlerini daima göz önünde bulunduramayacağı bir nüfus kalabalığını "nice fesatlar ve şenaatler ve fuhşiyata" yol açacak bir mesele olarak görmüştür.

IV. Murad'ın ölümünden bir yıl evvel, 1639'da İstanbul'da yapılan büyük esnaf alayını tasvir eden Evliya Çelebi 17. asırdaki ahlak zabıtası bakımından dikkatle okunmaya değer şu bentleri kaydetmiştir:

"Esnaf-ı zenkahbegân (muhabbet simsarları, çöpçatanlar):

Nefer: 212. Hâşâ ki, pirleri ola. Esnaf-ı hîzan dilberan (uygunsuz delikanlılar) neferdir. Bunlar bir alay haneberduş hîzan ulufeci celaftır ki, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyip, Babulluk'ta, Fundalık'ta, Kumkapı'da, Sanbola'da, Meydancı'da, kilise ardında, Tatavla'da vesair fisk mahallerinde sürü sürü gezüb boğazı tokluğuna sayd olunurken, subaşının dâmına düşüb defterli olurlar. Neuzübillah daha bunlar gibi nice esnaf-ı mühmelan vardır ki, tahrir ve tasvirinden kalem utanır; bunları subaşı bilir, gayrileri bilmez. Alayda subaşı ile gûnagûn şakalar ederek geçerler..."

Divan-ı Hümayun defterlerinde kayıtlı 1565 yılına ait bir vesikadan, Galata'da oturan Arap Fati, Narin, Kirtelü (Giritli?), Atlıases Kamer ve Balatlı Aynî adında İstanbul ahlak zabıtasının kaydettiği en eski beş fahişenin adını öğreniyoruz. Mahallenin ihbarı üzerine yapılan zabıta tahkikatında bunlardan Arap Fati gizlenip izini kaybettirmeye muvaffak oluyor, diğerleri de evleri cebren sattırılarak İstanbul'dan sürgün ettirilmek üzere tevkif ediliyor. Daha evvel Arap Fati'nin evinde baskın veren, Kalafatçı Mahallesi'nde bulunan kendi evinde de namahremle basılan ve kapısının önüne gelen imam, müezzin ve cemaate, "İmamınıza ve şeriatınıza lanet!" diye küfreden bir yeniçeri avreti de tecdid-i iman ettirildikten sonra, eri gelinceye kadar zindana atılıyor.

10 Ağustos 1567 tarihli bir fermanla, İstanbul kadısına, mahallelerde fahişelerin ne sebep ve ne suretle olursa olsun asla himaye edilmemesi, fuhşu sabit olan avratların derhal sürgüne gönderilmek üzere hapse atılmaları emrediliyor.

24 Mayıs 1573 tarihli Eyüpsultan kadısına hitaben yazılmış bir fermanda da şu şayan-ı dikkat satırlar okunuyor:

"Kaymakçı dükkânlarına bazı kadınlar kaymak yemek bahanesiyle girip oturup namahremlerle cem olup şeriata aykırı vaziyetler ve tecavüzleri olurmuş. Kaymakçı dükkânlarına kadınların girmesinin yasak edildiğini dükkân sahiplerine muhkem bildiresin."

Birincikânun 1580 tarihli ve peremeciler kethüdasına hitaben yazılmış bir fermanda da şunlar okunuyor:

"Taze avratların leventlerle beraber peremelere binüp gezmeye gitmelerine şiddetle mâni olasın."

16. asırda bazı uygunsuz esirciler de, esir alım satımından ziyade gizli fuhuşla meşgul olurdu. Bunlar ellerindeki cariyeleri esir pazarına götürürler, güya müşteriymiş gibi pazara gelen levent tayfasına sureta bir pazarlıkla bir miktar pey akçası alıp, cariyeyi teslim ederlerdi; cariye levendin odasında birkaç gece kapatılır ve şu özrü çıktı diye iade edilirdi; hatta bazı fahişe avratlar, bu uygunsuz esirciler vasıtasıyla, baskın tehlikesi olmadan bekâr tayfasıyla kapanmak yolunu bulurlardı. Bu yüzden, kadın ve erkek esircilerin zencirleme kefaletine çok dikkat edilir, fakat her türlü şiddete rağmen esirciler arasında muhabbet tellallığı yapanlar daima bulunurdu.

İstanbul ahlak zabıtası tarihinde fuhuşla mücadelenin bir maddesi de kadınların açık saçık gezme düşkünlüğü, lüks ve moda iptilasıydı.

Sokullu devrinin sonlarında olan şu vaka da şayan-ı dikkat olduğu kadar tuhaftır:

Kuklacı Mustafa denilen bir adam, Katırcı Hanı'nda bir yer açar, buraya uygunsuz takımından dokuz nefer şab-ı emred (henüz bıyıkları terlemeye başlamış genç delikanlı) oğlanlar toplar, saçlarını uzattırır, allık, aklık, saç boyasıyla avrat gibi düzüp kuşar, feraceleyip yaşmakladıktan sonra da bu oğlanları bazı evlere götürür, evli kadınlarla buluşturur; nihayet kız kıyafetindeki oğlanlardan biri baskın verir, Katırcı Hanı basılır, Kuklacı Mustafa ve saçlı oğlanlar yakalanır; her biri bir tarafa sürülür, fakat vaka İstanbul'da gürültülü dedikodular uyandırır, bu yüzden pek çok kimseler şüphe üzerine karılarını boşarlar, hanümanlar viran olur.

İstanbul'da ahlak zabıtasının en âciz devirleri, 17. asır ortaları ile Yeniçeri Ocağı'nın en kuvvetli manada bir haşarat yatağı olduğu 18. asrın sonlarından, ocağın lağvına kadar geçen yıllardır. Bu devirlerde kül halinde bütün zabıta teşkilatı felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kızoğlanlar değil, dörtkaşlı delikanlılar bile sokağa çıkamaz olmuşlardı.

17. asır ortasında II. Osman'ı tahtından düşüren kanlı ihtilalle başlayan ve I. Mustafa'nın bir buçuk sene süren saltanatı ile IV. Murad'ın ilk yıllarını

dolduran büyük anarşi devrini gözleriyle görerek tasvir eden bir muharrir, *Tarih-i Gılmanî* müellifi Mehmed Halife, yeniçeri zorbalarının sokaklarda alenen ve ayak üzere fiil-i şeni ve livata yaptıklarını yazar. Nihayet ocaklarının kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasına varan son yeniçeri azgınlıklarının tafsilatı ise başta Cabî Said'in elyazması vakayinamesi gelmek üzere Şanîzade'de ve Cevdet Paşa'nın tarihinde vardır.

1810 (Hicri 1225) vakayiinden

Sadaret Kaymakamı Osman Paşa'nın zevcesinin, sevici bir çengi karıyla geceleri Babıâli hareminde saz ve nakkareyle gulguleli ahenkleri etraftan işitilirdi. Kaymakam Paşa ise, zevcesinin mağlubu olduğu cihetle, çengiye irat tanzimiyle meşgul olurdu. Padişaha aksedince, paşa azledilerek Limni'ye, zevcesi Bursa'ya sürüldü, çengi karı da idam olundu.

Balıkpazarı semtinde birkaç hamal bir ırz ehli hatunu tutup, cebren ve kahren odalarına götürecek oldukta, hatunun feryadı, etrafta bulunan esnafa tesir etti; rica ve mülayemetle ellerinden kurtarmak istediler, hamallar inat ve ısrar edince, halk gazaba gelip hatunu ellerinden cebren almaya kalktı, hamallar silaha davranıp hemcinslerinden birkaç nefer eşkıya daha onlara katılınca, sopa ve taşla hücum eden esnaf, hamalları kaçırmaya muvaffak oldu ve biçare kadını adeta küçük bir sokak muharebesiyle kurtarabildi.

1811 (Hicri 1226) vakayiinden

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahil-i deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri dârünnedve-i eşkıya ve erazil-i eşhasa meva olup bu esnada bazı eşkıya, birkaç ehl-i ırz hatunları, cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa Recebin üçüncü Çarşamba günü (24 Haziran) Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu kahpeler için beşikler çıkmıştı. (*Tarih-i Cevdet*, IX)

Veba salgınında (1812)

Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zina çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fahişelere de rastlandı.

1818 vakayiinden

Hasköy'de yeni fahişe münazaasıyla bir kumbaracı, tersane vardiyanlarından bir Kürt'ü katletmekle, ertesi gün on beş kadar Kürt toplanarak bir kumbaracı kahvehanesini basıp, birkaç bigünah kumbaracıları katlettiler; bunun üzerine iki taraf gayrete gelip, rast geldikleri yerde kumbaracılar Kürtler'i, Kürtler kumbaracıları katleder oldular.

Tayyarzade Atâ Bey de, *Enderun Tarihi*'nde Sultan III. Selim'in silahşorluktaki maharetinden bahsederken, bir zabıta vakası nakleder:

Padişah bir gün kalyon kaptanı kıyafetinde tebdil gezerken, Sultanahmet Camii altında, Sokullu Mehmet Paşa yokuşunda, yalınayaklı, pırpırı bir yeniçeri tulumbacısının, ırz ehli bir kadını tecavüz etmek kastıyla o civardaki bir viraneye cebren sürüklediğini görür; kadın padişaha yalvarmaya başlar. Sultan Selim evvela tatlı bir dille vakaya müdahale eder ise de, serseri hemen bıçağını çeker, fakat padişah daha çevik davranıp palasını sıyırır ve mütecaviz tulumbacıyı bir darbede belinden ikiye biçer!..

Sultan Selim gibi şair, musikişinas, şefkatli, merhametli, munis, kandan nefret eden bir insanın velev ki bir şenaate mâni olma ve nefsini müdafaa yolunda da olsa pala sallayıp adam öldürmesi kolay inanılacak vaka değildir. Bu fıkranın, o zamanlar asayişin ne kadar bozuk olduğunu göstermek bakımından kıymeti vardır.

II. Abdülhamid'in istibdat devrinde ise büyük şehrin ahlak zabıtasında gayri ciddi bir faaliyet görülür: genç mekteplilerin Galata ve Beyoğlu taraflarında gezip dolaşması, kadınların faytona binmesi, hatta babaları, kardeşleri ve kocalarıyla bile olsa, erkekle bir arabaya binmesi yasaktır. Bir ara kadınlar için bir açık saçık gezme yasağı bile ilan olunur. Buna rağmen yer yer türemiş kabadayı tipleri görülür ki, bunlar bekâr odalarında, kahvehanelerde, bostanlarda, mısır tarlalarında, fulya bahçelerinde, hamamlarda, deniz hamamlarında türlü şenaat ve rezaletleri alenen işlemekten çekinmezler, bu yollarda İstanbul'da derin akisler yapan cinayetler işlenir. Namlı saray hafiyelerinin aleti olan birtakım şerirler, şenaatleriyle ve ırz şekavetiyle övünürler. Bir hafiye Fehim Paşa çetesi, büyük şehir tarihinde iğrenç hatıralar bırakır; zabıta bunlara karşı aciz gösterir. Galata ve civarı, duvarsız ve çatısız muazzam bir batakhane manzarası arz eder. Darüşşafaka gibi şefkat ve himayesine aldığı çocukların ve gençlerin ahlak ve iffetleri üzerinde çok titiz müesseseler, bir talebesinin Galata'da, Tophane'de, Beyoğlu'nda avare dolaşırken yakalanmasını, mektepten tart cezası vermek için kâfi bir suç kabul eder. Askeri rüştiyeler, askeri idadiler, talebelerini mektep dışında aynı dikkatle korumuşlar, semtleri halkından dahi olsa, kayıkçı, arabacı, tulumbacı, kahveci takımından kimselerle, hatta şöyle böyle bir aşinalıklarını dayak, senlibenli ülfetle düşüp kalkmalarını ise hapis cezasıyla önlemeye çalışmışlardır.

Akranı olmayan güruhla bu cezalara rağmen münasebetini devam ettirenler de mektepten tart edilmiştir.

Ceride-i Askeriye, *Ceride-i Bahriye*, *Ceride-i Mahakim-i Adliye* ve günlük gazetelerin zabıta sütunları, şaşılacak derecede bol iffete tecavüz ve harfendazlık ve bu yüzden işlenen, yaralama ve katil vakalarıyla doludur. Bu devrin yüksek ve kibar mahfillerinden de bilahara romanlara mevzu teşkil edecek skandallar sızmıştır. Kalpakçılarbaşı ve şehrin göbeğinde Direklerarası piyasaları, bostanlar, çiçek bahçeleri dillere destan olur. Yaz akşamları Direklerarası'ndan, gizli umumhanelerin namlı fahişeleri, lüks arabalar içinde birer prenses edasıyla geçerler.

Birinci Cihan Harbi sonunda İstanbul'un İtilaf Devletleri kuvvetlerinin işgali altında kaldığı yıllar ahlak zabıtası tarihinde iğrenç ve korkunç sayfalar dolduran bir devirdir.

Komünistlerin kurbanları

Bir taraftan İstanbul, Bolşevik İhtilali'nden canını kurtarmış felaketzede Beyaz Ruslar dolu. Erkekleri, Çarlık ordusunun generalleri, zabitleriydi, yahut ressam, musikişinas, sahne artisti gibi pek aydın bir yüksek tabakaya mensuptu. İstanbul'da rızık peşinde kadınları, kızları, körpe oğlanları koşup dolaştı, hepsi makbule geçti, bu Rus güzelleri ağzında dolaşan bir kelimeye nispetle "haraşo" adını aldı. Çarlık generalleri, sırtında apoletleri sökülmüş kaputu, patlak çizmesi, armasız kasketiyle, bir köşe başında boynuna astığı bir tahta kutu içinde hicabından bağıramadığı için sessiz bir put gibi durarak kibrit, çeşitli sigaralar satarken, karısı bir izbe odada yırtık yamaladı, kızı ve oğlu gazinolarda, pastanelerde ve onların şehre ayak basmasıyla açılan ilk İstanbul barlarında garson ve komi oldular. Sapsarı saçlarıyla ve mavi gözleriyle munis munis sokuldular, bol bol koklandılar, öpüldüler, sadece aldıkları paraya bakarak hiç tereddüt etmeden her tabakadan erkeğin koynunda sabahladılar.

Kız veya oğlan, sabahın ilk saatlerinde anasının ve babasının yanına cepleri dolu döndüğünde bir "haraşo" takdir nidasıyla karşılandı.

İstanbul'a meteliksiz ve aç gelen Beyaz Ruslar, iki sene içinde İstanbul'dan Avrupa'ya çantaları, koyunları, koltukları, para ve mücevherle ve valizleri eşyayla dolu olarak gittiler. İstanbul'da açık bir fuhuş yarası bıraktılar.

Diğer taraftan, harbin ve mağlubiyetin doğurduğu açlık ve sefalet de, bazı Türk kadınlarını fuhuş girdabına sürükledi.

O devrin İstanbul Musevileri, azınlıklar arasında pek asil vatandaş oldular, işgal kuvvetlerine, Türk gibi, düşman gözüyle baktılar; Ermeniler kararsızdı, içlerinden çıkan yabancı yardakçısı pek az oldu. Fakat Rumlar için İstanbul'un işgali, Bizans'ın tarih leşinin hortlaması gibi oldu; öylesine şımardılar ve işgal kuvvetlerine öylesine yaltaklaştılar ki, zenginleri dahi bu yakınlığı fuhşa kadar götürdü; kız, bir Fransız zabitinin, oğlan da, sapık zevkli bir İngiliz çavuşunun koynuna koşa koşa, seve seve fahr ve gurur duyarak atıldı.

Türkler arasında da birtakım maceraperest ahlaksızlar çıktı. İstanbul'da bekâr hayatı sürmeye mahkûm işgal kuvvetlerinin genç zabitleri ile ecnebi ve

Türk birtakım maceraperestlerden mürekkep öyle bir "ecnebi kibar mahfilleri" vücut buldu ki, fuhuş teşekkül hikmetinin içindeydi; Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* adındaki romanı, bu devrin tarihe verilmiş edebi bir raporudur.

Cellatlar

1826'ya kadar Osmanlı Devleti'nin, askeri disiplinle yetiştirilen ve cellatbaşının nezareti altında devlet cellatları bulunmuştur; cellatların İstanbul'daki kışla-koğuşları da Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda "Hamlacılar Ocağı" denilen saray kayıkçılarının koğuşları yanındaydı. "Cellat Ocağı", sarayın en büyük zabitlerinden ve doğrudan padişaha bağlı bostancıbaşı ağanın emrindeydi; çok geniş ve mühim bir teşkilat olan bostancı ocaklarından biri sayılırdı.

Tarih kaynaklarımızda idam hükümlerinin infazı sahneleri anlatılırken bazen, "cellat" tabiri kullanılmadan, sadece ve mesela, "Bostancılar kement atıp kârını tamam etti" gibi cümlelerle belirtilen bir idam hükmünü infaz edenler daima cellat ocağındaki bostancılar olmuştur; çok geniş olan bostancılar teşkilatının diğer ocaklarındaki bostancı neferlerinin de cellatlık görevinde kullanıldığı asla düşünülmemelidir.

Cellatbaşının "yamak" unvanı altında bir muavini vardı, eğer idam hükmünü bizzat cellatbaşı infaz edecekse, yanına yardımcı olarak muhakkak yamağını alırdı. Cellatbaşılar ancak pek mühim kimselerin idam hükümlerini infaz ederlerdi. İdam mahkûmları arasında yalnız yeniçeri neferleri, yine kendileri tarafından öldürülürdü.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, 17. asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

"Bu kolun üstad-ı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayup tig-i ateştâbını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asup, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırup, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyüp yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki neuzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır."

Fakat şairin şu sözü ne kadar doğrudur:

Hükm-i sultan olmaz ise gelmez hata cellattan...

Cellatbaşı dahil, cellat ocağının bütün efradı istisnasız Hırvat dönmesi veya Kıpti'ydi. İdam fermanı bostancı ağaya verilir, mahkûm mühim bir şahsiyet değilse infazda bostancıbaşı bulunmazdı. Cellatlar, idam hükümlerinin infazından başka, tevkif edilmiş bir sanığın söyletilmesi için işkence işiyle de görevliydiler. Cellat ocağında tüyler ürpertici işkence aletleri vardı.

İşkence çeşitleri

Siyasi mahkûmlar yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususi bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya "İbret Taşı"nın üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "Bab-ı Hümayun"un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işkenceyle öldürülürdü. Askerlerin yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de mahkûma gizli malını söyletmek için, idamından evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu. İdam edilecek kimseler, ferman çıkıncaya kadar bostancıbaşı tarafından tevkif olunurdu, buna "bostancıbaşı hapsine verilmek" denilirdi. Bostancıbaşı hapsinden sağ kurtulanlar pek azdır. Mesela Sadrazam Rauf Paşa gibi ki, II. Mahmud, "O genç ve güzel başa kallavî pek güzel yakışıyor, kıyamam" diye idam fermanını vermemişti.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık. Çengel, İstanbul'da, Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi

bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. 17. asır ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla muhakkak öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırılçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

16. asır sonlarında, bostancıbaşılardan Ferhad Ağa, bir defaya mahsus olarak bir de "top" cezası icat etmişti: suçlu, genç bir yeniçeriydi, bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetine sokmuş, pervasızca bir müddet yanı sıra gezdirmişti. Üsküdar'da yakalandı, Tophane'ye götürüldü. Ferhad Ağa, çengeli, çarmıhı, kazığı az gördü, delikanlıyı çırılçıplak soydurttu, bilek, dirsek, diz ve ayak mafsallarını demir çekiçlerle kırdırıp zavallıyı yağlı paçavralara sararak bir havan topunun namlusuna gülle gibi tıktırttı, sonra topu ateşleterek havaya fırlattı, paramparça etti.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek, saçları kesilen

başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek, cımbızla sinirleri çekmek, bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak, kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya sokup çıkarmak, çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, 17. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası (yani dahiliye nazırı) Gadde kethüdadır.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki "recim (taşa tutma)" denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyan'la münasebette bulunduğu tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içerde olarak göğsüne kadar toprağa gömer, sonra halk tarafından taş yağmuruna tutularak linç edilirdi ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkek etme" tabirini kullanmışlardır.

Taşraya cellat gönderilirdi

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmet gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve abdest alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "Vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!.." demişti. Gene 17. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce "Vay kâfir kahpe oğlu!.." diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da paşanın başına koyduktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasi mahkûmların, hükmün infazından sonra hemen daima başı, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş

bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Cellat Çeşmesi

Topkapı Sarayı'nda, Bab-ı Hümayun ile Babüsselam (Orta Kapı) arasındaki Birinci Avlu denilen meydanda, Babüsselam'a yaklaşırken sağ taraftaki duvar önünde görülen çeşmedir. Bu çeşmenin önünde sütunumsu bir taş vardır, onun da adı "İbret Taşı"dır; çeşmenin de, bu taşın da hatıraları çok kanlıdır. Kafası cellat satırıyla uçurulan veya boynuna dolanan cellat kemendiyle boğulduktan sonra başı gövdesinden ayrılan binlerce bedbaht insanın kelleleri bu İbret Taşı'nın üstünde teşhir edilirdi ve cellatlar satır, bıçak ve usturalarındaki insan kanlarını bu çeşmede yıkayıp akıtırlardı. Lülesi koparılmış, yer yer kırılmış, harap bir haldedir.

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır, tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk yorularak hakiki değerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi.

Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan, üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara "Beni anar, bir Fatiha okutursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra naklediyor.

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bânisi, 16. asır sonu saray ricalinden kapı ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar

İstanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa, bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen altın bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyun kısmında muhafaza edilen saat). Saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa bir askeri ihtilalde cellada verilince, ağanın meşhur murassa altın saati koynundan çıkmış, cellat eline düşmüştü. Cellatlar başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar. Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Hasan Paşa da idam olundu, saat yine cellat mezadına düştü.

Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bir bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi. Saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü. Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve küçük kardeşine hediye etti. Tarih kaynakları, bu zatın ismini bilmiyorlar, pek genç yaşında, sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancak beyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" lakabı takılmış ve adı unutulmuştur.

Peçevili İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış. Söz saatten açılmış, İbrahim Efendi saat meraklısıymış, Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş; İbrahim Efendi "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" deyince, Civan Bey de o güzel ve kıymetli saatin başından geçenleri anlatmış. Peçevili, elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!.." demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş; Civan Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış. Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu..." demiş. Gelen adam, "Beyim... Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp, bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara, yarım saat evvel yetişebildim!.." cevabını vermiş.

Cellat Mezarlığı

Eyüp'te, Karyağdı Bayırı'nın arkalarında münferide ve zamanımızda metruk bir mezarlıktı. Dört köşe küfeki taşından ve hemen hepsi gayet iri, 1,70-1,90 metre boyunda kabir şahidelerinin hepsi yazısızdır. Bu mezarlık, toplum ahlakının en asil örneklerinden biri olarak son derece şayan-ı dikkattir; cana kıymış bir caninin, idamla ölümünden sonra, cesedini mezarlığa kabul eden cemiyetimiz, resmi bir görev de olsa, bir ücret karşılığı adam boğan veya kesen celladın ölüsünü mezarlıklarına kabul etmemiş, onlara ayrı bir mezarlık yapmıştır.

1950'den sonra bu Cellat Mezarlığı'na gitmek imkânı bulunamadı. O tarihten bu yana, İstanbul'da şehir dışında alabildiğine geniş iskân faaliyeti olmuş, yeni yeni isimlerle adeta köyler, kasabalar kurulmuştur. Eyüp'ün arkasında Karyağdı Bayırı ve dolaylarında da Taşlıtarla kasabası kurulmuştur; bu arada Cellat Mezarlığı da kaldırılmış ise, cemiyet tarihimiz bakımından büyük kayıptır.

Dayak

Yakın geçmiş zamana kadar "dayak atma" mutlaka sopayla, değnekle dövmek anlamında kullanılırdı. Çünkü dayak, dayanacak değnek, asa, sopa demektir. Bir kimseyi sopa, değnekle dövmeye de "dayak atmak" denilir. Yine yakın geçmişe kadar toplum hayatımızda, mekteplerde, asker ocaklarında, suçlu esnafın cezalandırılmasında resmen atılan dayaklar vardı.

Dayak, ya kaba et üzerine yahut çıplak ayak tabanına atılırdı. Çıplak ayak tabanına atılacak dayakta suçlu yere sırtüstü yatırılır; dayak için, ayakları bileklerden bukağı içine alıp tabanları, sopa veya değneği yapıştıracak olana yerden kaldırıp havada tam hedef tutan ve falaka denilen bir alet vardı. Kaba etine dayak atılacak suçlu ise yere yüzükoyun yatırılırdı.

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı 1826 yılına kadar İstanbul zabıtası bu asker ocağının elindeydi. Kendilerinden gayri halktan bir kimseye dayak atılma cezasının tatbikine memur yeniçeri neferlerine "falakacı" denilirdi. Padişahın devlet idaresinde mutlak vekili olan sadrazamlar, devlet merkezi İstanbul şehrinin de valisi, en büyük idare amiri yerindeydiler. Çarşamba günleri sadrazamların çarşıları ve esnafı teftişe çıkması bir gelenekti. Bu teftişlerde sadrazamın kalabalık maiyeti arasında falakacılar da bulunur, muhtekir veya hilekâr olduğu tespit edilen, görülen esnaf hemen o anda dükkânının ve halkın gözü önünde falakaya yatırılırdı ve emredilen sayıda değneklenirdi ve çoğu zaman dayak yiyenlerin tabanları yarılır, ayak üstüne basamaz olurdu.

Zamanımızın polis karakolları yerinde olan yeniçeri kolluklarında da bir falaka mutlaka bulunurdu. Uygunsuz bekâr uşakları, şıkırdım delikanlılar, kadınlara, gençlere harfendazlık eden yaramazlar suçüstü yakalandıklarında, kolluklarda, yeniçeri ağalığı tarafından verilmiş yetkiyle kolluk amiri olan çorbacılar tarafından falakaya yatırılırdı.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa, Mısırçarşısı'nda Kuleli dükkânın çırağı Attar Benli Ömer şanında yazdığı bir destanda kendi kolluğundaki bir dayak faslını şöyle anlatıyor:

Kolluk divanının vakti ikindi
Bir sarik tutuldu dediler şimdi
Getirin göreyim nerde o gidi
Bir taze yiğitmiş zeberdest feta

Zencire vurulmuş eli ayağı
Tığ gibi pırpırı bekâr uşağı
Didiler bu ittir soyan çardağı
Güzellikte Yusuf misali yekta

Didim hiç tanımam hüsünle hatır
Sarikin cezası ip ile satır
Falaka bende-i siyaset yatır
Dayak şu şehbaza ihsan ü atâ

Dedim hüküm yüzdür yalun tabana
Yiğit ağlar der ki kıyma sen bana
Yüz değnek satıra bedeldir ağa
Aşbazlık dalgası oldu bu hata

Siyehçerde civan misali pelenk
Perişan kâkülü sünbül-i çelenk
Gamze işmarından aldım nakış renk
Emr ü fermanına olmuş alesta.

Sultan II. Mahmud zamanında Mısırçarşısı'nın Ketenciler Kapısı karşısında meşhur bir helvacı dükkânı vardı, o dükkân hâlâ durur ve yine helvacı dükkânıdır. Gayet güzel, genç bir tezgâhtarı varmış, müşterilere türlü diller döker, türlü işmarlar çakar, helvaları da eksik tartar, "Çapkının kaşı gözü hakkıdır" diyen müşteriler oğlanın hırsızlığına aldırış etmez, o da kendine kalan şu kadar okka helvayı bir yolunu bularak el altından satarmış. Bir gün karşısına tebdil gezen Sultan Mahmud çıkmış ve helvacı güzeli eksik tartmada suçüstü yakalanmış; sokakta falakacılar da beklermiş, delikanlıyı falakaya yıkmışlar. Şu kıtalar da Galatalı Hüseyin Ağa'nındır:

Helvacı eşbehi şuh-ı dilara
Meğer kârı imiş hile dübara
Tecziye oldu vacibü'l-icra
Yoktur halâsının asla çaresi

Büyüktür didiler bunun günahı
Yüz değnekle tedip gerek gümrahı
Şehraha yıktılar ol dem o şahı
Dayakla pak olur bu yüz karesi

Pây-i dilberine geçti bukağı
Gayetle yamandır hünkâr dayağı
Kan revan içinde iki ayağı
Bihuş kaldı yerde ciğerparesi.

Büyük şehrin günlük zabıta vukuatında yakalanan türlü suçlardan şeri mahkemelere sevk edilen de hafif suçunun derecesine göre dayak cezasına mahkûm olurdu; o zaman, dayak için hâkim huzurunda falakaya yatırılırdı.

Başta yeniçeriler, bütün kapıkulu asker ocaklarının disiplin nizamında dayak cezası vardı.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırdı ve değnek çıplak tabanlarına vurulurdu. Yeniçerilere ise dayak, yüzükoyun yatırılarak kaba etlerine atılırdı. Dayak, aşırı edepsizlik, serkeşlik, amire itaatsizlik, sarhoşluk, sokakta ırz ehline harfendazlık (laf atma) suçlarında atılırdı. Ocak geleneği olarak, suçlunun mensup olduğu ortanın yoldaşları huzurunda, fakat akşam yemeğinden sonra, tek bir mum ışığı altında hemen hemen karanlıkta tatbik olunurdu.

Dayak yiyen neferin kim olduğu elbet ki bilinirdi, lakin dayak esnasında yüzü seçilmez, bu suretle koğuş arkadaşları arasında askerlik haysiyet ve şerefi korunmuş olurdu.

Dayak, yere serilen bir kilim üstünde nefer yüzükoyun yatırılarak, kalınca kızılcık değneğiyle kaba etlerine vurulmak suretiyle atılırdı. Aynı ortanın kıdemli neferlerinden dört kişi ayrılır, dayağa yatırılan neferin ikisi ayaklarından, ikisi de kollarından bastırarak kıpırdamasına mâni olurdu, dayağı da

odabaşı ağa atardı. Dayağa getirilen nefere tekdir, tevbih yerine de, dayağa nezaret eden çorbacı ağa sadece, "Aşk olsun yola!" derdi.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırken, yeniçeri neferlerinin kaba etlerine dayak atılması, ne hikmete dayanır bilemeyiz. Herhalde taban yaraları kapanıncaya kadar yere basamayıp zelilane sürünmesi de hoş görülmediğinden olacaktır.

Dayağı hak etmiş neferin sabıkası yok ise, değnekler sembolik, hafifçe vurulurdu. Dayağın son haddi, şiddetle vurulmak şartıyla 240 değnekti. Fakat bir seferde hiçbir insan vücudu buna tahammül etmeyeceği için bu azami ceza arka arkaya 80'er değnek olarak tatbik edilirdi. Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti olan çorbacı ağa, suçlu bir neferine kendi hükmüyle en çok 40 değnek attırabilirdi, 40 değnekten fazla dayak cezası ancak Ağa Divanı denilen yeniçeri mahkemesinde verilirdi; cuma geceleri ve ramazan ayı içinde dayak cezaları tatbik edilmezdi.

Eski asker ocaklarından devren kalmış bir ceza olarak Meşrutiyet'e kadar askerlere ve askeri okullar talebesine de dayak atılırdı ve dayak cezaları askeri mahkemelerce verilirdi. Eskiden olduğu gibi suçlu nefer veya talebe falakaya yatırılmaz, yüzükoyun bir kilim üzerine yatırılarak tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi kaba etleri değneklenerek dövülürdü. Hasan Amca adında bir kimsenin yayımladığı *Nizamiye Kapısı* isimli bir eserde, Kuleli Askeri İdadisi'ndeki dayak sahneleri tafsilatıyla anlatılmıştır; fakat bir takma isim olduğu belli Hasan Amca bu eserini gayetle avami bir dille yazmıştır, geçmişi edeple nakil yerine, tehzil bayağılığına düşmüştür.

Eski sıbyan mekteplerinde de mektep hocalarının çocukları falakaya yatırma yetkisi vardı, bu yetki çocuk velileri tarafından da öylesine bir hak bilinmişti ki, bir çocuk mektebe verilirken: "Eti senin, kemiği benim" denilirdi. Bazı sadik hocalar, dayak yetkilerini pek zalimane kullanırlardı.

İlk rüştiye mekteplerinde de dayak cezası olmuş, sıbyan mektepleri gibi oralarda da çocuklar falakaya yatırılmışlardır. Biri Sultanahmet'te, diğeri Süleymaniye'de ilk açılan iki rüştiyeden, Süleymaniye Rüştiyesi'nin talebesi olmuş Aşçı Dede İbrahim Bey'in pek kıymetli hatıralarında çok şirin bir dayak sahnesi nakledilmiştir:

"Ders cihetinden Süleymaniyeliler, yazı cihetinden Sultanahmetliler birinciydi, ama bizim içimizde hüsnü gibi hattı da güzel Ziya Bey vardı, bu Ziya Bey, Adana valisiyken vefat eden meşhur şair Ziya Paşa'dır. Benim gibi Kandillili olup mahalle mektebinde birlikte okumuştuk. Dolayısıyla beni pek severdi. İkimiz de on dört-on beş yaşlarındaydık; lakin o, o kadar zeki ve fatindi ki, sual ve cevapta birinci, hoca Numan Efendi'yi durdurdu, Numan Efendi'nin ziyadesiyle sevgilisi, bir tanesiydi. Bir gün nâzır İmamzade Efendi mektebe geldi, bizi imtihan edecekti, Ziya Bey:

'İbrahim, sen içeri imtihana girince kapının önüne otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihanı verirsin' dedi.

Canıma minnet, memnun oldum. İmtihana toplu olarak girdiğimizde diğer çocukların cevap vermedikleri suallere ben cevap verirdim. İmamzade memnun olur bana aferin oğlum der, öbürlerinin de yüzüne tükürürdü. Bu arada Ziya Bey sesini perde arkasından fazlaca çıkarmış, İmamzade işitti, Numan Efendi'ye:

'Perdenin arkasında birisi var, çabuk şu habisi tutup bana getir' dedi:

Numan Efendi dışarı çıkıp da Ziya Bey'i görünce ele vermemek için:

'Kimse yok efendim...' dedim.

Fakat İmamzade ısrar edince, zarurî Ziya Bey'i tutup getirdiler ve İmamzade'nin emriyle falakaya yatırdılar. Biçare Numan Efendi elleri titreyerek Ziya Bey'in ayaklarına yavaşça bir iki değnek vurup İmamzade'nin eteğini öptü:

'Kulunuzu bağışlayın!..' demesiyle Ziya Bey'i falakadan kaldırdılar..."

Büyük muharrir, İstanbul'un büyük evladı Ahmed Rasim, çocuklar ve mektep hatıralarının önemli kısmını *Falaka* isimli eserinde toplamıştır. Pek şirin hatıralar arasında dayağıyla meşhur Hafız İsmail adında bir mektep hocasının, mektebinin talebesi olmayıp, hariçten terbiye için getirilen çocukları da falakaya yatırdığını anlatıyor ve falaka dayağının çeşitlerini sıralıyor:

"Mest üstüne hafif; mest çıkarılarak çorap üstüne az ağır; ıslak yalın üstüne daha ağır; kuvvetli bükmelerle zincirli falakada ıslak yalınayak üstüne pek ağır; bu son vaziyette vurulan sopa, ayağın tabanından birdenbire kaldırılmayıp, sopanın taban ile teması sıkı sıkıya muhafaza edilerek yavaş yavaş bütün taban üzerinden deriyi parçalayarak geçirilmesi en ağır."

Merhum Vâsıf Hoca da bir karakol dayağı üzerine şu vakayı anlatıyor:

"1878-1880 arasında on beş-on yedi yaşlarındaydım; benden üç yaş kadar büyük Yusuf Şah adında güzelliği dillere destan olmuş bir delikanlı vardı ki, Üsküdar'ın Doğancılar yangın tulumbası sandığının uşaklarındandı. Yosma hanımlardan biri güzel oğlana göz koymuş, fakat oğlanın yoluna saldığı kılavuzlar, çöpçatanlarla Yusuf Şah'ı kandırarak evine getirememiş, muradına erememiş, muhabbeti gayza, kine çevrilmiş. Bir gün çarşı boyundan arabayla geçerken, gençlik, zıpırlık, bıçkınlık şanından tulumbacı şehbazı da gafletle kadına laf atmış:

'Hanımın yüzüne pek bakma, işmarını aldım, ama bir altın saat ile bir elmas yüzük almadan gelemem' demiş.

Yosma da fırsatı kaçırmamış, hemen karakola şikâyet etmiş. Koca çarşı boyu, yüzlerce şahit. Irz ehli hatuna pervasızca laf atma, o zamanın tabiriyle 'harfendazlık' suçundan Yusuf'u çarşı karakoluna almışlar. Karakol kumandanı bu gibi vakalar üzerinde titiz, asabiyetle durur ve dayağıyla meşhur bir amansız, gaddar adamdı ki, halk tarafından takılmış lakabıyla Cellat Süleyman diye anılırdı.

Yusuf Şah'ı hemen falakaya yatırmış. Hiç unutmam, bir cuma günüydü, vakayı gözümle gördüm. Dayak sahnesini görmedim, görmedim amma, delikanlının feryadını karakol önünde biriken halk arasında dinledim, sesi hâlâ kulaklarımdadır. Önce avazı çıktığı kadar bağırdı. Sonra sesi perde perde alçaldı ve bir inilti halinde kesildi. Tam o sırada karakola bir asker paşa girdi, onun da:

'Karakol kumandanı mısın, cellat mısın, alçak herif!' diye gürlediğini ve Allah'a sığınarak atılmış bir şamar sesi duyduk. Bu paşa kimdi bilemiyorum. Sonra öğrendik ki, Yusuf Şah'a kırk değnek vurmuşlar. Destancılıkta ustam Âşık Razî, Yusuf Şah'a dayak atan zaptiye çavuşunu şu manzumeyle hicvetmişlerdir:

Koşardı ayakla o hümapervaz
Yavru pelenk misal yangıncı şehbaz
Ne reva dayakla enin ü avaz
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Lanetle yâd olsun kahpenin adı
Bir nigârın şerri, fitne fesadı
Dayağa yıktırdı kadd-i şimşadı
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Be zalim kırılsın kubat ellerin
Be kâfir yüzülsün senin de derin
Gayya-yı cahimdir elbet ki yerin
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak."

Bekâr uşakları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki geniş topraklarının herhangi birinin bir bucağındaki memleketinde orta halli tabakanın altında, hatta fakr u zaruret içinde yaşarken, bir iş tutup para kazanmak için, "taşı, toprağı altındır" denilen İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının büyük şehirdeki hayatı, şehrin asayiş ve inzibatı bakımından mühim bir mesele olmuş, bekâr uşakları hakkında nizamnameler yapılmış ve hükümet tarafından bunların tatbiki ciddiyetle, titiz bir dikkatle takip edilmiştir.

Bekâr uşağı nizamına riayet etmeyerek İstanbul'un asayiş ve inzibatını bozan bekâr uşakları da şiddetle cezalandırılmış, bu arada ırza tecavüz ve sirkat vakalarının failleri dahi idam olunmuşlardır.

"Bekâr uşağı" tabirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürahık (buluğ çağına girmek üzere genç), nevhat civan, ciharebru delikanlı, olgun erkek, bedenen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardır.

Memleketlerinde evli ve hatta çocukları olanlar, oğlunu da yanına alıp gelenler, İstanbul'da bekâr uşağı olmuşlardır. Ancak İstanbul'da evlenenler, bekâr uşağı nizamına tabi olmaktan kurtulmuş, İstanbul'un kendi halkından sayılmıştır.

Taşradan gelenler için alınan tedbirler

Bekâr uşaklarının İstanbul'da yaşama tarzı için alınan başlıca tedbirler şunlardır:

1. Esnaf olup, herhangi bir iş tutanlar için: mensup oldukları esnaf loncalarında zincirleme kefalete bağlama. Çarşı boylarında, daima kontrol altında bulunmak üzere, dükkânlar üzerine yapılan odalarda, hamam, değirmen odalarında, şehirliden olan ustanın, fırıncının, değirmencinin kefaleti altında yatıp barınmak yahut toplu iskâna tabi tutulup, bekâr odalarında ve bekâr hanlarında yatmak.

Bekâr uşaklarının bu kolu, kendilerine kefil olup da kiralayacak şehirli çıksa dahi mahalle içinde asla yatıp kalkamazlardı.

2. Şehirliden birinin hizmetine girip her ne isim altında olursa olsun (seyis, arabacı, kayıkçı) uşak olanlar, efendilerinin kefaleti altında ve ancak efendilerinin meskeninde, evinde, konağında yatabilirlerdi.

Bir suç işleyen bekâr uşağının kefili ve zincirleme kefilleri, bekâr uşağının suça tekaddüm etmesi gereken uygunsuz hallerini, suç işlemeye müsait görünen meşrep ve tavırlarını, gidişini haber vermedikleri için mesul edilirler, ceza görürlerdi.

Fetihten Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar (1453-1826) hemen dört asır boyunca İstanbul'da belediye işlerine İstanbul Kadılığı bakar ve şehrin asayiş ve inzibatına da Yeniçeri Ocağı ile Bostancı Ocağı memur edilmiş bulunurken, bekâr uşaklarının nizamı ve kontrolü İstanbul kadısı efendiye, yeniçeri ağasına, bostancıbaşı ağaya ve esnaf loncaları teşkilatına bırakılmıştı.

1826'da Yeniçeri Asker Ocağı ile Bostancı Ocağı kaldırıldığında, şehrin emniyet idaresi, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine verildi. Yine aynı 1826 yılında, az sonra da belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan alındı. Kadılık, yalnız şeri ve adli bir yüksek makam oldu, belediye işleri için bir "İhtisap Ağalığı" kuruldu ve bir "ihtisap nizamnamesi" yapıldı. İşte bu ihtisap nizamnamesinde İstanbul'daki bekâr uşaklarının ahvali, tafsilatıyla müşahede edilmiş ve kadimden beri tabi olageldikleri nizam hemen hemen aynen muhafaza edilerek tespit edilmiştir. Bu kıymetli vesikanın bekâr uşakları hakkındaki hükümlerini aşağıya alıyoruz:

Serseriler, şehirde toplanmayacak

İstanbul'da başıboş ve serseri makulelerinin toplanmasına son derece dikkat edilecektir.

İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelen eşhas, pürüzlü bir işini halledip memleketine dönmek üzere gelir yahut İstanbul'da bir iş tutup geçinmek için gelir. İstanbul'da ihtiyaçtan fazla çoğalmalarına dikkat edilecek olanlar İstanbul'da iş tutup geçinmeye gelenlerdir.

Evvela İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne miktar hamal ve kayıkçı ve hamamlarda ne miktar tellak ve natır ve çarşı boylarındaki dükkânlarda ne miktar bekâr uşağı esnaf ve çırak vardır, İhtisap Ağalığı ile her semtin mahkeme-i şeriyesi tarafından tayin edilecek güvenilir kimseler ve her bir esnafın kâhyaları ve yiğitbaşıları tarafından isimleri, yüz şekilleri, vilayetleri ve kefillerinin isimleriyle yazılıp tespit edilecektir ve bu iş yapılırken eski kefaletle kalmayıp kefaletler yenilenecek, icap ederse yeniden kefilleri alınacaktır.

Tanzim edilecek olan bu defterlerin bir nüshası her semtin mahkemesinde, bir nüshası İhtisap Ağalığı'nda, bir nüshası da ait oldukları esnaf kâhyalıklarında duracaktır (ihtisap ile kâhyalıklardaki defter, bekâr uşaklarının ahvalini kolay takip için iş üzerine tanzim edilmişti, mesela hamam uşakları defteri, hamamcılar kâhyasında, kayıkçılar defteri, kayıkçılar kâhyasında, hamallar defteri, hamallar kâhyasında ve birer nüshaları da İhtisap Ağalığı'nda. Mahkeme defterleri ayrıydı, mesela Eyüp Kadılığı sınırı içinde kaç hamam uşağı, kaç kayıkçı, kaç hamal vardır ve tabii bunlar da yukarıdaki maddede zikredildiği şekilde tespit edilmiş olarak).

İstanbul'a izinle girilirdi

Elinde mürur tezkeresi (İstanbul sınırını geçme tezkeresi) olmayan İstanbul'a giremez.

Mürur tezkereleri, İstanbul'a gelenler tarafından geldikleri yerden, kendi vilayetlerinden alınacaktır.

Mürur tezkerelerine, gelenlerin ne için geldikleri, bir iş takibi için mi, bir iş tutmak için mi, yoksa Asakir-i Mansure'ye asker yazılmak için mi, mutlaka kaydedilmiş olacaktır.

Bir iş tutmaya gelenlerin tezkeresine hangi işi tutmak için geldiği de yazılacaktır (mesela tellak mı, kayıkçı mı, hamal mı olacaktır).

Rumeli'den gelenlerin mürur tezkerelerine Küçükçekmece'deki karakolda, Anadolu'dan gelenlerinkine de Bostancıbaşı Köprüsü'ndeki karakolda bakılacaktır (bu iki nokta fetihten beri İstanbul şehrinin sınırı sayılmıştır). Bu iki karakolda Asakir-i Mansure'den birkaç nefer ile ihtisap ağasının güvenilir doğru bir adamı bulunacaktır. Kendinden mevcut olup (vaktiyle bostancıba-

şılığa bağlı ve bostancılar nezaretinde olan) bu iki karakoldan başka ihtisap ağasının bir güvenilir doğru adamı da Yarımburgaz'daki derbentçilerin yanında bulunacaktır.

Şehre giriş

Anadolu tarafından gelenler Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler de Küçükçekmece ve Yarımburgaz'da bulunan karakollara uğramadan ve ellerindeki mürur tezkeresini orada göstermeden İstanbul toprağına asla giremezler.

Yukarıda adı geçen üç karakoldan birine uğramadan tavukçu yolundan (patika, keçiyollarından) gelip İstanbul toprağına girenler, ellerinde mürur tezkereleri de bulunsa, haklarında cezai işlem yapılır.

Karakollarda mürur tezkereleri dikkatle muayene olunur, sureti karakolda bulunacak bir defterin giriş tarafına aynen kaydedilir ve mürur tezkeresinin üzerine "İhtisap'a" diye yazılarak tezkere sahibine iade edilir.

Şehir sınırı karakollarına tezkeresini kayd ve üzerine havalesini yaptırtan, şehir sınırını geçip İstanbul toprağına girer ve şehre girer girmez de doğruca Çardak İskelesi'ndeki ihtisap ağası konağına giderek elindeki mürur tezkeresini gösterir.

İhtisap Ağalığı'nda da "Anadolu defteri" ve "Rumeli defteri" diye iki defter bulunacaktır. Sınır karakollarında kaydını yaptırıp gelmiş olanların mürur tezkereleri, geldiği tarafa göre bu defterlerden birine kaydedilecek, gelenin eşkâli ve İhtisap Ağalığı'na müracaat ettiği günün tarihi de yazılacaktır.

Üç karakoldaki defterler her hafta sonunda İhtisap Ağalığı'na getirilecek ve ağalıktaki defterlerle karşılaştırılacaktır.

A) Ağalık defterinde isim fazlası çıkarsa (ki zayıf ihtimaldir, zira "İhtisap'a" havalesi olmadığı için kaydı sırasında tutulmuş olacaktır) sınırdan kaçak geçmiş olanlar tespit edilmiş olacaktır. Tecziye edilmek üzere aranıp bulunacaktır.

B) Karakol defterlerinde isim fazlası çıkarsa, İstanbul'a gelmiş olması gereken adamlar ne olmuştur, nerededir, şiddetle aranacaktır.

C) Karakoldan geçiş ve ağalığa müracaat tarihleri arasında birkaç günlük fark varsa, bu adamlar bulunup bu günleri nerede geçirdikleri ehemmiyetle tahkik olunacaktır.

Bu nizamnameden evvel İstanbul'a gelmiş olan ve bundan böyle gelecek olan bekâr uşakları için, münasip semtlerine uydurularak İstanbul'da 34, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te 12 bekâr hanı tahsis olunacaktır.

Bu bekâr hanlarında bekâr uşakları, Müslüman ve gayrimüslim diye ayırt edilmeden karışık olarak iskân edileceklerdir.

Gelenler bir işe, sanata girinceye kadar, ihtisap ağası tarafından o hanlardan birine gönderilecektir.

Şehre yerleştikten sonra ve geri dönerken

Gelenler, ağalığa ilk müracaatlarında hangi işi tutacağını kaydettirmiş olacağından, ağalıkça bir bekâr hanına gönderildikten birkaç gün sonra, evvela hemşehrisinden bir kefil bulup, ağalığa getirmeye ve onu da ismi ve şekliyle kaydettirmeye mecburdur. Bu kefilin de bir başkasının kefaleti altında olması şarttır.

Gelen bekâr uşağının yanında tüfeği, tabancası varsa, fişekleri İhtisap Ağalığı tarafından alınacak ve emaneten saklanacak, silah sahibinde kalacaktır.

Bekâr uşağı sonra hangi dükkâna, fırına gireceğini yahut hangi iskeleye kayıkçı veya hamal olacağını veyahut hangi hamamda uşak olarak işleyeceğini söyleyecek ve evvelce mürur tezkeresinin kaydedildiği yerin altına yazılacaktır. Bunun üzerine tahkik olunacak, o dükkânda, fırında, iskelede, hamamda çalışan, işleyenler kifayet eder sayıda ise, İstanbul'da fazla adam yığılmaması için yeni gelen bekâr uşağı memleketine iade olunacaktır.

İhtisap ağası "İhtisab-ı İstanbul" diye bir mühür kazdıracaktır.

Bu nizamnameden önce ve bundan böyle İstanbul'a gelip bir işte çalışmakta olanlardan memleketine dönmek isteyenler veya yeni gelip de gireceği işte yer bulamayıp memleketine iade olunanlar, İstanbul Kadılığı'ndan dönüş için bir mürur tezkeresi alacaklardır.

İstanbul Kadılığı'ndan alınacak dönüş mürur tezkeresi de, gelirken alınan tezkerenin aynı tafsilatını ihtiva edecektir. Bekâr uşağı bu tezkereyi İhtisap Ağalığı'na götürecek, ihtisaptaki defterde kaydını bozduracak, dönüş tezkeresine de "Kaydı bozulmuştur" diye yazılacak ve ihtisap mührüyle mühürlenecektir.

Ellerinde böyle dönüş mürur tezkeresi olmayan bekâr uşaklarına, yukarıda adı geçen üç sınır karakolunda İstanbul'dan çıkış izni verilmez ve ahvalinin, çıkış sebebinin tahkiki için tevkif olunur.

Ellerinde usulünce tanzim edilmiş mürur tezkeresi olanlar mutlaka sınır karakolundan geçmeye ve orada tezkerelerini kaydettirmeye mecburdurlar.

Bekâr uşağı İstanbul'da mevud eceliyle ölürse, kefili ve çalıştığı yerin adamı İhtisap Ağalığı'na gelerek, ağalıktaki defterde adının yanına öldüğünü kaydettireceklerdir.

Sınır karakollarında, İstanbul'a girerken ve İstanbul'dan çıkarken adam başına 4, hayvan başına 2, yani piyade bekâr uşağından 4, atlı bekâr uşağından 6 para tezkere harcı alınır. Her ne sebeple olursa olsun, başka hiçbir para alınmaz.

İstanbul'da (Nefs-i İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp) bekâr uşaklarının ikametine tahsis olunan bekâr hanlarının ahşap hanlar olması şarttır.

Bekâr uşakları, bu hanlardan sabahları işlerine gitmek üzere çıkarlar, akşamları da belli saatlerde hanlarına dönerler.

Hanlardaki odalarında cephane, fişek saklayamazlar. Saklar ve görülür ise, han odabaşısı ve hancı derhal İhtisap Ağalığı'na ihbara mecburdur; bu gibiler hemen tevkif edilir ve cezalandırılır.

Hamal, kayıkçı vesair bekâr uşaklarının bekâr hanları dışında, şurada burada bekâr odası kurup kalmaları yasaktır (İstanbul'un türlü hadiselere, vakalara sahne olan kadimden beri pek meşhur olan bekâr odalarının bu nizamnamede kaldırıldığını görüyoruz).

Yüz ifadesinin önemi

Sınır karakollarında İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının ellerindeki mürur tezkeresinin kaydıyla iktifa edilmeyecektir. Gelen bekâr uşağının yüzünün

şekline, tavır ve hareketine, kılığına kıyafetine, bilhassa dikkat edilecektir. Askere yazılmaya veyahut bir efendi kapısında uşak olmaya veya herhangi bir iş tutmaya geliyorsa, yüzünde meymenet var mı, yok mu; hali tavrı emniyet veriyor mu yahut asker, uşak veya iş işleyecek takımından olmayıp şöyle serserice gelmiş, müfsit ve şerir olduğu şüphesini uyandırıyor mu? Şüpheli adam olduğu kanaatine varılırsa, mürur tezkeresine, "Adeta İhtisap'a", emniyet vermiyorsa "Fakat İhtisap'a" diye kaydedilecektir. Şüphe hangi noktadan ise, o hususta, İhtisap Ağalığı'na tertip edilir bir şifreye göre bir rakamla ayrıca kaydedilecektir.

Sınır karakollarından elindeki mürur tezkeresi "şüpheli" işaretiyle gelmiş olan bekâr uşağı, İhtisap Ağalığı'nda sorguya çekilir, hal ve şanı gereği gibi aydınlatılır, uygunsuzluğu meydana çıkarsa, Babıâli'ye ihbar ve oradan gönderilen adamlara teslim olunur.

Vaka-i Hayriye'den sonra İstanbul'daki bekâr uşaklarının haşarat ve baldırı çıplak makulesinden 20.000'den fazla bekâr uşağı, ellerine mürur tezkereleri verilerek kayıklara doldurulmuş, oradan, memleketlerine gitmek üzere Gelibolu ve İzmit iskelelerine tart edilmişlerdi. Zamanla bilhassa bunların İstanbul'a tekrar girmesi şiddetle men edilmiştir.

Adalardan gelen bekâr uşaklarının mizaçları, Anadolu ve Rumeli halkının mizacına uymaz, asla bağdaşamazlar. Bundan dolayı Adalı (Ege Adaları) bekâr uşaklarına ayrı bir han tahsis edilecektir.

Yoklamalar

İhtisap Ağalığı tarafından "hamamlar yazıcısı" diye ve "hamallar yazıcısı" diye iki memur tayin edilecektir. Bunlar iki ayda bir, iskeleleri ve hamamları teftiş edeceklerdir. Defterlerle tespit edilmemiş hamal, natır, tellak, tellak şakirdi buldular mı, İhtisab Ağalığı'na getirecekler, kim olduğu, ne suretle girdiği araştırılacaktır. İhtisap ağasının haberi olmayarak ve kefilsiz çalışıyorsa, hamamın hamamcısı ve iskelenin hamallar kâhyası derhal İstanbul'dan tart edilecek, hamam da kapatılacaktır. Ziyade şiddet lazım geliyorsa, hamamcılar kâhyası ile hamamcılar yiğitbaşısı da cezalandırılacaktır.

Dışarıdan gelen bir bekâr uşağı kayıkçı, mavnacı, salapuryacı, ne olacaksa ve hangi iskelede işleyecekse, o iskelenin kâhyası ve işleyeceği işten kefiliyle

ihtisap ağası huzuruna gelip, kaydı yapılacaktır. Bunların yoklamaları da, kayıkçılar da, hamallar ve hamamlar usulüne tatbik olunacaktır.

Duvarcı, sıvacı, nakkaş ve yapı meselesi bekâr uşakları da böyledir. Bu adamların defteri, mimarbaşı ağa tarafından tanzim edilip, İstanbul'un bunlardan ne miktar adama ihtiyacı olduğunu da keza mimarbaşı ağa tayin edecektir; defterin bir nüshası İhtisap'a verilecektir. Bunların ara yoklamaları da mimarbaşı ağa tarafından yaptırılarak İhtisap'a bildirilecektir. Bu bekâr uşaklarının Müslüman olanları, isimleri, eşkâl-i vechiyesi, kefillerinin isimleriyle ve kaç nefer oldukları tespit edilerek tüccar taifesinin bulunduğu hanlarda yatabilirler. Yalnız silah bulundurmaları katiyen yasaktır.

Kayık yapıcı, kalafatçı, kürekçi, makaracı, tulumbacı esnafı arasındaki bekâr uşakları da bu usule tabi olup, Tersane Kethüdalığı'na bağlıdırlar.

Bir efendi kapısında hizmetkâr olan taşralı yersiz yurtsuz bekâr uşakları, efendisinin kefaleti altında o çalıştığı kapıda yatıp kalkar. Kapısından çıkarıldığında, yersiz, başıbozuk kalacağından, hizmetine son veren adam, sebebini beyanla eline bir tezkere vermeye mecburdur, bekâr uşağı bu kâğıtla İhtisap Ağalığı'na müracaat eder ve yeni bir kapı bulunca, yine İhtisap Ağalığı'na gelerek öbür efendiden aldığı kâğıdı yırttırır, yeni kapısının yeni kefiline kaydettirir.

Çıkarıldığı kapıdan elinde tezkeresi olmayan hizmetkâr bekâr uşağı hanlarına kabul edilmez ve yeni bir kapıya hizmetkâr olarak giremez.

Hizmetkâr bekâr uşağı, çalıştığı kapıdan hoşnut kalmayıp çıkmak isterse, efendisinden aylık, yıllık vesair alacağı varsa ve o adam uşağından hakkı olan bu parayı ödememek için eline tezkeresini vermemek ve bu eziyet, tazyikle onu bu hakkını istemekten vazgeçirmeye çalışırsa, uşak İhtisap'a şikâyet eder; İhtisap, o efendi tüccar ise mensup olduğu lonca vasıtasıyla, memur ise, en büyük amiri vasıtasıyla bu gadrin önüne geçer.

Kürt ve Arnavutlara gelince

Arnavut ve Kürt'ün, ayaktakımının İstanbul'a yerleşip çoğalması hiçbir vakit caiz değildir. Halen mevcut olanlara ilişilmeyecek, yeniden gelenler önlenecektir.

Yedikule dışındaki salhanelerde olan bekâr uşağı Arnavutlar, kasapbaşı ağa tarafından deftere tespit edilecek, bu defterin bir nüshası, İhtisap'a verilecek, sık sık yoklanacaktır, defter fazlaları İstanbul'dan çıkarılacaktır.

Fırınlarda, dükkânlarda ve imaretlerdeki ekmekçi, simitçi ve fodlacı bekâr uşağı Arnavutlar, dükkânlardaki paçacı bekâr uşağı Arnavutlar da böyledir. İşin çevrilmesine yeterinden fazla adam bulunmamasına dikkat edilecektir.

Salhaneci, kasap, fırın uşağı ve paçacı Arnavut bekâr uşakları da, asla silah bulunduramazlar.

Mevsimlerinde zaman zaman İstanbul'a kasaplık hayvan sürüleri getiren Cihanbeyli ve Alişanlı aşiretleri Kürtlerinden gayri, bekâr uşağı Kürt tayfası hiçbir sebeple İstanbul'a giremez.

İstanbul'a erzak, odun ve kömür getiren gemi ve kayıkların reis ve tayfaları olan bekâr uşakları daima göz önünde tutulacaktır, geceleri İstanbul'da kaldıkları müddetçe gemilerinde, kayıklarında yatacaklardır. Hali, tavrı şüpheli görülenler hemen İhtisap Ağalığı'na ihbar edilecektir.

Mahalle içlerinde arka sakası yahut atlı sakalardan taşralı bekâr uşağı olanlar gece mahalleler içinde kalamazlar, bekâr hanlarında yatarlar. Ancak yangın çıktığında gece kaldıkları handan çıkıp, mahallesine kaçıp hizmette güçlük olduğundan saka bekâr uşaklarının, mahalle imamının ve halkının kefaletiyle sakası bulunduğu mahallede bir bekâr odasında ikametine izin verilir. Fakat odalarında asla silah bulunduramazlar. Mahallelerde ihtiyaçtan fazla bekâr uşağı saka olamaz.

Vefa Hanı'ndaki midillicilerin nezareti ve sayısı, kiracıbaşı ağaya bırakılmıştır. Kiracıbaşı olacak adam, gayet doğru bir adam olacaktır. Midillici bekâr uşaklarından hiçbir fert, Vefa Hanı'ndan başka bir yerde kalamaz. Vefa Hanı'na midillici ve beygir sürücüsü bekâr uşaklarından gayri kimse girip çıkamaz veya bunlar münasebetsiz bir yerde tutulursa, eğer ihbar etmemişse, kiracıbaşının hakkından gelinir.

Saraçhane'deki bekâr uşağı saraçlar, kadimden beri devam edegelen nizamlarına tabidirler. Ancak yeniçerilik zamanında Saraçhane'ye zabit girip saraç bekârlarının ahvalini teftiş edemezdi; şimdi bütün çarşılar gibi Saraçhane de, serasker paşa, İstanbul kadısı, Asakir-i Mansure binbaşısı ve ihtisap ağası tarafından teftiş edilir ve içlerine saraçtan gayri bekâr tayfası karışmamasına dikkat olunur.

Uzunçarşı esnafı, destereci, eğeci, bıçkıcı, sırıkçı, kantarcı, kovacı ve at cambazı bekâr uşakları, sairleri gibi defterli ve kefilli dükkânların üstünde ve ahır-

lardaki bekâr odalarında kalırlar; içlerine yabancı karışmamasına, lüzumundan artık almamalarına dikkat edilir, teftişleri de sair bekâr uşakları gibidir.

Bütün bekâr uşaklarının kıyafetlerinin işlerine uygun olması şarttır. Sefihane kılık kıyafetle nümayişler katiyen yasaktır.

Nefs-i İstanbul'da, Üsküdar'da, Galata'da, Eyüp'te bekâr uşakları için mevcuttan gayri han ve bekâr odaları inşası memnuyken, bir müddetten beri (yeniçerilerin azgın zorbalığı yüzünden), mülki nizamlara bakılmayıp her tarafta bekâr odaları, bekâr hanları, üstü odalı kahvehaneler ve dükkânlar yapıldı. Bundan böyle halen mevcut olan kâgir ve ahşap hanlardan maada, yeniden bekâr hanı ve bekâr odaları yapılması kesin olarak yasak edilmiştir.

Mevcut olan bekâr odalarının tamiri lazım gelse, halen şekli ne ise muhafaza edilecek, katiyen ilave yapılmayacaktır.

Halen mevcut dükkânlar üzerindeki bekâr odalarında dükkân sahibi bekâr uşağından gayri kimse yatamaz, "Vilayetimden gelmiş hemşehrimdir veya akrabamdır" diye odasına bir nefer bekâr uşağı dahi alamaz.

Halen mevcut olup, İstanbul halkının kendilerine gelir temini için yaptırtmış olduğu bekâr odaları dükkâna tebdil edilecektir.

Metnini biraz açarak naklettiğimiz bu nizamnamenin bir maddesinde Vaka-i Hayriye'den sonra haşarat ve baldırı çıplak makulesi 20.000'den fazla bekâr uşağının İstanbul'dan çıkarıldığını kaydettik; bu 20.000 nefer bekâr uşağı, yeniçeri kırımının artığıdır. Vaka-i Hayriye üzerine yazdığı *Üss-i Zafer* adındaki eserinde Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi bu sürgünü şöyle anlatıyor:

"Lağımcıbaşı Dede Mustafa Ağa, bu muharrir, vezirin fermanı ile evvela Hocapaşa Hanı'ndan 200 miktarı hamal ve ırgat makulesi eşhas-ı zaideyi yazdık ve ellerine mürur tezkeresi verip Bağçekapısı'ndan mavnalara doldurup Üsküdar yakasına geçirdik. Sonra bu fakir, maiyetinde bir nefer mürur tezkeresi kâtibiyle saray meydanında bir çadırda çalıştım; aynı işe bostancıbaşı da yanında bir kâtiple Yalıköşkü'ne memur edildi. İstanbul'un her tarafından takım takım devşirilen her bir nevi bekâr uşakları oralara getirilir, ellerine mürur tezkerelerini verir, silahsız olarak Yalıköşkü'nden kayıklara doldurur, zahire nazırı da her gün gelir, kumanyalarını verir, Anadolu'dan olanları İzmit'e, Rumeli'den olanları Gelibolu'ya gönderirdik. 20.000'den ziyade adamı bu suretle İstanbul'dan tart ettik."

Bekâr uşakları üzerindeki baskı, Tanzimat devrinde kalktı. İstanbul'da zabıta vakaları da derhal arttı.

Unutmamalıdır ki, İstanbul asayiş ve inzibatının en bozuk olduğu zaman, 18. asrın son yıllarıyla 19. asrın ilk yılları içinde, Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı olduğu, İstanbul'daki bütün bekâr uşaklarının ocağa yazılıp yeniçeri olduğu yahut vücutlarının görünen uzuvlarına (el, kol, bazu, baldır) ocak nişanları dövdürerek yeniçeri taslakçısı olduğu zamandır.

Bu eli bayraklı şehir eşkıyasının yapmadığı rezalet ve melanet kalmamış, alabildiğine çoğalan ve içleri kefilsiz bekâr uşaklarıyla dolan bekâr hanları, bekâr odaları, kahvehaneler üstüne yapılan odalar birer "dârünnedve-i haşarat" olmuş, kendi aralarındaki tazerûlarla şehirlinin süfli tabakasından hîz oğlanlar ve fahişe avretler ile olan çirkin münasebetlerle kalmayıp ırz ehli hatunları ve gençleri cebren ve kahren ve hatta alenen oralara kaldırmaya başlamışlardır.

Kabul etmek lazımdır ki, fetihten Tanzimat'a kadar geçen dört asır içinde İstanbul'un asayiş ve inzibatını temin etme yolunda bekâr uşaklarına karşı pek zalimane muamelede bulunulmuştur. Yeniçeri ağası, subaşı ağası, asesbaşı ağası, bostancıbaşı ağa gibi zabıta amirleri, suçlu veya maznun, bir veya birkaç bekâr uşağını, muhakemesiz idam ettirebilmişlerdir. Bu yolda en müthiş vaka da, Hicri 934 (Miladi 1528) yılında kaydedilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ilk yıllarında, 24 Şubat 1528'de, Sultanselim Camii yanında bir eve, gece hırsızlar girmiş, ev halkını tamamen keserek, çaldıkları eşyayla kaçmışlardı. Bütün gayretlere rağmen, katil hırsızlar bulunamadı. "İstanbul'daki bekâr uşaklarının işidir" denildi, birisi hakkında şeran en küçük bir suç delili yokken mumcu, tellak, aşçı, odun yarıcı 800 nefer bekâr uşağı rastgele toplanarak çarşı boyu sokaklarda idam olundu. Bu facia, "Frenk", "Makbul" ve "Maktul" lakaplarıyla anılan Pargalı İbrahim Paşa'nın sadaretinde olmuştur. Müverrih Peçevili İbrahim bu vakayı, "Eşkıyayı öyle yıldırdı ki, ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diye bağlıyor.

Biz, bu huzurun sebebini, kendi yerine yüzlerce masumun öldürülmesine bir hırsız katilin de tahammül edememesinde görmekteyiz.

Şiddetli cezalar

Eskiden, İstanbul'un herhangi bir mahallesinde oturabilmek için kefalet şarttı. Hırsızlık işi de yersiz yurtsuz kimselerin kârı olduğundan, her vakada zabıta, bekâr hanlarını ve çarşılarda dükkân üstü bekâr odalarını arardı; yukarıda da bahsetmiştik, bir bekâr uşağı hırsızlık suçundan yakalandı mı, mahkemeye verilmez, vakanın yerine ve ehemmiyetine göre padişahın, sadrazamın, hatta zabıta amirlerinin emriyle derhal idam olunurdu.

Vakanüvis Raşid Efendi, Hicri 1133 (Miladi 1720-1721) vakaları arasında anlatıyor:

Hasköy'deki kiremithanenin ustalarından ve kendi esnafı arasında gayetle zengin olarak tanınmış bir gayrimüslimin evine birkaç hırsız girer, bir miktar eşya kaldırıp kaçar. Devrin padişahı Sultan III. Ahmed, "Tahtımın yanında böyle bir vaka olur mu?" diye son derece hiddetlenir, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya hırsızların derhal bulunmasını ve cezalarının verilmesini emreder, hırsızlar bulunmazsa, zabıta amirlerinin ihmal ve liyakatsizlikle ceza göreceklerini bildirir.

Fatih'te, Karaman çarşısında bir dükkânda çalınan maldan birkaç şey bulunur, hırsızlık töhmetiyle bekâr uşağı bir oğlan yakalanır, delikanlı on sekiz nefer arkadaşlarını ele verir, onlar da kaldıkları bekâr hanlarında ve odalarında bulunur, çalınan eşyanın bir kısmı da onların menzillerinde çıkar. Bu on sekiz bekâr uşağı, şehrin muhtelif kalabalık yerlerinde, emsaline ibret olmak için asılarak idam olunurlar.

Kalendermeşrep divan şairlerinin "şehrengiz" adı verilen manzum risalelerle güzellikleri övülen esnaf civanlarının çoğu İstanbul'un diyar garibi genç ve dilber bekâr uşaklarıdır. Bunlar bilhassa meddah masalları kahramanları arasında bulunan sirkeci, helvacı, saka, yemenici, saraç, kahveci güzelleri, dükkân üstü odalarda, kayıkhanelerde, kahvehanelerde, saraçhanelerde yatıp kalkan bekâr uşağı güzellerdir, hepsi toy, şehir oğlanları gibi yırtılmamış, açılmamış, levendane, şehbazane tavırları, mühmel kılık ve kıyafetlerinin ayrı cazibesiyle, İstanbul hanımlarını, bey, paşa kızlarını, hanım sultanları çileden çıkarıp, yalınayaklarına düşürmüşlerdir.

Hamam çıplağı tellak bekâr uşağı on bir nefer gencin hal tercümesi de 1686-1687 arasında hamamcılar kâhyası olan Derviş İsmail tarafından *Dellak-name-i Dilküşa* adını verdiği bir risalede toplanmıştır.

Bekâr uşakları arasında şehir eşkıyası tipleri de hikâye kahramanları arasına girmiştir. 17. asır ortasında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında geçmiş büyük bir vakayı tasvir eden, fakat en az bir asır sonra kaleme alındığını zannettiğimiz "Yelkenci Yusuf" hikâyesinin eşkıyadan Çengelköyü'nde bostan yanaşması Arnavut Deli Zeynel ile Üsküdar'da Balaban iskelesinde kayıkçı civanı hançer güzeli Mustafa'nın hamisi Ellidokuz'un Kara Bekir, Langa limanı iskelesinde kayıkçı bekâr Yedibela Ferhad bunlardandır.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Hüseyin Ağa'nın destanlarının kahramanları da çoğunlukla bekâr uşaklarıdır. Bu destanlarda maceraları nakledilerek, güzellikleri övülmüş yüze yakın isim vardır; şaki tipi olarak da Fındıklı kayıkhaneleri üstündeki bekâr odalarında oturan ve cihana meydan okuyan hamlacı Kurdoğlu Cafer'dir; gençliği, bıçkınlık, baldırı çıplaklık yollarında geçmiş olan Galatalı Hüseyin Ağa'yı bu adam yetiştirmiştir.

Hatıraları destanlara, şiirlere, hikâyelere, vakanüvis ve müverrih kalemleriyle ve arşivdeki vesikalarla tarih kütüğüne geçmiş bekâr uşakları, büyük şehir hayatının bir hay ü huy âlemini temsil ederler. Bu hayat, Tanzimat'tan sonra da devam etmiş, zamanımıza ulaşmıştır; fakat artık "bekâr uşağı"nı İstanbul'un halkından ayırt etmiyoruz.

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca merhum şunları yazıyor:

"Eskiden bekâr uşakları ayrı bir nizama tabi olarak bekâr hanları ile bekâr odalarında yatar kalkarmış; zamanımızda bekâr taifesi yine hanlarda, şurada burada barınırlar ama harekâtı kayıt ve şart altında değildir; taşradan aklına esen, bir mitil yorganı omuzlayınca İstanbul'a gelir, aklına estiği zaman da ekim zamanı der, harman der, kopup geldiği yere döner yahut sılaya gider; amele, ırgat, rençper, kayıkçı, hamal, natır, tellak, hamurkâr, pişirici hangisine sorsanız, kendi ağzındaki sıfatı bekâr uşağıdır, 'Bekâr uşağıyım...' der.

Eski tulumbacılık zamanında, bilhassa belediye daireleri tulumbacıları hep bu bekâr uşaklarıydı. Mahalle sandıkları uşakları arasında diyar garibi bekârlar çoktu. Onlar da toplu olarak tulumbacı koğuşlarında kalırlardı.

Meşhur kantocu Peruz'a, bekâr uşağı bir tulumbacı âşık olmuştu; o zamanlar mahudenin âşıkları toplansa, tabur teşkil eder. Oğlan kaş göz yerinde, güzel, fakat yarım pabuç hırpani, yosmanın bir tebessümüne razı, hiç yüz bulmadı; bir eyyam yandı durdu, sonra ayağını tiyatrodan kesti; ayağını kesmesine sebep de Peruz'un söylediği şu kanto oldu:

Benim adım Peruz'dur, şöhreti çok dansözüm
Sen ise tulumbacı, tutmadı seni gözüm...

Mazlum çocuktu, bıçkın boyundan olsa, vaka olurdu. Fakat sonra öğrendik ki, yosma oğlanı sevmiş, bana yalvardı:

'Vâsıf Efendi, şairsin, ağzımdan oğlana bir şey yaz, sahnede okuyayım, gönlünü alıp âşıkımı davet edeyim!.. Elbet kulağına gider, bekâr uşağım teşrif eder...' dedi.

Kendi kantosundan mülhem olarak şu yaveyi yazdım verdimdi, sahnede okudu mu, bilmiyorum:

Yandım tulumbacı ben aşkına yandım Allah...

Yine o sahnelerde dinlemişimdir, kim söylerdi hatırlayamadım:

Tarlalar otlu olur
Bekârlar bitli olur
Allah'ın hikmetinden
Güzeller dertli olur

diye bir şey vardı."

Günümüzdeki bekâr uşakları

Zamanımızda İstanbul'a bekâr uşağı akını, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir haldir, şehir nüfusu, iş hacmi ve insan eline ihtiyaç ile ölçüsüz, ayarsız olarak artmakta, işsiz bekâr uşaklarının çoğalması da büyük şehrin günlük ha-

yatının huzurunu kaçırmaktadır. Manzara, Anadolu'dan bir göç halini almıştır. İstanbul bu göçlerin tek hedefi değildir, bekâr uşaklarını Ankara ve İzmir de çekmektedir, fakat en ağır yük İstanbul'un sırtına yüklenmektedir. "Gecekondular" adı altında, İstanbul'un eteklerine 2.000-3.000, hatta 10.000, hatta 25.000 evlik kasabalar eklenmiştir. Gelen bekâr uşağı, kısa bir müddet sonra ailesini de getirerek bekâr uşaklığından çıkıp, yurt değiştirmiş muhacir olmaktadır.

İstanbul'a yamanmış yeni kasabalar, su, yol, elektrik, temizlik vasıtası, emniyet bakımlarından İstanbul Belediyesi'ni ve zabıtasını bunaltacak hale gelmiştir.

Eskiden, yukarıda tafsilatıyla kaydettik, İstanbul'u bekâr uşağı akınından korumak için çok sıkı tedbirler alınmıştı. Zamanımızın kanuni mevzuatı artık aynı tedbirleri almaya imkân vermemektedir, fakat tamamen kayıtsız kalınacak bir mesele değildir; büyük cemiyet meselesi, davası olmuştur. Bu dava üzerinde kemal-i ciddiyetle durması icap eden ve hükümete aydınlatıcı bilgiyi toplayacak olan müessese, İstanbul basınıdır; basın da kaygısızdır. Bu konuda ilim adamlarımızın mütalaaları tamamen meçhulümüzdür.

Bekâr uşağının evlenmesi

İstanbul'da bir iş tutmaya, para kazanmaya gelmiş bekâr uşağının büyük şehirde kefalet bağları ve bekâr nizamı denilen göz hapsi altında yaşamaktan kurtulması, bekâr hanlarından veya odalarından çıkıp, bir mahalle içine girebilmesi için sakalık veya bekçilik gibi hizmetler hariç, muhakkak evlenmesi gerekirdi. Fakat bekâr uşağı, kimseyi tanımadığı için araya, o devrin tabiriyle "oğlana babalık yapan" bir kılavuz girerdi. Kılavuz bazen bu işi hakikaten baba gibi insani duygularla yapar, İstanbul'da bir ev açabilecek kadar para biriktirmeye muvaffak olmuş delikanlıya münasip bir kız bulur, kız tarafını da ikna eder, oğlanı bekâr hayatının türlü mahrumiyetinden ve bilhassa fuhuş yollarına sapmaktan, o yolların kötü akıbetinden kurtarırdı.

Bir bekâr uşağına bulunan kız da, ekseriya fakir ailenin evladı, hatta hem fakir, hem de bir öksüz veya yetim olurdu yahut konağın evlenme çağına gelmiş cariyesi, halayığı, beslemesi olurdu. Kılavuzlar bazen de bu işi para karşılığı yapar, kılavuzluğu meslek edinmiş kimseler olurdu. Ya oğlan bun-

lardan birine başvurur, münasip ırz ehli bir kız bulunmasını ister yahut kız tarafı, herhangi bir sebeple kısmeti çıkmayan kıza, bekâr uşağı taifesinden namuslu, çalışkan, çapkınlığı ve bıçkınlığı yahut herhangi bir lekesi olmayan bir oğlan bulunmasını isterdi.

Bekâr çamaşırcıları

Bekâr çamaşırcıları, İstanbul'un günlük hayatında önemli yer tutmuş esnaf arasındadır. Tanzimat'tan önceki devirde bekâr odalarıyla hanlarının bir bekâr çamaşırhanesiyle devamlı münasebeti vardı; bekâr uşağının çamaşır yıkayıp kurutmaya yer ve zaman imkânları olmadığı için haftanın tespit edilmiş bir gününde çamaşırcının hamalı, yıkanmış temiz çamaşırları getirir, parası ile kirli çamaşırları toplar giderdi. Çamaşırhaneler, çamaşırcı dükkânları, İstanbul'un ayaktakımının oturduğu semtlerde, mahallelerdeydi.

Bekâr çamaşırhanelerinde çamaşır yıkayıcı olarak çalışanlar da yine birtakım bekâr uşaklarıydı. Bekâr çamaşırı yıkayan kadınlar, artık yarı erkekleşmiş, ar damarı çatlamış soyundan mahalle karılarıydı; çamaşırları yıkadıkları bekâr uşakları ile kendileri yahut elleri altında bulunan uygunsuz kadınlar arasında fuhuş rezaletleri eksik olmazdı.

İstanbul zabıtasının yeniçeriler elinde bulunduğu ve şehir eşkıyası halini aldıkları son zamanlarında bekâr çamaşırhaneleri adeta birer umumhane olmuşlardı. Bekâr çamaşırcılarının yine bekâr uşaklarından olması, çamaşırhanelerde kadın işçi kullanılmaması, çamaşır getirme ve alma bahaneleriyle bekâr uşaklarının çamaşırhanelere girmemeleri, bu işlerin de çamaşırhanelerin kendi adamlarıyla gördürülmesi daima ihlal edilen nizamlardan biri olmuştur.

17. asır ortasında, Evliya Çelebi, bekâr çamaşırcılarını, hamamcılara yamak esnaftan biri olarak gösteriyor ki şunlardır: tellaklar, natırlar, çamaşırcılar, lekeciler, kilciler. Ordu-esnaf alayını tasvir ederken, bekâr çamaşırcılarını şöyle anlatıyor ki, hepsinin erkek olduğu aşikârdır: "Dükkân 300, neferat 500. Bunlar araba üzerindeki dükkânlara esvap yıkayub sererek geçerler."

Bekâr hanları, bekâr odaları

Fetihten Tanzimat'a kadar, dört asır boyunca İstanbul'da bekâr uşaklarının toplu olarak iskân edildikleri yerlere verilmiş olan isimlerdir.

Zamanımızda da, yurdumuzun herhangi bir köşesi halkından olup, iş hacmi dar olduğu için, yoksulluk içinde yaşayan ve büyük şehir İstanbul'a para kazanmak için gelenler pek çoktur; beldenin, bilhassa son yıllarda nüfusunu süratle ve gayri tabii olarak kabartan şey, bu diyar garibi bekâr uşağı amele, ırgat, işçi akınıdır. Fakat artık, "bekâr uşağı", İstanbul'da yaşayış hürriyeti tahdit edilen, kendilerini daima göz önünde, kontrol altında bulundurmak için belli, hükümetçe tayin edilen hanlarda ve odalarda oturmaya mecbur kılan bir damga olmaktan çıkmışlardır; zamanımızın İstanbul bekâr uşakları, şehrin yerleşmiş halkından farksız, maddi imkânları ölçüsünde dilediği yerde oturmaktadır. Bir kısmı yine hanlarda, bekâr odalarındadır, fakat buralar da artık yalnız bu diyar garibi bekâr taifesinin oturduğu yer olmaktan çıkmıştır. İçlerinde şehrî bekârlar da barınmaktadır.

Eski bekâr hanlarının hepsinin isimlerini tespit edemedik. Bekâr hanı oldukları kesin olarak bilinen Vefa meydanındaki büyük Vefa Hanı ile Sirkeci civarında Hocapaşa Hanı, Uzunçarşı'da Silahtar Hanı'dır. Vefa Hanı yıkılmıştır, en küçük bir izi bile kalmamıştır. Silahtar Hanı, içine küçük atölyeler yerleşmiş ve harap halde durmaktadır. Fakat eski bekâr odalarının dış manzarası, iç görünüşü, planı tamamen meçhulümüzdür.

Tarih kaynaklarımız arasında eski bekâr hanlarından ve bekâr odalarından bahseden tek eser, Evliya Çelebi'nin ölmez *Seyahatname*'sidir. Aşağıdaki satırlar, Evliya'dan edindiğimiz bilgidir:

"Bekâr odalarının hâkim ve zabitleri vardır. Ancak kefili olanları odalara koyarlar; 17. asır ortasında başlıca bekâr odaları şunlardır:

Yolgeçen Odaları: En büyük bekâr odalarıdır. 400 hücrelidir. Ama lüzumunda bin adet eli silahlı yiğit çıkarır.

Cephane Odaları: Mahmutpaşa yanında.

Pertevpaşa Hilalci Odaları: Süleymaniye'de.

Karaman Çarşısı Odaları: Kırk bekârhane.

Gedikpaşa Odaları: Gedikpaşa'da.

Azeb Odaları: Yedi adet odalardır, Unkapanı'nda.

Mercan'da Pabuççu Odaları: Sekiz adet bekâr odalarıdır.

Bir kere Kanunî Sultan Süleyman Han yeniçerilere kırılarak gazaba geldiğinde:

'Terbiyeli olun, yoksa sizi Mercan çarşısında pabuççu bekârlarına kırdırırım!..' demiş.

Bu söz pabuççu bekârlarına vardığında derakab eli muştalı, beli puşkalı kırk bin namdar yarar fetalar 'Allah Allah!..' diyerek Bab-ı Hümayun'dan içeriye girmiş ve bir gülbank-ı Muhammedî çekmişler. Süleyman Han işittiğinde, ileri gelenlerini huzuruna çağırıp:

'Nedir şehbazlarım?' diye sormuş.

'Demin yeniçerileri kırdırmak için bizi istemişsiniz, ferman padişahımızındır, işte bir göz kırpması içinde kırk bin yiğit hazır baştır, eğer sabaha kalacak olursa seksen bine çıkarız, ferman buyurun!..' demişler.

Süleyman Han haz idüb:

'Benden ne diler iseniz dileyin!..' dedikte:

'Padişahım! Malımız suk-i sultanîde bahası malum olmak için bir pabuç ve mest yüz, iki yüz hesap ile satılsın!..' diye rica etmişler, ricaları kabul edilmiş. Birçok bekâr odaları vardır. Bunların her birinde ikişer yüz adam vardır ki, sarıcaarı erlerdir."

O tarihte İstanbul'un şöhretli bekâr odaları arasında, kendi adına nispetle anılan semtte "Saraçhane Odaları" ile Kasımpaşa'da "Debbağhane Odaları" vardı. Bunlar, bu bekâr uşaklarının hem sanatlarını işledikleri, hem de içinde barındıkları birer kışla-imalathaneydi. Evliya, Saraçhane'yi hiç tarif etmiyor, Kasımpaşa Debbağhanesi'nden ise bekâr odaları diye aydınlatmadan şöyle bahsediyor:

"Kasımpaşa'da, ezcümle debbağlar esnafı gümrah taifedir; 300 kadar büyük kârhaneleri vardır ki, her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler. Bu taife arasına bir kanlı veya hırsız girse, cümlesi başkaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinde halâs olamaz. Bir hizmete tayin ederek sanatı öğrenir ve haramîlikten müstağni olur.

300 adet debbağ dükkânı, 50 adet tutkalcı kârhanesi, lebideryada 70 adet kirişçi kârhanesi vardır. Cümlesi bekârlar pazarıdır. Kavga oldukta, 5.000 tüvana debbağ bekâr şehbazlar çıkar ki, her biri demirden insana benzer."

Yeniçerilik ve bekâr uşakları

Evliya Çelebi'nin bu notlarından açıkça anlaşılıyor ki, bekâr odaları ve hanları bir misafirhane, otel yahut bir kışla-imalathane, bekâr uşaklarının başına buyruk barındıkları yerler değildir. Yeniçeri Ocağı teşkilatında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş zabitlerinin nezaretinde ve odabaşılarının da üstünde müessese amirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmak da, dolayısıyla yabancı, bilhassa serseri, uygunsuz güruhu, oda sakinlerinden bir bekâr uşağının misafiri olarak dahi kabul edilmemektedir. O hayatı yaşamış gibi güvenle söyleyebiliriz, bekâr hanlarının ve odalarının kapıları sabah ezanında açılmakta ve akşam namazından sonra da kapanmakta, hatta yatsı namazı handa veya odalarda kılınmaktaydı.

O sıralarda "oda", koğuş manasına kullanılırdı; bu kelimenin çoğulu "odalar" da, kışla anlamına gelirdi, nitekim İstanbul'daki iki yeniçeri kışlasının isimleri "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar"dır.

18. asırda devşirme kanunu kaldırılıp, Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısı herkese açılınca, hemen hepsi ayaktakımından olan, daha yerinde bir tabirle İstanbul şehrinin ayaktakımını teşkil eden bekâr uşakları, hemen yolunu bulup, ocağa yazıldılar; ocağın disiplini süratle bozularak, İstanbul'un bir eşkıya yatağı haline geldi. Bekâr hanları ve odaları da evleviyet ile, tamamen kontrolsüz, disiplinsiz, müverrih Cevdet Paşa'nın güzel tabiriyle birer "dârünnedve-i haşarat" oldu. ("Dârünnedve", Peygamberimiz'in aleyhinde bulunanların toplandığı yerin adı; tezvir ve fesat erbabının meclisi.)

Son bekâr odalarının halini anlatmak için, o devri yazmış olan müverrih Cevdet Paşa'nın kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinden iki parça nakletmekle iktifa ediyorum; Hicri 1226 (Miladi 1811) vakayiinden:

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahil-i deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri dârünnedve-i eşkıya ve erazil-i eşhasa meva olup bu esnada bazı eşkıya,

birkaç ehl-i ırz hatunları, cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa Recebin üçüncü Çarşamba günü (24 Haziran) Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu kahpeler için beşikler çıkmıştı.

Hicri 1227 (Miladi 1812) vakayiinden:

"Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zina çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fahişelere de rastlandı."

Cevdet Paşa'nın bu fıkrası, son bekâr odalarına alenen fahişe kapatıldığını açıkça gösteriyor ve odaların umumiyetle ahşap olduğu anlaşıyor.

Yıktırılan ve mühürlenen odalardan çıkarılan bekâr uşaklarının memleketlerine sürüldüğü aşikârdır.

İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair

Eliyle ve bedenen, vücuduyla iş gören adam, adamlar, bütün büyük şehirlerde olduğu gibi fetihten bu yana Türk İstanbul'un günlük hayatında da çok mühim bir yer alagelmiştir. Amele nüfusunun çokluğu, amele hayatının zapturapt altına alınarak tanzimi büyük şehrin asayişi ve inzibatı bakımından büyük bir derdi olmuştur; amelesiz İstanbul da mefluçtur.

Büyük ekseriyeti belli bir işte ihtisas sahibi olmuştur; üzerinden geniş manalı "amele" adı kalkmış, işlerine göre yeni isimler almışlardı: hamal, bahçıvan, rençper, kuyucu, fırın uşağı (hamurkâr, pişirici, pasacı), gemi adamı, deniz işçisi (tayfa, ateşçi, çımacı, kayıkçı, mavnacı, salapuryacı), hamam uşağı (natır, dellak, külhancı), resmi dairelerde, mekteplerde ve hastanelerde hademe, belediye hizmetinde çöpçü, inşaatta taşçı olmuşlardır.

Yine bir ekseriyeti amele adı altında daima bir işte çalışagelmişlerdir: yol amelesi, odun ve kömür amelesi, taşocağı amelesi, tuğla harmanı amelesi, elektrik, telgraf, telefon, demiryolu, tramvay, tersane amelesi olmuşlardır. Bir kısmı da ya kabiliyet ve ruhi intibakıyla kendisini belli bir işe bağlayıncaya kadar gençlik ve acemilik çağında yahut hiçbir zaman belli bir işe bağlanmayarak ömrü boyunca her fırsatta başka bir iş tutup çalışan amele kalmışlardır.

Hangi isim altında olursa olsun, İstanbul'un amele nüfusunun yarısından çok fazlasını bekâr uşağı teşkil eder; memleketlerinde, köylerinde, çocuk denilecek yaşta evlenmiş olanları çoktur. Çoğu evli ve hatta evlat, torun sahibidir. İstanbul'da bekâr hayatı sürerler; çalıştıkları yerlerde, kahvehanelerde, hanlarda, bekâr odalarında, fırınlarda, hamamlarda, şantiyelerde, çadırlarda barınanlar, sekizi onu bir araya gelip bir bekâr odası tutanlar ikişer üçer hatta koyun koyuna yatarlar. Yatak, çarşafsız bir şilte ile mitil bir yorgandan ibarettir ve çoğunda, yatarken üstlerinden çıkardıkları başlarının altında yastık olur.

Yatak, eriyip dökülünceye kadar anonimleşir, memleketine gidenin yatağı veya müşterek yataktaki yeri bir yeni gelene devrolunur. İçlerinde titiz olanlar kendine mahsus bir yatak sahibi olmuştur, sılaya her gidiş dönüşünde yorganı şiltenin içine koyup büker, ortasından bir iple bağlayıp koltuğunda veya omzunda onu da götürüp getirir. İstanbul'da koyun koyuna yatanlar ve bunların arasında bilhassa askerlik çağını idrak etmemiş gençler ise, sılaya giderken bir yeni yatak alıp memleketine onunla döner.

Günlük hayat

İşyeri çarşı boyunda ise muayyen bir aşçı dükkânında kifaf-ı nefs edilir. Eskiden müşterileri amele olan seyyar aşçılar, başçılar, çorbacılar, pilavcılar, kuskus pilavcıları vardı. Zamanımızda sadece köfteciler ve ciğer kebapçıları

kaldı. Akşam yemekleri için yahut işyeri çarşı boyuna uzaksa, sekiz on amele bir tencereye sahiptir ve her birinin bir kaşığı vardır; aş müşterek masrafla ve azami tasarrufla pişirilir; mevsimine göre tencerede kaynayan kuru fasulye, nohut, patates, lahana, kabaktır; et lokması, hatta kıyma olarak pek ender karışır. Peynir, zeytin, domates, kavun, karpuz, üzüm asırlardan beri ananeleşmiş gıdaları arasındadır.

Nefislerini büyük şehrin pek çok nimetlerinden mahrum kılarak yaşarlar. Tek keyif vasıtası tütündür; çoğu tiryakidir, tütüne çocuk yaşında başlamıştır. Eskiden Köylü sigarası içerlerdi, o kalkınca yerine İkinci nevi geçmiştir. İçlerinde ruhen avare olanlar, İstanbul'un ezvakını tatma isteğini duyanlar, bilhassa buluğ çağının kamçıladığı ve yakınından bir büyüğünün baskısı altında bulunmayan gençler ilk hırsını, yalın ayağında yarım pabuç olduğu halde şatafatlıca sigaralar alıp içmekle tatmin eder ve giderek, öylesine bir girdaba sürüklenir ki, hatta elleri bir gün kana bulanır.

Çoğu, yüzde doksan beşi memleketlerinden, köyünden palaspareler içinde gelir.

Başta bir bez kasket, yağlı, yırtık, yamalı, bazılarında masallardaki Keloğlan'ın başına geçirdiği işkembeye dönmüştür. İçinde çamaşır olarak Amerikan bezinden don gömlek vardır. İş başında soyunup don gömlekle, hatta yarı çıplak çalışanlar vardır: mesela kum ameleleri, paçaları diz kapaklarını bulan veya o noktayı azıcık aşan kısa donu tercih ederler, fakat asırların ananesi olarak don umumiyetle uzun paçalıdır, düğme kopup kaybolacağından, paçaları bağcıklıdır. Gömleklerin yakası da, asker gömlekleri gibi, düğme yerine bağcıkla kapalıdır. Donun üstünde bir asker pantolonu, her nevi adi kumaşlardan, çulakiden, yelken bezinden külot pantolonlar vardır; bu külot pantolonların paçalarındaki düğmeler de ekserisinde kopuktur; kıç, dizler yamalıdır, bazen yamayla kapanmayıp kaba bekâr dikişiyle tutturulmuş, her yırtık yeri, bıçak yarası izi gibi büzüktür. Yaradılışı hırpani olanlar ise yırtığı ne diker, ne de yamar, altından eti, donu görünür. Gömleğin üstünde basma veya pazen mintan yahut işporta malı frenkgömleği vardır; onlar da yırtık, yamalıdır; bir kısmı, mintanı veya frenkgömleğini ten üstüne giyerler. Mintan-gömleğin üstünde yelek, pamuk ipliğinden kazak, bazen her ikisi birden bulunur; onlar da döküktür.

Bir zamanlar göğüs tarafına rengârenk bir kartal ve arı resmi işlenmiş kazaklar ameleler arasında "amele modası" denilecek kadar taammüm etmişti. Ceketler de son derecede perişan, lime lime, bazen muhayyilenin hududu dışında sallanır, koltuk altları tamamen sökülmüş, ceketin kolunu omuz başı tutar, bu makale için vaktiyle bu notlar toplanırken bir yapı amelesinin ceketinde 82 yama sayılmıştır; bu mozaik ceketin aslının, sağ veya sol kol mu, sırtın veya göğsün hangi parçası olduğunda tereddüde düşülmüş ve sahibinden hatırı rencide edilmeden sorulduğunda, asıl ceketten sadece yakanın ense kısmındaki meşinleşmiş parça kaldığı öğrenilmişti.

İkinci Cihan Harbi'nin hatırası olarak İstanbul amelesinin sırtında montgomeri kesimi ceketler de son derece yayılmıştır. Yine son yıllarda Amerikan modası mavi bezden kovboy pantolonları da çok yayılmıştır. Bunlara mukabil Garp amelesinin iş kıyafeti olan tulum, İstanbul'daki taşralı bekâr uşağı ameleler tarafından hiç rağbet görmemiştir.

Kış mevsiminde, hatta bu mevsimin en katı zamanında palto, amele arasında nadir görülür. Kışın boyna bir atkı sarılır, eller pantolon cebine sokularak, omuzlar kaldırılarak dolaşırlar. Nadiren elden düşürülmüş lime lime trençkotlara da rastlanır. Ayaklarda bir yarım pabuç ve ekseriya bir lastik vardır; lastik yırtılarak ayakta durulamayacak hale gelinceye kadar taşınır. Ayaklar yazın ekseriyetle yalındır, yarım pabuç, lastik yalın ayağa geçirilir. Kışın tercihen kaba yün çorap giyilir; ayağa bir kere geçirilir, ayak yıkanırsa da çorap yıkanmaz, taban kirden keçe haline gelir, üst tiftikleşir, topuklar burun yırtılır, evvela başparmak, sonra diğer parmak uçları meydana çıkar, bir zaman gelir, çorap bir konçtan ibaret kalır, yine taşınır.

Bir kısmı pamuk ipliğinden tire çorap giyer, onların da akıbeti yün çoraplar gibidir, yalnız ömürleri yün çoraplara nazaran kısa sürer.

Tasarruf meselesi

Bu hayat mihneti ve meşakkati içinde tek gaye para biriktirmektir. Cebinde meşin çantacık içinde muska gibi katlanmış kâğıt paralar ile bozukluklar, amelenin harçlığıdır; onu dahi elinden geldiği kadar harcamamaya bakar; biriken para, kolanlı bir meşin cüzdan içindedir, kolanı boyundan geçirilir,

meşin cüzdan, iç gömleğin altında, tenine yapışık durur, içindekini bir Allah, bir de amelenin kendisi bilir. Başta ev ve apartman dairesi, bankaların küçük cari hesaplar sahiplerine dağıttıkları ikramiyeler, son yıllarda bu cüzdanların içinde nakit yerine bir banka defterciğinin konulmasına yol açmıştır. Büyük şehrin zabıta vukuatı arasında parasına tamaen öldürülen ameleler, işte bu cüzdanların içindeki miktarı meçhul paranın kurbanı olmuş talihsizlerdir.

Bu meşin cüzdanın ağzı İstanbul'da, ancak içine para koyup yerleştirmek için açılır, içinden para almak için bir kere, sılaya gideceği sıra açılır. O zaman evvela başından ayağına kıyafetini düzer, yeni bez kasket, don gömlek, yeni çamaşır, bir şayak ceket, bir şayak külot pantolon, yine kundura veya lastik ve çorap alır. Memleketindeki en yakınlarına hediyelik alır, şeker, sabun, mevcut olduğu devirde kahve de götürür, elinde tahta bir valiz ve büyükçe bir torba ve yatak dengiyle ya Haydarpaşa Garı'nda trenin tahtalı üçüncü mevkiine biner, yahut Sirkeci'de vilayetine gidecek otobüsün içinde yerleşir. Ve sılada pek az kalıp yine İstanbul'a, İstanbul'daki meşakkatli hayata koşarlar.

İstanbul'daki bekâr uşağı, hayatına öylesine alışmıştır ki, çoğu İstanbul'da yerleşmeyi düşünmez. Elazığ, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Erzurum, Bayburt, Kargı gibi, yurdumuzun bazı kasabaları etrafındaki köyler halkı için İstanbul'da amelelik, memleketindeki geçim çarkını döndüren taşıma su gibidir. Onda biri dahi yüzme bilmeyen ve sabahtan akşama kadar denize kürek çalan Haydarpaşa ile Kadıköy arası sandalcılarının damla damla biriken paraları, Akşehir kazasının Tuzlukçu nahiyesinin Apsarı köyüne gider.

Amele, işi icabı pazar tatili yapıyorsa, o tatil gününü hemşehrilerinin çıktığı kahvehanelerde geçirir; memleketten gelen bulunur, haber sorulur; yarenlik edilir; en hurda kâğıtlarla kaptıkaçtı veya pişbirik gibi iskambil oyunları oynar. Yahut apartman kapıcısı, hastane, mektep hademesi, fırıncı, hamam uşağı, han, fabrika, şantiye bekçisi bir hemşehri görmeye gidilir; şehirde avare dolaşır, Yeni Cami civarında asker hemşehrilerle buluşulur; muhakkak ki büyük fedakârlıktır, şıpşakçılara kaptırdıkları parayla resim çektirirler. Bilhassa gençlerden yazın açıkta denize girenler olur, yüzme bilmedikleri için denizi derede çimme zannederler; her yıl birkaç garip can boğulur.

Sinema, İstanbul'da eskidikçe ihtiyaç olur; bilhassa yaz geceleri, çalıştıkları yerler civarındaki açık yazlık sinemalara ve daima en az üç beş kişilik bir grup halinde giderler, en ön sıralarda otururlar; dublaj filmleri tercih ederler. Cin gibi zeki olanlardan dahi, cehlin ve tamamen yabancısı olduğu bir cemiyet hayatını kavrayamamanın eseridir, gördüğü yabancı filmin mevzuunu kavrayabilenler enderdir.

Çamaşırlarını kendileri yıkarlar; yıkadıkları da bir don, bir gömlek, bir mintandır, temizini sırtına geçirir, sırtından çıkardığını suya vururlar.

Büyük ekseriyeti, vücudunu şeran temiz bulundurmaya dikkat eder, bu ihtiyacı duyunca, geceleri, hassaten sabahın alacaaydınlığında su dökünür.

Berbere saçları iyice uzadığı zaman giderler, sakal tıraşını kendileri yapar. Tüysüz gençler ise saç için berbere iki ayda bir uğrar. Şakaklarında ördek kuyruğu zülüfler ve enselerini tamamen kaplamış saçla girdikleri berber dükkânından makine geçmiş bir kafa ve tamamen değişmiş bir yüzle çıkarlar.

Yine büyük bir ekseriyetle cuma namazlarını muhakkak kılarlar. Oruç tutar, bayram namazlarına da muhakkak giderler.

Devamlı iş bulamayanlar her sabah, kaldıkları semtin muayyen yerlerinde toplanırlar, muhit amelenin bu sabah karargâhını bildiği için ihtiyacı olan ameleyi oradan tedarik eder. Mesela Aksaray'da son imar faaliyeti arasında yıkılan postanenin önü, Taksim'de Belediye Sular İdaresi'ne ait tesisin köşesindeki çeşme başı, Harbiye'de Pangaltı Hamamı'nın önü, Kadıköy'de Çarşıbaşı, Göztepe'de Bekçi Mehmed'in Kahvesi ile tren istasyonunun önü gibi İstanbul'da amelenin bu sabah karargâhları yüzleri aşar.

İstanbul'a yeni gelen amele çocuk veya genç, evvela bir akrabasını veya hemşehrisini bulur, onun yanında kalır, hatta yatağında, koynunda yatar, sonra kendisine bir iş bulunur. Serbest iş bulunamaz ise, yeri sağlamca bir yakını tarafından himaye edilir, iş buluncaya kadar, mesela bir hastane hademesi olan hemşehrisi delaletiyle hastanede boğazı tokluğuna hademelik yapar, yatacak yer teminiyle barınır yahut ameleye daimi ihtiyacı olan müesseselere, belediyeye, demiryolları idaresine başvurur; çöpçü, muvakkat hat amelesi olur.

Başlarında o işte eskimiş bir tecrübelisi bulunmak üzere ekip halinde çalışan ameleler vardır, mesela kum ameleleri. Bir geminin tahliyesiyle kumun

araba veya kamyon, kara nakil vasıtalarına tahmilini ambar hesabıyla alır ve on-on beş, kaç kişi çalışır ise ücreti aralarında taksim ederler. Büyük yapılarda beton dökümleri de böyledir, otuz kırk amele işi götürü olarak alır ve matlup olan süratle bitirir.

Semt semt, üzerinde hiçbir resmi sıfatı bulunmayan, fakat eskimiş ve tecrübeli, aklı başında, ırz ehli, umumiyetle hem hemşehrilerine, hem de iş sahiplerine faydalı amelebaşılar vardır; bazen onlara müracaat edilir: "Bugün su işi için şu kadar adam lazım" denilir, pazarlık yapılır, istenilen ameleyi derhal bulur, gönderir, götürür.

Amele ücreti, yevmiyeleri işin mahiyetine göre değişegelmiştir; ambar hesabı, metrekare üzerinden veya götürü gündelik olarak ödenir. İstanbul'un günlük hayatında geçim endeksinin daimi yükselişiyle denk, amele yevmiyeleri de mütemadiyen yükselmiştir: götürü yevmiyeler 1950'de 100-150 kuruşken 1958'de 15 liraya çıkmıştır. Bir hakikattir ki amelenin yaşayış tarzı da yükselmiştir, kılık ve kıyafetleri pek değişmemiş, barınma, yatma şartları da eskisi gibidir, fakat ellerine geçen para çoğalmış, gıda maddelerinin dışındaki masrafları artmadığı için tasarrufları kabarmış, dolayısıyla İstanbul'a bir amele akını başlamıştır.

İstanbul'un süratle artan nüfusunun büyük ekseriyetini amele teşkil etmiştir. İş hacmi de genişlemiş olduğundan gelen amele iş bulmakta güçlük çekmemektedir. Bu arada İstanbul'un tarihi boyunca görmediği geniş bir imar faaliyetine sahne oluşu, ağır makinelerin faaliyetine rağmen yüz binlerce amele eline ihtiyaç duyurmuştur.

Zamanımızdan yakın ve uzak geçmişe doğru İstanbul zabıtası tarihçesi bizim amele adı altında topladığımız bekâr uşaklarının türlü vakayiiyle doludur. Bundan ötürüdür ki fetihten itibaren Anadolu'dan ve Rumeli'den herhangi isim altında büyük şehre amele olarak gelenler imkân ölçüsünde nezaret altında bulundurulurdu. İstanbul ve civarında çalışabilmek için zincirleme kefalet mecburiyetinden başka bir Ortaçağ müessesesi olan gedikler, bu bekâr uşağı taifesi arasından kötülük yoluna sapacakların ayaklarında kuvvetli bir bağdı. Buna rağmen bu inzibati yasakların tatbikindeki gevşeklikler, tıyneti kötülüğe meyyal, cehli fesada inhimakini kolaylaştıran bekâr uşağı ameleler arasından birtakım şerirlerin zuhuruna yol açmıştır.

Yeniçeri ve sipahilerin çıkardıkları askeri ihtilallerde söz ayağa düşer düşmez çeşitli isim altındaki İstanbul şehri amelesi, çarşıları, pazarları ve mahalleleri yağma hususunda ve "kasık mancası" dedikleri ırz ve namusa tecavüz yolunda fırsatı ganimet bilmişlerdir.

Yeniçeri, Tersane, Tophane vesair eski asker ocaklarının disiplini bozulduktan sonra da gelen ameleler bilaistisna, büyük şehir esnafının yaptığı gibi, bu asker ocaklarından birine kaydolunmuşlar, bir taraftan inşaatta, taşocaklarında, tuğla harmanlarında çalışmışlar, limanda kayıkçılık, mavnacılık, fırınlarda hamurkârlık, pişiricilik, hamamlarda tellaklık, natırlık, çarşı ve iskelelerde hamallık, konak ve yalılarda uşaklık, hamlacılık, seyislik, bağ ve bostanlarda, değirmenlerde yanaşmalık, ırgatlık, rençperlik yaparken diğer taraftan ya semtleri yahut işlerinin yakınlığı dolayısıyla nefer olarak yazıldıkları asker ocaklarının yeniçeri, topçu, cebeci unvanlarını taşımışlar, kollarına, bazularına, baldırlarına neferi bulundukları ocağın nişanlarını dövmeyle vurmuşlardır.

Lale Devri'nin birinci faslını kapayan, Sultan III. Ahmed'i tahttan indiren ve büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın felaketine varan 1730 ihtilalinin ayaktakımından lideri Patrona Halil ihtilal sabahına kadar Beyazıt Meydanı'nda çalışmış Arnavut asıllı bir tellak, bekâr uşağı amele, bir hamam çıplağıydı. İhtilalden az sonra, bu adam ile ayaktaşlarının idamlarını müteakip Sultan I. Mahmud'un fermanı üzerine bütün İstanbul hamamlarındaki müstahdemlerin isimlerini ve yüz biçimlerini tarifiyle tanzim edilen bir hamamlar defteri çok kıymetli ve şayan-ı dikkat bir vesikadır; hamam müstahdemleri arasında Arnavut olanlara kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh verilmiş, o tarihten sonra Arnavutların İstanbul hamamlarına ne hizmetle olursa olsun alınmaları şiddetle yasak edilmiştir. Natır, tellak ve külhancı, hamamlarda Anadolu uşaklarının istihdamı I. Mahmud'un bu yasağından sonra başlamıştır. Mezkûr defterde külhancı, natır ve tellak, hamam uşaklarının isimleri yazılmış, altlarına lihyedar (sakallı), matruş (sakalsız), çarebru (dörtkaşlı, ter bıyıklı nevcivan) ve sabî (çocuk) diye şekil ve çağları tespit edilmiş ve sonra "topçu, cebeci, yeniçeri, kalyoncu, riyale (bu sınıftan gemi tayfası), patrona (bu sınıftan gemi tayfası)" diye nefer olarak kayıtlı bulundukları asker ocakları da gösterilmiştir. Bu defter tellak Halil'in "Patrona" lakabının mahiyetini pek aydın göstermektedir.

İstanbul zabıtası tarihçesinde bekâr uşağı ameleye karşı geçilen ilk şiddetli takip, Hicri 3 Cemaziyelâhır 934 ve Miladi 24 Şubat 1528'de işlenmiş faili meçhul bir cinayet üzerine olmuştur.

Bir gece hırsızlar, şehir eşkıyası, Sultanselim Camii civarında bir ev basarak içinde bulunanları katlettiler ve evi soyup kaçtılar. Vakanın failleri bütün araştırmalara rağmen meçhul kaldı, nihayet karakuşî bir hükümle katillerin, şehri ırgatlık ve amelelikle dolaşan bekâr uşağı Arnavutlardan olması lazımdır denilerek ekmekçi, mumcu, tellak, aşçı ve odun yarıcı takımından sekiz yüz kişi tevkif edildi ve hepsi muhakemesiz şehrin kalabalık çarşı ve sokaklarında idam olundular. Bu vakayı kaydeden müverrih Peçevî İbrahim Efendi "Eşkıyaya bais-i havf ü haşyet olup ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diyor.

Yalınayaklılar

İstanbul'un baharı tadımlıktır, kış ile yaz arasında kaybolur. Büyük şehir ikliminin sonbaharı latiftir ve saltanatlıdır. Yaz mevsiminde ve sonbaharın tadına doyulan güneşli günlerinde, İstanbul sokaklarını her gün binlerce ayak, yalın olarak çiğner.

Başta boy boy haneberduşlar, işinin başında ve kendi muhitinde sandalcılar, kayıkçılar, mavnacılar, balıkçılar, vapur ateşçileri, yük arabacıları, bahçıvanlar, kavun ve karpuz sergilerindeki manavlar ile çırakları, limanda kayıklarla dolaşarak ızgara köftesi veya tavada palamut kızartıp satan deniz aşçıları hemen daima yalınayaktırlar.

Vapur ateşçileri ile fırın uşakları, kışın dahi ocakların cehennemi hararetinde bunalarak dışarıda nefes almaya yahut fırındaki iş fasılalarında civardaki bir kahvehaneye çıktıklarında, ortalık çakıl çakıl buzla kaplı olsa dahi, çıplak ayaklarına sadece bir takunya geçirirler.

Bilhassa yapı mevsimlerinde, yazın, kum ve kereste gemilerinden mal boşaltan kum ve kereste amelesi, istisnasız yalınayak, hatta bir iç donuyla yarı çıplak çalışırlar.

Artık tamamen tarihe karışmış olan eski mahalle tulumbacılığı iki büyük devreye ayrılır. İlk devre, ağır çardaklı tulumbacılar devresidir, bu devrede mahalle takımlarının yeknesak bir kıyafeti yoktur, fakat yangına çıplak ayaklarına yemeni giyerek koşmuşlardır. İkinci devre hafif tulumbacılar devridir; bu devirde tulumbacılık adeta bir koşu sporu gibi olmuş, mahalle takımları zamanımızın futbol kulüplerinde olduğu gibi yeknesak formalar giymişler, başlarında keçe külah veya kefiye, yeknesak bir serpuş bulunmuş, fakat ayaklarından yemeniler atılarak yangına yalınayak koşmuşlardır. Hatta takımları sevk ve idareyle vazifeli ikinci reisler de dahil, kışın kar ve buz üstünde dahi yemeni giyilmemiş, ayaklar çıplak kalmıştır; morarmış, yarılmış, kanamış, fakat külhani ihtirası İstanbul'da binlerce delikanlıyı, genç adamı, büyük şehrin bozuk sokaklarında, yanan ahşap binalardan savrulup dökülen yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler arasında, yalama buzlar, buz gibi çamurlar içinde çıplak ayakla dolaştırmış, koşturmuştur.

Sultan III. Selim ve IV. Mustafa devirleri ile Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yılları, İstanbul'da yeniçerilerin en azgın zamanıdır. Yeniçeri Ocağı it, haşarat yatağı olmuştur. Büyük şehrin bütün ayaktakımı ocağa kayıtlıydı. Askerlikle ilgileri, baldırlarına, pazılarına dövmeyle yaptırdıkları yeniçeri ortalarının nişanlarından ibaret olup, işleri fisk, fuhuş ve türlü rezalet, kabadayılık yoluyla havsala dışında kepazelikti.

Bu devirdedir ki, bu güruh ile onları taklit eden İstanbul gençleri arasında "Cezayir kesimi" denilen, bir it, bıçkın modası yayılmıştı. Başa dört beş arşın boyunda kıymetli bir şal sarılırdı. Sırta bir gömlek giyilir, kollar bol yenli ve daima dirseğe kadar sıvalı, düğmeler asla iliklenmez, sine üryan, memeler muhakkak görünecekti. Göğüs kıllı ise, kıllar usturayla tıraş edilir, iki meme ortasında yalnız bir tutam kıl bırakılır, onlara da birer küçük inci, boncuk geçirilip düğümlenir, adına "sine perçemi" denilirdi. Bele de baştakinin eşi şal kuşak sarılır, bir ucu yere sarkıktır; güya, levendane denilen it adımıyla yürünürken yerde sürünürdü. Kısa içdonu, üstüne de kısa diz çakşırı giyilirdi. Çakşırın da diz üstündeki don paçaları görünecek kadar kısa olanı makbul-

dü. Vakanüvislerin tabiriyle "itlikten kinaye" dizler, baldırlar çıplak, ayaklar da yalındı. Yalınayaklara yağışlı günlerde, kışın, var ile yok arası, çifti elli dirhem çekmez "Galata yemenisi" geçirilirdi, bu yemenilerin yüzü gayet küçük, ayak parmaklarının yalnız tırnaklarını tutar, parmak enleri görünür, arkası da gayet kısa, topuğu hemen şöyle bitiminden tutardı. Güzel günlerde o yemeniler de giyilmez, sokaklarda yalınayak dolaşılırdı. Kışın omuzlara beyaz yünden bir Cezayir bornusu atılırdı.

Bu külhani, bıçkın modası İstanbul'u öylesine sarmıştı ki, beyzadeler, paşazadeler dahi birer kat Cezayir kesimi esvap yaptırdılar, yanlarında yüzlerine güneş vurmasın diye şemsiye açmış lalalarla, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaştılar, şakır şakır altın sırmalı ve inci işlemeli eyerler vurulmuş atlara yalınayak bindiler.

Berber nalınları gayet süslü yapılır, üstüne rengârenk kadifeden, som sırmadan işlemeli tasmalar takılır, hatta tasmalara küçücük aynacıklar dahi yerleştirilirdi. Eski divan şairleri arasında külhanimeşrep olanlar, bulundukları şehirlerin esnaf civanlarının güzellerini medih yolunda "şehrengiz" denilen eserler kaleme almışlardır ve bu civanları isimleriyle, lakaplarıyla tespit etmişlerdir ki, İstanbul üzerine yazılmış nâzımı meçhul veya malum şehrengizlerin en meşhurları, Kanunî Sultan Süleyman ile oğlu ve halefi Sultan II. Selim zamanında yaşamış Taşlıcalı Yahya Bey ile Ulvî Çelebi'nin kalemlerinden çıkmıştır.

Şehrengizlerin methettikleri esnaf güzellerinin başında da bilhassa yalınayaklı berber civanları gelir.

19. asrın külhani saz şairi Beşiktaşlı Gedaî, bir berber güzelini şu pitoresk kıyafet içinde tasvir ediyor:

İbrişim futa güzel gerçi yaraşmış beline
Sırma tasmalı nalın pâyine, mikras eline...

Son yeniçerilerden Yemiş İskelesi'nde Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da, Karagümrük çarşısındaki yeniçeri kahvehanesinde İsmail adında bir berber civanının kıyafetini şöyle tasvir ediyor:

Külahtaki yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi

Mintanı güllüdür beyazlı allı
Üstünde pamuklu hırka bindallı

Trablus işi belde kuşağı
Kuşağında Bursa'nındır bıçağı

İbrişim futası tavus kuyruğu
Elinde aynası berber buyruğu
Paçalar sıvalı, ayakta nalın
Tasmalı sırçalı ayaklar yalın.

Eskiden çarşı boylarındaki dükkânlar kaldırım seviyesinde olmayıp, birkaç basamak merdivenle çıkılır, kaldırım seviyesinden daima yüksek yapılırdı. Bunun sokak tozuna toprağına karşı dükkânın temizliğini koruma bakımından büyük faydası da vardır. Eski metinlerde "dükkâna girdi" yerine "dükkâna çıktı" tabiri kullanılır. Müşteriler dükkâna girmezler, tezgâh önünden alışveriş ederler, dükkân sahipleri, çıraklar, yarenlik etmeye gelen ahbap da, ayakkabılarını merdiven başında çıkararak dükkâna çıkarlardı. Dükkânların hariçle daimi temasını çıraklar temin ettiği için sabahleyin işe geldikleri zaman ayakkabılarıyla beraber çoraplarını da çıkarırlar, sokak işine gönderildikleri zaman, yalınayaklarına bir takunya geçirirlerdi.

Sultan II. Mahmud bir gün tebdil gezerken, Mısırçarşısı'nda Hamlacıbaşı'nın "Kayıklı Dükkân" diye maruf baharatçı-aktar dükkânına uğramış; dükkânın eli ayağı düzgün ve veçhen pek dilber olan Rıza adındaki çırağı da padişaha, çarşı kahvecisinden bir fincan kahve getirmişti. Nazar-ı dikkatini çeken bu çocuğun, kimsesiz bir garip olduğunu öğrenen Sultan Mahmud, Rıza'yı derhal Enderun'a aldırtmış, zamanla, Mısırçarşısı'nın bu yalınayak, takunyalı aktar çırağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun seraskeri Rıza Paşa Hazretleri olmuştu.

Bir iffet ve ismet timsali olan merhum Tahirülmevlevi de, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaşan adı meçhul güzel bir genç şanında şu nefis kıtayı ibda etmiştir:

Etme müstağrak gubar-ı tîne ey nahl-i çemen
Busegâh-ı ehl-i dildir pây-i gülfamın senin
Basma kim toprağa çıplak nazeninim olmasın
Hâk ile alude vü azürde akdamın senin.

Fakat şairin elinde hükümdar kudreti bulunmadığı için, yapabildiği iyilik, o dilber gencin yalınayaklarına belki bir yemeni almaktan ibaret kalmıştır.

Tekkelerde ve bilhassa mevlevihanelerde dervişler zikre, semaa, devrana yalınayak giderlerdi. Geçen asır içinde yaşamış, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini görmüş, bir asra yaklaşan ömrü boyunca gördüklerini kalem diline vererek, kıymetine baha biçilmez *Hatırat* bırakmış olan bir Mevlevi, Aşçıdede İbrahim Bey, Edirne Mevlevihanesi'nden bahsederken, şu satırları yazıyor:

"Kurban Bayramı'nın beşinci günü mevlevihanede ayin vardı. Gördüm ki, bazı canlar tennuresini fevkalade açıyorlar, yani süratle çark ettiklerinden tennure ziyade açılıyor, ayaklar çıplak, baldır bacak şöyle dursun, hatta daha yukarı mahaller göze ilişiyor. Bu da Mevlevilikte asla makul değildir efendim. Bu hal de bilhassa bizim canımız Şemsi Dede ve Şevket Efendi oğlumuzda oluyor.

Şemsi Dede gönüllü asker kaydolunmuştu, gündüzleri daire-i askeriyede, erkân-ı harbiye tahrirat kaleminde hizmet ederdi, geceleri de dergâhta kalırdı; dergâh hademeliği yapardı, hatta benim hırka ve sikkemin muhafazasına memurdu. Şevket Efendi ise şubemize müdavimdi, kendisini çarpmış olan bir aşk ve alaka yüzünden dergâh-ı şerife girmişti. Bu gençlerin tennurelerinin fevkalade açılmamaları için şu muammayı yazıp bizim kalemdeki efendilere, 'Bunu çözene bir mecidiye vereceğim!' dedim. Muamma şuydu:

'Derya-yı aşkta dolaşan sefain-i aşkın rüzgârı şiddetleniverince yelkenleri tamamıyla dolup pupasına gidiyor ise de, öyle gemilerin direkleri çıplak bir halete girip urgan ve tayfayı perişan edecek derecesinde açılıp gösterilmesi pek de makul değildir. Azizim, aheste beste olmalı.'"

Aşçı Dede İbrahim Bey'in Edirne üzerine tasvir ettiği şu manzara İstanbul mevlevihanelerinde çok daha göze batacak şekilde görülmüştür. Mevlana'nın 750. ölüm yıldönümü münasebetiyle *Hayat* mecmuasında neşredilen ressam

Hubert'in *Mevlevi Ayini* kompozisyonundaki genç canlar, İbrahim Bey'in Edirne'deki Şemsi Dede ile Şevket Efendi'sinin İstanbul'daki benzerleridir.

1874 yılında İstanbul'a gelmiş İtalyan edibi Edmondo de Amicis, Galata Mevlevihanesi'ndeki bir ayini, seyahatnamesinde şöylece tasvir ediyor:

"Mevlevileri bir katar halinde görmek çok caziptir. Deve tüyü bir cüppeye sarılmışlar, başlar eğilmiş, kollar kavuşturulmuş, tatlı bir musiki kendilerine refakat etmektedir. Öyle bir musiki ki, Üsküdar mezarlıklarının servilerinde inleyen rüzgâra benziyor, gözleri açıkken insana rüyalar gördürüyor. Çevreyi bir defa döndükten sonra, mihrabın önünde ağır ve muhteşem bir hareketle karşılıklı ikişer ikişer eğiliyorlar, sonra sırtlarından canlı bir hareketle cüppelerini yere atıp, bembeyaz uzun bir tennureyle kollar açık, uçar gibi, baş bir cezbeyle yana düşmüş, çıplak ayaklarının üstünde dönmeye başlıyorlar; güzel, güzel bir sahnedir.

Bir başka gün, tekkenin bir hücresine gitmiştim, orada devrana hazırlanan yalınayak bir derviş gördüm. Uzun boylu, narin, tüysüz bir delikanlıydı. Bir aynanın karşısında beyaz tennuresinin belini kuşakla sarıyordu, bize doğru döndü ve gülümsedi. Elleri, ince vücudunun etrafında dolaşıyor, acele acele fakat tatlı bir edayla ve sanatkâr gözüyle elbisesinin her tarafını düzeltiyordu."

İsimleri tarihimize geçmiş dervişler vardır ki, kapıldıkları ilahi cezbeyle ömürleri boyunca, yaz ve kış, kar ve buz üzerinde yalınayak, yarı çıplak, hatta ana doğması üryan dolaşmışlardır ve büyük şehrin halkı tarafından yadırganmamışlardır. *Hediyetü'l-İhvan* müellifi Şeyh Nazmi Efendi, fırtınalı bir kış gecesinde, Mehmed adında bir dervişin buz üstünde yalınayak, bir el şamdanıyla önüne düşerek, misafir olduğu dergâhtan evine götürdüğünü, fırtınada mumun sönmediğini, buzlara yalınayakla basan âşık Derviş'in terlerini sildiğini anlatır.

Geysudar Mehmed Efendi, ömrü boyunca İstanbul'da yalınayak, başı açık bir abayla, derviş meczup Ahmed Dede ise, kırk yıl ana doğması üryan gezmiştir.

İşçi statüsü

Anadolu'dan İstanbul'a çalışmaya gelen ameleler, imparatorluk devrinde, önemle üzerinde durulan bir konuydu. Taşradan gelerek hükümet merkezine yerleşen bekâr uşakları asla başıboş bırakılmaz, çok sıkı nizamlara tabi tutulurlardı. Gereği gibi kaydını yaptırmadan şehre yerleşmek kesinlikle yasaktı.

İmparatorluğun her tarafından İstanbul'a gelen amelenin ilk kontrolü, büyük şehrin en büyük zabıta amirlerinden bostancıbaşı ağanın vazifesiydi.

Bu yolda devlet arşivinde bostancıbaşılara gönderilmiş pek çok emir, ferman vardır, mesela Hicri 1146 (Miladi 1733) tarihli bir ferman şöylece yazılmıştır:

"Bostancıbaşı ağaya hüküm ki:

Anadolu ve Rumeli ve Arnavutluk canibinden bazı aslı ve vatanı meçhul kimseler gelip Sarıyer, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, İstinye, Belgradköyü, Bahçeköyü ve Uskumruköyü denilen yerlerdeki bostancı ve bağcıların yanlarında ücretle yanaşma olup o yol ile buralarda yerleşmişlerdir. Bu adamların kendi hallerinde durmayıp gece ve gündüz gizli veya alenen bu köyler ahalisi ve fukarasının ırzına ve malına tecavüz eder oldukları haber alınmıştır. Şeriat ve yeniçeri ustaları vasıtasıyla bu gibi adamların meydana çıkarılıp bundan böyle kefilsiz bir ferdin bağ ve bostanlarda oturtulmaması emrolunur. Bütün amele ve ırgatların kefili alınacak ve kefil göstermeyenler İstanbul ve etrafından çıkarılacaklardır."

Burada gedik usulünü kısaca ve basit anlatmak lazımdır; bir iş ve işçi tahdididir. Amele bakımından alırsak, mesela İstanbul'un ihtiyacını karşılayan bağ, bostan, değirmen adedi, yerleri ve içlerinde çalışan amele, ırgat, yanaşma sayısıyla tespit edilmiştir. Bunun dışında hiç kimse arazisini bağ ve bostan haline koyamaz, yeni bir değirmen yaptıramaz ve buralarda tespit edilen

miktardan fazla tek adam çalıştıramaz. Fevkalade ihtiyaç olursa devlet yeni bir gedik ihdas eder. Yapı amelesi, limandaki iskele, kayık ve kayıkçı sayısı, iskele, çarşı, han hamamları, fırınlar ve fırın uşakları, hamam ve hamam uşakları, her iş sahası ve işçi amele durumu böyledir. Her gedik mensupları tavır, hareket, ırz bakımından zincirleme kefalete bağlanmıştır. İnsana ihtiyaç olursa kâhyalar vasıtasıyla devlete arz edilir, taşradan gelen yeni amele, işçi, ancak gediklide boşalan yerlere girebilir. Anadolu'dan gelenler Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler Küçükçekmece Köprüsü'nde bulunan Bostancı Ocağı kolluklarından (karakollarından) geçmeye, ne iş için geldiklerini, kefillerinin kimler olduklarını, iş buluncaya kadar nerede kalacaklarını, kefilleri malum değilse belli kısa zaman içinde kefil bulacaklarını bildirip kaydettirmeye; büyük şehrin bu hudut karakolunu geçtikten sonra da muayyen müddet içinde kefilini gösterip işe yerleştiğini bildirmeye mecburdurlar. Aksi halde kaçak sayılır ve aranıp bulunarak İstanbul'dan memleketi tarafına tart olunurdu.

Bostancı Ocağı karakollarına görünmeden ve kaydını yaptırmadan şehre girmek ağır suçtu. Gedik nizamına uygun ve kefaletle işe dahi girmiş olsa ilk yoklamada karakol defterinde adı bulunmayınca nizama karşı gelmiş kaçak, eşkıyadan addolunur. İşinden çıkarılıp tart edilmek üzere bostancıbaşı ağaya teslim olunur, ağa eğer arzu ederse, uygunsuz güruhundan fasit ve şerir damgasıyla idam ettirir ve bu müthiş cezasından sorumlu tutulamazdı.

İstanbul'da amele sayısı tahdit edilmiş olduğu için bilhassa yapılarda adam bulmak sık sık güçleşirdi. Amele yevmiyeleri İstanbul Kadılığı tarafından hurda teferruatıyla tespit edilmişti. Amele bundan fazlasını isteyemezdi, fakat yapı sahipleri adam bulmak için el altından, tespit edilen yevmiyenin çok fazlasını verirlerdi. Nizam koyan devlet bunu yapamadığı için miri inşaata amele bulunamazdı. Amele hakkında Hicri 993 (Miladi 1585) tarihli şu ferman bu bakımdan şayan-ı dikkattir.

"İstanbul kadısına hüküm ki:

Halen rençper ve neccar (dülger) taifesi binalara mübaşeret eylediklerinden âdet-i kadime üzre ücretleri verilirken, bazı binaları olan kimseler ziyade akça vermekle miri binaları bırakıp varıp ol makule yerlerde işlemekle miri binalar muattal olduğu bildirildi.

Buyurdum ki:

Bu babda ziyade gereği gibi mukayyet olup, muhkem tenbih eyleyesin ki Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a varıncaya ameleye, işçiye, ırgada onar akçe yevmiye vereceklerdir. Fazla yevmiye veren bina sahipleri ve bu paraya tamah eden amele ve dülgerler, işçiler tedip olunacaktır."

Yukarıdaki bu vesika, 16. asırda İstanbul'un halk eliyle geniş ölçüde bir imara sahne olduğunu, öylesine ki, bu arada, yine İstanbul'u imar bakımından girişilmiş büyük devlet inşaatının sekteye uğradığını öğreniyoruz.

Amele ve işçi gündelikleri nizamının tatbikine de İstanbul kadılarıyla beraber hassa mimarları başı olan zat bakardı. Hicri 1154 (Miladi 1741) tarihli bir fermanda şunlar yazılıdır:

"İstanbul kadısına ve hassa mimarları başına hüküm ki:

İstanbul ve civarında yapılan binalarda istihdam olunan dülger, taşçı, hamamcı, lağımcı, sırık hamalı ve rençper taifesinin gündelik ücretleri eskiden kalma nizam üzre verilegelirken, az bir müddetten beri, sık sık olan yangınlar yüzünden halkın (geniş ölçüde) inşaata başlaması üzerine amele eskiden beri verilegelen gündeliklere kanaat etmemeye başlamıştır; yevmiye yetmişer, seksener akçe isteyenler olmuştur. Halka bu suretle eziyet ettikten maada sanattan haberi olmayan bazı ham elli adamlar da binaları kalp yapıp masrafın heba olmasına sebep olmaktadırlar. Bu kerre amele kalfa celp olunarak, onlarla beraber amele ücretleri Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a kadar en uzun günler için şöylece tespit edilmiştir:

Kalfa altmış, usta kırk beş, duvarcı kırk, lağımcı kırk, sırık hamalı otuz ve ırgat (rençper) yirmi dört akçe yevmiye alacaklardır. Ruz-ı Kasım'dan Ruz-ı Hızır'a kadar da, kalfa elli beş, usta kırk, duvarcı otuz beş, lağımcı otuz beş, sırık hamalı yirmi dört ve ırgat yirmi akçe yevmiye alacaktır. Bu tayin edilen gündelikten fazla para isteyenler tecziye edilecektir."

Hicri 1226 (Miladi 1811) tarihli bir nizamnamede ise sanatkâr, amele ücretleri daha teferruatlı bir surette şu şekilde gösterilmiştir:

Dülger kalfası (mimar)	110 para
Âlâ dülger	90 para
Orta dülger	80 para

Bayağı dülger	70 para
Usta marangoz	80 para
Dülger çırağı	45 para
Sıvacı işçibaşısı	100 para
Üstat kalemkâr sıvacı	95 para
Bayağı kalemkâr sıvacı	85 para
Âlâ sadekâr sıvacı	80 para
Bayağı sadekâr sıvacı	70 para
Sıvacı çırağı	45 para
Nakkaşbaşı	100 para
Üstat kalemkâr nakkaş	95 para
Bayağı kalemkâr nakkaş	85 para
Sadekâr nakkaş	70 para
Nakkaş çırağı	45 para
Üstat camcı	80 para
Camcı çırağı	45 para
Üstat suyolcu	80 para
Löküncü	55 para
Suyolcu çırağı	45 para
Bıçkıcı	60 para
Taş kârhanecisi	90 para
Üstat taşçı	80 para
Vasat taşçı	70 para
Taşçı çırağı	40 para
Üstat hamamcı	75 para
Hamamcı çırağı	45 para
Kurşuncu ustası	80 para
Âlâ oymacı	90 para
Vasat oymacı	80 para
Doğramacı, kafesçi, sandıkçı, kovacı	80 para
Duvarcı kalfası	80 para
Üstat duvarcı	70 para
Vasat duvarcı	60 para

Tekne taşıyıcı	32 para
Lağımcı işçibaşı	75 para
Lağımcı ustası	60 para
Kaldırımcı	60 para
Hammalbaşı	50 para
Bina hammalı	45 para
Irgatbaşı	50 para
Harççı ırgat	40 para
Küfeci ırgat	35 para
Tekneci ırgat	32 para
Vasat taşçı	70 para

Yeniçeriliğin kaldırılmasından gedik usulünün ilgasına kadar geçen devir içinde de İstanbul'da bekâr uşağı amele nüfusunun çoğalmasına kadimden beri yürürlükte olan nizamla dikkat edildi. Bir taraftan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ordu teşkilatı kurulur, büyük şehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları karakolhanelere tahvil olunurken, işlerine göre türlü isim altında ayrılan ve cümlesi aynı zamanda "bekâr uşağı" adıyla toplanan amele, ırgat, rençper, işçi ve uşak takımının nezaret ve teftişi İhtisap Ağalığı'na verildi.

Hicri 1263'te (Miladi 1847) İhtisap Ağalığı teşkilatı ilga olunarak vazife ve salahiyetleri şehremaneti teşkilatına devrolunurken, yani zamanımızın anladığı manada belediye teşkilatı kurulurken bekâr uşakları, amele nizamı ve işleri de şehremanetinin nezaretine intikal etti.

Esnaf nizamı

Yüzyıllar boyunca İstanbul esnafının tabi olduğu nizamlar İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilmiş ve esnaf kâhyaları aracılığıyla esnafa bildirilmiştir.

Devir devir, ihtiyaç görüldükçe tenbihler tazelenmiş, esnafın tenbihlere riayet edip etmediği İstanbul Kadılığı adına "ayak naibi" unvanını taşıyan bir yüksek memur, bir kadı yardımcısı tarafından teftiş edilmiştir.

Esnaf nizamlarının birer sureti de büyük şehrin diğer üç kadılığı olan Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları tarafından kendi bölgelerindeki esnafa, keza kâhyaları aracılığıyla bildirilmiştir.

Eski esnaf nizamnamelerine, zamanımızın tabiriyle "belediye zabıtası talimatnamesi" diyebiliriz.

Örnek olarak aşağıdaki satırlar Hicri 1040 (Miladi 16301631) ve Hicri 1091 (Miladi 1680) tarihli nizamnamelerden alıyorum:

Abacılar: Abanın sıkını, iyisini satacaklar.

Aşçılar: Yemekleri çiğ ve tuzlu olmayacak; kâseleri temiz ve sağlam, kazanları kalaylı, çanakları yeni ve sırçalı ve aşçının, yamağının, uşağının futaları yeni ve temiz olacak.

Bakkallar: Malın iyisini, fenasını ayırt edip satacaklar. Terazileri çok doğru olacaktır, asla eksik tartamazlar.

Berberler: Esvapları temiz, elleri ayakları temiz, usturaları keskin, peşkirleri temiz olacak.

Boyacılar: Sabit boya kullanacaklardır; boyadıkları şeyleri yol üstüne asmayacaklardır.

Börekçiler: Kıymalı börekte koyun eti kıyması kullanacaklardır; böreğin soğanı çok, eti az ve yufka arasında ekser yeri boş olmayacaktır. Yağına içyağı karıştırılmayacaktır.

Çuhacılar, kemhacılar, atlasçılar, bürüncükçüler: Çuhayı, kemhayı, atlası, bürüncüğü tespit edilmiş en ve boyda işleyeceklerdir, devletçe bildirilmiş ölçülerden eksik dokumayacaklardır.

Debbağlar (Dabaklar): Taşradan getirilmiş deriyi ve kurban derilerini işleyemezler; İstanbul mezbahalarında kesilmiş hayvanların derilerini işleyeceklerdir. İşledikleri derileri iyi pişireceklerdir, pis koku olmayacaktır.

Demirciler, kalaycılar, kazancılar: İşlerini kalp işlemeyecekler, işlerinde özür bulunmayacaktır.

Dülgerler, duvarcılar, mimarlar: İşlerinin başına gün doğarken gelecekler ve gün batmadan işi bırakmayacaklardır.

Ekmekçiler, çörekçiler: Ekmekler ve çörekler çiğ, kara, ekşi ve noksan olmayacaktır. Noksan olursa her noksan dirhem için 1 akçe ceza alınır (o devrin para değerine göre çok ağır ceza). Ekmek kepekli olmayacaktır, ekmek kepekli olursa ekmekçiye siyaset olunur (zindana atılır, idam edilir).

Esirciler: Cariyeyi ve köleyi üzerlerindeki esvapla satarlar, esirleri süslü esvapla gösterip satarlarken o esvapları soyup alamazlar. Cariyelere aklık, kızıllık sürülmeyecektir.

Eskiciler: Yamaları sahtiyandan koyacaklardır, meşin yama konulamaz ve dikişi sık dikeceklerdir.

Gömlekçiler: Dikişlerini sağlam dikecekler ve âdet üzere gömleklerin yenleri bol olacaktır.

Hallaçlar: Pamuğu iyi atacaklardır, 50 dirhem pamuk 1 akçeye atılır.

Hamamcılar: Hamamlar çok temiz, suyu mutedil, hamamın içi sıcak olacaktır. Tellaklar ellerine ayaklarına çabuk, hareketli, canlı olacaktır, gereği gibi hizmet edip muhkem kese süreceklerdir. Taslar kalaylı, peştamaller çok temiz ve sağlam olacaktır. Natırlar müşteriye temiz ve kuru futalar ve silecek vereceklerdir.

Helvacılar: Helvanın her çeşidinde balın en iyisini kullanacaklardır.

Kasaplar: Koyunu keçiden ve erkeği dişiden ayırt edip satacaklardır. Koyunun semizi saklanıp arığı kesilmeyecektir. Dükkânlarında her zaman et bulundurmaya mecburdurlar. Bunlara riayet etmeyen kasabın hakkından gelinir (zindana atılır, idam edilir).

Kaymakçılar: Kaymağa nişasta katmayacaklardır.

Keçeciler: Keçeyi çiğ bırakmayacaklardır.

Kılıççılar, bıçakçılar: Frenk demirinden kılıç ve bıçak yapıp, Şam demiri diye satamazlar, demirin cinsini bildirerek satacaklardır.

Lokmacılar: Lokmanın hamuru çiğ olmayacaktır ve balı akideli olacaktır.

Mumcular: İyi yağdan mum yapacaklardır, kokmuş yağdan mum yapılamaz.

Oduncular: Odunun boyu deve yükü olursa 4, katır yükü olursa 6 karış olacaktır. Yük, devenin ve katırın taşıyabileceği kadar olacaktır, eksik olmayacaktır.

Pabuççular: Pabuçları sağlam dikeceklerdir; miadından önce pabuç sökülürse pabuççuya dayak atılır.

Şerbetçiler: Şerbetlerin miski ve gülsuyu ve lezzeti yerinde olacak ve karlı buzla satılacaktır.

Terziler: Dikişleri sık dikecek ve esvabı vaat ettikleri günde yetiştireceklerdir; ziyade iş alıp gününde yetiştiremeyen terziler tazir edilir (azarlanır, dayak atılır).

Turşucular: Turşularını iyi ve âlâ sirkeyle yapacaklardır, turşuda kepek ekşisi kullanılmayacaktır.

Yoğurtçular: Sütleri gözlenecek, su katılmış sütten yoğurt yapılmayacaktır ve yoğurda nişasta katılmayacaktır.

Çırak çıkarma

Tanzimat'tan önceki esnaf hayatında bir sanata, işe giren çırak çocuğa, delikanlıya, o sanat, iş için kabul edilmiş çıraklık müddetini tamamlayarak kalfasının ve ustasının uygun görmesiyle aynı sanata mensup bir heyet huzurunda mesleki bir imtihanla, zamanımızın diploması yerine bir peştamal kuşatılırdı. Peştamal kuşanan çırak, kalfa olur, o zaman, işin loncasında kayıtlı esnafından sayılırdı.

Esnaflık gedik usulüyle sınırlanmış olduğuna göre, müstakil dükkân sahibi usta olması bir dükkân gediğinin boşalmasına bağlıydı.

Bir kalfa, vâris bırakmadan ölen ustasının yerine yahut aynı sanat, iş üzerinde diğer bir ustanın ölümü üzerine, mensup olduğu lonca erkânınca ustalığa layık görülürse ikinci defa bir de ustalık peştamalı kuşanırdı. Esnaf arasında bu ustalık peştamalı kuşatma merasimine "çırak çıkarma" denirdi.

Çırak çıkarılan, yani dükkân sahibi olan kalfa da peştamal alırken, İslami akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinden bir imtihan verir, bu vesileyle bir nevi tarikat ayinine benzeyen merasim yapılırdı.

Tanzimat'tan önceki devirde her Müslüman esnaf zümresinin dini bir tarikatla yakın münasebetleri vardı. İslami esnaf teşkilatı, İslami akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinin esasları ve peştamal kuşanma, çırak çıkarma gibi merasim, bir nevi esnaf ilmihali diyebileceğimiz kitaplarda tespit edilmişti ki, o kitaplara "fütüvvetname" adı verilmiştir. Çırak çıkarma merasimindeki imtihan, işte bu fütüvvetnamelerdeki malumat, bilgi üzerinden olurdu.

Esnaf peştamalını, hamam peştamalından ayırt etmek için, mütehassıs titiz yazarların elinden çıkmış eski metinlerde, esnafa kuşatılan peştamal, aynı anlamda "şed" kelimesiyle ifade edilmiştir. Fütüvvetnamelerde de bu kelime kullanılmıştır.

Evliya Çelebi fütüvvetnamelerin kaydı ile kendi müşahedelerini birleştirerek çırağa peştamal, şed kuşatma merasimini şöyle anlatıyor:

"Evvela o esnaf zümresinin nakibi, şakirdin (çırak) sağ elini sol eline alıp mecliste hazır olanların huzurundan geçirip seccadesinde oturan pirin önüne getirir ve:

'Esselamü aleyküm ya ehlüşşeria!..' der.

Pir de:

'Aleykümüsselam ya ehlüttarika vel marife vel hakika!..' diyerek dört kapı selamlarını ifa ederler. (Dört kapı: şeriat, tarikat, marifet, hakikat.)

Sonra şakirt besmele çekip geri geri giderek kapı yanına varır ve orada durur. Şakirdin sağ tarafında nakib, sol tarafından çavuş olduğu halde tekrar ortaya gelirler ve şakirt meclis huzurunda sanatı, işi üzerine marifetini (yaptığı bir eseri) arz eder. Makbule geçerse meclisi teşkil edenler:

'Bu zatı posta müstahak gördük. Allah mübarek eyleye!' der.

Fatiha okunur. 'Allahüekber, Allahüekber' diyerek Peygamberimiz'in dört yâri aşkına zikredilir. Kerbela şehitleri ve on iki imam yâd olunur. Nakib, yüz yetmiş tarikatın kurucularını teker teker yâd ederek ruhlarını şad eder. Sonra şakirdi ustasına teslim eder. Ustası da artık manen evladı olan şakirdini tekrar meydana getirerek kendi belindeki şeddi (peştamalı) şakirdin beline bağlar. Sağ el sağ ele, iki başparmakları dışarıda kalmak üzere biat ve aht ederler (sadakat yemini verirler). Sonra mecliste bulunanlardan biri 'İnnellezine yübayiuneke...' ayeti kerimesini tilavet edip Fatiha'yla merasim bitmiş olur. Pir şakirdi önüne alır ve şu nasihatte bulunur:

'Ey oğul!.. Evvela harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, ekmek tuz hakkına ihanet etme; ihtiyarları hor görme, uluların önünden gitme, sabretmesini bil, tahammül etmesini bil, bir şey koymadığın yere el uzatma, emanete ihanet etme, kanaat sahibi ol!..' diyerek bu sözlerinin kulağına küpe olması için şakirdin kulağını çekerek ensesine bir tokat atar ve:

'Gafil olma, gözünü aç, gün akşamlıdır!..' der."

Yine Evliya Çelebi, kalfayı çırak çıkarmada, dükkân sahibi usta yapmada bağlanan şed için, bunun ayrı bir tören olduğunu aydınlatmadan, belirtmeden şunları yazıyor:

"Ustanın şakirdin beline bağladığı şedden gayrı bir şed daha vardır. İpekten, kutundan, softan olan bu ikinci şed, şakirdin (şakirt kelimesi burada artık çırak değil kalfadır) beline değil, sağ koltuğu altından ve sol omzu üstünden geçirilerek hamail tarzında bağlanır. Bu şed bağlandığı zaman mecliste hazır bulunanlar:

'Yürü Allah yardımcın olsun, postun mübarek olup kazancın helal olsun!' diye hayır dua ederler.

Şakirt besmele çekerek kendi pirinin, nakibinin, çavuşunun ve kethüdasının ve mecliste misafir olarak bulunan sair esnaf pirlerinin ellerini öper, sonra arka arka yürüyüp kapıdan edeple çıkar ve bu mecliste bulunanlar için ziyafet verir. Benim üstatlarımdan gördüğüm budur, fütüvvetnamede de böyle yazar."

Evliya Çelebi'nin ikinci şed tabirinden şöyle bir mana çıkarmak mümkündür: ilk sahne, bir çırağın peştamal kuşanma merasimi olmakla beraber, aynı tören kalfaya ustalık peştamalı kuşatılmasında tekrar edilerek, fakat kalfaya ikinci bir şed, peştamal da hamail gibi bağlanmaktadır.

Evliya Çelebi'nin kullandığı "post" kelimesi, dükkân, tezgâh, iş anlamındadır. Bir kalfa usta olurken fütüvvetnameyle verdiği imtihanda sorular ve cevaplar muayyen olup şunlardır:

"Eşref-i mahlukat olan benîâdemin ceddi Âdem Safiyullah'tan Hatemülenbiya Efendimiz Hazretleri'ne kadar peygamberler hangi sanatı işlediler?

Hazreti Âdem ekinci ve çiftçiydi; Hazreti Şit kazzaz ve hallaçtı; Hazreti Hud tüccardı; Hazreti İbrahim Halep'te sütçüydü, Mekke-i Mükerreme'de Kâbe-i Muazzama'yı yaparken mimar oldu; Hazreti İsmail avcı, Hazreti İshak çobandı; Hazreti Yusuf zindanda günlerini bilmek için saat yapardı; Zülkifl Peygamber ekmekçiydi; Üzeyir Peygamber bahçıvandı; Hazreti İşmuil tercüman, Hazreti İlyas çulhaydı; Hazreti Davud zırh, Hazreti Süleyman hurma yaprağından zenbil yapardı; Ermiya Peygamber cerrah, Hazreti Daniyal falcıydı; Hazreti Lokman hekimdi; Hazreti Yunus balıkçıydı; Hazreti Musa çoban, Hazreti İsa seyyahtı; Mefhar-i Mevcudat Efendimiz de mücahid-i fi sebilillahtı.

Sanat sahibi olmak için ne lazımdır?

Söz sahibi olmak lazımdır...

Söz kimden kaldı?

Efendimiz Muhammed Mustafa'dan kaldı...

Şed kimden kaldı?

On kişiden kaldı: Hazreti Âdem cennetten çıkınca melaikelerden utanıp edep yerine incir yaprağı kuşandı; ikinci Hazreti İbrahim, Kâbe'yi yaparken şed kuşandı; üçüncüsü Nuh Peygamber'dir ki gemi yaparken kuşandı; dördüncüsü Efendimiz'dir ki Miraç gecesi şed kuşandı, beşinciden onuncuya kadar Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hamza, Hazreti Halid bin Velid, peygamberden mezun olup şed kuşandılar...

Şeddin manası nedir?

Şeytani nefis ile daim mücadele edip vesveseden kurtulmadır...

Sanat karındaşlığı kimden kaldı?

Hazreti Âdem'den kaldı ki Cebrail Aleyhisselam ile karındaş oldular...

Dört kapı selamı nedir?

Şeriat, tarikat, marifet, hakikattir...

Marifet nedir?

Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir...

Bunu bilmeyenin kazandığı para ne olur?

Haram olur..."

Evliya Çelebi kaydetmiyor. Fütüvvetnamelerde yazılıdır. Çırak oğlan kalfalık imtihanında meclis huzuruna mutlaka yalınayakla çıkardı. Eşiği atlamadan yüksek sesle şu kıtayı söylerdi:

Eşiğimde komuşum ben can ü ser
Ta vücudum ola safi hem çü ser
Eşiğimde hacetim budur benim
Kim kılasın ben fakire bir nazer.

Sonra eşiği, önce sağ ayağını atarak atlardı ve

Selamün aleyküm ey erenler
Ki dünya varlığın terk edenler

derdi. El öpmek üzere pirin (şeyhin) önüne vardığı zaman da şu kıtayı söylerdi:

Şem-i tevfik-i hidayettir yüzün
Suret-i Hak'tan işarettir yüzün
Ehl-i tevhide beşarettir yüzün
Hacc ü ihram ü ziyarettir yüzün.

Bu merasim esnaflığın tarik-i fütüvvet/hirfetler devrine aittir. Hiçbir kayıt olmamakla beraber loncalar devrinde terk edilmiş olduğunu zannediyoruz.

Esnafın mesire eğlenceleri

Çok eski bir gelenek olarak İstanbul esnafının hemen her zümresi yılda bir defa bütün çırakları, kalfaları, ustaları, amirleri ve ihtiyarlarıyla toplu olarak, aralarında suret-i mahsusada topladıkları parayla Haydarpaşa Çayırı, Küçüksu Çayırı, Büyükdere Çayırı, Beykoz Çayırı, Florya ve Kâğıthane mesirelerine gider, çadırlar ve lonca malı vakıf mutfak ve sofra takımları götürerek bir iki gece orada kalırlar, gençler türlü oyunlar, yaşlılar türlü arifane sohbetle eğlenirlerdi. Her esnaf zümresinin her yıl aynı mesireye gitmesi de gelenek icabıydı; mesela terlikçi esnafı daima Beykoz Çayırı'na on senede, bazen yirmi senede bir mesirede 15 ile 20 gün kalırlar, zamanımızın tabiriyle çadırlı kamp hayatı geçirirlerdi.

Narh defterleri

Narh, İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilirdi. Ana defter kadılıkta kalır, her esnaf zümresini ilgilendiren kısımlarının suretleri kâhyaları aracılığıyla o esnaf zümresine bildirilirdi.

Bazı esnaf için lüzum görülürse nizamlarına da yeni kayıtlar eklenir ve bu suretle yeni nizamname narhla birlikte bildirilirdi. Hicri 1050 (Miladi 1640) tarihli bir narh defterinden birkaç örnek alıyorum:

Hamamcılar

Hamama yıkanmak için girenden 1 akçe alınır. Kese sürünüp tıraş olandan 2 akçe alınır. Hamamcıya mürüvveten fazla para verenlere mâni olunmaz. Müşteri mürüvveten tellak ve natıra para (bahşiş) verirse hamamcı ücretini yine verecektir. Tellak ve natır bahşişi hamamcı ücretinden ayrıdır.

Müşteri fukaradan veya diyar garibi olursa ve mürüvveten bahşiş vermezse, tellak ve natır bahşiş isteyemezler.

Tellak müşterinin başını tıraş ederken kendi boynuna peştamal tutacaktır ki, teri müşteri üzerine akmasın.

Müşteri istediği tellakı hizmetinde kullanır. Müşteri tarafından istenilen tellak hizmete mutlaka gidecektir.

Müşteriye riayet edilir, temiz ve kuru peştamal ve silecek verilir.

Tellak ve natır ibrişim peştamal kullanırlar.

Müşteri yıkanıp çıktığında tellak ve natır bahşiş için müşteriyi göz hapsine alamazlar.

Kadınlar hamamında saçı topuğuna kadar inen kadınlar saçlarını leğene koyarlar, o leğenler de kurnanın yanına konulur, önüne konulmaz ve bir leğene 2 akçe alınır.

Saçı topuğuna kadar inen kadınların saçlarını örmeye 5 akçe alınır. Verirse 1 akçe daha alınabilir. O kadar uzun saçı olmayan kadınlarda saç örmeye 5 akçeden az alınır.

Tosya sofundan tellak kesesi 6 akçeye. Candarlı sofunun yenisinden kadın kesesi 3 akçeye. Eski softan kese 1,5 akçeye. Keten hamam kesesi 12 akçeye.

Aşçılar ve bazı gıda maddeleri

Narh defterinde aşçılara verilen fiyatlar şunlardı:

	Akçe
Koyun yahnisinin okkası	18
Sığır yahnisinin okkası	9
Koyun kebabının 23 dirhemi	1
Koyun etinden köfte 10 dirhemi	1
Lahana sarması 20 tanesi	1
Pirinç pilavı 100 dirhemi	1
Şehriye pilavı 90 dirhemi	1
Ciğer kebabının 40 büyük lokması	1
Şişkebabının yarım ziralık bir şiş dolusu	1

Tartılı satışlar

İç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayandığı, hizmet adabının ne olduğu kesin olarak tespit edilemeyen eski aşçı dükkânlarında porsiyon usulünün kullanılmadığı aşikâr olarak görülüyor.

Yemekler umumiyetle tartıyla satılmaktadır. Şişkebabı için uzunluk ölçüsü, lahana dolması için sayı, ciğer kebabı için de büyük lokma hesabı kabul edilmiştir. Aynı defterde kasaplara ait kısımda koyun etinin okkasına 9 akçe ve sığır etinin okkasına da 4,5 akçe narh konulduğuna göre aşçı dükkânlarına etin alış fiyatına bir misli zam yapılmıştır.

Hicri 1091 Miladi 1680 tarihli bir narh defterinde de aşçı nizamı için şunlar kayıtlıdır:

Aşçıların ve çıraklarının futaları temiz ola.

Aşçı dükkânlarında Hıristiyan hizmetkâr olmaya.

Bazı gıda maddelerinin fiyatları

Aşağıdaki satırları 1050 tarihli defterden alıyoruz, 330 yıl önceki İstanbul piyasasıdır:

	Akçe
Ekmek 150 dirhemi	1
Kaba çörek 105 dirhemi	1
Yağlı çörek 80 dirhemi	1
Halka simit 90 dirhemi	1
Küçük halka 60 dirhemi	1
Börek 60 dirhemi	1
Lokma 55 dirhemi	1
Et	
Koyun eti okkası	9
Sığır eti okkası	4,5
Dana eti okkası	7
Yağ	
Tereyağının tazesi okkası	24
Tereyağının adisi okkası	16
Sadeyağının okkası	20
Kuyrukyağının okkası	14
Zeytinyağının okkası	20
Şırlağanyağının okkası	20
Çervişyağının okkası	14
Donyağının okkası	12

Kuru erzak

Pirinç kilesi	42
Mercimek kilesi	50
Nohut kilesi	60
Sultani bakla kilesi	42
Mısır baklası kilesi	40
Karabiga baklası kilesi	38
Böğrülce kilesi	50

Balık

Levrek ve küçük kayabalığının okkası	9
Tekirbalığının okkası	9
3 okka gelir kefalin okkası	9
2 okka gelir kefalin okkası	8
1 okka gelir kefalin okkası	7
Kalkan ve pisibalığının okkası	8
İri lüferin okkası	7
Mercanbalığının okkası	7
Kılıçbalığının okkası	4
Kırlangıçbalığının okkası	4
Uskumrunun okkası	2
İstavrit ve izmaritin okkası	2
Palamut balığının okkası	2
Kılıçbalığı pastırması fümesi okkası	7
Yılanbalığı pastırması okkası	10
Lakerda okkası	3
Siyah hayvar okkası	20

Esnaf teftişi ve cezaları

Suçlu esnaf, dükkânının önünde falakaya yatırılır, bütün çarşılının gözleri önünde dayak attırılırdı.

Esnaf ahlak ve terbiyesine ne kadar dikkat edilse, her zaman için, narha riayet etmeyen, sattığı malı eksik tartıp ölçen, iyi cins malı kötüsüyle karıştıran, satılması yasak ham, çürük, bozuk şeyler satan, türlü türlü yoldan hilekâr, hırsız ve edepsiz esnafa her devirde rastlanmıştır.

Esnaf arasında iş, meslek dışında ahlaksızlıklar da görülmüş, rekabet, kıskançlık yüzünden birbirlerine iftiralar, sebebiyle çıkan kavgalar ve hatta kanlı vakalar, cinayetler olmuştur ki, eski zabıta sicillerinden hikâye konusu olabilecek kayıtlar vardır. Çarşılarda genç ve yakışıklı tezgâhtarların kadın müşterilere karşı tavır ve hareket ve sözle de çok mazbut olmaları zabıtaca teftiş edilmiş, o hususta yaramazlık edenler de cezalandırılmıştır.

İdare amirleri

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul esnafının ahvalinin teftişi, yukarıdan aşağıya şu idare amirlerinin elindeydi:

Sadrazam

Devlet merkezi İstanbul'un ayrıca valisi yoktu, İstanbul'un günlük hayatının her yönden en yetkili sorumlusu, padişahın sonsuz salahiyetli vekili olan sadrazam, hükümet başkanıydı. Sadrazamın vazifeleri arasında İstanbul esnafının teftişi de bilhassa kaydedilmişti.

Ayak naipleri

Devlet merkezi, surlar içindeki asıl şehir, İstanbul ve Eyüp, Galata, Üsküdar olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştı, esnafın teftişi de kadıların vazifeleri

arasındaydı; fakat kadı efendiler esnafı bizzat teftiş etmez, "ayak naibi" unvanını taşıyan bir vekil kullanırdı.

Yeniçeri ağası
İstanbul'un aynı zamanda en büyük zabıta amiriydi.

İhtisap ağası
İstanbul'un yalnız esnaf teftişi için en büyük zabıta amiriydi; sadrazam her zaman teftişe çıkamayacağı için teftişlerinde hükümeti temsil ederdi.

Kolluk çorbacıları
İstanbul'un asayiş ve inzibatı semt semt "orta" denilen yeniçeri birliklerine bırakılmıştı. Ortanın en büyük zabiti "çorbacı ağa"ydı, onlar da yalnız kendi bölgelerindeki esnafı teftişten sorumluydular.

Esnaf kâhyaları
Böylece geniş ölçüde teftişe tabi tutulan esnafın nizama aykırı yollara sapması elbet ki, biraz zor olsa gerekti, ama her teftişte hilekârı, edepsizi daima bulunurdu.

Hilesi, hırsızlığı, yolsuzluğu vesair uygunsuzluğu görülen, tutulan esnafa verilen cezalar dayak ve hapisti. Bozuk ve hileli tartı ve ölçü aletleri müsadere edilir, bozuk ve hileli malları da derhal imha olunurdu.

Ceza takdiri teftiş amirlerine bırakılmıştı. Eğer sadrazam bizzat teftişe çıkmış ise, dayak ve hapisle de kalmayabilir, o anda, mahkemesiz, idam emrini de verebilirdi.

Birkaç günlük hapisler için suçlular mahkeme binaları bodrumlarına, yeniçeri kollukları bodrumlarına atılırdı. Uzun hapisler için "zindan" denilen cezaevlerini boylarlardı. Tanzimat'tan önceki devrin cezaevleri de Yedikule Zindanı, Ağakapısı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) Zindanı, Tersane Zindanı, Galata Zindanı ve İplikhane'ydi. İplikhane, Haliç'in bitiminde, tersane halat ve palamarlarının büküldüğü bir imalathaneydi ki amelesini ekseriya suçlu esnaf teşkil ederdi. İplikhane'de bir ay yatmak, bin tövbe etmeye kâfiydi.

Bazen de, bilhassa tüccar için sürgün cezası verilirdi; mesela Sultan II. Mahmud zamanında iki kahve tüccarı, halis Yemen kahvesine adi cins kahve kattıkları için Anadolu'ya sürgün edilmişlerdi, bir daha İstanbul'a dönmemek şartıyla.

Kahveye kahve değil, kahveye fındık kabuğu, arpa kavruğu, zeytinyağına makine yağı, kırmızı bibere tuğla tozu katan tüccarlar yakalansaydı, acaba ne ceza görürlerdi diye düşünebiliriz.

Teftişte ceza gören esnaf dayak ve hapisle de kurtulmuş olmazdı, derhal mensup olduğu tarik/lonca divanı toplanır, mensup olduğu esnaf zümresinden tart kararı verirdi.

Dayak cezası "falaka"ydı ve teftişte derhal, suçlu esnafın dükkânı önünde, halkın ve çarşılının gözü önünde tatbik edilirdi.

Ordu esnafı

Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terziden, hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşı yürümüştü.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihine kadar bütün zanaat ehli ve esnaf zümrelerinin tarikleri/loncaları, ordu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyaçlarını, satılacak malların bedeli karşılığı, teminle mükellefti.

Bir taahhüt işi olarak değil, seferin devamı müddetince ve sefer yolu boyunca, zanaat ehli ile esnafın günlük işi olarak.

Şöyle ki, zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusunun seferi kadrosunda müstakil ve önemli bir birlik teşkil ederdi. Ordunun peşi sıra, aylarca süren, yıllarca süren sefer yollarında bir çarşı yürürdü.

Ordu esnafının büyük kısmı İstanbul esnafı arasından seçilirdi. Sefer yolunda bir noksanlık görülürse, ilk büyük konak yeri olan Edirne'de tamamlanır, bir kısım ordu esnafı da oradan alınırdı.

Ordu esnafı, her esnaf zümresinin kendi tarik/loncası tarafından tayin ve tespit edilirdi. Seferli seçilen esnafın gitmesi mecburi değildi, kabul eden giderdi. Sefere çıkan orduda zanaatını işlemek veya mal satarak ticaret etmek elbet ki tehlikeliydi, fakat nimetleri de o derecede çoktu, şöyle bir sermayeyle gidenler zengin olarak dönerlerdi.

Bir hasna ve müstesna...

Ordu esnaflığı avami tabiriyle bir bakıma "tatlı iş"ti, zaferlerde büyük ganimetlere konarlardı. Asker delinmiş çizmesini atar, çizmeciden bir çift yeni çizme alır, bedeli olarak da hissesine düşen esirlerden "Bir hasna ve müstesna cariye-i peripeyker veyahut bir gulam-ı simendam" verirdi.

Bir bakıma da çok tehlikeliydi, yine avami tabiriyle bir "can pazarı"ydı, bozgunlarda bütün mallarını, dükkân-çadırlarını, düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozguna uğramış asker yağma ederdi.

Ordu esnafı sefere pek tabiidir ki pür silah giderdi. İcabında cenk saflarına girerlerdi. Bundan ötürüdür ki ordu esnafının, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatlerine dayanacak yaşta olmaları gerekirdi. Bilhassa Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terzisinden, aşçısından, bakkalından, kasabından hamamcısına, berberine varınca, tekrar ediyorum, bir büyük çarşı yürümüştür; malları ve konak yerlerinde dükkân olarak kullanacakları çadırları develere, katırlara, arabalara yüklenmiş, koca bir çarşı.

Hamam, yalnız Türk ordusunda vardı

Mesela hamamcılar, büyük hamam çadırlarını ve su kazanlarını ve hamam takımlarını develer üstünde götürürler, konak yerinde iki üç hamam çadırı derhal kurulur, ateşler yakılıp kazanlarla su kaynatılır ve asker, hamam parasını vererek seferli tellaklar tarafından yıkanırdı. O devirler için hamam, yalnız Türk ordusunda görülen bir şeydi. Hamam, sadece vücut

temizliği için değil, şeri temizlik için lüzumlu görülmüştü. O devirde gusül abdesti almamış bir Müslüman günlük işine başlayamazdı, hele gazaya giden bir Müslüman asker için bu seyyar ordu hamamları çok lüzumlu görülmüştü.

Diğer esnaf için de bir örnek verelim, mesela Hicri 1213 (Miladi 1799) tarihli bir fermanla ordunun esnaf ihtiyacı şöyle tespit edilmiştir:

8 çadır kavaf, ayakkabıcı
6 çadır berber
4 çadır ekmekçi
4 çadır saraç
4 çadır bezzaz
4 çadır attar
4 çadır arpacı
4 çadır nalbant
4 çadır bakkal
3 çadır çamaşır yıkayıcı
3 çadır terzi
3 çadır semerci
2 çadır yaş yemişçi
2 çadır demirci
2 çadır tüfek kundakçısı
2 çadır kılıççı
2 çadır tabancacı
2 çadır mumcu
2 çadır yaycı
2 çadır hallaç
2 çadır kasap
1 çadır kalaycı
1 çadır aşçı
1 çadır kazancı
4 çadır eskici

Seferli esnaf, ordunun İstanbul'dan ayrılacağı gün büyük şehir halkına pek şatafatlı, tantanalı bir alay gösterirdi, zamanımız tabiriyle bir geçit töreni (resmi geçit) yapılırdı. Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan alayı pek canlı anlatıyor. O törenlere de "ordu esnafı alayı" denilirdi.

Ordu esnafı alayı

Alay, Sirkeci'den başlar, Alemdar, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı'dan geçip Davutpaşa Kışlası'nda son bulurdu.

Ordunun İstanbul'dan sefere çıkacağı gün tertip edilen "ordu esnafı alayı"na yalnız sefere giden esnaf değil, onları uğurlayan bütün İstanbul esnafı da katılırdı. Bu alaylar o kadar tantanalı olurdu ki sabahın erken saatinde başlar ve akşama kadar devam ederdi, bütün İstanbul halkı ordu esnafı alayını seyir için alayın geçeceği yollara dökülürdü.

Alay Sirkeci civarında Demirkapı'dan başlar, saray avlusu duvarı boyunca ilerleyerek Soğukçeşme, Alemdar Caddesi, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı üzerinden şehir dışına çıkar ve Davutpaşa Kışlası-Sarayı önünde sona ererdi. Ordu ve ordunun peşindeki seferli esnaf bir gece Davutpaşa sahrasında kalır, ertesi gün de Edirne yoluna çıkardı.

Alay Köşkü'nden seyir

Padişah ordu esnafı alayını, Soğukçeşme'de sarayın şehir içine bakan tek binası olan bir köşkün penceresinden seyrederdi ki o köşke de bu münasebetle "Alay Köşkü" adı verilmişti.

17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan büyük bir ordu esnafı alayını çok canlı olarak tasvir eder.

O alayda da, seferli esnaf yanında diğer bütün İstanbul esnafı geçmişti. Biz Evliya Çelebi'den ancak iki üç sahne nakletmekle yetineceğiz.

"Mezar kazıcılar esnafı:

Pirleri kardeşi Habil'i öldüren Kabil'dir. Cümle kanlıların da piridir. Alay-

da pür silah, ellerinde kazma kürek ve dillerinde Süphanallah ile geçerler. Salih kimselerdir, seferlere memur olurlar, lüzumlu esnaftır ki işleri gazada şehitleri defnetmektir.

Nasıl geçerlerdi?

Hamamcılar esnafı:

Hamamcılar zengin ve salih kimselerdir, alayda pür silah atlar üstünde geçerler. Adamları arabalar üstünde keçeden hamamlar kurup ve keçelerin üstünü müdevver camlarla tezyin edip:

'Gel al, Vefa Hamamı'na hayatım!..'

'Gir al, Hacıkadın Hamamı'na hanım!..'

'Gör al, Çinili Hamam'a sultanım!..' diye simin ve üryan tellakları bağrışarak geçerler.

Tellaklar, bellerinde ibrişim peştamalları, kâküllerini perişan ederek ellerinde keseler ve miskli sabunlarla birbirlerine kese sabun sürerek geçerler.

Natırlar da bellerinde peştamalları, peştamallar üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları baldırları çıplak, ayaklarında şimşir, abanoz, sedefkâri nalınlarla pür silah geçerler.

Hamamcıların piri Muhsin bin Osman, tellakların piri Ubeyd-i Mısrî ve natırların piri Mansur bin Kasım'dır.

Sakalar:

Arkalarında kırbaları pür silah piyade olarak geçerler. Seferde lüzumlu esnaftır, cümle gazilere:

'Sebil! Sebil! İçene rahmet... Sebil!..' diye su dağıtıp hayat bahşederler. Pirleri Ebülkevser Şad el-Kürdî'dir..."

Tarihimizde ordu esnafının unutulmaz muhteşem hatırasıdır:

Devrin padişahı Sultan III. Mehmed'in de bizzat iştirak ettiği Eğri Seferi'nde Haçova Meydan Muharebesi'nin ikinci günü, 26 Ekim 1596, Türk ordusunun sağ kanadı bozguna uğradı, kaçan o birliklerin peşinden düşman kuvvetleri gerideki Türk ordugâhına, bu arada kumandan, vezir çadırlarına,

hatta padişahın otağı ile ordunun hazine çadırına daldılar. İşte bu müthiş manzara karşısında az daha gerideki ordu esnafının kurduğu yüzlerce çadırlık ordu çarşısından üç binden fazla esnaf, ellerine silah olarak ne geçerse kavrayıp düşman üzerine atıldı, bazılarının elinde ocakların altından çekilip alınmış uçları ateşli, alevli odunlar bile vardı. Öylesine müthiş bir saldırı oldu ki, az önce kaçan kıtaları kovalayan düşman ters yüzüne döndü ve bir an içinde meydan muharebesinin kaderi değişerek parlak bir Türk zaferiyle sona erdi; kısa bir zaman içinde cenk meydanında 50.000 düşman cesedinin yattığı görüldü, düşmanın 100 topu ve 10.000 duka altını bulunan ordu hazinesi de Türklerin eline geçmişti.

Saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri

Tanzimat'tan önceki devirde, bir imparatorluk geleneği olarak, padişah evlatlarının doğumunda, padişah oğullarının sünnet düğünlerinde ve padişah kızlarının da evlenme düğünlerinde üç gün üç gece, yedi gün yedi gece, on beş gün on beş gece süren şenlikler, şehrayinler (donanma) yapılır, esnaf tarikleri-loncaları da temsil ettikleri esnaf zümreleri adına düğün hediyeleri hazırlar ve İstanbul'da büyük bir esnaf alayı tertip edilerek, hediyeler o alayda halka da gösterildikten sonra sarayda özel memuruna teslim edilirdi.

Padişah oğullarına evlenme düğünü yapılmazdı. Delikanlı prens kendisine verilmiş cariyelerden hoşuna gidenleriyle yatar, prensin koynuna bakire olarak konulan cariye prensten gebe kaldıktan sonra şeri nikâh kıyılır, haseki unvanını alırdı; "haseki", saray mensupları ağzında zevce anlamındaydı.

Ya bir prensin, şehzadenin sünnetinde veya bir padişah kızı sultanın evlenmesinde yapılmış büyük saray düğünlerinin bir kısmını zamanın vakanüvisleri (devlet tarihini yazmaya memur edilmiş kimseler) vakayinamelerine kaydetmişlerdi. Bazı saray düğünleri üzerine de, sarayla yahut zamanının sadrazamıyla yakın münasebeti olan yazarlar ve şairler "surname" veya "viladetname" gibi isimlerle sırf o düğünü tarif eden eserler yazmışlardır. Bu eserlerden iki tanesi de pek meşhurdur: Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü için devrinin ünlü şairi Seyyid Vehbî tarafından yazılmış *Surname-i Hümayun* ile Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle devrin sadrazamı Koca Ragıb Paşa'nın bendelerinden ünlü şair Haşmet'in kaleme aldığı *Viladetname-i Hümayun*.

On beş gün on beş gece

Seyyid Vehbî'nin bahsettiği sünnet düğünü on beş gün on beş gece, Haşmet'in anlattığı doğum şenlikleri de yedi gün yedi gece sürmüştü.

İstanbul'da yapılmış en büyük esnaf alayı da 15 Zilkade 1132 (20 Eylül 1720) bir çarşamba başlamış olan o sünnet düğününde gösterilmiştir.

Sünnet düğünü yeri olarak Okmeydanı seçilmişti. Padişahın Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid adında dört şehzadesi ile sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ve onların yanı sıra İstanbul halkından 5.000 fakir çocuk sünnet edildi.

O sünnet düğününün on beş günlük hikâyesi, bir günlük gazete için ayrıca meraklı bir tefrika konusudur.

Esnaf alayı düğünün altıncı günü başlamıştı ve düğünün sonuncu gününe kadar İstanbul esnafı her gün takım takım alay gösterip geçmişlerdi. Her esnaf zümresinin kâhyaları ve yiğitbaşıları ile ileri gelenleri padişah huzuruna çıkarıldılar; otağ-ı hümayununda taht üstünde oturan padişahın taht saçaklarını öperek hürmet ve tebriklerini arz ettiler ve hediyelerini düğünü idareye memur "sur emini efendi"ye teslim ettiler.

Esnafın hediyeleri

Kasımpaşa'da tersane önünden başlayarak Okmeydanı'na kadar yürüyen esnaf zümrelerinin her birinin ayrıca oyuncuları ve saz takımları vardı; alayda sazlar çalınarak ve köçekler, çengiler oynatılarak geçmişlerdi. Bazı esnaf da kendi işleriyle ilgili gösterilerde bulunmuştu, mesela kasaplar, önlerine boynuzları altın yaldızlı bir koç ve kuzu sürüsü katmış, koçların ve kuzuların bellerine birer gümüş hançerli altın kemer bağlamışlardı. Mumcular bir araba üstünde kukla oynatmışlardı. Yeni Bedestan esnafı muazzam bir fil sureti yapmışlar, üstüne bir köşk kurmuşlar, içine de güzel bir erkek çocuk oturtmuşlardı; filin yanı sıra da omuzlarında çeşit çeşit kumaş toplarıyla bedestan tellalları yürüyordu. Esnaf zümrelerinden gelen düğün hediyeleri şunlardır:

Kasaplar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş abdest ibriği, 1 gümüş tepsi.

Mumcular: Üstünde miskli anberli balmumlarıyla üç okka ağırlığında 1 gümüş şamdan ve 1 gümüş fitil makası.

Yeni Bedestan esnafı: Minekârî bir tahtırevan, üzerinde 13 parça orta büyüklükte zümrüt ve küçük elmaslar bulunan bir kuşak, iki büyük fağfurî kâse ve hoşaf tabağı.

Değirmenciler: 8 çift Bursa işi altın tel işlemeli yastık, 2 gümüş şamdan, 2 gümüş tepsi, 2 gümüş buhurdan, 2 gümüş gülabdan.

Kebapçılar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi.

Debbağlar (Dabaklar): 1 gümüş kahve ibriği, 2 gümüş ibrik, 2 gümüş leğen.

Berberler: 1 gümüş leğen, 1 gümüş tepsi, 1 sırmalı bohça, altın işlemeli bir berber peşkiri.

Saraçlar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş çiçek (biblo).

Çadırcılar: Dışı yeşil ve al atlastan, içi İstanbul dibasından yapılmış, içinde 4 adet nakışlı sütun bulunan bir çadır.

Kavaflar: İnci ve zümrütle bezenmiş 2 çift çizme, inci işlemeli ve sırmalı Çerkez filarları, yemenileri, 1 gümüş tepsi.

Bakkallar: 2 gümüş şamdan, 1 gümüş sini, kıymetli kumaşlar, gümüş çiçekler.

Kavukçular: Toplarla kıymetli kumaşlar.

Yorgancılar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi, 1 kapaklı gümüş tas, atlas ve bürüncük üzerine sırma işlemeli 4 yorgan.

Eski Bedestan esnafı: 4 top ağır atma altın telli bürüncük, 3 gümüş sürahi, 1 gümüş tepsi.

Esirciler: Kıymetli esvaplar giydirilmiş ikisi de aşırı derece güzellikte 1 köle (oğlan), 1 cariye (kız).

Hallaçlar: Sırmalı nefis bir yastık.

Kuyumcular: Elmas, yakut ve incilerle bezenmiş 1 yelpaze, elmaslı yakutlu murassa 1 çalar saat, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş kâse, 2 gümüş maşrapa, 2 gümüş ibrik, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Kazazlar (İpekçiler): 1 mücevherli incili çapraz, 1 mücevherli kuşak, 1 mücevherli sırmalı kolan kuşak.

Bezzazlar: Altın işlemeli 1 bohça, 1 top altın işlemeli kadife, 2 top altın telli kumaş, 4 hünkâr sarığı, 3 top âlâ bez, 2 top mirzaî bez, 1 kılaptan atlas bohça.

Aşçılar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş maşrapa, içi Yemen kahvesiyle doldurulmuş 1 gümüş ibrik.

Terziler: 1 gümüş matara, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş fitil makası, 1 gümüş kahve ibriği, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Çakşırcılar: 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş şamdan, 4 çift gümüş kundura nalçası ve altın nalça çivileri.

Bezirgânlar: 10 top en ağırından Venedik dibası, 10 top Floransa atlası, birkaç parça gayet nefis Hint kumaşları ve kıymetli şallar, 1 gümüş hoşaf tası, 1 gümüş leğen ibrik, 5 adet maden kâse, 10 kıymetli tabak.

Okçular ve yaycılar: Her tarafı nakışlı, Usta İbrahim işi 2 kıymetli yay ve kıymetli oklar.

Balmumcular: Her biri 3 okka ağırlığında yarısı siyah, yarısı beyaz 16 adet kâfuri mum.

Kâğıtçılar: Kapağı mücevherli 1 divit, 1 murassa, 1 mücevherli yazı takımı, 1 gümüş kâğıt makası, 2 deste Semerkand kâğıdı.

Kılıççılar: Sultan Gurî'nin kılıçlarından gayet kıymetli tarihi bir kılıç.

Kürkçüler: 2 tahta vaşak nafesi, 13 kakum ve 2 samur postu.

Yazmakla tükenir şey değildir, biz bu düğünün hikâyesini şöylece bağlayalım:

Mısırçarşısı esnafı:

Yelkenlerini açmış, atlastan bayraklarla donanmış, tayfaları içinde bir model kalyonu karadan yürüterek Kasımpaşa'dan Okmeydanı'na çıkardılar ve padişahın çadırı önünde durdular. Ve içindeki tayfalar hediyeleri geminin içinden çıkardılar:

2 gümüş maşrapa, 2 gümüş tepsi, 1 okka udağacı, 2 büyük kıymetli mevlit tabağı, bir hayli buhur, 15 şişe buhur suyu, 6 şişe çiçek suyu, 3 tabla hurma, 6 tabak ağız miski, 15 tabak bademşekeri, 4 tabak akide, 7 adet Kâbe bardağı, 4 tabak kuru karanfil, pek çok miktarda hindistancevizi, sakız, tarçın, safran, misk sabunu.

Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri

17. yüzyıl ortalarına kadar Yeniçeri Asker Ocağı devşirme oğlanlarla beslenmişti.

Ocak kadrosunda harplerde ölenler ve daha türlü sebeplerle eksilme oldukça, kanun gereğince Rumeli'nin, halkı askerliğe uygun yapıda tanınmış yerlerine adamlar gönderilir, 12 yaş ile 17 yaş arasındaki erkek çocuklar devşirilir ve en güzelleri, vücut yapıları en düzgün olanları saray hizmeti için ayrıldıktan sonra geri kalanlar "acemi oğlanı" adıyla kendilerine mahsus yapılmış kışlalara yerleştirilir ve sıkı bir disiplin ve azıcık eğitimle Yeniçeri Ocağı için yetiştirilir ve bu arada gereken merasim de yapılarak Müslüman dinine sokulurdu.

"Gel, yeniçeri ol"

Devşirme usulü kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'nın kadro boşluklarını imparatorluk halkının ayaktakımına mensup gençleri doldurmaya başladı.

İstanbul esnafının orduculuk geleneğine dokunulmadı. Kendi rızalarıyla ve loncaları tarafından seçilerek çadırlı çarşılarını da beraberce götürerek ordunun arkası sıra yine sefer yollarına düşüldü. Fakat esnaf arasından da birtakım gençler, hem zanaatlarını, işlerini işlediler, hem de yeniçeriliğe heves ederek sırf nümayişi (gösterişi) bakımından yeniçerilik taslar oldular.

Bilhassa hamallar, manavlar, fırın uşakları, hamam tellak ve natırları, debbağlar ki, çoğu İstanbul'a taşradan gelmiş dolmuş bekâr uşaklarıydı ve çoğu da kaşlı gözlü, alımlı çalımlı olan gençlerin hevesiyle ocak zabitleri de ilgilendi; çorbacılar (tabur komutanları), odabaşılar (tabur inzibat subayları), ustalar (tabur aşçıbaşıları):

"Gel eşbehim, gel arslanım! Seni yeniçeri yazalım!" dediler.

Sofa tezkeresi

O boydan bir esnaf şehbazını davet eden hangi ortanın, taburun komutanı, zabiti, aşçıbaşısı ise delikanlıyı alıp kışlaya götürürdü.

Her yeniçeri ortasının, taburunun top, gemi çadır, arslan, deve, kuş, kılıç gibi resimden bir alamet-i farikası vardı, yeniçeriler ona "nişan" derler ve vücutların kolayca görünecek bir yerine, göğüs üzerine, bazuya, baldıra, el üstüne dövme usulüyle nakşettirirlerdi. İlk iş olarak kışlaya getirilen gencin öyle bir yerine orta nişanı dövdürülürdü.

Ocağın asıl kütük defterleri İstanbul'da Süleymaniye semtindeki Ağa Kapısı denilen kumandanlık sarayındaydı. Taslakçı o kütük defterine kaydettirilemezdi, "taslakçı" yazıldığı kışlada eline, taslakçısı olduğu ortanın çorbacısı, odabaşısı ve ustası tarafından imzalanmış bir kâğıt, bir belge verilirdi, ona da "sofa tezkeresi" denilirdi...

Kalyoncu taslakçıları

Bu taslakçılık kısa zamanda öylesine yayıldı ki, esnaf arasındaki bekâr uşağı gençler değil, İstanbul'un yerlisi, hatta yaradılışıyla uslu olarak da bilinmiş bütün esnaf delikanlıları aynı hevese kapıldılar ve yeniçeri taslakçısı oldular.

Yalnız yeniçerilik de değil, bir de Kasımpaşa'da tersanede kalyoncular vardı, Bahriye Asker Ocağı, onun da kendine has cazip bir kıyafeti, afuru tafuru vardı. Kayıkçı, mavnacı, salapuryacı güruhunun gençleri başta gelmek üzere birtakım esnaf delikanlıları da "kalyoncu taslakçısı" oldular.

Ocak disiplinin bozulduğu, yeniçerilerin bir şehir eşkıyası halini aldığı ocağın son devrinde yeniçeri taslakçıları, kendi esnaf zümrelerinin kadimden beri süregelen adap ve ahlakını, disiplini de bozdular. Kolları, bazuları, baldırları, göğüsleri dövmeli "feta"lara (delikanlılara), ocaklı zorbaların şıkırdımları olmuş çapkınlara loncalarının kâhyaları, erkân, usluları da söz geçiremez oldu.

Bir sofa tezkeresi örneğidir:

"Müminiz kalubeladan beri
Hakk'ın birliğini eyledik ikrar
Bu yola vermişiz seri
Nebîmiz Cenabı Ahmed Muhtar.

Ezelden beri mestaneleriz, nur-ı ilahîde pervaneleriz, bir bölük bu cihanda divaneleriz. Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla, eksilirse birimiz, hâdis olur binimiz.

On İki İmam, on iki tarik, cümlesine didik belî. Üçler, Yediler, Kırklar, Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz üstadımız Hacı Bektaş Veli.

Cennetmekân firdevs aşiyan kanun sahibi Elgazi Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin kurduğu nizam-ı müstahsene üzere 56. Bölük'ün çorbacısı Hüseyin Ağa'nın izniyle aşçı usta ve odabaşı ağa ve cümle ihtiyarların marifetiyle Büyükgümrük İskelesi gedikli hamallarından Bitlisli Mustafa bin Mustafa ortamıza giyinik bırakıp başıbozuk elbisesini çıkarıp yeniçeri elbisesi giymek ve ocağımıza duhule talip olmakla yedine işbu sofa tezkeresi verildi..."

Esnaf civanları ve şehrengizler

Yüzyıllar boyunca bazı şairler zanaat sahibi ve esnaftan bazı gençleri manzumelerle övmüşlerdir. Kıtalar, gazeller, şarkılar, türküler, destanlar yazılmıştır. Hatta onlarla da yetinilmeyerek devir devir, başta İstanbul, Edirne ve Bursa gibi üç büyük şehrimiz, bir şehrin yakışıklılığıyla şöhret bulmuş esnaf gençleri üzerine, o gençlerin isimleri ve alfabetik sırayla müstakil eserler vücuda getirilmiş ve "şehrengiz" adı verilmiştir. Bir şehrengiz yazmış şairler arasında, Taşlıcalı Yahya Bey gibi, devlet adamı payeli bir sima da görülür.

Ve şehrengizlere, hangi şehrin esnaf güzeli gençlerinden bahsediyorsa o şehrin adı verilmiştir, "Şehrengiz-i İstanbul", "Şehrengiz-i Edirne" "Şehrengiz-i Bursa" gibi. Bunlar edebiyatımızın bir geleneğiydi.

Şehrengizler üzerinde ilk ciddi etüt, Türk edebiyatı üzerinde tam yetkili kalem sahibi Agâh Sırrı Levend tarafından yapılmıştır. Çok muhtasar, fakat kıymetli bir kitaptır. 1958 yılında yayımlanmıştır.

Üstat Agâh Sırrı İstanbul üzerine 10, Edirne üzerine 5, Bursa üzerine 10, Gelibolu, Serez ve Yenişehir üzerine 2'şer, Belgrad, Yenicevardar, Rize, Sinop, Manisa, Antakya, Taşköprü, Diyarbakır üzerine 1'er, adı zikredilmemiş bir şehir üzerine de 3 şehrengiz tanıtmaktadır.

İstanbul şehrengizlerini yazan şairler: Çorlulu Kâtibî, Taşlıcalı Yahya Bey, Kalkandelenli Fakirî, Safî, Derviş Mehmed Fikrî, Kastamonulu Kıyasî, İsmail Taib, Cemalî Ahmed ve Ulvî Çelebi'dir. Bir İstanbul şehrengizinin de kimin tarafından yazıldığı tespit edilememiştir.

Esnaf civanları şanında kaleme alınmış fakat şehrengiz hüviyeti taşımayan manzum eserler de vardır, özel isim taşırlar. Onlarda bir şehrin güzel esnaf gençleri isimleriyle övülmez, esnaf zümrelerinin isimlerine göre anonim güzel gençler methedilir, mesela "Kahveci Güzeli" "Terlikçi Güzeli", "Yorgancı Güzeli" gibi. O tür eserlerin en güzellerinden, nezihlerinden biri *Hubanname-i Neveda* adını taşımaktadır, sanırım ki tek nüshası bendedir.

Şimdi birkaç örnek verelim.

Âşık Türabî'nin destanından:
Bakırcı civanın kara gözleri
Laz ağzıdır anlaşılmaz sözleri
Buluttan nem kapar lücec olurlar
Uymaz asla sözlerine özleri.

Âşık Razî'nin destanından:
Sahaf güzelinin tarz-ı edası
Kitaplara sığmaz meth ü senası
Her bir fenden müşteriye cefası
Bir kütüphaneye olur sermaye.

Şehrengizlerden:
Biri Eyyubiensari'de Ahmed
Reisoğlu'dur ol yâr-ı seramed

İdeliden âşıkın her lahza kurban
Virirler ana kurban olmaya can.
Taşlıcalı Yahya

Hasan Balî biri bir çeşm-i afet
Ana tellaklık olmuş idi sanat.
Ulvî Çelebi

***Hubanname-i Neveda'*dan:**
Hor görme efendim civan nalbandı
Müsecceldir huban içinde adı

Anda da boy bos var kaş göz el ayak
Küheylan nallayan şu eşbehe bak.

Esnaf Türküleri

Esnaf civanları şanında kalenderane terennümler divanların, şehrengizlerin, hubannamelerin, şiir mecmualarının yaprakları içinde yazılanlardan ibaret kalmamıştır. O güzel gençler için türküler yazılmış, bestelenmiş, meclislerde okunmuştur. Hâlâ da okunmaktadırlar.

Çoğunun da bestesi çok kıvrak, çok oynaktır ve sözleri de güzeldir, şirindir.

Esnaf türkülerinin notalarıyla birlikte bir kitapçık halinde toplanarak yayınlanmasını da, yine tam yetkili bir sima olarak üstat Sadi Yaver Ataman tahakkuk ettirmiştir. Allah ondan razı olsun, ama niçin doyumluk değil de tadımlık.

Memleket Havaları adını taşıyacak bu eserin ilk parçası, notalarla birlikte 32 sayfa.

Ataman diyor ki

Üstat Ataman kitapçığını şu satırlarla takdim ediyor:

"Bu küçük baskıyla verdiğim *Esnaf Türküleri*, İstanbul Radyosu'ndaki memleket havaları programlarımızda zaman zaman çalıp çığırdığımız bazı seçme parçaları ihtiva etmektedir. Esnaf türküleri, yapılarına amil olan sebepleri, içtimai mana ve fonksiyonlarıyla halk musikimizin mühim bir kolunu teşkil eder. Halk, zanaat ve meslekleriyle ilgili iş hayatının hususiyetlerini, üslubu, temposu ve ahengiyle ve açık ve samimi bir mizah ifadesiyle bu türkülere geçirmiştir."

Sadi Yaver Ataman, küçük fakat çok kıymetli eserine terzi, değirmenci, berber, hamamcı, keçeci, arabacı, balıkçı, oduncu, kahveci, demirci, kalaycı,

sobacı, kundura boyacısı, bostancı ve helvacı, 16 esnaf üzerine 15 türkü almıştır. Demirci, kalaycı ve sobacı esnafı bir türküde birleşmiş.

Üstat ayrıca, Âşık Razî'nin meşhur *Esnaf Güzelleri Destanı*'ndan aldığı 16 kıtayı da adı geçen esnaf türkülerinin bulunduğu sayfalara serpiştirmiştir.

Kitaba alınmış parçalarla destanın aslı arasında da ufak farklar görülür, mesela:

Berber (destanın aslında)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura cebinde var mekr ü âli
Yanılıp eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

Berber (kitapta)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura elinde var mekr ü âli
Yan gelip eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

Şimdi de esnaf türkülerinden birkaç örnek nakledelim:

Berber Türküsü
Ocak başında kaldım
İnce fikire daldım
Her kapu kakılışta
Berber geliyor sandım...

Hamamcı Türküsü
Amman amman amman hey hey
Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir?
Ne bileyim a efendim günde yüz bin can gelir!

Gel yavaş yavaş
Köşeyi dolaş

Küçücük saraç
Yanıma yanaş...

Arabacı Türküsü
Arabacı arabacı
İşte sana ben kiracı
Arabacı arabanı çeeek...
– Nereye?
– Kâhtane'ye!..

Haydindi paldır küldür yallah yallah
Haydindi tangır tungur yallah yallah...

Elbet ki esnaf türkülerinin birer hikâyesi olacaktı. Zaten türküler daima bir "güzel" için söylenmiş, bestelenip okunmuştur. Nerede o hikâyeler?

Bir arabacı türküsü daha:

Abe ben seni gökte arardım
Gökte ararken yerde Muradım

Gel şaklata şaklata
Kamçını şu kır ata

Tozu dumana kaldır
Gidelim gıldır gıldır

Bir yanda Galiçya bir yanda Kafkas
Şehitlik şarabı sunulur tas tas

Gece gündüz aradım
Deliye çıktı adım

Kâkülü püskül püskül
Nerde güzel Muradım...

Gel de ağlama. Merdivenköylü Faytoncu Murad Birinci Cihan Harbi'nde asker oldu, cepheden dönmedi. Kimi Galiçya'da, kimi Kafkas'ta şehit oldu demiştir.

Anacığı tecennün etti.

Boyacı türküsünün hikâyesi

Meşhur "Kundura Boyacısı Türküsü." Sadi Yaver Ataman da bu türküye ve türküde övülen boyacı güzelinin ellerine o kadar önem vermiş ki; *Esnaf Türküleri* isimli kıymetli kitapçığının kapak resmi olarak da boyacının ayakkabı boyayan ellerinin resmini yaptırtmıştır:

Çarşıdan aldım pirinci pirinci
Edirne'nin boyacısı birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı

Boyacının elleri boyalı
Benim yârim boyacı olmalı
Aman da boyacı boyacı...

Bir mektup

Aşağıdaki satırları merhum Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey'in bana yazmış olduğu mektupların birinden naklediyorum:

"Türkiye'de kundura boyacılığı işi geçen asrın ortalarında Tanzimat devrinde başlamıştır. Hamallık gibi süfli hizmetlerden sayılan kundura boyacılığı bizde bulunmuş bir iş sahası mıdır bilemiyorum.

Kırım Harbi'nde İstanbul'a gelen müttefik orduları efradının kunduralarını kendi elleriyle boyadıklarını ve İstanbul sokaklarında boyalı, cilalı kunduralarla dolaştıklarını sanıyorum. Onları gören bir adam da kundura boyası ve cilası tedarik edip bu işi sokaklara çıkarmıştır.

İstanbul'da bu işi ilk yapan kimsenin de Edirneli bir Kıpti olduğunu duymuştum. Onun kundura boyacılığıyla İstanbul yolunu tutmuşlar; işte Edirneli Kıpti gençleri de akın akın İstanbul yolunu tutmuşlar; işte 'Edirne'nin boyacısı birinci' diye bir boyacı güzelini metheden türkü Edirne'de değil, İstanbul'da çıkmıştır ve boyalı elleri, cilası, fırçası övülen de, 'Akın adı var, karanın tadı' fetvasınca esmerin dilberi bir Çingene gencidir.

İstanbul'un Edirneli kundura boyacıları için bir de şarkı vardır, onun da bestesi çok güzeldir, rast makamında, vals edasındadır. 1900 ile 1905 arasında Eminönü Meydanı'nda Köprü başında yıkılan Valde Hanı'nın kapısında durur posbıyıklı, iriyarı, o tarihte yaşı altmışın üstünde bir Çingene kundura boyacısı vardı, İstanbul'da o esnaf zümresinin piriydi diyebilirim:

'Bu işi İstanbul'da biz çıkardık yaydık, Edirne Çingeneleri, içimizdeki güzeller için o zamanlar türkü bile çıkmıştır' derdi..."

Hacışeyhoğlu'nun vefatıyla bahsettiği rast şarkının notaya alınması artık mümkün değildir, bana Ahmed Kemal Bey merhum tarafından verilmiş beş kıtalık sözü şudur:

Aman Edirneli ah Edirneli
Yaktın ateşlere geldin geleli
Sarıp da aşk ile o ince beli
Seni doya doya sevip öpmeli
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli

Gözleri kudretten sürmeli güzel
Levendane kesim endam müheykel
Gayetle biçimli ayak ile el
Gümrah kâkülünü savurur tel tel
Şimdi...

Ceviz sandığına koyamam ayak
Cümlesi baş tacı olmaya elyak
Kundakla boyacım İstanbul'u yak

Gönül yaresine merhem-i tiryak
Şimdi...

Alımlı çalımlı topuklu çapkın
Türlü işve cilve ne yapsan hakkın
Şöyle nazlı nazlı sokul gel yakın
Rindan meclisidir sıkılma sakın
Şimdi...

Edirne dört konak yoldur güzelim
Seçme güzelleri yola düzelim
Boyalı ellerden nakış sezelim
Gelin İstanbul'u gelin gezelim
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli...

Esnaf kantoları

Esnaf civanları şanındaki terennümler hanende ağızlarında dolaşmakla da kalmamıştır, Türk tiyatrosunda bir devrin kantocu kızlarıyla Türk sahnesine de çıkmıştır: düettolar ve kantolar...

Sayısız denilecek kadar çoktur, büyük rağbet görmüşlerdir, "fori" denilen ıslıkla karışık tepinmelerle tiyatro binaları yıkılacakmış gibi sarsılmıştır; yerindeydi o foriler. Küçük Amelya Hanım sahnede arabacı civanı olurdu:

Bizim araba boştur
Bin de çayıra koştur
Hopla hopla hey

Buyurunuz küçükbey
Kayıkla gitmeyiniz

Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz...

İşte bir düetto, Küçük Peruz sandalcı güzeli, Şamram Hanım da müşteri:

Ş. – Açma yelken açma yelken
Hava bozuk batarız...

P. – Batarsak da bir taraftan çıkarız...
Ş. – Gel arkadaş gitmeyelim
Bir fırtına kopacak...

P. – Gideriz be gideriz be
Ne var canım korkacak...

Ş. – Haydi haydi gidelim gidelim...

P. – Kürekleri çekelim
Siya sandal siya sandal...

Eleni Hanım Laz civanı kayıkçı olmuştur:

Tirabizon'a gittun mu
Hamsi baluk gördun mu
Al aşağu aşağu
Karadeniz uşağu
İpten olur kuşağu

Fistanun düğmelerun
Sıkmasun memelerun
O kiraz dudağunu
O şeker dudağunu
Bir ısırsam ısırsam

Tutamadum elinu
Saramadum belinu
Kayıkta var yorganum
Gel boş kalmasun yanum...

Şamram Hanım ketenhelvacı Acem püseridir:

Acem helvacı geliyor
Ketenhelva getiriyor
Herkesi memnun ediyor
Parayı cepten çekiyor
Nane suyu naneşeker
Benim canım seni çeker

Hem kırmızı hem de beyaz
Tel tel olmuş ketenhelvam
Sakız gibi ketenhelvam...

Peruz Hanım da mısır-buğdaycı Anadolu civanı, Kastamonu uşağı:

Mısırımı kavururken
Dumanını savururken
Sesim kısılıyor benim
Sokak sokak bağırırken

Mısır-buğday kıtır kıtır
Taze pişmiş çıtır çıtır...

Bir başka gece, tutkunları saçının telleri kadar çok Şamram süpürgecidir:

Sırma gibi süpürgemin ince teli
Hiç toz kondurmaz temizler yeri
Çağırma beyim nafile döndüm ben geri
Hasır süpürgesi... Hasır süpürgesi...
Gelin alın lazım olur
Güzel uşaklar memnun olur...

Şahane bir fıkra

Çırak çocuğun içtimai mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, o durum, bir usta önünde hiçe inerdi. Ustanın nazarında bir şehzade çırak, bir vezir oğlu, zengin oğlu çırak ile garip oğlan çırak arasında en küçük fark gözetilmezdi.

Şu şahane fıkrayı Evliya Çelebi naklediyor, hakikat olmasa da, esnaf hayatında bir terbiye örneği olarak çok kıymetlidir, güzel misaldir, büyük yazar şöyle anlatıyor:

"Sultan Döven Kuyumcu

Kuyumcular esnafına şan ve şöhret veren Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'dır, çünkü bu iki hükümdar, Yavuz Selim'in Trabzon'da valiliği sırasında orada kuyumculuk tahsil etmişlerdi.

Sultan Selim İstanbul'a gelip padişah olunca oğlu Süleyman'ın kuyumculuk sanatına İstanbul'da da devamını istedi. İstanbul'da Unkapanı'nda Kostantin adında namlı bir kuyumcu vardı, şehzade sanata ondan devam etti; Kostantin Şehzade Süleyman'ın ustası oldu.

Bir gün Kostantin çırağı şehzadeye kızmış:

'Sana bin değnek vuracağım!..' diye yemin etmiş.

Şehzadenin anası Hafasa (Hafize) Sultan, oğlunun suçunu affettirmek için Kostantin'e bin altın göndermiş. Namlı kuyumcu da o bin altından saç teli kadar ince beş yüz adet tel çekmiş ve Sultan Süleyman'ı falakaya yatırarak çıplak tabanlarına o tellerle iki defa hafifçe vurarak yemininden kurtulmuş."

Çırağa falaka

İtaatsizliği veya herhangi bir suçu görülen çıraklar, ustası tarafından loncaya şikâyet edilirdi, çırak oğlana da loncada falaka dayağı atılırdı.

Suç ağır olursa, dayak da o ölçüde yaman olurdu.

Esnaf hayatında çocukluğunda loncada dayak yemiş olmak, bir kimsenin ömrü boyunca silemeyeceği bir bozuk sicil olurdu.

Esnafa bu itaat geleneği, esnaf çıraklarının ve kalfalarının yeniçeri taslakçısı olmalarından sonra bozulmuştur, 18. yüzyıl sonlarında.

Esnafın sekir verici içkiler kullanması da en büyük kusurlardan, esnaflığa asla yakışmayan hallerden bilinirdi. İçki içen, beş vakit namazında ihmali görülen çırak ve kalfalar, tenbih ile uslanmazlarsa, lonca kararıyla işinden, sanatından kovulurlardı. Hadise kovulmakla da kalmaz, mahallesinde, eğer bekâr uşağı ise barındığı bekâr odalarında ve hanlarında yüzüne bakan bulunmazdı. İstanbullu ise, kız bulup evlenemezdi...

Bu gelenek de yeniçeri taslakçılığı başlayınca bozuldu. Öylesine ki, büyük gedikli meyhaneler, dükkânlar ve imalathaneler kapanır kapanmaz, hatta tüysüz esnaf çırakları, bıyığını yeni yeni burmaya başlamış esnaf kalfalarıyla dolmaya başladı.

Tezgâh başında birkaç kadeh rakı içip gitmeyi yiğitlik şanından marifet bildiler.

Yeniçeri taslakçılığıyla bozulan âdetler

Eskiden her çocuk bir mahalle mektebine gider, harfleri tanır, bir mushaf açıp Kuran okumasını mutlaka öğrenirdi. Sonra bir işe, zanaata verilir-

di. Taşradan gelmiş, köyünde kasabasında mektebe gidememiş gençlere de, ustasının izniyle muhitinde, çarşısında hanında okuma öğretilirdi, Kuran'a yetecek kadar. Yeniçeri taslakçılığı başlayınca, bu gelenek de kalktı.

Esnaf çıraklarının okutulması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından, 1826'dan sonra Sultan II. Mahmud tarafından ele alındı. Sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti kondu, daha sonraları da esnaf çıraklarının okutulması için bir çırak mektebi açıldı.

Hicri takvimle 1280'de (Miladi takvimle 1864), Sofular'da oturur, evleri birbirine yakın üç aydın genç vardır: Yusuf Ziya Bey (sonraları maliye nazırı Yusuf Ziya Paşa), Ahmed Muhtar Bey (sonraları meşhur Gazi Ahmed Muhtar Paşa) ve Tevfik Bey (sonraları ünlü matematik bilgini Vidinli Tevfik Paşa) çarşı boylarında, dükkân kapıları önünde, Büyük Kapalıçarşı kapılarında ustalarından önce koşup gelmiş, gayretli çırakların dükkânlar, çarşılar açılıncaya kadar sokaklarda avare vakit geçirdiklerini, kahvehanelere sığındıklarını görmüş, üzülmüşler, avare dolaştıkları o birbir buçuk saatlik zaman içinde o çocukların okutulmasını kendilerine bir vatan borcu bilmişler, evvela Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adıyla bir cemiyet kurmuşlar ve o cemiyet adına da Beyazıt'ta, İstanbul'un bütün merkezi çarşılarının göbeğinde bir "Çırak Mektebi" açmışlardı. Cemiyetin kuruluşu ve mektebin açılışı 12 Nisan 1280 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tafsilatıyla yazılıdır. Bu okul sonraları Bahçekapısı'nda Çiçekpazarı'nda bir binaya taşındı ve orada 1926 yılına kadar yaşatıldı...

Fakat cemiyet, Çırak Mektebi'yle de kalmamıştı. Çıraklara mektep kurduktan sonra, mektebe gidemeyen öksüz ve yetim fukara evlad-ı vatanı düşündü, onlar için de yurdumuzun en büyük ilim, irfan terbiye ocaklarından "Dârüşşafaka"yı kurdular. Dârüşşafaka da memlekete binlerce hayırlı adam yetiştirdi.

Dârüşşafakalılar, aguşuna sığındıkları büyük okulun açılmasına sebep olmuş Çırak Mektebi'ni unutmadılar, yıllarca, Dârüşşafaka mezunları Çırak Mektebi'nde fahri muallimlik yapmayı kendilerine bir borç bildiler.

Çırak Mektebi, Cumhuriyet maarifinin ilkokul tahsili mecburiyetini çok sıkı takibe başlamasından sonra kapandı...

Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi

Yeniçeri Ocağı 1826'da İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldı. Bir kısmı o cenk içinde İstanbul sokaklarında, bir kısmı ateşe verilen Aksaray'daki büyük kışlada öldürülmüştü. Bir kısmı Belgrad Ormanı'na kaçmış, bir kısmı İstanbul dışı yollara düşmüş, oralarda takip edilmiş, öldürülmüştü. Gizlenenler de sonradan ele geçtikçe idam edilmişlerdi.

O yeniçeri kırımında tek devşirme yoktur. Hepsi yeniçeri olmuş Türklerdir. O arada vücuduna yeniçeri nişanı dövdürmüş yeniçeri taslakçısı pek çok esnaf genci de harcanıp gitmiştir.

Mehmed'i nasıl idam ettiler

İkisini adıyla biliyoruz: şekerci çırağı Bursalı Mehmed ile helvacı çırağı Geyveli Gazanfer. Mehmed 16, Gazanfer de 20 yaşındaydılar. Şekerci Mehmed'in kaçıncı ortaya taslakçı olduğunu bilmiyoruz. Vakada ürkmüş, bazusunda nişanı var; artık 16 yaşındaki tüysüz oğlanı da yolda çevirip bazusunda, baldırında nişan arayacak değiller; çarşılısı tarafından ihbardan korkmuş, ustasından izin alıp bir gemiye atlayarak memleketine kaçmayı düşünmüş. O tarihte, Sarayburnu açıklarında tepesi deniz yüzü seviyesinde tehlikeli bir kaya vardı, üstüne bir işaret de konulmuştu. O kaya Abdülmecid zamanında lağımlanıp atılmış, yok edilmiştir. Mehmed'in bindiği gemi şiddetli bir poyraz fırtınasında yola çıkmış, akıntı ve rüzgârla o kaya üstüne sürüklenip düşmüş ve parçalanarak batmıştı, yolcularından çoğu da boğulmuştu. Şekerci Mehmed yüzerek saray rıhtımına çıkabildi. Saray muhafızları tarafından kurtarıldı. Oğlan sırılsıklam, soydular ve bazusunda yeniçeri nişanı görülünce işin rengi değişti. Padişaha haber verildi, hatta haber veren şefaat yollu da konuştu. "On altı yaşında, bir garip güzel oğlandır. Cahillik etmiş, nişan

dövdürmüş... Pişmanlıkla ağlar..." dedi. Sultan II. Mahmud affetmedi, "Cellat!.." dedi. Zavallı çocuğu karaya çıktığı yerde başını vurarak idam ettiler.

Helvacı Gazanfer

Helvacı Gazanfer 56. Çardak Ortası'nın taslakçısıydı. Vaka sırasında o ortanın çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın uşağıydı. Hüseyin Ağa da, çok temiz bir dille destanlar, semailer, koşmalar, türküler, şarkılar yazmış kalender bir halk şairiydi. Yeniçeri taslakçısı uşağı için de bir taşlama, hicviye yazmıştır, "Gazanfer" adı Arapça "arslan" demektir.

Berber eli değmemiş sırma saçlar yelesi
İtliğinden kinaye narası arslan sesi

Bazuda baldırında Ellialtı nişanı
Yeniçerilik taslar Gazanfer hergelesi
(56. Orta nişanı bir kadırga resmidir)

Koca Çardak Kahvesi temelinden sarsılır
Salınıp yürür iken çorbacının teresi

Hasan Paşa çıplağı reşk ider nümayişe
Akıl fikir çelmede pek çoktur menteresi

Belinde mücevherli gümüş kabzalı hançer
Ne turfa kıyafettir yakasında kehlesi

Altın telli şal vardır kavak yelli başında
Köhne piraheninden meydandadır pehlesi
(Pehle: koltuk altından vücudun iki yanı)

İşte böyle bir eşbeh daltabandır Gazanfer
Güm güm vuran topuklar balyemezin güllesi.

Vaka-i Hayriye'de Galatalı Hüseyin Ağa Sancak-ı Şerif altına koşmuş, dolayısıyla kellesini yeniçeri kırımında kurtarmıştı. Helvacı Gazanfer ise kaçmıştı. Nereye gitmişti, ne olmuştu meçhul. Hüseyin Ağa sadece, "Siyaseti (idamı) duyulmadı, vakadan sonra nam ve nişanı kayboldu, henüz yirmi yaşındaydı. Memleketi olan Geyve tarafından da haberi gelmedi" diyor.

Yolda yakalanıp idam edilmiş olacaktır.

Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi

Malın çürüğünü süren, dirhemleri, arşınları, terazileri ayarsız, eksik ve üstelik elleri de eksik tartıp eksik ölçen hilekâr esnafa karşı amansız takipleriyle meşhur İhtisap Ağası Hüseyin Bey üzerine pek çok fıkra anlatılır.

Bir kış günü falan hamamcı hamamın suyunu gereği gibi ısıtmıyor diye şikâyet edilmiş. Hüseyin Bey hamama gitmiş, soyunmuş, yıkanacak; dedikleri gibi, su, ılığın bile altında. Hamamcı ağayı soydurmuş, belinde peştamal, çıplak ayağında nalınla tellak kılığına koymuş, dışarıda kar buz, çıplak hamamcıyı hamamın sokak kapısı önüne çıkartmış, yanına da kavasını dikmiş:

"Ben o soğuk suyla yıkanıp çıkıncaya kadar bu herif burada duracak!.." demiş.

Beygir yerine bağlanan ekmekçi

Bir yaz günü Eyüp'e gitmiş, sokakta, güneş altında bağlanmış bir ekmekçi beygiri görmüş, hayvancağız sırtında iki küfe sahibini beklermiş, sahibi de karşıdaki kahvehanede çubuğunu tüttürüp nargilesini içiyor. Hayvanın sırtından küfeleri indirtmiş, birini kahveden çıkarttığı ekmekçinin sırtına

yükletmiş ve adamı beygirin yerine bağlayarak beygirin önüne de bir okka saman attırmış; ekmekçiye:

"Sen keyfini yaptın, şimdi sıra bunda!.." demiş.

Bunlar cezalarının hafifleri, falaka dayağından İplikhane'de günlerce, haftalarca hapis de var.

Doğramacı çırağının oyunu

İşte bu garip adam, esnafın adını duyduğu zaman bile tiril tiril titrediği İhtisap Ağası Hüseyin her sene, kışa gelirse Kadırga'daki konağında, yaza rastlar ise Vaniköyü'ndeki yalısında her akşam İstanbul esnafına takım takım iftar ziyafetleri verirmiş.

Ziyafetlerinde iftar topunu beklerken sofra başı sohbetinde en sevdiği şey saat muayenesiymiş, geri kalan, ileri giden saatlerin sahiplerine takılırmış.

Çapkın bir doğramacı çırağı, bir ramazan ustasına yalvarmış, Hüseyin Bey'in iftar davetlileri protokolüne dahil olan ustasının oğlu süsünü takınmış, hallice arkadaşlarının birinden şalvar, öbüründen salta, bir başkasından da bir şal kuşak tedarik etmiş. Bozuk, köhne, adi bir saat ile saate denk bir de adi kordon bularak altın suyuna batırtmış, uzaktan bakılınca altın saat kordon. Onu da yeleğine takmış; dülgerler, doğramacılar, marangozlar kafilesi içinde, Vaniköyü'ndeki yalıya gitmiş.

Mutat sohbet başlamış, saatlere bakılmış, kimi, "Topa beş dakika var...", kimi, "Hayır, üç dakika var..." derken çapkın oğlan da saatini çıkarmış, bakmış ama ağzını açmamış. Hüseyin Bey sormuş:

"Delikanlı... Senin altın saat ne diyor?.." demiş.

Oğlan, sözde saf, aşırı saf:

"Efendim..." demiş, "benim saate göre top atılalı bir çeyrek olmuş!.."

Kahkahalar arasında Hüseyin Bey:

"Oğlum... Sen o saati denize at!.." der demez doğramacı çırağı yerinden fırlamış ve saati kordonuyla beraber:

"Baş üstüne efendim!.." diyerek var kuvvetiyle açık pencereden denize fırlatmış.

Hüseyin Bey hariç, sofra başındakilerin hepsi şaşırmış, işin aslını bilen yok; ihtisap ağası uzun sakalını sıvazlayarak:

"Bunda bir çapkınlık var ama şu delikanlının sözümü dinlemesi hoşuma gitti!" diyerek altın saatini çıkarmış ve doğramacı çırağına hediye etmiş.

Bir fıkra daha

Esnaf üzerine latifelerden yine bir doğramacı fıkrasıdır:

Bir doğramacı kalfası akşamcıymış, ama meyhanede sohbete iştirak edemezmiş, kaşı gözü yerinde güzel bir genç olduğu halde cahil, ağzı söz yoksuluymuş; kıyafeti mühmel, on günde, on beş günde bir tıraş olurmuş. Herkes bir şey anlatırken o da sohbete karışmak ister ve daima işten bahsederek:

"Bugün bir kapı tıraş ettim... Bugün bir pencere tıraş ettim... Bugün bir dolap tıraş ettim..." dermiş.

Bir akşam rintlerden biri, bir Bektaşi babası dayanamamış:

"Ne olur be oğlum..." demiş, "kapıyı, pencereyi, dolabı bırakıp, bir gün de yüzünü tıraş etsen..."

Sözlük

A

abat: mamur, bayındır.
âb-ı ruy: yüzsuyu; ırz, namus, onur; âbı ru.
acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek amacıyla Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmeler.
acip: şaşırtan şey; tuhaf, garip, ilginç.
adâ: düşmanlar.
adavet: düşmanlık.
âdet-i kadime: eski âdet.
adu-yi zağ: karga düşmanı.
afak: ufuklar.
afet-i devran: çağın en güzeli.
afif: temiz; dürüst; iffetli, namuslu.
afitap: güneş; güneş gibi güzel yüzlü.
aguş: kucak; sığınılacak yer.
ağabanî: sarık yapımında da kullanılan bir tür kumaş; abanî.
Ağayan-ı Bektaşiyan: yüksek rütbeli yeniçeri subaylarına, ağalarına verilen ad.
ağyar: yabancılar, rakipler, düşmanlar.
Ah mine'l-aşk: Aşkın elinden ah!
aheste beste: yavaş yavaş, ağır ağır.
ah-ı hazin: acıklı, dokunaklı iç çekiş.
âhir: son, sonraki, sonuncu.
ahitname: antlaşma belgesi.
ahlak-ı hamide: övülecek huylar, övülmeye değer ahlak.
ahz ü girift: yakalayıp tutma.
ahz-ı intikam: öç alma.
akdam: ayaklar.

âkıl: akıllı, bilgili, olgun.
akide: inanç, inanılan şey.
akva: devlet ileri gelenlerinin kullandığı bir bıçak türü.
âl: hile, düzen, tuzak, aldatma.
alameleinnas: herkesin önünde.
alelumum: genellikle.
âlem-i fenâ: bu dünya, geçici dünya.
alet-i itfa: söndürme aleti.
Âl-i Osman: Osmanlı hanedanı.
âli: yüce, yüksek.
alil: hastalıklı, sakat.
âlinesep: soylu.
âlişan: şan ve şerefi büyük olan.
alude: bulaşmış, bulaşık.
alüfte: iffetsiz kadın, fahişe.
amil: etken, etmen.
anasır: öğeler, unsurlar.
ankebut: örümcek.
apiko: hazır, tetikte; hoş, güzel giyimli.
ar: utanç, utanma.
ârız: yanak.
ârî: uzak, kurtulmuş.
arifane: bilenlere (ariflere) yakışır biçimde.
ariyet: ödünç.
ariza: yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.
arş: göklerin en yüksek katı.
arzuhal: dilekçe.
asafperver: Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf gibi koruyucu olan.
Asakir-i Mansure-i Muhammediye: Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan yeni ordu.
âsan: kolay.
âsar: eserler, yapıtlar.
âsâr-ı izmihlal: yok olma, çökme, yıkılma belirtileri.
ases: gece bekçisi.
asesbaşı: Yeniçeri Ocağı'nın kentin güvenliğinden sorumlu olan 28. Orta'sının çorbacısı.
ashab: arkadaşlar, yoldaşlar; sahip olanlar.

asırdide: asır görmüş; çok yaşlanmış, eskimiş.
Asitane: büyük tekke; İstanbul'un adlarından biri.
asuman: gökyüzü, felek, sema.
aşbaz: yemek pişiren kimse, aşçı.
aşer: on.
aşere: on sayısının çoğulu; onlar.
âşık-ı şeyda: çılgın, divane âşık.
aşk-ı musaffa: arınmış, temizlenmiş aşk.
aşüfte: çılgınca seven; oynak, fettan, hafifmeşrep kadın; aşifte.
ateş-i hicran: ayrılık ateşi.
ateşîn: ateşli, ateş gibi.
ateşpare: ateş parçası; ele avuca sığmaz yiğit.
avaid: gelirler, kazançlar; lütuflar, bahşişler.
avamfiribane: halk çoğunluğunun hoşuna gidecek biçimde.
avami: halka ilişkin.
avaze: seda; bağırma, feryat.
avaz-ı bülend: yüksek ses.
ayak divanı: ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda kurulan divan.
ayaktaş: arkadaş, işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri; yol arkadaşı.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
ayine: ayna.
ayine-i mül: şarap rengindeki ayna.
ayvaz: mutfak ve sokak işlerine bakmakla görevli uşak.
azeb: bir askeri sınıf.
azîm: büyük, ulu.
azimet: gidiş, yola çıkma.
azimüşşan: derecesi büyük, yüksek mertebeli.
azürde: incinmiş.

B

bab: iş, konu, madde.
bab-ı endişe: kaygı kapısı.
Bab-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın Ayasofya Müzesi'ne bakan büyük dış kapısı.
bab-ı tezvir: yalan dolan ve arabozculuk kapısı.
bade harab ülBasra: Basra yıkıldıktan sonra (iş işten geçtikten sonra).

bâde: şarap, içki.
bade-i gülgûn: kırmızı ya da pembe gül rengindeki şarap.
badelistihmam: yıkandıktan sonra.
bâd-ı aşk: aşk rüzgârı.
bagi: asi, başkaldıran.
bağban: bağcı, bağ bekçisi.
bahâ: güzellik, süs, parıltı.
bahri: denize ilişkin; deniz ya da denizcilikle ilgili.
bahş-ı kalenderi: cömertçe yapılan bağış.
bahusus: hele, özellikle, üstelik.
bais-i havf ü haşyet: korkma duygusu nedeni.
baki: sürekli, devamlı, kalıcı; ölümsüz, ebedî.
balaban: bir tür yırtıcı kuş; çakırdoğan.
baloz: gemicilerin, işçilerin gittiği içkili, danslı eğlence yeri.
balyemez: uzun menzilli bir top.
balyos: Venedik Cumhuriyeti elçilerine Osmanlılarca verilen ad.
bâni: inşa eden; kuran, kurucu.
baran: yağmur.
barata: çuhadan yapılmış ucu kıvrık, uzunca külah.
baş eski: yeniçeri ortalarında orta bayrağını taşıyan subayın yardımcısı.
baziçe: oyun; oyuncak.
bazu-yı simin: gümüş gibi ak pazı.
bebr: pars, leopar.
beçe: yavru.
bed: kötü, fena, çirkin; kötülük, fenalık, çirkinlik.
bedest: elde.
bedestan: değerli eşyaların, mücevherlerin alınıp satıldığı kapalı çarşı; bedesten.
bedii: estetik güzelliği olan, güzel.
bedlika: çirkin yüzlü.
bedmaye: mayası bozuk, sütsüz.
bedmest: çok sarhoş.
bednam: kötü adlı, adı kötüye çıkan.
bedr: ayın on dördü, dolunay; bedir.
bedtıynet: kötü yaradılışlı, mayası bozuk.
begayet: pek çok, aşırı, son derecede.
beka: ölmezlik; devamlılık, kalıcılık.

belagat: ustalıklı, güzel, etkili konuşma ve yazma sanatı; söz ustalığı.
bela-yı asumanî: gökten gelen bela.
belî: evet, hayhay.
beliğ: açık, yeterli, tam.
bencileyin: benim gibi, bana benzer.
bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
bende-i siyaset: ceza kölesi.
bender: ticaret limanı, iskele.
benefşe: menekşe.
beniâdem: insanlar.
berberan: berberler.
bergüzar: andaç, anmalık, armağan.
berk: şimşek; şimşek gibi parlayan şey.
bertafsil: ayrıntılarıyla.
beşaret: muştu, iyi haber.
bey ü şira: alım satım.
Beytullah: Allah'ın evi, Kâbe ("mescit" ve "cami" anlamlarında da kullanılır).
beytutet: geceleme, geceyi geçirme.
bezirgân: tüccar.
bezzaz: bez, kumaş satan kimse; manifaturacı.
biadet: sayısız.
biaman: amansız, acımasız, merhametsiz.
biar: utanmaz.
biat: bir kimsenin egemenliğini tanıma.
bibehre: nasipsiz, mahrum.
bican: cansız.
biçaregân: çaresizler, zavallılar.
bidayet: başlangıç.
bidin: dinsiz.
biedep: edepsiz, terbiyesiz.
bihter: en iyi.
bihuş: kendinden geçmiş, baygın.
bikir: kızlık, bakirelik.
bikr-i naşüküfte: el değmemiş kız.
bililtizam: bile bile, inadına.
bimenend: eşsiz, benzersiz.

biniş: geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe.
binlik: yaklaşık 3 litre sıvı alan büyük şişe.
bir gûna: bir türlü.
bişek: şüphesiz.
bişuur: bilinçsiz.
bostancı: saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli kişi.
brik: kare yelkenli ve iki direkli bir gemi.
buhur: güzel ve hoş kokular yayan ağaç kabukları vb. maddeler; tütsü.
bus: öpme.
busegâh: öpücük yeri.
busegâh-ı ehl-i dil: gönül erbabının öpülecek yeri.
busehah: öpücük isteyen.
bus-i pây: ayak öpme.
bû-yi zambak: zambak kokusu.
bühtan: yalan yere suçlama, iftira.
bülega: güzel konuşma ve yazma ustaları.
bülendavaz: yüksek ses, haykırma.
bürehne: çıplak.
bürüncük: ipekli bir kumaş; bürümcük, bürümcek.
bütan: put gibi güzel sevgililer.

C

cahim: cehennem.
caize: kasidelerle övdükleri büyükler tarafından şairlere verilen bahşiş.
Calut: Davud Peygamber'in sapanıyla öldürdüğü Filistinli savaşçı.
camadan: bir tür işlemeli kısa yelek, camedan.
câmehab: yatak.
camekân: hamamlarda soyunulup giyinilen camlı yer.
câmi: derleyen, toplayan; içine alan, içinde bulunduran.
can ü dilden: candan, içtenlikle.
can: Bektaşîlik ve Mevlevîlikte yol arkadaşı.
canfes: bir tür ipekli kumaş.
canip: yan, yön, taraf.
car: kadınların sokağa çıkarken örtündükleri büyük, dört köşe örtü.
cari: geçerli olan, yürürlükte bulunan.

cariye-i peripeyker: peri yüzlü cariye.
cebbar: zorba.
ceberrut: acımasız, zorba.
cebin: korkak.
cebin-i pak: temiz alın.
cebren: zor kullanarak, zorla.
cebri yürüyüş: dinlenmeye çok az zaman ayrılarak yapılan hızlı yürüyüş.
cebrî: zorlayışla, zorlayarak.
cehil: bilgisizlik, bilmezlik.
celadet: gözü peklik, yiğitlik, kahramanlık.
celaf: kaba, yontulmamış.
celal: büyüklük, ululuk.
celasın: kahraman, yiğit; eli çabuk, becerikli; cilasun.
cellad-ı biaman: acımasız cellat.
cem: toplama, bir araya getirme.
cemaat-i kübra: büyük topluluk.
cemal: yüz güzelliği.
cemi: bütün, hep, tüm.
cemi-i ihvan: dostların tümü.
cemil: güzel, iyi.
cemiyet: belli bir amaç için bir araya gelme, toplanma.
cemiyet-i kübra: büyük topluluk.
Cenab-ı Rahim: merhameti çok olan Allah.
ceng ü kıtal: savaş ve vuruşma.
cennetmekân: yeri cennet olan.
cerh: yaralama.
ceride: gazete.
cerrar: arsız dilenci.
cevami-i şerife: mübarek camiler.
cevarî: cariyeler, halayıklar, odalıklar.
cevelan: dönüp dolaşma.
cevr ü cefa: eziyet ve zulüm.
cevretmek: haksız yere üzmek, incitmek.
Ceyhun: divan edebiyatında Ceyhun (Amu Derya'nın eski adı) sözcüğü, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşının ne kadar çok olduğunu anlatır.
ceza-yı nakdi: para cezası.

cezbe: bir duygu ya da inanışın aşırı etkisiyle coşup kendinden geçme.
cezire: ada.
ciğerkûşe: çok sevilen kimse, evlat.
ciğerpare: çok sevilen kimse.
cihannüma: dünyayı gösteren; evin en üstünde çevreyi görebilmek için yapılmış bölüm.
ciharebru: bıyığı yeni yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
cihaz: çeyiz.
cilve-i ilahiye: Allah'ın tecellisi.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
civan: yakışıklı genç.
civelek: canlı, neşeli, oynak; Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri adaylarına verilen ad.
cumhur: halk, topluluk.
cundabaz: bir gemi direğine tırmanmada beceri gösteren kimse.
cura-i mey: şarap yudumu.
cüda: ayrılmış, ayrı düşmüş.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
cümle-i iftitahiye: açma, başlama, giriş cümlesi.
cündi: süvari, sipahi askeri.
cünha: suç.
cünun: delilik, çıldırma, cinnet.
cünüp: din gereği yıkanılması gereken durum.
cüra: esrar çekmek için kullanılan kabağa verilen ad.

Ç

çağşır: bir tür şalvar; çakşır.
çâk: yarık, yırtık.
çakırpençe: el attığı bir şeyi koparıp almasını bilen, çok hırslı ve becerikli kimse.
çakşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar; çağşır.
çâlâk: atik, çevik.
çâlâkî: çeviklik, çabukluk.
çalpara: parmaklara takılan, dört ya da iki parça ağaçtan yapılmış, zil benzeri bir çalgı aleti.
çapraz: kuşak üzerine takılan halkalı silahlık.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çark: Mevlevilikte sema yaparken sola doğru bir kere dönüş.
çektirme: tek direkli küçük bir ticaret gemisi.

çend: birkaç, bazı.
çerağ: kandil, lamba; çıra; divan edebiyatında sevgilinin yanağı.
çerge: Çingene çadırı.
çeşman: gözler.
çeşm-i afet: insanı afet gibi etkileyen göz.
çeşm-i cellat: öldüren göz.
çeşm-i ihsan: bağışlayan göz.
çevgân: ucu eğri sopa, baston.
çırağ etmek: bir devlet dairesine memur adayı olarak yerleştirmek.
çırağan: kandillerle aydınlatılarak yapılan şenlik, donanma.
çırnık: tek direkli, üç floklu yelkenli tekne.
çıtak: dağda yaşayan ve odunculukla geçinen kimse; huysuz, kavgacı, kaba.
çîn-i cebin: alın buruşuğu.
çirk: kir.
çirkâb: çirkef.
çorbacı: acemi oğlanlar ile yeniçeri bölükleri komutanlarına verilen ad; Hıristiyan ileri gelenlerine verilen ad; tayfaların gemi sahiplerine hitap şekillerinden biri.
çökür: iri gövdesine göre sapı kısa olan bir tür halk sazı; çöğür.
çubuk: tütün içmek için lüleye takılan ve genellikle kiraz, yasemin ağacından yapılan uzun ağızlık.
çulha: dokumacı; çuhacı.
çü: gibi.
çün: çünkü.

D

dâd: adalet, doğruluk; insaf, hak.
dâd ü feryat: ah vah, eyvah.
Dahhâk: zalimliğiyle ünlü bir efsane kahramanı.
daire: zilli tef.
dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
dal: arka, sırt.
dalalet: doğru yoldan ayrılma, sapkınlık; yanlış düşünce, yanlış yol.
daltaban: ayakları çıplak; aşağılık, bayağı kimse.
dâm: ağ, tuzak.
danişment: medresede oda sahibi olabilen öğrenci (günümüz anlamında asistan, yardımcı).

darat: ihtişam, gösteriş, tantana, şan.
darb-ı şedit: şiddetli vuruş.
dâr-ı beka: ahiret, öteki dünya.
dâr-ı dünya: yaşadığımız bu dünya.
Dârünnedve: Mekke'de Cahiliye döneminde kabile işlerini görüşmek üzere yapılmış olan ünlü ev.
dârünnedve-i haşarat: zararlı kimselerin buluşup görüşme yeri.
debbağ: hayvan derisi terbiye eden; tabak, sepici.
debbağhane: tabakhane.
defterli: Yeniçeri Ocağı'nın defterlerinde kaydı bulunan yeniçeri.
dehşetaver: korku saçan, çok korkutan.
dek: hile, oyun, düzen.
delalet: aracılık etme, yol gösterme, sebep olma.
delil: kılavuz, yol gösteren.
denaet: alçaklık, adilik.
dendan: diş.
deni: rezil, soysuz.
derakap: derhal, hemen.
derbent: boğaz, dar geçit.
derd-i maişet: geçim sıkıntısı.
derdmend: sıkıntısı olan, zavallı, biçare.
dergâh-ı âli: yüce kapı; padişah kapısı.
derun: iç, iç bölüm.
derya-yı bipayan: sınırsız, sonsuz, tükenmez deniz.
dest: el.
destar: sarık.
deşt-i Kerbela: Kerbela çölü.
Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu'na verilen adlardan biri.
devran: bazı tarikatlarda zikir biçimi.
diba: altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli kumaş.
dibace: başlangıç, giriş, önsöz.
dide: göz.
dide-i giryan: ağlayan göz.
dihan: sürünecek yağlar.
dil hanesi: gönül evi.
dil: gönül.

dilaver: yürekli, yiğit.
dilbaz: gönül eğlendirici, güzel söz söyleyen.
dildade: yavuklu; âşık, gönül vermiş.
dildar: gönül almış sevgili.
dil-i mecruh: yaralı gönül.
dilkeş: gönül çeken yiğit.
dilküşa: gönül açan, iç açan.
dilnüvaz: gönül okşayan.
dilsuz: yürek yakıcı.
dilşat: gönlü sevinmiş.
dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
dirahşan: parıldayan, ışıldayan.
Divan-ı Hümayun: Osmanlı Devleti'nde devlet hizmetlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır; diz çağşırı.
dizdar: kale ağası, muhafızı; kale komutanı.
don: elbise, giysi.
dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; çarebru.
duahan: dua okuyucu.
dud-i ah: beddua, ilenç.
dud-i siyah: kara duman.
Dudman-ı Bektaşiyan: Yeniçeri Ocağı'na verilen bir ad.
dudu: papağan.
duhter: kız, kız evlat.
duhter-i mah cemal: yüzü ay gibi güzel kız evlat.
duhter-i pakize: saf, temiz, el değmemiş kız evlat.
duhter-i peripeyker: peri yüzlü kız evlat.
duhul: içeri giriş, içine girme.
duhuliye: giriş ücreti.
duzah: cehennem.
dü: iki.
dübara: hile, oyun.
dür: inci.
dürdane: inci tanesi; sevgili, kıymetli.
dürr-i yetim: sedefinden tek olarak çıkan iri inci.
düz: anasonsuz üzüm rakısı; duziko.

E

eblehane: aptalca, akılsızca, ahmak insana yakışacak biçimde.
ebru: kaş.
ebruvan: kaşlar.
ebyat: beyitler.
ecel-i kaza: bir kaza sonucu ölme.
eclaf ü erazil: edepsizler ve reziller.
eclaf: edepsiz, yüzsüz adamlar; ayaktakımından olanlar.
edibane: edepli, terbiyeli, zarif.
efkâr: fikirler.
eflak: felekler, gökler.
efrat: fertler, bireyler; erler, rütbesi olmayan askerler.
eğerçi: her ne kadar, gerçi.
ehibba: dostlar, sevgililer, iyi görüşülen kimseler.
ehl ü iyal: çoluk çocuk, aile.
ehl-i bezm: içki meclisindeki kimseler.
ehl-i cehennem: günahkâr.
ehl-i fünun: ilim irfan sahipleri.
ehl-i tevhit: Tanrı birliğine inananlar.
ehremen: şeytan, kötü ruh; dev.
ejder suret: ejder görünüşlü.
ekâbir: büyükler; ileri gelenler.
elfaz: sözler.
elfaz-ı galize: çirkin sözler.
elhak: doğrusu, gerçekten.
elim: acıklı, acı veren.
elvah-ı acip: tuhaf tablo, garip görünüş.
elvan: rengârenk.
elyak: pek uygun, en liyakatli.
elyevm: bugün, hâlâ.
emîrülmüminin: müminlerin emîri, Hz. Muhammed'in halifesi.
emr-i Hak: Tanrı buyruğu.
enâm: bütün yaratıklar, halk.
Enam: Kuran'da bu adı taşıyan sureyi ve öteki bazı sureleri içeren dua kitapçığına verilen ad.

enin ü avaz: inleme ve bağırma.
enis-i ruh: ruha yakın gelen, beğenilen, can dostu.
envar: nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar.
erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
erbab-ı şikak: anlaşmaz, uyuşmaz kimseler.
erbain: tarikata giren dervişlerin, karakışa rastlayan kırk günlük süre içinde doldurdukları çile.
erham: çok merhametli, en bağışlayıcı.
erkam: rakamlar, sayılar.
erkân: ileri gelenler, önemli kişiler.
esafil: pek alçak ve aşağılık olanlar.
Esedi: Osmanlı Devleti'nde kullanılan Hollanda Kraliyet aslanı betimli gümüş sikke; arslanlı.
eshar: seherler, sabah vakitleri.
eşbeh: benzerler, eşler.
eşed: daha beter olan.
eşedd-i ceza: çok şiddetli ceza.
eşhas: kişiler, kimseler.
eşhas-ı zaide: gereksiz, fazla kişiler.
eşirra: çok edepsiz kimseler.
eşkâl-i vechiye: yüz şekli.
eşref-i mahlukat: yaratıkların en şereflisi; insan.
etvar: davranışlar, tavırlar.
evbaş: ayaktakımı, aşağılık kimse.
evc-i bâlâ: en yüce derece.
evc-i eflak: gökyüzüne kadar yüksek.
evkatgüzar: vakit geçiren.
evlad ü ahfad: çocuklar ve torunlar.
evlad ü ıyal: çoluk çocuk, aile.
evrak-ı metruke: terk edilmiş, bir kenara atılmış belgeler.
evvel emirde: her şeyden önce, ilk iş olarak.
eynelmefer: "Kaçacak yer yok mu?" anlamında soru sözü.
eyyam: günler, gündüzler.
eyyam-ı nevcivani: delikanlılık günleri.
eyyam-ı sabavet: çocukluk günleri.
ezvak: zevkler.

F

fâcir: günahkâr; yalancı; ayyaş; zevk ve eğlence düşkünü.
fağfurî: Çin porseleninden yapılmış.
fahir: parlak, şanlı, güzel.
fahişe-i facire-i mekkâre: zevke, eğlenceye, erkeğe düşkün günahkâr ve düzenbaz kadın.
fahr: övünme, şeref, onur.
fahri: parasız, ücretsiz görülen, kabul edilen iş, memnunluk; onursal.
fakr u zaruret: aşırı yoksulluk.
fakr: fakirlik, yoksulluk; yalnız Allah'a gereksinim duyma ve O'ndan başkasından bir şey beklememe.
faraza: tutalım ki, sayalım ki, ola ki, sözgelişi.
farukane: doğrulukla ve adaletle.
fâsık: günah işleyen, kötülük yapan.
fasih: açık, düzgün.
fasit: kötü, yanlış, bozuk; bozan, bozucu, fesat çıkaran.
faş: açığa vurma, yayma, duyurma.
fatin: zihni açık, uyanık.
feeri: büyüye, olağanüstü güçlere, perilere dayanan tiyatro oyunu.
felek: yazgıları belirlediği düşünülen üstün güç.
Felemenk: Avrupa'nın kuzeybatısındaki bazı ülkelere tarih boyunca verilmiş olan ad.
fen: çeşit, sınıf; hüner, sanat.
fermene: önü işlemeli bir tür kısa yelek.
feryad ü enin: haykırış ve inleme.
feryad ü figan: bağırıp çağırma.
feta: yiğit; delikanlı, genç.
feth-i mübin: açık, besbelli olan fetih.
fevkani: üst katı olan, üstteki.
fevt: ölüm.
fındık: eski tüfeklerin fındığa benzeyen mermilerine verilen ad.
fıta: dar, uzun, hafif kayık; futa.
fiil-i şeni: cinsel ilişki; kötü, çirkin hareket.
filar: alçak ökçeli bir tür hafif ayakkabı.
filhakika: gerçekten, doğrusu.
fimabat: bundan sonra.

firak: ayrılık.
firdevs aşiyan: yeri cennet olan, cennetlik.
fisk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
fisk: günah işleme.
fitne: kargaşa, karışıklık.
fitne-i cihan: dünyanın herkesi birbirine düşüren güzeli.
fuhşiyat: ahlaka aykırı davranışlar, ilişkiler.
fukara-i gayri sabirin: sabretmeyen fakirler.
fusaha: düzgün ve güzel bir biçimde konuşanlar.
fusul: fasıllar, bölümler, kısımlar.
futa: ipek peştamal.
futa-i gülgûn: gül renkli ipek peştamal.
füsun: sihir, büyü.
fütuhat: fetihler.
fütur: gevşeklik, usanç, bezginlik.
fütüvvet: belli inanç, düşünce ve davranışları olan dini ve mesleki birlik, esnaf örgütü.
fütüvvetname: esnafların uyması gereken kural ve yöntemleri konu edinen kitap.

G

gaddare: uzun kama.
gadr: acımasızlık.
Gafur: "acıması, bağışlaması çok olan" anlamında Tanrı'nın sıfatlarından biri.
gâhî: bazen, ara sıra.
gaile: dert, sıkıntı.
galebe: zaptolunamayacak azgınlık.
garîk: bir şeye bol bol kavuşmuş.
garik-i sürur: çok sevinçli.
garim: alacaklı; rakip, hasım.
Gâve: zalimliğiyle ünlü Dahhâk'i öldüren efsane kahramanı demirci.
gayb: gizli, görünmeyen; görünmez âlem.
gayret-i batıla: yararsız uğraş.
Gayya: cehennemde olduğuna inanılan bir vadi, kuyu ya da derenin adı; belalı çukur, derin yer.
gayya-yı cahim: cehennem kuyusu.
gayz: kızgınlık, öfke.

gazab-ı Rahman: Allah'ın gazabı.
gazalan: ceylanlar, ahular.
gazub: öfkeli, kızgın; kükremiş.
gazve: savaş, gaza.
geda: dilenci, yoksul, fakir; âşık.
gedik: ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi.
ger: "eğer"in kısaltılmış biçimi.
gerdune: araba.
germabe: hamam; kaplıca, ılıca, kaynarca.
gevher: cevher.
gılman: cennetteki delikanlılar.
gılzet: kalınlık, kabalık, sertlik.
girive: çıkmaz yol; içinden çıkılması güç durum; zor geçit.
giryan: ağlayan; ağlayarak.
gonca-i sermest: sarhoş gonca.
gonce-i naf: goncaya benzeyen göbek.
gubar-ı tîn: incir tozu.
gulam: erkek çocuk, oğlan; kul, köle.
gulam-ı simendam: gümüş tenli delikanlı.
gulgule: gürültü patırtı.
gul-i beyabani: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak; gulyabani.
gulyabani: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak.
gûna: türlü türlü, renk renk.
gureba: garipler, kimsesizler.
gûyiya: güya.
gülabdan: gülsuyu kabı.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua.
Gülbank-i Muhammedî: ezan.
gülgûn: gül renginde; kırmızı, pembe.
gül-i handan: gülen, neşeli gül.
gülnar: nar çiçeği dalı.
gülru: gül yüzlü, al yanaklı.
gülşen: gül bahçesi.
güman: sanma, sezme, zan; kuşku; düşünce, kaygı, endişe.

gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.
güvez: mora çalan koyu kırmızı.
güzide: seçilmiş; seçkin.
habaset: kötülük, alçaklık.
habbe: tane.
habis: kötü, fesatçı.
hacalet: utanma, utangaçlıkla şaşırma.
hacamat: vücudun herhangi bir yerini hafifçe kesip üzerine boynuz, bardak ya da şişe oturtularak kan alma.
hacegî: tüccar.
hacet: ihtiyaç.
had: sınır.
hadd ü payan: sınır ve son.
***Hadikatü'l-Cevamî*:** Camiler Bahçesi (kitap).
hâdim: hizmet eden, yardımcı olan, yarayan.
hâdis: yeni oluşan.
hafâ: yokluk, görünmezlik; gizlilik.
hafız: koruyan, saklayan, Kuran'ı ezbere bilen.
hafifmeşrep: hoppa.
hâk ile yeksan olmak: yerle bir olmak.
hâk: toprak.
Hak: Tanrı.
hâk-i mader: anne toprağı.
hâk-i pak: temiz toprak.
hâk-i pây: ayak toprağı.
hakimane: bilgelere yakışır biçimde, bilgece.
hakkâk: taş, tahta, metal üzerine yazı ya da figür hakkeden usta; oymacı.
hakketmek: bir yazıyı ya da figürü taş, tahta, metal üzerine kazıyarak geçirmek.
hakşinas: haktanır.
hal tercümesi: bir kimsenin kişisel geçmişi, biyografisi.
hal': tahttan indirme, hükümdarlığına son verme.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halaskâr: kurtarıcı.
halavet: tat, lezzet; tatlılık, güzellik, hoşluk, sevimlilik.
halet: hal, durum, keyfiyet.
halet-i sekr: sarhoşluk hali.

hal-i hayat: hayatta olma durumu.
hal-i pür melal: elem dolu durum; pek çok üzüntülerle dolu olma.
hâli: bir şeyden uzak, onsuz; boş, ıssız.
halimületvar: yumuşak tavırlı, iyi huylu.
Hallak: sürekli olarak yaratan, Tanrı.
hallal-i müşkilat: zorlukları sona erdiren.
halvet: hamamlarda tek kurnalı bölme.
hamail: omuzdan çapraz asılan bağ.
hamd ü sipas: Tanrı'ya şükür.
hamdest: elinden iş gelmeyen.
hami: koruyan, koruyucu; arka çıkan, sahip çıkan.
hamil: yüklü, yüklenmiş.
hamiyet: koruma çabası, insanlık, erdem.
hamla küreği: bir filikanın en gerisinde, kıça en yakın olarak çekilen kürek.
hamlacıbaşı: Saray kayıkhanesinin ve saltanat kayığı kürekçilerinin başı.
hançer-i pulat: çelik hançer.
haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
haneharap: evi yıkılmış, evsiz barksız, hali perişan; cahil.
hanende: şarkı söyleyen.
hannâs: şeytan.
hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
hâr ü haşak: çerçöp.
harabezar: viran yer, viranelik.
harami: başkasının malını zorla alan kimse, haydut.
harar: genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval.
Harem-i Hümayun: Topkapı Sarayı'nda kadınlara özgü bölüm.
harfendaz: söz atan, kinayeli söz söyleyen.
harîk: yangın, ateş.
harîk-i kebir: büyük yangın.
harim: yabancıların bilmesi ve girmesi istenmeyen yer.
has fırın: yalnız saray halkına ekmek pişirilen özel fırın.
has: hükümdara özgü alan.
hasbetenlillah: Allah için, Allah rızası için.
haseki: hükümdar hizmetindeki silahlı koruma görevlisi.
hâsıl-ı kelam: sözün kısası.
hasna: güzel, iyi kadın.

hassa: padişaha ve padişah saraylarına özgü olan.
hasud: kıskanç, çekemeyen.
haşarat: zararlı, değersiz, önemsiz kimseler.
hataver: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
havacıva: kökleri halk hekimliğinde kullanılan bir bitki.
havf ü hicap: korkma ve utanma.
havf: korku, korkma.
havf-ı ilahî: Tanrı korkusu.
hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
hayf: yazık, eyvah, heyhat.
hayırhah: hayır isteyen, iyilik dileyen.
hayran: şaşkın, şaşakalmış.
hayta: serseri.
hazar: barış, barış dönemi.
hazele: reziller, yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hazer: sakınma, çekinme.
hemin dem: bu anda, bu sırada.
hempa: bir kimseye yaptığı kötü işlerde destek, arkadaş olan kişi.
hemsaz: uygun, uygunluk; arkadaş, arkadaşlık.
hengâme: gürültü patırtı, kavga dövüş.
hercai: kararsız, sebatsız.
hercümerç: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
heva ve heves: zevk ve şehvetler.
heva vü heves: tutkular, gelip geçici arzular.
hevesperverane: hevesliye yakışır yolda; amatörce.
hezel: şaka, latife.
hezele: serseri.
hezeyan: sayıklama, saçma sapan söz söyleme.
hıfz: saklama, koruma.
hicap: utanma perdesi, utanma.
hicr: ayrılık.
hicran: unutulmaz acı; ayrılık.
hidayet: doğru yolu arama, doğru yola girme.
hikmet-i hükümet: hükümet yönetimi koşulları; hükümetin akıl ermeyen işleri.
hilat: süslü elbise, kaftan.
hilkat: yaratılma, yaratılış, yaratılmış olan şey; doğuştan gelen özellikler, yaradılış, huy, tabiat.

Hilye-i Muhammedî: Hz. Muhammed'in özelliklerini içeren yazılı levha.
himmet: iyilik, yardım, kayırma; gayret, emek, çalışma.
hirfet: sanat; kazanç; esnaf işi.
hiz: puşt, ibne.
hizber: aslan; yürekli adam.
horanta: bir evde yaşayan kişilerin hepsi, ev halkı.
hoşneva: güzel sesli.
hoştab: tabiatı hoş olan, huyu iyi olan.
hubanname: güzeller ve yakışıklı gençler hakkında yazılan kitaplara verilen ad.
hûblisan: güzel sözlü.
hûbseda: güzel sesli.
Huda: Tanrı.
hulul: girme, geçme, nüfuz etme.
hulus çakmak: dalkavukluk etmek, yaltaklanmak.
humar: içki içtikten sonra gelen baş ağrısı, sersemlik.
humbaracı: humbara denilen top mermisini yapan ve kullananlara verilen ad.
hun: kan.
hunhar: kana susamış, kan dökmekten zevk alan.
hun-i adu: düşman kanı.
hun-i şahadet: şehitlik kanı.
hûr ü gulam: huriler ve delikanlılar.
hurde: ufak, küçük; ince, kırıntı; önemsiz.
hurşid: güneş.
hurşid-i dirahşan: parıldayan, ışıldayan güneş.
huruç: çıkış, çıkma.
husye: haya, yumurtalık, erbezi.
huzur-ı kalp: gönül rahatlığı.
hüccet: bir hak ya da sahiplik gösteren ve şeriat mahkemesi tarafından verilen resmi belge; delil; vesika.
Hüda-yı gaffar: bağışlaması çok olan Tanrı.
hükema: bilgeler, filozoflar; bilim adamları.
hükm-i kaza: Tanrı emri, alın yazısı.
hükm-i şer'i: şeriat kurallarına göre verilmiş hüküm, karar.
hümapervaz: hüma gibi yüksek uçan.
hümayun: kutlu, kutsal; padişaha ait.
hünerver: hünerli, işinin ehli, usta.

hüsn ü ân: güzellik.
hüsn ü şebab: güzellik ve gençlik.
hüsn: güzel, iyi, güzellik, iyilik; hüsün.
hüsn-i hal: iyi davranış, iyi gidiş.
hüsn-i müheykel: heykele benzer güzellik.
hüsnî: güzelliğe ait, güzellikle ilgili.
hüveyda: meydanda, açık, belli.

I

ılgar: dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması.
ırlamak: şarkı, türkü söylemek; yırlamak.
ıstılah: herkesin anlamayacağı, özel anlamda kullanılan söz.
ıtır: güzel koku.
ıtlak: bırakma, salıverme; bağışlama, cezadan kurtarma.

İ

iane: yardım amacıyla toplanan para ya da malzeme.
ibadullah: pek çok, pek fazla.
ibarat: cümleler; sözler, ibareler.
ibda: yaratma, meydana getirme.
ibtihac: sevinç, sevinme; iç açıklığı.
içoğlanı: saraya alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
içtima: toplanma, bir araya gelme; toplantı; birikme, yığılma.
içtinap: sakınma, çekinme.
idadi: lise dengi okul.
ifna: yok etme, ortadan kaldırma, tüketme; boşu boşuna harcama.
ifsat: bozma; düzensizlik yaratma, kargaşalık çıkarma.
iftirak: ayrılma; dağılma, perişan olma.
iğfal: aldatma, aldatılma.
iğtişaş: karışıklık.
iğva: kışkırtma, yoldan çıkarma.
iğva-yı şeytani: şeytanca kışkırtma, yoldan çıkarma.

ihrak: yakma, yakılma; yangın.
ihram: hacda giyilen dikişsiz beyaz giysi.
ihsan ü atâ: bağışlama ve bahşiş.
ihsan: iyilik, bağış, lütuf.
ihtikâr: vurgunculuk.
ihtilat: karışma, katışma.
ihtisap ağası: lonca ve pazarlarda kontrol yapan başgörevli.
ihvan: kardeşler, yakın arkadaşlar, ahbaplar; aynı tarikatın, aynı mezhebin üyeleri.
ihya: diriltme, canlandırma; yeniden güçlendirme.
ikbal: yüksek bir mevkiye ya da duruma erişmiş olma.
iklim: ülke, diyar, memleket.
ikrar: açık olarak söyleme; kabul etme; söz verme.
ikraz: ödünç verme, borç verme.
iktiza: gerekli olma, gerekme, gereklilik.
ilaahirihi: "sonuna kadar böyle devam eder" anlamında kullanılır, genellikle "ilah." biçiminde kısaltılır.
ilanihaye: sonuna kadar.
ilga: kaldırma, hükümsüz bırakma.
illet-i menhuse: uğursuz hastalık.
ilmihal: din kurallarını öğretmek için yazılmış kitap.
iltizam: isteyerek, bile bile.
imtizaç: karışabilme; iyi geçinme, uyuşma.
indi: bir kimsenin kendi görüşüne dayanan, kendince, öznel.
infilak: yarılma, açılma.
inhimak: bir şeyin üzerine fazla düşme.
inhitat: gerileme, çökme.
inkılap: bir durumdan başka bir duruma geçme; dönüşüm.
inkıraz: tükenme, bitme; yok olma.
inkisar: beddua, ilenç.
intihal: başka birinin şiirini ya da yazısını kendininmiş gibi gösterme; çalma.
intisap: katılma, girme, bağlanma.
intişar: yayımlanma.
intizar: bir şeyin olmasını, bir kimsenin gelmesini bekleme, gözleme.
inzimam: katılma, eklenme.
iptida: başlama, başlangıç; ilkönce.

iptizal: bayağılaşma, ayağa düşme.
İrem: Arabistan'da cennete benzetilerek yapılan efsane kenti.
irsal: gönderme, yollama.
irşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
irticalen: düşünmeden, içe doğduğu gibi, ansızın, birdenbire.
irtidat: İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etme.
irtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
iskân: yurtlandırma, yerleştirme; yurtlanma, yerleşme.
ismet: namus, iffet; günahsızlık, temizlik.
ispat-ı vücut: varlığını gösterme, var olduğunu kanıtlama.
ispir: at ya da araba uşağı.
istibdat: despotluk; zorbalık.
istiğfar: Tanrı'dan günahlarının bağışlanmasını dileme.
istihfaf: küçümseme, önem vermeme, küçük görme.
istihkar: hor görme, küçümseme.
istihlak: tüketim.
istihmam: hamama girme, yıkanma.
istikamet: doğruluk, doğru davranış.
istikrah: tiksinme.
istimal: kullanma.
istimdat: yardım isteme.
istinsah: kopya etme, suretini çıkarma.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
işmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
işret: içkili eğlence.
iştihar: ün alma, ünlü olma.
itfa: ateşi söndürme; dindirme, bastırma.
itfa-i harîk: yangın söndürme.
itlaf: boş yere harcama.
ittiham: töhmetli olma, suçlu olma, suçlanma.
ittihat: birleşme, bir olma; aynı fikirde olma.
iyal: karı, eş; ayal.
iyd-i milli: ulusal bayram.
iyş ü işret: yiyip içip eğlenme.
izaç: rahatsız etme, bunaltma.

K

ka'r-ı derya: denizin dibi.
kabalak: içi mantarlı, enseliği ve güneşliği bulunan bir tür başlık.
kabr-i pürnur: nur içindeki mezar.
kabzetmek: almak, teslim almak.
kad: boy, endam.
kadd ü kamet: boy bos.
kadd-i şimşad: şimşir ağacı gibi boy; düzgün endamlı.
kadem: ayak, adım.
kadim: eski; başlangıcı olmayan; çok önce.
kadit: çok zayıf, kuru.
Kahhar: Allah'ın adlarından biri: ezen, kahreden, acımayan.
kahramane: yiğitçe.
kahren: zorla, ezerek.
kakum: gelinciğe benzeyen, kürkü makbul bir hayvan.
kalebent: kaleden dışarı çıkmama cezasına çarptırılmış, ancak içerde serbestçe dolaşabilen hükümlü.
kalemkâr: duvar üzerine süsleme yapan nakkaş.
kalender meşrep: her şeye aldırmayan, gösterişsiz ve sade bir yaşam biçimi olan kimse.
kalender: dünyadan el çekip başıboş dolaşan kimse; derviş.
kalenderî: tasavvufî halk edebiyatında bir şiir biçimi.
kallavî: sadrazam ve vezirlerin giydiği, üzerine tülbent sarılan, koni biçiminde kavuk.
kalp olmak: değişmek, çevrilmek, dönüşmek.
kalubeladan beri: çok eskiden beri, dünya kurulduğundan beri.
kamerçin: biçimi iskarpin ile yemeni arası olan bir tür ayakkabı.
kamet: boy bos.
kâmil: kemale ermiş, olgun.
kâmuran: isteğine kavuşmuş olan, mutlu.
kân: kaynak, menba.
kancabaş: kıyılarda kullanılan bir ince donanma gemisi (başı kancaya benzediğinden bu ad verilmiştir).
kapama: elbise, giyecek takımı.
kapan: yiyecek ve giyecek maddelerinin satıldığı toptancı pazarı.
kâr: iş; etki.
karakuşî: yasa, kural ya da mantık ölçülerine dayanmayan; keyfî.

kâraşina: iş bilir.
karavaş: köle.
kârhane: iş işlenen yer, işyeri.
kârını itmam etmek: bir kimseyi öldürmek, ortadan kaldırmak.
karib: yakın.
kariha: düşünme yetisi.
kasem: yemin, ant.
kasir: kısa.
kasr- bihemta: eşi benzeri olmayan kasır.
kaşbastı: kaşların üstünden geçerek başın çevresini dolaşan ve çember gibi bağlanan bağ, çatkı.
katar ağası: Yeniçeri Ocağı'nın yedi büyük ağasından her birine verilen ad.
katil: bir kimseyi öldürme, canına kıyma.
katre: damla.
kavas: vezir vb. devlet adamlarının maiyetinde bulunan silahlı görevli; elçilik ya da konsolosluklarda çalışan hademe.
kavil: söz, laf.
kavşamak: yıkılmaya yüz tutmak, çok eskimek.
kayd-ı hayat: yaşanan sürece, ömür boyu.
kaymakam: birinin yerine geçen kimse, vekil; sadrazam hükümet merkezinden ayrıldığı zaman kendisine vekâlet eden vezir; kaymakam paşa.
Kayyum: "ezelden ebede var olan" anlamında Tanrı'nın sıfatlarından biri.
kayyum: cami ve mescitlerde temizlikle görevli kimse.
kazurat: insan ya da hayvan dışkısı.
kazzaz: ipekçi, ipek satan.
kebe: kalın ceket, kaput.
kebir: büyük.
kehle: bit.
kehrüba: kehribar.
kemal-i azametle: gururla, çalımla.
kemal-i tazimle: çok saygılı bir biçimde.
keman: yay.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kemine: güçsüz, âciz, zavallı.
kenarcı: kıyılarda avlanan balıkçı.
kenar-ı suzan: ateşin kenarı.

kerem kânı: bağış kaynağı.
kerem: cömertlik, lütuf, bağış, bahşiş.
kerhen: istemeyerek, zorla.
kerrar: savaş sırasında geri çekildikten sonra tekrar saldırıya geçen.
kesb: kazanma, kazanç.
kesb-i şeref: onurlanma, onur kazanma.
keşf: bir şeyin olacağını önceden sezme, anlama; keşif.
keşide: düzenleme, dizme, çekme.
keşkül: dervişlerin kollarına takarak taşıdıkları, hindistancevizi kabuğundan ya da abanozdan yapılmış çanak.
ketebe: kâtipler.
kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan kimselere verilen ad.
ketm: sır tutma, bir şeyi gizleme.
kevn: var olma, varlık; dünya.
Kevser: cennette bulunduğuna inanılan akarsu.
kezalik: böyle, böylece; keza.
kılaptan: pirinç, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç teli kadar ince iplik.
kılıç üşürmek: kılıçla saldırmak.
kırat: nitelik, değer, düzey.
kırba: sakaların su taşımada kullandıkları tahta su kabı.
kırlangıç: genellikle karakol hizmeti yapan küçük savaş gemisi.
kısas: dişe diş, göze göz cezası.
kıssadan hisse: anlatılan bir olaydan alınacak ders.
kıssahan: masal, hikâye anlatan kimse.
kıta-i muntazıra: hazır kıta.
kıtal: saldırı, vuruşma, mücadele.
kıyam: bir şeye kalkışma; başkaldırma.
kıyye: 400 dirhem (1.283 gram) ağırlığındaki ölçü birimi; okka.
kibar: büyükler, ulular.
kifaf-ı nefs etmek: yaşamaya yetecek kadar azıkla yetinmek.
kile: tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek (tahılın türüne göre 18-20 okkaydı [yaklaşık 25 kilo]).
kim: "ki" yerine kullanılan bağlaç.
kirlihanım: tuzsuz ve yumuşak bir peynir türü; çayır peyniri.

kisve: giysi.

kişizade: soylu bir aileden gelen kimse.

koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.

konak: bir günde alınan yol.

köken: tulumbacılıkta, hortumun tulumba sandığına takıldığı yere verilen ad; göğen.

körkandil: aşırı derecede sarhoş; körkütük.

köşklü: yangınları ilgililere haber vermekle görevli kimse.

kubat: kaba, biçimsiz, hantal.

kubur: bir tür eski tabanca.

kudretenlillah: Tanrı için, Tanrı rızası için.

kulub: kalpler.

kumbara: yuvarlak ve içi boş demirden yapılan, içine barut, demir, kurşun parçaları doldurularak elle ya da havan topuyla atılan savaş aleti; humbara.

kumbaracı: "humbaracı"ya halk arasında verilen ad.

kundak: yangın çıkarmak amacıyla kulanılan tutuşturulmuş yağlı bez çıkını.

kupa: iki camlı kapısı ve önde arabacı yeri bulunan, kapalı, dört tekerlekli, iki kişilik atlı araba.

kurb: yakınlık, yakın bulunma.

kûs: savaşlarda deve ya da araba üstünde taşınan büyük davul.

kutb: bir grup ya da mesleğin başları; kutup.

kutnu: bir tür yarım ipekli kumaş; bir çeşit desenli atlas.

kutr: çap.

kuud: oturma.

kübera: ulular, büyükler.

küçük mirahur: has ahırın en büyük iki yöneticisinden ikincisi; küçük imrahor.

küfeki: fosilli, boşluklu ve dayanıksız taşlara verilen genel ad.

küfran-ı nimet: nankörlük.

küfv ü akran: benzeri ve yaşıtı.

kül: hep, bütün.

külçe-i sim: gümüş külçesi.

külli: hep, bütün; çok.

küşad: açma, açılış.

küşade: açık.

küttab: kâtipler.

L

lâ'l: kırmızı renk; sevgilinin dudağı.
labis: giymiş olan, giyen.
lane: yuva; aile ocağı, ev.
laşe: leş.
laşek: kuşkusuz, elbette.
lazıme-i diyanet: dinin gerekleri.
leb-i derya: deniz kıyısı.
leb-i şirin: tatlı dudak.
lecuc: çok inatçı, çok çekişken.
letaif: latifeler, güldürecek güzel sözler.
levendane: çabuk, hızlı olarak; yakışıklı bir tarzda.
levh-i mahfuz: Tanrı takdirlerinin, olmuş ve olacak şeylerin yazılı bulunduğu levha; tasavvufta "gönül."
levm: azarlama, kınama.
levs: pislik, mundarlık, kin.
libas-ı matem: yas giysisi.
livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.
lobut: süvarilerin kullandığı, sopa türünde bir silah.
lonca: aynı meslekten kimselerin, çalışma ve pazar sorunlarını çözmek, mesleğe yeni eleman yetiştirmek amacıyla kurdukları birlik.
londrin: bir tür çuha.
lostromo: baş tayfa.
lökün: musluk ve su borularının deliklerini tıkamaya yarayan bir tür macun.
lücec: engin sular.

M

maarif: marifetler, bilimler; bilgi, kültür.
mabeyn: ara, aradaki şey.
mader: anne.
mağfiret-i Rahman: Tanrı'nın bağışlaması.
mah cemal: ay gibi güzel yüzlü.
mah: gökteki ay; genç ve güzel kimse.
mahakim: mahkemeler.

mahâkim-i adliye: adliye mahkemeleri.
mahbes: hapishane, zindan.
mahbub: sevgili, sevilen.
mahbubdost: erkek düşkünü, erkek seven.
mahbube: sevilen kadın.
mahbub-ı devran: dünyanın sevgilisi.
mahbub-ı dilaşub: gönül karıştırıcı sevgili.
mahbub-ı kalp: yürekten sevilen.
mahbubperest: erkek düşkünü, erkek seven.
mahfe: devenin sırtına yerleştirilen ve karşılıklı iki kişiyi taşıyabilen üzeri kumaşla örtülü, oda biçimli sepet.
mahfil: toplanma, bir araya gelme yeri.
mahlas: takma ad.
mahlut: karışık, başka bir şey karıştırılmış.
mahrem-i esrar: kendisine sır verilen kimse.
mahrukat: odun, kömür gibi yakılacak şeyler, yakıt.
mahruti: konik, koni biçimli.
mahsur: kuşatılmış.
mahude: kötü bilinen kadın.
mail: bir şeye ya da birine tutkun.
maişet: geçim, geçinme.
makam-ı ifta: fetva verme yeri.
maksut: meram edilen, dilenilen şey; istek, arzu.
maktel: öldürülme yeri.
makule: cins, tür, çeşit.
mal ü menal: mal mülk, servet.
mamure: bayındır, şenlikli.
manca: yiyecek; kedi köpek yiyeceği.
manend-i şikâr: av gibi, av benzeri.
mansıp: önemli mevki, büyük memuriyet.
manzur: bakılan, nazar olunan; gözde olan, beğenilen.
maslahat: önemli iş.
masru: saraya tutulmuş, saralı.
mastor: aşırı ölçüde sarhoş.
maşatlık: Müslüman olmayanlara, özellikle de Musevilere ait mezarlık.
maşuk: sevilen.

mataf-ı uşşak: âşıkların tavaf ettiği yer.
matlup: istenen, arzu edilen; istek, arzu.
matrud: kovulmuş, görevden uzaklaştırılmış.
matruş: sakal tıraşı olmuş, sakalsız.
mazmun: nükteli, cinaslı güzel sözler.
maznun: sanık.
mazruf: zarf içine konmuş; iç, öz.
mazul: görevden alınmış.
meal: anlam, kavram.
mebhut: sersem, şaşkın.
mecelle: kitap, dergi.
meclis-i fisk: içki ve eğlence âlemi.
meclis-i ıyş: yiyip içip eğlenilen meclis.
meclup: tutkun, aşırı bağlı, vurgun.
mecmua: seçme yazılardan oluşturulmuş yazma kitap; toplanmış, bir araya getirilmiş şeyler bütünü.
mecnun: deli, çıldırmış.
mecruh: yaralı, yaralanmış.
meddah: hoş öyküleri taklitler yaparak anlatan sanatçı.
medfen: mezar, kabir.
medih: övme, övgü.
mefhar-i mevcudat: var olan her şeyin övünme nedeni.
mefluç: felce uğramış, inmeli.
mehlika: ay yüzlü; güzel yüzlü kadın.
mehter: yüksek rütbeli hizmetkâr.
mehveş: ay gibi güzel kadın.
mekir: hile, düzen.
mekkâr: düzenbaz, hileci.
meknuz: gömülü; saklı, gizli.
mekr ü âl: hile ve tuzak.
mekr: hile, düzen; mekir.
melahat: güzellik, güzel yüzlülük.
melahatpenah: güzelliğin sığınağı.
melanet: lanet edilecek derecede kötü iş, davranış.
meleksima: melek yüzlü.
meleküssiyane: koruyucu melek.

melihülvecih: şirin çehreli.
meluf: alışılmış, huy edinilmiş.
melun-ı sermedi: Allah tarafından ebediyen lanetlenmiş olan. Şeytan.
memnu: men edilmiş, yasak.
menend: benzer, eş.
menfa: sürgün yeri.
menfur: nefret edilen.
menşe: bir şeyin çıktığı yer, esas, kök; yetişilen meslek.
menşur: vezirlik, beylerbeyliği, valilik gibi önemli atamaları bildiren padişah fermanı.
menzil: ev, ikametgâh.
mercan: dudak.
merdanî: mertlere, yiğitlere yakışır biçimde.
merd-i merdan: yiğitler yiğidi.
merdi: mertlik, cesaret; insanlık, dürüstlük.
merdud: reddedilmiş, geri çevrilmiş; kovulmuş, atılmış.
mergup: sevilip aranılan, rağbet gören, istenilen.
merhamet-i ihvan: dostların merhameti.
merhem-i tiryak: panzehir olan merhem.
meri: yürürlükte olan, geçerli.
merkad-i münevver: ışıklı, aydınlatılmış mezar.
merkat: yatacak yer, yatak; mezar.
mesdud: kapalı, tıkanmış, tıkalı.
meskûn: içinde insanların oturduğu, yaşadığı yer.
mesned-i ikbal: yüksek makam.
mestane: sarhoş gibi, kendinden geçmişçesine.
meşak üluşşak: âşıkların sıkıntıları.
meşakkat: güçlük, sıkıntı.
meşakk-ı hayat: hayatın zorlukları, sıkıntıları.
meşalkeş: meşaleci.
meşher: sergi, teşhir yeri.
meşher-i hüsün: güzelliğin teşhir yeri.
meşrep: yaradılış, huy, karakter; davranış biçimi.
meşruiyet: meşru olma, yasaya uygun bulunma.
meşveret: bir konu hakkında karşılıklı konuşma, danışma.
metfun: defnolunmuş, gömülmüş.
meth ü sena: övme ve ululama.

methal: giriş, giriş yeri.
metris: siper, istihkâm.
metruk: terk edilmiş, bırakılmış.
metrukât: bırakılan şeyler, miraslar.
meva: yurt, yuva, mesken.
mevacib: aylıklar.
mevc urmak: dalgalanmak.
mevhum: kuruntuya dayalı, sanal.
Mevlana: büyük bilim adamlarına hitap ederken kullanılan, "efendimiz" anlamında sözcük.
mevt: ölüm.
mevta: ölü.
mevud ecel: doğal ölüm.
mevzuat: yasa, tüzük, yönetmelik gibi yazılı hukuk kurallarının tümü.
mevzun: biçimli, oranlı, düzgün.
meyane: pişme kıvamı.
Meydan-ı Lahm: Etmeydanı.
meygede: şarap satılan ve içilen yer.
meyyit: ölü, ölmüş.
mezbuhane: boğazlanırcasına; son umut ve son güçle.
mezellet: alçaklık, bayağılık, itibarsızlık.
mezkûr: zikrolunan, adı geçmiş olan.
miat: kullanma süresi.
mihaniki: düşünmeden, alışkanlık yoluyla kendiliğinden yapılan hareket.
mihman: konuk, misafir.
mihr: güneş; sevgi.
mihr-i muaccel: nikâhta kız ailesine "ağırlık" niteliğinde ödenen para.
mihriban: güler yüzlü, muhabbetli; seven, dost.
mikras: makas.
minekârî: mine işçiliği.
miralay: albay.
mirat: ayna.
mir-i miran: beylerbeyi.
miri: devletin malı olan, beylik.
mirimiran: eyalet valisi, beylerbeyi.
mirza: genellikle İran'da soylu kişilere verilen unvan.

mitil: içine yün ya da pamuk doldurulmuş beyaz bezden oluşan kapsız yorgan.
miyar: ölçü.
muahede: antlaşma.
muallim: talim ettiren, öğreten, öğretmen.
muammer: ömür süren, yaşayan, yaşamış.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muaşaka: karşılıklı sevgi, sevişme.
muattal: bırakılmış, kullanılmaz, battal; işsiz, boş.
muazzep: azap çeken.
muazzez: sevgili, aziz.
mucit: yeni bir buluş ortaya koyan kimse.
mufassal: ayrıntılı, geniş kapsamlı.
mugayir: başka türlü, uymaz, karşıt.
muğbeçe: meyhaneci çırağı.
muğber: gücenmiş, dargın.
muharrik: kışkırtıcı, ayartıcı.
muhayyile: hayal etme gücü, yetisi; imgelem.
muhil: bozan, ihlal eden.
muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış, pekiştirilmiş.
muhtasar: kısaltılmış, özet.
muhtekir: vurguncu, istifçi, karaborsacı.
muhzır ağa: yüksek rütbeli yeniçeri subaylarından biri.
muin: yardımcı.
mukaddem: önce.
mukadder: takdir edilmiş, alında yazılı.
mukassir: suçlu, kabahat işleyen.
mukatele: birbirini öldürme; savaş, kavga, çarpışma.
mukayyet olmak: korumak, gözetmek.
mukayyet: bağlı, sınırlanmış.
mukim: sürekli ya da geçici olarak bir yerde oturan.
mukteza-i kader: yazgı gereği.
mumiyan: ince belli güzel kimse.
muntazır: bekleyen, yolunu gözleyen.
murabba: kare.
murahhas: delege.
murakabe: denetleme, denetim.

murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli; çevresi çiçek ve yaprak motifli yazı; iki dizesinde sözcük öbekleri denk, sözdizimi bakışımlı beyit.
musahabe: konuşma, görüşme, söyleşi.
musahib-i şehriyarî: sohbetiyle hükümdara hoşça vakit geçirten kişi.
musahip: arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan; padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
musandıra: dolap, yüklük.
musanna: sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış.
mustatil: dikdörtgen.
mutalsam: tılsımlı, büyülü.
mutavassıt: aracı.
mutedil: ne az ne çok, orta halde bulunan.
mutekit: inançlı kimse.
mutemet: inanılıp güvenilen kimse.
muti: itaat eden, baş eğen; tâbi, bağlı; rahat ve uslu.
mutlakıyet: kayıtsız şartsız bir hükümdarın elinde bulunan yönetim biçimi.
mutlakıyet-i mutlaka: kayıtsız şartsız hükümdar yönetimi.
muttarit: sıralı, düzgün, yeknesak.
muttasıl: ara vermeden, aralıksız.
muvakkat: geçici.
muvasala: ulaşım; muvasalat.
muy-i ser: saç.
muytap: kıl dokuyan; mutaf.
muzmahil: çökmüş, harap olmuş, darmadağın.
mübahi: övünen, kendini öven.
mübaşeret: başlama, girişme.
mübayaa: satın alma.
mübeşşir: muştu veren, iyi haber vererek sevindiren.
mücahid-i fi sebilillah: Allah uğruna savaşan.
müceddeden: yeni olarak, yeni baştan.
mücerreb: tecrübe edilmiş, denenmiş.
mücerret: soyut; yalnız, tek başına; yalın, çıplak.
mücevher tarih: ebced hesabıyla tarih düşürmede Arap alfabesine göre noktalı harflerin toplanmasından oluşacak biçimde düzenlenmiş tarih; cevherîn tarih.
mücevher: Arap alfabesinde noktalı harfler.
mücrim: suçlu.

müdafi: koruyan, savunan, dayanan.
müdam: süren, sürekli, arası kesilmez; şarap.
müdavim: bir yere sürekli olarak gidip gelen.
müdekkik: araştırmacı, incelemeci.
müdevver: yuvarlak.
müellif: kitap yazan kimse, eser sahibi, yazar.
müferrak: ayrılmış.
müfsit: fesat koyan, ara açan.
müheykel: heykel gibi.
mühmel: ilgisizliğe uğramış; özensiz.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
müjgân: kirpik.
mükedder: üzgün, kederli.
mükerrem: saygıdeğer, sayılan, ululandırılan.
mülazım-ı evvel: üsteğmen.
mülazım-ı sani: teğmen.
mülevven: boyalı, boyanmış.
mülevves: kirli, pis.
mülhem: esinlenmiş, esinilmiş.
mülukâne: padişaha yaraşacak biçimde.
münatıf: sapan, bir tarafa yönelen.
münazaa: ağız kavgası, çekişme.
münevver: aydınlatılmış; parlak.
münezzeh: arı, uzak.
münferide: tek, ayrı, kendi başına olan.
münhasif: sönükleşmiş, solgun; daha iyi bir şeyin yanında sönük kalan; kör olan, görmeyen.
münkalib: inkılap eden, değişen; başka şekle giren.
münkariz: tükenmiş, bitmiş; sona ermiş, sönmüş.
müntakim: öç alan, intikam alan.
müphem: ne olduğu kesin olarak anlaşılmayan, açık olmayan, belirsiz.
mürafaa: dava açma.
mürahik: buluğ çağına gelmiş erkek çocuk, yeniyetme.
mürekkep: birleşmiş, birleşik; iki ya da daha çok şeyin karışımından olan.
mürettip: tertip eden, hazırlayan, düzenleyen.
mürgasa: kuş gibi.

mürg-i hoş sada: güzel sesli kuş.
mürşid-i benam: ün salmış mürşit.
mürşit: doğru yolu gösteren; müritlere yol gösteren şeyh.
mürtekip: rüşvetle iş gören; kazancı için kötü işler yapan.
mürteşi: rüşvet alan, rüşvet yiyen.
mürtet: Müslümanlıktan ayrılıp başka bir dine geçmiş olan kimse.
mürur tezkeresi: bir bölgeden başka bir bölgeye geçiş için kullanılan resmi geçiş belgesi.
mürur: geçme, geçiş; geçip gitme, sona erme.
mürüvvet: yiğitlik, iyilikseverlik.
mürüvveten: iyilikseverlikle, cömertlikle.
müsadere: yasak bir şeye devlet tarafından el konulması.
müsaferet: misafirlik, konukluk.
müseccel: adı kötüye çıkmış, damgalanmış.
müsekkin: yatıştırıcı, huzur verici.
müsellah: silahlandırılmış, silahlı.
müstağni: elinde olanla yetinen; ihtiyacı olmayan, gerek duymayan.
müstağrak: bir şeyin içine batırılmış, onun içinde kaybolmuş olan.
müstait: akıllı, yetenekli, becerikli.
müstakim: temiz, namuslu.
müstebit: despot, egemenliğinde bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan.
müstecir: kiracı, kiralayan.
müstekreh: iğrenç.
müsteşrik: Doğu topluluklarının tarihini, dilini, edebiyatını, halkbilgisini inceleyen bilgin; şarkiyatçı; oryantalist.
müstevli: bir yeri istila eden, yönetimi altına sokan.
müşaare: karşılıklı şiir söyleme, bu tarz yapılan yarış.
müşabih: benzer.
müşaşa: parlak, parıltılı; göz alıcı, şatafatlı.
müşavere: karşılıklı danışma.
müşekkel: şekil ve kılığı mükemmel olan; kalıbı kıyafeti gösterişli.
müşevvik: (fenalığa) teşvik eden, ayartan, kışkırtan, önayak olan.
müşrik: Tanrı'ya ortak koşan, birden fazla Tanrı inancında olan.
müştehir: ün kazanmış, ünlü.
müteaddit: çoğalan, çok, birçok, birkaç, türlü türlü.
müteallik: ilgili, ilişiği olan.
mütegallibe: zorla yönetimin başına geçmiş zorba takımı, derebeyi.

müteharrik: oynar, devinir, devingen.
mütekait: emekli.
mütenasibülaza: bedeninin bölümleri birbirine uygun olan.
mütesellim: kendisine teslim edilmiş olanı alan; vali ya da mutasarrıfların gönderdikleri vergi memurları, tahsildarlar; vali ve mutasarrıfların yerine sancak ve kazaları yönetmekle görevlendirilen memur.
mütevelli: bir vakfın yönetimine bakan görevli.
müteverrim: verem olmuş, veremli.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müyesser: kolay gelen, kolaylıkla olan.
müzaheret: yardım etme, arka çıkma, koruma.
müzellil: zelil ve hakir eden.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nabedid: görünmez, kayıp, belirsiz.
nabud: yok olan, bulunmaz.
naçiz: değersiz, önemsiz, çok küçük.
nadan: bilgisiz, cahil; kaba, nobran.
nadim: pişman.
naf: göbek.
nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
nafizülkelim: sözü geçen.
nahak: haksız; beyhude, boş.
nahl: uzun, ince vücutlu dilber.
nahvet: kibir, gurur; ululanma, kurulma; böbürlenme.
nakd-i can: en değerli şey.
nakibüleşraf: Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe seçilen görevli.
nakip: esnaf kuruluşu başkanlarından birinin unvanı.
nakkare: dümbelek.
nakş: resim, suret; nakış.
nakş-ı hüsün: güzel suret.
nakş-ı pây: ayak izi.
nama: bahşiş, ihsan, armağan.

namidar: ünlü, şöhretli.
nâr: ateş.
nareva: yakışıksız.
nas: insanlar, halk, herkes.
Nasrani: Hıristiyan, Hıristiyanlıkla ilgili.
naşüküfte: açılmamış, kapalı.
natuk: güzel, düzgün söz söyleyen.
naz ü nahvet: kendini ağırdan satma, böbürlenme.
nazar: bir türlü kabul etme, öyle sayma.
nazenin: oynak, cilveli; çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık.
nâzım: tanzim eden, düzenleyen.
nazret-i şebab: gençlik neşesi.
nebî: kitap getirmemiş peygamber.
necabet: soyluluk, asalet.
necip: soylu.
necis: pis, kirli, necasetli.
necm-i ikbal: baht yıldızı.
nedamet: pişmanlık.
nefer: kimse, fert.
nefir: boynuzdan yapılan bir çeşit boru.
nefis: ruh, can, hayat; insanın yeme içme gibi biyolojik gereksinimleri.
nefsaniyet: gizli düşmanlık, kin, garaz.
nefs-i İstanbul: İstanbul'un içi.
Nemçe: Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri ad.
nesep: nesil, soy, atalar zinciri.
Neuzübillah: "Allah korusun, Allah'a sığınırız" anlamında dua, tehlikeli bir durum karşısında kullanılır.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
neveda: yeni tarz, yeni eda.
nevhat civan: bıyığı yeni yeni terlemeye başlamış yakışıklı genç.
nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
nevheves: bir işe yeni başlayan.
nevicat: yeni ortaya çıkmış.
nezafet: temizlik, paklık.
nezahet: ahlak temizliği, incelik.
nezaret: manzara.
nezr: adak adama; nezir.

nida: çağırma, bağırma, seslenme.
nifak: münafıklık, ikiyüzlülük, ara bozukluğu.
nigâh: bakış, bakma; göz.
nigâh-ı ateşin: ateşli bakış.
nigâh-ı dilbaz: gönül eğlendiren bakış.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nikrah: doğru yol.
nim: yarı, yarım.
nisa: kadınlar.
nisyan: unutma, unutuş.
nizam-ı müstahsene: beğenilmiş, güzel bulunmuş düzen.
nöbet çalmak: belli zamanlarda mızıka çalmak.
növbet: sıra; sırayla yapılan görev, nevbet; nöbet.
nur-ı ilahî: kutsal, yüce ışık, Tanrı nuru.
nur-ı melahet: güzellik ışığı,
nur-ı mücessem: canlı biçime girmiş nur.
nuş etmek: içmek.
nübüvvet: peygamberlik, Tanrı haberciliği.
nümayiş: görünüş, gösteri, gösteriş.

O

od: ateş.
oda: yeniçeri kışlalarına verilen ad.
oğrun: gizli.
okka: 1.283 gramlık ağırlık ölçüsü birimi.
orta: günümüzdeki karşılığı "tabur" olan yeniçeri birliği.

P

pâbürehne: yalınayak.
pakize: temiz; lekesiz.
palanga: yan yana çakılmış kazıklardan meydana gelen bir surla çevrili küçük hisar ya da küçük kasaba.
palas: eskimiş aba, çul.
palaspare: eski püskü, yırtık pırtık.

palikarya: Rum gençlerine verilen ad.
pây: ayak.
payan: son.
pây-i dilber: güzel ayak.
pây-i gülfam: pembe, gül renkli ayak.
pâymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
pederane: baba gibi, babaya yakışır biçimde.
pelaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
peleng: kaplan; pelenk
pelid: pis, mundar; alçak, rezil.
penah: sığınma; sığınacak yer.
pençe-i afitap: güneş pençesi.
pereme: bir tür yelkenli tekne.
peripeyker: peri yüzlü, çok güzel.
perran: uçan, uçucu.
pertab: atılma, sıçrama.
pervaz: kanat açma, uçma.
perverde: eğitilip yetiştirilmiş.
perverdigâr: besleyen, gözeten Allah.
pest: aşağı, alçak.
peyda: meydanda, açıkta, görünürde.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
pir: yaşlı, ihtiyar, koca.
pirahen: gömlek.
piri fani: pek yaşlı ve zayıf adam.
pistan: meme.
piş: ön, ön taraf.
piyade: yaya.
piyadegân: yayalar.
potur: şalvara benzeyen bir tür pantolon.
prangabend: prangaya bağlanmış hükümlü.
pulat: çelik.
pupa gitmek: gemilerin rüzgârı arkadan alarak seyretmesi.
puşide: örtü, perde.
puyan: koşan, koşarcasına yürüyen.
püser: oğul, erkek çocuk.

R

rabıta: ilgi, ilişki; sıra, düzen, uygunluk; bağlılık.
rah: yol
rah-ı halâs: kurtuluş yolu.
rah-ı müstakim: doğru, dürüst yol.
rah-ı revan: gidiş yolu.
rahim ü şefik: merhametli ve şefkatli.
rahmetmek: merhamet etmek, acımak, esirgemek.
rahnedar: zarar ziyan görmüş, zarar ziyana uğramış.
ram olmak: bir kimseye boyun eğerek onun buyruğu altına girmek.
ravi: rivayet eden, anlatan.
rayegân: karşılıksız elde edilen, zahmetsiz ele geçen şey.
refik: arkadaş, yoldaş.
refik-i dilbaz: gönül eğlendiren arkadaş.
refik-i şefik: sevecen arkadaş.
reftar: salınarak edalı yürüme.
reng-i lalezar: lale bahçesi renginde olan.
rengîn: boyalı, renkli.
ressam-ı maderzad: anadan doğma ressam.
ressam-ı şehîr: ünlü ressam.
reşit: yetişkin, ergin; doğru yolda olan; akıllı, doğru davranan.
reşk: kıskanma, kıskanmayı uyandıran.
reva: uygun, layık, yaraşır.
revan: giden, yürüyen, akan.
revnak: parlaklık, güzellik.
revnak-ı civani: gençliğin güzelliği, parlaklığı.
rezm: kavga, savaş.
rıh: toz, ince kum.
rızaenlillah: Allah rızası için.
riayet: ağırlama.
rical: yüksek makam sahibi kimseler.
rihlet: göç, göçme; ölme.
rik'a: bir yazı türü.
rikâb: büyük bir kimsenin katı, önü; padişahın maiyetinde bulunan görevlilere verilen ad.
rindan: dünya işlerini hoş görür, kalender kimseler; rintler.

rindane: rintçesine, gönül adamına yakışır biçimde.
rint meşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
rint: dünya işlerini hoş görür, kalender kimse.
risalet: elçilik; peygamberlik.
riya: ikiyüzlülük.
rizan: dökülen, akan.
rud: ırmak.
ruham-ı ham: işlenmemiş mermer.
ruh-i habis: fesatçı ruh.
ruhsar: yanak.
ruhsar-ı al: kırmızı yanak.
Rum: Anadolu.
rumuzefgen: gizliliği ortadan kaldıran.
ruşen: aydın, parlak.
ruy-i ahmer: kırmızı yüz.
ruy-i iltifat: gönül okşayan yüz, güler yüz.
ruz ü şeb: gündüz ve gece, her zaman.
Ruz-ı Hızır: Hıdırellez günü (6 Mayıs).
Rüstem-i Zal: İranlı destan kahramanı Zal'in, yiğitliği ve güçlülüğüyle ünlenmiş oğlu; Zaloğlu Rüstem.

S

saadet-i cavidani: sonsuz mutluluk.
saba: gündoğusundan hafif hafif esen tatlı yel.
sabavet: çocukluk.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.
sad hezar: yüz bin.
sadad-ı kiram: soyzadelerin önde gelenleri.
sadaret kaymakamı: sefere çıktığında sadrazamın İstanbul'da vekâleten yerine bıraktığı vezir rütbesindeki görevli.
sadekâr: kuyumculara taslak hazırlayan kimse.
saderu: yüzü tüysüz, taze delikanlı.
sadik: sadizm özelliğinde olan.
sadr: yüce yer, oturulacak en iyi yer.
sagir: küçük, ufak; buluğa ermemiş çocuk.

sahabe: Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar.
sahib-i himmet: yardımsever, iyiliksever.
sahih: açık, doğru.
sahipkıran: her zaman başarı ve üstünlük sağlayan hükümdar.
sahra: çöl.
saik: yönelten, götüren; neden, itici güç.
sakf-ı namus: namus çatısı.
saki: içki meclisinde içki sunan kimse.
sakin: bir yerde oturan, ikamet eden.
sâl: yıl.
salabet: dayanma, kuvvet.
salah: düzelme, iyileşme.
salapurya: ticaret eşyası taşımada kullanılan 10-15 tonluk yelkenli tekne.
sâl-i bahar: gençlik yılı.
salis: üçüncü.
salkım: topla atılan demir parçaları bütününe verilen ad.
salta: cepken biçimli bir tür kısa ceket.
saltamarka: yakasız, kollu, cepken biçiminde bir tür kısa ceket.
sani: ikinci.
sanî: işlenilen, yapılan.
Saray-ı Hümayun: padişah sarayı.
saray-ı ziba: süslü, güzel saray.
sarıkız: Argoda esrar.
sari: bulaşan, bulaşıcı.
sarik: hırsız.
sathî: yüzeysel, üstünkörü.
satıh: bir şeyin dış yüzü, yüzeyi.
savt-ı âlâ: yüksek ses.
sayd: avlama, avlanma; av.
sayeban: sayvan, gölgelik.
sayha: bağırma, nara atma.
sebeb-i mevt: ölüm nedeni.
sebike-i sim: gümüş külçesi.
sed: kapama, engelleme, örtme.
sedefkârî: sedef işi.
seele: dilenciler.

sefain-i aşk: aşk gemileri.
sefih: sefahate düşkün, malını mülkünü bu yolda harcayan.
seğirdim: Yeniçeri Ocağı için kesilen etleri mezbahalardan alarak yemek pişirilen yere getirmekle görevli yeniçeri.
sekban: bir askeri sınıf.
sekir: sarhoşluk.
selatin meyhane: büyük, geniş gedikli meyhanelere Abdülaziz döneminin son yıllarında verilen ad.
selatin: sultanlar.
Selim-i Salis: III. Selim.
sema: Mevlevi ayinlerinde tarikatta olanların ayakta dönmesi, zikretmesi.
semavat: gökler.
semend: al ve kır arası donu olan at; güzel ve çevik at.
semender: ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen bir masal hayvanı.
sena: övme, övüş.
seng-i mezar: mezar taşı.
ser: baş, kafa; başkan.
serapa: baştan ayağa, bütün, hep.
serbaz: cesur, korkusuz.
serbülent: yüce, üstün.
serencam: işin, olayın sonu; başa gelen hal.
seretan: yenirce hastalığı.
sergerdan: başı dönmüş, sersem, şaşkın; perişan.
sergerde: bir toplulukta elebaşı, reis.
sergüzeşt: serüven, macera.
serlevha: yazı başlığı.
serpuş: başlık, başa giyilen şey.
server: baş, başkan.
serv-i naz: uzun boylu, servi gibi sevgili.
serv-i revan: "yürüyen servi"; uzun boylu sevgili.
seyf: kılıç.
seyf-i akıl: akıl kılıcı.
seyr ü temaşa: bakıp eğlenme.
seyyid: Hz. Muhammed'in soyundan olan kimse.
sıbyan: erkek çocuklar.
sıdk u vefa: yürekten bağlanma.

sıdk: doğruluk, gerçeklik; yürek temizliği.
sıraca: belirtisi daha çok boyunda görülen tüberküloz çeşidi.
sıvırya: bir filikada hamlacılar ile pruvacılar arasında kürek çeken kürekçiler.
sıyanet: koruma.
sikke: Mevlevi tarikatından olanların giydiği bir tür külah.
silahendaz: silahlandırılarak karaya çıkarılabilen denizci er.
simendam: gümüş tenli.
simin: gümüşten; gümüş gibi ak, gümüş gibi saf.
simkeşhane: sırma tel işlenen yer.
sin: diş.
siret: huy, ahlak, karakter.
sirkat: hırsızlık.
siyaset meydanı: ölüm cezalarının uygulandığı yer.
siyehçerde: esmer yüzlü.
siyehpuş: karalar giyinmiş.
sofa tezkeresi: devşirme yöntemi kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na alınanların ocağa kabul edildiklerini kanıtlayan belge.
su: bir şeyin kenarına koşut olarak yapılan süs.
subaşı: kentin düzen ve temizliğinden sorumlu yönetim görevlisi.
su-i hal: kötü durum.
suk-i sultanî: mezat yeri.
sukut: düşme.
sultan üş-şuara: şairler sultanı.
surah: delik.
suret: görünüş, biçim; yüz, çehre, surat.
sureta: görünüşte.
suret-i beşer: insan görünüşlü.
suret-i intihap: seçim yöntemi.
sur-i hitan: sünnet düğünü.
suud: yukarı çıkma.
suzan: yakan; yangın.
süfli: alçak, bayağı, değersiz.
sükkeri: şekerci.
süluk: bir yola girme, bir yol tutma.
sürre alayı: sürre-i hümayunun Hicaz'a gönderilmesi nedeniyle oluşturulan özel birliğe verilen ad.

Ş

şabb-ı emred: sakalı bıyığı çıkmamış delikanlı.
şad: sevinçli.
şadan: keyifli, sevinçli.
şadi: mutluluk, sevinç.
şadmanî: çok sevinçli.
şahbaz: gösterişli, yiğit kimse; şehbaz.
şah-ı bütan: put gibi güzel kadınların hükümdarı.
şah-ı devran: dünyanın en büyük hükümdarı.
şah-ı huban: güzeller hükümdarı.
şahide: mezarların baş ve ayak ucuna diklemesine yerleştirilen, yazı ve çiçek motifleriyle süslü taş.
şahika: doruk.
şahnişin: odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma, cumba.
şaibe: leke, kusur; kötü eser, iz.
şaki: haydut, eşkıya.
şaki-i merdud: kovulmuş haydut.
şaki-i merkum: adı geçen eşkıya.
şakirdan: öğrenciler, çıraklar.
şakirt: öğrenci, çırak.
şakk-ı şefe: ağzını açma, konuşma.
şalî: tiftik yünüyle dokunmuş bir tür ince kumaş.
şan-ı celil: ululuğa yakışan şan.
şarab-ı farig: rahatlatıcı şarap.
şaribülleyl ü vennehar: gece gündüz içen, alkol düşkünü, ayyaş.
şaşaa: gösteriş, tantana; parıltı, parlaklık.
şatır: alay ve törenlerde padişahın yanında yürüyen kapıkulu askerlerine verilen ad.
şeb: gece.
şebab: gençlik, tazelik.
şeb-i mübarek: kutlu gece.
şeb-i şita: kış gecesi.
şeb-i yelda: yılın en uzun gecesi (22 Aralık).
şebkülah: keçeden yapılmış bir külah.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
Şecer-i Vakvak: Vakvak Ağacı.

Şeddad: yaptırdığı görkemli binalar ve İrem Bağı'yla ünlü efsanevî hükümdar.
şehbaz: bir cins iri akdoğan; yiğit, kahraman, cesur; becerikli.
şehid-i mağfur: Tanrı'nın bağışlamasına kavuşan şehit.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şehper: kuş kanadının en uzun tüyü; büyük kanat.
şehrah: büyük yol; şahrah.
şehremaneti: kentin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen yerel yönetim; belediye.
şehrengiz: bir kentin güzellerini, güzelliklerini konu edinen manzum eser.
şehr-i şehîr: ünlü şehir.
şehrî: kentli; İstanbullu; ince, kibar.
şehriyar: hükümdar.
şehvetengiz: şehvet, istek uyandıran.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şekerleb: dudağı şeker gibi tatlı.
şem: mum.
şema: mumlanmış fitil.
şemse: güneş biçiminde işleme, süs.
şemşir: kılıç.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık.
şenaat-i kabiha: iğrenç kötülük.
şeni: kötü, iğrenç, utanç verici.
şerare: kıvılcım.
şerer-i sûzefgen: yakıcı kıvılcımlar.
şerh: açımlama, yorumlama.
şerif: kutsal; soylu.
şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
şerr ü mekr: kötülük ve hile.
şeşhane: namlusunda altı tane yiv bulunan tüfek; şişhane.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şevk ü şetaret: sevinç ve neşe.
şevket: ululuk.
şevketli: "büyüklük, güç ve yücelik sahibi" anlamında padişahlara verilen san.
şeytan-ı racim: lanetlenmiş şeytan.
şiar: ilke.
şifayab: iyileşmiş, şifa bulmuş.
şikâr: av; avlanan hayvan; ganimet; ender bulunan şey.

şimşad: şimşir ağacı.
şirane: aslana yakışır biçimde, aslanca.
şiraze: düzen, nizam.
şir-i jiyan: kükremiş, kızgın aslan; kahraman, yiğit kimse.
şirpençe: en çok ensede çıkan öldürücü çıban.
şirvan: çatı arasında ya da dükkânların üstünde yer alan alçak tavanlı asmakat.
şitab: çabukluk.
şive-i yağma: yağma yöntemi.
şivekâr: cilveli, işveli.
şol: "şu" işaret sıfatının eski biçimi.
şuara tezkiresi: şairlerin yaşamöykülerini derleyen, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan, şiirlerinden örnekler veren eser.
şuh-ı dilara: gönül süsleyen işveli kadın.
şuh-i serbaz: cesur, korkusuz güzel.
şuh-i tannaz: herkesle eğlenen alaycı güzel.
şule-i cevval: parlak alev.
şüheda: şehitler.
şüheda-yı mazlume: yazık edilmiş şehitler.
şükûfe: çiçek.
şütum: küfürler, sövmeler.

T

taaffün: kokuşma, pis kokma.
taalluk: ilişik, ilgi, ilinti.
taamiye: iaşe bedeli, yemek parası.
taamiye: yemek parası.
taammüm: genelleşme.
taaşşuk: âşık olma.
tab ü tüvan: güç kuvvet.
tab: huy, karakter, mizaç.
tabesabah: sabaha kadar.
tâbiyet: uyrukluk.
tabl: davul.
tablakâr: başkası hesabına gezerek satış yapan satıcı; seyyar satıcı.
tadil: değişiklik.
tafsil: ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatma.

tagallüb-i eclaf: ayaktakımının egemenliği.
tahfif: hafifletme, yükünü azaltma; kolaylaştırma.
tahir: temiz.
tahkir: hakaret etme, aşağılama, alçaltma.
tahliye: boşaltma.
tahmil: yükleme, yükletme, yükletilme.
tahnit: ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
tahrif: bozma, kalem oynatma, değiştirme.
tahrir: kaydetme, deftere geçirme.
tahsin: beğenip alkışlama.
tahtani: aşağıda olan, alttaki.
tahur: pek temiz, temizleyici.
taife: insan topluluğu; güruh; tayfa.
tak-ı ebruvan: kemer gibi kavisli kaşlar.
takrir: anlatma, anlatış.
talik: bir yere asma, yukarı kaldırma.
taltif: gönül alma, gönlü hoş etme; ödüllendirme.
tamiye: ebced hesabıyla tarih düşürmede istenen tarihi elde etmek için bir dizenin belirttiği sayıdan belirli bir sayıyı çıkarma ya da ekleme.
tane: kurşun, mermi.
tannaz: herkesle alay eden, eğlenen.
tanzifat: temizlik işleri.
tanzir: benzetme, benzetilme.
tar: halk müziğinde mızrapla çalınan telli bir çalgı.
tarassut: gözleme, gözetleme.
tarik: yol; meslek.
tariz: dokundurma, sataşma, taşlama.
tarrar: yankesici.
tart: bir yerden uzaklaştırma, uzağa sürme.
tarumar: darmadağınık, karmakarışık.
tasallut: sarkıntılık, sataşma.
tasvir-i dilpezir: gönlü okşayan resim.
tasvir-i mutalsam: tılsımlı resim.
taun: veba.
tavaşi: saraylarda görevli hadımlara verilen genel ad.
tavzif: görevlendirme, işe alma, iş verme.

tayeran: uçma, uçuş.
tayyarat: havadan, beleşten gelen paralar.
tazeru: genç görünüşlü; yeniyetme.
teamül: yapılageliş.
tebaa: uyruk.
tebahhur: buharlaşma.
tebcil: ululama, yüceltme.
tebdil: değiştirme.
tebeddül: değişme, başkalaşma.
teber: balta.
teberrüken: uğur sayarak.
tecdid-i iman: bir Müslümanın İslamiyet'e aykırı davranışta bulunması durumunda kelime-i şahadet getirerek inancını yenilemesi.
tecelli: ilahî kudretin insanlarda ya da nesnelerde belirmesi.
tecemmu: toplanma, yığılma, birikme.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecessüs: gizlice gözetleme, merakını gidermeye çalışma.
tecziye: cezalandırma.
tedip: uslandırma, yola getirme, haddini bildirme, cezalandırma.
teferrüc: gezinti, gezinme.
tefessüh: çürüme, bozulma, kokuşma.
tefrik: ayırma, ayırt etme, seçme.
teheccüt: gece kılınan nafile namaz.
tehi: boş.
tehzil: alaya alma, alay şekline koyma; zayıflatma.
tekâya-yı münife: büyük tekkeler.
tekdir: azarlama, paylama.
tekellüf: güçlüğe katlanma.
tekfin: kefene sarma, kefenleme.
telaki: buluşma, kavuşma.
telsim: öpme, ağzını öpme.
temaşa: bakıp seyretme; gezme.
temayüz: yükselme, sivrilme, üstün olma.
temenna: sağ elin önce dudaklara, sonra alna dokundurulmasıyla verilen selam.
tenasüb-i endam: boy bos uygunluğu.
tenasüp: uyma, uygunluk, orantı.

tenbihat-ı mükerrer: yinelenen uyarılar.
teng: dar.
ten-i pakize: temiz, lekesiz ten.
tenkil: uzaklaştırma; örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
tennure: Mevlevi dervişlerinin giydiği geniş eteklik.
tensip: uygun bulma.
tenvir: aydınlatma.
ter: taze, yeni.
terakki: artma, çoğalma; kapıkulu askerlerinin ulufelerine yapılan zam.
tereke: bir ölünün bıraktığı malların hepsi.
terennüm: ötme, şakıma.
terhin: rehine koyma.
tersim: çizme, resmini yapma.
tesellüm: Müslümanlığı kabul etme; verilen bir şeyi alma, aldığını kaydetme.
teshir: kendine bağlama.
teşbih: benzetme.
teşçi: cesaretlendirme, gayrete getirme.
tevabi: tabiler, bir kimseye bağlı olanlar.
tevbih: azarlama, paylama.
teverrüm: verem olma, vereme tutulma.
tevfik: uygunlaştırma; Tanrı yardımı.
tezkire: bir şey için izin alındığını gösteren resmi belge.
tezlil: aşağılama, hor görme.
tezvir: yalan dolan, ara bozuculuk.
tezyif: bir şeyi değersiz göstermeye çalışma.
tezyin: süsleme.
tezyinî: süslemeyle, süslemecilikle ilgili.
tezyit: çoğaltma, artırma.
tıfl-ı naz: cilveli, edalı çocuk.
tıfliyet: çocukluk.
tılsım-ı mücerreb: denenmiş tılsım.
tımar: ağacın, tarlanın, bağın bakımını yapma; yarayı temizleme, iyileştirme; has ve zeametlerin dışında kalan küçük dirliklere verilen ad.
tıynet: yaradılış.
tig: kılıç; divan şiirinde sevgilinin kaşı, kirpiği, bakışı için kullanılan benzetme öğesi.
tig-i ateştâb: ateş gibi parlayan kılıç.

tig-i bürran: keskin kılıç.
tilavet: Kuran'ı güzel sesle ve kuralla okuma.
tir: ok.
tir-i müjgân: kirpiklerin oku.
toka: içki içerken bir kimsenin şerefine, sağlığına kadeh tokuşturma.
tomruk dairesi: tevkifhane.
tuba: cennette olduğu varsayılan ağaç.
tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
tuhfe: armağan.
tume-i şemşir: kılıç tadı.
tumturak: gösteriş, debdebe.
turfa: az görülmüş, nadir güzel; şaşılacak, garip.
tüfenkendaz: tüfek kullanan asker.
türab: toprak; toz.
tüvana: dinç, güçlü kuvvetli.

U

udağacı: kıyılan parçaları tütsü olarak kullanılan ağaç; ödağacı.
ukba: ahret, öbür dünya.
ukde-i dil: gönül düğümü.
ulema: bilginler.
umman: engin deniz, okyanus.
umur: işler, görevler.
unfuvan: gençlik başlangıcı, tazelik; parlaklık, güzellik.
urmak: vurmak.
uslu: akıllı, zeki.
usturpa: ince bir halatın ucuna bir kurşun parçası bağlanarak yapılan bir tür kırbaç.
uşşak: âşıklar.
uzlet: yalnızlık, köşesine çekilme, insanlardan uzak kalma.

Ü

üdeba: edipler.
üftadegân: düşkünler, düşmüşler; tutkunlar, âşıklar.
ülfet: alışma, tanışma; görüşme, konuşma; dostluk.

ümmi: okuma yazma bilmeyen kimse.
üsküf: kenarı sırma işlemeli yeniçeri börkü.
üşürmek: topluca saldırmak.

V

vacibü'l-icra: uygulanması gereken.
vahşetabad: çok ıssız, ürküntü verici.
vaka-i azime: büyük olay.
vaka-i dilsuz: yürek paralayıcı olay.
vaka-i haile: korkunç olay.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: olaylar.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
valideyn: ana ile baba.
vardiyan: gemi içindeki haber ve komutları yerlerine ulaştırmakla görevli pasaporla.
varit: olabileceği akla gelen, gerçekleşmesi olanağı bulunan.
vasl: ulaşma, birleşme.
vaveyla: çığlık, feryat; yazık, eyvah.
vaz: duruş, davranış.
vâzı: koyan; kuran, ortaya çıkaran.
vecd: sevgi ya da heyecandan doğan coşkunluk, kendinden geçme.
vechen: görünüş bakımından.
vech-i dilber: güzel sevgilinin yüzü.
vecibe: borç hükmünde olan görev.
vekil-i mutlak: sadrazama verilen unvanlardan biri.
veled-i zina: aralarında nikâh bağı bulunmayan kadın ve erkekten olan çocuk.
veli: sahip olan kimse.
verese: vârisler, mirasçılar.
vird: belli vakitlerde okunması âdet edinilen dua.
vird-i zeban: diline dolama.
vukuat-ı cihan: dünyada olup bitenler.
vü: ve.
vücub: gerekli olma, gereklilik; layık olma, yaraşma.
vürud: geliş, gelme, yetişme.
vüzera: vezirler.

Y

yalman: kesici ve batıcı araçların kesen ya da batan bölümü.
yapuk: yeniçerilerin yağmurdan korunmak için giydikleri kaput; yapık.
yâran: dostlar.
yâr-ı seramed: başta gelen dost.
yâr-ı vefadar: sevgisi sürekli olan dost.
yâr-i gar: çok vefalı arkadaş.
yâr-i munis: uysal sevgili.
yave: boş lakırdı, saçma sapan söz.
yed: kudret, güç.
yeis: umutsuzluk, umut kesme.
yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
yekzeban: aynı dille konuşan, aynı düşüncede olan.
yevm-i mahşer: mahşer günü.
yevmî: gündelik.
Yezdan: Tanrı.
yiğitbaşı: esnaf loncalarında verilen kararları uygulayan ve gerekli denetimleri yapan kişi.
yumak: yıkamak.

Z

zabit: yönetme gücü olan, dediğini yaptıran.
zadegân: soylular.
zağ: kılağı.
zağarcı: padişahların av köpeklerine bakan ve padişahla birlikte avlanmaya katılan görevliye verilen ad.
zahir: dış yüz, görünüş.
zahire: gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan yiyecek, özellikle tahıl.
zahiri: görünen, görünürde olan, dıştan görünen.
zahm: yara.
zail: ortadan kalkan, yok olan; geçen, geçmiş.
zapt u rapt: sıkıdüzen, disiplin.
zâr: ağlayan, inleyen; zayıf, bitkin.
zari: ağlayıp sızlanma.
zat-ı âlikadir: saygıdeğer kişi.

zat-ı sütud: övülmeye değer kişi.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zebunküş: gücü kendinden zayıfa yeten, âcizi, düşkünü ezen.
zehî: "ne iyi", "ne güzel" anlamında beğenme sözü.
zehr-i katil: öldürücü zehir.
zehr-i mar: yılan zehri.
zehrnak: zehirli, ağılı.
zelil: hor, hakir, alçak.
zelilane: aşağılık bir biçimde.
zenane: kadın gibi, kadın işi, kadınca.
zenne: kadın; kadınlara ait.
zerka: gök rengi, mavi.
zerrin: altından yapılmış; altın gibi sarı.
zevahiri kurtarmak: bir işi gerektiği gibi değil de yalnızca yapmış olmak için rasgele, üstünkörü yapmak.
zeval: yok olma, ortadan kalkma; bozulma, düşme.
zevvak: bir şeyden çok fazla tat alan; bir şeyi çok deneyen.
zeyn: süs.
zıpka: Karadeniz kıyılarında yaşayan halkın geleneksel giyeceği olan dar paçalı potur.
zikıymet: değerli.
zikr: Tanrı'nın adını art arda söyleyerek yapılan bir tür ibadet biçimi.
zimmi: gayrimüslim vatandaş.
zincirbend: zincire vurulmuş.
zindegî: dirilik, canlılık.
zinhar: sakın, aman, asla.
zira: 75-90 cm arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
zir-i hâk: toprağın altı.
zir-i kadem: ayağın altı.
ziruh: canlı.
zirve-i revnak: göz alıcı parlak doruk.
zişan: şanlı, yüce.
zuafa: zayıflar.
zühul: dalgınlıkla unutma, geçiştirme.
zülf-i nigâr: sevgilinin saçı.
zürefa: zarif, kibar kimseler.

İçindekiler

BİRİNCİ KİTAP

Yeniçeriler **7**

Acemi Oğlanlar Ocağı 15
Ocak 55
Kışla hayatı 81
Gaza yollarında 123
Yeniçeri şairler 132
Yeniçeri ihtilalleri 135
Son yeniçeriler 294

İKİNCİ KİTAP

İstanbul Tulumbacıları **343**

Yangın tulumbalarından önce Türk İstanbul'un 270 yılı 347
Yeniçeri Ocağı'na Bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı 353
Yeniçeri yangın tulumbacılarından portreler 367
Belediye ve mahalle tulumbacılığı teşkilatı 385
Sandık kadrolarının tespitinde zor bir deneme 429
Edebiyatımızda tulumbacılık üzerine yazılar 630
Perakende notlar 644
İtfaiye 658
İstanbul yangınları 676

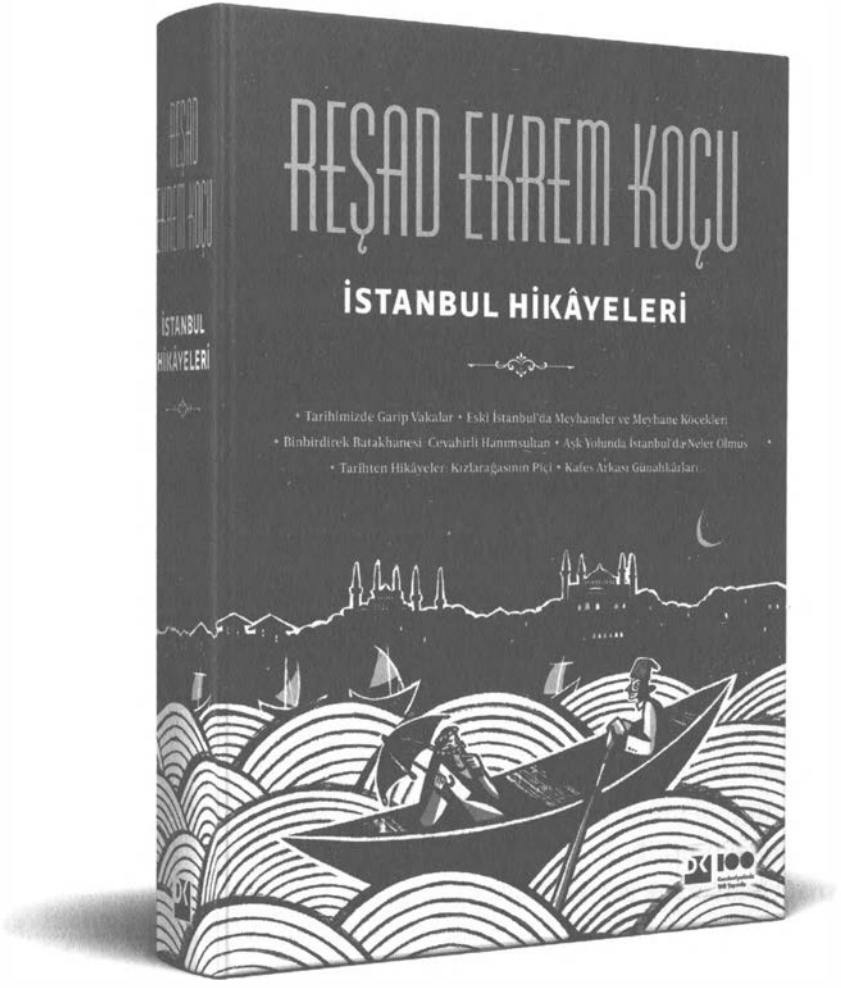
ÜÇÜNCÜ KİTAP

Tarihte İstanbul Esnafı **707**

Gedik, tarik, lonca, pir 699
Tarik-i fütüvvet/hirfet, şeyh, nakip,duacı, çavuş, kâhya 712

Lonca, sandık, han ve çarşılar 715
Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti 717
Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı 720
Mehterler ve çökürcüler 722
Çengiler 728
Berberler 734
Çiçek ve çiçekçiler 745
Esirler ve esirciler 753
Bakkallar 762
Çöp ve çöpçüler 769
Dilenciler 775
Araba ve arabacılar 782
Bekçiler 790
Ahlak zabıtası 798
Cellatlar 807
Dayak 814
Bekâr uşakları 821
İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair 840
Yalınayaklılar 848
İşçi statüsü 854
Esnaf nizamı 859
Çırak çıkarma 862
Narh defterleri 867
Esnaf teftişi ve cezaları 871
Ordu esnafı 873
Saray düğünlerinde esnaf alayları veesnafın düğün hediyeleri 878
Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri 882
Esnaf civanları ve şehrengizler 885
Esnaf Türküleri 887
Esnaf kantoları 892
Şahane bir fıkra 895
Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi 898
Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi 900

Sözlük 903

REŞAD EKREM KOÇU
İSTANBUL HİKÂYELERİ
• Tarihimizde Garip Vakalar • Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köcekleri
• Binbirdirek Batakhanesi Cevahirli Hanımsultan • Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
• Tarihten Hikâyeler: Kızlarağasının Piçi • Kafes Arkası Günahkârları
İSTANBUL
HİKÂYELERİ